

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ КАТЕГОРИЙ ЛИЦА И ЗАЛОГА

Глагол выражает значение процессуальности в категориях вида, залога, лица, наклонения, времени, числа, при этом все названные категории находятся в многосторонних и многообразных связях между собой, однако далеко не все эти связи детально изучены и описаны. Нами анализируется взаимодействие категорий лица и залога; рассматриваются их сходства и различия; определяется степень взаимовлияния. При анализе применяется структурно-семантический подход.

Ключевые слова: категория, лицо, залог, субъект, объект.

Дієслово висловлює значення процесуальності у категоріях виду, стану, особи, способу, часу, при цьому усі названі категорії знаходяться у багатосторонніх та багатообразних зв'язках між собою, але далеко не усі ці зв'язки детально вивчені та змальовані. Нами аналізується взаємодія категорій особи та стану; розглядаються їх схожості та відмінності; визначається ступінь взаємовпливу. Під час аналізу використовується структурно-семантичний підхід.

Ключові слова: категорія, особа, стан, суб'єкт, об'єкт.

Verb expresses meaning of processuality in categories of kind, voice, person, mood, time and number. At this all these categories are in multi-faceted and numerous connections with each other though not all these connections are studied and described. The article analyses interactions of categories of person and voice, their similarities and differences and level of mutual influence. The analysis employs structural semantic approach.

Key words: category, person, voice, subject, object.

Грамматические категории взаимозависимы, причем одни находятся в тесной связи, другие имеют связь весьма слабую. Тесные единства образуют родственные категории, то есть те, которые близки по своей природе и по функции в языке. Так, действие связано с его носителем, что находит выражение в категории лица (личности-безличности), глагольное лицо является ядром функционально-семантической категории персональности; действие невозможно вне отношения к реальности, что находит отражение в категории наклонения, которое как морфологическое средство выражения отношения к действительности является ядром функционально-семантической категории модальности; реальное действие непременно существует во времени, что выражается в глаголе категорией времени, являющейся ядром функционально-семантической категории темпоральности. В свою очередь названные категории составляют категорию предикативности. Тесное единство образуют те категории, которые служат средством выражения одной и той же части речи или родственных частей речи. Близость и связь категорий определяется в таком случае их соотносительностью с одной и той же частью речи: тесно связанными являются категории рода, числа и падежа, потому что в них находят свое выражение предметность, атрибутивность, количественность; категории вида, залога, наклонения, времени, лица составляют также тесное звено, потому что служат средством выражения одного реального факта (процесса), средством выражения одной части речи (глагола).

В данной статье речь пойдет о связи лица глагола с категорией залога как наименее изученного, на наш взгляд, аспекта этой проблемы, к тому же есть мнение, что залог «стоит особняком по отношению к другим категориям глагола» [2, с. 10].

По традиции категорию лица в глаголе рассматривают на уровне словоформы и определяют как словоизменительную категорию, выражаемую трехчленной системой противопоставляемых форм, однако «самой высокой ступенью абстракции грамматического лица является не взаимное противопоставление трех форм лица, а противопоставление форм, указывающих на наличие субъекта (личные глаголы), и форм, указывающих на отсутствие субъекта (безличные глаголы)» [6, с. 204], т. е. «на базе грамматической категории лица русского глагола... в языковой практике сформировалась оппозиция глагольных форм на оси «личность-безличность», выражающая отношение к лицу как наличие/отсутствие лица-деятеля» [7, с. 18]. Поэтому наряду с категорией лица выделяется категория личности-безличности, которая «служит для указания на то, есть ли в предложении главный участник (протагонист) сообщения, называемый именем в грамматической форме подлежащего, функцией которого является указание на первый смысловой «ранг» данного имени в ряду других имен предложения» [10, с. 321]. Наличие одной грамматической категории в другой, как это имеет место в глаголе (категория лица на уровне слова входит в более общую грамматическую категорию – категорию личности-безличности в глаголе, обращенную к синтаксису), представляет закономерность, наблюдаемую не только в структуре языка, но и во многих других явлениях объективного мира.

Категория залога имеет особое грамматическое содержание и функции, однако она является спорной, по-разному интерпретируемой в литературе, «в этой категории в чрезвычайно сложный узел связаны многочисленные явления лексики, словообразования, морфологии и синтаксиса» [5, с. 4], поэтому сразу оговоримся, что мы придерживаемся трехзалоговой системы [11, с. 282-285].

Категория залога выражает отношение действия к субъекту и объекту, следовательно, в отличие от категории лица (личности-безличности), указывающей на отношение действия только к субъекту, категория залога через действие выражает субъектно-объектные отношения, т. е. категория залога является субъектно-объектной категорией, а категория лица, если ее определять с тех же позиций, является категорией только субъектной. В предложении *Сестра одевает брата* форма *одевает* указывает на то, что действие, производимое субъектом, направлено на объект. В предложении *Сестра одевается* действие, выраженное глаголом, замыкается на субъекте, здесь объектом действия является сам субъект.

Категория залога, как и категории лица (личности-безличности), является реально-объективной категорией, однако если содержание категории лица носит словоизменительный, а личности-безличности – лексико-грамматический характер, то залог, по нашему мнению, следует квалифицировать как категорию смешанного характера, совмещающую процессы формо- и словообразования [9, с. 456].

Страдательный залог выражается *возвратными формами*, образованными от переходных глаголов. При возвратной форме глагольный субъект стоит (или подразумевается) в форме творительного падежа, а объект – в форме именительного: *Премщик объяснил, что телеграфные сообщения в азиатскую часть империи расцениваются по двойной таксе, и даже показал преискурнт, но штабс-капитан и слушать не хотел* (Б. Акунин). Действительный и страдательный залогов взаимосвязаны и взаимнообратимы: ср.: *телеграфные сообщения расценивают по двойной таксе*, т. е. *расцениваются* – это возвратная форма к глаголу *расценивать*, поскольку постфикс *-ся* не меняет лексического значения, разница только в том, в какой позиции находятся (или могут находиться) субъект и объект.

Средневозвратный залог обозначает действие, не направленное ни на субъект, ни на объект, оно замкнуто в самом субъекте. Средневозвратный залог выражается *возвратными глаголами*, образованными от переходных (*умыться, возвращаться*). При возвратном глаголе субъект не может употребляться в форме творительного падежа, а всегда имеет форму именительного падежа. Средневозвратный залог объединяет глаголы с *-ся*, имеющие разные

лексические значения. Такие глаголы можно сгруппировать в зависимости от оттенков значения, которые вносит постфикс, присоединяясь к переходным глаголам.

1. Глаголы с собственнo-возвратным значением обозначают действие, направленное на субъект, на изменение его внешних признаков. Субъектом является одушевленное существительное и этот субъект испытывает на себе то действие, которое сам же и производит, в этих глаголах *-ся* = *себя*: *Женщина же, которую Афраний назвал Ница, оставишь одна, начала переодеваться, причем очень спешила* (М. Булгаков).

2. Глаголы с общевозвратным значением обозначают действие или состояние, которое полностью замыкается в субъекте, такие глаголы легко сочетаются с местоимениями *сам, самому*: *Поскандалив, Василий Александрович переместился в очередь к международному окошку и отправил телеграмму в Париж* (Б. Акунин).

3. Глаголы с взаимно-возвратным значением обозначают действие, которое выполняют несколько лиц, являющиеся одновременно и субъектами, и объектами действия, такие глаголы употребляются с сочетаниями *друг друга* или *друг с другом*: *Ты, кстати, с ним помирись* (В. Пелевин).

4. Глаголы с косвенно-возвратным значением обозначают действие, которое совершает субъект для себя, в своих интересах, такие глаголы сочетаются с местоимениями *для себя, у себя*: *Улыбка на родительском лице вызвала во мне ревнивую досаду: она явно была адресована не мне, а вменяемым элитам, чью собственность я должен был научиться уважать* (В. Пелевин).

5. Глаголы с активно-безобъектным значением обозначают характерную, постоянную, отличительную черту субъекта: *Не бойтесь, он [пес – В. Л.] не кусается* (М. Булгаков).

6. Глаголы с пассивно-качественным значением обозначают действие как характерную черту предмета или лица, но они испытывают это действие со стороны, а не производят его сами: *Осторожно! Двери не закрываются...* (заголовок в «МК»).

Внезалоговые глаголы с *-ся*, не употребляющиеся без постфикса: *Наклонил [Мыльников – В. Л.] лысоватую голову, полюбовался своим творением* (Б. Акунин); образованные от непереходных: *Власти города долго стучались в закрытую дверь, чтобы выбить законное право помочь федеральным льготникам: сделать городские здания и транспорт «подъемными» для инвалидов («АиФ»); образованные от переходных, но разошедшиеся с ними по лексическому значению: В квартире на Надеждинской, куда Рыбников долго добирался с Литейного проходными дворами, его ждала не прекрасная дама, а молодой человек в крапчатом пиджаке* (Б. Акунин), также являются возвратными глаголами, а не формами.

Сказанное выше позволяет считать залог смешанной категорией, хотя есть и другая точка зрения, по которой категория залога определяется как словоизменительная [3, с. 206]. Это дает основания некоторым ученым включать залог в глагольную парадигму: «Широко понимаемая глагольная парадигма включает в себя формы наклонения, залога, времени, лица и числа (в настоящем времени), рода и числа (в прошедшем времени и в сослагательном наклонении), а также формы причастий и деепричастий» [1, с. 5].

Залоговое значение во многом зависит от семантики глагола, а потому свойственно не всем глаголам. В современном русском языке есть глаголы, не сочетающиеся с прямым дополнением (непереходные глаголы), которые залоговых значений не имеют (*гулять, спать* и др.). Залоговые значения имеют только переходные (или образованные от переходных) глаголы. Поэтому, с одной стороны, категория переходности-непереходности шире категории залога, так как залоговые значения образуются только на базе переходных глаголов, с другой стороны, категория переходности-непереходности не покрывает категорию залога, так как залог выражает отношение не только к объекту, но и к субъекту (субъектно-объектные отношения), при этом залог выражается не только спрягаемыми формами глагола, но и причастием.

Внешние показатели категорий залога и лица (личности-безличности) часто совпадают. Так, для образования возвратных безличных глаголов и для залоговых образований используется один и тот же аффикс (постфикс *-ся*). При образовании безличных глаголов этот аффикс присоединяется к непереходным производящим глаголам, а при образовании глаголов с залоговыми значениями – к переходным, например: *спит – спится, сидит – сидится* и др.; ср.: *пишет – пишется, строит – строится* и др. Эти примеры показывают, что между категорией лица (личности-безличности) и категорией залога существует определенная взаимосвязь на почве образования значений этих категорий. Залоговые значения связаны с личными значениями в глаголе: если есть в глаголе залоговое значение, то не может быть безличного значения, и наоборот.

Следует отметить и тот факт, что от залога зависит количество личных форм глагола: «... в пассиве по сравнению с активом состав форм лица ограничен. В пассиве глаголы, как правило, регулярно образуют лишь формы третьего лица... Особенно это касается форм несовершенного вида, потому что формы совершенного вида в некоторых случаях способны передавать значение первого и второго лица...» [8, с. 190].

При глаголах действительного, средневозвратного залогов, а также внезалоговых собеседники (1-е и 2-е лицо) рассматриваются в первую очередь как возможные субъекты действия: *Когда поезд отъехал от последней латвийской станции... и... стал приближаться к российской границе, Николас придвинулся к окну купе и перестал слушать косноязычную болтовню попутчика* (Б. Акунин). Если же глагол стоит в форме страдательного залога, то система личных форм глагола «осуществляет соотнесенность действия с участниками речевой ситуации с точки зрения того, способны ли говорящее и слушающее лица выступать не как потенциальные субъекты, а как потенциальные объекты обозначенного действия (ср.: **пересматриваюсь – *пересматриваешься – пересматривается*)» [8, с. 192]. «Страдательные глаголы, действительно, редко употребляются в формах 1-го и 2-го лица, потому что обозначаемое этими глаголами отобъектное пассивное действие редко приписывается лицам речи, а также потому, что в русском языке есть формы страдательных причастий, передающие значения, близкие к значениям спрягаемых форм возвратных глаголов страдательного значения и употребляющиеся при подлежащих – личных местоимениях 1-го и 2-го лица предпочтительнее» [12, с. 143-144]: *Следовательно достал постановление и прочел, что я привлекаюсь свидетелем по взрыву на улице Твардовского, 31* (В. Карышев); *Евгений Петрович, вы – региональный лидер. И сегодняшняя система четко вам говорит: вы назначаетесь на должность Президентом и являетесь его представителем в регионе* («Столичные новости»). Подобные случаи употребления глаголов объясняются тем, что некоторые глаголы страдательного залога выражают процесс, направленный на объект, выраженный одушевленным существительным. Также примеры употребления форм 1-го и 2-го лица глаголов страдательного залога встречаются при метонимическом переносе: *Когда я пришлю Вам контракт подлинный – предложите Вы этой фирме издать полное собрание моих сочинений. Я здесь очень читаюсь* – «Фома» на днях вышел 17-м изданием... (из письма М. Горького И. П. Ладыжникову).

Нечастотность употребления глагольных форм 1-го и 2-го лица страдательного залога объясняет и неупотребительность подобных форм в односоставных определенно-личных предложениях, т. к. выражение значения определенности лица всецело принадлежит глаголу-сказуемому.

Спрягаемые страдательные формы употребляются в предложениях с неопределенно-личной семантикой (при расширенном толковании неопределенности [4]), но следует учитывать, что страдательная конструкция с

невербализованным субъектом «может включать в круг возможных деятелей в принципе любое лицо, в том числе слушающего и даже самого говорящего: *Глава перепечатывается им/тобой/мною...* Между тем неопределенно-личная активная конструкция *Главу перепечатали* исключает участие в действии говорящего лица. Таким образом, пассивная конструкция, если можно так выразиться, «неопределеннее» неопределенно-личной» [8, с. 195].

Подводя итог сказанному, следует еще раз отметить, что все категории глагола взаимосвязаны, в том числе лицо и залог.

Источники и литература

1. Бешенкова Е. В. Глаголы с дефектными парадигмами в современном русском языке (соотношение системы и нормы): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Бешенкова Елена Виленовна. – М., 1988. – 207 с.
2. Бондарко А. В. Русский глагол / А. В. Бондарко, Л. Л. Буланин. – Л.: Просвещение, 1967. – 192 с.
3. Касаткин Л. Л. Краткий справочник по современному русскому языку / Касаткин Л. Л., Клобуков Е. В., Лекант П. А. – М.: Высшая школа, 1995. – 383 с.
4. Лаврентьев В. А. Значение неопределенности лица / Виталий Александрович Лаврентьев // Вестник Московского государственного областного университета. Сер. «Русская филология». – 2009. – № 2. – С. 42–48.
5. Мучник И. П. Грамматические категории глагола и имени в современном русском языке / Иосиф Павлович Мучник. – М.: Наука, 1971. – 299 с.
6. Никитевич В. М. Грамматические категории в современном русском языке / Владимир Михайлович Никитевич. – М.: Учпедгиз, 1963. – 247 с.
7. Петров А. В. Безличность как семантико-грамматическая категория русского языка / Андрей Васильевич Петров. – Архангельск: Поморский ун-т, 2007. – 295 с.
8. Пупынин Ю. А. Системные связи грамматических категорий глагольного предиката в современном русском языке: дис. ... доктора филол. наук: 10.02.01 / Пупынин Юрий Алексеевич. – СПб., 1992. – 354 с.
9. Русская грамматика: в 2 т. / [Н. С. Авилова, А. В. Бондарко, Е. А. Брызгунова и др.]; под ред. Н. Ю. Шведовой. – М.: РАН. Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова, 2005. – Т. 1. – 784 с.
10. Современный русский язык: [учеб. для студ. вузов] / П. А. Лекант, Е. И. Диброва, Л. Л. Касаткин, Е. В. Клобуков. – М.: Дрофа, 2000. – 560 с.
11. Современный русский язык / [Колесникова С. М., Алтабаева Е. В., Лисина Е. Н. и др.]; под ред. С. М. Колесниковой. – М.: Высшая школа, 2008. – 559 с.
12. Янко-Триницкая Н. А. Возвратные глаголы в современном русском языке / Надия Александровна Янко-Триницкая. – М.: АН СССР, 1962. – 247 с.

УДК 81'246.2

Лаврентьева Н. В.

НЕМЕЦКИЙ ЯЗЫК В ТЕКСТАХ БОРИСА ПАСТЕРНАКА

Б. Пастернак включает в прозаические и поэтические тексты фрагменты на немецком языке. Это могут быть и отдельные слова, и целые предложения, эпиграфы и тексты писем и статей. Включение «чужого» языка как элемент воздействия немецкой литературы и культуры, как возможность заимствования уже созданных образов и создания новых, как пример интертекстуальности поэзии Б. Пастернака – параметры исследования статьи.

Ключевые слова: Пастернак, немецкий язык, заимствования, сравнительный анализ.

Б. Пастернак включає до прозаїчних та поетичних текстів фрагменти німецькою мовою. Це можуть бути й окремі слова та цілі речення, епіграфи та тексти листів та статей. Включення «чужої» мови як елемент впливу німецької літератури та культури, як можливість запозичення створених образів та створення нових, як приклад інтертекстуальності поезії Б. Пастернака – параметри дослідження статті.

Ключові слова: Пастернак, німецька мова, запозичення, порівняльний аналіз.

Boris Pasternak includes passages in German into his prose and poetic texts. There can be separate words and complete sentences, epigraphs and texts of letters and articles. The research parameters of the article is the inclusion of a foreign language as opportunity of borrowing of created images and creating new ones, as element of influence of German literature and culture, as example of inter-textuality of Boris Pasternak's poetry.

Key words: Pasternak, German language, borrowings, comparative analysis.

Творчество Бориса Пастернака возможно изучать как единый целостный мегатекст, обладающий внутренней упорядоченностью при внешнем кажущемся хаосе. Объектом исследования данной статьи являются факты использования немецкого языка в творчестве Б. Пастернака.

Несомненно, все произведения, созданные поэтом, принадлежат к лучшим творениям русской литературы, однако одна из обнаруженных нами дефиниций литературного произведения вносит определенные коррективы в наше утверждение: «Литературное произведение, существующее как завершённый текст, созданный на национальном языке, – результат творческой деятельности писателя» [1, с. 35]. Возникает справедливое опасение, что автор цитаты не представляет возможным использование других языков, хотя довольно часто в тексте, написанном на национальном языке, вполне можно обнаружить вкрапления на «чужом» языке, возможен даже иной вариант – текст полностью написан на чужом языке. Что же теперь не считать эти произведения литературными, исключить из сонма гениев Л. Толстого, Вл. Набокова, Б. Пастернака и многих других? Нет, конечно, необходимо учитывать возможность двуязычия (билингвизма) авторов. «К этому примыкает вопрос о двуязычии. Одни русские поэты писали стихи на иностранных языках от случая к случаю (Пушкин, Тютчев, Лермонтов), другие – более настойчиво и целеустремленно (например, Тредиаковский). Третьи же – почти исключительно на чужом языке (Барятинский, Зинаида Волконская)» [2, с. 8].

В произведениях Бориса Пастернака можно обнаружить вставки и на немецком, и на французском, и на английском, и на латыни. Возможность использования других языков была для поэта попыткой создать свой мир, измениться на уровне ментальности, может быть, даже на уровне подсознания, создать уникальное текстовое, лексическое сочетание, получить новую форму метафоризации языка, привнести в собственный текст опыт прошлых столетий. Образ мира и его отдельные части в большинстве случаев формируются и поддерживаются фактором языка. Пастернак обладал уникальной возможностью расширять границы своего мировосприятия. Достаточно часто он включает слова на немецком языке. О взаимодействии Б. Пастернака и немецкой литературы написано достаточно много, но при этом значение немецкого языка в творчестве поэта нередко нивелируется, бытует даже предположение о том, что возможно Пастернак не знал немецкого языка, хотя сам поэт утверждал обратное в «Охранной грамоте»: «Втроем с отцом они говорят о чем-то одном, во что все вместе посвящены с одинаковой теплотой, но женщина перекидывается с мамой отрывочными словами по-русски, незнакомец же говорит только по-немецки. **Хотя я знаю этот язык в совершенстве** (выделено нами – Н. Л.), но таким его никогда не слышал» [3, с. 148]. Также несомненное воздействие на поэта в его желании обращаться к другим языкам и использовать их в

собственных текстах оказала литературная традиция начала XX века. Практически все представители «серебряного века» постоянно обращались к европейской литературе, культуре. Подобно Борису Пастернаку, Цветаевой немецкой культура была близка и знакома с детства; она знала и горячо любила немецкий язык, немецкую романтическую поэзию и музыку. «Моя страсть, моя родина, колыбель моей души!», – писала она о Германии в 1919 году. Эту любовь к Германии привила Марине и ее сестре Асе в самом раннем детстве их мать М. А. Мейн. А. И. Цветаева рассказывает в своих воспоминаниях: «Со страстной любовью к отцу своему мама рассказывала о путешествиях с ним за границей, о поездках по Рейну, реке легенд, текущей меж гористых берегов, о старых замках на утесах, о местах, где пела Лорелея. Мы уже знали о ней знаменитую песню Гейне. И родным становился зеленый пенный Рейн» [4]. Цветаева, чувствуя себя великолепно в окружении мировой литературы, свободно переходила на французский и немецкий. На немецком она переписывалась с Рильке, который был ее любимым поэтом. Не случайно в стихотворении «Германии» она утверждает:

Германия – мое безумье
Германия – моя любовь...
и продолжает:
Где Фауста нового лелея
В другом забытом городке –
Geheimrat Goethe по аллее
Проходит с тросточкой в руке.
(«Германии»)

Б. Пастернак употребляет немецкий язык не только в поэзии, но и в прозе, публицистике, письмах.

В его творчестве использование немецких слов чаще всего обусловлено непосредственной связью сюжета с Германией: оригинальное название произведения немецкой культуры: «Aufschwung» (название одной из фортепьянных пьес Шумана); герой – немец; герой находится на территории немецкоязычной страны; участник диалога – немец: «Затем, сопя и хмурясь, попросил продолжать, все время приговаривая: «Sehr ech, sehr richtig; Sie merken wohl? Ja, ja; ach, ach, der Alte! (Правильно, правильно; вы догадываетесь? Ах, ах, старик)» [3, с. 189]. В приведенном отрывке из «Охранной грамоты» герой, в данном случае сам автор, участник семинара по философии в Марбургском университете, профессор, вступивший в диалог – немец, соответственно используется немецкий язык. В другом случае немецкий язык становится ассоциативным продолжением размышлений героя о романтизме, Моцарте, художниках, Боге: «... но и они заразились жизнью, стали ею und man muss die Gotter, die Liebe, alle Rahmen die Leben geworden umrahmen, – почему-то прерывающимся, влажным каким-то голосом крикнул он и еще тише...» [3, с. 427]. Македонский легко переходит с языка на язык, что, впрочем, было характерно и для самого Пастернака и является одной из отличительных черт билингвизма. В прозаическом наброске «Верба» собеседник автора – немец. Из всего в нескольких предложениях, используя языковой каламбур, писатель иллюстрирует нам проблему несовпадения культурных парадигм, некий рубеж, обозначенный несхожестью ментальных установок: «... Verba. Он застенчиво и с каким-то встречным порывом комментатора останавливает меня: «Слова?»... Ах, нет, Verba – русское слово, это дерево, eine Weide (ива)...» [3, с. 499]

В поэзии немецкие вкрапления обнаруживаются в книге «Сестра моя – жизнь». Во-первых, это эпиграф ко всему сборнику. Эпиграф для Бориса Пастернака – это реализация кода традиции. Сборник «Сестра моя – жизнь» Б. Пастернака предваряется строками из стихотворения «Das Bild» Н. Ленау – австрийского поэта, одного из любимых поэтов Б. Пастернака. В данном случае эпиграф не переведен. Читателю предлагается лишь подстрочник. Это объясняется, во-первых, тем, что переводы этого стихотворения не сохраняют всех многочисленных смысловых оттенков, необходимых Пастернаку, а во-вторых, с помощью включения текста на «чужом» языке возникает «переключка литератур», так необходимая русскому поэту, видевшему себя наследником всей мировой традиции: эпиграф, таким образом, выполняет функцию связующего звена. Четыре строки австрийского поэта, влюбленного в жену друга и воплотившего свой идеал в поэтической форме, позволяют передать настроение, внутренний накал страстей, создают многочисленные параллели между личной жизнью Пастернака и лирическим содержанием «Сестры моей – жизни». Поэт летом 1917 года был страстно и безнадежно влюблен в Елену Виноград, которую он знал еще подростком, робкой девочкой. Это и привело к появлению в сборнике «Сестра моя – жизнь» образа «женщины-девочки». Лирическая героиня воплощается в образах Тамары, Дездемоны, Офелии. Женский образ очень часто представляется либо частью природы, либо соседствует со стихией: ветром, дождем – с любыми проявлениями природы. Оппозиция «женский образ – стихийное явление природы» также возвращает нас к эпиграфу: у Ленау образ девочки возникает на фоне бури, лирический герой воссоздает ее черты как часть буйства стихии. Одно из стихотворений сборника напрямую соотносится с немецкоязычным эпиграфом – это стихотворение «Девочка». Образ лирической героини в данном случае воспринимается нами и как женский образ, и как часть природы: из сада в дом прибегает девочка и из сада же в дом приносит ветку сирени. Сад в данном случае – это не только часть природы, но и метафорически представленный образ лирического героя, от которого так легко была оторвана (или сбежала сама) девочка-ветка сирени. Эту оппозицию нам позволяет выстроить эпиграф из Ленау и эпиграф из Лермонтова, предваряющий это стихотворение.

Достаточно часто поэт использует немецкие фразы в заглавии. Стихотворение из сборника «Сестра моя – жизнь» «Mein Liebchen, was willst du noch mehr?» Возможно несколько вариантов перевода, но все они, так или иначе, близки по своему значению: в тексте – «Любимая, что тебе еще угодно?», вариант – «Моя милая, что ты еще хочешь». В названии использована строка из Г. Гейне из книги «Buch der Lieder». К стихотворениям, не включенным в прижизненные издания, относится «Gleisdreieck». Это немецкое слово обозначает название одной из станций берлинского метро. «Глейсдрайэк был главным образом пересадочной станцией, новых пассажиров там было очень мало, и это обстоятельство очень занимало Пастернака. «Это метро в никуда», – говорил он» [5, с. 459]. В самом стихотворении запечатлены образы, которые возникли в душе поэта после посещения этой станции: «закаты», «семафоры» (близость вокзала), «рев пропасти».

Включает поэт немецкие фразы и в поэтический текст:

Как на родине Миньоны
С гётевским: «Dahin», «Dahin»
Полыхали лампионы
Субтропических долин. (Художник)

Наиболее часто использует Пастернак немецкий язык в письмах. Во-первых, это письма, адресованные из Германии. Поэт был там несколько раз, впервые он попал в Берлин в 1905-1906 годах. В конце 1905 года Л. О. Пастернак, получив годовой отпуск, уехал вместе с семьей из Москвы, спасаясь от возможных погромов, стремясь избежать трагедии, которую несла с собой революционная ситуация 1905 года. Из Берлина молодой человек вел оживленную переписку с друзьями-гимназистами. Шестнадцатилетний юноша с восторгом и азартом

делится с товарищами своими наблюдениями и над страной, и над ее жителями. Надо сказать, что отношение к Германии, сформировавшееся, с одной стороны, под воздействием семейных традиционных представлений, а с другой – по личным впечатлениям – во многом сохраняется в письмах из Марбурга.

Немецкий язык Пастернак использует не только в зрелый период жизни, но и в юности. Причем процентный состав немецких слов разнится: это могут быть отдельные слова, фразы, абзацы, цитаты, многие письма полностью написаны на немецком языке. Конечно, наиболее часто немецкие слова встречаются в письмах, адресованных в Германию и из Германии. В письме от 3 мая 1906 года: «Но ты спросишь, где тут песнь Лазаря и вообще, wo ist der langen Rede Kurzer Sinn» [6, с. 19]; в письме от 13 июля 1907 года: «...не ответили им на письма и просят письменно или устно повлиять на Ag. Левитана damit Sie (то есть Verein Judische Kunst) in Besitz des Nachlasses seine Bruders gelangen» [6, с. 25]; письмо от 26 мая 1906 года практически полностью написано по-немецки. В переписке 50-х годов немецких «вкраплений» становится меньше, однако количество писем, написанных полностью по-немецки, увеличивается: письма от 12 мая 1958 года, 11 июня 1958 года, 20 июня 1958 года, 25 июля 1958 года и т. д. написаны по-немецки.

Немецкий язык встречается и в публицистике Пастернака. Причины использования немецкого языка обусловлены теми же факторами, которые мы назвали при анализе художественных текстов: связь с Германией. Одна из незаконченных статей «В дом-музей Фауста в Книттлингене» написана по-немецки и опубликована в книге Schweitzer R. «Freundschaft mit Boris Pasternak». Книга была издана в Мюнхене. В этой небольшой статье Пастернак отдает дань уважения своим любимым авторам, тем, перед личностью которых он преклонялся, чье творчество он ценил и боготворил. Это, конечно, И. В. Гете, который всегда воплощал для него свободу («Гёте... Да вот это свобода!»), это В. Шекспир, чьи переводы по праву принесли Пастернаку заслуженную славу, наконец, это Р. М. Рильке: «В особенности это относится к рифмовке Фауста, которая, далеко обогнав потребности своего времени, почти доходит до Рильке и создает новые эффекты...» [7, с. 97]. Обращается автор и к языковому пространству трагедии: «Из всех чудес, которые Фауст со своим спутником совершает и показывает как чернокнижник при дворе императора, самое высокое – это язык трагедии, чудо ее текста» [7, с. 96]. При этом надо учитывать и то, насколько сложен был перевод для Пастернака. Поэт стремился при переложении гетевского текста учитывать все языковые нюансы. Тяжелее всего дался ему перевод слов Мефистофеля. Рассуждает писатель и о значении перевода, о роли переводчика. Здесь он остается верен собственной концепции, во многом основанной на принципе традиции и постоянном стремлении включить перевод в рамки русской литературы: «Перевести содержание вещи верно и соответственно форме, но не повторив или не воспроизведя эту основу ее воздействия, – все равно, что ничего не делать» [7, с. 98].

Таким образом, в текстах Б. Пастернака немецкий язык выполняет определенную художественную функцию, позволяет расширить границы образов, несет дополнительную смысловую нагрузку.

Очевидно, что в рамках одной статьи, ограниченной объемом, мы не можем описать и подвергнуть анализу все многочисленные обращения Пастернака к немецкому языку, поэтому мы ограничились наиболее яркими и традиционными для поэта примерами.

Источники и литература

1. Давыдова Т. Т. Теория литературы: [учебн. пособие] / Т. Т. Давыдова, В. А. Пронин. – М.: Логос, 2003. – 232 с.
2. Михайлов А. Д. Вступительное слово / Андрей Дмитриевич Михайлов // Проблемы современного сравнительного литературоведения: сб. статей / под ред. Н. А. Вишневской, А. Д. Михайлова. – М.: ИМЛИ РАН, 2004. – С. 5-10.
3. Пастернак Б. Л. Полное собрание сочинений: в 11 т. / Борис Пастернак. – Т. III. Проза. – М.: Слово/Slovo, 2005. – 632 с.
4. Библиотека-архив Марины Цветаевой и серебряного века. «Мир Марины Цветаевой. Культурное наследие серебряного века» [электронный ресурс]: <http://tsvetaeva.synnegoria.com>.
5. Пастернак Б. Л. Полное собрание сочинений: в 11 т. / Борис Пастернак. – Т. II. Спекторский. Стихотворения 1930-1959. – М.: Слово/Slovo, 2005. – 528 с.
6. Пастернак Б. Л. Полное собрание сочинений: в 11 т. / Борис Пастернак. – Т. VII. Письма 1935-1953. – М.: Слово/Slovo, 2005. – 785 с.
7. Пастернак Б. Л. Полное собрание сочинений: в 11 т. / Борис Пастернак. – Т. V. Статьи, рецензии, предисловия. – М.: Слово/Slovo, 2005. – 752 с.

УДК 811. 161. 2: [398 + 34]

Лавриненко С. Т.

МОВНІ МАРКЕРИ ПРАВОВОЇ ПОВЕДІНКИ КОЗАЦТВА (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ДУМ)

В статті вперше представлено семантико-логічний аналіз мовних маркерів правового поведінки українських козаків. Доведено, що вербалізації народноюрідичного досвіду, зафіксовані героїчним епосом, ґрунтуються на історично ґрунтованих формах національного свідомості, відтворюють систему норм, цінностей, ідеалів, пов'язаних з військовою, міжнародною, економічною, сімейною сферами права.

Ключові слова: мовний маркер, народне правотворчість, козак.

У статті вперше здійснено семантико-логічну презентацію мовних маркерів правової поведінки козацтва. Доведено, що первісні вербалізації народноюрідичного досвіду, відтворені епічними текстами, спираються на історично зумовлені форми етносвідомості, фіксують систему норм, цінностей, ідеалів, пов'язаних із військовою, міжнародною, економічною, сімейною сферами права.

Ключові слова: мовний маркер, народна правотворчість, козак.

The article presents semantic and logical analysis of lingual markers that indicate lawful behavior of Ukrainian Cossack. It has been proved, that the verbalization of folk juridical experience, recorded in heroic epic literature, is based on historically grounded forms of national conscience and reflects the system of the norms, values and ideals connected with military, international, economic and family law.

Key words: lingual markers, folk jurisprudence, Cossack.

Герої народних дум є носіями різноманітних сценаріїв правової поведінки, сформованих під впливом культурних уподобань та ціннісних орієнтирів козацтва, якому належить суттєва роль у становленні первісних моделей українських державно-правових інститутів. Специфіка козацької політичної організації полягала у тому, що вона, будучи органом примусу, не перетворилася на засіб класового придушення, залишаючись дієвим інструментом виховання й самовиховання воїнів у дусі побратимства, справедливості, взаємоповаги. Демократизм правових уявлень сівочиків пов'язувався із запереченням кріпацтва, проголошенням формальної рівності у землекористуванні, практикою вільного вступу до козацької громади та участі у виборних органах управління [1, с. 7].

До вивчення специфіки правової системи козацької мілітарної спільноти неодноразово зверталися представники різних галузей знання: філософи, історики, правознавці, етнологи – Д. Андреев [1], Т. Мартинова [10],

І. Паньонко [14], І. Стороженко [18], В. Борисенко [19] та ін. Правовий аспект фольклорної традиції розглядали В. Давидюк [5], М. Гримич [4], О. Івановська [8], І. Усенко [15] та ін. Проблемам юридичної лінгвістики присвячені дослідження Ю. Прадіда [16], Н. Артикуци [2], Ю. Мосенкіса [12] та ін. Мовний аспект фольклорної правотворчості, закодованої текстами українських дум, досі не був об'єктом спеціального осмислення. Метою нашої статті є семантико-логічний аналіз мотиваційної бази вербальних знаків правової поведінки козацтва. Актуальність лінгвокогнітивного моделювання смислових контурів права народних дум пов'язується з перспективами розкриття ролі фольклорних чинників у становленні сучасних загальноправових засад та ідей, таких, як законність, демократизм, соціальна справедливість, національне самовизначення.

Вагомим етапом становлення правової культури українства став історичний період існування Запорізької Січі. Правничі інституції, які витворилися й функціонували у цій «християнській козацькій республіці», не лише увібрали в себе тогочасні військово-правові норми, а й загалом стали генетичними послідовниками звичаєво-правової культури часів Київської Русі, Галицько-Волинського, Київського та інших українських князівств [19, с. 237]. Козацьке право не знало писаних джерел і пропонувало керуватися нормами звичаїв та здоровим глуздом [3, с. 298]. Основою козацького права став правовий звичай – правило поведінки, що склалося у результаті його фактичного застосування протягом тривалого часу. Історично правовий звичай – першоджерело права, процес виникнення якого безпосередньо пов'язаний із становленням державності [15, с. 12]. З огляду на уніфікованість та всеосяжність козацьких звичаїв запорізьку спільноту ототожнюють із ранніми військовими демократіями, для яких була властива домінуюча роль озброєного ладу та усна форма кодифікації правових норм [18, с. 15]. Окрім того звичаєво-правова культура козаків характеризувалася рівністю всіх соціальних груп при відшкодуванні збитків та визначенні міри покарань, а також суворістю й невідворотністю останніх аж до смертної кари. Узагальнюючи структурні параметри козацького права, умовно можна згрупувати такі блоки суспільних відносин, на які воно поширювалося. Насамперед це норми, які стосувалися основ козацького самоврядування та устрою, військово-лицарські звичаї, положення про організацію судоустрою та практики судочинства, а за галузевою ознакою – цивільні та кримінальні правовідносини [19, с. 240].

Правова культура українського козацтва, у якій мотив фахової ідентифікації домінував над етнічною чи конфесійною тотожністю, постала на засадах рицарської корпоративної ідеології. Наявність правосвідомості (тенденції до осмислення власних прав і можливостей) стала запорукою сходження козацтва до рангу окремого привілейованого збройного стану з сильними соціальними амбіціями і претензіями на особливий статус, що свідчить про чітке розуміння власного потенціалу [1, с. 14].

Лінгвоконцептологічне вивчення народноюрідичних поглядів козацтва пов'язується з аналізом представлених у народних думах енграм правової поведінки й правової діяльності, сформованих під впливом концептів римсько-християнського права й правових систем Речі Посполитої та Московської держави. Провідним носієм архетипних правових інформаційно-енергетичних структур українського героїчного епосу є козак. Отже й не дивно, що серед одиниць, які найширше презентують народноюрідичні конотації в українських народних думах, центральне місце посідає лінгвокультурна константа «козак». Згадана архетипна назва набула поширення в мові народу за часів існування Запорізької Січі і первинно позначала вільну, незалежну людину. Пізніше до цього значення додалися семи «жителі Запоріжжя», «представник війська», «лицар, носій позитивних фізичних і духовних якостей» [3, с. 111]. Лінгвокультурна константа «козак», об'єднуючи набір взаємопов'язаних сем соціо-часо-просторового характеру (правосуб'єктна номінація «козак», окрім прямої вказівки на особу, здійснює індексацію місця – Запорозька Січ, Україна, і часу – період існування Запорозької Січі – з першої половини XVI ст. до середини XVII ст.), активізує комплекс народноюрідичних асоціацій, пов'язаних із етноправовими знаннями, ідеалами, цінностями.

Народноюрідичний зміст номінації «козак» реалізується через систему лінгвокультурних конотацій, які ідентифікують різновиди практичної діяльності, характерні для представників рицарської мілітарної корпорації, вказують на ієрархічну позицію особи, визначають характер її правової поведінки. Індикація посади в супроводі власного імені або локально-темпорального маркера, що прямо чи опосередковано вказує на часову віднесеність колізій, створює широке історико-культурне тло для вивчення правових взаємодій, відтворених народноюрідичними енграми українського героїчного епосу. У думах зафіксовано чимало наративних маркерів із компонентом «козак»: козаки-бравославці; козаки-добрі молодці; козаки-запорожці; прості козаки; козак-нетяга; козак-сіромаха. Тема козацтва, широко представлена асоціативами мужності, відваги, кмітливості, підтримана великою групою складних мовних одиниць із похідним прикметником «козацький», які досить чітко відтворюють народноюрідичні погляди українців. У словосполученнях: козацька голова, козацькі плечі, козацькі ноги, козацьке тіло, козацькі руки, голови козацькі-молодецькі, козацький голос, козацьке серце – відтворено народні уявлення про біолого-фізіологічні властивості ідеальної людини-героя, наділеної відповідними правами й обов'язками. Позначення соціальних атрибутів, маніфестовані одиницями: козацьке військо, козацька старшина, козацькі шляхи, козацький табур, козацькі порядки, козацький батько, козацький курінь, козацька хата, козацьке добро, козацька здобич та ін. сприяють окресленню кола правової компетенції носія козацького етосу. Словосполучення з компонентом «козацький» на позначення сфери психічної діяльності й емотивних оцінок – козацька душа, козацькі прикмети, козацькі жарти, козацькі ігри, козацька земля, козацьке життя, козацька слава, козацький звичай, козацька сила, доля козацька-молодецька – дешифрують національні традиції реалізації таких правових цінностей, як волевиявлення, потреба, інтерес.

Тексти народних дум відтворили різноманітні уявлення про правову поведінку козака. Право обрати козацьку долю представлено рішенням про зміну роду діяльності, бажанням виявити молодечтво й відвагу: «Давно тому на Вкраїні ковалював Коваленко, // І не було кувати йому легенько: // Покинув він ковалювати, // А пішов в козаки козакувати» [13, с. 49]. Право звернутися за підтримкою у виборі майбутньої долі оборонця вітчизни реалізовано зверненням до рідних чи авторитетних у військовій справі осіб: «Ей, Филоне, курсунський полковниче, // Батьку старий! // Благослови мені, козаку молодому, // У першому разі на герці погуляти» [13, с. 85]. Право вчинити свавільно під час вибору козацької долі часто супроводжується порушенням батьківських заборон: «От тоді-то, як у святій день у воскресенні // Удова, старенька жена, // До божої церкви ік утрений одходила, // Всю козацьку зброю у кімнату замікала, // Тільки шаблю булатную і пицаль семип'ядну на колку покидала. // Тоді ж то Івась Удовиченко // Шаблю булатну та пицаль семип'ядну забирає, // Козацьке собі запальчeve серце має, // Келепом кімнату одбиває, // Всю козацьку зброю на плечі забирає, // Піхотою ув охотне військо поспішає» [13, с. 83]. Право мати військових однодумців – джуру чи побратима генетично пов'язане з традиціями ранньолицарських військових дружин-комітатів: «Голуба Волошина за джуру у себе має» [13, с. 130]. «То малий чура до козака прибуває, рани йому глибокі промиває» [13, с. 29].

У думах широко представлені уявлення про право козаків виконувати військові обов'язки, оберігати кордони від іноземних зазіхань, брати участь у бойових діях: «А у Тендрові-острові Семен Скалозуб // З військом на заставі стояв» [13, с. 58]. «Козаки стародавні тоє забачали, // На добрі коні сідали, // Турок побіждали» [13, с. 132].

Тексти дум засвідчують різні сфери правової активності козаків, визначені родом діяльності, зокрема: право представництва у органах законодавчої влади: «Тоді ж стали козаки у раді» [13, с. 125]. «Будем радиться, // Чи гаразд-добре на славіній Україні проживати?» [13, с. 99]. Право колегіальної участі у процесах елекції презентується через діалог: «Тогді-то Хмельницький стиха словами промовляє: «Ей, козаки, діти, друзі! // Коли ви не хочете Івана Луговського, // Єсть у мене Павел Тетеренко». // «Не хочемо ми Павла Тетеренка!» // «Дак скажіть, – говорить, – кого ви жоласте?» // «Ми, – кажуть, – жолаєм Євраха Хмельниченка» [13, с. 128-129]. Думи фіксують право козака бути обраним на керівну посаду: «Що його козаки ізлюбили, // До себе в курінь пустили, // Ще й отаманом настановили» [13, с. 94]. Право вступати у військові об'єднання пов'язується зі священним обов'язком здобування «козацького хліба» під час походів, де була нагода відзначитися, удосконалити свою рицарську майстерність і навіть збагатитися: «Зібрав сто хлопців таких, як він, // Бо він був сильний легінь, // У Чорне море він ся запуслав, // Галери турецькі рабував» [13, с. 49]. Право висловлювати політичні погляди вказує на становлення принципів гласності й звітності у справах управління діяльністю війська: «То вже ж каже, козаки й мужики // У неділю рано, богу помолившись, листи писали, // В листах добре докладали // І до пана Хмельницького у Полонне посилали: // «Ей, пане Хмельницький, // І отамане Чигиринський, // І батько козацький! // Звели нам під москаля тікати // Або звели нам з ляхами бунт великий зривати!» [13, с. 123-124].

Правова поведінка козаків у сімейній та економічній сферах реалізується синкретично. Так, козак відчуває право розраховувати на економічну підтримку з боку родини: «Ой мати моя, Корецькая, // продай Корець і Межирич, // Викуп мене з неволеньки» [13, с. 23]. «А коли б ти, мати, добре дбала, // Дев'ятеро скоту із кошари на вибір займала, // До города Корсуня одбавляла, // Із жидом-рендарем торг торгувала, // Мені, Івасю Вдовиченку, коня на славу справляла» [13, с. 83].

Майновий потенціал козака засвідчують фактами наявності або відсутності у нього певних матеріальних цінностей: «Знати, знати козацьку хату, // Скрізь десяту: // Вона соломою не покрита, // Приспою не осипана... // На дровітні дров ні поліна, // Сидить в ній козацька жінка – околїла. // Знати, знати козацьку жінку, // Що всю зиму боса ходить, // Горшком воду носить, // Полоником діти напуває!» [13, с. 96].

Важливим наслідком впливу представників козацької верстви на українську культуру за часів бездержавництва й колоніальної політики стало зміцнення етноментальних уявлень сфери правосвідомості й правоздатності. Думовий масив відтворив народноюрідичну компетенцію козаків, що постала на базі демократичних інституцій та анархічних тенденцій, поєднаних із нагальною потребою періодичних військових походів. Вербальними сигналами правової поведінки козацтва у народних думках виступають фахові субстантивні та атрибутивні номінації а також дієслівні одиниці з модальністю вірогідності чи імперативу.

Народні думи відтворили етноправові програми військової, сімейної, економічної та міжнародної сфер. Система уявлень про законодавчу й виконавчу владу відображає характер козацької епохи та актуальні для неї правові погляди. Народноюрідичний комплекс дум тісно пов'язаний зі становленням ідей громадянського гуманізму, найбільш концентрованим виразом яких є ментально значуща для українців категорія «спільне благо», що охоплює поняття національної свідомості, патріотизму, мужності, справедливості, готовності до боротьби за власну волю, честь, гідність, етнічну самобутність. У думках представлені етноправові уявлення, згідно з якими українці не хочуть почуватися другосортними людьми; не бажають визнавати, що їх віра гірша за іншу, а мова не здатна передати мудрості святого письма; постають проти нівеляції етнокультурних цінностей.

Перспективи дослідження пов'язуються з лінгвоконцептологічним вивченням правової інформативності народних балад.

Джерела та література

1. Андрєєв Д. В. Етносоціокультурні чинники формування національної правосвідомості (на прикладі судової системи Запорозької Січі XVII-XVIII ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 12.00.12 «Філософія права» / Д. В. Андрєєв. – К., 2003. – 23 с.
2. Артикуца Н. В. Юридична лінгвістика як міжгалузева прикладна наука / Н. В. Артикуца // Записки з загальної лінгвістики: збірник наукових праць. – № 8-9. – Одеса: Астропринт, 2008. – С. 5-13.
3. Великий енциклопедичний юридичний словник / [Ю. С. Шемшученко, В. П. Горбатенко, Ю. Я. Касяненко та ін.]; за редакцією Ю. С. Шемшученка – К.: Юридична думка, 2007. – 990 с.
4. Гримич М.В. Інститут власності у звичаєво-правовій культурі українців XIX – поч. XX ст.: [монографія] / М. В. Гримич. – К.: Віпол, 2004. – 588 с.
5. Давидюк В. Ф. Первісна міфологія українського фольклору: [монографія] / В. Ф. Давидюк. – [2-е видання]. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. – 309 с.
6. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури: [монографія] / С. Я. Єрмоленко. – К.: Ін-т української мови НАН України, 2009. – 352 с.
7. Жайворонок В. В Українська етнолінгвістика: [нарис] / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2007. – 261 с.
8. Івановська О. П. Звичаєве право в Україні. Етнотворчий аспект: [монографія] / О. П. Івановська. – К.: ТОВ «УВПК «ЕксОб», 2002. – 264 с.
9. Кононенко В. І. Мова у контексті культури: [монографія] / В. І. Кононенко. – Київ-Івано-Франківськ, 2008. – 390 с.
10. Мартинова Т. Є. Вплив кобзарства на формування національної свідомості українців: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.12 «Українська філософія та культура» / Мартинова Т. Є. – К., 1999. – 22 с.
11. Мойсієнко А. К. Мова, як світ світів. Поетика текстових структур: [наукове видання] / А. К. Мойсієнко. – Умань: РВЦ «Софія», 2008. – 280 с.
12. Мосенкіс Ю. Л. Язык как отражение архаического правосознания / Ю. Л. Мосенкіс // Происхождение языка и культуры: Древняя история человечества. – 2007. – Т. 1. – № 2. – С. 32-35.
13. Народні думи: [збірник / упоряд., автор передмови і приміток С. В. Мишанич]. – К.: Дніпро, 1986. – 173 с.
14. Паньонко І. М. Апарат управління Запорозької Січі (середина XVI ст. – 1775 р.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / І. М. Паньонко. – Львів 2000. – 19 с.
15. Правовий звичай як джерело українського права IX-XIX ст.: [наукове видання] / [І. Б. Усенко, В. Д. Бабкін, І. В. Музика та ін.]; відп. ред. І. Б. Усенко. – К.: Наукова думка, 2006. – 278 с.
16. Прадід Ю. Ф. Юридична лінгвістика / Ю. Ф. Прадід // Мовознавство. – 2002. – № 4-5. – С. 21-25.
17. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазіологія: [монографія] / Е. А. Селиванова. – К.: Фитосоціоцентр, 2000. – 248 с.
18. Стороженко І. С. Богдан Хмельницький і Запорозька Січ кінця XVI – середини XVII століть (генезис, еволюція та реформування організаційної структури Січі): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра істор. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / І. С. Стороженко. – Львів, 2008. – 35 с.
19. Українська етнологія: [навчальний посібник] / [В. К. Борисенко, М. В. Гримич, О. П. Гончаров та ін.]; під ред. В. К. Борисенко. – К.: Либідь, 2007. – 400 с.

СТРУКТУРНИЙ АСПЕКТ ДЕФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ ДЕРИВАЦІЇ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Стаття посвящена дослідженню структурних особливостей однослівних одиниць третинної номінації, образованих від фразеологізмів німецької мови. В рамках даної роботи проаналізовано й описано словообразовательную структуру дефразеологічних дериватів, встановлено продуктивність способів деривації, намічені шляхи подальших досліджень.

Ключевые слова: третинная номинация, дефразеологический дериват, фразеологизм.

Статтю присвячено вивченню структурних особливостей однослівних одиниць третинної номінації, утворених від фразеологізмів німецької мови. У межах даної роботи проаналізовано й описано словотвірну структуру дефразеологічних дериватів, визначено продуктивність способів деривації, окреслено шляхи подальших досліджень.

Ключові слова: третинна номінація, дефразеологічний дериват, фразеологізм.

The article focuses on the study of structural features of tertiary nomination one-word units derived from German idiomatic expressions. The article analyzes and describes word-formation structure of idiomatic derivatives, establishes productivity of derivation modes, estimates of the future researches direction.

Key words: tertiary nomination, idiomatic derivative, idiomatic expression.

Вивчення номінативних процесів є одним з актуальних завдань сучасної лінгвістики. Зміни, які відбуваються у житті суспільства, в першу чергу знаходять своє відображення в лексичному складі відповідної мови. Нові лексичні і фразеологічні одиниці (ФО), що з'являються в результаті розвитку мови, іменують реалії у тій чи іншій сфері життя: одні з них виникають на позначення нових понять, інші перейменовують ті, що вже існують. Необхідність збирання, вивчення, систематизації та опису нових лексем у словниковому складі мови визначають **актуальність** даної праці.

На сучасному етапі найбільше матеріалу стосовно виникнення однослівних одиниць третинної номінації, утворених від ФО, накопичено на матеріалі російської, української і англійської мов: це стосується узуальних та оказіональних способів утворення дериватів (М. Ф. Алефіренко, О. М. Єрмакова, О. В. Жуков, О. В. Кунін, В. М. Пугач, О. А. Стишов, О. В. Петров та ін.); особливостей взаємодії різних мовних рівнів у процесі відфраземного словотворення (В. М. Пугач) та заповнення лакун у лексичній системі мови (Н. Ф. Клименко, О. Є. Марцинківська, В. Б. Фридрак та ін.). Проте в мовознавстві є лише окремі праці, що стосуються процесу утворення однослівних одиниць номінації від фразем у сучасній німецькій мові (Р. Г. Гатауллін, І. І. Чернишова, W. Fleischer та ін.), у яких розглянуто деякі способи та моделі утворення дефразеологічних дериватів.

Мета дослідження полягає у встановленні структурних особливостей дефразеологічних дериватів сучасної німецької мови. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**: а) інвентаризація й систематизація дефразеологічних дериватів; б) визначення словотвірної структури дефразеологічних дериватів. **Об'єктом** дослідження у статті є дефразеологічні деривати сучасної німецької мови, **предметом** – структурні особливості їх утворення та розвитку. **Матеріалом** дослідження слугує картотека дефразеологічних дериватів (близько 1100 слів), що складена методом суцільної вибірки з 20 різноманітних лексикографічних джерел. **Наукова новизна** результатів дослідження визначається тим, що вперше досліджуються лексичні одиниці, мотивовані фразеологізмами німецької мови, у структурному аспекті.

Відфраземні утворення становлять своєрідний шар лексики сучасної німецької мови, формування і вдосконалення якого відбувалося протягом тривалого часу. Потенційні можливості виходу зі структури фразеологізму мають компоненти багатьох ФО, але реалізуються вони не завжди. Здебільшого мовна система сама регулює цей процес, зокрема, через сполучуваність морфем певної мови.

Під час дефразеологічної деривації значну роль відіграє структурний аспект. Необхідно брати до уваги як структуру ФО, так і похідних від них лексичних одиниць.

Серед дефразеологічних дериватів розрізняють прості й складні утворення, які виникли на основі: 1) окремого компонента ФО: *wanzig* ← *frech wie eine Wanze*; 2) кількох складників фразеологізму: *der Achselträger* ← *auf beiden Achseln tragen*; *der (Drei-)Käsehoch* ← *(kaum) drei Käse hoch sein*; 3) усієї ФО: *gottverdammich* ← *Gott verdamm mich!*

У структурному відношенні слова, що утворилися на основі ФО, поділяються на дві групи: 1) прості (однокореневі або одноосновні): а) безафіксні: *sich mit dem Messer schneiden* → *sich schneiden*; б) афіксовані: *lappig* ← *auf die Lappen sehen / kieken / passen*; 2) складні та складнопохідні (ускладнені афіксами або ж без них): а) двокореневі (двоосновні, двокомпонентні): *herzzerreißend* ← *etw. zerreißt einem das Herz*; б) трикореневі (триосновні, трикомпонентні): *die Eierschleifmaschine* ← *jmdm. die Eier schleifen*; в) чотирьокореневі (чотириосновні, чотирикомпонентні): *der Gottseibeius* ← *Gott sei bei uns!*

Під *простим* словом розуміємо безафіксне, неконвертоване суцільнооформлене утворення, на зразок: *das Garn* «вігадки, побрехеньки» ← *Garn spinnen* «розповідати незвичайні історії» [9, с. 270].

Похідні *афіксального* типу утворюються шляхом додавання афіксу до основи вихідного компонента ФО, наприклад: *abziehen* «обібрати когось, вимагати щось, пошити когось у дурні» ← *jmdm. das Fell über die Ohren ziehen* «пошити когось в дурні» [9, с. 17].

Дати дефініцію понять складного й складнопохідного слова доволі непросто, що пов'язано з різними лінгвістичними поглядами та існуванням суміжних об'єктів. При визначенні складного слова М. Д. Степанова та І. І. Чернишова виходять із словотвірних позицій. Вони зазначають, що *складні* слова утворюються шляхом поєднання лексичних основ, або словоформ, у результаті чого утворюється монолітна складена основа, компоненти якої можуть, у свою чергу, стягнути коренів, похідних чи складних основ. При визначенні *складнопохідних* слів учені вказують на те, що в процесі утворення таких слів «одночасно беруть участь як словоскладання, так і безафіксне словотворення (наприклад: *das Türöffnen, das Anderswerden*) та суфіксація (наприклад: *der Besserwisser, die Ofensitzerin, rotbäckig* і т.ін.)» [5, с. 70].

Складні й складнопохідні слова В. Фляйшер та І. Барц іменують *словотвірними конструкціями* (нім. *Wortbildungskonstruktionen*), що виникають завдяки зв'язку якнайменш і, як правило, двох складників (нім. *unmittelbare Konstituenten*) [7, с. 42-48]. На перший погляд це визначення збігається з дефініцією М. Д. Степанової та І. І. Чернишової. Однак під безпосередньо складовими конститuentами В. Фляйшер та І. Барц розуміють не лише слово, але й конструкцію чи морфему, які входять до складу більшої конструкції. Автори зазначають, що все, окрім найменших конститuentів, – це конструкції і все, окрім найбільших конструкцій, – це конститuentи. Виходячи з такого розуміння, В. Фляйшер та І. Барц відносять до словотвірних конструкцій декілька груп слів. До першої групи належать складні слова, утворені в результаті словоскладання, – *композиції* (нім. *Kompositum*), на зразок: *Lesebuch, Schwiegervater, blankbohnern*. До другої групи входять слова, утворені способом *експліцитної деривації* (нім. *explizite*

Derivation), наприклад, такі похідні, як: *Ordnung, vergießen, uralt*, що виникли внаслідок суфіксації, префіксації або ж того чи іншого одночасно.

Крім наведених вище дефініцій, заслуговує на увагу визначення О. С. Кубрякової. Вона пропонує таке визначення похідного слова, що виявляє безпосередньо мотивуюче слово та вказує на характер його зв'язку з предметом або явищем, на позначення якого воно існує: «Похідним є таке найменування зі статусом слова, яке, будучи обумовленим іншим знаком (іншими знаками) мови, демонструє специфічну смислову структуру, що описується не через відсилку до вихідного знака (знаків), а за допомогою дефініції, яку побудовано за особливими правилами» [2, с. 14].

Похідним словам різних типів властивий ряд диференціювальних формальних і семантичних ознак: а) створення похідного слова як нової номінації відбувається на основі одиниці мови, що вже існує; б) похідне слово може мати нову морфологічну будову зі статусом слова незалежно від своєї довжини й структурної складності; в) у структурі похідного слова завжди повторюється знак або ж знаки чи їх частини, що містяться у вихідній одиниці; г) утворення похідного пов'язане із застосуванням формальної чи то семантичної операції до дериваційного джерела, що забезпечує його перетворення і переосмислення. Вибір такої операції зумовлений смисловим завданням, яке викликає утворення нової номінації (Кубрякова цит. за [3, с. 61-62]).

Ураховуючи той факт, що дві третини дефразеологічних дериватів за своєю структурою належать до складних утворень, то вважаємо за доцільне розглянути їх класифікацію детальніше. У лінгвістичній науці існують різні погляди на способи словоскладання. Л. Р. Зіндер і Т. В. Строева виділяють три типи складних слів, а саме: *складні слова* (нім. *Zusammensetzungen*), *зсуви* (нім. *Zusammenrückungen*) та *зрошення* (нім. *Zusammenbildungen*) [1, с. 194-195]. Започаткували такий розподіл Я. Гримм і Г. Пауль [8; 11]. Необхідно зазначити, що названа класифікація була розвинена і доповнена М. Д. Степановою й І. І. Чернишовою [5, с. 66].

Складні слова поділяються на дві групи: лексичні одиниці, що мають інтерфікс (*der Herzensdieb, fuchswild*) і лексичні одиниці без інтерфікса (*der Frostkopf, furztrocken*) [1]. *Зсувами* називаються застиглі в формі слова синтаксичні словосполучення, наприклад: *Langeweile, Blindekuh, hochschätzen*. До зсувів вони відносять також слова, що утворилися на основі цілого речення: *Vergissmeinnicht, Rührmichnichtan* і т. ін. Коли ж ідеться про словоскладання із суфіксацією, то такий тип складних слів отримав назву *зрошення*. В такому випадку словоскладання може відбуватися лише за допомогою суфікса, оскільки без нього, на думку авторів, складне слово функціонує винятково як синтаксичне сполучення, на основі якого воно утворилося, наприклад: *Außerachtlassung – außer Acht lassen + -ung, schwerhörig – schwer hören + -ig* [1, с. 194-195].

М. Д. Степанова дає таку характеристику зсувам: «Зсув – це складне слово, морфолого-синтаксичне оформлення якого збігається з оформленням синтаксичного поєднання того чи іншого типу в сучасній німецькій мові. Для зсуву характерна наявність в ролі компонентів словоформ, а не лексичних основ, що однак виявляється не єдиною ознакою зсуву. Наступними двома обов'язковими ознаками слід вважати такий порядок розташування компонентів і такі відношення між ними, які б формально відповідали порядку розташування та відношенням між собою членів відповідного синтаксичного сполучення» [12, с. 111]. Крім того, зберігається належність до певної частини мови, поняттєвість (предметність, ознаковість, процесуальність).

На думку В. Фляйшера такі словотвірні структури як *Gernegroß, Nimmersatt, Taugenichts, Guckindiewelt*, що за своїм походженням є конверсією словосполучень чи речень, потрібно класифікувати як «імпліцитні деривати», тобто безафіксні похідні. Саме тому зсуви в його працях не отримують статусу самостійного способу словотворення. Зрошення вчений вважає суфіксальними похідними, а не складними словами [6, с. 116].

Хоча в нашому дослідженні при класифікації складних слів, утворених на основі ФО, ми й дотримуємося поглядів Л. Р. Зіндера та Т. В. Строевої щодо зазначеної проблеми, проте зазначимо, що ми не в усьому погоджуємося з цими науковцями. Так, говорячи про словоскладання, учені пишуть: «[...] винятково найдавніші такі утворення походять безпосередньо із синтаксичних сполучень; більшість же була утворена та створюється зараз за аналогією зі старими складними словами, а не з відповідної синтаксичної групи» [1, с. 195]. На наш погляд, у процесі розвитку мови з початку утворюються вільні словосполучення, одні з яких потім шляхом багаторазового вживання переходять в усталені, інші – шляхом переосмислення перетворюються на речення і закарбовуються у свідомості носіїв мови й більшість із них кодифікується в словниках. Наступним етапом у розвитку як вільних, так і стійких словосполучень є можливість стягнення до однослівної номінації. Звісно, необхідно говорити про усталені моделі, типи, способи утворення складних і складнопохідних слів та про певний автоматизм при їх утворенні, що, на нашу думку, ніяк не суперечить тому, що в їх основі лежить словосполучення.

Особливий вид складних слів утворюють цілі синтагми та речення, що пишуться через дефіс, наприклад: *der Hans-tapp-ins-Mus, das Sich-in-die-Brust-Werfen*. У лінгвістичній літературі вони отримали назву «голофрастичні конструкції» (грецьк. *holos* – цілий, *phrasis* – вислів). Як зазначає Є. В. Розен, це «особливий тип унівєрбів, при якому в рамках однослівності та субстантиваци зберігаються міжслівні зв'язки базових словосполучень і речень» [4, с. 10]. Існує ще й інший термін на позначення таких слів – «композиції, поєднані дефісом» (нім. *Bindestrichkomposita*) [10, с. 211-217]. Порівняння їх зі складними й складнопохідними словами нашою думкою, що за способом утворення вони близькі до зрошень. «Голофрастичні конструкції» також являють собою певну синтаксичну єдність, що утворена з лексем, які відповідають безпосереднім складникам, інколи за допомогою суфікса. На відміну від слів, утворених унаслідок словоскладання, вони являють собою не просто складання основ слів, а складання цілих слів, включаючи прийменники й артиклі. Віднесення таких конструкцій до зсувів також неможливе, оскільки вони не мають головної їхньої ознаки – порядку розташування компонентів у цих структурах не відповідає порядку слідування членів відповідних синтаксичних груп. Слова в зазначених конструкціях не просто згруповують одне з одним за допомогою тире, але й мають ознаку іменника – рід і артикль.

Окремі типи дериватів лише сягають своїм корінням ФО, але не виникли від них безпосередньо. Вони з'явилися в мові в результаті її поступового історичного розвитку – дії кількох словотвірних актів. Так, наприклад, на основі ФО «*Das Auge sieht sich nimmer satt, und das Ohr hört sich nimmer satt*» спочатку за допомогою зсуву виник прикметник *nimmersatt*, а потім на основі останнього внаслідок конверсії – іменник *der Nimmersatt*.

Проведений аналіз засвідчив, що у кількісному відношенні переважають складні та складнопохідні дефразеологічні деривати (64%), що зумовлено особливостями словотворення в німецькій мові, у якій словоскладання – найпродуктивніший спосіб деривації загалом (М. Д. Степанова), а афіксація, на відміну від української і російської мов, розвинена значно менше (див. праці В. В. Істоміної та Т. М. Кондратюк, О. В. Петрова, В. М. Пугач, О. А. Стишова, В. К. Янцена та ін.).

Дані, отримані в роботі, можуть слугувати основою для майбутніх досліджень, пов'язаних із вивченням способів, типів й моделей утворення лексичних одиниць від фразеологізмів, їх здатності до подальшого дериваційного та семантичного розвитку, аналізу їх стилістичного застосування.

Джерела та література

1. Зиндер Л. Р. Современный немецкий язык. Теоретический курс: [Учебник для пед. ин-тов и фак. иностр. яз.] / Л. Р. Зиндер, Т. В. Строева. – [3-е изд., перераб.]. – М.: Изд-во лит-ры на ин. яз., 1957. – 420 с.
2. Кубрякова Е. С. Коммуникативная лингвистика и новые задачи словообразования / Е. С. Кубрякова // Науч. труды МГПИИЯ им. Мориса Тореза. – М., 1982. – Вып. 186. – С. 24–36.
3. Половова И. Е. Композиционная семантика единиц номинации, образованных на базе фразеологизмов английского языка: дисс. ... кандидата филол. наук: 10.02.04 / И. Е. Половова. – М., 2005. – 224 с.
4. Розен Е. В. Новые слова и устойчивые словосочетания в немецком языке: кн. для учителя / Евгения Владимировна Розен. – М.: Просвещение, 1991. – 189 с.
5. Степанова М. Д. Лексикология современного немецкого языка: [учебн. для ин-тов и фак. иностр. яз.] / М. Д. Степанова, И. И. Чернышева. – М.: Высшая школа, 1962. – 310 с.
6. Степанова М. Д. Теоретические основы словообразования в немецком языке: для филол. фак. ун-тов и ин-тов иностр. яз. / М. Д. Степанова, В. Фляйшер. – М.: Высш. шк., 1984. – 264 с.
7. Fleischer W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache / W. Fleischer, I. Barz. Unter Mitarb. v. Marianne Schröder. – [2-e., durchs. und ergänzte Auflage]. – Tübingen: Niemeyer, 1995. – 375 p.
8. Grimm J. Deutsche Grammatik / Jakob Grimm. – Berlin: Ferd. Dümmlers Verlagbuchhandlung, 1878. – Teil 2. – 1878. – 991 S.
9. Küpper H. Wörterbuch der deutschen Umgangssprache / Dr. H. Küpper. – Stuttgart: Ernst Klett Verlag für Wissen und Bildung GmbH, 1987. – 959 p.
10. Ladisov A. L. Probleme der Dekodierung von Bindestrichkomposita / A. L. Ladisov // Das Wort. Germanisches Jahrbuch 1996 / Hrsrg. von A. Ehlert. – M., 1996. – P. 211-218.
11. Paul H. Deutsche Grammatik / Hermann Paul. – Bd. 4. – Halle / Saale: Niemeyer, 1937. – 428 p.
12. Stepanova M. D. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache: учебник для студ. ин-тов и фак. иностр. яз. / М. Д. Степанова, И. И. Чернышева – [2., вераб. Aufl.]. – Moskau: Vysšaja Škola, 1986. – 247 s.

УДК 81'282.8

Лановая Т. В.

ЛЕКСИЧЕСКИЕ ЗАИМСТВОВАНИЯ КАК СЛЕДСТВИЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ЯЗЫКОВ

В статье на примере Петровской эпохи рассмотрен вопрос языковых контактов и, как следствие, лексических заимствований. Рассмотрены причины вхождения/невхождения заимствованной лексики в состав русского языка.

Ключевые слова: языковые контакты, причины заимствований, лексические заимствования, Петровская эпоха.

У статті на прикладі Петровської епохи розглянуто питання мовних контактів і, як наслідок, лексичних запозичень. Розглянуто причини вхождення/невхождення запозиченої лексики до складу російської мови.

Ключові слова: мовні контакти, причини запозичень, лексичні запозичення, Петровська епоха.

The issue of language contacts and lexical adoptions are analysed in the article by the Peter's I epoch. The causes of adoption and unadoption of the adopted vocabulary in the Russian language structure are examined.

Key words: language contacts, the cause of adoptions, lexical adoptions, Peter's epoch.

В современной русистике вновь актуальны проблемы языковых контактов и взаимодействия языков. В языке находят отражения изменения в политической, экономической и культурной жизни общества, поскольку «для языка существовать – значит находиться в непрерывной деятельности» [6, с. 219], а «неизменяющийся язык – это абстрактный язык ...» [7, с. 79]. Именно поэтому языковые контакты признаются исследователями «одним из важнейших внешних факторов исторического развития языка» [1, с. 290].

Актуальность изучения языковых контактов обусловлена не только большим количеством языковых заимствований в современном русском языке, но и тем, что знание механизмов языкового взаимодействия «позволяет исследовать не только особенности строения языковой системы, но и особенности коммуникативной реализации языка, степень его участия в жизни человека» [5, с. 5].

В области функционального исследования языковых контактов существуют фундаментальные работы, в которых предложены оригинальные методы описания языкового материала, сделаны важные теоретические обобщения в ходе анализа языковых фактов. Несмотря на ценность научных исследований в этой области лингвистических изысканий в работах Б. А. Серебренникова, В. А. Звегинцева, Л. П. Крысина, Е. Э. Биржаковой, Л. А. Войновой, В. В. Виноградова, А. Мартине, Л. В. Щербы, Л. Л. Кутиной, К. С. Горбачевича, Е. Д. Поливанова, Э. Косериу и др. существует немало проблем, требующих дальнейшей разработки и уточнения.

В данной работе предпринимается попытка изучения контактов русского языка с западноевропейскими в XVII-XVIII вв. и анализа следствий этого взаимодействия, т. е. лексических заимствований.

Цель – выявить особенности и проанализировать следствия контактов русского языка с западноевропейскими в XVII-XVIII вв. на материале лексических заимствований.

Для достижения поставленной цели необходимо решение следующих задач:

1. Выявить особенности функционирования иноязычной лексики в Петровскую эпоху.

2. Определить корпус слов иноязычного происхождения, подлежащих рассмотрению.

3. Проанализировать причины вхождения или невхождения заимствований в лексический состав современного русского языка.

Следует отметить, что в научном мире не существует однозначной оценки факта лексических заимствований. Не все ученые придерживаются мнения, что заимствования являются одним из важнейших и универсальных источников пополнения лексики любого языка, а взаимодействие языков – путь их обогащения. Однако мы считаем, что общество, т. е. носители языка сами отбирают подходящие языковые средства для удовлетворения коммуникативных потребностей. Языку ничего нельзя «навязать», всё ненужное за ненадобностью выйдет из употребления.

В настоящее время в лингвистической литературе не существует единого мнения о причине лексических заимствований. Можно определить несколько акцентов в лингвистических теориях. Среди основных и наиболее значимых называются следующие причины:

а) исторические контакты и наличие определенного рода двуязычия (Б. А. Серебренников, В. А. Звегинцев);

б) необходимость номинации новых предметов, процессов и понятий (Л. П. Якубинский);

в) новаторство нации в определённой сфере деятельности (Е. Э. Биржакова, Л. А. Войнова);

г) экономия языковых средств (А. Мартине);

д) престиж иноязычного слова по сравнению с русским аналогом, мода на иностранные слова (Л. П. Крысин, В. В. Виноградов);

Важно понимать, что под «языковыми контактами», «контактами между языками» в действительности

подразумевается взаимодействие, контакт их носителей. Как утверждает Э. Косериу, «языковое изменение происходит в диалоге при переходе от языковых навыков, проявляющихся в речи одного собеседника, к языковым навыкам другого» [7, с. 52].

Контактирование языков (их носителей) ведет к неизбежному влиянию одного языка на другой, «результатами этих контактов и являются многообразные следствия: в одних случаях они приводят к разного типа заимствованиям, в других – к интерференции, смешению норм разных языков и, как крайний случай, к формированию некоторого среднего подязыка (например, украинский суржик и белорусская трасянка), в третьих – к языковой ассимиляции, в четвертых – к полилингвизму» [5, с. 4].

Лингвисты неоднозначно оценивают различные проявления взаимодействия языков. Рассматривая это явление сквозь призму интерференции, они связывают его с нарушением норм литературного языка. В связи с разными подходами в научной литературе можно выделить две основные точки зрения. Одни ученые относят заимствования к разряду слов-паразитов, засоряющих и мешающих функционированию исконно русских слов. История знает попытки ученых, общественных деятелей ограничить употребление заимствований. Другие полагают, что наличие заимствованных синонимов ничуть не препятствует развитию русского языка.

Заимствование представляет собой активный процесс, в рамках которого заимствующий язык включает новую лексику в сеть своих внутренних системных отношений. Следует отметить, что многие заимствованные лексемы, настолько адаптировались в русском языке, что идентифицировать их затруднительно.

Большая часть лексики, в том числе и заимствованной, закреплена за определенными функциональными стилями речи, таким образом, вся лексика языка целесообразно распределена по сферам употребления, поэтому вопрос об ограничении использования или изъятии, например, иностранной терминологической лексики, является абсурдным, т.к. она является незаменимым средством лаконичной и точной передачи информации.

Третий подход состоит в том, чтобы увидеть в заимствованиях нечто больше, чем неспособность языка иметь или нежелание его носителей использовать русский аналог. Заимствование – следствие взаимодействия языков, это всегда показатель его развития, «жизни».

Русский народ в процессе своей истории имел разнообразные связи с большинством народов мира. Результатом этого явились многочисленные иноязычные слова, заимствованные из других языков. Одним из самых интенсивных это взаимодействие было XVII-XVIII вв., в период правления Петра I. Его реформы коснулись всех сфер деятельности (административной системы, военно-морского дела, искусства, науки, образования, торговли) и стали основной причиной вторжения в русский язык новых слов, заимствованных из западноевропейских языков: английского, немецкого, французского, голландского, польского и итальянского.

Несмотря на огромное разнообразие внутрилингвистических и внешнелингвистических факторов, определяющих судьбу вновь возникшего слова, решающая роль всегда принадлежит обществу. Общество создает и формирует язык. Часть заимствований не закрепилась в языке, а часть – является доказательством того, что европеизация лексики русского литературного языка сделала его богаче, полнее и выразительнее и вместе с тем не нанесла никакого ущерба его национальной самобытности. С петровских времен существуют в русском языке такие слова, как *алгебра, оптика, глобус, компас, крейсер, порт, корпус, армия, атаковать, штурмовать, канцелярия, коллегия, комиссия, контора, конфисковать, претендовать, комиссия, контора, акт, аренда, проект, рапорт, тариф, интерес, интрига, вояж, док, кабель, каюта, рейс, трап* и др.

Взяв за основу словарь Смирнова Н. А. [9, 396 с.], всю заимствованную лексику этого периода мы разделили на 3 группы. В первую группу вошли лексические заимствования, сохранившие написание и значение; во вторую – изменившие значение и написание; а в третью – лексику, не сохранившуюся в современном русском языке.

Примером слов из первой группы, иллюстрирующих неизменность формы и содержания на протяжении развития языка, может служить слово «Автократ» (транслитерация немецкого слова *autokrator*), которое изначально было греческого происхождения) (современное написание – «Автократ») со значением «Самодержец» [8, с. 11]. В современном русском языке сохранилось достаточно ограниченное количество слов, которые, были заимствованные в XVII-XVIII вв., сохранили прежнее написание и значение.

Еще одной важной чертой заимствований стало расширение их значений (мы идем в виду не полное изменение семантики, а дополнительные, конкретизирующие значения). Подобная ситуация прослеживается и в истории слова «Автор» [нем., пол. *autor*, лат. *au(c)tor*, писатель], сохранив прежнее написание, его значение претерпело несущественное, но изменение: старое его значение «Писатель» сегодня расширяется и становится «Лицо, создавшее художественное, научное, техническое и т. п. произведение» [8, с. 11].

Примером заимствования, изменившим значение и написание может служить лексема «Абсолютство». Так, в словаре Смирнова Н. А. [9, с. 20] оно подается со значением «Самовластие», в то время как современный словарь иностранных слов фиксирует «Абсолютизм» со значением «самодержавная власть, неограниченная монархия» [8, с. 8]. Замена морфемы объясняется тем, что суффикс -изм- является регулярной и продуктивной (особенно в научной и общественно-политической терминологии) словообразовательной единицей, которая участвует в образовании имен существительных мужского рода, которые представляют собой названия общественно-политических, научных направлений и т. д. [10, с. 117]. Например: шовинизм, марксизм, терроризм, махизм и др. Таким образом, мы наблюдаем замену суффикса -ств- на более приемлемый. Важно отметить, что суффикс -ств- в русском языке также является одним из самых употребительных и продуктивных, но он образует существительные со значением отвлеченного признака (например: волшебство, главенство), со значением союза, объединения лиц (духовенство, братство), со значением лица, которое наделено признаком, названным мотивирующим словом (сиятельство) и т. д. [10, с. 455].

Особый интерес представляет лексика, не вошедшая в состав современного русского языка. Так, глагол *антвортен* (являясь транслитерацией немецкого слова *antworten*) со значением «отвечать». Данное заимствование встретило сопротивление со стороны лексической системы русского языка. *Антвортен* – это форма немецкого инфинитива, следовательно, в русском языке является немотивированным и нечленимым на морфемы (это незаимствованный корень с русским суффиксом). Это дает основание сделать вывод о том, что такой заимствованный глагол не мог спрягаться в системе русской глагольной парадигмы, т. е. он не вписывался в морфологическую систему русского языка. Оставить этот глагол в русском языке с немецкими формами спряжения тоже не представляется возможным.

Лексема *антецессор* (нем., пол., лат., *antecessor*) употреблялось со значением «предшественник». Несмотря на то, что суффикс -ор-, являясь в русском языке продуктивной морфемой и «обозначает лиц по роду деятельности мужского рода (например: *агрессор, профессор, лектор, инспектор*)» [10, с. 350]), оно не удержалось в русском языке в силу экстралингвистических факторов. Русский аналог *антецессора* – *предшественник* обладает народной этимологией, его лексическое значение легко восстанавливается, «прочитывается» по составляющим слова. Суффикс -ник- с указанием на лицо (*охотник, привратник, шутник*), приставка *пред-* очевидным значением «чего-то, что предшествует тому, что названо мотивирующим словом (например: *предыстория, предсердие, предзимье*)» [10, с. 405].

Несмотря на свою регулярность и продуктивность суффикс *-циj-* не смог помочь закрепиться в словарном составе русского языка заимствованию из английского *аттенция* (англ. attention – «внимание»). Модель образования подобных слов можно представить следующим образом: мотивирующее слово-глагол + суффикс *-циj-* со «значением действия или результата действия, названного мотивирующим словом» [10, с. 502]. Однако *аттенция* образована не по данной модели, потому что у данной лексемы нет мотивирующего глагола: к иностранному корню имени существительного добавили суффикс продуктивной словообразовательной модели. У него нет пары типа «реагировать – реакция», «транскрибировать – транскрипция», «проецировать – проекция».

Явное противостояние со стороны лексической системы мы наблюдаем при рассмотрении истории таких слов, как *перде* (гол. *paerd, paard*) – «лошадь», *пердрий* (фр. *perdrix*) – «куропатка» и др. Подобные заимствования вызывают трудности при произношении у носителей русского языка. Поскольку основной причиной любого заимствования является потребность носителей языка в выражении определенных понятий, реалий, то в данном случае такая потребность отсутствует. Так, лексема *лошадь* имеет широкий ряд однокоренных слов (*лошададка, лошадиный, лошадка, лошак, безлошадный, лошачий*). Каждое из приведенных заимствований обладает определенной семантикой, значение которой достигается сочетанием различных морфем. Передать все оттенки значения с основой *перде* представляется затруднительным.

Следует отметить, что для изучения конкретного языкового факта необходимо обладать сведениями о языке-источнике заимствования. Так, для установления причины невостребованности лексемы *пропре* (фр. *propre* – «чистый») важно располагать сведениями о грамматических особенностях имен прилагательных во французском языке. Эти особенности состоят в том, что во французском языке отсутствует категория падежей, имена не склоняются, а отношения между словоформами выражаются с помощью других категорий (напр., предлогов). Однако данные грамматические свойства идут вразрез с морфологической системой русского языка, поскольку в нем имена прилагательные склоняются, что объясняет их способность согласовываться с именами существительными. Проявлением аналитизма в русском языке можно считать существование небольшой группы несклоняемых имен прилагательных, которые чаще всего образуются по модели типа «беж», «бордо».

Выводы. Способность языка к непрерывному изменению обеспечивает выполнение его главной и уникальной функции – быть универсальным средством общения между людьми. Ни одна языковая система не находится в изоляции от других языков, следовательно, процессы взаимодействия неизбежны. Взаимовлияние языков – процесс двухсторонний, но степень влияния одного языка на другой определяется характером взаимодействия, степенью родства языков, продолжительностью контактирования и др.

Среди исследователей нет однозначного мнения о проблеме вариативности, лексических заимствований и других признаках развития языка. Существует две противоположные точки зрения. Одни рассматривают это как признаки засорения языка, другие – как признаки того, что язык не остановился в своем развитии и продолжает эволюционировать. Превалирует вторая точка зрения. Тем не менее, не рекомендуется использовать в речи излишнее количество заимствований, делая акт коммуникации недоступным для адресанта. Но вполне естественно заменять русские аналоги иностранными для более точной передачи оттенков значения.

Проведенное нами исследование явилось доказательством того, что в языке не может быть ничего лишнего. Чужеродные вкрапления никогда не смогут совсем заменить или, тем более, вытеснить исконные эквиваленты. В ходе данной работы исследованию подверглись причины конкретных лексических заимствований и причины освоения или неосвоения этих лексем русским языком. Для этого было проведено сравнение нескольких словарей: словаря Н. А. Смирнова, Краткого словаря иностранных слов, Современного словаря иностранных слов, Краткого этимологического словаря русского языка и некоторых других словарей. Мы попытались выяснить, почему одни заимствования, ассимилировавшись, до сих пор функционируют в русском языке, а другие, несмотря на внешне одинаковые изначальные условия существования в языке – нет. Таким образом, часть заимствований не закрепились в языке, а другая – является доказательством того, что европеизация лексики русского литературного языка пошла ему на пользу, сделала его богаче, выразительнее и не нанесла никакого ущерба его национальной самобытности.

Т. е. заимствования – это неотъемлемая составляющая функционирования языка. Без этой возможности приспосабливаться к потребностям общества любой «живой» превратился бы в «мертвый», несуществующий, поэтому на явление взаимодействия языков нужно смотреть с точки зрения исторической необходимости и социальной обусловленности.

Источники и литература

1. Биржакова Е. Э. Очерк по исторической лексикологии русского языка XVIII века / Е. Э. Биржакова, Л. А. Войнова, Л. Л. Кутина. – Л.: Наука, 1972. – 430 с.
2. Виноградов В. В. Очерки по истории русского литературного языка XVII-XIX вв. / В. В. Виноградов. – М.: Наука, 1978. – С. 71-72.
3. Гирфанова З. А. Формирование норм русского литературного языка середины 18 в. / З. А. Гирфанова. – Казань, 1986. – С. 20-50.
4. Горбачевич К. С. Язык-памятник культуры / К. С. Горбачевич. – Л.: Знание, 1965. – С. 20-27.
5. Дорофеев Ю. В. Функциональная обусловленность процесса взаимодействия языков / Ю. В. Дорофеев // Русская филология. Украинский вестник. – 2008. – 3-4 (37). – С. 3-6.
6. Звегинцев В. А. Мысли о лингвистике / В. А. Звегинцев. – [2-е изд.]. – М.: Издательство ЛКИ, 2008. – 336 с.
7. Косериу Э. Синхрония, диахрония и история (проблема языкового изменения) / Э. Косериу.-2-е изд., стереотипное. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 204 с.
8. Краткий словарь иностранных слов языка / [под ред. И. В. Лехина и проф. Ф. Н. Петрова]. – 5-е изд., перераб. и доп. – М.: Гос. изд. иностранной и национальных словарей, 1950. – 456 с.
9. Смирнов Н. А. Западное влияние на русский язык в Петровскую эпоху / Н. А. Смирнов. – С-Петербург, 1910, Т. 88: Сборник ОРЯС императорской академии наук. – № 2. – 396 с.
10. Толковый словарь словообразовательных единиц русского языка: ок. 1900 словообразовательных единиц / Т. Ф. Ефремова. – 2-е изд., испр. – М.: АСТ: Астрель, 2005. – 636 с.

ЛИНГВОКОГНИТИВНЫЙ АСПЕКТ КОНЦЕПТА В СОВРЕМЕННОМ НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

В статье рассматривается концепт как отражение ментальных ресурсов человеческого сознания и как единиц ментального лексикона концептуальной системы современного немецкого языка. Среди концептов, изменяющих свое содержательное значение под влиянием общественных и исторических событий, существуют культурные концепты. Определение семантических особенностей функционирования этих концептов является одним из этапов реконструкции концептуальной картины мира немцев.

Ключевые слова: концепт, вербализация, нормативность, этнос, код культуры.

У статті розглядається концепт як втілення ментальних ресурсів людської свідомості, як оперативну змістову одиницю ментального лексикону. Серед концептів, які змінюють своє змістове наповнення під впливом суспільно-історичних подій, є культурні концепти. Визначення семантичних особливостей функціонування цих концептів є одним із етапів реконструкції концептуальної картини світу німців.

Ключові слова: концепт, вербалізація, нормативність, код культури, етнос.

The article discusses the concept as a reflection of the mental resources of the human consciousness and how units of the mental lexicon of conceptual system of modern German language. Among the concepts that change their informative value under the influence of social and historical events, there are cultural concepts. Definition of semantic features of the functioning of these concepts is one of the stages of reconstruction of the conceptual picture of the world the Germans.

Key words: concept, verbalization, normativity, ethnicity, culture code.

В современной лингвистике утвердилась тенденция рассматривать язык как концептуальную систему. Внимание ученых, которые работают в когнитивном направлении лингвистики, направлено на изучение вопроса ментальных структур человека и концептов, с помощью которых эти структуры проявляются в языке конкретного этноса.

Как известно, понятие «концепт» в современной когнитивной теории не находит однопланового определения, что объясняется не только различным подходом к квалификации концепта. Прежде всего, это есть результат его многогранности, неспецифичности и использования в широких отраслях научного знания. Поэтому концепт следует рассматривать как олицетворение ментальных запасов человеческой сознательности, как действующую единицу памяти ментального лексикона, концептуальной системы языка и языковой картины мира, что находит отражение в психике личности. Концепт не является понятием без движения и развития, а мыслится в его преобразовательной способности интеллектуальных действий.

Концептуальная система пребывает в постоянном становлении и конструировании. Среди концептов, которые изменяют своё содержательное наполнение под влиянием общественно-политических идей, исторических событий и других жизненно важных факторов, существуют культурные концепты, занимающие важное место в мировосприятии носителей немецкого языка. Определение семантических особенностей функционирования этих концептов есть один из этапов реконструкции концептуальной картины мира немцев.

Современные лингвисты пытаются обнаружить и проанализировать влияние социальных факторов на язык, в частности, на язык образов, а также обосновать роль и значимость метафорического переосмысления глобальных реалий современного мира.

Концепт квалифицируется как информационная структура сознания, имеющая общую основу многообразных явлений и определённым образом организованная единица памяти, которая содержит совокупность знаний об объекте познания, вербальных и невербальных, приобретённых путём взаимодействия пяти функций сознательности и вне её. Все подходы к пониманию концепта сводятся к лингвокогнитивному и лингвокультурному. Они могут отличаться только векторами относительно индивидуума: лингвокогнитивный концепт – направление от индивидуального осмысления к культуре, а лингвокультурный – направление от культуры к индивидуальному осмыслению.

Такие подходы взаимно не исключают один другого и различаются только векторами относительно личности: концепт как ментальное образование в сознании индивидуума есть выход на концептосферу социума, на культуру, а концепт как единица культуры является фиксацией коллективного опыта, который становится приобретением индивидуума. Следует отметить, что такое разграничение концептов не совсем оправдано, поскольку концепты имеют когнитивную природу и определены культурой независимо от направления их анализа. Индивидуальный концепт имеет, абсолютно бесспорно, фрагмент личностного опыта, который вновь-таки опосредствован познавательной способностью человека и его проникновенностью в социум и культуру.

Дефиниции концепта могут иметь четыре аспекта: логико-философский, где концепт тесно связан с понятием; логико-семантический, ориентированный на отождествление его со значением; психологический, т. е. соответствующий образу чувств и интегративный, ориентированный на понимание концепта как информационной структуры осмысления с точки зрения на разные способы получения информации.

Главными дискуссионными проблемами лингвоконцептологии являются следующие:

- разграничение концепта и понятия
- зависимость концепта от языковой вербализации
- квалификация концепта по способам формирования
- связь концепта и значения
- наличие в структуре концепта оценочно-эмотивных, ценностных и прагматических компонентов
- принадлежность концептов индивидуальной или коллективной сознательности
- объём концепта в зависимости от научной или бытовой картины мира
- типология и структура концептов.

С точки зрения специфики немецкой картины мира, заслуживают внимания концепты, которые традиционно связаны с образом немца в глазах других народов. Однако следует отметить, что такой абстрактный образ может не совпадать с собственным мнением немцев о себе как о народе. Более точную картину можно создать по моделям конкретных личностей: немецкий учитель, немецкая домохозяйка, немецкий служащий/чиновник и т. д. и т. п. Типичными чертами менталитета являются соблюдение строгих правил порядка и чистоты: «vor allem volle Ordnung». Порядок понимается как точность, пунктуальность, умение считать (rechnen -zahlen), уважение к приказу, тщательность и совершенство, целенаправленность, рационализм. В стремлении старательно разложить всё по полочкам немцы готовы устранять недостатки окружающего их мира. В определённой степени стереотипы немецкого менталитета объясняются особенностями протестантской этики, когда человек лично отвечает за свои поступки перед Богом. Именно этим, очевидно, можно объяснить высокий уровень трудолюбия немцев, умение мобилизовать все ресурсы для достижения запланированной цели и достижения поставленных задач.

В немецком языке есть глагол putzen, что означает доводить до наивысшей степени чистоты. Всем известно чрезвычайно серьёзное отношение немцев к точности при оценке явлений. Такая точность выступает как часть

глобального концепта «порядок» и находит своё выражение в пунктуальности, строгому соблюдению норм закона, неприязни и осуждению опозданий, а также в стремлении к просчётам и особая любовь считать – пересчитывать всё вокруг.

Одной из наиболее сложных областей описания лингвокультурной специфики того или иного народа выступает сфера эмоций. Эмоциональный концепт в немецком языке понимается как этнично, культурно обусловленное сложное структурно-смысловое лексически или фразеологически вербализованное образование, которое базируется на понятийной основе, включает в себя кроме понятия «образ», оценку и культурную ценность.

Этнокультурная специфика интеллектуальной оценки на материале немецкого языка наблюдается в результативности умственной деятельности. Передача понятий находчивости и проницательности в немецкой лексике с связаны с весельем и желанием пошутить. В немецком языке достаточно слов со значением патологически неразумного поведения, т. е. такое поведение в основном ассоциируется с патологией. Так, например, содержательный минимум концепта «умный/глупый» выражается как «тот, который наделён высокой/ограниченной способностью думать и понимать». Эта способность конкретизируется следующими направлениями: 1) умный от природы, 2) умный в результате полученного образования и опыта, 3) рассудительный, 4) находчивый, 5) хитрый, 6) патологически глупый, 7) тупой, 8) тот, который неразумно поступает. Интеллектуальная способность человека выстраивается как образ вдумчивой, понятливой индивидуальности через лексические единицы:

klug, aufgeweckt, geweckt, hell, intelligent, weise, vernünftig, einsichtsvoll, besonnen, nüchtern, verständig, scharfsinnig, geistreich, witzig, schlaue, verschmitzt, pfiffig u.s.w.

Структурирование каждого отдельного концепта в семиотическом плане понимается как один из вариантов оппозиции «свой/чужой»: при отсутствии чёткого признака переводить члена «своей» группы в разряд «чужих» существ. «Свой/чужой» является довольно распространённым явлением как оппозиция для многочисленных культур. В современном мире это биологическое противопоставление становится у человечества фактором культуры: мифа, ритуала, обряда, фольклора и даже литературы.

Анализируя культурные доминанты в немецком языке, можно констатировать, что они объективно выделяются в специфическую группу. Этнокультурная специфика представления того или иного концепта определяется путём создания соответствующих лексических и фразеологических групп, сопоставлением ценностных суждений, исходящих из стереотипов поведения, что зафиксировано в значениях слов, стойких выражений или текстах из классической литературы. Ценностная картина мира в языке представляет собой проявление семантического закона, соответственно которому наиболее важные и существенные предметы и явления в жизни народа получают разнообразную и детальную номинацию.

В процессе межязыкового сопоставления ценностных картин мира становится совершенно очевидным, что различие между представлением тех или иных концептов проявляется преимущественно не в наличии или отсутствии определённых признаков/качеств, а именно в частности этих признаков и их специфической комбинаторике.

Проявление концептов как составных константы той или иной культуры не представляется ограниченным, поскольку происходит постоянное изменение и развитие культур на всех общественно-политических уровнях, а, следовательно, подвижность концептов в абсолютной связи со значением.

Относительно связи концепт-значение лингвисты, когнитологи рассматривают их полное тождество в единстве одного знака, или отношение пересечения значения – концепта, или включение первого во второе, или активацию значения в концептуальной структуре в зависимости от контекста и ситуации согласно позитивистской теории значения слова: концепт и значение являются единицами различного статуса, значение есть языковой сущностью, а концепт – психоментальной.

Концепт можно рассматривать и как квант опыта, который имеет языкоподобную или картиноподобную репрезентацию, соответствовать зрительным образам, ментальным моделям, определённым структурам. Это обусловлено теориями автономности процессов мышления и вербализации, разработками проблемы функциональной асимметрии правого и левого полушария головного мозга человека, модулярными теориями. Модулярный подход характеризует концепт как элементарную ментально организованную единицу, которая выполняет функцию сохранения знаний о мире в абстрактном формате.

Способы вербализации концептуальной информации определяет язык, его система, что сложилась на протяжении продолжительного времени и многим в чём содействовала концептуализации. Однако концептуализация представляет собой динамичный и более неустойчивый процесс, чем языковые изменения. Каждый исторический период в жизни этноса вносит соответствующие коррективы в процессы концептуализации согласно сменой мировоззренческих позиций, идеологий, норм морали, оценок и ценностей, хотя неизменными остаются культурные традиции материального и духовного существования народа, которые фиксируются в «осадочных» дискурсах мифологии, фразеологии, фольклору, религии и др. Различают стойкие и нестойкие концепты: стойкие имеют регулярные, закреплённые за ними языковые способы вербализации, актуальные для мышления и общения, а нестойкие не имеют таких языковых способов, являются глубоко личностными, редко вербализуются или практически не вербализуются. Присутствие языкового представительства концепта сохраняет его в стабильном положении и закрепляет за ним статус общеизвестного. Концепт предусматривает также привлекать чувственную, оценочно-эмотивную, образную, метафорическую и другую информацию. Концепт рассматривается как родовое понятие для ряда ментальных сущностей, представлений, понятий, мыслей о наиболее общих, существенных признаках предмета или явления как результат рационального познания.

Следовательно, концепт – это сущность, представленная плотью слов в своих содержательных формах: в конструктивном – в образе и символе и в структурном – в понятии.

Источники и литература

1. Алефиренко Н. Ф. Современные проблемы науки о языке / Н. Ф. Алефиренко. – М., 2005. – 206 с.
2. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика / Н. Н. Болдырев. – Тамбов, 2000. – 218 с.
3. Селиванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / О. О. Селиванов. – Полтава, 2008. – 234 с.

ЛЕКСЕМА «ДЕРИБАН» У МЕДІАДИСКУРСІ ХХІ СТОЛІТТЯ

В статье рассматриваются особенности использования жаргонной единицы «дерибан» в медиадискурсе XXI века, а именно: сочетаемость анализируемой лексики с конкретными и абстрактными понятиями, её функциональная характеристика.

Ключевые слова: дискурс, медиадискурс, политический дискурс, СМИ, жаргон, дистрибуция.

У статті розглядаються особливості використання жаргонної одиниці «дерибан» у медіадискурсі ХХІ століття, а саме: сполучуваність аналізованої лексики з конкретними й абстрактними поняттями, її функціональна характеристика.

Ключові слова: дискурс, медіадискурс, політичний дискурс, ЗМІ, жаргон, дистрибуція.

The article discusses the features of jargon unit «deriban» in the political discourse of the XXI century, namely: the reciprocity of the analyzed tokens with concrete and abstract concepts, its functional characteristics.

Key words: discourse, mediadiscourse, political discourse, mass-media, jargon, distribution.

Узагалі поняття дискурсу є порівняно новим у лінгвістиці. Саме в лінгвістичному полі поняття дискурсу було використане в назві статті «Дискурс-аналіз» американського лінгвіста З. Харріса, виданої в 1952 році. Але в повній мірі цей термін почав функціонувати в мовознавстві лише через два десятиліття. За використанням терміну «дискурс» стоять спроби уточнення й розвитку традиційних понять мовлення, тексту й діалогу. Перехід від поняття мовлення до поняття дискурсу пов'язаний з намаганням увести в класичну опозицію «мова – мовлення», що належить ще Фердинанду де Сосюру, третій член – дещо «більш мовленнєве», ніж саме мовлення, й одночасно – те, що краще піддається вивченню за допомогою традиційних лінгвістичних методів, більш формальне й тим самим «більш мовне».

При цьому підкреслюється динамічний характер дискурсу, що мотивує розмежування понять дискурсу й традиційного уявлення про текст як статичну структуру.

Предметом цієї розвідки є субжанрова одиниця 'дерибан', що належить до складу «зниженої» лексики, в медіадискурсі ХХІ століття.

Отже, нашим завданням є дослідження мікрорівня політичного дискурсу, а саме аналіз семантики й дистрибуцію лексики 'дерибан'.

У якості мовного матеріалу можуть бути використані виступи політиків, політичних оглядачів і коментаторів, публікації в засобах масової комунікації, матеріали спеціалізованих видань з питань економіки, політики.

Метою нашої розвідки є аналіз субжанрової одиниці «дерибан» і її місця в просторі медіадискурсу.

Матеріалом дослідження послужили переважно електронні видання економіко-політичного спрямування за 2000-2010 роки. Електронні ЗМІ виникли набагато пізніше, ніж друковані, на сучасному етапі вони посідають перше місце серед споживачів інформації, тому ми обрали для саме цей інформаційний вимір.

Поняттєві межі терміна *дискурс* і до сьогодні є досить «розмитими». Дослідження вчених ХХІ століття дають можливість визначити дискурс як вияв етнокультурних та культурно-історичних особливостей комунікації, правил спілкування в суспільстві, втілення прагматичної мети мовців. Дискурс ототожнюють із предметом дослідження різних наук або ж з соціальними чи віковими характеристиками учасників комунікації. Дискурс розглядають як функціональний стиль або ж різновид функціонального стилю та його реалізацію у різних сферах спілкування.

За В. З. Дем'янковим, розуміємо дискурс, як текст у його становленні перед мисленнєвим поглядом інтерпретатора [3].

Медіадискурс є різновидом власне дискурсу й розуміється як мова учасників мас-медійного спілкування. Тобто дискурс засобів масової інформації становить певний шар мовного й культурного стану суспільства, бо відображає як мовний, так і культурний стан соціуму. Медіадискурс нерозривно пов'язаний з політикою, оскільки останнім часом люди уважно стежать за політичною ситуацією в країні, тому що зміни в політикумі значно впливають на соціальний, економічний рівень країни загалом і рівень кожної родини зокрема.

У тексті мас-медіа реалізуються в окремій лексико-культурній спільноті певні настанови та вимоги щодо створення мовленнєвого продукту, який відповідає зовнішнім умовам ситуації породження даного продукту. Той факт, що мас-медійний текст є своєрідною проекцією культурного простору, має цілий ряд наслідків у плані особливостей структури, змісту та мовного наповнення певного виду тексту. Тематика мас-медійних текстів зумовлена соціальними факторами, з однієї сторони, але, з іншої, зазнає впливу культурних традицій, що пояснює існування бажаних або, навпаки, небажаних тем для обговорення [4, с. 30].

Медіадискурс є реальним відображенням життя суспільства та репрезентує дискурс політики країни.

Підвалини ж теорії саме *політичного дискурсу* було закладено представниками кембріджської та оксфордської філософських шкіл у 50-ті роки ХХ століття в результаті аналізу лінгвістичного контексту громадської думки. В Україні над розробкою політичного дискурсу працюють С. Андрусів, О. Білий, С. Бистрицький, В. Вовк, Т. Гундорова, А. Клепиков, Н. Костенко, С. Павличко, Н. Сукаленко, Г. Почепцов, а за кордоном – Р. Водак, Ю. Габермас, Т. Ван Дейк, Г. Кресс, А. Маколін, Дж. Фіске, Р. Холдж.

На сучасному етапі розвитку лінгвістики (маємо на увазі ХХІ століття) аналіз політичного дискурсу досить активно розробляється, зокрема в українському мовознавстві ця проблема цікавить В. Долгіх, Н. Кондратенко, Л. Масенко, Л. Нагорну, С. Онуфрієв, Л. Павлюк, В. Петренко, Л. Ставицьку, Г. Яворську й ряд інших мовознавців.

Уже сама мова, як указував Е. Косеріо, «політично навантажена», оскільки є знаком солідарності з іншими членами суспільства, які вживають ту ж мову. Іноді навіть говорять, що мова є проміжною ланкою між думкою та дією, яка завжди була «важливим фактором для встановлення політичної стриманості, економічної і соціальної дискримінації» [3, с. 36]. Політична мова має певні особливості, що вирізняються:

- лексикою (адже лексика, що вживається в повсякденному побутовому мовленні, в політичному дискурсі використовуються зовсім по-іншому);
- специфічною структурою тексту, що є результатом певних мовних прийомів, використовуваних для створення політичного дискурсу;
- специфічною реалізацією дискурсу, оскільки дискурс може бути представлений та оформлений у звуковому і письмовому вигляді.

Зрозуміло, що дослідження політичного дискурсу лежить на перетині різних дисциплін, це пов'язано з аналізом форми, задач і змісту дискурсу, який використовують у певних політичних ситуаціях. Філологи розглядають усі фактори різних мовних особливостей поведінки того, хто говорить та інтерпретацію їхнього мовлення. Досліджують макроструктуру (зміну і мотивацію сюжетів, мотивів, жанрів і т. д.), а також мікрорівень (семантику, прагматику, інсценування і моделі інтерпретації) політичного дискурсу.

У науковій літературі існує широке й вузьке розуміння політичного дискурсу. Дотримуючись широкого розуміння у визначенні певної проблеми, наведемо бачення вчених цього аспекту дискурсу: «будь-які мовленнєві утворення, суб'єкт, адресат або зміст яких належить до сфери політики» [6, с. 23]; «сума мовленнєвих утворень у визначеному паралінгвістичному контексті – контексті політичної діяльності, політичних поглядів і переконань, включаючи негативні її прояви (ухилення від політичної діяльності, відсутність політичних переконань)» [2, с. 22]; «сукупність дискурсивних практик, що ідентифікують учасників політичного дискурсу як таких або формують конкретну тематику політичної комунікації» [1, с. 246].

Тому одна з головних, якщо не найголовніша, функція політичного дискурсу ЗМІ — вплив на тих, кому він адресований. З допомогою політичної комунікації різні факти, політичні події, взагалі соціальна реальність інтерпретуються у вигідному для авторів повідомлення світлі, нав'язуючи загалу потрібне розуміння і дії, що з них випливають. Вплив є тим сильніший, чим більше ця мета прихована від реципієнтів [5, с. 1].

Лексика мас-медійних текстів насичена словами на позначення суспільно-політичних явищ, містить слова з оцінним позитивним й негативним значенням: *державність, суспільство, громадськість, більшість, номенклатура, процес, популізм, адміністративний ресурс, імідж, боротьба, відродження, феномен, трибуна, авангард, героїзм, доблесть, прагматизм, двоєдушність, запродавство, хамелеонство, вирішальний, політичний, лівий, правий, історичний, духовний*. Але крім визначеного шару вона вбирає в себе й елементи інших мовних стилів і жанрів, серед яких є розмовний стиль, що містить такі мовні пласти, як просторіччя, жаргонізми, іноді, навіть, аргі. Звичайно, уживання таких одиниць у публіцистиці й усній практиці політикуму певним чином виправдовується, але надмірне використання лексики «зниженого стилю», до якого належать указані групи мовних одиниць, не може характеризувати оповідача як фахівця у своїй галузі.

Лексичний склад політичних виступів чи статей на політичну тематику умовно можна поділити на два шари: загальноновживана та власне політична лексика. Лінгвістичний аналіз політичного дискурсу дає можливість виділити такі стилістичні засоби, як власне емоційна лексика, розмовна лексика, експресивна фразеологія (часто трансформована), навіть жаргонна лексика.

Досвідчений оратор, особливо політик, заздалегідь намагається дібрати такі методи впливу, які, на перший погляд, не помітні пересічному слухачеві. Таким чином він готується занурити свої переконання в чужу свідомість, модифікуючи при цьому сталі думки і погляди реципієнта.

У публіцистиці взагалі автор (адресант) виступає, з одного боку, як колективна мовна особистість, що виражає суспільну думку, а з другого, — як індивідуальна мовна особистість з усіма своїми моральними й світоглядними принципами.

Щодо функції впливу на адресата й відбору мовних засобів для досягнення комунікативно-прагматичного результату, то публіцистичний текст у наш час орієнтований на використання образних мовних засобів, прихований або явний підтекст, вираження етичної, соціальної або інтелектуальної оцінки (у нашому випадку — негативної).

Сьогодні газетний текст або текст електронного видання становить зразок взаємодії нормативної книжної мови, просторічних мовних засобів і жаргону. Вихід за межі літературної норми в процесі породження тексту створює певну тональність (іронія, гумор, сарказм), оцінність, експресивність, сприяє створенню реалістичності при зображенні подій, що відбуваються у світі.

Таким чином, журналісти, як суспільна еліта, виступають творцями мови засобів масової інформації у взаємодії адресант — адресат; ЗМІ впливають на формування поглядів (а іноді й узагалі формують їх) як суспільної еліти, так і всього населення. Наявність у текстах публіцистичного стилю активно використовуваних некодифікованих засобів, які раніше вказували на руйнацію мови, зараз входять у норми друкованого тексту.

Мовними засобами маніпулювання свідомістю є врахування побудови речень, лексичної синонімії, метафорики й експресивності, просодичних і фонетичних засобів, способів організації тексту тощо.

Лексема 'дерибан' ще не зафіксована в лексикографічних джерелах одиниця, належить до шару жаргонної лексики і є похідною від дієслова 'дерибанити' (або 'дербан'), що означає: 1) «збирати наркотичну сировину (частіше мак)»; 2) «ділити що-небудь»; 3) «ділити награбоване або виграти у карти» [6, с. 108]. Представники політичного дискурсу самі визначають семантику даної лексеми в такому контексті: «*Ви сьогодні стверджували в програмі, що районні державні адміністрації дерибанять землю. Ну, розподіляють. Хай буде «дери банять». Добре»* (lentatv.ru). Ця позиція підтверджується багатьма прикладами, які ми розглянемо далі. Тож лексема 'дерибан' у мас-медійних текстах містить таку семантику: «процес поділу чого-небудь, зазвичай награбованого».

Увага до жаргонної лексики в медіадискурсі викликана непростими стосунками народу і влади. Політична боротьба на початку нового століття стала предметом дискусій не лише політичних діячів, аналітиків, політологів, кореспондентів (на шпальтах газет, журналів, на радіо, в телевізійному просторі, Інтернет-сторінках), політичні баталії активно обговорюються й пересічними мешканцями країни на побутовому рівні, який характеризується використанням просторічної лексики, у тому числі й жаргонізмів. Мета кореспондента, журналіста — донести інформацію до будь-якого громадянина незалежно від його національної приналежності, соціального статусу, освіти тощо, тож мова, якою послуговується журналіст, повинна бути проста й зрозуміла. Жаргонна, просторічна лексика в мові засобів масової інформації покликана створювати іронічний, часом, саркастичний ефект.

Шляхом суцільної вибірки було виділено понад тисячу словосполучень з ключовим словом «дерибан», яке в семантичній структурі містить ключові семи 'процес' + 'поділ чого-небудь' + 'незаконно' + 'грабувати' та ін.

Це слово, як процес розкрадання державного майна, останнім часом увійшло в мовленнєвий актив представників мас-медіа. Підтвердженням цього є наявність в Інтернет-просторі порталу, який називається «Системний дерибан» і має за мету висвітлити процеси нелегальної роздачі держмайна.

«Дерибану — ні!» є блогом про позапартійний громадянський опір до протиправних забудов і землевідводів (в Києві й інших містах України).

Слово «дерибан» також виступає компонентом назв рубрик указанного блогу, наприклад: «Дерибан в столиці», «Дерибан в Україні» тощо.

Дистрибутивне оточення лексеми «дерибан» як об'єкту грабунку (ділення) становлять, передусім, конкретні поняття, а саме територія Києва та області (Інститут «Республіка», Автостоянка на Вербицького, Аскольдова могила, Б. Хмельницького, Березняки, парк на Дарниць, Пейзажна алея, Поділ, Покал, Провулок Гордієнка, Провулок Ковальський, просп. Воз'єднання, Русанівські сади, Сирецький парк, Сквер ім. Стуса, сквер на Прорізній, Солом'янка, Солом'янський парк, Стадіон КНУТД, Сурикова, Троєщина, Ушинського 14-а, «Совська балка» та ін.); території Донецька, Крима, Луцька, Одеси, Харкова, Херсона, Черкас, Чернігова, Тернопільщини, Львова, Дніпропетровська, Житомира, тощо. Наприклад: «*Після проведення «паперових» робіт із перерозподілом земель розпочато реальний дерибан на о. Муромець. На черзі Труханів острів»* [h.ua/story/56117/]; «*Це значить, що серпнева (22.08.2007) сесія Київради повинна стати фінальним залпом у справі дерибану Києва»* [h.ua/story/52577/]; «*Дерибан» по-лвівськи: землю — не селянам»* (назва статті) [narodna.prawda.com.ua].

Поодинокими прикладами уживання лексеми «дерибан» щодо неконкретних понять є такі: земля, свобода слова, наприклад: «Сьогодні вони встали проти, так званого, **дерибану** землі, не маючи уявлення про те, що це взагалі таке» [sara.com.ua], «Щоб таке розуміння стало серйозним стимулом до внутрішніх, якісних трансформацій політики на всіх її рівнях, журналісти повинні розпочати власний **дерибан** – **дерибан** свободи на території слова» [sara.com.ua].

Таким чином, жаргонізми з маргінальних засобів національної мови перетворюються в значний для формування нових мовних норм шарів мови. Використання лексеми 'дерибан' дозволяє автору висловлювати негативне, саркастичне ставлення до описуваних подій, до навколишнього життя з надією на відгук у свідомості реципієнтів та активізацію громадської діяльності. Також жаргонна лексика використовується як інтенсифікатор дискурсу при створенні мовної гри.

Джерела та література

1. Баранов А. Н. Введение в прикладную лингвистику / Анатолий Николаевич Баранов. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 360 с.
2. Герасименко Н. А. Информация и фасцинация в политическом дискурсе / Н. А. Герасименко // Политический дискурс в России-2. – М., 1998. – С. 22.
3. Демьянков В. З. Политический дискурс как предмет политологической филологии / В.З. Демьянков // Политическая наука. Политический дискурс: История и современные исследования. – М.: ИНИОН РАН, 2002. – № 3. – С. 32-43.
4. Иванова С. В. Политический медиа-дискурс в фокусе лингвокультурологии / С. В. Иванова // Политическая лингвистика. – Вып. 1(24). – Екатеринбург, 2008. – С. 29-33.
5. Онуфрив С. Т. Політичний дискурс ЗМІ України у світовому інформаційному просторі 2005 года: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.01.08 «Журналістика» / С. Т. Онуфрив. – К., 2005. – 20, [1] с.
6. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса / Елена Иосифовна Шейгал – М.: ИТДГК «Гнозис», 2004. – 326 с.

УДК 81'111=8(048)

Левицкий А. Э.

ПРОФЕТИЧЕСКАЯ КАРТИНА МИРА БРИТАНЦЕВ

В статье рассматриваются параметры профетической картины мира жителей Великобритании на основании данных Словаря снов, подготовленного Густавом Хиндманом Миллером. Проведенный анализ позволил выделить ценностные концептосферы для британцев; определить аксиологическую маркированность составляющих этих концептосфер; выявить стереотипы и суеверия, характеризующие британскую лингвокультуру.

Ключевые слова: профетическая картина мира, концептосфера, аксиологическую маркированность, британская лингвокультура, культурный стереотип.

У статті розглядаються параметри протетичної картини світу жителів Великої Британії на основі даних Словника снів, підготовленого Густавом Гіндманом Мільєром. Проведений аналіз дозволив виділити ціннісні концептосфери для британців; визначити аксиологічну маркованість складників розглянутих концептосфер; виявити стереотипи та суєвіри, типові для британської лінгвокультури.

Ключові слова: протетична картина світу, концептосфера, аксиологічна маркованість, британська лінгвокультура, культурний стереотип.

The article triggers parameters of the prophetic worldview characteristic of the British people on the ground of Dictionary of Dreams composed by Gustavus Hindman Miller. The analysis resulted into singling out conceptual spheres valuable for the British; proving axiological indication of the elements of such spheres; dwelling upon stereotypes and prejudices which characterize the British linguoculture.

Key words: prophetic worldview, conceptual sphere, axiological indication, British linguoculture, stereotype of the culture.

Исследование способов вербализации знаний и их структуризация относятся к одним из приоритетных направлений современных лингвистических студий. Именно поэтому наиболее значимыми чертами современного языкознания выступают антропоцентризм, экспланаторность и функционализм [4]. При этом речь идет об освещении актуальных вопросов взаимосвязи языка и мышления, смежных с ним – языка и общества, языка и культуры. Таким способом проявляется гуманитарный характер лингвистики как науки; происходит фокусировка внимания исследователя на антропоцентрической основе процесса общения.

В пределах когнитивно-дискурсивной парадигмы [4] постулируется возможность выявления путем анализа «ословливания» действительности при передаче информации особенности мировосприятия индивидом, социальной или этнокультурной группировкой. Именно посредством анализа номинативно-коммуникативной деятельности человека с учетом этнокультурных, социальных, индивидуально-психологических и ситуативных фильтров мы можем обнаружить характерные черты организации полученных языковых и речевых данных.

Выявление категориальных ориентаций и стереотипов мыслительной деятельности индивидов или их этнических группировок на основе анализа продуктов вербализации имеющейся информации являются существенными для выявления особенностей отдельных картин мира. При использовании такого подхода повышается уровень обобщения результатов языкового и речевого материала. Более весомыми становятся выводы относительно особенностей взаимодействия языка и речи, языка и мышления, языка и культуры.

К структурным подразделениям, которые выделяются в пределах когнитивно-дискурсивной парадигмы, относятся **картины мира**, детально разработанные в современном языкознании (см., напр., [1; 2; 3]). Эти объединения позволяют сгруппировать концепты в концептуальной и единицы номинации – в языковой картине мира. Языковая картина мира является представлением предметов, явлений, фактов, ситуаций, ценностных ориентиров, жизненных стратегий и сценариев поведения в языковых знаках, категориях, которые выступают семиотическим результатом концептуальной репрезентации действительности в этносознании [6, с. 365]. В языке находят свое выражение социально весомые и национально значимые материальные и духовные явления.

В современном языкознании уже существуют различные подходы к выделению картин мира, в частности, художественной, научной, наивной, мистической и др. Мы же остановимся на возможности рассмотрения **профетической** картины мира, которую составляют предсказания. Один из путей предсказания будущего содержится в сонниках, которые состоят из перечня предметов, явлений, действий, свойств и состояний человека. Имеющиеся предсказания, отражают традиционные верования, стереотипы, предубеждения и суеверия, характеризующиеся ярко выраженной этнокультурной маркированностью. Они основаны на определенных категориальных ориентациях (термин Э. К. Лиепинь [5]) суть продуктов мышления, интенций, оценок и установок индивидуально-психологического, социального и, прежде всего, этнокультурного характера.

Сонник как компендиум толкований различных снов и сновидений даёт основания для представления его данных в форме определенной картины мира, элементы которой тесно взаимосвязаны и позволяют любому члену социума увидеть в своих снах знамение будущего. Безусловно, данная картина мира не носит научного характера. Она является одной из форм наивной картины мира, актуализированной в специфической профетической форме.

Словарь снов Г. Хиндмана Миллера, впервые изданный в 1909 году, но до сих пор считающийся наиболее полным и экспланаторным, о чём свидетельствуют его многочисленные переиздания (см., напр., [7]), даёт основания для выделения наиболее значимых концептосфер для британского общества, их аксиологической маркировке и позволяет воссоздать особенности миропонимания, присущего данному этнокультурному сообществу.

Среди концептосфер, отражённых в профетической картине мира британцев, значительное место уделено ПРОСТРАНСТВУ и ВРЕМЕНИ. Так, для британцев позитивными чертами наделены такие составляющие ПРОСТРАНСТВА, как *деревня* (скоро наступит хорошие времена), *океан* (добрый знак), *река* (хороший отдых). Негативным же знаменем считается видеть во сне *Африку* (угнетение врагами), *Америку* (тревоги на пороге), *Азию* (материальные затруднения), *море* (отсутствие любви и друзей). Видеть же *Европу* для британцев – знак дальней дороги. Такое разнообразие форм пространства подтверждает стереотипное представление об этом народе, как склонным к путешествиям и передвижениям. Среди средств передвижения в профетической картине мире присутствуют *корабль* (уважение и карьерный рост), *поезд* (путешествие), *такси* (победа над врагами), *автобус* (недоразумения с друзьями), *метрополитен* (потеря репутации). Любое же средство передвижения (*vehicle*) во сне является предзнаменованием болезни.

ВРЕМЯ в профетической картине мира британцев представлено временами года (кроме лета), месяцами (кроме марта и сентября), частями суток (утро, день и ночь), а также празднованием Нового года. К добрым знакам судьбы относятся: *утро*, *день*, *весна*, *осень*, *апрель*, *май*, *июнь*, *октябрь*, *ноябрь* и *Новый год*. Недоброе знаменуют сны, где человек видит *январь* (конфликты с друзьями и детьми), *февраль* (плохое здоровье), *август* (непонимание в любви), *декабрь* (потеря друга), *зиму* (болезнь), *ночь* (проблемы на работе). Видеть во сне *июль* считается противоречивым знаком, поскольку этому человеку придётся испытать нужду, чтобы затем неожиданно приобрести богатство.

Из того, что окружает человека в британской профетической картине мира, выделяются концептосферы ЧЕЛОВЕК, указывающая на важность социального начала, ФЛОРА и ФАУНА, которые выступают неотъемлемой составляющей бытия индивида. Британец выделяет ряд социальных групп, видеть представителей которых во сне является хорошим предзнаменованием. К ним относятся: *Королева* (к удачным предприятиям), *женщина* (к разоблачению интриг), *мужчина* (к радостной жизни), *близнецы* (к хорошему бизнесу), *учитель* (к успехам в учёбе). Видеть же во сне *стариков/старух*, *барменов*, *актёров*, *казаков*, *журналистов*, *переводчиков*, *политиков*, *полицейских*, *адвокатов*, *пиратов*, *проститутку* и *нищих* считается дурной приметой. Неоднозначное будущее ждёт тех, кто видит во сне *ведьм* (будет искать приключений), *парикмахеров* (удача придёт только после борьбы), *акробатов* (не будет участвовать в рискованных предприятиях из-за страха).

Прослеживаются и родственные связи. Так, к добру видеть *семью*, *родителей*, *мать*, *свекровь/тёщу*, *брата*; а к несчастью – *отца*, *свёкра/тестя*, *жену* и *невесту*. Видеть же во сне *мужа* трактуется неоднозначно.

Опыт контактов с представителями других народов проявляется в том, что для британца считается хорошим знаком увидеть во сне *иностранца* (к хорошему здоровью и прекрасному окружению). В тоже время, не всегда полезно видеть во сне *цыган* (в жизни материальные блага станут превыше всего), *индусов* (удалиться от друзей), *американцев* (надо быть более осторожными). Если британец увидел во сне *грека*, то это сулит ему исполнение планов. *Еврей* же является знаком лишь частично реализованных амбиций. *Англичанин* во сне предвещает страдания из-за эгоистичных планов других.

Среди богатства ФЛОРЫ, знакомой большинству британцев, в профетической картине мира представлены цветы, деревья и травы. Однако, несмотря на положительную трактовку *цветка* (сулит удовольствие), есть ряд цветов, не предвещающих ничего хорошего – *хризантема*, *маргаритка*, *лилия*, *мак*. Удачу же несут *белладонна*, *роза*, *дамасская роза*, *подснежник* и *фиалка*.

Если привиделось *дерево*, надежды счастливо сбудутся. Это полностью оправдывают *кедр*, *дуб*, *пальма*, *сосна* и *тополь*. Исключение составляют лишь *ива* (печальное путешествие) и *кипарис* (к болезням и разочарованиям).

Трава выступает предвестником пустых забот.

Разнообразие ФАУНЫ также нашло отражение в профетической картине мира. Здесь широко представлены насекомые, рыбы, рептилии, птицы и животные. *Рыбы* снятся к покровительству сильных мира сего, а *рептилии* – к проблемам. Лишь *черепахи* выступают знаком неожиданной удачи. Насекомые также не знаменуют в жизни человека ничего хорошего, за исключением *бабочек* (счастье в любви) и *пчёл* (приятное, выгодное предприятие).

Птицы же снятся к счастливой женитьбе. Многие их виды являются добрым знаком кроме *домашних птиц* (временные проблемы), *ястреба* (к обману), *кориуна* (к зависти других), *сороки* (к спорам), *попугая* (к сплетням), *воронам* (к печали), *павлина* (к неудачам), *кукушки* (к концу счастливой жизни) и *филина* (к болезни ли смерти друга).

Богатство животного мира по-разному трактуется в профетической картине мира британцев. Так, как добрые предзнаменования воспринимаются *лошади*, *рогатый скот*, *олени*, *белки*, *собаки*, *бобры* и *зайцы*. Им противостоят *козлы*, *коты*, *медведи*, *лисы*, *куницы*, *мыши*, *крысы*, *летучие мыши* и *кроты*. Даже не обитающие на Британских островах животные нашли своё место во снах. Хорошо увидеть во сне *страуса*, *кенгуру*, *слона*, *льва* и *зебру*. Негативные последствия несут сны с *крокодилами*, *обезьянами*, *леопардами*, *пантерами*, *белыми медведями*, *тиграми*, *буйволами*, *мулами* и *носорогами*.

Концептосфера ЕДА также играет немаловажную роль в представлении профетической картины мира британцев. Причём, она рассматривается в целом как сигнал о необходимости уделить больше внимания мелким делам, *есть одному* – к меланхолии, *в компании* – к достижению цели, а *пить* – к дискредитации женщины. *Завтракать* выступает хорошим знаком лишь для занятых умственным трудом, а *обедать одному* – к мыслям об обеспечении жизни, *в компании* – к приёму гостей. Кушать же на *пикнике* означает неразделённое счастье.

Среди блюд всегда положительно маркированы перовые блюда (*суп* и *бульон*), а отрицательно – специи (*горчица*, *соль*, *уксус*, *перец* и *сахар*). Остальные компоненты ЕДЫ следует рассмотреть отдельно по группам:

- еда растительного происхождения (позитивно – *оливки*, *морковь*, *огурцы*, *турнепс*, *рис*, *овсянка*, *ржаной хлеб*; отрицательно – *салат*, *цветная капуста*, *бобы*, *изюм*, *хлеб*);
- еда животного происхождения (позитивно – *молоко*, *сметана*, *творог*, *телятина*, *рыба*, в частности, *лосось*; отрицательно – *крабы*, *сардины*, *сыр*);
- десерты (позитивно – *пирог*, *шоколад*, *конфеты*; отрицательно – *печенье*, *пудинг* и *мармелад*);
- напитки (позитивно – *минеральная вода*, *ром*; отрицательно – *лимонад*, *ликёр*, *любые коктейли*, *пиво*, *какао*, *кока-кола*, *кофе* и *чай*);
- фрукты (позитивно – *яблоко*, *гранат*; отрицательно – *банан*, *лимон*, *лайм*, *апельсин*, *груша*, *абрикос*, *вишня*, *виноград* и *ягоды*).

Гурманы, которые во сне будут вкушать *лягушек*, рискуют достичь очень малого от общения с близкими людьми, а желания любителей во сне полакомиться *грибами* будут вознаграждены нездоровыми стремлениями.

Для человечества важны явления природы, каждое из которых, увиденное во сне, может выступать своеобразным предзнаменованием. Так, *дождь, радуга, оттепель, ветер* предвещают позитивные перемены в жизни британца, а *ураган, снег, буря, торнадо, извержение вулкана* – отрицательные. В целом же, если человек во сне думает о *погоде*, значит, будет сомневаться в своём будущем.

Природа дарит людям также драгоценные камни, которые также снятся. Если *золото, аметист, рубин, сапфир* и *топаз* сулят удачу, то *сардоникс* – нищету.

Во сне человек может также заниматься спортом (*бейсболом, ездить на велосипеде, плавать*, что выступает хорошим знаком, если же он *играет в бильярд*, то скоро нагрянут проблемы, а в *покер*, то попадёт в дурную компанию); ходить в *театр* (к обретению новых друзей) на просмотр *драмы* (к примирению), *комедии* (к кратковременным удовольствиям), *трагедии* (к непониманию и разочарованию); *танцевать* (к хорошим известиям); учить *грамматику* и *историю* (хорошие предзнаменования); *болеть* (к отменённым визитам и реальной болезни), видеть *хирурга* (к опасности от врагов) и *окулиста* (к неудовлетворённости жизнью), даже *принимать лекарства*, что является хорошим знаком. Особое место занимает прослушивание *музыки* и *пения*, что предвещает удовольствие и процветание. Позитивными для будущего являются *банджо, флейту, гитару, лютню, лиру, скрипку* и *фортепиано*. Дурные знаки – *кларнет* и *арфа*.

Перечень событий во сне британца велик и включает *поездки, победы, войны и свадьбы*. Во сне он также может совершать многие действия, например, *спать, чихать, голосовать*, его может *тошнить*.

Во сне каждый человек даёт волю своей креативной энергии. У многих в моменты сна активизируется концептосфера РЕЛИГИЯ. Британцы, в частности, видят *Библию, Преображение Господне, Ватикан*, что трактуется как добрые видения. В тоже время видеть во сне *Бога* считается подчинением в будущем воле женщине с тираническим темпераментом, *Святое семейство* – к потере собственного мнения, *Римского Папу и других священнослужителей* – к проблемам разного рода.

Показателем творчества человеческого сознания является появление во сне *ангелов, дьявола, ада, привидения, русалки, монстра, тайны* и разного рода *видений*, что считается отрицательным. В тоже время образы *будущего, нимфы, рая, высшего* содержат указания на хорошие перспективы для того, кто их видел во сне.

Подводя итоги проведенного исследования, отметим, что профетическая картина мира британца, изложенная в Словаре снов Г. Хиндмана Миллера, предстаёт как слепок жизни и быта британского общества, отражая присущие ему категориальные ориентации, что отражено в наполнении рассмотренных концептосфер и их аксиологической маркировке. Перспективы продолжения научного поиска в данной сфере мы видим в представлении профетического дискурса как особого вида дискурса и сопоставлении данных профетических картин мира разных этносов.

Источники и литература

1. Голубовская И. А. Этнические особенности языковых картин мира / И. А. Голубовская. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2002. – 294 с.
2. Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке / Г. В. Колшанский. – М.: КомКнига, 2006. – 128 с.
3. Корнилов О. А. Языковая картина мира как отражение национальных менталитетов / О. А. Корнилов. – М.: ЧеРо, 2003. – 349 с.
4. Кубрякова Е. С. Язык и знание / Е. С. Кубрякова. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
5. Лиепинь Э. К. Категориальные ориентации познания / Э. К. Лиепинь. – Рига: Зинатне, 1986. – 210 с.
6. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
7. Hindman Miller G. Dictionary of Dreams / Gustavus Hindman Miller. – L.: Wordsworth Reference, 2005. – 300 p.

УДК 811.111-26.81'373

Лежнев С. Н., Янсон В. В.

ОНИМЫ В СОСТАВЕ АНГЛОЯЗЫЧНЫХ НЕОЛОГИЗМОВ

Статья посвящена структурно-семантическому анализу англоязычных инноваций, в состав которых входят имена собственные. В статье изучаются способы образования, разновидности и функции неологизмов, компонентами которых являются онимы.

Ключевые слова: неологизмы, имена собственные, онимы, тематические группы, функции.

Стаття присвячена структурно-семантичному аналізу англійських інновацій, до складу яких входять власні імена. У статті вивчаються способи утворення, різновиди та функції неологізмів, компонентами яких є оніми.

Ключові слова: неологізми, власні імена, оніми, тематичні групи, функції.

The article is devoted to the structural-semantic analysis of neologisms based on proper names. Some peculiarities of word-building patterns are described in the article. New words are grouped according to the thematic and structural types they belong to. The functional aspect of the problem of word-formation is revealed in the article.

Key words: neologisms, proper names, thematic types, functions.

Одной из главных проблем современной лингвистики является исследование закономерностей развития словарного состава языка. Изучение словообразовательных процессов XX – начала XXI века представляет несомненный интерес для лексикологов [1; 2; 5; 6; 7].

Изменения, которые происходят в современной общественной жизни, приводят к появлению новых понятий и способствуют возникновению новых лексических и фразеологических единиц, отражающих эти понятия на лингвальном уровне. Поэтому особое значение приобретают исследования способов образования неологизмов разных тематических групп.

Наша *цель* заключается в проведении структурно-семантического анализа англоязычных неологизмов, в состав которых входят онимы. *Предметом* изучения являются словообразовательные процессы в лексической подсистеме английского языка XX – начала XXI века. *Материалом* данного исследования служат лексические инновации, зафиксированные современными словарями неологизмов [5; 6; 7; 8], а также периодическими изданиями и интернетсайтами.

Научная *новизна* исследования определяется поставленной целью и заключается в том, что в нем раскрываются способы пополнения лексической подсистемы английского языка новой лексикой, образованной на основе онимов.

Как отмечает В. И. Заботкина, «новыми словами лексикологи и лексикографы считают единицы, которые появляются в языке позднее какого-то временного предела, полагаемого за исходный» [1, с. 16]. В данной работе термин «неологизм» используется условно. В качестве временного предела, являющегося критерием отнесения слова к категории новой лексики, берется середина XX века.

Компонентами многих неологизмов являются имена собственные, онимы. Эти слова употребляются в особой функции и регулируются социальными и историческими закономерностями. Онимы связываются не с классом

предметов, а с индивидуальными предметами или объектами. Понятийное начало в именах собственных представлено неявно. «Семантический треугольник в случае с именем собственным превращается в линию: слово – вещь» [3, с. 7]. Если конкретность именуемого объекта нивелируется, осуществляется переход имени собственного в нарицательное, то есть происходит процесс вторичной номинации, апеллятивизация. В этом случае денотат имени хорошо известен членам определенного языкового коллектива, а имя не связывается с определенным денотатом.

Апеллятивизированные онимы принимают активное участие в процессе образования англоязычных неологизмов. Они представлены отдельными лексемами и компонентами сложных лексем:

1) антропонимы, фамилии или имена людей (писателей, политиков, исследователей, других известных личностей): *Michelangelo* – «известный компьютерный вирус, который активизируется ежегодно 6 марта, в день рождения Микеланджело Буонарроти (1475-1564), великого итальянского художника» («*Michelangelo, which first appeared in 1991, is programmed to lurk inside only IBM-compatible computers*» [Post (Denver), March 5, 1995], «*Michelangelo has not been spread over networks but resides on floppy disks, infecting first the A drive and then the rest of the system*» [www.faqs.org/abstracts]), *Bellini* – «коктейль, в состав которого входит персиковый сок и шампанское, подавался во время большой выставки работ знаменитого Венецианского художника, Джованни Беллини (1430-1516)» («*Learn how to make a Bellini, a refreshing fusion of champagne and peaches with the help of Head Bartender of Meet Bar in London, Gerry Calabrese*» [www.videojug.com]);

2) топонимы, географические названия: *Chicagoland* – «город Чикаго (США) и его пригород» («*A thoughtful unpretentious match-making service for Chicagoland singles*» [New York Review of Books, March 7, 1991], «*At the Chicagoland Dance Festival we want to be one of those weekends that ends too soon and leaves you wanting to stay another day*» [chicagolanddancefestival.com]), *Maastricht* – «соглашение, подписанное главами 12 государств Европейского Союза во время встречи на высшем уровне в Маастрихте, промышленном городе в Нидерландах» («*Those green articles of NAFTA, the pack snarls, represent the most fundamental threat to sovereignty ever faced by this nation – an «economic Maastricht», no less*» [Insight on the News (Washington), October 11, 1993]);

3) мифонимы, имена вымышленных персонажей книг, фильмов: *Godzilla* – «некто/нечто огромных размеров (по имени доисторического монстра, персонажа японских фильмов)» («*a Godzilla of a condominium tower*», «*Google is the Godzilla of search engines*» [dictionary.reference.com]), *Klingon* – «выдуманное имя гуманоида, персонажа телевизионного сериала *Star Trek*; язык гуманоидов» («*The site is also available in synthetic languages like Klingon*» [TechCentral, September 2, 2003]).

Общеизвестные факты образуют семантику наименования и стойко связываются с конкретными онимами, что позволяет употреблять лингвальные инновации, образованные с их помощью, без дополнительного пояснения [4]. Ассоциации и смыслы, передаваемые именами собственными, отражают языковой опыт индивидуумов. Правильное понимание онимов возможно при наличии у коммуникантов общего фонового знания данных лингвокультурных феноменов.

Неологизмы, компонентами которых являются онимы, распределяются по нескольким тематическим группам:

1) политические неологизмы: *Schengen* – «соглашение по контролю границ, подписанное в Шенгене (Люксембург) в июне 1985 года Францией, Западной Германией, Бельгией, Нидерландами, Люксембургом, а позже рядом других стран» («*One reason why Italy is being gently debarred from the Schengen club is that its immigration laws are lax*» [Economist, September 16, 1989]), *Clintonomics* – «экономическая политика президента США Б. Клинтона» («*Are his positions as a candidate and his overall record accurate guides to what has been called «Clintonomics» – Clinton's agenda for America's economic future?*» [Investor's Business Daily, April 24, 1992]);

2) неологизмы сферы медицины: *West Nile Virus* – «вирус африканского происхождения, который передается человеку москитами и вызывает энцефалит»;

3) лингвальные инновации сферы культуры, развлечений, досуга: *dress-down Friday* – «в США, день, обычно пятница, когда допустимым считается менее официальный стиль одежды на производстве» («*Dress-down Friday has become so popular in the US that it is beginning to spread into the rest of the week*» [The Times, January 26, 1995]).

Среди новой лексики, образованной с помощью онимов, выделяются: собственно неологизмы, имеющие новую форму и передающие новое значение, такие как, *Majorism* (*Major* (n, a proper name) + *-ism* > *N*) – «политическая и экономическая политика британского Премьер-министра Дж. Мейджера (1990-1997)»: «*Though not personally mentioned and attacked by the opponents of Majorism, Melanchthon must be regarded as the real father of this controversy*» [bookofconcord.org];

неологизмы, которые сочетают имеющуюся в языке форму с новым значением, например, *Middle England* (*n* + *n* > *N*) – «средний класс Англии за пределами Лондона, представляющий консервативные политические взгляды»: «*Though Middle England more commonly denotes the middle class of non-urban England, it also has connotations of «Deep England»*» [www.answers.com];

лингвальные инновации, передающие известное понятие с помощью новой формы: *New York minute* (*n* + *n* > *N*) – «короткий момент, мгновение»: «*You may not be too surprised to hear that «New York minute», for a very small amount of time, was coined far from that city*» [www.worldwidewords.org].

Новые лексические единицы образуются морфологическими способами: афиксация – *Bushism* (*Bush* + *-ism*): «*President Bush offered up a new entry for his catalog of «Bushisms» on Thursday, declaring that his administration will «never stop thinking about new ways to harm our country and our people»*» [www.msnbc.msn.com], *Clintonize* (*Clinton* + *-ize*): «*Clintonize, for example, has become shorthand for everything one perceives to be wrong with American culture*» [www.spinsanity.org], *de-Clintonize* (*de-* + *Clinton* + *-ize*): «*The choice of Senator Joe Lieberman as his running mate has enabled Gore to de-Clintonize his candidacy*» [www.spinsanity.org], *Clintonization* (*Clinton* + *-ization*): «*The term Clintonization was first used by syndicated columnist Paul Greenberg in a July 31, 1992 column discussing the rise of Hillary and Bill Clinton as «cultural icons» who, Greenberg predicted, would give rise to a «clintonized» culture blending «careerism» and «sentimentality», and valuing «instrumentalism»*» [www.spinsanity.org];

словосложение – *Hellerwork* (*Heller* + *work*): «*Hellerwork is a system of bodywork that combines deep tissue massage, body movement education, and verbal dialogue*» [medical-dictionary.the freedictionary.com], *Pullman kitchen* (*Pullman* + *kitchen*): «*It's a student apartment hotel in which every room is a studio unit with private bathroom and Pullman kitchen*» [Usenet: rec.travel.europe];

телескопия – *Clintonomics* (*Clinton* + *economics*): «*The main contribution of Clintonomics was to do relatively little harm to the favorable economic environment it inherited*» [www.aei.org], *Frankenfood* (*Franken(stein)* + *food*): «*The European public calls GM products «Frankenstein food»*» [en.wikipedia.org], *Frankenfish* (*Franken(stein)* + *fish*): «*Frankenfish is a 2004 creature horror movie dealing with genetically engineered fish in the bayou. The film was based on the snakehead fish incident in a Crofton, Maryland*» [en.wikipedia.org];

семантическими способами: метафора – Casper «солдат, який зникає під час виконання роботи, уникає роботи» < Casper – «привід, персонаж мультфільму»: «Casper – slang for someone who always disappears when there's work to be» [articles.latimes.com];

метонимія – McTimoney «способ лечения, названный по имени изобретателя»: «We are a group of independent specialists in the gentle yet effective whole-body treatment created by John McTimoney and refined by Hugh Corley» [www.mctimoney-corley.com].

Неологизми, включаючи оними в качестве компонентов, относятся к разным сферам лексики: общеупотребительной (Disneyland), терминологической (West Nile Virus), и субстандартной (Casper). Сленгизмы обладают большей эмоционально-экспрессивной насыщенностью и служат усилению выразительности и изобразительности при выражении эмоций и мысли. Различные лингвистические средства, участвующие в создании неологизмов на основе онимов, способствуют высокой степени ассоциативности, мотивированности и образности их значений.

Совокупность собственных имен представляет собой сложное системное образование, органически связанное с общезыковыми процессами. Изучение онимов способствует расширению представления о языковой картине мира, способах репрезентации и объективации ее вербализованного опыта в языке. Перспективной дальнейшего исследования неологизмов-онимов является их функциональный анализ на уровне дискурса.

Источники и литература

1. Заботкина В. И. Новая лексика современного английского языка / Вера Ивановна Заботкина. – М.: Высшая школа, 1989. – 125 с.
2. Зацний Ю. А. Сучасний англomовний світ і збагачення словникового складу / Юрій Антонович Зацний. – Львів: ПАІС, 2007. – 228 с.
3. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / Александра Васильевна Суперанская. – М.: Наука, 1973. – 366 с.
4. Шокина И. М. Словообразовательная номинация на базе антропонимов в современном английском языке: автореф. дис. на соискание степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / И. М. Шокина. – М., 2006. – 25 с.
5. New Words / [Hargraves O.] – Oxford University Press, 2004. – 320 p.
6. Original Selection of New Words / [Mort S.] – Longman, Longman Guardian, 1986. – 219 p.
7. The Longman Register of New Words / [Ayto J.] – Longman Group UK Limited, 1989. – 434 p.
8. The Oxford Dictionary of New Words / [Knowles E., Elliott J.] – Oxford, New York, Oxford University Press, 1997. – 357 p.

УДК 811.111'232

Леймонченко Г. О., Унукович В. В.

РОЛЬ НЕВЕРБАЛЬНОГО КОДУ В ПРОЦЕСІ КОМУНІКАЦІЇ

Статья анализирует невербальный код, который представлен разными кинетическими средствами, которые сопровождают общение – мимикой, движением, жестами, осанкой. Представлена характеристика невербальной коммуникации и основных невербальных средств передачи эмоционального состояния персонажей художественных произведений.

Ключевые слова: невербальный код, язык телодвижений, паралингвистика.

Стаття аналізує невербальний код, представлений різними кінетичними засобами, що супроводжують спілкування – рухами, жестами, поставою, мімікою. Надається характеристика невербальної комунікації та основних невербальних засобів передачі емоційного стану персонажів художніх творів.

Ключові слова: невербальний код, мова рухів тіла, паралінгвістика.

The article deals with the nonverbal code that accompanies verbal intercourse and is represented by different kinetic means – motions, gestures, carriage, facial movements. The description of nonverbal communication and the principal nonverbal means of expressing human emotional states are presented.

Key words: nonverbal code, body language, paralinguistics.

Відомо, що спілкування не вичерпується усними або письмовими повідомленнями. Люди можуть обмінюватися різними типами інформації на різних рівнях. Окрім звукової мови, в процесі спілкування ми користуємося жестами, тобто одиницями так званої невербальної мови, або невербального кода. Люди використовують для комунікативного зв'язку цілу низку невербальних засобів: погляди, міміку, пози, жести тощо. Жести не менш виразні, ніж слова, а деколи містять точнішу інформацію. При безпосередньому спілкуванні мова міміки та жестів не тільки доповнює та збагачує, індивідуалізує звичайну мову, але інколи, наприклад, при спілкуванні глухонімих людей, замінює її.

Мова рухів тіла (*body language*) – може бути зовнішнім відображенням емоційного стану людини. Кожен жест або рух в такому випадку є ключем до почуттів, які людина переживає в даний момент [7]. Для того, щоб зрозуміти мову рухів тіла, ми повинні зрозуміти емоційний стан опонента у момент розмови, чути сказане і брати до уваги обставини, в яких ведеться бесіда.

Як відзначав М. М. Бахтін, будь-яке розуміння живого мовлення, живого висловлення має активний відповідний характер [2], тобто у процесі спілкування передбачається активна комунікативна діяльність не тільки адресанта, але й адресата. Розуміння мови міміки та жестів дозволяє більш точно визначити позицію співбесідника. Жести, так само, як і слова, можуть мати стилістичне забарвлення. Читаючи жести, ми здійснюємо зворотну дію, котра грає визначну роль в цілісному процесі ділової взаємодії, а сукупність жестів є важливою складовою такого зв'язку.

Зрозуміти справжній зміст слова можна лише тоді, коли ви розглядаєте його в контексті, у взаємозв'язку з іншими словами, це ж стосується і жесту, як одиниці невербального коду [6]. Послідовність жестів, що формують пропозицію називаються ланцюжками. Вони і розкривають нам справжні думки і почуття співбесідника. Ланцюжки мови рухів тіла, подібно до вербальних пропозицій, повинні складатися хоча б з трьох слів, щоб можна було зрозуміти точний зміст кожного з них. Завжди необхідно виділяти ланцюжки жестів. Тільки таким чином, ми зможемо вірно інтерпретувати сигнали мови.

Невербальна поведінка вважається багатьма дослідниками тією частиною спілкування, яка насилу піддається формалізації і за яку людина не несе відповідальності. Проте невербальні засоби – так само як і вербальні – використовуються для організації інформативного континууму та зворотного зв'язку в процесі спілкування. В цьому відношенні, невербальна комунікація здійснює функції інформації, контролю, регуляції, діагностики, корекції, взаємодії.

Більшість учених вважають, що у перших представників людства на первісному рівні спілкування жесту, міміці і певному положенню тіла надавалося найголовніше значення. Звукові ж контакти і передача інформації за відсутності словарної мови, найімовірніше за все, з'явилися значно пізніше. Якби жест не мав такої сили і значущості в той час, коли людина ще ставала істотою розумною, то в нинішньому сучасному житті він просто би зник як атавізм.

Серед основоположних наукових робіт, присвячених мові рухів тіла, можна виділити роботу Чарльза Дарвіна «Виразження емоцій у людини і тварин» (Charles Darwin: «The Expression of the Emotions in Man and Animals»), опубліковану в 1872 році. З цієї роботи знайомі виключно вчені, однак вона в значній мірі вплинула на сучасні дослідження виразів обличчя й мови рухів тіла. Багато ідей та спостережень Дарвіна і сьогодні широко використовуються дослідниками всього світу. З моменту написання дарвінівської роботи учені виділили і зафіксували майже мільйон невербальних ключів і сигналів. Альберт Мерабян (Albert Mehrabian) який працював у 50-і роки XX століття, виявив, що інформація будь-якого повідомлення ділиться наступним чином: 7% передається вербально, тобто словами, 38% – вокально (тоном голосу, наголосом і способом вимови звуків) і 55% – невербальними сигналами [8].

Антрополог Рей Бердвістелл (Ray Birdwhistell) провів оригінальне дослідження невербального спілкування, і поєднав групу досліджувальних об'єктів під назвою «кинезіка» [9]. Бердвістелл оцінював міру невербального спілкування між людьми. Він дійшов висновку про те, що середня людина говорить приблизно 10-11 хвилин в день, а середнє речення триває всього 2,5 секунд. Як і Мерабян, Бердвістелл виявив, що невербальний компонент міжособового спілкування складає менш ніж 35%, а більше 65% інформації передається невербально. Більшість людей формують думку про незнайому людину менш ніж за чотири хвилини спілкування.

Невербальні компоненти комунікації – є невід'ємною частиною процесу спілкування. На думку І. Н. Горелова, інформативне навантаження вербальних засобів залежить від екстралінгвістичних умов комунікативної ситуації [4]. Невербальний код є провідним серед інших семіотичних кодів, який за комунікативним потенціалом може дорівнювати коду вербальному.

На нашу думку, слід розрізняти паравербальні та невербальні засоби комунікації, а також з'ясовувати їх роль у комунікативному процесі. До паравербальних засобів зараховуємо такі, що утворюються за допомогою голосу та інтонації, ґрунтуються на тональних і тембрових особливостях мови. За допомогою інтонаційних засобів (мелодики, логічного наголосу, пауз, тону, тембру голосу, темпу мовлення) свідомо чи несвідомо передаються думки, почуття, настрої мовця.

Невербальні засоби представлені різними кінетичними засобами – рухами, жестами, поставою, мімікою, що супроводжують спілкування [6]. Жести і міміка тісно пов'язані між собою.

Під час дослідження нами встановлено, що жести бувають: 1) *умовні*, прийняті етносом і зрозумілі лише йому (наприклад, етикетні засоби при спілкуванні); 2) *підкреслювальні*, які допомагають краще зрозуміти думку, виражену вербальними засобами; 3) *ритмічні*, які мають місце при розгубленості мовця, коли він не знає, як точно висловити те, що хоче сказати (розведення руками, знизування плечима), та деякі інші.

Наприклад, гучність голосу, особливо динаміка змін цього параметра в часі, – важливий акустичний засіб кодування невербальної інформації. Так, для печалі характерна низька гучність голосу, а для гніву – збільшена:

«Margaret [intensely, fearfully]: The way y' were lookin' at me just now, befo' I caught your eye in the mirror and you started to whistle!» (Tennessee Williams)

Велика гучність голосу поєднується з вираженням спонукальної сили вислову і часто служить наміру вплинути на співбесідника.

«Margaret [struggling for expression]: That I've gone through this – hideous! – transformation, become that hard! Frantic!» (Tennessee Williams)

Говорити голосніше буває легшим, якщо одночасно підвищувати частоту.

«The tension between them is building again, the voices becoming shrill once more» (Tennessee Williams).

Мала гучність голосу в процесі спілкування найчастіше асоціюється у слухачів із стриманістю, скромністю, браком життєвої сили.

Середні статистичні характеристики темпу мови людини істотно змінюються з віком через ослаблення активності артикуляційного процесу. Можна говорити про темп мови як про індивідуальну особову особливість, пов'язану перш за все з характеристиками темпераменту людини. Швидкий темп мови може означати імпульсивність, упевненість в собі, а спокійна манера вказує на незворушність, розсудливість, ґрунтовність. Крім того, існують значні відмінності за показниками мови між представниками різних культур: «нормальна швидкість» мови у французів і італійців зазвичай вище, ніж у німців і англійців. Ситуативні зміни властиві людині індивідуального темпу мови дозволяють судити про зміну його стану. Так, люди починають говорити швидше, коли вони схвилювані, коли говорять про свої труднощі, хочуть в чомусь переконати співбесідника або умовити його.

Плутана, переривиста мова, як правило, вказує на хвилювання, нервово-психічну напругу. Коли людина говорить на важкі для себе теми, вона збивається, часто неправильно будує фрази. Чим більше переривиста мова, чим більше в ній запинок, назаляцій (*e..., eh..., ah...*), слів-паразитів («значить», «так кажучи», «well»), тим більше некомпетентною людина здається слухачим. Потрібно мати на увазі, що плутана мова часто приймається за спробу обдурити партнера.

«[Margaret cuts through this speech, jumping up and exclaiming shrilly:]

Brick, honey, aren't you going to give Bid Daddy his birthday present?» (Tennessee Williams)

«Ах ты, господи! – думал он. – А она глаз не опускает с меня! Что она нашла во мне такого? Экое сокровище далось! Вон, кивает теперь, на сцену указывает... франты, кажется, смеются, смотрят на меня... Господи, господи!» (Ф. М. Достоевський)

Сміх розглядається як універсальний засіб для зняття напруги в спілкуванні. Відкритий, природний сміх (сміх з широко розкритим ротом) демонструє радість, задоволення, схвалення.

«She makes it oddly funny, because her eyes constantly twinkle and her voice shakes with laughter which is basically indulgent.» (Tennessee Williams)

Отже, різні форми невербальної поведінки використовуються для виділення чи акцентування вербального повідомлення, для посилення якої-небудь частини повідомлення, для пояснення мовчання, для додавання нової інформації до висловлення чи для перекидання вербального повідомлення. За допомогою теоретичних моделей комунікату легше зрозуміти внесок невербальної поведінки в консультативні відносини. Чутливість до невербальних повідомлень вимагає концентрації і розвивається в процесі тренування.

Крім того, між адресатом і адресантом можуть виникнути комунікативні утруднення через класові і культурні розходження. У визначеній мірі ці ускладнення можуть бути викликані особливостями невербальної поведінки і властивих індивідам форм проведення бесіди. Адресат може невірно витлумачити невербальну поведінку адресанта, який належить до іншої культурної групи. Отже, норми ведення бесіди також залежать від культурних традицій, так само як і способи вітання, звертання один до одного і т. д.

Однією з необхідних складових успішної комунікативної діяльності людини постає її вміння гнучко користуватися як вербальним, так і невербальним кодом в умовах зміни комунікативного оточення. Дослідження принципів взаємодії вербального та невербального комунікативних кодів залежно від комунікативного оточення видається перспективним напрямом розвитку сучасної лінгвістики.

Джерела та література

1. Аркадьев П. М. Семиотическая концептуализация тела и его частей / П. М. Аркадьев, Г. Е. Крейдлин, А. Б. Летучий // Вопросы языкознания. – 2008. – № 6. – С. 78-97.
2. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М.: Наука, 1979. – 423 с.
3. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 448 с.
4. Горелов И. Н. Избранные труды по психолингвистике / И. Н. Горелов. – М.: Лабиринт, 2003. – 308 с.
5. Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика / Г. Е. Крейдлин. – М., 2002. – 274 с.
6. Николаева Т. М. Языкознание и паралингвистика / Т. М. Николаева, Б. А. Успенский // Лингвистические исследования по общей и славянской типологии. – М., 1966. – С. 54-68.
7. Пиз А. Язык жестов: как читать мысли других людей по их жестам / А. Пиз. – М.: Ай-Кью – 1995. – 257с.
8. Пиз А. Новый язык телодвижений. Расширенная версия / А. Пиз, Б. Пиз. – М.: Эксмо, 2009. – 416 с.
9. Birdwhistell R. Introduction to Kinesics / R. Birdwhistell. – 1952. – 209 p.
10. Mehrabian A. Nonverbal communication / A. Mehrabian. Aldine-Atherton, Chicago, Illinois. – 1972. – 109 p.
11. Pease A. The Body Language. How to Read Other's Thoughts by Their Gestures / A. Pease. – 2006. – 286 p.

УДК 811.112.2'367.623'37

Лех О. С.

СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРИКМЕТНИКІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЗАГАЛЬНОГО ТА КОНКРЕТНОГО РОЗМІРУ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

В статье рассматриваются параметрические прилагательные, обозначающие размер вещей и явлений объективной реальности в трёх измерениях – длина, высота, ширина – и определяют их протяжённость в пространстве. Метод компонентного анализа позволил установить, что основными дифференцирующими признаками при оценке предмета как большого или маленького выступает не ширина, а высота и длина.

Ключевые слова: семантическая структура, микросистема, лексико-семантический вариант, микросема, макросема.

В статті розглядаються параметричні прикметники, що позначають розмір речей та явищ об'єктивної реальності в трьох вимірах – довжина, висота, ширина – і визначають їх протяжність у просторі. Метод компонентного аналізу дозволив встановити, що основними диференціюючими ознаками при оцінці предмета як великого або маленького виступає не ширина, а висота і довжина предмета.

Ключові слова: семантична структура, мікросистема, лексико-семантичний варіант, мікросема, макросема.

The article deals with parametric adjectives denoting size of the objective reality objects and phenomena in three dimensions, which are length, altitude and width, and determining their extension in space and time. Componential analysis made it possible to determine that the main differential feature of an object, large or small, is width rather than altitude and length.

Key words: semantic structure, microsystem, lexico-semantic variant, microseme, macroseme.

Прикметники розміру представляють інтерес для вивчення системної організації і особливостей семантики лексичних одиниць. Поняття розміру належать до числа найважливіших понять, які характеризують явища та предмети реальної дійсності і тому стали об'єктом дослідження багатьох лінгвістів (В. В. Левицького, Т. Г. Линник, В. В. Архелюк, С. Г. Шафікова, Р. С. Шутнікової, Б. А. Плотнікова, Т. А. Щєблікіної, О. І. Чарікової, О. В. Афанасьєвої, О. М. Бондіної, О. Ч. Кшановського, М. Й. Петришиної, О. В. Рахліної, Т. А. Симонян, М. Бірвіша, Е. Ланга та ін.). Варто зазначити, що дослідження прикметників розміру здійснювалося не тільки на матеріалі різних мов (української, російської, англійської, німецької та інших), але й в різних аспектах, серед яких можна назвати такі: 1) вивчення семантичних особливостей прикметників розміру; 2) вивчення парадигматичних особливостей прикметників розміру; 3) вивчення синтагматичних особливостей прикметників розміру; 4) типологічно-зіставний аналіз прикметників розміру; 5) вивчення сполучуваності прикметників розміру в когнітивному аспекті.

Мета статті – проаналізувати та охарактеризувати специфічні риси семантичної структури прикметників на позначення загального та конкретного розміру сучасної німецької мови, оскільки прикметник має специфічну організацію своєї семантики – особливості лексико-семантичного варіювання свого змісту.

Матеріалом запланованого дослідження слугує тлумачний словник сучасної німецької мови «Deutsches Universalwörterbuch» (1996) та твори художньої прози німецьких письменників другої половини ХХ ст.

У лексичній семантиці загальноприйнятою є думка про те, що предметне ім'я може і повинно характеризуватись насамперед з погляду розміру. Вимірюючи величину об'єкта (тобто визначаючи, великий він чи малий), ми характеризуємо об'єкт за довжиною, шириною, висотою [5, с. 116]. Серед параметричних прикметників «великий» займає за своїм значенням особливе місце. Якщо, наприклад, прикметник «високий» характеризує предмет у вертикальному вимірі, а «довгий» вказує на величину довжини, протяжність, тобто вони орієнтовані на позначення конкретної ознаки величини предмета, то прикметник «великий» вказує на величину предмета взагалі.

Таким чином, прикметники на позначення розміру в німецькій мові поділяються на прикметники, які виражають поняття «загальний розмір» (*groß, klein*), та прикметники, що виражають поняття «конкретний розмір», які представлені антонімічними парами (*breit, weit, schmal, eng, hoch, niedrig, kurz, lang*).

Прикметник *groß* традиційно розглядають як такий, що характеризує величину об'єкта загалом. Так, словник «Deutsches Universalwörterbuch» [11, с. 634] тлумачить *groß* як, значний за величиною, розміром. Як бачимо, прикметник *groß* припускає вимір об'єкта більше норми, причому переважно використовуються лінійні розміри – довжина, висота. Характеризуючи об'єкти, що розміщені у площині, ад'єктив «*groß*» виділяє саме ці параметри. Наприклад:

«... , ein Hof mit einer großen Kastanie, die ausgetretene kalte Steintreppe, die hässliche braune Tür, an der ein Name steht ...» [Chr. Wolf. Nachdenken über Christa T., S. 151].

«...: Schnurfend in zu großen Schuhen, ohne uns eines Blickes zu würdigen, ...» [Chr. Wolf. Tote Oma, S. 96].

Наведений фактологічний матеріал свідчить про те, що *groß* у поєднанні з іменником *Kastanie* характеризує об'єкт, вказуючи на його висоту, а у поєднанні з *Schuhe* – на довжину.

М. Бірвіш у своїх дослідженнях вказує на те, що «коли німецькою предмет називають великим (*groß*), то не мають на увазі його товщину» [10, с. 15, 29].

Поняття «широкий», «вузький» передаються в сучасній німецькій мові лексемами *breit, weit, schmal, eng* та виражають горизонтальні виміри простору.

Визначальною в семантичній структурі прикметників *breit, weit* є ознака «розмірність» (відстань у поперечнику, протяжність від однієї до іншої сторони), прикметників *schmal, eng* – «розмірність» (незначний за протяжністю), що характеризує об'єкт з фіксованими параметрами. Важливо відмітити, що у німецькій мові релевантною є різниця «широкий (вузький) в одному вимірі» – «широкий (вузький) в двох (трьох) вимірах».

Спираючись на існуючий досвід [3], можемо виділити набір компонентів, що можуть бути використані для опису мікросистеми «широкий – вузький»:

- широкий в одному вимірі;
- широкий у двох вимірах;
- широкий у трьох вимірах;

Відповідно:

- вузький в одному вимірі;
- вузький у двох вимірах;
- вузький у трьох вимірах.

Так, наприклад, ад'єктиви *breit / schmal* у сполученні *breite Straße, enge Gasse* вказують на ширину у одному вимірі, виражають значення «лінійна розмірність».

Наприклад:

«*In drei Hauptkolonnen marschierte die Große Armee bei sendenden Sonne, ..., auf der breiten Straße.*» [M. Kempff. *Die Marketenderin*, S. 159].

«*Die vier, die von der engen Gasse aus noch nicht sehen konnten, ... gingen ahnungslos bis zur Ecke ...*» [L. Frank. *Mathilde*, S. 328].

Вузьким в одному вимірі можна вважати стіл (*schmaler Tisch*), дорогу (*schmaler Weg*). Широким / вузьким у двох напрямках є море/поле (*weites Meer/enger Feld*), площа *weiter/enger Platz*).

Наприклад:

Das weite Meer lockte ihn von Kindheit an [H. Kant. *Schöne Elise*, S. 88].

Широкими/вузькими у трьох вимірах (у просторі) є приміщення (*weiter/enger Raum, Wohnung* – високе/широке/довге; низьке/вузьке/коротке).

Наприклад:

«*In der weiten Wohnung Karins setzte sich Sandro in einen Sessel, drehte das Radio an und suchte zärtliche Musik*» [H. G. Kopsalick. *Kinderstation*, S. 72].

Лексеми *hoch, niedrig* є прикметниками зі значенням «висота». Вимір, який описується цими прикметниками, є орієнтовно вертикальним, а точкою відліку виступає деяка горизонтальна поверхня (*in beträchtlicher/geringer Entfernung vom Erdboden*). Наприклад: *ein hoher Turm, ein hoher Baum, ein hoher Berg, ein niedriges Haus*.

Наприклад:

«*Du hast ja ihr Lager gesehen, diese niedrige Liege hinterm Schrank*» [Chr. Wolf. *Nachdenken über Christa T.*, S. 150].

Прикметники *hoch, niedrig* мають складну та різноманітну семантику. Вони позначають не тільки розмір предмета, а й вказують на віддаленість від поверхні землі (*hohe Wolke, niedriges Dach*).

Наприклад:

...*die hohen Rhododendren vor dem Fenster sorgen immer für Dämmerung ...* [M. Walser. *Ehen in Philippsburg*, S. 106].

Прикметники *lang* та *kurz* вживаються для опису предметів, які мають вимір «довжина», що значно перевищує ширину. Основне значення ад'єктива *lang* – «протяжність лінії, площини, тіла в тому напрямку, в якому дві крайні його точки є найвіддаленішими одна від одної» [5, с. 117].

Наприклад:

Felicitas, in einem weiten langen Morgenmantel, huschte hinein und drückte hinter sich die Tür zu [H. G. Kopsalick. *Die dunkle Seite des Ruhms*, S. 119].

«*Die Stümper*», *schrie sie und schüttelte ihre langen, nassen Haare* [S. Lenz. *Exerzierplatz*, S. 187].

Ад'єктив *lang* орієнтований на позначення конкретної ознаки величини предмета і виражає сему «довгий за фізичним розміром», тобто протяжний у просторі (*ein langer Rock, ein Kleid mit langem Armel*). Крім того його семантика представлена семою «тривалий» (*eine lange Pause, lange Krankheit, lange Nacht, lange Zeit*), семою «високий» (*ein langer Bursche*) та семою «детальний» (*ein langer Brief, eine lange Liste*).

Семантика прикметника *kurz* представлена таким семами: «незначний за фізичним розміром» (*ein kurzer Mantel*), «нетривалий» (*kurzes Leben, kurze Zeit*), «недетальний» (*kurzer Brief, kurze Mitteilung*).

Виділені нами компоненти відповідають тому, що прийнято називати «лексико-семантичним варіантом», або семою. Услід за В. В. Левицьким [3], назовемо умовно компонент виділеного об'єму макросемою. Кожна макросема може складатися з дрібніших одиниць плану змісту – мікросем.

Так, макросема «широкий в одному вимірі» складається з таких мікросем: [розмір]+[великий]+[один вимір] + [напрямок поперек]; макросема «широкий у двох вимірах» складається з мікросем: [розмір]+[великий] (просторий)+[два виміри]+[два напрямки (поперек)]; макросема «широкий у трьох вимірах» складається з мікросем: [розмір]+[великий] (просторий)+[три виміри]+[три напрямки (поперек)].

Макросема «довгий» вміщує мікросеми: [розмір]+[великий]+[один вимір]+[один напрямок (вдовжину)].

Макросема «високий» вміщує мікросеми: [розмір]+[великий]+[один вимір]+[один напрямок (у висоту)].

Макросема «великий за фізичним розміром» вміщує мікросеми: [розмір]+[великий]+[два виміри]+[два напрямки (вдовжину, у висоту)].

Структура макросем «довгий», «високий», «широкий», «великий за фізичним розміром» організована таким чином, що кількість вимірів тісно пов'язана з кількістю напрямків. Чим більша кількість напрямків і вимірів, тим менш релевантними стають ознаки (семи). Так, слово зі значенням «великий», яке містить виміри [напрямок у довжину] та [напрямок у висоту], може замінити слова зі значенням «високий», «довгий».

Прикметники *hoch* та *lang* не вживаються у значенні «широкий». «Великий» ототожнюється з високим і довгим (*ein hohes Gebäude – ein großes Gebäude; ein langer Tisch – ein großer Tisch*), але не ототожнюється з «широким» (*ein weites Zimmer – ein geräumiges Zimmer*).

Отже, **прикметники розміру** [Dimension] позначають розміри речей і явищ об'єктивної реальності у трьох вимірах – довжина, висота, ширина – і визначають їх протяжність у просторі. Основними диференціюючими ознаками при оцінці предмета як великого або маленького виступає не ширина, а висота і довжина предмета.

Джерела та література

1. Архелюк В. В. Прикметники розміру в сучасній англійській мові. Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1999. – 23 с.
2. Бондина О. Н. Прилагательные размера в современном немецком языке (к вопросу исследования системности лексики). Автореф. дис. ... канд. фил. наук: 10.02.04 / Киевский гос. пединститут иностр. языков. – К., 1981. – 24 с.
3. Левицкий В. В. Историко-семасиологическое исследование групп прилагательных в немецком языке (в сравнении с английским). Автореф. дис. ... канд. фил. наук: 10.02.04. – М., 1966. – 20 с.
4. Линник Т. Г. Параметричні прикметники і їх становлення Т. Г. Линник / Академія наук Української РСР, інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К.: Наукова думка, 1982. – 198 с. – Бібліогр.: с. 192-196.

5. Рахилина Е. В. Когнитивный аспект предметных имен: семантика и сочетаемость: (Монография) / Е. В. Рахилина. – М.: Русские словари, 2000. – 416 с.: табл. – Библиогр.: с. 379-394.
6. Чарикова Е. И. Прилагательные со значением «значительный в каком-либо отношении» в современном русском языке / Е. И. Чарикова // Исследования по семантике (семантические единицы и их парадигмы). Межвузовский науч. сборник Башкирского гос. ун-та. – Уфа, 1992. – С. 48-55.
6. Шафиков С. Г. Компонентный анализ прилагательных, выражающих понятие «раз мер», в английском языке / С. Г. Шафиков // Межвузовский научный сборник. Вопросы семантики языковых единиц. – Уфа, 1988. – С. 56-59.
8. Шутникова Р. С. Семантические взаимоотношения английских прилагательных со значением «большого размера» / Р. С. Шутникова // Межвузовский научный сборник. Вопросы семантики языковых единиц. – Уфа, 1988. – С. 59-64.
9. Щепелина Т. А. Роль параметрических прикметников из просторового семантикою у формуванні лінгвістичного образу світу. Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.02 – Харків, 2001. – 16 с.
10. Bierwisch M., Lang E. Grammatische und konzeptuelle Aspekte von Dimensionsadjektiven. – Berlin: Akademie-Verlag, 1987. – 699 S.
11. Duden. Deutsches Universalwörterbuch / Hrsg. von G. Drosdowski. – 3. Aufl. – Mannheim / Wien / Zürich: Duden-Verlag, 1996. – 1816 S.
12. Frank Leonard. Mathilde. – Berlin: Aufbau Verlag, 1976. – 399 S.
13. Kempff Martina. Die Marketenderin. – Stuttgart: Weibrecht Verlag, 1998. – 381 S.
14. Kosalik Heinz G. Die dunkle Seite des Ruhms. – Bergisch Gladbach: Honos, 1980 – 237 S.
15. Lenz Siegfried. Exerzierplatz. – Hamburg: Hoffmann und Campe, 1985. – 460 S.
16. Wolf Christa. Tote Oma. – Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1973. – 199 S.
17. Wolf Christa. Nachdenken über Christa T. – Berlin: Aufbau Verlag, 1975. – 206 S.

УДК 81-13

Лещак О.

ПРИЧИНЫ МИФОЛОГИЗАЦИИ ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ЗНАНИЯ И СПОСОБЫ ЕЕ ПРЕОДОЛЕНИЯ

В статье выдвигается ряд положений, связанных со смешением объектов и понятий как основными причинами мифологизации лингвистического знания. Вниманию читателя предлагается ряд методологических процедур, направленных на предотвращение этого процесса. Это: методологическое позиционирование, четкая концептуализация предметного поля и принятие дедуктивно-эмпирической позиции.

Ключевые слова: методология лингвистики, мифологизация, концептуализация.

У статті висувається ряд положень, пов'язаних зі змішуванням об'єктів і понять як основними причинами міфологізації лінгвістичного знання. Увазі читача пропонується ряд методологічних процедур, спрямованих на уникнення цього процесу. Це: методологічне позиціонування, чітка концептуалізація предметного поля і прийняття дедуктивно-емпіричної позиції.

Ключові слова: методологія лінгвістики, міфологізація, концептуалізація.

The paper shows certain postulates connected with mixing up objects and concepts as the main reasons for mythologization of linguistic knowledge. A wide range of methodological techniques is presented to avoid the process; among them – methodological positioning, shrewd conceptualization of object field, and deduction-empirical point of view.

Key words: methodology in linguistics, mythologization, conceptualization

Одной из ключевых онтологических проблем всякого познания (и лингвистическое познание здесь не исключение) является проблема соотношения объекта и субъекта и исходящие из нее многочисленные последствия, например, степень и характер реальности объекта, степень его автономности (т. е. независимости от других объектов) и, наконец, степень его независимости от исследователя, т. е. соотношение имманентных (внутренне присущих) и трансцендентных (привносимых исследователем) свойств объекта. Я называю все эти проблемы онтологическими потому, что согласно максиме функционального прагматизма онтологической следует считать всякую проблему, касающуюся объекта человеческой деятельности.

Напомню, что традиционная точка зрения относит проблемы соотношения объекта и субъекта познания к эпистемологии. В кантианской же философии объект как таковой не может быть объектом, если не подвергается воздействию со стороны субъекта. Это же касается и самого субъекта, который может становиться субъектом только в ходе акта отмежевания себя от объекта. Иногда языковеды впадают в софистику, утверждая, что язык не может быть объектом нормального исследования, поскольку он одновременно является и объектом, и орудием познания. Такие рассуждения являются не чем иным, как софистикой и смешением понятий, поскольку, во-первых, язык как объект исследования – это совершенно иная функция нашего опыта, чем научный метаязык, который в момент лингвистического исследования оказывается всегда вне научного поля зрения, а во-вторых, лингвистический метаязык – это средство не познания, а лишь презентации взглядов. Иной вопрос, что языковеды подчас забывают, что их тексты – это средство изложения результатов исследования, а не само исследования, а их термины и конструктивные модели выражения мысли – это не сами понятия и не сами мысли, а лишь семиотические инструменты интенциональной экспрессии и коммуникативного воздействия на тех, к кому обращены их тексты. Последствия подобного смешения могут крайне негативно отражаться на качестве лингвистических текстов, более того, это может пагубно влиять на само исследование. Ученый, не различающий концептуального и семиотического уровня исследования, как правило, не понимает, что:

- то, о чем он говорит, и то, что он говорит – это две разные вещи, т. е. что суть научной концепции заключается не в тексте, а в научных представлениях ее автора;

- термины и научные тексты не являются имманентными, самодостаточными и автономными монадами, но являются лишь знаками чьей-то интенции, а значит понять их можно только ориентируясь на целостность взглядов своего визави и пытаясь уловить логику его рассуждений.

К сожалению, в науке до сих пор господствует сциентистский миф об объективности и единстве научной картины мира. Есть, правда, и противоположный миф – о полной субъективности т. н. «относительной» истины или же вообще об отсутствии таковой, если она не единственно возможная. Я думаю, немалое влияние на такую черно-белую картину мира оказали высказывания вроде «Если Бога нет – то все позволено?». Это превратило понятия релятивизм, свойственный метафизическому мировоззрению, мешающий спокойно воспринимать взгляды оппонента.

Понимание возможности существования множества равноценных концепций требует немалых интеллектуальных усилий. Что может помочь в этом?

Во-первых, осознание того факта, что мир как он есть и мир, как мы, люди, его видим и понимаем – это не одно и то же. Объектом исследования, таким образом, является не язык в себе и для себя, а наш языковой опыт. Во-вторых, осознание того, что никто из людей не имеет монополии на истину. Истина вообще весьма временное состояние мысли. Как писал В. Джемс, «Истина какой-нибудь идеи – это не какое-то неизменное, неподвижное свойство, заключающееся в ней. Истина случается, происходит с идеей. Идея становится истинной, делается благодаря событиям истинной» [1, с. 100]. В-третьих, осознание того, что наука как виртуальный рациональный

человеческий опыт – это не открытие Истины, а попытка рационально-теоретического упорядочения опыта и объяснения картины мира (ср. «Так как эта истина не есть действительность, а только наше представление о действительности, то она будет содержать в себе человеческие элементы» [1, с. 124]). А если так, то главными чертами науки являются не корреспонденция с неким трансцендентным объективным порядком вещей, а внутренняя логическая связность и внешняя коммуникативная согласованность.

Как это должно и может выражаться в лингвистическом исследовании?

1. Следует определиться со своим местом в лингвистической системе методологических координат, т. е. осуществить методологическое позиционирование (для чего следует самому себе задать три вопроса: а) что я исследую и какова суть объекта моего исследования – он существует независимо от человека или же это исключительно свойство человеческого опыта? б) насколько объект моего исследования свободен от моего исследования, т. е. то, что я обнаруживаю в моем объекте является свойством самого объекта или же это я привношу в объект данные черты в результате такой или иной постановки вопроса? в) чего прежде всего я добиваюсь своим исследованием – установления истины или упорядочения знаний). В зависимости от полученных ответов мы определим свою методологическую позицию. Если же аналогичные вопросы мы зададим себе при чтении чужого текста, нам, возможно, удастся лучше понять научную идеологию и логику автора. И тогда у нас пропадет желание высказывать суждения, вроде *«Да вы не понимаете, что такое на самом деле язык»* или *«В действительности же дискурс – это...»* Комментируя подобного рода высказывания, можно сказать, что никто не знает и принципиально не может знать, что такое «на самом деле» и «в действительности». Отказавшись от веры в единственно верную Истину, можно лучше понять оппонента и осознать специфику собственной концепции. Стоит прислушаться к совету Джемса, считавшего истину просто ценным и полезным знанием: «Это слово означает только то, что мысли (составляющие сами лишь часть нашего опыта) становятся истинными ровно постольку, поскольку они помогают нам приходить в удовлетворительное отношение к другим частям нашего опыта, суммировать их и резюмировать с помощью логических сокращений вместо того, чтобы следовать за нескончаемой сменой отдельных явлений. Мысль, которая может, так сказать, везти нас на себе, мысль, которая успешно ведет нас от какой-нибудь одной части опыта к любой другой, которая целесообразно связывает между собой вещи, работает надежно, упрощает, экономизирует труд, – такая мысль истинна ровно постольку, поскольку она все это делает» [1, с. 32].

2. Помня, что наука – это аналитический и рационально-логический вид познания, стоит особое внимание уделить концептуальному анализу теорий, которые мы пытаемся понять, а также тщательнее относиться к концептуализации собственных теорий. В этом смысле нет большего греха ученого, чем неразличение или смешение понятий. Иногда в текстах лингвистов (обычно во вступительной части) можно встретить фразы наподобие *«Понятие слова является многозначным и не имеет единого толкования»* или *«Нельзя однозначно сказать, что такое слово»*. Комментируя такие фразы, скажу, может быть, несколько резко, что это либо выражение собственной научной интенции, либо страх взять на себя ответственность за свой текст и за свое исследование. Как ученый может исследовать то, чего сам однозначно не понимает? Если лингвист начинает свой текст с утверждения, что язык, речь, текст, дискурс, предложение, слово, значение, форма или знак – это многозначные понятия, включающие в себя множество всего, и он не может точно сказать, что это такое, это значит, что далее он будет писать неизвестно о чем, поскольку сам не определился со своим объектом. Кроме всего прочего, он еще и демонстрирует отсутствие элементарной логики, поскольку понятие – это дискретная единица его личной научной картины мира, занимающая в ней определенное категориальное место, смежно связанная с другими понятиями рядом логических отношений. А значит, понятие не может быть «многозначным». Оно, собственно, и есть значение термина, а у термина может быть только одно значение. Если ученый четко различает язык и речь, речевые процессы и тексты, слова и словоформы, предложения и модели предложений, и обладает пониманием того, что это такое в его научной картине мира, то он обладает вполне дискретными и ясными понятиями, а значит все термины, которыми он будет называть эти понятия, в его тексте будут однозначными, независимо от того, кто и как употребляет омонимичные им формы в собственных текстах. Если же лингвист понимает язык и как нечто современное и прошлое, нечто материальное и одновременно информационное, как субстанциальную сущность и как процесс, как инвариантную семиотическую систему, речевые процедуры и как актуальный информационный поток, используя термин «язык» в своем тексте всякий раз по-иному на том основании, что у других лингвистов он нашел использование созвучного термина в иных значениях, это значит, что данный лингвист либо вообще не имеет никакого понятия, о чем он пишет, либо он еще четко не структурировал предметное поле своего исследования и смешивает совершенно различные понятия, употребляя для их номинации всякий раз одну и ту же форму – «язык». Из наиболее популярных смешений и подмен, сознательно применяемых или неосознанно допускаемых лингвистами, назову:

- смешение полей и классов и наоборот (классический пример – смешение языковой системы и текста, эмических и этических единиц, инвариантных единиц, языковых моделей и актуальных знаков, ономастических категорий и семантических полей, слов и словоформ),
- смешение целого и составляющих его частей (языковой деятельности с языком или речью, дискурса с текстом или речевыми актами, слова с его формой или значением),
- смешение смежных видов информации (содержательного текста с фонетическим или графическим текстом, смыслового содержания текста и его грамматической архитектоники, внутренней формы единицы с ее внешней формой, звукоряда с графическим рядом, психофизиологического фонетического потока со звуковым физическим пространственно-временным континуумом),
- смешение смежных видов речевых процедур (внутренней и внешней речи, кодирования и декодирования, семантических процедур и сигнализации, номинации и предикации, функционирования и развития, употребления и порождения).

3. Ввиду того, что языкознание – это гуманитарная наука, стоит помнить, что у нас несколько иное, чем в естественных науках, понимание фактов и реальности. Как писал Ф. де Соссюр, «не надо забывать, что все то, что определяется языковым чувством говорящих, есть реальность» [3, с. 73], и «реальность – это факт, осознаваемый говорящими субъектами» [3, с. 74]. Лингвистика – наука эмпирическая, но не в том смысле, какой вкладывают в этот термин в естествознании. Эмпиризм здесь дедуктивный, а не индуктивный, как в науках о материальном мире. Эмпиризм языкознания как эпистемологическая характеристика нашей науки состоит в том, что любое, даже самое фундаментальное и обобщенное языковедческое исследование, должно быть приложимо к конкретному единичному речевому опыту, реализуемому при помощи конкретного языка. Языкознание – наука, изучающая человеческий языковой опыт, а не какой-то абстрактный код вообще. Формализованные системы кодирования, использующиеся в компьютерной технике, как и сами компьютеры, как известно, были созданы по образу и подобию человеческого языка. Следовательно, исследование формализованных языков может и должно опираться на достижения языкознания. Даже когда мы пытаемся исследовать коды коммуникации животных, не следует забывать, что такое

исследование всегда осуществляется с привлечением данных «человеческой» лингвистики и никогда не сможет полностью освободиться от груза антропоморфизма. Таким образом, эмпиризм языкознания состоит в том, что объектом нашего исследования является реально функционирующая в социальном опыте информационно-регулятивная психическая способность человека. Индуктивизм же – это чисто естественноведческая методическая установка на восхождение от наблюдаемого факта к обобщенной теории. Эта методика совершенно неприменима в языкознании. Лингвистика – наука исключительно дедуктивная. Я совершенно согласен с высказываниями Соссюра, что «за мыслью о том, что для выявления сущности форм надо лишь «проанализировать эти формы» подобно тому, как анализируют химические вещества или производят препарирование, кроется бездна наивности и вызывающих удивление концепций» [3, с. 122-123] и «нам важно лишь указать на ложность предположения о том, что в языке есть хотя бы единственный факт, определенный сам по себе» [3, с. 107]. И, наконец, как итог данных рассуждений, приведу еще одну цитату, однозначно определяющую языкознание как науку, целиком и полностью зависящую от методологической дедукции исследователя: «В других областях науки существуют заранее данные вещи, объекты, которые можно затем рассматривать с различных точек зрения. У нас же прежде всего точки зрения, верные или ложные, но всегда лишь точки зрения, и уже с их помощью СОЗДАЮТСЯ объекты. Эти созданные объекты соответствуют реальности, если исходная точка оказывается верной, и не соответствуют ей в противоположном случае; но в обоих случаях ничто, ни один объект не дан нам хотя бы на мгновение сам по себе. Это верно даже тогда, когда речь идет о самом что ни на есть материальном факте, казалось бы заранее определенном со всей ясностью, как, например, последовательность произнесенных звуков» [3, с. 111]. Таким образом, совершенно необходимо каждому языковеду строить свои концепции «сверху вниз»: от выяснения, что является глобальным объектом, каковы его свойства, функции и структура, до установления места и роли изучаемого фрагмента или процедуры в этом глобальном целом. И только затем можно приступать к описанию или объяснению исследуемого факта. Данная мысль Соссюра не является каким-то особым исключением. По большому счету каждое человеческое познавательное действие является, с одной стороны, эмпирическим (т. е. производимым в опыте и нацеленным на опыт), а с другой – дедуктивным, т. е. целесообразно превосходящим. Об этом писал еще И. Кант: «... не предмет заключает в себе связь, которую можно заимствовать из него путем восприятия, только благодаря чему она может быть усмотрена рассудком, а сам рассудок есть не что иное, как способность а priori связывать и подводить многообразное (содержание) данных представлений под единство апперцепции» [2, с. 193] и «Рассудочные понятия мыслятся также а priori до опыта и для целей его, но они не содержат в себе ничего, кроме единства рефлексии о явлениях, поскольку они необходимо должны принадлежать к одному возможному эмпирическому сознанию» [2, с. 347-348].

Подводя итог этим методологическим рассуждениям, отмечу, что языкознание, как и всякая человеческая деятельность, опирается на веру в определенную реальность и веру в определенные принципы деятельности. Однако, как и всякая другая наука – это попытка, опираясь на рациональную веру, бороться с верой обыденной. В этом смысле языкознание – это демифологизация обыденных знаний о языке путем создания нового, рационального, а значит верифицируемого и фальсифицируемого, логически структурированного мифа о языковом опыте человека. Лингвистическое знание не может быть простой привычкой, неосознаваемым стереотипом мышления. Оно не может быть очевидным и само собой разумеющимся. А значит нельзя ни в коем случае базировать языковедческие теории на мифах здравого рассудка и обыденного поведения. Однако одновременно с этим следует помнить, что лингвистическое знание – это лишь методологически очерченная гипотеза, опирающаяся на веру во внутреннюю связность и веру в социализированную согласованность аргументов и доказательств. Следует избегать обеих разновидностей догматизма – демонизирующей язык уверенности в том, что мы ничего не знаем о языковой деятельности человека, и противоположной ей нахальной уверенности в том, что наши знания – это истина в последней инстанции.

Источники и литература

1. Джемс В. Прагматизм. Новое название для некоторых старых методов мышления / В. Джемс // Джемс В. Прагматизм. – К.: Украина, 1995. – С. 3-154.
2. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант // Кант И. Сочинения в шести томах. – М.: Мысль, 1964. – Т. 3. – С. 69-696.
3. Соссюр Ф. де Заметки по общей лингвистике / Ф. де Соссюр, М.: Прогресс, 1990. – 275 с.

УДК 811.111'1

Лещак С.

СТАТУС ПРЕЦЕДЕНТНОГО ТЕКСТА В ФУНКЦИОНАЛЬНО-ПРАГМАТИЧЕСКОЙ ПЕРСПЕКТИВЕ

Автор сосредоточивает внимание на языковом статусе прецедентных текстов в аспекте номинативности / предикативности, цитатности, реминисцентности и воспроизводимости. Предлагается сузить объем термина до воспроизводимых предложений и микротекстов, исключив из него цитатные слова и клише.

Ключевые слова: прецедентный текст, цитата, реминисценция, воспроизводимость.

Автор зосереджує увагу на мовному статусі прецедентних текстів у аспекті номінативності / предикативності, цитатності, ремінісцентності і відтворюваності. Пропонується звузити обсяг терміну до відтворюваних речень і мікротекстів і текстів, вилучивши з нього цитатні слова і кліше.

Ключові слова: прецедентний текст, цитата, ремінісценція, відтворюваність.

The author focuses on the lingual status of precedential texts from the point of nominalization/predicativity, quotation, reminiscence and reproducibility. The range of the term should be narrowed to reproducible sentences and microtexts with quotations and clichés to be excluded.

Key words: precedential text, quotation, reminiscence, reproducibility.

Понятие прецедентного текста все еще остается весьма размытым в языковедческих исследованиях, поскольку нет однозначного понимания, на что следует больше обращать внимание: на факт прецедента использования данной речевой конструкции или же на структурный статус данной единицы как текста. В первом случае проблематичным остается включение или невключение в понятие прецедентного текста единиц с формальным статусом слова или словосочетания (таких как известные цитатные *профессор Януковича*, *облико морале* из «Бриллиантовой руки», или путинское *мочить в сортирах*), а также словоформ в роли автономного высказывания или его составляющей (например, *Стреляли!* из «Белого солнца пустыни», гагаринское *Поехали!*, *абырвалг* из «Собачьего сердца» или армейская команда *Подъем!*). Во втором дополнительно ставится под сомнение включение в класс прецедентных текстов всего корпуса единичных воспроизводимых высказываний, вроде «*Меня терзают смутные сомнения*», «*Дети – цветы жизни*», «*Шире шаг*», «*С утра принял – весь день свободен!*», а также традиционные «*Не подмажешь – не поедешь*», «*Пришел, увидел, победил*» или «*Угол падения равен углу отражения*». В этом последнем случае к прецедентным текстам следовало бы относить только воспроизводимые сверхфразовые единства или законченные

текстовые единицы, хранящиеся в памяти носителя языка, такие как тексты стихотворений и песен, анекдоты, клятвы и присяги, заговоры и считалки, сказки, притчи и под.

Ю. Н. Караулов рекомендует относить к этой категории единиц все реминисцентные явления – от слов или словоформ до культурно или личностно значимых произведений:

«Назовем прецедентными – тексты, (1) значимые для той или иной личности в познавательном и эмоциональном отношениях, (2) имеющие сверхличностный характер, т. е. хорошо известные и окружению данной личности, включая и предшественников и современников, и, наконец, (3) обращение к которым возобновляется неоднократно в дискурсе данной языковой личности». [1, с. 216].

Это весьма рискованное и слишком широкое понимание, т.к. «значимым» для отдельной личности и, тем более, для ее окружения (к тому же еще и предшественников) может быть почти вся художественная литература, фольклор, песни и т. д. Из определения как-то незаметно ускользнуло понятие прецедентности, подмененное понятием цитации или реминисцентности («обращение к которым возобновляется неоднократно»). Для того, чтобы явление считалось прецедентным, оно должно быть в первую очередь узнаваемым (при пассивной прецедентности) или же воспроизводимым в собственном дискурсе (при прецедентности активной). Одно дело знать о произведении, другое – знать о тексте этого произведения, третье – знать этот текст или его фрагменты хотя бы пассивно.

Идея реминисцентности и цитатности в то же время оказывается очень полезной при различении прецедентных слов и словосочетаний, с одной стороны, и обычных слов и клише, входящих в лексикон данного языка [о языковом статусе и прагматических функциях клише см. 3]. Если какое-то слово или клише в своем употреблении в речи строго привязано к какому-то конкретному тексту и воспринимается как однозначная цитата или простая реминисценция к данному тексту, они могут считаться прецедентными. Таковы, например «*Быть или не быть, вот в чем вопрос*», «*Борис, ты не прав*», «*Василий Алибабаевич*», «*начальника*» или «*Редиска – нехороший человек*».

Однако и с такого рода прецедентными текстами могут происходить функционально-прагматические метаморфозы, преобразующие их в обычные воспроизводимые номинативные или полупредикативные единицы языка. Это случается в тех случаях, когда такого рода единица, принципиально сохраняя свою генетическую связь с текстом-источником, тем не менее начинает использоваться как некий культурный знак или даже как знак некоторой обобщенной идеи. Так, пушкинское «*Мой дядя самых честных правил*» или «*Мои друзья, хоть не в болонии, зато не тащат из семьи*» Высоцкого широко используются в разговорах о дядях и друзьях для выражения своего к ним отношения или в функции, приближенной к пословицам и поговоркам. Фразы «*Сейчас нас будут бить и, возможно, ногами*», «*Жить – хорошо, а хорошо жить – еще лучше*», «*Таможня дает добро*» или «*Снег башка попадет – совсем мертвый будешь*» повсеместно используются для комментирования различных жизненных ситуаций. Точно так же цитатные по своей привязанности к источникам фразы «*А вас, Штирлиц, я попрошу остаться*», «*Молилась ли ты на ночь, Дедемона?*», «*Сейчас прольется чья-то кровь*», «*Короче, Склифосовский!*», «*Гюльчатай, открой личико*» или «*Если я встану – ты у меня ляжешь*» стали частью свободных диалогов, ни тематически, ни семантически никак не связанных с текстами, из которых они происходят. Считать ли эти фразы прецедентными? И есть ли полная уверенность, что каждый использующий их носитель русского языка точно знает, откуда они? Особенно если учесть, что значительная часть из них происходит из советских фильмов и классических произведений, которых часть молодежи не знает.

В связи с последним обстоятельством стоит вспомнить о широко распространенном в современной российской культуре феномене т. н. гоблинского перевода. Только очень незначительная часть таких переделок кинотекстов принадлежит «перу» Гоблина (т. е. Дмитрия Пучкова). Выражение «гоблинский перевод» стало нарицательным и теперь означает всякую юмористическую трансформацию кинотекста, подложенную под изображение вместо оригинального текста. Основным средством создания юмористического эффекта в такого рода переделках являются именно прецедентные тексты. Нередки случаи, когда молодые люди, смотрящие такие фильмы, воспринимают такие высказывания просто как смешные фразы и запоминают их как цитаты «из Гоблина», независимо от той функции и того смысла, который был им присущ в данной пародии.

В. А. Лукин полагает, что прецедентными текстами могут считаться также и имена собственные, например, имена персонажей [2]. Это тоже весьма рискованное утверждение, поскольку отдельные номинаты (словесные или аналитические) легче всего «эмансипируются», освобождаются от бремени контекста, в том числе от бремени происхождения. Они становятся знаками типажей, символами черт характера, особенностей человеческого поведения. Прецедентными остаются, пожалуй, только те, которые ничего иного не значат, кроме как номинации персонажа. А это большая редкость, поскольку имя персонажа, который ничем не запомнился, не стал для нас значимым символом, просто не запоминается, а значит не имеет шансов стать воспроизводимой единицей лексикона.

Есть еще одно обстоятельство, заставляющее нас критически отнестись к строгой привязке т. н. прецедентных текстов к конкретному тексту, т. е. к их реминисцентности. Речь об анонимности огромного количества такого рода единиц. С системно-языковой, семантической и даже прагматической точки зрения нет никакой принципиальной разницы между выше цитировавшимися текстами (отличавшимися однозначной цитатностью) и следующими фразами:

«*Пленных не брать*», «*Русские не сдаются*», «*Уходя – гасите свет*», «*Доктор, мы его теряем*», «*Мальчики налево, девочки – направо*», «*Промедление смерти подобно*», «*Я бы с ним в разведку не пошел*», «*На кого работаешь?*», «*Погнали наши городских*», «*Места надо знать*», «*На вас немца нужно*», «*Ты такой умный, тебе череп не жмет?*», «*Здравствуй дерево*», «*Мама не горюй!*», «*Крути педали, пока не дали*», «*Отоидал на казенных харчах*», «*Наших бьют!*», «*Всех впускать – никого не выпускать*», «*Поздно пить боржоми*», «*Живым я им не дам!*», «*Спи спокойно, дорогой товарищ*», «*Христом Богом проищу*», «*Между нами, девочками*», «*Мастерство не пропьешь*», «*Моя твоя не понимай*», «*Получите – распишитесь*», «*Картина Репина „Приплыли“*», «*Опять двадцать пять*».

Все они обладают явным оттенком реминисцентности и по принципу употребления абсолютно аналогичны «классическим» прецедентным текстам. Однако их происхождение почти для всех носителей языка, которые их узнают и употребляют, совершенно неизвестно, да и нерелевантно. Так же нерелевантно, как и в подавляющем большинстве использования текстов цитатных. Поэтому можно говорить о двух принципиально различных способах употребления прецедентных текстов – формальный (механическая цитация) и содержательно-смысловой. В первом случае целью использования той или иной фразы является простое напоминание текста или произведения (крайней формой механического использования может быть непроизвольное продолжение фразы, провоцирующей цитату). Второй случай гораздо более частотный и состоит в том, что прецедентный текст используется с целью сообщить некоторое содержание или же спровоцировать возникновение какого-то смысла (чаще всего оценочно-эмоционального).

Наша повседневная речь переполнена воспроизводимыми высказываниями различной структуры и прагматики. Мы подчас не замечаем, что та или иная фраза была образована не по синтаксической модели как выражение нашей интенции, а была почерпнута в запасах нашего лексикона, куда проникла из ранее услышанных или прочитанных текстов, а значит имеет полное право считаться прецедентной, несмотря на свою полную анонимность и кажущуюся бесцитатность. Таковы, например, клишированные высказывания: «*Вы тут не кисло устроились*», «*С меня бутылка*», «*Встал и ушел*», «*Поговори мне еще!*», «*Вздروгнули!*», «*Закурить не найдется?*», «*Стоять – бояться*», «*Отвечаешь?*», «*Стоять, кому сказано*», «*Врежь, не уйдешь*», «*Только этих (этого) еще не хватало!*», «*Разбежался!*», «*Там все схвачено*», «*Сами кто будете?*», «*Тебя не спросили*», «*Какими судьбами?*», «*Очень смешно!*», «*Обхохочешься*», «*Что я крайний, что ли?*», «*Нашли дурака*», «*Пиши пропало*», «*Слышь, ты? Как тебя там?*», «*Понял, не дурак*», «*Не надо ля-ля*», «*Только (давай) без дураков*».

Все сказанное позволяет сделать вывод, что явление прецедентности занимает существенное место в языковой системе и играет важную роль в речевой практике в самых различных дискурсах. Это явление не следует смешивать ни с реминисценцией, ни с цитатностью, являющимися лишь частными случаями прецедентности. Ее основа – воспроизводимость, ведущая, с одной стороны, к узнаваемости клишированных конструкций в чужой речи и активное использование их в своей.

В связи со сказанным следует отметить, что термин «прецедентный текст» не стоит использовать слишком расширительно (в частности, нет смысла распространять его на номинативные единицы, вроде слов или языковых клише). Те слова и клише, которые оказываются однозначно привязанными к отдельным конкретным текстам (что бывает крайне редко и характерно не столько этим единицам в целом, сколько способу их использования), можно называть цитатными или реминисцентными. Называть их прецедентными нет смысла, поскольку все слова языка и все устойчивые словосочетания являются таковыми только потому, что ранее уже использовались (вспомним известное изречение Соссюра о том, что в языке нет ничего, чего ранее не было бы в речи). А если все они прецедентны по определению, название их прецедентными теряет смысл. Иное дело предикативные единицы. В основе своей они образуются по языковым моделям и являются речевыми знаками. Только некоторые из них сохраняются в информационной базе языка, становясь воспроизводимыми, т. е. узнаваемыми и используемыми в готовом виде. Следовательно, прецедентными текстами лучше всего называть именно воспроизводимые предикативные знаки – клишированные предложения (сентенции, присказки, поговорки, пословицы, афоризмы, речевые штампы) и клишированные тексты (стихотворения, анекдоты, присяги, клятвы, молитвы и т. п.).

Источники и литература

1. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Караулов Ю. Н. – М.: Наука, 1987. – 262 с.
2. Лукин В. А. Художественный текст: Основы теории и элементы анализа / В. А. Лукин // Грамота.ру, <http://www.gramota.ru/biblio/research/hudtext0/hudtext7/hudtext11> (10.02.2010).
3. Leszczak S. Языковое клише. Прагматика, семантика и структура аналитических номинативных неидиоматических знаков в современном русском языке / S. Leszczak, Kielce: Wyd. Akademii Świętokrzyskiej, 2007. – 176 s.

УДК 811.111/366

Литвак С. Я.

ДИСКУССИОННЫЕ ВОПРОСЫ АНГЛИЙСКОГО ПЕРФЕКТА И ОБУЧЕНИЕ ГРАММАТИКЕ

В статье рассмотрены, с точки зрения современных общелингвистических принципов, некоторые дискуссионные вопросы английского перфекта и обучения грамматике.

Ключевые слова: перфект, семантика, грамматическая категория, адекватное правило.

У статті, з точки зору сучасних загальнолінгвістичних принципів, деякі дискусійні питання англійського перфекта і навчання граматики.

Ключові слова: перфект, семантика, граматична категорія, адекватне правило.

The article deals with some disputable problems of the English perfect and teaching grammar, which are analysed from the point of view of modern linguistic principles.

Key words: perfect, semantics, grammatical category, adequate rule.

Вопрос о перфектных формах английского глагола по-прежнему вызывает большое количество споров среди грамматистов. Об этом свидетельствуют различные интерпретации английского перфекта в исследованиях последнего десятилетия [1; 2; 3; 4; 5; 6].

Целью нашей работы является освещение дискуссионных проблем категории перфекта и связанных с ними вопросов обучения практической грамматике. Эта цель обусловила необходимость решения следующих задач:

- 1) рассмотреть статус перфектных форм;
- 2) охарактеризовать их семантику;
- 3) описать особенности употребления перфектных форм в современном английском языке;
- 4) произвести критический анализ некоторых правил практической грамматики и дать соответствующие методические рекомендации.

1. Как известно, существуют три основных трактовки категории перфекта:

1) перфект – это категория времени [7, с. 114];

2) перфект – это категория вида [8, р. 289];

3) перфект – это самостоятельная грамматическая (морфологическая) категория, а именно категория временной отнесенности, отличная как от категории времени, так и от категории вида.

Последняя трактовка была предложена столетия тому назад А. И. Смирницким [9, с. 39]. Ее правомерность обосновывается доказательством от противного [10, с. 120-126] и дистрибутивным анализом [11, с. 233].

Мы разделяем эту точку зрения, которая, кстати сказать, получила широкое распространение в отечественной германистике.

Известно, что в современном разговорном английском языке употребляются синтетические перфектные формы, то есть перфектные формы без вспомогательного глагола have: I seen them. We been here [12, с. 6]. По нашему мнению, существование таких форм является дополнительным доказательством того, что перфект не является категорией времени, так как в них нет никаких показателей времени.

Следует отметить, что большинство современных зарубежных англистов рассматривают перфектные формы наряду с длительными как видовые [1, р. 73; 13, р. 97]. Однако, как справедливо замечает В. Н. Сердюк, прогрессив и перфект не могут быть противопоставлены в бинарной оппозиции: они противопоставляются не друг другу, а простым формам, то есть недлительным, неперфектным [14, с. 12].

Таким образом, перфект – это самостоятельная морфологическая категория английского глагола.

2. По мнению большинства грамматистов, основным значением перфектных форм являются предшествование и соотнесенность. Как подчеркивает Д. А. Штелинг, это две стороны одного и того же грамматического значения [15, с. 160]. Чему конкретно действие предшествует и в чем выражается его соотнесенность, уточняется только из контекста [16, с. 118].

Некоторые исследователи считают, что отличительным признаком перфектных форм является результативность. Однако, по справедливому замечанию В. В. Гуревича, этот признак присутствует лишь в перфекте предельных глаголов, имеющих компонент «начало нового состояния». Например: He has come back (т. е. He is here now). У неопредельных глаголов, таких как to be, to have, to know, to see и т. п., результативность не содержится в их лексическом значении и, следовательно, не отражена в перфектной форме [17, с. 148].

По свидетельству Д. А. Штелинга, перфектные формы могут выражать не только нечто являющееся результатом действия, но и не связанное с результатом. В подтверждение этого автор приводит два примера из произведений Дж. Голсуорси:

Someone also had done it; People have talked like that from time immemorial [15, с. 150].

Британский лингвист Дж. Миллер называет четыре значения формы Present Perfect:

1) значение прошлого опыта:

Have you ever drunk rakija?

2) результативное значение:

I have written up my thesis;

3) свежая новость:

The Minister has just arrived;

4) ситуация, начавшаяся в прошлом и продолжающаяся сейчас:

I've been waiting for an hour.

Однако в разговорной речи, отмечает автор, перфект употребляется преимущественно в значении прошлого опыта [18, с. 309].

3. Как известно, в американском варианте английского языка с наречиями неопределенного времени just, already и др. вместо формы Present Perfect часто употребляется форма Simple Past [1, p. 463]. Под влиянием американского варианта это явление стало распространяться и в британском варианте:

Peter just went out; I already told Jane about the party [3, p. 296].

В новейших британских справочниках указывается, что в кратких сообщениях газет, радио и телевидения может употребляться форма Present Perfect с обстоятельствами определенного времени, характерными для Simple Past:

The horse's trainer has had a winner here yesterday.

A man has been arrested last night and will appear in court tomorrow [3, p. 443; 4, p. 618].

По мнению Дж. Миллера, допустимость сочетания перфекта с обстоятельствами конкретного прошлого времени указывает на то, что английский перфект начинает превращаться в некую форму претерита, как это уже произошло в ряде славянских, романских и германских языков [19, с. 103].

4. Некоторые лингвисты считают, что перфектные формы современного английского языка не образуют системной группировки ввиду специфической семантики формы Present Perfect [20, с. 133]. С этим вряд ли можно согласиться, ибо, как подчеркивает А. И. Смирницкий, «единообразие внешнего строения настоящего времени перфекта и других аналитических перфектных форм настоятельно требует, чтобы все эти формы рассматривались как единая система», поскольку «внешнее тождество или подобие, как правило, является в языке выражением внутреннего тождества или подобия» [9, с. 299].

В общем Present Perfect обозначает предшествование действия по отношению к моменту речи, Past Perfect – по отношению к моменту в прошлом, Future Perfect – по отношению к моменту в будущем.

Вместе с тем следует отметить, что специфическая семантика формы Present Perfect вызывает у студентов большие трудности как в ее понимании, так и в ее употреблении. Студентам трудно понять, что Present Perfect – это форма настоящего времени, хотя в большинстве случаев она обозначает действие, которое уже совершилось; таким образом, в их сознании Present Perfect ассоциируется с реальным прошедшим временем, вследствие чего семантика форм Present Perfect и Simple Past ошибочно представляется идентичной.

На трудность их разграничения указывают авторы оригинальных учебных пособий. Так, М. Суон отмечает, что «различие между Present Perfect и Simple Past трудны для понимания и анализа, а соответствующие грамматические правила не всегда ясны и точны» [21, с. 493]. Еще более категорично высказывается Л. М. Майерс: «Present Perfect почти невозможно объяснить – мы должны просто привыкнуть к нему... Мы говорим He has done it, но He did it yesterday. Иностранец должен просто поверить, что это правильно. Вряд ли мы смогли бы объяснить, почему следует говорить именно так» [22, с. 437].

Таким образом, существует объективная трудность понимания семантических особенностей формы Present Perfect. К тому же основное правило, которое дается во многих учебниках, может ввести студента в заблуждение.

Согласно этому правилу, Present Perfect употребляется для выражения действия, которое уже совершилось, но связано с моментом речи своим результатом. Между тем, если сравнить два предложения типа I have broken my pencil и I broke my pencil a moment ago, то можно сделать вывод, что приведенное правило применимо и к Simple Past. Поэтому данное правило неадекватно. Учебное правило считается адекватным, если оно не только отражает определенную закономерность, но сформулировано таким образом, что в нем отражаются специфические отличия одной морфологической формы от другой [23, с. 64].

Чтобы понять разницу в употреблении Present Perfect и Simple Past и избежать ошибок в речи, следует руководствоваться правилом, которое дается в учебнике К. Эккерсли: Present Perfect употребляется для выражения прошедшего действия, если его время неопределенно; если время определено, то употребляется Simple Past [24, с. 31].

Опираясь на родной язык, следует сравнить два предложения типа «Он приехал» и «Он приехал вчера». В первом предложении говорится о действии, время которого неопределенно; поэтому в соответствующем английском предложении следует употребить Present Perfect: He has come. Во втором предложении говорится о действии, которое совершилось в определенное время; поэтому в соответствующем английском предложении следует употребить Simple Past: He came yesterday.

Описывая случаи употребления Present Perfect, авторы практических грамматик обычно указывают, что эта форма может выражать действие, совершенное в еще не истекший период времени, которое обозначается такими обстоятельствами как today, this week, this month, this year и т. п.:

Have you seen him today?

She has not received any letters this week.

При этом в ряде пособий и справочников отмечается, что с подобного рода обстоятельствами времени может употребляться и Simple Past. Следовательно, предложения типа I saw him today являются грамматически правильными.

Однако некоторые авторы не делают такой оговорки, вследствие чего у студентов создается ошибочное мнение, что в подобных предложениях форма Simple Past недопустима. Это тем более неоправданно, что, согласно новейшим данным, Simple Past оказывается здесь более предпочтительным по сравнению с Present Perfect. Сопоставляя временные формы в предложениях I've spoken to the boss about my holiday и I spoke to the boss today about my holiday, М. Суон подчеркивает, что во втором случае необходимо употребить именно Simple Past, а не Present Perfect [21, с. 494].

На основании вышеизложенного можно сделать следующие выводы:

1. Перфект есть грамматическая категория временной отнесенности.
2. Основным значением перфектных форм являются предшествование и соотносительность.
3. Можно предположить, что в современном английском языке перфект начинает превращаться в некую форму претерита, как это уже произошло в ряде славянских, романских и германских языков.
4. При обучении практической грамматике следует учитывать тенденции развития грамматического строя современного английского языка и руководствоваться адекватными грамматическими правилами.

Работа по выяснению особенностей употребления перфектных форм в современном английском языке может быть продолжена на материале текстов различных типов.

Источники и литература

1. Biber D. Longman Grammar of Spoken and Written English / Biber D. and Others. – Essex: Longman, 1999. – 1204 p.
2. Блох М. Я. Теоретические основы грамматики: [учебник для студентов институтов и факультетов иностранных языков] / М. Я. Блох. – М.: Высш. шк., 2000. – 160 с.
3. Swan M. Practical English Usage / Swan M. – Oxford: University Press, 2005. – 658 p.
4. Carter R. Cambridge Grammar of English / R. Carter, M. McCarthy. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – 973 p.
5. Collins Cobuild English Grammar / Collins Cobuild English Grammar. – Editor-in-Chief John Sinclair. – Glasgow: Harper Collins Publishers, 2006. – 415 p.
6. Алексеева І. О. Курс теоретичної граматики сучасної англійської мови: [навчальний посібник] / Алексеева І. О. – Вінниця: Нова Книга, 2007. – 328 с.
7. Есперсен О. Философия грамматики / О. Есперсен. – М.: УРСС, 2002. – 404 с.
8. Chalker S. The Oxford Dictionary of English Grammar / S. Chalker, E. Weiner. – Oxford: Oxford University Press, 1998. – 448 p.
9. Смирницкий А. И. Морфология англ. языка / А. И. Смирницкий. – М.: Изд-во лит. на иностр. языках, 1959. – 440 с.
10. Бублик Г. І. Системний статус перфектних форм у деяких індоєвропейських мовах / Г. І. Бублик, Б. Й. Роговська // Нариси з контрастивної лінгвістики. – К.: Наукова думка, 1979. – С. 120-126.
11. Сердюк В. Н. Проблема категориальной принадлежности длительных и перфектных форм в англ. языке / В. Н. Сердюк // Вісник Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – № 471. – Харків: Константа, 2000. – С. 229-234.
12. Дроздова Н. Н. Перфект без вспомогательного глагола have: Автореф. дис... канд. филол. наук / Н. Н. Дроздова. – М.: МГПИ, 1974. – 21 с.
13. Quirk R. A Comprehensive Grammar of the English Language / R. Quirk and Others. – Essex: Longman. – 1999. – 1779 p.
14. Сердюк В. М. Еволюція, сучасний статус, функції тривалих та перфектних форм в англійській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук / В. М. Сердюк. – Х.: Харківський держуніверситет, 1997. – 18 с.
15. Штелинг Д. А. Грамматическая семантика англ. языка. Фактор человека в языке / Д. А. Штелинг. – М.: МГИМО, ЧеРо, 1996. – 254 с.
16. Бархударов Л. С. Очерки по морфологии совр. англ. языка: [учебное пособие для студентов старших курсов институтов и факультетов иностранных языков] / Л. С. Бархударов. – М.: Высш. шк., 1975. – 156 с. – (Библиотека филолога).
17. Гуревич В. В. Видовые формы русского и английского глагола / В. В. Гуревич // Типология вида: проблемы, поиски, решения. – М.: Языки русской культуры, 1998. – С. 145 – 149.
18. Миллер Дж. Э. Употребление форм перфекта в английской разговорной и литературной речи / Дж. Э. Миллер // Типология вида: проблемы, поиски, решения. – М.: Языки русской культуры, 1998. – С. 304-314.
19. Миллер Дж. Э. Исчезает ли английская перфектная форма глагола / Дж. Э. Миллер // Труды аспектологического семинара филологического факультета МГУ им. В. М. Ломоносова. – Том 3. – М.: Изд-во МГУ, 1997. – С. 103-120.
20. Мороховская Э. Я. Основы теоретической грамматики английского языка: [учебное пособие для студентов факультетов иностранных языков] / Э. Я. Мороховская. – К.: Вища школа, 1984. – 287 с.
21. Swan M. Practical English usage / M. Swan. – Oxford-Moscow: Vyssaya Shkola, 1984. – 552 p.
22. Myers L. M. Guide to American English / Myers L. M. – New Jersey: Prentice-Hall, Inc., 1968. – 499 p.
23. Раздина Т. И. Адекватность правила как важнейшее условие формирования навыка / Т. И. Раздина // Иностранные языки в школе. – 1969. – № 2. – С. 63 – 68.
24. Eckersley C. E. Essential English for foreign students. – Book 1 / C. E. Eckersley. – London: Longmans, 1962. – 230 p.

УДК 811.161.1'373.47:070(477)

Литвинникова О. И.

ФУНКЦИОНАЛЬНОЕ ПОЛЕ ОЦЕНОЧНОСТИ НА СТРАНИЦАХ РУССКОЯЗЫЧНЫХ ГАЗЕТ СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЫ

Статья посвящена рассмотрению оценочных наименований, нередко содержащих «приговор» вещам и событиям, в публицистическом дискурсе на страницах русскоязычных газет современной Украины.

Ключевые слова: номинация, производное слово, языковая (позитивная / негативная) оценка.

Статтю присвячено розгляду найменувань, які містять у собі оцінку, та й нерідко – «вирок» речам і подіям, у публіцистичному дискурсі на сторінках російськомовних газет сучасної України.

Ключові слова: номінація, похідне слово, мовна (позитивна / негативна) оцінка.

The article deals with the evaluative nominations containing «verdicts» to events and things in the discourse on the pages of modern Ukrainian newspapers in the Russian language.

Key words: nomination, a derivative, linguistic (positive/negative) evaluation.

В лингвистике последних лет всё больше утверждается мысль о том, что язык является «хранилищем всей информации о мире и об истории народа, а слово – не просто номинативная единица языка, но – сгусток эмоций, экспрессии, оценок, намерений, желаний» [8, с. 165].

Оценка – акт человеческого сознания, который заключается в сравнении предметов, явлений и соотношении их свойств и качеств с нормой. Результаты этого сравнения закрепляются в языке в виде *положительного* отношения (одобрение соответствия норме), *отрицательного* (осуждение отступления от нормы) или *нейтрального* (безоценочное отношение к тому, что не связано с нормой).

Оценка является одним из типов прагматического значения, т. е. такого, которое слово или высказывание приобретают в ситуации речи, отражая коммуникативные намерения говорящего [1, с. 5].

В оценке сочетаются субъективный и объективный факторы. Первый из них подразумевает положительное или отрицательное отношение субъекта оценки к объекту, тогда как второй, объективный (признаковый), обусловлен собственными свойствами предметов или явлений, на основании которых выносятся оценки [3, с. 24-33].

Важная особенность оценки в том, что оценочное значение выступает, как правило, в качестве сопутствующего в слове ли, морфеме ли, высказывании ли. Чаще всего лингвисты говорят о совмещении в слове или фразеологизме экспрессивности, эмоциональности и оценочности [3, с. 37-45].

Особенностям проявления специфики оценки в публицистическом стиле посвящены довольно многочисленные работы [2; 4; 5; 6; 8; 9].

Настоящую экспансию оценочной семантики переживает сегодня именно публицистический дискурс, где оценочность является специфической стилиевой чертой, поскольку обуславливает воздействие текста на адресата сообщения.

Интерес к оценочным наименованиям связан с тем, что они национально специфичны в той степени, в какой специфичны тип жизнеустройства народа, принципы организации общества и государства, религиозное мироощущение, национальная культурная символика.

Понимая под функциональным полем оценочности разнообразные языковые средства, позволяющие создавать оценочную прагматику высказывания, в рамках регламента доклада покажем оценочные номинации, «живущие» на страницах русскоязычных газет современной Украины, в том числе и прежде всего – как изменились «портреты» теперь уже бывших первых лиц государства: президента В. А. Ющенко и премьер-министра Ю. В. Тимошенко, неофициальные номинации которых были предметом нашего внимания [4, с. 31-36].

Фактический материал для наблюдений извлечён из еженедельника «2000» (декабрь 2009 – февраль 2010 гг.), широко известного не только на Украине, но и за её пределами, и всеукраинского ежедневного издания «Рабочая газета» (РГ, ноябрь 2009 – февраль 2010 гг.).

Если по материалам тех же газет (конец 2008 – начало 2009 гг.) пальма первенства была у Ю. В. Тимошенко, то в новых материалах (конец 2009 – начало 2010 гг.) более всего оценочных названий у Виктора Андреевича Ющенко. Их составляют аналитические (несколькословные) единицы языка, конкретизация компонентов которых связана с пре- и постпозитивными определениями. Сами конкретизаторы, как правило, метафоричны, обладают оценочностью, идеологизированностью, коннотацией и тем более актуализированы, что функционируют на страницах одного номера еженедельника (2000, № 1, 15-21.01.10, F 8): *Проведение подобного курса* (отсечения от Украины огромного массива русской культуры и сведение национальной культуры к русофобской паранойе – О. Л.) *позволяет Ющенко не только не чувствовать свою очевидную культурную, интеллектуальную и моральную ущербность, но и красоваться в тоге национального лжемессии; Испытанная методика оправдала себя и на Украине – «кукольные владыки» позволили сколько угодно закомплексованному паяцу забавляться голодоморами, шухевичами, набивать карманы, но все геополитически значимые для интересов США решения принимались прокураторами извне и специально приставленной «дипломатической» надсмотрщицей из госдепа* (Катериной Чумаченко-Ющенко. – О. Л.); *Для полной гарантии у Вашингтона имеется и плёнка со множеством «хвостов». Благо, «скелетов в шкафу» у любителя «Нахтигала» более чем достаточно – от семейного «хорошего немецкого кофе» и до разграбления банка «Украина», от многолетних махинаций с газом, валютным курсом и депозитами до так называемого отравления и финансирования Березовским и т. п.; Комиссар Речи Посполитой на переговорах с Выговским Беневский дал гетману следующую характеристику, полностью приложимую и к нашей «хромой утке»: «...у него ложь, клятвопреступничество – постоянный принцип...»; Очевидно, что Ющенко является самым лицемерным главой государства в современном мире. Рядом с ним можно поставить разве что Иди Амина или семейство Дювалье; Полагаю, что пану Ющенко стоит задуматься о своей дальнейшей судьбе, особенно учитывая, что прагматичной администрации Барака Обамы малоинтересен старый бушевский проект «оранжевого» антирусского плацдарма. Ср. ещё: потрошитель нашей истории (РГ, № 29, 3.02.10, с. 1); «оранжевый» президент и уходящий «оранжевый» президент (РГ, № 19, 2.02.10, с. 2); наш «президент третьего тура» (РГ, № 18, 30.01.10, с. 1); отец «продажных» судов (РГ, № 13, 23.01.10, с. 1); главоверх разваленной им же армии (РГ, № 12, 22.01.10, с. 1); человек с Банковой (РГ, № 10, 19.01.10, с. 1); душа Клуба Весёлых и Непотопляемых, Кавалер мужества необыкновенного, батоно Виктор (РГ, № 209, 21.11.09, с. 1); всем Европам Европа и всем демократам демократ (РГ, № 200, 10.11.09, с. 1); главный вождь племени «оранжевых» папуасов (РГ, № 25, 10.02.10, с. 1); уходящий в политическое небытие несостоявшийся мессия; разлагающийся на глазах политический труп (РГ, № 4, 12.02.10, с. 1); машина по производству болтовни (РГ, № 233, 29.12.09, с. 1); общеевропейское посмешище (2000, № 6, 12-18.02.10, F3). Все эти и многие другие номинации бывшего президента Украины вытеснили единицы, характеризовавшие его в 2008-2009 гг. на страницах тех же газет [4, с. 31-36].*

Изменился характер оценочных названий и Ю. В. Тимошенко, хотя высокий выразительный потенциал их сохранился и в изучаемый период: *«Кыця»* (РГ, № 20, 3.02.10, с. 4); *лиходейка, прохиндейка* (Там же); *пожилая девушка с косой* (РГ, № 231, 24.12.09, с. 1); *последняя надежда национал-демократии* (РГ, № 20, 3.02.10, с. 1); *рвущаяся в президенты начальница «зразкового уряду»* (Там же, с. 2); *главная «строительница»* (РГ, № 9, 19.01.10, с. 1); *ТигрЮля* и др. Последнее из наименований сначала появилось в речи в ответ на изображение белого тигрёнка и улыбающейся Ю. В. Тимошенко на одном из бигбордов, потом оно проникло в газеты. Ласковое, приложимое к названию детёныша тигра – *тигрюля* – по аналогии с *сынуля, мамуля, бабуля* и сложение, семантика которого связана с качествами, характерными для тигра, присущими Тимошенко (*ТигрЮля = Юля-тигр*). Такая смысловая неоднозначность может быть применима к функционированию номинации *ТигрЮля* в таком тексте: *Юлия Владимировна просто из ливиттоновского платяга высасывает – так ей хочется Виктора Фёдоровича от... от... отдебатировать по полной программе. Но тот же не садомазохист какой – поэтому лезть к ТигрЮле в клетку отказывается* (2000, № 4, 29.01-4.02.10, A8). В тексте, где имена существительные *ТигрЮля* и *Тигрюкович* употреблены рядом, о детёныше тигра думать тоже не приходится. Кстати, и «картинки» с изображением Ю. В. рядом с тигром стали иными: тигр, рассвирепевший, с открытой пастью, и надпись «Порву за Украину». Ср. ещё: *Что там у нас ещё в стране делается? Так, Нацбанк с 5 января ввёл в обращение монету «Год Тигра» номиналом 5 гривен. Хитро придумано. На все случаи итогов выборов. На реверсе монеты в окружении стилизованного растительного орнамента изображён в лубочном стиле тигр с глазами, украшенными цитринами. Чьи глаза – пока держится в секрете. То ли ТигрЮли, то ли Тигрюковича, т. е. Януковича, родившегося в год Тигра. В зависимости – кто президентом станет* (2000, № 1, 15-21.01.10, A8).

Из всей системы ёмких и выразительных номинаций, что характеризовали Юлию Владимировну в русскоязычных газетах прошлого года, до 2010 дошли лишь словосочетания с первыми компонентами – цветолексемами: *«оранжевая / помаранчевая» принцесса* (2000, № 4, 29.01-4.02.10, A7); *«железная леди»* (2000, № 1, 15-21.01.10, B3). Последнее словосочетание в контексте характеризует Тимошенко как человека-бессребренника, не

имеющего даже жилья; однако, по данным, которые огласил президент, она давно держит на Кипре оффшорную компанию, которая считается крупнейшей на этом острове.

Грубо-панибратское *Тимоха* относится к немногим однословным наименованиям, как и производные от *Юля* в частушке от читателя, соответственно: *Один наш... только приговаривает: не, Тимоха, ищи другого лоха!* (о том, что не будет голосовать за Тимошенко во втором туре президентских выборов) (2000, № 4, 29.01-4.02.10, А7); *Юлечка юлистая, на руку нечистая, Юлит влево, юлит вправо, Уж заездила державу* (РГ, № 225, 16.11.09, с. 4).

Сохраняется однословное наименование *премьерша* (РГ, № 25, 10.02.10, с. 1), но более всего многословных «говорящих» наименований: *врунья, авантюристка и беспринципная стяжательница; наследница Майдана – его принцесса леди Ю* (Там же); *женский вариант Ющенко и ещё с косой* (2000, № 3, 22-29.01.10, А4); *«прокремлёвская» Тимошенко* (2000, № 1, 15-21.01.10, А6); *вчерашняя боевая подруга Ющенко* (2000, № 6, 12-18.02.10, А3); *«помаранчевая принцесса» Лея* (Там же, А7); *уничтожившая нашу экономику злая фея* (2000, № 6, 12-18.02.10, F 3); *Великая Отечественная Вона* (Там же, F4); *прима хоровода поддержки – кандидатка в президенты* (Там же).

Всего «одно на двоих» оценочное название для Ющенко и Тимошенко: *Идолы «помаранчевой революции» разочаровали не только свой народ, но и европейцев, которые в 2005 г. поверили, что тандем Ющенко–Тимошенко способен совершить на Украине разительные перемены и открыть стране двери в ЕС* (2000, № 6, 12-18.02.10, А3).

Оценочных номинаций удостоены и некоторые другие участники первого тура президентских выборов: В. Ф. Янукович – *«Фёдорович наш»*, *«Витя-2»*; появилась аббревиатура *ВФЯ* (РГ, № 231, 24.12.00, с. 1). В газетах 2008-2009 гг. аббревиатуры были только для Ющенко – *ВАЮ* – и Тимошенко – *ЮВТ*. А. П. Яценюк – *киндер-сюрприз*, *проект «Ющенко-2»*, *«фронтовик» Яценюк*. Первая номинация, как известно, давно «гуляет» по постсоветскому пространству, впервые же была изобретена для Сергея Кириенко, когда тот стал премьер-министром РФ (очень молодой тогда, невысокого роста, неожиданно для многих занял названный высокий пост). В случае с Яценюком лишь показатель его роста (высокий!) не является составляющим семантики номинации *киндер-сюрприз*, всё остальное – как у С. Кириенко. «Говорящей» является и номинация *проект «Ющенко-2»*, основанная на том, что в случае избрания Яценюка президентом он готов продолжать политику Виктора Андреевича. Поскольку объединение, возглавляемое Яценюком, называется «Фронт перемен», производное *фронтовик* является мотивированным: *«Киндер-сюрприз» Яценюк среди политологов известен как проект «Ющенко-2». Как отмечает сайт pravda.com.ua, у «фронтовика» Яценюка наблюдается редкое умение поддерживать отношения с нужными людьми под покровительством их жён, в числе которых такие дамы, как Катерина Ющенко, Людмила Кучма, Елена Франчук* (РГ, № 7, 15.01.10, с. 1).

Оценочная номинация министра иностранных дел Украины П. А. Порошенко связана с одним из направлений его бизнеса, потому удачно выбрано словосочетание *шоколадный заяц* (ср. слова известной эстрадной песни «Я шоколадный заяц, я ласковый мерзавец...»). В тексте статьи с названием «*Ти хочеш мати таку матір?!*» за подзаголовком «*Не иностранные дела*» читаем: *Наш «шоколадный заяц», став министром иностранных дел, был тих и благостен до такой степени, что я стал подозревать его в самом нехорошем – в появлении у него здорового смысла. Понятно, я ошибся* (РГ, № 20, 3.02.10, с. 1).

За пределами номинаций лица компонент оценки основан на:

- 1) сравнении: *кислые щи ситуации* (РГ, № 3, 9.01.10, с. 1);
- 2) на иной расшифровке одного из компонентов широко известной аббревиатуры: *Клуб Весёлых и Непотопляемых* (РГ, № 209, 21.11.09, с. 1);
- 3) на окказиональной семантизации производных: *гармошка* (субъективно-оценочное название гармонии. – О. Л.) (2000, № 4, 29.01-4.02.10, А8); *красноречие* (от их речей краснеют даже базарная торговка с пьяным сапожником) (Там же);
- 4) на использовании аббревиатур в производстве окказиональной лексики: *БЮТжетные шулеры* (РГ, № 207, 19.11.00, с. 1);
- 5) на образовании новых слов по существующим в языке моделям: *междутурье* (РГ, № 15, 27.01.10, с. 1); *послевкусие* (РГ, № 21, 4.02.10, с. 1); *майданутые* (по аналогии с грубо-бранными шизанутые, стуканутые) (РГ, № 216, 2.12.09, с. 1); *невзяткоёмкость* (РГ, № 21, 25.11.09, с. 1); *майдауны* (мадан + дауны) (РГ, № 24, 9.02.10, с. 1).

Как показали наблюдения, чаще всего на функциональном поле оценочности «играют» устойчивые словесные комплексы и производная лексика, утверждая актуальность выражаемой оценки, по преимуществу сниженной. Единицы с оценочным компонентом значения обычно сочетают в себе также экспрессивный и эмоциональный компоненты. Будучи важными проводниками авторских идей, они несут и передают читателю представление об определяющих ценностях и моральных нормативах авторов газетных статей.

С тональностью и расставленными в газетных публикациях акцентами можно спорить и не соглашаться, но в одном мы должны быть солидарны: «оранжевое недоразумение» закончилось.

Знак оценки, содержащийся в номинации, определяется в соответствии с дефинициями и иллюстративными примерами газетных текстов, созданных авторами статей, содержащих нередко «приговор» вещам и событиям (В. Н. Телия).

Нельзя не сказать о том, что здесь проявляется и свойственный русскому языку определённый «моральный дидактизм»: он обладает большим ресурсом для обличения пороков, выявления отрицательных сторон человеческой природы, чем для апологетики и восхищения, язык поощряет негативные характеристики человека и окружающих его реалий в большей мере, чем позитивные (в системе оценочно маркированных единиц имеет место асимметрия: с отрицательным компонентом значения их значительно больше, чем с положительным).

Дальнейшее подробное изучение оценочных единиц разных уровней языка на примере не только публицистики, но и в пространстве художественной литературы, откроет много важного как о самом Человеке, так и его языке.

Источники и литература

1. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт / Н. Д. Арутюнова. – М.: Наука, 1988. – 106 с.
2. Вакуров В. Н. Стилистика газетных жанров / В. Н. Вакуров, Н. Н. Кохтев, Г. Я. Солганик. – М., 1978. – 246 с.
3. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – М., 1985. – 289 с.
4. Литвинникова О. И. Неофициальные номинации первых лиц государства в СМИ современной Украины / О. И. Литвинникова // Язык и социум. Материалы VIII Международной науч. конф.: в 2 ч. – Минск, 2009. – Ч. 1. – 267 с.
5. Майданова Л. М. Структура и композиция газетного текста / Л. М. Майданова. – Красноярск, 1987. – 104 с.
6. Матвеева Т. В. Функциональные стили в аспекте текстовых категорий / Т. В. Матвеева. – Свердловск, 1990. – 304 с.
7. Пермякова Т. М. Динамика соотношения категорий оценки и аргументированности в газетных текстах 1980-1990 гг. под влиянием социальных факторов (на материале газет русского и английского языков): автореф. дис. ... канд. филол. наук / Т. М. Пермякова. – Пермь, 1997. – 38 с.
8. Склиаревская Г. Н. Категории оценки: основные понятия, термины, функции (на материале русского языка) / Г. Н. Склиаревская // Оценка в современном русском языке. Сб. науч. статей. – Studia Slavica Finlandensia, t. XIV. – Hlm-Helsinki, 1997. – 216 с.

9. Смирнова Л. Г. Лексика с оценочным компонентом значения в современном русском языке / Л. Г. Смирнова. – Смоленск, 2008. – 267 с.
10. Солганик Г. Я. К проблеме модальности текста / Г. Я. Солганик // Русский язык: Функционирование грамматических категорий. Текст и контекст. – М., 1984. – 302 с.

УДК 811.111

Лозовий Д. В.

ГЕНДЕРНА МАРКОВАНІСТЬ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ПРОСТОРУ БІЗНЕСОВОЇ ПРЕЗЕНТАЦІЇ

Статья посвящена проблеме анализа концептуальных моделей англоязычного бизнес дискурса с учётом гендерного аспекта коммуникации. Выявлена взаимосвязь между коммуникативными и когнитивными моделями женской и мужской реализации бизнес презентации, установлены различия описанных моделей с учётом гендерных параметров дискурса.

Ключевые слова: когнитивная модель коммуникации, концептуальное поле.

Стаття присвячена проблемі аналізу концептуальних моделей англomовного бізнесового дискурсу із урахуванням гендерного аспекту комунікації. Виявлено взаємозв'язок між комунікативними та когнітивними моделями жіночої й чоловічої реалізації бізнесової презентації, встановлені розбіжності зазначених моделей з огляду на гендерні параметри дискурсу.

Ключові слова: когнітивна модель комунікації, концептуальне поле.

The article is devoted to the business discourse conceptual model analysis considering the gender aspect of communication. The interrelation between the male and female business discourse realization cognitive and communicative models is revealed, the differences between the described models considering the discourse gender characteristics are investigated.

Key words: cognitive model of communication, conceptual field.

Сучасна лінгвістика під час вирішення своїх задач здебільшого переходить до використання ідеографічного підходу – дослідженню специфічних, суб'єктивних мовленнєвих явищ – на відміну від номотемічного (досліджень, спрямованих на виявлення загальних закономірностей), що зумовлюється поглибленням антропоцентричної парадигми дослідження у саму себе. Зокрема такий підхід властивий лінгвопсихології, котра ґрунтується на дослідженні людини як знаку та ставить до центру уваги свого пошуку ідею суб'єктності, глибинні чинники особливостей знакового конструювання у якій опосередковано експлікується вміст свідомих та підсвідомих елементів поведінки. У схожому напрямку працює гендерна лінгвістика, що намагається простежити шлях до суб'єктивного методом виділення певних класів свідомості мовця – гендерних конструктів, що визначають загодованість мислення відповідно до певних соціолінгвістичних маркерів статі. На визначення об'єкту дослідження гендерної лінгвістики існує декілька точок зору. Як зазначає Н. М. Габріелян: «Явище гендеру, що досліджується у різних наукових сферах, по різному визначається та описується. У соціології, а також у західній лінгвістиці поняття «гендер» позначає соціокультурну статтю, має інституційний характер та віддзеркалює той факт, що людина є не тільки біологічною, а й соціальною істотою. У вітчизняній лінгвістиці поняття гендер розуміють здебільшого як відображення у мові культурних та соціальних стереотипів ставово-рольової диференціації» [1, с. 238]. Не зважаючи на те, що вітчизняна гендерологія виникла фактично у 80-х–90-х роках ХХ сторіччя, дослідження у цій сфері набирають обертів, з'являються нові течії, зокрема А. В. Кириліна виокремлює шість головних напрямків, котрі можуть бути диференційовані як концептуально, так і з точки зору методології та характеру досліджуваного матеріалу [3, с. 36.], у нашому дослідженні ми користуємося переважно методами власне гендерної лінгвістики, не виключаючи застосування кросметодологічного підходу.

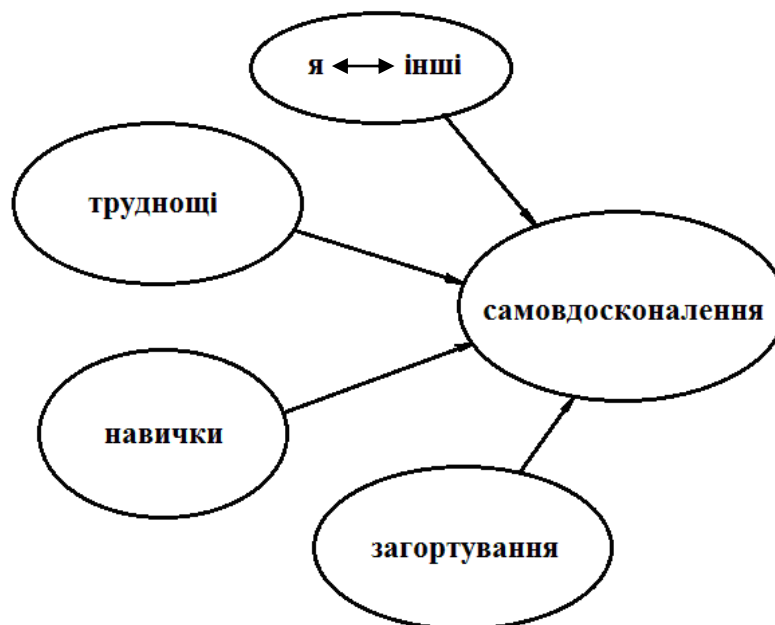
Гендерні розбіжності як соціальний конструкт пронизують майже усі сфери людського життя, адже суспільство як сукупність індивідів не може існувати без частин самого себе. Специфіка категорії гендеру полягає у тому, що, перебуваючи продуктом самосвідомості та самовизначення, вона є надбудовою (або краще сказати модифікацією) біологічного полу, оскільки показники фемінності та маскулінності є канонічними маркерами (шаблонами) соціальної поведінки жіночої та чоловічої статі відповідно. Особливе місце у визначенні особистості гендерної приналежності займає гендерна ідентичність – стрижневе почуття приналежності особистості до певної статі. Гендерна ідентичність – результат соціалізації, процесу кодування, під час котрого індивід набуває якостей, канонічно властивих чоловічій або жіночій статі. Не зважаючи на співпадіння гендеру та статі у переважній більшості випадків програма соціалізації подекуди може давати збої – розлад гендерної ідентичності, випадки, у яких індивід не приймає свою анатомічну статтю та відчуває загострене почуття невдоволення як статтю так і відповідним накладеним гендерним конструктом.

Соціолінгвістика взагалі та гендерна лінгвістика зокрема вивчають гендерну проблему у такому аспекті як відображення гендеру у мовленні – засоби та контекст конструювання гендеру та вплив на цей процес соціокультурного та комунікативного середовища. Наше дослідження зосереджене саме на цьому аспекті, а саме спробі визначення ключових параметрів бізнесового дискурсу із урахуванням гендерних розбіжностей та моделюванні концептуального простору бізнесових презентацій обох гендерів.

Гендерна маркованість є частиною будь-якої культури та мови, своєрідною бінарною системою, котра пронизує усі ланки соціального укладу людства. Первинні соціальні маркери «фемінність»–«маскулінність» безпосередньо пов'язані із діяльністю жінок та чоловіків, їх функцією у суспільстві. Тож, гендерна зумовленість свідомості та мислення виявляється у нетотожному сприйнятті світу жінками та чоловіками прагненні перших у переважній більшості пізнати та підкорити його або зрозуміти та переробити, а останніх – сприймати почуттями та знайти відклик на власні почуття, накладається на різноманітні картини світу та різне членування та сприйняття оточуючої реальності представниками різних соціальних угруповань. Гендерна дихотомія мислення виражається у нібито належній чоловікам лапідарності складу та стилю, лаконічності умовиводів, зрозумілому викладі та чіткості формулювань, що стосується жінок, тут нібито доведено, що їх судження відрізняються ірраціональністю, розмитістю та нечіткістю, ним притаманні надмірна словесність, багата образність ускладненість та збивчатість розмови. На нашу думку, фрейм бізнесової комунікації змушує діяти його учасників інакше, ніж у інших сферах життя, зокрема, поєднання адміністративно-командної системи функціонування та умов постійної конкуренції вимагають від мовця специфічних реакцій, що змушує гендерні маркери фемінності та маскулінності зрушуватися та трансформуватися. Зрушення маркерів із константним їх закріпленням у ключі, характерним для бізнесового середовища, утворює специфічні гендерні моделі комунікації, особливості яких можна побачити на усіх мовних рівнях, зокрема на концептуальному.

Щодо гендерних моделей у повсякденній комунікації, доцільно навести приклади, описані Р. Лакофф: «мовленнєва поведінка жінки відрізняється невпевненістю, меншою агресивністю у порівнянні із чоловічою, більшою гуманністю та орієнтованістю на свого партнера з комунікації. Жінка більш уважно вислуховує думку співбесідника, не намагається домінувати над ходом бесіди. Чоловіки ж у діалозі більш агресивні, намагаються в бесіді «тримати ситуацію під контролем», менш здатні на компроміси. У зв'язку із цим такий мовленнєвий стиль

жінки створює ореол невпевненості у собі та некомпетентності, що шкодить її іміджу [...] у англійській мові до цих рис можна віднести преференцію жінок до роздільних питань використання підвищувальної інтонації там, де повинна бути знижувальна, використання семантично спустошеної лексики, спеціальних пластів словника, що описує традиційні жіночі сфери діяльності, частіше використання емпізи, різного плану інтенсифікаторів та модальних часток. До того ж «жіночі» модальні засоби є більш різноманітними та використовуються жінками частіше. Та на останок, жінки жартують частіше за чоловіків. Якщо ж жінка починає використовувати «чоловічі» мовленнєві тактики, вона сприймається як невічлива, нахабна феміністка [...] така мовленнєва поведінка жінки почасти призводить до комунікативних невдач» [7, с. 174.].

Когнітивна модель біз дискурсу FG

Наше дослідження ставить за мету побудову концептуальних моделей бізнесових презентацій, пред'явлених представниками різного гендеру та виявлення схожих чи відмінних характеристик. Аналіз дискурсу в цьому плані здебільшого спирається на дослідження ментальних моделей котрі, визначають добір комунікативної інформації для побудови семантичних структур. На нашу думку структура метамоделей комунікації має спільні риси із положенням трансформаційної граматики (Chomsky, 1957, 1965), котре є наступним – ті прояви поведінки, звороти мовлення та реакції, які є доступними для безпосереднього спостереження є поверхневими структурами, які є результатом втілення у реальності глибинних структур, тобто ментальні моделі формуються під впливом ґрунтовних концептів людської свідомості, які реалізуються поверхневими семантико-синтаксичними конструкціями на комунікативно-мотиваційному рівні. Спираючись на попередній аналіз бізнесових презентацій, ми виокремили низку ключових концептів свідомості як-от: «небезпека», «авторитет лідера», «успіх», «невдача», «рішення», «співпраця/солідарність» [4, с. 366]. У досліджуваних зразках презентацій, пред'явлених чоловіком та жінкою, ці концепти поєднано у концептуальні поля із різними принципами пріоритетності. (Надалі представника чоловічого гендеру ми будемо позначати «MG», жіночого – «FG») Концептуальним стрижнем обох промов є самовдосконалення:

1) «Hi this is Ricky Nowak and welcome to business review – *Resilience*. Isn't it interesting that some people under pressure manage really well and how other people under the same pressure just seem to crumble? *Well we're all different and the ability to be resilient, less resilient or more resilient is very much depending upon who we are and what a situation is*» [6];

2) «*What I'm going to talk today just within the next 2-3 minutes is literate to look at where you can make the biggest improvements*» [5].

По мірі розгортання дискурсивного континууму комунікант MG звертається до ретроспекції та актуалізації знань аудиторії, домінує концепт «досягнення»: «*And the way you do that is –*

1) *you know what you know (KK);*

2) *and you know what you don't know (KD);*

3) *you might not know what you know (DK);*

4) *and you might not know what you don't know (DD). So this is KK, KD, DK and DD. So for example...*» у той час як комунікант FG звертається до концепту «труднощі»:

«*But in other to manage difficult times that are coming up and manage the people around us...*». Як ми бачимо, задля впливу на аудиторію адресати використовують різні комунікативні тактики, обираючи різні концепти впливу. Варто зазначити, що ці концепти функціонують у даних ситуаціях у різних часових просторах – «досягнення» має за основу стан людини на теперішній час, у той час як «труднощі» стосується майбутнього. Із подальшим розвитком презентації комунікант FG зосереджується на аналізі концепту «навички, звички», котрий виступає у парі з концептом «я-інші»:

«...Let's consider developing... what should I know... the next thing is what's going on? Am I resilient... the next part of KA is skills. What skills I have, what skills people around need to have... the last – habits...»;

комунікант MG дотримується іншої тактики, вербалізуючи та візуалізуючи два потужних концепти «успіх» та «авторитет лідера»:

«*So by knowing something that you already know and realizing that you can have a MASSIVE breakthrough. So what I do with my clients when I teach them experiential marketing strategies.*».

Когнітивна модель біз дискурсу МГ

Виявлені факти підтверджують слова О. Горошко: «Чоловік, як правило, намагається домінувати у бесіді, керувати її розвитком, свої наміри виражає прямо...» [2]. Завершуються обидва зразки презентацій закликком адресата до дії, у якому МГ звертається до концепту «навички», котрий вербалізовано достатньо довгими конструкціями, що є нехарактерним для чоловіків, хоча ситуація виправляється вдалим членуванням повідомлення та виділенням найбільш важливих моментів:

«Now that you know you know, what I've just told you – focus on what you don't know you know because there's a lot more stuff that you know that you don't know, but once you know it you'll be able to do something with it».

Адресант FG на завершення промови обирає концепт «згуртування», котрий надано у дуже стислій, майже афористичній формі:

«Lets learn to live strong and enjoy the challenge!»

Як виявило попереднє дослідження, концептуальні структури обох повідомлень відрізняються, не зважаючи на те, що вони мають однаковий концептуальний стрижень. Класичні ознаки жіночої та чоловічої комунікації, зазначені Р. Лакофф, простежуються і на концептуальному рівні – комунікант МГ спирається на власний авторитет, керуючись концептами «досягнення» та «авторитет лідера», у той час як комунікант FG віддаляється від зазначення своєї особистої позиції або авторитету, екстраполюючи матеріал презентації у площину «ви-вони», використовуючи концепт «я-інші», що також забезпечує досягнення комунікативної мети. Специфічною рисою у комунікативній тактиці FG виявляється прийом звернення до поразок та невдач адресата, у той час як комунікант МГ уникає зазначення невдач разом із постійним наголошенням на своїй значущості та досягненні успіху.

Підбиваючи підсумки, варто зазначити, що концептуальна модель жіночої промови відрізняється «м'якістю», нейтральністю обраних концептів, метафоричним переносом своєї особистої позиції на площину діяльності адресата, у той час як чоловіча промова із великою частотністю звертається до концепту «авторитет лідера», тобто мовець натякає на те, що важелем колективного успіху є саме він, а не діяльність колективного адресата. Відображені когнітивні моделі цього виду дискурсу у гендерному аспекті збігаються із комунікаційними моделями Р. Лакофф у багатьох параметрах, а саме: жіноча комунікація є більше зосередженою на адресаті, ніж адресанті, чоловіча комунікація має натяк на встановлення лідерства, чоловіча комунікація є більш складною за характером, але, водночас, відрізняється ліпшою членованістю, що полегшує її сприйняття. Таким чином розуміння того, що концептуальні моделі чоловічих та жіночих презентацій різняться, дає нам змогу розширити та поглибити знання про гендерну диференціацію публічного мовлення. Подальші дослідження мають на меті встановлення взаємозалежностей між концептуальним та просодичним рівнем комунікації у гендерному аспекті.

Джерела та література

1. Габріелян Н. М. Пол. Культура. Релігія / Н. М. Габріелян // Общественные науки и современность. – М., 1996. – С. 126-134. – № 6.
2. Горошко Е. Гендерная проблематика в языкознании / Е. Горошко // Введение в гендерные исследования. – Х. – СПб., 2001 (Электронная библиотека «Гендерные исследования») [Електронний ресурс] – Режим доступу до тексту: <http://www.owl.ru/win/books/articles/goroshko.htm#64>
3. Кирилина А. В. Гендер: лингвистические аспекты / А. В. Кирилина. – М.: Институт социологии РАН, 1999. – 189 с.
4. Лозовий Д. В. Концептуальна модель бізнесової презентації / Д. В. Лозовий // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство) – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. – С. 366-370. – № 89 (5).
5. Dussault M. How to Improve Results INSTANTLY (Business Presentation) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=x-jej6XorF0>
6. Lakoff R. Language and Woman's Place. – New York: Harper, 1975. – 328 p.
7. Nowak R. Leadership in Review – Resilience (Business Presentation) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=YrH1L5BoeE8>

ГРУЗИНСКИЙ ЯЗЫК И СОВРЕМЕННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

Влияние современной технологии на грузинский язык растет с каждым днем. Лексика, связанная с мобильными телефонами, информатикой и новейшими технологиями, начинает развиваться в Грузии с конца XX в.; в наше время она получила распространение в речи представителей почти всех поколений и социальных слоев.

СМС-сообщения используют как подростки, так и взрослые. Население Грузии для подобных текстов применяет, в основном, английский алфавит (реже – русский). Язык СМС-сообщений и интернета отличается употреблением простых и именных предложений, одна из ведущих ролей здесь отводится экономичности.

В современном мире широко распространены неязыковые символы выражения мыслей. Эти специальные, пиктографические знаки, так называемые смайлики, при помощи которых выражают различные чувства, мимику лица и др., в Грузии иногда называют «хатубеби» («рисуночками»). На сегодняшний день можно выделить три типа таких рисуночков: пунктуационные, графические и вербальные, употребление которых в СМС-сообщениях происходит с разной частотностью.

Ключевые слова: лексика мобильных телефонов, новейшие технологии, три типа смайликов.

Вплив сучасної технології на грузинську мову зростає з кожним днем. Лексика, пов'язана з мобільними телефонами, інформатикою і новітніми технологіями, починає розвиватися в Грузії з кінця XX ст.. В наш час вона набула поширення в мові представників майже всіх поколінь і соціальних прошарків.

СМС-повідомлення використовують як підлітки, так і дорослі. Населення Грузії для подібних текстів застосовує, в основному, англійський алфавіт (рідше-російський). Мова СМС-повідомлення та Інтернету відрізняється вживанням простих і іменних пропозицій, одна з провідних ролей тут відводиться економічності.

У сучасному світі широко поширені немовні символи вираження думок. Ці спеціальні, піктографічні знаки, так звані смайлики, за допомогою яких виражають різні почуття, міміку особи та ін у Грузії іноді називають «хатубебі» («малюночками»). На сьогоднішній день можна виділити три типи таких малюночків: пунктуаційні, графічні та вербальні, вживання яких в СМС-повідомленнях відбувається з різною частотністю.

Ключові слова: лексика мобільних телефонів, новітні технології, три типи смайликів.

Nowadays the influence of modern technologies on Georgian Language has been increased. Lexics of mobile phones, informatics and modern computer technologies has developed in Georgia since the end of XX century.

Nowadays it has overspread in all generation speech. Sms (messages) are used by teenagers as well as adults. Georgian population uses English Alphabet to write messages (rarely Russian). To make short forms in writing messages simple and nominative clauses are used.

In modern world using non-lingual symbols for expressing one's thoughts is widespread. With the help of such pictographic symbols – such as «smiles» people can express their senses, mimics, etc. We can define three types of «smiles»: Punctuation «<->», graphic (©) and verbal, that is used in sms with different frequency.

Key words: Lexics of mobile phones, modern computer technologies, three types of «smiles».

Влияние современной технологии на грузинский язык растет с каждым днем.

Лексика, связанная с мобильными телефонами, информатикой и новейшими технологиями, начинает развиваться в Грузии с конца XX в.; в наше время она получила распространение в речи представителей почти всех поколений и социальных слоев. Уже трудно себе представить работу в какой-либо сфере человеческой деятельности без компьютера. Поэтому человечество заставило служить себе революционный продукт информационной технологии – глобальную компьютерную сеть, интернет, мобильный телефон и др.

Взаимоотношения в интернете отличаются от традиционных коммуникаций. Именно это и породило в лингвистике современную проблему «Язык и компьютер», применительно к которой вопрос искусственных языков и интеллекта требует основательного исследования – начиная с орфографии и кончая лексикой.

СМС-сообщения, скайп в интернете, эл. почту, фейсбук и др. используют как подростки, так и взрослые. Население Грузии для подобных текстов применяет, в основном, английский алфавит (реже – русский). Например, **gamarjoba**, **chemo kargo** (*Здравствуй, мой хороший*). Те буквы, которые на английский передаются буквосочетаниями **ts**, **kh**, **ts**, **dz**, **sh**, **ch**, в грузинском заменяются буквами **w**, **x**, **c**, поскольку во время работы у компьютера, когда набирается грузинский шрифт, именно они и соответствуют вышеупомянутым грузинским буквам (попадают иногда, правда, и сочетания **ts** и **kh**, **ts**). Хотя следует указать, что первый вариант более распространен вследствие своей экономичности.

Молодежь, в отличие от среднего и старшего поколения, при письме сообщений предпочтение отдает сокращенным вариантам слов, пользуясь также часто и формами английского приветствия. Если адресат уже в возрасте, тогда они употребляют обычно полный вариант, а форма приветствия – грузинская.

Например, **hi**, **dz momenatre** (*Привет, я очень по тебе соскучился*); это сообщение предназначено для ровесника, но форма **gamarjoba**, **rogor brdzandebit?** (*Здравствуйте, как вы поживаете?*) указывает на то, что сообщение направлено к старшему по возрасту, уважаемому человеку.

Особенно распространены сокращенные варианты слов: **dz** – *очень*, **pk** – *Пока!*, **uni** – *университет*, **gk** – *целую*, **resti** – *ресторан*, **six** – *радость моя*... Эти сокращения понятны всем.

Есть случаи, когда группа молодых людей применяет те или иные сокращения, которые для других индивидов могут быть непонятны. Например, **korp. shes. gelodebi**, т. е. *жду тебя у входа в корпус*.

Для языка СМС и интернета характерно грамматическое своеобразие. Употребляются в основном повелительные формы глагола второго лица единственного числа: *открой, сохрани, приходи, уходи* ... Распространено повторение букв для выражения сильных эмоций, например: **kiii**, **miyvarxaaar**, **gilocavtttt...** (*дааа, люблюю, поздравляюю* ...)

Язык современных технологий, связанный с мобильными телефонами и компьютерами, отличается употреблением простых и именных предложений, одна из ведущих ролей здесь отводится экономичности. Например, **hi**, **rogor xar? modixar unishi?** (*Эй, как дела? Идешь в университет?*); **mapatie, ver gwer. tatbiri. Shexved-ra. rest** (*Прости, не могу писать. Совецание. Встреча. Ресторан.*); **ici, datom ra momwera?** (*Знаешь, что мне написал Дато?*). Ответ: **gamoushvi** (*Посылай.*), что означает следующее: *Напиши то, что он тебе написал*.

На сегодняшний день язык современных технологий обогащается все новыми лексическими единицами. Словообразование получает здесь большой размах. Особенно активно используют морфемы, распространенные в разговорном языке.

В современном мире широко распространены неязыковые символы выражения мыслей, что явилось для наших учащихся (и вообще для молодежи) весьма приемлемым и широко употребляемым фактом. Например, с помощью сотовых телефонов и по интернету они посылают специальные символы (иногда вместе с текстом, иногда только символы), которые и без слов выражают их чувства и эмоции. Например:

_))) _ что-то смешное и вообще улыбающееся лицо;

: _ (((грустное лицо;

: _) я доволен;
: _ р я потрясен;
: _ О я удивлен;
: _)) я очень рад и т. д.

Хотя в Европе, как и ожидалось, принято употребление гораздо большего числа символов. Например, в книге В. Вайта «Социолнгвистика» дается таблица, которую активно используют в Германии. Этот особый язык является коммуникационным языком, отражающим фантазию и эксперимент молодого человека (Ср. Шлобински, 1993). Алфавит состоит из 23 знаков: () {} < > / \ * _ = : ; 8 9 @ P O X C D I. Эти знаки характерны для электронной речи, используются при виртуальной переписке для выражения чувств и эмоций, поэтому они обладают в основном экспрессивной функцией, также функцией выражения обращения, вежливости или же юмора и иронии.

Эти специальные, пиктографические знаки, так называемые смайлики, при помощи которых выражают различные чувства, мимику лица и др., в Грузии иногда называют «xatulebi» («рисуночками»). На сегодняшний день можно выделить три типа таких рисуночков: пунктуационные («: _»), графические (☺) и вербальные («: радующийся смайлик:»») (1, с. 13-14). Широко употребляются также английские аббревиатуры.

При письме СМС наиболее употребительны пунктуационные рисуночки. В Грузии применяют в основном самые распространенные западные знаки, лишь изредка, с целью выражения оригинальности, могут использовать и восточный стиль.

«Структуру пунктуационного рисуночка можно рассматривать как находящиеся в синтагматических взаимоотношениях единицы, состоящие из графем и обладающие определенной мыслью и функцией. Можно выделить три основных графемы – для выражения места рта, глаз и носа. Указанные графемы функционируют почти так же, как и морфемы в обычном слове. В зависимости от того, какова семантическая нагрузка той или иной графемы/морфемы, часто происходит ее удвоение, аббревиация или редукция» (1, с. 13-14).

Согласно этим знакам происходит унифицирование экспрессии; например, радостное или грустное лицо и т. д. почти у всех передается посредством одинакового символа, но иногда встречаются и индивидуальные знаки, которыми пользуются только лишь при общении с определенными людьми и значение которых неизвестно.

Часто употребляются графические рисуночки. Их значения также известны почти всем, здесь также имеем дело с унифицированием. Вербальные же рисуночки при письме СМС почти не применяются ни подростками, ни взрослыми.

Источники и литература

1. Амаглобели Н., Путкардзе Н. Морфо-семантический анализ невербальных и вербальных рисуночков / Н. Амаглобели, Н. Путкардзе // Материалы Международной научной конференции «Грузинский язык и современные технологии». – Тбилиси, 2009. – С. 13-14 (на груз. яз.).
2. Veith, Werner H. Soziolinguistik / Werner H. Veith. – Tübingen: Gunter Narr Verlag, 2002. – 275 p.

УДК 801.311

Луценко Н. А.

РУССКИЕ И УКРАИНСКИЕ ЭТИМОЛОГИИ

В работе автор продолжает знакомить читателя со своими этимологическими наблюдениями. Изложение направлено на преодоление консерватизма традиционной этимологии. Используются новые идеи, касающиеся семантического аспекта языка, а также тенденций развития гласных и согласных звуков. Слово рассматривается как результат предикативного акта, носитель скрытой предикативности.

Ключевые слова: лексическая этимология, звуковые переходы, семантические парадигмы, предикативная природа слова.

У доробку автор продовжує знайомити читача зі своїми етимологічними спостереженнями. Виклад базується на подоланні консерватизму традиційної етимології. Використовуються нові ідеї, що стосуються семантичної сторони мови, а також тенденцій розвитку голосних і приголосних звуків. Слово як таке тлумачиться як результат предикативного акту, носій прихованої предикативності.

Ключові слова: лексична етимологія, звукові переходы, семантичні парадигми, предикативна природа слова.

The article provides the reader with the author's etymological observations. The story is based on overcoming the conservatism of traditional etymology. The author makes use of new ideas relating to the organization of the semantic structure of the language as well as tendencies of the development of vowel and consonant sounds. The word as such, is understood as the result of a predicative act, as a bearer of implicit predicativity.

Key words: lexical etymology, sound transitions, semantic paradigms, predicative nature of the word.

В статье рассматривается происхождение ряда слов русского и украинского языков. На взгляд автора, романтизм с его иллюзорным понятийным аппаратом как методологическая основа исторического языкознания должен быть преодолен. Ср. уводящее в область романтических тайн определение слова как формулы, «мистической криптограммы», оформленной преформантами и детерминативами, носителями магических смыслов [3, с. 36]. Вследствие этого те или иные лексемы могут получить не приблизительное, а весьма точное объяснение. Во всяком случае к последнему нужно стремиться. Фундаментом новой концепции диахронической лингвистики должно стать следование одним и тем же принципам в области семантических сдвигов и фонетических переходов, а также мысль о том, что слово по своей сущности предикативно. Иными словами, мы исходим из того, что внешняя, поверхностная, морфология отличается от внутренней, глубинной, морфологии слова и что, рассматривая происхождение слов, следует отдавать предпочтение морфологии глубинной.

БЕЛЫЙ. Отнюдь не случайно при толковании цвета, который обозначает прилагательное *белый*, первым упоминается снег: «Имеющий цвет снега...» (БАС). Кроме того, слово *белый* употребляется как постоянный эпитет к существительному *снег*: *Ночь темна, на небе тучи, Белый снег кругом* (Н. Огарёв. Деревенский сторож). Показательны также другие употребления лексемы *белый*: *белые деревья* (деревья, покрытые снегом), *белое безмолвие* (о большом пространстве, покрытом снегом и лишённом признаков жизни), *Белая Олимпиада* (о зимних Олимпийских играх) и под. Снег – это, в бытовом отношении, вода, поэтому указанный адектив, как можно допустить, восходит к «водному» примитиву *ву*: *ву > вва > бва* (усиление *в > б*) > *б'ла* (смягчение на стыке согласных) > *бела* (вокализация стыковой мягкости) || > *белый*. Можно полагать, что рыба *белуга* названа так не по цвету мяса (почти у всех рыб мясо белое), а как часть по целому, по 'воде'. Из сказанного следует также, что *-л-* в прилагательном *белый* не суффикс [12, с. 88], а часть корня. То, что это так, некоторым образом свидетельствует лат. *albus* 'белый', в котором грамматическая форма и звуки подверглись известной модификации и перестановке. Значение 'воды' (а не цвета) отложилось в названии реки Эльбы (лат. *Albis*, в VIII–IX веках *Alba*, *Albia*, совр. нем. *Elbe*, слав. *Olba*, *Laba*).

языках не сохранилось и что русск. *серебро* представляет лишь форму с полногласием [6, с. 205]. Это полногласие вторично, как вторичен и плавный *p*, который можно рассматривать как результат усиления придыхания, образовавшегося в щели между двумя согласными. Все процессы, которые сопровождали преобразование водного примитива (таковым допустимо считать *ву*) в существительное *срібло*, можно описать так: *срібло* < *c-p-бло* < *c-h-бло* < *сбло* < *бло* (~ *бла*; > *б'ла* > *біла/бела* || > *білий/белый*) < *вво* ~ *вва* < *ву* (ср. удмурт. *ву* 'вода'). Таким образом, серебро, как и вода, 'то, что характеризуется белизной' [4, с. 360]. В слове *срібло* произошла не диссимиляция, как обычно считают, а ассимиляция, распространившаяся в большинстве славянских языков: *срібло* > *срібро* (болг. *сребро*, макед. *сребро*, польск. *srebro* и под.). Балтийские и германские именованья серебра (ср. нем. *Silber*, англ. *silver*), учитывая степень искажения первичного названия, несомненно, являются вторичными.

УЗЫ. Названия неартефактов в языке предшествуют именованьям артефактов, поэтому субстантив *узы* (единств. числ. *уза*) следует возводить, на наш взгляд, к водному примитиву *ву* (ср. упомянутое удмурт. *ву* 'вода'). Имена естественных водных объектов (рек, ручьёв и т. п.) сначала перешли на предметы, которыми можно связать, а затем и оковать человека, стеснить его свободу (ср. *узник*). Не случайно на первом месте в исторических словарях у данного слова стоят значения 'оковы', 'цепи' (Срезн. III, 1168). Преобразование примитива *ву* в существительное *уза* можно представить следующим образом: *ву* > *вz[h]a* > *вза* (переход *g* > *z* вследствие стыка согласных) > *уза* || > *узы*. Укр. *в'язень* вместо *узник* объясняется тем, что к слову *уза* был добавлен протетический *в*: *уза* > *вуза* (ср. блр. *вузы*) > *вваза* > *в'яза* || > *в'язень*. Нам кажется, что непосредственной связи между лексемами *узы* и *узить*, *узкий*, *узость* и др. нет (ср. [10, с. 287]). Во всяком случае соединить их семантически друг с другом напрямую не представляется возможным. Скорее, можно связать слова *узкий* и *близкий*, т. е. интерпретировать 'узость' как 'близость'. О том, что предлог/наречие *близ* тоже восходит к примитиву *ву*, см. соответствующий этюд.

ЧЕРЕЗ. Предлог *через* происходит из примитива *ку*, представляющего семантический ряд 'рот' ~ 'рука'. Где мы имеем это *ку*? Примитив *ку* известен опять-таки как предлог, например, в староукраинском языке (*коу томоу* 'кроме того', *коу вѣдому* 'к сведению', *ку чсти дѣду* 'к чести деда'), где он по своим функциям близок стоит к современному *к*. Преобразование этого примитива в слово *через* претерпело следующие стадии: *ку* > *kz[h]a* > *кза* > *чза* (палатализация на стыке согласных) > *ч-за* (разделение стыка согласных) > *ч-h-за* (заполнение щели придыханием) > *чрза* (изменение придыхания в *p*) > *чреза* (> болг. *чрез*; вокализация стыка) > *череза* (образование полногласия) || > *через*. Вопреки принятому мнению [10, с. 381], ставящему на первое место вариант *черес*, как видим, форма с *з* первична, а не вторична. Так как смысл 'рот' пересекается со смыслом 'тьма' (> 'пропасть, исчезнуть'), отнесём сюда и имеющий ту же корневую основу глагол *исчезать* (...*чза* > *чеза*; ср. с.-хорв. *čez* 'через'). Значение 'пояс', которое имеет слово *через*, обязано своим существованием смыслу 'рот' (> 'круг' > 'пояс'). Напротив, значение 'рука' выявляется при указании на лицо, средство и т. п., при помощи которого совершается что-либо: *Через Тараску солдатка Аннушка давно засылала Наташке то пирожок с луком, то яичко* (Д.Мамин-Сибиряк. Три коня).

Укр. **ЩАСТЯ.** Слово (укр.) *щастя* состоит из двух половинок – обе со значением 'рука' ('рука' > 'часть' > 'доля' > 'счастье'). Не случайно в украинском фольклоре существительное *щастя* словно бы переводится словом *доля*, более эксплицитным указателем смысла 'рука' [5, с. 240-241]. Ср.: *Мати на біленький світ пустила, щастя долі не вділила* (Чуб., V, 472; пример из [7, с. 125]); *В пана – щастя, в пана – доля, В пана – гроші, в пана – поле* (Пісні Тернопільщини, с. 156). Часть первая разбираемого имени, *ща-*, восходит к примитиву, который представлен эксплицитно ст.-укр. *ку* ('к', предлог || < 'рука'; см. этюд о слове *через*): *ку* > *ква* > *сква* > *сча* (смягчение на стыке согласных; поглощение *в*) > *ща* (ассимиляция). Интересно, что *ща*, но уже в качестве второй половинки, участвует и в составе существительного *мощи* (< **моща* || < 'рука'). Часть вторая слова *щастя*, *-стя*, происходит из примитива *су* (ср. укр. *сусіда*): *су* > *sz[h]a* > *ста* (субституция *g* – *m*) > *стя* (смягчение на стыке согласных). Такое же происхождение имеет русское имя *часть* (< 'рука'). Отличие состоит в том, что к первой половинке не был добавлен *s-mobile*, а вторая часть обрела вид *сть* (*стя* > *сть*). Посредством предикативного соотнесения слова *часть* с *у*, имеющим то же значение (близости || < 'рука', ср. *у дома*), было образовано существительное *участь*, синонимичное именам *счастье*, укр. *щастя*.

Источники и литература

1. Бенвенист Э. Словарь индоевропейских социальных терминов: Пер. с фр./ Общ. ред. и вступ. статья Ю. С. Степанова / Э. Бенвенист [Текст]. – М.: Прогресс – Универс, 1995. – 456 с.
2. Етимологічний словник української мови / Редакц. колегія: О. С. Мельничук (головн. ред.) та ін. – Т. 4. – К.: Наукова думка, 2004. – 655 с.
3. Маковский М. М. Мифопоэтические этюды / М.М.Маковский [Текст] // Вопросы языкознания. – 2007. – № 2. – С. 35-56.
4. Марр Н. Я. Избранные работы: [в 5 т.]. – Т. 5-й. – М.; Л., 1934. – 668 с.
5. Марр Н. Я. Избранные работы: [в 5 т.]. – Т. 2-й. – М.; Л., 1936. – 523 с.
6. Погодин А. Л. Следы корней-основ в славянских языках / А. Л. Погодин [Текст]. – Варшава, 1903. – VIII, 312 с.
7. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. Том III. Об изменении и заменах существительного / А. А. Потебня [Текст]. – М.: Просвещение, 1968. – 551 с.
8. Трубачёв О. Н. Indoagica в Северном Причерноморье. Реконструкция реликтов языка. Этимологический словарь / О. Н. Трубачёв [Текст]. – М.: Наука, 1999. – 320 с.
9. Трубачёв О. Н. Труды по этимологии: Слово. История. Культура / О. Н. Трубачёв [Текст]. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – Т. 1. – 800 с. (Opera etymologica. Звук и смысл).
10. Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка. В 2-х тт. / П. Я. Черных. – М.: Русский язык, 1994. – Т. II. – 560 с.
11. Эккерт Р. Основы на -й- в праславянском языке / Р. Эккерт [Текст] // Учёные записки Ин-та славяноведения. Т. XXVII. – М., 1963. – С. 3-133.
12. Этимологический словарь русского языка. Том I. Вып. 2. Автор-составитель Н. М. Шанский. – Изд-во Московского ун-та, 1965. – 271 с.
13. Этимологический словарь русского языка. Том I. Вып. 3. Под руководством и ред. Н. М. Шанского. – Изд-во Московского ун-та, 1968. – 284 с.
14. Этимологический словарь русского языка. Том I. Вып. 5. Под ред. Н. М. Шанского. – Изд-во Московского ун-та, 1973. – 304 с.

СЕМАНТИКА ВИСЛОВЛЮВАНЬ З ПРЕДИКАТАМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В статье рассматриваются особенности семантической структуры предложений с предикатами интеллектуальной деятельности. Логический и функциональный анализ особенностей организации этих конструкций основан на их предикативной природе. В ходе исследования анализируются предикаты этого типа и проводится их классификация. Основное внимание обращается на характеристику значений с учетом когнитивного, метакогнитивного и интенционального ментально опыта.

Ключевые слова: предикат, пропозиция, семантическая структурная модель

У статті розглядаються особливості семантичної структури речень з предикатами інтелектуальної діяльності. Логічний і функціональний аналіз особливостей організації цих конструкцій базується на їх предикативній природі. У ході дослідження аналізуються висловлювання з предикатами цього типу та проводиться їх класифікація. Основна увага звертається на характеристику значень з урахуванням когнітивного, метакогнітивного та інтенціонального ментального досвіду.

Ключові слова: предикат, пропозиція, семантична структурна модель

The article deals with semantic structure of sentences with predicates of intellectual activity. Both logical and functional analysis of the correlation specificity in these constructions are based on their predicative nature. During research utterances with predicates of this type are analyzed and classified. Basic attention applies on description of meanings taking into account cognitive, metacognitive and intentional mental experience.

Key words: predicate, proposition, semantic structural pattern

Сучасні лінгвістичні дослідження все більше уваги приділяють вивченню ментальних процесів і структур, відображених в мові та мовленні. Ментальні дієслова як один із засобів вираження ментальності віднесено до лексем, які не тільки називають процес мислення, а й містять у своїй семантиці елементи його опису. Теорію мовної репрезентації ментальних дій опрацьовували такі мовознавці, як Ю. Д. Апресян, Н. Д. Арутюнова, О. В. Падучева, О. Г. Почепцов та інші. Т. В. Булигіна, О. Д. Шмельов встановили, що ментальні предикати можуть позначати той чи інший ментальний стан (*знати, вірити*), розумову діяльність, переважно спрямовану на отримання знань (*обдумувати, роздумувати*), або ж вказувати на появу ментального стану в результаті попередньої дії (*здогадатися, зрозуміти*) [1, с. 31].

Семантика ментальних предикатів в тлумачних словниках відображається через синоніми або перифрастичне вираження. Тому мета роботи вмотивовується комплексним дослідженням семантики висловлювань з предикатами інтелектуальної діяльності в парадигмі статті. Об'єктом аналізу стали ментальні предикати як компоненти речення.

Мислення та інтелект близькі терміни, але не тотожні. У Словнику української мови інтелект визначається як: Розум, здатність людини думати, мислити; // Рівень розумового розвитку [6, с. 35-36]; мислення як: 1. Дія за значенням милити; 2. Здатність людини мислити [6, с. 717]. У висловлюванні *Я в душі розв'язую інтеграл, хоч ми їх ще не проходили (І. Микитенко)* завдяки здатності суб'єкта до розумової діяльності він мислить. Таким чином, інтелект – це здатність до мислення, а мислення – процес, в якому реалізується інтелект.

Групу предикатів інтелектуальної діяльності складають дієслова з семантикою розумової діяльності, що вказує на процес, метою якого є створення інтелектуального результату, наприклад, оволодіння необхідними для суб'єкта знаннями, вміннями та навичками, інакше кажучи, компетенція ми.

Як смислотворчий центр висловлювання предикат *вирішувати* речення *Ми вирішували задачі під його керівництвом (Л. Смілянський)* позначає: а) спрямований на об'єкт процес мислення; б) здатність суб'єкта мислити логічно чи абстрактно; в) невизначений результат розумової діяльності, на відміну від висловлювання *Марійка розв'язала задачу талановито, не так, як усі (О. Донченко)*, у якому завдяки інтелектуальним здібностям у процесі мислення суб'єкт досягнув результату (задача розв'язана).

Отже, предикати інтелектуальної діяльності позначають контрольовані суб'єктом ментальні дії над об'єктом. І, як кожний природний процес, інтелектуальна діяльність спрямована на досягнення результату, тобто предикати цього типу характеризуються цільовою предикацією.

На думку О. М. Селівьорстової, дієслова недоконаного виду позначають тенденцію, а доконаного – її реалізацію [5, с. 63]. Предикати, що передають дії з акцентом на результаті, за твердженням О. В. Падучевої, – це предикати досягнення [3, с. 115]. У реченні *В Зубівці є молоді гурток, Який вивчає мову Руставелі (М. Рильський)* предикат *вивчає* недоконаного виду теперішнього часу передає тенденцію суб'єкта без указівки на досягнення результату. А висловлювання з дієсловом недоконаного виду минулого часу *Я перше училась грати і вже нічого собі грала, але тепер через руку перестала (Леся Українка)*, модель якого *А учила X, А вміла X, але через K не займається X*, передає не тільки тенденцію, спробу суб'єкта опанувати гру, а й можливість досягнення певного результату – оволодіння знаннями та вміннями, що через деякі причини не реалізується на практиці.

Отже, навіть у семантиці предикатів тенденції закладений потенційний результат, який може повністю, частково або зовсім не збігатися з метою суб'єкта, але це теж результат.

Залежно від того, чи інтелектуальна діяльність як досягнення відбувається поступово чи раптово, розрізняють «процеси, що розвиваються», і «події», яким передують і не передують «процес, що розвивається», що, відповідно, виражають «завершення» і «випадки» [4, с. 21]. Предикати випадку не здатні виражати окрему дію в процесі і не вживаються в контексті конкретно-процесуального значення [4, с. 64]. Таким чином, семантика предикатів інтелектуальної діяльності недоконаного виду відображає процеси, що розвиваються (вчити), а доконаного виду – ментальні завершення (проаналізувати) або ментальні випадки (вигадати).

Розглядаючи сприйняття, порівняння, аналіз, узагальнення як складові процеси мислення, в якому реалізується інтелект, проаналізуємо семантику предикатів, що об'єднуються за спільністю значень навколо кожного зі складників. Так, до предикатів інтелектуальної діяльності з семантикою сприйняття належать: *вивчати, опановувати, студювати, проходити, вгризатися, пізнавати, зачувати, розчувати, зубрити, визублювати, визужджувати, товкти* та інші, а також їх відповідники доконаного виду.

Висловлювання *Перше, що я зробив, – визублював напам'ять імена, по батькові та прізвища всіх акторів (К. Станіславський)* передає умотивовану, контрольовану суб'єктом, результативну інтелектуальну діяльність (суб'єкт визулював = суб'єкт знає). Оскільки зубріння – це процес, метою якого є запам'ятовування інформації, то предикат доконаного виду *визубрив* належить до предикатів завершення.

Конструкцію *Він знає напам'ять всі ті вірші, які вчила в гімназії його сестра (Ю. Смолич)* відображає модель: *A1 знає X, A2 вчила X*. На пресу позитивному рівні вона вказує на:

1) *A1 знає X*, бо *A1* вчив *X*, що залежало від мотивів *A1*. (Предикат *знає* свідчить про результат досягнення);

2) *A2 не знає X*, бо ментальна діяльність *A2* не досягла бажаного результату (Предикат *вчила* відображає процес, який залежав від мотивів *A2*).

На відміну від предикатів сприйняття, які приєднують два облігаторні актанти (суб'єкт, об'єкт), предикати порівняння утворюють трикомпонентні конструкції (суб'єкт, об'єкт, який порівнюють, об'єкт, з яким порівнюють): *Не один токар чи свердлувальник порівнював нишком її сяючий чистотою верстат із своїм і тоді в зручну хвилину ретельно протирав ганчіркою замащену, брудну станину (О. Донченко)*. Цьому висловлюванню відповідає модель $A1, A2 \dots An$ порівнював $X1$ з $X2, A1, A2 \dots An$ протирав $X2$, що засвідчує реалізовану тенденцію предиката *порівнював*, яка виникла як наслідок сприйняття суб'єктом якості об'єкта $X1$ ($X1$ чистий, сяючий) і казувала фізичні дії, що розвивались (протирали) без указівки на реалізацію мотиву ($X2$ чистий, сяючий).

Таким чином, у процесі порівняння суб'єкт сприймає події та явища об'єктивної дійсності, оцінюючи, робить певні висновки, що спонукають його до інших дій.

Семантика предикатів аналізу відображає процес аналізу: суб'єкт розкладає об'єкт на частини, порівнює їх і піддає критичній оцінці, наприклад, *Ми розбираємо учинок Стася, ведем суперечки, сміємося разом (М. Коцюбинський)*. Отже, предикати аналізу характеризуються оцінною компонентою, що викликає позитивне, негативне або нейтральне ставлення суб'єкта до об'єкта.

Процеси сприйняття, порівняння, аналізу об'єднані у семантиці предикатів узагальнення. Так, у висловлюванні *Стаха сподівалась, що Бронко порівняє її рум'яне, як «райське яблуко», туге личко з обвислою шкірою тих жінок і зробить висновок на її користь (Ірина Вільде)*, якому відповідає модель: $A1$ сподівалась, що $A2$ порівняє $X1$ з $X2$ і $A2$ зробить позитивний висновок для $A1$, суб'єкт $A2$ може до узагальнення через порівняння-протиставлення, оцінку об'єктів $X1$ та $X2$. Речення *В червні 1926 року я просидів ніч у своїй майстерні, підбив підсумки свого невлаштованого тридцятирічного життя (О. Довженко)* характеризується процесом сприйняття та аналізу з узагальненою оцінкою суб'єктом об'єкта, де висновок постає як результат роздумів суб'єкта над об'єктом. На відміну від конструкцій *Ми вирішили по-джентельменськи попередити Левіна про Міщенкові негаразди, щоб не було редакторів неприємностей (В. Захарченко)*, *Він відчував, що цей театр так йому не минеться. Ще по той бік дверей було прийнято рішення почати розмову з найцирніших вибачень і каяття (М. Білкун)*, у яких узагальнення виникає на основі аналізу інших об'єктів (з $X1$ A зробив висновок, що $X2$).

Отже, предикати узагальнення позначають мотивовану, контрольовану суб'єктом діяльність над об'єктом і залежно від комунікативної мети висловлювання передають тенденцію або її реалізацію.

Як аналіз та узагальнення, розв'язання завдань, винаходи залежать від здібностей суб'єкта, які є умовою успішного здійснення інтелектуальної діяльності. Предикатами цього типу, як і предикатами припущення, уяви, виступають «дієслова з семантикою створення об'єкта і позначають такі дії, які можуть бути родом заняття людини (постійним чи тимчасовим), його професійною діяльністю, передбачаючи того, хто діє, і місце, де діють» [2, с. 191]. Пізнаючи, порівнюючи чи аналізуючи, суб'єкт здійснює репродуктивну діяльність над об'єктом, тоді як розв'язання завдань чи винаходи передають його творчий процес, у результаті якого створюються нові об'єкти: – *Він же придумав універсальний різець (О. Донченко); Балабуха... komponував вірші, хоч і поганенькі, на усі випадки, з свого життя (І. Нечуй-Левицький)*. Дія предикатів цього типу мотивована і контрольована суб'єктом, переходить на об'єкт і реалізується в ньому. Тобто A придумав X , де X – це мета A , X – об'єкт, що створюється A , X – результат діяльності A . Предикат висловлювання *Завдання він рішав в одну хвилину, запутаних місць у нього не було (Г. Хоткевич)* не тільки вказує на інтелект, здібності суб'єкта при здійсненні ментальної діяльності, а й характеризує його як людину зі швидким способом мислення.

В основі інтелекту М. О. Холодна вбачає «ментальний досвід», у якому виділяє три сфери: когнітивна, метакогнітивна та інтенціональна. До когнітивного досвіду належать структури, що відображають зовнішній світ, інтегрованим рівнем яких є поняттєві структури. Метакогнітивний досвід – це досвід регуляції процесу опрацювання інформації. Інтенціональний досвід лежить в основі індивідуальної винахідливості інтелектуальної активності, його представниками є такі ментальні структури, як уподобання, переконання, умонастрої [7, с. 278]. Відповідно до цього твердження розглянемо речення з предикатами інтелектуальної діяльності у структурі ментального досвіду (Таблиця 1), в якій знак «*» позначає задіяність суб'єкта інтелектуальної діяльності у кожній зі сфер, знак «+» – його найбільшу активність.

Таблиця 1. Речення з предикатами інтелектуальної діяльності у структурі ментального досвіду

Предикати, що передають:	Когнітивна сфера	Метакогнітивна сфера	Інтенціональна сфера
сприйняття	* +	*	
порівняння	*	* +	*
аналіз	*	* +	*
розв'язання завдань	*	* +	* +
узагальнення	*	* +	* +
винахід		*	* +

Дослідження семантики речень з предикатами інтелектуальної діяльності, які в сучасній українській мові репрезентовані монопредикативними та поліпредикативними конструкціями, дало змогу визначити їх облігаторні семантичні компоненти, якими виступають предикат, що співвідноситься з домінантою «здійснення ментальної діяльності», а також суб'єкт та об'єкт.

Джерела та література

1. Логический анализ языка. Проблемы интенциональных и прагматических контекстов / Отв. ред. Н. Д. Арутюнова / АН СССР. Ин-т языкознания. – М.: Наука, 1989. – 288 с.
2. Нариси з основоцентричної дериватології / [Грещук В. В., Бачкур Р. О., Джочка І. Ф., Пославська Н. М.]; за ред. Василя Грещука. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2007. – 348 с.
3. Падучева Е.В. К аспектуальным свойствам ментальных глаголов: перфектные видовые пары / Е. В. Падучева // Логический анализ языка.
4. Ментальные действия / [РАН Ин-т языковедения; отв. ред.: Н. Д. Арутюнова, Н. К. Рябцева]. – М.: Наука, 1993. – С. 111-120.
5. Селиверстова О.Н. Семантические типы предикатов / О. Н. Селиверстова. – М.: Наука, 1982. – 368 с.
6. Словник української мови: в 11-ти т. – К.: Наукова думка. – 1970-1980. – Т. 4. – 840 с.
7. Холодная М.А. Когнитивные стили. О природе индивидуального ума: учеб. пособ. / М. А. Холодная. – СПб.: ПЕР СЕ, 2002. – 304 с.
8. Білкун М. В. Вибрані твори: Гуморески, фейлетони; Гумористично-сатиричні повісті; Повісті-памфлети, памфлети / Микола Васильович Білкун. – К.: Дніпро, 1988. – 509 с.
9. Довженко О. П. Зачарована Десна. Україна в огні. Щоденник. / Олександр Петрович Довженко. – К.: Веселка, 1995. – 576 с.

10. Захарченко Василь. Прибутні люди: романи; повість / передм. М. Ф. Слабошпицького / Василь Захарченко. – К.: Грамота, 2007. – 656 с.
11. Ірина Вільде. Сестри Річинські: роман / Вільде Ірина. – К.: Дніпро, 1977. – Кн. 1. – 1977. – 495 с.; Кн. 2. – 1977. – 687 с.
12. Хоткевич Г. М. Авірон. Довбуш: повісті; оповідання / Гнат Мартинович Хоткевич. – К.: Дніпро, 1990. – 559 с.

УДК 81'42

Мальцева Л. В.

УЧЕБНЫЙ ТЕКСТ КАК СИСТЕМА СУБТЕКСТОВ (НА МАТЕРИАЛЕ УЧЕБНИКОВ ФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКА)

В данной статье рассматривается семантическая структура учебного текста, а также проблема членения текста. Раскрывается объем понятия «субтекст». Статья охватывает различные толкования данного термина. Представлены основные свойства субтекста, дана их классификация. Описываются различные подходы к изучению субтекста. Проанализированы учебники французского языка с точки зрения членности и целостности.

Ключевые слова: субтекст, целостность, политекстуальная система, учебный текст.

У даній статті розглядається питання про семантичну структуру навчального тексту, а також про проблему членування тексту. Розкривається об'єм поняття «субтекст». Стаття охоплює різні тлумачення даного терміну. Представлені основні властивості субтексту, подана класифікація субтекстів. Описуються різноманітні підходи к вивченню субтекстів. Проаналізовані підручники французької мови з точки зору членування та цілісності.

Ключові слова: субтекст, цілісність, політекстуальна система, навчальний текст.

In this article rises a question about semantic structure of a educational text. The notion of subtext is revealed. The article engulfs different interpretations of this term. The main qualities of subtext are represented, their classification is given. The text-book of the French language are analysed from the point of view of their integrity.

Key words: subtext, integrity, educational text, polytextual system.

Цель данной статьи – изучить семантическую структуру учебного текста как системы субтекстов. Объект – учебный текст (на материале учебников французского языка). Предмет – семантическая структура учебного текста как системы субтекстов.

Учебный текст является сложно организованной политекстуальной системой, которая обеспечивается совокупностью признаков, среди которых важнейшее значение имеют смысловая и формальная целостность, членность, иерархичность, а также связь со средой.

Наиболее изученным свойством текста является его структурность, находящая выражение в языковых средствах и особых текстовых единицах, поддающихся вычленению, инвентаризации и определенной классификации.

Структура текста рассматривается в единстве линейной, формально-языковой и содержательно-смысловой сторон, т. е. как «многомерная и иерархическая содержательная организация целого текста, подчиненная авторскому замыслу, обусловленная комплексом экстралингвистических факторов, отражающая типовое содержание определенной сферы общения и деятельности, формирующая стилистическую специфику данной разновидности текста и объективированная в текстовой ткани во взаимосвязях текстовых единиц, типовых текстовых подсистем, композиции и других составляющих поверхностной формы текста» [4, с. 70].

Структурность текста предполагает его членность, т. е. возможность выделения в нем взаимобусловленных единиц. С точки зрения формальной и содержательной структуры, можно выделить различные конструктивные единицы текста: абзац, сверхфразовое единство, смысловой блок, сложное синтаксическое целое, строфу, синтагму, высказывание, коммуникат, микротекст, тематический отрезок. Однако «ни один вид членения не может претендовать на то, чтобы быть принятым за единственно правильное» [15, с. 11], поскольку, являясь сложным объектом, текст допускает несколько типов сегментации. Необходимо отметить, что текст всегда остается целостным, а также сохраняет коммуникативное и смысловое единство.

В большинстве работ, посвященных проблеме членения текста, его единицами признаются прежде всего абзац, сверхфразовое единство и сложное синтаксическое целое, которые определяются как «структурно организованные (закрытые) цепочки предложений, представляющие собой смысловые и коммуникативные единства, составляющие целое речевое произведение (макротекст)» [13, с. 48]. В грамматике текста чаще всего именно этим единицам отводится главная роль в формировании композиционной и смысловой структуры текста и в обеспечении его связности как целого речевого произведения.

М. П. Котурова рассматривает компоненты научно-познавательной деятельности, которые оказывают влияние на процесс текстообразования и характер смысловой структуры произведения, обобщая их в понятии эпистемической ситуации (ЭС).

ЭС включает сложный комплекс мыслительных действий ученого, нацеленных на получение нового знания, его вербализацию и включение в научную коммуникацию. Другими словами, смысловая структура текста обусловлена сложными субъектно-объектными отношениями, характеризующими процесс познавательной деятельности. В научном тексте – продукте этой деятельности – отражаются как объект познания в единстве онтологического, аксиологического и методологического аспектов, так и субъект познания в единстве социального и индивидуального [12, с. 27]. Онтологический аспект эпистемической ситуации связан с предметностью знания; аксиологический – с реализацией ценностной ориентации субъекта в процессе познавательной деятельности; методологический – со способами обоснования и интерпретации получаемого субъектом знания. При этом важно подчеркнуть целостность познавательной деятельности, взаимосвязь и взаимообусловленность всех ее аспектов: исключение из структуры познания какого-либо компонента неизбежно приведет к искажению понимания объективных закономерностей формирования научного знания и его представления в тексте.

Е. А. Баженова, рассматривая в своих трудах ЭС, дополнила к уже имеющимся аспектам рефлексивный аспект, который связан с личностным характером научного знания, субъект которого всегда выступает как рефлектирующая личность, а также коммуникативно-прагматический аспект ЭС, который связан со сложным и многогранным процессом перестройки всех экстралингвистических факторов научной деятельности в собственно лингвистические, т. е. текстовые.

Таким образом, эпистемическая ситуация определяется как совокупность взаимосвязанных признаков коммуникативно-познавательной деятельности в единстве составляющих ее онтологического, методологического, рефлексивного и коммуникативно-прагматических аспектов, оказывающих систематическое влияние на формирование научной речи, реализованных в научном тексте и определяющих его композиционно-смысловую и стилистико-речевую структуру [4, с. 65].

Для каждого аспекта ЭС выбирается свой способ языковой номинации: лексический (посредством слова или словосочетания), пропозициональный (посредством предложения) или дискурсивный (посредством относительно самостоятельного текста).

Функциональная и семантическая общность рассредоточенных по пространству произведения языковых номинаций позволяет объединить их в некоторые субструктуры – субтексты, выражающие разноаспектное содержание научного знания, задающие координаты информационного пространства текста, определяющие его смысловую многомерность и композиционную членимость. Субтексты формируют особое качество смысловой структуры текста – его политекстуальность.

Понятие субтекста в лингвистике не ново, однако, как правило, оно используется для обозначения текстовых единиц больше СФЕ. Эти единицы характеризуются тематическим единством и смысловой незамкнутостью. Последняя состоит в том, что смысл определенных элементов СФЕ (слов, словосочетаний и предложений) не реализуется в рамках лишь одного СФЕ и требует для своего оформления дополнительной информации.

Так, А. А. Вейзе определяет субтекст как «компонент связного текста, развивающий одну из его основных тем и обобщающий темы нескольких СФЕ, входящих в его состав» [6, с. 33]. Подобную интерпретацию субтекста предлагает и О. Л. Каменская, которая под субтекстом понимает фрагмент линейной структуры текста, тематически объединяющий несколько предложений [11, с. 53]. Приведенные высказывания свидетельствуют о том, что в лингвистике текста понятие субтекста находится в одном ряду с единицами синтактико-смыслового членения произведения и не отражает дискурсивной специфики последнего.

Е. А. Баженова рассматривает субтекст как типовую единицу смысловой структуры текста, детерминированную комплексом экстралингвистических факторов научного стиля. Таким образом, субтекст – это фрагмент целого текста, реализующий в нем один из аспектов эпистемической ситуации (онтологический, методологический, аксиологический, рефлексивный или коммуникативный), имеющий свой денотат, выполняющий текстообразующую функцию и обладающий определенной целеустановкой, в соответствии с чем сформировано внутренне и внешне организованное относительно самостоятельное смысловое целое [3, с. 105]. Членение целого текста на субтексты, т. е. его политекстуальность, обусловлено самим процессом создания линейной структуры текста, являющейся речевой «проекцией» многомерной структуры эпистемической ситуации.

Основными свойствами субтекста являются:

- 1) способность объективировать в речи содержание онтологического, методологического, рефлексивного или коммуникативно-прагматического аспекта эпистемической ситуации;
 - 2) относительная самостоятельность при подчиненности общему текстовому замыслу;
 - 3) двусторонний характер, т. е. наличие плана содержания, связанного с содержанием ЭС, и плана выражения, связанного с формально-языковой выраженностью этого содержания;
 - 4) наличие собственной структуры, формируемой субтекстовыми разновидностями – микросубтекстами, выражающими конкретное содержание эпистемической ситуации;
 - 5) способность вступать в иерархические, синтагматические и парадигматические отношения, обеспечивающие структурную и смысловую целостность произведения;
 - 6) множественность способов языкового отображения в поверхностной стороне текста.
- Взаимодействуя друг с другом, субтексты интегрируются в единую политекстуальную систему, обеспечивающую тематическое развертывание текста, его смысловую целостность и композиционную упорядоченность.

Е. А. Баженова подразделила субтексты на восемь типов: 1) субтекст нового знания (представление нового научного знания); 2) методологический субтекст (представление способов получения, обоснования и развития нового знания); 3) субтекст старого знания (представление старого знания, связанного с новым знанием); 4) прецедентный субтекст (представление старого знания как культурного знака); 5) субтекст оценки (выражение оценочного отношения автора); 6) субтекст авторизации (выражение психологического отношения автора к старому знанию, новому знанию и способам его получения); 7) субтекст адресации (управление вниманием адресата, членение научной информации); 8) периферийный субтекст (обобщенное представление содержания основного текста в целях удовлетворения информационных запросов адресата).

Анализируя субтексты, мы обнаружили указания на другие «тексты в тексте», например, иностилевой субтекст (эпиграф из художественного произведения), субтексты иной знаковой системы (формулы, графики, диаграммы, рисунки, фотографии и т. п.).

Объектом нашего исследования является учебник французского языка, изданный под редакцией И. Н. Поповой и Ж. А. Казаковой. Рассмотрим один из его разделов – «Урок второй».

Он представляет собой законченный, сформированный текст, поэтому мы можем выделить в нем несколько субтекстов.

1. Фонетические упражнения (где представлены звуки и их транскрипции).
2. Таблица с правилами и примерами произношения звука [e].
3. Опорные слова к фразам, которые будут изучаться в этом уроке.
4. Новые фразы, которые необходимо выучить.
5. Правила чтения.
6. Пояснения к тексту.
7. Грамматика (этот субтекст в свою очередь можно также разделить на несколько субтекстов, так как в эту тему входит три подтемы: местоименные прилагательные, глагол «быть», оборот c'est).
8. Упражнения в чтении.
9. Грамматические упражнения.

Рассмотрим фрагмент «Ударение в слове»:

В русском языке ударение в слове может падать на любой слог и перемещаться в зависимости от изменения формы слова:

Сущность (1-й слог), национальность (4-й слог),

Рука-руки, голова-головы (2-й слог → 1-й слог).

Французский язык характеризуется постоянным ударением: в изолированном слове ударение всегда падает на последний произносимый слог:

Administratif [a-dmi-nis-tra-'tif].

Здесь представлены два субтекста: старого и нового знания. Субтекст старого знания – это напоминание об ударении в русском языке, субтекст нового знания – презентация ударения французского языка.

В субтекстах старого и нового знания реализуется онтологический аспект, так как именно эти два субтекста в их диалектической взаимосвязи репрезентируют предметное содержание авторской концепции и актуализируют ее предпосылки.

Субтекст нового знания теснейшим образом связан с методологическим субтекстом, назначение которого – сознательная категориальная концептуализация предмета и метода исследования, экспликация перспективы и парадигмы изучения объекта и принципов изложения. Методологический субтекст своими единицами инкрустирует весь текст, обеспечивая представление содержащейся в нем информации именно как научного знания и репрезентируя методы, способы и пути получения, развития и обоснования нового знания.

Методологический субтекст включает существенные – общенаучные понятия: *концепция, проблема, задача, вопрос, идея, принцип, подход*, а также глаголы и их синтаксические дериваты, обозначающие ментальные действия субъекта по отношению к предмету исследования: *анализировать (анализ), выявить (выявление), доказать (доказательство), изучать (изучение)* и т. д.

Необходимо отметить, что методологический субтекст отражает теоретические подходы к решению проблемы, а также методику и принципы анализа конкретного материала.

Например, тема «*fermer – enfermer*». В грамматике французского языка эти два глагола вызывают трудности в употреблении. В грамматическом правиле, представленном ниже, выражен методологический субтекст, так как здесь представлен принцип анализа данного материала и определенный алгоритм решения проблемы:

*Необходимо обратить внимание на глаголы **fermer** и **enfermer** и не следует их путать.*

Fermer имеет своим антонимом **ouvrir** и означает *закрывать, запирать то, что может быть в раскрытом состоянии, что может закрываться на замок, на ключ и т.д.*: *femer une porte, un livre.*

Enfermer означает *запирать внутри чего-либо, внутри предмета или помещения* *enfermer ces papiers dans votre tiroir.*

Таким образом, мы видим, что данный методологический субтекст выражен с помощью безличных инфинитивных конструкций, а также глаголов речи и мысли: *необходимо, следует*. Методологический субтекст является способом реализации методологического аспекта ЭС.

Субтекст оценки, как и методологический субтекст, характеризуется дискретностью: его операторы рассредоточены по всему пространству научного произведения, но их максимальная концентрация закономерно приходится на субтекст старого знания.

Субтекст оценки актуализирует в учебнике аксиологический аспект ЭС и выражает ценностную ориентацию субъекта в познавательной деятельности и в общем фонде научного знания. Субтекст оценки покрывает все пространство учебного текста, поскольку «оценка... органически включена в производство и потребление научного знания» [9, с. 68] и неизбежно сопровождает все ментальные действия, эксплицированные в научном произведении: аргументацию, объяснение, сравнение, анализ, описание эмпирического материала, интерпретацию концепций предшественников и многое другое.

Субтекст оценки отличается чрезвычайно многоаспектным содержанием, поскольку «каждый класс теоретических объектов и ментальных операций имеет свои критерии оценки: выводное знание – гипотезы, подходы, методики и пр. – квалифицируются по их обоснованности, обобщения – теории, концепции и пр. – по объяснительной силе, классификации – по основаниям, события – по вероятности, законы – по области действия, построения – по сложности, рассуждение и изложение – по непротиворечивости, непредвзятости, глубине, понятности, полноте, результаты – по значимости, новизне и т. п.» [14, с. 71]. Вследствие этого разнообразны и средства текстуализации субтекста оценки, составляющие ядро оценочных суждений: сложный вопрос, основная проблема, первоочередная задача, наибольшее значение и т. д.

Рефлексивный аспект познавательной деятельности реализуется посредством субтекста оценки, который выражает ценностную ориентацию автора в содержании старого и нового знания.

Рассмотрим тему «*Emploi de l'article*»:

L'emploi de l'article dépend dans une grande mesure de la valeur sémantique du nom. De ce point de vue les noms doivent Etre classés en trois groupes... (Употребление артикля в высшей мере зависит от семантического значения существительного).

Таким образом, мы видим, что для того, чтобы обратить внимание читателя на важность данного высказывания, автор употребляет маркер в высшей мере.

Периферийный субтекст обычно составляют заглавие, оглавление, предисловие, введение, заключение, выводы, примечания, библиографический список. От основного текста периферийный субтекст отличают свернутая форма представления знания с акцентированием его результативности, обобщенное и статичное выражение содержания произведения. В анализируемых нами учебниках также присутствуют предисловие, список литературы, заглавие и оглавление.

Коммуникативно-прагматический аспект ЭС реализуется в субтексте адресации и периферийном субтексте.

Субтекст адресации отражает направленность текста на читателя, обеспечивая интерактивную и перцептивную стороны речевого акта, предписывает, как должно быть распределено внимание адресата, чтобы интеллектуальная информация была оптимально усвоена.

Рассмотрим тему «*Определенный артикль*»:

Определенный артикль употребляется:

1. Для обозначения предмета, единственного в своем роде: *земля, луна:*

La lune, la terre

2. Для обозначения предмета единственного в своей обстановке:

Fermer la porte, je cherche le directeur

3. Для обозначения предмета (или лица), который стал определенным, потому что о нем уже упоминалось:

Une femme traverse la rue. La femme est belle.

4. Для обозначения понятия во всем объеме, в самом общем смысле:

Les jeunes filles aiment bavarder.

5. Для обозначения всего класса предметов:

La rose est une fleur.

6. В значении указательного и притяжательного детерминатива:

J'ai mal à la nez

7. Если при существительном имеется определение, которое указывает на данный предмет как именно на тот, о котором идет речь:

Prenez le journal qui est sur la table.

В данном субтексте показано, как автор расчленил учебную информацию для ее лучшего усвоения и направил внимание адресата на главные аспекты в данной теме.

Что касается иностилевого субтекста, то в данных учебниках он отсутствует, так как мы рассматриваем практический курс французского языка, в котором преобладает практика, а иностилевой субтекст относится больше к теории.

Субтексты иной знаковой системы в рассматриваемых учебниках представлены, но в малых количествах, так как французский язык – это гуманитарная наука, а данные субтексты преобладают в математических и технических дисциплинах.

Таким образом, рассмотрев систему субтекстов на материале учебников по французскому языку, мы можем сделать вывод о том, что, взаимодействуя на общетекстовом пространстве, субтексты интегрируются в единую политекстуальную систему, обеспечивая смысловую целостность и композиционную упорядоченность учебного произведения. Они выполняют текстообразующую функцию и формируют политекстуальную смысловую структуру целого учебного произведения, придавая его содержанию полифоничность и многомерность. Смысл текста не вытекает, однако, из простой суммы смыслов субтекстов, которые, в отличие от целого текста, лишены завершенности. Этот смысл надстраивается над субтекстами, интегрируя их общим авторским замыслом в завершенное полиструктурное целое.

Источники и литература

1. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл / Н. Д. Арутюнова. – М.: Наука, 1976. – 383 с.
2. Бабайлова А. Э. Текст как продукт, средство и объект коммуникации при обучении неродному языку / А. Э. Бабайлова. – Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1987. – 152 с.
3. Баженова Е. А. Научный текст в аспекте политекстуальности / Е. А. Баженова. – Пермь: Изд-во Пермского ун-та, 2001. – 272 с.
4. Баженова Е. А. Выражение связи с предшествующим знанием в научном тексте / Е. А. Баженова // Функционирование языка в различных типах текстов. – Пермь: Пермский университет, 1989. – С. 69-77.
5. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1961. – 394 с.
6. Вейзе А. А. Чтение, реферирование и аннотирование иностранного текста / А. А. Вейзе. – М.: Высшая школа, 1985. – 126 с.
7. Гак В. Г. Коммуникативные трансформации и системность средств выделения во французском языке / В. Г. Гак // Филологические науки. – 1975. – № 5. – С. 49-59.
8. Гальперин И. Р. О понятии «текст» / И. Р. Гальперин // Вопросы языкознания. – 1974. – № 6. – С. 68-77.
9. Гасилов В. В. Восприятие и оценка научных достижений / В. В. Гасилов // Социально-психологические проблемы науки. – М.: Наука, 1973. – С. 59-95.
10. Данилевская Н. В. Место оценки в чередовании старого и нового знания (на материале научного текста) / Н. В. Данилевская // Филологические науки. – 2005. – № 4. – С. 60-69.
11. Каменская О. Л. Текст и коммуникация / О. Л. Каменская. – М.: Высшая школа, 1990. – 152 с.
12. Котюрова М. П. Редактирующее чтение научного текста / М. П. Котюрова // Известия ЮФУ. Филологические науки. – 2008. – № 1. – С. 114-129.
13. Мецлер А. А. Понятие текстового блока / А. А. Мецлер // Филологические науки. – 1986. – № 6. – С. 48-53.
14. Рябцева Н. К. Теоретическое и лексикографическое описание научного изложения: межязыковой аспект: Научный доклад докт. филол. наук. / Н. К. Рябцева. – М., 1996. – 112 с.
15. Торсуева И. Г. Текст как система, структурно-семантические единицы текста (на сопоставительной основе французского и русского языков) / И. Г. Торсуева. – М.: МП ПИИЯ, 1986. – 289 с.

УДК 811.111:371:42

Манжос Я. Ю.

СОЦІОЛІНГВІСТИЧНА ВАРІАТИВНІСТЬ АНГЛОМОВНИХ ЮРИДИЧНИХ ТЕРМІНІВ-НАЗВ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЛЮДИНИ

В статье рассматривается региональное варьирование терминов-названий преступлений против личности на территории Великобритании и США. Представлены основные историко-культурные факторы, обуславливающие такое варьирование. Детальный анализ терминов-регионализмов был проведен по каждой лексико-семантической группе.

Ключевые слова: лексико-семантическая группа, термины-регионализмы, варьирование, криминально-специфические термины, вербально-специфические термины.

У статті розглядається регіональне варіювання термінів-назв злочинів проти особи на території Великої Британії та США. Представлені основні історико-культурні чинники, що обумовлюють таке варіювання. Детальний аналіз проведений окремо по кожній лексико-семантичній групі.

Ключові слова: лексико-семантична група, терміни-регіоналізми, варіювання, кримінально-специфічні терміни, вербально-специфічні терміни.

The article deals with regional variation of terms-names of crimes against person in the USA and Great Britain. The main factors which stipulate this variation are presented. The author analyses the terms of each lexico-semantic group according to the regions of their usage.

Key words: lexico-semantic group, regional variants, variation, verbally specific terms, criminally specific terms.

Соціолінгвістичний аналіз є у наш час актуальним, адже переважна більшість змін у мові тісно пов'язана зі змінами у суспільстві [3]. Одним з базових понять соціолінгвістики є визнання неоднорідності мови в межах однієї мовної спільноти та здатності варіювання мовних одиниць [4]. Метою цієї статі є аналіз одного з видів варіювання – регіонального варіювання в межах Великої Британії та США – англомовних юридичних термінів на позначення злочинів проти людини (CRIME AGAINST PERSON), які виступають об'єктом нашого вивчення.

Дослідження базується на аналізі текстів кримінальних кодексів різних штатів США та Актів Парламенту Великої Британії, що виявляє наявність значної кількості регіональних варіантів – *термінів-регіоналізмів*, лексичних одиниць, що є специфічними для регіона їх безпосереднього поширення [1]. Поява термінів-регіоналізмів у англійській юридичній терміносистемі пояснюється відмінностями у системах права Великої Британії та США [5], обширною територією поширення, неоднорідністю англо-американського типу правової системи, що поділяється на дві групи: європейське загальне право та позаєвропейське загальне право [2, с. 567].

Європейське загальне право включає англійське загальне право (Англія та Уельс) та право Шотландії. Основне джерело загального права Англії та Уельсу, на відміну від континентального (римського) права, – судовий прецедент. Правова система Шотландії має певні відмінності від правової системи Англії та Уельсу, що спричинено історичними причинами. Правова система Шотландії створювалась, з одного боку, під впливом англійської судової системи прецедентного права, а, з іншого боку, – під впливом римського права, через профранцузьку правову орієнтацію після війн за незалежність з Англією (1298-1326). Відчувши подвійний вплив загального та континентального (римського) права, правова система Шотландії зберегла свої специфічні риси, звичаї та традиції, що сформувалися на протязі самостійного історичного розвитку [2, с. 614].

Позаєвропейське загальне право включає американське право (США) та право Канади. Американське право розвинулось на основі англійського загального права, але містить значні відмінності від нього, що пояснюється низкою факторів. Серед них: континентальне розташування, відсутність безпосереднього сусідства з Англією, відсутність феодального строю та розвиток буржуазних відношень, наявність республіканської форми правління та

федеративного державного устрою у США на відміну від монархії та політичного режиму парламентського типу у Англії, необхідність створення самостійної правової системи (після проголошення незалежності США), що пориває з колоніальним англійським минулим [2, с. 590-591]. Варто також вказати на відмінності у системах права окремих штатів США, що спричинені двома чинниками. Перший – це можливість окремих штатів створювати власні закони (закони США поділяються на федеральні та закони окремих штатів) та систему прецедентів. Якщо у Великобританії кількість прецедентів сягає 500 тисяч, то у США їх налічують мільйони [2, с. 594]. Другий чинник – це історичні відмінності у становленні правових систем різних штатів. У низці штатів ще до проголошення незалежності США у 1776 році були прийняті карні та карно-процесуальні кодекси, що забороняли посилення на англійські судові рішення [2, с. 591], що простимулювало самостійний розвиток правових систем цих штатів, крім того, у штатах, що створювалися як французькі та іспанські колонії (Луїзіана, Каліфорнія) були прийняті кодекси романського типу, що суттєво відрізнялися від загального права Англії [2, с. 591].

Викладені історико-культурні чинники визначають появу термінів-регіоналізмів, що позначають злочини проти людини (CRIME AGAINST PERSON), загальна кількість яких за даними нашого дослідження становить 1055 одиниць. Усі терміни-регіоналізми ми поділяємо на дві групи. Перша група – група *кримінально-специфічних термінів*, поява яких обумовлена виключно специфікою права Англії та Уельсу, Шотландії або різних штатів США. Таких термінів було зареєстровано 696. Друга група – група *вербально-специфічних термінів*, група термінів, що мають різне мовне оформлення у різних місцевостях. Таких термінів було зареєстровано 359. У групі вербально-специфічних термінів було виділено дві підгрупи. Перша підгрупа – це підгрупа термінів, що мають відповідники серед загальних термінів, таких термінів було зареєстровано 145. Друга підгрупа – підгрупа термінів-регіоналізмів, що не мають відповідників серед загальних термінів, таких термінів було зареєстровано 214. Подальший детальний аналіз термінів-регіоналізмів був проведений окремо по кожній лексико-семантичній групі (ЛСГ) термінів.

У ЛСГ термінів, що позначають *вбивство (homicide)*, зафіксовано 79 термінів-регіоналізмів (63%). Їх перша група – *кримінально-специфічні* – містить 36 одиниць. П'ять кримінально специфічних термінів використовується на території Великої Британії, два терміни використовуються лише на території Шотландії, решта (29) – на території різних штатів США. Змістовим складником у них може виступати, наприклад, міра покарання, що передбачена за злочин: *capital murder* – тяжке вбивство, за яке передбачена найвища міра покарання (Нью Хемпшир, Техас, Вірджинія). Друга група регіональних варіантів – група *вербально-специфічних термінів* – включає 43 одиниці. Перша підгрупа у її межах складається з 13 термінів, які є регіональними варіантами загальних термінів. Два з них використовуються на території Великої Британії, три – лише на території Шотландії, решта (8) – на території різних штатів США. Три терміни цієї підгрупи є регіональними варіантами загальних термінів *voluntary manslaughter* та *manslaughter* 2, що позначають вбивство за пом'якшуючих обставин: *voluntary culpable homicide* (Шотландія), *mitigated deliberate homicide* (Монтана), *non negligent manslaughter* (США). Друга підгрупа вербально-специфічних термінів включає 30 термінів, що не мають еквівалентів серед загальних термінів. Два терміни підгрупи використовуються на усій території Великої Британії, один – лише на території Англії, Уельсу та Північної Ірландії, один – лише на території Шотландії, решта (26) – на території різних штатів США. Терміни підгрупи позначають, наприклад, навмисне вбивство ненародженої дитини: *fetal homicide* (Ілінойс, Південна Дакота), *intentional homicide of an unborn child* (Ілінойс), *murder of an unborn child* (Аляска, Небраска).

У ЛСГ термінів, що позначають *нанесення жерстві ушкодження (assault / abuse / harassment)* до регіоналізмів відносяться 453 терміни (91%). Серед регіональних варіантів до першої групи – *кримінально-специфічних* – відноситься 302 терміни. З них 71 термін використовується на усій території Великобританії, 26 – лише на території Шотландії, решта (205) – на території різних штатів США. Змістовим складником у термінах цієї групи виступає, наприклад, жертва злочину: *battery of a police officer* (побиття поліцейського (Луїзіана)), *battery of a bus operator* (побиття водія автобусу (Луїзіана)). Друга група термінів-регіоналізмів – *вербально-специфічні терміни* – включає 151 одиницю. Перша підгрупа у її межах складається з 52 термінів, які є регіональними варіантами загальних термінів. Три терміни цієї підгрупи використовуються на території Великої Британії, один – лише на території Шотландії, решта (48) – у різних штатах США. До термінів цієї підгрупи відносяться, наприклад, регіональні варіанти загального терміну *child abduction*, що позначає викрадення дитини: *violation of custody* (Небраска), *unlawful interference with custody* (Нью Мексико), *child kidnapping* (Місурі, Юта), *aggravated kidnapping of a child* (Луїзіана), *child custody interference* (Айдахо). Друга підгрупа вербально-специфічних термінів включає 99 термінів, що не мають еквівалентів серед загальних термінів. Усі терміни цієї підгрупи використовуються на території різних штатів США. До термінів цієї підгрупи відносяться, наприклад, терміни, що позначають нанесення татування дитині: *tattooing a minor* (Індіана), *tattooing body of minor* (Ілінойс).

ЛСГ термінів, що позначають *нанесення майнової шкоди (criminal damage)*, містить 93 (88%) терміни-регіоналізми. Серед регіональних варіантів до першої групи – *кримінально-специфічних* – відноситься 59 одиниць. Усі вони вживаються на території різних штатів США. Наприклад, змістовим складником у термінах, що використовуються у Луїзіані, виступає об'єкт, який було пошкоджено – *criminal damage to coin-operated devices* (пошкодження автоматів), *criminal damage to a pipe-line facility* (пошкодження трубопроводів).

Група *вербально-специфічних термінів* включає 34 одиниць. Перша підгрупа у її межах складається з 16 термінів, що є регіональними варіантами загальних термінів. Лише один з них використовується на території Шотландії, решта (15) – на території різних штатів. Більшість термінів підгрупи (9) – це варіанти загального терміну *criminal damage* (нанесення майнової шкоди), що використовуються у різних штатах США: *criminal mischief*, *criminal damage to property*, *property damage*, *criminal property damage*, *malicious injury to property*, *malicious mischief*, *injury to property*, *malicious damage*, *malicious destruction*. Друга підгрупа вербально-специфічних термінів-регіоналізмів, що не містять еквівалентів серед загальних термінів, складається з 18 термінів, усі вони використовуються на території різних штатів США. До цієї підгрупи відносяться, наприклад, такі терміни як *graffiti to real or personal property* (Нью Мексико), *graffiti* (Делавер, Юта), *making graffiti* (Нью Йорк), що позначають незаконне нанесення графіті.

ЛСГ термінів, що позначають *протиправне порушення володінь (trespass)* містить 63 (90%) терміни-регіоналізми. Серед регіональних варіантів 35 є *кримінально-специфічними*. Три з них вживаються лише на території Великої Британії, два терміни вживаються лише на території Шотландії, решта (30) – на території різних штатів США. Змістовим складником у значній кількості термінів цієї групи виступає тип приміщення, у яке проникає злочинець, наприклад: *simple burglary of a pharmacy* (протиправне проникнення до приміщення аптеки із наміром скоїти злочин (Луїзіана)). Друга група – *вербально-специфічних термінів-регіоналізмів* – складається з 28 термінів та поділяється на дві підгрупи. Перша підгрупа варіантів загальних термінів складається з 6 термінів, два з яких використовуються на території Шотландії, решта (4) – на території різних штатів США. Два терміни підгрупи є регіональними варіантами синонімічних термінів *household burglary / residential burglary*, що позначають проникнення до житлового приміщення із наміром скоїти злочин: *simple burglary of an inhabited dwelling* (Луїзіана), *burglary in a dwelling place* (Мейн). Друга підгрупа вербально-специфічних термінів – підгрупа варіантів специфічних термінів, які не представлені серед загальних термінів, включає 22 одиниці, усі вони використовуються

на території США. Терміни цієї підгрупи позначають, наприклад, проникнення до авто із наміром скоїти злочин: *burglary of a vehicle* (Юта), *burglary of vehicles* (Техас), *burglary of a motor vehicle* (Мейн), *vehicle prowling* (Вашингтон).

У ЛСГ термінів, що позначають **незаконне отримання майна** (*theft*), зареєстровано 321 термін-регіоналізм. З них до першої групи – групи **кримінально-специфічних термінів-регіоналізмів** – відноситься 233 одиниці. П'ятнадцять термінів цієї групи використовуються на території Великої Британії, чотири – на всій території США, решта (214) – специфічні для кожного окремого штату чи штатів. У низці термінів змістовим складником є об'єкт, що викрадається: *theft of an alligator* (крадіжка крокодила (Луїзіана), *theft of beer keg* (крадіжка пивного барила (Гаваї)). Друга група, **група вербально-специфічних термінів**, включає 88 одиниць та поділяється на дві підгрупи. Перша підгрупа складається з 53 термінів, що є варіантами загальних термінів. Шість термінів вживаються лише у Великій Британії, решта (47) – в окремих штатах США. До цієї підгрупи відносяться, наприклад, терміни, що позначають крадіжку авто: *unauthorized use of motor vehicles* (Монтана), *unauthorized use of a motor vehicle* (Луїзіана), *taking motor-vehicle or other conveyance without authority*, *TWOC* (Великобританія). Друга підгрупа серед вербально-специфічних термінів складається з 35 регіональних варіантів, які не представлені серед загальних термінів. Один з них використовується на усій території США, решта (34) – на території різних штатів. Терміни цієї підгрупи позначають, наприклад, крадіжку власності, що знаходиться в аренді: *theft of rental, leased, lease-purchased, or loaned property* (Вашингтон), *failure to return rented or leased personal property* (Монтана).

У ЛСГ термінів, що позначають **пограбування** (*robbery*), зафіксовано 7 термінів-регіоналізмів (26%). До першої групи – **кримінально-специфічних** – відноситься 5, один термін використовується на території Великої Британії, решта (4) – на території різних штатів США. У термінів цієї групи змістовим складником може виступати, наприклад, місце скоєння злочину: *pharmacy robbery* (пограбування, скоєне у приміщенні аптек (Алабама, Місурі)). Друга група – **група вербально-специфічних термінів** – включає два терміни, вони є загально-специфічними та використовуються у США. Так, термін *aircraft piracy* (Флорида) є регіональним варіантом загального терміну *skyjacking* (угон, викрадення літака).

У ЛСГ термінів, що позначають **тероризм** (*terrorism*) представлені 39 термінів-регіоналізмів (65%). До першої групи – **кримінально-специфічних** – відноситься 26. Чотирнадцять кримінально-специфічних термінів використовуються на території Великої Британії, решта (12) – на території різних штатів США. Терміни цієї групи позначають, наприклад, терористичні погрози державним посадовим особам – *terroristic threatening of a public official or public servant* (Делавер). Група **вербально-специфічних термінів** включає 13 одиниць. Підгрупа варіантів загальних термінів складається з трьох одиниць, один з яких використовується на території Великої Британії, решта (2) – на території різних штатів США. Наприклад, термін *biochemical terrorism* є регіональним варіантом загального терміну *bioterrorism* (біотероризм). Підгрупа вербально-специфічних термінів, що не мають відповідників серед загальних термінів, складається з 10 одиниць, усі вони використовуються на території різних штатів США. Терміни позначають, наприклад, терористичні погрози: *terroristic threatening* (Делавер), *terroristic threats* (Небраска), *terrorist threat* (Південна Дакота).

Проведене дослідження свідчить, що соціокультурні чинники обумовлюють наявність значної кількості термінів-регіоналізмів серед англійських юридичних термінів-назв злочинів проти людини. За кількісними показниками кримінально-специфічні терміни значно переважають вербально-специфічні, кількісні показники термінів-регіоналізмів також варіюються залежно від ЛСГ: їх найбільша кількість (453) зареєстрована у ЛСГ *assault / abuse / harassment*, значна питома вага – у ЛСГ *theft, homicide, trespass, criminal damage, terrorism*, незначна питома вага – лише у ЛСГ *robbery*.

Перспективою дослідження є аналіз термінів-регіоналізмів на матеріалі австралійського та новозеландського варіантів англійської мови.

Джерела та література

1. Сидоров А. А. Региональная лексика французского языка: происхождение, статус, функционирование и перспективы существования в региолектах и общенациональной языковой системе: автореф. дис. на соискание учен. степени. канд. филол. наук: спец. 10.02.05 «Романские языки» / А. А. Сидоров. – Воронеж, 2008. – 20 с.
2. Скакун О. Ф. Теория государства и права / О. Ф. Скакун. – Харьков: Консум, 2000. – 703 с.
3. Стернин И. А. Социальные факторы и развитие современного русского языка / И. А. Стернин // Язык и социальная среда: Межвуз. сб. научн. тр. / Под ред. И. А. Стернина. – Воронеж: Воронежский гос. тех. ун-т. – 2000. – Вып. 2. – С. 4-16.
4. Eble C. Sociolinguistics Basics [Електронний ресурс] / C. Eble. – Режим доступа: <http://www.pbs.org/speak/speech/sociolinguistics/sociolinguistics/>
5. Tiersma P. Legal language [Електронний ресурс] / P. Tiersma. – Режим доступа: <http://www.tiersma.com/>

УДК 81'42: 81-116.4

Маркина М. Г.

ПРИНЦИПЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ АДЕКВАТНОСТИ НЕИСХОДНЫХ ТЕКСТОВ В КОНТЕКСТЕ ФУНКЦИОНАЛЬНОГО ПОДХОДА К ЯЗЫКУ (НА МАТЕРИАЛЕ ТЕКСТОВ-ПЕРЕСКАЗОВ)

В статье в рамках функционального подхода впервые осуществляется описание исходных текстов с точки зрения их адекватности. Адекватность рассматривается как основной критерий исходных текстов, который определяется как соответствие исходного текста своей функции. Формулируются основные принципы выявления адекватности на примере текстов-пересказов и осуществляется апробация предложенной теории на конкретном материале.

Ключевые слова: исходный текст, исходный текст, адекватность, функция.

В статті в рамках функціонального підходу вперше здійснюється опис невихідних текстів з точки зору їх адекватності. Адекватність розглядається як основний критерій невихідних текстів, який визначається як відповідність невихідного тексту своїй функції. Формулюються основні принципи виявлення адекватності на прикладі текстів-переказів і здійснюється апробация запропонованої теорії на конкретному матеріалі.

Ключові слова: вихідний текст, невихідний текст, адекватність, функція.

The article says about first attempt to describe of not source texts in the context of functional linguistic from the point of view of their adequacy. Adequacy is considered as the basic criterion of not source texts which is defined as conformity of not source text of the function. The main principles of revealing of adequacy are formulated on an example of texts-retellings and the introduced theory is tested on a concrete material.

Keywords: the initial text, not initial text, adequacy, function.

Необходимость воздействия на конкретные участки картины мира реципиента с определенной целью (например, изменить представление о чем-либо, повлиять на поведение, мышление, заставить сделать что-либо или

заинтересовать и т. д.) заставляет использовать единственное доступное средство, предназначенное для выполнения этой функции, – знаковые инструменты воздействия – тексты. Регулятивная функция текста как основная отстаивается в работах многих современных исследователей [см. 9, 2, 3, 7, 8 и др.]. Текст, как отмечает А. Н. Рудяков, следует рассматривать, как единственно данный человеку самим человеком инструмент «наведения порядка» в сознании собеседника [14, с. 85], который является результатом активного использования языка (говорения) с индивидуальным содержанием и структурой, способной выразить это содержание [5, с. 168]. Разнообразные ситуации регулятивного взаимодействия, в которых тот или иной текст призван реализовать свою функцию (назначение), обуславливают субстанциональные характеристики каждого текста (структурные особенности, способы выражения содержания, механизмы порождения). Среди этих ситуаций особо следует выделить такие, которые требуют осуществлять воздействие посредством текстов, механизм порождения которых связан с восприятием и пониманием какого-либо другого текста. И в большинстве случаев выполнение этими текстами своей функции предполагает реализацию смысла (единицы регуляции, которую ранее предложено обозначать «текстема/регулятема» [11]) текста, на основе которого они создаются, следовательно, их порождение менее произвольно и оказывается зависимым от исходных текстов. В связи с этим особую **актуальность** приобретает решение проблемы выявления адекватности текстов, для именования которых предлагается в работе использовать обозначение «неисходные» (традиционно – «вторичные тексты»).

Цель работы – сформулировать функциональные принципы выявления адекватности текстов-пересказов и продемонстрировать эффективность данной методики на конкретном материале. Достижение поставленной цели предполагает решение следующих **задач**:

- дать определение понятию «адекватность» в системе неисходных текстов;
- выявить отличительные признаки пересказа;
- определить критерии сопоставления пересказа с исходным текстом.

Адекватность – понятие, которое до сегодняшнего дня использовалось в лингвистике в качестве оценки качества переводного текста, или рассматривалось как основное требование, которому перевод должен соответствовать [см. 1, 6, 13]. В наших работах было предложено функциональное видение адекватности перевода как основного его критерия, который предполагает соответствие переводного текста оригиналу в регулятивном воздействии на реципиентов [10]. Это означает, что адекватность – качество, позволяющее переводу выполнить свою функцию. Применительно к неисходным текстам говорить только о проблеме сходства и отличия их с текстом исходным и указывают на необходимость сопоставления этих текстов [4, 12, 15]. Однако, учитывая, что различные виды неисходных текстов, подобно переводам, предполагают в качестве одного из этапов своего создания восприятие и понимание текста исходного с целью выявления смысла текста («текстемы/регулятемы») и последующего его выражения в определенной ситуации, то все они также могут быть рассмотрены относительно их адекватности тексту исходному, а также относительно выполнения своей функции в конкретной ситуации. Поэтому адекватность считаем необходимым рассматривать как критерий, оценивающий способность неисходного текста выполнять свою функцию вследствие соблюдения конкретных требований по реализации «текстемы/регулятемы» исходного текста, диктуемых условиями, в которых неисходный текст должен функционировать. Для разных видов текста формулируются индивидуальные критерии адекватности, которые не определяются степенью формального и содержательного сходства с исходным текстом. Необходимость неисходного текста отражать определенные особенности структуры и содержательные элементы исходного текста обуславливается функциональными характеристиками данного текста. Таким образом, тексты разных видов с различной степенью формальной и содержательной близости к исходному тексту могут быть признаны адекватными последнему, если выполняют свою функцию. Неисходные тексты, относящиеся к разным видам, не могут быть сопоставлены по степени адекватности исходному тексту. Другими словами, не представляется правомерным утверждать, что, например, диктант адекватнее, чем письменный пересказ, или перевод адекватнее аннотации и т. д. Степень адекватности неисходного текста может быть оценена только при сопоставлении с другими текстами этого же вида, созданными на основе одного неисходного текста: следует говорить об адекватности/неадекватности переводов одного текста, адекватности/неадекватности аннотаций определенного текста и т. д. Таким образом, возникает необходимость выявить индивидуальные критерии адекватности для каждого конкретного вида неисходного текста, на основании чего станет возможным сформулировать ряд практических рекомендаций по их созданию, следование которым позволит в конечном счете этим текстам соответствовать своему назначению. Данные критерии должны определяться, исходя из функциональной направленности текста, и представлять собой совокупность определенных параметров. Выявим такие критерии адекватности для одного из видов неисходного текста – пересказа.

Письменный пересказ, или изложение – вид неисходного текста, который ориентирован на реализацию регулятивной единицы, выраженной исходным текстом, путем воспроизведения содержания (фактуальной информации) исходного текста. Адекватным, следовательно, необходимо признавать такой пересказ, который, выражая основные моменты содержания исходного текста, реализует его идею, концептуальную информацию. Для такого текста характерными являются следующие параметры: реализация концепта исходного текста; упрощение по линии содержания, то есть пересказ не ставит своей целью детально воспроизвести исходный текст, дополнительная и нерелевантная информация может быть в нем не реализована; изменение формы (исходный текст – устная форма, пересказ – письменная). Таким образом, данный вид текста не предполагает формального тождества с текстом исходным: меняется и способ представления (графическая), и, в меньшей степени, структура текста.

Основными критериями сопоставления и выявления адекватности выступают: воспроизводимость основной идеи (концепта) исходного текста в тексте-пересказе; последовательная реализация важных (ключевых, необходимых) моментов содержания исходного текста в письменном пересказе, соответствие в логике изложения; языковые номинативные средства и способы их организации в сопоставляемых текстах: семантемы и варианты их репрезентации; наличие в тексте письменного пересказа смысловых элементов, не выраженных в исходном тексте и являющихся вымыслом реципиентов.

Анализ пересказов с целью выявления их адекватности предполагает в первую очередь анализ смысловой и формальной организации исходного текста, выявление его идеи, что связано с определением смысловых фрагментов текста и поиском наиболее значимых языковых понятий. Так, определяя адекватность пересказов текста «Слепой», нами в исходном тексте были выявлены три структурно-смысловых части: первая часть – исходная подсистема текста, его экспозиция (описание окружающей обстановки и характеристика одного из героев, описание факта объективной действительности, который и стал поводом для создания текста); вторая часть – повествование о том, что произошло между Энди и нищим, здесь содержится кульминационная часть и часть развития событий; третья часть – заключительная, в которой содержится развязка описанных событий и выражается основная идея текста.

Однажды майским утром Энди, талантливый дизайнер, уволненный по сокращению штатов, шел на очередное собеседование. Вокруг распускались цветы и листья, пели птицы, сияло солнце, но Энди не замечал красоты окружающей природы. Он был по уши в долгах и понимал, что, если это собеседование окончится неудачей, его ждут серьезные финансовые проблемы.

Вдруг Энди заметил молодого нищего, который просил милостыню. Рядом с ним стоял плакат, представлявший собой обломок доски с надписью «Я слепой». Эта надпись не волновала прохожих, миска для сбора подаяний была пуста./

Тронутый этим печальным зрелищем, Энди подумал о том, чего лишен этот несчастный молодой человек в такой чудесный день, и подошел к нищему.

– Я не могу дать вам денег, – виновато объяснил Энди, – потому что сам несколько месяцев без работы. Но, если вы не против, я попытаюсь помочь вам другим способом. Я бы хотел внести кое-какие изменения в вашу просьбу о помощи.

Нищий ответил:

– Делайте, что хотите. Но должен вам сказать, что вряд ли найдутся слова, способные пробудить жалость у жителей этого города к очередному попрошайке.

Энди достал из кармана маркер, написал на плакате несколько слов и продолжил свой путь./

Через три часа он возвращался домой той же дорогой. Собеседование прошло удачно, он получил работу, скоро все его финансовые проблемы будут решены.

Проходя мимо нищего, он с удивлением отметил, что новый плакат доказал свою эффективность в раскрытии сердец и кошельков прохожих. Миска была полна денег, причем не только мелких монет, но и вполне приличных купюр.

– Дела у вас пошли гораздо лучше, – сказал он нищему.

– Точно, – ответил тот, а затем, узнав голос Энди, озадаченно спросил: – Что вы сделали с моим плакатом?

– Я всего лишь добавил несколько слов, – объяснил Энди. – Теперь там написано: **«Я слепой – а на улице весна...»**.

Жирным шрифтом выделены номинативные средства, выражающие наиболее важные понятия, подчеркнутые элементы – нерелевантная информация.

Буквальное содержание его – повествование об одном дне из жизни молодого безработного дизайнера, который по дороге на собеседование встретил слепого нищего и за неимением денег решил помочь ему, изменив надпись на табличке, что в итоге заставило окружающих обратить внимание на просьбу нищего о помощи. Исходя из сказанного, тема текста может быть определена как оказание помощи молодым человеком слепому нищему. Поверхностная информация выступает формой для реализации основной идеи, или концептуальной информация, для которой в настоящей работе предлагается использовать обозначение «текстема/регулятема». Идейное содержание конкретного текста формируется в результате семантической соотнесенности номинативных средств текста и преобразования значения слова «слепой». Согласно словарному толкованию, «слепой» – «лишенный зрения, способности видеть» [16]. Это понятие и актуализируется в экспозиционной части текста, а именно в выражении «Я слепой», где констатируется факт отсутствия зрения у конкретного человека. В заключительной части текста, выполняющей важную роль в формировании его смысла, используется фраза «Я слепой – а на улице весна». Весна есть время года, наступающее вслед за зимой, и представляет собой традиционное явление, которое, несмотря на свою уникальность, воспринимается окружающими как данность, что-то само собой разумеющееся. В результате чего последняя строка может быть истолкована как: «Я лишен возможности видеть красоту обычных, естественных явлений». И таким образом формируется основная идея текста: в современном мире «слепым» оказывается тот, кто теряет способность радоваться простому и очевидному и ценить привычное и повседневное. Именно такой смысл актуализируется в сочетании «не замечал красоты окружающей природы». В тексте имплицитно содержится совет: несмотря ни на какие обстоятельства, быть способными находить в каждом явлении то, чем можно восхищаться, не быть равнодушными к происходящему вокруг. Осуществляется это посредством особой организации в тексте языковых средств, которые соотносятся между собой. Основная роль принадлежит вышеотмеченным сочетаниям, а вспомогательную роль выполняют те средства, которые используются в моментах, когда речь идет об Энди и об окружающих («не замечал красоты окружающей природы», «надпись не волновала прохожих» – «не обращать внимания»/ «замечал молодого нищего» – «обратить внимание», «тронутый» и «вряд ли найдутся слова, способные пробудить жалость у жителей этого города» – «вызвать сострадание»).

В анализируемых пересказах на русском, украинском и английском языках также были выделены аналогичные фрагменты, и обозначены наиболее важные понятия (жирным шрифтом), нерелевантная информация (текст с подчеркиванием), новая информация, не влияющая на изменение смысла (курсив), новая информация, влияющая на изменение смысла (подчеркнутый курсив). Рассмотрим первые фрагменты пересказов и сопоставим их с исходным текстом:

T1. Энди – талантливый дизайнер, шел на собеседование. Его финансовое положение было крайне тяжелым. Уже несколько месяцев он не мог найти себе работу. Идя на собеседование он увидел нищего с плакатом «Я слепой».

T2. Одного дня Енді йшов до роботи. Зустрів жебрака, який сидів з плакатом «Я сліпий»./

T3. Once Andy, who was **gifted designer** went to get the job. He **hadn't money**. The sun was shining, the weather was good, the birds sang their songs.

Soon Andy saw the **pauper**. He hold a **board with words** : «I am blind» But **nobody gave him money**. The dish was empty.

Реализация понятий исходного текста осуществляется следующим образом:

тексты	T 1	T2	T 3
Критерии сопоставления			
‘весна’	+ (во втором фрагменте)	-	-
‘находящийся без работы’	+ (из второго)	-	+(импл)
цель движения героя	+	-	+(иная)
‘не обращать внимания’	-/-	-	-/-
‘тяжелое финансовое положение’	+	-	+
‘обратить внимание’	-	-	-
‘лицо, лишенное средств к существованию’	+	+	+
‘средство, информирующее о чем-либо’	+	+	+
‘лицо, лишенное способности видеть’	+	+	+
проявление равнодушия граждан к нищему	-	-	+

Таким образом, делаем вывод, факт объективной действительности (встреча весенним утром безработным молодым человеком, идущим на собеседование, слепого нищего) с разной степенью полноты представлен в пересказах на русском и английском языке за исключением того, что не указывается время события (необходимая информация) – весна, но в пересказе на английском языке выражена информация о состоянии окружающей действительности, что в этом тексте выступает в качестве важной информации. В пересказе на английском при этом указывается, что цель движения героя состояла в том, чтобы получить работу, хотя в исходном тексте факт получения работы находится под вопросом. В пересказе на украинском языке – иное событие: по пути на работу Энди встречает слепого нищего. В связи с тем, что не реализованным в текстах оказывается семантика ‘не обращать внимания’, то и соотносимое с ней понятие ‘обратить внимание’ также не получает своего выражения в текстах, а вариантами «увидел», «saw», «зустрів» реализуется понятие ‘воспринимать глазами’, где последний вариант употребляется в позиции ‘перед собой’. Нерелевантная информация, как правило, не реализуется в пересказах, за исключением указания на то, что герой был дизайнером (текст № 1, № 3).

Второй фрагмент в пересказах представлен следующим образом:

И тут ему стало неловко за то, что не может ему помочь. Энди стал оправдываться перед слепым. Он очень хотел ему помочь, ему было его жаль, ведь на улице светит солнце, наступает весна, а слепой этого не видит. Энди написал, что-то на плакате и пошел дальше.

Між ними була розмова про те, що в цьому городі йому ніхто не буде давати милостиню, що люди завжди будуть байдужі.

Енді написав щось йому на плакаті.

Жебрак пішов до городу.

Andy came to the pauper and gave him advice.

The pauper answered: Do all what you want».

Andy wrote a few words on the board.

Анализ реализации языковых понятий позволил выявить такие закономерности:

‘вызвать сострадание’	+/- (в другой части фрагмента)	-/+	-
‘неспособность оказать финансовую помощь’	+	-	-
желание героя помочь нищему, изменив надпись на его плакате	+—	-	+—
‘графически фиксировать вербальные знаки’	+	+	+

Следовательно, можно констатировать, что в пересказах представлен факт, соответствующий факту исходного текста (герой не остался равнодушным к нищему и, не имея денег, решил помочь ему, написав несколько слов на плакате), ни один из текстов не содержит информацию, которая бы противоречила тому, что описано в исходном тексте. Характерно, что диалог передан либо косвенной речью (текст № 2), либо отсутствует информация о происшедшем разговоре между Энди и нищим (текст № 1), либо косвенная речь сочетается с прямой (текст № 3). В текстах № 1 и № 2 реализованы дополнительные смысловые элементы, реализация которых не влияет на формирование смысла текста. Согласно анализу, в текстах № 2 и № 3 не представленными оказываются две семантемы. Стоит отметить, что в тексте № 1 реализуется информация из первого смыслового фрагмента (‘весна’). Таким образом, во втором фрагменте пересказов актуализируется прежде всего наиболее важная информация – повествование о конкретном действии, совершенном Энди, а остальная информация находит свое выражение с различной степенью полноты в каждом тексте.

Последний фрагмент в пересказах представлен следующим образом:

После чего его дела наладились. Он сдал успешно собеседование, дела его пошли в гору, он стал богатым. «Я слепой, а на улице весна», – вот какую фразу дописал Энди. Чем и помог слепому. В тот же день ему подавали милостыню чаще обычного и купюры были крупнее и крупнее.

Минув час. Енді знову зустрів жебрака, який був задовільний всім. Він запитав у Енді, що той написав на плакаті. Енді відповів: «Я сліпий. На дворі весна».

In three hours Andy come back home. He got a job.

He noticed, that people gave money to the pauper. The dish was full. Andy wrote such words before: I am blind, but spring is coming.

Анализ показывает, что все релевантные понятия реализованы только в тексте № 3, что отражено в таблице:

‘двигаться в обратном направлении’	-	+(импл)	+
‘получить работу’	+	-	+
обратить внимание на результативность сделанной им надписи	—+ (другой факт)	-	—+
Новая надпись на плакате	+	+	+

Из этого следует, только в третьем тексте представлен факт, соответствующий факту исходного текста (встреча Энди на обратном пути с успешного собеседования нищего, положение которого изменила новая надпись: люди стали подавать ему деньги). В тексте № 1 не указывается, что таковая встреча имела место, при этом выражена дополнительная информация, и информация, противоречащая исходному тексту (нищему раньше, хотя и редко, но подавали милостыню). В тексте № 2 указывается только, что Энди и нищий снова встретились и обобщенно о состоянии нищего.

На основании проведенного анализа становится возможным установить, что ни в одном из текстов по причине не реализации в них неперменных смысловых компонентов, которые оказывают существенное влияние на формирование смысла, не реализуется концептуальная информация («текстема»), реализованная в исходном тексте. Из этого следует, что ни один из текстов нельзя признать отвечающим всем критериям адекватности. Но воспроизведение в текстах с разной степенью полноты фактуальной информации дает основание распределить их по степени адекватности тексту исходному. Во всех текстах смысл формируется, исходя из их поверхностного содержания, и сводится к следующему: слепой – человек, который не обладает возможностью видеть красоту окружающего мира. Таким образом, было установлено, что текст № 2 менее всего отвечает требованиям адекватности, поскольку, во-первых, содержит лишь некоторые смысловые элементы исходного текста, а во-вторых, реализуемая фактуальная информация противоречит той, что была представлена в тексте, на основе которого он был создан. Наиболее адекватным следует признать текст № 3, который, хотя и содержит меньшее количество реализованных семантем исходного текста, но при этом отсутствуют дополнительные смысловые элементы, выражающие противоречащую исходному тексту информацию. Вторую позицию по адекватности занимает текст № 1.

Таким образом, принятые функциональные критерии адекватности и принципы определения адекватности пересказов, доказывают свою эффективность и позволяют не только выявить степень адекватности того или иного текста, но и сформулировать ряд прескриптивных положений, на основании которых возможным становится создание адекватного исходного текста этого типа.

Источники и литература:

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода) / Л.С. Бархударов. – М.: «Междунар. отношения», 1975. – 240 с.
2. Блакар Р. Язык как инструмент социальной власти / Р. Блакар // Язык и моделирование социального взаимодействия. – М.: «Прогресс», 1987. – С. 88-126.
3. Брудный А. А. Психологическая герменевтика. Учебное пособие / А. А. Брудный. – М.: Лабиринт, 1998. – 336 с.
4. Голев Н. Д. К основаниям деривационной интерпретации вторичных текстов [Электронный ресурс] / Н. Д. Голев, Н. В. Сайкова // Алтайские лингвистические страницы: [сайт]. – Барнаул. – Режим доступа: <http://lingvo.asu.ru/golev/articles/z89.html>
5. Дорофеев Ю. В. Воздействие как инвариантная функция текста / Ю. В. Дорофеев // Культура народов Причерноморья. Научный журнал. – Симферополь, 2007. – № 110. – Т. 2. – С. 166-169.
6. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) / В. Н. Комиссаров. – М.: ВШ, 1990. – 251 с.
7. Красных В. В. Виртуальная реальность или реальная виртуальность? (Человек. Сознание. Коммуникация) / В. В. Красных. – М.: Диалог-МГУ, 1998. – 352 с.
8. Красных В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? / В. В. Красных. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. – 375 с.
9. Латышев Л. К. Курс перевода: Эквивалентность перевода и способы ее достижения Л.К. Латышев. – М.: Международные отношения, 1981. – 247 с.
10. Маркина М. Г. Адекватность как переводческая проблема / М. Г. Маркина // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Мовознавство». – Днепропетровск: Издательство ДНУ, 2008. – № 11. – Т. 16. – С. 184-190.
11. Маркина М. Г. Подсистема регулятивных языковых средств сквозь призму трехуровневой модели языка: к вопросу о «текстовом инварианте» и его реализациях (интерлингвистический аспект) / М. Г. Маркина // Культура народов Причерноморья. Научный журнал. – Симферополь, 2009. – № 168. – Т. 2. – С. 57-60.
12. Нестерова Н. М. Текст перевода – текст вторичный? (к постановке и обоснованию проблемы) / Н. М. Нестерова // Проблемы прикладной лингвистики. Сборник статей. – М.: Азбуковник, 2001. – С. 133-145.
13. Нуриев В. А. Адекватность перевода как лингвистическая проблема / Нуриев В. А. // Вестник ВГУ, Серия лингвистика и межкультурная коммуникация. – Воронеж, 2003. – № 1. – С. 80-87.
14. Рудяков А. Н. Язык, или Почему люди говорят (опыт функционального определения естественного языка) / А. Н. Рудяков. – К.: Грамота, 2004. – 224 с.
15. Солодянкина Н. В. Целостность текста в аспекте согласования его формальной и смысловой структур: (на материале исход. и вторич. текстов): автореф. дис. ... канд. филол. наук / Солодянкина Н. В.; Кемер. гос. ун-т. – Кемерово, 2004; [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.osu.ru/sites/lab-philology/docs/ar006.pdf>
16. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений / Российская академия наук. Институт русского языка им. В. В. Виноградова. – 4-е изд., дополненное. – М.: Азбуковник, 1999. – 944 стр.
17. Швейцер А. Д. Теория перевода: статус, проблемы, аспекты / А. Д. Швейцер. – М., 1988. – 211 с.
18. OALD – A.S.Hornby Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English (fifth edition). – Oxford: Oxford University Press. – 1995. – 1430 p.

УДК 81'373.7:801.676

Маркітантов Ю. О.

СУБСТИТУЦІЯ ЯК СПОСІБ АКТУАЛІЗАЦІЇ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ

В статье исследуется субституция как один из способов актуализации фразеологизмов в произведениях украинских, русских, белорусских поэтов. Показано мастерство использования поэтами общеязыковых фразеологизмов в трансформированной форме. Акцентируется внимание на стилистических эффектах, достигаемых авторами при актуализации фразеологизмов в поэтическом произведении.

Ключевые слова: фразеологизм, трансформация, субституция, поэтический текст.

У статті досліджується субституція як один із способів актуалізації фразеологізмів у творах українських, російських та білоруських поетів. Показано майстерність використання поетами загальномовних фразеологізмів у трансформованій формі. Акцентується увага на стилістичних ефектах, яких досягають автори при актуалізації фразеологізмів у поетичному творі.

Ключові слова: фразеологізм, трансформація, субституція, поетичний текст.

In the article the substitution as one of the ways of actualization of phraseologisms in poems of Ukrainian, Russian and Belorussian poets is investigated. The skill of using commonlanguage phraseologisms by the poets in the transformed forms is shown. The emphasise is laid on stylistic effects, which are reached by the author at actualization of phraseologisms in poems.

Key words: phraseologism, transformation, substitution, poem.

У сучасній лінгвістиці виділяють три основні аспекти дослідження фразеології – структурний, функціональний і когнітивний. Їх заперечуючи значимості кожного з них, висловимо думку, що аналіз фразеологічного матеріалу з погляду його ролі та поведінки в конкретних художньо-мовленнєвих умовах має важливе значення у розкритті властивостей та особливостей як самих фразеологічних одиниць (ФО), так і того мовленнєвого середовища, в яке їх уведено.

Питання актуалізації фразеологічних одиниць у художніх текстах були об'єктом досліджень як українських, так і інших східнослов'янських дослідників. Серед найвідоміших науковців, в поле зору лінгвістичних досліджень яких потрапляли фразеологічні одиниці та їх поведінка й можливості посилення образності у художньому мовленні, назовемо таких: С. Александрова, М. Алексеєнко, М. Бакіна, А. Емірова, І. Гнатюк, А. Аксамітов, В. Ковальов, І. Лепешев, А. Мелерович, В. Мокієнко, Н. Неровня, Л. Стоян, В. Телія, М. Шанський, та інші. Однак багатоплановість об'єкта дослідження (ФО) та багатожанровість художніх текстів зумовлюють необхідність подальшого дослідження цієї проблеми.

Відсутність ґрунтовного дослідження, присвяченого аналізу способів актуалізації ФО у поетичних текстах близькоспоріднених мов (українській, російській та білоруській), зумовлено вибір теми нашої статті.

Мета нашої роботи – висвітлення прийомів уведення фразеологізмів у тексти поетичних творів шляхом використання субституції як одного із найпоширеніших різновидів структурно-семантичного типу трансформацій, при якому властивості, характерні ФО в загальномовному вживанні, актуалізуються і набувають нових ознак, зумовлених особливістю їх включення до тексту.

Під актуалізацією фразеологізмів у поетичному тексті ми розуміємо ті нові семантичні й стилістичні ефекти, які виникають при введенні фразеологічних одиниць у контекст.

Фразеологічні засоби мови у поетичному мовленні, на наш розсуд, є тим багатогатним матеріалом, який не втрачає своєї актуальності від значного за обсягом дослідницького матеріалу, що з'являється останнім часом з-під

пера багатьох мовознавців. Пояснюється це, передусім, високом ступенем концентрації у фразеологізмах народного світогляду, ментальності народу. Вони, як ні жодна з одиниць національної мови, проникають у глибини народної психіки і, завдяки цьому, є виразниками та репрезентаторами етнолінгвокультурологічної системи конкретного народу.

Крізь цю призму аналіз східнослов'янської поезії з погляду дослідження субституції як найсуттєвішого способу введення ФО у поетичний текст, якому автори найчастіше віддають перевагу для актуалізації не лише фразеологічної одиниці, а й контексту, видається найбільш привабливим і дієвим.

У фразеологізмах більшою мірою, ніж у словах, розмита емоційна оцінка, а точніше – е м о т и в н е в і д н о ш е н н я мовця/слухача до позначуваного» [11, с. 86]. Суть цієї розмитості В. Телія пояснює складністю семантичної природи фразеологізмів – «саме значення ідіом «обтяжено» відношенням мовця/слухача до образу, який певним чином асоціює ім'я і закріплений за ним фрагмент дійсності [11, с. 86]. І образ цей може порізному сприйматися адресантом і адресатом, на що суттєво впливатиме ще й контекст. Таким чином, фразеологізми у поетичних текстах є тими художніми засобами, які сприяють творчому осмисленню художнього твору читачем (слухачем), що не завжди може збігатися із задумом автора.

Фразеологізм у поетичному тексті, за справедливим твердженням С. Тур, «одночасно акумулює і породжує додаткові текстові смисли, віддзеркалюючи специфіку авторського бачення світу. ФО є важливим засобом когезії в поетичному тексті, взаємодія ФО і тексту виявляється не лише на семантичному, але й на структурному, сюжетному і композиційному рівнях цілого тексту» [12, с. 90]. Як наслідок – основний фонд фразеологізмів, виявлених у досліджуваних творах, становлять загальноомовні одиниці, які фіксуються як тлумачними, так і фразеологічними словниками української, російської та білоруської мов.

Але поети не обмежуються використанням готових мовних злитків-образів. Загострити увагу читача (слухача), подекуди висвітлити образ, а подеколи й внести свої неповторні нюанси в загальновідомі мовні формули – ось що найбільше захоплює майстрів поетичного слова. І це є характерним як для українських, так і для інших слов'янських поетів.

Серед найвідоміших і найрезультативніших у семантико-функціональному сенсі способів трансформації ФО виділимо структурно-семантичні видозміни загальноомовних фразеологізмів. Так, скажімо, у поезії-метафорі «Вже не стачить старих підшов...» Ігор Римарук актуалізує шляхом заміни компонента відомий фразеологізм *нитка увірвалася* (увралася, обірвалася) *чия, кому і без додатка «настав кінець для когось-чогось; нема того, що було»: Може, ікла ще не тупі, / не увралась вервечка, / і лише бракувало тобі / для душі – Берестечка?* [8, с. 17].

Компонент *нитка* автор замінює на *вервечка*. На перший погляд, заміна не зовсім вдала, адже застаріле слово *вервечка* – мотузка, на якій підвішувалася люлька [9, с. 134]. Та, гадаємо, у цьому випадку на основне значення накладається ще й переносне: «рядь, толпа людей, животных» [9, с. 134]. Тобто *вервечка* – це і *нитка*, яка єднає минуле із сьогоденням, і *ряд* історичних подій, які бентежать душу ліричного героя.

Дослідники зауважують, що лексична заміна компонента (компонентів), або субституція, – один із найпоширеніших різновидів структурно-семантичного типу трансформацій ФО [3, с. 108].

Досить поширеним у поетичному мовленні є заміна фразеологічного компонента ситуативним синонімом, який «поза конкретних обставин ніяк не асоціюється з витісненим компонентом» [4, с. 67]. Наприклад, у Кастуся Жука читаємо: *Накажы, што сябе на пакуты / Вырак я да знямення, / П'ю гаркату жыцця і атруту – / А веру ў сумленне...* [6, с. 79]. Вкажемо, що книжний фразеологізм *піць (выпіць) горкую чашу да дна*, набувши вигляду: *піць гаркату жыцця і атруту* як у формі, так і у семантиці зазнав революційних змін.

Цей самий фразеологізм кардинально змінює І. Римарук, надаючи йому можливість заграсти усіма своїми потенційними барвами у конкретному контексті. Поет заміною компонента *чаши* на *побрехенька* дещо заземлює, конкретизує семантику загальноомовної одиниці. До того ж і перший компонент змінено, щоправда не суттєво: *А тоді – жебони, гомони, говори, / допивай побрехеньку до денця...* / Тільки ж ліс попід сивим верхів'ям гори – / як зелена пов'язка чеченця [8, с. 16]. В іншому поетичному творі («Останній біженець із різдвяних легенд...») поет вдається до більш кардинальних змін цього фразеологізму: проводить заміну дієслівного компонента, чим додає до контексту семантику неповноти дії, причому компонент-означення теж замінюється (замість *грку* – *кожну*) з об'єктивних причин: у попередньому рядку-вірші компонент *чаши* вжито у прямому значенні, що надає стилістичного ефекту актуалізації прямого і фразеологічного значення завдяки їх зіткненню в мінімально можливому контексті. Перед нами оригінальне поєднання прийому субституції (структурно-семантична трансформація ФО) з подвійною актуалізацією (семантичний тип трансформації): *Уже наповнюються сім Господніх чаш – / мені роковано надпити кожну чашу... / Зваливши згарища на спину черепашу, / виходить темна звірина на темну пащу. / Страшуся присуду: «Ти з нею. Ти не наш» [8, с. 12].* Враження від ефекту новизни підсилюється ще й тим, що фразеологізму передусє лексичний оказіоналізм *роковано*, створений автором у супереч існуючим словотвірним законам.

Якщо при заміні компонента узуальним чи зв'язаним синонімом змін у семантиці практично не відчувається (ці зміни можливі лише на рівні відтінків значення, на рівні входження в контекст), то ситуативний синонім більш рішуче вторгається у план змісту фразеологізму.

Одна із причин субституції – конкретизація семантики фразеологізму. «Готова формула у мовленні поширюється на конкретний випадок, що має свої особливості» – зазначає Є. Бахмутова [2, с. 71]. Цей конкретний випадок диктується умовами контексту. Так, у відомому трьом східнослов'янським мовам фразеологізмі *брати / взяти бика за роги* – «діяти енергійно, рішуче, починаючи з головного, найважливішого» Є. Євтушенко замінює компонент *бика* на *удачу*, досягаючи цим високого ступеня конкретизації образу: *До сорока, до сорока / схватить удачу за рога / на ярмарку мы скачем* [5, с. 282].

Часто поети трансформують фразеологізм з (від) *голови [аж] до ніг* – «повністю, цілком, весь». Є. Євтушенко, скажімо, вдається до такої видозміни: *Вся от головы и до хвоста – / ты гниешь, империя чиновничья, / как слепое, жалкое чудовище* [5, с. 217]. І хоча семантика перетвореного фразеологізму практично не змінюється, але вона стилістично виправдана ситуацією. В. Соколов так актуалізує цей фразеологізм: *А уж дворник торопится к дому, / любопытен от пят до седины* [10, с. 99]. Слово *седина* в структурі ФО вносить у контекст елемент піднесення [див.: 1, с. 227] і одночасно вказує на вік персонажа. А Ліна Костенко вдається до такого оновлення цього фразеологізму: *Судья здригнулся. Осахнулся напов. / Горбань охляв од чуба до халля. / Козак спітнів. Козацька шабля навпіл. / А стіл стоїть. Так само, як стояв* [7, с. 85]. І теж не безпідставно: *чуб* – атрибут козацької зовнішності, *халля* – одягу. Завдяки цьому фразеологізм з національно-нейтрального переходить у розряд одиниць з яскравою етносемантикою.

Так актуалізуються не лише функціонально-семантичні потенції фразеологізмів, їх образність, але й «фонові знання» читача чи слухача. І грає від цього як фразеологічна одиниця, так і поетичний текст у цілому.

Джерела та література

1. Бакина М. А. Общезыковая фразеология как выразительное средство современной поэзии / М. А. Бакина // Некрасова Е. А., Бакина М. А. Языковые процессы в современной русской поэзии. – М.: Наука, 1982. – С. 189-306.
2. Бахмутова Е. А. Выразительные средства русского языка / Е. А. Бахмутова. – Изд-во Казанского ун-та, 1967. – 166 с.
3. Білоноженко В. М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк. – К.: Наук. думка, 1989. – 156 с.
4. Дубинский И. В. О смысловых изменениях фразеологических единиц в контексте / И. В. Дубинский // Вопросы стилистики. – Саратов: Изд-во Саратовск. ун-та, 1962. – Вып. I. – С. 65-72.
5. Евтушенко Е. Избранные произведения. В 2-х томах. – Т. 2. – Стихотворения и поэмы / Е. Евтушенко. – М.: Худож. литература, 1975. – 400 с.
6. Жук К. Галгофа: Вершы і паэмы / К. Жук. – Мн.: Маст. літ., 1997. – 254 с.
7. Костенко Л. В. Навчальний посібник-хрестоматія / Ідея, упорядкування, інтерпретація творів Григорія Ключека / Л. В. Костенко. – Кіровоград: Степова Еллада, 1999. – 320 с.
8. Римарук І. М. Діва Обида. Видіння і відлуння / І. М. Римарук – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1998. – 128 с.
9. Словарь української мови / [упор. Б. Грінченко]: В 4-х т. – К.: Наук. думка, 1996. – Т. 1. – С. 134.
10. Соколов В. Н. Избранные произведения. В 2-х томах. – Т. 1. – Стихотворения / В. Н. Соколов. – М.: Худож. литература, 1981. – 463 с.
11. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. – 288 с.
12. Tur S. Tekstoobrazujuca rola frazeologizma w nowoczesnym rosyjskim poetyckim tekście / S. Tur // Nowa frazeologia w nowej Europie. 13. Nowa frazeologia w nowej Europie. Neue Phraseologie im neuen Europa. Słowo. Tekst. Czas. VI: Tezy referatów międzynarodowej konferencji naukowej, Szczecin, 6-7 września 2001 r. / Pod redakcją Hany Waltera, Walerija Mokijenkij i Michała Aleksiejenki. – Greifswald, 2001. – С. 89-90.

УДК 811.161.2'38:35

Марко І. В.

«ВІСНИК ЗАКОНІВ ДЕРЖАВНИХ...» ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ПРОЦЕСУ СТАНОВЛЕННЯ ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОГО СТИЛЮ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО ВАРІАНТА ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

В статті вперше в українському мовознавстві к лінгвістичному дослідженню привлечен текстовий корпус «Вісників законів державних» з метою аналізу засобів офіційно-ділового стилю західноукраїнського варіанта літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ століття. Визначено тематичні групи спеціальної лексики, схарактеризовано кліше та виявлено вплив писемної традиції на становлення засобів досліджуваного стилю.

Ключевые слова: официально-деловой стиль, западноукраинский вариант литературного языка конца ХІХ – начала ХХ в., клише.

У статті вперше в українському мовознавстві до лінгвістичного опрацювання залучено текстовий корпус «Вісників законів державних» з метою аналізу засобів офіційно-ділового стилю західноукраїнського варіанта літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ століття. Визначено тематичні групи спеціальної лексики, схарактеризовано кліше та виявлено вплив писемної традиції на становлення засобів досліджуваного стилю.

Ключові слова: офіційно-діловий стиль, західноукраїнський варіант літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст., кліше.

The author of the present article uses the corpus of the texts «Herald of State Laws» to reveal the official style of the West Ukrainian variant of the standard language of the late ХІХ – early ХХ century. Thematic groups of the specific vocabulary and clichés are defined and characterized. The influence of the writing traditions on the establishment of the means of the studied style is outlined.

Key words: official style, West Ukrainian variant of the standard language, cliché.

У сучасних мовознавчих працях, присвячених дослідженню історії офіційно-ділового стилю, період кінця ХІХ – початку ХХ ст. залишився поза увагою спеціальних лінгвістичних студій, проте саме західноукраїнські суспільно-політичні реалії кінця ХІХ – початку ХХ ст. відіграли надзвичайно важливу роль в історії стилістичного розвитку української літературної мови, зокрема, у виробленні зразків офіційно-ділових текстів як наслідку набуття представниками українських освічених верств якісного нового суспільного та мовного досвіду. За радянських часів проблема західноукраїнського варіанта літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст. не мала перспектив дослідження з огляду на тогочасну мовну політику. Ґрунтовний аналіз процесів формування лексичного фонду літературної мови, вживаної на західноукраїнських теренах, подали у своїх працях лише М. Жовтобрюх [2] та О. Муромцева [5].

З часу проголошення державної незалежності України дослідники виявляють дедалі більше зацікавлення до особливостей формування західноукраїнського культурного середовища в часи Австро-Угорщини та проблеми становлення західноукраїнської мовно-літературної практики цього періоду. Так, у працях Г. Бідера [1], М. Мозера [4], Л. Ткач [7; 8] наведено переконливі аргументи щодо доцільності залучення текстів західноукраїнських періодичних видань другої половини ХІХ – початку ХХ ст. як джерельної бази для вивчення зразків офіційно-ділового стилю західноукраїнського варіанта літературної мови цього періоду. Адже чимало видань Галичини й Буковини і Галичини, які можуть прислужитися сучасним дослідникам історії цього стилю, й досі не описані – ані стилістично, ані лексикографічно. На це існували певні причини, пов'язані з упередженим ставленням до текстових зразків української мови в її галицько-буковинському вияві, яку «розглядали зазвичай у контексті місцевого колориту, створеного вживанням діалектизмів» [7, с. 7]. Поза увагою залишалася суттєва обставина: тексти галицько-буковинської періодики відображають функціонування української мови й у сфері офіційних стосунків, у місцевому самоврядуванні, в галузі освіти тощо. Як зазначає Г. Бідер, «визнання українців за рівноправну етнічну групу дозволило їм брати участь у політичному житті й мати можливості культурного розвитку» [1, с. 24], а отже – й можливості для розвитку стилів української мови, у тому числі – й офіційно-ділового. Завдяки тому, що законодавчо українська мова набула статусу однієї з краєвих мов (це було зафіксовано статтею 19-ою конституції Австро-Угорщини), носії української мови в Галичині й на Буковині мала змогу послуговуватися своєю рідною мовою в різноманітних сферах політичного, економічного та громадського життя. Дослідивши умови функціонування української мови в галицько-буковинському середовищі й порівнявши загальну картину мовної ситуації на підкарпатській та підросійській частинах України, Ю. Шевельов писав: «Контраст дійсно вражав. Коли ж прикласти абсолютну мірку, то виявиться, що стан української мови в Галичині був вельми далекий від нормального стану мови, яку підтримує і охороняє держава» [9, с. 20], але тут, на відміну від Росії, мова не була усунута з громадського життя.

Основним виданням, у якому публікувалися правові акти й офіційні документи, що регулювали всі сфери суспільного та політичного життя коронного краю Буковина, був «Вісник законів державних для королівств і країв, заступлених в державній раді», що виходив окремими збірниками. Саме з виданням цих збірників законів

пов'язуємо початки офіційно-ділового стилю української мови на західноукраїнських землях кінця XIX – початку XX ст.

Перші видання «Вісника для Царства Австрії» (ВЗД 1871) видавали етимологічним правописом – так званім «язичієм» (правописна система, яка спиралась на традиції церковнослов'янської мови). «Язичієм» традиційно називають книжну українську мову в Галичині, що її вживали у шкільних підручниках, періодичних виданнях, художніх творах. М. Жовтобрюх визначив цей зразок літературної мови як «суміш церковнослов'янської, староукраїнської, елементів діалектних, польських і російських» [3, с. 82]. Г. Бідер, визначаючи мову Вісників 1849 – 1851 рр. як «мішану русько-церковнослов'янську мову», схиляється до думки, що «ці переклади заклали підвалини української правничої термінології на німецько-польсько-чеській основі» [1, с. 27], напр., Власність, недвижимі, см. Продажа; Власть повітових старостів; Військові в палаті послов; Вірою с'удебні; Договори статські; книги гронтові тощо (ВЗД 1871, с. X-XVIII).

З 1896 р. збірники «Вісника законів державних для королівств і країв, заступлених в державній раді» починають видавати фонетичним правописом (ВЗД 1896). Слушною є думка М. Мозера, що саме «збірник 1896 р. остаточно запровадив новочасну українську правничу мову» [4, с. 681]. З того ж таки 1896 р. спеціально для Буковини окремим виданням українською мовою почав виходити «Вістник законів і розпоряджень для воєводства Буковини» (ВЗДБ 1897; ВЗДБ 1898; ВЗДБ 1899; ВЗДБ 1900).

Аналіз текстового корпусу законів «Вісника...» дозволяє виокремити чималий реєстр лексичних одиниць та сталих мовних зворотів, властивих для офіційної західноукраїнської мовної практики кінця XIX – початку XX ст. Ці мовні засоби можна розподілити за тематичними групами, що відображають комунікативні сфери:

1) слова і словосполучення на позначення понять з адміністративної сфери: **виборча ординація** – положення про вибори; **виделіувати** – направити, визначити делегатом; **виеднати** – домогтися, виклопотати; **виказати ся** – відзвітувати; **виконувати прикази** – виконувати накази; **виповісти** – відмовити; **виповнюванє зобов'язань** – виконання обов'язків та зобов'язань; **випосажений** – забезпечений платнею; **заїменувати** – призначити на посаду; **переводити виборчий устав** – проводити вибори; **постепенне посуванє (аванс)** – просування, підвищення у службі;

2) назви державних та судових посад: **агенти (справники)** – діловоди, **адміністратори (завідувники)** **почтових урядів** – адміністратори (завідуючі) поштових відомств, **громадські радники (присяжні)** – громадські радні, **державний функціонер** – урядник, **дорядник правний** – юрист-консульт, **муж довіря** – депутат, **попередник в уряді (продекан)** – заступник декана; **функціонер** – урядовець;

3) назви адміністративно-юридичної та фінансової документації: **артикул** – закон, **виказ** – звіт про фінансову діяльність, **відпис** – копія, **внесєнє** – подання, **впадочне внесєнє** – скарга про незаконне заволодіння земельної ділянки, **довжний скрип** – боргова розписка, **квит**, **квіт** – квитанція, розписка, **обіжник** – циркуляр, **реценіє** – розписка, **протокол**, **рішення**, **ухвала** – ділові документи, **перед'уклад (прелімінар)** – проект бюджету; **показчик (консигнація)** – реєстр, в якому вписуються понаднормові нічні години праці, **рішуча грамота (поліса)** – страховий поліс;

4) спеціальна термінологія судівництва (назви судів, судових процесів, терміни, пов'язані з веденням слідства): **взиваний суд** – позовний суд, **взнов** – поновлення розгляду судової справи, **вилучєнє судиї** – відвід судді, **виточити справу** – піддати судовому розглядові, **відбирати присягу** – приймати присягу, **гривна** – грошове стягнення, штраф, **грошова кара** – грошове покарання, стягнення, **дисциплінарна кара** – дисциплінарне покарання, **доходженє** – слідство, розслідування; **екзекуція** – виконання судового присуду (розпорядження) щодо майна, примусове стягнення, вилучення майна;

5) фінансова термінологія: **амортизація** – відшкодовування, виплата, погашення, амортизація, **біжучий рахунок (квядничі діла)** – поточний рахунок, **вадином** – грошова застава, грошова запорюка, **депозит (перехов)** – депозит, **дивіденди** – відсотки від прибутку, **дисти (подєнє)** – добові гроші на відрядження, **ділова залога (кавця)** – завдаток, **затягнути позичку** – заборгувати, **комісійна покладь** – комісійний вклад, **кошторис** – кошторис, **поклади (дезипозити)** – депозитні вклади; **поновні зложеня (редепозиції)** – поновлення вкладів; **субвенція** – грошова допомога; **справозданє касове** – касовий звіт;

6) торговельна і грошово-платіжна термінологія: **вирібня** – виробництво, **відступити** – відчужити, вилучити, **готівка** – готівка, **достава** – постачання, **доставець** – постачальник, **поторжєка**, **сїїнка** – торгівництво, прицінювання, **потручувати** – здійснювати відрахування; **побирати данини** – стягати податки;

7) назви на позначення реалій і понять з поштово-кур'єрської галузі (назви посад, документів, послуг тощо): **асигнованє** – оплата за перевіз поштів, банделі, **відборці** – адресати, **замкнена конверта** – конверт, скріплений сургучевою печаткою, **запитні письма** – листи до запитання, **наслідні поштарі** – поштарі, що пересуваються пішки, **почмайстр** – поштар, **почтарка (почмайстриня)** – поштарка, **почтова щадниця** – поштова ощадна каса, **почтовий аспірант** – поштовий співробітник, **почтовий офіціал** – поштар, **почтовий переказ** – поштовий переказ;

8) поняття, що відображали самоврядну діяльність та ведення справ національних громад і товариств: **безсукотне напїмненє** – безрезультатне нагадування, **голосованє повстанєм з місць** – голосувати стоячи, **голосованє сидженєм** – голосувати сидячи, **піднятєм руки** – підняттям руки, **голосувати (гласувати) картками** – голосувати картками, виборчими бюлетенями, **дєвний порядок** – порядок денний, **неявні засіданя** – закриті засідання, **обрада** – нарада, засідання, обговорення, **перешкоджєня** – неприсутність, **скрутиня** – підрахунок голосів, **статут** – організаційно-настановчий документ товариства.

У текстовому корпусі Вісника дуже часто спостерігаємо паралельне вживання назв на позначення того самого поняття, проте перевага – на боці термінів з питомою основою, напр.: **перед'уклад (прелімінар)** (ВЗД 1896, с. 8) – проект бюджету; **подєнє (дисти)** (ВЗД 1900, с. 153) – добові гроші на відрядження; **показчик (консигнація)** (ВЗД 1900, с. 160) – реєстр, в якому вписуються понаднормові години нічної праці; **поклади (дезипозити)** (ВЗДБ 1905, с. 67) – депозитні вклади; **поновні зложеня (редепозиції)** (ВЗД 1900, с. 13) – поновлення вкладів; **попередник в уряді (продекан)** (ВЗД 1900, с. 126) – заступник декана та ін., що свідчить про активне формування офіційно-ділової термінології й пошуку лексичних одиниць для називання понять з різних сфер суспільного, політичного, економічного життя.

Характерною рисою й ознакою ділового стилю є використання кліше, «мовних стереотипів, готових зворотів, що використовуються в певних умовах і подібних контекстах» [6, с. 107]. Кліше утворює конструктивну одиницю, яка зберігає свою семантику і поняттєву виразність в офіційному мовленні.

Текстовий матеріал «Вісників...» засвідчує, що сполуки такого типу є цілком сформовані. Кожна частина тексту законів становить собою структурно-тематичну єдність, що окреслює типові для цієї частини лексичні одиниці. З-поміж цих одиниць виокремлюються функціонально марковані кліше – готові цілісні сполуки, що служать для вираження понять, дій, відношень у сфері офіційних стосунків. Напр.: **виконувати чинність** – виконувати обов'язки (...коли такому членови стало неможливо або вельми трудно виконувати дальше свою чинність із-за недуги, то міністер торгівлі застерігає собі покликати на єго місце заступника... (ВЗД 1900, с. 152); **до розпорядимости** – до розпорядження (Як дово краєвий банк не мав до розпорядимости власних

функціоналів до таких фахових провірювань, то можна удати ся о фахову інформацію, яку власне згадано, до буковинського культурно-технічного краєвого уряду (ВЗДБ 1905, с. 71); **на жаданє** – на вимогу (Ц. к. міністерство скарбу розпоряджує ... **принимати на жаданє** сторін до виміни на законні средства виплати – ті срібні здаткові монети по 20, 10 і 5 кр. австр[ійської] вал[юти] (ВЗД 1900, с. 39); **не має управління** – не має дозволу (Сли подружжє з помершим мужем стало заключене аж під час стану супочинку або спільне супружеске пожитє з провини жєни стало знесене судовим розводам, то вдова **не має управління** на пенсію (ВЗДБ 1909, с. 150); **не супротивити ся** – не суперечити (З початком вважности сего закона **тратять важність** всі дотеперішні закони і приписи відносячі ся до предмету того-ж, оскільки они **не супротивлять ся** постановам сего закона, або оскільки сей закон прийшов на місце тих-же (ВЗДБ 1909, с. 154); **не улягає обмеженню** – не підлягає обмеженню, не має обмежень (Відвiчальність почтарів за їх помічні органи **не улягає ніякому обмеженню** навіть в случаю адміністрації, яка має місце після §-у 33, ч. 1-4 (ВЗД 1900, с. 166); **після розваги** – згідно з розглядом (До ділокруга банку належить: <...> в) давати позички <...> або такі вартні папери приватних підприємств місцевих желізниць, що забезпечені достаточо запорукою доходів з боку держави, краю чи иншим способом **після розваги** державної управи (желізничі позички) (ВЗДБ 1905, с. 66); **по мисли пляну** – згідно з планом (Краєвий банк управнений застановити виплату дальших частий позички, скоро виплачені квоти не ужито **по мисли** одобреного **плану** (ВЗДБ 1905, с. 70); **по мисли постанов** – згідно з постановами (Спілці уділює ся в ціли построєня концесіонованої желізниці право вивласненя **по мисли постанов** дотичних законних приписів (ВЗД 1900, с. 4).

Вищенаведені мовні сполуки виявляють типові ознаки кліше – стійкість, яка виявляється у сталості моделі та лексичного її наповнення, та відтворюваність, яка виражається в однотипному позначенні повторюваних ділових операцій, дій.

Особливістю західноукраїнського мовного середовища кінця XIX – початку XX ст. була також українсько-польська та українсько-німецька двомовність, унаслідок чого чимало лексичних елементів, які мали споріднені з українськими кореневі морфєми, не сприймалися як запозичені, а закріплювалися в літературній мові. Цей процес був підкріплений тривалою традицією вживання німецької та польської мов у сфері офіційно-адміністративних стосунків.

У досліджуваних текстових виданнях можна помітити вплив писемної традиції на становлення засобів офіційно-ділового стилю західноукраїнського варіанта літературної мови кінця XIX – початку XX ст. Передусім ця традиція характеризувалася кількасотлітніми контактами з польською мовою та калькуванням мовних одиниць як найбільш типовим виявом інтерферентних процесів. Тривала двомовність українських освічених верств сприяла виробленню спільного шару одиниць офіційно-ділового стилю, серед яких було чималр латинізмів спільного польсько-українського фонду, напр.: **амортизація** – *n. amortyzacja* – відшкодовування, виплата, погашення, амортизація; **без skutku** – *n. bez skutku* – безуспішно; **виборча ординація** – *n. ordynacja* – положення про вибори; **виеднати** – *n. wyjednać* – домогтися, виклопотати; **виказ** – *n. wykaz* – звіт про фінансову діяльність; **виказати ся** – *n. wykazać się* – відзвітувати; **виточити** – *n. wytoczyć* – піддати судовому розглядові, **відсунути** – *n. odstąpić* – відчужити, вилучити; **гривна** – *n. grzywna* – грошове стягнення, штраф; **довжний скрун** – *n. skrypt dłużny* – боргова розписка; **дорадник правний** – порів. *n. dorada* – юрист-консульт; **доходженє** – *n. dochodzenie* – слідство, розслідування; **ексекуція** – *n. egzekucja* – виконання судового присуду (розпорядження) щодо майна, примусове стягнення, вилучення майна; **заїменувати** – *n. mianować na stanowisko* – призначити на посаду; **затягнути позичку** – *n. zaciągnąć pożyczkę* – заборгувати; **обрада** – *n. obrada* – нарада, засідання, обговорення; **переводити виборчий устав** – *n. przeprowadzić, przeprowadzać* – провести, здійснити, виконати; **побирати данини** – *n. pobierać* – 1) брати, одержувати, 2) стягувати (мито тощо); **справоздання** – *n. sprawozdanie* – звіт та ін.

Подані лексичні одиниці та словосполучення, характерні для офіційно-ділової сфери західноукраїнського варіанта літературної мови кінця XIX – початку XX ст., не збереглися в своєму історичному статусі. В сучасному офіційно-діловому стилі вони мають інші (синонімічні) відповідники і лише окремі мовні одиниці засвоїлися без змін, напр.: **вести справи, давати позику, готівка, загальне голосування, загальні збори, скликати збори, касова книга, присяжні, поштовий переказ, протокол, рішення, статут, ухвала** тощо.

Свідченням достатньої сформованості засобів офіційно-ділового стилю західноукраїнського варіанта літературної мови кінця XIX – початку XX ст. є доволі сформована лексико-поняттєва база виражальних засобів офіційно-ділового стилю, на що вказують уживані у «Вісниках законів державних...» тематичні групи лексичних одиниць та сталих висловів за відповідними сферами вживання; стандартизація окремих сталих сполучень, які виразно виявляють ознаки кліше, конструктивних одиниць, що зберігають свою семантику й поняттєву виразність в офіційному мовленні. Аналіз лексичних одиниць та сталих мовних сполук, представлених текстами «Вісників...», виявляє вплив писемної традиції на становлення засобів офіційно-ділового стилю західноукраїнського варіанта літературної мови досліджуваного періоду. Ця традиція характеризується кількасотлітніми контактами з польською мовою, взаєминами української і польської мов у сферах адміністрування, правових і майнових стосунків давнішого часу.

Дослідження історії офіційно-ділового стилю української мови потребує всебічного, комплексного аналізу західноукраїнських текстових джерел другої половини XIX – початку XX ст. Це необхідна ланка, що дозволяє висвітлити відображення типових мовних одиниць офіційно-ділового стилю в українській лексикографічній практиці радянської доби, а також сучасні тенденції розвитку цього стилю.

Джерела та література

1. Бідер Герман. Українська мова в Габзбурзькій монархії (1772-1918 pp.) / Герман Бідер // Мовознавство. – 1997. – № 1. – С. 24-29.
2. Жовтобрюх М. А. Мова української періодичної преси (кінець XIX – початок XX ст.) / Михайло Жовтобрюх – К.: Наукова думка, 1970. – 303 с.
3. Жовтобрюх М. А. Мова української преси (до середини дев'яностих років) / Михайло Андрійович Жовтобрюх. – К.: Вид-во Академії наук УРСР, 1963. – 412 с. (Акад. наук Укр. РСР. Ін-т мовознавства).
4. Мозер М. Причинки до історії української мови / За заг. ред. С. Вакуленка. – Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2008. – XVI. – 832 с.
5. Муромцева О. Г. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX – на початку XX ст. – Харків, 1985. – 152 с.
6. Словник лінгвістичних термінів / [уклад. Ганич Д. І., Олійник І. С.] – К.: Вища школа, 1985. – 360 с.
7. Ткач Л. О. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX століття. Джерела і соціокультурні чинники розвитку. Частина 2. / Людмила Олександрівна Ткач. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2007. – 704 с.
8. Ткач Л. О. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX століття. Частина: Матеріали до словника / Людмила Олександрівна Ткач. – Чернівці: Рута, 2000. – 408 с.
9. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941): Стан і статус. / Ю. Шевельов. – Чернівці: «Рута», 1998. – 208 с.

Перелік умовних скорочень

ВЗД 1871 – Вістникъ законовъ державныхъ для королевствъ и краєвъ въ державной думѣ заступленныхъ. Рочникъ 1871. – Вѣдень: Тискомъ цѣсарско-королевской надворной и статской печатни, 1871. – 440 с.

ВЗД 1896 – Вістник законів державних королівств і країв заступлених в раді державній. Рочник 1896. – Відень: Із цісарсько-королівської надворної та державної печатні, 1896. – 766 с.
 ВЗД 1900 – Вістник законів державних королівств і країв заступлених в раді державній. Річник 1900. – Відень: Із цісарсько-королівської надворної та державної печатні, 1900. – 674 с.
 ВЗДБ 1897; ВЗДБ 1898; ВЗДБ 1899; ВЗДБ 1900 – Вістник законів і розпоряджень для воєводства Буковини: Щорічник. Вип. 1-15 (1897 р.); Вип. 1-32 (1898 р.); Вип. 1-37 (1899 р.); Вип. 1-31 (1900 р.). – Чернівці: Ц. к. університетська друкарня р. Екгардта (Осип Муха), 1897-1900.
 ВЗДБ 1905; ВЗДБ 1906; ВЗДБ 1907; ВЗДБ 1908; ВЗДБ 1909; ВЗДБ 1910 – Вістник законів і розпоряджень для воєводства Буковини: Щорічник. Вип. 1-45 (1905 р.); Вип. 1-38 (1906 р.); Вип. 1-34 (1907 р.); Вип. 1-53 (1908 р.); Вип. 1-76 (1909 р.); Вип. 1-74 (1910 р.). – Чернівці: Ц. к. університетська друкарня р. Екгардта (Осип Муха), 1905-1910.

УДК 811.11

Маслова Ж. Н.

ПОЭТИЧЕСКИЙ ДИСКУРС

Поэтический дискурс исследуется как одно из условий формирования смысла поэтического текста и трансляции художественных канонов. Направления изучения поэтического дискурса рассматриваются в рамках когнитивно-прагматической парадигмы.

Ключевые слова: поэтический дискурс, интердискурсивность, матрица, метапоэтическая координата.

Поетичний дискурс досліджується як одна з умов формування сенсу поетичного тексту і трансляції художніх канонів. Напрямки вивчення поетичного дискурсу розглядаються в рамках когнітивно-прагматичної парадигми.

Ключові слова: поетичний дискурс, інтердискурсивність, матриця, метапоетическая координата.

In this paper poetic discourse is considered as an important term for formation of the meaning of the poetic text and for translation of poetic canons. Areas of study of poetic discourse are considered in the framework of cognitive-pragmatic paradigm.

Key words: poetic discourse, interdiscourse quality, matrix, metapoetic coordinate.

Язык не свободен от сознания человека, он хранит и структурирует коллективный и индивидуальный опыт. Существует и обратная связь – язык служит одним из условий для развития индивидуального и коллективного человеческого сознания. Одной из нерешенных проблем является изучение особенностей структурирования опыта в различных сферах языковой деятельности. В частности, искусство поэзии базируется на языке и речи как системе условных знаков, которая придает объективность элементам внечувственного мышления, лишенным образа и формы. Однако смысл, возникающий в поэтическом тексте, существенно отличается от смысла, возникающего в обыденной речевой практике. Это свидетельствует о наличии иных принципов и механизмов формирования художественного смысла.

Благодаря слову формируются такие характеристики восприятия как осмысленность и категориальность [1, с. 164-165]. Становится очевидной связь с дискурсом с культурой и с текстом как порождением культуры. Язык есть одновременно и продукт культуры, а также ее важная составная часть и условие существования культуры. Культура как социальный институт и форма существования коллективных ценностей формируется посредством дискурса и проявляет себя через дискурс. Дискурс обнаруживает диалектическую связь между культурой и поведением, между культурой и практикой, а также практиками искусства. Производство и чтение текстов являются дискурсивными событиями, потому что именно в процессе дискурсивной деятельности ментальные феномены могут проявлять присущие им мотивационные свойства.

Несмотря на кажущуюся свободу поэтического творчества, существует ряд факторов, которые в некоторой степени накладывают ограничения на выбор языковых средств и обуславливают принципы формирования поэтического смысла. Эти факторы обуславливают выбор тем, риторики, и то, как поэт воспринимает искусство поэзии, ее статус в конкретной исторической эпохе. Способность к поэтическому творчеству, как и речевая организация индивида, изначально являются социальным продуктом. Социальный опыт усваивается индивидом по направлениям знаний о мире и языковых знаний, индивид также воспринимает принятую в социуме систему норм и оценок, которая направляет эмоционально-оценочное маркирование всего, что фигурирует в индивидуальном сознании [1, с. 162]. Культура, таким образом, представлена в дискурсе социальным и культурологическим компонентами.

Дискурс соединяет в себе ментальные и языковые пласты, он также необходим для осуществления процессов приобретения, хранения, преобразования и получения человеком знаний. Из-за неоднородности знаний и целей деятельности человека дискурс делится на типы. «Большая часть типов дискурса имеет ограничения на диапазон возможных тем, которые мы можем назвать тематическим репертуаром определенного типа дискурса» [2, с. 152]. Анализ дискурса – это метод вскрытия знаний, представлений и оценки, стоящих за высказыванием и обуславливающих это высказывание. Именно благодаря этим знаниям высказывание приобретает определенную форму и содержание. Поступающий текст разлагается реципиентом на пропозиции, которые в процессе осмысления соотносятся со структурированными знаниями о мире и знаниями о типах дискурса и особенностях их организации [2]. Необходимо учитывать, что дискурсы зачастую четко не разграничены, они могут покрывать одно ментальное пространство, конкурируя за него, могут находиться и в отношениях смежности, перетекая друг в друга. Одни и те же концепты могут одновременно относиться к разным дискурсам. Данные концепты в рамках отдельного дискурса вступают в связи с другими концептами и приобретают специфическое значение [3, с. 68]. Несмотря на общность функций и область функционирования, следует разделять художественный, литературно-художественный и поэтический типы дискурса.

Целью данной статьи является уточнение терминов и описание главных типологических черт поэтического дискурса. *Художественный дискурс* шире литературно-художественного дискурса, он функционирует в рамках культуры и объединяет не только словесные практики искусства, но и формы взаимодействия, связанные с этими практиками. Например, написание картины, ее восприятие зрителем, а также общение на выставке по поводу данной картины – все это события художественного дискурса. Художественный дискурс тесно связан с национальным менталитетом, особенностями восприятия и отражения мира, в нем осуществляется как контактная коммуникация, так и коммуникация, отсроченная во времени. Частью художественного дискурса является *дискурс в литературе* или *литературно-художественный дискурс*. Он определяется как литературно-художественный текст в совокупности с экстралингвистическими факторами (прагматическими, социокультурными, психологическими и т. д.). Литературно-художественный дискурс представляет собой систему контекстов, в которые входит данное произведение. Это может быть биографический контекст, контекст первого издания, контекст всего творчества

автора, сам текст произведения в его прямых и обратных связях. Функционирование языка в тексте отличается от его функционирования в речевой практике и является особой областью существования языка. Для литературного дискурса важна мысль о том, что «...только контакт языкового значения с конкретной реальностью, только контакт языка с действительностью, который происходит в высказывании, порождает искру экспрессии: ее нет ни в системе языка, ни в объективной, существующей вне нас действительности» [4, с. 281]. Художественный текст, таким образом, включен в диалогические отношения и в контекст. В системе «культура» таким контекстом может быть названа традиция и экстракультурная реальность – социальные, бытовые, временные условия, обстоятельства функционирования текста. Литературно-художественный дискурс устанавливает связи между текстом и автором, текстом и читателем, автором и традицией, читателем и реальностью. Именно дискурсивная практика, включение текста в непрерывный поток различных взаимодействий обеспечивает появление такого феномена как «прецедентный текст» [5], существующий в межпоколенной передаче.

Появившиеся в последнее время работы по анализу отдельных концептов в *поэтическом дискурсе* свидетельствуют о том, что он осознается как самостоятельный тип дискурса [6, с. 346-348]. Поэзия находится несколько в стороне от повседневного социокультурного опыта человека и, в то же время, является значимым фактом национальной и мировой культуры, так как ее отличает нацеленность на познание мира, гносеологическая функция. Поэзия является частью когнитивного опыта человека, так как когниция включает в себя не только целенаправленное теоретическое познание, но и познание с помощью различных форм искусства. Поэзия также активно реагирует на изменения в социальной и культурной жизни. В попытках обретения гармонии с миром читатель ищет эквивалентную форму для своих переживаний и, таким образом, голосующее большинство делает автора известным. По нашему мнению, поэзия – вербальный код, функционирующий в заданных культурных координатах, и объективированный от человека продукт, облеченный в языковую форму результат переработки разнообразного опыта, информации об окружающем мире, наделенный эстетической функцией и ориентированный на духовную сферу деятельности человека. Посредством создания и последующего восприятия поэтического произведения осуществляется отсроченная во времени художественная коммуникация.

Специфичность поэтического языка обусловлена специфичностью поэтического дискурса. При контакте языкового значения с конкретной реальностью в сознании читателя возникает порождение новых смыслов, некоторые из которых автор даже не мог предвидеть. Поэтический язык, как результат особой языковой практики, создает возможность множественных интерпретаций, в поэтическом тексте при действии особых принципов структурирования содержания формируется также знание о мире. Одна из особенностей *поэтического дискурса* в том, что поэту постоянно нужно искать новые формы выражения устойчивых реалий мира. Ограничениями его свободы служат культурный фон, в котором он существует, и язык, на котором он пишет.

Особенностью поэтического текста является также его *интердискурсивность*. Подобно обычным текстам, большинство поэтических текстов имеют в своей структуре модели, относящиеся к другой сфере жизнедеятельности, то есть они включают элементы разных дискурсов, а значит поэтические тексты – интердискурсивны [3]. Реципиенту приходится активировать в памяти иную ментальную сферу, устанавливать связь между различными ментальными сферами и, тем самым, реализовывать ключевую особенность человеческого мышления и языка. При этом контакт дискурсов обусловлен замыслом автора и имеет ситуативный характер. Интердискурсивность четко осознается как сочетание, она дает возможность включать в поэтический текст новые, традиционно «непоэтические» элементы, что служит источником порождения новых смыслов. Смещение черт дискурсов требует концентрации сигналов смены дискурса как гарантии правильной интерпретации текста. Интердискурсивность может быть спонтанной или инсценируемой. В поэтическом тексте это, чаще всего, инсценируемая интердискурсивность. Интердискурсивность стала одной из текстообразующих черт поэзии XX в. Высказываясь В. Полухиной доказывает, что подобное смещение дискурсивных черт осознается как читателями, так и исследователями: «Бродский создал русский эквивалент идиоматики англо-американского стиха XX века, в первую очередь, конечно, оденовского. Это, в общем-то, очень искусственный лирико-иронический сплав вульгарного просторечия и интеллектуального дискурса, который только каким-то чудесным образом производит впечатление естественного» [7, с. 449]. Интердискурсивность – качество, не зависящее от языковой и культурной принадлежности поэтического текста. Благодаря осознанию интердискурсивности становится возможной смена регистра, которая проявляется в авторской интонации: «Сюды / забрел я как-то после ресторана / взглянуть глазами старого барана / на новые ворота и в пруды (И. Бродский), подборе образов: «For love – I would / split open your head and put / a candle in / behind the eyes. / Love is dead in us / if we forget / the virtues of an amulet / and quick surprise» (R. Creeley). Интердискурсивность дает возможность использования для конструирования поэтических образов концептов, ранее находящихся за рамками поэтического дискурса.

Рассмотрение поэтического дискурса с применением когнитивно-прагматической парадигмы исследования предполагает описание структур репрезентации разных видов знания, детерминирующих творческие стратегии автора и выбор конкретных языковых форм в процессе данной деятельности. В.С. Григорьева предлагает включить в дискурсивный анализ по возможности все языковые и экстралингвистические факторы, участвующие в порождении дискурса. Данный интегративный анализ осуществляется с помощью дискурсивной матрицы. Дискурс, в котором в устной или письменной форме находит воплощение речевое сообщение, можно проиллюстрировать с помощью п-мерной матрицы, состоящей из ряда координат: когнитивной, культурологической, коммуникативной, этнической, социальной [8, с. 357]. Предлагаемая матрица не является жесткой, а количество координат не является ограниченным. Совокупность координат представляется исследователю подвижно закрепленной на поверхности сферы, в центре которой находится отдельная языковая личность. По мысли В. С. Григорьевой, дискурс является результатом деятельности отдельной языковой личности, находящейся в центре п-мерной матрицы, иллюстрирующей картину мира и состоящей из ряда координат. Когнитивная дискурсивная координата представлена двумя ветвями. Одна из ветвей может быть представлена в виде скрипта или фрейма. Это тема – знание предмета общения, интенциональный объект в фокусе интеракций. Тема имеет семантическую связанность и принадлежность к определенной сфере. Вторая ветвь представляет развитие дискурса во времени. Вид фрейма в динамике представлен сценарием. Когнитивная координата дискурса описывает область содержательной интерпретации знака и его мыслительного эквивалента (значения), несущего в себе совокупность знаний о мире через установленную в социуме систему понятий, категорий и т. п. [8, с. 358]. Дискурс, в котором существует поэтическое сообщение, можно представить в виде матрицы с несколькими иными координатами: когнитивной, культурологической, коммуникативной, этнической, социальной, метапоэтической.

Дискурс – одно из многоаспектных понятий современной филологии. Изучение поэтического дискурса в рамках когнитивно-дискурсивного подхода позволяет сделать следующие выводы. Поэтический текст является итогом дискурсивной практики, он существует в рамках поэтического дискурса, который, в свою очередь, является частью литературно-художественного и художественного дискурса. Поэтический дискурс может быть представлен как событие (создание) и интерпретация конкретного текста являются дискурсивными событиями) и как процесс,

состоящий из совокупности событий. Именно дискурсивная практика обеспечивает появление «прецедентных текстов». В основе формирования прецедентных феноменов находится процесс обобщения однопорядковых явлений и сведения их в одну категорию. Данное наблюдение подтверждается проведением параллели между прецедентными феноменами и уровнями категоризации. Для поэтического дискурса и успешной художественной коммуникации важна как позиция автора, так и позиция реципиента. Успешная коммуникация осуществляется за счет сходства в конфигурации различных типов знания и механизмов интерпретации, так как механизмы создания текста схожи с механизмами его декодирования.

Так как в поэтическом тексте репрезентируются концепты из других дискурсов, то при исследовании текста необходимо учитывать такое явление как интердискурсивность. В связи с появлением в поэтическом тексте интердискурсивных элементов реципиенту приходится активировать в памяти иную ментальную сферу и устанавливать новые связи между различными ментальными сферами. Перспективным направлением анализа поэтического дискурса является применение n-мерной матрицы, куда добавлена метапоэтическая координата.

Специфика поэтического дискурса и поэтического языка указывают на то, что в поэтическом тексте формируется особый вид знания, в нем важна не столько фактологическая информация, сколько субъективное видение события, которое, тем не менее, переживается как реальное. Данный вид дискурса способствует также формированию и трансляции художественных канонов.

Источники и литература

1. Залевская А. А. Психолингвистические исследования. Слово. Текст: Избранные труды / А. А. Залевская. – М.: Гнозис, 2005. – 543 с.
2. Ван Дейк Т. А. Анализ новостей как дискурса / Т. А. Ван Дейк // Язык. Познание. Коммуникация. – М.: Прогресс, 1989. – С. 116-160.
3. Белоглазова Е. В. Когнитивный механизм интердискурсивности / Е. В. Белоглазова // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2009. – № 2. – С. 64-72.
4. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М.: Искусство, 1979. – 424 с.
5. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М.: Наука, 1987. – 262 с.
6. Бондаренко Е. В. Филогенез концепта ВРЕМЯ в британском поэтическом дискурсе X в. до н. э. – XXI в. н. э. / Е. В. Бондаренко // Филология и культура / отв. ред. Н. Н. Болдырев. – Тамбов: изд-во ТГУ им. Г. Р. Державина, 2009. – С. 346-348.
7. Полухина В. Материалы к биографии: Бродский глазами современников / В. Полухина // Иосиф Бродский: стратегии чтения. – М.: Издательство Ипполитова, 2005. – С. 436-453.
8. Григорьева В. С. К вопросу об интегративном характере дискурса / В. С. Григорьева // Филология и культура / отв. ред. Н. Н. Болдырев. – Тамбов: изд-во ТГУ им. Г. Р. Державина, 2009. – С. 356-359.

УДК 811.111:81'27

Маточкина А. М.

ИРОНИЯ КАК ЕДИНИЦА ПЕРЕВОДА

В статье рассматриваются проблемы определения иронии в переводоведении, функционирование иронии на всех уровнях языка, выделения единиц перевода и выбора переводческой стратегии при передаче иронической конвергенции.

Ключевые слова: перевод, ироническая модальность, ироническая конвергенция, иронический эффект, принцип пресуппозиции, доместикация.

У статті розглядаються проблеми визначення іронії в перекладознавстві, функціонування іронії на всіх рівнях мови, виділення одиниць перекладу та вибору перекладацької стратегії при відтворення іронічної конвергенції.

Ключові слова: переклад, іронічна модальність, іронічна конвергенція, іронічний ефект, принцип пресупозиції, доместикація.

The article considers some controversial points in defining irony in translation studies, functioning of irony at all levels of language, singling out units of translation and choosing translator's strategy at rendering ironic convergence.

Key words: translation, ironic modality, ironic convergence, ironic effect, the principle of presupposition, domestication.

Предлагаемая статья рассматривает явление иронии с позиций переводоведения, а именно одного из его основных вопросов: проблемы выделения единиц перевода (далее ЕП) в переводимом тексте. Материалом для данной статьи стали примеры из англоязычных публикаций аналитического характера.

Различные области знания продолжают совершенствовать свой подход к пониманию такого неоднозначного явления как ирония. Переводоведение, будучи ближе всего по своей методологической базе к лингвистике и литературоведению, заимствует толкование иронии, как выражение негативной оценки через внешне позитивные языковые единицы и наоборот, которое является общепринятым в данных областях науки. Однако анализ примеров создания иронического смысла показывает, что механизмы и формы его выражения объективно шире указанного понимания, что создает проблему определения иронии в рамках переводоведения и выделения соответствующих единиц перевода для формирования тех или иных рекомендаций по интерпретации вербализированных форм иронической модальности при переводе.

Переводу иронии посвящено значительно меньше исследований, нежели ее философским и языковым аспектам. Однако и в стилистике, главное внимание которой сосредоточено на разнообразных формах контраста между тем, что говорится и тем, что имеется в виду, проблема иронии не получила всестороннего развития.

Как известно, в фокусе переводчика находятся, главным образом, значимые отклонения от стилистической нормы, к которым прибегает автор для выражения своей модальности, и которые формируют сетку переводческих трудностей. Выделение иронии как отдельного стилистического приема (тропа) является, на наш взгляд, узким подходом к пониманию явления, поскольку вербализация иронии на практике требует использования стилистического инструментария на всех уровнях языка, начиная с фонетического и заканчивая гипертекстовым уровне. Таким образом, мы имеем дело уже с иронической стилистической ковергенцией [1, с. 62]. Отсюда и следует недостаточная изученность иронии в стилистике.

Если ирония не ограничивается механизмом отдельной стилистической фигуры, а, следовательно, ее вербализированные формы не всегда укладываются в рамки отдельно взятого слова, словосочетания или предложения, то возникает вопрос о возможности выделения ЕП или транслатем [8], равно как и об определении рекомендаций по поводу перевода иронии. В связи с этим можно привести правила перевода иронии, рекомендуемые Т. А. Казаковой [3].

Правила, предложенные в исследовании автора, сводятся к перечислению некоторых типичных переводческих трансформаций (полный перевод, расширение исходного текста, антонимический перевод, добавление смысловых компонентов, культурно-ситуативная замена) и условий их применения. Действительно, например, полный перевод зависит во многом от совпадения социально-культурных ассоциаций, о чем пишет исследователь. Однако неясно, почему различие грамматических или лексических норм ИЯ и ПЯ передается только

с помощью антонимического перевода, а недостаточность аналогичных форм в языке перевода (таких как цитаты) передается с помощью добавления смысловых компонентов, а, скажем, не посредством денотативного перевода.

Но самым интересным, на наш взгляд, является пример, которым Т. А. Казакова иллюстрирует пример культурно-ситуативной замены при невозможности воспроизведения способа выражения иронии в силу «неверного восприятия переводящей культурой» и одновременной необходимости ее передачи, так как она «составляет существенную часть авторского способа выражения». Приводится пример из чеховской пьесы, переведенной на английский язык, где автор высмеивает дворянство за несоответствие его истинного лица тому высокомерию и пренебрежительности, которое оно питает к людям недворянского происхождения. Чехов вкладывает в уста дворянки Аркадиной оскорбление в сторону ее сына, отец которого дворянином не был: «Киевский мешанин!». Перевод ‘*Kievan dweller!*’ рассматривается Казаковой как искажение стилистического приема и самой стилистической основы чеховского текста. Сама исследовательница предлагает вариант культурно-ситуативной замены: ‘*Your father was not a gentleman*’. Лексема ‘*gentleman*’ в контексте русской культуры и быта, таких классических русских характеров и философских вопросов, которыми характеризуется творчество Чехова, смотрится по меньшей мере странно. На наш взгляд, в данном конкретном случае необходимо «готовить» реципиента к восприятию. Например, прописать в театральных брошюрах (и обратить на них внимание зрителей до начала пьесы), какие дополнительные значения для реципиента оригинала несут фразы, подобно ‘*Kievan dweller!*’, и что за ними прячется. Культурно-ситуативная замена недопустима, на наш взгляд, когда зритель пришел знакомиться с чужой культурой. Переводчик подобной стратегией лишает зрителя этой возможности.

Из приведенных выше примеров следует, что рекомендации Т. А. Казаковой по переводу иронии дают толчок к дальнейшим исследованиям в этом направлении. Будучи широчайшим по своему диапазону явлением, ирония требует в каждом отдельном случае «индивидуального подхода». Чтобы оценить потенциал иронической модальности в ее вербализированной форме и трудности, которые она ставит перед переводчиком, мы предлагаем рассмотреть вербализацию иронии на всех уровнях языка.

Для этого обратимся к редакторской статье Сары Болл из журнала Newsweek (раздел «Культура») под названием ‘*Gelato for the Soul*’ (Newsweek, July 5, 2010). В статье автор приводит примеры «сюжетного плагиата», который имел место на протяжении всей истории кинематографа: ‘*And this summer, we’re going to Italy: in May’s «Letters to Juliet», Amanda Seyfried is Sophie, a sad fact checker for The New Yorker who flees to Verona. In June’s «I Am Love», Tilda Swinton is a sad mother who flees to San Remo’s rural hills. And in August’s «Eat Pray Love», Julia Roberts is a sad divorcee who treks, firstly, to Rome. We’ve been to all these places before, of course. Because if the Italian love story is usually the adulterous kind the folklore of these films is deeply faithful*». Противопоставление *adulterous* – *faithful* в чистом виде подразумевает отрицательно – положительную оппозицию, однако в данном контексте эпитет *faithful* говорит о «верности» изъезженной темы, которая многим критикам уже набила оскомину. Подобная реализация ситуативной иронии на лексическом уровне [7] чаще всего не представляет трудности для перевода.

В статье ироническому осмеянию автора подвергается раскручивание сразу в нескольких современных фильмах известной фабулы, заимствованной из классики и давно всем знакомой, если не избитой, об уставшей от рутины женщине и ее побеге в итальянский рай со всеми его прелестями: ‘*There is a fantasy, spawned by W. Shakespeare, propagated by H. James, embraced by A. Hepburn and the Twins Olsen, that today goes something like this: a sad modern lady, one intimately familiar with the Lean Cuisine family of products, packs white linen pants, slinky black dresses, and several packs of Kleenex. She boards a plane, fed up with her soul-crushing home life. But upon arrival in glimmering Italia—bravissima! She falls in love with the first man she encounters, and the pair consummate their attraction not just with physical love but with dinners alfresco and molto vino, sipped from these adorable bistro glasses you totally can’t find back home. She becomes unmoored from her mores—she might bite into a San Marzano tomato like it’s an apple, its juices dribbling down her forearm unchecked, or chop off all her hair. A Vespa—preferably a cream-colored one with caramel leather seats and a tanned, suede-loafer-sporting owner—is likely involved*».

В данном отрывке иронический образ жизни современных семейных западных леди создается с помощью следующих средств:

1. Обращение к реалиям: *intimately familiar with the Lean Cuisine family of products*. Ирония достигается путем отсылки читателя к известному бренду полуфабрикатов, который до боли знаком каждой американской (европейской) хозяйке. Таким образом, ирония реализуется уже на гипертекстовом уровне. В переводе, который столкнется с несовпадением presuppositions [1] реципиентов оригинала и перевода, стратегия на одомашнивание, на наш взгляд неприемлема, поскольку в статье четко прослеживается образ западного типа женщины. К тому же подобрать один более узнаваемый бренд подобных продуктов представляется сложным. Скорее всего, без переводческого комментария ирония не сможет перенестись в оригинал.

2. Несобственно-прямая речь, в которой явно просматриваются черты из женского дискурса или, если быть точнее, дискурса домохозяек: *sipped from these adorable bistro glasses you totally can’t find back home*. Для использования термина ‘highjacked discourse’ нам в данном случае не достает лишь идеологической составляющей [5]. Однако в широком понимании понятия дискурс можно говорить и о реализации иронии на дискурсивном уровне [2].

3. Аллитерация и метафора *becomes unmoored from her mores* отправляет нас уже на фонетический уровень языка. Для передачи подобного приема потребуются творческий подход и эрудиция. Возможна попытка воспроизведения аллитерации или игры слов, например, ‘*ей разонравились собственные нравы*’. Однако переводчик может прибегнуть и к совершенно другому стилистическому приему для передачи намерения автора, например, ‘*Нарушая собственные запреты, она...*» (аллюзия к названию известного фильма, которая гармонирует с общей тематикой статьи).

4. Пародия на известные сцены и образы в подобного рода фильмах проходит сквозь всю статью, но особенно явно становится в следующих «фотографических» отрывках:

– *she might bite into a San Marzano tomato like it’s an apple, its juices dribbling down her forearm unchecked;*
– *A Vespa ... with ... a tanned, suede-loafer-sporting owner – is likely involved.*

В первом примере эффектность образа усиливается за счет синтаксиса, а именно, положения причастия *unchecked* в конце словосочетания. Второй пример, рисующий «принца», содержит окказиональное образование *suede-loafer-sporting owner* по типу сложных слов синтаксического типа, которое скорее всего потеряет свою форму при переводе.

5. Вспомогательными средствами реализации авторской иронической модальности служат заимствования и собственно итальянские слова в канве текста, создающие соответствующую атмосферу. Сюда относятся также употребленный с противоположной импликацией эпитет-неологизм ‘*soul-crushing*’.

Следующий отрывок из статьи говорит об авторской иронии направленной уже на психологическое и художественное наполнение фильма, т. е. на работу режиссера: ‘*The notion of «escape», whether to Italy or Oz, is predicated on fleeing a version of hell – in these tales, a kind of vague Sad White Lady – istan, or its neighboring province, Brooklyn. A dour homeland is defined by political pall, as in Enchanted April, where the women flee interwar England, or*

internal conflict, as in *Eat Pray Love*, in which Elizabeth Gilbert escapes divorce, depression, and suicidal thoughts. **Heaven is the place of lightness and also hand-pressed olive oil**». Проанализируем данный отрывок.

1. Аллюзия к известной сказочной стране Оз из классики детской литературы иронично актуализирует тему наивности и мечтательности некоторых женщин (как детей).

2. Морфемная игра [4, с. 24] создает шутливо-зловещий образ Нью-Йорка (и его района Бруклина, упоминания которого и делает возможным разбор метафоры): *Sad White Lady – istan*. Колоритом 'white', по-видимому, в контексте вступает в оппозицию с образом загорелых жизнерадостных итальянцев. Сложным для передачи всей гаммы импликаций является именно пример морфемной игры: название печального края, которое у реципиентов оригинала тотчас вызовет ассоциативную цепочку Ледистан – Пакистан – мусульманство – ущемление прав женщин – (возможно, ось зла и терроризм).

3. На уровне словосочетания иронический смысл здесь вербализируется через оксюморон: **Heaven is the place of lightness, and also hand-pressed olive oil**.

В статье в целом ироническому описанию подвергается три картины. В одной из них 'I Am Love' фигурирует итальянский повар-соблазнитель, который использует еду как способ ухаживания за главной героиней. Тему еды автор рассматриваемой нами статьи обыгрывает следующим образом: «*The dining room's ambient noise recedes as Emma looks down at her plate, raking the tines of her fork over an erotic tangle of fleshy, pink shrimp. She's been food-wooded. To some, there's not a squeak of silliness here—of course the road to love is paved with marinated egg yolk over zucchini flowers and pea cream. But any competent cook knows a dish's presentation should never oversell its flavor*».

Фонетический и морфемный уровень вербализации иронии представлен окказиональным причастием *food-wooded*, которое как пример игры будет проблемой для переводчика, возможно, придется пожертвовать аллитерацией или применить адекватное творческое решение. Вторая часть примера копирует структуру известного выражения 'the road to hell is paved with good intentions'. Ирония в данном случае основывается на оксюморе: возвышенное чувство любви соединяется с бытовой кулинарной темой.

Третий фильм 'Letters to Juliet', к которому обращается с иронической модальностью автор, противопоставляется классике подобного жанра, картине Фостера 'A Room With a View', которая, по мнению автора, является прототипом череде неудачных копий. Образ Италии как спасительного рая в случае классики глубоко наполнен и жив, в современных же мелодрамах он пуст и поверхностен: «*Forster's Lucy Honeychurch (Helena Bonham Carter) is shoehorned into a whalebone corset, an arranged marriage, and a life of mild parlor prattle. In Edwardian England, her yearning for liberty in unspoiled Italia is pitiable, and real. To Lucy's creator, Italy wasn't a boot-shaped landmass so much as a «glorious limb sliding southward between warming seas,» as Forster scribbled in his diary. He was rapturous, with a reason. And cin cin to him – am I right, ladies?*» Показательно, на наш взгляд, последнее проявление иронии на уровне синтаксическом, т. е. через риторический вопрос. В этом вопросе автор выражает свое уважение к истинному ценителю красоты и одновременно призывает читателей, которые, быть может, были благодарными зрительницами в статье картин, приблизиться к мнению автора. Призывает или даже просит автор мягко, говоря как бы на языке того фетишистского восприятия итальянской культуры, который он сам критикует. Но именно за счет заимствования *cin cin* ирония в конце статьи становится доброй и выполняет свою примиряющую функцию, что не так часто можно встретить в хлесткой публицистической риторике.

Наш анализ приводит к следующим выводам:

1. Трактовка иронии в системе стилистических средств языка узка и неприемлема в силу сложного механизма ее вербализации и воздействия и не может быть сведена к определению отдельного тропа. В своей языковой манифестации ирония проходит сквозь все уровни языка, а именно, как показывает наше исследование, фонетический, морфологический, лексический, синтаксический, текстовый, гипертекстовый и, при условии определенной интерпретации понятия дискурс, дискурсивный. На этом пути ирония может подчинять себе любые стилистические средства для достижения иронического эффекта.

2. Выделение иронии как единицы перевода зависит от уровня языка, на котором она вербализируется. Таким образом, ЕП может варьироваться от звука до целого текста и выходить за его пределы. Проблема определения ЕП по диапазону очень напоминает проблему определения иронии и точного механизма ее создания не в каждом отдельном случае, а емко и универсально. Для переводчика сложными случаями иронии являются те, в основе которых лежат либо языковые игры, не передаваемые средствами ПЯ без изменений, либо специфичные для данной лингвокультурной общности ассоциации, которые потенциально не найдут сочувствия у представителей другой культуры. И здесь встает вопрос не о правилах перевода или конкретных трансформациях, а об общей переводческой стратегии. Перед переводчиком встает дилемма, сформулированная еще Ф. Шлейермахером [9], которая в данном контексте звучит так: приблизить читателя к оригиналу и познакомить таки с культурой автора или придерживаться стратегии доместикации, в которой принято избегать острые углы.

Источники и литература

1. Арнольд И. В. Семантика, стилистика, интертекстуальность: [Сборник статей] / И. В. Арнольд – Науч. редактор П. Е. Бухаркин. – СПб.: СПбГУ, 1999. – 444 с.
2. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова – М.: Языки русской культуры, 1999. – I – XV. – 896 с.
3. Казакова Т. А. Практические основы перевода / Т. А. Казакова – СПб.: Союз, 2001. – 320 с.
4. Кухаренко В. А. Интерпретация текста / В. А. Кухаренко – Л.: Просвещение, 1979. – 327 с.
5. Овсянников В. В. «Похищенный» дискурс англоязычных масс-медиа / В. В. Овсянников // Нова філологія. Збірник наукових праць. – Запоріжжя: ЗНУ, 2005. – № 2 (22). – 292 с. – С. 209-214.
6. Овсянников В. В. Проблема выделения единиц перевода / В. В. Овсянников // V международная научная конференция по переводоведению «Федоровские чтения». Тезисы докладов. – СПб.: СПбГУ, 2003. – С. 33-35.
7. Походня С. И. Языковые виды и средства реализации иронии / С. И. Походня. – К.: Наукова думка, 1989. – 127 с.
8. Тюленев С. В. Теория перевода / С. В. Тюленев. – М.: Гардарики, 2004. – 336 с.
9. Шлейермахер Ф. Герменевтика / Ф. Шлейермахер – Перевод с немецкого А. Л. Вольского. Научный редактор Н. О. Гучинская. – СПб.: Европейский Дом, 2004. – 242 с.

ЧИ ГАРБУЗА ДАТИ, ЧИ ПІД ВІНЕЦЬ СТАТИ? (НА МАТЕРІАЛІ ФРАЗЕОЛОГІЇ ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ)

В статті аналізуються семантичні ряди «получить отказ в сватовстве» і «выйти замуж» в гендерній фразеології Західного Полісся. Прослідковуються общність і отличия в поведінці чоловіки і жінки в ритуальній житті досліджуваного регіону.

Ключевые слова: гендер, парень, девушка, фразема, Западное Полесье.

У статті проаналізовано семантичні ряди «отримати відмову у сватанні» та «вийти заміж» у гендерній фразеології Західного Полісся. Простежено спільність і відмінність у поведінці чоловіків і жінок у ритуальному житті досліджуваного регіону.

Ключові слова: гендер, хлопець, дівчина, фразема, Західне Полісся.

In his article deals «get a refuse in asking» in marriage and «make a match» in gendering phraseology of Western Polesia. Extensive attention has also been paid to the difference in the behavior of husbands and wives in ritual life of the inhabitants of the region which is under investigation.

Key word: gender, fellow, girl, phraseme, Western Polesia.

Гендер у слов'янській фразеології, зокрема в українській, – своєрідна «генетична пам'ять» народу, усталений набір якостей ідеального партнера для співжиття. Існує ієрархія соціальних груп за віком і статтю. У всіх традиційних суспільствах чоловіча стаття стоїть на вищій ієрархічній сходинці, ніж жіноча. Проте кожна культура має свою соціальну специфіку. Наприклад, у матрілінійних суспільствах, де відлік родоходу ведеться по жіночій лінії, статус жінки дещо вищий, аніж у патрілінійних. Усі явища залежать від етнічної специфіки статевовікової стратифікації – ієрархічної системи різних вікових груп обох статей і соціальних відносин між ними [11, с. 211].

Проблеми співвідношення мови й духовної культури, мови та менталітету, їхньої взаємозалежності, культурно-національної семантики фразеологічних одиниць та увага до динамічних процесів, лінгвокраїнознавчих можливостей фразем, які акумулюють та зберігають знання про навколишній світ, спонукають до пошуків нових аспектів дослідження фразеології.

Учені неодноразово наголошували, що фразеологічні одиниці містять інформацію, яка фіксує знання про навколишній світ, про ті поняття й образи, що виникали у свідомості українців і через когнітивну функцію набули номінативної. Тож, аналізуючи функції та можливості культурно маркованих фразеологічних одиниць, уважаємо, що більшість із них у своїй структурі містить етноконцепт, який у конкретному словосполученні покликаний передавати основне інформаційне навантаження, найточніше та найглибше висвітлювати ту чи ту ситуацію, традицію, повір'я або й вірування [8, с. 483].

Важливу роль відіграє у фольклорі не тільки тематичний аспект, а й формальний, адже не менш важливо, як народна мудрість здатна завуалювати, приховати й водночас чітко показати різноманітні вияви інтимних стосунків між чоловіком та жінкою [1, с. 623].

Гендерні стереотипи відображають погляди суспільства на поведінку чоловіків та жінок [12, с. 66-68], адже гендерні очікування впливають на розвиток їхніх особистостей, спонукають наслідувати певні статево-співвіднесені норми поведінки, громадські та сімейні види діяльності. Сучасні гендерні стереотипи є досить консервативні, переважно зорієнтовані на патріархальний розподіл статевих ролей, на домінуючу позицію чоловіка й підпорядковану жіночу в суспільному житті та сімейних стосунках.

Основна мета статті – виявити гендерно марковані фразеологічні одиниці з маскулініними та фемінніними ознаками у фразеологічній системі Західного Полісся на семантичних рядах «Отримати відмову у сватанні» та «Вийти заміж». У поле гендерних досліджень потрапила опозиція «хлопець–дівчина».

Становище жінки в суспільстві – важлива ознака його демократичності та цивілізованості. В українському суспільстві протягом усього історичного розвитку простежуємо тенденцію утвердження особливого, шанованого статусу жінки. Саме на цій землі виник феномен жінки, який для всього світу на століття став символом свободи жінки [2, с. 34]. У гендерному аспекті чоловіки є тією статтю, яку вважають нормою, та поведінку жінок трактують як відхилення від норми й інтерпретують у термінах стереотипів і сексизму. Поняття «чоловік» співзвучне поняттю «людина».

Найактуальнішим і найусталенішим щодо функціонально-рольового розподілу в суспільстві залишається традиційно-патріархальний поділ. Важливим явищем, із точки зору розподілу влади в сім'ї, є демократизація подружніх стосунків, яка виникла внаслідок переходу від сімейного виробництва до участі чоловіка та дружини в найманий позасімейній праці [7, с. 64-65].

Істотним є підхід до маскуліності та фемінності – розподіл соціальних ролей чоловіків і жінок – як до одного з фундаментальних й універсальних факторів, які впливають на специфіку картини світу в українській культурі, фіксують гендерні асиметрії, а також визначають успіх або невдачу міжкультурної комунікації.

Символічно-насиченим обрядом дошлюбного спілкування є сватання. У ньому головну роль відведено буденному й повсякденному овочу – гарбузу, оскільки його вважали настільки невиразним і простим, що ніколи не пригощали ним гостей.

Саме тому найголовнішим народним символом відмови у весільному обряді сватання є гарбуз. Ще в доісторичні часи інстинктивно відчували те, що доказали сучасні вчені, – гарбузи містять речовини, які нормалізують гормональний обмін і заспокоюють надмірне сексуальне та психічне збудження. Уживання гарбузових страв заспокоїливо діє на організм, стримує статевий потяг. Уважаємо, що юнак, якому судився гарбуз, вимушений був пригоститися ним, унаслідок чого інтерес до дівчини пропадав – це було не стільки образливо, скільки тактовно й мудро [3, с. 131]. У західнополіських говірках лексема *гарбуз* позначає реальну рослину, яку дівчина вручала хлопцеві. Фемінність таких дій проявлено в тому, що обрядодію проводила дівчина: *дала гарбузу* (Ббр, Дбр, Ввн, Лбн, Пст, Вдр, Снв) || *причепила гарбуза* (Гбн) || *гарбуза п'ідсунула* (Жрч, Псн, Бтн) || *гарбуза подаріла* (Пвр) || *п'іонесла гарбуза* (Брз, Тпл) || *гарбуз'аку дала* (Кзл) || *дін'у вінесла* (Жрч) || *вінесла дін'ку* (Дтн) || *дала дін'у* (Врк), тобто «відмовляє хлопцеві у сватанні». Протилежними є фразеологічні одиниці з маскулініними ознаками, наприклад: *вхотів гарбуза* (Яснв) || *гарбуза в'ідохватів* (Жрч) || *вз'ав гарбуза* (Млн, Дбрв, Клч) || *облизав гарбуз* (СтЗг) || *вз'ав гарбуз'аку* (Мшс) || *получів в'іник* (Мшс), *найівса'и цибул'і* (Брд), тобто «отримає відмову під час сватання». Оскільки ініціатором сватання, яке виражене в освідченні, в очікуванні відповіді, виступає хлопець, то він у цьому випадку отримує «нічого», його роль пасивна, водночас наречена «дає нічого» і їй відведена активна роль. Відповідно до цього до числа фемінних етнофразем зі значенням відмови у сватанні зараховуємо: *дати редчину*, *дати рогатку*, *сковать шилю*, *дати головошук*, *дати гарбуз* тощо [4, с. 83-84], а на Західному Поліссі: *дала деркача* (Псн) || *отпрáвила з в'іником* (Псн) *дала головошук* (Крп), *дала отворót-поворót* (Змш) || *от вóрот повóрот* 'запозичення з російської мови' (Смд), *дала в'ідкошá* (Бтн), *розвелá йак молодóго* (Яснв), *д'івка настáвила рóги* (Яснв).

Гарбуз – рослинний атрибут, тому відповідні стійкі мовні звороти із цією лексемою пов'язані з обрядом шлюбної ночі й символізують порочність молодії. У разі виявлення її нецнотливості, гарбуз клали на весільний стіл або підносили матері молодії. На формування цього символу, очевидно, вплинула інша якісна ознака овочу – його внутрішня порожнистість (пор.: атрибути, використовувані в цій ситуації: відро без дна, дірява бочка, зрізок без дна, жлукто, колесо, дірява ложка та ін.). На думку І. Магрицької, у цій обрядовій ситуації фразеологізми *дати гарбуза* – негативно конотовані виразами з генітальною семантикою, а сам гарбуз – уособлення жіночого принципу. Непоодинокі фіксації цих виразів дає підстави припускати, що це значення могло бути первинним, а значення 'відмовити парубкові при сватанні' похідне [6, с. 182-193].

Шлюбна символіка притаманна й горобцеві – *горобця с'п'їм'їв* (Пвр), однак у народному світосприйманні горобець набуває недоброї слави [3, с. 146]. У фраземі *облизн'я схопів* (Мшс) означає отримати невдачу. Вираз *зійсти облизн'я* стосувався спочатку лише собаки, якому показували ласий шматок, але не давали, тому облизувався, тобто «нічого не одержував».

Досліджуючи фразеологічні одиниці семантичного ряду «Вийти заміж» простежуємо, що у весільній обрядовості українського народу під час весілля коса молодії, за давніми віруваннями, набувала ще більшої магічної сили й ставала небезпечною для інших, водночас і сама наречена ставала надзвичайно вразливою, оскільки опинялася в епіцентрі дії і благодатних, і демонічних сил [5, с. 164]. Розплітання коси під час весілля є пережитком старовини. Але в цьому обряді відображено історію нашого народу, родинні стосунки та суспільні відносини з найдавніших часів. Дехто вбачає в ньому лише прояв прощання з косою, а через неї і з самим дівуванням, рідною сім'єю, близькими та подругами. Виходячи заміж, дівчина через косу мовби передає себе в чужі руки. Усе, що чиниться над її косою, – то ніби прообраз її майбутнього життя [5, с. 144]. Існував спеціальний обряд розплітання коси. Прощання дівчини з косою символізувало в західнополіській фразеосистемі відображено у таких стійких сполуках: *обр'їзали косу* (Гбн, Крп, Дбрв, Снв) || *одр'їзати косу* (Дбр) || *косу обр'їзала* (Пвр), оскільки у деяких селах Камінь-Каширського району після весілля дівчини відрізали косу. Дівоча коса – це символічна ознака внутрішнього ества, природної потреби, з якою асоціюється насамперед висока мораль людських взаємостосунків.

На досліджуваній території найчастотнішими є такі одиниці: *ду в'їнца збир'їєц'я* (Яснв) || *п'їд в'їнец' іде* (Жрч) || *в'їнок над'їла* (Змш) || *п'їшла п'їд в'їнец' (Кзл), пушла в л'їде* (Млн) || *п'їшла в л'їди* (Тпл), *б'їде св'їжа гор'їлочка* (Дтн), *ст'їла молод'їц'їю* (СтЗг), *вил'їт'їє з гн'їзд'ї* (Клч), *ш'їфа на голову в'їла* (Звн) (найновіша за часом виникнення). Фразеологічні одиниці *вхмут'їла парубка* (Врк), *зав'їз'їла оч'ї* (Брз) || *зав'їз'їла св'їт* (Тпл) мають значення 'невдало вийти заміж'.

У давнину в Русі-Україні категорично заборонялося заміжній жінці «світити волоссям», тому голову покривали хусткою чи наміткою: *зав'їз'їла хустку* (Яснв) || *хустину над'їла* (Бтн) || *вд'їгнула хустку* (Мшс). Непокрита дівоча коса сприймалася як знак цнотливості. Неодмінним складником весільного ритуалу було покривання молодії. Наречена схилилася обличчям до хліба, а свахи тричі колихали над її головою натягнутою на чотири кути хусткою. Це був кульмінаційний момент усього дійства – зробили з дівки молодицю. Відтепер вона повинна обов'язково «завиватися покривом» [11, с. 83]. Одним із найганебніших вчинків вважали зривання хустки із голови жінки, бо, відповідно до вірувань, вийшовши заміж, дівчина переходить під владу чоловіка, який заволодів її косою, а отже й честю. Тому з'явитися перед чужими без хустини означало зрадити своєму чоловікові [9, с. 51].

Ще одним образним конкретизатором у західнополіській фразеології є *посаг* – у весільному обряді – місце за столом, де сидять молодий і молода під час весілля, де відбуваються також обрядові дії щодо поріднення родин [3, с. 471]. У фраземі *с'їла на посаду* (Жрч) означало виконувати народний весільний ритуал, запрошувати молодих зайняти почесне місце на покуті. Ще до 50-60-х ХХ століття у весільному обряді наречена сідала на розстелений догори вовною білий кожух на лаві або діжці. Однак у деяких селах сідання на пікну діжу не допускалося. Уважали, що такою неповагою можна прогніввити шановану всіма господинями посудину, і тоді в молодії господині не вдаватиметься хліб. Тотем роду справляє найбільший вплив на плодovitість весільної пари, адже й родовід ведеться від нього, бо кожух «запліднювач». Оскільки «душа тотема сидить у шкурі, тому треба через дотик перейняти його могутню силу» [5, с. 143]. На кожух як символ сімейного благополуччя садовили молодят на весіллі – *с'їла на кожух* (Слв) || *с'їла на подушку* (Яснв, Пст, Вдр, Слв). Обрядовий персонаж «мати у вивернутому кожусі» також символізував прадавнє верховенство жінки – прародительки, володарки тваринного світу. Під час переходу до землеробського способу життя, утративши безпосередню залежність від тваринного світу, жінка продовжувала залишатися охоронницею домашнього вогнища та порога – ходу у світ сімейного життя. Саме тому під час заручин дівчину садовили на кожух [9, с. 118].

Символом злагоди, любові, чистоти почуттів українців є рушник, наприклад: *на рушнік ступ'їє* (Жрч) || *на рушнік ст'їла* (Брд, Бтн). Із рушником приходили в дім до породіллі, ним благословляли в самостійне життя дітей. На сватанні рушником обв'язували руку нареченого у відповідь згоди, на весіллі – пов'язували молодих, старостів, прикрашали гілечку, вистеляли дорогу від порогу до столу.

Отже, перші моральні норми виникають у вигляді моральних заборон (табу), які обмежували інстинктивні потяги людей. Насамперед ці обмеження стосувалися не тільки шлюбних стосунків, а й інших ланок суспільно-родового життя. Поступово на їх основі вироблені традиції, які з дитинства сприйняті новими поколіннями і свято збережені як певні елементарні норми та правила людського співжиття. Вони тривають донині й передаються із покоління до покоління через фразеосемантичні одиниці.

Гендерні фразеологічні одиниці Західного Полісся є символічно, асоціативно чи порівняльно мотивованими. Їх основною особливістю є поєднання язичницьких та християнських релігійних уявлень із символом, що втілює могутній пізнавальний і виховний потенціал, а також проведено порівняльній паралелі зі сприйняттям навколишнього середовища та його відображенням у мові. Такий аналіз дає змогу на етнолінгвістичному рівні простежити належність фразеологічних одиниць до фемінних чи маскулінічних.

Список населених пунктів

Ббр – Бобрин Млинів Рвн
Брд – Броди Ратнів Влн
Брз – Березичі Любешів Влн
Бтн – Ботин Луцьк Влн
Ввн – Вовничі Млинів Рвн
Вдр – Видранка Старовиж Влн
Врк – Ворокомне К-Кашир Влн
Гбн – Губин Горохів Влн
Дбр – Добре К-Кашир Влн
Дбрв – Діброва Володимир Рвн
Дтн – Дятинь Ратнів Влн

Кзл – Козлиничі Ковел Влн
Крп – Карпилівка К-Кашир Влн
Клч – Кульчин Турійськ Влн
Лбн – Лобна Любешів Влн
Мшс – Мешисить Ратнів Влн
Млн – Мельники Старовиж Влн
Пвр – Поворськ Ковел Влн
Псн – Посників Млинів Рвн
Слв – Словатичі Ківерц Влн
Смд – Смідин Старовиж Влн
Снв – Синове Старовиж Влн

Звн – Звиняче Горохів Влн
Змш – Замшани Ратнів Влн
Жрч – Жиричі Ратнів Влн

СтЗг – Старий Загорів Локач Влн
Тпл – Топільно Рожищ Влн
Яснв – Ясенівка Рожищ Влн

Джерела та література

1. Григораш С. Фразеологія українських соромітьких пісень / С. Григораш // Вісн. Прикарпат. нац. ун-ту. Філологія. – Івано-Франківськ, 2007. – Вип. XV–XVIII. – С. 623–626.
2. Домашовець К. Соціальне становище жінки в українському суспільстві: гендерний аналіз проблем / К. Домашовець // Гендерна інтеграція в гуманітарному знанні // Зб. матеріалів Всеукр. студент. наук.-практ. конф. 23 трав. 2007 р. – Тернопіль, 2007. – С. 34.
3. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
4. Коваль В. Славянская этнофразеология в гендерном аспекте / В. Коваль // Грани слова: сб. науч. ст. к 65-летию проф. В. М. Мокиенко. – М.: ООО «Изд-во ЭЛИПС», 2005. – С. 82–88.
5. Кондратович О. Українські звичаї: Народини. Коса ж моя... / О. Кондратович. – Луцьк: Волин. обл. друк., 2007. – 239 [1] с.
6. Магрицька І. Семантична структура і культурна мотивація весільних фразеологізмів у східнослов'янських говірках / І. Магрицька // Діалектологічні студії. 2.: Мова і культура / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. – Л.: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. – С. 182–193.
7. Медіна Т. В. Трансформація гендерних ролей у сучасній сім'ї / Т. В. Медіна // Гендер: реалії та перспективи в українському суспільстві // Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 11–13 груд. 2003 р.). – К.: Фоліант, 2003. – С. 64–65.
8. Савченко Л. Етноконцепти вірувань українців про уособлення хвороб та їх відображення у фразеології / Л. Савченко // Вісн. Прикарпат. нац. ун-ту. Філологія. – Івано-Франківськ, 2007. – Вип. XV–XVIII. – С. 482–496.
9. Словник символів культури України / [за заг. ред.: Коцура В. П. та ін.]. – К.: Міленіум, 2002. – 260 с.
10. Ужченко Д. Гендерні стереотипи у фразеології східнослов'янських говірок / Д. Ужченко // Діалектологічні студії 7: традиції і модерн. – Л., 2008. – С. 61–78.
11. Українська етнологія: навч. посіб. / [за ред. В. Борисенко]. – К.: Либідь, 2007. – 400 с.
12. Хабайлюк В. В. Вивчення залежності як амбівалентності сімейних стосунків / В. В. Хабайлюк // Гендер: реалії та перспективи в українському суспільстві // Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 11–13 груд. 2003 р.). – К.: Фоліант, 2003. – С. 66–68.

УДК 811.11.373

Медведь Е. Н.

ИЕРАРХИЯ СЕМАНТИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЫ ЯЗЫКОВОГО ПОЛЯ КОЛИЧЕСТВА

Статья освещает системные отношения в структуре языкового поля количества. Проводится компонентный анализ английских квантитативных единиц, помогающий идентифицировать инвариантные и дифференциальные признаки семантической структуры лексических квантитативных единиц. Автор проводит системный анализ словарных статей, исследует иерархическую структуру лексико-семантического поля количества.

Ключевые слова: иерархия семантической структуры, поле количества, инвариантные и дифференциальные признаки.

Стаття висвітлює системні відношення в структурі мовного поля кількості. Проводиться компонентний аналіз англійських квантитативних одиниць, що допомагає ідентифікувати інваріантні та диференціальні ознаки семантичної структури лексичних квантитативних одиниць. Автор проводить системний аналіз словникових статей, досліджує ієрархічну структуру лексико-семантичного поля кількості та його системні характеристики.

Ключові слова: ієрархія семантичної структури, поле кількості, інваріантні та диференціальні ознаки.

The article deals with the problem of system relations within the linguistic quantitative field. It gives the detailed component analysis of the English quantitative lexical units, it identifies the invariant and differentiated features of the quantitative units semantic structure. The author studies the hierarchy structure of the lexico-semantic quantitative field and its system peculiarities.

Key words: semantic structure, quantitative field, invariant and differentiated features.

Исследование языковых средств выражения количества является весьма **актуальным** для изучения вопросов системности языка, его представленности в парадигматических группах. Квантитативные единицы составляют определенный интерес для идентификации лингвистической категории в языковой картине мира. В современном английском языке обособляется целый комплекс квантитативных языковых средств – языковое поле количества (ЯПК), интегрированных доминантными/периферийными семами количества, что является **объектом** исследования в данной статье. Единицы ЯПК вступают в системные отношения, проявляющиеся в иерархическом структурировании поля, в оппозиционной репрезентации подсистем, в детерминации объективной действительностью и познавательными процессами – что и есть **предметом** изучения. Фундаментом для развития изучения проблемы парадигматических отношений в пределах ЯПК послужил **анализ основных исследований**, проведенных известными лингвистами, такими как Швачко С. А., Акуленко В. В., Жаботинская С. А., Голуб Ю. И., Баранова С. В., Кругликова Г. Г., Курахтанова И. С., Молчанов А. А. и др. Данное исследование ставит **цель** – провести системный анализ словарных статей, что поможет представить содержательные типы ЯПК, распознать его иерархическую структуру, эксплицировать признаки-координаты. Корреляция языковых единиц с полем количества объективируется посредством компонентного анализа, выделения опорных и сопутствующих сем, семантических признаков структуры квантитативных языковых единиц, что составляет **основу проблемы** статьи.

Рассмотрение слова как компонента структуры языка дает основание для определения статуса слова в парадигматических рядах языка. В лексической парадигматике отношения слов представлены по их предметному значению в пределах тех или иных семантических разрядов [2]. Лексико-семантическое поле квантитативности (ЛСПК) – это составная часть ЯПК, в лексических единицах которого отражены количественные отношения объективной и языковой категорий количества. Понятие лексико-семантического поля уже понятия языкового поля: в ЛСПК не представлены, в отличие от ЯПК, грамматический и морфемный уровни реализации количества. ЛСПК выступает как совокупность слов различных частей речи, объединенных общностью выражаемого значения. Оно имеет типичную структуру: «ядро – периферия», для которой характерна максимальная концентрация полеобразующих признаков в ядре и неполный набор этих признаков при возможном ослаблении их интенсивности на периферии.

В лексической макросистеме любого языка существуют различные микросистемы (понятийные и семантические поля, лексико-семантические, антонимические и тематические, терминологические группы, синонимические, гипонимические ряды), критерием выделения которых служат как лингвистические, так и экстралингвистические факторы.

Семантическая группа (СГ) представляет определенную микросистему лексикона, интегрированную архисемой и предметно-логическими связями. При изучении СГ исследователи иногда ограничиваются простой инвентаризацией лексем по типу названий предметов, артефактов, явлений и т. п., не обращая особого внимания на внутрисловные и межсловные связи [5]. Но, так как системные связи внешнего мира должны находить системное отражение в смысловых структурах языка, представляется возможным изучение семантических связей между

элементами парадигматической представленности. Критерием идентификации СГ выступает общность родового признака – архисемы, в нашем случае архисемы «количество», представляющей собой ядро ЛСПК.

Изучение субстанции (значения конституентов) и структуры (связей между значениями) СГ дает возможность представить исследуемую часть лексики, в частности квантитативную, как системную и структурную организацию. Полевой подход способствует дифференциации языковых единиц, представлению их в группах синонимов, антонимов, гипонимов как микросистем, связанных общностью частного дифференциального признака (или признаков), который служит основанием для отличия от какого-то другого признака, образующего другую микросистему в общей лексической системе языка [5].

В основе ЛСПК лежит членимость лексики на понятийной основе, сегментация словаря по характеру компонентов количественного содержания. Основываясь на компонентном анализе словарных статей квантитативных лексем, можно выработать алгоритм определения гипонимических отношений той или иной СГ:

1) определить набор семантических признаков (СП), существенных для системы данной группы, включая инвариантный семантический признак (ИСП), лежащий в основе дискретной структуры значения единиц, а также дифференциальные семантические признаки (ДСП), служащие для разграничения единиц по смыслу;

2) выделить инвариант, составляющий основу этой группы;

3) установить внутреннюю структуру группы путем сопоставления ее элементов между собой по СП.

Такой подход валидный и в определении гиперо-гипонимических отношений КЕ, объединенных архисемой «количество». Дизъюнктивные оппозиции разнородных лексических единиц базируются в словаре на общем интегральном признаке – способности реализовать квантитативную функцию, служить лексическим средством обозначения результатов познания количественных отношений объективного мира.

Для исследуемой СГ присуще семантическое родство, наличие общих сем «число» и «измерение». Как показывает анализ словаря, интегральный признак «количество» присущ всем КЕ английского языка, что отвечает принципу построения СГ – наличию общей семантической конкатенации (взаимной причинной связи) ее членов [3]. При конструировании ЛСПК правомерным представляется метод ступенчатой идентификации значений посредством аллонимов-экспликативных*.

В лексикографической практике традиционно используются аллонимы для толкования словарных единиц, КЕ представлены в словарях в ригористической системе дефиниции, например:

army – *body of men trained and ready for war*;

body – *a group of people*;

group – *a number of persons or objects gathered together and considered as a whole*;

number – *a quantity, amount, total or collection of persons, things, ideas, etc.* /OALD/

Дефиниция осуществляется за счет конкретизации значения. Аллонимы занимают левую позицию (*body* – *group* -- *number* -- *amount* – *total* – *whole* – *quantity*), служат средством экспликации определяемого количественного слова. Выборка КЕ из словарей объективируется обязательным наличием ЛСВ (аллонима) количественной наполняемости.

При селекции КЕ валидным представляется противопоставление лексических единиц по наличию или отсутствию дифференциальных признаков, интегральных и дифференциальных сем (ИС и ДС). Интегральные семы выступают маркером при распределении слов по группам. Сопоставляя слова *cycle, autumn, future, hour, day, aeon, awhile*, с одной стороны, со словами *airport, Alaska, auditorium*, с другой стороны, можно отметить, что первая группа слов объединяется ИС «время» («*time*»), а вторая – ИС «площадь» («*area*»), «место» («*place*»), «размещение» («*location*»), соответственно соотносящие КЕ и СГ «пространства» и «времени», т. е. локально-темпорального единства (L + T). Как показывает компонентный анализ объясняющих слов, КЕ интегрируются семой «количество», суммирующей в себе пространственные и временные характеристики.

В словарных статьях используются константные аллонимы для экспликации темпоральных и локальных ДСП: *youth* – *the period up to middle age*;

age – *the length of time a person or thing has lived*;

period – *any portion of time, etc* /OALD/.

Временной признак «*time*» – конкретизируется посредством аллонимов *period, portion, age*.

Локальный признак как часть пространства обозначается посредством аллонимов типа *depth, flight, height, way, spot, etc* /OALD/.

В словаре А.С.Хорнби «Oxford Advanced Learner's Dictionary» квантитативная лексика представлена 27 гомогенными группами, объективированными ДСП. Среди объемных парадигматических рядов выделяются СГ:

I. «group» – «part» («группа» – «часть»):

1) *alliance, ammunition, family, folk, suit, junta, grove*;

2) *arm, detail, dose, atom, ghetto, half, item, loaf* /OALD/;

II. «many» («much») – «little» («few») («много» – «мало»):

1) *abundance, amount, bank, lot, flood, fullness, surfeit*;

2) *bit, drop, nip, point, particle, speck, whit, tittle* /OALD/;

III. «number» – «measure», «dimension» – («число» – «измерение»):

1) *million, monocle, centenarian, decade, double, dozen, pair*;

2) *age, adult, width, height, dimension, length* /OALD/.

Общий признак как инвариантное значение служит основой оппозиции, противопоставление осуществляется по дифференциальному признаку семантическим компонентом – вариантным значением. Выделение семантического компонента требует особого осмысления. Например, отношение ДСП «степень проявления квантитативности (качества или действия)» к ИСП «количество» опосредованное, но семантическая конкатенация членов данной СГ, объединенной понятием квантитативности посредством слов-идентификаторов, может иметь место при отсутствии прямой корреляции:

ache – *a continuous pain*;

acme – *the highest point, the point of perfection* /OALD/.

Промежуточные слова-идентификаторы *continuous, highest, perfection, strong* усиливают количественное наполнение, реализуют действие принципа семантической аттракции. Квантитативная конкатенация может эксплицироваться цепочкой соотносимых слов:

acme – *the highest point, the point of perfection*;

high – *extending far upwards, having a relatively big distance from the base of the top*;

distance – *the amount of space between two points or spaces*;

amount – *(of sth) a large quantity of sth.* /OALD/.

В иерархической репрезентации признаков распознается действенность логических принципов. Вся СГ, как общее семантическое множество значений составляющих ее единиц, разбивается на подмножества – семантические

подгруппы – (далее СПГ), которые подлежат дальнейшему выделению дифференциальных признаков. Проблематичными выступают множества с полисемантическими словами, ЛСВ которых соотносят их с разными подмножествами (СПГ) в пределах общего множества (СГ).

abbey – 1) *a building or group of buildings in which men or women live in a quiet and peaceful life in the service of god* («room»);

2) *the whole number of these men and women* («group») /OALD/.

Объемность и многомерность слова определяет неоднородный характер лексикона, состоящего из элементов «разной величины, конфигурации и структуризации» [4]. При этом ЛСВ языковой единицы участвуют в различных микросистемах (СГ в том числе).

Сложность устанавливающих между элементами лексической системы связей и отношений, участие ЛСВ в различных словарных группировках затрудняют определения границ лексических микросистем. Динамизм и открытость лексической системы, появление инновации осложняет использование системного подхода в постоянном перераспределении парадигматических группировок, в том числе и квантитативной СГ. Приводимые аргументы служат непосредственным подтверждением сложной структуризации всего лексикона и его составляющих микросистем. Асистемные явления обуславливаются функциональной переориентацией, одновременно провоцирующей и стимулирующей языковое развитие. Эти потенции имманентной структуры языка скрываются в действенности принципов адаптивности/изменчивости [1].

Оппозиционное сопоставление квантитативных единиц словаря А. С. Хорнби «Oxford Advanced Learner's Dictionary» (OALD), использование метода ступенчатой идентификации значения слова, анализ словарных статей аллонимов позволило выделить на фоне инвариантной семы «количество» ряд дифференциальных признаков, которые легли в основу 27 коррелирующих СПГ: «quantity» – «many» («much») – «few» («little») – «number» – «group» – «container» – «part» – «unit of measurement» – «money» – «time» – «continuance» – «age» – «succession» – «area» («space») – «place» – «distance» – «order» – «direction» – «movement» – «measurement» – «largeness» – «size» – «form» – «room» – «decreasing» – «increasing» – «degree of quantity». Эта сеть СПГ в основном формирует лексико-семантическое поле квантитативности английского языка.

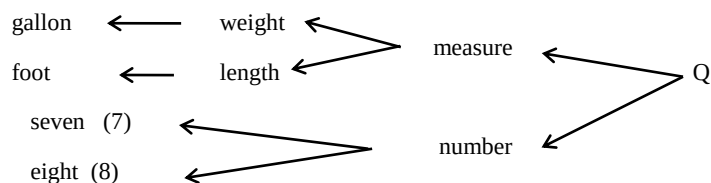
Важным представляется статистический атрибут, предполагающий выражение «количественных соотношений между определенными качествами» [5]. Статистические характеристики компонентов позволяют определить степень интенсивности проявления тех или иных признаков рассматриваемых единиц (в частности квантитативных) и выявляют характер смещения их языковой нагрузки. Статистические параметры ЛСПК имеют статус прикладных. В любом объекте действительности, включая и такие явления как язык и речь, как известно, качество и количество соответствуют друг другу взаимно и обоюсторонне. Давая статистическую характеристику исследуемым объектам, полевой подход позволяет выделить в каждой сфере коммуникативно весомые единицы.

Среди выделенных в словаре 27-ми СПГ наиболее многочисленно представлены (по нисходящему принципу) СПГ квантитативности с интегрирующими семантическими признаками: «группа» («group») (1,2%), «число» («number») (0,57%), «измерение» («measure») (0,5%), «порядок расположения» («sequence») (0,7%), «часть» («part») (0,49%). Данные СПГ создают околядерное пространство ЛСПК. СПГ «число» занимает не ведущее положение в статистической характеристике на парадигматической оси исследований, но ее центростремительная сила в ЯПК проявляется в словообразовательной валентности и в полифункциональности на синтагматической оси.

Статистические характеристики показывают, что количество квантитативной лексики прямо пропорционально зависит от общей лексической наполняемости алфавитного сектора словаря: чем больше слов в секторе, тем больше КЕ. Коэффициент КЕ (K_Q) в лексиконе английского языка в целом составляет 0,065. Данные получены на основе статистического анализа словаря А. С. Хорнби «Oxford Advanced Learner's Dictionary» [6], содержащего около 16 тысяч наиболее употребляемых единиц. K_Q вычислен путем соотношения квантитативной и неквантитативной лексики.

$$K_Q = \frac{Q \text{ (квантитативная лексика) } 942}{NQ \text{ (неквантитативная лексика) } 14566} = 0,065$$

ЛСПК – система единиц, образующих оппозиционные ряды. В основе дизъюнктивного признака (оппозиции) ЛСПК лежит квантитативная функция составляющих. Компонентный анализ лексических единиц, объединенных семой квантитативности, показывает, что они в основном соотносятся с пространственными и временными характеристиками ($Q = L + T$), что соответствует общему представлению о категории количества в философском плане. Анализ аллонимов с архисемой «количество» («quantity»), которая является ядром ЛСПК, подтверждает валидность законов философии. Сема «количество» сегментируется в блоках «число» («number») и «мера» («measure»). Их процентное соотношение в лексиконе (0,57 и 0,5 соответственно) статистически верифицирует весомость в языке в целом. СГ в свою очередь дифференцируются посредством слов, соотношенных с общим понятием количества и его частными проявлениями. Семантический континуум ЛСПК (Q) репрезентируется фоновыми интеграционными семами «числа» и «меры», которые вступают в отношения инклюзивности с видовыми семами:

Единицы данного комплекса семантизируют языковую картину мира (ЯКМ) со стороны ее количественной репрезентации: во множествах, величинах, интенсивности проявления признаков и т. д. Семантическое поле количества основывается на принципах строгого включения, субординации, партитивности, оппозиции, открытости, иерархичности, объемности, взаимозависимости, общности инвариантного признака, сегментации по дифференциальным признакам [5, с.43]. Относительно открытый характер ЛСПК как лексической системы языка, диффузность лексического значения, наличие семантического ядра с четко выделяемыми дифференциальными признаками и периферии с размытыми смысловыми границами приводит к постулируемому или подразумеваемому отрицанию возможности установления формальной процедуры определения значения слова и установления строгих границ поля (ЛСПК в частности). Методы компонентного анализа словарных дефиниций и лексических трансформаций дают возможность выделить семантические признаки лексического значения, но результаты

применения данных процедур в значительной мере подвержены субъективному фактору, требуют коррекции и дополнительных уточнений.

Вывод. Системное исследование лексики (в том числе и количественной) является необходимым уровнем функционального исследования, которое дает возможность глубже изучить сочетательные и семаразвивающие потенции КЕ, в частности, и сущность динамики ЯПК в целом. Системные отношения не ограничиваются сферой словаря, они по-особому реализуются в речи, в условиях вербальной коммуникации. Системность КЕ верифицируется внутренними семантическими связями, характером межсловных связей, т. е. интегральной реализацией парадигматических и синтагматических отношений.

Источники и литература

1. Филин Ф. П. Противоречия и развитие языка / Ф. П. Филин // Вопросы языкознания. – 1990. – № 2. – С. 8-21.
2. О соотношении полевой методики и прагматики в описании языка / Е. В. Тарасова // Вестник Харьковского ун-та. – 1991. – № 352. – С. 26-31.
3. Медникова Э. М., Хидекель С. С. О семантической обусловленности словарного толкования / Э. М. Медникова, С. С. Хидекель. – Теоретические проблемы семантики и ее отражение в одноязычных словарях. – Кишинев: Штиинца, 1982. – С. 129-135.
4. Маковский М. М. Системность и асистемность в языке: Опыт исследования антиномий в лексике и семантике / М. М. Маковский; АН СССР, Ин-т востоковедения. – М.: Наука, 1980. – 210 с. – Библиогр.: с. 195-206 (349 назв.). – Библиогр. в примеч.: с. 190-193.
5. Категория количества в современных европейских языках / [Акуленко В. В., Швачко С. А., Букреева Е. И., Синякова Г. А., Попович М. М. и др.]; под ред. В. В. Акуленко. – К.: Наукова думка, 1990. – 284 с.
6. OALD – [A. S. Hornby]. – Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English (fifth edition). – Oxford: Oxford University Press, 1995. – 1430 с.

УДК 81'373.47; 316.286

Мельник Я. Г., Ященко Е. Б.

СОВРЕМЕННЫЙ МОЛОДЕЖНЫЙ СЛЕНГ И СРЕДСТВА МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ

В статье осуществляется попытка определения механизмов проникновения молодежного сленга и жаргонной лексики в средства массовой информации. Кроме этого авторы статьи рассматривают функционально-адаптационные особенности жаргонно-сленговой лексики в пространстве СМИ.

Ключевые слова: лингвокультурное пространство, молодежный сленг, средства массовой информации

У статті здійснюється спроба визначення механізмів проникнення молодіжного сленгу та жаргонної лексики у засоби масової інформації. Крім цього автори статті розглядають функціонально-адаптаційні особливості жаргонно-сленгової лексики у просторі ЗМІ.

Ключові слова: лінгвокультурний простір, молодіжний сленг, засоби масової інформації.

In the article the attempt is made to determine the mechanisms of inducement of slang and jargon into mass media. Besides the authors of the article analyze functional – adaptive peculiarities of jargon-slang lexical units in MM.

Key words: linguocultural space, slang of young people, mass media.

Роль средств массовой информации (СМИ) в современном мире трудно переоценить. Говоря о начале XXI века, можно с уверенностью утверждать то, что создано и продолжает создаваться всемирное информационное пространство, которое в перспективе будет определять духовную панораму всей цивилизации. Средства массовой информации становятся главным созидющим инструментом и от них, точнее, от экологического состояния СМИ, зависит судьба не только языков, но и культуры человека (культуры – самом широком смысле). Поэтому сегодня как никогда остро стоит вопрос поиска технологий «очистки» этого пространства – поскольку любой дисбаланс порождает сложнейшие (как показала история) деградиционные процессы, которые чаще всего не имеют обратного механизма.

Обратим внимание на то, что СМИ подразделяются на визуальные (периодическая печать), аудиальные (радио), аудиовизуальные (телевидение, документальное кино). Несмотря на все различия между ними, СМИ объединяются в единую систему массовой коммуникации благодаря общности функций и особой структуре коммуникативного процесса.

Среди функций СМИ выделяют следующие:

- информационную (часто изложение фактов сопровождается комментарием к ним, их анализом и оценкой)
- познавательно-просветительную (передавая многообразную культурную, историческую научную информацию, СМИ способствуют пополнению фонда знаний своих читателей, слушателей, зрителей)
- функцию воздействия (СМИ не случайно называют четвертой властью: их влияние на взгляды и поведение людей достаточно очевидно, особенно в периоды так называемых инверсионных изменений общества или во время проведения массовых социально-политических акций, например, в ходе всеобщих выборов главы государства)
- гедонистическую (здесь речь идет не просто о развлекательной информации, но и о том, что любая информация воспринимается с большим положительным эффектом, когда сам способ ее передачи вызывает чувство удовольствия, отвечает эстетическим потребностям адресата) [3; с. 34].

Фактом является то положение, что жаргонизмы стали более активно проникать в СМИ. Но интересно проследить, каким образом происходили эти количественные изменения. Жаргонное слово всегда таило в себе какую-то особую привлекательность – свободой от литературной нормы, оригинальностью, грубоватым остроумием, какой-то лихостью. Поэтому когда газеты, радио и ТВ так свободно начали говорить о том, о чем раньше не говорилось, дорога в общий язык СМИ для жаргонизмов оказалась широко открытой. Однако затем эти языковые единицы без особого труда переместились и в тексты иной тематики. Интересно, что журналисты заимствуют, прежде всего, слова и выражения из уголовного жаргона, хотя речь идет не о текстах уголовной тематики. В остальных СМИ сегодня для элементов жаргона практически нет тематических ограничений (это может быть материал о политике, экономике, спорте или искусстве).

Внимание в работе хотим уделить одной из самых скандальных на российском телевидении программе – «Окна» с Дмитрием Нагиевым.

Повышенный интерес именно к «Окнам» аргументируем тем, что участники этой шоу-программы очень часто прибегают к использованию ненормативной лексики. Личные проблемы героев программы выходят на поверхность и на глазах взволнованной публики переходят в стадию расставления всех точек над «И». В процессе выяснения отношений герои не стесняются использовать в своей речи жаргонные слова и инвективную лексику. Например: Лифтер: *Да надоело! Лифт все время сломан, пока она там... пердолится со всеми!* / Д. Н.: *Долго слово подбирал?*

Героиня: Я не **иллюха**. Я сплю, с кем хочу. / Д. Н.: А чем **иллюха** отличается от вас? / Героиня: Отличается... **Шлюха** – за деньги. / Д. Н.: А, может быть, есть **иллюха** – дура, которая без денег?).

(в) инвективной лексики, жаргонизмов, просторечных экспрессивов (ср.: Если он **бомж**, то никто его на улицу не **знал**. Сам **снохался**, что называется; Ну, приятно, что ты сам **допетрил**; Да вы **хам**, Леон! Да вы **хам**!).

(например: Во-первых, **педиками** их называют те, кто все время **квасят**. По-моему, это геи. Они не плохие и не хорошие. Они просто геи. Это во-первых. А, во-вторых, это ваш сын),

например: Борьба за хорошего человека еще не борьба за себя; **Швабра**, сходявшая в салон, – женщина. Женщина, не сходявшая в салон, – **швабра**).

например: Муж: Че ты в искусстве понимаешь, **дура**?! / Жена: Какое искусство, **блин**?! / Муж: **Коза**! / Жена: **Тварь**! / Д. Н.: Давайте посоветуем этим милым людям, что делать; Жена: **Урод**! / Муж: **Идиотка**! / Д. Н. обращается к зрителям: **Дамы и господа! Перед вами была разыграна сценка «Интеллигентные люди»!**).

Д. Н.: Вы – жалкая, ничтожная **тварь**, которая позарилась на сильную личность. Ваш удел – маленькая серая мышка, которую вы можете удовлетворять своей мелочностью. Вон отсюда оба! Мы и без вас поговорим; Возьмите свою карточку **вонючую**! И выведите эту **б..** отсюда. **Чмо!**).

Стоит также отметить, что сегодня не только телевизионные программы изобилуют ненормативной лексикой, но также и печатные издания не отстают в этом. Газетный текст являет собой пример взаимодействия нормированного книжного языка, народно-речевой стихии и жаргона. Отступления от литературной нормы в процессе порождения текста создают определенную тональность (иронии, юмора, сарказма), оценочность, экспрессивность, способствуют созданию реалистичности при описании явлений. Таким образом, общественная элита в лице журналистов выступает творцом языка СМИ, в частности печатного, в позиции адресант-адресат; СМИ влияют на формирование взглядов (а иногда и формируют их) всего населения. Наличие в газетном тексте активно используемых некодифицированных средств, к сожалению, – это уже не отражение «порчи» языка, а скорее, норма печатного текста.

Продемонстрируем данное положение примерами функционирования некодифицированной, в частности жаргонной лексики в газетных текстах. Данный материал был взят из газетных изданий «Комсомольская правда» в Украине, а также из «Аргументы и факты» (Украина):

*Нас уже немного отучили гоняться за **дешевизной**.* (АиФ, 2008, № 16)

Дешевизна – жаргон, производное от дешевый.

Некодифицированная лексика может использоваться для усиления негативной оценки описываемых фактов; при включении ее в текст адресант демонстрирует и свою оценку.

... – *Веришь, весь город был **ошарашен**, – кипятится водитель. – Ильяс же – наша гордость, считай, лицо Дагестана. Он говорит, **накопал** что-то важное и поделился с Абашиловым. Вот их двоих и **грохнули**...*

*...Погоня продолжалась 15 минут со стрельбой по колесам. Но преступники **оторвались**. (Журналистов убивают по «черному списку»). КП, 2008, № 42)*

Ошарашен – жаргонизм, в значение был удивлен.

Накопал – жаргонизм, глагол в переносном значении «нашел, разыскал нужный материал»

Грохнули – жаргонизм, глагол в переносном значении «убили, уничтожили»

Оторваться – жаргонизм, глагол в переносном значении «убежать, суметь спрятаться»

Совсем молодой исполнитель собирал стадионы, записал два диска и дал два «**солнышка**».

Солнышка – жаргонизм, в значение «солнечный концерт». (Комсомольская правда, 2008, № 42)

Таким образом, в газетном тексте имеет место применения жаргонизмов, они сохраняют эмоционально-экспрессивную окраску, используются адресантом в определенных целях. Жаргонизмы чаще всего используются в негативном значении, когда что-то высмеивается, осуждается.

В работе мы посчитали необходимым разграничить причины проникновения отдельно сленгизмов в средства массовой коммуникации и отдельно жаргонизмов (арготизмов) в СМИ.

Причин проникновения жаргонных слов в язык СМИ много; некоторыми из них являются:

– криминализация общественного сознания, вызванная увеличением количества деклассированных элементов;

– усиление позиций преступного мира (трансформация уголовных сообществ, возрождение старых и появление новых воровских профессий);

– свобода слова;

– отсутствие эквивалента в нормированном языке;

– экспрессивность жаргонизмов.

Путей и причин, из-за которых язык СМИ наполняется сленгом, несколько, и они неразрывно связаны между собой. Обозначить их можно следующим образом:

1) Основной путь проникновения сленга в печать – через журналистику. Современные журналисты в большинстве своём молодые люди, студенты, представители того класса, который в основном и употребляет в своей речи молодёжный сленг. Отсюда сленгизмы проникают в письменный язык, так как они позволяют более эмоционально, экспрессивно и точно выражать действия, чувства и эмоции.

2) Большинство журналов и газет сейчас направлены на адекватное восприятие информации молодыми людьми, а это достигается через частое употребление в печати понятных и привычных выражений, то есть сленга.

3) В данный период времени наша страна находится на переходном зарождается культура новой страны. В процессе зарождения она ищет пути своего дальнейшего развития, и один из этих путей пролегает через изменение лексикона молодёжи.

4) Язык – это явление, которому необходимо развиваться и совершенствоваться. В основном это происходит через заимствования иностранных слов и появление неологизмов. Литературный язык в наше время развивается не так быстро и глобально, как сленг, и не может дать чёткую однословную характеристику какому-либо предмету, явлению, действию. Следовательно, литературному языку приходится заимствовать слова из молодёжного сленга, что позволяет языку расширяться и развиваться.

Таким образом, появление сленга в печати – вполне объяснимый и обусловленный рядом причин процесс.

Повышается удельный вес речевой продукции СМИ в речевой практике общества, повышается и значимость текстов СМИ в общественном сознании: первостепенная ценность именно художественных текстов в силу ряда причин в настоящее время далеко не бесспорна. Считаем, что высокий уровень речевой культуры в сфере СМИ должен быть предметом постоянной заботы как теоретиков русской речи, так и практиков – профессионалов, формирующих речевой массив СМИ, который оказывает безграничное влияние на культуру речи масс.

Источники и литература

1. Бондалетов В. Д. Социальная лингвистика / В. Д. Бондалетов. – М.: Просвещение, 1987. – 380 с.

2. Мечковская Н. Б. Социальная лингвистика / Н. Б. Мечковская – М.: Аспект Пресс, 1996. – 545 с.
 3. Немищенко Г.П. Динамика речевого стандарта современной публичной вербальной коммуникации / Г. П. Немищенко. – М.: Вопросы языкознания, 2001. – № 1. – С. 98-132.
 4. Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг / Леся Ставицька – К.: Критика, 2005. – 460 с.

УДК 81'42=111

Ментий О. П.

СТРУКТУРА ДЕСКРИПТИВНИХ АБЗАЦІВ АНГЛОМОВНИХ ЖУРНАЛЬНИХ СТАТЕЙ

В статье предлагаются модели дескриптивных абзацев, рассмотренные в англоязычных журнальных статьях, посвященные людям и событиям: индивидуализирующая, характеризующая, дедуктивная и индуктивная. Установлено, что эти модели имеют варианты, отражающие специфику людей и событий, обозначенных в тематическом и первом аргументирующем предложениях абзаца.

Ключевые слова: журнальная статья, модель абзаца, дескриптивный абзац, аргументирующее предложение.

У статті запропоновано моделі дескриптивних абзаців, які в англomовних журнальних статтях описують людей і події: індивідуалізуюча, характеризуюча, дедуктивна й індуктивна. Встановлено, що моделі мають варіанти, які відбивають характеристики людей і подій, позначених у тематичному та першому аргументуючому реченнях абзацу.

Ключові слова: журнальна стаття, модель абзацу, дескриптивний абзац, аргументуюче речення.

The paper offers models of structural organization of descriptive paragraphs of magazine articles about people and events: individualizing, characterizing, inductive and deductive. It is revealed that the models have their variants underscoring the characteristics of people and events, indicated in the topic or the first supporting sentence of a paragraph.

Key words: magazine article, paragraph model, descriptive paragraph, supporting sentence.

Журнальний дискурс вважається системою взаємозалежних лексичних, фразеологічних і граматичних засобів [13, с. 15], що сприймаються як ієрархічна вербальна єдність [8, с. 38], спрямована на інформування читачів про події у світі [4, с. 19]. Цей різновид дискурсу складається з текстів новин, репортажів, оголошень та інтерв'ю [12, с. 296], які взаємодіючи з візуальними образами [7, с. 80], забезпечують краще сприйняття інформації адресатом [1, с. 126]. Кожен журнальний текст ділиться на блоки, які в свою чергу складаються з абзаців [3, с. 255], що відіграють визначальну роль у структурі статей.

У сучасній лінгвістиці поняття абзацу як структурної одиниці тексту набуло значного поширення [14, с. 28], залишаючись при цьому недостатньо дослідженим [2, с. 201]. Розв'язанню вказаної проблеми присвячена ця розвідка, **завдання** якої полягає в аналізі залежності структурної організації абзаців журнальних статей від мети автора. Вважається, що будь-який абзац складається з тематичного речення, декількох аргументуючих та інферативного [8, с. 36]. Тематичне речення виражає основну ідею абзацу [9, с. 36], а аргументуючі – деталізують інформацію, потрібну читачам для того, щоб зрозуміти і сприйняти тематичне висловлення [6, с. 70]. Інферативне судження формулює зміст тематичного твердження, по-іншому передаючи ідею всього абзацу [11, с. 260].

Тематичне речення може займати в абзаці різні позиції: на початку, у середині, між аргументуючими твердженнями, або в кінці [10, с. 34], що залежить від інтенції автора – привернути увагу читача до певної інформації та розташувати головну ідею там, де вона може бути найкраще сприйнята [12, с. 299].

У журнальних статтях найбільш поширені дескриптивні абзаци, які дають словесну оцінку людям, подіям, часу і місцю [5, с. 51]. У дескриптивних абзацах, присвячених людям, номінативні одиниці позначають такі параметри особи: її ім'я, напр., *Angela Merkel*, *Antonio Fazio*, соціальний статус або професію, напр., *Governor of the bank of Italy*, *a Muslim comedian from Denmark*, сімейний стан, напр., *father of five, with a loving wife*, а також такі характеристики зовнішності, як зріст, напр., *small*, *huge*, статуру, напр., *stout*, *slim*, та риси обличчя, напр., *aquiline nose*, *deep-set eyes*. Уживаючись у різній послідовності, ці одиниці утворюють дві моделі структурної організації дескриптивних абзаців, присвячених людям: індивідуалізуючу та характеризуючу.

Абзаци, побудовані за індивідуалізуючою моделлю, починаються з власної назви, яка у тематичному реченні представляє особу як соціальний феномен [11, с. 263]. Залежно від характеристик, позначених у першому аргументуючому реченні, яке йде після тематичного висловлення, індивідуалізуюча модель має два варіанти організації: суспільний та особистісний.

За суспільного варіанту індивідуалізуючої моделі після імені людини в першому аргументуючому реченні подаються її професійні якості, вагомі для її характеристики, напр., (1) *Martin Landtman is thinking big*. (2) *As project director of Finland's next nuclear-power station, he's responsible for his country's largest-ever industrial investment* [Newsweek 6.02.2006: 43].

Власна назва *Martin Landtman* у тематичному реченні (1) наведеного прикладу називає особу, а фраза *project director of Finland's next nuclear-power station* в аргументуючому реченні (2) констатує її соціальний і професійний статус як керівника фінської атомної станції.

За особистісного варіанту індивідуалізуючої моделі номінативні одиниці першого аргументуючого речення описують зовнішність і статуру людини, імітуючи безпосередню зустріч із нею. Особу позначають власною назвою у тематичному реченні, а характеристики її зовнішності – в аргументуючих, напр., (1) *Sarah Palin posed for a photo spread in Vogue, but that's about as far as the glamour goes*. (2) *She piles her hair up in a librarian's bun and wears what she calls «school-warm» glasses (one blogger compared her to «Tina Fay's sexier sister»)*. (3) *She was at one time a beauty queen, Miss Wasilla 1984, in her hometown, population: 7,000 or so*. (4) *Basketball and hunting were more like it* [Newsweek 29.08.2008: 23].

Власна назва *Sarah Palin* називає екс-кандидата у віце-президенти США у тематичному реченні (1) наведеного абзацу. Її зовнішність на окремому етапі життя описана словосполученнями на позначення волосся (*piles her hair up in a librarian's bun*) та окулярів (*wears what she calls «school-warm» glasses*) в аргументуючому реченні (2) та виразом *a beauty queen, Miss Wasilla 1984* «красуня, Міс Вазіла 1984» у реченні (3) в індуктивній послідовності: від її загального сучасного образу до зовнішності у молодому та зрілому віці. Її хобі, пов'язані з особистими рисами (*basketball and hunting* «баскетбол та полювання»), називаються в аргументуючому реченні (4).

За характеризуючої моделі дескриптивних абзаців, присвячених людям, тематичне речення описує уміння й досягнення особи, а послідовність номінативних одиниць на позначення характеристик в аргументуючих реченнях дає підстави для диференції двох варіантів цієї моделі: статусного й індивідуального.

За статусного варіанту характеризуючої моделі апозитивні утворення у тематичному реченні зазначають суспільний стан людини, підкреслюючи його вагомість, напр., (1) *President Bush was wearing «a huge smile», but his eyes were red and he looked drained by the time he got to the last widow, Crystal Owen, a third-grade school-teacher who had lost her husband in Iraq*. (2) *When Owen began to cry, Bush grabbed her hands*. (3) *«Don't worry, don't worry,» he said, though his choking voice suggested that he had worries of his own* [Newsweek 22.08.2005: 36].

Іменник *president* у тематичному реченні (1) наведеного прикладу вказує на соціальний статус президента США, а власна назва *Bush* виокремлює його як особу. Інші фрази цього речення описують зовнішність лідера США: зображають посмішку *huge smile* та очі *red eyes*, з метою відображення його пригніченого стану, зумовленого великими втратами в Афганістані, про які йдеться у наступних абзацах. Вплив неприємної ситуації на поведінку та стан президента представлений фразами на позначення жестів (*grabbed her hands*) та голосу (*his choking voice*) в аргументуючих реченнях (2) та (3).

За індивідуального варіанту характеризуючої моделі тематичне речення висуває іменники на позначення особистісних рис людини, з наступним позначенням імені й суспільного статусу, напр., (1) *Thirty-five-year-old Rama Devi is not exactly an icon of good fortune*. (2) *She and her five children live in a dusty, thatched-hut village called Kashiou, in the northern Indian state of Uttar Pradesh*. (3) *She once had a husband, a man who spent most of the year selling fruit on the streets of Mumbai, but he contracted HIV during his travels and came home a few years ago to die*. (4) *She works as a casual laborer in the wheat fields around her village, receiving her daily pay in grain* [Newsweek 5.06.2006: 54].

Вік особи позначається у тематичному реченні (1) фразою *thirty-five-year-old* «35-річна», після якої власна назва *Rama Devi* подає людину як соціальний феномен. В аргументуючих реченнях (2), (3) та (4) словосполучення *her five children* «її п'ятеро дітей» та *had a husband* «мала чоловіка» інформують про склад сім'ї, а *a casual laborer* «тимчасова робітниця» – про незначні професійні досягнення, тобто невисокий соціальний статус. Така структура абзацу підкреслює важливість індивідуальних рис Рами Деві, що має ключове значення для розуміння змісту абзацу.

Абзаци, які описують події, будуються за двома моделями: дедуктивною й індуктивною.

За дедуктивної моделі іменник у тематичному реченні називає подію в цілому (*scandal, trouble*, тощо), а послідовність її опису в аргументуючих реченнях визначається трьома варіантами цієї моделі: темпоральним, агентивним і просторовим.

За темпорального варіанту перше аргументуюче речення (2) позначає початок і тривалість події, напр., (1) *The scandal broke with all the trappings of cold-war espionage story – British spies as the villains, the eagle-eyed Russian secret service as the heroes*. (2) *Late last fall the FSB, the successor agency to the infamous KGB, secretly filmed a British diplomat seeking out and taking home a large rock from a Moscow park*. (3) *Last week, after a go-ahead from the Kremlin, the grainy footage was aired on Russian state television* [Newsweek 6.02.2006: 24].

Подія в цілому називається іменником *scandal* «скандал» у тематичному реченні (1) наведеного абзацу. Обставина *late last fall* «пізньої осені минулого року» в аргументуючому реченні (2) вказує на час події, словосполучення *British diplomat* «британський дипломат» позначає її учасника, а фраза *a Moscow park* «московський парк» називає місце події. В аргументуючому реченні (3), що описує продовження скандалу, обставина *last week* «минулого тижня» наближає подію до адресата.

Агентивний варіант дедуктивної моделі абзацу передбачає іменування події в цілому в тематичному реченні, а її учасників і часу – у першому аргументуючому висловленні, напр., (1) *«This is the place to stop this trouble!» J. P. Morgan said on the afternoon of Oct. 23, 1907*. (2) *He pulled together leading bankers and pooled funds to bail out the firm*. (3) *«He essentially saved New York City from failure,» says Sean Carr, coauthor of «The Panic of 1907»* [Newsweek 13.10.2008: 41].

Іменник *trouble* «проблема» в тематичному висловленні (1) наведеного абзацу зображує подію в цілому, власна назва *J. P. Morgan* називає одного з її учасників і лише потім обставина *on the afternoon of Oct. 23, 1907* «опівдні 23 жовтня» вказує на її час. Детальний опис боротьби банкіра з фінансовою кризою подано аргументуючими реченнями (2) та (3), що підкреслюють значимість особи.

За просторового варіанту дедуктивної моделі в тематичному судженні описується місце події, що відбиває її важливість, та позначається місце учасників і час її перебігу, напр., (1) *A new sport has taken hold in Italy ahead of the Winter Olympics, which are set to kick off in Torino on Feb. 10*. (2) *Dubbed «block the torch» by locals, it pits Italy's ardent anarchists against Olympic organizers trying to generate excitement by relaying the Olympic torch across the country*. (3) *In late December, anarchists in Genoa actually blew out the flame for 20 minutes during a protest against Coca-Cola as an Olympic sponsor*. (4) *On Jan. 17, environmental protesters in Venice nearly sunk the gondola carrying the eternal flame* [Newsweek 6.02.2006: 46].

Подія в цілому називається суб'єктно-предикатною структурою *a new sport has taken hold* «відбулося нове спортивне змагання» в тематичному реченні (1), власні назви *Italy* та *Torino* позначають її місце, а обставина *on Feb. 10* вказує на час. Іменники *locals* «місцеві», *anarchists* «анархісти» та *organizers* «організатори» називають учасників події в аргументуючому висловленні (2), відбиваючи їх ситуативну вагомість. Обставина *in late December* «у кінці грудня» в аргументуючому реченні (3) вказує на період часу, протягом якого тривала подія, а власна назва *Genoa* називає місто Геную, тобто місце події. Обставина часу *on Jan. 17* «17 січня» в аргументуючому висловленні (4) позначає час події, власна назва *Venice* називає Венецію як її місце, а іменник *protesters* позначає вплив учасників події на процес її розгортання, описуюючи її етапи.

За індуктивної моделі дескриптивних абзаців, присвячених подіям, одиниці в тематичному реченні позначають час та учасників, відбиваючи важливість темпоральних параметрів того, що відбувається, напр., (1) *A thousand years ago, boatloads of Middle Easterners regularly headed to the islands around the South China Sea*. (2) *Today, for more 21st-century reasons, Asia-Pacific countries are keen once again to establish themselves as a favorite destination for travelers from the Middle East* [Newsweek 21-28.04.2008: 90].

Фраза *a thousand years ago* у тематичному реченні (1) вказує на приїзд тисячу років тому людей із «Близького Сходу», позначених іменником *Easterners*, а власна назва *the South China Sea* вказує на її місце – Південно-Китайське море. Прислівник *today* та фраза *Asia-Pacific countries* позначають в аргументуючому висловленні (2) сьогодення та місце мешкання людей із «Близького Сходу» – східно-тихоокеанські країни, щоб показати соціальні зміни на континенті, які сталися за тисячоліття.

Таким чином, результати аналізу структури журнальних дескриптивних абзаців, присвячених людям, дають підстави диференціювати дві моделі: індивідуалізуючу та характеризуючу. Залежно від рис особи, позначених в аргументуючих реченнях, індивідуалізуюча модель має два варіанти: суспільний та особистісний. За суспільного варіанту людина описується за професійними якостями, а при особистісному – за зовнішністю і статуєю. Характеризуюча модель дескриптивних абзаців має два варіанти: статусний та індивідуальний. При статусному варіанті у тематичному реченні позначається соціальний стан людини та її ім'я, а за індивідуального – тематичне висловлення містить іменники, що іменують риси людини, а потім подається її ім'я і соціальний статус. Дескриптивні абзаци, присвячені подіям, розгортаються за двома моделями: дедуктивною й індуктивною. При дедуктивній – абзац починається з іменників загального змісту (*scandal, trouble*, тощо). Залежно від компонентів, позначених після назви події, дедуктивна модель має три варіанти: темпоральний, агентивний і просторовий. За індуктивної моделі тематичне судження містить одиниці на позначення часу й учасників події. Структурна організація журнальних абзаців залежить від інтенції автора, спрямованої на привернення уваги читачів до

інформації, найважливішої для розуміння події. Перспективами подальшого дослідження є аналіз структури та функцій інших типів абзаців у журнальних статтях різної тематики.

Джерела та література

1. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка. Стилистика декодирования / И. В. Арнольд. – Л.: Просвещение, 1981. – 295 с.
2. Воробьева О. П. Стилистика текста / А. Н. Мороховский, О. П. Воробьева, Н. И. Лихошерст, З. В. Тимошенко. Стилистика английского языка. – К.: Вища школа, 1984. – С. 201-234.
3. Дейк Т. А. ван Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. ван Дейк. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.
4. Єфімов Л. П. Стилiстка англiйської мови i дискурсивний аналіз / Л. П. Єфімов, О. А. Ясінецька. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2004. – 240 с.
5. Иванова Т. П. Стилистическая интерпретация текста / Т. П. Иванова, О. П. Брандес. – М.: Высшая школа, 1991. – 144 с.
6. Кухаренко В. А. Интерпретация текста / В. А. Кухаренко. – М.: Просвещение, 1988. – 188 с.
7. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации / Г. Г. Почепцов. – К.: Видавничий центр «Київський університет», 1999. – 283 с.
8. Швейцер А. Д. Проблемы контрастивной стилистики (к сопоставительному анализу функциональных стилей) / А. Д. Швейцер // Вопросы языкознания. – 1991. – № 4. – С. 31-45.
9. Яхонтова Т. В. Основы англомоногового письма: Навч. посібник для студентів, аспірантів і науковців / Т. В. Яхонтова. – Львів: ПАІС, 2003. – 220 с.
10. Beskrovna L. M. A Way from Analytical Reading to Analytical Writing / L. M. Beskrovna. – К.: Видавничий дім «Скарби», 2004. – 246 p.
11. Brown A.K. Grammar and Composition / A. K. Brown, J. Nilson, F. W. Shaw, R. A. Weldon. – Oxford: Oxford University Press, 1984. – 684 p.
12. Galperin I.R. Stylistics / I. R. Galperin. – М.: Higher School Publishing House, 1977. – 335 p.
13. Hatch E. Discourse and Language Education / E. Hatch. – Cambridge.: Cambridge University Press, 1992. – 333 p.
14. Maltzev V. A. English Stylistics / V. A. Maltzev. – Минск: Высшая школа, 1984. – 117 p.

УДК 81'42; 801.7

Мещерякова О. А.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ПЕРЦЕПТИВНЫЙ КОНЦЕПТ КАК МЕНТАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ ОСОБОГО ТИПА

Проблема классификации концептов рассматривается в когнитивно-дискурсивном аспекте. Выдвигается гипотеза о существовании художественного перцептивного концепта как ментального образования интегрального типа. Устанавливаются четыре фактора, которые обуславливают формирование единой ментальной структуры на основе информации, поступающей от органов зрения, слуха, обоняния, осязания, вкуса.

Ключевые слова: перцепция, художественный концепт, интегральный тип.

Проблема класифікації концептів розглядається в когнітивно-дискурсивному аспекті. Висувається гіпотеза про існування художнього перцептивного концепту як ментального утворення інтегрального типу. Встановлюються чотири чинники, які обумовлюють формування єдиної ментальної структури на основі інформації, що поступає від органів зору, слуху, нюху, дотику, смаку.

Ключові слова: перцепція, художній концепт, інтегральний тип.

The paper considers the problem of concept classification on basis of cognitive discourse. It hypothesizes the existence of the literal perception concept as an integrated mental formation. It defines 4 factors, which provide formation of the united mental structure on basis of information incoming from visual, hearing, olfactory, tactile, taste organs.

Key words: perception, literal concept, cognitive discourse approach, integrated type.

Перцепция является основой чувственного познания. В настоящее время в лингвистической науке широко обсуждаются проблемы отражения в языке представлений и знаний человека об окружающей действительности, что определяет обращение к понятию «перцепция» в языкознании. При этом, как правило, внимание учёных привлекает чувственный опыт отдельного этносообщества, «схваченный» концептом и зафиксированный перцептивной единицей языка [4; 6; 9].

Обращение к концепту, представляющему индивидуальный чувственный опыт личности в освоении мира, на наш взгляд, также весьма важен. Особый интерес вызывают индивидуальные единицы сознания автора, которые объективируются в художественном тексте и называются художественными концептами [1]. Перцептивные единицы языка, включенные в текст авторской волей, отражают неповторимый сенсорный опыт познания художником слова, являются единицами «по мерке человека» и отражают его «масштаб» как личности и как творца художественного текста.

Опыт обращения к отдельным модусам – к цвету, звуку, запаху – в практике изучения стилиобразующих черт творчества какого-либо писателя существует давно. Так, при изучении творчества И.А. Бунина, известного мастера «живописания», анализируется авторское использование цветообозначений [3; 8; 12]; одоронимов [7], звукообозначений [10].

Однако нельзя не заметить, что в рамках современной научной парадигмы имеется тенденция к обобщающим исследованиям на основе когнитивно-дискурсивного подхода к тексту. Под художественным дискурсом понимается, во-первых, сложная, нелинейно организованная система художественных текстов, обусловленная языковыми, коммуникативными, прагматическими, социокультурными, психическими и паралингвистическими факторами; во-вторых, динамический процесс художественно-речевой деятельности, вписанной в соответствующий метаконтекст [5; 11].

В практике когнитивно-дискурсивного подхода к художественному тексту назрела необходимость «объединяющего» подхода к изучению перцептивных единиц и соотносимого с ними ментального образования – художественного перцептивного концепта.

Художественным перцептивным концептом мы называем особое ментальное образование, а именно: объективируемую в художественном дискурсе единицу авторского сознания, отражающую опыт личности в освоении мира на основе чувственного познания.

Мы рассматриваем художественный перцептивный концепт как ментальное образование интегрального типа, объединяющее концепты, содержание которых формируется на основании переработки субмодусной информации, поступающей по каналам зрения о свете, цвете, форме, и модусной информации, поступающей по каналам слуха, обоняния, осязания, вкуса. В качестве обоснования существования концепта такого типа мы выделяем 4 основных фактора.

1. Первым фактором считаем общую **признаковую** природу концептов «цвет», «свет», «форма», «звук», «запах», «осязательное ощущение», «вкус».

Знания о цвете, свете, форме, звуке, запахе, свойствах поверхности, вкусе, составляют знания о *свойствах* внешнего мира. Знания о свойствах являются составной частью знаний о *предметах* внешнего мира. Об этом свидетельствует характер сочетаемости перцептивных единиц в речи, в том числе – в художественной речи. Так, для И. А. Бунина [2] свойством ‘хорошо освещенный, яркий’ обладает вечер: *Догорел апрельский светлый вечер <...>* (Догорел апрельский светлый вечер...); свойством ‘цвета зелени, травы, листья’ – бор: *И тихо дремлет бор зеленый* (После половодья); свойством ‘имеющий форму круга, шара, по форме напоминающий круг, шар’ – туннель: *В самом низу <...> клокотали страшные в своей сосредоточенности силы, передававшиеся в самый круглый туннель, слабо озаренный электричеством <...>* (Господин из Сан-Франциско); свойством ‘сильно и приятно пахнущий’ – дым: *Тишина, маленькие вагоны, душистый дым березовых дров, запах хвои...* (Новая дорога); свойство ‘обладающий небольшой силой звучности, не сильно действующий на слух, не производящий шума’ относится к дождю: *<...> белые березы // Роняют тихий дождь своих алмазных слез // И улыбаются сквозь слезы* (Как дымкой даль полей закрыв на полчаса...); свойство ‘обладающий ровной, без всяких шероховатостей поверхностью’ может быть отнесено И. А. Буниным к меху: *<...> меня волновал даже гладкий и нежный мех соболя на ее шее...* (Осенью); свойство ‘содержащий в себе соль’ – к судак: *Правда, в тот раз ели селедки, и даже «вот такой-то кусок» соленого судака батя принес в тряпочке <...>* (Танька).

Концепт, отражающий подобный тип знания, относится к *признаковым* концептам и отражает представление о признаковости внешнего мира. Основная функция признакового концепта – служить описанию чего-то – некой вещи, признаком которой он является [7, с. 55]. На основе приведённых выше примеров легко убедиться в том, что концепты, вербализованные словами, относящимися к различным модусам, выполняют одну и ту же функцию – служат описанию предметов, явлений внешнего мира.

2. Особенностью перцептивных признаков, независимо от их модусной принадлежности, является их «наглядная», то есть сенсорная наблюдаемость. Это позволяет все «наглядные» признаки выделить в одну группу как «сенсорно наблюдаемые», или перцептивные. Они определяют содержание перцептивного концепта. Способность отражать сенсорно наблюдаемое свойство внешнего мира, выполнять функцию его описания, быть направленным на физический предмет и предмет мысли – всё это позволяет говорить о единой признаковой природе художественного перцептивного концепта. Считаем общую **перцептивную** природу концептов «цвет», «свет», «форма», «звук», «запах», «осозательное ощущение», «вкус» вторым фактором, позволяющим выделять художественный перцептивный концепт как ментальное образование интегрального типа. При этом в формировании художественного перцептивного концепта особую роль играет **художественная перцепция** – процесс, связанный с художественной когницией автора. Отличительной особенностью художественной перцепции является целевая установка на процесс и на особый способ вербализации ее результатов для создания словесного образа и эмоционального («катартического») воздействия на читателя. На наш взгляд, специфика художественной перцепции порождает и специфику содержания художественного перцептивного концепта, которому, как ментальному образованию особой дискурсивной природы, свойственна ассоциативная запредельность (о ней говорил С. А. Аскольдов-Алексеев, выдвигая идею художественного концепта [1]), а не только «вещная конкретика», о которой говорят, когда речь идёт о концептах обыденного сознания. Отметим, что свойство ассоциативной запредельности характерно не какому-то отдельному модусному концепту, а именно художественному перцептивному концепту. Так, И. А. Бунин [2] в повести «Суходол» дает описание летнего вечера, но перцептивное состояние в природе предстало так, что связано с идеей угасания дворянского рода, утратой гармонии, поэтому ключевыми становятся выражения *догорала заря, алый свет мешался с сумраком* и т. п.

3. Третьим фактором, на основании которого мы можем говорить о художественном перцептивном концепте, является его **единая эгоцентрическая природа**, в силу которой концепты «цвет», «свет», «форма», «звук», «запах», «осозательное ощущение», «вкус» являются единицами авторского сознания.

Художественный перцептивный концепт – это единица художественного авторского сознания. Субъект восприятия одновременно является и субъектом художественно-речевой деятельности. Эгоцентризм двух видов деятельности (перцептивной и художественно-речевой) определяет такие ее аспекты, как мотивационный, оценочный, номинативный.

Мотивационная сторона восприятия связана с тем, что описываемая в тексте ситуация выступает как объект-ситуация перцепции, направляющая перцептивную активность автора. В перцепции проявляются **оценочные отношения**, так как перцептивные образы зарождаются и развиваются на основе ментального процесса, включающего не только бессознательное восприятие, но и эмоцию, оценку, ассоциацию. **Номинативный** аспект связан с авторским выбором средств для именовании результатов перцепции в художественном тексте.

Единство мотивационной, оценочной и номинативной деятельности проявляется в текстовой сопряженности перцептивных единиц, объективирующих единый по своей эгоцентрической природе художественный перцептивный концепт, хотя он вербализуется лексемами, относящимися к различным языковым модусам / субмодусам. Например, в первых 2-х строфах стихотворения «Листопад» И.А. Бунина [2] употребляются единицы, относящиеся к разным модусам и субмодусам перцепции, но они объективируют перцептивный концепт, который является единицей сознания именно И.А. Бунина: субмодус цвета (*Лес <...> Лиловый, золотой, багряный; желтою резьбой; в лазури голубой; ёлочки темнеют; Синеват <...> Просветы*); субмодус света (*над светлою поляной; Блестят; Просветы <...> что оконца*); субмодус формы (*желтою резьбой; Как вышки*) модус звука (*тихою вдовой*); модус запаха (*пахнет дубом и сосной*). Все перцептивные единицы в своей целостности выражают идею красоты гармонии и умиротворенного увядания. Это дифференциальный признак художественного перцептивного концепта отдельной языковой личности – И. А. Бунина.

4. Четвёртый фактор – **единая эстетическая природа** концептов «цвет», «свет», «форма», «звук», «запах», «осозательное ощущение», «вкус», объективируемых в художественном дискурсе

Содержание этих концептов обусловлено художественной когницией автора и ориентировано на художественно-речевую деятельность.

Перцептивные единицы, выбранные автором для номинации сенсорных ощущений, в тексте претерпевают эстетическую трансформацию на основе художественного, лингвистического, психологического, социально-культурного и тому подобных факторов. Являясь элементом вторичной моделирующей системы, перцептивная единица, независимо от того, к какому модусу она принадлежит, обретает свойства эстетического знака. Как эстетический знак перцептивная единица имеет особую художественную форму, например, может быть элементом заглавия, как слово «темный» в цикле рассказов И. А. Бунина «Темные аллеи». Эстетическое содержание проявляется и в необычной сочетаемости слов. *С древней доверчивостью, с поднятым к небу лицом и с поднятыми открытыми ладонями обращают они свои мольбы к Богу в этом светоносном и тихом храме <...>* (Тень птицы) [2]. Конструкция с соединительными отношениями *светоносном и тихом храме* формирует оценочную интерпретацию чувственного признака, в силу чего лексема света выступает многоплановым эстетическим знаком.

Таким образом, *признаковая, перцептивная, эгоцентрическая и эстетическая природа* выявляет онтологическую общность концептов «цвет», «свет», «форма», «звук», «запах», «осозательное ощущение», «вкус», что позволяет говорить об интегральном ментальном образовании – художественном перцептивном концепте. На основании выявленных факторов **художественный перцептивный концепт** можно рассматривать как *признаковый концепт эгоцентрической и эстетической природы, формирующийся* в процессе художественной когниции на основе выявления *перцептивного* типа знания и **объективизируемый** в художественном дискурсе автора.

Источники и литература

1. Аскольдов С. А. Концепт и слово // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: антология / под общ. ред. В. П. Нерознака / С. А. Аскольдов – М.: Academia, 1997. – С. 267-279.
2. Бунин И. А. Собрание сочинений [Электронный ресурс]: библиотека русской классики: выпуск 1: В. Иванов, И. Бунин, А. Блок, И. Бабель: том 2. – М.: ДиректМедиаПабблишинг, 2005. – 1 электрон. опт. диск (CD-ROM); 12 см. – Систем. требования: IBM PC 486 и выше, 16 MB RAM, CD-ROM, SVGA, Windows 95/98/2000/NT/XP. – Назван. с титуль. экрана.
3. Гусарова Н. П. Белый цвет в произведениях Ив. Бунина // Вопросы теории и истории языка: статьи / Н. П. Гусарова. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургск. гос. ун-та, 1993. – С. 198-203.
4. Лаенко Л. В. Перцептивный признак как объект номинации / Л. В. Лаенко. – Воронеж: Воронежск. гос. ун-т, 2005. – 302 с.
5. Лошаков А. Г. Сверхтекст: семантика, прагматика, типология: автореф. дис. на соиск. степен. докт. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» / А. Г. Лошаков. – Киров, 2008. – 48 с.
6. Мерзлякова А. Х. Типы семантического варьирования прилагательных в поле «Восприятие» (на материале английского, русского и французского языков): автореф. дис. на соиск. степен. докт. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» / А. Х. Мерзлякова – Уфа, 2004. – 37с.
7. Никитин М. В. Развернутые тезисы о концептах / М. В. Никитин // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2004. – № 1. – С. 53-64.
8. Одинцова М. В. Художественно-стилевая роль слов лексико-семантического поля «запах» в произведениях И. А. Бунина (аспекты номинации и предикации): автореф. дис. на соиск. степен. докт. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» / М. В. Одинцова. – М., 2008. – 27 с.
9. Павлюченкова Т. А. Цветообозначения в поэзии И. А. Бунина / Т. А. Павлюченкова // Филологические науки. – 2008. – № 2. – С. 99-107.
10. Рузин И. Г. Когнитивные стратегии именования: модусы перцепции (зрение, слух, осязание, обоняние, вкус) и их выражение в языке / И. Г. Рузин – Вопросы языкознания. – 1994. – № 6. – С. 79-96.
11. Трубицина Н. А. Семантика звука в стихотворении «Ритм» // Национальный и региональный «Космо – Психо – Логос» в художественном мире писателей русского Подстепья (И. А. Бунин, Е. И. Замятин, М. М. Пришвин): научные доклады, статьи, очерки, заметки, тезисы, документы / Н. А. Трубицина – Елец, 2006. – С. 191-193.
12. Фокина М. А. Фразеология в русской повествовательной прозе XIX-XX веков / М. А. Фокина. – Кострома: Изд-во КГУ, 2007. – 377 с.
13. Чумак-Жунь И. И. Лексико-семантическое поле цвета в языке поэзии И. А. Бунина: состав, структура, функционирование: дис. ... кандидата филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» / И. И. Чумак-Жунь. – К., 1996 – 187 с.

УДК 811.161.1'373.46

Мигляченко Л. Г.

МОДЕЛІ УТВОРЕННЯ НЕОЛОГІЗМІВ В КОМП'ЮТЕРНІЙ ТЕХНОЛОГІЇ

С каждым днем информационные технологии все больше проникают в разные сферы жизни общества, вместе с информатизацией быта происходит информатизация языка: слова монитор, процессор, чип и др. давно перестали быть профессиональными терминами, став общеупотребляемыми.

С развитием информационных технологий и глобализацией общения (преимущественно через Интернет) возникает необходимость в новом языке.

Ключевые слова: неологизмы, технологии, информатизация, монитор, интернет.

З кожним днем інформаційні технології уже більше проникають у різні сфери життя суспільства, разом з інформатизацією побуту відбувається й інформатизація мови: слова монітор, процесор, чип та ін. давно перестали бути професійними термінами, ставши загальноживаними.

З розвитком інформаційних технологій і глобалізацією спілкування (переважно через Інтернет) виникає наполеглива необхідність у новій мові.

Ключові слова: неологізми, технології, інформатизація, монітор, Інтернет, чип.

The author examined the problem of the model formation of the neologisms in the computer technology. Such words monitor, processor, compact disc, Internet, World Wide Web, clip etc. become commonly used words.

That is why it is necessary to create new language for the Internet – users.

Key words: model, neologism, Internet, monitor, globalization, relations, processor.

З кожним днем інформаційні технології більше проникають у різні сфери життя суспільства, разом з інформатизацією побуту відбувається й інформатизація мови: слова монітор, процесор, чип та ін. давно перестали бути професійними термінами, ставши загальноживаними.

З'явилася велика кількість наукових праць, присвячених вивченню комп'ютерної лексики. Переважно вивчаються сленг та жаргон – західні дослідники рідко розводять ці поняття, прийнято вважати, що це французька й англійська назви однієї реальності. У вітчизняній лінгвістичній традиції такий поділ існує, сленг і жаргон розглядаються як самостійні сфери мови. Дослідники цієї теми визначають мету використання жаргонних і сленгових виражень та специфіку їхнього функціонування в мові. Однак у роботах, присвячених комп'ютерній лексиці, ці поняття часто змішуються й виступають як синоніми. Навіть якщо почати спробу класифікації досліджуваної лексики, виділення в її складі жаргонних, сленгових елементів, арго, професіоналізмів, результати даного дослідження будуть досить сумнівні, це пояснюється як «аморфністю» самих лінгвістичних термінів, так і величезною швидкістю протікання мовних процесів у комп'ютерній лексиці, рухливістю її складу.

Досить часто комп'ютерна лексика й комп'ютерна культура розглядаються в рамках національної культури й національної мови. Проте у дійсності кіберкультура (напрямок у культурі, заснований на використанні можливостей комп'ютера, комп'ютерних мереж і технологій віртуальної реальності) і комп'ютерна лексика не мають національної віднесеності.

З розвитком інформаційних технологій і глобалізацією спілкування (переважно через Інтернет) виникає наполеглива необхідність у новій мові, зрозумілій більшості користувачів всесвітньої мережі.

Використання комп'ютерної лексики своєю метою має не шифровку інформації (арго), не підкреслення приналежності до соціальної групи або професії (сленг, жаргон), а задоволення комунікативних потреб людини. Безсумнівно, мова йде про формування нової мови, обмежувальним фактором для якого є вже не простір і національність, а рівень інформаційної підкованості, самоідентифікації себе як частини нового, принципово нового соціального об'єднання, зі своєю культурою і мовою. У рамках цієї культури можна виділити кілька субкультур.

У рамках «нормативної» комп'ютерної лексики можна виділити кілька підсистем: лексика активного запасу, лексика пасивного запасу.

Основою для нової «комп'ютерної» мови послужили технічні терміни й поняття а також елементи англійської мови (її лексики й ідіоматики). Англійський використовується переважно для заповнення лакун, яких у новій мові величезна безліч, з англійської ж узятя частина граматичного ладу (спрощена модель) і засобу зв'язку, це може бути пояснено як винятково поширеністю англійської мови, так і відносною простотою її використання.

Ще однією специфічною рисою комп'ютерної мови є використання переважно письмових способів комунікації, тому про фонетику нової мови на даному етапі дослідження цієї теми поки не можна сказати нічого певного.

Таким чином, ми маємо можливість спостерігати появу принципово нового соціального об'єднання, що характеризується своєю культурою, мовою, традиціями. Мова цієї соціальної спільності нерозвинена, має дуже складну, але нічим не мотивовану структуру й не у всіх випадках забезпечує комунікативні потреби.

У вітчизняній лінгвістичній науці питання про єдність змістовної і формальної сторін вивчення мовних явищ було поставлено ще на початку 20-х років і продовжує вивчатися зараз. Деякі лінгвісти ділять новоутворені слова з урахуванням їх структурно-семантичних характеристик на лінійні та нелінійні.

Лінійні похідні зводяться до складання певних елементів, нелінійні ж не можуть бути представлені у вигляді ланцюжкового структурного аналога [2, с.150].

До лінійних моделей відносяться:

1) Утворення афіксації, що виходять в результаті складання слів (основ) з афіксами (суфіксами або префіксами);

2) Складні слова, що виходять в результаті складання двох і більше самостійних елементів мови (слів, словосполучень, основ);

3) Змішані утворення (суфіксально-префіксальні і складно-похідні слова);

4) Аббревіатури або складноскорочені утворення.

Похідні, утворені по лінійних моделях, характеризуються морфологічною членимістю, тобто можливістю бути представленими у вигляді структурної формули $x+u$.

У нелінійних утвореннях відсутні спеціальні словотворчі ознаки. Із словотворчої (морфемною) точки зору вони нечленими і є одиницями, транспонованими з однієї частини мови в іншу. Загальними для них нерідко є зміна в одному або декількох морфологічних компонентах основи, тобто те, що іноді називають внутрішньою флексією, чергуванням звуків і т. д.

До нелінійних моделей похідних належать наступні утворення із загальною формулою $x \rightarrow u$:

1) Конверсійні похідні;

2) Слова, отримані в результаті субстантивації, ад'єктивації інших частин мови;

3) Утворення, отримані в результаті фонологічного перетворення кореня або основи слова;

4) Утворення, отримані шляхом відсікання словозмінних показників (так зване «зворотне словотворення»).

Дериваційні афікси є двох видів – суфікси і префікси. Афіксальне словотворення відносять при цьому до лінійної характеристики. Афіксація є одним із найбільш продуктивних способів словотворення. Це морфологічний процес, який полягає в приєднанні афіксів до коренів чи основ. Жоден спосіб словотворення в різних мовах, в тому числі і в англійській, не досліджувався так часто і детально, як афіксація. І це закономірно: адже в афіксальному словотворенні семантичні зміни, які відбуваються в дериваційній основі, експліцитно виражені і пов'язані з приєднанням до неї формальних показників – афіксів. П. М. Карашук розуміє під афіксом морфему, яка в процесі розвитку отримала абстрактне значення, властиве цілому класові слів і яка, приєднуючись до основи, змінює її значення [2, с. 33].

Аналіз афіксальних дериватів показує, що афікси мають наступні характерні ознаки:

a. приєднуючись до твірної основи, афікс повинен виражати певне значення;

b. афікс повинен легко відокремлюватися як словотвірний елемент і у свідомості мовця чітко сприйматися як частина слова, а твірна основа при виділенні даного афікса повинна мати здатність вживатися в мові без афікса, або утворювати нові слова за допомогою інших афіксів;

c. афікс повинен відрізнятися певною частотою вживання. Чим більше утворення дає той чи інший афікс, тим він продуктивніший. Цю ознаку необхідно враховувати, тому що багато афіксів виникають із самостійних слів у процесі словотворення. Один з компонентів складного слова починає вживатися все частіше й частіше у сполученні з іншими основами, гублячи своє першопочаткове значення і поступово набуваючи абстрактного значення, властивого вже цілому класу.

d. афікс повинен вживатися для утворення нових слів не тільки від основ, з якими він вперше з'явився в мові, але і від основ іншого походження. Якщо це запозичений афікс, то він повинен давати новоутворення на ґрунті тієї мови, яка його запозичила;

e. живий афікс повинен давати новоутворення. До новоутворень ми відносимо не тільки ті слова, які вже зареєстровані словниками неологізмів і списками нових слів, але і потенційні слова, тобто такі новоутворення, які виникають в процесі мовлення з матеріалу, який є у словниковому складі, згідно існуючих у мові зразків. Ці утворення зрозумілі всім, хто користується мовою, хоча ще не входять до словникового складу як готові одиниці мови. У подальшому, якщо такі слова утворюються влучно і, якщо існує суспільна потреба в таких словах, вони підхоплюються іншими носіями мови, відтворюються в численних актах спілкування і, таким чином, стають реальними мовними одиницями.

П. М. Карашук дає таке визначення афікса: «Афікс – це морфема, яка у своєму розвитку набула абстрактного значення, і яка, приєднуючись до основи, змінює її значення» [2, с. 33].

Дериваційний афікс в похідному слові не є обов'язковим компонентом його форми, але там, де він присутній, відмінні ознаки похідного слова виступають з особливою наглядністю і очевидністю. Дериваційний зв'язок можна інтерпретувати як мотивованість. В лінгвістиці дериваційні зв'язки служать одним із способів розкриття внутрішньої форми слова. Дериваційні зв'язки виникають між вихідними і похідними лексичними одиницями. Чим ясніше просліджується дериваційний зв'язок, тим конкретніша і зрозуміліша внутрішня форма значення. Наприклад, прикметник *interpid* – «безстрашний». Значення основи прикметника *terpid* – «той, що тремтить», префікс *in-* виділяється в прикметниках і має значення заперечення, тому внутрішня форма прикметника легко відновлюється. Значення прикметників, дериваційний зв'язок яких легко прослідити, являються мотивованими. М. Ю. Бабенко виділяє два види мотивації: словотворчу і несловотворчу. При словотворчій мотивації нова одиниця утворюється від іншого слова. Основою для такого виду мотивації являється словотворчі та семантичні процеси. Наприклад: *courage-courageous* (словотворчий процес – афіксація). Несловотворча мотивація базується виключно на семантичних процесах. Наприклад: *flexible schedule* – *flexible person* (перенесення якості «гнучкість» в сферу людських відносин).

Словотворча мотивація представляє собою такі відношення між двома однокореновими словами, при яких значення одного з слів (похідного) можна пояснити за допомогою значення іншого (вихідного). Похідне і вихідне слова можуть відрізнятися один від одного словотворчим значенням, а також ідіоматичністю, тобто неможливістю вивести значення цілого із значення формально виділених його частин.

Етимологічні підвалини афіксів, як і слів взагалі, роблять можливим поділ їх на власно мовні, що виникли і розвивалися на ґрунті національної лексики, і запозичені, які різними шляхами (війна, торгівля, подорожі, окупація і культура зв'язки) прийшли з інших мов.

У сучасній англійській мові існує велика кількість афіксів, як власних так і запозичених. Однак не всі вони вживаються в даний час як словотвірні елементи. Афікси, які втратили своє значення, стали непродуктивними і які сприймаються як ознака тієї чи іншої частини мови, перестають бути афіксами і лише потенційно зберігають властивості виділення. Під продуктивністю мається на увазі та кількість слів, яка виникла за період існування в мові даного словотвірного афікса і частотність виникнення новоутворень з даним афіксом. Виходячи з цього афікси бувають малопродуктивними, продуктивними, а деякі характеризуються так званою «абсолютною продуктивністю», тобто здатністю словотворення, при якій суфікс має мінімальне обмеження у сфері свого вживання у ролі словотвірного елемента. Цілком зрозуміло, що всі продуктивні афікси є живими, але не всі живі афікси в рівній мірі продуктивні.

Відносно складу префіксальної підсистеми сучасної англійської мови спостерігається розбіжність, навіть, в найбільш нових дослідженнях [3, с. 65].

Суфіксація як словотвір значно ширша, ніж префіксація. Пропорційна частина власно мовних суфіксів також більша, ніж серед префіксів. Це означає, що активне запозичення латинських, грецьких та французьких суфіксів не витіснило словотвірні елементи власної мови, продуктивність яких може час від часу зростати. Однією з особливостей, що відрізняє префіксацію від суфіксації є те, що префікси, на відміну від суфіксів, в більшості випадків не відносять утворені слова до нової частини мови.

Всього за останні 20 років в утворенні нових слів було використано 103 суфікси: *-ability –able, -ac, -acy, -ance, -ant, -ative, -ed, -ee, -er/or, -ery, -ing, -ion, -ional, -ish, -ism, -ist* тощо. В утворенні нових одиниць активну участь беруть напівсуфікси: *-athon, -gate, -friendly, -a/oholic, pedia/paedia* тощо.

Префіксальні новоутворення не такі багаточисельні, хоча кількість префіксів та напівпрефіксів перевищує кількість суфіксів та напівсуфіксів. Серед префіксів переважають одиниці латинського походження: *a (n)-, aero-, agri-, anti-, audio-, Euro-, extra-, flexi-, poli-, porno-, post-,* та ін.

Серед найбільш продуктивних префіксів слід відмінити: *anti-, co-, de-, non-, post-, pre-, ne-, sub-, in-*. Найбільшою мірою новизни володіють одиниці, створені за допомогою нових афіксів та напівафіксів, таких як: *-on, -ase, -sol, -ink, -manSHIP, -eco, -mini, -maxi, -mega, -eine, -oholic, -dial-a, -flexi,* і т. д.

Наприклад:

antiviral – антивірусна програма в комп'ютері: *minidisc* – маленький диск для комп'ютерів, плеєрів. (Sony yesterday made a bit to win the Nintendo generation back to music with the launch of the MiniDisc – a miniature compact disc for portable players.);

teleshopping – робити покупки за допомогою комп'ютера і телефону;

superscalar – мікропроцесор комп'ютера, який виконує більше однієї інструкції відразу;

telebanking – фінансова організація, яка дозволяє клієнту робити банківські операції через комп'ютер.

Афіксальні одиниці складають 24 % всіх новоутворень і в незначній мірі поступаються складним словам. Однак ніколи ще в історії англійської мови кількість афіксів не була настільки багатою та різноманітною, як в наш час.

Серед нерегулярних способів утворення морфологічних неологізмів найбільш продуктивним в останні десятиліття є **скорочення**, які відбивають тенденцію до раціоналізації мови, до економії мовних зусиль. Не дивлячись на те, що скорочення становлять лише незначний процент від усієї кількості неологізмів, їх число постійно зростає. З чотирьох видів скорочення (аббревіатури, акроніми, усичення, злиття) переважають усичення слів. Так як і на попередніх етапах розвитку мови, основним типом усичення є апокопи (усичення фінальної частини) [4, с. 73]. При цьому усиченню піддається ціла морфема: *anchor – anchorman* оглядач новин, який координує теле- чи радіопрограми. Це слово обмежене у використанні американським варіантом (в британському варіанті існує слово *presenter*). Або ж візьмемо слово *detox – detoxification* – частина лікарні чи клініки де лікують алкоголіків і наркоманів. Інколи усиченню піддається частина морфеми: *lib – liberation*.

Приклади усичення середини слова (синкопи) небагатозначні: *closed caption – caption* – титри телевізійних програм для глухих; *ecotecture – ecological architecture* – архітектурний дизайн, який відповідає потребам сьогодення служб охорони навколишнього середовища.

Особливістю усичення є їх зниження стилістичного забарвлення і, відповідно, їх використання обмежене рамками розмовної мови. Усичення найбільш характерні для різних типів сленгу (шкільного, спортивного, газетного). Серед приведених вище прикладів переважають газетні усичення. Так, *urmanSHIP* часто з'являється на сторінках англійських газет і використовується в рекламах, в рекомендаціях як досягнути успіху.

Серед скорочень велике місце займають аббревіатури і акроніми. Частіше всього аббревіації піддаються технічні терміни, назви груп та організацій [5, с.132]. Звичайно аббревіатури використовують частіше, ніж самі терміни: *WEB (WORLD WIDE WEB)* – веб, всесвітнє павутиння; – *VCR – video-cassette recorder*; *PC – personal computer*; *MTV – Music Television* – канал кабельного телебачення, який передає різноманітну музику.

Як правило аббревіатури вимовляються буквами: *I.V. (intravenous)* внутрішньовенний. Новим є відсутність крапок після кожної букви аббревіатур, що зближує їх з акронімами.

На відміну від аббревіатур, акроніми вимовляються як повні слова. Наприклад: *SALT (Strategic Arms Limitation Talks)* переговори по обмеженню стратегічної зброї; *OMOV (one member, one vote)* один член, один голос. Один із самих популярних акронімів є: *GASP* який використовується в мові декількох груп, які борються проти забруднення навколишнього середовища *Group Against Smoke and Pollution*.

Сфери використання акронімів, як правило, чітко визначені та обмежені. Обмеження на використання акронімів приписані денотативним значенням слів, які входять в них. Так, одиниці типу : *MiPS, RAM (random-access memory)*; *ROM (read-only memory)* обмежені у використанні в сфері комп'ютерної техніки, *PINS (person in need of supervision)*; *SWAT (special weapons and tactics)* використовуються в юриспруденції, *FOB (friend of Bill)* прихильник Білла Клінтона; *TINA (there is no alternative)* – у політиці.

Інколи акроніми утворюються через потяг до оригінальності, наприклад, організація яка бореться з палінням, створила акроніми: *ASH – nonil (Action on Smoking and Health)*.

Одним із виявлень закону економії мовних засобів можна вважати утворення телескопних номінацій, слів-злитків. Серед неологізмів останніх десятиліть намічається тенденція до збільшення одиниць цього типу. Серед них переважають часткові слова-злитки, тобто одиниці, в яких поєднується один усичений елемент і повна форма другого елемента. Найбільш продуктивний тип фінального усичення першого компоненту: *EuropIug (European plug)*

электропила, яка застосовується у всіх країнах Європи; *sigaretiquette* (sigarette, etiquette), *netiquette* (net, etiquette) – правила й норми, що регулюють використання Інтернет, *infoglut* (information, glut) – над насиченість інформацією, що поступає через сучасну техніку, *webucation* (web+education) – освіта через Інтернет.

Телескопні номінації часто створюються для позначення нового гібриду: *yakow* (yak, cow), *beefalo* (beef, buffalo), *citringe* (citron, orange).

Основна маса слів-злитків використовується в засобах масової інформації і в рекламі. Завдяки свіжості та несподіваності форм, вони привертають увагу і виявляють певний прагматичний ефект на читача [1, с.80].

Використання телескопних новоутворень обмежене також рамками назв торговельних марок в спорті та моді. Так, відома всім торговельна марка Adidas є результатом скорочення імені Adi Dassler, засновника компанії по випуску спортивного одягу та взуття.

Протягом відомої нам історії розвитку більшість слів, бодай частково, змінювала своє значення. Слова, як правило, набувають нових значень, інколи втрачаючи при цьому значення старі [1, с. 25].

В одних випадках старе значення продовжує співіснувати з новим, і в таких випадках виникає багатозначність або полісемія.

Наприклад: Spam – зайва інформація, зазвичай реклама, що розсилається електронною поштою. Слово з'явилося у 1936 році на позначення м'ясних консервів (Spices (спеції) + HAM (шинка)). Загальновживаним воно стало після популярного в 1969 році скетчу на цей продукт. Історія полягала в тому, що консерви цієї торгової марки були настільки популярними, що згадувались в меню майже кожного ресторану, до того ж декілька разів. Таким чином слово стало позначати зайву, набридливу інформацію.

Полісемія існує тільки в мові, але не в мовленні. Сумарні підсумки багатьох контекстів, де слово може зустрітись, дозволяє нам простежити і записати випадки ідентичного значення і випадки розходження у значенні. Вони реєструються і класифікуються лексикографами і їх можна знайти у словниках.

Таким чином, полісемія – це характеристика багатьох слів у багатьох мовах, якими б різними вони не були. Але вона більше властива англійській мові, ніж українській, завдяки односкладовій природі англійських слів та домінуючій кількості кореневих слів.

Джерела та література

1. Жлуктенко Ю. А. Английские неологизмы / Ю. А. Жлуктенко, В. А. Березинский. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 154.
2. Карашук П. М. Словообразование английского языка / П. М. Карашук. – М.: Высшая школа, 1977. – С. 303.
3. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение / В. Н. Комиссаров Курс лекций. – М.: ЭТС. – 1999. – С. 192.
4. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) / В. Н. Комиссаров. – М.: Высшая школа, 1990. – С. 253.
5. Латышев Л. К. Технология перевода / Л. К. Латышев. – М.: «НВИ – Тезаурус», 2000. – С. 218.

УДК 81 2 К 809. 463-801.25 М 403

Микадзе М. Г.

ПРЕПОДАВАНИЕ КАТЕГОРИИ ГРУЗИНСКОГО ГЛАГОЛЬНОГО ЛИЦА В ШКОЛЕ

Проблемы изучения категории грузинского глагольного лица рассматриваются в аспекте лингвистики, дидактики, психологии. Мы ознакомили учащихся с формами грузинского глагольного лица, в процессе преподавания с привлечением хорошо продуманных целенаправленных упражнений, с использованием методов психолингвистики и технических средств обучения.

Ключевые слова: количество лиц грузинского глагола, грузинский глагол, переходные глаголы, непереходные глаголы.

Проблеми вивчення категорії грузинської дієслівної особи розглядаються в аспекті лінгвістики, дидактики, психології. Ми ознайомили учнів з формами грузинської дієслівної особи, в процесі викладання з залученням добре продуманих цілеспрямованих вправ, з використанням методів психолінгвістики і технічних засобів навчання.

Ключові слова: кількість осіб грузинського дієслова, грузинське дієслово, перехідні дієслова, неперехідні дієслова.

The author examined the problems of teaching forms of person of Georgian verb at secondary school. In the article is given the ways, principles and methods of teaching nature of Georgian verb at secondary school. Teaching of this problem is given in the aspect of linguistic, didactic and psychology.

Key words: person forms of Georgian verb, transitive forms of Georgian verbs, no transitive forms of Georgian verb.

Категории лица и числа в глаголе считаются важнейшими. «Сложность и своеобразие грузинского глагола вытекает из его полиперсонализма. Если бы не было двух- и трехличных глаголов, проблема глагола потеряла бы свою остроту [10, с. 61].

Характеристика глагола по лицам означает: установление количества соотносимых с глаголом лиц, определение того, какое это лицо (I, II, III), и определение их по функции (субъектные или объектные). Глагол в грузинском может быть одноличным, двух- и трехличным. Для определения количества выраженных у глагола лиц следует установить, сколько из существующих 9 личных местоимений, соотносятся с одной глагольной формой *me* (я), *Sen* (ты), *is/igi* (он, она, оно); *Cven* (мы), *Tqven* (вы), *isini/igini* (они); *man* (он, она, оно); *mas* (ему, -ей); *maT* (им). Например, *me vimalēbi* (я прячусь), *me vemalēbi mas* (я прячу от него), *me vimalav mas mas* (я прячу от него что-то). Первая форма одноличная, вторая – двух-личная, а третья – трехличная. Личные местоимения должны быть без послелогов. Лицо может быть действующее, и недействующее. Первое – лицо субъектное, а второе – объектное. Например: *damimala man me is* (спрятал он от меня что-то), здесь лицо субъекта *man*, а объекта – *me, is*.

По мнению некоторых исследователей, в грузинском языке глагол может выражать и 4 лица. Такие глагольные формы представляют собой формы объектной версии. Например: *miWmevs petre me Svils purs* (Кормит Петр моего ребенка хлебом).

В лингвистической литературе субъектным считается то лицо, которое представлено в глаголе как совершающее действие [7, с. 173].

Объектное лицо определяется следующим образом: «Лицо выражено в глагольной форме, но не выступает как деятель, является объектным» [7, с. 174].

Опыт педагогов свидетельствует, что целесообразной является та последовательность, которая предусмотрена действующими ныне учебниками и программой.

В действующей программе зафиксирован следующий порядок: «Грамматическое лицо (I, II, III) и число, количество лиц в одной форме глагола, способ определения количества лиц. Субъектные и объектные лица, способ различения лиц прямого и косвенного объекта» [3, с. 24]. Эти вопросы в школьном учебнике рассматриваются в той последовательности, как они представлены в программе [8, с. 27]. Для изучения перечисленных выше вопросов в учебнике дается 13 упражнений.

Знакомство с научной литературой и наблюдение над процессом преподавания выявили проблемы, связанные с последовательностью и объемом изучаемых вопросов глагольного лица. Мы изучили вопросы преподавания категории лица путем наблюдения над работой педагогов и экспериментально.

Наблюдение показало, что педагоги увязывают вопросы глагольного лица с повторением личных местоимений. До объяснения субъектно-объектных лиц, педагог напомнил учащимся все формы личных местоимений. Затем общими усилиями учеников были проанализированы формы I, II и III лица, установлены различия между ними.

Этот путь обучения приемлем и с точки зрения психологии [2] и с точки зрения методики преподавания [6, с. 134; 4, с. 42-52].

В методике преподавания грузинского языка пока еще спорным является вопрос, что преподносить учащимся раньше: вопросы лица и числа глагола или возможность выражения лиц в одной глагольной форме. М. Талаквадзе придерживается такой последовательности: «Субъектные лица и их показатели в единственном и во множественном числе, сугубое выражение личных аффиксов, количество лиц в одной глагольной форме, анализ лиц, представленных в глаголе, показатели объектного лица, группировка лиц [6, с. 10].

После повторения знаний, полученных в начальных классах, уже нет препятствия для ознакомления учащихся сперва с лицами глагола (I, II, III), затем с количеством выраженных в одной форме лиц.

Наблюдения над процессом преподавания глагольных категорий лица и числа выявили трудности и недостатки, препятствующие сознательному усвоению материала и выработке практических навыков. Следует отметить, что ни в одном классе не заострялось внимание на том обстоятельстве, что лицо – категория, характерная лишь для глагола. Поэтому учащиеся часто путали глагол с другими частями речи. Такие случаи часты, когда учащиеся с личными формами глагола соотносили послеложные местоимения. Этого можно избежать лишь в результате интенсивных упражнений.

Наблюдение над процессом обучения показало, что часто в предложении реально представлены все выраженные в глаголе лица, но ученики для определения персонализма глагола все же привлекали местоимения, субъектным лицом они считали только местоимение.

Особое внимание следует уделить выделению глаголов в предложении, определению количества лиц, соотносимых с глаголом, чтобы ученики не считали местоимение единственным средством выделения лиц в глаголе.

Некоторые педагоги упускают из виду, что основой сознательного усвоения вопроса является эффективное объяснение нового материала, правильное ведение процесса познания.

Глагол в лингвистической литературе определяется как личная форма: «Глаголом называется такое слово, которое имеет форму лица, изменяется по лицам» [10].

При определении глагола главное место отводится категории лица и в трудах русских языковедов: «Глагол такая категория, которая обозначает действие и выражает его в формах лица наклонения, времени, залога» [1, с. 101].

Если в начальных классах учащийся приобретал знание в основном с помощью конкретных образов, предметов и представлений, «то сейчас для него впервые становятся ясными отношения, существующие между объектами, которые не даны в связанной форме» [11, с. 67].

Таким образом, на основе анализа конкретных примеров ученикам в переходном возрасте (12 лет) уже под силу отвлечение, обобщение и выражение в понятийных категориях своих знаний в области лица и числа глагола.

Проблему преподавания глагольных форм лица и числа мы изучали и анализировали опыт передовых педагогов, провели эксперимент. План эксперимента предусматривал: при изучении категории лица заострить внимание на том, что это категория, характерная только для глагола.

Разъяснение нового материала на основе сопоставления и метода разбора, в процессе работы использования наглядных дидактических и технических средств. Для закрепления нового материала проведение письменных работ; с этой целью были использованы впечатления, полученные на экскурсиях.

Ученикам экспериментальных классов мы ставили вопросы, ответы на которые подразумевали активизацию, развитие исследовательских способностей учащихся.

Мы проводили эксперимент в 2007/08 и 2008/09 уч. г. в 7-х классах школ № 1, 2, 3, 12 г. Кутаиси и № 4 г. Зестафони. Мы брали по два класса; в одном (контрольном) преподавание проходило по учебнику, а в другом (экспериментальном) по разработанному нами плану.

Для основательного изучения глагольного лица мы сочли необходимым повторение личных местоимений. Особое внимание было уделено формам III лица местоимений, т. к. хорошее знание личных местоимений является залогом правильной ориентации в вопросах глагольного лица.

Наш эксперимент включал три этапа:

На I этапе учащиеся повторили определение глагола и личные местоимения, одновременно – изученный в 4 классе материал: I, II и III лицо. С глаголом может соотноситься 3 лица: I – говорящий, II – собеседник, а III – то лицо, кто не является ни говорящим, ни его собеседником (объект обращения).

I v-izrdebi (пасту) v-izrdebi-T (пастем)

II izrdebi (пастешь) izrdebi-T (пастете)

III izrdeb-a (пастет) izrdebi-an (пастут)

Определение лица в глаголе объяснялось при непосредственном участии учеников; был использован метод беседы, а также сравнения и сопоставления. Мы сопоставляли следующие предложения:

Mme v-wer werils (я пишу письмо) vwer werils (пишу письмо)

me vxatav suraTs (я рисую картину) vxatav suraTs (рисую картину)

Внимание учащихся было обращено на то, что в этих глаголах лицо выделяется и без привлечения местоимения. Затем для определения лица глагола учащиеся соотносили с ним личные местоимения, вышеприведенные глаголы переводились во II и III лицо:

Sen wer (ты пишешь) is wer-s (он, она, оно пишет)

Sen xatav (ты рисуешь) is xatav-s (он, она, оно рисует)

На доске вывесили плакат с предложениями, в которых действие выражалось во всех трех формах, но без соответствующих личных местоимений:

lamaz naturmorts vxatav. (красивый натурморт рисую).

lamaz naturmorts xatav. (красивую картину рисуешь).

nino naturmorts xatavs. (Нино рисует пейзаж).

Учащимся было дано задание, выписать глаголы и сгруппировать их по лицам; затем самим вспомнить другие глаголы и менять их по лицам. Еще раз повторили определение глагола.

Учащиеся должны были перевести глаголы, приведенные в таблице, из II лица в I и III лицо, а формы III лица перевести в I и II лицо, тем самым внимание учащихся было сосредоточено не только на определении лица глагола, но и на изменчивости глагола по лицам.

Для закрепления материала и для развития грамматического мышления и речи были использованы вопросы: на что указывает I лицо? II лицо? III лицо?

Для получения правильного ответа, потребовалось сопоставление форм I, II и III лица и установление разницы путем наблюдения.

Несколько учеников прочли из учебника §11, а из учебника по литературе – несколько абзацев из сказки «Этери»; здесь они выделили глагольные формы и определили, какое лицо в них подразумевается.

На II этапе, после повторения сущности глагола, личных местоимений, а также категорий лица и числа на доске было написано предложение: qajana daxto-da, da mxiarulad akeTebda saqmes. (Каджана пригала и растерянно делала дело).

Учащиеся выделили глаголы: daxtoda, akeTebda – определили, что все они в форме III лица, затем стали соотносить с ними личные местоимения.

На доске повесили таблицу с несколькими глаголами vWri (пожу), qargav (вышиваешь), sunTqavs (дышет), vresxav (стираю), bagav (копает), rekavs (поливает), va-keTeb (делаю), wer (пишешь), kiTxulobs (читает).

Учащиеся соотносили с этими глаголами личные местоимения. С учениками опытных классов, в отличие от контрольных, мы в классе анализировали предложения, в которых были представлены все лица, имеющиеся в глагольной форме. Таким путем мы хотели убедить детей в том, что определение глагольного лица происходит не только при помощи местоимений. Опыт передовых педагогов показал, что этот путь является правильным. «Учеников нужно приучать к анализу фразы, выделению слов, связанных с глаголом и определению их признаков. К местоимениям следует обращаться лишь тогда, когда глагол дается вне текста» [4, с. 134]. Мы дали учащимся таблицу, на которой были представлены все личные местоимения, сгруппированные по лицам и числам. Учащиеся проанализировали несколько предложений:

1. mze uxvad afrqvevs sxivebs dedamiwas. (Солнце щедро сыплет лучи земле).

2. monadirem daTvi mokla. (Охотник медведя убил).

3. abesalomi gadabrunda. (Абесалом перевернулся).

Учащиеся выписали из этих предложений глаголы, соотносимые с ними существительные, а соответствующие местоимения поставили в скобки:

1.uxvad afrqvevs mze (is) dedamiwas (mas) sxivebs (mas). (Щедро сыплет солнце (оно) земле (ей) лучи (их)).

2. monadirem (man) daTvi (is) mokla. (Охотник (он) медведя (его) убил).

3. abesalomi (is) gadabrunda. (Абесалом (он) перевернулся).

Ученики заметили, что с некоторыми глаголами соотносится одно местоимение (is gadabrunda), а с другими – 2: (mokla man is) или 3: – (afrqvevs is mas mas).

После этого проанализированные глаголы были сгруппированы по количеству представленных в них лиц:

Для закрепления полученных знаний было выполнено упражнение № 1 из учебника; дополнительно мы давали читать предложения и определять в них глагольные личные формы.

Несмотря на частые упражнения, все же возникали трудности при определении количества лиц в глаголе, т. к. ученики нередко соотносили с глаголами послеложные местоимения: gaakeTa man es miTvis (Сделал он это для него).

Поэтому на уроках было проанализировано около двадцати глаголов для определения в них количества лиц.

С целью закрепить знание учащихся в области глагольного лица мы дали им для классной работы упражнение:

balaxi brwyinavs, bibinebs, xasxasebs abreSumada, mercxali Tbili qveyndan rodi mosula Cumada.

– Трава сверкает, шелестит, блесит подобно шелку, ласточка из теплых стран прилетела не молча.

saqarTvelos yvela kuTxiT moeyara Tavi ersa, ilxendnen da gahkiodnen erTxmad «mravalJamiersa».

– Со всех краев Грузии собрались народы, (они) вскрились и в один голос пели «мравалжамиери».

luarsabma sixaruliT miawoda Zmas Coxa. – Луарсаб с радостью подал брату чоху.

Учащиеся выбрали из этих предложений глаголы и повторили определение глагола, затем стали соотносить с глаголами личные местоимения и сгруппировали глаголы в зависимости от количества лиц:

Одноличные глаголы	Двуличные глаголы	Трехличные глаголы
Gbzinavs is Bbibinebs is xasxasebs is mosula is ilxendnen isini	moeyara mas is gahkiodnen isini mas	miawoda man mas is).

Для систематизации знания, использовали карточки с вопросами, что облегчает проверку знания всего класса и вместе с тем развивает способность самостоятельной работы у учащихся. На карточках были следующие вопросы: Ско-лько лиц может быть выражено в глаголе? Имя склоняется, а глагол?.. Там же, на карточке было одно предложение, в котором учащиеся должны были опознать глагола и разобрать его морфологически по известным им категориям.

Для закрепления знаний мы провели экскурсию экспериментальных групп в Гелати. Экскурсии предшествовала ознакомительная лекция о монастыре. На уроке при помощи компьютера ученикам были показаны гелатские фрески, виды монастыря. Так мы подготовили базу для проведения экскурсии, заранее настроили учащихся, создали эмоциональную ситуацию для получения интересных впечатлений. После возвращения с экскурсии учащиеся получили задание, письменно изложить полученные впечатления, используя глаголы; затем – подчеркнуть одной чертой одно-, двух- и трехличные глаголы и определить какое лицо выражено.

Учащимся контрольных классов мы дали ключевые слова, и, используя эти слова, они должны были составить предложения; глаголы распределить по количеству выраженных в них лиц.

Задание выполнили 65 учеников экспериментальных классов и 65 учеников контрольных классов. Как показал анализ результатов, учащиеся экспериментальных классов передали свои впечатления более красочно, они сумели при этом обогатить свою письменную речь глаголами, затем они сгруппировали глаголы по заданным признакам. Лишь 11 учащихся (16,9%) не сумели правильно определить количество лиц в глаголах. Работы учеников контрольных классов по сравнению с работами учеников экспериментальных классов оказались с недостатками; несмотря на то, что им также было предложено задание творческого характера, они не сумели составить предложения на все ключевые слова (14-21,5%). 23 ученика (35%) не могли правильно определить количество лиц в

глагольных формах. Послеложное местоимение сопоставили с глаголом лишь 6 учеников (9,2%) экспериментальных классов, тогда как в контрольных классах эту ошибку допустили 19 человек (29,2%).

На III этапе учащиеся стали усваивать и субъектно-объектное различие лиц (прямой, косвенный). В экспериментальных классах работа шла по составленному нами плану:

1. Определили субъектно-объектные лица.

2. субъектное лицо подразделили на

а) производителя действия;

б) кто сам испытывает воздействие;

в) кому приписывается действие.

Контрольные классы работали по материалу учебника. Их результаты мы использовали для проверки работы, проведенной в экспериментальных классах. Поставив себе целью определение глагольных лиц субъекта и объектов, мы следуя опыту известных педагогов, решили дать ученикам одноличные, двух- и трехличные глаголы:

1. me vocnebob. – мечтаю я.

2. me vxedav mzes. – вижу я солнце (я – его);

3. me dedas vwer werils. – пишу я письмо матери (я, ей, то).

На доске вывесили таблицу с предложениями:

1. me vocnebob xSirad. Mme vxedav mzes. Mme vwer werils.

2. Sen xSirad ocnebob. Sen xedav mzes. Sen wer werils.

3. is xSirad ocnebobs. is xedavs mzes. is wers werils.

я часто мечтаю я вижу солнце я пишу письмо

ты часто мечтаешь ты видишь солнце ты пишешь письмо

он часто мечтает он видит солнце он пишет письмо

Сопоставление различных лиц в одних и тех же глаголах дало хороший результат. При активном участии учеников из предложений были выделены глаголы (vocnebob, vxedav, vwer), лицо, совершающее в действие (me, Sen, is), и объект действия (mzes, werils, dedas).

Хороший эффект был получен анализом субъектно-объектных лиц на примере одной и той же основы:

1. gio kargad izrdeba. Гио хорошо растет.

2. lias kargi Svili ezrdeba. У Лии растет хороший сын.

3. lia karg Svils uzdis samSoblos. Лия растит сына для Родины.

Из этих предложений были выделены глаголы, а также действующие лица; лицо, подвергающееся действию, и объект действия.

При активном участии учащихся в анализе других подобных глаголов вопросы субъектного и объектного (прямого и косвенного) лиц стали ясны. Учащиеся пришли к заключению, что в глаголе действующее лицо является субъектом, а подвергающееся действию – объектом. В глаголах vwer, vxatav, vusmen – действующее лицо – me (я), а объектное – werils, mzes, musikas.

В учебнике лицо субъекта определяется так «Действующее лицо называется субъектом», но субъектом считается и то лицо, которое подвергается действию или которому приписывается действие; поэтому мы дали контрольному классу следующее определение: «Субъектом является лицо, которое действует, подвергается действию или которому действие приписывается». Это определение было продиктовано той трудностью, которая возникла в процессе обучения, а именно, даже сильные ученики субъектом считали лишь реально действующее лицо.

Для основательного изучения данного вопроса были выполнены упражнения. Сами учащиеся назвали такие примеры, где субъектное лицо является реально действующим (gia ezos baravs – Гия копает двор), где субъектное лицо подвергается действию (ezo ibareba – двор копаются) и где субъектное лицо не действует и не подвергается действию (me bevri megobari myavs – у меня много друзей). Провели анализ примеров, в которых учащиеся выделили субъектное и объектное лицо gia ezos baravs – субъект «gia» (Гия), объект – «ezos» (двор). На основе анализа аналогичных предложений ученики сделали вывод: «Субъектным является действующее лицо».

При анализе других предложений, типа ezo ibareba был выделен субъект «ezo»; ученики пришли к выводу, что «Субъектом является лицо, испытывающее действие». После анализа предложений типа: me bevri saTamaSo maqvs – был сделан вывод, что субъектом является лицо, которое не действует, не подвергается действию, а действие ему приписывается.

В отличие от контрольного класса, в экспериментальном классе аналогичным упражнениям было отведено два урока, но определение лиц субъекта и объекта происходило на каждом уроке.

На доске была вывешена таблица с предложениями, в которых субъект был обозначен красным, а объектные лица – зеленым цветом. papam kaba Sekera – Нана сшила платье.

В предложениях были выделены лицо субъекта и лицо объекта, выяснили, что лицо субъекта является действующим. Проанализировав таким образом все предложения, приведенные в таблице, ученики пришли к выводу, что действие субъектного лица непосредственно касается объекта, переходит на объект, затем глаголы перевели в форму настоящего времени, в результате чего изменились падежные формы субъекта и объекта: papa kabas keravs – Нана шьет платье.

Когда глагол был в аористе, субъект стоял в эргативе, а объект в именительном падеже; но при глаголе в настоящем времени субъект – в именительном, а объект – в дательном падеже. После этого учащимся для анализа были предложены двухличные непереходные глаголы в предложениях. Например, mze mTebis efareba. (Солнце скрывается за горами). Учащиеся выделили субъект – mze (is) (солнце – оно) и объект mTas (mas) (за горами – за ним). Затем глаголы анализируемых предложений перевели в форму прошедшего времени: mze mTebis mtoe-fara (скрылось), но ни падеж субъекта, ни падеж объекта не изменился, к тому же учащиеся отметили, что действие субъекта непосредственно не переходило на объект.

В результате проведенных наблюдений учащиеся сделали вывод, что объектное лицо с изменяющейся падежной формой, которое непосредственно подвергается действию субъекта, является прямым; а объектное лицо с неизменяющимся падежным действием субъекта является косвенным объектом.

Для того, чтобы убедиться в эффективности проведенных занятий, учащимся обеих групп было дано задание выписать глаголы из предлагаемого текста, выделить субъектное лицо и определить, какое оно (действует или подвергается действию), выделить объектное лицо и определить, прямое оно или косвенное. Задание выполнили два контрольных (66 уч.) и два экспериментальных класса школ № 12 и № 3 г. Кутаиси.

Это задание правильно сделали 94,2% из экспериментального класса и 81,2% из контрольного класса.

Анализ письменных ответов учеников этого класса убедил в эффективности разработанного нами эксперимента. Полученные результаты мы снова проверяли в 2009-10 уч.г. в седьмых классах школ № 1, 12, 35 г. Кутаиси (мы сами проводили работу), № 1 г. Зестафони и № 2 Багдады.

В эксперименте участвовали 200 учащихся. Было проанализировано 200 письменных работ, результаты получены почти такие же, что в уже рассмотренном случае. Это дает нам возможность заключить следующее:

1. Знание вопросов категории лица является основой для ознакомления с другими глагольными категориями. Изучению лица и числа глагола отводится первое место в системе глагольных категорий. Из полиперсонализма вытекает вся сложность и своеобразие грузинского глагола.

2. Как подтвердили наши эксперименты, эффективной является та последовательность в изучении вопросов глагольного лица, которая имеется в современных программах и учебниках. Она облегчает усвоение и данной и других категорий.

3. В изучении вопросов категории лица очень важно и результативно сопоставление одноличных, двух- и трехличных глаголов.

4. Изучение субъектного и объектных лиц должно опираться на их сопоставление и наблюдении над изменением их форм.

5. Как показал эксперимент, при изучении лица и числа очень эффективными являются уже испытанные методы и средства. Большое значение имеют хорошо составленные дидактические материалы, они способствуют активизации учащихся, и следовательно, их высокой академической успеваемости.

6. При изучении вопросов глагольного лица полезными оказались составленные нами дополнительные упражнения.

Источники и литература

1. Виноградов В. Русский язык: Грамматическое учение о слове / Виктор Владимирович Виноградов. – М., 1947. – 433 с.
2. Прангишвили А. С. Вопросы психологии учения / Александр Северианович Прангишвили. – Тбилиси, 1969. – 138 с.
3. Программы восьмилетних и средних школ. Грузинский язык и литература. – Тбилиси, 1986. – 56 с.
4. Микадзе М. Методика изучения вопросов морфологии и стилистики в школе / Манана Георгиевна Микадзе. – Кутаиси, 1999. – 330 с.
5. Жуиков С. Ф. Психология усвоения грамматики в начальных классах / Сергей Викторович Жуиков. – М., 1964. – 384 с.
6. Талаквдзе М. Изучение глагола в школе / Мариам Талаквдзе. – Тбилиси, 1955. – 215 с.
7. Шанидзе А. Основы грузинской грамматики. I. Морфология / Акакий Георгиевич Шанидзе. – Тбилиси, 1953. – 650 с.
8. Шанидзе А., Квачадзе Л. Грамматика грузинского языка. А. Г. Шанидзе, Л. Г. Квачадзе. – Тбилиси, 1987. – 156 с.
9. Чикобава Ари. Введение языкознания / Арнольд Чикобава. – Тбилиси, 1952. – 320 с.
10. Чхартишвили Ш. Социальная психология воспитания / Шалва Чхартишвили. – Тбилиси, 1974. – 268 с.

УДК 811.161.2'373.611

Миколенко Т. М.

СПОСОБИ ТВОРЕННЯ СЛЕНГІЗМІВ

В статье проанализированы способы образования сленгизмов, описаны единичный и множественный типы преобразования. На основе количественно-статистического метода определены наиболее многочисленные словообразовательные группы.

Ключевые слова: сленгизм, способы словообразования.

У статті проаналізовано способи творення сленгізмів, описано одиничний і множинний типи перетворень. На основі кількісно-статистичного методу визначено найчисельніші словотворчі групи.

Ключові слова: сленгізм, способи словотвору.

The article analyzes ways to create slengwords, described the unit and multiple type of conversion. Based on quantitative and statistical method identified the most numerous group of derivation.

Key words: sleng- word, ways of word formation.

Трансформація сучасних наукових досліджень, зокрема й лінгвістичних, тісно пов'язана з тенденціями в суспільстві. Зміни канонів соціуму відображаються в мовленні, тому будь-які соціально-політичні зрушення активують дослідження лінгвістів.

Одним із найяскравіших процесів кінця ХХ століття, та й, зрештою, і нашого часу, є спалах жаргонізації. Активний перехід жаргонних елементів у комунікативний простір різносоціальних прошарків етносоціуму [4, с. 55] спричинив формування і утвердження в масовому комунікативному просторі сленгу, під яким розуміємо мовне явище, з такими ознаками: соціальна зумовленість; формальна відкритість, здатність поповнюватися постійно новими елементами; джерелом поповнення є жаргонні одиниці; функціональне обмеження побутовою сферою. Останнє зауваження потребує уточнення, оскільки побутова сфера передбачає спілкування на досить широку тематику.

Починаючи з 90-их років ХХ ст. помітна широка інтеграція жаргонізмів в мовний побут. Зацікавлення цим процесом відобразилося в працях Л. Ставицької, О. Тараненка, С. Пиркало, Н. Шовгун, С. Мартос, Т. Миколенко та ін., однак детальне вивчення реалій міського мовлення донині не набуло систематичного узагальненого характеру. Одним із малодосліджених питань цієї проблеми є словотвірні аспекти, що зумовило вибір цільового спрямування наших студій. Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: описати основні способи творення сленгізмів; за допомогою кількісно-статистичного методу визначити найчисельніші словотворчі групи; зіставити словотвірні сленгові тенденції з класичними схемами словотворення.

Автори робіт, присвячених аналізу форм «живого» сучасного мовлення, насамперед стикаються з явищем інтерференції. Для історично близьких етносів, які довгий час перебували в єдиному політичному й економічному просторі, питання мовних впливів набирає проблемних обрисів. Найбільшою кількістю компонентів характеризується група сленгізмів, що є спільними з російськими відповідниками, тому потребує детального дослідження проблема російсько-мовних запозичень на фонетичному й словотвірному рівнях тощо.

Об'єктом загального нашого дослідження (див.: [1]) слугували всі сленгізми, вживані в мовному побуті тернопільців, проте далі в статті ми опиралися тільки на матеріал, не наведений у будь-яких словниках сленгу російської мови. Звичайно ж, це не означає, що відсутність зафіксованої нами лексики у російських лексикографічних працях автоматично робить її національно специфічною, проте й не виключає такої вірогідності або можливості творення слів паралельно в різних мовах.

Основна кількість аналізованого пласту сленгової лексики утворилася в результаті зміни чи розширення лексичного значення слів: *боєць* – «товариш, друг» (*боєць* – учасник бою, боїв... [3, с. 211]); *віддаватися* – «відповісти на уроці, екзамені» («*віддаватися* – захищатися від присіпкування, причіпок» [3, с. 568]).

Із зміною семантики зв'язані і сленгізми, утворені шляхом метафоризації (метафори та метонімії): *жаба* – «людина з великими очима»; *кашкет, паличка, паличка в смужку* – «міліціонер».

До третьої групи належать слова, що утворилися внаслідок різних способів афіксації, зокрема:

а) суфіксального. Основними словотвірними засобами є суфікси **-ак**: *хлопака* – «чоловік / хлопець»; *тупак* – «нерозумний»; **-ар**: *мишара* – «комп'ютерний маніпулятор»; *лосяра* – «(зневажливо) чоловік»; *кров'яра* – «кров»; **-аськ**: *бабаська* – «жінка / дівчина»; *попаська* – «сідниця»; **-арик**: *джинарики* – «джинси»; **-атин**: *брєдятина* – «нісенітниця»; **-ег**: *бабега, бабєга* – «жінка / дівчина»; *сумега, сумєга* – «важка сумка»; **-ельц**: *бухельце* – «алкоголь»; **-енцій**: *лопушенція* – «необізнана у чомусь людина»; *мамульгенція* – «мама»; **-ецьк**: *злецький* – «поганий»; *файнецький* – «гарний»; **-ик**: *москалик* – «Москвич»; *патлатик* – «чоловік, який має довге волосся»; **-иськ**: *дурєписько* – «нерозумна людина»; *жабисько* – «некрасива дівчина»; **-індр**: *скупіндра* – «жадібна людина»; **-й**: *бабйю* – «жінки»; **-к**: *гамнярка, гїмнярка* – «молода дівчина»; **-н**: *рахітний* – «слабкий»; **-о**: *торчково* – «добре, гарно»; *злецько* – «погано»; *файнецько* – «гарно»; **-ок**: *мужичок* – «чоловік»; *батьок* – «батько»; **-ун**: *блатун* – «той, хто викликає повагу, авторитетний»; **-ур**: *ганюра* – «негарна дівчина»; **-ух**: *житуха* – «життя»; **-щин**: *брєдовщина* – «нісенітниця»; **-ач**: *крутячий* – «гарний, модний, сучасний»;

б) префіксального. У сленгізмах часто актуалізуються префікси **за-**: *замантячити* – «померти»; *запрєсувати* – «надокучити»; *закантачити* – «убити»; **в-**: *вмандячити, вмантячити* – «ударити»; **від-**: *відфутболити, відвішати* «набити»; **роз-**: *розфітяти* – «розтратити гроші»; **на-**: *навалити* – «набити»;

в) префіксально-постфіксального: *назююкатися* – «випити забагато алкоголю»;

г) постфіксального: *зрізатися* – «не скласти іспиту».

Інші словотвірні групи сленгізмів, окрім трьох указаних вище, представлені значно меншою кількістю матеріалу кожна. Серед них виділяємо:

- 1) деонімізацію: *шумахєр* – «людина, яка швидко їздить» (від прізвища відомого гонщика М. Шумахєра);
- 2) енантіосемію: *краса-а-віца* – «негарна дівчина»;
- 3) словоскладання: *хімік-лірик* – «студент хіміко-біологічного факультету»;
- 4) контамінацію: *траходром* – «повія» (обсц. *трахатися* + *аєродром*);
- 5) універбізацію: *біржа* – «заняття з біржової справи»;
- 6) абрєвіацію: *ДДД* – «дай дорогу дурню»;
- 7) деабрєвіацію: *товариство аферистів, рекєтирів, алєколіків, спекулянтів* – «фірма «Тарас»;
- 8) фонетичні зміни: *малява* – *валява* – «записка»; *кобіта* – *кубіта* – «жінка»;
- 9) метатезу: *тонишить* – «тошнить»; *срєпєду* – «спєрєду»;
- а) афрєзу: *сєкєнд-єнд* – «финок, де торгують гуманітарною допомогою» (від англ. *second hand*);
- б) синкопу: *муля, мулька* – «мама» (від *мамуля, мамулька*); *мася* – «мама» (від *мамуся*); *джєдєжа* – «запальничка» (від *джєндєжа*); *скоптитися* – «померти» (від *скоптитися*);
- в) апокопу: *паца* – «хлопець»; *бутєр* – «бутєрброд»; *ма* – «мама»; *дєско* – «дєскєтєка»; *бєнза* – «бєнзин»;
- 11) усталєння звукє, тобто:
 - а) прєтєзу: *вєумний* – «розумний»;
 - б) єпєнтєзу: *мотопєд, мотопєд (мопєд)* – «мопєд»;
- 12) синонімічну деривацію: *залити очі* – *забамбурити очі* – «напитися»; *гнати хємєри* – *гнати дурку*, *гнати пургу*, *гнати чухню*, *гнати бєса*, *гнати полову* – «говорити нєсєнітницє»; *дати дєору* – *дати ходу*, *дати пуда*, *дати дєосу* – «утікати»; *закривати пєльку* – *закрити морду*, *закрити хавало*, *стулити хавало* – «замовкнути»;
- 13) фонетичну мїмікрїю: *цїп* – «чоловік» (від *тїп*); *курятїнка* – «куриво»; *мєтєлік* – «той, хто викликає повагу, авторитєтний» (від *крутєлік*); *пїяк* – «поляк»; *гуманойд* – «гуманний»; *капці* – «на позначєння безвихїдної сїтуації» (від *капєць*); *дєскє* – «дєскєтєка» (від *дєско*); *дїбїлка* – «мобїльний тєлєфон» (від *мобїлка*); *танкїст* – «студєнт Тєрнопїльського унївєрситєту народного гєспєдарствє» (який розташовано навпрєоти монумєнту «Танк»).
- 14) сємантичну аналогїю: *фіранкє* – «сонцєзахисні окулярї» (від *шторє* – «сонцєзахисні окулярї»);
- 15) слова, утворєні внаслїдок уживання єдиничної форми: *мєбля* – «мєблї»;
- 16) слова, що утворилися внаслїдок повтєрєння єдного якогось єлємєнта або двох подїбних за звучанням єлємєнтів: *дзїнь-дзїнь* – «статєвий акт»;
- 17) калькування: *цєглє* – «пїдручник» (від рос. *кїрпїч* – студ., дєжє груба кнїга);
- 18) фразєологїзацію: *нєсти бугєрє* – «їти гордо»;

Нєрїдко фіксуємо поєднання двох, а то і трьох способів при утворєнні слєнгїзму. Напрїклад: поєднання оснєвоскладання з їншими способами (суфіксальним, флєксїйним, нульовою суфіксацією): *гамнодавчїкє* – «взуття на платформї» (обсц. *гамно* + *давїти*); поєднання контамінації з суфіксацією: *дурбєлік* – «нерозумна людина» (*дурний* + *дєбєлїй* – нєдєлєкий); сємантичнє пєрєосмїслєння, що поєднуєтьє з постфіксацією: *слїюнутїся* – «їти гєтьє».

Прєдставлєний аналіз дає змогу зробити загальний висновок: рєальні процєси словотворєння є значно ширшим явищєм порівняно з тим, як воно тлумачїтьєся традиційно.

Нєзважаючи на їснування окремї держави з конституюційно закрїплєними правами української мови, у розмовних формах мовлєння, а насампєрєд у мовлєнні молодї продовжують дїяти процєси запозичєння. Найбїльшою кількістю на рївнї слєнгу прєдставлєні єлємєнти російської, англїйської та польської мов.

Високу дїєвїсть проявляють такі способи творєння слєнгїзмів, як змїна чи розширєння лєксичного значєння твірного слова і морфологічний. Суфіксація засвїдчує життєздатність порівняно пасивних у лїтературній сїстємі словотворчих афіксів (суфікси **-й**, **-ур** тощо) і про появу нових.

Зафіксований мєріал свїдчить про наявність і дїю в мовлєнні двох типів пєрєтворєння: єдиничного (на оснєві єдного способу – мєтафорїзації, суфіксації та їн.) та мнєжинного (поєднання рїзних морфологічних або морфологічних змїн з фонетичними трансформациями, сємантичним пєрєосмїслєнням та їн.).

Подальшї дослїдження в цїй галузі науки акцєнтують на пєтрєбї розширєння оснєвних поньєть словотвору і увєдєння їх в сучасну тєорїю і викладацьку практику.

Джерєла та лїтература

1. Микєлєнко Т. М. Український мїський слєнг (на мєріалї усного мовлєння тєрнопїльців): авторєф. дис. на здобуття наук. ступєня канд. фїлол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. М. Микєлєнко. – К., 2006. – 24 с.
2. Нємчєнко В. Н. Современный русский язык. Словообразование: [учєб. пєсєбїє для фїлологїчєских ун-тов] / Васїлій Нїколаєвїч Нємчєнко. – М.: Вьшєяя шкєла, 1984. – 255 с.
3. Словник української мови: в 11 т. / [рєд. колєг. І. К. Бїлодїд (голєва) та їн.]. – К.: Наукова думка, 1970-1980. – Т. 1: А-В / [рєд. П. Ї. Горєцький, А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, Н. І. Швїдка]. – К.: Наукова думка, 1970. – 799 с.
4. Ставїцька Л. М. Про взаємодїю жаргєну і слєнгу / Л. М. Ставїцька // Українська мова та лїтература. – 2000. – Ч. 15. – С. 55-68.

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ КОНЦЕПТОВ В ПОЭТИЧЕСКОМ ТЕКСТЕ И ИХ ЯЗЫКОВАЯ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ

Данная статья посвящена рассмотрению художественного концепта как структурной единицы творческого сознания. На материале поэзии У. Х. Одена рассматриваются различные способы языковой репрезентации художественных концептов и некоторые виды их связей.

Ключевые слова: концепт, метафорическое взаимодействие, репрезентация, метафорический перенос.

Дана стаття присвячена розгляду художнього концепту як структурної одиниці творчої свідомості. На матеріалі поезії У. Х. Одена розглядаються різні способи мовної репрезентації художніх концептів та деякі види їх зв'язків.

Ключові слова: концепт, метафоричне взаємодія, репрезентація, метафоричний перенос.

In this paper the artistic concept is studied as a structural figure of the author's creative consciousness. Different ways of language representation of artistic concepts and some ways of their interactions are examined on poetry of W. H. Auden.

Key words: concept, interaction of metaphors, representation, metaphoric transfer.

Гуманитарная наука развивается, появляются новые направления, а вместе с ними новые методы и приемы анализа лингвистического материала. Это касается и поэтического текста, как объекта исследования. В литературоведении много сделано для изучения языковой составляющей поэтического текста, роли средств художественной выразительности в тексте, средств создания поэтической гармонии и т. д. Похожие задачи решались также в рамках стилистики.

Однако традиционная наука в целом не давала ответа на вопрос как организуется знание о поэтическом сознании автора, как обыденный опыт преобразуется в эстетический, то есть поэтический текст рассматривался как готовый результат. На наш взгляд современное состояние науки, в частности развитие когнитивной лингвистики, позволяет эффективно исследовать ментальные процессы сопровождающие создание поэтического текста.

Данная статья посвящена рассмотрению художественного концепта как структурной единицы творческого сознания. Художественный концепт отличается неопределенностью, «гештальтностью», смысловой многомерностью.

Сегодня много работ посвящено исследованию отдельных концептов в поэтическом тексте. Эти исследования зачастую лишены системного подхода, и отдельные концепты рассматриваются вне связи с текстом [1; 2]. На наш взгляд внимание следует уделять не столько отдельным концептам, сколько характеру их взаимодействия в тексте, общим процессам концептуализации в поэтическом тексте [3].

Художественные концепты в поэтическом тексте не существуют отдельно друг от друга, а взаимодействуют на основе метафорического, метонимического или символического переноса. Одним из ключевых моментов функционирования художественных концептов в стихотворном тексте является их метафорическое взаимодействие. В поэзии У. Х. Одена можно нередко видеть, как источником метафорического переноса становится то один художественный концепт, то другой. Отобразив в поэзии текучесть и многообразие мира, поэт использует разные концепты. У. Х. Оден использует разнообразные метафоры, которые, в свою очередь, аккумулируя в себе личный жизненный опыт автора, продолжают сохранять свою поэтическую универсальность и языковую функциональность, обеспечивая понимание одного вида опыта на основе другого [4, с. 27]. Выделяя в поэзии У. Х. Одена два типа метафор, а именно метафоры ориентационные (организация системы концептов относительно ориентации в пространстве) и онтологические (отражение субъективного опыта общения человека с внешним миром), можно с уверенностью сказать, что метафорический перенос становится главной функцией осмысления различных областей опыта в когнитивном плане.

Интересно отметить, что в поэзии У. Х. Одена с метафорами сочетаются приемы персонификации (уподобление живому) и реификации (уподобление неживому). Автор основывает причинно-следственную связь при организации своих метафор на эмпирическом сравнении с объектами мира. Характерными для его поэзии, в данном случае, являются персонификация абстрактных концептов, рассматриваемых в его стихах (добро, зло, война, любовь, смерть и т. д.), и стремление к схематизации действительности:

Evil is unspectacular and always human,
And shares our bed and eats at our own table,
And we are introduced to Goodness every day,
Even in drawing-rooms among a crowd of faults («Hermann Melville», 1939) [5, с. 224].

В элегии «In Memory of W. B. Yeats» (1939) мы также видим сложное взаимодействие концептов, которое в литературоведческом ключе воспринимается как игра тропов. С одной стороны, Оден реифицирует части тела героя стихотворения, определяя их как названия, соответствующие городскому описанию – человек превращается в погибающий город. С другой стороны, при помощи метонимии поэт персонифицирует части города, референцируя их с частями человеческого тела. Город перестает быть неодушевленным объектом и описывается как умирающий человек.

An afternoon of nurses and rumours;
The provinces of his body revolted,
The squares of his mind were empty,
Silence invaded the suburbs,
The current of his feeling failed; he became his admirers («In Memory of W. B. Yeats», 1939) [5, с. 185].

Сопоставление усиливается при помощи метафоры в самом начале элегии: «The mercury sank in the mouth of the dying day». Умирающий день – это аллегорическое описание умирающего человека, а термометр имплицитно сравнивается с градусником во рту пациента. Здесь же мы видим, как У. Х. Оден играет приемами персонификации – деперсонификации. Няньки и слухи описываются им как однотипные объекты, уже не имеющие различий для угасающего мозга героя элегии. У. Х. Оден преднамеренно допускает нарушение информативности высказывания, используя алогизм как стилистический прием внутри текста стихотворения.

На примере другого стихотворения видно, как поэт для репрезентации состояния путешествующего человека использует прием олицетворения, усиливая при этом у читателя ощущение иллюзии и мистификации. Маленький жар и огромный полдень, противопоставленные автором друг другу служат одновременно и самостоятельными образами и производной базой для создания третьего образа – мельницы, которая мелет изнанку любви:

A little fever heard large afternoons at play: (олицетворение и противопоставление)
His meadows multiply: that mill though is not there
Which went on grinding at the back of love all day (олицетворение) («Quest», 1948) [5, с. 248].

Стихотворение «The Shield of Achilles» хорошо демонстрирует как автор при помощи метонимического переноса и синекдохи «реифицирует» армию солдат, превращая ее в тысячи глаз и ботинок («A million eyes, a million

boots in line»). Здесь следует различать метонимию и синекдоху. В классической риторике под синекдохой понимается троп, посредством которого часть замещает целое. Дж. Лакофф и М. Джонсон в своей книге «Метафоры, которыми мы живем» (2006) рассматривают подобные случаи как метонимию («The ham sandwich is waiting for his check»), где «выражение ham sandwich используется для указания на реального человека, заказавшего бутерброд с ветчиной» [4, с. 59]. У У. Х. Одена решающую роль играет именно контекст стихотворения. Перечисляются глаза и ботинки как части объекта, на которых У. Х. Оден заостряет внимание. Вместо целого выступает часть, наилучшим образом характеризующая, с точки зрения поэта, «механизированных» солдат.

A million eyes, a million boots in line,

Without expression, waiting for a sign («The Shield of Achilles», 1952) [6, с. 404].

В стихотворениях У. Х. Одена конкретные военные действия зачастую подразумевают не какие-либо реальные события. Война у поэта рассматривается не как переломный момент в истории, а как постоянное и периодическое действие. Поэтому стихотворения о войне в целом можно рассматривать, как развернутую аллюзию на военные действия вообще, где может наблюдаться совмещение нескольких временных точек как действительно имевших место в истории, так и просто абстрактных упоминаний о неких военных действиях. У. Х. Оден стремится составить коллаж из характерных черт эпохи и рисует картину мира в период военных действий, но эти действия носят недетализированный, общий характер [7, с. 97].

Here war is harmless like a monument:

A telephone is talking to a man;

Flags on a map declare that troops were sent;

A boy brings milk in bowls. («Sonnets from China», 1938) [5, с. 155].

Художественные концепты, репрезентированные в стихотворениях У. Х. Одена, позволяют реконструировать характер авторского поэтического осмысления, апеллируя к зрительному, слуховому или осязательному способам представления отображаемого в тексте объекта. По утверждению Д. Лакоффа любой из этих уровней восприятия является важным, если не ключевым в передаче смыслов поэтического текста, так как «для получения знания необходимо, чтобы то, что высказывалось о мире, совмещалось с тем, что может быть видимым, – между тем и другим не должно существовать темных и неясных зон; более того, если они даже и появляются, то должны быть тут же преодолены, ибо классический концептуальный дискурс покоится на прозрачности знания» [4, с. 33].

Here at a small field's ending pause

Where the chalk wall falls to the foam and its tall ledges

Oppose the pluck

And knock off the tide,

And the shingle scrambles after the suck-

-ing surf, and a gull lodges

A moment on its sheer side (*галька карабкается, а чайка квартирует*) («On This Island», 1929) [8].

Механизм концептуальной интеграции [9, с. 20], когда слова используются в несвойственном для них контексте, помогает У. Х. Одена создавать неожиданные образы, где предметы и явления получают новые свойства: the shingle scrambles after the suck-ing surf. Буквально, здесь присутствует скрытая метафора, которая убеждает читателя в том, что галька действительно может карабкаться подобно живому существу, а птица способна как человек облюбовать себе место и осмысленно ангажировать его почти по законам социальных отношений. Прием персонификации, использованный здесь, помогает представить несоциальные объекты как «очеловеченные». За счет наделения человеческими свойствами камня и птицы происходит новое осмысление когнитивного опыта контакта с миром природы.

Будучи вербализованы в форме поэтических тропов, художественные концепты в поэзии У. Х. Одена имеют разные способы организации структуры высказывания за счет тех или иных поэтических средств выражения смысла. Если считать что концепт это – «элемент структуры художественного текста и языковая единица, отражающая содержание того или иного понятия» [4, с. 39], то многие концепты в стихах У. Х. Одена универсальны. Организуя те или иные метафорические понятия, они отражают процессы мышления человека и потому, с точки зрения концептологического подхода к изучению поэтического текста, интересны как концептуальные фрагменты-образы поэтической картины мира автора. Они помогают проникнуть в индивидуальную концептосферу автора, в структуру его языковой личности. Концептуальный анализ поэтических текстов У. Х. Одена разных лет помогает в полной мере дать срез индивидуально-авторской картины мира. В этом случае, можно проследить как категории и концепты авторских текстов, которые служат объектами анализа, выводят автора исподволь к одной из его поэтических целей – помогают выявить способы объективации предметов и явлений действительности в поэзии. Важно не забывать при этом, что именно художественный концепт должен оставаться объектом анализа поэтических текстов, так как он продолжает служить основой для реконструкции ментального мира автора, который находит отражение в его текстах.

Источники и литература

1. Голованова И. С. Художественный концепт «вино» в русской поэзии XVIII века (30-90-е гг. XVIII в): автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10.01.01 «Русская литература» / И. С. Голованова. – Самара, 2007. – 18 с.
2. Кемаева И. А. Метафорические концепты в языке английской и американской поэзии: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / И. А. Кемаева. – М., 2003. – 23 с.
3. Маслова Ж. Н. Методика лингво-когнитивного анализа поэтического текста / Ж. Н. Маслова // Вопросы когнитивной лингвистики. – № 1. – 2010. – С. 57-65.
4. Лакофф Д. Метафоры, которыми мы живем / Д. Лакофф. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 256 с.
5. Оден У. Х. Собрание стихотворений / У. Х. Оден. – СПб.: Евразия, 1997. – 481 с.
6. Американская поэзия в русских переводах XIX-XX вв. на английском языке с параллельным русским текстом / [сост. С. Б. Джимбинов]. – М.: Радуга, 1983. – 672 с.
7. Минахин Д. В. Художественный концепт как единица поэтической картины мира в творчестве У. Х. Одена / Д. В. Минахин // Всемирная литература в контексте культуры: Сборник научных трудов по итогам XX Пуришевских чтений. – М.: МПГУ, 2008. – С. 96-100.
8. Auden W. H. Selected poems Auden. Библиотека классической литературы [Электронный ресурс] / W. H. Auden. – Электрон. дан. (37 Кб). – Режим доступа: <http://www.classic-book.ru/lib/sb/book/447/page/15>.
9. Болдырев Н. Н. Языковые категории как формат знания / Н. Н. Болдырев // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2006. – № 2. – С. 5-22.
10. Оден У. Х. Чтение. Письмо. Эссе о литературе / У. Х. Оден. – М.: Независимая газета, 1998. – 317 с.

ЧАСТИЦА-ТРАНСПОЗИТ *ПРОСТО* В ПОЭЗИИ БУЛАТА ОКУДЖАВЫ

Рассматривается функционирование частицы-транспозита *просто* в поэзии Булата Окуджавы. Анализируются семантико-грамматический и экспрессивный потенциал данной частицы. Как и другие транспозитивные частицы, частица *просто* обладает функцией формирования «теневого» значения, а также функцией формирования подтекста. В поэтических текстах Б.Окуджавы частица *просто* является одним из ключевых слов.

Ключевые слова: частицы-транспозиты, индивидуальный стиль, семантический аспект, морфологический аспект, семантико-грамматический потенциал

Розглядається функціонування частки-транспозита *просто* в поезії Булата Окуджави. Аналізується семантико-граматичний та експресивний потенціал цієї частки. Як і інші транспозитивні частки, частка *просто* володіє функцією формування «тіньового» значення та функцією формування підтексту. В поетичних текстах Б.Окуджави частка *просто* є одним із ключових слів.

Ключові слова: частки-транспозити, індивідуальний стиль, семантичний аспект, морфологічний аспект, семантико-граматичний потенціал.

The article deals with the problems of functioning of transpositive particle *prосто* (simply) in Bulat Okudzhava's poetry. Semantic and grammatical properties as well as expressive properties of the particle have been analyzed. Like other transpositive particles, particle *prосто* (simply) has the function of underlying theme. formation and «shadows of meaning» formation. Particle *prосто* (simply) is one of the key words in B. Okudzhava poetical texts.

Key words: transpositive particles, individual style, semantical aspect, morphological aspect, semantic and grammatical potential.

Вопрос отбора языковых средств поэтами для отображения тех или иных реалий окружающего мира всегда вызывал живой интерес исследователей языка. Отвечая на этот вопрос, необходимо учитывать то, что любой поэтический текст является *фасциативным* по своей коммуникативной установке [3, с. 415], следовательно, при создании такого типа текстов все лексические средства подбираются авторами четко и осознанно. По нашему мнению, это относится и к употреблению служебных слов. В данной работе мы обратимся к рассмотрению функционирования частицы-транспозита *просто* в поэзии Булата Окуджавы. *Актуальность* нашего исследования прежде всего обусловлена недостаточным освещением проблем функционирования частиц-транспозитов, семантико-грамматический потенциал которых остается практически неописанным. Отдельные исследования семантико-грамматических свойств частиц были произведены в свое время Т. М. Николаевой, Е. А. Стародумовой, Е. Т. Черкасовой, Т. А. Яцюк и другими учеными. Однако функционированию частиц в поэтическом тексте и описанию их эмоционально-экспрессивного потенциала уделяется, на наш взгляд, недостаточное внимание. В нашей работе впервые описан семантико-грамматический и экспрессивный потенциал транспозитивной частицы *просто* на материале поэтических текстов, что определяет *научную новизну* исследования.

Как известно, «слово – самая содержательная единица, обладающая самым высоким «семантическим фондом» [7, 8]. По мнению Л. Ф. Тарасова, «в поэтической речи образный элемент значения слова, как правило, активизируется, выдвигаясь на первый план, и вследствие этого слово становится носителем микрообраза, составной части образа более крупного. Образ, берущий свое начало в слове, обретает конкретность в контексте, который обогащает его, сообщая ему черты все большей индивидуальности и неповторимости» [7, с. 8].

В словах с гибридной семантикой образный элемент значения проявляется четко. Это относится и к функционированию слова *просто*. Прежде всего, следует отметить то, что это слово является *функциональным омонимом*. Так, по мнению А. Я. Баудера, звуковой комплекс *просто* может выступать в роли прилагательного, наречия, частицы и союза-частицы. [1, с. 82]. Анализируя стихотворения Булата Окуджавы, мы отметили, что в них чаще всего используется частица *просто*. Эта частица обладает гибридной семантикой, так как в свое время она образовалась путем перехода из класса наречий.

Говоря об особенностях транспозитивных слов, Е. С. Кубрякова утверждает, что «в отличие от простых, производных знаков, выражающих принадлежность слов к одной-единственной категории, производное слово, напротив, принадлежит одной категории, хранит в себе, тем не менее, след другой и потому «гибридно» [4, с. 197]. Исследователь также подчеркивает факт «сохранения в семантической структуре любого деривата категориального и лексического значения исходной (мотивирующей, «отсылочной») единицы наряду с приобретением ею категориального значения того класса слов, в который она вошла в акте словообразования» [4, с. 196]. Вслед за ученым, мы считаем, что особенностью частицы-транспозита *просто* является то, что кроме партикулятивного значения, в ее внутренней форме сохранились элементы исходного адвербиального значения наречия *просто*, что позволяет слову увеличивать оценочный и выразительный потенциал, а также многозначность текста.

Обратимся к анализу фрагментов стихотворения «Не бродяги, не пройдоцы...»:

... И вовсе
к черту сказки о богах!
Просто мы на крыльях носим
то, что носят на руках.

Просто нужно очень верить
этим синим маякам,
и тогда неожиданный берег
из тумана выйдет к вам.

Слово *просто* в данном отрывке является выделительно-ограничительной частицей со значением 'только', 'всего лишь'. [2, с. 528] Следует отметить анафорический повтор частицы в рамках одного стихотворения. Этот повтор дистантный, а не контактный, поэтому можно говорить о текстообразующей функции данного слова.

На наш взгляд, в поэтических текстах Булата Окуджавы частица *просто* выполняет идиостилевую и текстообразующую функцию. Сохранив в своей внутренней форме остатки семы «простоты» исходного наречия *просто*, данная частица выражает одну из центральных идей творчества Б. Окуджавы – идею *простоты как чистоты*. Булат Окуджава выделяется в кругу авторов XX века стремлением достаточно *просто* говорить о серьезных вещах:

Кто там плачет?..
Никто там не плачет..
Просто дети играют в войну!
(«Раскрываю страницы ладоней...»)

Идея *простоты как чистоты* выражается в целом ряде стихотворений автора. Среди них – «Дежурный по апрелю»:

Из конца в конец апреля путь держу я.

Стали звезды и круглее и добрее...
– Что ты, мама! **Просто** я дежурю,
я – дежурный
по апрелю...

Заметим, что весь приведенный отрывок является развернутой метафорой. Благодаря актуализации адвербиального значения частицы *просто* происходит усиление эффекта «мнимой простоты», с которой автор описывает непростое чувство влюбленности.

В стихотворении «Нева Петровна, возле вас – все львы...»:

*Послушайте, не ускоряйте бег,
банальным словословьем вас не трону:
ведь я не экскурсант, Нева Петровна,
я просто одинокий человек.*

В анализируемом отрывке за счет актуализации семы «простоты» частицы *просто* меняется смысл всего высказывания. В результате использования этой частицы происходит смягчение негативной семантики словосочетания *одинокий человек*, что позволяет автору с мнимой легкостью говорить о теме одиночества. Подобный эффект достигается и в стихотворении «Чаепитие на Арбате», где использование частицы-транспозита *просто* является текстообразующим приемом.

*Мы не будем наши раны
пересчитывать опять.
Просто будем, как ни странно,
улыбаться и молчать.*
<...>

*Нет, не то чтоб пировали,
а, очухавшись слегка,
просто душу согревали
кипятком из котелка.*

В данном отрывке частица-транспозит *просто* смягчает негативную семантику смыслового комплекса *раны пересчитывать*, и усиливает семантику смыслового комплекса *улыбаться и молчать*. Отметим, что частица-транспозит *просто* использована автором в данном стихотворении дважды. Анализируемая единица языка занимает симметричную позицию в приведенных отрывках стихотворения: в строфе, следующей после фразы, которую частица-транспозит *просто* смягчает.

Способность частиц быть элементами формирования подтекста и выражать различные дополнительные смыслы в высказывании отмечалась многими учеными. Среди них Т. Н. Николаева, которая отмечает своеобразную «двуликость» частиц, их способность «формировать скрытое, «теневое» высказывание, различным образом соотносящееся с исходным» [5, с. 55].

В стихотворении «Тьмою здесь все занавешено...» частица *просто*, на наш взгляд, также является элементом формирования подтекста. Как и в предыдущем примере, актуализация внутренней формы этой частицы дает эффект «простого» восприятия сложных внутренних переживаний поэта:

Кто вы такая? Откуда вы?!
Ах, я смешной человек...
*Просто вы дверь перепутали,
улицу, город и век.*

Можно говорить о том, что частица *просто* усиливает эффект обманутого ожидания (вы *всего лишь* дверь перепутали).

Следует отметить также, что наряду с использованием частиц-транспозитов *просто*, в стихотворениях Окуджавы слово *просто* активно используется в качестве наречия. Среди них – поэма «Полдень в деревне», стихотворения «Заезжий музыкант...», «В городском саду»:

*Ах музыкант мой, музыкант, играешь,
да не знаешь,
что нет печальных и больных, и виноватых нет,
когда в прокуренных руках
так просто ты сжимаешь,
ах музыкант мой, музыкант,
черешневый кларнет!*
(«В городском саду»)

Анализируя слово *просто* в приведенном стихотворном отрывке, можно отметить преобладание адвербиального семантического компонента в его внутренней форме: семантически и синтаксически оно связано с глаголом *сжимаешь*, признак которого оно выражает. Наречие *просто* семантически нейтральное, но, как и в случаях с использованием частиц, в данных фрагментах оно также поддерживает основной мотив «простоты». В анализируемом фрагменте слово *просто* семантически противопоставляется словам *печальные, больные, виноватые*, которые находятся в первых двух строках отрывка.

Мы можем предположить, что слово *просто* в его различных грамматических вариантах является одним из ключевых в поэтических текстах Б. Окуджавы. Гибридность этого слова позволяет ему выполнять значимую роль в поэтическом тексте. Использование частицы *просто* дает возможность актуализировать ее внутреннюю форму, в которой сохраняется грамматически адвербиальный компонент и семантика «простоты, легкости». В поэтических текстах Булата Окуджавы слово *просто* приобретает особый смысл. Благодаря использованию этого слова (как в качестве наречия, так и в качестве частицы) автору удается на первый взгляд *просто* говорить о довольно непростых и серьезных вещах.

В случаях использования слова *просто* как транспозитивной частицы, можно говорить о его функции формирования подтекстовой информации и. Вслед за Т. А. Яцок мы считаем, что «...частицы являются носителями пресуппозиций, выразителями фона знания в свернутом виде, представляя собой важную часть содержательной стороны высказывания» [8, с. 50]. По нашему мнению, можно утверждать, что роль транспозитивных частиц (и в частности частицы *просто*) не сводится лишь ко внесению дополнительных смысловых оттенков в высказывание. Они выполняют функции формирования «скрытого, теневого» значения, а также функции формирования подтекста. В поэтических текстах такие частицы могут выступать и в качестве ключевых слов.

Семантико-грамматический потенциал частиц достаточно высок, однако специфика функционирования этих единиц языка в поэтическом тексте до сих пор остается малоизученной. На наш взгляд, данная филологическая проблема представляет научный интерес. Частицы-транспозиты в структуре поэтического текста должны служить

объектом как грамматического, так и стилистического анализа. Перспективой данного исследования является дальнейшее изучение особенностей функционирования транспозитивных частиц в идиостиллях отдельных авторов.

Источники и литература

1. Баудер А. Я. Какой частью речи является слово «просто»? / А. Я. Баудер // Русский язык в школе. – 1975. – № 6. – С. 81-86.
2. Бурцева В. В. Словарь наречий и служебных слов русского языка / сост. В. В. Бурцева. – М.: Рус. яз. – Медиа, 2005. – VIII, 750, [10] с.
3. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
4. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова. Рос. Академия наук. Ин-т языкознания. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с. – (Язык. Семиотика. Культура).
5. Николаева Т. Н. Семантика акцентного выделения. / Т. Н. Николаева. – М., 1982. – 98 с.
6. Окуджава Б. Стихотворения / Булат Окуджава. – М.: Советская Россия, 1987. – 103 с.
7. Тарасов Л. Ф. Поэтическая речь. (Типологический аспект) / Л. Ф. Тарасов. – Х.: Вища школа, изд-во при Харьк. ун-те, 1976. – 140 с.
8. Яцюк Т. А. Синонимическое перефразирование как способ описания семантики частиц / Т. А. Яцюк // Филологические науки. – № 1. – 1985. – С. 49-53.

УДК 81-119

Минина О. В.

ОСОБЛИВОСТІ ТОПОНІМІКОНУ ТВОРУ КЕНА ФОЛЛЕТТА «THE PILLARS OF THE EARTH»

Впервые в литературной ономастике исследуются особенности топонимикона исторической саги «The Pillars of the Earth» известного британского писателя Кена Фоллетта. Определяются основные функции топопоетонимов в произведении, устанавливается связь топонимов с контекстом и с другими классами поетонимов. Рассматривается индивидуальный способ Кена Фоллетта вписывания топопоетонимов в сюжет произведения.

Ключевые слова: литературная ономастика, топоним, поетоним, поетонимосфера, историзм.

Вперше в літературній ономастиці досліджуються особливості топонімікону історичної саги «The Pillars of the Earth» відомого британського письменника Кена Фоллетта. Визначаються основні функції топопоетонімів у творі, встановлюється зв'язок топонімів із контекстом та з іншими класами поетонімів. Розглядається індивідуальний спосіб Кена Фоллетта вписування топопоетонімів у сюжет твору.

Ключові слова: літературна ономастика, топонім, поетонім, поетонімосфера, історизм.

This paper is the first attempt in literary onomastics to study the specific features of the place names in the epic saga «The Pillars of the Earth» by the world-known British author Ken Follett. The main functions of topo-poetonyms in the narrative are specified, the connection of toponyms with the context and with other groups of poetonyms is determined. Ken Follett's individual way of introducing topo-poetonyms in the plot of the story is analyzed.

Key words: literary onomastics, toponym, poetonym, poetonymosphera, historicism.

Вивченням реальної топонімії науковці займаються дуже давно, адже ця сфера ономастики є неймовірно цікавою для дослідження. Топонімія художнього твору, навпаки, не так давно стала об'єктом наукового інтересу, як і літературна ономастика взагалі. Топоніми, що вживаються в художньому творі, мають назву топопоетоніми, термін, який влучно запровадив В.М. Калінкін, а згодом використав також термін поетонімосфера для позначення всієї сукупності онімів художнього твору [2]. Топопоетоніми нерозривно пов'язані з іншими класами поетонімів: антропоетонімами, хрононімами, ідеонімами та ін., і всі вони становлять поетонімосферу художнього твору, у якій назви географічних об'єктів займають дуже вагомe місце та виконують не менш важливі функції ніж, наприклад, найчисленніший клас онімів – антропоетоніми. Топопоетоніми займають особливе місце в тканині художнього твору, підпорядковуються загальним законам художності контексту, є дуже експресивним, стилістично навантаженим видом онімів і виступають просторовою домінантою художнього твору [6, с. 114]. Сага Кена Фоллетта «The Pillars of the Earth» багата на топоніми, які дуже важливі для розуміння всього твору, адже відіграють, насамперед, дуже важливу функцію локалізації подій, та є дуже цікавими для лінгвістичного аналізу. Тому зовсім не випадково ми обрали саме топопоетоніми цього твору, особливості їх вживання, їх ознаки та функції у художньому творі об'єктом нашого вивчення.

Дослідженням топопоетонімів займалися такі видатні науковці як Карпенко Ю. О., Фонякова О. І., Калінкін В. М., Магазаник Е. Б., Зінін С. І., Немировська Т. В. Необхідно зауважити, що поетонімію українських та російських письменників досить добре вивчено в наш час, проте українські ономастичні дослідження творчості англомовних письменників мають ще багато «білих плям». Саме недостатня розробленість питання ролі топопоетонімів як засобу створення художнього простору у творах англомовних письменників зумовлює актуальність нашого дослідження. Тим більше, що історична сага «The Pillars of the Earth» всесвітньо відомого британського письменника Кена Фоллетта дає багатий та цікавий матеріал для дослідження поетичних топонімів.

Отже метою нашого дослідження є надання лінгвокультурного аналізу топопоетонімів історичної саги Кена Фоллетта «The Pillars of the Earth» шляхом виявлення функцій топопоетонімів у творі, опису топонімів з точки зору їх етимологічних та структурно-семантичних якостей та визначення особливостей топонімікону історичної саги, залучаючи такі методи аналізу як: описовий, структурний, конструктивний та функціональний.

Приймаючи до дослідження топонімію художнього тексту треба чітко усвідомлювати функції, які топопоетоніми виконують в художньому творі. За функціональним навантаженням Карпенко Ю. О. виділив топопоетоніми «переднього» плану та топопоетоніми «заднього» плану, тобто такі, що безпосередньо стосуються життя героя, вказують на координати його місцезнаходження або ті, що служать орієнтирами у світі існування другорядних осіб [3, с. 59-60]. Дослідниця Фонякова О. І. зауважує, що географічні назви виконують особливо важливу роль у тексті: служать композиційно-мовленнєвим засобом створення документальності оповіді в авторській мові, по-різному розкриваючи образ автора-оповідача; пов'язані з розвитком сюжету й мікротем тексту; трапляються і в мові персонажів, виконуючи різноманітні функції [9, с. 83-84]. Залежно від емоційного забарвлення і змісту контексту, вона виділяє такі функції топонімів: реально-географічну, нейтрально-описову; знижено-побутову, конкретно-біографічну; просторічно-комічну, гумористичну; піднесено-ліричну, поетичну [9, с. 88]. Окрім того, дослідниця вважає, що з погляду синтагматики й ролі в мовній композиції макроконтраксту, всі топопоетоніми поділяються на три групи: першу складають топоніми, пов'язані з розвитком сюжету, долею головного героя, історією його зовнішнього й внутрішнього життя; другу групу становлять назви далеких об'єктів, не пов'язані безпосередньо з розвитком сюжету (вони потрапляють у свідомість переважно із книг або розповідей співрозмовників; до третьої групи належать назви місцевостей та міст, які не пов'язані прямо з розвитком сюжету, а характеризують біографію, місце народження епізодичних дійових осіб або визначають місце дії в певних епізодах

[9, с. 84]. Цілком очевидно, що топоніми «переднього» плану зазвичай більш частотно вживаються ніж топоніми «заднього» плану [5, с. 98].

Так, наприклад, у творі К. Фоллетта «The Pillars of the Earth» найбільш вживаними є топопоетоніми «переднього» плану *Kingsbridge, Shiring, Winchester, Gloucester, Salisbury*, оскільки саме ці географічні об'єкти нерозривно пов'язані з долями головних персонажів та історіями їх життя, отже прив'язані до антропоетонімів і потребують розглядання у контексті, як складової поетонімосфери твору. Їх функція не зводиться тільки до визначення місця дії та локалізації подій; вони виконують ще й емоційно-експресивну функцію. У творі зустрічаємо багато топопоетонімів і «заднього» плану. Наприклад, топоніми *Earlcastle, Hamleigh, Canterbury, Gwynedd, Wareham, St-John-in-the-Forest* не пов'язані безпосередньо з розвитком сюжету, але вказують на місце народження певних героїв та визначають місце дії деяких епізодів. Тим не менш, їх роль у створенні колориту доби та створенні хронотопу є також досить вагомою.

Для кожного майстра слова характерним є своє особливе використання топонімів та способи вписування їх у контекст, хоча в різних творах навіть одного автора цей притаманний йому топонімічний почерк може проявлятися по-різному. Як влучно визначає Т. В. Немировська, цей почерк у кожного майстра свій, індивідуальний [6, с. 114]. Однією з особливостей топопоетонімії Кена Фоллетта є їх використання для створення великої кількості відтопонімних антропоетонімів, що значно підвищує загальну кількість вживання топонімів в художньому тексті. При цьому автор використовує моделі називання, які історично існували і зафіксовані в реальному житті як засіб формування прізвищ та прізвищ. Як свідчить А. І. Рибакін, деякі топоніми слугували джерелом створення прізвищ, які згодом перетворювалися на прізвища і вважаються відтопонімними [8, с. 10-11]. Англійські та французькі (іноді німецькі) назви графств, провінцій, міст, селищ, схилів лягли в основу англійських прізвищ. Існують 2 джерела їх створення: на основі назв країни, міста або на основі ознак пейзажу: схил, ліс, течія. Дуже часто вони вказують на походження їх носіїв з певної місцевості: міста або країни, або місце проживання [4, с. 25]. Необхідно зауважити, що на походження та місце проживання вказує прийменник *of*, а також зустрічається франко-норманський прийменник *de* [1, с. 23]. Цією особливістю топонімів дуже майстерно скористався Кен Фоллетт, адже в його творі численна кількість таких відтопонімних антропоетонімів. Наприклад, поетоніми, що вказують на походження героя: *Philip of Gwynedd, Peter of Wareham, John of Saftesbury, Roger of Salisbury, Stephen of Blois, Gilbert de Rennes*, поетоніми, що вказують на проживання в певному місті або володіння/керування певним містом: *Robert of Gloucester, Geoffrey of Anjou, Bartholomew of Shiring*. Хоча використовується один і той же прийменник *of*, але контекст, у якому вживаються топоніми, допомагає відрізнити чи то топонім, що вказує на походження героя, чи то поетонім, що вказує на місце проживання. Також письменник активно використовує модель **іменник** (що вказує на соціальний або церковний статус) + **топонім**, яка означає очолювання цією людиною якогось географічного об'єкту. Наприклад: *Earl of Shiring, Count of Warenne, Prior of Kingsbridge, Earl of Gloucester, Bishop of Winchester, Prior of St-John-in-the-Forest* та ін.

Як зазначає Т. В. Немировська, топонімікон ніколи не існує сам по собі. Він не тільки іменує, – він знаходиться в складному взаємозв'язку з літературним твором. Його залучено до контексту, мобілізовано автором з численної кількості назв для певного твору. І чим більш поширеною є назва, тим цікавіше вона вписується до контексту, створюючи ілюзію реальності, прив'язання до певного місця, створюючи свій топонімічний фон [6, с. 118]. Система топопоетонімії Кена Фоллетта диктується темою, ідеєю, сюжетом і жанром твору. У різних жанрах літератури топопоетоніми виконують різні функції. Оскільки твір К. Фоллетта за жанром уявляє собою історичну сагу, то по-перше, охоплює події майже цілого століття та розповідає про життя декількох поколінь та, по-друге, відтворює історичну добу, події та історичні постаті. Крім того, історизм художнього твору обумовлений обов'язковим залученням до його поетонімосфери дійсно існуючих географічних назв, щоб зберегти історичну достовірність та художню цінність твору. Топоніми також приймають активну участь у створенні сюжету та, звичайно, у створенні художнього хронотопу, що окреслює простори Середньовічної Британії.

У своєму творі «The Pillars of the Earth» Кен Фоллетт використовує як реальні так і вигадані топоніми. Реальні історичні топопоетоніми надають змогу читачеві повірити в реальність його перебування у Середньовічній Британії та співчувати персонажам у всіх їх життєвих перипетіях. Більшість топонімів, вжитих у творі, є реальними. Це, насамперед, ойконіми: *Winchester, York, Exeter, Gloucester, Shiring, Salisbury, Canterbury* та ін. Саме завдяки цим містам та способу їх описання у творі, ми дізнаємося, що вже в ранньому Середньовіччі (події твору відбуваються у XII сторіччі) в багатьох англійських містах динамічно розвивалися металообробка, будівельна справа, обробка каменю та дерева, шкіри та хутра, а також вовни. Крім того, за кількістю використання топоніму *Winchester*, який тільки поступається топопоетоніму *Kingsbridge*, стає зрозумілим, що саме це місто було важливим для всіх прошарків населення і багато подій розгорталось або в самому місті, або персонажі дуже часто згадували про нього. І це трапилося зовсім не випадково, адже Вінчестер залишався столицею Англії до середини XII сторіччя. Хоча історичне минуле Британії відтворено досить достовірно, адже топопоетоніми допомогли зберегти історизм твору, саме містечко *Kingsbridge*, в якому розпочалося відновлення собору, навколо якого розгортаються основні події твору та з яким пов'язано долі головних персонажів, є вигаданим. Справа в тому, що в Британії існує декілька селищ та маленьких містечок, що мають назву *Kingsbridge*, але згідно із задумом Кена Фоллетта події розгортаються у місці, приблизно розташованому поблизу сьогоденного міста Мальборо. Він обрав приблизне розташування, оскільки поблизу немає справжнього собору, а також тому що територія розташована на відстані декількох днів верхової їзди від деяких важливих середньовічних міст, таких як Вінчестер, Глостер та Солсбері. На початку твору *Kingsbridge* – це маленьке селище, але з часом воно процвітає та перетворюється на місто середніх розмірів (за середньовічними стандартами), з населенням від 5 до 10 тисяч мешканців. Та хоча *Kingsbridge* – це вигаданий собор, але під час створення твору письменник мав у своїй уяві два дійсно існуючі собори: Велс та Солсбері [11]. За архітектурною будовою остаточний варіант собору *Kingsbridge* дуже схожий на Солсбері, з рядами вузьких, загострених, стрілчастих вікон. Саме навколо процесу будування собору *Kingsbridge* і розгортається оповідання Кена Фоллетта: справа в тому, що в середньовічній Англії багато соборів були частиною або абатства, або монастиря, що спричиняло суперечки щодо верховенства єпископа або настоятеля монастиря. Саме такі конфлікти становлять частину драми твору «The Pillars of the Earth» [11].

Створенню колориту доби сприяють не тільки назви міст, але й назви вулиць, річок, воріт та навіть назва ярмарку. Необхідно зауважити, що тільки великі міста, такі як Вінчестер мали розвинуту інфраструктуру, яку репрезентують у творі назви локальних об'єктів. Письменник майстерно вписує у твір назви таких вулиць Вінчестеру як *High Street, Fleshmonger Street, Athelyne Street, Gold Street*, назви воріт *West Gate, King's Gate*, річку *River Itchen* та ярмарок *Fleece Fair*. Через увесь Вінчестер від східних до західних воріт (*West Gate*) тягнулась вулиця *High Street*, яка поділяла місто на дві рівні частини. Не дивлячись на той факт, що в Англії багато міст, які мають таку ж саму назву та, навіть не зважаючи на той факт, що така назва вулиці стала метонімічною за наших часів, але назва цієї вулиці у Вінчестері є реальною й дійсно існувала у добу Середньовіччя. Досить яскраво письменник зображує вулицю *Fleshmonger Street* «He had never seen so much raw meat all in one place. Blood flowed

out of the butchers' shops into the street, and fat rats dodged between the feet of the people who came to buy» [10, с. 329]. З одного боку, письменник нібито створив топонім, використавши ті ж прийоми, що і в реальному житті, тобто створив топопоетонім від назви професії, але з іншого боку, підкреслив апелятивну компоненту цієї назви, адже її утворено від апелятивів *flesh* (перекл. «м'ясо») та *monger* (перекл. «торговець») та ця назва, по-перше, свідчить про те, що в цей період в великих містах дуже добре процвітала торгівля та, по-друге, додає експресивності всьому твору. Ми вже зауважували, що в цю добу активними темпами розвивалась обробка вовни, та назва ярмарку *Fleece Fair* ще раз про це свідчить. Ще однією особливістю топонімікону Кена Фоллетта у цьому творі є надавання переваги містам, що мають у своїй назві елемент *-bury*: *Shaftesbury, Salisbury, Newbury, Glastonbury, Canterbury*. По-перше, цьому є етимологічне пояснення. Справа в тому, що в той період багато міст Середньовічної Англії мали на своїй території попередників – укріплені поселення кельтів, згодом укріплені римські табори та в решті решт англосаксонські бурги [7, с. 92]. Староанглійське *burg, burh* означало «укріплене місце» та його однина у давальному відмінку *byrig* відповідає складовій багатьох назв міст *-bury* у сучасній англійській мові [12]. По-друге, завдяки цьому факту розкривається авторський задум Кена Фоллетта. Усі ці міста розташовано на південному узбережжі Англії поблизу міста Вінчестер, який був столицею Англії, та всі вони відомі своїми соборами та абатствами і саме церкви завдячують своїм процвітанням. Оскільки Кен Фоллетт виховувався у глибоко релігійній католицькій родині та оскільки саме в ту добу спостерігалось становлення церкви, тому вибір цих топонімів та території, на якій відбувались події, на наш погляд, є досить мотивованим.

Підсумовуючи все сказане, можна зробити висновок, що топопоетоніми відіграють вагомий роль та є дуже важливою складовою поетонімосфери художнього твору. Вони формують просторову домінанту художнього твору, але в той же час їх функція не зводиться тільки до визначення місця дії та локалізації подій, але вони виконують ще емоційно-експресивну функцію, приймають участь у створенні сюжету та показують широту авторського задуму. Найбільш вживаними у творі є топопоетоніми «переднього» плану, особливостями топонімікону Кена Фоллетта є використання реальних топонімів, щоб відповідати жанру історичної саги, використання відапелятивних топонімів, які додають експресивності всьому твору, та великої кількості топонімів для формування антропоетонімів.

Джерела та література

1. Зайцева К. Б. Английская стилистическая ономастика: Тексты лекций / К. Б. Зайцева. – Одесса, 1973. – 68 с.
2. Калінін В. М. Поетика оніма / В. М. Калінін. – Донецьк: Юго-Восток, 1999. – 408 с.
3. Карпенко Ю. О. Функції топонімічних назв у творах О. Ю. Кобилянської: До питання про топонімічну стилістику / Ю. О. Карпенко // Творчість Ольги Кобилянської. – Чернівці, 1963. – С. 36-49.
4. Леонович О. А. В мире английских имен / О. А. Леонович. – М.: ООО «Издательство АСТ»; ООО «Издательство Астрель», 2002. – 140 с.
5. Максимюк М. В. Особливості функціонування топонімів у романі В. Кожелянка «Дефіляда в Москві» / М. В. Максимюк // Логос ономастики. – 2006. – № 1. – С. 97-103
6. Немировская Т. В. Некоторые проблемы литературной ономастики / Т. В. Немировская // Актуальные вопросы русской ономастики: Сборник научных трудов. – К.: УМК ВО, 1988. – С. 112-122
7. Репина Л. П. Английский средневековый город / Л. П. Репина // Город в средневековой цивилизации Западной Европы. – М., 1999. – Т. I. – С. 92-106.
8. Рыбакин А. И. Словарь английских фамилий / А. И. Рыбакин. – М.: Русский язык, 1986. – 575 с.
9. Фонакова О. И. Имя собственное в художественном тексте. Учебное пособие / О. И. Фонакова. – Ленинград, 1991. – 104 с.
10. Follett, Ken. The Pillars of the Earth / K. Follett. – London: Pan Books, 1990. – 1076 p.
11. Follett, Ken. – [Electronic resource]. – 30.05.2010. – Режим доступа <http://www.ken-follett.com/pote/kingsbridge.html>.
12. Harper, Douglas. Online Etymology Dictionary / D. Harper. – [Electronic resource]. – 30.05.2010. – Режим доступа <http://www.etymonline.com/index.php?search=borough&searchmode=none>.

УДК 811.161.2'373.43

Минкова О. Ф.

СВОЄРІДНІСТЬ ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКИХ НЕОЛОГІЗМІВ У ПОЕТИЧНО-ПУБЛІЦИСТИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ В. А. ЧАБАНЕНКА

В статье рассматриваются индивидуально-авторские неологизмы как средство выразительности мысли в художественно-публицистическом творчестве В. А. Чабаненка, их своеобразие и особенности употребления.

Ключевые слова: индивидуально-авторские неологизмы, окказионализмы, номены, экспрессия, образность.

У статті розглядаються індивідуально-авторські неологізми як засіб увиразнення думки в художньо-публіцистичній творчості В. А. Чабаненка, їх своєрідність та особливості вживання.

Ключові слова: індивідуально-авторські неологізми, окказіоналізми, номени, експресія, образність.

The article deals with the individual author's neologisms as means of expressing the thought in Chabanenko fiction and publicistic literary activity, their peculiarity and usage.

Key words: individual and author's neologisms, occasionalisms, nomemes, sememes, newly coined words expression, figurativeness.

Нове слово на шпальтах газет, журналів у поетичному мовленні, – як правило, авторська знахідка, допомагає краще передати душевний порух, настрій, кут зору, нюанс думки, своєрідність відчуття. М. Рильський стверджував, що «неологізми, новотвори родяться щодня в міру того, як родиться нове поняття або явище, треба тільки розрізнати органічно виниклі потрібні неологізми від неологізмів – цяцок, брязкотелець» [5, с. 227]. Але, як виявляється на перевірку, саме чимало таких «брязкотелець» продовжують зберігати свою самотність, публіцистичну свіжість.

Індивідуально-авторські неологізми збагачують мову своєю експресивністю, образністю. Їх поява додає якихось нових барв, нюансів, відтінків до нашого осягнення й переживання світу. А це означає, що ми завжди можемо актуалізувати їх за відповідної нагоди чи потреби.

Метою нашої статті є показ самотності, своєрідності та ролі новотворів у художньо-публіцистичній спадщині В. А. Чабаненка – вченого-мовознавця, критика, публіциста, поета.

Вивченню неологічної системи мови присвятили свої праці А. Грищенко, І. Кошук, О. Тараненко, В. Горпинич, К. Ленець, О. Пономарів, О. Сербенська та інші.

В. Герман досліджувала індивідуально-авторські неологізми у ліриці М. Вінграновського, І. Драча; В. Коломієць розглядала явище неологізації у творчості П. Г. Тичини; індивідуальний словотвір Ліни Костенко досліджувала Г. Вовченко.

Актуальність даної проблеми на сьогодні полягає в тому, що вивчення і дослідження індивідуально-авторських неологізмів у творчому доробку поетичної когорти є надзвичайно важливим для проникнення в сутність

понять і явищ, використаних авторами на своїй поетично-публіцистичній ниві, бо лексеми-новотвори несуть не тільки інформативне, експресивно-емоційне навантаження, а й збагачують лексичний склад нашої мови.

Творчість В. А. Чабаненка вирізняє чітка спроектованість на найпекучіші проблеми сьогодення, які особливо болісно зачіпають минуле і майбутнє людини, народу, світу. Митець сприймає світ і бачить його перспективу в часовій і просторовій цілісності й нероз'єднаності. Поетичні візії, публіцистичні тексти відтворюють його кредо як митця, як людину, сповненої любові до рідного краю, рідного слова та благородного гніву до тих, хто гальмує рух, заважає красі, агресивно оберігає каламутне болото застою, розмахуючи перебудовними фразами, мов прапорцями. Для вираження свого бачення світу, болючих проблем, розкриття духовних пластів свого народу, утвердження краси і величчя рідної мови митець використовує багату лексико-фразеологічну систему.

Мовний простір митця охоплює фактично всі лексико-семантичні елементи національної кодифікованої системи, яка має досить потужний арсенал засобів для вираження художньо-публіцистичного мовлення. Але найбільш виразними, на нашу думку, є його індивідуально-авторські інновації. І пов'язано це з тим, що мовно-естетичне освоєння екстралінгвістичного світу передбачає врахування динамічної сутності текстової структури, де індивідуально-авторські номени не тільки відображають відповідні образи, а й характеризують їх, створюють певні реалії навколишнього світу, передають інформацію про нові поняття та явища.

Створюючи нові слова, поет-публіцист враховує тональність створюваного контексту, який випромінює своєю експресією на кожне ново слово. Лексична своєрідність мови В. А. Чабаненка не тільки в особливому семантичному ряді відомих слів, у багатій палітрі експресивно-виразових засобів, а й в прямому словотворенні – безпосередньому творенні слів самим автором.

На увагу заслуговують саме авторські неологізми, бо вони у творчому доробку В. А. Чабаненка використовуються для досягнення образності, увиразнюють мовлення, набувають цілком очевидного стилістично-функціонального забарвлення і є виразниками внутрішнього духу автора.

Індивідуально-авторські новотвори у поетично-публіцистичній спадщині В. А. Чабаненка не функціонують поза межами творів, в які введені, й у зв'язку з цим не втрачають відтінку новизни.

Доля поставила вченого, публіциста, поета в епіцентр суспільних землетрусів, що супроводжують нашу країну. Він опинився біля най болючих ран, що кровоточать у серцях народу. Сьогодні його твори для деякого дошкульніші, ніж зубний біль, але загал підтримує його розважливе, мудре, із щільним підтекстом, дотепне слово.

В. Чабаненко наповнює свої семени новими відтінками, розширює асоціативні зв'язки, створює умови для розвитку оказіональних значень та вживань. Неологізми увиразнюють образно-семантичний план лексичних експресивів, виявляють особливості їх функціонування як згустків високої чуттєвої напруги, народного духу.

За лексико-граматичними ознаками авторські неологізми Віктора Чабаненка диференціюються на чотири класи:

1. Іменники-новотвори представлені такими лексико-граматичними групами слів: а) назви істот і неістот: *А в міському дворі буває не так уже й просто батькам чи бабусям докликатись малих **пустотників** (7, с. 41); Ми ледь зводимо кінці з кінцями, ми чекаємо **купоноплатні**, як Великодня, а торбешники після кількох ковбасних рейсів до «белокаменної» рахують долари пачками і катаються на мерседесах і фордах (6, с. 24); Найцікавіший феномен – це те, що майже всі «**метаморфозіянти**» признаються: «У мене мати – українка» (6, с. 24); Ми волимо вирватися накінець із тієї вишкі, в якій нас тримають ось уже майже три з половиною століття і намагаються зробити хохлами, малоросами, **гомосовітис** (6, с. 95); І знов **негодавки плакатно-історичні**, нараз удавляться... (7, с. 73); Нема Гілеї, **раю-лугу**, а є плакатик на парад. Цілує гатку недолюзу Помий зелених **хвилесмрад** (6, с. 114); б) іменники з конкретним і абстрактним значенням: За ними рай і **світло чари** (7, с. 14); Прийде час – я здіймусь, полечу у **безмір'я високо-висок** (7, с. 15); Так ось і я у натрудженій серці несу диво тремке, **святоскарб** найдорожчий (7, с. 20); Під **розкриллям** козацьких знамен (7, с. 21); Біля вод голубого Дунаю (7, с. 141); Їх **рай-багно** ховає чорна брила (7, с. 165); Благословенні зустрічі й **розстання**, і юних душ немеркнуча **яса** (7с. 199); Вони шепочуть, мила, що вже скоро до нас прилине теплий **весноцвіт** (7, с. 170); Де ви, шановні добродії, чули таке **чудерство** і бачили таке національне й людське самоприниження; Його назвали «володар дум селянських», «літописець народної долі», але жоден із цих метафорично-образних висловів не може достоту передати все **буйносиля** Стефаниковського таланту (6, с. 170); На моїх очах у середині 50-х років умер знаменитий на весь світ Великий Луг (Геродотова Гілея), **мутнохвиля** «Кахморя» навіки схоронило сотні наших національних і вселюдських святинь, поглинуло тисячі озер, проток, урочищ, **гряд**, островів, узвозів, бродів та ін. (6, с. 73); Із вод Дніпра, з **євшанових** легенд Ми вийшли в це страшне **десятиріччя** (7, с. 73).*

2. Прикметники-новотвори мають сенс у семантичних групах слів на:

а) позначення кольорових відтінків: *І в тому світі **злогогомінкому** кохання наше дивом процвіте (7, с. 201); Де ж Мрія ваша? Виє **псом-блудягою-голоднягою** на споганий місяць (6, с. 70);*

б) якісної характеристики предметів і понять: *І круки царствують **страшні, хижо дзьобі** (6, с. 18); І хвилі зриває, **болотномутні** зі стогоном падають кручі (6, с. 15); Твоєї слави повен білий світ, ти дав їй крила **стрімкосокolini** (7, с. 16); Вкраїні **матірню** невістину сльозу несуть у даль, у вічні високості (6, с. 114); Вінченосні сатрапи були неймовірно вражені й перелякані, коли побачили, що **сіровиткова** «малоруська» **голова** вийшла із чорнила Шевченкової поезії не сама, що разом із нею на правий суд виступили і римські раби й наші декабристи, Ісус Христос і Богдан Хмельницький (6, с. 146); Кобзарева муза припадала до чистих джерел національної історії і народної героїки Запоріжжя, де **мільярдорічні** Хортицькі граніти стоять на стороні нашого духовного безсмертя (6, с. 148); Та що там **провінційно-глибинні** клерки, коли наші найвищі державні достойники запобігають перед десятирядними службами переходять на «общепонятный» (6, с. 151); Нейтронний Космос тількино загляда У наші **збасаврючені обличчя** (6, с. 73);*

в) якісної характеристики явищ і почуттів: *І велич **тихо-соборова** (6, с. 14); І ти від мук, розпуки та хули суцілью стала **дикомакомяною**, сини прадавньої доби, Славути рать **зеленоглава** – стоять на Хортиці дуби, неначе вої Святослава (7, с. 14); Та ось **овеснена** Україна породила синів-оратів і сячів невтолених (7, с. 16); Вся імпершівіністична й **попаничарена** рать схопилася за заяву, як за рятівне коле, і почала відверто саботувати «Закон про мову в Україні» (6, с. 151).*

3. Клас дієслів-оказіоналізмів у Віктора Чабаненка представлений семантичною групою слів на означення процесу: *Із широкіх морів Ваших мрій нам **вітрилять** ясні бризантини, Їм одкриті гостинно порти (7, с. 20); Літає, витає, **крилить-проквіля**, і крильми тріпоче (7, с. 20); Вони так **зборкали** наше слово, так його опалюжили, що воно почало глухнути, хиріти, вороджуватись (7, с. 21); Вічні поневіряння в пошуках пристойного приміщення для майстерні, жалюгідний заробіток, залежність від політичної кон'юнктури, вміло роздумувані певними діями фахові міжусобиці вимотують їхні сили і не дають вільно **розпросоритись** творчій уяві (6, с. 90); Кострищами розбурханих пожеж **Історія істориться** докола... (7, с. 73).*

4. Текстовий матеріал творів багатий на обставинні, якісно-кількісні прислівники способу дії, що уточнюють значення дієслова, характеризуючи дію з погляду її способу і якості: *Вони із п'їтьм **вирвуться** нараз і лжю*

затоплять, рознесуть *дев'ятивально* (6, с. 165); *Раб, як гнувся справік перед паном, так і досі покірливо гнеться* (6, с. 178); *І так мені розвеснено було, і так мені розкрилено летілось* – і так мені стовічно жити хотілось, що я веселим громом заривав (6, с. 206); *Хай пливуть злотовисно знамена і підносяться рвійно у висі* (6, с. 75); *Щоб нашу правду не кайданив Сатана, піднявши лжу над людом чорнотронно* (6, с. 77).

«Нове життя нового прагне слова», – писав М. Рильський [3, с. 74], певна річ, у переносному розумінні, але і в прямому теж. Для нас, звичайно, цікавим було індивідуально-авторське словотворення В. Чабаненка. Чому? Такі неологізми називають ще стилістичними, бо вживаються вони у поетично-публіцистичному доробку з певною стилістичною метою і не дістали загальноомовного поширення.

Таким чином, лексеми-неологізми в творчій спадщині В. А. Чабаненка своєрідно увиразнюють мовлення, набувають цілком очевидного стилістично-функціонального забарвлення.

Через синтез внутрішньо суперечливих форм, через поєднання непокінчених у звичайній мові понять і виникає глибокий об'єктивний зміст поетично-публіцистичної творчості В. А. Чабаненка, знаходить своє художнє втілення наше сьогодення, наша епоха у всій своїй висоті і суперечностях.

Свої роздуми про людину як часточку всесвіту, загублену у безмежному просторі, про любов до рідного запорізького краю і України-неньки за допомогою okazionalizmів він наповнив пристрасним духом пізнання культурно-естетичним досвідом багатьох віків, особистісним бажанням досягнути дійсності. Твори митця сповнені духовності, гуманізму, непідробного болю за долю людини.

Перспективою подальшої роботи над поетично-публіцистичним доробком В. А. Чабаненка ми вбачаємо у дослідженні образно-фразеологічного фону його творів.

Джерела та література

1. Дудик П. С. Стилістика української мови: Навчальний посібник / П. С. Дудик. – К.: Видавничий центр «Академія», 2005. – 368 с. (Альма-матер).
2. Ткаченко А. О. Мистецтво слова: Вступ до літературознавства: Підручник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів. – 2-е вид., випр. і доповн. / А. О. Ткаченко. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2003. – 448 с.
3. Чабаненко В. А. За покликом сумління. Публіцистика / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя, 2008. – 247с.
4. Чабаненко В. А. Січ духовна / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя: Дніпровський металург, 2007. – 220 с.

УДК 821.111-312.1.09

Мирошниченко Ю. О.

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІ ВКЛЮЧЕННЯ В РОМАНІ Д. МІТЧЕЛА «ХМАРНИЙ АТЛАС»

Проблема интертекстуальности рассматривается как одна из важных при исследовании постмодернистского романа. Интертекстуальные включения помогают современным писателям установить связь с культурным наследием и глубже раскрыть свою творческую сущность.

Ключевые слова: интертекстуальность, постмодернизм, роман, культурное наследие, творческая сущность.

Проблема интертекстуальності розглядається як одна з головних при дослідженні постмодерністського роману. Інтертекстуальні включення допомагають сучасним письменникам встановити зв'язок із культурним наслідуванням і глибше розкрити свою творчу сутність.

Ключові слова: інтертекстуальність, постмодернізм, роман, культурне наслідування, творча сутність.

The problem of intertextuality is examined as one of the main in a postmodernism novel's research. Intertextual inclusions help modern writers to connect with cultural heritage and to open their creative existence deeply.

Key words: intertextuality, postmodernism, novel, cultural heritage, creative existence

Роман «Хмарний атлас» («Cloud Atlas») належить сучасному англійському письменнику Д. Мітчелу.

Молодий автор написав всього чотири книги («Літературний привід» («Ghostwritten»), «Сон № 9» («Number 9 Dream») «Хмарний атлас» («Cloud Atlas») «Black Swan Green») і вже уразив сучасну літературну сцену. В опублікованому в 2004 році романі «Хмарний атлас» («Cloud Atlas»), Мітчел вдавсь до варіюванню жанрів від наукової фантастики до історичних замальовок. Роман одержав «British Book Literary Fiction Award» його назвали «British Book Awards Richard & Judy Best Read of the Year», твір отримав премію «Букер», а сам автор від впливової асоціації «Granta» одержав звання «Кращий молодий британський письменник».

Кожна частина «Хмарного атласу» фокусується на шести різних характерах, що відобразилося в щоденнику, листі чи інтерв'ю. Перша розповідь про подорож Адама Юінга Тихим океаном у XIX столітті, потім зупинка в Бельгії в 1930-х роках, наступна – у Сполучених Штатах у 1970-х роках, раптом події відбуваються в сучасній Британії, далі – майбутня Корея, нарешті – зображення світу після апокаліпсису. Закінчується роман знов ж таки пригодами вже відомого Адама Юінга.

Своєрідність художньої творчості Д. Мітчела визначається сполученням англійської класичної реалістичної традиції з принципами умовного оповідання, що знаходять свій прояв у використанні багатой системи символів та інтертекстуальних включень.

Сучасний етап розвитку світу характеризується кардинальними змінами в житті суспільства. Людство вступило в нову фазу існування, що відрізняється особливим типом мислення. Визначальною стала можливість зображувати дану епоху невід'ємно від минулого і майбутнього.

Меднікова Г. С. підкреслює, що постмодернізм як специфічне соціокультурне явище представляє новий спосіб світовідчуження. Це «спонтанність у процесах самоорганізації і саморозвитку. І в цьому його креативність. Постійне цитування, введення в структуру фрагментів з попередніх культур, що існують не за законами взаємного підпорядкування, а еклектично, хаотично, створюють самотність, унікальність, багатогранність постмодерністської культури» [2, с. 110].

Літературознавство давно займається проблемами міжтекстової взаємодії, але новий імпульс цим штудіям додало введення в науковий побут таких понять, як «чуже» слово, інтертекстуальність. Це додавання виявилось принципово важливим, насамперед у методологічному відношенні: на зміну підходові «я так бачу» у літературознавчих роботах прийшов підхід «так є», а розмова про взаємодію змістів (суб'єктивних, ментальних утворень) змінилася розмовою про взаємодію змістоформуючих структур [1].

Чужі мови, культури, знаки сприймаються як власні, з них будується свій світ. Їх можна по-своєму компонувати, перелічувати, комбінувати. Звідси постмодерністський добуток не готова річ, а процес взаємодії художника з текстом, тексту – із простором культури, з матерією духу, тексту з художником і з самим собою. При заяві про себе як транскультурний і мультимедійний феномен, що припускає діалог на основі взаємної інформації, відкритість, орієнтацію на різноманіття духовного життя людини. За словами Скоропанової, «у політиці це виражається поширенням різних форм постутопічної політичної думки, у філософії – торжеством метафізики, в

етиці – появою постгуманістичних концепцій антиутилітаризму, моральної амбівалентності, в естетиці – ненормативністю постнекласичних парадигм; у художнім житті – принципом зняття, з утриманням у новій формі характеристик попереднього періоду» [2, с. 9].

Поняття інтертекстуальності, запропоноване Ю. Крістєвою, стало ключовим для практики постмодернізму. Існує багато визначень інтертекстуальності. Але усі зводяться до того, що даним поняттям називають конкретні звертання до попередніх текстів, відкриті або сховані їхні цитування. Як результат, відбувається появи спеціальних текстів: цитат, алюзій, плагіату і т. д. Сучасний текст являє собою нову тканину, виткану зі старих цитат, перемішаних у ньому.

Такі прийоми інтертекстуальності як різноманітні цитати, ремінісценції, алюзії є засобами вираження авторської позиції і служать досягненню поставлених автором у творчості ідейно-художніх задач, вони є ключем для прочитання глибинного змісту прози письменника, засобом актуалізації насувної проблематики, акцентуючи уважність читача на творах і світовій художньої літератури і філолофсько-просвітительської думки, що укладають у собі життєвий досвід, накопичений багатьма поколіннями людей різних національностей, віросповідань.

Метою даного дослідження є аналіз інтертекстуальних включень в романі Д. Мітчела «Хмарний атлас».

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких конкретних завдань:

- познайомити з місцем письменника в літературному процесі;
- визначити теоретичний аспект проблеми інтертекстуальних включень в сучасному романі;
- проаналізувати інтертекстуальні включення в романі Д. Мітчела «Хмарний атлас».

Актуальність дослідження зумовлена недостатністю вивчення творчості Д. Мітчела, а, зокрема, проблеми інтертекстуальності в його романах, як в зарубіжному, так і вітчизняному літературознавстві.

Інтертекстуальність – яскрава майстерність сучасного англійського романіста Девіда Мітчела.

Вивчаючи творчість Д. Мітчела, Сара Льял визначила, що в письменника багато «неслухняних» голосів у голові. Він занурює себе в складні світи своєї власної свідомості, залучаючи до нього великих людей минулого [5].

Роздроблена структура «Хмарного атласу», на думку А. Беглі, відбиває теорію історичного процесу, таким чином, роман здобуває істотне значення. Так називана модель оповідання «стії – йди» відіграє роль дії в циклі; з першого погляду цей процес позбавляється розуму, а згодом починає виглядати як мудрість [4].

Структура роману «Хмарний атлас» містить у собі запозичення – як давні, середньовічні, так і новітні. Широко використана цитатна техніка, що є особливістю постмодернізму, а також посилення на добутки відомих письменників різних століть.

Так, Девід Мітчел включає в роман цитати з Біблії, що показує глибоку релігійність англійців як XIX століття, так і початку XXI століття: «...и, подойдя, разбудили его и сказали: Наставник! Наставник! погибаем. Но Он, встав, запретил ветру и волнению воды; и перестали, и сделалась тишина» [3, с. 16].

«Поставил его владыкою над делами рук Твоих; все положил под ноги его: овец и волов всех, и также полевых зверей; птиц небесных и рыб морских, все проходящее морскими стезями» [3, с. 16].

«...в бедствии ты призвал Меня, и Я избавил тебя; из среды грома Я услышал тебя» [3, с. 31].

Також у романі присутні цитати відомих письменників. Наприклад, автор вживає цитату з роману М. Твена («Где-то далеко ухал филин, говорит Гекльберри Финн, – значит, кто-то умер; слышно было, как кричит козодой и воеет собака, – значит, кто-то в скором времени умрет») [3, с. 593]. У своєму добутку Девід Мітчел алюзивно посилається на Т. Мора («На дальней стороне моста стоят корпуса Суоннекке «Эй», подрагивающие, словно Утопия в месячном свете») [3, с. 162], на О. Уайльда («Нет ли у него волшебного портрета, скрытого на чердаке, что с каждым годом все хорошеет?») [3, с. 100], на Е. По («...лабиринтообразный дом Эшеров») [3, с. 85], на Дж. Уиндема («Своего отпрыска, своей мидвичской кукушки») [3, с. 201]. Охоплюючи широкий спектр літературно-історичних жанрів, прозаїк розраховує не тільки на асоціативне мислення спокушеного читача і залучення його в інтелектуальну гру, але і на інтерес великої кількості читачів до добутків світової художньої літератури. Ціль актуалізації відомих творів полягає у вираженні нового життєвого матеріалу на ґрунті іронічного переосмислення класичної історії.

Таким чином, своєрідна віддаленість від світу свого добутку дає авторові повну волю в грі з матеріалом попередньої літератури. Цей матеріал перетворюється в незвичайний конструктор, частини якого Мітчел використовує за власним бажанням. Наповнення старих літературних форм новим змістом відкриває величезні можливості для розвитку сучасного роману. Дослідження інтертекстуальності дозволяє глибше осягнути творчу особистість Д. Мітчела, а також прояснити естетичну сутність англійської літератури XXI століття, що прагне відтворити свої художні ідеї в тісному зв'язку із світовою літературою.

Джерела та література

1. Лоскутов А. А. Поэтика проинтертекстуальности [Електронний ресурс] / А. А. Лоскутов – Режим доступу: <http://uchcom.botic.ru>
2. Меднікова Г. С. Мистецтво постмодернізму як фактор адаптації особистості / Г. С. Меднікова // Монографія. К.: НПУ ім. Драгоманова, 2001. – 240 с.
3. Митчелл Д. Облачный атлас: Роман / Дэвид Митчелл; [пер. с англ. Г. Яропольского]. – М.: Эксмо; СПб.: Домино, 2007. – 704 с. – (Интертекстуальный бестселлер).
4. Begley A. D. Mitchell's reviews [Електронний ресурс] / A. D. Begley – Режим доступу: <http://www.complete-review.com/reviews/mitchelld/cloudas.html>.
5. Lyall S. A Muse of many voices, all in his head [Електронний ресурс] / S. Lyall – Режим доступу: <http://www.nytimes.com/2004/10/16/books/16mitc.html>.

УДК 811.161.1' 373

Мисенёва В. В.

КОГНИТИВНО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ БАЗА СОВРЕМЕННОГО ДВУЯЗЫЧНОГО СЛОВАРЯ (НА ПРИМЕРЕ ФРАЗЕМ, НЕ ИМЕЮЩИХ СООТВЕТСТВИЙ В ЛЕКСИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ)

В статье исследуются лексикографические особенности фразем, не имеющих лексических соответствий. Предлагается способ описания указанных фразем в словаре с учётом семантических, прагматических и культурологических особенностей. Создаётся модель анализа и модель лексикографического портрета, которая может быть использована при изучении разных типов фразем.

Ключевые слова: фразеография, лексикографический портрет, прагматика, семантика, культурология.

У статті досліджуються лексикографічні особливості фразем, які не мають лексичних відповідників. Пропонується спосіб опису фразем, що аналізуються, у словнику з урахуванням семантичних, прагматичних і культурологічних особливостей. Створюється модель аналізу та модель лексикографічного портрету, яка може бути використана у вивченні інших типів фразем.

Ключові слова: фразеографія, лексикографічний портрет, прагматика, семантика, культурологія.

The lexicographical peculiarities of phraseological units which have no equivalents in a vocabulary system are analyzed in the article. The way of description of the phrasemes under analysis with regard for semantic, pragmatic, culturological peculiarities is suggested. The sample of analysis as well as the model of a lexicographical portrait is worked out. The above-mentioned model can be used for learning phraseological units of other types.

Key words: phraseography, lexicographical portrait, pragmatics, semantics, culturology.

Одной из наиболее важных проблем современной русской фразеологии является отражение специфики значения фразеологических единиц (ФЕ) по сравнению со словом, а также отбор принципов фразеологии. Исследование данной проблемы следует вести отдельно для двух типов ФЕ: тех, у которых есть соответствие в системе слов, и тех, которые такого соответствия не имеют. Если фразема имеет словарное соответствие, то проблема сводится к вопросу о том, в чём состоит различие лексикографических портретов указанных единиц. В случае, когда ФЕ не имеет соответствия в системе слов, проблема репрезентации её в словаре приобретает иное направление: чем её лексикографический портрет отличается от портретов других фразем, от значений свободного словосочетания и от лексикографического портрета лексических единиц. Возникает вопрос и о том, какие особенности фразем исследуемой группы следует учитывать при их семантической рубрикации.

Цель статьи – исследование особенностей отражения лингвистической и экстралингвистической информации ФЕ, не имеющих лексических соответствий, во фразеологическом словаре.

В связи с поставленной целью необходимо решить следующие задачи:

1. Выявить способы отражения прагматических и культурологических особенностей в лексикографическом портрете фразем, не имеющих соответствий в системе слов.

2. Создать модель лексикографического портрета и представить в ней семантические характеристики, основные прагматические признаки и особенности употребления фразеологических единиц исследуемой группы.

Как показал анализ, при описании значений ФЕ, не имеющих соответствий в системе слов, в современных словарях используются те же способы, что и при описании значений слов. Основным способом является перечисление существенных признаков реалии: *звёздный час* – «момент высшего подъёма, напряжения и испытания сил», *тёмная лошадка* – «о человеке, чьи качества, возможности неясны, неизвестны», *медвежья услуга* – «человечья помощь, причиняющая только вред», *исчадие ада* (о том, кто является воплощением самых отрицательных качеств и свойств), *засорение желудка* – «нарушение деятельности желудка от недоброкачественной пищи», *белый билет* – «свидетельство о неспособности вести военную службу». Но, несмотря на сходство в описании значений фразем исследуемой группы и лексических единиц, существуют и заметные отличия. Если при толковании значений слов более полно отражается коннотативный макрокомпонент (в самом толковании или при помощи помет), то в толковании значений фразеологических оборотов, которые не имеют соответствий в системе слов, особенности коннотативного макрокомпонента отражаются эпизодически, хотя именно данный макрокомпонент составляет специфику значений анализируемых ФЕ.

При описании ФЕ в словаре важно представить нюансы коммуникативной нагрузки фраземы, её прагматический потенциал. Эта информация связана с языковой функцией значения, которая непременно должна быть репрезентирована в словаре. К сожалению, не всегда указанные особенности учитываются. Например, для ФЕ *бездонная бочка* во фразеологических словарях даётся только помета «шутл.» [1; 2; 3], хотя данный оборот может иметь и отрицательную эмоциональную оценку, которая никак не представлена в дефиниции. В зависимости от речевой ситуации как положительную, так и отрицательную эмоциональную оценку могут иметь также обороты *звезда первой величины*, *губа не дура*, *писанный красавец (красавица)*, *стреляный воробей*, *травяной волк* и др. На наш взгляд, варьирующая эмоциональная оценка ФЕ должна быть представлена в словаре при помощи пометы «+ -».

ФЕ *ни кожи ни рожи* имеет помету «неодобр.» [1]. Но таким образом нам предоставляется лишь информация о наличии отрицательной оценки в значении приведённого оборота, тогда как другие виды эмоциональных отношений остаются скрытыми. В таком случае непонятным остаётся отличие данной фраземы от словосочетания *худой некрасивый человек*, которое представляет собой дефиницию анализируемой фраземы.

Не совсем ясно, почему для одних фразеологических единиц в словаре представлены пометы, отражающие их дополнительные коннотации, а для других – нет. Так, помета «пренебр.» даётся для ФЕ *синий чулок*, *стадо баранов*, но не даётся для оборотов *маменькин сынок*, *кисейная барышня*, *красная девица* и др. [1; 2]. Нелогичным представляется наличие пометы «ирон.» у фраземы *отставной козы барабаник* и её отсутствие у таких ФЕ, как *сирота казанская*, *оскорблённая невинность* [2], а также наличие пометы «бран.» для ФЕ *валамова ослица* и её отсутствие у фраземы *змея подколодная* [1]. Прагматический эффект у фразеологизмов *крокодиловы слёзы*, *буря в стакане воды* и др. также может достигаться за счёт иронии, но в словарях данная помета отсутствует [1; 3]. Если приведённые пометы являются факультативными для указанных оборотов, их можно обозначить пометой «возм.».

Разумеется, невозможно предусмотреть все эмотивные оттенки, которые может актуализировать значение ФЕ в зависимости от речевой ситуации. Однако отражение наиболее регулярных из них необходимо учитывать.

Следует обратить внимание и на отсутствие в словарях помет, отражающих гендерные особенности. Если одни фразеологические единицы исследуемой группы не нуждаются в специальных пометах относительно ограничения их употребления, то для других это просто необходимо. Вполне очевидно, что ФЕ *добрый дядя* носители языка не используют по отношению к женщине из-за наличия в её составе одного из компонентов, указывающих на принадлежность к определённому полу. Не нуждаются в пометах и те ФЕ, у которых гендерные признаки эксплицируются в толковании значений: *драния кошка* (худая, жалкого вида женщина), *синий чулок* (женщина, лишённая женственности, обаяния и всецело поглощённая научными интересами) и др. В то же время ФЕ *переезжая сваха*, *кисейная барышня*, *базарная баба*, несмотря на отнесённость к женскому роду по формальным признакам, могут применяться и по отношению к мужчинам. На наш взгляд, гендерные особенности должны сопровождаться в словаре при помощи следующих помет: «употребляется по отношению к женщине», «употребляется по отношению к мужчине», «употребляется по отношению к женщине и мужчине».

Очень важным в лексикографическом описании ФЕ исследуемой группы является отражение в словарной статье информации о выражении менталитета народа. Как известно, в значении фразем отражаются не только реальные предметы, но и их мировосприятие этносом, что в словарях не нашло отражения. Но с развитием межкультурной коммуникации данная информация не может быть скрыта. Даже независимо от того, на какого пользователя словарь рассчитан: для носителей других культур – это возможность преодоления трудностей в процессе межкультурного общения, а для носителей языка – приобщение к опыту нации. В словаре должны быть отражены общепринятые нормы этики, которые могут сопровождаться при помощи пометы «не употребляется по отношению к людям пожилого возраста» и т. д.

Отсутствие в словаре указанных помет может стать серьёзным препятствием для общения как людей, изучающих русский язык, как второй, так и носителей языка.

Одним из путей совершенствования толкований фразем, не имеющих соответствий в системе слов, является их описание с учётом расширения и сужения прагматического потенциала. Под расширением прагматического потенциала мы понимаем способность фразем исследуемой группы употребляться без ограничений, под сужением – ограничение употребления анализируемых ФЕ в зависимости от возраста, пола и т. д. Данный вариант поможет более тщательно и полно отразить особенности коннотативного компонента исследуемой группы фразем, выяснить, какие коннотации входят в ядро значений ФЕ, а какие являются возможными.

Указанные особенности ФЕ, не имеющих соответствий в системе слов, для удобства пользования целесообразно отразить в таблице, состоящей из четырёх колонок. В первой колонке будут перечислены названия фразеологических оборотов, во второй – их значения. В третьей колонке пользователь словарём сможет получить информацию об особенностях выражения чувств, эмоций, отношений. В четвёртой колонке будут представлены ограничения в употреблении фразем исследуемой группы при помощи помет «употребляется по отношению к женщине», «употребляется по отношению к мужчине», «не употребляется по отношению к людям пожилого возраста». Наличие в словаре указанных помет будет нести информацию об узком прагматическом потенциале ФЕ, а их отсутствие – о широком. Например:

кисейная барышня	изнеженный, не приспособленный к жизни человек	<i>отрицат. хар-ка, неодобр., возм. пренебр.</i>	<i>употребляется по отношению к женщине и мужчине</i>
кровь с молоком	румяный, здоровый человек	<i>разг., положит. хар-ка, одобр., похвала, восхищение</i>	–

Перечислим необходимые требования для реализации узкого и широкого прагматического потенциала исследуемой группы фразем в словаре:

1. Некоторые обороты исследуемой группы имеют положительную и отрицательную оценку в зависимости от контекста. Например, в толковании значения фраземы *губа не дура* (кто-либо имеет неплохой вкус, может выбрать самое лучшее) реализуется положительная эмоциональная оценка, однако носители языка часто используют указанный оборот как отрицательный:

«А у тебя Миша, *губа не дура*. Прекрасное место выбрал ты себе для работы» [1] – положительная оценка.
«Я вижу, Сашенька, у тебя *губа не дура*. Выбрал для себя самый лучший товар, денежки в карман положил, а о том, что следует этой суммой со своим напарником поделиться, ты почему-то не подумал» [3] – отрицательная оценка.

Отметим в словаре данную информацию при помощи пометы «+ -» с последующими комментариями.

губа не дура	кто-либо имеет неплохой вкус, умеет выбрать самое лучшее	+ - разг., одобр., похвала, шутл., возм. неодобр., выражение недовольства	-

2. Наличие факультативных и альтернативных функций в значении ФЕ исследуемой группы должно обязательно отражаться с помощью специальных помет. Факультативные типы коннотативных сем необходимо отметить в словаре в третьей колонке при помощи пометы «возм. ...», альтернативные – при помощи пометы «или ...». Например:

глухая тетеря	человек, который плохо слышит	<i>прост., неодобр., униж. или оскорбл., возм. шутл.</i>	<i>не употребляется по отношению к людям пожилого возраста</i>

В процессе исследования были сделаны следующие выводы:

1. Модель лексикографического портрета должна представлять семантические характеристики, основные прагматические признаки и особенности употребления фразеологических единиц, не имеющих соответствий в системе слов. При описании ФЕ в словаре необходимо представить нюансы коммуникативной нагрузки фраземы, её прагматический потенциал (варьирующую эмоциональную оценку, пометы, отражающие дополнительные коннотации ФЕ), а также культурологическую информацию (пометы, отражающие гендерные особенности, менталитет народа).

2. Лексикографическое описание ФЕ исследуемой группы должно проводиться с учётом расширения и сужения прагматического потенциала. Под расширением прагматического потенциала понимается способность фразем, не имеющих соответствий в системе слов, употребляться без ограничений, а под сужением – ограничение употребления анализируемых единиц в зависимости от возраста, пола и т. п.

Дальнейшие исследования в данном направлении будут посвящены составлению идеографического словаря фразем, не имеющих лексических соответствий, в котором реализуются представленные выше положения.

Источники и литература

1. Молотков А. И. Фразеологический словарь русского языка / А. И. Молотков. – М.: Русск. яз., 1986. – 543 с.
2. Словарь русского языка. В 4-х томах / под ред. А. П. Евгеньевой. – М.: Русск. яз., 1999.
Т. 1: А-Й. – 702 с.
Т. 2: К-О. – 736 с.
Т. 3: П-Р. – 752 с.
Т. 4: С-Я. – 800 с.
3. Яранцев Р. И. Русская фразеология. Словарь-справочник. Ок. 1500 фразеологизмов / Р. И. Яранцев. – М.: Русск. яз., 1997. – 845 с.

SOCIOCULTURAL COMPETENCE AS ONE OF THE MAGOK OBJECTIVES IN THE LANGUAGE TEACHING

Автор рассматривает характеристики культуры в целом. Описана социокультурная компетенция курса обучения для изучения английского языка в техническом вузе. Также автор объясняет как повысить социо-культурную компетенцию и подчеркивает некоторые стратегии для продуктивного обучения.

Ключевые слова: окультуривание, национальная культура, межкультурный, многокультурное общество, социолингвистическая компетенция.

Розглядаються характеристики культури в цілому. Вивчається соціокультурна компетенція в курсі навчання англійської мови. Також автор розглядає як підвищити соціо-культурну компетенцію і обґрунтовує деякі стратегії продуктивного навчання.

Ключові слова: національна культура, міжкультурний, багатокультурна нація, соціо-лінгвістична компетенція.

The author touches upon the characteristics of culture in this article. Socio-cultural competence of the curriculum designed for the English language teaching in Technical University is described. The author also explains how to gain socio-cultural competence and underlines some strategies for productive teaching.

Key words: enculturation, national culture, intercultural, multicultural community, sociolinguistic competence.

The idea of dialogue between cultures as comparison, interaction and understanding of other cultural values has been developing with occurrence of new opportunities and prospects of cooperation with other countries. In this connection sociocultural aspect became priority in teaching foreign languages.

It is necessary to emphasize that a feedback exists between a culture and a language: the language does not only keeps the culture of the nation but also actively influences upon its speaker, forming and imposing the unique vision reflected and kept by the language. Social and pedagogical orientation to teaching a foreign language in spirit of the world, in a context of dialogue between cultures, tolerant attitude and overcoming of intolerance in a society gets priority position. The model of sociocultural competence formation can be shown as following:

1. on a linguistic level: teaching a foreign language (linguistic and cultural study aspect in methods of teaching English); sociolinguistics (use of language in various social situations);

2. on an informational level: data on culture (music, literature, artifacts, etiquette, clothing, traditions, language of nonverbal communication; sounds expressing emotion, customs, education system, social institutions, country study.

The problem of socio-cultural competence has theoretical and practical perspectives of its solving.

The article highlights various aspects of socio-cultural competence as one of the major objectives in the language teaching at Universities. It explores the notion of culture in the context of language teaching.

The term culture is associated with the way people live. Culture «includes a society's arts, beliefs, customs, institutions, inventions, language, technology, and values.' A culture produces similar behavior and thought among most people in a particular society.

Lets speak about characteristics of culture.

Every human society has a culture. The most important characteristics of culture are:

- A culture satisfies human needs in particular ways.

- A culture is acquired through learning.

- A culture is based on the use of symbols.

- A culture consists of individual traits and groups of traits and patterns. The aim of this article is to investigate socio-cultural components and ways generally learn a culture by growing up in a particular society. They learn it mainly through the use of language. The process by which people learn their culture is called enculturation. Culture is passed from generation to generation mainly through language.

One can say that people who grow up in the same nation share one national culture. Raising a child in a particular society passes through and under the influence of a national culture. In fact, «a personality is a product of the culture», – this saying, which belongs to a well-known psychologist B. Ananyev, expresses the idea mentioned above. Naturally, the issue of enculturation deals with the teaching of foreign languages. «Moulding a personality on the boundary of the cultures» is one unique objective of teaching language inseparably from culture in a higher educational establishment. Hence, both teachers and methodologists are to be aware of the law-governed process of acquiring a new culture.

Another important issue is that the two partners belonging to different national cultures should have adequate understanding of differences in behaviour, non-verbal means of communication, predictions, explanations, etc. So the promotion of intercultural (cross-cultural) communication seems to be another goal in teaching language and culture inseparably. Intercultural/cross-cultural communication, which is the ultimate goal in teaching foreign languages, is regarded as a dialogue between cultures of target and native language nations. It means that the situation modeled in practical English classes is to be based on the two cultures – that of target and native language culture.

Thus, in conditions of new political and socio-economic reality the aim of teaching a foreign language to students lies not only in ensuring the development of target language competence and improving their professional skills, but also in moulding personalities capable of showing sufficient insight into the cultures of both countries and being able to exist in multicultural community. The different aspect of socio-cultural competence were studied by such well-known scientists as Kolod'ko T. M., Vereshchagin E. M., Vorob'eva T. A., Rudakova L. P., Topaleva V. M.

The problem of socio-cultural component of the Curriculum is very actual today as the socio-cultural component gains special significance and runs through the whole of the Curriculum designed for the English Language Development in Universities and Institutes in Ukraine. It aims to foster positive attitudes and feelings towards learning the target language and the culture of the English-speaking world. In view of that the main objectives of teaching provide that graduates should demonstrate ability to deal with socio-cultural aspects of communication in the target language situations and show sufficient insight into the cultures of the English-speaking peoples to incorporate cultural information in their professional activities. The socio-cultural component is an integral part of the Curriculum. It is a part of both the content and the context in which the language is taught. It is included explicitly through the selection of topics and vocabulary for each year of study, and implicitly in all aspects of the Curriculum: aims and objectives, content, description of methodology, the assessment framework and illustrative tasks. Socio-cultural topics studied fall within the range of the following four blocks: Human life, Humanities, English-speaking world and Ukraine, Professional Issues.

The Curriculum distinguishes practical and intercultural skills. Practical skills include social skills: the ability to act in accordance with the types of conventions to perform the appropriate routines; living skills: the ability to carry out effectively the routine actions required for daily life (dressing, walking, cooking, eating, etc.); vocational and professional skills: the ability to perform specialized actions (mental and physical) required to carry out the duties of (self)-employment; leisure skills: the ability to carry out effectively the actions required for leisure activities (e.g. arts, crafts, sports, hobbies, etc.).

Intercultural skills include the ability to bring the culture of origin and the foreign culture into relations with each other; cultural sensitivity and the ability to identify and use a variety of strategies for contact with those from other cultures; capacity to fulfill the role of cultural intermediary between one's own culture and the foreign culture and to deal effectively with intercultural misunderstanding and conflict situations.

Having laid the emphasis on communicative competence as the major objective in foreign language teaching, we should bear in mind that the latter includes three main types of competence - communicative, linguistic and socio-cultural. Taken together the above three types of competence are conducive to effective foreign language teaching. Cultural knowledge will enable students to cope with unpredictable communication pitfalls. Students should acquire the ability to deal with socio-cultural aspects of communication in the target language situations. We share the view of many methodologists who single out the three priority types of socio-cultural competence: sociolinguistic competence, socio-cultural knowledge and intercultural skills. Sociolinguistic competence is considered an aspect of communicative language competence concerning the rules of style, directness, appropriateness and register. It also includes socio-pragmatic rules and conventions covering turn-taking and politeness conventions. Socio-cultural knowledge is considered part of general competence (knowledge of the world). Intercultural skills imply the ability to bring the culture of origin and the foreign culture into relations with each other.

In our article we also try to answer the questions: how to gain socio-cultural competence.

The question that arises here is: what are the tendencies, ways and methods in conformity with which the task mentioned above may be solved? In view of some scholars, socio-cultural competence is gained by promoting students' awareness of different communicative behavioural patterns characteristic of the target language cultural community, of which three are the most important and comprehensive:

-verbal communicative behavioural patterns and

3) lifestyle verbal and nonverbal communicative behavioural patterns. These categories must be systematically presented in the course books.

Socio-cultural competence is obviously, gained by students through textbooks in the classroom. In terms of cultural content books include items of target culture explicitly (through the selection of topics and vocabulary for each year of study) and implicitly in all aspects (objectives, texts, tasks, situations, exercises, the assessment framework, etc.). In other words, these items may be material (facts from history, geography, customs and traditions) and non-material (behaviour, beliefs, values, relations, etc.).

For the purpose of clarifying how verbal and non-verbal communicative behavioural patterns are presented in the textbooks we did a small-scale research, where we analysed the texts as the sources of the background knowledge (verbal behaviour), and studied availability or lack of the items of non-verbal communicative behaviour – gesture, facial expression, stance, movement, distance.

It should be said that the matter it is necessary to select carefully materials and the selected materials strengthen all motivation components: needs, interests, emotions, motives themselves.

The non-verbal aspect – gesture, posture, facial expression, that is body language, distance, norms of behaviour in public places, manners, etc. – is of crucial importance. Studies have shown that these non-verbal elements are to be the most culturally-influenced parts of behaviour. As our observations suggest there are only few examples of non-verbal aspect of communication in the current textbooks. The most revealing examples are given in English textbooks by Milvidov, Antonova (Business English) and by Kitayevich (English for Seamen).

The use of culturological materials in teaching and educational process provides conditions motivating educational process and promotes deepening and expansion of students' cognitive activity as well. As we realise the fact that some of the existing teaching materials lacking cultural content may often turn inadequate for productive teaching, the solution, in our view, can be seen in combining the following strategies: the usage of the authentic materials and creating new teaching materials. The areas we tried at our department led us to the introduction of projects in all junior years. The distribution of projects may be seen in the table in Appendix1.

Each project encompasses the tasks that lead to the following: 1) to study vocabulary (words, word combinations, set expressions, etc.), 2) to answer the questions covering the content, problem solving tasks (i.e. Read and draw a scheme of the economy system in Britain), 3) to write an essay on a chosen aspect of the problem. All the projects belong to the most typical self-directed learning activities, which students do regularly. The defence of the projects is done in practical classes of English (individual work).

The distribution of Projects

Department	Socio-cultural knowledge's	Communicative behavior skills
Economic	The peculiarities of organization and realization of business in Ukraine; in English-speaking countries. Cultural and social aspects of management. Human factor in business. Financial institutions in the USA	Partnership arrangement socialization in joint-stock companies; national peculiarities of verbal and non-verbal communication.
Ecology	The distance in communication. Ecology situation in English speaking countries. Health Promotion	The use of public transport means. Spatial-hour organization of communication.
Energy	Port of London Port of Antwerp Port of Rotterdam	Special addendum to the general discharging and loading contract between Moscow and Antwerp (rules and customs, terms, conditions, rates given for the contract)

It is essential to note that socio-cultural competence defines in many respects success of communication with people of another language speaking culture, allowing to feel confident and comfortable in another environment. Ignorance of questions connected with nonverbal means of communications, etiquette and others in fraught with serious consequences to loss of partners in business relations. There for socio-cultural competence is capable to a certain degree to help future experts with overcoming cultural barriers in communication. It should be known that basic pedagogical task of studying another language speaking world at lessons is necessary to count development of basic civil qualities of a person as well as balanced personal and public self-estimation.

It is obvious that the above remarks do not give sufficient ground for far-reaching generalisations. Emphasis is laid only on the fact that students' exposure to verbal, non-verbal and lifestyle communicative behavioural patterns, drawn from a variety of textbooks should be of particular benefit to them. Regarding this, textbooks should be highly motivating and

relevant to learners' needs, further enriching the socio-cultural dimension, which will be conducive to raising students' cultural awareness. The problem of socio-cultural competence has theoretical and practical perspectives of its solving.

Referencer

1. Бориско Н. Ф. Теоретичні основи створення навально-методичних комплексів для мовної міжкультурної підготовки вчителів іноземних мов / Н. Ф. Бориско. Автореферат дис. д-ра пед. наук. – К., 2000. – 36 с.
2. Olinik T. ELT textbook: tentative analysis of the socio-cultural aspect. / T.Olinik Навчання іноземних мов у вищих навчальних закладах. – № 3, 2005. – 25 р.
3. <http://olgabutyrskayascarborough.language.132.com>.

УДК 811.161.2'373.613:33

Михалевич О. М.

СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА СКЛАДЕНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ТЕРМІНІВ

В статті алізируются особености функціонування складених економічних термінів. Предложена класифікація аналітичних номінацій економічної терміносистеми по степені семантичної цілісності.

Ключевые слова: термін, складена структура терміна, функція, семантика.

У статті проаналізовано особливості функціонування складених економічних термінів. Запропоновано класифікацію аналітичних номінацій економічної терміносистеми за ступенем семантичної цілісності.

Ключові слова: термін, складена структура терміна, функція, семантика

The article analyzes the functioning of the made economic terms. The classification of analytical nominations of the economic terminosystem is offered on the degree of semantic's integrity.

Key words: term, made structure of term, function, semantics.

Термінологічний фонд сучасної української мови активно поповнюється не тільки за рахунок термінів-слів, але й термінів-словосполучень – окремо оформлених, багатолексємних, але семантично цілісних утворень, що складаються з двох і більше компонентів.

У сучасному термінознавстві питання граматичної структури неоднослівних термінів є досить актуальним (праці О. Іващишина [2], В. Овчаренка [3], О. Чумак [8]). Науковці, які порушують проблеми аналітичної номінації, подають або повний реєстр тих моделей, за якими будуються терміносполучення, або принаймні найпродуктивніші їх типи. Семантична структура неоднослівних термінів мало досліджена і потребує наукового обґрунтування та висвітлення у спеціальній літературі. Правомірним вважаємо детальний аналіз семантичної структури неоднослівних термінів.

Метою статті є з'ясування специфіки формування семантичної структури терміносполучень: чи це звичайне поєднання елементів.

В українському термінознавстві розглядали специфіку семантики неоднослівних термінів під кутом зору «термін / не термін». Автори колективної монографії «Склад та структура термінологічної лексики української мови» [4] виділяють двоскладні атрибутивні та об'єктні термінологічні словосполучення. Перші за значенням компонентів поділяють на три групи:

а) складені терміни, в яких обидва слова мають термінологічний характер, наприклад: *промисловий прибуток, товарна вартість*;

б) складені терміни, у яких одне слово термінологічного характеру, а інше – загальноживане, наприклад: *вексельний курс, грошова сума, економічний переворот*;

в) складені терміни, в яких атрибут нетермінологічного характеру, а означуване – термін, наприклад: *природна вартість, чистий прибуток*.

Стосовно об'єктних терміносполук зазначено, що їх складовими компонентами, як і атрибутивних словосполучень, є слова як термінологічного, так і нетермінологічного характеру, причому носієм основного значення виступає переважно іменник у формі родового відмінка: *засіб платежу; предмет споживання* [4, с. 128-129].

На основі цих поглядів запропоновано класифікацію економічних термінологічних словосполучень за ступенем семантичної цілісності. Стрижневою для класифікації є опозиція «термін – нетермін».

На матеріалі двокомпонентних термінологічних словосполучень досліджуваної терміносистеми виділяємо три групи. До першої належать складені терміни, які мають найнижчий ступінь семантичної цілісності, характеризуються формальною розкладністю і зовні нагадують вільні словосполучення. Обидва компоненти таких терміноодиниць ужиті в термінологічному значенні, наприклад: *грошовий тариф, банківський чек, зовнішньоекономічні ціни, платіжний баланс, страховий бізнес, іпотечний банк, податковий тариф, трастова компанія, біржовий маклер, рентна облігація, грошовий обіг, розрахунковий чек, грошова субсидія, ринковий попит, амортизація капіталу, котирування акцій, демоніполізація торгівлі, кошторис витрат, конвертованість валюти, конкурентоспроможність товару, дисконт векселів, баланс банку*.

Спостереження над цими терміносполученнями доводять, що їм не властива лексична неподільність слів-компонентів. Кожен член аналізованих структур – показник суттєвих рис позначуваного поняття, у кожному з них реалізована частка цілісної смислової єдності, основою якої є семантика всіх членів сполуки. Все ж вважаємо, що значення нових складених мовних одиниць не є простою сумою значень їхніх лексичних складників, а визначається складними взаємовідношеннями між ними. Наприклад, складові компоненти термінологічного словосполучення «*товарна біржа*» мають такі значення: *товарний* – «прикм. до товар – призначений для обміну продукту праці, що має споживну вартість» [5, т. 10, с. 159], *біржа* – «державна або акціонерна організація, котра надає приміщення, певні гарантії, розрахункові та інформаційні послуги для операцій з цінними паперами або товарами, одержує за це комісійні від операцій і накладає певні обмеження на торгівлю» [6, с. 62]. Проаналізувавши дефініцію *товарна біржа* – «комерційне підприємство, що здійснює оптову торгівлю головним чином сировиною, матеріалами і продовольчими товарами» [6, с. 63], простежуємо, що вона не тотожна двом попереднім тлумаченням.

До другої групи відносимо терміносполучення, у яких один компонент є власне економічним терміном, а другий – запозичений із іншої лексичної підсистеми. Унаслідок часткового або повного переосмислення, якого зазнає другий компонент сполуки, значення термінологічного словосполучення не сприймається як сума значень складових. Стосовно таких терміносполук можемо говорити про вищий ступінь семантичної цілісності, порівняно з термінологічними словосполученнями першої групи. У цій групі виділяємо терміносполучення, у яких:

1) іменник має термінологічне значення, а прикметник (дієприкметник) належить до загальноживаної лексики, наприклад: *гарячі гроші, гнучкий тариф, дикий ринок, зелені гроші, сірий ринок, чорний ринок, тверда валюта, мертвий борг, легка торгівля, «молодша» облігація, іменний чек*;

2) прикметник має термінологічне значення, а іменник відносимо:

а) до загальноновживаної лексики, наприклад: *банківська мрія, валютна змія, грошовий голод, інвестиційний портфель, валютний кошик, брокерське обслуговування, валовий обсяг, валютна одиниця, дилерська мережа, кредитні фонди*;

б) до лексики обмеженого вживання:

- розмовної лексики, наприклад: *валютна лихоманка*.

- книжної лексики, яку диференціюємо на:

- загальнотермінологічну лексику, наприклад: *немонополістичний сектор, ринковий механізм, грошова маса, бюджетні обмеження, фінансові показники*;

- вузькофахову лексику, наприклад: *інвестиційні (економічні) барометри, інвестиційний клімат*.

На нашу думку, під час використання слів-нетермінів, особливо загальноновживаних, у термінологічній функції здебільшого відбуваються певні семантичні зрушення. Так, одним з можливих тлумачень прикметника *чорний* за СУМ є таке: «Який не викликає схвалення; поганий, негативний, ганебний» [5, т. 11, с. 355]. Функціонуючи у складі терміносполучень *чорний ринок, чорна каса, чорний курс* і зберігаючи своє основне значення, семантику цього прикметника ускладнюють нові смислові відтінки, які стають зрозумілими з дефініцій, пор.: *Чорний ринок* – «вид тіньової економіки, в межах якої функціонує певна сукупність заборонених законом економічних відносин між продавцями та покупцями товарів і послуг» [1, с. 254]. *Чорна каса* – «незаконне, необліковане зберігання й використання коштів підприємства» [7, с. 209]. *Чорний курс* – «неофіційний курс обміну валюти» [7, с. 248]. Як бачимо, крім семи «негативний», присутньої в усіх наведених контекстах, значення прикметника *чорний* доповнено такими семами: неофіційний, нелегальний у терміносполучці *чорний ринок* та *чорний курс*; прихований, незаконний у термінологічному словосполученні *чорна каса*. У цих прикладах спостерігаємо термінологічне ускладнення значення загальноновживаного слова.

Отже, лексико-семантичний спосіб термінотворення не передбачає механічного перенесення звукової оболонки з неспеціальної сфери в термінологічну. Обов'язковою умовою цього процесу є семантичні зрушення широкого спектру дії: від незначної зміни семантики до часткового або повного переосмислення значення слів-нетермінів. Зауважимо, що це положення спрацьовує на всіх структурних рівнях: від дво- до багатокomпонентних терміносполучень.

Максимальною семантичною цілісністю характеризуються складені терміни третьої групи, обидва компоненти яких є словами неспеціальної лексики і лише в поєднанні стають терміном. Такі сполуки не є продуктивними, підставою для номінації зазвичай виступає якесь випадкова ознака, наприклад:

- *Мертва точка* – (у першому значенні) «рівень виробництва або випуску продукції, який характеризує мінімально допустиму межу активності фірми, компанії» [1, т. 1, с. 482] та *мертвий* – «перен. Позбавлений ознак життя // Позбавлений руху, завмерлий, нерухомий [5, т. 4, с. 679] (метафоричне перенесення, спільна сема – стан нерухомості, бездіяльності), *точка* – «певний рівень, фаза, межа чогось, що вимірюється, обчислюється» [5, т. 10, с. 216] (звуження значення).

- *Набір байдужості* – «набір різних варіантів споживчих товарів, кожен з яких має майже однакову корисність, тому жоден із цих варіантів не користується перевагою в покупців» [1, т. 1, с. 558] та *набір* – «сукупність однорідних предметів, які разом становлять щось ціле» [5, т. 5, с. 17] (звуження значення), *байдужість* – «стан і властивість за знач. байдужий. Який не звертає уваги на кого-, що-небудь, не виявляє зацікавлення» [5, т. 1, с. 90] (метонімія – суміщення людини та її властивостей).

Такі процеси спостерігаємо й в інших терміносполуках цієї групи, до складу яких входять:

1) загальноновживані слова, напр.: *агресивний портфель, умовна одиниця, робоча сила, золотий парашут, тверде замовлення, відкрите товариство, ділова ніша, вхідні бар'єри, твердий курс*.

2) лексика обмеженого вживання:

- розмовна лексика, напр.: *жирний кіт* (у першому значенні);

- книжна лексика, зокрема термінологія інших наук, напр.: *шокова терапія, повітряна яма*.

Отже, будь-який складений термін є семантично цілісною конструкцією, але ступінь семантичної цілісності залежить від наявності чи відсутності у його складі слів, які не є економічними термінами. Семантична цілісність аналітичної номінації зростає, якщо один чи кілька його компонентів утворені шляхом звуження їхнього значення, метафоричного або метонімічного переосмисленням неспеціальних слів. Для багаточленних терміносполук важливою також є кількість компонентів (чим більше компонентів містить термінологічне сполучення, тим меншою буде його цілісність).

Дослідження семантичної структури багатокomпонентних економічних термінів є перспективою подальших наукових розвідок із зазначеної проблеми.

Джерела та література

1. Економічний енциклопедичний словник: у 2-х т. / [ред. С. В. Мочерний]. – Л.: Світ, 2006. – Т.1–2.
2. Іващишин О. М. Структурні особливості та семантична диференціація термінів-словосполучень у науково-технічних текстах / О. М. Іващишин // Іноземна філологія. – 1996. – Вип. 109. – С. 41–44.
3. Овчаренко В. М. Структура і семантика науково-технічного терміна / В. М. Овчаренко. – Х.: Вид-во Харк. ун-ту, 1968. – 71 с.
4. Склад і структура термінологічної лексики української мови / А. Крижанівська, Л. Симоненко, Т. Панько та ін. – К.: Наук. думка, 1984. – 194, [1] с.
5. Словник української мови: в 11-и т. – К.: Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1–11.
6. Українсько-російсько-англійсько-німецький тлумачний та перекладний словник термінів ринкової економіки / [уклад.: А. С. Д'яков та ін., за ред. Т. Р. Кияка]. – К.: Обереги, 2001. – 621 с.
7. Фінансовий словник / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк, Т. С. Смовженко [Вид. 4-е]. – К.: Знання, Львів: Львівський банківський ін-т НБУ, 2002. – 566 с.
8. Чумак О. Г. Складні слова і терміносполучення як вид термінологічної номінації / О. Г. Чумак // Українська термінологія і сучасність: матеріали II Всеукр. наук. конф. – К., 1997. – С. 110–113.

ФОНОНИМИ, МОРФОНІМИ, ГРАФОНІМИ, АБО МЕТОДИКА ПЕРЕДАЧІ ВЛАСНИХ НАЗВ ЗАСОБАМИ СПОРІДНЕНОЇ МОВИ

Проблема передачі близькородственої пропріальної лексики розглядається в контексті права, яке ґрунтується на матеріально адекватних нормах його фіксації – іменах власників. При цьому мовленнєва варіативність і мовна доцільність не повинні впливати на юридично узаконене і єдине можливе право власника на ім'я. Для цього обґрунтовується необхідність введення в науковий оборот понять «міжмовний фонемізм», «морфемізм» і «графемізм».

Ключевые слова: номинация, право, фонемизм, морфемизм, графемизм.

Проблема передачі спорідненої пропріальної лексики розглядається в контексті права, яке ґрунтується на матеріально адекватних нормах його фіксації – власні назви. При цьому мовленнєва варіативність і мовна доцільність не повинні впливати на юридично узаконене і єдине можливе право власника на ім'я. Для цього обґрунтовується необхідність введення в науковий обіг понять «міжмовний фонемізм», «морфемізм» і «графемізм».

Ключові слова: номінація, право, фонемізм, морфемізм, графемізм.

The problem of transfer of related proprial vocabulary is examined in the context of law, which is based on materially adequate norms of its fixation – proper names. In this case variation of language and linguistic expediency should not influence and the only possible right of owner for the name, which is judicially legalized. For this reason the necessity of introduction into scientific turn of such notions as 'interlinguistic phononism', 'morphonism', 'graphonism' and is theoretically substantiated.

Key words: nomination, right, phononism, morphonism, graphonism.

Постановка проблеми. Складність проблеми функціонування власних назв у споріднених мовах полягає в тому, що при їхній передачі засобами іншої мови виникає спокуса повністю «підкорити» пропріальну одиницю або її складову частину іншій культурі, посилаючись на «традицію» (*Горловка* – *Горлівка*, *Николаев* – *Миколайів*), «зрозумілість» (*шахта «Южнодонбасская»* – *шахта «Південнодонбаська»*, *кинотеатр «Звездочка»* – *кінотеатр «Зірочка»*), еквівалентність (*Николай* – *Микола*, *Филипп* – *Пилип*) або особливості іншої мови (*Константинополь* – *Константинопіль*, *Заречное* – *Зарічне*).

Проте подібні посилання не можуть задовольнити сучасне суспільство, що вступило на шлях закріплення статусу власних назв як найважливішого інструмента права фізичної або юридичної особи на власність: майнову, спадкоємну, а відтоді й національну, етнічну, історичну, культурну чи будь-яку іншу [7; 8]. Традицією можна виправдати хіба що іншомовні або незрозумілі вживання, які закріпилися в мові історично як узус (*Рим*, *Лондон*, *Париж* від *Roma*, *London*, *Paris* або *Макіївка* від забутого *Мокії*), а зі «зрозумілістю», еквівалентністю або «підгонкою до норм рідної мови» можна погодитися, якщо вони спираються на стандарти розмовного, розмовно-публіцистичного або художнього мовлення конкретного «автора», який усвідомлює «національну особистість» через відповідне оточення імен і назв [8]. Але в жодному разі не можна переносити потенційно безмежну можливість індивідуальної мовленнєвої варіативності імен-характеристик (*Николай*, *Микола*, *Колян*, *Нік*, *Ніколя*, *Колька*, *Коленька*; *Нікітовка*, *Микитівка*; *Днепропетровськ*, *Дніпропетровськ*, *Днепр*; *Петербург*, *Петроград*, *Пітер*) на жорстко закріплені юридичними нормами імена-власники (*Микола*, *Микитівка*, *Дніпропетровськ* – українські форми і власники; *Николай*, *Нікітовка*, *Днепропетровск*, *Петербург* – російські власники або форми тощо).

Мета статті. Виходячи з юридичного статусу власних назв, визначити методику їхнього нормування з урахуванням можливості / неможливості фонетико-графічних (фонемізм, графемізм) або морфологічних (морфемізм) змін у складі конкретного оніма, що функціонує в умовах споріднених мовних культур у сучасному контексті (перша спроба зробити аналіз цих міжмовних одиниць відбулася у публікаціях автора [5; 6]).

Виклад матеріалу. Вирішення проблеми адекватної передачі правового статусу власних назв, що функціонують в умовах спільного мовного контексту, залежить від чіткого розуміння і визначення дозволених змін у мові (фонетичних, графічних, морфологічних), за межою яких руйнується не тільки власна назва як слово з відповідним значенням (*Заречное*, пов'язане з річкою – *Зарічне*, пов'язане з роком), але й зникає документально зафіксований факт юридичного існування конкретного власника на конкретній території (ул. *Горная*, пов'язана з гірничою промисловістю в Донбасі – вул. *Гірська*, пов'язана з горами у Карпатах), у конкретній країні (*Внуково*, *Домодедово*, *Бородино* – Росія; *Мукачево*, *Снакієве*, *Бородіне* – Україна), у конкретному роді (*Анна* // *Ганна*: росіянка – українка; *Бережний* // *Толстой*, *Білик* // *Белик*: український – російський рід) тощо (див.: [2; 4]).

Основні принципи, за якими можна встановити межу «мовної дозволених» при роботі з власними наавами, сформульовані ще в часи, коли виникло право як соціально-юридична категорія:

- принцип недоторканної власності;
- принцип збереження права первинного власника.

Принцип недоторканної власності полягає в тому, що суттєві маніпуляції з формою імені, включаючи перейменування або відновлення, можуть відбуватися тільки за ініціативи теперішнього власника з дотриманням відповідних юридичних процедур (а не партій, чиновників і т. ін.). Цей принцип забороняє перекладати власну назву, бо кожний переклад замінює самого власника, супроводжуючись зміною денотата і конотацій (соціально-правовий аспект). Виходячи з нього, будь-який переклад власних назв перетворюється в акт перейменування, який має спиратися на рішення конкретного власника або відповідних органів, що його представляють (див.: [2; 4]).

Якщо, наприклад, *м. Николаїв* назване на честь Ніколая І, то воно не може змінитися на *Миколайів*, як, до речі, і прізвище *Николаев* не може трансформуватися в *Ніколайів*, а тим більше в *Миколайів*. Те саме стосується імен *Дар'я* і *Одарка* (перший власник – росіянка, другий – українка) і великої кількості географічних назв Криму типу *Вільне* від рос. *Свободное* (правильно: *Свободне*), *Приемне Побачення* від рос. *Приютное Свидание* (правильно: *Приютне Свідання*), *Суміжне* від рос. *Межвое* (правильно: *Межове*), *Овочево* від рос. *Овощное* (правильно: *Овоцне*), *Радянське* від рос. *Советское* (правильно: *Советське*) тощо, які, звичайно ж, мають тільки денотативне значення (вказують на конкретний об'єкт) і втратили зв'язок з «волею», «приємним побаченням», «межою», «овочами» і тим більше з радянською владою (див. про це більш докладно: [3]). Переклад може бути лише умовним способом фіксації міжнародної значимості певних об'єктів номінації, які мають статус спільної власності: *Северный Ледовитый океан* – *Північний Льодовитий океан* (океан, що належить світові і розташований на півночі), *Первое мая* – *Перше травня* (міжнародне свято), *Южные авиалинии* – *Південні авіалінії* (будь-хто має знати напрямку руху літаків), ул. *Большая Житомирская* – вулиця *Велика Житомирська* (означальна прикмета, бо є *Житомирська* або *Мала Житомирська*), площа *Независимости* – майдан *Незалежності* (всесвітня реальність), орден *Красной Звезды* – орден *Червоної Зірки* (відомий з історії), ул. *8 Сентября* – вул. *8 Вересня* (дата, яка свідчить про значиму подію, у даному випадку – про День визволення Донбасу), *Северный автовокзал* – *Північний автовокзал* (будь-хто має розуміти, що відтіля він поїде на північ), ул. *Строителей*, *Преподавателей* – вул. *Будівельників*, *Викладачів* (присвійні прикметники, які інформують про їхніх власників), *Звёздные войны* – *«Зоряні війни»* (назва кінофільму, яка передає його зміст), *праздник Победы* – *свято Перемоги* (міжнародне свято). Проте ті ж самі прикметники або

назви, які втратили інформативну значимість і перетворилися тільки на засіб індивідуалізації, не можуть перекладатися, бо в цьому випадку об'єкти стають невпізнаними: *Южносахалінськ, Владивосток, Первомайськ, Краснопереконськ, вул. Сентябрьська, село Северне, автомобіль «Победа»* (нікого не цікавить, чи пов'язані ці назви з півднем, північчю, сходом, червоним рухом, Першим травнем, вереснем чи перемогою); *кінотеатр «Звездочка»* (не шукайте тут «зірочку»!); *Северний мікрорайон* (назва не має ніякого відношення до його розташування, бо за певних обставин цей мікрорайон може опинитися і на півдні), *шахта Южнодонбаська* (це тільки «бренд», який інформує про конкретне виробництво, а не про сторону світу).

Принцип збереження права первинного власника, з одного боку, забороняє за мотивами політичної або ідеологічної доцільності перейменовувати або наказово «відновлювати» первинні об'єкти номінації (*Царицин – Сталінград – Волгоград – Сталінград чи Царицин?, Євпаторія – Гьозлов – Євпаторія – Гьозлов?*), але з іншого, дозволяє фонетичні, графічні або морфологічні зміни у складі власної назви, якщо вони не змінюють первинного власника: *Угледорск – Вугледорськ* (а не *Вугледірськ*, бо йдеться про «город» і «вугілля»), *Іван Угледорский – Іван Угледорський* (а не *Вугледорський*, бо йдеться про прізвище, не пов'язане з вугіллям), *Звездное – Звьодне* (а не *Звіздне*, Крим), *Отрадное – Отрадне* (а не *Відрадне* чи *Одрадне*, Крим). Правда, якщо первинний власник за певних історичних обставин зникає або замінюється у свідомості більшості на іншого, сучасну назву можна відновлювати тільки за рішенням теперішніх власників (*Ахтіар – Севастополь, Акмечеть – Симферополь, Каракуб – Раздольє, Кафа – Феодосія*).

Проте, який би принцип не застосовувався для передачі власних назв засобами спорідненої мови, зміни в фонетиці, графіці або морфології неминучі, хоча їх треба відрізняти від мовно-правових, які можуть підтвердити або, навпаки, зруйнувати власника. Останні не торкаються проблеми ставлення мовця до певного об'єкта, але руйнують сам об'єкт, адресну і / або інформативну функції власної назви. Фонетичні норми й правила, характерні для звичайного слова (категорії лінгвістики) поступаються соціально-правовій сутності об'єкта, зосередженій у його матеріалізованій частині – топонімі або антропонімі. Помилки у слові охоплюють відтепер юридичну площину кримінальної відповідальності за порушення прав фізичної або юридичної особи на власність, історію, сучасність і майбутнє.

У випадках з назвами міст в російській і українській традиції (*Горловка і Горлівка, Николаев і Миколаїв, Угледорск і Вугледірськ*), як і в «фокустичних перетвореннях» російських імен *Анна, Владимир, Николай, Михаил, Елена* на *Ганну, Володимира, Миколу, Михайла, Олену* (а не в фонетичні субститути *Анна, Владимир, Николай, Михайл, Елена*), йдеться про фононіми, графоніми і морфоніми – категорії соціально-правової значимості і відповідальності, на яких треба зупинитись окремо.

Отже, **фононім** – це найменша міжмовно-функціональна одиниця пропріальної лексики, яка на фонетичному рівні розрізняє об'єкти номінації за їхньою належністю до конкретного власника, його національної історії й культури. Абсолютизація фонетичних явищ при передачі власних назв, що функціонують в умовах двомовності призводять до помилок на рівні фононімів: *Лічне* (рос. *Лечебное*, Білогірський район Криму) замість – *Лечебне* (бо лікувати, а не лічити); *Новосільцеве* (рос. *Новосельцево*, Джанкойський район Криму) замість *Новосельцеве* (бо село, сільський, а не сіль); *Олександрія* (рос. *Александрия*, Кіровоградська обл.) замість *Александрія* (від *Александр*); *Артем, Семенов, Левочкин, Артемівськ, Точена* (рос. *Артём, Семёнов, Лёвочкин, Артёмовск, Точёная*) замість *Артьом, Семьонов, Львовчкін, Артьомівськ, Точона* і т. п.

Графонім – це найменша міжмовно-функціональна одиниця пропріальної лексики, яка на графічному рівні розрізняє об'єкти номінації за їхньою належністю до конкретного власника, його національної історії й культури. Типовим прикладом графонімних помилок є відтворення в українській мові назви давньогрецького походження *Одесса* (від *одессос* – «дорога, шлях») у формі *Одеса*. До графонімів належать також імена і прізвища *Ватт, Шмідт* або географічні назви *Таллінн, Отрадне*, які часто передають як *Ват, Шміт, Таллін, Одрадне* (або навіть *Відрадне*, Крим).

Морфонім – це найменша міжмовно-функціональна одиниця пропріальної лексики, яка на морфемному рівні розрізняє об'єкти номінації за їхньою належністю до конкретного власника для захисту і збереження засобами мови національної історії й культури. **Морфоніміні помилки, впливаючи на національно-адресну і сімейну ідентифікацію об'єктів номінації, найчастіше виникають у таких випадках:**

- при передачі власних назв, утворених від російських прізвищ, де треба вживати суфікси **-ов-, -ев-, -єв-** (*Ворошиловськ, Єнакієве, Горловка* – первинні власники *Ворошилов, Єнакієв, Горлов*) а не **-ів-, -їв-**: *Ворошилівськ, Єнакіїве, Горлівка* (проте: *Олександрівка, Авдіївка*, бо первинні власники *Олександр, Авдій*, а не *Олександров, Авдєєв*);

- при варіюванні коренів **-поль-** // **-піль-**, де треба спиратися на інформацію про походження власної назви: *Севастополь, Маріуполь, Константинополь* – об'єкти, пов'язані з грецькою культурою (**-поль-** має значення «місто» – *поліс*), але *Тернопіль, Добропілля* (міста, пов'язані зі слов'янською культурою: «тернове поле» – *Тернопіль*, «добре поле» – *Добропілля*) тощо;

- при варіюванні коренів **-гор-** // **-гір-**, де треба розуміти їхні значення: *Вугледорськ* («місто в Донбасі, де видобувають вугілля»), але *Святогірськ* (населений пункт на Святих **Горах**);

- при вживанні суфіксів **-ович-, -йович-** для чоловічих імен по батькові і **-івн-, -ївн-** – для жіночих: *Юрійович, Юрійівна* (первинний власник – батько *Юрій*); *Ігорович, Ігорівна* (первинний власник – батько *Ігор*); *Євгенович, Євгенівна* (первинний власник – батько *Євген*); *Євгенійович, Євгеніївна* (первинний власник – батько *Євгеній*); *Миколович, Миколівна* (первинний власник – батько *Микола*); *Миколайович, Миколаївна* (первинний власник – батько *Миколай*).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Запропонована методика передачі засобами іншої мови (у даному випадку української) адекватної інформації про об'єкт, зосередженої у власній назві, ще й досі майже не має своїх прихильників в юридичній практиці. Еквівалентність і потенційна небезпека перейменувань, повного або часткового перекладу, багатозначність, фонетичні субститути, характерні для звичайної лексики і безмежної варіативності індивідуального мовлення, абсолютизуються у мовному функціонуванні власних назв, переносяться в юридично-амністративну площину і державну політику, перетворюються тільки в задеклароване, а відтоді й умовне право людини на недоторкану власність (див., хоча б [1]). Ось чому ретельна робота ономастів над виявленням природи міжмовних фононімів, графонімів і морфонімів ще чекає на своїх розробників, яка дозволить правознавчим студіям по-іншому підійти до ролі й призначення власних назв в житті конкретної особистості, держави, суспільства й нації.

Джерела та література

1. Креч Т. В. Словарь транслитерации русских и украинских имён / Т. В. Креч. – Харьков, 2001. – 178 с.

2. Мозговий В. І. Російсько-український словник труднощів перекладу в контексті сьогодення / В. І. Мозговий // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. № 772. Серія: ром.-герм. філологія. Методика викладання іноземних мов. Вип. 51. – Харків: Константа, 2007. – С. 30-33.
3. Мозговий В. І. Проблеми формування топонімічної норми (на прикладі офіційної передачі географічних назв Криму засобами української мови) / В. І. Мозговий // Культура народів Причорномор'я. Научн. ж. – № 110. – Т. 2. – Симферополь: Межвуз. центр «Крым», 2007. – С. 46-49.
4. Мозговий В. І. Проблеми адекватності перекладу у зв'язку із сучасним статусом мов в Україні / В. І. Мозговий // Вісн. Сумського держуніверситету. Серія «Філологічні науки», № 1, т. 2. – Суми: СДУ, 2007. – С. 135-140.
5. Мозговий В. І. Специфіка фонологічних і фонематичних субституцій у спільному українсько-російському онімному просторі / В. І. Мозговий // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету. Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 4 ч. – 2009. – Випуск 81 (4). – С. 185-190.
6. Мозговий В. І. Социальная конфликтность взаимодействующих проприальных культур при абсолютизации однополярных ономасти-ческих норм / В. И. Мозговой // Информационный Вестник Форума русистов Украины. Вып.12. – Симферополь: Крымский центр гуманитарных исследований, 2010. – С. 264-270.
7. Мозговий В. І. Переклад власних назв у світлі права / В. І. Мозговий // Лінгвістичні та методичні проблеми навчання мови як іноземної: Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції / За ред. В. К. Зернової. – Полтава: Полтавський університет економіки і торгівлі, 2010. – С. 264-270.
8. Мозговий В. І. Типологія власних назв у мові і мовленні: проблеми і перспективи / В. І. Мозговий // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского: Науковий журнал. Серія Філологія. Соціальні комунікації». Том 23(62). 32. Часть 1. – Симферополь: Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, 2010. – С. 133-138.

УДК 802. 0 – 801. 561.3

Морозова І. Б., Степаненко О. О., Пожарицька О. О.

ОСНОВНІ КОГНІТИВНО-КОМУНІКАТИВНІ ПРИНЦИПИ ДОСЯГНЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ МОВЛЕННЕВОГО ВПЛИВУ АДВОКАТА НА СУД (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНИХ СУДОВИХ ПРОМОВ)

Проблемы синтаксической организации речи адвоката анализируются в аспекте когнитивных установок говорящего в плане их отображения в синтаксической организации текста. Работа основывается на принципах парадигматического синтаксиса в сочетании с психологическим подходом к выбору речевой стратегии.

Ключевые слова: речь адвоката, речевое влияние, предложение.

Проблеми синтаксичної організації адвокатської промови аналізуються в аспекті когнітивних установок мовця в плані їх відображень в синтаксичній організації її тексту. Робота ґрунтується на принципах парадигматичного синтаксису в поєднанні з психолінгвістичним підходом до вибору мовленнєвої стратегії.

Ключові слова: адвокатська промова, мовленнєвий вплив, речення.

The problems of syntactic organization of the barrister's speech are analyzed in the aspect of its cognitive orientations as they are reflected in the syntactic organization of the text. The work is based on the principles of paradigmatic syntax combined with the psycholinguistic approach to the choice of the speech strategy.

Key words: barrister's speech, speech influence, sentence.

Наша робота присвячена вивченню основних когнітивно-синтаксичних принципів, які забезпечують ефективність мовленнєвого впливу адвоката на аудиторію та суд.

Актуальність теми дослідження мотивована як когнітивно-комунікативними засадами принципів організації ментального впливу на слухача, так і практичними потребами судової практики.

Предмет дослідження – синтаксично різні типи речень, які є типовими у судових адвокатських промовах. Об'єкт – юридичний дискурс особливий вид мовленнєвого твору.

Мета дослідження – виявити типові комунікативні і структурні види речень, які забезпечують ефективність повідомлення у судовій практиці, і окреслити найбільш ефективну стратегію мовленнєвої поведінки мовця-адвоката. Отже, конкретні завдання роботи полягали в тому, щоб: охарактеризувати когнітивні принципи логіко-граматичної аргументації; проаналізувати поняття мовленнєвої стратегії; визначити синтаксичні особливості адвокатської промови в суді; дати комплексний аналіз мовленнєвої поведінки мовця з точки зору синтактики його повідомлення.

В давні часи красномовство було виявленням природного обдарування людини, згодом, коли виникла необхідність безпосереднього впливу на розум співгромадян засобами живого слова, воно стало справжнім мистецтвом. У працях античних мислителів підкреслювалося, що роль оратора – у розкритті істини, у переконанні слухачів, що ораторське слово має величезне значення у розвитку матеріальної і духовної культури суспільства, у формуванні моральних якостей людини.

Судова промова адвоката являє собою публічний виступ фахівця з теорії права в суді. Адвокатський виступ належить до спеціального виду монологічного мовлення, який поєднує логічні та емоційні засоби впливу на аудиторію [3, с. 23]. Таким чином, адвокатська промова – це усний виступ з метою висвітлення певної інформації та впливу на розум, почуття і волю слухачів, логічною стрункістю тексту, емоційною насиченістю та вольовими імпульсами мовця. Давньоримська ораторська схема: що для чого у який засіб – може і нині бути визначальною для промовця.

Можна припустити, що успішність адвокатської промови залежить не стільки від індивідуального стилю оратора, його вміння доречно використовувати весь арсенал вербальних і невербальних засобів спілкування та майстерності імпровізувати залежно від реакції аудиторії, а в умінні обрати успішну комунікативну стратегію. Палка, заклична, актуальна, майстерно виголошена промова, як свідчить історія, – дієвий чинник впливу на свідомість слухачів.

У формуванні тексту як єдиного цілого визначальну роль відіграє його призначення, для чого, заради яких цілей він створюється. Ораторський стиль, як відомо, – це стиль творів і виступів на актуальні суспільно-політичні теми. Він поєднує дві функції: повідомлення інформації і функцію впливу, тобто відкритої оцінки викладу проблем, для того, щоб вплинути на думки і почуття слухачів, залучити їх до підтримки позиції, яку займає автор [2, с. 297].

Характеризуючи ораторський стиль, дослідники звичай відзначають його велику експресивність, достатню кількість риторичних питань, але проводять аналізу поверхневої структури речень, що входять в текст [1, с. 11]. На нашу думку, ораторський стиль може мати багато спільного з публіцистичним та художнім монологом.

Досліджуючи публічні ораторські виступи, Р. Етвуд виділяє як основну форму публічного виступу доповідь (звітну, наукову і оглядову) [8]. М. Грифін, в свою чергу, розрізняє в ораторському виступі монологи: стимулюючий, умовивідний і активізуючий [10].

В статті адвокатський виступ розглядається як оглядовий монолог умовивідного типу, тому що призначення адвоката шляхом аргументації і логічних умовиводів вплинути на внутрішній світ та когнітивні установки присутніх. Ця форма публічного виступу вимагає більшої офіційності й академічності викладу. Як правило,

адвокатська промова має традиційно чітку структуру – вступ, основна частина, висновки [4, с. 11]. Адресувати своє звернення адвокат повинен не лише доповідачеві чи президії, а й всім присутнім, побудувавши його таким чином, щоб одержана ними інформація була зрозумілою і лягла в основу їх власних роздумів і висновків.

У більшості випадків під мовленнєвим впливом – у широкому розумінні – мають на увазі спілкування, взятє в аспекті його цілеспрямованості, мотиваційної обумовленості [5, с. 10]. Добре відомо, що в будь-якому акті мовленнєвого спілкування комуніканти переслідують певні не мовленнєві цілі, що у кінцевому рахунку регулюють діяльність співрозмовника. Природно, що різні типи дискурсу розрізняються по інтенсивності впливу. Так, у якості протиставлених за цим критерієм типів Р. Лакофф виділяє «звичайну розмову» (ordinary conversation) і «персуазивний дискурс» (persuasive discourse) [11]. Отже, адвокатський виступ належить до персуазивного дискурсу типу умовивідного діалогу. За допомогою мовлення адвокат спонукає і партнера (суд) змінити своє відношення до юридичної справи, яка розглядається. Таким чином, аналіз мовленнєвого впливу адвокатського виступу належить проводити з позиції обох комунікантив – адвоката і суду.

В нашому дослідженні під ефективністю мовленнєвого спілкування ми разом з Девідом Л'юїсом розуміємо реалізацію кінцевої комунікативної інтенції мовця [5, с. 10]. Звідси, засоби ефективного мовленнєвого спілкування розуміються нами як вибір доречної комунікативної стратегії з одного боку, і відповідного синтаксичного типу речення – з іншого.

Мовленнєва поведінка, як відомо варіативна – у тому змісті, що комунікативного завдання допускає кілька способів (ходів). Учасники спілкування коректують свої дії в залежності від сформованої ситуації, залишаючись в рамках єдиної надзадачі. Надзадача і комунікативні ходи співвідносяться з поняттям стратегії і тактики.

Поняття комунікативної стратегії і тактики не є відкриттям останнього десятиріччя. Однак, активне вживання цих термінів з середини 80-х рр., що відбила посилення прагматичного підходу до аналізу мовних фактів, вимагає чіткості у визначенні передумов для вивчення цього мовного феномену. У природній комунікації важко представити ситуацію, коли поставлену мету можна досягти за допомогою одного-єдиного звертання до партнера. Це скоріше виключення, ніж правило.

З когнітивної точки зору, мовленнєві стратегії можуть бути описані як сукупність процедур над моделями внутрішнього світу учасників ситуації спілкування. Зокрема, мова може йти про формування і перетворення базових когнітивних категорій, якими людина керується у своєму щоденному житті. Вибір одного з варіантів мовленнєвого спілкування (лексичного, граматичного і т. д.) у своїй більшості не буває випадковим і визначається стратегічною або тактичною задачами.

Досягнення ефективності комунікації знаходить своє відображення у мовленнєвому плануванні. Це питання висвітлює існування спеціальних тактичних прийомів (привернення або відволікання уваги, фокусування і т. д.), мета яких – оптимізація мовленнєвого впливу. Планування результатів соціальної взаємодії пов'язане з використанням великих обсягів знання – по-перше, епізодичного, а по-друге, більш загального і абстрактного знання.

Оскільки стратегії орієнтовані на майбутні мовленнєві дії, пов'язані з прогнозуванням ситуації, джерела їх варто шукати в мотивах, що керують людською діяльністю. Коли суб'єкт має мету, то звичайно уявляє і засоби для її досягнення. Ця установка виконує роль внутрішнього сигналу стимулу. Мотив тут безпосередньо не виражений. Таким чином, комунікативна стратегія адвокатського виступу як різновид мовленнєвої діяльності має глибинний зв'язок з побудовою ментальних структур у свідомості мовця і віддзеркалює зв'язок з його потребами і бажаннями.

Як було вже зазначено, головним мотивом адвокатської промови є переконання суду у невинності підзахисного. Як свідчить матеріал дослідження, відкрита комунікативна стратегія є домінуючим типом стратегії, що використовується у публічній судовій системі, яка базується на інструментальній раціональності, де сакралізації соціальних і політичних норм і процедур, можливості зміни соціального статусу його членів. «По-перше, у відкритому суді законне вільне обговорення, і результати публічних дискусій впливають на рішення суду» [7, с. 245]. Судова система розглядається нами як універсальний спосіб організації суспільного життя, який виникає в результаті взаємодії соціальних дій на базі нав'язаних соціальних ролей. Вона об'єднується в упорядковане та самозберігаюче ціле зразками норм та цінностей, що забезпечують взаємозалежність частин системи та інтеграцію цілого.

У більшості видів публічних виступів, за винятком суто ділових, важлива й образність: абстрактні поняття, закони, висновки, цифровий матеріал в усному висловлюванні сприймаються важко. Яскраві порівняння, образи художньої літератури, крилаті вислови сприяють усуненню цієї перешкоди. Цім забезпечується змістовність виступу, його простота і доступність. Звідси, можна припустити, що багатокomпонентні складні речення сприяють повному вираженню різноманітних зв'язків між фактами і явищами дійсності, але в усному висловлюванні вони недоцільні, бо погано сприймаються на слух. Замість них варто вживати окремі речення простішої побудови.

Усний виступ залежить також і від доречного використання синтаксичних структур, побудованих на основі ритмомелодики фрази, як період чи парцеляція. Період в адвокатській промові корелюється з елементарним судженням, яке доповнюється ланцюжком парцельованих синтаксичних одиниць. Період розуміється як особливий вид з'єднання з метою забезпечення послідовності і логічній взаємозалежності окремих частин висловлювання [1, с. 63]. Наприклад:

«Our defendant, as it is known, came home. Alone. Absolutely exhausted and running fever. And went to bed» (J. Tagger).

Іншою характерною особливістю адвокатської промови є широке використання професійного мовного кліше. У промові юриста зустрічаються складові юридичні терміни, які виступають як єдине ціле. Кліше дозволяють забезпечувати понятійне поле, до якого наближаються паремії, крилаті слова, цитати, афоризми, максими. Сприяючи швидкості передачі інформації, кліше полегшують спілкування. За нашими підрахунками у середньому частотність клішованих синтаксичних структур в адвокатському виступі досягає 23% від загального обсягу синтаксичних словосполучень. Наприклад: to be sworn in the court, to stand the trial, to take the stand, theft of citizens' personal property, stolen vehicle, minor delay penalty, lenient punishment, harmful effects, grave consequences, with mercenary motives і т. д.

У результаті дослідження зроблено наступні головні висновки. У промовах адвокатів в суді найбільш поширеними є прості речення (42,1%). Наприклад:

- a) It remains with the Crown until the last moment of the trial. (Rex Stout)
- b) Who knows the answer? – Me. (R. Meador)
- c) Who actually could? (T. Dwyer)

Широко вживаються також складні речення (35,4%). Загалом вживаються більше складнопідрядні речення причинності, що дають характеристику причинно-наслідковим зв'язкам у промові адвоката (20,4%).

Наприклад:

- a) They accused this man only because he was the last one to see the deceased. (K. Morton)

b) We believe our defendant is innocent because he has always been known as a fond father and loyal man. (W. Becker)

Крім того, на відміну від авторського монологу художнього тексту, де питальні речення вживаються у середньому у 6,5% випадків, в адвокатській промові питома вага інтерогативів збільшується до 11,2%. Як свідчать результати дослідження це переважно риторичні питання і звернення мовця до самого себе з метою створення класичного умовиводу, наприклад:

«Who did have the gun? We don't know for sure. Our defendant was not the one who had access to it. That opens a variety of possibilities. (J. Tagger)

Таким чином, когнітивні установки адвоката сформовані у його свідомості як специфічні ментальні структури, іконічно відображаються і певним чином перетворюються в специфічні синтаксичні структури які організують цей вид промови комунікативно спрямовану цілісність.

Статус права є дуже високим та відповідальним, а мова юриста є показником рівня їх культури, показником їх вшанування закону, громадян, права, яке вони захищають. Подальшими перспективами вивчення адвокатського виступу ми вважаємо дослідження ролі мовних і позамовних чинників, які сприяють формуванню когнітивних установок об'єктів мовленнєвого впливу.

Джерела та література

1. Алексеев Н. С. Ораторское искусство в суде / Н. С. Алексеев, Макарова З. В. – Л., 1991. – 267 с.
2. Введенська М. А. Культура і мистецтво промови / Введенська М. А., Павлова Л. Г. – Ростов-на-Дону: Фенікс, 1995. – 235 с.
3. Жалинский А. Э. Профессиональная деятельность юриста. Введение в специальность: [учебное пособие] / Жалинский А. Э. – М., 1995. – 285 с.
4. Иванкина И. П. Культура судебной речи: [учебное пособие] / Иванкина И. П. – М., 1995. – 183 с.
5. Льюис Д. Тренинг эффективного общения / Льюис Д. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2002. – 224 с.
6. Морозова І. Б. Парадигматичний аналіз структури і семантики елементарних комунікативних одиниць у світлі гештальт-теорії в сучасній англійській мові: монографія / Морозова І. Б. – Одеса: Друкарський дім, 2009. – 384 с.
7. Поппер К. Открытое общество и его враги / Поппер К. М.: Феникс, 1992. – 448 с.
8. Atwood R. L. When you talk / Atwood R. L. – Massachusetts: The Atwood Corporation, Melrose Massachusetts, 1999. – 269 p.
9. Galperin I. R. Stylistics / Galperin I. R. – М.: Higher School Publ. House, 1971. – 342 p.
10. Griffin M. A. Public Speaking Basics / Griffin M. A. – N. Y.: University Press of American Incorp, 2009. – 154 p.
11. Lakoff R. Language and Woman's Place: Text and Commentaries (Studies in Language and Gender) / Lakoff R. – N. Y.: OUP, 2004. – 320 p.

УДК 81-2

Москаленко Л. С.

РАСПРОСТРАНЕНИЕ ПРОЯВЛЕНИЙ ВАРИАТИВНОСТИ РУССКОГО ЯЗЫКА НА УКРАИНЕ

Статья посвящена проблеме формирования украинского национального варианта русского языка. В ней рассматривается распространение проявлений вариативности русского языка на Украине.

Ключевые слова: русофония, украинский национальный вариант русского языка, интерференция, варьирование языка.

Стаття присвячена проблемі формування українського національного варіанту російської мови. У ній розглядається розповсюдження проявів варіативності російської мови на Україні.

Ключові слова: русофонія, український національний варіант російської мови, інтерференція, варіювання мови.

The article is devoted to the problem of forming of the Ukrainian national variant of Russian. It is examined distribution of displays of variability of Russian on Ukraine.

Keywords: russophonie, Ukrainian national versions of Russian, interference, varying of language.

Изучение национальных вариантов того или иного языка становится одной из актуальных проблем современной лингвистики. Достаточно глубоко исследованы варианты таких языков, как английский, испанский, немецкий, французский. Русский язык на современном этапе также рассматривается как полинациональный язык, имеющий несколько центров развития: «(1) на территории его исконного распространения, в Российской Федерации; 2) в ограниченном регионе инонациональной среды» [5, с. 4].

Проанализировав опыт работы по изучению полинациональных английского, испанского и других языков, А. Н. Рудяков предлагает рассматривать и русский язык в таком же аспекте. Лингвист разрабатывает концепцию устройства русскоязычного мира (Русофонии), которая представляет собой стратифицированное множество национальных вариантов русского языка [9]. Вслед за А. Н. Рудяковым мы выделяем украинский, возникший в первую очередь вследствие обособления русского языка, расширения когнитивной базы, взаимодействия русского и украинского языков на территории Украины. Украинский национальный вариант русского языка (также как и белорусский, казахстанский и другие, использующие для осуществления социального взаимодействия русский язык наряду с национальным языком) входит в ядерную зону Русофонии, являясь носителем качественной определенности системы, в отличие от центра, основного варианта русского языка – русского, и периферии, обеспечивающей взаимодействие с другими языковыми мирами («-фониями») [10, с. 119].

Принимая в качестве ведущего функциональный подход, под термином «вариант» мы рассматриваем ту или иную реализацию инварианта в тех или иных условиях, а варьирование считаем не отклонением от нормы, а реализацией одной из «позиций» инварианта. Поэтому украинский национальный вариант русского языка является манифестацией инварианта – русского языка [11].

Появление нескольких центров развития русского языка после распада СССР и образования новых независимых государств привело к изменению языковой ситуации и, как следствие, формированию его национальных вариантов. Однако это не означает, что взаимопроникновения языков не было ранее. Интерференция русского языка и национальных языков республик Советского Союза, в нашем случае украинского, не только была, но и становилась предметом изучения [1; 4; 7 и др.]. В настоящее же время она переходит на иной уровень: «Интерференция, безусловно, является первым и необходимым этапом взаимодействия языков, но в результате неё «выкристаллизовываются» новые формы языков, как русского, так и украинского» [7]. Языковые факты, которые наблюдаются в речевой практике носителей русского языка вне России, «получили значительное распространение и поэтому их уже нельзя рассматривать только как интерференцию», что позволяет говорить о «процессах формирования национальных вариантов русского языка» в ряде стран бывшего СССР [3, с. 110].

В настоящее время возникает потребность обосновать возможность рассмотрения результатов варьирования языка не только в качестве интерференции, но и в качестве новой формы языка. Одним из условий формирования украинского национального варианта русского языка является его широкое распространение среди носителей

русского языка Украины. В связи с этим целью данной статьи является рассмотрение распространения проявлений вариативности русского языка на Украине в речи его носителей.

В соответствии с поставленной целью необходимо решить следующие задачи:

– охарактеризовать проникновение фактов варьирования русского языка Украины в речь образованного населения, научных и культурных деятелей, журналистов, политиков и др., то есть тех, кто является предметом подражания;

– проследить проявления своеобразия русского языка Украины на фонетическом, лексическом и грамматическом языковых уровнях;

– установить, в какие сферы общения они проникают.

Исследование варьирования русского языка вследствие влияния на него украинского в советское время [1; 4; 7 и др.] и ранее (В. Долопчев. Опыт словаря неправильностей в русской разговорной речи (преимущественно в Южной России). – Одесса, 1886; К. П. Зеленецкий. О русском языке в Новороссийском крае. – Одесса, 1855 и др.) было направлено, прежде всего, на «выработку приемов и методов устранения явлений интерферирующего воздействия близкородственного украинского языка, ведущих к смешению двух языковых систем» [1, с. 119]. Это объяснялось тем, что «в результате взаимодействия близкородственных русского и украинского языков на территории их совместного параллельного функционирования, с одной стороны, происходит взаимообогащение обоих языков, а с другой – развивается так называемая отрицательная интерференция», которая воспринималась как нарушение нормы русского языка [1, с. 115-116]. Отрицательная интерференция не является «порчей» языка, так как это неизбежное приспособление к условиям его функционирования (культуре, традициям и т. д.). В связи с этим исследование взаимодействия украинского и русского языков должно быть направлено не на устранение отклонений от нормы, а на определение «возможных векторов дальнейшего развития русского языка в современном мире» [3, с. 113].

Помимо русско-украинской интерференции на формирование украинского национального варианта русского языка оказывают влияние и южнорусские диалекты, и суржик, и появление новой лексики, характеризующей современные потребности нации [3, с. 110]. Это влияние прослеживается на всех языковых уровнях.

Распад СССР привел к изменению социальной реальности и, как следствие, к изменению картины мира у носителей русского языка. «У нас больше нет теперь единой общности советского народа, есть независимые государства, и у носителей русского языка в этих странах картина мира в чём-то всё равно особенная», – отмечает Ю. Е. Прохоров [8]. Изменения в картине мира прежде всего отражаются в лексической системе: «При функционировании русского языка в новом социокультурном окружении, при его столкновении с иной действительностью и с иными языками и, особенно, при усвоении русского языка и его употреблении носителями других языков и культур, в нем неизбежно возникают новые единицы и семантические лакуны, требующие заполнения. Лексическая система, таким образом, является отражением конкретного предметного мира и отношений между составляющими его элементами» [5, с. 5]. Поэтому проникновения в лексическую систему являются наиболее заметными.

Лексическое своеобразие русского языка Украины проявляется в общественно-политической (*бютовцы, КПУ, «Укртелеком», Народный Рух Украины, гривна, городской голова*), социально-культурной (*бандура, плахта, запаска, рушник, лялька-мотанка, гопак*), гастрономической (*печеня, мачанка, кишеня, пляцки, сиченики, смаженина, гречаники*) и др. сферах общения. При этом важно отметить, что подобные единицы для русскоязычного населения Украины экзотизмами не являются, поскольку они называют предметы и явления, характерные для данной национальности, данной страны.

Лексические заимствования из украинского языка при переходе в русский приобретают грамматические и словообразовательные возможности русского языка (И. п. клуб «Шалени татуси» – Р. п. клуба «Шаленых татусей» вместо «Шаленых татусив»; БЮТ – *бютовцы, бютовка*).

Употребление носителями русского языка Украины лексического пласта, характеризующего культурную, политическую, экономическую жизнь страны, неизбежно. Соответственно, эта лексика употребляется коммуникантами вне зависимости от образования, уровня развития и т. д. как в разговорном, так и в литературном языке. Использование же фонетических и грамматических изменений, а также лексики, имеющей непосредственный вариант в общерусском фонде (например, *заможный человек – богатый*), в советское время считалось принадлежностью «народно-разговорной формы так называемого бытового общения тех украинцев, которые еще не полностью овладели русским языком» [6, с. 283].

На сегодняшний день эти факты мы встречаем не только в речи малограмотных украинцев, плохо знающих русский язык, но и этнических русских, причем расширяется и культурный круг их носителей. Проявления черт русского языка Украины характерны речи интеллигенции.

Проанализировав речь деятелей науки и культуры, журналистов, политиков, людей, занимающих руководящие должности, то есть тех, чья речь является примером для подражания, звучащую на телевидении, мы определили, что наиболее распространенной особенностью является использование фрикативного звука г [ɣ] на месте взрывного г [g]: *ль[ɣ]оты, по[ɣ]ашение, [ɣ]огод, не[ɣ]атив, си[ɣ]нал, техноло[ɣ]ия, морфоло[ɣ]ия, [ɣ]рыжа, [ɣ]идрофильный, микрохирург[ɣ]ический, ко[ɣ]да, дости[ɣ]ли, на[ɣ]рузка* и т. д.

На фонетическом уровне также наблюдаются такие черты, как отсутствие редукции (*в[о]ды, кузнечик[о]м*); мягкое *ц* [ц'] перед *и, е* (*конферен[ц']ия, Шве[ц']ия, изоля[ц']ия*); украинский звук *щ* [шч] на месте русского *ш* [ш'] (*пререосно[шч]ение, упу[шч]ение*); произношение [оу] вместо [оф] в словах, оканчивающихся на *-ов* (*академик[оу], Новик[оу]*) и др.

Менее распространенными в речи образованного населения являются изменения в грамматике. Они наблюдаются в уподоблении падежных окончаний русских имен существительных соответствующим украинским (*В настоящее время **курей** классифицируют по хозяйственным признакам*); в смешении предлогов *в – у, из – с*, которые в украинском языке представляют собой фонетические варианты (*Вспомните, как на ток-шоу в Шустера депутат от «регионов» на нее серьезно (и в принципе, вполне логично) напала за газовые соглашения с Путиным и потребовала ответа – почему Тимошенко их до сих пор скрывает?*); в несоблюдении правил чередования *г – ж, к – ч* в основах спряжения глаголов типа *печь, лечь, мочь* (*Чиновники Кучмы бежат из Украины, а самого Кучму и Медведчука ждет суд*) и др.

Однако, просмотрев общение на форумах в интернете, можно говорить о достаточно широком распространении этих изменений в разговорно-бытовой речи: *Пока всем, но я не ляжу спать; Мы не хотим с вами играть; Творожные кекры у них знатные только те, которые сами печут; Мои колена все сильнее и сильнее становятся; Восьмого приехал с города в Чугуевку; Приехал брат с Москвы; С дружбы что-то вытаскивают, что-то продают; Тут надо **играться** с датами и авиакомпаниями; Они спотыкнулись; Да, мне болит стопа* и др.

Как видим, варьирование лексики и фонетики прослеживается в разных сферах общения, грамматические изменения в большей степени присущи бытовому общению, но видна тенденция их употребления и в социально-деловой, и в социально-культурной сферах.

Подобные факты варьирования русского языка, которые проявляются в речи образованных людей, тех, на кого ориентируются массы, в данном случае не могут расцениваться как безграмотность, плохое знание русского языка. Они «должны рассматриваться с позиции того, насколько эти результаты отвечают коммуникативным потребностям носителей языка, насколько они расширяют номинативные и грамматические возможности языковой системы и обеспечивают успешное взаимодействие между членами данного социума» [3, с. 113]. Русскоговорящее население таким образом приспособляет язык к условиям функционирования в Украине, к своим потребностям.

Итак, результаты варьирования русского языка на Украине проникают не только в речь малограмотного населения, но и в речь интеллигенции. Вариантные формы используются как в повседневном, бытовом общении, так и в сферах социально-делового, социально-культурного общения, они проникают в язык прессы и телевидения. Варьирование русского языка происходит на всех языковых уровнях, но при этом степень варьирования неодинакова. В наибольшей степени варьируется лексика. Фонетические и грамматические изменения менее частотны в речи образованных носителей языка, но и на этих уровнях есть факты, которые достаточно широко распространены: фрикативный *z* [ʒ] на месте взрывного [g], употребление предлога *c* вместо *над* в словосочетании *смеяться над кем (с кого)* и др.

Такое распространение специфических для русского языка Украины черт свидетельствует о формировании «особой формы функционирования единого языка», формы адаптации языка, как к традициям, так и к современным потребностям нации [2], то есть о формировании украинского национального варианта русского языка.

Источники и литература

1. Белодед И. К. и др. Русский язык как источник обогащения языков народов СССР / И. К. Белодед, Г. П. Ижакевич, Т. К. Черторижская. – К.: Рад. школа, 1978. – 182 с.
2. Домашнев О. А. О лексикографическом отражении американского стандарта английского литературного языка [Электронный ресурс] / О. А. Домашнев. – Режим доступа: <http://www.lingvotech.com/domashnev-85>.
3. Дорофеев Ю. В. Национальные варианты русского языка / Ю. В. Дорофеев // Лингводидактика. Социолингвистика. Языки мира. К 90-летию со дня рождения академика И. Ф. Протченко / Учреждение Российской академии наук, Институт языкознания РАН. – М.: Сов. писатель, 2008. – С. 101-115.
4. Жовтобрюх М. А. Збагачення мов народів СРСР / М. А. Жовтобрюх. – К.: Знання, 1967. – 48 с.
5. Журавлева Е. А. Вариативность лексической системы: русский как полинациональный язык: автореф. дис. На соискание учен. степени докт. филол. наук.: спец. 10.02.01 «русский язык» / Е. А. Журавлева. – Алматы, 2007. – 49 с.
6. Забашта Р. В. Языковая вариативность и особенности номинативной системы украинского варианта русского языка / Р. В. Забашта // Георусистика. Первое приближение. – Симферополь, 2010 (в печати).
7. Ижакевич Г. П. Українсько-російські мовні зв'язки радянського часу / Г. П. Іжакевич. – М.: Наукова думка, 1969. – 303 с.
8. Нормальные русские языки [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.russkiymir.ru/russkiymir/ru/publications/interview/interview0063.html>.
9. Рудяков А. Н. Георусистика – русистика 21 века / А. Н. Рудяков // Георусистика. Первое приближение. – Симферополь, 2010 (в печати).
10. Рудяков А. Н. Георусистика и русофония / А. Н. Рудяков // Лингводидактика. Социолингвистика. Языки мира. К 90-летию со дня рождения академика И. Ф. Протченко / Учреждение Российской академии наук, Институт языкознания РАН. – М.: Сов. писатель, 2008. – С. 115-128.
11. Рудяков А. Н. Украинский вариант русского языка: мифы и реальность [Электронный ресурс] / А. Н. Рудяков. – Режим доступа: <http://www.trinitas.ru/rus/doc/0016/001c/00161490.htm>.

УДК 811.111: [81'366:81'371]

Москалюк Н. В.

ЗМІНА МІСЦЯ НАГОЛОСУ ЯК СПОСІБ ТВОРЕННЯ АНГЛІЙСЬКИХ ВІДДІЄСЛІВНИХ ІМЕННИКІВ І ВІДІМЕННИКОВИХ ДІЄСЛІВ

Эта статья посвящена изменению места ударения как непродуктивному способу пополнения словарного состава английского языка отглагольными существительными (ОС) и отыменными глаголами (ОГ). Цель исследования – не только систематизировать разные взгляды на это лингвистическое явление, но и определить направление производности в омографических парах исследуемых единиц при помощи хронологического критерия, а также установить их количественные соотношения в рассматриваемых текстах современных британских газет.

Ключевые слова: отглагольное существительное, отыменной глагол, хронологический критерий.

Ця стаття присвячена зміні місця наголосу як непродуктивному способу поповнення словникового складу англійської мови віддієслівними іменниками (ВІ) та відіменниковими дієсловами (ВД). Метою дослідження є не тільки систематизувати різні погляди на це лінгвістичне явище, але й визначити напрямок похідності в омографічних парах досліджуваних одиниць за допомогою хронологічного критерію, а також представити їх кількісні співвідношення в аналізованих текстах сучасних британських газет.

Ключові слова: віддієслівний іменник, відіменникове дієслово, хронологічний критерій.

The article is concerned with the problem of stress-interchange as a non-productive means of replenishing the English word-stock with verbal nouns (VN) and denominative verbs (DV). The aim of the research is not only to systematize different points of view on this linguistic phenomenon, but also to determine the derivative direction in the homographic pairs of the analyzed lexical units with the help of the chronological criterion, and to represent their quantitative correlations in the investigated texts of modern British newspapers.

Key words: verbal noun, denominative verb, chronological criterion.

Поміж інших способів творення віддієслівних іменників (ВІ) і відіменникових дієслів (ВД), а саме: конверсія, префіксальний, суфіксальний, префіксально-суфіксальний словотвір тощо, зміну місця наголосу зазвичай відносять до непродуктивного способу словотвору. **Метою** цієї роботи є визначити роль і місце зазначеного способу в системі віддієслівної та відіменникової деривації. Мета дослідження передбачає розв'язання таких **завдань**:

- дослідити історичні витоки досліджуваного способу словотвору;
- систематизувати різні погляди на це лінгвістичне явище;
- визначити критерій, який дозволяє з'ясувати напрямок похідності у парах слів, які відрізняються місцем наголосу;
- визначити співвідношення англійських ВІ та ВД, утворених різними словотвірними засобами, у текстах сучасних британських газет (The Financial Times, The Guardian, The Observer).

Мета, завдання та матеріал, який підлягає аналізу, зумовлюють використання певних **методів дослідження**. Так, визначення напрямку похідності аналізованих ВІ та ВД здійснюємо шляхом *аналізу часу першої реєстрації* досліджуваних одиниць у дванадцятитомному словнику The Oxford English Dictionary on Historical Principles [9]. Визначення співвідношення аналізованих ВІ та ВД, утворених різними словотвірними засобами, у текстах сучасних британських газет ґрунтується на використанні *статистичних підрахунків*.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше на матеріалі сучасних британських газетних статей визначено закономірності таких параметрів функціонування досліджуваних ВІ і ВД, як: кількість і частота аналізованих лексичних одиниць у досліджуваному масиві газетних текстів.

Проблема зміни місця наголосу в англійській мові й досі залишається актуальною. Відмінність у місці наголосу є спеціальним словотвірним засобом [5, с. 102], який допомагає відрізнити іменники від дієслів [6, с. 206; 4, с. 240]. Таким чином, наголос можна включити до списку словотвірних елементів [8, с. 48].

Історично наявність розрізняльського наголосу у парх слів романського походження пояснюється тим, що для дієслів французької мови притаманний наголос, який падає на останній склад [7, с. 148]. Запозичені дієслова зберігали цей наголос, оскільки велика кількість двоскладових англійських дієслів також мали наголос на другому складі. В англійських іменниках наголошується перший склад, саме тому в процесі асиміляції запозичені іменники теж так наголошувалися. Зміна місця наголосу супроводжується певними фонетичними змінами, напр.: *to contest* /kən'test/ (v) – *contest* /'kontest/ (n), *to export* /'kɒspɔ:t/ – *export* /'eksɔ:t/, *to suspect* /sə'spekt/ (v) – *suspect* /'sʌspekt/ (n); *conduct* /'kɒndʌkt/ (n) – *to conduct* /kən'dʌkt/ (v), *rebel* /'rebl/ (n) – *to rebel* /rɪ'bel/ (v) тощо.

Зміна місця наголосу, як спосіб словотвору, не є ані продуктивним, ані регулярним. Так, деякі відіменникові дієслова характеризуються наголосом на першому складі, а отже, зазначені дієслова та відповідні іменники є омонімічними формами, напр.: *'access* (n, v), *'balance* (n, v), *'comment* (n, v), *'contact* (n, v), *'process* (n, v). Існує також велика група пар слів, члени яких зберігають наголос на другому складі, напр.: *a'mount* (v, n), *a'pproach* (v, n), *a'ttack* (v, n), *a'ttempt* (v, n), *con'cern* (v, n), *de'feat* (v, n), *e'scape* (v, n). У нашому дослідженні ми розглядали такі лексичні одиниці як ті, що співвідносяться за конверсією.

На думку Н. М. Амосової [1, с. 92], чергування наголосу посідає особливе місце в системі англійського словотвору, оскільки низка обставин не дозволяє беззаперечно визначити його як *спосіб словотвору*. Обставини ці, насамперед, полягають у тому, що такі пари відрізняються наголосом внаслідок певних фонетичних змін. Іноді різниця в наголосі з'являється не в момент утворення слова, а пізніше, під впливом аналогії з подібними лексичними одиницями [1, с. 92]. Більш того, такі парні слова сучасної англійської мови були запозичені з романських мов у різний час і як різні частини мови. Можна припустити, що чергування наголосу ніколи не використовувалося в англійській мові як словотвірний засіб [2, с. 295].

Отже, зміну наголосу можна розглядати як супутній фактор під час утворення або запозичення слова. На сучасному етапі чергування наголосу може слугувати розрізняльним засобом під час розподілу слів на частини мови: у таких парах іменник має наголос на першому складі, а дієслово – на другому.

Якщо проаналізувати історію виникнення й розвитку таких романських пар слів, як *to con'trast* – *'contrast* (n), *to im'pact* – *'impact* (n), *to in'sult* – *'insult* (n), *to trans'port* – *'transport* (n); *'project* (n) – *to pro'ject*, *'subject* (n) – *to sub'ject* і т. д., то переконаємося, що всі вони з'явилися в англійській мові як різні частини мови в різний час і підкорялися нормам вимови тієї частини мови, в якій вони запозичувалися із французької або латинської мов. Саме тому різницю наголосу таких пар не можна вважати словотвірним засобом.

У досліджених газетних текстах зафіксовано пари слів з однаковим, а також подвійним наголосом, напр.: *'document* (n, v), *'finance/fi'nance* (n, v). Цей факт пояснюється тим, що слова германського походження такого чергування наголосу не мають. Не мають його і запозичення, у яких відсутній префікс, напр.: *'labour* (n, v), *'limit* (n, v), *ma'chine* (n, v) і т. д. [3, с. 48-49]. Існують також пари слів, один член яких має подвійний наголос, напр.: *to per'mit* – *per'mit/'permit* (n), *pro'test/'protest* (n) – *to pro'test*.

Завдяки аналізу останніх досліджень і публікацій, присвячених проблемі зміни наголосу в англійській мові, ми з'ясували, що зміну місця наголосу розглядають як другорядний спосіб словотвору [5, с. 102; 7, с. 147-148]. Проте, науковці не наводять жодних підтверджень щодо напрямку похідності у межах двох частин мови (іменник – дієслово). Дослідники не вказують, який член таких пар є вихідним, а який – похідним, і розглядають наголос як засіб, який допомагає розмежувати зазначені частини мови. Тільки деякі автори заперечують, що зміну наголосу можна віднести до словотвірних засобів [1, с. 94; 2, с. 293-294].

Якщо розглядати виключно графічну форму, тобто написання, лексичних одиниць, які відрізняються місцем наголосу, то на сучасному етапі дійсно можна помітити їх схожість. Проте, ми вважаємо, що не доцільно зневажати історичні факти. Саме тому ми пропонуємо звернутися до Оксфордського словника [9], укладеного за історичним принципом, щоб з'ясувати, яка з двох частин мови була зафіксована у мові раніше. Цей підхід виявився плідним, оскільки дав можливість чітко визначити, яка з двох частин мови була зафіксована в англійській мові першою.

У досліджуваних газетних текстах, загальний обсяг яких становить 24350 слововживань, зафіксовано 1000 віддієслівних іменників і 360 відіменникових дієслів, утворених за допомогою різних словотвірних засобів, а саме: інгові ВІ, префіксальні ВД, суфіксальні та конверсійні ВІ і ВД, а також ВІ та ВД, які відрізняються від омографічних вихідних одиниць місцем наголосу (акцентні ВІ та ВД).

В аналізованих газетних статтях ми нарахували 63 лексичні одиниці, що відрізняються місцем наголосу від вихідних омографічних одиниць (із них: 54 віддієслівних іменника та 9 відіменникових дієслів).

Варто зауважити, що абсолютна частота віддієслівних іменників і відіменникових дієслів, утворених за допомогою різних словотвірних засобів, виявилася різною в аналізованих газетах. Щоб з'ясувати, який спосіб словотвору домінує серед виділених для дослідження ВІ і ВД, вираховано відносну частоту кожної словотвірної групи (див. табл. 1, де **А** – інгові ВІ, **В** – префіксальні ВД, **С** – суфіксальні лексичні одиниці (ЛЮ), **Д** – конверсійні ЛЮ, **Е** – ЛЮ, що відрізняються від омографічних вихідних одиниць місцем наголосу):

Таблиця 1

Співвідношення частот ВІ та ВД у політичних текстах британських газет

Масив ЛЮ	ВІ		ВД	
	абсолютна частота	відносна частота	абсолютна частота	відносна частота
А	61	6,1%	–	–
В	–	–	6	1,67%
С	562	56,2%	13	3,61%
Д	323	32,3%	332	92,22%
Е	54	5,4%	9	2,5%
Σ	1000	100%	360	100%

Одержані результати свідчать, що низька частота інгових ВІ, префіксальних і суфіксальних ВД, а також ЛЮ, які відрізняються від омографічних вихідних одиниць місцем наголосу, не дозволяє отримати статистично вірогідні результати щодо функціонування зазначених словотвірних груп ВІ та ВД у досліджуваних газетних текстах, тому у подальшому вважаємо за доцільне аналізувати статистично тільки групи суфіксальних і конверсійних утворень.

Таким чином, можемо стверджувати, що поміж усіх досліджуваних способів творення англійських ВІ і ВД, домінують суфіксальні ВІ (56,2%), конверсійні ВІ (32,3%) та конверсійні ВД (92,22%). Зміну місця наголосу вважаємо не типовим словотвірним засобом для аналізованих газетних статей, оскільки ВІ та ВД, утворені за допомогою зазначеного способу словотвору, характеризуються низькою частотою (пор.: ВІ – 5,4%; ВД – 2,5%). Отже, зміна місця наголосу була й залишається непродуктивним способом творення англійських ВІ та ВД.

Серед різноманіття існуючих підходів до визначення напрямку похідності досліджуваних ВІ і ВД перевагу віддаємо *хронологічному критерію*, який допомагає достеменно визначити напрямок похідності зазначених одиниць.

Дослідження особливостей функціонування віддієслівних іменників і відіменникових дієслів у газетних текстах, здійснене за допомогою статистичних методів, має подальші перспективи. Перспективними вважаються розвідки, присвячені порівнянню різних функціональних стилів (наукового, художнього тощо) у використанні ВІ і ВД, утворених різними словотвірними засобами.

Джерела та література

1. Амосова Н. Н. Этимологические основы словарного состава современного английского языка / Амосова Н. Н. – М.: Высш. шк., 1956. – 328 с.
2. Карашук П. М. Словообразование английского языка: учеб. пособ. / Павел Михайлович Карашук. – М.: Высш. шк., 1977. – 303 с.
3. Мостовий М. І. Лексикологія англійської мови: [підруч. для ін-тів і фак. інозем. мов] / Микола Іванович Мостовий. – Харків: Основа, 1993. – 256 с.
4. Новицкая Т. М. Практическая грамматика английского языка: морфология, синтаксис, словообразование и некоторые лексические проблемы перевода / Т. М. Новицкая, Н. Д. Кучин. – М.: Высш. шк., 1971. – 430 с.
5. Смирницкий А. И. Лексикология английского языка / Александр Иванович Смирницкий. – М.: Изд-во лит-ры на иностр. яз., 1956. – 260 с.
6. A Course in Modern English Lexicology / [R. S. Ginzburg, S. S. Khidekel, G. Y. Knyazeva et al.]. – М.: Higher School Publishing House, 1966. – 275 p.
7. Arnold I. V. The English Word / I. V. Arnold. – М.: Vysšaya Škola, 1986. – 295 p.
8. Rayevska N. M. English Lexicology / N. M. Rayevska. – К.: Vyšča Škola, 1979. – 303 p.
9. The Oxford English Dictionary Being a Corrected Re-Issue with an Introduction, Supplement, and Bibliography of a New English Dictionary on Historical Principles Founded Mainly on the Materials Collected by the Philological Society: In 12 Vol. / [ed. J. A. H. Murray, H. Bradley, W. A. Craigie, C. T. Onions]. – 3rd ed. – Oxford: The Clarendon Press, 1970. – 869 p.

УДК 811.161.2'367

Мясосдова С. В.

ПРОВІДНА РОЛЬ ОЦІННОГО КОМПОНЕНТА У ФОРМУВАННІ ОКРЕМИХ РІЗНОВИДІВ НЕПРЯМИХ СПОНУКАЛЬНИХ ВИСЛОВЛЕНЬ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

В статье анализируется важность оценочного компонента в формировании отдельных разновидностей побуждения. Доказано, что оценивая отображаемую объективную действительность – как позитивно, так и негативно, – говорящий более убедительно мотивирует поведение слушающего, на основании чего формируются такие речевые действия, как укор, обвинение, предостережение, угроза, подстрекательство, соблазн.

Ключевые слова: побуждение, косвенные побудительные высказывания, оценочный компонент, мотивация.

У статті аналізується важливість оцінного компонента у формуванні окремих різновидів спонування. Доводиться, що оцінюючи відображувану об'єктивну дійсність – як позитивно, так і негативно, – мовець більш переконливо мотивує поведінку слухача, на основі чого формуються такі мовленнєві дії, як докір, звинувачення, застереження, погроза, підбурювання, спокуса.

Ключові слова: спонування, непрямі спонукальні висловлення, оцінний компонент, мотивація.

In the article there is the research of importance of evaluative component in different imperative meanings formation. It is proved that both negative and positive evaluation of objective reality helps the speaker to motivate more persuasively the hearer's behavior which makes up the basis for such speech acts as reproach, accusation, warning, threat, sedition, temptation.

Key words: illocution, indirect illocutive utterances, evaluative component, motivation.

В українському мовознавстві спонукальність неодноразово ставала предметом осмислення в дослідженнях з морфології, а саме під час аналізу форм наказового способу дієслова, а також транспозитивних способових форм, які функціонують як наказові. Характеристика спонукального значення становить важливий аспект також досліджень із синтаксису речення, а саме опису типів речень за метою висловлення. Категорія спонукальності розглядалася в лінгвістичних працях з семантичного синтаксису, присвячених модальності речення взагалі й спонукальній модальності зокрема, де уточнювалися й доповнювалися її ознаки. Проте дослідження семантичної організації непрямих спонукальних висловлень неможливе без звернення до методу компонентного аналізу, тобто до аналізу тих сем, комбінування й актуалізація яких у висловленні сприяє творенню того чи іншого відтінку спонування.

Вихідним у компонентному аналізі спонування є положення про те, що спонукальна модальність являє собою різновид так званої «модальності здійснення». Річ у тім, що відображуваний у спонукальному висловленні стан речей – завжди ірреальний, його лише належить втілити в життя. На основі відображення певного стану речей як ірреального формується велике коло модальних значень, смисл яких полягає у вказівці на поворот від ірреальності до реальності, тобто в здійсненні цього стану речей. Це й становить зміст «модальності здійснення», типовим виявом якої є спонування. Обов'язковим компонентом у структурі «модальності здійснення» Т. В. Шмельова вважає «ірреальність» і «волюнтативність». Крім цих основних компонентів, у ній також містяться семи «можливість», «необхідність», «категоричність» тощо. Такий компонентний склад властивий і спонуванню як різновиду «модальності здійснення».

Важливий для будь-якого спонування оцінний компонент відіграє вирішальну роль у формуванні спонукального значення непрямих висловлень, оскільки надає висловленню вигляду докору, звинувачення, підбурювання, спокуси.

Як в відзначалося у мовознавчих працях, оцінка не являє собою власне опис явищ дійсності, а вона виконує інші комунікативні функції. Так, осмислюючи сутність оцінних висловлень, прихильники теорії мовленнєвих актів (Дж. Сьорль, З. Вендлер, Дж. Остін) наполягали на тому, що основна розбіжність між дескриптивним й оцінним значенням пояснюється різницею іллокутивних сил різних висловлень: «Мета оцінних висловлень не в тому, щоб описувати світ, а в тому, щоб виражати емоції й відношення, хвалити й лаяти, лестити й ображати, рекомендувати або радити, наказувати або керувати».

Р. Хеар пояснював різницю між дескриптивним й оцінним значенням метою мовленнєвого акту й водночас пов'язував оцінку з прескрипцією, яку позначив терміном «commendation». Учений вважав, що оцінні слова виконують у мові особливу функцію – функцію приписання, розпорядження тощо.

Зв'язок оцінки з прескрипцією, який Р. Хаер вважав основою оцінного значення, згадується й у працях представників логічного напрямку. Так, Р. Карнап розглядав судження про цінності як прихований імператив, а А. Айер писав, що оцінні слова часто надають висловленню функцію наказу.

Наявність оцінного компонента властива як прямим, так і непрямим спонукальним висловленням. Лише специфічна група прямих спонукань не супроводжується додатковою інформацією, необхідною для успіху мовленнєвого акту. Такі висловлення функціонують у мовленнєвих ситуаціях, які не потребують мотивації дії для слухача: мотив до дії в нього вже існує, як, наприклад, мотив виконати наказ у військових. Що ж до інших прямих спонукань, то вони містять мотиваційний семантичний компонент або супроводжуються допоміжними висловленнями детермінуючого характеру. Так, у висловленні *Любіть книгу – джерело знань* імперативний компонент доповнений оцінним судженням: книга – джерело знань. У непрямих висловленнях спонукування виражене імпліцитно – воно виводиться зі змісту висловлення завдяки особливостям його лексико-семантичної організації, а також взаємодії з оточуючим контекстом. Важлива роль у формуванні імпліцитного спонукування належить оцінному компоненту, який виражається в структурі висловлення або поза нею. Як писав Р. Хаер, особливістю всіх ключових слів етики є їхнє призначення для того, щоб керувати вибором і дією слухача. Якщо людина погоджується з оцінним судженням, то логіка поведінки вимагає, щоб вона приймала й виведений із цього судження імператив.

Отже, зв'язок зі спонукуваною дією постає основною відмінною рисою оцінного значення. Оцінка існуючого стану речей являє собою мотив діяти саме так, а не інакше. На основі оцінних значень формуються різні типи спонукальних висловлень, мета яких – вплинути на волю людини через його емоції, викликати почуття, що керують її поведінкою, примусити відчувати провину, страх, сором, радість, невпевненість, здивувати або дати надію. Прикладом цього може слугувати таке спонукальне висловлення:

А все ж гріх вам, Галю Степанівна, сміятись: тато хворі, а ви смієтесь (В. Самійленко).

Лексема *гріх* експлікує у висловленні оцінний компонент: поведінка слухача оцінюється як негативна з погляду моралі. Цьому сприяє аргументація оцінки, а саме посилення на невідповідність поведінки слухача життєвій ситуації: *тато хворі, а ви смієтесь*. Негативна етична оцінка спрямована на те, щоб викликати в слухача почуття провини, через що висловлення звучить як докір. Це й спонукає слухача змінити свою поведінку.

Як спонукальні функціонують також висловлення, де негативна оцінка поведінки слухача має вигляд звинувачення, наприклад:

[– Ну, здається? – спитав поблажливо й ледь насмішувато, оглянув свої фігури, раз, удруге, втретє ... і раптом занімів, наливаючись пекельною люттю:]

– Де мій лівий офіцер? Чорний офіцер де? Що по чорному ходє? (Гр. Тютюнник).

Форми звинувачення ці питальні речення набувають завдяки відображеній в попередньому контексті емоційній реакції мовця на нечесну гру товариша, який поцупив шахову фігуру. Емоційний стан мовця передано у вислові: *занімів, наливаючись пекельною люттю*, що є свідченням край негативної оцінки поведінки слухача. На цьому тлі питання мовця стають риторичними. Це вже не питання про місцезнаходження фігури, а підозра й звинувачення в шахрайстві, а отже й категоричне спонукування повернути її.

За певної мовленнєвої ситуації, учасники якої – антагоністи (її можна було б назвати ситуацією протистояння), оцінка, висловлена мовцем, не може бути достатньою у творенні мотиву до дії. У такому разі мовець звертається також до додаткових засобів творення мотивації. Один з них – попередження. Це повідомлення про небезпеку, яка реально існує через поведінку або бездіяльність слухача, з метою випередити розвиток подій. Зрозуміло, що висловлення-попередження містить негативну оцінку існуючого стану речей, яка впливає з інформації про його небезпечні наслідки. Зразки речень підтверджують це:

Ця дружба шкодить тобі (з усного мовлення); *Твої жарти дорого тобі обійдуться* (з усного мовлення); *Язик твій – ворог твій* (з усного мовлення); *Ця цеглина впаде тобі на голову* (з усного мовлення).

Формувати в слухача мотив для дії й функціонувати як спонукування можуть також висловлення, які містять погрози. На відміну від попередження, яке є повідомленням про реально існуючу небезпеку, то погроза – це небезпека з боку мовця, а саме його обіцянка покласти край негативній (з погляду мовця) поведінці слухача, своїми діями завдати йому шкоди, клопоту, болю, навіть знищити його. Йдеться про руйнівні дії, оскільки мовець розраховує на те, що спрацюють захисні механізми й слухач перелякається. Усе це становить сутність погрози. Негативна оцінка підсилена погрозою й створює в слухача мотив діяти відповідно до бажань мовця, що являє собою приховане спонукування, наприклад:

Ви забуваєтесь! Чуєте? Коли ви ще раз скажете про це, я вас негайно розстріляю (М. Хвильовий).

Як засвідчує приклад, негативна оцінка може виявляти себе в емоційній реакції мовця: його роздратування, навіть гнів виражаються окличним реченням *Ви забуваєтесь!* та питально-окличним *Чуєте?*. Саме так мовець повідомляє слухачеві про своє ставлення до його поведінки: той перейшов дозволу межу, образив його. Це й дає підстави мовцеві перейти до погрози *Я вас негайно розстріляю*, завдяки чому його репліка сприймається як спонукування: пор.: *Більше ніколи не кажіть про це* або *Не смійте ще коли-небудь казати про це*.

Ще одним спонукальним значенням, що формується на основі негативної оцінки й супроводжує спонукальні висловлення зі значенням пропозиції або рекомендації, є підбурювання. Це спонукування до шкідливих, небезпечних за своїми наслідками або злочинних дій. Як можна бачити з прикладів, важливу роль у спонуванні-підбурюванні відіграє негативна оцінка поведінки слухача, який утримується від небажаних дій. Така оцінка завжди є суб'єктивною й упередженою, вона розрахована на те, що в слухача виникає бажання довести протилежне. В окремих випадках мовець вдається до несправедливих оцінок особистісних якостей слухача, граючи на його самолюбстві. Як ілюстрацію наводимо такі речення:

Невже ти промовчав? (з усного мовлення); *Хіба він не заслуговує на покарання?* (з усного мовлення); *Сором стерпіти таку образу!* (з усного мовлення).

Оцінка лежить в основі такої спонукальної дії, як спокуса. Це спроба викликати в слухача бажання здійснити якусь привабливу, але недозволену дію, яка може мати несприятливі наслідки. На відміну від ситуації підбурювання, у якій мовець несправедливо ображає слухача, намагаючись викликати його протидію, спокушаючи, мовець акцентує увагу слухача на позитивних сторонах виконання дії, апелює до його бажань, уподобань, змушуючи забути про можливі неприємні наслідки такої поведінки. Оформлене як спокуса, прохання, пропозиції й рекомендації набувають спонукальної сили. Наприклад:

– [...Та чого стоїш там...гайда в садок!]

– Ні, треба йти на ярмарок. Андрій дожидає.]

– А, може, не підеш... Га? А я б тобі щось сказала, розказа-а-ла. Га? ... А цікаве б розказала...От побачиш!

Ілько подивився на Мотрю..., зустрівся з глибоким поглядом, що обіцяв щось, про щось говорив, чогось прохав, зітхнув, почувався, ще раз глянув на її усмішку і... поставив ногу на тин (В. Винниченко).

Оцінка становить важливий компонент семантики також спонукальних висловлень у формі повідомлень про здійснення небажаних для мовця дій, про негативний стан речей, хід подій тощо, які слухач у змозі припинити або яких він може уникнути, наприклад:

Вам тут незручно (з усного мовлення); *На вас падає дощ* (з усного мовлення); *Вас не чути!* (з усного мовлення); *Я вас не бачу* (з усного мовлення).

Такі повідомлення містять прохання, пораду або рекомендацію, спонукаючи слухача до активної дії. Якщо при цьому мовець вдається до брехні, то спонукування має вигляд провокації. Наприклад, в уривку:

Галіма. *Чи не писали ви вчора докладу на ясно-синьому аркуші?*

Бей. *Писав. А що?*

Галіма. *То, значить, це вашим докладом куховарка накрила глечик сметани.*

Бей. *О боже ж мій! Се ж мій доклад про заборону... Агато! Агато!*

(Виходить.)

Галіма. *Ха! Ха! Ха! Невинна брехня, щоб позбутися небажаної присутності татуся... А я таки зустріну Селіма на самоті* (В. Самійленко) –

повідомлення мовця *То, значить, це вашим докладом куховарка накрила глечик сметани* містить негативну оцінку дій куховарки, що призводять до небажаних для слухача наслідків (це відображено в емоційній реакції слухача на повідомлення *О боже ж мій! Се ж мій доклад про заборону...*), що й спонукає його до дії (*Виходить*). У своєму комунікативному намірі мовець признається в післятексті *Невинна брехня, щоб позбутися небажаної присутності татуся*.

Спонукальну силу мають також висловлення, які повідомляють про можливі позитивні наслідки дій, станів речей, подій, процесів. Вони мають вигляд заохочення мовця до певних дій або певної поведінки, що підвищує спонукальну силу прохань, порад, пропозицій, наприклад:

То все дрібниці. Грунт усього – гроші, і от скажіть, добродійко, скільки мільярдів можете ви нам це позичити? За кожний мільярд ми беремося заспокоїти десять мільйонів своїх громадян. Якщо ви дасте нам досить грошей, то матимете нас зовсім спокійними сусідами (В. Самійленко).

Повідомлення про позитивні наслідки *матимете нас зовсім спокійними сусідами* надає висловленню значення спонукування: «дайте нам досить грошей». Зрозуміло, що такі висловлення є водночас попередженнями: у разі відмови слухач отримає несприятливі наслідки.

Як засвідчив аналіз, іллокутивну силу спонукування має не тільки негативна оцінка існуючого стану речей, а й позитивна. Це відповідає погляду американських вчених Ч. Стівенсона й Ноуел-Сміса. Так, Ч. Стівенсон відзначав, що оцінка призначена для впливу на адресата. Схвалення, що міститься в ній, не являє собою неадресованого виразу емоції. Мета оцінки – викликати в адресата певний психологічний стан. На думку вченого, така властивість, як «хорошість», має певний магнетизм. Визнаючи, що Х є хорошим, людина тим самим отримує мотивацію діяти саме так. Звернемось до прикладу:

Степан Демидович. ... *А от у мене ще є... Зветься «Сердешина Олена»...*

Іван. *То це пречудова річ! А знаєте, такі гарні речі краще читати по обіді, як ласощі* (В. Самійленко).

Мовець намагається уникнути слухання віршів у момент мовлення й спонукає співрозмовника перенести читання його віршів на час після обіду, мотивуючи тим, що так буде «краще», тобто позитивно оцінюючи читання саме після обіду. Ця мотивація спирається на іншу позитивну оцінку – віршів Степана Демидовича як «гарних», «prechудових»: *такі гарні речі краще читати по обіді, як ласощі*.

Ноуел-Сміс, описуючи умови вживання прикметників *добрий, гарний*, помітив, що позитивна оцінка, схвалення імплікує такий вид спонукування, як рекомендація. Якщо кажуть *Це гарне вино* або *Це хороший фільм*, то такі висловлення містять не тільки прогноз відносно того, що адресату вино або фільм сподобаються. Слухач зрозуміє: це порада і, якщо він прислухається до неї, то цей його вибір окупиться задоволенням.

Позитивна оцінка певного стану речей може пов'язуватися з його репрезентацією як зразкового: на його тлі реальна ситуація сприймається як така, що не відповідає зразку, що й спонукає слухача змінити її, діяти у відповідний спосіб. Так, у висловленні: *Я тобі вже сто разів казала, що чемні діти не балакають, коли їх не питати* (Б. Лепкий) – представлено зразкову ситуацію: не балакати (мовчати), коли не питають, чемно. Репліка *Я тобі вже сто разів казала* свідчить про постійне порушення норм поведінки слухачем. Нагадування про зразкову поведінку й покликане спонукати слухача діяти чемно. Таке висловлення звучить як вимога.

Таким чином, аналіз непрямих спонукальних висловлень довів важливу роль оцінного компонента у формуванні окремих різновидів спонукування. Оцінюючи відображувану об'єктивну дійсність – як позитивно, так і негативно – мовець більш переконливо мотивує поведінку слухача, на основі чого формуються такі мовленнєві дії, як докір, звинувачення, застереження, погроза, підбурювання, спокуса.

Джерела та література

1. Актуальные проблемы русского синтаксиса / Шмелева Т. В. Смысловая организация предложения и проблема модальности. – М.: Издательство Московского университета, 1984. – С. 78-101.
2. Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 16 / Стівенсон Ч. Некоторые прагматические аспекты значения. – М.: Прогресс, 1985. – С. 129-154.
3. Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 16. / Хэар Р.М. Дескрипция и оценка. – М.: Прогресс, 1985. – С. 129-154.
1. Ayer A. J. Philosophical essays / Ayer A. J. – London, 1963. – 456 p.
2. Carnap R. Philosophy and logical syntax / Carnap R. – London, 1935. – 190 p.
3. Nowell-Smith P. H. Ethics / Nowell-Smith P. H. – Oxford, 1957. – 359 p.
4. Searle J. R. Speech acts: An essay in the philosophy of language / Searle J. R. – Cambridge, 1976. – 482 p.

ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ ЯК ДРУГОЇ ІНОЗЕМНОЇ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

В статье рассматривается изучение немецкого языка как второго иностранного посредством использования новейших технологий. Раскрываются вопросы использования компьютерных программ на практических занятиях и прилагаются рекомендации по их проведению. Также проводится анализ результатов усвоения студентами материала, представленного в мультимедийных обучающих программах.

Ключевые слова: компьютерные мультимедийные и программы, немецкий язык, Internet, электронные словари, программы в on-line.

У статті розглядається вивчення німецької мови як другої іноземної за допомогою використання новітніх технологій. Розкриваються питання використання комп'ютерних програм на практичних заняттях та додаються рекомендації щодо їх проведення. Також проводиться аналіз результатів засвоєння студентами матеріалу, поданого в мультимедійних навчальних програмах.

Ключові слова: комп'ютерні мультимедійні програми, німецька мова, Internet, електронні словники, програми в on-line.

In the article are proposed learning German languages as the second foreign language explanatory of modern technologies. The author exposes a problem of the use of computer-programs on the practical courses and the scientific recommendations are given for their using. In the article author realize understanding the material by students which are in the multimedia of training programs.

Key words: computers' programs, German language, internet, electronics' dictionaries, on-line's programs

Процес міжкультурної інтеграції на національному та міжнародному рівнях зумовили модернізацію змісту мовної освіти. Мова є засобом пізнання картини світу, прищеплення любові до цінностей створивши іншими народами. Водночас, мова – це ключ до відкриття унікальності та своєрідності власного народного побуту та історичних досягнень представників інших культур.

На сучасному етапі в українській системі освіти здійснилися значні позитивні зміни як в організаційному, так і в змістовному аспектах. Суттєво змінився соціокультурний аспект вивчення іноземної мови, не виключенням стало і вивчення другої іноземної як в загальноосвітніх закладах, так і у ВНЗ, що викликало посилення мотивації при вивченні іноземної мови в цілому. Особливої уваги в цьому плані викликає посилений інтерес до новітніх інформаційних технологій, які стали невід'ємною частиною сучасного світу, вони значною мірою визначають подальший економічний та суспільний розвиток людства [1, с. 25]. Саме в силу цього значна увага приділяється (вітчизняними та зарубіжними науковцями, методистами, вчителями) інтерактивному підходу до навчання іноземної мови, а саме інтенсивному впровадженні в навчальний процес новітніх інформаційних технологій, бо вони нерозривно пов'язані із застосуванням комп'ютеризованого навчання та мають певні переваги перед традиційними методами навчання. За допомогою комп'ютерних програм сьогодні викладач може більш якісно здійснювати викладання дисципліни, зробити поданий матеріал цікавим, швидко перевірити знання студентів та підвищити їх інтерес до навчання. У зв'язку з чим тренуються різні види мовленнєвої діяльності, формуються лінгвістичні здатності створювати комунікативні ситуації, а також реалізовується індивідуальний підхід й інтенсифікація самостійної роботи студентів.

Застосування у методиці та педагогіці новітніх інформаційних технологій у процесі вивченні іноземної мови розглядали у своїх дослідженнях такі сучасні педагоги та методисти, як Ніколаєва С. Ю., Аскоянец П. Г., Пономарьова О. І., Барановська В. М., Сердюков П. І., Журавель О. М., Коваленко О. та інші, але майже зовсім не приділяється увага вивченню іноземної мови, як другої, за допомогою новітніх інформаційних технологій. Тому актуальність статті на наш погляд, полягає в тому, що у зв'язку зі зміною та розширенням мети вивчення іноземних мов в цілому у вищих навчальних закладах виникає необхідність ознайомлення із новими формами організації роботи студентів на заняттях та використання інноваційних технологій та методів викладання дисципліни.

У методиці вивчення мови поняття «друга мова» означає, що студент вже вивчав принаймні одну іноземну мову. Кожна наступна іноземна мова розглядається як друга іноземна. Досвід вивчення першої іноземної мови сприяє розвитку рецептивних і продуктивних умінь під час опанування другої іноземної, а саме німецької, і не тільки щодо перенесення значення слів, що також полегшує семантизацію лексичного матеріалу. Величезне значення має те, що можна провести паралелі між першою іноземною мовою і наступною, або навпаки – простежити відмінності, що слугують контрастом для наочності. Отже, німецьку мову як другу іноземну бажано вивчати як за допомогою традиційних методів, так інноваційних методів, а саме за допомогою комп'ютерних програм, які є основою складовою і забезпечують мотивацію навчання, покращуючи тим самим його результат.

Одна з найбільш важливих особливостей застосування комп'ютерних програм – є їхня висока інформаційна насиченість. Вони передають навчальну інформацію за короткий відрізок часу. Це відкриває великі можливості для їх застосування як засобу раціонального використання навчального часу, підвищення продуктивності роботи викладача, сприйняття інформації у студентів.

Таким чином вживання комп'ютерних засобів навчання й контролю для використання на заняттях з іноземної мови, ми можемо визначати за наступними критеріями:

- сприйняття і підвищення продуктивності праці й ефективності навчального процесу;
- забезпечування негайного й постійної правильності навчальних дій кожного студента;
- забезпечувати оперативно – зворотний зв'язок і поопераційний контроль дій всіх студентів;
- можливість швидкого введення відповідей без тривалого їхнього кодування й шифрування.

До основних засобів інформаційно – комунікативних технологій, які викладач може використати (як доповнення) у процесі навчання іноземними мовами, віднесено такі:

- готові мультимедійні навчальні програми;
- мультимедійні навчальні програми, розроблені викладачами;
- мультимедійні презентації розроблені;
- ІКТ у самостійній роботі;
- електронна пошта;
- електронні словники;
- навчальні програми в режимі on-line тощо [5, с. 52].

Розглянемо деякі з цих програм, які нами більше використовувалися при вивченні німецької мови.

Автоматизовані навчальні курси з німецької мови (3500 німецьких слів. Техніка запам'ятовування, 2008; Професор Хіггінс. Німецька без акценту!, 2005; П. Тагіль. Граматика німецької мови у вправах, 2005 [2].; програма Deutsch inter@ktiv, що розроблена Pons; Німецька. Fortgeschrittene. Tell me more 2 CD, 2004; Sprachkurs Deutsch, 2005; Tangram. Курс німецької мови. Повний курс, 2006) – є мультимедійними продуктами. Деякі програми мають

допоміжну функцію, і їх можна використовувати самостійно. Програми передбачають комплексний підхід до вивчення іноземних мов: за їх допомогою можна вчити вокабуляр, тренуватись у використанні певних граматичних структур, працювати над вимовою, правописом, розвивати навички аудіювання, читання тощо. Відомими програмами такого типу є

- «Lina und Leo»,

- «Interaktive Sprachreise», що розроблені інститутом ім. Гете

(<http://www2.goethe.de/z/50/linaleo/deindex.htm>) [4]. На екран із текстовою інформацією подається різноманітна графіка (статичне зображення, малюнки, фотокартки, схеми, таблиці, мультиплікація, динамічне зображення, відео фрагменти) та звук (мова, музика, функціональні шуми й звуки). За допомогою комп'ютерних програм студент може на слух та візуально повторювати вже знайомі та запам'ятовувати нові лексичні одиниці, які отримує в тематичних групах, і які в процесі прослуховування записують як доповнення в зошит. Мультимедійні програми засновані на вправах, спрямованих на вивчення та закріплення фонетичного, граматичного та лексичного матеріалу, а також тренується орфографія, читання та аудіювання. До кожного з цих явищ додається низка окремих різноманітних вправ, які опрацьовуються студентами за тематичними розділами окремо. Наведемо деякі приклади:

- прослуховування, повторення за диктором та транскрибування слів, букв, словосполучень;
- запитання – відповідь – призначено для тренування та контролю;
- вправи із словником – формування слів за будь-якими ознаками, розпізнавання зайвого слова, розгадування кросворду, упорядкування переплутаних слів у реченні та букв у слові;
- добір відповідей за асоціаціями, синоніми – антоніми тощо;
- порівняння німецьких та англійських слів;
- звукові вправи – озвучування та асоціювання слів і словосполучень тощо.

Як відомо, що для розвитку навичок і вмінь читання та говоріння студент повинен в області орфоєпії зрозуміти почуту інформацію. Тому в першу чергу для студента постає завдання оволодіти вимовою фонем даної мови, будовою речення, формою слова тощо, які мають свої труднощі. При вивченні німецької мови як другої іноземної навчання фонетики має відбуватися взаємопов'язано з навчанням лексичного та граматичного аспекту. Після пояснення матеріалу за допомогою традиційних методів слід використовувати комп'ютерні програми для удосконалення та закріплення, а в деяких випадках і для вивчення матеріалу.

Уміння володіти навичками та сприймати на слух іноземне мовлення становить для студентів одну з основних цілей вивчення іноземної мови у вузі. Як правило, на оволодіння цими уміннями і навичками відводиться мало часу, а в навчальному процесі використовуються, переважно традиційні технології навчання: прослуховування і переказ уривку тексту, а також відповіді на питання викладача за матеріалом, що був прослуханий. Викладач не ставить студента в ситуацію вибору, а дає, переважно, готове завдання, спостерігає за його виконанням і здійснює контроль. Такий спосіб подання матеріалу доречний на наш погляд, тільки на початковому етапі вивчення мови, коли студент не володіє достатньою кількістю лексичного та граматичного матеріалу. Але і в цьому випадку можна подати студенту опори, в яких він отримає деякі фрази, кліше, звороти тощо.

В умовах модернізації навчального процесу і з метою підвищення ефективності навчання навичок аудіювання з німецької мови ми взяли за основу рекомендації методистів, щодо удосконалення навичок аудіювання, при цьому ширше використовувати когнітивні технології навчання. На практичному занятті студентам на початковому етапі вивчення німецької мови було запропоновано прослухати та продивитися декілька ситуативних діалогів та монологів, а потім виконати такі завдання:

по-перше – сприйняти на слух інформацію та потім зафіксувати її письмово. Письмова фіксація дуже тісно пов'язана зі всіма видами мовленнєвої діяльності – аудіюванням, читанням, говорінням. Вона допомагає утримати в пам'яті необхідну інформацію, усвідомити логіку викладу матеріалу, сприяє сегментації мовного потоку на смислові частини і розумінню великих за обсягом і складних за змістом мовних повідомлень;

по-друге – прослухати та виконати вправи за цими діалогами або монологами;

по-третє – прослухати, переказати текст, висловити свою думку, зробити зауваження або навпаки захистити співрозмовника, або простежити сюжетну лінію тощо та написати свій діалог чи монолог, продемонструвавши його.

Крім переказу тестів за змістом та виконанням вправ за текстом слід сформувати у студентів таких пізнавальних умінь, як виділення головного, знаходження в тексті конкретної інформації, уміння відокремлювати оцінну інформацію від фактичної, усвідомлювати структуру вислову, що сприймається на слух, робити висновки тощо [6, с. 144].

Крім мультимедійних АНК ІМ, комп'ютера у процесі вивчення німецької мови можуть використовуватися мережа Internet, електронні словники, енциклопедії тощо.

Використання електронного словника (*Lingo 12*) значно полегшує та прискорює роботу студентів на заняттях. За допомогою них студент здійснює різні види роботи за незначний час. Електронний словник поєднує у собі функції пошуку інформації, демонстрації мовних закономірностей і дає можливість прослухати слово. Значної уваги заслуговує електронний словник при розборі окремих невідомих текстів, які студенти отримують на практичному занятті чи вдома.

Для контролю знань студентів у процесі вивчення німецької мови можна використовувати навчальні програми в режимі **on-line**, які дозволять показати рівень вивчення матеріалу студентом та при цьому оцінити його. Викладач підбирає відповідну програму, яка співпадає з пройденим матеріалом та студент індивідуально проходить тести і отримує оцінку. Ці тести можуть бути як допуск до написання модуля. Наприклад, на сторінках інституту ім. Гете (<http://www.goethe.de/>). Тут є близько 30 різних видів навчальних матеріалів з німецької мови в режимі on-line: завдання з граматики, додаткові матеріали до підручників, таких як «Themen neu» «Themen aktuelle», «Schritte» тощо. On-line курси та інтернет-вправи, спрямовані на набуття певних мовних і мовленнєвих компетенцій.

Отже, нами було розглянуто лише деякі напрямки у процесі вивчення німецької мови як другої іноземної на практичних заняттях. Використання інноваційних технологій у процесі вивчення іноземних мов у вищих педагогічних навчальних закладах суттєво підвищує ефективність формування всіх аспектів іншомовної комунікативно-професійної компетенції майбутніх учителів іноземних мов. Їх застосування є доцільним як під час аудиторних занять, так і для організації самостійної роботи під керівництвом викладача. Ефективними шляхами організації цих форм роботи є авторські комп'ютерні програми, спеціальні навчальні програми, всесвітня мережа Internet.

Проте, використовуючи інноваційні технології в навчальному процесі, слід зважати на те, що комп'ютер — не заступник викладача, а лише допоміжний засіб, який має певні дидактичні функції і за їх допомогою розширює можливості навчальної діяльності. Він надає можливість впроваджувати принцип індивідуалізації навчання, активізує пізнавальну діяльність, підвищує рівень мотивації до вивчення мови.

Отже, впровадження інноваційних технологій сприяє досягненню мети модернізації освіти – покращенню якості навчання, збільшенню досяжності освіти та забезпеченню гармонійного розвитку особистості. Дає змогу реалізувати навчання відповідно до вимог особистісно орієнтованого підходу у вивченні іноземної мови.

Джерела та література

1. Аскоянц П. Г. Основы методики створення та застосування комп'ютерних програм у навчанні іноземних мов / Аскоянц П. Г., Чекаль Г. С., Сердюков П. І. – К.: КДППМ, 2004. – 108 с.
2. Журавель О. А. Використання інноваційних технологій на уроці німецької мови / О. А. Журавель // Deutsch. Methodik. – 2005. – Juli. – № 13 (69) – С. 5.
3. Коваленко О. М. До питання інноваційної концепції навчання іноземних мов / О. М. Коваленко // Іноземні мови в навчальних закладах. – 2008. – № 1. – С. 8-10.
4. Шляхи формування іншомовної комунікативно-професійної компетенції майбутнього вчителя іноземної мови засобами інформаційних технологій [Електронний ресурс] / О. Є. Мархеца // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2009. – № 6 (14). – Режим доступу до журн.: <http://www.ime.edu.ua.net/em.html>.
5. Ніколаєва С. Ю. Сучасні підходи до викладання іноземних мов / С. Ю. Ніколаєва // Іноземні мови. – 2001. – № 1. – С. 50-56.
6. Пономарьова О. І. Організація роботи студентів на практичних заняттях з іноземної мови у вищих навчальних закладах / О. І. Пономарьова // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школі. – 2009. – № 5. – С. 142-147.

УДК 81'373

Назаренко Н. Н.

ВАЛЕНТНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ЛЕКСЕМЫ *ГЛАВА* (ЛСВ₃) В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

В статье исследованы синтагматические связи лексемы *глава* (ЛСВ₃), установлена её лексическая валентность, а также выявлен реестр сем, способных выступать консемами в словосочетаниях с анализируемым словом.

Ключевые слова: синтагматические связи, лексическая валентность, сема, консема.

В статті досліджено синтагматичні зв'язки лексеми *голова* (ЛСВ₃), встановлено її лексичну валентність, а також виявлено реєстр сем, що здатні виступати консемами в словосполученнях із досліджуваним словом.

Ключові слова: синтагматичні зв'язки, лексична валентність, сема, консема.

In the given article there have been studied the syntagmatic ties of the lexeme *glava* (ЛСВ₃), determined its lexical valency, as well as revealed the range of semes able to act as consemes in the word combinations with the studied word.

Key words: syntagmatic relations, lexical valency, seme, conseme.

Проблемы синтагматики сохраняют свою актуальность и перспективность в современной лингвистике, которая, акцентируя концептуально-семантический аспект, выдвигает в качестве приоритетных вопросы семантической валентности и сочетаемости.

Изучение сочетаемости многоаспектно. Способность слов сочетаться друг с другом обуславливается, с одной стороны, их семантикой, с другой – принадлежностью к определенному лексико-грамматическому классу, также немаловажную роль играют экстралингвистические факторы, которые могут как ограничивать, так и расширять сочетаемостный потенциал лексем. Под сочетаемостью понимается «свойство языковых единиц сочетаться при образовании единиц более высокого уровня; это одно из фундаментальных свойств языковых единиц, отражающее синтагматические отношения между ними» [9, с. 483].

Несмотря на достаточную изученность проблемы языковой валентности, в современном языкознании нет единой терминосистемы для её описания. Некоторые лингвисты называют последний тип сочетаемости валентностью грамматической (Э. М. Медникова [10], Р. Ф. Газизова [3]), морфологической (С. Д. Кацнельсон [6]), синтаксической (Д. Н. Шмелев [13] и др.) или морфолого-синтаксической (Э. М. Медникова [10]). Если же сочетаемость слов определяется их значением, её квалифицируют как семантическую (В. Г. Гак [4] и др.) или лексико-семантическую (В. М. Бурмако [2], В. С. Дмитриева [5]). Вслед за Н. З. Котеловой [7], М. П. Кочерганом [8] и др. мы этот тип валентности определяем как лексический.

Видимо, если слово многозначно, надо говорить о сочетаемости не лексемы, а репрезентирующих её семем. Именно различие валентностей лексико-семантических вариантов одной лексемы позволяет уточнить значение каждого из них: «сочетаемость – важнейший собственно языковой показатель значения» [13, с. 72-73].

Сочетаемость слов в языке и речи происходит по определенному закону – закону семантического согласования, согласно которому сочетаться могут только те слова, «в которых есть частичное совпадение сем» [8, с. 34]. Иногда эти семы называются классемами, однако во избежание терминологической омонимии нами используется рабочий термин *консема* (от лат. *con* (cum) – вместе, заодно) [11, с. 121].

Данная статья является частью комплексного исследования сочетаемости лексем-полисемантов, результаты которого представлены в ряде работ [11, 12].

Целью нашего исследования является анализ валентных особенностей ЛСВ₃ лексемы *глава*, а также выявление реестра консем, обуславливающих возможность появления словосочетаний с анализируемым словом.

В «Большом толковом словаре русского языка» С. А. Кузнецова (БТС) ЛСВ₃ лексемы *глава* толкуется как «3. Купол церковного здания, имеющий форму луковичы» [1, с. 205]. На основе словарной дефиниции представляется возможным выделить сему 'форма', которая уточняется через значение слова *луковица* – «5. Церковный купол шаровидной формы» [1, с. 507]. Таким образом, сема 'шаровидной (округлой) формы' является доминирующей в значении данного лексико-семантического варианта. ИмPLICITными семантическими признаками в значении лексемы *глава-3*, как и любого существительного с конкретно-предметной семантикой, являются семы 'размер', 'цвет', 'материал', 'единица счета', 'расположение'. Поскольку купол любого архитектурного сооружения является его верхней частью, то сема 'верх' также входит в семантическую структуру исследуемой лексемы.

Семема *глава-3* проявляет высокую активность, сочетаясь с прилагательными, которые, как правило, находятся в препозиции (Adj+N). Представляется возможным выделить несколько групп прилагательных в зависимости от консем. На основе семы 'шаровидной (округлой) формы', семема *глава-3* может сочетаться с прилагательными, которые характеризуют предмет, имеющий такую форму, а именно: *круглый, округлый, сферический* и др., а также со сложными прилагательными, первая часть которых указывает на предмет, похожий по форме: *шаровидный, луковичеобразный, грушевидный* и др.: «*Главы церквей округлы. Вот так. – Ее тонкие руки очертили в воздухе форму купола луковичы*» (Клейпас); «*В ближайшей окрестности современных заводов находилась церковь во имя Иоанна и отдаленного с её предшественицей, увенчан шатром с шаровидной главой*» (электронный ресурс).

Семема *глава-3* обладает также таким параметрическим признаком, как размер, что позволяет ей сочетаться с прилагательными, характеризующими предмет по его размеру. В эту группу можно включить лексемы *большой, маленький*, а также прилагательные-экспрессивы *крошечная, огромная* и др.: «*Глава большая обита листовым*

железом, а на придельных церквях главы были деревянные, обиты чешуею и выкрашены зеленою краскою» (электронный ресурс); «Для позднего периода ярославского зодчества характерны и высокие окна, и **крупные главы и барабаны**» (электронный ресурс).

Третью группу прилагательных, которые вступают в синтагматические отношения с исследуемой лексемой, образуют прилагательные-кolorативы. Основой для сочетаемости выступает сема 'цвет'. Следует отметить, что семема *глава-3* в данном значении может сочетаться с ограниченным количеством слов, обозначающих цвет. Это *синий (голубой), зеленый и их оттенки: ярко-зеленый, светло-зеленый и др.* – традиционные для православия цвета, которые используются для покраски куполов храмов: «...был затопленный город *Весьегонск*, и блики солнца на воде, будто огонь, жгли виднеющуюся сквозь прозрачную глубину **ярко-зеленую главу** церкви...» (Заполярная Правда, № 147 от 28.09.2005); «В центре купола – **четырёхсветный фонарь**, с которого устремляется к небу **синяя глава** собора, усыпанная золотыми звездами и увенчанная золотым крестом» (История Курского края), – а также *желтый цвет*, соответствующий цвету золота, которое используется для их покрытия. К этой группе также можно отнести лексему *золотой*, которая, помимо основного значения «сделанный из золота», имеет значение «4. Блестяще-желтый, подобно цвету золота» [1, с. 369].

На основе семы 'материал' можно выделить малочисленную группу прилагательных с общим значением «сделанный из», например, *деревянный, железный и золотой/золоченый*: «Посады эти московские широкой, темной, неправильной полосой деревянных строений обещали, словно подковой обогнули, Кремль и легли вокруг твердыни, высоко поднимающей теремные и бойничные башни и **золоченые главы церквей** на крутом прибрежном холме» (Мельник); «В 20-х годах 18 века Благовещенская церковь была увенчана пятью главами, в середине 18 века – одной **деревянной главой**» (Города России – электронный ресурс).

Сема 'единица счета' позволяет семеме *глава-3* сочетаться с числительными (Num+N). Перечень числительных, которые могут вступать в синтагматические связи, ограничен некоторыми экстралингвистическими факторами. Так, в православной традиции храм может иметь определенное количество куполов-глав, причем, каждое число куполов имеет свое символическое значение: «одна глава устраивалась во славу Единородного Сына Божия, три – во имя Пресвятой Троицы, пять – обозначало *Христа*, главу церкви, и четырех евангелистов, *семь* – *семь* таинств или *семь* вселенских соборов, девять – чины ангельские, тринадцать – *Христа* и апостолов» [14: Т. 8А (16), с. 274]. Таким образом, исследуемая лексема может сочетаться с числительными *один, три, пять, семь, девять, тринадцать, пятнадцать*: «В тех обеих церквях два престола ... **две главы** покрыты черепицею, кресты железные, а кровли крыты тесом, при той же церкви колокольня каменная» [Мельник]; «Вдоль Которосли тянулся лес, и на берегу Волги, с одной стороны, стоял кирпичный ансамбль Коровницкой слободы, а около далекого моста поднимались все **пятнадцать глав** церкви Иоанна Предтечи» / [электронный ресурс](#)/.

Значительно реже синтагматическими партнерами семемы *глава-3* выступают глаголы (V+N). Как правило, это слова *блестеть, сверкать, светиться*. Такая сочетаемость становится возможной благодаря семантическому признаку 'материал', который репрезентируется семой 'золото': как правило, она эксплицируется в прилагательном *золотой*: «... *рассвет* загорался, и **блестели золотые главы** вдали киевских церквей» (Гоголь); «Радостно **сияют золотые главы** церквей... Высокие звонницы облиты солнцем...» (Мельник).

Глава как часть архитектурного сооружения имеет своё местоположение в пространстве – верх. Консема 'верх' определяет сочетание анализируемого слова с глаголами *выситься, возвышаться*: «Картина написана по оригиналу, хранящемуся в Оружейной палате; на заднем плане **высятся главы** Успенского собора» (Вокруг Света)

Таким образом, валентный потенциал исследуемой семемы сравнительно невысок и не все семы, входящие в семантическую структуру ЛСВ₃ лексемы *глава*, одинаково активны. Наиболее продуктивны семы 'форма', 'размер', 'единица счета', что определяет их ядерное расположение в иерархии семантической структуры семемы.

Источники и литература

1. Большой толковый словарь русского языка / Гл. ред. С. А. Кузнецов. – СПб.: Норит, 2006. – 1536 с.
2. Бурмако В. М. Синтаксическая и лексико-семантическая сочетаемость тавтологических фразеологизмов / В. М. Бурмако // Вопросы сочетаемости языковых единиц. – Саратов, 1974. – С. 53-62.
3. Газизова Р. Ф. Синтактика частей речи / Р. Ф. Газизова. – Уфа, 1984. – 84 с.
4. Гак В. Г. К проблеме семантической синтактики / В. Г. Гак // Проблемы структурной лингвистики, 1971. – М., 1972. – С. 367-395.
5. Дмитриева В. С. Лексико-семантическая сочетаемость имен, называющих атмосферные осадки в русском языке: автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филолог. наук: спец. 10.02.02. «русский язык» / В. С. Дмитриева. – Л., 1985. – 16 с.
6. Канцельсон С. Д. Категории языка и мышления. Из научного наследия / С. Д. Канцельсон // Языки славянской культуры. – М., 2001. – 220 с.
7. Котелова Н. З. Значение слова и его сочетаемость / Н. З. Котелова. – Л., 1975. – 163 с.
8. Кочерган М. П. Слово і контекст (Лексична сполучуваність і значення слова) / М. П. Кочерган. – Львів: Вища школа, при Львівському ун-ті, 1980. – 170 с.
9. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 686 с.
10. Медникова Э. М. Значение слова и методы его описания / Э. М. Медникова. – М.: Высшая школа, 2003. – 202 с.
11. Назаренко Н. Н. Синтагматические связи соматизма *ГОЛОВА* (на материале русского языка) / Н. Н. Назаренко // Культура народов Причерноморья: Научный журнал. – 2009. – Т. 2, № 168. – С. 121-122.
12. Назаренко Н. Н. Синтагматические связи соматизма *глава* (на материале русского языка) / Н. Н. Назаренко // Система і структура східнослов'янських мов: збірник наукових праць. – К.: Видавництво НІПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. – Вип. 2. – С. 120-125.
13. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка) / Д. Н. Шмелев. – М.: Наука, 1973. – 280 с.
14. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: [в 82-х т. и 4-х доп. т.]. – М.: Терра, 2001 г. – 40 726 с.

УДК 811.112.2'342'37

Найдеш О. В.

ФУНКЦІОНУВАННЯ ФОНОСЕМАНТИЗМУ У ТЕКСТІ

В статье исследуются фоносемантические особенности текста. Предложенное «минорно/мажорное» деление поэтических и прозаических произведений немецкоязычной литературы служит выявлению определенных закономерностей применения в том или другом мотивном произведении соответствующих фонестемных рядов, что также способствует усилению минорной или мажорной тональности текста.

Ключевые слова: фоносемантика, фонестема, звуковой символизм, фонестемная лексика, «минорный» и «мажорный» мотив, минорная/мажорная тональность текста.

У статті досліджуються фоносемантичні особливості тексту. Запропонований «мінорно/мажорний» поділ поетичних і прозових творів німецькомовної літератури слугує виявленню певних закономірностей уживання у тому чи іншому мотивному творі відповідних фонестемних рядів, що також сприяє посиленню мінорної чи мажорної тональності тексту.

Ключові слова: фоносемантика, фонестема, звуковий символізм, фонестемна лексика, «мінорний» і «мажорний» мотив, мінорна/мажорна тональність тексту.

This article deals with the phonosemantic peculiarities of a text. The suggested minor-major grouping of literary works in German helps reveal certain regularities in the use of corresponding phonostemic sequences in this or that motif which stipulate the tone of a text.

Key words: phonosemantics, phonostem, sound symbolism, phonostemic vocabulary, «minor» motif, «major» motif, minor/ major tonality of a text.

Проблема символічних і функціональних властивостей початкових звукосполучень посідає важливе місце у сучасній фоносемантиці. Ці властивості можуть бути вивчені за допомогою психолінгвістичних і статистичних методів на матеріалі словникового складу і текстів [2].

Об'єктивна вмотивованість фонестемної лексики в анлауті досліджена нами за методикою компонентного аналізу словникових дефініцій і встановлена частота вживання фонестемної лексики за трьома шкалами (сили, активності, оцінки) [4]. Суб'єктивна фонетична вмотивованість початкових фонестем вивчена нами за методикою, яка передбачає оцінювання одного звучання за кількома змістами шляхом проведення психолінгвістичних експериментів з метою встановлення існування символічно-асоціативного зв'язку фонестема-зміст та одержання статистично значущих підтверджень [5]. При цьому запропоновано також дослідження функціонування початкових фонемних сполучень (фонестем) у мінорно/мажорних текстах [3]. У цьому полягає актуальність даної роботи. Об'єктом дослідження є 29 початкових сполучень приголосних сучасної німецької мови (bl-, br-, dr-, fl-, fr-, gl-, gn-, gr-, kl-, kn-, kr-, kv-, $\text{□} \otimes \times^1$ l-, $\text{□} \otimes \times^1$ tr-, pl-, pr-, Jl- , Jm- , Jn- , Jr- , Jv- , sk-, Jp- , Jpl- , Jpr- , Jt- , Jtr- , tr-, $\text{◆} \otimes \text{v-}$). Предметом дослідження є фоносемантичні (символічні) властивості німецьких початкових звукосполучень.

Вітчизняна лінгвістика у сфері дослідження і вивчення фоносемантичних явищ представлена іменами М. В. Панова, А. С. Штерн, О. П. Журавльова, О. О. Леонтева, Б. В. Журковського, О. М. Журинського, Є. Д. Поливанова, В. М. Солнцева, Д. М. Шмельова, О. М. Газова-Гінзберга, В. В. Левицького, В. І. Шаховського, С. В. Вороніна, В. З. Панфилова, В. М. Русанівського, О. В. Пузирьова, А. Б. Михальова та ін.

Порівняльний аналіз текстів мінорної та мажорної тональності дозволяє стверджувати, що кожен із видів текстів характеризується підвищеним уживанням окремих сполучень приголосних. Аналізуючи фонестемну лексику з негативними і позитивними відтінками у значеннях, спостерігаємо перевагу одних в «мінорі», інших в «мажорі».

При розподілі текстів мінорної та мажорної тональності ми спиралися загалом на методику З. Ертеля (вивчення звуко-символічних властивостей тексту: розподіл приголосних на «сильні» і «слабкі» у листах відомих діячів XIX ст.) та частково використовували методику О. П. Журавльова (дослідження символіки звуків у поетичному мовленні) [2, с. 196-248]. «Мінорність» чи «мажорність», на наш погляд, обумовлена задумом автора, сюжетною канвою твору, його тематикою, ідеєю та впливом на читача; змалюванням у творі «сумного, трагічного» чи «веселого, радісного». Щоб уникнути суб'єктивізму, ми спиралися на критичну літературу щодо характеристики обраних для аналізу творів, на основі чого згрупували твори на «мінорні» і «мажорні», з огляду на висновки експертів – критиків [1].

Розглянемо наступні різномотивні прозові твори австрійських авторів, де мажорна проза представлена комедійною оперою І. Бахманн «Der junge Lord» [6], комедійними п'єсами Г. фон Гофманшталя [8] та комедією А. Шнітцлера «Professor Bernhadi» [11] з загальним обсягом 76100 слововживань (8277 досліджуваних фонестем). Твори мажорного мотиву розглянемо у порівнянні з такими творами мінорного мотиву: оповідання І. Бахманн «Das dreißigste Jahr», «Unter Mördern und Irren», «Der Tod wird kommen» [6], роман І. Бахманн «Der Fall Franza» [7], трагедії Г. фон Гофманшталя [9], роман Р. Музіла «Die Verwirrungen des Zöglings Törless» [10], опера І. Бахманн «Der Prinz von Homburg» [7] із загальним обсягом 73500 слововживань та дослідженням 14766 вживаних початкових кореневих приголосних фонестем (суцільна вибірка). Подамо одержані дані у таблиці та проаналізуємо їх:

Таблиця 1

Розподіл частот вживання фонестем у мінорі і в мажорі

Фонестеми	bl-	br-	fl-	fr-	gl-	gr-	gn-	kl-
Мінор	694	932	401	1569	668	1067	26	507
Мажор	584	408	838	989	544	380	33	447
χ^2	56,19	18,51	572,21	9,41	44,67	62,58	10,29	51,71
K	0,05	0,03	0,16	0,02	0,04	0,05	0,02	0,05

kr-	kn-	pl-	pr-	Jp-	Jpr-	Jt-	Jtr-	tr-
601	149	186	331	496	345	1973	372	970
122	38	183	99	247	262	867	78	569
117,63	19,93	30,46	31,66	2,39	14,21	40,91	68,88	0,79
0,07	0,03	0,04	0,04		0,03	0,04	0,05	

dr-	Jl-	Jm-	Jn-	Jr-	Jv-	$\text{◆} \otimes \text{v-}$	$\text{□} \otimes \times^1$ l-	Усього:
530	807	228	167	477	682	547	41	14766
213	392	89	204	212	231	231	17	8277
17,54	5,72	8,59	59,56	8,19	46,57	13,57	1,10	—
0,03	0,02	0,02	0,05	0,02	0,05	0,02		

Виходячи з величини критерію χ^2 -квадрат, що вказує на суттєвість досліджуваної ознаки та коефіцієнта взаємної спряженості, який характеризує міру цієї ознаки, бачимо, що співвідношення у творах мінорного мотиву з мажорними творами фонестем Jp- , tr-, $\text{□} \otimes \times^1$ l- несуттєві, незначні, оскільки χ^2 у цих випадках менший за критичний мінімум. В усіх інших випадках одержуємо позитивний результат, тобто, порівнюючи, наприклад, вжиту в мінорі і в мажорі фонестему gr- (відповідно 1067; 380) з $\chi^2=62,58$; K=0,05, підтверджуємо кількісну перевагу цієї фонестеми у творах мінорного складу. Аналогічно значну перевагу в мінорі мають такі фонестеми: br-, fr-, gr-, kr-, kn-, pr-, Jrg- , Jt- , Jtr- , dr-, Jl- , Jm- , Jr- , $\text{◆} \otimes \text{v-}$. Спостерігаємо також, що більшість цих фонестем мають фонему [r] та початкову фонему [J]. Більше того, якщо порівняти в мінорі фонестеми з фонемою [r] і фонестеми з фонемою [J] (відповідно 7194 одиниці; 3304 одиниці) через критерій χ^2 , то результат одержуємо переконливий ($\chi^2=2236,43$; K=0,275). При порівнянні фонестем з фонемою [r], вжитих в мінорі і в мажорі (відповідно 7194; 3332), також маємо істотну перевагу з 95% вірогідністю, оскільки $\chi^2=153,13$; K=0,082. Аналогічно перевіряємо фонестеми, що містять початкову фонему [J], які значно перевищують свою кількість в мінорі, ніж в мажорі (відповідно 5547; 2582), при цьому $\chi^2=94,29$; K=0,064. Отже, ця фонестема частіше вживається в мінорному мотиві. Фонестема fl-, що містить фонему

[l], при порівнянні її функціонування в мінорі і в мажорі, трапляється значно частіше у творах мажорного складу ($\chi^2=572,21$; $K=0,16$). Однак, фонестеми bl-, gl-, kl-, pl- порушують нашу встановлену закономірність ([l] > в мажорі, [r] > в мінорі) внаслідок надто часто вжитих слів з «нейтральним» (за шкалою оцінки) значенням (bleiben, glauben, klein, plötzlich) (див. табл. 3.19). Проте, зіставивши ці фонестеми з парними до них, що містять фонему [r], тобто з br-, gr-, kr-, pr- між собою в мінорі і в мажорі, одержуємо знову позитивний результат, який ілюструють наступні чотирипільні таблиці:

Таблиця 2

Чотирипільні таблиці мінорно/мажорного розподілу

	bl-	br-		gl-	gr-
Мінор	694	932	Мінор	668	1067
Мажор	584	408	Мажор	544	380
$\chi^2=64,63$; $K=0,16$			$\chi^2=100,89$; $K=0,20$		
	kl-	kr-		pl-	pr-
Мінор	507	601	Мінор	186	331
Мажор	447	122	Мажор	183	99
$\chi^2=164,92$; $K=0,31$			$\chi^2=61,39$; $K=0,28$		

При такому порівнянні bl-br в мінорі та bl-br в мажорі між собою (а також gl-gr, kl-kr, pl-pr) враховується, можливо, жанр, тематика досліджуваних творів, специфіка авторського сприйняття та авторського впливу. Проте, порівнюючи увесь масив фонестем з фонемами [l] та [r], які трапляються у творах мінорного та мажорного мотивів, одержуємо переконливий результат, тому що $\chi^2=428,89$; $K=0,16$.

Кількісну перевагу спробуємо підтвердити також семантичною перевагою у творах мінорного складу слів з досліджуваними фонестемами, які мають «негативний» за шкалою оцінки зміст, а в мажорних творах, навпаки, функціонують частіше слова з «позитивним» змістом. І цей «негативізм» чи «позитивізм» пов'язується зі словами, які мають відповідний набір приголосних фонестем на початку слова. Для цього порівняємо за значенням за шкалою оцінки найчастіше вжиті слова (частота вживання – більше 10) в мінорі і в мажорі та подамо дані в таблиці 3.

Таблиця 3

Розподіл фонестемної лексики за мінорним та мажорним мотивом

Фонестеми	Мінорний мотив	Мажорний мотив
bl-	bleiben, Blick, bloß, Blatt, Blut	bleiben, blicken, Blume, Blick, blau, Blatt, blitzend
br-	bringen, brechen, brauchen, brennen, braun, breit, Brief	brauchen, bringen, brov, Bräutigam, Brot
fl-	fliegen, fliehen, Fleisch, flüstern, Flucht, fließen	flüstern, Flora, Florindo, Flamme, fleißig, fliegen
fr-	fragen, Franza, früher, Freund, fremd, Frau, Frühling, frieren, frei	fragen, Freund, froh, früh, Frau, Freude, freuen
gl-	glauben, gleich, Glas, gleichgültig, gleichsam, gleiten	glauben, glücklich, gleich, Glück, gleiten, glänzen
gr-	groß, greifen, Grausamkeit, Grund, grau, Grab, grob, Grenze	groß, grüßen, Grund, grün, Großvater
kl-	klein, klar, klopfen, Kleid, Klinik, klingen	klein, Kleid, klar, klopfen, klingen, klug
kr-	krank, kräftig, Kreuz, Krieg, Krankheit, Kreis	krank, kräftig, krönen
pl-	plötzlich, Platz	Platz, plötzlich
pr-	prüfen, Problem, pressen, Professor	prüfen, Prinz, Professor
dr-	drücken, drehen, drei, droben, dringen	drei, droben, drehen, drüben, draußen
tr-	treten, treffen, träumen, trennen, tragen, Traum, trauen, traurig	treten, tragen, treffen, Traum, treu, träumen, treiben
jp-	später, Spiel, Spur, spannend	spielen, spüren, Spiegel, spät,
jpr-	sprechen, springen, Sprache	sprechen, springen
jt-	stehen, Stadt, Stunde, Stück, sterben, stoßen, Stelle, steigen, Stein	stehen, Stadt, Stimme, stellen, Stunde, Stück, steigen, Stelle, stolz
jtr-	streng, Straße, streiten, Strand, Strom, Strafe	strahlen, streichen, Straße, streben
jl-	schließen, schlagen, schlafen, schlecht, schließlich, schleichen	schließen, schließlich, schlagen, Schloß, schlafen, schlecht
jm-	Schmerz, schmutzig, schmal, schmerzen, schmerzhaft	Schmuck, schmecken, Schmerz
jn-	schnell, schneiden	schnell, schneiden, Schneider, Schnee
jr-	schreiben, Schrei, Schritt, schrecken, schreien, schreiten	schreiben, Schritt, Schrei
jv-	schweigen, schwarz, schwer, Schwester, schwach, schwinden	Schwester, schwer, schweigen
◆◎*v-	zwischen, zwei, zweifeln, zwar	zwei, zwischen, Zweig

Так, негативне значення у мінорному мотиві мають 34 найчастіше вживані лексеми з початковими фонестемами, що містять фонему [r], і лише 5 – з фонемою [l] та 22 – з початковою фонемою [j]. Позитивне значення визначають 5 слів з досліджуваними фонестемами, до складу яких входить фонема [r], 3 – з фонемою [l] та 1 – з фонемою [j]. Лексеми частого вжитку мажорного мотиву, які мають позитивне значення, представляють 19 лексем з фонестемами, що містять фонему [l], 10 – фонему [r] та 2 – фонему [j]. Негативне значення мають 2 лексеми з фонестемами, що містять фонему [l], 2 – фонему [r] та 6 – фонему [j]. Усі інші є носіями нейтрального значення. Для зручності зводимо одержані результати у таблиці 4.

Кількісна залежність вживання основних фонем

Провідні фонemi досліджуваних фонем	l	r	ʃ
Усього	31	62	47
Міжор	$l^+ - 3; l^- - 5$	$r^+ - 5; r^- - 34$	$ʃ^+ - 1; ʃ^- - 22$
Усього	33	44	38
Мажор	$l^+ - 19; l^- - 2$	$r^+ - 10; r^- - 2$	$ʃ^+ - 2; ʃ^- - 6$

Критерій χ^2 -квадрат при порівнянні фонем з фонемами [l] та [r] негативної семантики в міжорі з позитивною в мажорі дорівнює 20,24 (коефіцієнт $K=0,55$), що стверджує вірогідність значної переваги в міжорі «негативної» [r], в мажорі – «позитивної» [l]. При порівнянні фонем [r], що має негативний зміст, у міжорі і в мажорі (відповідно 34; 2) з іншими фонемами, які містять фонему [r] з нейтральним та позитивним значеннями, одержуємо підтвердження того, що міжорності сприяє фонема [r] негативного змісту, оскільки $\chi^2=29,03$; $K=0,52$. Порівнюючи фонему [l] з позитивним змістом в міжорі і в мажорі (відповідно 3; 10) з іншими за значенням [l], маємо позитивний результат, тому що $\chi^2=16,26$; $K=0,50$; це підтверджує той факт, що «позитивізм» творів мажорного мотиву представлений часто вжитими лексемами з фонемами з фонемою [l] позитивної ознаки. Нашу увагу привернула кількісна і якісна перевага в міжорі фонем з фонемою [ʃ], і, порівнюючи їх негативні значення в міжорі і в мажорі, одержуємо достовірне твердження, що міжорність визначається й часто вжитими лексемами «негативного» значення з фонемами з фонемою [ʃ], бо $\chi^2=9,15$; $K=0,33$. Щодо лексем з початковою фонемою $\diamond \odot \bullet v$ -, то слід зазначити нейтральність їх значень в мажорі, оскільки найчастіше вживаними словами є zwei, zwischen, Zweig. Однак в міжорі до цих слів додаються й ті, що мають «негативний» відтінок значення (zweifeln, zwingen, Zweifel), що дає кількісну і якісну перевагу цих фонем в міжорі та підтверджує значущість цієї ознаки через χ^2 -квадрат ($\chi^2=13,57$; $K=0,02$). Ми можемо порівняти результати й попередньої таблиці щодо фонем $\diamond \odot \bullet v$ -, ($\chi^2=19,68$; $K=0,03$), де величина χ^2 констатує вірогідність її якісної переваги у творах міжорного характеру.

Ми розглянули прозові твори різноманітних жанрів кількох авторів з метою встановлення закономірності вживання в них слів з певними початковими приголосними фонемами у відповідному мотиві. У творах міжорного мотиву переважають початкові фонем з фонемою [r], а в творах мажорної тональності перевага надається кількісній більшості фонем з фонемою [l]. Досліджувані фонем з провідною початковою фонемою [ʃ] перевищують свою кількість у творах міжорного колориту порівняно з мажорним.

Домінування «[r], [ʃ] – у «міжорі», [l] – у «мажорі»» підтверджено не обов'язково для кожного бінома зокрема, а встановлено на загальному рівні з урахуванням усього фонемного складу досліджуваної лексики з різномотивних текстів.

Фонем з фонемами [r], [ʃ] є здебільшого носіями значення з негативним відтінком за шкалою оцінки і можуть сприяти формуванню «міжорності» того чи іншого твору, а фонем з фонемою [l] з домінувальною позитивною конотацією додають «мажорності» сприйняття тексту.

У перспективі доцільним видається дослідження символічних властивостей фонем у синхронії та діакронії, комплексне вивчення їх звукосимволічних властивостей в інших мовах (споріднених і неспоріднених).

Джерела та література

1. Вопросы зарубежной литературы: сборник статей / [отв. ред. И. А. Зевелева]. – Ташкент: Изд-во «Фан», 1967. – 286 с.
2. Левицкий В. В. Звуковой символизм. Мифы и реальность: монография / В. В. Левицкий. – Черновцы: Черновицкий национальный университет, 2009. – 264 с.
3. Найдеш О. В. До проблеми зв'язку між формою та змістом / О. В. Найдеш // Нова філологія: зб. наук. праць / гол. ред. Манакін В. М. – Вип. 2 (22). – Запоріжжя: ЗНУ, 2005. – С. 81-91.
4. Найдеш О. Об'єктивний звукосимволізм фонемної лексики німецької мови / Ольга Найдеш // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць / наук. ред. Левицкий В. В. – Вип. 43: Германська філологія. – Чернівці: Рута, 2009. – С. 94-111.
5. Найдеш О. В. Суб'єктивні тенденції у вивченні символіки початкових фонемних сполучень німецької мови / О. В. Найдеш // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць / наук. ред. Левицкий В. В. – Вип. 71: Германська філологія. – Чернівці: ЧДУ, 2000. – С. 131-138.
6. Bachmann I. Erzählungen / Ingeborg Bachmann. – München: R. Piper u. Co Verlag, 1962. – Bd. 2. – 608 p.
7. Bachmann I. Todesarten. Unvollendeter Romanzyklus / Ingeborg Bachmann. – München: R. Piper u. Co Verlag, 1972. – Bd. 3. – 562 p.
8. Hofmannstahl H. Gesammelte Werke: In 5 Bd / Hugo von Hofmannstahl. – Berlin: S. Fischer Verlag, 1924. – Bd. 4: Lustspiele. – 448 p.
9. Hofmannstahl H. Gesammelte Werke: In 5 Bd / Hugo von Hofmannstahl. – Berlin: S. Fischer Verlag, 1924. – Bd. 5: Dramen. – 351 p.
10. Musil R. Die Verwirrungen des Zöglings Törless / Robert Musil // Sämtliche Erzählungen. – Hamburg: Rowohlt Verlag, 1957. – 326 p.
11. Schnitzler A. Professor Bernhardi (Komödie in fünf Akten) / Arthur Schnitzler. – Berlin: G. Fischer Verlag, 1912. – 255 p.
12. Schnitzler A. Sterben. Novelle / Arthur Schnitzler. – Berlin: G. Fischer Verlag, 1906. – 138 p.

УДК 378.016:821.09

Науменко В. Г.

ЗАРУБЕЖНАЯ ЛИТЕРАТУРА XX ВЕКА: ИЗ ПУТЕШЕСТВИЙ СТУДЕНТОВ РОССИЙСКОГО ВУЗА ПО РАЗНЫМ КОНТИНЕНТАМ: К ПРОБЛЕМЕ ОТНОШЕНИЙ ЧИТАТЕЛЯ И ТЕКСТА

Проблема преподавания зарубежной литературы XX века в вузе рассматривается в аспекте взаимоотношений студента и книги на итоговом этапе: сдачи зачета и экзамена журналистами 4 курса. Определяется специфика изучения студентами литературы стран Европы, Америки и Японии, а также принципы и способы подготовки к сессии.

Ключевые слова: зарубежная литература, XX век, журналисты.

Проблема викладання зарубіжної літератури XX сторіччя у вузі розглядається в аспекті взаємовідносин студента та книги на итоговому етапі: здачі зачету та екзамену журналістами 4 курсу. Аналізується специфіка вивчення студентами літератури держав Європи, Америки та Японії, а також принципи та засоби підготовки до сесії.

Ключові слова: зарубіжна література, XX сторіччя, журналісти.

The author examines the problem of teaching of foreign literature of the XX century in Russian University in the aspect of relationship between a student and a book on its final stage – the exam and test passing by the 4-th year students. The author examines the specific problems' studying by the journalists who study the literature of Europe, America and Japan and also the principles and ways of their preparation to the examination.

Key words: foreign literature, XX century, journalists.

В статье рассматриваются вопросы преподавания литературы в вузе, а именно: зарубежной литературы XX века студентам 4 курса, готовящимся стать журналистами. Автор читаемого курса исходит из понимания образования как передачи Культуры. Очевидно, что главной ценностью является не конкурентоспособный и успешный человек, а человек активный и инициативный, уважающий людей на Земле, отвечающий за жизнь всех. И роль преподавателя литературы высшей школы страны не есть роль тещи дипломов или организатора акций. Преподаватель призван приобщать студентов к пониманию литературы, жизни и самих себя, открывать перед ними возможности самореализации. Постичь, как живут другие люди на Земле, – сильный момент для собственного духовно-нравственного развития: познавая другого, сам становишься другим – новым.

Мы, не устая, говорим, что нам нужно качественное образование. Автору этого выступления, 4 апреля 1996 года участвовавшего во встрече выпускников двух классов СШ № 171 ЦАО г. Москвы с лауреатом Нобелевской премии Александром Исаевичем Солженицыным, жившим по-соседству, вспоминаются слова писателя: «Потеря в образовании – не главная потеря в жизни. Потеря в душе, порча души, на которую мы беззаботно соглашаемся с юных лет, – непоправимее» [1, с. 132]. В самом деле, должно всерьез развивать эмоционально-психологическую сферу школьников и студентов, культивировать понятия культуры, творчества, служения.

Каким должен быть результат систематического изучения истории всемирной литературы от античности до современности? Понимание того, *куда идет литература?* Знание литератур Европы и Америки? Японии? Если нас волнует личностно-профессиональное развитие студентов высшей школы, значит, мы признаем, что у них должны быть свои способы выработки личностного отношения к событиям и явлениям, свои способы понимания текста, свои приемы коммуникации. Когда блистательный ученый, учитель, человек, Алексей Матвеевич Зверев сказал: «Я сделал из них американистов!», он научил студентов «тому, чему хотел, а также преподавал им, его обожавшим, еще и жадное, горячее отношение к жизни» [2, с. 7-8]. Об этом говорят на кафедре сравнительной истории литератур РГГУ. Так, может быть, нужно не только учить литературе, а на материале этого предмета создавать условия для овладения умениями, необходимыми для жизни? Студент все делает сам: учится, выбирает друзей, книги, фильмы, музыку, картины и главное дело, сам формирует круг приоритетных социально-культурных ценностей. Сам заботится о творческом развитии своих возможностей и способностей и сам же берет из лекций и семинаров, из индивидуальных собеседований то, что влияет на него – человека и профессионала.

Работа с российскими студентами заставляет нас думать о них как о «восьмом чуде света». Зачеты и экзамены с журналистами и студентами ин. яз(а), изучающими зарубежную литературу, воспринимаются нами как продолжение аудиторных занятий. В учебный 2009/2010 год зачет зимой по зарубежной литературе первой половины XX века и экзамен летом по литературе Европы, Америки, Японии современного периода превратились во встречу с *экипажем*, состоящим из знатоков предмета, о котором все сведущие читатели говорят, что он всегда будет востребованным, очевидно, имея в виду его популярность.

В учебном процессе мы опираемся на наследие А. Ф. Лосева и Д. С. Лихачева, М. М. Бахтина и Ю. М. Лотмана, Л. Г. Андреева и А. М. Зверева, Б. И. Пуришева и Н. П. Михальской, А. Н. Аверинцева и А. В. Карельского, И. А. Тертерян и И. М. Фрадкина и многих других литературоведов, философов, культурологов. Чаше – на общие положения учебников и учебных пособий о развитии литературы XX века в зарубежных странах и обширный материал, отражающий развитие литературы стран Европы, Америки и Азии, а также взаимоотношения русской и западных литератур: «XX век как художественная эпоха» А. М. Зверева в книге «Художественные ориентиры зарубежной литературы XX века» (2002), Л. Г. Андреева, А. В. Карельского, Н. С. Павловой, Н. А. Соловьевой и других авторов книги «Зарубежная литература XX века» (2003), Н. П. Михальской «Зарубежная литература. XX век» (2003), «Зарубежная литература XX века. Практикум» (2003), «Зарубежная литература. XX век. Практикум» (2007), Н. В. Киреевой «Постмодернизм в зарубежной литературе» (2003), более ранние учебные пособия: «Модернизм в зарубежной литературе. Литература Англии, Ирландии, Франции, Австрии, Германии» (Н. П. Михальская, Л. В. Дудова и В. П. Трыков, 1998), «Зарубежная литература. XX век» (Н. С. Гребенникова, 1999, рецензент профессор Н. П. Михальская) и другие. Среди других – второе издание электронного учебного пособия автора настоящей статьи «Зарубежная литература XX века. Хрестоматия: 1910-1945 гг.» (том 1, 2008: www.future4you.ru). Заметим, почтительного признания удостоены учебные комплексы Н. П. Михальской, а также учебный комплекс Н. В. Киреевой по зарубежной литературе XX века, включающий учебное пособие («Зарубежная литература второй половины XX века»), хрестоматию и терминологический словарь. Настольной книгой для многих читателей, в том числе имеющих ученую степень, является многократно переизданное учебное пособие В. А. Лукова «История литературы: Зарубежная литература от истоков до наших дней», где на основе тезаурусного подхода изложена история зарубежной литературы, включая модернизм, реализм, постмодернизм, массовую литературу. Студенты имеют списки текстов, научной и дополнительной литературы, с которыми работают и с которыми уходят из университета, получив диплом.

Интересные наблюдения над проблемой «читатель и текст» дали зачет и экзамен. Студенты уже в ходе семинаров приобрели известность как составители кроссвордов, например, Катя Панкотишева и Тania Сафрошкина с их «По произведениям «Скотный двор» и «1984» Джорджа Оруэлла», переданных в Информационный центр университета с целью составления контрольных вопросов для повышающих квалификацию преподавателей. К зачету четверокурсники подготовили Викторину по экранизации произведений зарубежной литературы первой половины XX века. Собственно, главная наша задача – анализ художественных произведений в контексте мировой культуры. Она совпадает с работой ученых, участвующих более двадцати лет в Пуришевских чтениях, которые каждый апрель проходят под знаком «Литература в контексте мировой культуры». Пришедшая на зачет 23.12.2009 г. в полном составе группа увидела отобранные сокурсниками А. Тепляковой, О. Богомоловой, Т. Сафрошкиной, В. Голова фрагменты из иностранных фильмов по литературным источникам, выносимым на семинары и на самостоятельную подготовку: «Мартин Иден» по роману Д. Лондона, «Превращение» по новелле Ф. Кафки, «Любовь под вязами» по пьесе Ю. О'Нила, «Американская трагедия» по роману Т. Драйзера, «Леди Чаттерли» по роману Д. Г. Лоуренса, «Гойя» по роману Л. Фейхтвангера, «Прощай, оружие!» по роману Э. Хемингуэя и др. Студенты могли заметить, что воплощение произведений зарубежной литературы на экране имеет солидную историю, – другими словами, что взаимоотношения с литературными источниками – традиция режиссеров, сложившаяся уже в первой половине XX столетия.

Сам лекционный и семинарский материал стимулирует интерес студентов к поискам различных способов изображения 1910-1945 гг. в художественной литературе. Под водительством старосты курса Дарьи Никишиной юноши и девушки представили фрагмент поездки «В метро», только на каждой остановке звучали не знакомые всем названия московских станций, а имена известных героев таких разных Д. Джойса, В. Вулф, Л. Пиранделло, Ф. Гарсиа Лорка, Э. Хемингуэя, А. Камю, А. де Сент-Экзюпери и др. На зачете разыгрывались сценки из произведений первой половины XX столетия с учетом, что литература столетия шире альтернативы «реализм – модернизм» – приходится говорить об альтернативе «модернистский – немодернистский». Юные читатели через Стивена Дедала и Леопольда Блума, миссис Дэллоуэй и Питера Уолша, Директора театра и шестерых персонажей в поисках автора, Невесту и Мать, идущих, как и дорогие им мужчины, по лезвию ножа, через «постороннего»,

«чужого» всем и всему Мерсо, Маленького принца и красавицу Розу открывали себя и других, чтобы сопрячь разные времена и сферы бытия. Весьма удачен был, на наш взгляд, выбор Саши Цыбульским роли Питера Уолша, а Эльвирой Сабитовой – миссис Деллоуэй, устраивающей прием, также избранный артистами-любителями во главе с Дашей Гавриковой фрагмент «На звероферме», рисующий «сподвижников» оруэлловского Наполеона, вставших «на ноги». Стоит заметить, что «костюмы» были сделаны руками студентов и нужные рисунки тоже. Музыкальное сопровождение усиливало уверенность в том, что основу связи читателя и книги, слушателя и искусства составляют уважение и доверие.

На экзамене в первый день лета – День защиты детей – четверокурсники показали Викторину по экранизациям произведений зарубежной литературы 1945-1990-х годов. Студенты оказались вполне способны сохранить самостоятельность и в подборе фрагментов из иностранных фильмов послевоенных лет. В течение полураса в самом начале экзамена почти вся группа наблюдала за происходящим с героями фильмов «Лолита» по роману В. Набокова, «Тихий американец» по роману Г. Грина, «Пролетая над гнездом кукушки» по роману К. Кизи, «Женщина французского лейтенанта» по роману Д. Фаулза, «Жестяной барабан» по роману Г. Грасса, «Иствикские ведьмы» по произведению Д. Апдайка, «Имя розы» по роману У. Эко, «Парфюмер» по роману П. Зюскинда, «Любимая» по роману Т. Моррисон. Человеку важно чувственное восприятие. Но всегда ли эта специфика нашей духовной жизни принимается нами всерьез? Оказалось, обзоры фильмов по выдающимся современным литературным источникам под силу тем студентам, кто творчески трудится, – журналистам-старшекурсникам. Эти фильмы дали им повод прочитать, перечитать книги и создать свой фильм по следам забытых впечатлений.

Старшекурсники взялись на том же экзамене показать фильм, в котором надели на себя маски героев заинтересовавших их произведений европейской, американской и других литератур. И вот уже на фоне Ярмарки Большого Города (им стала, естественно, Москва) усилиями Марины Жуковой, Саши Цыбульского, Марии Погорелой, Даши Гавриковой, Кристины Власенко, Лены Коротковой, Ани Фоменковой, Кати Горлатых, Эльвиры Сабитовой, Ольги Бисеровой, Даши Никишиной ожили Кэтрин Цеханасян и ее первый возлюбленный из пьесы Ф. Дюрренматта «Визит дамы», Чарльз Смитсон и ни на кого не похожая Сара Вудраф из романа Д. Фаулза «Женщина французского лейтенанта», автор «Черного принца» А. Мёрдок, ее герой и его роковая любовь, также герои «Завтрака у Тиффани» Трумена Капоте. Разумеется, воссоздавая Ярмарку Большого Города, выпускники не могли пройти мимо классики: романа У. М. Теккерея, «Милого друга» Ги де Мопассана и др. Фильм, музыка, сопровождающая все сцены, эпизоды, фрагменты из произведений, которые изучались на лекциях, семинарах и были рекомендованы к самостоятельному чтению, понравился всем: и самому студенческо-преподавательскому союзу, и болеющим за своих детей родителям. Отрадно видеть, что на фоне прогрессирующего прагматизма наши дети не теряют веры в хорошую книгу, в хорошие кинокартины, хорошую музыку. Хочется надеяться, что появятся новые студенты, одаренные вкусом, чувством, пониманием прекрасного, и разберутся, какого им придерживаться взгляда на литературу постмодернизма в Италии, Англии или США: исторического или транс-исторического. Как хочется думать, что те, кто придет, будут говорить: «Эта многогранная зарубежная литература!» и, конечно, «Вот мы какие!» Текст и кино способны стимулировать интерес студентов к литературе, привить любовь к чтению, устанавливать связь с прошлым, настоящим и будущим. Всемирная литература и искусство – необъятное поле для изучения и исследования. Благодаря им, можно понять, как важно ценить истину больше, чем себя в профессии. Мои лучшие ученики из Закарпатья, с Камчатки, из Таллинна, Тольятти, Москвы, Крыма и на экзамене преподносили нравственные уроки, имеющие цену и для них и для преподавателя.

Источники и литература

1. Александр Солженицын. Образованщина // Александр Солженицын. Публицистика: В 3-х тт. Т. 1. Статьи и речи. – Ярославль, 1995. – 719 с.
2. «... Лучших строк поводырь, проводник просвещения, лучший читатель!»: Книга памяти А. М. Зверева. – М., 2006. – 375 с.

УДК 316.772

Никитина Е. С.

КОНФЕРЕНЦИЯ КАК ИГРА

Интернет сократил необходимость непосредственных встреч ученых для обмена информацией. Однако остался один мотив, который направляет исследователей принимать участие в конференциях, конгрессах и т. п. Мотив этот – забота о себе, в том смысле, как его понимали древние греки. Именно этот мотив движет развитием научных достижений. Игровая ситуация конференцией генетически связана с карнавалом – праздником исчезающего и возрождающегося времени. Карнавализация науки есть способ ее изменения, развития, и таким образом – сохранения.

Ключевые слова: игра, диалог, конференции, парресия, паралогика

Интернет скоротив необхідність безпосередніх зустрічей для обміну інформацією. Однак залишився один мотив, який спрямовує дослідників брати участь у конференціях, конгресах і т. д. мотив цей-турбота про себе, у тому розумінні, який в нього вкладали стародавні греки. Саме цей мотив рухає розвитком наукових досягнень. Ігрова ситуація конференцій генетично пов'язана з карнавалом – святом часу, що зникає і відроджується. Карнавалізація науки є спосіб її зміни, розвитку, і таким чином - збереження.

Ключові слова: гра, діалог, конференції, парресія, паралогіка.

Internet has reduced the need for direct meetings of scientists to exchange information. However, the only left motive that directs a researcher to take part in various conferences, congresses, etc. is taking care of himself, in the sense that was understood by the ancient Greeks. But it is the motive that drives the development of scientific achievements. Conference game situation is genetically linked to the carnival – a holiday endangered and resurgent time. Carnivalization of science is a way of change, development, and thus – conservation.

Key words: game dialogue conference Parres paralogic

Зададимся таким вопросом: к какой сфере жизнедеятельности относятся конференции? Очевидно, что для организаторов – это труд. Для участников – общение. Для наблюдателей – познание. Уточним вопрос. Если главными считать участников – ведь конференция для них – то к какому виду общения относятся конференции? При этом наш вопрос подразумевает не микро-конференции в начале или конце трудового дня, а конференции как способ взаимодействия продолжительностью от нескольких дней до нескольких месяцев. Такие тоже бывали, например, первый симпозиум по психолингвистике, в период которого эта дисциплина оформилась в качестве самостоятельной области знаний. Итак, вопрос: к какому виду активности относится конференция, если основываться на типологии трех форм личностной активности: практической, когнитивной и коммуникативной? Вопрос не праздный, поскольку имеет прямое отношение к тому, что можно считать положительным результатом исследуемых взаимодействий. Что сегодня движет человеком, пересекающим пространства, чтобы выступить и быть слушателем на конференциях?

Интернет технологии не заменили радости непосредственного общения. В чем тут причина?

Нам представляется, что общая цель передвижений не изменилась: забота о себе толкает людей в путешествия по бескрайним пространствам, как географическим, так и ментальным. Изменилось содержание этой заботы. Оно стало игровым. *Свобода распоряжаться собой и своим временем есть предварительное условие для того, чтобы вести истинные диалоги.* Вступление в диалог предполагает готовность субъекта быть личностью, иначе, проявлять и доказывать свою индивидуальность и незаурядность, необходимость для другого в продолжение диалога. Участие в диалоге обязывает усвоение необычного стиля общения и мышления. Взаимопонимание в качестве обязательного условия выставляет требование принадлежности к «диалоговой среде», среде «гуманистов».

По мысли М. М. Бахтина сократическое открытие диалогической природы мысли и истины предполагает карнавальную фамелизацию отношений между вступившими в диалог людьми, отмену всяческих дистанций между ними; более того, предполагает фамелизацию отношений к самому предмету мысли, как бы он ни был высок и важен, и к самой истине. *Карнализация науки есть способ ее изменения, развития, и таким образом – сохранения.* И хотя это только часть познавательной деятельности, без нее познание как искание истины было бы невозможно. Еще древние греки заметили, что человеческое мышление – это спор, перенесенный в план собственного сознания, спор с представляемым противником, спор с какой-то другой стороной.

Начиная обсуждать вопрос не только со своей точки зрения, но и учитывая мнения других людей, мы можем прийти к более правильному заключению – вот это и есть специфически человеческое мышление, то есть, обсуждение одного и того же предмета с разных точек зрения. Причем эта другая сторона вначале мыслится вполне конкретно, потом она становится точкой зрения, затем может получить оформление в понятии позиция и в таком виде войти в схемы научной деятельности. Истина рождается между людьми, совместно ищущими истину, в процессе их диалогического общения. Диалогический способ искания истины всегда противопоставлялся как официальному монологизму, претендующему на обладание готовой истиной, так и наивной самоуверенности людей, думающих, что они что-то знают, то есть, владеют какими-то истинами. Конференция, симпозиум, конгресс – это ведь игра, но маскируемая под серьезность насущных научных проблем. Игровая ситуация генетически связана с карнавалом – праздником исчезающего и возрождающегося времени. В карнавале все активные участники, все причащаются карнавальному действу. В карнавале живут, живут по его законам, пока эти законы действуют. Карнавальная жизнь – это жизнь, выведенная из своей обычной колеи, «жизнь наизнанку», «мир наоборот». *Карнавальные мезальянсы* связаны с вольным фамелирным отношением ко всему: ценностям, мыслям, явлениям, вещам. В карнавальные контакты и сочетания вступает все то, что было замкнуто, разъединено, удалено друг от друга. Карнавал сближает, объединяет, обучает и сочетает священное с профанным, высокое с низким, великое с ничтожным, мудрое с глупым и т. п. [1, с. 162-176].

Игра (существуют правила игры и необходимость следования этим правилам), с одной стороны, позволяет схватить нормативный уровень взаимодействия. Но в тоже время игра позволяет сделать тот небольшой шаг, разрушить то равновесие, создать ситуацию неопределенности, когда становится возможным появление определенного рода высказываний и выход за рамки повседневных отношений.

Современные конференции воссоздают античную традицию окультуривания, возделывания души посредством слова, актуализации возможностей, заложенных природой в индивиду.

Говорение истины о самом себе представляет собой конструирование себя как субъекта через различного рода властные отношения, которые реализуются на индивиду и которые он реализует на других. Стать субъектом означает стать в отношении к чему-либо, к какой-либо социальной реальности. М. Фуко отмечает, что только по отношению к некоторым внешним практикам, реальностям можно стать субъектом, и для этого оказываются необходимыми практики говорения истины. Высказывание делает возможным появление и собственно воплощение субъективности.

Практики высказывания истины о себе, своем положении, о социальном институте позволяют критически взглянуть на происходящее, возможно, вступить в игру, иногда опасную, иногда неприятную, с практиками недоверия к самим себе, своим представлениям, убеждениям, мнениям, открывая перспективу изменения формы собственного существования.

Согласно учению древних истина в действительности не является своего рода наградой субъекту за его познавательный акт и не дается ему просто как завершение этого акта. Истина – это то, что озаряет субъект, что дает ему душевный покой. Короче говоря, в самой истине, в ее познании заключается нечто, что позволяет осуществиться самому субъекту, что реализует само его бытие.

С точки зрения духовного опыта никогда акт познания сам по себе и как таковой не мог бы обеспечить постижение истины, не будь он подготовлен, сопровождаем, дублируем, завершаем определенным преобразованием субъекта – не индивидуума, а самого субъекта в его бытии как субъекта.

В современную эпоху истина уже не в состоянии более служить спасением субъекту. Знание накапливается в объективном социальном процессе. Субъект воздействует на истину, однако истина не воздействует больше на субъект. Связь между доступом к истине и требованием преобразования субъекта и его бытия им самим была окончательно прервана, а истина стала представлять собой автономное развитие познания. И только в игре связь их сохраняется. Здесь можно обнаружить следы структуры той духовности, которая была проникнута вопросом: как должен трансформироваться субъект, чтобы открыть себе путь к истине? [2, с. 284-311].

Забота о себе подразумевает переключение взгляда, перенесение его с внешнего, окружающего мира на самого себя. Забота о себе предполагает наблюдение за собственным сознанием и актами сознания. Она означает также определенный образ действий, осуществляемый субъектом по отношению к самому себе, а именно, действие, которым он проявляет заботу о самом себе, изменяет, очищает, преобразует и преображает себя. Для достижения этого результата необходима совокупность практических навыков, приобретаемых путем большого количества упражнений. К ним относятся: техника медитации, техника запоминания прошлого, техника изучения сознания, техника контроля за любыми представлениями по мере их появления в сознании. Мы остановимся только на практике парессии, поскольку она имеет непосредственное отношение к обсуждаемой теме.

Согласно теории Платона, без заботы о себе невозможно постигнуть истину, не имея определенного практического навыка или даже целой системы практических навыков. Забота о себе равнозначна заботе о своей душе: я есмь моя душа. Это душа только потому, что она является субъектом действия, поскольку она движет телом, действует посредством своих инструментов и т. д.

Движение самопознания ведет к мудрости. Начиная с момента, когда душа овладевает мудростью, она сумеет отличить истинное от ложного; она будет знать, как следует себя вести, и, таким образом, она станет способной управлять. Однако обязанность заботиться о себе имеет и более широкий смысл – она значима для всех людей, но со следующими ограничениями: а) «заботиться о себе» говорят лишь людям, обладающим культурными и экономическими возможностями, образованной элите (фактическое разделение); б) эту фразу говорят лишь людям, способным выделиться из толпы (заботе о себе нет места в повседневной практике; это свойство элиты нравственной – разделение навязанное).

Итак, одним из условий доступа к истине является отношение к себе и к божественному; отношение к себе выступает как проявление божественного начала и отношение к божественному для своего «Я».

Центральным в данном вопросе является понятие *parêsia*. Этот термин относится одновременно как к моральному качеству (отношение *êthos*), так и к технической процедуре, необходимой для передачи здравого рассуждения тому, кто в нем нуждается, для того, чтобы он мог создать самого себя как субъекта, суверенного по отношению к самому себе и говорящего себе самому истину о самом себе. *Parêsia* означает не столько «сказать все», сколько искренность, свободу, открытость, благодаря которым человек говорит то, что ему надо сказать, поскольку ему хочется это сказать в тот момент, когда он испытывает желание это сказать, и в той форме, в какой он считает необходимым это сделать. *Paresia* – это свобода говорящего.

Глубинную сущность *parêsia* составляет тождественность субъекта высказывания и субъекта поведения. Именно эта тождественность дает право и возможность выходить в речи за рамки надлежащих и традиционных форм, говорить независимо от ресурсов риторики, которую, в случае необходимости, можно использовать с целью облегчить восприятие того, что говорится. Это такая речь, которая со стороны говорящего равноценна обязательству и представляет собой определенное соглашение между субъектом высказывания и субъектом поведения. Субъект берет на себя обязательство в тот самый момент, когда он искренне говорит, что будет делать то, что он говорит, и станет субъектом такого поведения, которое постепенно объединит его с истиной, им формулируемой. Парресиаст характеризуется через следующие качества:

1. Искренность

Применяющий паррессию, парресиаст, высказывает всё, что думает: он ничего не утаивает, в своей речи он полностью раскрывает другим людям свое сердце и ум. Используя паррессию, говорящий совершенно ясно и недвусмысленно дает понять, что он высказывает *собственное* мнение. Если проводить различие между говорящим субъектом (субъектом утверждения) и грамматическим субъектом речи, то можно сказать, что существует также субъект утверждаемого, отсылающий к внутреннему убеждению или мнению говорящего. В паррессии говорящий подчеркивает, что он является одновременно субъектом утверждения и субъектом утверждаемого – субъектом мнения, к которому он отсылает. Таким образом, специфическая «речевая деятельность» парресиастического утверждения принимает форму: «Я тот, кто полагает то-то и то-то».

2. Истина. Парресиаст не только искренне высказывает свое мнение, само его мнение истинно. Он говорит то, истинность чего ему *известна*. Таким образом, вторая характеристика паррессии – полное совпадение между убеждением и истиной.

Совпадение между убеждением и истиной достигается для греков в *вербальной деятельности* – в паррессии. Владение истиной обеспечивается наличием определенных *моральных* качеств: если у человека есть нужные моральные качества, это служит доказательством его доступа к истине – и наоборот. «Парресиастическая игра» предполагает, что парресиастом является человек, обладающий особыми моральными качествами, необходимыми, во-первых, чтобы познать истину и, во-вторых, чтобы передавать эту истину другим. И если все же есть некое «доказательство» правдивости парресиаста, то это его *мужество*. Тот факт, что говорящий высказывает нечто опасное – противоречащее мнению большинства, – является верным признаком того, что он парресиаст.

3. Опасность. О человеке говорят, что он использует паррессию и достоин считаться парресиастом, только если, высказывая истину, он подвергает себя риску или опасности. Например, если учитель грамматики может говорить истину обучающимся у него детям и при этом не сомневаться в истинности того, что он преподает, однако, несмотря на совпадение убеждения и истины, он не парресиаст. Если же философ обращается к правителю, к тирану и говорит ему, что его тирания негодна и противна, потому что несовместима со справедливостью, тогда философ говорит истину, убежден в том, что говорит истину, и к тому же идет на *риск* (поскольку тиран может разгневаться, может его наказать, сослать, казнить). Паррессия, тем самым, связана с проявлением мужества перед лицом опасности. Парресиаст – это тот, кто идет на риск.

4. Критика. Паррессия – это разновидность критики, направленной либо на другого, либо на себя, но всегда осуществляемой в ситуации, когда говорящий или признающийся находится в подчиненном положении относительно собеседника. Парресиаст всегда менее могущественен, нежели тот, к кому он обращается. Паррессия, если можно так выразиться, исходит «снизу» и направлена «вверх». Поэтому древний грек не сказал бы, что учитель или отец, критикующий ребенка, использует паррессию. Но когда философ критикует тирана, когда гражданин критикует большинство, когда ученик критикует своего учителя, они, вполне возможно, применяют паррессию.

5. Долг. Последняя характеристика паррессии такова: в паррессии изречение истины считается *долгом*. Оратор, высказывающий истину, например, тем, кто неспособен принять ее, и рискующий подвергнуться изгнанию или какому-либо иному наказанию, *волен* хранить молчание. Никто не вынуждает его говорить, но он воспринимает это как свой долг. Паррессия, тем самым, связана со свободой и долгом.

Итак, «паррессия представляет собой такую разновидность вербальной деятельности, в рамках которой говорящий устанавливает специфические отношения с истиной посредством искренности, определенные отношения с собственной жизнью посредством опасности, особые отношения с собой и другими людьми посредством критики (самокритики или критики других) и специфические отношения с моральным законом посредством свободы и долга. Точнее, паррессия – это вербальная деятельность, в которой говорящий выражает свою личную связь с истиной и рискует собственной жизнью, потому что считает своим долгом изрекать истину, чтобы делать людей лучше или помогать им (и себе). Употребляя паррессию, говорящий использует свою свободу и предпочитает искренность убедительности, истину – лжи или молчанию, угрозу смерти – жизни и безопасности, критику – лесть, а моральный долг – эгоизму и нравственному безразличию» [3, с. 24-23].

Для паррессии типичен диалог, состоящий из вопросов и ответов, т. е. диалог является основной техникой ведения парресиастической игры.

Истина выступает здесь средством, благодаря которому человек может конструировать себя и давать себе отчет о том, что произошло. Истина представляет особого рода знание о себе, своей текущей ситуации. Необходимо, чтобы субъект был затронут этой истиной.

Конференция есть пространство коммуникативное, диалогическое. В нем своеобразие своей позиции сталкивается с позициями других. Конечно, участие в конференции может иметь разные смыслы:

1. Деловые мотивы: апробация статьи для защиты диссертации; услышать мнение других о своей работе (научный, познавательный интерес); найти партнеров для получения гранта (поиск исполнителей своих замыслов); истратить грантовые деньги с удовольствием (промежуточный между деятельностью и игрой мотив)

2. Игровые мотивы: провести время с умными людьми; послушать чужую логику, выступить парресиастом.

И лишь коммуникативный субъект, прошедший через конференцию парресиастом, получает душевный покой и истину в награду. Познание полезно лишь в том случае, когда оно оказывается способным производить *êthos*. Полезное познание, познание, затрагивающее проблему существования человека, – это тип относительного познания, одновременно утверждающий и предписывающий, способный произвести изменение в способе бытия

субъекта. Это познание природы в той мере, в какой оно способно служить принципом, определяющим поведение человека, и критерием, определяющим степень нашей свободы, а также в той мере, в какой оно способно превратить человека – того человека, который трепетал от страха и ужаса перед лицом природы, в свободную личность, которая получит возможность обрести в самой себе свою неистощимую и абсолютно спокойную волю.

Источники и литература

1. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского / М. М. Бахтин. – М.: Советский писатель, 1963. – 364 с.
2. Фуко М. Герменевтика субъекта / Социо-логос; [пер. с англ., нем., франц.] / М. Фуко. – М.: Прогресс, 1991. – 480 с.
3. Фуко М. Дискурс и истина, [пер. с англ. А. М. Корбута] / М. Фуко. – Минск: Прополис, 2006. – 152 с. – (Белорусский государственный университет, Центр проблем развития образования).

УДК 811. 111: 81' 373. 72

Николаева А. В.

СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ КОМПАРАТИВНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ (НА ОСНОВЕ BYU CORPUS OF CONTEMPORARY AMERICAN ENGLISH И НАЦИОНАЛЬНОГО КОРПУСА РУССКОГО ЯЗЫКА)

Компаративные фразеологические единицы (КФЕ) являются одним из средств выражения категории компаративности. КФЕ могут классифицироваться по структурным и семантическим признакам. Корпусная лингвистика, которая использовалась как один из основных методов в данном исследовании, позволяет наиболее полно и объективно описать общие и дифференциальные характеристики КФЕ в современных английском и русском языках.

Ключевые слова: компаративность, компаративные фразеологические единицы, корпусная лингвистика

Компаративні фразеологічні одиниці (КФО) є одним із засобів вираження категорії компаративності. КФО можуть класифікуватися за структурними та семантичними ознаками. Корпусна лінгвістика, яка використовувалася як один з основних методів у даному дослідженні, дозволяє найбільш повно й об'єктивно описати загальні та диференціальні характеристики КФО в сучасних англійській і російській мовах

Ключові слова: компаративність, компаративні фразеологічні одиниці, корпусна лінгвістика

Comparative phraseological units (CPhU) are one of the means which express comparative category. Comparative phraseological units are classified according to semantic and structural characteristics. Corpus linguistics, which is used in this study as one of the basic methods, makes it possible to describe fully and detailed the common and differential characteristic features of comparative phraseological units in modern English and Russian.

Key words: comparison, comparative phraseological units, corpus linguistics.

Целью любого сопоставительного анализа является выявление наиболее общих и дифференциальных черт, присущих исследуемым языкам, о чем можно судить по уровню эквивалентности.

В данном исследовании предметом сопоставительного анализа являются компаративные фразеологические единицы (далее КФЕ) в современном английском и русском языках. КФЕ являются одним из имплицитных средств выражения функционально-семантической категории компаративности в обоих языках. Данные языковые единицы выбраны в качестве материала исследования, поскольку именно они позволяют описать типологические, структурно-семантические и культурологические особенности сопоставляемых языков.

Термином КФЕ обозначаются фразеологические единицы (далее ФЕ), основанные на сравнении и соотносящиеся с прилагательными и модальными словами» [5, с. 5]. КФЕ отвечают всем требованиям, предъявленным к ФЕ: устойчивостью, переосмыслением значения и раздельнооформленностью [3] и могут быть включены во фразеологический фонд английского языка.

Уровень межязыковой фразеологической эквивалентности зависит от многих факторов. Наличие или отсутствие структурно-семантических эквивалентов в сопоставляемых языках может быть прогнозировано с определенной вероятностью по некоторым характеристикам самих ФЕ исходного языка. Эти характеристики касаются компонентного состава, синтаксической структуры, семантического и формального механизма фразеологичности и совокупных стилистических свойств ФЕ [4]. Значение фразеологизма, известное носителям данного языка, не всегда можно определить из значений его составляющих, что вызывает трудности адекватного восприятия, понимания и перевода.

На основе компонентного соответствия и различия семной структуры фразеологического значения сопоставляемых КФЕ мы вслед за Е. Ф. Арсентьевой [1] можем выделить следующие типы межязыковых отношений: 1) фразеологические эквиваленты (полные и частичные): *to rise like Phoenix from the ashes* – *возродиться как Феникс из пепла*; 2) фразеологические аналоги (полные и частичные): *like a bull in a china shop* – *как слон в посудной лавке*; 3) безэквивалентные КФЕ: *(as) fat as an alderman* – «толстый как олдермен», тучный, полный, с брюшком (олдермен – член городского управления, совета графства).

Современный состав как английских, так и русских фразеологизмов исторически сформировался разными путями, что подтверждается как историко-этимологическими разысканиями, так и данными сравнительной фразеологии языков. Поэтому, говоря об источниках формирования современного состава фразеологизмов английского и русского литературного языка, приходится учитывать, с одной стороны, предпосылки и условия образования фразеологизмов в самом языке, с другой стороны, предпосылки и условия проникновения в английский и русский языки фразеологизмов из других языков, путем заимствования.

Основываясь на классификации КФЕ, предложенной А.В. Куниным [2], мы выделяем следующие структурные типы КФЕ, выражающих значение равенства: 1) адективные словосочетания, содержащие парный союз *as...as*, первый элемент которого характеризуется неустойчивостью, поскольку его наличие или отсутствие не оказывает воздействия на семантику КФЕ: *(as) tight as a drum*; *(as) clean as a whistle*; 2) глагольные словосочетания: *squeal like a stuck pig*; *sing like a nightingale*; 3) субстантивные и субстантивно-предложные словосочетания с предлогом *like*: *like a full moon*; *like a hen on a hot griddle*; 4) интенсификаторы (или усилительные КФЕ) (*с as* или *like*): *as old boots*, *like sin*; 5) словосочетания с предикативной структурой, содержащие союзы *as* или *like*: *as an ox goes to the slaughter*; *like taking a candy from a baby*. С точки зрения структуры КФЕ, передающие значение неравенства, можно разделить на две группы: 1) КФЕ, содержащие прилагательное или наречие в сравнительной степени: *blood is thicker than water*; *doing is better than saying*; 2) КФЕ, включающие прилагательное или наречие в превосходной степени: *of the blackest (deepest) dye*; *put somebody on his best behavior*; 3) усилительные КФЕ, которые передают значение высокой интенсивности признака или действия: *take too much* – *хлебнуть лишнего*; *have too much of his mother's blessing* – *быть не в меру застенчивым*.

С точки зрения семантики, КФЕ делятся на следующие группы:

1. КФЕ, в которых основанием для сравнения являются определенные свойства неодушевленных предметов: *as light as gossamer; as thin as a rail*.
2. КФЕ, содержащие сравнения с явлениями природы: *as free as the wind; as black as thunder cloud*.
3. КФЕ, в которых основанием для сравнения выступают наиболее характерные черты, свойства, действия, присущие представителям флоры и фауны: *as red as cherry; (as) tricky as a monkey*.
4. КФЕ, в которых сравнение базируется на мифологических или литературных сюжетах, библейских персонажах, героях сказок или фольклора, исторических личностях: *as rich as Croesus; grin like a Cheshire cat; rise like Phoenix from ashes; laugh like little Audrey* (Одри – героиня комедии Шекспира).
5. КФЕ, в которых эталоном сравнения (объектом, с которым сравнивают) служат люди, имеющие определенный социальный статус или являющиеся представителями какой-либо профессии: *as fat as an alderman; as sober as a judge*.

Поскольку современные электронные корпуса предоставляют в распоряжение исследователя достаточно обширный материал о функционировании и частотности употребления КФЕ в современном английском и русском языках, мы сочли возможным выбрать этот метод исследования как один из основных в данной работе. Ранее подобный метод для исследования КФЕ не использовался. В качестве фактического материала нами были использованы электронные корпуса BYU Corpus of Contemporary American English [6] (далее **BYU COCA**) и Национальный корпус русского языка [7] (далее **НКРЯ**). Общее количество примеров в корпусе английского языка составило 2777 КФЕ, в корпусе русского языка 4270 КФЕ.

Анализ позволяет выделить следующие семантические группы: КФЕ с компонентом-зоонимом; КФЕ, содержащие явления природы; КФЕ с компонентом-фитонимом; КФЕ с компонентом-названием деятеля; КФЕ, содержащие в структуре неодушевленные предметы; КФЕ с соматическим компонентом; КФЕ, отражающие различные аллюзии.

В данной статье материалом для проведения сопоставительного анализа послужили КФЕ с компонентом-зоонимом и КФЕ, отражающие различные аллюзии, поскольку именно в названных КФЕ проявляются этнокультурные особенности современного английского и русского языков.

Основываясь на данных BYU COCA и НКРЯ, было установлено, что одну из самых больших семантических групп в обоих языках составляют КФЕ с **компонентом-зоонимом**, т. е. КФЕ, в лексическом составе которых представлены различные наименования животных. Однако, несмотря на то, что в английском языке количество КФЕ, в которых фигурируют названия животных больше, частота употреблений в русском языке выше. В английском языке – 459 единиц (16,5%), в русском – 1116 единиц (26,14%) от общего количества употребления КФЕ.

Опираясь на данные исследуемых нами корпусов, было установлено, что самое большое распространение в составе КФЕ обоих языков получило животное *лошадь/horse*. В русском языке – 87 единиц, в английском – 28 единиц. С древних времен человек с почетом относился к *лошади*, в представлении многих народов *лошадь* – это не только священное, но и трудолюбивое, выносливое животное, именно поэтому лошадь часто ассоциируется с тяжелой и усердной работой, так в русском языке можно найти много вариантов КФЕ, в которых фигурирует данное животное, например: «*работать/пахать/вкалывать как лошадь*», «*как загнанная лошадь*», аналогичная КФЕ обнаружена и в корпусе английского языка «*to work like a horse*», только в отличие от русского языка, в английском языке *лошаде* приписываются такие качества, как энергичность, бодрость, напор при выполнении работы.

В речи часто проводится сравнение с *лошадью*, особенно в русском языке, когда хотят подчеркнуть специфический смех, фразеологизм «*ржать как лошадь*» составляет большую долю от общего количества примеров с компонентом *лошадь* – 58 единиц, в английском языке подобное сравнение тоже имеет место, но в корпусе было найдено всего 2 единицы («*to laugh like a horse*»). Однако в ходе исследования было установлено, что в данной ситуации в английском языке наиболее употребляемыми являются КФЕ с компонентом *hyena*, которые насчитывают 20 единиц, например, «*to laugh/grin like a hyena*»:

Зачастую в английском языке проводится аналогия со словом *horse*, как и рядом других животных, чтобы подчеркнуть различные оттенки аппетита или манеру поведения за столом, например, *to eat like a horse/wolf/bird/sparrow/pig* и др., но частота употреблений фразеологизмов с компонентом *horse* выше, чем у других наименований, в частности, *horse* – 24 единицы, *pig* – 8 единиц, *wolf* – 2 единицы, *sparrow* – 2 единицы, *bird* – 1 единица. Подобную аналогию в русском языке можно провести относительно зоонима *свинья*, так обычно говорят «*ест как свинья*» о человеке, который неаккуратен во время приема пищи.

Также стоит отметить, что в русском языке известны примеры, когда *лошадь* и *свинья* имеют отрицательную коннотацию, характеризуют человека, который очень много пьет, пьянствует, то есть можно предположить, что в представлении русского народа данные сравнения получили распространение в связи с достаточно крупными габаритами указанных животных.

В отличие от русского языка в культуре английского языка данный недостаток представлен преимущественно представителями водной среды, что тоже обусловлено спецификой менталитета данной нации. Таким образом, в BYU COCA были обнаружены следующие КФЕ: «*to drink like a fish*» – 8 единиц, «*to drink like a newt*» – 2 единицы.

К семантической группе КФЕ с **компонентами-аллюзиями**, мы относим КФЕ, связанные с именами собственными, историческими фактами, мифологическими сюжетами, религией, литературой. Количество данных КФЕ составило в BYU COCA 148 единиц (5,24%), в НКРЯ 420 единиц (9,8%) от общего количества употреблений КФЕ.

Имена собственные представляют интерес как сами по себе, так и в составе фразеологизмов, поскольку «онимия», как и любая лексика живо реагирует на все явления, происходящие в окружающей человека среде, в результате чего имена становятся невольными регистраторами явлений природы и событий имевших место в общественной жизни» (Суперанская, 2007, 36).

В BYU COCA были отмечены КФЕ со следующие имена, относящиеся к национальным: «*(as) pleased as Punch*» – 23 единицы (персонаж кукольной комедии), «*(as) happy as Larry*» – 5 единиц (имя неясной историко-этимологической интерпретации).

Среди имен интернационального характера были отмечены: «*(as) rich as Croesus*» (легендарный царь Лидии) – 3 единицы, «*(as) proud as Lucifer*» – 1 единица (одно из имен дьявола в позднем христианстве), «*(as) old as Adam*» (библ.) – 1 единица.

В русском языке в рамках компаративной фразеологии практически нет фразеологизмов с именами собственными, в частности в НКРЯ была найдена КФЕ с компонентом *Маланья* – 1 единица (по одной из версий имя связано с преподобной Меланией Римляныни).

КФЕ, связанные с мифологией составили в BYU COCA 33 единицы, например: «*to work like a Trojan*», «*do at Rome as Romans do*», «*to rise like a Phoenix from the ashes*». В НКРЯ было найдено 14 единиц.

В отличие от русского языка, в английском также представлены КФЕ, отражающие исторические факты, например: «*to talk to smbd. like a Dutch uncle*» – 3 единицы (использование слова *Dutch* восходит к англо-голландской

конкуренции на морях и войнам в XVII веке), «*as well be hanged for a sheep as for a lamb*» – 2 единицы (старый английский закон, по которому кража овцы каралась через повешение), «*as good as a play*» – 2 единицы (выражение употребил Карл II, слушая обсуждение законопроекта о разводе).

КФЕ, связанные с религией, насчитывают в BYU COCA 60 единиц, в НКРЯ – 391 единицу. В BYU COCA наибольшее количество употреблений приходится на КФЕ с компонентом *sin* – 39 единиц.

В НКРЯ подавляющее количество составили КФЕ с компонентом *Бог* – 227 единиц. Например: «*как бог свят*», «*(покалечить) как Бог черепаху*», «*как бог на душу положит*» и др.

КФЕ, в основе которых лежат персонажи и сюжеты литературных произведений, составили в BYU COCA 31 единицу, в НКРЯ – 14 единиц. В английском языке это в основном КФЕ, в состав которых вошли персонажи «Алисы в стране чудес» Льюиса Кэрролла, например: «*to grin like a Cheshire cat*», «*as mad as a March hare*», «*as mad as a hatter*».

В НКРЯ были найдены КФЕ «*(работать) как Пана Карло*» (персонаж сказки А. Н. Толстого «Золотой ключик, или Приключения Буратино»), «*(скупой) как Плюшкин*» (персонаж Н. В. Гоголя «Мертвые души»).

Таким образом, исследуемые КФЕ отражают национальные, культурные и исторические особенности носителей данного языка, что представляет интерес для исследований в области социолингвистики, лингвокультурологии, семантики. Электронные базы данных, в свою очередь, позволяют получить объективные и современные сведения о характере функционирования исследуемых языковых единиц.

Источники и литература

1. Арсентьева Е. Ф. Сопоставительный анализ фразеологических единиц / Е. Ф. Арсентьева. – Казань, 1989. – 124 с.
2. Кунин А. В. Основные понятия английской фразеологии как лингвистической дисциплины в создании англо-русского фразеологического словаря: автореф. дис. на соискание степени док. фил. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / А. В. Кунин. – М., 1964. – 48 с.
3. Кунин А. В. Курс фразеологии английского языка / А. В. Кунин. – М.: Высш. школа, 1986. – 336 с.
4. Рахштейн А. Д. Сопоставительный анализ немецкой и русской фразеологии / А. Д. Рахштейн. – М. 1980. – 143 с.
5. Сидякова Н. М. Компаративные фразеологические единицы (as) + прилагательное + as + существительное в современном английском языке: автореф. дис. на соискание степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / Н. М. Сидякова. – М., 1967. – 15 с.
6. BYU Corpus of American English [Электронный ресурс]. – Режим доступа к корпусу: www.americancorpus.org.
7. Национальный корпус русского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа к корпусу: www.ruscorpora.ru.

УДК 392.8(470.345)(=161.2):81'42

Никонова Л. И., Дивлишов А. В.

ТЕКСТ И ДИСКУРС КАК ОБЪЕКТЫ ГУМАНИТАРНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ: НА ПРИМЕРЕ ТРАДИЦИОННОЙ ПИЩИ УКРАИНЦЕВ, ПРОЖИВАЮЩИХ В РЕСПУБЛИКЕ МОРДОВИЯ

Проблемы текста и дискурса рассматриваются посредством определенной терминологии компонентов традиционной материальной культуры на примере традиционной пищи украинцев, проживающих в Республике Мордовия. Пища как явление бытовой культуры связано с удовлетворением жизненных потребностей, поэтому национальная кухня обладает большей устойчивостью и поддерживается через форму социального общения.

Ключевые слова: культура, украинцы, пища, терминология, Республика Мордовия.

Проблеми тексту і дискурсу розглядаються за допомогою певної термінології компонентів традиційної матеріальної культури на прикладі традиційної їжі українців, які проживають у Республіці Мордовія. Їжа як явище побутової культури пов'язана з задоволенням життєвих потреб, тому національна кухня має більшу стійкість і підтримується через форму соціального спілкування.

Ключові слова: культура, українці, їжа, термінологія, Республіка Мордовія.

Problems of text and discourse are considered in the article by means of specific terminology of traditional material culture components based on the example of traditional food of the Ukrainians living in the Republic of Mordovia. Food as phenomenon of everyday culture meets the vital needs, that is why ethnic cooking is more stable and is supported by way of forms of social contacts.

Keywords: culture, the Ukrainians, food, terminology, the Republic of Mordovia.

Традиционное питание представляет собой совокупность определенных элементов культуры этноса: набор пищевых продуктов, способы их обработки, пищевые предпочтения, угощения домочадцев и гостей [5, с. 242]. Пища как явление бытовой культуры связано с удовлетворением жизненных потребностей, поэтому национальная кухня постоянно воспроизводится, ее традиции обладают большей устойчивостью и поддерживаются через форму социального общения. В этой связи, правомерным и актуальным представляется рассмотреть текст и дискурс как объекты гуманитарных исследований в культуре традиционного питания украинцев проживающих в Республике Мордовия (терминология блюд, утвари, компонентов пищи и т. д.), в чём и состоит проблематика данного исследования. Целью исследования является анализ системы традиционной пищи украинской диаспоры, проживающей в Республике Мордовия путем решения следующих задач: проследить динамику численности украинского населения; охарактеризовать текст и дискурс в традиционной пище украинцев, сохранившейся в отрыве от традиционного места их проживания.

Согласно данным комитета Госстатистики республики о национальном составе РМ по итогам Всероссийской переписи населения 2002 г., зафиксировано проживание здесь граждан 92 национальностей. На долю трех основных национальностей (мордва, русские и татары) приходится 98% всего населения республики. Украинцы находятся на четвертом месте по численности, их в Мордовии – 4801 чел. (4,7%) [3, с. 58]. В Саранске 7 апреля 2006 г. открылась украинская национально-культурная автономия (председатель Н. Н. Сергеева). Главной целью автономии является сохранение украинской культуры, украинского языка. Основная часть украинских переселенцев вышла из малоземельных и густонаселенных губерний: Полтавской, Черниговской, Харьковской, Херсонской (в т. ч. Одесса) и Киевской. Кроме дисперсного расселения украинцев-переселенцев в русских селах украинцами в Мордовском крае образуются целые населенные пункты. Так в 1914 году возник хутор Лопатино (ныне с. Лопатино Лямбирского района), хутор Черниговка (Инсарский район). Подавляющее большинство украинцев – городские жители – 3462 чел., из них мужчин – 1537 чел., женщин – 1925 чел. В сельской местности проживает – 1339 украинцев, из них мужчин – 705 чел., женщин – 634 чел. Украинским языком владеют – 3546 чел. Почти половина украинцев (2258 чел., удельный вес в населении республики – 0,7 %) проживает в г. Саранске (2151 чел.) и подчиненных его администрации населенных пунктах [4, с. 6].

Состав пищи украинцев в Мордовии так же, как и на их родине – Украине, определялся спецификой многоотраслевого сельского хозяйства с ведущим зерновым земледелием. С хлебом ели не только борщ и юшки,

каши и овощи, но даже фрукты, ягоды, арбузы и дыни [5, с. 249]. Хлеб пекли ржаной и пшеничный из кислого заквашенного теста в форме круглых или продолговатых больших хлебн [1, с. 357]. Замешивали дрожжевое тесто в деревянной кадке с деревянным обручем – «дежка» [2, с. 572; 6]. Небольшое количество воды с куском теста или дрожжами и частью муки размешивали в квашне с теплой водой (в праздники еще и с молоком или сывороткой) деревянной лопаточкой, накрывали чистым полотенцем и оставляли в тепле на несколько часов. Затем добавляли оставшуюся муку, тщательно вымешивала руками тесто, пока оно не начинало отставать от рук и стенок квашни [5, с. 112; 6]. Тесту давали подойти еще раз, после чего приступали к формовке хлебов. Хорошо протопив печь, из нее выгребали жар и чисто выметали ее помелом. Затем сажали на деревянной лопате хлебы, предварительно подложив под каждый капустные или дубовые листья для предохранения нижней корки от золы и, как считалось, улучшения вкуса хлеба. Такой хлеб назывался «испеченный на поду» [5, с. 112; 6]. По сведениям информатора, украинки Шемет Пелагеи Васильевны, проживающей ныне в хуторе Лопатино Республике Мордовия «Опару ставили на ночь в «дежке», утром месили тесто в корыте с мукой – «ночвы». Хлебу придавали форму и выкладывали на салфетку. Потом ставили в печь. В печи держали 2 часа» [6]. Хлеб и хлебные изделия были и ритуальной едой, играли важную роль в семейных и календарных обрядах («коровой» – круглый большой хлеб, украшенный фигурками из теста, ветками («вельцы»), цветами, «лежень» – продолговатый хлеб, «шишки» – булочки, по форме напоминающие сосновые шишки, – на свадьбу, «калач» – на Рождество и Новый год, «хрести» – на великий пост, «жаворонки» – на встречу весны, «кулич» – в пасхальную неделю и др.) [6]. Хлеб символизировал хлебосольство, гостеприимство, благополучие, он всегда стоял на столе в переднем углу [1, с. 357]. Чрезвычайно популярны были «кныши» из ржаного теста. Придавая ему форму пухлой лепешки, ложкой, смоченной в растительном масле, делали пять-семь надразов по краю в виде лепестков. Маслом же смазывали верх лепешки, иногда клали на нее «зажарку» из лука. Затем каждый из «лепестков» тянули к середине коржа и соединяли вместе. Получалось некое подобие слоеного хлебца [6]. Из пресного теста делали тонкие лепешки («коржи»), которые чаще всего служили как обрядовое печенье; их ели с медом и маком [2, с. 574; 6]. Для украинцев особенно характерно печенье булочек («пампушки», «балабушки»). На большие праздники пироги и пампушки пекли из пшеничной муки, а в дополнение к хлебу из некрутого гречневого теста с добавкой пшеничной или ржаной муки пекли в цилиндрических формах «гречаники» [5, с. 249; 6]. Воскресными блюдами были пресные блины («налыстники») или оладьи из опарного теста [6].

Из муки готовили старинные блюда путем запаривания, заваривания и заквашивания ржаной, пшеничной, гречневой, овсяной муки с добавлением солода – «квашу», «соломаху». Большой любовью пользовались кушанья из теста, сваренного в кипящей воде: галушки, клецки, вареники, пельмени, лапша, «затірка» [1, с. 357; 6]. Из блюд типа похлебок с крупами (овощами, грибами, приправами) наиболее характерными для украинцев были «кулеш» (с пшенной крупой с добавлением лука и картофеля). Почти ежедневно готовили затирку из мучных шариков, растертых в деревянном корытце для теста с небольшим количеством воды. Эти блюда заправлялись «зажаркой» или «заправкой» из толченого в маленьких деревянных ручных ступках сала с луком и чесноком [6]. Особой любовью пользовалась в народе «кваша», которую также готовили с помощью закваски, но, как правило, из смеси трех видов муки: ржаной, солодовой ржаной и гречневой или солодовой ржаной, пшеничной и гречневой. Улучшали вкус квашни добавлением запаренного вишневого листа или ягод калины [6].

Питание украинцев существенно обогащалось за счет овощных блюд и различных добавок к блюдам, приготовленным из круп и мяса. Огурцы, помидоры, капуста, чеснок и другие овощи употреблялись в большом количестве, как в сыром виде, так и в виде различных солений, маринадов. В с. Лопатино особенно популярен был борщ с заправкой из сала. Сало брали обязательно старое со шкуркой и толкли его с чесноком – это называлось «заталкивали». В борщ обычно добавляли фасоль [6]. Летом готовили холодный суп из рубленых овощей, залитых свекольным отваром, квасом, сывороткой или пахотой, похожий на русскую окрошку. Украинка Куликова Вера Константиновна ныне проживающая в с. С.-Мачкасы Чамзинского района Республики Мордовия, готовит «мурцовку» – смесь нашинкованных огурцов, редиса с добавлением большого количества укропа, которая заливается соленой водой и заправляется сметаной [6].

К середине XIX в. картофель занял прочное место в рационе сельских и городских жителей. Наибольшей популярностью пользовались картофельный суп (юшка), жаркое с мясом, жареный картофель, печенный, вареный картофель, картофельные котлеты со сметаной, грибным или луковым соусом (картопляники), оладья из сырого тертого картофеля, иногда с начинкой (деруни, драники), картофельные «зрази» с картошкой, различные запеканки и т. п. [5, с. 112; 6]. Значительное место в питании занимала капуста. Из кислой капусты готовили чрезвычайно популярное в народе блюдо типа щей с луком, перцем и чесноком, заправленное пшеном до густоты сметаны (капусняк, капуста). Часто употребляли жареную и тушеную капусту с грибами, грудинкой или салом, колбасой. Готовили голубцы с начинкой из мясного фарша с крупой или кашей с поджаренной Пашиной [5, с. 112; 6]. В повседневном рационе (за исключением постов) употребляли свежее, топленое, замороженное и кислое молоко, заготовленный в бочках подсоленный творог («сир») [1, с. 357; 6]. Особенно часто – кислое молоко (кисляк) и творог. Творог использовали как начинку для вареников, налыстников, делали из него сырники, ели просто так [6].

Как и на родине, украинцы из мяса больше всего употребляли в еде свинину. Наиболее ценным пищевым запасом, с точки зрения украинского крестьянина, было свиное сало. Украинцы в отличие от западных славян сало снимали вместе с кожей (шкура), предварительно опалив щетину. Затем, разрезав сало на полосы до шкуры, которую оставляли целой, его обильно солили и складывали в «скрит» либо в невысокие деревянные кадки и керамические «сложи», в которых оно и хранилось, или же подвешивали в полотняных торбах (котомка, сумка, мешочек) «в коморах» – недоступном для мышей месте. По сведениям информаторов из с. Лопатина солили обязательно теплое сало в «бодне» – бочка с ручками наверху и с крышкой, внутри бочки сделаны дырочки, чтобы стекал сок с сала. Сейчас «бодней» уже не осталось и сало солят в банках (кладут сало, лавровый лист, чеснок, соль), которые закатывают [6]. Из нутряного сала вытапливали смалец, который, как и шкварки, хранили в керамических «глеках» [5, с. 112; 6].

Украинцы употребляли в пищу практически всю свиную тушу. После тщательной обработки кишки и желудок использовали в качестве оболочки для приготовления колбас и зельца. Кишки, начиненные сырым мясом и «Пашиной» с добавлением чеснока и специй, назывались «ковбаса» (колбаса), а начиненные кровью, гречневой крупой и пашиной – «кровянка». Начинив желудок вареным мясом, ушами и щековиной, обильно приправленными чесноком и перцем, получали «зельц» (селькисон). Колбасу и кровянку запекали в печи сырыми. Готовые колбасы, предназначенные для длительного хранения, складывали в «сложи» и заливали смальцем [5, с. 112; 6]. Так жители с. Лопатина делали из свинины колбасу – «селькисон»: с головы обрезали шкурки добавляли ушки, почки, сердце, хвостика и мясо. Все это, варили с солью и лавровым листом и клали в вареные желудки, и отправляли в печку [6]. Делали свиную колбасу: резали кусочки сала и мяса, варили их, затем клали в желудки и запекали в печке [6]. Из мяса с живота делали рулет – «почеревок», из мяса с хребта делали биточки [6]. Не менее распространенным блюдом у украинских крестьян было тушеное мясо с картофелем – жаркое (печеня), а также тушеное мясо с заправкой из муки. Грудинку со свекольным квасом или капустным рассолом тушили с тертым ржаным хлебом. Из

ножек варили студень (холоденки), щедро приправляя его чесноком [6]. Телятина и говядина бывала на столе в основном во время осенних свадеб, а баранина чаще. Баранье жаркое готовили на небольшие торжества, из бараньих кишок и сычуга делали рубцы с луком и пшеном [6].

Рыба в пищевом рационе украинцев занимала значительное место. Рыбных блюд было немного, но готовили их значительно чаще мясных, не говоря уже о постах, когда мясо вообще запрещалось. Варили уху, в которую добавляли грибы; много ели жареной рыбы. Вяленую и сушеную в печи рыбу ели как отдельное блюдо, а в пост с ней варили борщи, юшки и кулеш. Из щуцкого фарша готовили «товчѣники», рыбные зразы; из мелкой рыбы, освобожденной от костей, – шарпанину с мукой или крупой. Из судака, осетра, линя варили студень (риба холодыня, рибячий холодец), на праздники в пост ели икру. Для зимнего поста запасали в небольших бочонках соленую рыбу [6].

Излюбленным напитком украинцев у себя на родине был квас из ржаных сухарей, отрубей, солода, а также из ягод, фруктов, березового сока, свѣклы. В Центральном Черноземье, на Кубани пили компот из сушеных фруктов и ягод – «узвар», готовили хмельную брагу, медовуху, самогон. Многие делали домашние настойки и наливки. Большинство селян издавна вместо чая заваривали мяту, липу, зверобой, шиповник, смородину, другие местные растения. С древности одним из наиболее распространенных на территории нынешней Украины мучных блюд был овсяный кисель. Позднее «киселем» стали именовать блюдо, приготовленное из фруктов и ягод с добавлением картофельного крахмала [5, с. 112]. Кисель служил своеобразным знаком окончания трапезы. После киселя положено вставать из-за стола. Многие делали домашние настойки и наливки. Водка с перцем (горылка) была известна на Украине уже к XVII в. Медовые напитки и ячменное пиво также пользовались большой популярностью [2, с. 572]. В с. Лопатино «горылку» не делали, так как существовал сухой закон, и пить запрещалось [6].

В качестве повседневного напитка украинцы Мордовии употребляли квас из ржаных сухарей, отрубей, солода, а также из ягод, фруктов, березового сока, свѣклы, компот (узвар) из сушеных фруктов и ягод [; 6]. По сведениям информаторов с. Лопатино наиболее употребляемыми напитками были квас из березового сока, причем в него добавляли пережаренный ячмень в отличие от с. Собич, откуда они приехали, и где в квас из березового сока добавляли изюм. Так же распространен был «узвар» – густой компот (типа киселя) из смеси сушеных ягод – яблок, вишни, смородины. Его изготавливали в основном на поминках [6]. Народная кухня славилась разнообразием настоек на травах, ягодах, и целебных корнях (зубровка, вишняк, спотикач и пр.) [5, с. 112]. Настойки готовили, прежде всего, в качестве лекарственных средств, но делают и вино. Так житель с. Лопатино Закатей Александр Васильевич с этой целью выращивает виноград [6].

В быту украинских крестьян широко была распространена глиняная посуда. Для приготовления пищи служили глиняные горшки, сосуды для толчения продуктов и запекания мучных блюд, молочные кувшины (гличики) миски и т. п. Необходимую принадлежность кухни составляли густые и редкие сита (решета), кочерга, деревянные ухваты (рогачі), лопаты для сажания хлеба в печь, ведра, бочки для воды, бочонки для кваса и т. д. Для соленья сала использовалась так называемая «бодня». Из дерева делалось также корыто для муки – «ночвы», для теста была кадушка – «дежка» [6]. Из чугуна посуды были распространены котлы (казани), сковороды. Посуда хранилась на специальных полках – Мисниках [6]. Обедали всегда вместе, из одной миски, деревянными ложками. У каждого члена семьи было свое место за общим столом. В очень больших семьях детей усаживали рядом за отдельный столик или высокую скамейку. После молитвы глава семьи первым начинал трапезу, а за ним, строго соблюдая семейную иерархию, приступали к обеду остальные [6]. По сведениям информаторов принимали пищу степенно, без разговоров и лишнего шума.

Таким образом, у этносов можно проследить фиксацию посредством определенной терминологии компонентов традиционной материальной культуры, что позволяет рассматривать текст и дискурс как объекты гуманитарных исследований, что подтверждает данная статья на примере традиционного питания украинцев проживающих в Республике Мордовия.

Источники и литература

1. Народы России: энциклопедия. – М., 1994. – 479 с.
2. Народы Европейской части СССР. – М., 1964. – 984 с. – (Т. 1).
3. Национальный состав населения Республики Мордовия // Итоги Всероссийской переписи населения 2002 года. – Саранск, 2005. – 97 с.
4. Статистический сборник. – Саранск, 2005. – № 932. – 71 с.
5. Украинцы. – М., 2000. – 535 с.
6. Полевой материал авторов, собранный в Республике Мордовия: Бороница Виктор Леонидович, 1948 г. р., С. Старое Шайгово, записи 2005 г.; Дзвзяк Мария Ивановна, 1954 г. р., п. Умет Зубовополянского района; Закатей Роза Александровна, 1931 г. р., с. Лопатино Лямбирского района, записи 2006 г.; Кириченко Тамара Григорьевна, 1938 г. р., г. Саранск; Кулаева Тамара Григорьевна, 1931 г. р.; Куликова Вера Константиновна, 1925 г. р., с. Сабур-Мачкасы Чамзинского района. Макарова Валентина Васильевна, 1953 г. р., Мушканова Таиса Григорьевна, 1936 г. р., с. Старое Шайгово, записи 2005 г.; Охотина Зоя Андреевна, 1918 г.р., г. Саранск, записи 2005 г.; Прокопьева Ульяна Ивановна, 1929 г. р., с. Лопатино, Лямбирского района, записи 2006 г.; Терентьева Светлана Николаевна, 1968 г. р., п. Умет Зубовополянского района; Шемет Пелагея Васильевна, 1927 г. р., с. Лопатино Лямбирского района, записи 2006 г.

УДК 42 + 4У

Нікульшина Т. М.

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ІРРЕАЛЬНОГО СВІТУ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)

В статті автор досліджує лінгвістичний аспект категорії ірреальності на матеріалі англійської та української мов. Представлені різні точки зору для розуміння ірреального світу. Багатовекторний характер аналізу визначає необхідність проведення аналізу.

Ключові слова: ірреальність, іменник, абстракція, референція.

Висвітлюється лінгвістичний аспекти категорії ірреальності на матеріалі англійської та української мов. Надано різні точки зору щодо розуміння ірреального світу. Багатовекторний характер досліджуваного поняття визначає необхідність проведення аналізу.

Ключові слова: ірреальний світ, іменник, абстракція, референція.

The article deals with the study of the linguistic aspect of the category of irreality in English and Ukrainian languages. The article gives a survey of different approaches to the notion «the world of irreality». Variety of problems resulted from investigation of the world of irreality states the necessity of the analysis.

Key words: irreality, noun, abstraction, reference.

Постановка проблеми. Сьогодні змінюється людське сприйняття світу, змушуючи людство по-новому підійти до проблеми співвідношення конкретно-чуттєвого та абстрактно-розумового пізнання. Неможливо не

погодитися з видатним російським мовознавцем О. С. Кубряковою, яка зазначає: «Найвизначніша здатність людини – не тільки відбивати оточуючий її світ, але й конструювати усередині нього нові ментальні простори – фантазійні, вигадані, уявні, а отже, створювати у ньому можливі світи заново. Комбінуючи та реконструюючи нові концептуальні структури і будуючи нові гіпотетичні об'єкти, ми розширяємо та розсуваємо власні межі нашої свідомості» [3]. Зацікавленість науковців у виявленні особливостей вербалізації людських уявлень про те, що реально існує лише у нашій свідомості, про нереальний світ, який моделюється на основі нашого сприйняття реально існуючого, оточуючого нас середовища визначає один з напрямків сучасних лінгвістичних досліджень. Виконання дослідження у зазначеному напрямі зумовлює його **актуальність**.

Постановка завдання.

Мета статті полягає у вивченні особливостей вербалізації ірреального світу. *Об'єктом* дослідження є ірреальний світ.

Матеріалом дослідження виступають словникові статті з лексикографічних джерел – одномовних словників, які складають емпіричну базу сучасної семасіології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ірреальний світ вивчається у різних площинах: з точки зору семантичних особливостей мови [6], філософії можливого [11], підсвідомого [4]. Проблема нереальних можливостей та неіснуючих предметів стали об'єктом досліджень не лише в лінгвістиці, але й в *історії* – D. S. Staley [12], *логіці* – Я. С. Голосовкер [2], Я. Хінтікка [5], *психології* – M. L. Bigge, M. P. Hunt [8] і навіть у *політиці* – M. Auge, A. Jacobs [7].

Багатовекторність розуміння ірреального світу простежується через значний синонімічний ряд номінантів, які використовуються на його позначення в сучасній англійській та українській мовах: *irreality/ірреальність, quasi-reality/квазіреальність, counterfactuality/контрафактивність, fiction/вигадка*. На відміну від української мови, в англійській мові зареєстровано значно ширший синонімічний діапазон номінацій на позначення ірреального світу: *fancy, quasi-existence, nonexistence, nonbeing, zone of uncertainty*.

Ірреальний світ – це світ, де здійснюється нездійснене, виконується невиконане і стає можливим неможливе. У широкому розумінні «до поняття ірреальності належить те, що не належить реальності» [9, с. 243], або «ситуації, які ми представляємо та бажаємо, щоб вони мали місце, належать до світу ірреальності» [10, с.172].

До сьогодні категорія ірреальності як об'єкт лінгвістичного дослідження розглядалася на морфологічному та синтаксичному рівнях, репрезентуючись за допомогою модальних слів та словосполучень, часток, сполучників, різних конструкцій тощо. Але ми вважаємо, що такий підхід звужує межі дослідження ірреального. Категорію ірреальності можливо проаналізувати за рахунок залучення інших мовних засобів, наприклад, іменників. Оскільки саме в лексичному складі мови вирізняються найсуттєвіші риси національно-мовної культури, вибір для аналізу іменників на позначення ірреальності не є випадковим – ця частина мови становить значний інтерес завдяки різноманітності своєї семантики.

Ірреальний світ формується

1) субстанційними предметами: *mirror* – ‘mirror, mirror on the wall, who’s the fairest of them all? A question asked by the wicked queen in the story of Snow White’ [17, с. 867] (Дзеркальце, дзеркальце, скажи: Хто найкраща з усіх? Це запитання ставить зла королева у історії про Білосніжку); *турс* – ‘жезл бога виноградарства й виноробства Діоніса та його супутників, увитий плющем і виноградним листям, із шишкою пінії на верхньому кінці’ [14, т. 3, с. 535]; **особами:** *Big Bad Wolf* – ‘an evil wolf who appears in various stories, trying to frighten, hurt or eat other characters’ [17, с. 111] (у різних історіях – злий вовк, який намагається налякати, нашкодити або з’їсти інших персонажів); *Ворон Воронович* – ‘міфічний персонаж, якому приписується добування живої води, викрадення шляхетних дівчат тощо’ [1, с. 96];

2) несубстанційними елементами, які можуть позначати:

а) психічний стан: *hallucination* – ‘seeing sth that is not really there (because you are ill or have taken a drug)’ [20, с. 289] (галюцинація – неправдиве сприйняття дійсності, оскільки Ви хворі або знаходитися під дією наркотику), *примара* – ‘те, що приснилося, примарилося’ [15, т. 7, с. 665];

б) силу: *karma* – ‘the force generated by a person’s actions held in Hinduism and Buddhism to perpetuate transmigration and its ethical consequences to determine his destiny in the next existence’ [21, с. 630] (в іудаїзмі та буддизмі сила, викликана життєвими вчинками людини та їх етичні наслідки для визначення долі людини у майбутньому); *фатум* – ‘у давніх римлян – таємнича сила, що нібито наперед визначає долю всього існуючого; неминучість; хрест, рокованість, приреченість, фатальність’ [14, т. 3, с. 649];

в) властивість: *holiness* – ‘the quality of being holy’ [18, с. 462] (святість – властивість бути святим); *демонізм* – ‘властивість за знач. демонічний (власт. демону, злий)’ [15, т. 2, с. 239];

г) дію: *Creation* – ‘God’s act of creating the Universe, the Earth, and all living things on Earth’ [17, с. 303] (дія Бога, спрямована на створення Всесвіту, Землі та усіх живих істот на Землі); *провидіння* – ‘дія уявної надприродної істоти, бога; вища сила’ [15 т.8, с.131];

д) явища: *illusion* – ‘something that seems to be different from the way it really is’ [16, с. 809] (ілюзія – неправдиве сприйняття дійсності); *марево* – ‘зорове явище в атмосфері, при якому біля горизонту з’являються уявні зображення наземних предметів або ділянок неба; у воді); *міраж* – ‘оптичне явище в атмосфері, при якому на горизонті з’являються уявні зображення наземних предметів або ділянок неба’ [15, т. 4, с. 745].

Більшість іменників мають лише внутрішні (семантичні) ознаки, оскільки індикатори ірреальності залучені до внутрішньої семантичної структури лексичних одиниць на позначення ірреальності. Взагалі, не існує чітко визначених зовнішніх формальних ознак ірреальності для іменників, хоча для деяких лексичних одиниць префікс і-можна вважати ознакою ірреальності, наприклад, *irreality*. Проте така ознака не може бути показником ірреального світу, на відміну, наприклад, від умовного способу дієслова.

Не маючи реальних референцій, ірреальний світ складається з об'єктів, які відрізняються від природних саме своїм номінальним характером. Наприклад, місцевість, позначена лексемами *hell* та *pai*: *hell* – ‘a place where the souls of bad people are believed to be punished after death’ [16, с. 759] (пекло – місце, куди, як вважають, потрапляють душі померлих грішників для покарання після смерті); *pai* – ‘місце (той світ), де блаженствують праведники після смерті’ [13, с. 493].

Як й у вигаданому світі, так й у реальному житті існують символи з різним значенням, але одним референтом: *chimera* – ‘1 something, especially an idea or hope, that is not really possible and can never exist 2 an imaginary creature that breathes fire and has a lion’s head, a goat’s body, and a snake’s tail’ [16, с. 257] (1 щось вигадане, ідея або надія, які не можуть існувати 2 химера, вигадана істота з головою лева, тулубом кози та хвостом змії); *vasilisk* – ‘1. Казкова тварина, яка вбиває своїм поглядом 2. Рід південноамериканських ящірок з родини ігуанових, з гребенем на спині та хвості’ [15, т. 1, с. 296]. Обидва значення лексичних одиниць *chimera* та *vasilisk* відсилають до одного й того ж референта, хоча їх значення не тільки не співпадають, але й позначають діаметрально протилежні поняття.

Ірреальний світ моделюється за допомогою повнозначних номінативних одиниць сучасної англійської та української мов, що є словами (*Apis, inferno, karma; Тугарин, амброзія, нірвана*) або словосполученнями (*Teenage Mutant Ninja Turtles, Big Bird, Never-never Land; змії Василиск, Макарійські острови, живильна вода*).

В уявному світі відбувається різка поляризація сфер Добра та Зла, які виступають як абсолютні категорії всесвітнього масштабу. Співвідношення номінативних одиниць за критерієм оцінної опозиції «позитивне/негативне» дозволяє стверджувати негативне сприйняття ірреальних субстанційних та несубстанційних елементів в англійській та українській картинах світу. Домінування в досліджуваних мовах одиниць із негативною оцінністю пояснюється тим, що реальність сприймається в процесі існування людини як щось нормальне, звичне, тоді як ірреальність асоціюється зі страхом та невідомістю перед новим буттям з його власними незрозумілими законами.

В ірреальному світі існують реальні якості (*нагодувати*), але у реальному житті не існують об'єкти, яким ці якості надаються: *manna* – ‘the food that God provided for the people of Israel during for their 40 years in the desert’ [19, с.780] (манна – їжа, якою Бог забезпечив ізраїльтян у пустелі на 40 років); *манна* – ‘їжа, що падала євреям із неба під час їх мандрівки по пустелі’ [15 т. 4, с. 623].

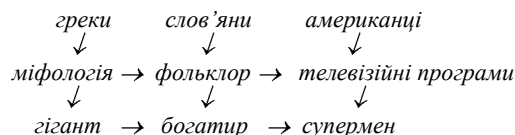
Лексичні одиниці вербалізують ірреальні поняття **різних рівнів абстракції**. Наприклад, уявні страви за ступенем абстракції поділяються на 3 підгрупи:

– 1-й ступінь абстракції: абстрагується хімічний склад: *elixir* – ‘a magic liquid that is believed to cure illnesses or to make people live for ever’ [19, с.407] (еліксир – чудодійний напій; вважається, що він лікує хвороби та дозволяє жити людям вічно); *еліксир* – ‘чудодійний напій, який намагалися одержати алхіміки, щоб продовжити людське життя, зберегти молодість’ [15 т. 2, с. 474];

– 2-й ступінь абстракції: гіперболізуються властивості: *philtre* – ‘a magic drink intended to make a person fall in love’ [17, с.1008] (магічний напій, спрямований на те, щоб закохати людину); *мертва вода* – ‘фольклорний образи води, яка забирає сили’ [13, с.107];

– 3-й ступінь абстракції: абстрагується хімічний склад і гіперболізується поява: *manna* – ‘the food that God provided for the people of Israel during for their 40 years in the desert’ [19, с.780] (манна – їжа, якою Бог забезпечив ізраїльтян у пустелі на 40 років); *манна* – ‘їжа, що падала євреям із неба під час їх мандрівки по пустелі’ [15, т. 4, с. 623].

Ірреальний світ генерується поза конкретно нацією, вербалізується певним соціумом і супроводжується національно-специфічними тонкощами – світовідчуттям, світоосмисленням та світооцінкою. В ірреальному просторі відбиваються не тільки риси різних цивілізацій, а й багатьох історичних епох:

Номінативні одиниці, що моделюють ірреальний світ, характеризуються суб'єктивністю, тому що формуються на основі особистого досвіду перцептивної діяльності людини. Неможливо говорити про об'єктивність під час формування уявного світу, оскільки він конструюється та репрезентується за допомогою людських уявлень, а відомо, що «скільки людей – стільки точок зору».

Проведений аналіз дозволив зробити наступні **висновки**:

– спорідненість уявлень людей з різною пракультурою про сутність ірреального світу, свідчить про універсальність досліджуваного поняття;

– багатовекторність досліджуваного поняття визначає його численні синонімічні номінації;

– об'єкти ірреального світу відрізняються від наявних своїм номінальним характером;

– ірреальний світ формується субстанційними предметами, особами, а також несубстанційними елементами;

– ірреальний світ характеризується динамічним розвитком.

У подальшому вважаємо **перспективним** дослідження механізму, завдяки якому функціонує уявний світ. Аналіз мови та мовних явищ не в статичці, а в динаміці передбачається у казці – одній з форм репрезентації мови.

Джерела та література

1. Войтович В. М. Українська міфологія / В. М. Войтович. – К.: Либідь, 2005. – 664 с.
2. Голосовкер Я. Э. Логика мифа / Я. Э. Голосовкер. – М.: Наука, 1987. – 218 с.
3. Кубрякова Е. С. О когнитивных процессах, происходящих в ходе описания языка / Елена Самойловна Кубрякова // Выступление на Круглом столе «Исследование познавательных процессов в языке» (3 ноября 2009 г.). – М.: Институт языкознания РАН, 2009. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ralk.info>.
4. Левицький А. Е. СОН та МРІЯ як номінації квазіреальності у східнослов'янських і західногерманських лінгвокультурах / А. Е. Левицький // Мовні і концептуальні картини світу: зб. наук. праць. – 2009. – Вип. 26. – Ч. 3. – С. 410-416.
5. Хинтиikka Я. Логико-эпистемологические исследования / Я. Хинтиikka [ред. д. филос. н. В. Н. Садовский, д. филос. н. В. А. Смирнов]. – М.: Прогресс, 1980. – 447 с.
6. Черемисина Н. В. Семантика возможных миров и лексико-семантические законы / Н. В. Черемисина // Филологические науки. – 1991. – № 2. – С.111-117.
7. Auge M. An Anthropology for Contemporaneous Worlds / M. Auge, A. Jacobs. – Stanford: Stanford University Press, 1999. – 144 p.
8. Bigge M. L. Psychological foundations of education: an introduction to human development and learning / M. L. Bigge, M. P. Hunt. – Harper, 1962. – 530 p.
9. Langacker R. W. Foundations of Cognitive Grammar: Descriptive Application / R. W. Langacker. – Stanford: Stanford University Press, 1999. – 628 p.
10. Radden G. Cognitive English grammar / G. Radden, R. Dirven. – John Benjamins Publishing Company, 2007. – 374 p.
11. Rescher N. Imagining Reality: a study of unreal possibilities / N. Rescher. – Open Court Publishing, 2003. – Vol. 331. – 298 p.
12. Staley D. J. History and future: using historical thinking to imagine the future / D. J. Staley. – Lexington Books, 2006. – 175 p.

Список лексикографічних джерел

13. Знаки української етнокультури. Словник-довідник / [авт.-уклад. В. В. Жайворонок]. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
14. Новий тлумачний словник української мови в 3 томах / [укл.: В. Яременко, О. Сліпущко]. – К.: Аконті, 2006. – 1086 с.
15. Словник української мови у 11 томах / [за ред. І. К. Білодіда]. – К.: Наукова думка. – 1971-1980.
16. Longman Dictionary of Contemporary English / [ed. by A. Gadsby]. – 2006. – 1949 p.
17. Longman Dictionary of English Language and Culture. – Addison Wesley Longman, 1998. – 1568 p.
18. New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language / [ed. by B. S. Cayne]. – Lexicon Publications, 1986. – 1248 p.
19. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English / [ed. by S. Wehmeier]. – Oxford: Oxford University Press, 2003. – 1540 p.
20. Oxford Wordpower Dictionary / [ed. by S. Wehmeier]. – Oxford: Oxford University Press, 1999. – 746 p.
21. Webster's New Collegiate Dictionary / USA: Springfield, Massachusetts, 1974. – 894 p.

КАРТИНА МИРА И ЯЗЫКИ ЕВРОПЕЙСКОГО ПСИХОТИПА

В статье рассматриваются некоторые дискуссионные вопросы в переводческом анализе феномена замены слов общей семантики (гиперонимов) исходного языка на слова более узкой семантики (гипонимы) целевого языка.

Ключевые слова: перевод, языки европейского психотипа, гиперонимы, гипонимы.

У статті розглядаються деякі дискусійні питання у перекладацькому аналізі явища заміни слів загальної семантики (гіперонімів) вихідної мови словами вузької семантики (гіпонімами) цільової мови.

Ключові слова: переклад, мови європейського психотипу, гіпероніми, гіпоніми.

The article considers some controversial points in the translation analysis of the phenomenon of substitution of general words of the source language (superordinates) for more specific words of the target language (hyponyms).

Key words: translation, languages of the European psychotype, general words, specific words.

В настоящей статье рассматривается явление **переводческой конкретизации**, закономерность которой зависит от более или менее выраженной тенденции соответствующей пары языков представлять концепты в виде общего или единичного.

Объектом анализа были пять наиболее инвестиционно-привлекательных языков в мире: английский, немецкий, французский, испанский и русский [4]. В картине мира этих языков обнаруживается много общего, поскольку все они принадлежат одному психическому складу [1]. Из этих языков к единичному представлению концептов более других тяготеет русский язык [2], к общему – французский. Столь же повсеместно отмечается, что в языках европейского психотипа слова широкой семантики наиболее присущи французскому языку. Андре Жид сравнил это качество французского языка с рисунком, выполненным простым карандашом, изящество которого превосходит рисунки, сделанные красками: «Il est du génie de notre langue de faire prévaloir le dessin sur la couleur» (Gide, *Lettre sur le langage, Amérique française*, November 1941) [7, с. 52].

«В любом языке есть слова с более общим или с более конкретным значением, выражающие родовые или видовые понятия: слово «собака» называет больший класс объектов, чем слово «бульдог» [3, с. 161]. Принято считать, что в английском языке есть много слов, требующих конкретизации в процессе перевода на русский язык. Так, в большинстве случаев при переводе на русский язык конкретизации подлежат английские глаголы речи (такие, как say и tell), глаголы движения (такие, как get, take, give, make, come, go и др.), глаголы бытия и обладания (такие, как be и have), существительные man, woman, person, creature, thing и др. Изменения русского глагольного сказуемого в английское именное всегда требует конкретизации глагола be:

She is at school. – Она **учится** в школе.

The concert was on Sunday. – Концерт **состоялся** в воскресенье.

He is in the Army. – Он **служит** в армии.

Некоторые английские существительные представляют собой очень неудобный материал для перевода из-за широкого диапазона их неизбежной конкретизации:

АИТ *The hotel has conference facilities.* – ИИП *El hotel dispone de sala(s) de conferencia.*

АИТ *There was but little need of postal facilities.* – РИП В почтовых **услугах** практически не было потребности.

АИТ *facilities for the disabled.* – ФИП *installations pour les handicaps.*

Одно из самых спорных положений теории конкретизации гласит: «Дифференциация значений возможна без их конкретизации» [5, с. 48]. В качестве примеров приводятся замены слов широкой семантики другими словами широкой семантики: *the orgasmic acme of ruthless newspaper jingoism* – вакханалия **оголтелого** газетного шовинизма). Это положение Я. И. Рецкера – пожалуй, самое запутанное место его блистательного труда. Вслед за Н. К. Гарбовским я считаю, что причина отсутствия ясности в этом положении объясняется попыткой поместить три трансформации (дифференциацию, конкретизацию и генерализацию) в рамки одного логического отношения **подчинения**. В рамках данного отношения разница между дифференциацией и конкретизацией исчезает [2, с. 442]. В основе дифференциации лежит иной тип логических отношений между понятиями: **перекрещивания**. Другими словами, в случае дифференциации речь идёт о такой синонимической замене, в которой гипо-гиперонимические отношения играют периферийную роль (в отличие от конкретизации и генерализации, где эти отношения актуализируются).

Н. К. Гарбовский даёт следующее определение дифференциации:

«Под дифференциацией понятия следует понимать такой вид лексических замен, при котором слово или словосочетание оригинального текста заменяется словом или словосочетанием в тексте перевода на основе общей архисемы, при этом дифференциальные семы могут оказаться различными» [2, с. 443].

Дифференциация может актуализироваться как отношения контраста (антонимии) между синонимами:

Why is it that we always convince a man, but persuade a woman?

Общая сема между выделенными синонимами – убеждение. Однако глагол **persuade** имеет более конкретное значение за счёт дифференциальной семы побуждения к действию. Эта сема является основанием шутильной импликации: мужчина смотрит на женщину всегда с вождением.

В связи с явлением синонимической дифференциации интересным материалом является немецкое название периода в истории немецкой литературы (1767-1785), связанного с отказом от культа разума, свойственного классицизму, в пользу предельной эмоциональности и описания крайних проявлений индивидуализма: «*Sturm und Drang*». Широкая семантика этих существительных традиционно передаётся как «*буря и натиск*» в русском переводе, где отношения синонимии, наблюдающиеся в оригинале («шторм и натиск»), становятся менее очевидными. Конечно, между *штормом* (*бурей*) и *штурмом* есть зона общих сем (хотя эта пара – омонимы, которые чаще всего не имеют общих сем): звуковое оформление (шум), внезапность и интенсивность протекания действия. Но значение *штурм* представляется более актуальным с учётом второго синонима оригинала *Drang*, а также с учётом исторического контекста: представители этого движения именно **штурмовали** принципы классицизма. Ещё более своеобразно толкует эти синонимические отношения английский перевод: «*storm and stress*». Такой перевод сопровождается словарным разъяснением, указывающим на дискуссионный характер принятого варианта: the conventional translation is «*Storm and Stress*»; a more literal translation of *Drang* might be «*urge*,» «*longing*,» or «*impulse*».

О дифференциации значений без их конкретизации представляется возможным говорить, когда один денотат получает несколько синонимических обозначений на одном уровне абстракции. Спорным считается замена лексического повтора в ИТ синонимическими вариантами в ПТ, что происходит ниже в РИП (в то время как АИП воспроизводит лексический повтор ФИТ дословно). Неуместная синонимия получила в переводоведении ироническое название «**элегантные вариации**» [6, с. 74]. Действительно, и без сопоставления с адекватным переводом можно усомниться в целесообразности установления ограничительно-конкретизирующих отношений в

синонимическом ряду *мир – мирок – свет* (перевод, на мой взгляд, является неуклюжим и представляет собой классический образец нарушения принципа экономии языкового материала):

ФИТ *Quell singulier monde que ce monde parisien!* (Zola. Nana)

РПТ *Совсем особый, удивительный мир, этот мирок парижского света!*

АПТ *What a strange world was this world of Paris!*

Приведённый пример как будто подтверждает мысль о нецелесообразности использования синонимических ресурсов ПЯ при передаче лексического повтора. Однако, едва ли в этом вопросе можно сделать однозначный вывод. Утвердившийся в переводоведении термин Генри Фаулера обозначает случаи неоправданного использования синонимии, что ведёт к утрате однозначности в установлении референта. Если по отношению к выше приведённому примеру вполне можно говорить о размытости референта (странно называть одно и то же *миром, мирком и светом*), то появление «элегантных вариаций» в других случаях является вполне оправданным.

По моим наблюдениям, русский перевод отдаёт систематическое предпочтение «элегантным вариациям». Такая последовательность в этом деле может быть только результатом стилистической традиции, которой обязаны следовать переводчики.

Несовпадение картин мира, актуализирующее своеобразие дифференциации концептов в разных языках, выступает особенно ярко в тех случаях, когда денотатом является предмет материального мира. Классическим примером, который воспроизводят едва ли не все учебники перевода, является английское существительное **drugstore**. Поскольку такой материальный объект отсутствует у нас, то переводчику остаётся выбирать между частичным эквивалентом (магазин, аптека или закусочная – в зависимости от контекста), транскрипцией (драгстор), заимствованием (*drugstore*) или пояснительным переводом в духе дефиниции, приведённой выше. Немецкий и французский предпочитают заимствование (в немецком единственная дань языковым нормам ПЯ – большая буква: *Drugstore*). Испанский предлагает пояснительный перевод: *establecimiento que vende medicamentos, cosméticos, periódicos y una gran variedad de artículos*.

Есть примеры не столь известные, но не менее выразительные.

ИИТ: *Atravesó la sala de visitas y la sala de estar...* (G. G. Marquez. Cien años de soledad).

РПТ: Он прошёл через *гостиную* и *залу*...

АПТ: *He went through the parlor and the living room.*

НПТ: *...durchschritt er Besuchs- und Wohnzimmer.*

ФПТ: *Il traversa le salon et la sale commune.*

Испанские словосочетания *la sala de visitas* и *la sala de estar* имеют в русском языке одинаковые вариантные соответствия *гостиная* и *зал (зала)*, которые используются в русском языке как абсолютные синонимы, потому что для нас оба слова относятся к одному и тому же материальному объекту. Анализ словарных дефиниций говорит о том, что такая же ситуация наблюдается в английском, немецком и французском. Таким образом, во всех текстах перевода появляется оттенок чужеродности (явление гибридизации), который можно было бы избежать с помощью привлечения имени, которое может быть противопоставлено как *гостиной*, так и *залу*: *Он прошёл через прихожую и залу*.

К случаям появления дифференциации с ситуативно-обусловленной конкретизацией следует отнести некоторые примеры модной номинации (*buzz words*), которыми пестрят газеты. Речь идёт о том, что некоторые слова и словосочетания в рамках жанра «новости» приобретают дифференциальные признаки, не зарегистрированные словарями. Так, английское слово **surge** имеет словарное значение «фронт, наращивание» (войск, усилий, инвестиций и т. д.) и предполагает в этом случае контекстуальную конкретизацию. Использование этой метафоры без формальной конкретизации позволяет предполагать, что на некоторое время данное слово стало носителем имплицитной конкретизации. В декабре 2009 года англоязычные масс медиа пестрели заголовками **Obama has approved the surge** (Обама одобрил отправку подкреплений в Афганистан). Это выражение оказалось крепким орешком для сильных студентов инъязы, которые не всегда следят за англоязычными выпусками новостей, что является серьёзным препятствием для постижения метонимического «айсберга».

Выводы

1. Конкретизация, как и другие типы модуляции, является универсальной модификацией, действующей в любой паре языков. Возможность / невозможность сохранения уровня абстракции зависит от типологических соответствий конкретной пары языков.

2. Сохранение уровня абстрактности является одним из требований стратегии Шлейермахера, но даже в условиях этой стратегии языковая асимметрия, стилистические нормы принимающей культуры и контекст вынуждают в большинстве случаев обращаться к **приёмам семантической модификации**.

3. Конкретизация – один из самых частотных приёмов семантической модификации, который по причине своей частотности получил отдельное имя, в то время как большинство из них имеет общее название: **модуляция** (смысловое развитие).

4. Тенденция к общему представлению концептов во французском языке не является в языках европейского психотипа столь очевидной в парах французский – английский, французский – немецкий, французский – испанский, как тенденция русского языка к единичному в парах английский – русский, французский – русский, немецкий – русский, испанский – русский.

Источники и литература

1. Балли, Шарль. Французская стилистика (перевод с французского К. А. Долинина) / Шарль Балли. – М.: Иностранная литература, 1961. – 395 с.
2. Гарбовский Н. К. Теория перевода / Н. К. Гарбовский. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2004. – 544 с.
3. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение: учебное пособие / В. Н. Комиссаров. – М.: ЭТС, 2001. – 424 с.
4. Овсянников В. В. Инвестиционная привлекательность языка и перевод / В. В. Овсянников // IX Международная научная конференция по переводоведению «Федоровские чтения»: Тезисы докладов (Санкт-Петербург, 18-20 октября 2007 г.) / Отв. ред. проф. И. В. Недялков – СПб.: Факультет филологии и искусств СПбГУ, 2007. – С. 48-49.
5. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика: очерки лингвистической теории перевода / Я. И. Рецкер. – М.: РВалент, 2004. – 240 с.
6. Newmark, Peter. A Textbook of Translation / Peter Newmark. – Longman, 2003. – 292 p.
7. Vinay, Jean-Paul. Comparative Stylistics of French and English: A Methodology for Translation / Jean-Paul Vinay, Jean Darbelnet (translated and edited by Juan C. Sager, M.J. Hamel) – Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1995. – 358 p.

АЛЛЮЗИЯ АНГЛОЯЗЫЧНОГО ГАЗЕТНОГО ЗАГОЛОВКА

В статье газетный заголовок рассматривается как жанр закономерного скопления аллюзий, перевод которых представляет проблему в принимающей культуре.

Ключевые слова: газетный заголовок, аллюзия, интертекстуальность, языки европейского психотипа, адаптация.

У статті газетний заголовок розглядається як жанр закономірного накопичення алюзій, переклад яких становить проблему у приймаючій культурі.

Ключові слова: газетний заголовок, алюзія, інтертекстуальність, мови європейського психотипу, адаптація.

The article considers the newspaper headline as a genre of predictable concentration of allusions the translation of which poses a challenge to the recipient culture.

Key words: newspaper headline, allusion, intertextuality, languages of the European psychotype, adaptation

Сведения, содержащиеся в газетных заголовках, охватывают информацию на «злобу дня». Нехватка времени, мешающая занятому работой и вечно спешащему человеку получать более детальную информацию об окружающем мире, заставляет его ограничиваться беглым просмотром заголовков. Если заголовок не сочли достаточно увлекательным, чтобы прочесть статью, то актуальный коммуникативный потенциал обычного человека ограничивается сведениями заголовочного жанра. Примерно такая же стратегия в чтении английской периодики обнаруживается у тех, для кого английский не является родным языком. Казалось бы, языки одного психического склада, каковыми являются английский и русский, неуклонно конвергируют в своём развитии и обеспечивают тем самым надёжные информационные каналы, но на самом деле процесс культурного обмена идёт не столь безоблачно: здесь на каждом шагу ждёт ребус, для решения которого требуется не только и не столько хорошее владение английским языком, сколько глубокие знания англоязычной культуры.

Цель настоящей статьи – показать актуальность системного описания лексики англоязычного газетного заголовка. Теоретическими основаниями данного исследования послужили следующие наблюдения.

1. Компрессия информации в газетном заголовке порождает причудливые языковые единицы, устанавливающие свои правила коммуникативной игры – очень часто противоречащие грамматическим нормам [6].

2. Англоязычный заголовок обнаруживает тенденцию к последовательному отбору некоторых слов, которые в их синонимических рядах благодаря этому свойству можно определить в качестве «заголовочных». Броский характер этих слов отчасти объясняется присущей им гиперболой [11].

3. Англоязычный газетный заголовок – крайний случай зависимости интерпретации от фоновых знаний [8]. Метонимический «айсберг» заголовка – очень сложное препятствие на пути к интерпретации информационных сигналов [10].

4. Когнитивные сценарии, связанные с войной, занимают центральное место в стилистическом инструментарии газетного английского [7].

5. В основе метонимического «айсберга» систематически используются аллюзии, специфические для англоязычной картины мира [1]. Изучение аллюзии – мост в иноязычную культуру [9].

Стилистическая стратегия составителей заголовка продиктована дефицитом времени и газетного пространства: «Behind every newspaper headline lurks a newspaper deadline».

Это приводит сплошь и рядом к незапланированному комическому эффекту. В Интернете [12] можно найти подборку забавных газетных заголовков: **Iraqi Head Seeks Arms** – речь идёт о том, что глава иракского государства пытается приобрести оружие; незапланированная ассоциация возникает на основе многозначности существительных **head** и **arms**: *иракская голова ищет руки. **Two convicts evade noose, jury hung** – здесь говорится не о повешенных присяжных, разумеется, а о том, что их мнения разделились (причина двусмысленности – многозначность причастия **hung**). **Safety experts say school bus passengers should be belted** – эксперты по технике безопасности требуют, чтобы пассажиры пристёгивались, а не того, чтобы их порол ремнём (причина двусмысленности – многозначность глагола **belt**).

Особое место среди смешных заголовков занимают заголовки с неприличной ассоциацией: **Queen Mary having bottom scraped** – предполагается скрести днище корабля, носящего имя **Queen Mary**, а не мягкое место женщины королевского сана. **Panda mating fails – veterinarian takes over** – каким образом ветеринар «берётся за дело», когда спаривание у мишек панда не получилось, остаётся догадываться. **NJ judge to rule on nude beach** – здесь причиной комического эффекта является многозначность синтаксической конструкции **to rule on nude beach**: судья должен принять решение не на нудистском пляже, а о нудистском пляже. По моим наблюдениям, больше всего читающую публику развлекал заголовок **Tiger Woods Plays With his Own Balls: Nike says** (интересно, почему знаменитый гольфист не подал в суд на «Найк» за то, что его обвиняют в занятии онанизмом?) Читательские форумы полны таких случаев: **When my mate's local Tory MP Terry Dicks lost his seat at the 1996 election the local paper's headline was «DICKS OUT»** (фамилия злополучного депутата в написании и произношении совпадает с непечатным обозначением во множественном числе мужского полового органа).

Разнообразные исследования англоязычного заголовка отнюдь не случайно обнаруживают поразительное единство в принципах отбора материала: объектом особого интереса считаются заголовки, демонстрирующие поистине безграничные возможности английского языка в области компрессии информации, а также лудические заголовки, стиль которых определяется стремлением озадачить или развлечь читателя, что является причиной использования самых разных механизмов обманутого ожидания. Классическим образцом таких заголовков являются примеры из лингвистической классики: **TERRIBLE GALE IN THE CHANNEL – CONTINENT ISOLATED** [5, с. 26]. Стилистический эффект знаменитого заголовка в газете «Таймс» объясняется тем, что упоминание изоляции обычно предполагает отделение меньшего от большего. Поэтому в «правильной» картине мира надо бы говорить о том, что непогода отрезала британские острова от континента, а не наоборот. Такое построение хорошо соответствует менталитету жителей туманного Альбиона, которые, как известно, влюблены в свои маленькие острова и считают их центром мироздания, а на всё «континентальное» смотрят сверху вниз. На таких примерах Г. Г. Почепцов демонстрировал явление языковой относительности, но в настоящей статье они упоминаются в другой связи: как яркие представители метонимического «айсберга».

Аллюзия (лат. *allusio* – шутка, намёк) – стилистическая фигура, содержащая явное указание или отчётливый намёк на некий литературный, исторический, мифологический или политический факт, закреплённый в текстовой культуре или в разговорной речи. Аллюзию не следует отождествлять с интертекстуальностью и похищенным дискурсом, которые охватывают более широкий класс явлений и связаны с аллюзией родо-видовыми отношениями [2; 4].

Не любая аллюзия, вошедшая в обиход, удостоивается ранга заголовка – для такого ранга нужны не только стойкие ассоциации, но и яркая, меткая и неожиданная импликация. Так, американский актёр Гэри Коулмэн подарил соотечественникам реплику, которую он произносил с неподражаемой мимикой **what you talkin' bout willis?** Эта реплика удостоилась звания catchphrase (броская фраза, популярное выражение) и стала ассоциироваться с именем актёра, хотя ничего особенного (nothing special) в ней нет. Эту реплику принято сейчас употреблять, когда собеседник не понимает, о чём идёт речь. То же самое можно обозначить нейтральным способом: I didn't quite get you. Несмотря на популярность данной аллюзии в англоязычном дискурсе, заголовочной она не стала: ничего остроумного за ней не скрывается.

Типичный случай заголовочной аллюзии: **McDating** («The Economist», February 2-8, 2002). Этот краткий заголовок, будучи авторским новообразованием, привлекает внимание сам по себе, но полное значение его раскрывается из текста статьи, в которой говорится о попытке максимально ускорить и упростить процесс знакомства, придать ему некоторый оттенок массовости и общедоступности, на что и делается намек с помощью формы заголовка (...entrusting your life to a social equivalent of the Big Mac).

Заголовок может содержать двойную аллюзию: **Once and Future NATO** («The New York Times», April 1, 2008). Первая аллюзия имеет в виду бестселлер Т. Х. Уайта «**The Once and Future King**», в котором писатель изложил свои представления об идеальном обществе. В свою очередь название книги Уайта – перевод мифологической надписи на могиле легендарного короля бриттов Артура: **Hic jacet Arthurus, Rex quondam Rexque futurus** (здесь лежит Артур, король в прошлом и король в будущем). Рассматриваемая аллюзия имеет иронический подтекст: НАТО не следует самообольщаться, потому что эйфория, вызванная приёмом в блок новых стран, только маскирует серьёзные проблемы альянса.

Один из наиболее распространённых источников заголовочной аллюзии – классическая литература. **Barack Obama rewrites war and peace for Nobel audience** (From Times Online, December 11, 2009) – аллюзия на знаменитый роман Толстого «Война и мир». Импликация – скепсис в отношении заслуг Обамы в деле защиты мира (американский президент стал лауреатом нобелевской премии мира). Заголовок **Ours Not To Reason Why** («Slate», September 26, 2002) представляет собой аллюзию на знаменитое стихотворение Альфреда Теннисона «The Charge of the Light Brigade». В заголовке обыгрываются строки:

*Their's not to make reply,
Their's not to reason why,
Their's but to do and die;*

Стилистическая импликация – критика английского премьера, который безоговорочно выполняет команды Буша и тем самым подвергает риску жизнь английских солдат (в результате нелепого приказа лёгкая кавалерия потеряла цвет английской аристократии в безумной атаке под Балаклавой 25 октября 1854 года).

Вообще, военная аллюзия занимает почётное место в лексике английского заголовка. **Is Russell Crowe losing a gladiatorial battle with the bulge?** («Telegraph», Aug 26, 2008) – риторический заголовок, который Стивен Адамс предпослал своему материалу, сопровождается фотографией располневшего «гладиатора», который проиграл борьбу за талию (**Battle of the Bulge**). Это выражение в прямом значении – битва за «выступ» – Арденнское сражение, в котором немцы предприняли последнюю отчаянную попытку уничтожить контрнаступлением наступающие армии англо-американцев. Ныне это выражение употребляется юмористически в отношении «героических усилий» по соблюдению диеты во имя «ликвидации выступов» на животе.

В связи с почётным местом военной аллюзии в лексике заголовка нельзя не упомянуть одно широко известное выражение, которое часто можно встретить в статусе заголовочной аллюзии: *on a wing and a prayer*. Употребляется по отношению к невероятно трудному, но успешно завершившемуся предприятию. Это из песни Comin' In on a Wing and a Prayer, впервые прозвучавшей в США в 1942 г.; в России известна под названием «Бомбардировщики» (авторы русского текста С. Болотин, Т. Сикорская). Хотя русское общество давно отвергло атеизм, в переводе аллюзии на русский используется традиционная адаптация: на честном слове и на одном крыле. Несколько примеров: **Ugo Monye back on wing and prayer to face All Blacks** («The Sunday Times», December 21, 2008) – речь идёт о регбисте, которому глубокая вера в бога помогает преодолевать трудные испытания.

Michael Perham: on a wing and a prayer («Telegraph», September 15, 2009) – рассказывается о 17-летнем подростке, который совершил на яхте одиночное кругосветное путешествие.

Adonis Blue butterfly: on a wing and a prayer («Telegraph», 02 Jul 2009) – рассказывается о том, как помогают выжить бабочке.

Выводы.

1. Метонимический «айсберг» англоязычного заголовка представляет собой особенно сложное препятствие для понимания тогда, когда в его организации участвует аллюзия.

2. Не каждая аллюзия может стать «заголовочной». Такой статус аллюзия получает под влиянием таких факторов, как частотность использования и стилистическая привлекательность.

3. Ярким представителем класса заголовочных аллюзий является цитата из песни времён второй мировой войны «On a wing and a prayer». Адаптационный перевод данного выражения – «на честном слове и на одном крыле» – также используется в качестве заголовочной аллюзии в русскоязычной печати. Правда, в отличие от практики англоязычного дискурса, в котором выражение «on a wing and a prayer» охватывает самые разные ситуации, в наших газетах выражение используют в статьях об авиации.

Источники и литература

1. Кюсе М. И. Лингво-когнитивные аспекты аллюзии (на материале заголовков английских и русских журнальных статей): дис. ... кандидата филолог. наук: 10.02.20/ М. И. Кюсе. – МГУ, 2002. – 243 с.
2. Овсянников В. В. «Похищенный» дискурс англоязычных масс-медиа / В. В. Овсянников // Нова філологія : збірник наукових праць. – Запоріжжя: ЗНУ. – 2005. – № 2 (22). – С. 209-214.
3. Овсянникова Е. В. Заголовок англоязычной прессы и проблема взаимодействия культур / Е. В. Овсянникова // Когнитивные сценарии коммуникации. На перекрестке языков и культур: доклады международной конференции. – Симферополь: Издательство ТНУ им. В. И. Вернадского, 2002. – С. 207-208.
4. Овсянникова Е. В. Интертекстуальность как переводческая проблема/ Е. В. Овсянникова // Культура народов Причерноморья: научный журнал. – 2009. – № 168. – Т. 2. – С. 143-146.
5. Почепцов Г. Г. Язык и юмор/ Почепцов Г. Г. – 3-е изд. – К.: Вища шк., 1990. – 327 с.
6. Суворов С. П. Особенности стиля английских газетных заголовков / С. П. Суворов // Язык и стиль. – М.: Мысль, 1965. – С. 179-195.
7. Hartley, John. Understanding news / John, Hartley – London and New York: Routledge, 1995. – 203 p.
8. Leech, Geoffrey N. Style in fiction / Geoffrey N. Leech, Michael H. Short. – London and New York: Longman, 1985. – 402 p.
9. Leppihalme, Ritva . Culture bumps: an empirical approach to the translation of allusions / Ritva Leppihalme. – Toronto: Univ. of Toronto Press, 1997. – 241 p.
10. Parrot, Fred. Inescapable metonymy – or, life at the shallow end (know what I mean?) / Fred Parrot // English Today. – 1999. – Vol. 15, № 1. – P. 52- 54.

УДК 81'367

Оленяк М. Я.

ПРОТИСТАВНІ УТОЧНЮВАЛЬНІ КОНСТРУКЦІЇ ЯК ОДИН ІЗ ПЕРИФЕРІЙНИХ ЗАСОБІВ ВИРАЖЕННЯ УТОЧНЕННЯ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ, УКРАЇНСЬКОЇ ТА ПОЛЬСЬКОЇ МОВ)

Рассматривается логическая основа противопоставительных уточнений, их языковые характеристики, а также аспекты отражения ими внеязыковой действительности. Являясь одним из видов уточнительных конструкций, противопоставительные уточнения имеют как общие, так и специфические признаки этой категории.

Ключевые слова: уточнение, противопоставление.

Розглядається логічна основа протиставних уточнень, їх мовні характеристики, а також аспекти відображення ними позамовної дійсності. Будучи одним із видів уточнювальних конструкцій, протиставні уточнення володіють як загальними, так і специфічними ознаками цієї категорії.

Ключові слова: уточнення, протиставлення.

The paper deals with the logical basis of oppositional specifying constructions, their features as well as the aspects of extralinguistic reality they reflect. Being one of the kinds of specification, oppositional specifying constructions possess both general and specific criteria of the category.

Key words: specification, oppositional construction.

Проблема уточнення в лінгвістиці стала фокусом дослідження порівняно недавно, у другій половині ХХ століття. Певні досягнення у цій галузі мають насамперед українські та російські граматисти, до яких належать: О. Г. Руднев, Ф. Н. Бондаренко, А. Ф. Прияткіна, Є. М. Сидоренко та ін. Однак, не зважаючи на те, що категорія уточнення досліджується протягом пів століття, існує чимало питань, які залишилися поза увагою дослідників, що і зумовлює актуальність даної статті.

Протиставне уточнення є одним із периферійних, неспеціалізованих та маркованих засобів вираження уточнення, яке не лише збагачує зміст висловлювання, але й відображає відповідну інтенцію мовця; саме аналіз комунікативного потенціалу протиставних уточнювальних конструкцій і є метою даної публікації. В усіх трьох мовах, що досліджуються, такий вид уточнень реалізується у синтаксичних протиставленнях з відокремленим уточнювальним членом.

Логічною основою для категорії уточнення у лінгвістиці слугують контрарні поняття, тобто такі, що передбачають існування проміжних понять, котрі в мовному контексті і є тими можливими альтернативними варіантами, які призвані блокувати уточнення.

Мовними характеристиками протиставного уточнення є:

а) в англійській мові: відокремлення, заперечна частка *not* (інколи протиставний сполучник *and* з цією часткою) та відповідна інтонація, властива уточненню. До факультативних критеріїв можна віднести наявність антонімічних слів та прислівник *never*, який інколи вживається замість заперечної частки *not* для підсилення значущості сказаного.

б) в українській мові: відокремлення, заперечна частка *не* (інколи протиставний сполучник *а* з цією часткою) та відповідна інтонація, властива уточненню. Факультативним критерієм можна вважати лексичне значення антонімічних слів;

в) у польській мові: відокремлення, заперечна частка *nie* (інколи протиставні сполучники *ale*, *tylko*) та відповідна інтонація, властива уточненню. Наявність антонімічних слів також є факультативним.

Уточнення шляхом протиставлення реалізується у результаті протиріччя, яке виникає через неможливість з якоїсь причини збігу бажаного або можливого та дійсного, а також через бажання експліцитно виразити те можливе, або те, чому б надавалася перевага.

Протиставні уточнення можуть слугувати засобом відображення різних аспектів позамовної дійсності. У досліджуваних мовах вони охоплюють такі сфери життєдіяльності людини: володіння чимось, місцезнаходження, (само)ідентифікація, дія, ознака чогось, покровительство, вирок, мета, час та ін. Семантичне різноманіття протиставних уточнень можна звести до таких груп:

1. Ідентифікаційні протиставні уточнення. Присутні у трьох досліджуваних мовах, уточнення цього типу стверджують істинність однієї несумісної особи та заперечують істинність іншої несумісної особи. Наприклад: англ.: *To stint yourself is the mark of a fool, not of a Dartie* (Відмовляти собі у чомусь – це ознака дурня, не Дарті) [9, с. 190]; укр.: І справді, якби посланці не були взуті в жовті сап'янці, можна було б по всьому – і по обличчі, і по убранні, і по мові – подумати, що вони не бояри, а московські або візантійські попи [10, с. 20]. пол.: *To diabły, nie ludzie: nie śpiał, nie jedzą – tylko się biją* (То нечиста сила, не люди: не сплять, не їдять – тільки б'ються) [11, с. 460].

2. Посесивні протиставні уточнення стверджують істинність одного несумісного власника та заперечують істинність несумісного альтернативного власника. Наприклад: англ.: *Yet he had gone further than Bosinney, had broken up his own unhappy home, not someone else's: And the old saying came back to him: 'A man's fate lies in his own heart.'* (І все ж він пішов далі, ніж Босінні, розбив свою власну родину, не чийсь іншу: і йому пригадалася старе прислів'я: «Доля людини в її серці» [9, с. 203]; укр.: Виговський вважав на цей скарб як на козацький, скарбовий, а не за власний, Богданів [10, с. 24]. пол.: – *Oddam ci zamek i miasto, i łupy, i jeńców, ale Jarema będzie mój, nie twój, choćby mi gardłem zapłacić za niego przyszło* (– Віддам тобі замок, і місто, і трофеї, і вояків, але Ярема буде мій, не твій, хоч би головою за це прийшлося заплатити) [12, с. 494].

3. Локативні протиставні уточнення стверджують істинність одного несумісного місця подій / перебування тощо, та заперечують істинність несумісного альтернативного місця. Наприклад: *The happy pair were seated, not opposite each other, but rectangularly, at the handsome rosewood table; they dined without a cloth--a distinguishing elegance--and so far had not spoken a word* (Щаслива пара сиділа, не одне проти одного, а з обох боків розу красивого палисандрового столу; вони обідали без скатертини – вишукана елегантність – і, поки що, не промовили ні слова) [9, с. 66]; укр.: Я по твоїх очах бачу, що думки твої не тут, а десь інде, деś пішли в ості, – говорила мати до сина [10, с. 30]. пол.: *Jonasz był już w brzuchu wielorybim, nie w gardle, a za pomocą bożą wyłaził zdrowo* (Йонаш був уже в череві кита, не в горлі, а з божою допомогою виліз неушкодженим) [11, с. 136].

4. Соціальні протиставні уточнення стверджують істинність одних несумісних взаємовідносин та заперечують істинність інших альтернативних несумісних взаємовідносин. Наприклад: укр.: Як пани признають нас незалежним, вольним од Польщі народом, тоді ми житимемо з вами, як приятелі й сусіди, а не як піддані й невольники [10, с. 17]. пол.: – *Kto mnie życie ratuje, by mi dać hańbę i niewolę, ten mój wróg, nie przyjaciel* (– Хто рятує мені життя щоб зганьбити і поневолити, той ворогом мені є, не приятелем) [12, с. 23].

Протиставні уточнення дії базуються на протиставленні двох несумісних дій: реальної та альтернативної. Наприклад: пол.: – *Rzecz moja bić, nie radzić; ale gdy do rady przyszło, poczuwam się też do tego, abym swoje zdanie powiedział, gdyżem na taki wasz fawor, jak i inni, jeżeli nie lepiej zarobił* (-Я повинен *бити, не радити*; але якщо вже дійшло до ради, то хочу висловити свою думку, оскільки на таку саму прихильність, як і інші, якщо не на більшу, заслуговую) [11, с. 449].

Кількісні показники виділених семантичних груп подані у таблиці 5.

Таблиця 5. Кількісні показники семантичних груп протиставного уточнення

Група Мова	Ідентифікаційні	Посесивні	Локативні	Соціальні	Дії	Інші
англійська	5 (45%)	1 (9%)	1 (9%)	-	-	4 (37%)
українська	10 (52%)	2 (11%)	1 (5%)	2 (11%)	-	4 (21%)
польська	19 (37%)	5 (9%)	7 (13%)	5 (9%)	7 (13%)	10(19%)

Як видно із таблиці 5, найпродуктивнішими в усіх трьох досліджуваних мовах є ідентифікаційні протиставні уточнення

Аналіз прикладів засвідчив, що в досліджуваних мовах продуценти вислову часом вдаються до «парадоксального» способу вираження уточнення шляхом заперечення: уточнювальний компонент виступає в заперечній формі, якщо його наслідок повинен би бути позитивним, та в стверджувальній формі, якщо його наслідок мав би бути негативним з погляду мовця. Іншими словами, заперечується бажане та стверджується небажане. Такий різновид протиставних уточнень є малочисельним в англійській мові та більшою мірою характерним для досліджуваних слов'янських мов; він, як правило, вживається у прямій мові. Поміщаючи заперечну частку *not, nie, ne*, у кожній мові відповідно, в «бажаному», мовець провокує реципієнта, і, таким чином, очікує від нього іншої лінії поведінки, ніж та, яка має місце, чи мала би місце в даній ситуації. Заперечення бажаного, таким чином, є засобом багання вплинути на співрозмовника та спонукати його до виконання того, що є бажаним для самого мовця. Наприклад: англ.: 'Yes!' she thought, 'he cares for her, not for me a bit.' («Так!» думала вона, «він переживає за неї, не за мене») [9, с. 553]. Оскільки в наведеному прикладі продуцентом і реципієнтом вислову є одна і та ж особа, то спонукання до усвідомлення істинності небажаного стану речей «for her» є спрямованим на саму героїню, яка заперечує несумісний в даній ситуації бажаний альтернативний стан речей «for me a bit», комунікуючи свою особисту трагедію. Укр.: Ти приносиш нам з своєю пропозицією *не мир, а меч*, – обізвався Тиміш Носач [10, с. 30]. У наведеному прикладі з української мови автор висловлення свідомо заперечує бажаний стан речей «мир», очікуючи, що в результаті усвідомлення реципієнтом того, що істинним є небажане «меч», він буде інакше діяти. Пол.: – *Ty w duszy Lach, nie Kozak, kiedy po kozacku nie chcesz dziewczyny zniewolić...* (– Ти в душі *Лях, не Козак*, якщо по-козацьки не хочеш дівчину поневолити) [12, с. 6]. Називаючи козака Богуна «ляхом, не козаком», мовець провокує його на рішучість поневолення дівчини, шляхом ствердження нереальної несумісної ознаки «*Lach*» та заперечення реальної несумісної ознаки «*Kozak*», маючи за мету викликати бажання реципієнта репліки встановити істинний, правдивий стан речей, і стати «козаком», тобто повести себе у даній ситуації так, як хотів би того мовець. В англійській мові кількість таких одиниць дорівнює 2, в українській мові – 11, в польській мові – 22, що складає 18%, 58% та 40,7% усіх прикладів протиставних уточнень, дібраних у кожній мові відповідно.

Висновки.

Без уточнення, реалізованого шляхом протиставлення, неможливе повноцінне смислове насичення речення, без протиставного уточнювального компоненту думка мовця буде неповною, позбавленою модальності, позбавленою прагматично обумовленого підтексту. Наявність протиставного уточнення зумовлює насиченість словислов'язних відношень, обов'язковість відтворення усіх діячів, предметів і явищ, з якими пов'язані ці відношення у межах вислову. При нехтуванні хоча би одним із них вислів не є прагматично довершеним.

Використання протиставлення з метою уточнення активує увагу та активність процесів мислення читача / слухача, змушує його відчувати атмосферу і настрої героя / мовця. Завдяки уточнювальному протиставленню описана ситуація контекстуально збагачується новим змістом і виникає новий, додатковий, прагматично обумовлений смисл речення. Такий засіб уточнення спрямований на активацію асоціативного мислення адресата, що впливає на активність сприйняття сказаного.

Важливим фактором для використання саме протиставних уточнень є реалізація інтенції мовця. У кожній із трьох досліджуваних мов, протиставляючи реальне і можливе / бажане, мовець може поміщати заперечну частку у будь – який із двох компонентів: заперечення реального вводить додатковий підтекст у вислів, спонукаючи слухача / читача до відповідних висновків; заперечення ж бажаного має за мету спонукання реципієнта до зміни його лінії поведінки.

Перспективність даного дослідження полягає у подальшому аналізі не лише ядерної зони уточнювальних конструкцій, але й периферійної.

Джерела та література

1. Большой энциклопедический словарь. Языкознание. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с.
2. Бондаренко Ф. Н. О некоторых вопросах синтаксиса // Рус. яз. в шк. / Ф. Н. Бондаренко. – 1952. – № 2. – С. 18-25.
3. Камышев Н. С. К вопросу об уточняющих конструкциях в простом предложении // Учен. зап. Московского гос. пед. ин-та им. В. И. Ленина / Н. С. Камышев. – М., 1964. – № 216: Современный русский язык. Морфология и синтаксис. – С. 58-66.
4. Меркулова Н. Специфічні конструкції як спосіб актуалізації // Лінгвістичні студії: зб. наук. пр. / Н. Меркулова. – Донецьк: ДонДУ, вип. 14. – 2006. – С. 127-13.
5. Руднев А. Г. Синтаксис осложненного предложения / А. Г. Руднев. – М.: Учпедгиз, 1959. – 198 с.
6. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – 716 с.
7. Четверикова О. В. Обособленные приложения и средства их включения в состав предложения: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / О. В. Четверикова. – М., 1996. – 16 с.
8. Uniwersalny słownik języka polskiego, tom1 – 4. – Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 2003. – 5420с.
9. Голсуорсі Дж. Сага про Форсайтів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://manybooks.net/titles/galswortetext03fsaga11.html>. – Назва з екрану.
10. Нечуй-Левицький І. Гетьман Іван Виговський. [Електронний ресурс]. – Режим доступу – <http://www.ukrcenter.com/library/read.asp?id=48&page=45>. – Назва з екрану.
11. Сенкевич Г. Вогнем та мечем. [Електронний ресурс]. – Режим доступу – <http://www.pbi.edu.pl> – Ogniem i mieczem, T. I – Sienkiewicz Henryk – PBI – Microsoft Internet Explorer.

УДК 81'2

Оробинська Р. В.

ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПИТАЛЬНОГО РЕЧЕННЯ З ПРЯМИМ ПОРЯДКОМ СЛІВ (НА МАТЕРІАЛІ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ)

Целью статьи является исследование структурных и функциональных особенностей вопросительных предложений с прямым порядком слов («квзавопросов»). В немецком языке такие предложения служат для уточнения информации, этическое поведение в разговоре, успокоение совести, уменьшение приказного воздействия сообщения, имплицитное принуждение к действию.

Ключевые слова: диалог, квзавопрос, уточняющий вопрос, структура предложения, функция предложения.

Метою статті є дослідження структурних та функціональних особливостей питальних речень з прямим порядком слів («квзавпитань»). В німецькій мові такі речення слугують для уточнення інформації, етичного поводження в розмові, заспокоєння сумління, зменшення наказовості повідомлення, імпліцитного змушення діяти.

Ключові слова: діалог, квзавпитання, уточнююче питання, структура речення, функція речення.

The aim of the article is studying of structural and functional characteristics of interrogative sentences with direct word order («kvazquestions»). In German these proposals serve for clarification of information, ethical behavior in conversation, calm conscience, diminishing imperative impact of utterance, implicit duress

Key words: dialogue, kvazquestion, specifying question, sentence structure, sentence function.

Сучасний етап лінгвістичних досліджень характеризується підвищенням інтересом до вивчення способів вербальної взаємодії співрозмовників в умовах комунікації. Спілкуючись, мовці формують висловлювання, структура яких закріплюється за певною граматичною схемою речення.

Для німецької мови є характерним чітко визначений порядок слів. Відповідно до мети висловлювання, за кожним типом речень закріплюється певна структурна схема. Разом з тим дослідники помітили, що у розмовному мовленні вживаються такі висловлювання, синтаксична будова яких відступає від визначених правил. Це, зокрема, визнають Г. Хельбіг та Й. Буша (G. Helbig, J. Buscha): «... in der gesprochenen Sprache findet man oft *Verstöße gegen die Regel...*» [6, с. 30]. З'ясовано, що питальне висловлювання у німецькій мові може бути реалізоване за допомогою речення, синтаксична будова якого ідентична з розповідним.

Метою статті є дослідження структурних та функціональних особливостей питального речення з прямим порядком слів у діалозі персонажів художніх фільмів. Для досягнення поставленої мети визначено наступні завдання: 1) схарактеризувати структуру питального речення з прямим порядком слів у німецькій мові; 2) визначити функціональні особливості цих речень у мовленні.

Об'єктом дослідження в статті є питальні речення з прямим порядком слів, предметом – структурні та функціональні особливості їхнього вживання у спілкуванні.

Наукова новизна статті полягає у тому, що в ній проведено ревізію наукових поглядів учених-германістів на особливості змісту та структури питального речення з прямим порядком слів та визначено комунікативно-функціональні особливості. Дослідження проведено на матеріалі мовлення персонажів німецьких художніх фільмів.

Вивченням особливостей синтаксичної будови та функціонування питальних речень у німецькій мові займались Р. Бойерле та Т. Е. Ціммерман [Bäuerle/Zimmermann 1991], К. Бост [Boost 1955], Е. Кьоніг [König 1977], Й. Шмідт-Редельфелдт [Smidt-Redefeldt 1973], М. Райс [Reis 1991], М. Штєхер [Stecher 1987], Л. А. Остроухова [Остроухова 1983], Т. В. Титаренко [Титаренко 2004], Л. Г. Фрідман [Фридман 1960] та інші. На особливості синтаксичної будови питальних речень з прямим порядком слів у німецькій мові звертали увагу Л. М. Михайлов [Михайлов 1986], І. І. Коршикова [Коршикова 2004], Т. Ю. Глазкова [Глазкова 2004] та ін.

Досліджуючи способи постановки питання у німецькій мові, І. Г. Щепкіна зазначає, що головну роль у формулюванні інтеррогативного висловлювання відіграє семантика мовної одиниці. В умовах комунікації зміст питань тісно пов'язаний з їхньою функціональною багатоплановістю. У зв'язку з цим, відтворюючи у мовленні висловлювання, мовці позначають його спеціальною синтаксичною одиницею, будова якої не характерна для питальних речень: «питальне висловлювання, спрямоване на запит інформації, яке не співпадає з синтаксичною будовою питального речення називається квзавпитанням» [3, с. 17]. Термін розкриває структурно-семантичні особливості мовних одиниць, для позначення яких він вживається. Підмет у такому питальному реченні займає першу позицію, зміщуючи присудок на друге місце. Структурна модель речення має вигляд: S+P ...?, де **S** – це підмет, а **P** – присудок. Порівняємо її зі структурою загального питання у німецькій мові: P+S ...?, де порядок слідування головних членів речення є зворотнім.

Маючи будову розповідного, питальне речення з прямим порядком слів у німецькій мові виражає запит про інформацію [1, с. 64] Наприклад:

Mohr: Den Mantel können Sie ablegen. Setzen Sie sich. Zigarette?

Sophie: Nein, danke.

Mohr: Sie rauchen aber?

Sophie: Gelegentlich. (Sophie Scholl. Die letzten Tage)

В результаті спостереження за зовнішністю та поведінкою дівчини, Мор, підкоряючись своєму багаторічному досвідові слідчого, зробив висновок, що дівчина палить. Незважаючи на це, чоловік не впевнений у достовірності свого умовиводу, тому, пропонує співрозмовниці цигарку він вживає висловлювання, яке частково містить питання і частково звучить як ствердження: *Sie rauchen aber?*

Ідентифікація граматичних та функціональних особливостей питальних речень з прямим порядком слів у науці здійснювалось по-різному. Деякі вчені акцентують увагу на їхні синтаксичні та інтонаційні особливості.

У граматиці Duden таке питальне речення отримує назву «Verbzweitsatz» – відповідно до синтаксичної позиції дієслова у його структурі. Дослідники звертають увагу на функціональну роль «квзавпитань» у німецькій мові: «Die zwei Satzformen: W-Verbzweitsatz und Verberstsatz, decken nicht alles ab, was der Äußerungssatz «Frage» zugeordnet werden kann, etwa die folgenden Verbzweitsätze mit beliebigen Satzglied im Vorfeldt (also, wie bei Aussagesätze)» [5, с. 904-905].

Такої самої думки дотримується К. Кесель (Kessel): «... gewöhnliche Hauptsätze können Fragesätze sein, wenn sie mit entsprechenden Intonation, bzw. Interpunktion ausgestattet sind ...» [7, с. 4].

Дослідники звертають увагу на особливості комунікативного вживання цих речень у мовленні (Й. Ербен, Г. Вайнріх, Г. Ціфонун, Л. М. Михайлов, Є. Й. Шендельс та ін.).

Г. Ціфонун (G. Zifonun), вивчаючи окремо питальні речення та способи постановки питання – «Fragearten», з'ясувала, що питальні речення – це структури, визначені синтаксичними правилами, а питальні висловлювання – це

речення, функціонування яких у комунікативному акті спрямовано на вираження запитання. Перші є питальними за структурою, а другі – за змістом. До питальних речень вона відносить спеціальні та загальні питання (Ergänzungsfrage, Entscheidungsfrage), а до питальних конструкцій – Alternativfrage, Bestätigungsfrage, deliberative Frage, Nachfrage, Rückfrage, Examens und Regiefrage [10, с. 640].

Й. Ербен (J. Erben) визначає питальні речення з прямим порядком слів як Bestätigungssuchende Aussage [4].

Схожі назви запропонували Гаральд Вайнріх (H. Weinrich) – «Vergewisserungsfragen» [9, с. 880] та Є. Й. Шендельс – «Bestätigungsfragen» [8, с. 253]. Назва співпадає з функціональними особливостями питальних речень з прямим порядком слів у мові: очікування на підтвердження інформації.

Російські лінгвісти, наприклад: Л. М. Михайлов та Т. Ю. Глазкова, називають ці речення «напівпитальними» [1, с. 64-65 та ін.]: людина, яка запитує, «спираючись на пресупозицію, характер ситуації, допускає можливість підтвердження співрозмовником свого припущення» [1, с. 64]. Ці характеристики засвідчують відмінність «квазіпитань» від загальних питань у німецькій мові.

Особливості синтаксичної будови питальних речень з прямим порядком слів пов'язані із функціями, які вони виконують у мовленні. Ми виявили такі: *уточнення інформації, етикетне поведіння зі співрозмовником, заспокоєння власного сумління, зменшення наказової дії повідомлення, імпліцитне змушення до дії*.

Уточнення інформації – це одна з основних функцій квазіпитальних речень у німецькій мові. Ситуація мовлення: допит затриманих осіб.

Mohr: Können Sie sich ausweisen? Fräulein Sophia Magdalena Scholl und Herr Franz Fritz Scholl aus Ulm? Sie sind Geschwister?

Sophie und Hans: Ja. (Sophie Scholl. Die letzten Tage)

Мовець ставить за мету з'ясувати факт перебування у тісних родинних стосунках двох затриманих молодих людей. Питання є риторичним: вживається з метою дотримання процедури допиту, що вимагає ситуація суворої офіційності бесіди. Ще один приклад, в якому мовець уточнює наявність бажання у свого співрозмовника щось запитати. Питальна інтонація у мовленні заміняє додаткову питальну конструкцію: *«nicht wahr?»*, яка імпліцитно присутня у загальних питаннях з прямим порядком слів.

Simon: Du wolltest doch noch was fragen?

Lisa: Ja, ich brauche deine Astronomiebücher. (Mondscheinkinder)

В умовах комунікації, за яких відбувається звуження вербальних елементів позначення інформації, уточнююча конструкція редукується, залишаючи по собі розповідне речення з питальною інтонацією.

Етикетне поведіння зі співрозмовником. Ситуація мовлення: чоловік замовляє два келихи пива – для себе та свої співрозмовниці:

Leo: Okay, Jungs, das ist Juli. Alles klar? Zwei große Bier. Du trinkst auch 'n großes, oder?

Juli: Klar, wenn schon, denn schon. (Im Juli)

За допомогою такої форми питання мовець (*Лео*) перевіряє відношення супутниці до свого вчинку, тобто проявляє увагу до неї як до особистості, що є ознакою культури поведінки.

Імпліцитне вживання уточнюючих конструкцій у складі питального речення можна простежити з контексту реагуючої репліки, яка має ознаки стверджувального висловлювання з часткою *«ja»* на початку та подальшим поясненням. Найчастіше вживаними реакціями на уточнююче питання є частки, *«jawohl»*, *«ok»*, *«bestimmt»*, *«klar»*, *«aha»*.

Заспокоєння власного сумління: Чоловік запитує про фізичний стан свого співрозмовника Данієля. Щоб переконатись у тому, що він не завдав важких фізичних ушкоджень Данієлеві, Іса уточнює у нього *«Чи все гаразд?»*.

Isa: Dir geht's gut?

Daniel: Mir geht's ganz okay. Ja.

Isa: Schön. Dann raus. (Im Juli)

Вживаючи квазіпитальне речення на позначення свого висловлювання, мовець ніби намагається випередити вербальну реакцію свого співрозмовника і заспокоїти себе.

Крім розповідних в основі питальних висловлювань можуть знаходитись імперативні речення. За допомогою таких конструкцій мовець зменшує наказову дію свого повідомлення. Ситуація мовлення: мама будить доньку, яка заснула за столом. Вона вживає імперативне висловлювання, але делікатність ситуації не допускає наказового тону, тому жінка супроводжує висловлювання питальною інтонацією, змінюючи наказ на прохання.

Mutter: Lisa. Aufwachen. Süße.

Lisa: Was?

Mutter: Geh in dein Bett, ja?

Lisa: Aha.

Mutter: Na. Komm. (Mondscheinkinder)

Нівелювати жорстку авторитарність висловлювання і пом'якшити його до дружнього прохання можна за допомогою часток *«ja?»* та *«ok»*, які вживаються у ролі запитання про альтернативу виконання наказу.

Питальна частка у висловлюванні виконує дві функції: слугує індикатором зміни конфліктної ситуації та спрямовує увагу співрозмовника до висловленої пропозиції. Ситуація мовлення: мама пропонує сину зробити сумісну прогулянку:

Mutter: Ich weg dich ganz früh. Wir machen einen Ausflug, ja? Ich fahr morgen um fünf.

Paul: Ja. (Mondscheinkinder)

Імпліцитне заклик до дії. Серед проаналізованих прикладів виявлено кілька діалогів, до складу яких входить висловлювання з питальним реченням, спрямованим на вираження негативної реакції. Наприклад:

Mohr: Mehr haben Sie nichts zu sagen?

Sophie: Nein. (Sophie Scholl. Die letzten Tage)

За допомогою питальних висловлювань з таким структурним наповненням мовець, який вживає квазіпитальне речення, змушує свого співрозмовника виконати ту дію, яку приховано у структурі речення без заперечної частки. Функціональні характеристики таких речень полягають у імпліцитному примушенні продовжити бесіду. Питальне висловлювання має у своєму складі заперечення *«nichts»*, завдяки чому вся репліка набуває негативного значення. Для погодження зі сказаним у ініціативній репліці співрозмовник замість ствердної частки *«ja»* вживає заперечну *«nein»*.

Деякі уточнюючі питання містять заперечний елемент у якості уточнення.

Juli: Die Donau mündet doch ins Schwarze Meer, oder nicht?

Daniel: Stimmt. Istanbul liegt am Schwarzen Meer. (Im Juli)

Функціонування питань з різним уточненням (негативним чи позитивним) не є рівнозначним. Висловлювання з негативним уточненням спрямовані на пошук теоретичної інформації, стверджувальні уточнення слугують етикетним цілям у спілкуванні.

Отже, питальні речення з прямим порядком слів – це синтаксичні одиниці, які вживаються для позначення спеціальних питальних висловлювань. В основі їхньої структури знаходиться модель розповідного (або імперативного) речення. Питальний ефект в цих реченнях досягається засобами просодії, вживанням питальних елементів: часток та сполучників.

Особливості структурної будови цих речень залежать від функцій, які вони виконують у мовленні, основною з яких є уточнення інформації. Такі структури виконують у мовленні й інші функції, зокрема: етикетне поведіння зі співрозмовником, заспокоєння сумління, зменшення наказової дії повідомлення, імпліцитне змушення діяти.

Подальші розвідки у напрямку вивчення структурно-функціональних особливостей питальних речень з прямим порядком слів можуть проводитись у руслі дослідження зв'язку компонентного складу цих конструкцій з конкретними функціональними проявами.

Джерела та література

1. Глазкова Т. Ю. Грамматические особенности немецкой разговорной речи в языке комедий / Татьяна Юрьевна Глазкова: дисс. на соиск. уч. степени канд. филол. наук, спец.: 10.02.04 «Германские языки». – М., 2004. – 179 с.
2. Григорьева, В. С. Дискурс как элемент коммуникативного процесса: прагмалингвистический и когнитивный аспекты: монография / Валентина Сергеевна Григорьева. – Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2007. – 288 с.
3. Щепкина И. Г. Категория интеррогативности в немецком и русском языках: Сопоставительный аспект / Щепкина Ирина Георгиевна: диссертация ... доктора филологических наук: 10.02.19. – Краснодар, 2001. – 460 с.
4. Erben J. Deutsche Grammatik: [12. Auflage] / Johannes Erben. – München, 1980. – 582 p.
5. Duden. Die Grammatik.: [in 4 B.]. – Dudenverlag: Mannheim-Leipzig-Wien-Zürich.– (Unentbehrlich für richtiges Deutsch): in 12 Bände [Herausgeb. Dudenredaktion] / Dudenredaktion, 1995. – 1343 p. – (7., völlig neu erarbeitete und erweiterte Aufl.)
6. Helbig G. Deutsche Grammatik: [Handbuch für d. Ausländerunterricht] / Gerhard Helbig, Joachim Buscha. – [4., durchges. Aufl.]. – Leipzig: Verlag Enzyklopädie, VEB, 1997. – 629 p.
7. Kessel K. Basiswissen deutsche Gegenwartssprache / Katja Kessel, Sandra Reimann. – Tübingen: Narr. Franke Attempto Verlag Gmb+Co. KG, 2005. – 376 p.
8. Schendels E. Deutsche Grammatik / Ewgenija Iosifowna Schendels. – М.: Высшая школа, 1979. – 396 с.
9. Weinrich H. Textgrammatik der deutschen Sprache. – [H. Weinrich, M. Thurmair, E. Breindl, E-M. Willkop. – Mannheim: Hildesheim, Zürich, New York, Olms, 1993. – 1101 p.
10. Zifonun G. Grammatik der Deutschen Sprache / G. Zifonun, L. Hoffmann, B. Strecker. – Berlin/New York, 1997. – 378 p.

Ілюстративний матеріал

1. Im Juli, Regie: Fatih Akin. – Produktion: Bavaria **Film** International, Wüste **Filmproduktion** in Zusammenarbeit mit Filmförderung Hamburg, 2000. – 95 Min.
2. Mondscheinkinder (Spielfilm), Regie: Manuela Stacke.– Produktion: Mathias Film, Luna Film, 2006 – 87 Min.
3. Sophie Scholl – Die letzten Tage (Spielfilm), Regie: Marc Rothemund. – Produktion: Goldkind Filmproduktion GmbH & Co. KG (München), Broth Film (München); in Co-Produktion mit: Bayerischer Rundfunk (BR) (München), Bayerischer Rundfunk (BR)/Arte (München), Südwestrundfunk (SWR) (Stuttgart), Arte Deutschland TV GmbH, Baden-Baden, Regie: Marc Rothemund, 2005. – 116 Min.

УДК 811.161.2

Павлик Н. В.

ФУНКЦІОНУВАННЯ РОЗДУМУ ЯК ОДНОГО З ТИПІВ КОМПОЗИЦІЙНО-МОВЛЕННЄВИХ ФОРМ В УКРАЇНСЬКОМУ ЕПІСТОЛЯРНОМУ ДИСКУРСІ

Стаття посвящена проблемам определения природы функционально-смысловых типов речи, анализу внутритекстовой нагрузки составляющих их языковых единиц. В научной работе внимание сосредоточено на особенностях функционирования рассуждения как одного из основных типов композиционно-речевых форм в украинском эпистолярном дискурсе.

Ключевые слова: функционально-смысловые типы речи, рассуждение, эпистолярный дискурс, эпистолярный текст.

Стаття присвячена проблемам з'ясування природи функціонально-смыслових типів мовлення, розкриттю внутрішньо-текстового навантаження мовних одиниць, що їх наповнюють. У науковій роботі увагу зосереджено на особливостях функціонування роздуму як одного з типів композиційно-мовленнєвих форм в українському епістолярному дискурсі.

Ключові слова: функціонально-смыслові типи мовлення, епістолярний дискурс, епістолярний текст.

The article deals with the problems of defining the nature of functional and semantic types of speech and analysis innertextual loading of language units. Special attention has been focused on functioning of reasoning as one of main types compositional and speech forms in Ukrainian epistolary discourse.

Key words: functional and semantic types of speech, reasoning, epistolary discourse, epistolary text.

Композиційно-мовленнєві форми – це способи викладу змістово-фактуального матеріалу, що характеризуються специфічним об'єктом мовлення, комунікативною спрямованістю, певною структурою та змістовим наповненням, а також вербальними засобами вираження. Традиційно до функціональних типів мовлення зараховують опис, розповідь і роздум. Останнім часом виокремлюють нові форми – констатацію і припис, характерні для офіційно-ділових текстів [7]. Дослідження епістолярного дискурсу дозволяє стверджувати, що епістолярний текст також будується за допомогою вказаних способів викладу і залежить від його стильової специфіки, тематики, структурно-композиційної схеми, мовної компетенції автора та реципієнта, ідіостилю тощо.

Метою статті є з'ясування природи роздуму як одного з основних типів викладу в епістолярному тексті та розкриття внутрішньотекстового навантаження мовних одиниць, що його наповнюють. Функціонально-змістові типи мовлення розглядали у своїх дослідницьких працях О. Нечаєва [4], М. Брандес [1], Г. Солганик [6], А. Загнітко [3], К. Серажим [5], Т. Трошева [7] та інші.

Для аналізу обрано наукові листи – епістолярні тексти, основну частину яких становлять наукові міркування і які здійснюють комунікативну функцію між високоосвіченими представниками певного соціального прошарку. Зокрема, це епістолярій Павла Грабовського та Лесі Українки, листи яких містять критичну оцінку літературних творів, наукові відомості з питань українознавства, мовознавства, літературознавства, історії; відображають соціально-історичні процеси тощо.

Роздум (міркування) – один із типів композиційно-мовленнєвих форм, метою якого є роз'яснення, аргументація, підтвердження, розкриття ознак, доказ або заперечення певних положень, понять, думок. В основі міркування лежить причинно-наслідковий зв'язок, який підкреслює логічність мислення і виражається за допомогою відповідних лексичних та граматичних засобів.

Традиційно роздум складається з таких композиційних елементів: 1) теза – судження, істинність якого необхідно довести (постановка проблеми); 2) аргументи, докази, пояснення тощо; 3) висновки, узагальнення. Проблема, яка є основою міркування, визначається як комплекс питань, що виникають у процесі пізнання чи дослідницької діяльності, а їх вирішення має теоретичне або практичне значення [1, с. 91]. Підтипами міркування

виступають: 1) *доказ* – доводить істинність тези; 2) *спростування* – служить для заперечення тези; 3) *підтвердження* – свідчить про достовірність положення за допомогою фактів; 4) *обґрунтування* – доводить доцільність дослідження тощо [7].

Специфічною формою викладу наукового листа є міркування, що традиційно мають таку структуру мовленнєвого акту: теза – аргументи – висновок, наприклад: уривок з листа П. Грабовського до Б. Грінченка:

– теза: *Дістав другу книжку «Київ [ської] старини» і прочитав початок Вашої нової повісті. Вибачайте, що буду казати правду;*

– аргументи, пояснення: *Повість не скрізь робить однакове враження: там, де Ви малюєте правдиве сільське життя і виводите правдиві типи селян, нічого не підмаловуючи, виявляється звичайний Ваш художницький хист; читається легко, навіть з захватом; тут Ви цілком опанували темою, – і люди, як живі, встають перед очима в читача. Таке враження роблять «Чорна Хмара» і «Громада» (ця глава написана дуже гарно). Але зовсім інакше виходить там, де Ви малюєте життєві картини і людей не так, як вони справді єсть, а ідеалізуючи, бажаючи, щоб вони були такими: через те малювання виходить якимсь блідним, мертвим і читається важко, як усе «сочинене». От хоча б «Зінько» (II глава), се не жива людина з тіла та кісток, а якась абстракція без типових виразних рисів. На сторінці 241-й Ви з великим сентименталізмом малюєте сільську ідилію: на селі (чи на полі коло села – однаковісінько), по-Вашому, все таке гарне, радісне, веселе... і небо сміється, і поле сміється, і сміється щастя... жити на світі легко... на світі багато щастя... хочеться жити й працювати, робити щось гарне...;*

– висновки: *Ще раз вибачайте, любий брате, а тільки се – не почування селянина, а наївні маріння інтелігента-городянина, що нагнітається міського пороку, напружується в чотирьох стінах серед задухи та загального отупіння і рад вирватись на вільне повітря, на простір степів та піль, відітхнути і тілом, і душою. Не диво, що в його замученій уяві село малюється якимсь раєм супроти города... [2, с. 298].*

Однак, як показує практика, така структура в проаналізованих епістолярних текстах часто представлена скорочено, тобто є відсутнім той чи інший структурний елемент.

Для міркування притаманні логічне висловлення думки та смисловий зв'язок між окремими реченнями, що зумовлює використання складних конструкцій – складнопідрядних і складносурядних речень з причиново-наслідковими, допустовими, означальними, з'ясувальними, умовними та іншими відношеннями, наприклад: *«Найбільшою з нісенітниць є та, буцім Україна була колись єдиним неподільним тілом з погляду національних інтересів і змагань, як хочать запевнити наші псевдопатріоти, – такої України ніколи не існувало і не існує... Україна як була, та і є абстракцією, вигаданою з голови та щирих, хоч і не розумних, зітхань; сю абстракцію витворив у нас на Україні шляхетський (дворянський) патріотизм – реальний (з погляду потреб пануючих станів) і книжковий (з погляду ідей), однако шкідливий як правдивій національно-українській справі, так, може, ще більше – пекучим інтересам народних мас» [2, с. 287].* Широке залучення відокремлених конструкцій, однорідних членів, вставлених сполук та уточнень призвело до збільшення обсягу речень, що є однією з ознак проаналізованих листів.

Особливе місце в епістолярних роздумах посідають вставні слова і словосполучення, що вказують на зв'язок думок, послідовність викладу, на способи оформлення й характер висловленого, наприклад: *«Отже, коли б і ся невеличка (тим часом) інтелігенція заплуталась у клерикалізм, – щирому чи удаваному, – то се було б дуже погано і згубливо для країни» [8, с. 246]; «Одним словом – вся та нісенітниця, що Успенський добре виразив словами... По-моєму, предметом белетристичного зображення повинен бути лишень внутрішній, духовний мир людини, а також ті соціально-історичні обставини життєві, що той або інший духовний мир виробили, той або інший тип людини винесли на поверх течії світової» [2, с. 239].* Використання таких засобів надає науковим листам логічної строгості й послідовності, смислової завершеності.

Морфологічна структура досліджуваних епістолярних текстів позначена відмінними від інших видів епістолярного дискурсу засобами і формами, які підпорядковані меті та умовам спілкування і сприяють точності, об'єктивності, конкретності, загальнозрозумілості висловлених роздумів. У міркуваннях особливий акцент припадає на такі морфологічні одиниці:

– абстрактні іменники: *«Звичайно, се нісенітниця і безглузде неуттво: прирівняти марксизм до декадентства або вважати ідеалізм незгідним з марксівською доктриною... а хіба мало українців, що лементують отак своїм безкостим язиком та мелють з порожньої голови?» [2, с. 280];*

– віддеслівні іменники: *«Не знаю, наскільки я правий, але мені здається, що такими причинами суть: 1) темне або ясніше відчуження своєї спорідненості з цілим організмом руськості; інстинктивний або ясніший потяг до цілокупної стихії руської; 2) маріння державною величчю руського племені...; 4) невдоволення громади руської з уряду та стану речей в Австрії, кривдження хлопів з боку польської шляхти, а відси вороження хлопів до поляків; 5) повне незнакомство русинів австр [ійських] з порядками російськими і загальне захвалювання тих порядків з боку таких діячів, як Наумович, – захвалювання, на котре особливо мусили роззявляти роти руські хлопці, до краю обдерті порядкуванням чужих народностей» [2, с. 247];*

– займенники: по-перше, шанобливої форми 2-ої особи множини, яка створює ефект ділового мовлення: *«Найінтересніші місця Вашого твору се ті, де Ви показуєте соціологічний та психологічний підклад такою аскетизму, і менше інтересні ті, де Ви «бичуєте» істерію та фізіологію, бо їх бідних, і нема за що бичувати в цілій сій історії» [8, с. 344];* по-друге, вказівних – *цей, той, такий: «Се вже справжній «секрет поетичної творчості»... Аж мені шкода, що сей момент проминув, мов іскорка, і що так мало видимого зв'язку Ви показали межі ним і дальшою всею історією, хоча зв'язок сей безперечно є... А то є зовсім незрозумілі інсогепенс, як, наприклад, оте вигнання вчителя з дрібними дітьми на малярію з боку таких, здавалось би, нежорстоких і непоканих людей, як Шмідт» [8, с. 345];*

– дієслова, вживані в теперішньому часі, що означають узагальнено-констатуючу, постійну дію: *«Повість не скрізь робить однакове враження: там, де Ви малюєте правдиве сільське життя і виводите правдиві типи селян, нічого не підмаловуючи, виявляється звичайний Ваш художницький хист; читається легко, навіть з захватом; тут Ви цілком опанували темою, – і люди, як живі, встають перед очима в читача» [2, с. 299].*

Специфічною ознакою роздуму в епістолярних текстах є переважання дієслів недоконаного виду над доконаним, що передає не обмежану процесуальну ознаку, повторювану дію в її розвитку, наприклад: *«І се діло робить не сам Левицький, а всі українці, прихильні до російського народництва, котре завжди виходило з думки про московську самобутність і в суті було вороже до всяких національних рухів на користь московської державності; дедалі воно робиться все більш реакційним, боронячи допотопні форми життя в ім'я все тієї ж самобутності, шкідливим по своїм практичним заходам для народу, і коли б українці мали нюх та чуття, то вони не ставали б охоронниками тих антинародних заходів» [2, с. 277].*

Як уже зазначалося, типовою ознакою роздуму є логічна послідовність викладу, зв'язність між окремими висловленнями. Для досягнення цієї мети автори послуговуються складеними градаційними та підрядними сполучниками, наприклад: *«... але в міру того, як село буде робитись городом в значенні загальнопросвітному, воно*

перейматиметься й кращими думками та почуваннями...» [2, с. 299]; «Якщо українці будуть і далі піддержувати московське псевдонарод-ництво, шовіністичне по своїй природі та реакційне, то тільки на свою голову» [2, с. 278].

Лексичне наповнення проаналізованих міркувань в епістолярних текстах теж має свої особливості. Особливе функціональне навантаження припадає на такі групи лексики:

– наукові та професійні слова, пов'язані з характером письменницької діяльності; загальнонаукова і спеціальна термінологія, яка забезпечує точність у передачі певних наукових явищ, створює ефект достовірності й конкретності: «Але **мораль**» завжди неглибоко сягає, а Ваш **роман** сягає глибше: він показує причини **аскетизму**, умови його **розвитку та психологію** людини, що не з власної волі попала в становище **аскета**, не властиве їй по природі. Найінтересніші місця Вашого **твору** се ті, де Ви показуєте **соціологічний та психологічний** підклад такого **аскетизму**, і менше інтересні ті, де Ви «бичуєте» істерію та **фізіологію**, бо їх, бідних, і нема за що бичувати в цілій сій історії» [8, 344]; «Справжній **український націоналізм** почався з того часу, як **українська інтелігенція** доросла слідом за другими до думки, що вага не в панях з їх богами, а в народі, що **просвіта** не в рабському наслідуванні, а в **науці та вільній думці**...» [2, с. 281];

– лексика на позначення суспільних відносин між людьми, загальновідомих понять зі сфери культури та мистецтва, наприклад: «Ніколи Україна не боролась ні за який **свідомий загальноукраїнський ідеал**, і ніколи не існувало **свідомого загальноукраїнського патріотизму**, бо ніколи інтереси і потреби різних **станів української людності** не були однакові, а навпаки, ворогували між собою, і казати про якусь **цілокупну Україну**, про її **боротьбу за долю рідного краю** – значить завдавати брехню свідомо чи не свідомо» [2, 287]; «Міряючи нашим масштабом, Романчук дуже багато запросив у **правительства**, але, взявши справу, як би вона повинна бути, то він не просив нічого, бо проведення на практиці тих бажаннів, що поставив Романчук, могло би статись і без **уряду**, бо **конституція** і так (теоретично) запевняє кожному **австрійському народові право національного розвитку**, а практично скористати з того **права** – се вже діло того **народу самого**, до **правительства** має вдаватись хіба по **розширенню тих прав**...» [8, с. 245-246];

– лексика на позначення осіб за родом їх діяльності, соціальною приналежністю тощо, наприклад: «Дуже прикро вразила мене там замітка І. Ф. про **народників та марксистів**, – такої статті не слід було писати, коли б д. І. Ф. розумів справу» [2, с. 277]; «Сказати, що український **шляхтич, ієрарх або козак** прямував до тій же самої цілі, як і **посполитий**, що всі вони були перейняті одними думками і змаганнями, однаково боролись за українську ідею, – значить тішити і себе, і читачів казками.... А наші **письменники** так і пишуть, напихаючи голви туманом, котрого і так уже доволі... З сього погляду я й ставлю твори галицьких **белетристів** (Стефаник, Франко, Бордуляк і др.) вище від українських» [2, с. 289].

Прикметною рисою міркувань у проаналізованих листах, що відрізняє їх від суто наукових роздумів, є вживання експресивів, слів, ужитих у переносному значенні, фразеологізмів, метафор, розмовно-просторічних елементів, наприклад: «... З того з'єднання нічого не вийшло, а хоч би й вийшло, то користь мала, бо все-таки обидві сторони (поляки і русини) ні **крихотки** одно одному не вірять і за **пазухою ховають добрі каменюки** на всякий случай» [8, с. 245]; «І нема **сорому** такі картки писати, нема **сорому** і на люди віддати. Чому все має право на **сльози**: і **туза материнська**, і **нещасне кохання**, і **громадський жалі**, а тільки **душа поета**, що **втратила діти свої, мусить мовчати?**» [8, с. 291-292]. Використання таких засобів залежить від призначення епістолярної комунікації, змістового наповнення листа, мовної компетенції адресанта й адресата, особливостей їх взаємин, манери висловлюватися тощо.

Аналіз епістолярію засвідчує вдале використання висловів мовного етикету, що допомагають встановити безпосередній контакт з адресатом і регулюють стосунки між респондентами, створюють атмосферу коректності, пом'якшують тон висловлення.

Отже, роздум – один із типів композиційно-мовленнєвих форм, метою якого є роз'яснення, аргументація, доказ або заперечення певних положень чи понять, що є об'єктом дослідження. Основні смислові відношення у міркуванні – причиново-наслідкові зв'язки, які підкреслюють логічність мислення і виражаються за допомогою відповідних лексичних і граматичних засобів.

Джерела та література

1. Брандес М. П. Стилистика текста. Теоретический курс: [учебник] / М. П. Брандес. – М.: Прогресс-Традиция; ИНФРА-М, 2004. – 416 с.
2. Грабовський П. А. Вибрані твори: у 2 т. / П. А. Грабовський. – К.: Дніпро, 1985. Т. 2: Статті, нариси. Оповідання. Листи. – 1985. – 343 с.
3. Загнітко А. П. Лінгвістика тексту: Теорія і практикум: [навч.-навч. посіб.] / А. П. Загнітко. – Донецьк: ДонДУ, 2006. – 289 с.
4. Нечаева О. А. Функционально-смысловые типы речи (описание – повествование – рассуждение) / О. А. Нечаева. – М.: Просвещение, 1986. – 167 с.
5. Серажим К. Тексти-міркування і тексти-докази: семантичне і стилістичне розмежування / Катерина Серажим // Стиль і текст / За ред. В. Різуна. – К.: Ін-т журналістики КНУ ім. Т. Шевченка, 2004. – Вип. 2. – С. 87-99.
6. Солганик Г. Я. Стилистика текста: [учеб. пособ.] / Г. Я. Солганик. – М.: Флинта: Наука, 1997. – 256 с.
7. Трошева Т. Система функционально-смысловых типов речи в современном русском языке (описание – повествование – рассуждение – предписание – констатация) / Татьяна Трошева // Интернет-журнал «Филолог»: Научно-методический, культурно-просветительский журнал: Вып. № 2. – Пермь: Из-во Пермского гос. пед. ун-та, 2010 // <http://philolog.pspu.ru/module/magazine/do/mpub235>.
8. Українка Леся. Твори: в 4 т. / Леся Українка. – К.: Дніпро, 1982. Т. 4: Оповідання; Статті; Листи. – 1982. – 438 с.

УДК 811' 373

Павлова О. І.

ФУНКЦІОНУВАННЯ МУЗИЧНИХ ТЕРМІНІВ З НЕСТАБІЛЬНИМ СТАНОМ ЕКСПОНЕНТІВ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)

Проблема функционирования терминов с нестабильным состоянием экспонентов рассматривается в аспекте общей теории терминоведения. Определяется специфика процесса функционирования терминов, а также модели функциональных состояний системы термина. Выделяются и описываются основные типы нестабильного состояния экспонента термина и исследуется динамика экспонентов несинонимического характера.

Ключевые слова: термин, функционирование, экспонент, динамика экспонента.

Проблема функціонування термінів з нестабільним станом експонентів розглядається в аспекті загальної теорії термінознавства. Визначається специфіка процесу функціонування термінів, а також моделі функціональних станів системи терміна. Виділяються і описуються основні типи нестабільного стану експоненту терміна і досліджується динаміка експонентів несинонімічного характеру.

Ключові слова: термін, функціонування, експонент, динаміка експоненту.

The problem of functioning of musical terms with unstable state of exponents is considered in the aspect of the general theory of terminology science. The specifics of the process of functioning of terms and the patterns of the functional states of the system of a term are determined. The types of the unstable state of exponents are singled out and described; the dynamics of exponents of the non-synonymic character is studied.

Key words: term, functioning, exponent, dynamics of exponent.

Загальновідомо, що науковий термін існує в двох сферах – фіксації і функціонування [2, с. 43]. Інакше кажучи, термін науки існує в двох вимірах: у статичній і у динамічній. Термін в статичній – це термін, який зафіксовано у словниках, довідниках, державних стандартах, енциклопедіях. Термін у динамічній – це термін, який функціонує в наукових текстах. У першому випадку термін, як правило, обмежено вихідною морфологічною формою, звільнено від контекстуальних впливів, термін є суворим у одномірності своїх дефініцій, тобто він не функціонує. У другому випадку він динамічний, оскільки реалізує закладену в усіх мовних одиницях властивість варіативності [6, с. 38], термін не обмежено вихідною морфологічною формою, він несе в собі елементи конотації контексту, завдяки чому він часто не потребує суворої вербальної дефініції, тобто він функціонує.

Кількість наукових праць, які вивчають терміни сфери фіксації, є незрівнянно більшою, ніж кількість праць, які досліджують терміни у сфері функціонування. Так, К. Ю. Діброва і Л. П. Ступін підкреслюють, що «основна увага, природно, приділяється терміну в сфері фіксації. А сфера функціонування визнається мало суттєвою» [3, с. 61]. Але не враховувати сферу функціонування термінів неможливо, тому що «це найприродніше вживання термінології, це – те основне джерело, де з'являються нові терміни, де їм дають обґрунтування і право на життя» [1, с. 41].

Саме в процесі функціонування виникають типові ситуації, які порушують симетрію мовного знака-терміна, які еволюціонізують, а іноді й революціонізують наукові термінологічно-поняттєві системи. Природно, що встановити систему понять науки, запропонувати їх адекватну класифікацію можливо лише під час розгляду термінів при функціонуванні у природному для них середовищі, тобто у наукових текстах.

Метою дослідження є вивчення функціонування термінів з нестабільним станом експоненту як одного із елементів системи терміна. **Завданнями статті** є: 1) розглянути, що являє собою процес функціонування наукового терміна; 2) визначити моделі функціональних станів системи терміна; 3) виділити і описати основні типи нестабільного стану експоненту терміна; 4) дослідити динаміку експонентів несинонімічного характеру.

Під функціонуванням наукового терміна розуміють «процес, що стосується комплексу характеристик, які дають змогу термінові виконувати своє призначення, яке пов'язано з його провідними функціями, з співвіднесенням його з певною концепцією, напрямком» [5, с. 33]. До провідних функцій терміна належать номінативна, комунікативна, сигніфікативна, прагматична, когнітивна і евристична. Слід додати, що у поняття цього процесу входять також особливості виявлення притаманних термінові синонімічних, полісемічних і антонімічних відношень, можливість указання на його належність до певної системи понять, види дефініцій, доцільність використання.

Ретельне вивчення вказаних складників процесу функціонування спеціальних слів дає можливість авторам наукових праць і навчальних матеріалів здійснювати цілеспрямований підхід до створення і використання термінології.

У процесі функціонування наукового терміна виявляється діалектика відношень між елементами його системи. У систему терміна, на наш погляд, входять три взаємопов'язані елементи: *експонент*, тобто матеріальна сутність у вигляді звукової або графічної оболонки слів, *денотат*, тобто предмет або явище об'єктивної дійсності, і *поняття* про денотат. Кожний елемент системи терміна може або перебувати в статичній, або змінюватися.

Якщо у статичній перебуває експонент терміна, значить, його матеріальна оболонка не зазнає змін, або ці зміни є такими, що можуть бути визнані несуттєвими для функціональних завдань терміна і не тягнуть за собою зміни у системних відношеннях з іншими елементами системи терміна. Сюди належать, наприклад, варіативність наголосу, написання, іноді словотвірне варіювання, наявність маловживаних іншомовних синонімів, синтаксичні трансформи, перифрази тощо.

Якщо експонент перебуває в динамічній, він зазнає суттєвих змін, які відображаються на функціонуванні терміна. Це можуть бути варіювання, яке не визнається іншими вченими, і синонімія різних видів, насамперед як наслідок належності експоненту до різних наукових шкіл або концепцій.

Перебування поняття у статичному стані означає, що його змістові ознаки достатньою мірою устоялися, немає жодних різночитань, дефініція терміна однозначна.

Динамічний стан поняття припускає нестійкість його змістових ознак, можливість кваліфікувати денотат з різних поглядів, наявність полісемії термінів, нечіткість його змісту, різноплановість дефініцій.

Денотат, як об'єкт лінгвістики, перебуває переважно у статичній. Його рух залежить від наявності суттєвих змін у мові, появлення в ньому нових одиниць, нових категорій, нових функцій. Все це має відношення до об'єкта дослідження. Об'єкт науки – «це певне коло реальних явищ, які відбуваються в оточуючому нас світі і в нас самих незалежно від нашої свідомості, речі і процеси, які спостерігає дослідник і з якими він експериментує» [4, с. 45].

Природно, що в тих випадках, коли денотатом є сутності, які належать до *об'єкта* дослідження, очікувати його змін практично не доводиться. Але якщо денотатом стає *предмет* дослідження, то динаміка першого спостерігається доволі часто, тому що предмет науки – це той чи інший аспект її об'єкта, який виділено суб'єктивно, на бажання вченого.

У науковій праці А.В. Лемова представлено своєрідні спрощені моделі вісьмох функціональних станів системи терміна (статичний стан відмічається знаком плюс, динамічний – знаком мінус). Продуктивність функціональних моделей терміна, як підкреслює А.В. Лемов, у різних галузях знання не однакова [5, с. 35]. Розглянемо ці моделі в наступній таблиці.

Експонент	Денотат	Поняття
+	+	+
+	+	–
+	–	+
+	–	–
–	–	–
–	+	+
–	–	+
–	+	–

Спостереження за музичними термінами англійської, російської та української мов показало, що функціонування термінів з нестабільним станом експонентів чітко підрозділяється на дві групи: динаміка експонентів несинонімічного характеру і динаміка експонентів синонімічного характеру.

До першої групи належить мовленнєве перефразування терміна. Процес перефразування, тобто заміна терміна рівнозначним з погляду текстотвірного способу словосполученням, як правило, пояснюється необхідністю урізноманітнити лексику викладу матеріалу.

Спостереження за науковими текстами свідчать, що їх автори, щоб постійно не повторювати ті ж самі терміни іноді на шкоду точності, стандартності, короткості і деяким іншим бажаним властивостям термінологічних одиниць використовують різні способи заміни. Ці заміники не виражають сутності наукової теорії або концепції, вони – лише мовленнєві заміники термінологічних одиниць, які визначають наукову теорію або концепцію, і без цих одиниць в рамках текстів не використовуються. Тобто у текстах завжди задається необхідний термін, який в міру необхідності замінюється на мовленнєвий рівнозначний спосіб.

У наукових текстах такі заміни часто є описовими зворотами, які жодної нової інформації про предмет описування не додають. Часто цю функцію беруть на себе нетермінологічні вирази, наприклад: англ. *historical musicology* – *historical studies of music*, *historical research in music*, *ethnomusicology* – *the study of people making music*; рос. *вальс* – *этот танец*, укр. *речитатив* – *ця мелодія*, *скрипка* – *королева смичкових інструментів*, *велика опера* – *цей жанр*, *протестантський хорал* – *ці співи*, *сюїта* – *такий твір*, *лірична трагедія* – *цей жанр*, *музична система* – *своєрідний музичний алфавіт*, *зменшений септакорд* – *водяний акорд*, *акорд сліз*, *акорд печалі та розпачу*, *альбертієві баси* – *такий виклад акордів* і т.ін.

У деяких випадках, якщо дефініція терміна небагатослівна, вона може цілим або своєю частиною замінити експонент терміна, наприклад: англ. *chorus* – *a group singing in unison*, *ostinato* – *a repeated phrase*, *sonatina* – *a short sonata*, *coda* – *closing section of a movement*, *contralto* – *lowest female singing voice*; рос. *альба* – *рассветная песня*, *монодия* – *одноголосная мелодия*, *продюссер* – *руководитель звукозаписи в студии*, *пауза* – *перерыв в звучании*, *авлетика* – *искусство игры на авлосе*; укр. *клірик* – *розпорядник церковного співу*, *шансон* – *світська багатоголосна пісня*, *капельмейстер* – *керівник хору*, *мейстерзингери* – *поети-співачи із середовища ремісників*, *альбом* – *довгограюча платівка* і т.ін.

Фактично до цього виду замін експоненту належить і вживання назв шкіл, напрямків і вчених, які їх репрезентують, не за основною характерною рисою, які відрізняють їх від інших шкіл, напрямків і т.ін., а за географічною ознакою, наприклад: англ. *the Venetian school*, *the Roman school of composers*, *the Flemish school*; рос. *Новая Русская школа*, *Мангеймская школа*; укр. *нововіденці* – *нова віденська школа*, *віденські класики* – *композитори віденської школи*. Слід додати, що цей так званий «географічний прийом» у деяких випадках є досить зручним засобом позначення належності до наукової течії, якщо остання не отримала лаконічного змістовного терміна.

До першої групи функціонування термінів з нестабільним експонентом належать також різні типи варіювання термінів, а саме:

1) фонетико-графічні і орфографічні варіанти (англ. *disc* – *disk*, *polca* – *polka*, *cotillion* – *cotillion*, *vocalise* – *vocalize*, *operatise* – *operatize*, *accompanist* – *accompanyist*, *bebop* – *be-bop* – *be bop*; рос. *адажио* – *ададжо*, *лур* – *люр*, *исламей* – *исламий*, *мандола* – *мандора*, *кувиклы* – *кугиклы*, *малагуэнья* – *малагеня*, *батлейка* – *бетлейка*; укр. *дріля* – *дрімля*, *дрімля* – *дрімля*, *флюера* – *флюера*, *тилінка* – *телінка*, *арпеджо* – *арпеджіо*, *кітара* – *кіфара*, *капричо* – *капричіо*, *карийон* – *карильон*, *корнемюз* – *корнемуза*);

2) словотвірні варіанти (англ. *sound* – *sounding*, *monotone (adj)* – *monotonous (adj)*, *gallop* – *gallopade*, *ice-dance* – *ice-dancing*, *euphonic* – *euphonical*, *cacophonical* – *cacophonous*, *homophonous* – *homophonic*, *bow (instrument)* – *bowed (instrument)*, *competitor* – *competitioner*; рос. *гармонь* – *гармоника*, *прелюд* – *прелюдия*, *каданс* – *каденція*; укр. *барабанник* – *барабаник*, *благосвіт* – *благосвісник*, *дрімля* – *дрімливий*, *субсистема* – *підсистема*, *частушки* – *частівки*, *смик* – *смичок*, *колодка* – *колодочка*, *сопорики* – *соноризм*, *інструментовка* – *інструментування*);

3) аббревіаційні варіанти (англ. *International Association for the Study of Popular Music* – *IASPM*, *Centre for Music Therapy* – *CMF*, *melodic intonation therapy* – *MIT*, *Adult Oriented Rock* – *A.O.R.*, *Master of Ceremonies* – *MC*, *Left Hand* – *L.H.*, *popular concert* – *pop*, *accompaniment* – *comp*, *high fidelity* – *hi-fi*, *pedal* – *Ped.*, *pitchfork* – *fork*; рос. *Союз композиторов* – *СК*, *Российская ассоциация пролетарских музыкантов* – *РАПМ*, *Бесплатная музыкальная школа* – *БМШ*, *вокально-инструментальный ансамбль* – *ВИА*; укр. *низька співацька форманта* – *НСФ*, *середня співацька форманта* – *ССФ*, *дитяча музична школа* – *ДМШ*).

До одного з доволі специфічних типів нестабільності експоненту наукового терміна, який функціонує, ми також відносимо хибну орієнтацію, тобто асоціативний зв'язок внутрішньої форми експоненту з ознаками поняття, які не відповідають, а іноді і суперечать актуальним властивостям термінованого поняття і термінованого денотату. Такі терміни називають псевдоорієнтувальними [5, с. 88-89].

У науці, що розвивається, слід час від часу переглядати термінологію в зв'язку з тим, що зміна термінів стає необхідною для переосмислення відомих явищ, оскільки початкові експоненти для позначення останніх можуть обмежувати розвиток дослідження.

В історії різних наук такі терміни не були абсолютною рідкістю, тому що вони у час своєї появи відображали рівень розвитку науки, відповідно до якого могли невірно характеризувати сутність поняття. А іноді термін стає хибноорієнтувальним унаслідок еволюції наукових уявлень, у результаті чого позначення, які раніше уявлялися точними, визнають такими, що ґрунтуються на помилковій думці або такими, що втратили точність.

Хрестоматійний приклад такого терміна у музичній терміносистемі – англ. *woodwind instruments* – рос. *деревянные духовые инструменты* – укр. *дерев'яні духові інструменти*. Відомо, що ця назва: англ. *wood* – рос. *деревянные* – укр. *дерев'яні* застаріла і є дещо умовною, оскільки тепер дерев'яні духові інструменти виготовляють не лише з дерева, але й зі срібла, золота, пластмас, порцеляни, скла. Слід додати, що хоча ці терміни і є хибноорієнтувальними, однак вони не викликають ніяких незручностей у науковому спілкуванні, і такі їх переваги, як лаконічність, відсутність семантичних асоціацій і конотацій, тривала традиція використання роблять їх загальноприйнятими і безсуперечним засобом наукового спілкування.

Певна річ, у порівнянні із загальною кількістю термінів, кількість хибноорієнтувальних одиниць дуже невелика, і це зрозуміло: наукове спілкування не повинно страждати від нерозумно побудованої термінології.

Уявляється, що цілеспрямована робота науковців, викладачів ВНЗ і шкіл з ознаками мотивування термінів, їх орієнтувальними властивостями у багатьох випадках може, з одного боку, внести у науковий і навчально-методичний процес велику ступінь відповідальності при використанні і особливо утворенні термінів, а з іншого боку, привернути увагу педагогів і вчених до функцій і специфіки професійних слів у навчальних текстах і словниках.

Динаміка експоненту синонімічного характеру виражається в наявності різних видів синонімів у термінологіях науки і техніки. **Перспективою подальшого дослідження** проблеми є вивчення цих видів синонімів на матеріалі музичної термінології англійської, російської та української мов.

Джерела та література

1. Даниленко В. П. Терминологизация разных частей речи (термины-глаголы) // Проблемы языка науки и техники / В. П. Даниленко. – М.: Наука, 1970. – С. 40-51.
2. Даниленко В. П. Лексико-семантические и грамматические особенности слов-терминов // Исследования по русской терминологии / В. П. Даниленко. – М.: Наука. 1971. – С. 7-67.
3. Диброва К. Ю., Ступин Л. П. Лингвистические термины как объект и предмет исследования // Вестник Ленингр. ун-та. Серия 2 / К. Ю. Диброва, Л. П. Ступин. – 1985. – Вып. 4. – С. 58-62.
4. Засорина Л.Н. Введение в структурную лингвистику: Учеб. пособие для студентов филол. спец. ун-тов / Л. Н. Засорина. – М.: Высш. школа, 1974. – 319 с.
5. Лемов А. В. Система, структура и функционирование научного термина (на материале русской лингвистической терминологии) / Аркадий Владимирович Лемов. – Саранск: Изд-во Мордов. ун-та, 2000. – 192 с.
6. Солнцев В. М. Вариативность как общее свойство языковой системы // Вопросы языкознания / В. М. Солнцев. – 1984. – № 2. – С. 31- 42.

УДК 050.811811.11+811.13

Парасін Н. Д., Миколенко Т. М.

КІНЕСИЧНЕ ПОЛЕ ЕМОЦІЙ У ПРОЗІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Вопросы кинесических форм общения анализируются в русле их проекции на проблему индивидуальности писателя. Художественный текст рассматривается как источник информации об эмоциях и как форма индивидуальной презентации эмоций конкретным писателем. Определяются виды кинесического общения и способы их описания.

Ключевые слова: эмоция, невербальное общение, кинесика, Леся Украинка.

Питання кінесичних форм спілкування аналізуються в руслі їх проекції на проблему ідентичності письменника. Художній текст розглядається як джерело інформації про вияв емоцій представниками етносу і як форма індивідуальної презентації проявів емоцій конкретним письменником. Визначається види кінетичного спілкування і способи їх опису.

Ключові слова: емоція, невербальне спілкування, кінесика, Леся Українка.

The questions of kinetics forms of intercourse are analysed in the projection on the problem of individual style of writer. Artistic text is examined as an information generator about emotions and as a form of individual presentation of emotions by a concrete writer. The types of kinetics intercourse and methods of their description are determined.

Key words: emotion, un verbal intercourse, kinetics, Lesya Ukrainian.

Незважаючи на існування в лінгвістиці серйозних досліджень немовних форм спілкування, донині наявні певні розходження і варіативність на рівні термінології. Г. Крейдлін пропонує назвати науку, предметом якої є невербальна комунікація і, ширше, невербальна поведінка та взаємодія людей, невербальною семіотикою [2, с. 3], а паралінгвістику трактує як науку про додаткові до мовлення звукові коди, що входять у процес мовленнєвої комунікації і можуть передавати в цьому процесі певну інформацію [2, с. 12]. Своє бачення видів невербальних засобів дослідник презентує в системі 10 наук, які їх вивчають: 1) паралінгвістика (дослідження звукових кодів);

2) кінесика (наука про жести і жестові рухи); 3) окулесика (наука про мову очей і візуальну поведінку людей під час спілкування); 4) аускультация (вивчення слухового сприйняття звуків і їх семіотичних функцій, аудіальної поведінки мовців); 5) гаптика (наука про мову дотиків і тактильну комунікацію); 6) гасстика (дослідження знакових і комунікативних функцій їжі та напоїв, а також їх прийомів); 7) ольфакція (вивчення мови запахів і їх ролі в комунікації); 8) проксеміка (наука про простір комунікації, його структуру і функції); 9) хронеміка (дослідження часу комунікації, його структурних, семіотичних і культурних функцій); 10) системологія (наука про системи об'єктів, якими люди оточують свій світ, про функції і смисли, що ці об'єкти виражають і передають у процесі комунікації) [2, с. 12].

Ф. Бацевич наводить класифікацію невербальних засобів у залежності від того, якими сенсорними системами вони витворюються і сприймаються (зором, слухом, тактильними відчуттями, смаком, нюхом), а також з урахуванням того, коли відбувається спілкування [1, с. 59].

Шкала позамовних компонентів спілкування залишається і донині певною мірою суб'єктивною і залежить від об'єкту дослідження вченого.

На проблему зіставлення понять «невербальний» та «паралінгвістичний» звертає увагу Д. Романов. Дослідник зазначає, що ці терміни не є синонімічними: поняття «невербальні засоби» є ширшим. Так, розглядаючи невербальні засоби презентації емоцій, він поділяє їх на паралінгвістичні (кінетичні), до яких відносить міміку, жести, пози, рухи тіла, і фізіологічні – сміх, сльози (плач), стогін, зітхання, зміна кольору обличчя [6, с. 112 – 113].

Дослідження невербальних засобів спілкування українськими лінгвістами здійснюються у функціональному (І. Серякова, Т. Анохіна, Н. Борисенко та ін.), лінгвокультурному (І. Рудик), тендерному (Л. Ставицька, І. Борисенко), зіставному (Н. Галаган, В. Ганечко) аспектах, вивчаються питання взаємодії вербальних і невербальних засобів комунікації (Л. Солошук, Л. Козяревич, О. Томчаковський), лінгвалізації (номінації) пара вербальних дій (В. Ганечко, Т. Анохіна), вираження емоцій невербальними засобами (Ю. Прадід, О. Мартинова, О. Борисов) тощо, проте більшість цих розвідок проводяться на матеріалі іноземних мов. Студії над українськими джерелами поки що нечисленні. З огляду на зазначене ми визначили метою статті описати кінесичні засоби вираження емоцій у прозі Лесі Українки. Мета роботи передбачає виконання таких завдань: визначити основні види кінесичного вираження емоцій в аналізованих творах; конкретизувати види емоцій, презентованих у тексті. Об'єктом дослідження є вивчення певних аспектів вираження емоційних станів персонажів української прози невербальними засобами. Джерелом студії обрано оповідання Лесі Українки «Жаль», оскільки його емоційна наповненість є настільки щільною, що дає достатній матеріал для лінгвістичних узагальнень.

Серед елементів невербальної поведінки особлива роль відводиться міміці. Обличчя є однією з найважливіших характеристик фізичного вигляду людини. В сучасній лінгвістиці нагромаджено чимало досліджень про характер, причини і функції мімічних рухів. Найбільш чітко, на наш погляд, є феноменологічна класифікація мімічних рис, побудована на опозиції форм губів (кутики губів опущені / підняті); форми очей (очі / зіниці розширені / звужені; очі широко розкриті / примружені); положення брів (брови зсунуті до перенісся / брови підняті догори); лоб (вертикальні / горизонтальні складки); рухливість обличчя / його частин (обличчя динамічне / застигле). На основі цих та інших ознак П. Екуман з колегами створили методику для вимірювання виразів обличчя і «метод кодування виразів» – FAST, який пізніше був удосконалений. Нині виділяють 24 дискретних одиниць дії, що мають анатомічну специфіку, і 20 змішаних, анатомічна основа яких не зовсім зрозуміла [3, с. 12].

Аналіз картотеки практичного матеріалу, вибраного з прози Лесі Українки, дає змогу стверджувати, що письменниці при описі дій і станів персонажів найчастіше використовувала можливості окулесики (більше 60% аналізованого матеріалу) [5]. В оповіданні «Примара» письменниця образно визначила вагомість тієї константи, яка домінувала в характеристиці її персонажів: *І кожен з них має цілий світ в очах, і ніхто інший не має такого світу, і світ той гине навіки, як тільки погаснуть тії очі, і вже ніхто не відбудує його таким, яким він був, хоч би настали міради нових світів* [4, с. 629]. Кінесичні засоби представлені дещо меншою кількістю (близько 20%).

Складні і багатопланові мімічні рухи Леся Українка найчастіше передає узагальнено, за допомогою дієслів *насупилась, скривилась*, що об'єктивують емоцію невдоволення: *Баронеса насупилась і почала дивитись в другий бік* [4, с. 515]; *На ту звістку Софія трохи скривилась, не сказала, однак, нічого і подалась до салону* [4, с. 539]. Перехідний етап між стражданням і гнівом презентує лексема *похмура*: *Стояла мовчазна, похмура і бліда щораз то все гірше* [4, с. 547].

Найбільший ступінь узагальнення невербальних ознак, який, проте, супроводжується чіткою емоційною характеристикою, об'єктивовану лексемами з емоційними семами, презентує фраза *видно по обличчю* та її варіанти: *Однак видно було по її обличчю, що вона почувала себе щасливою* [4, с. 505]; *Вираз її обличчя не зовсім відповідав смутковому убранню, – на лиці скоріш дивування видно було, ніж смуток* [4, с. 514].

Одиничними прикладами представлені емоційні реакції, що проявляються у порухах губів: *Вона слухала ту гризню мовчки, тільки губи її тремтіли* [4, с. 547] і брів: *Стала на порозі і, суворо зсунувши брови, роздивлялась по хаті: будуар був ясний, розкішний, вигідний* [4, с. 546].

Сміх, плач тощо Г. Крейдлін відносить до мімічних рухів [2, с. 35], а Ф. Бацевич паузи, кашель, зітхання, сміх і плач включає до екстралінгвістичних, що, в свою чергу, входять до групи акустичних [1, с. 59]. Лексико-семантичне поле сміху представлене у творах Лесі Українки дієсловами *усміхатись, засміятись, всміхнутись, усміхаючись*, іменниками *усміх і посміх*. Залежно від комунікативного призначення вони групуються навколо об'єкта, на який спрямовано дію. Суб'єкт, що є комунікантом, використовує усмішку з метою встановлення чи підтримування доброзичливої тактики спілкування. Окрім емоційної, усмішка виконує ще й конотативну функцію, даючи адресату зрозуміти, що, по-перше, сам суб'єкт перебуває в позитивному емоційному стані, який відноситься до емоційної сфери «радість, веселощі», по-друге, йому імпонує співбесідник. Усмішка може супроводжувати дію суб'єкта: *Софія з усміхом встала до нього на вітання* [4, с. 504], вербальне спілкування: *– О, ти у мене розумниця! – відмовляла пані Турковська, теж усміхаючись* [4, с. 503]; *– А що там таке? Ти маєш такий чудний, таємничий вираз! – і Софія при тих словах усмінулась* [4, с. 511]. Перебуваючи на самоті, людина аналізує свої дії, вчинки і виявляє своє задоволення усмішкою, не призначеною для співрозмовника: *Ледве зачинились двері за останніми гостями, як Софія припала на канапу і, усміхаючись, замислилась* [4, с. 503]. Оскільки сміх асоціюється з радістю, він легко піддається метафоризації, опосередковано рефлексуючи емоційний стан людини: *Навіть сонце світить так любов, немов приязно усміхається їй на вітання* [4, с. 505].

Мовний опис емоцій і симптоматичних жестів часто буває неповним і не дуже конкретним через дифузність значень окремих слів, багатозначність більшості жестів і з багатьох інших причин [4, с. 38]. Сміх здатен виражати різні емоції, навіть протилежні. Так, у мікроконтекстах *Надя завжди оберталась до сестри з якимось посміхом, а та відповідала їй гордо або з прикрістю* [4, с. 503]; *Софія погордливо крізь сльози засміялась, далі згукнула: – Та нехай вони згинуть обидві!* [4, с. 540] об'єктивуються емоції негативного спрямування – заздрість і страждання. У наведених прикладах проявляється маскувальна функція невербальних засобів спілкування, прагнення мовця приховати свої справжні почуття, переживання.

Фізіологічним виявом страждання є плач, представлений в аналізованих творах словами *ридати*: *Софія ридала тяжко, неважовито* [4, с. 542]; *ридання, плач: Серед плачу, ридання та клопотів провела вона цілу ніч без сну* [4, с. 539]; *плакати: Вона кидалась несамовито на канапі, погляд її палав, брови були зсунуті, ридання кипіло в грудях, але вона плакати не могла* [4, с. 547]. Доцільно і вдало користується Леся Українка фразеологізованими сполученнями: *«Яка вона підла! яка вона черства егоїстка!» – думала Софія, шпарко ходячи в себе по хаті та вмиваючись гіркими слізьми...* [4, с. 538];

– Ох, так!... тоді!... хто ж знав... тепер нещастя, така руїна... все описують!... – і Софія слізьми умилися [4, с. 516]; *Софія заходилась від сліз* [4, с. 539]; *Сльози туманили їй очі, серце тремтіло від гніву й досади* [4, с. 539]; *«... а може, вона боїться мати біля себе молоду компаньйонку?» – зненацька подумала Софія і ся думка заспокоїла її, і вона налагодилася слухати, – хоч не бачивши, – гру знаменитої артистки. Вона слухала, а в думці все зринали спогади, і слізи не раз туманили їй погляд* [4, с. 542]; *Спогади зникли, якийсь туман застеляв очі, Софія низько похилилася і затулила очі хусточкою* [4, с. 534].

На відміну від мімічних рухів фізіологічні зміни – почервоніння, блідість – важко удавати, тому вони свідчать про реальні раптові емоції різного виду. Почервоніння, яке представлене в аналізованих творах лексемами *спаленіти, спалахнути, зашарітись*, метафоричним утворенням *густа краска покривала вид* сигналізують про різні емоції, а саме: гнів: *Софія раптом спаленіла. – Княгиня? Ото мені! Я така сама княгиня, як і вона! Я не забула, як вона у мене пороги оббивала. Княгиня!* [4, с. 544]; подив, несподіванку: *Замислена Софія не завважила, як газета впала їй з рук. Панич побачив се, кинувся, здійняв газету і подав її Софії, вона раптом спаленіла і ледве промовила «дякую!»* [4, с. 532]; образу, страждання: *Софія спалахнула і хутко вийшла в derriere-loge* [4, с. 541]; *Вона була тяжко ображена, серце їй стукотіло, густа краска покривала вид. «Мов покоївку, прогнала з хати! при чужому чоловікові!* [4, с. 529]. Блідість теж супроводжує різні емоційні стани, зокрема, страх: *Софія стурбована вбігла в кімнату. Схотила за руку князя, раптом зблідла і затремтіла* [4, с. 513]; страждання: *Коли виходить на естраду співачка, сама Зембріх, і співає «Situ m'aimais!»*. Софія зблідла [4, с. 534]; гнів: *Вона слухала ту гризню мовчки. Стояла мовчазна, похмура, і бліда щораз то гірше* [4, с. 547].

У сучасній лінгвістиці (див. [2, с. 23]) склалася традиція дескриптивного аналізу жестової поведінки і створені численні системи запису кінем, хоч розуміння жесту має широкі рамки – від руху рук чи кистей до порухів тіла. Принцип запису однаковий – виділити окремі одиниці – жестові рухи – оперуючи при їх описі тими ж категоріями, що й при характеристиці закономірностей функціонування мови [3, с. 13]. Для слов'ян одним із найчастіше використовуваних жестів є потискування плечима, за допомогою якого виявляється широкий спектр емоцій, об'єднаних загальним значенням незадоволення партнером по комунікації: *– Бачиш: нам прийдеється, може, оціаніше жити. – А то чому? Запитала Софія, здивовано підвівши брівки. – Наші грошові справи того вимагають. – Хіба вони уже так надто погано стоять, тії справи? – Поки що, то ще не надто погано, але нам слід оціаніше жити, принаймні хоч який час. Софія здвигнула плечима і почала дивитись у просторінь* [4, с. 512]. Незадоволення, викликане невідповідністю реакції співбесідника, може поєднуватися з подивом: *Кошицька спустила очі і ждала дальшої поради, далі здвигнула плечима ледве примітно і подалась до дверей* [4, с. 543] або переходити у гнів: *– Ах, Sophie! Де ви запропастились?! – Була в курзалі, – тихо відповіла Софія. – Саме час! – і баронеса гнівно здвигнула плечима* [4, с. 527].

Вірогідно, закриваючи обличчя руками, людина хоче сховатися від небезпеки, поставити між собою і

загрозою певну перешкоду, тому цей жест кваліфікується як демонстрація страху: *Раптом погляд її знов упав на мертвого чоловіка, вона затремтіла, неначе від жаху, закрила руками лице і зомліла* [4, с. 514]. Подібними за формою, але відмінними за емоційною характеристикою є фрази *затулити обличчя (вид) руками*, що номінують страждання: *Софія сіла кінець стола і затулила вид руками, потім раптом зірвалась, упала на ліжко і голосно розпачливо заридала: «Ох, я нещасна, нещасна!..»* [4, с. 529]; *Софія впала знов на своє місце і затулила обличчя руками* [4, с. 542]. Емоцією страждання зафіксовано і в реченні *Кров ударила Софії в голову, тремтячи, хитаючись, ледь дійшла вона до своєї хати. Увійшовши в хату, з грюком кинула дверима за собою. Стала серед хати, до болю заломила руки, потім раптово стисла собі чоло і, ридючи вголос, промовляла: «Як вона сміла? Як вона сміла так образити мене?»* [4, с. 540]. У семантичне поле страждання входить і такий жест, як *заломити руки*: *Там вона заломила руки і заридала: «Ах, яка се мука, бачити свою колишню найдорожчу річ тепер!»* [4, с. 521]. Безнадія, відчай, зневіра в майбутньому, абсолютна відсутність навіть найменшої можливості хоч коли-небудь проявити свої емоції внутрішньо спустошують людину, випалюють усі прагнення, емоції, залишаючи тільки глибоко приховане страждання, яке проривається в несвідомих жестах: *Сухі, малі руки стиха шарили край мантильки* [4, с. 430].

Без вербального супроводу жест *сплеснути руками* передає значення подиву: *Мовчки взяла книжку від Софії, розгорнула – і сплеснула руками* [4, с. 532].

У різноманітних формах залежно від того, чи можна виявити емоцію, чи доводиться її стримувати, приховувати від оточення, кодується значення гніву: *Софія тупнула і ще гірше заридала* [4, с. 540]; *Софія заломила пальці під книжкою, аж вони хруснули, далі почала непевним голосом: «C'était un matin superbe. La brise matinale ridait légèrement la surface de la mer, qui reluisait en or fondu sous les rayons ardents du soleil tropical...»* [4, с. 546].

Занадто близьку дистанцію при спілкуванні, а разом з тим і не зовсім добрі наміри, відсутність належної пошани Леся Українка майстерно передає, поєднуючи невербальні і вербальні засоби – жест, лексичне значення слова «зальотненько», семантичні нюанси суфікса «-еньк»: *Коли се прийшов у ложу молоденький графчик, братанець баронеси, біленький, тоненький і, либонь, напудрений. Проходячи близько Софії, він усміхнувся і привітненько, зальотно кивнув головою* [4, с. 542].

Багатозначну семантику має тремтіння рук людини, яке може бути спричинене страхом, хвилюванням тощо. В оповіданні Лесі Українки цей жест спричиняється гнівом: *Статуетка ще більш заходила Софії в тремтячих руках*. [4, с. 548]; *Безтямно взяла зі стола групу Адоніса й Венери і нервно крутила її в руках* [4, с. 548]. Його логічним продовженням є фізична дія, найчастіше пов'язана з киданням, жбурлянням якихось предметів, речей: *При сих словах Софія раптом кинулась і в нестямі, розмахнувшись, кинула бронзову групу просто в голову баронеси* [4, с. 548].

Отже, оповідання Лесі Українки «Жаль» є яскравим прикладом емоційно насиченого тексту. Поряд із словесними засобами об'єктивації емоцій письменника використовує опис невербальних проявів емоцій для розкриття складних і суперечливих процесів, станів і переживань персонажів. Кінесичні прояви представлені в основному мімічними рухами узагальненого характеру (наспилилась, на обличчі було видно), акустичними (сміхом, плачем) та фізіологічними актами, фізичними жестами й діями. Усі ці форми здебільшого презентують емоції негативного спектру: гнів, страждання, хвилювання, рідше позитивного – радості. Постає проблема потреби подальшого опрацювання в аспекті зіставлення емоційних полів різних письменників, способів їх авторської презентації; узагальнення, систематизації та лексикографічної презентації матеріалу на рівні етнічних емоційних і комунікативних невербальних кодів тощо.

Джерела та література

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: [підручник] / Флорій Сергійович Бацевич. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с. – (Альма-матер).
2. Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика в ее соотношении с вербальной: автореф. дис. на соискание уч. степени доктора филол. наук: спец. 10.02.19 «Общее языкознание, социолінгвістика, психолінгвістика» / Г. Е. Крейдлин. – М., 2000. – 68 с.
3. Лабунская В. А. Невербальное поведение: структура и функции / Лабунская В. А. Невербальное поведение (социально-перцептивный подход). – Ростов: Изд-во Ростов. ун-та, 1986. – 224 с.
4. Леся Українка. Твори в п'яти томах / Леся Українка. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1952. – Т. 3. – 804 с.
5. Парасін Н. Д. Погляд як невербальний засіб комунікації: функціональний аспект / Н. Д. Парасін. – Нова філологія. Збірник наукових праць. – Запоріжжя: ЗНУ, 2010. – № 41. – С. 108-113.
6. Романов Д. А. Языковая репрезентация эмоций: уровни, функционирование и системы исследований (на материале русского языка): дис. ... доктора филол. наук: 10.02.01, 10.02.19 / Романов Дмитрий Анатольевич. – Тула, 2004. – 496 с.

УДК 81'367.7

Першина Н. С.

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ КОМПАРАТИВОВ В КАЧЕСТВЕ КОМПОНЕНТОВ ПРЕДЛОЖНЫХ ЕДИНИЦ

В статье анализируются предложные единицы и другие части речи, которые функционируют как предложные единицы. В частности, был рассмотрен компаратив, который при этом не выходил за рамки своей части речи. В этой функции компаратив теряет валентность на второй компарат и на имя разницы.

Ключевые слова: компаратив, компарат, предложная единица, квантитатив, конкретизатор.

У статті аналізуються прийменникові одиниці та інші частини мови, які функціонують як прийменникові одиниці. Зокрема, був розглянутий компаратив, який при цьому не виходив за рамки своєї частини мови. У цій функції компаратив втрачає валентність на другий компарат і на ім'я різниці.

Ключові слова: компаратив, компарат, прийменникова одиниця, квантитатив, конкретизатор.

The analysis of Russian prepositions and their equivalents revealed that a wordform can function as a preposition within the bounds of its part of speech. In particular within such forms there were marked out comparatives. As a preposition a comparative loses its valences for a second comparable part and for a name of difference.

Key words: comparative degree, compare, concretizer, prepositional unit, quantitative.

В основе данного исследования лежит концепция функционально-коммуникативной грамматики [4]. В данной концепции предлог представлен и как морфологическая, и как синтаксическая категория. Изучение предлогов и их эквивалентов показало, что в русском языке возможны случаи, когда словоформа выполняет функцию предлога, не выходя за рамки своей части речи. В частности, среди таких форм были выделены компаративы.

Категориальное значение компаратива, или степени сравнения, состоит в сравнении/сопоставлении двух объектов: *Если желудок располагается выше диафрагмы, значит можно говорить о грыже пищеводного отверстия диафрагмы; Все новые фильмы имели кадр шире, чем экран телевизора и показывались в полном формате исключительно в кинотеатрах; Я не специалист по пиву, поэтому возможно какие-то названия пив уже*

устарели, а есть новые, но все же **крепче**. В частности, у А. В. Бондарко находим, что «в общем виде функцию компаратива определяют как обозначение “относительной разницы между двумя сравниваемыми предметами (или двумя рядами предметов) по степени того или иного признака или качества”» (цит. по: [1: Т. I, с. 24]). Сравнительная степень (компаратив) определяется также как «одна из форм степеней сравнения прилагательных, которая указывает на то, что обозначаемый признак характерен для данного предмета в большей степени, чем для другого предмета (или для этого же предмета, но в другой период времени)» [10; 1: Т. I; 6]. Заметим, что признак может быть охарактеризован и в меньшей степени, чем для другого предмета: *Женщины слабее в психологическом и моральном плане. У женщин хуже развита интуиция, со стрессом одна она не справится, у нее нет мужской уверенности и решимости, она не может сдерживать слезы, а если сдерживает, то у нее после этого тяжесть на душе; Жили же люди и до нас, и обходились безо всяких добавок, и, кстати, от ожирения и прочих напастей страдали меньше*.

Функция компаратива в качестве предложной единицы представляет собой характеристику только одного участника, одного объекта, одного компарата, т. е. второй компарат отсутствует: *В летнее время, находясь на дамской головке, шапочка из материала панамы спасает от жары даже при температуре выше 40°; Если ваш вес ниже нормы, лыжи должны быть чуть короче. Выше нормы – нужно взять лыжи чуть жестче – для катающихся, но все равно не выше лба*. Отметим, что в предложной функции могут появиться только такие компаративы, которые могут сочетаться с параметрическими существительными (длина, ширина, диагональ, размер, высота, глубина, радиус, вертикаль, горизонталь, температура и др.) и с количественными, или количественно-именной группой [8]: *Экран телевизора диагональю не меньше, чем двадцать один дюйм; Дисплей толщиной менее одного миллиметра*. Таким образом, в фокусе нашего внимания оказались компаративы, характеризующие физические свойства компаратов, типа *выше-ниже, шире-уже, толще-тоньше, ближе-дальше, крепче-слабее (о напитках), жестче-мягче (о материалах), чаще-реже (об ударах, ритме и т. п.), больше-меньше, более-менее* и др. Интересно, что компаративы–«одиночки», не имеющие антонимической пары, как правило, в качестве предложной единицы не употребляются.

Отметим, что некоторые исследователи не видят компаративность вне системы *объект сравнения – стандарт сравнения – аспект сравнения* (признак, по которому сравниваются компараты). Например, А. В. Бондарко замечает, что если стандарт сравнения отсутствует, то он подразумевается либо как некая обобщенная норма, либо как тот же объект сравнения (но в другой период времени), или ранее был указан в тексте. Именно таким образом говорится об имплицитном кореферентном абсолютном употреблении сравнительной степени; ср.: *У монголов традиционная обувь – сапоги с носками, загнутыми вверх. Оказывается, это для того, чтобы бережнее ступать по земле, чтобы не ковырять, не ранишь, не портить землю* (В. Солоухин); *Чтобы легче было плавать, водяные крысы отгрызают длинный стебель куги и плавают, держа его в зубах* (К. Паустовский); *Слушатели зачарованно молчали, стараясь тише прижаться друг к другу* (В. Шефнер). «Фактор, присутствие которого влияет на меру признака и отличает наличную ситуацию от гипотетической, нередко указан в тексте; в приведенных выше примерах это особый вид обуви, стебель в зубах» [3]. Однако нам представляется невозможным соотносить *бережнее, легче и тише* с обобщенной нормой (что значит *бережно* ступать по земле? *Легко* плавать? *Тесно* прижаться друг к другу?), в таких контекстах нет точки отсчета, или же она «каждый раз произвольно избирается говорящим» [2].

Немаловажным будет сказать о том, что компаративность, или категория сравнения в целом, находится на пересечении двух функционально-семантических полей (ФСП) – качественности и количественности, поскольку компаративность выражает некий признак, который, в свою очередь, градуируется, или интенсифицируется. Причем А.В. Бондарко предлагает включать ее именно в сферу качественности. Но здесь же он отмечает, что «компаративность может быть истолкована как самостоятельное поле, которое занимает срединное положение между полями качественности и количественности (пересекаясь с тем и другим). При определенных целях исследования, особенно в тех случаях, когда компаративность является специальным и единственным предметом анализа, рассмотрение этого предмета как особого ФСП может быть наиболее целесообразным» [3].

Многие ученые говорили о специфике русских компаративов, а именно о нерасчлененности формы степени сравнения, образованной от прилагательного и от наречия [7; 9], ср.: *выше < высокий и выше < высоко*. В Академической грамматике 1980 г. сказано, что «значение и способы образования сравнит. степени у наречий на -о, -е полностью совпадают со значением и способами образования сравнит. степени качественных прилагательных. В употреблении эти совпадающие формы различаются только синтаксически» [1]. То есть фактически компаратив – это единая форма степени сравнения прилагательного и наречия с единственной разницей – в синтаксическом употреблении (прилагательное характеризует существительное, а наречие – глагол): *Как ни высок был Синцов, а начальник штаба был выше* (К. Симонов); *Горит! Жарко, ярко. Сразу как-то веселее на душе* (А. Битов) (примеры взяты из: [9]).

Как известно, компаративы имеют свою грамматическую валентность на один из компаратов: *Желудок располагается выше (чего?) диафрагмы* и на имя разности: *Стельки для увеличения роста – это специальные подстилки в обувь, которые визуально делают Вас выше на (сколько?) 2,5-5 см, в зависимости от настройки*. В частности, у Н. Д. Арутюновой находим: «Компаративы интенсифицируются указанием на разницу в степени признака между данным объектом и термином сравнения (*намного больше, на три км дальше*)» [2]. В функции же предлога компаративы теряют валентность на компарат и на разность.

Нами были выделены два типа функционирования компаратива в качестве предложной единицы:

- 1) функция конкретизатора (с глаголами движения);
- 2) функция собственно предложной единицы, базовой единицы с экспликатом (с глаголами статики).

1. Конкретизаторами вслед за М. В. Всеволодовой мы называем структуры с полноточными частями речи, которые уточняют, конкретизируют значение предлога [5]. В функции конкретизатора компаратив чаще всего употребляется с глаголами движения, где он, как правило, конструктивно факультативен, но семантически облигатен [5], что можно проиллюстрировать на примерах:

(1) «Ответ на звонок! – продолжала Лера. Я медленно вышел из машины, подошел ближе к дому и посмотрел вверх».

Срав.: «Ответ на звонок! – продолжала Лера. Я медленно вышел из машины, подошел к дому и посмотрел вверх».

(2) Кого вы видите на картинке? Великого Эйнштейна? А если отойти подальше от монитора и взглянуть еще разок?

Срав. Кого вы видите на картинке? Великого Эйнштейна? А если отойти от монитора и взглянуть еще разок?

Были выявлены конкретизаторы двух типов:

- а) при именах,

б) при квантитативах.

А) При именах конкретизатор структурно факультативен, семантически обязателен. Компаратив выступает как конкретизатор к предлогу, задает более точное направление: *Казакевич долго рассматривал карточки, подходил ближе к окну, вертел снимки перед настольной лампой* (Андрей Троицкий. Удар из прошлого, 2000) [Интернет, сайт ruscorgora.ru]; *Тот и глаза зажмурил. Дедушка усмехнулся и говорит: – Не бойся, косой, полезай ко мне в мешок. Я тебя подальше от лисы отнесу. Аавось, она тебя и не съест. – Спасибо, дедушка, – лепечет заяц и в мешок к старому лезет* (Юрий Макаров. Про зайца // «Мурзилка», №12", 2001) [Интернет, сайт ruscorgora.ru].

Б) При квантитативах компаратив появляется, как правило, с союзом **чем** и выступает как конкретизатор и к предлогу, и к квантитативу: *Подходить ближе чем на три аршина к человеку, больному заразной болезнью, вредно; Кисть опускают в клеевую краску не глубже, чем на 3/4 длины щетины, а затем легонько вытирают о край ведра.*

Заметим, что употребление союза **чем** необходимо в том случае, если далее следует количественно-именная группа с предлогом: *На конференцию приехали исследователи из двадцати городов* – Срав. *На конференцию приехали исследователи более чем из двадцати городов.* В данном случае невозможно обойтись одним компаративом (*На конференцию приехали исследователи **более** из двадцати городов).

Отметим, что союз **чем** (а также **нежели**) гасит валентность компаратива на род. пад.: *Мы посетили большие трех магазинов* – Срав.: *Мы посетили большие чем три магазина.* Большой вариативностью обладают те конструкции, где перед квантитативом стоит первичный предлог, который задает соответствующий падеж: *Мы зашли большие чем в три магазина* – *Мы зашли в большие чем три магазина; Судебные приставы начали процедуру ареста имущества оптовой компании «ООО "Эльдорадо"», которой предъявлены налоговые претензии (на) более чем (на) 13 млрд руб.* Заметим, что здесь компаратив может быть употреблен и в препозиции, и в постпозиции к предлогу-экспликтору без изменений в семантике.

Нами также было отмечено, что нередко происходит отождествление квантитативов и именных групп (*метр* (= 1 метр), *порядок* (= 10 единиц), *уровень*, *степень*, и др.): *Учебников по истории должно быть на порядок меньше.* В других языках в таких конструкциях необходимо наличие числительного *один* или же неопределенного артикля.

2. В функции собственно предложной единицы компаратив, как правило, появляется с глаголами статики (*быть, находиться, пребывать, сидеть, лежать, становиться* и др.). С точки зрения структуры предложения после компаратива обязателен предлог-экспликтор [4]: *Шансы на выживание несколько повысятся, если пассажир будет сидеть ближе к проходу; «Народный гараж» становится все дальше от народа.* Отметим, что компаратив в данной функции обязателен и с точки зрения структуры, и с точки зрения семантики.

Но есть примеры и с глаголами движения:

Подходить ближе трех аршинов к человеку, больному заразной болезнью, вредно; Прыгнуть выше двух метров; Пробежать больше пяти километров, где компаратив также обязателен, поскольку «вводя в предложение квантитатив, выполняет функцию предлога и только предлога» [5]. Анализируя грамматическое поле предложных единиц русского языка, такие корреляты-компаративы можно поставить на более близкое к ядру место [5]. Предложная функция компаратива подтверждается соответствующими конструкциями с предлогами: *Прыгнуть выше двух метров – Прыгнуть выше двух метров; Пробежать больше пяти километров – Пробежать выше пяти километров* и т. п.

Таким образом данная работа выявила новые функции компаратива как особой части речи. При этом многие исследователи, в том числе и мы, считают, что компаратив – это такая особая часть речи, которая включает в себя и адвербиальные, и адективные образования. Данное исследование может быть использовано в методике преподавания русского языка как иностранного.

Источники и литература

1. Академическая грамматика русского языка. – Том I. – М., 1980.
2. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт / Н. Д. Арутюнова. – М., 1988. – 281 с.
3. Бондарко А. В. Теория функциональной грамматики. Качественность. Количественность / А. В. Бондаренко. – СПб., 1996. – 207 с.
4. Всеволодова М. В. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса. Фрагмент прикладной (педагогической) модели языка: Учебник / М. В. Всеволодова. – М.: Изд. МГУ, 2000. – 315 с.
5. Всеволодова М. В. Типология славянского предлога. Системность: категории и парадигмы / М. В. Всеволодова // В кн.: XIV Международный съезд славистов. Славянское языкознание. Лингвистика. – М.: Индрик, 2008. – С. 119-144.
6. Клобуков Е. В. Сравнительная степень (компаратив) // Современный русский язык: Словарь-справочник / Е. В. Клобуков. – М., 2005. – С. 573-575.
7. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – М., 2001. – 343 с.
8. Судзуки Рина. Русские атрибутивные конструкции со значением «Параметрическая характеристика предмета» и функционирование в них компонентов предложного типа (в зеркале японского языка): Автореф. дисс. на соиск. уч. ст. канд. филолог. наук / Рина Судзуки. – М., 2008. – 30 с.
9. Федотова Н. С. Комплексный анализ русского компаратива: Автореф. дисс. на соиск. уч. ст. канд. филолог. наук / Н. С. Федотова. – СПб., 2003. – 26 с.
10. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / А. А. Шахова. – М., 2001. – 256 с.
11. Интернет-данные с сайтов: ruscorgora.ru и yandex.ru.

УДК 808.2:378.02-054.6

Петрова Г. М.

К ВОПРОСУ ОБ ИССЛЕДОВАНИИ ИНЖЕНЕРНО-ТЕХНИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ – ОСНОВНОГО МАТЕРИАЛА ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ УЧАЩИХСЯ-НЕФИЛОЛОГОВ

Автор рассматривает проблему комплексного исследования инженерно-технических текстов. Подробно описаны современные методы изучения текста, создания классификации текстов. Представлена разработанная автором классификация инженерно-технических текстов с учетом коммуникативных задач.

Ключевые слова: инженерно-технический текст, классификация, коммуникативная задача.

Автор розглядає проблему комплексного дослідження інженерно-технічних текстів. Докладно описані сучасні методи вивчення тексту, створення класифікації текстів. Представлена розроблена автором класифікація інженерно-технічних текстів з урахуванням комунікативних завдань.

Ключові слова: інженерно-технічний текст, класифікація, комунікативна цілі.

The author examined the problem of complex engineering texts research. Modern methods of the text studying, creation of the text classifications are given in detail. The author engineering texts classification into account communicative tasks is presented.

Key words: engineering text, classification, communicative task.

Современный этап развития методики преподавания иностранных языков характеризуется пристальным вниманием к разработке вопросов, связанных с текстом. Их изучение занимало и занимает одно из самых важных мест в отечественной и зарубежной науке. Ученых интересуют вопросы анализа текста, изучения его лингвистических особенностей, установления и формулирования законов текстопорождения и текстовосприятия. Текст стал объектом разностороннего исследования методистов, лингвистов, психологов.

Следовательно, мы можем говорить о тексте как о единице, объединяющей разные науки и направления, обеспечивающей их взаимосвязи. При этом существование разнообразных подходов к тексту: системно-структурного, функционально-коммуникативного, метатемного, психологического, философского, социального, как нам кажется, объясняется различием авторских концепций. Можно предположить, что каждый ученый стремится подчеркнуть ту особенность текста, которая объективно представляется ему наиболее важной для изучения и определяет направление его научной работы, но все исследователи признают текст связным, цельным порождением языка и речи, несущим определенную функциональную нагрузку, высшей основной единицей обучения.

Текстоцентрический подход или текстоориентированное обучение неразрывно связано с коммуникативно-деятельностным подходом, поскольку именно текст выступает в качестве основной единицы коммуникации. Понимание текста, конструирование речи в виде устного или письменного сообщения – это одна из главных целей обучения иностранному языку. Основным критерием овладения языком является понимание текстовой информации, умение продуцировать определенные тексты с указанными характерными особенностями. Поэтому мы рассматриваем инженерно-технический текст как основу обучения профессиональной научной речи иностранных учащихся технического профиля. При этом идеальная для методики обучения русскому языку концептуальная модель текста будет являться моделью русского текстового менталитета и включать в себя как минимум информацию о языковой специфике текстопорождения. В свою очередь, знание текстового менталитета представляет собой одну из составляющих изучения российского менталитета, что оказывает существенную помощь в определении национальной специфики работы в социальной сфере, в сферах науки, культуры, образования. Поэтому при исследовании инженерно-технических текстов, в которых так или иначе отражаются нормы культуры письменного общения специалистов технического профиля, а также традиции русской инженерной школы, мы рассматривали возможности выражения национальной специфики данных текстов соответствующими языковыми средствами.

В процессе обучения языку одной из главных задач является облегчение усвоения необходимых знаний по дисциплинам, формирование таких речевых умений и навыков, которые нужны учащимся для общения в ситуациях, связанных с их профессиональной деятельностью. Для решения данной проблемы на занятиях используются материалы той отрасли знаний, которая имеет непосредственное отношение к профессии учащихся. Вместе с тем, поскольку текст манифестирует в речи языковые единицы и их употребление, для осуществления поставленной задачи важным представляется не только отбор текстов разных типов, но и выделение текстовых единиц, структурных единиц текста. Структура основного содержания текста формируется под воздействием основной и дополнительных коммуникативных целеустановок автора, динамически развивающихся в тексте. Кроме того, с перенесением в акцента на сближение коммуникативной и когнитивной парадигм произошли изменения в сфере проблематики анализа текста: по сравнению со структурно-статическим принципом описания текста все большее значение приобрел структурно-динамический принцип его анализа.

Наш подход к выделению текстовых единиц применительно к учебному тексту для нефилологов основывается на том, что в качестве универсальной единицы комплексного функционально-семантического описания текстов на всех уровнях их организации предлагается рассматривать тип коммуникативной организации текстов по специальности. Любой текст научного стиля речи может строиться из универсальных текстовых единиц, однако в нашем случае необходимо выделение таких единиц, которые отражали бы особенности инженерно-технических текстов (ИТТ), обусловленных, главным образом, самой спецификой технического знания. Техническое знание отличается по своему объекту и методам исследования, внутренней структуре, функциям. Специфика объектов технического знания может быть представлена в качестве совокупности свойств, основными из которых являются следующие: 1) единство естественного и искусственного, 2) способность служить средством целесообразной деятельности человека, 3) конструктивно-функциональное выделение и оформление параметров, характеризующих материал и процессы; 4) сопряжение материала и строения с функцией, 5) согласованность конструктивно-функциональной организации с возможностями человека по управлению и использованию техники, 6) наличие особых качественных и количественных характеристик, определенных условий, порядка и организации работы; 7) назначение, цель и сфера применения. Цели инженерно-технической деятельности определяются социальными потребностями с учетом объективных законов общества и природы, а ее виды: изобретение, проектирование, организация изготовления и внедрения инженерного объекта, эксплуатация, оценка функционирования – формируют разнообразие и особенности инженерных специальностей. Инженерно-технические тексты, как письменное воплощение профессиональной информации, также специфичны. Предметами исследования в них являются искусственно созданные и используемые для удовлетворения определенных практических потребностей объекты.

Известно, что текст манифестирует мысли в определенных формах. В технических текстах инженерная мысль находит свое воплощение в формах, характерных для данной сферы. Задача преподавателя русского языка состоит в том, чтобы обучить иностранных учащихся свободному владению этими формами. Поэтому текстовые единицы, выделяемые нами на основе лингвометодического анализа ИТТ, кроме отражения специфики технического знания, являющиеся обучающими и могут быть применены в качестве моделей. При этом к их общим признакам относятся функциональность, смысловая законченность, относительная самостоятельность, наличие верхней и нижней границы; значимой, ситуативно обусловленной информации, выраженной языковыми средствами, типичными для всех ИТТ. При работе с инженерно-техническими текстами на занятиях по русскому языку нас интересуют тексты разных типов. С учетом этого, вычленяемые текстовые единицы должны также способствовать объединению текстов в различные группы (так как это облегчает усвоение информации), то есть выполнять типобразующую функцию.

На важность создания разнообразных классификаций текстов указывали многие исследователи, при этом они рассматривали данную проблему с разных позиций: лингвистических, коммуникативных, когнитивных, функционально-стилистических. Несмотря на различие подходов, исследователи признают методическую значимость выявления и изучения типов текстов в учебных целях, их актуальность для методики преподавания иностранных языков, необходимость разработки методов описания типов текстов, определения закономерностей их построения для создания обучающих моделей. В настоящее время интерес к данной проблеме не уменьшается, а, наоборот, возрастает. Причем это происходит не только в отечественной, но и в зарубежной лингвистике. Предлагаются различные методы создания принципиально новых видов классификаций, вплоть до составления

стандартных форм представления – универсальных анкет. При этом самыми распространенными являются два основных подхода в исследовании типов текстов. Первый ориентируется на понятие функционального стиля. В этом случае при выделении типов текстов особое значение имеют условия функционирования текстов, направленность на воспроизведение образца.

Второй подход ставит во главу угла понятие коммуникативной задачи, от которой зависит выбор автором речевой формы или функционально-семантического типа текста. Несмотря на различие подходов, объединение текстов в типовые группы помогает облегчению их восприятия, осуществления принципа последовательной адаптации, выбору способа представления в соответствии с особенностями каждого типа, установлению правил текстообразования. Разработка методов описания типов текста, выявление закономерностей структуры, определение взаимозависимостей между его составляющими необходимо для построения текстовой модели.

Классификация текстов должна представлять соотношения между типами текстов и решать основные задачи: выделение определенных видов текстов и осуществление возможности создания на этой основе базовых моделей. При этом на отбор языковых средств влияют три главных фактора: 1) принадлежность к определенному стилю, 2) организация структуры и композиции текста, 3) установленная форма. Эти факторы являются и тремя основными аспектами изучения текста, которые могут рассматриваться в качестве основных типологизирующих признаков, критериев отнесенности текста к определенному типу. Так как вопрос о выявлении взаимосвязей между типом текста и типом информации является одним из важных, при разработке классификаций, наряду с семантическим анализом, раскрывающим реляционные межфразовые связи, следует проводить композиционный анализ, подразумевающий исследование взаимного расположения элементов композиции, а также учет зависимостей между характером информации, типом текста, формой.

Рассматривая все многообразие предлагаемых классификаций, мы объединяем их в две большие группы: общие и частные классификации текстов. К общим относим те, которые рассматривают тексты независимо от их стилистической принадлежности, к частным – тексты только определенного стиля речи. В свою очередь, общие и частные классификации можно подразделить на комплексные, функциональные и структурные. В основе комплексных лежит сумма типологизирующих признаков, каждый из которых играет важную роль, или их система; функциональных – функциональная нагрузка и коммуникативное назначение текстов, сферы коммуникации и функционирования текстов, функции языка; структурных – особенности семантико-структурной организации текстов.

На основании анализа вышеуказанных классификаций мы пришли к выводу о том, что их применение при обучении РКИ иностранных учащихся технических вузов ограничено, не все из них могут быть использованы методистами и преподавателями на занятиях. Поэтому нами разработана классификация инженерно-технических текстов учебников и учебных пособий.

Предложенная классификация ИТТ, по нашему определению, является частной функциональной, так как мы рассматриваем тексты, принадлежащие только к научно-техническому подстилю и разделяем их на основании ряда дифференцирующих признаков, основными из которых считаем принадлежность к определенному речевому жанру, а также различные коммуникативные задачи, которые ставит перед собой автор инженерно-технического текста. Наличие общих характерных типологизирующих признаков, таких как стиль, тематическое содержание, концепция адресата, способствует объединению различных текстов в определенные группы. Хотя некоторые исследователи считают, что классификацию текстов можно строить на основе противопоставления одного типа одновременно всем другим, на наш взгляд, при исследовании типов текстов, в первую очередь, важно выделение основных взаимосвязанных типологизирующих признаков.

Типы текстов установлены нами на основе двухступенчатой системы дифференцирующих признаков. Типологизирующий признак первой ступени – речевой жанр, определяющий характер, метод представления содержащейся в текстах информации, принадлежность к определенным частям сферы научно-производственного общения; второй – коммуникативные задачи, формирующие целевое назначение текстов, степень их насыщенности информацией, уровень ее обобщения, наличие иллюстративного материала, а в целом – композицию и структуру инженерно-технического текста. В свою очередь, процесс обучения построению профессионально ориентированного текста следует строить на базе моделей, в которых отражается решение коммуникативных задач, представляющих в тексте процесс развития инженерной мысли. При их определении можно выделить одну, доминантную, дающую установку для научного решения проблемы, формирующую основные условия, которым удовлетворяет та или иная текстовая разновидность. Для установления семантико-структурной организации, структурно-смысловых компонентов текста доминантную коммуникативную задачу мы разделяем на локальные подзадачи, как правило, связанные между собой. При этом возможны два варианта: 1) последовательная декомпозиция и преобразование исходной задачи в цепочку подзадач, 2) параллельная декомпозиция. Решение исходной задачи формируется как объединение решений подзадач.

Таким образом, можно говорить о двух уровнях коммуникативных задач, последовательность осуществления которых также влияет на формирование текста. Мы исходили из того, что доминантная коммуникативная задача определяет тип и подтип текста, подзадачи – его семантико-структурную организацию, структурно-смысловые компоненты. Кроме того, при выделении типов текстов учтена специфика объектов технических наук. При этом укажем, что разработанная классификация была использована не только при работе с инженерно-техническими текстами, но и с текстами по экономике, банковскому делу. Она нашла отражение в новых пособиях по обучению нефилологов русскому языку как иностранному.

В заключение подчеркнем, что создание новых классификаций текстов является актуальной задачей современной науки о языке.

Источники и литература

1. Бурвикова Н. Д. Текст как объект лингвометодического исследования в аспекте описания и преподавания русского языка как неродного / Н. Д. Бурвикова // Лингвистические и методические проблемы преподавания русского языка как неродного. Текст и обучение языку: сб. науч. тр. – М., 1991. – С. 12-19.
2. Мурзин Л. Н., Штерн А. С. Текст и его восприятие / Л. П. Мурзин, А. С. Штерн. – Свердловск, 1991. – 171 с.
3. Научно-технический перевод: [сб. ст. / отв. ред. Ю. В. Марчук]. – М.: Наука, 1987. – 142 с.
4. Философские вопросы технического знания: [сб. ст. / отв. ред. Н. Т. Абрамова]. – М.: Наука, 1984. – 259 с.
5. Ярошевский М. Г. История психологии / М. Г. Ярошевский. – М.: Мысль, 1985. – 575 с.

ТЕКСТОТВОРЧІ ПОТЕНЦІЇ ХУДОЖНІХ ОЗНАЧЕНЬ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕТИЧНОЇ МОВОТВОРЧОСТІ Т. ШЕВЧЕНКА)

В статті вивчаються текстообразующие потенциалы художественных определений в поэзии Т.Шевченко. Определяющим текстовым параметром признается информативность. На фактическом материале доказано, что художественные определения влияют на когерентность текста и способны предопределять его смысловую организацию.

Ключевые слова: текст, эпитет, когерентность, изотопия, семантика.

У статті досліджуються текстотвірчі потенції художніх означень у поезії Т.Шевченка. Провідним текстотвірчим параметром визнається інформативність. На фактичному матеріалі доведено, що художні означення впливають на когерентність тексту і здатні визначати його смислову організацію.

Ключові слова: текст, епітет, когерентність, ізотопія, семантика.

The article deals with the textbuilding potentials of epithets in the Taras Shevchenko's poetry. The main text parameter is the informative one. On the base of actual material it is proved, that epithets influence on the coherence of the text and able to determine its semantic organization.

Key words: text, epithet, coherence, isotopy, semantics.

Сучасні лінгвістичні парадигми все частіше акцентують увагу на дослідженнях мови як діяльності та результатах цієї діяльності. У зміненій системі поглядів єдиною мовною реальністю визнається текст, розкриття механізмів створення і функціонування якого стає провідним завданням мовознавців. Під час аналізу шляхів породження тексту вектор уваги дослідників спрямований від смислу до способів його маніфестації, одним із яких є художні засоби, зокрема епітети, які часто стають ідентифікаторами як індивідуально-авторських стилів, так і цілих стилевих течій.

Художні означення стали предметом дослідження багатьох мовознавців. Вивчалися їх стилістично-образні функції (Братусь М., Критенко А., Красавіна В., Мацько Л., Пустовіт Л., Русанівський В., Сидяченко Н., Шутова Л. та ін.), народнопоетичні та індивідуально-творчі здобутки конкретних митців (Білодід І., Сидоренко О., Ващенко В., Дячишева-Росовецька Ю., Ермоленко С., Мацько Л., Русанівський В. та ін.), парадигми епітетів до дистрибутивів (Братусь М., Ващенко В., Ключек Г., Сидяченко Н.), особливості сприймання епітетів у поетичних текстах (Мойсієнко А.), специфіка епітетних конструкцій у художньому перекладі (Грабовецька О.), епітети як складова ідіолокту письменника (Братусь М., Мойсієнко А., Сидоренко О., Січкара С. та ін.). Однак як засіб текстотворення художні означення раніше не досліджувалися.

Мета статті – з'ясувати смислові та функціональні особливості епітетних патернів у поетичних текстах, виявити текстотвірчі потенції художніх означень на прикладі поетичної спадщини Т.Шевченка.

Епітет функціонує у поетичному тексті як дискретна семантична одиниця, що надає естетичні, оцінні характеристики предметам реального або ідеального світу, формуючи у такий спосіб концептуальні площини твору.

Моделювання поетичної картини світу – це спосіб інтерпретації дійсності поетом і значною мірою залежить від його емоційно-ціннісного ставлення до навколишнього світу [5, с. 21], тому саме епітети можуть якнайповніше репрезентувати це ставлення у силу своїх категоріальних ознак. Такої ж думки дотримується О. Вольф, зазначаючи, що манера вживання епітета – одна з найбільш показових і суттєвих рис стилістичної своєрідності письменника [2, с. 55].

Якщо розглядати епітет не ізольовано, а у складі поетичного тексту, то у більшості випадків він стає «обов'язковим елементом вислову» [1, с. 110], оскільки будь-який предмет, явище, ліричний герой стають без нього неінформативними. Наприклад, у Т. Шевченка: *Мовчать гори, грає море, Могили сумують, А над дітьми козацькими Поляки панують* (І 86.59). Якщо вилучити із контексту епітет, строфа стає незрозумілою. У тому ж випадку, коли епітет є субстантивом, текст взагалі втрачає смисл: *Щоб понесли буйнесенькі За синєє море Чорнявому зрадливому На лютеє горе!* (І 84.35) (Пор. текст без епітетів: *Щоб понесли...За море...На...горе!*). А саме інформативність вважає провідною рисою поезії Ю. Лотман: «... ми помічаємо, що невеликий за обсягом вірш може вмістити інформацію, недоступну для товстих томів нехудожнього тексту» [6, с. 46]. На думку О. Вольф, «достатність» смислу відчувається адресатом на основі його знання мови і відповідної «картини світу» [1, с. 120], причому «іменник вимагає означення на основі своєї семантики і позиції у вислові» [1, с. 125]. Іншими словами предмет, явище, персонаж у поетичному тексті мають відкриту семантичну валентність на якісне означення, яка реалізується за допомогою епітетів.

Отже, для того, щоб поетичний текст був інформативним, він повинен містити достатній для конкретного контексту смисл. За законами текстотворення за заміни або усунення одного із елементів тексту можливі три основні варіанти змін: 1) відношення між елементами тексту втрачають смисл; 2) відношення між елементами тексту мають смисл, але на рівні семантики відбуваються зміни; 3) відношення між елементами тексту не зазнають суттєвих змін. Текстотвірчий потенціал епітетів визначається першими двома варіантами. Поетичні реалії без художніх означень часто втрачають не лише аксіологічно-естетичні орієнтири, а й смисл їх значно деформується: *І день іде, і ніч іде. І голову схопили в руки, Дивуєшся, чому не йде Апостол правди і науки?* (ІІ 365.4). Художні означення конкретизують, уточнюють, формують нові смисли, забезпечуючи когерентність тексту.

Тісно пов'язана з семантичною когерентністю ізотопія тексту, саме ізотопію деякі вчені схильні вважати однією з основних його властивостей [8, с. 262]. Семантична структура, яка виникає в результаті смислових зв'язків між окремими елементами тексту, не вкладається в ті граматичні залежності, що формують поверховий рівень тексту. За А. Греймасом, ізотопія є там, де існує «семна рекурренція», тобто в різних частинах тексту повторюються лексеми з однаковими семами. У результаті виникають ізотопічні ланцюжки, які пронизують усю структуру тексту. В основі ізотопії лежить явище семантичної еквівалентності, яка може реалізуватися за допомогою повтору лексеми, синонімії, гіпо-гіперонімії, антонімії, парафраз [8, с. 263].

У поетичних текстах Т. Шевченка на рівні художніх означень втілено усі вищезазначені типи семантичної еквівалентності. Повтор реалізовано у тавтологічних епітетах (*лихе лихо, добре добро, вольная воля* тощо), а також у дублюванні конкретного епітета: *Коли не жив чорнобривий, Зроби, моя пташко! Щоб додому не вернулась... Тяжко мені, тяжко!* (І 116.133). Надзвичайно поширеною є синонімія епітетів: *Іде шляхом молодиця, Мусить бути, з прощі. Чого ж смутна, невесела, Заплакані очі?* (І 101.400). А також парафрази: *хамів син (Ярема), чортів син (жид), пекельні діти (конфедерати), груші гнилобокі (конфедерати), скверний гад (князь), народний розпинатель (тиран), кат людський (цар), людській шашелі (пани)* тощо. Антонімія реалізується як в оксиморонних епітетних конструкціях (*дурний розум, сирота багатий, незамкнута тюрма, гришний рай*), так і в контексті: *Мале дитя, коло його На сонці куняє, А тим часом старий кобзар Ісуса співає* (І 109.715).

Крім того, семну рекурренцію в художніх означеннях часто спостерігаємо упродовж усього твору. Наприклад, у поезії «Маленький Мар'яні» можна виокремити ланцюжок епітетних конструкцій із спільною семою

«дівоча краса»: *маковий цвіт (про дівчину) – літа молодії, повиті красою – карії оченята, умиті сльозою – серце тихе, добрее дівоче – цвіт новий, нерозвятий* (І 366). У результаті виникає семантико-когнітивна структура, яка легко розпізнається реципієнтом на основі ментальних уявлень про жіночу красу. А приналежність художніх означень до одного тематичного кола стає додатковим засобом когерентності тексту.

Епітети, що вживаються у прямому значенні, впливають на інформативність тексту, однак найбільші потенції у цьому плані мають художні означення з переносним значенням, з різноманітними зміщеннями у семантиці.

За умови усунення з прямого значення епітетів у тексті залишаються інформативними, хоча значно знижується їх естетична вага, особливо, коли означуване має валентність на якісне визначення [1, с. 125], тоді вони можуть інформувати зовсім не про те, що раніше. Такі лексеми містять у своєму значенні вказівку на якісну ознаку, але сама ця ознака не визначена (характер, настрій, образ): *Отакий-то Перебендя, Старий та химерний!* (І 110.22). Легко помітити, що за умови усунення метафоричних епітетів у тексті руйнуються відношення, сформовані у вихідній структурі: *Бо в день радості над вами Розпадеться кара* (І 357.81); *Ми серцем голі догола! Раби з кокардою на лобі! Лакеї в золотій оздобі...* (ІІ 310.41) Вислови без таких епітетів втрачають смисл, адже метафоричний епітет завжди несе в собі образну неповторну конкретизацію і глибину асоціацій.

Семантика метафоричних епітетів актуалізується у широкому контексті, адже «метафоричний образ не має повторення, він не може бути вичленований із контексту, оскільки існує тільки в даному контексті, тільки в певному словесному оточенні» [7, с. 222]. Крім того, у Т. Шевченка інколи метафорика не обмежується лише бінарною синтагмою і поширюється на весь твір (наприклад, вірш «Доля»). Отже, з одного боку, епітет впливає на формування тексту, а з іншого – текст зумовлює нові смислові обертони в художньому означенні, адже однією з особливостей тексту як структурно-семантичної цілісності визнається властивість впливати на мовні одиниці, які входять до його складу [8, с.59]. У такий спосіб в епітетах реалізуються нові, додаткові значення. Ці потенційні значення актуалізувалися під впливом тексту, тобто перейшли із латентного стану в відкритий. Можна стверджувати, що ці нові значення з'явилися у результаті взаємодії з контекстом.

Комплекс епітетних конструкцій створює у тексті певний малюнок (патерн, конфігурацію), який характеризує творчість конкретного митця і здатний ідентифікувати стиль автора, його емоційно-оцінні й естетичні орієнтири. Тому доречно розглядати епітет і як композиційний фактор системи поетичного тексту, який тісно взаємодіє із мистецьким ідіологемом та усією системою мови. Наприклад, у Т. Шевченка є ряд «улюблених» епітетів, які функціонально незамінні у його поезії, незалежно від періоду творчості: *тихий, вольний, великий, добрий, зелений, козацький, молодий, святий, сердешний, синій, славний, старий, темний, тяжкий, убогий, червоний, чужий, широкий* тощо. Часто цілий корпус таких епітетів митець використовує для зображення однієї поетичної реалії, формуючи у такий спосіб естетико-пізнавальні смаки реципієнта: *Рече та стогне Дніпр широкий* (І 73.1); *А Дніпр мов підслухав: широкий та синій*, *Підняв гори-хвилі* (І 160.1306); *Або хоч крихотку землі Із-за Дніпра мого святого* *Святії вітри принесли* (ІІ 38.21); *Меж горами старий* *Дніпро*, *Неначе в молоці дитина*, *Красується, любить* *На всю Україну* (ІІ 120.52).

Зважаючи на тезу І. Гальперіна, що в художньому творі естетико-пізнавальна функція трансформує всі інші функції мови, заломлюючи їх в необхідному напрямі [4, с. 24], можемо стверджувати, що художні означення в силу своїх категоріальних ознак і функціональних реалізацій беруть активну участь у формуванні поетичного тексту.

Отже, епітет як феномен втілення авторських інтенцій є одним з текстотворчих фізичних параметрів тексту, а тому здатний визначати й організацію поетичного тексту.

Модель поетичної картини світу має характер системної єдності, і «співвідношення її елементів таке, що зміна будь-якого із них призводить до зміни усіх інших» [6, с. 26], тому можемо говорити, що епітет є одним із основних конституентів системи моделювання поетичної картини світу автора, своєрідним естетичним «квантом» інформації, що забезпечує функціональну цілісність тексту, багаторівневі семантичні зв'язки між його елементами.

Джерела та література

1. Ващенко В. С. Епітети поетичної мови Т. Г. Шевченка / Василь Семенович Ващенко. – Дніпропетровськ, 1982. – 82 с.
2. Вольф А. С. Эпитет как характерологическое средство в творчестве Л. Фейхтвангера / А. С. Вольф // Научные доклады высшей школы Филологические науки, 1972. – № 2. – С. 55-65.
3. Вольф А. С. Прилагательное в тексте («Система языка» и «картина мира») / А. С. Вольф // Лингвистика и поэтика. – М.: Наука, 1979. – С. 118-135.
4. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / Илья Романович Гальперин. – [изд. 4-е, стереотипное]. – М.: КомКнига, 2006. – 144 с.
5. Колесник О. С. Мовні засоби відображення міфологічної картини світу: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі давньоанглійського епосу та сучасних британських художніх творів жанру фентезі): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Колесник Олександр Сергійович. – К., 2003. – 234 с.
5. Лотман Ю. М. О поэтах и поэзии / Юрий Михайлович Лотман. – СПб.: Искусство-СПб, 1996. – 848 с.
7. Мацько Л. І. Стилістика української мови / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько. – К.: Вища школа, 2003. – 462 с.
8. Федик О. Мова як духовний адекват світу (дійсності) / Ольга Федик. – Львів: Місіонер, 2000. – 300 с.
9. Филиппов К. А. Лингвистика текста: Курс лекций; 2-е изд., испр. и доп. – СПб.: Изд-во С.-Петербурга. ун-та, 2007. – 331 с.
10. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: у 12 т. / [редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін.]. – К.: Наукова думка, 2003. – (Поезія 1837-1847). Т. 1. – 2003. – 784 с.
11. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: у 12 т. / [редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін.]. – К.: Наукова думка, 2003. – (Поезія 1847-1861). Т. 2. – 2003. – 784 с.

УДК 159.9:811.111:81'28:378

Пилишес С. О.

РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ У ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Даётся определение понятия «поликультурное образование» с точки зрения реальных образовательного пространства Украины, рассматривается процесс самоидентификации личности по принадлежности к группам, раскрывается значение понятие «маргинальная личность».

Ключевые слова: поликультурное образование, самоидентификация личности, маргинальная личность, культурная группа.

Дається визначення поняттю «полікультурна освіта» з погляду на реалії освітнього простору України, розглядається процес самоідентифікації особистості за належністю до груп, розкривається значення поняття «маргінальна особистість».

Ключові слова: полікультурна освіта, самоідентифікація особистості, маргінальна особистість, культурна група.

The definition to the notion «polycultural education» from the point of view of educational space of Ukraine has been given, the process of individuality self-identification according to the adherence to particular groups has been viewed, the meaning of the notion «marginal personality» has been disclosed.

Key words: polycultural education, self-identification of individuality, marginal personality, culture group.

Глобалізація та інтеграційні процеси руйнують бар'єри між націями та країнами та вимагають нових підходів до будь-яких видів діяльності суспільства. Прагнення націй стати ближчими одна до одної, зберігаючи водночас власну етнічну оригінальність, може часто призводити до напруги у багатосторонніх взаєминах між країнами. А тому щоб крокувати у ногу зі світом, країни створюють нові заклади та організації, та створюють та приймають відповідне законодавство. Однак, ці заходи не є достатніми. Необхідно докладати більших зусиль та діяти більш конструктивно, щоб країни стали толерантними та підтримували процеси співробітництва у багатьох сферах.

Освіта відіграє ключову роль у формуванні здорового та готового до толерантної взаємодії з іншими країнами суспільства. Так, наприклад, впродовж викладання нормативних дисциплін для студентів напряму «Міжнародні відносини» звертається особлива увага на формування не лише професійної, але і соціокультурної компетенції засобами іноземної мови. А тому, з'явилася та набирає обертів нова стратегія «полікультурної освіти», яка повинна допомогти сформувати психологічно здорову особистість, пристосовану до існування у полікультурному суспільстві завдяки саме освіті. Звичайно, поняття «полікультурна освіта» в межах України має відмінне від загальноприйнятого у світі сприйняття та визначення. Освіта завжди була, є і залишатиметься сферою особливої уваги. Явище «полікультурна освіта» досліджувалося багатьма науковцями різних галузей науки світу, але все ще потребує більшої уваги та вивчення. Полікультурність передбачає плюралістичний підхід у освіті, який спрямований на розвиток особистості та її структури, на поглиблення демократичних досягнень, формування у суб'єктів навчання нової філософії життя, культури мислення. Однією з головних цілей полікультурної освіти є допомогти всім студентам набути знань та навичок, що необхідні для ефективної життєдіяльності у плюралістичному демократичному суспільстві та для взаємодії та спілкування з представниками інших груп з метою створення здорової громадянської та моральної спільноти, яка б працювала на благо.

Аналіз публікацій та досліджень із запропонованої теми показав, що питання міжкультурної комунікації, впливу культури на людську діяльність та розвитку суспільства, питання самоідентифікації особистості вивчають як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники (Р. Р. Агадуллін [1], Т. І. Мацейків [2], М. Б. Бергельсон [4], П. В. Сисоєв [5], Ф. Клухон [7], Г. Хофстеде [6] та ін.).

Метою даного дослідження є розглянути процес існування та функціонування особистості у полікультурному середовищі та можливі складнощі, що виникають у процесі адаптації особистості до багатокультурного суспільства.

Вивчивши запропоновані різними науковцями визначення терміну «полікультурна освіта» та беручи до уваги те, що фактично в усіх запропонованих визначеннях полікультурної освіти робиться наголос на освоєнні суб'єктами навчання глибокими знаннями рідної культури та культури представників інших національних спільнот, вміннями та навичками позитивного міжкультурного діалогу, на вихованні толерантного ставлення до інших народів та їхніх культур у навчально-виховному процесі, ми погоджуємось з дефініцією поняття «полікультурна освіта», запропонованою Р. Р. Агадулліним [3]. Він зазначає, що «полікультурна освіта – це нова освітня стратегія, що визначає структурно-змістову організацію навчально-виховного процесу, характер викладання навчальних дисциплін і методику виховної роботи на основі принципів гуманізму, демократизму, культурного діалогу, врахування культурно-психологічних чинників розвитку особистості» [1]. На нашу думку, дане визначення найбільше відповідає реаліям освітнього простору України.

Від народження людина належить до багатьох груп, і саме в них формуються її компетентності, зокрема комунікативна компетентність. Культурна група, у якій виховується особистість істотним чином визначає когнітивну та прагматичну основи комунікативної діяльності особистості. Процес вивчення іноземної мови сприяє формуванню іншого компоненту особистості – іншомовної комунікативної компетентності. Впродовж комунікативної взаємодії між представниками різних культурних груп учасники процесу комунікації використовують спеціальні мовні варіанти та дискурсивні стратегії. Сьогодні дослідження у галузі міжкультурної комунікації зосереджені на поведінці людини, яка зіштовхується з відмінностями у мовній діяльності та наслідками цих відмінностей [4].

Коли ми говоримо про міжкультурні комунікативні відмінності між представниками різних культур, ми маємо на увазі їхнє ставлення до часу, до діяльності, до природи, їхні уявлення про міжособистісні відносини; параметри культурно зумовлених комунікативних відмінностей; параметри ознак культури за шкалами «дистанція влади», «індивідуалізм», «колективізм», «уникнення невизначеності», «ставлення до змагання» [4].

У галузі міжкультурної комунікації виділяють психологічні, соціологічні та лінгвістичні напрями дослідження. Слід зазначити, що сферою психологічних досліджень у галузі міжкультурної комунікації є вплив культурних відмінностей на процеси інтерпретації та категоризації, категоризація поведінкових стереотипів.

Залежно від особистісних індивідуальних характеристик кожна людина відносить себе до певних груп (професійна, географічна, релігійна, політична, расова, етнічна і т. д.). Число належностей до груп може бути необмеженим. А система цінностей кожного із групових утворень впливає на формування культурної самоідентифікації людини. Під культурною самоідентифікацією особистості розуміють певні риси групових утворень, що виявляють себе у конкретній ситуації і відносять особистість до їх представників, а також осмислення особистістю свого місця у спектрі культур та діяльність, спрямовану на приєднання себе до того чи іншого групового утворення [5]. Оскільки мова – це явище культури, то існує зв'язок між представниками певної культури та культурною самоідентифікацією особистості, що належить до даної культури.

Формування та функціонування культурної самоідентифікації особистості можна розглянути з психологічної позиції. Так, Л. С. Виготський у своїй праці про становлення особистості говорить про роль соціокультурного середовища у процесі розвитку особистості дитини [8]. Щодня ми зіштовхуємося з проявами багатьох культур, і кожна з них здійснює вплив на формування культурної самоідентифікації особистості. Оскільки культурна самоідентифікація проявляється через комунікацію, то залежно від ситуації, співбесідника та його культурної самоідентифікації може змінюватися і культурна самоідентифікація особистості. Таким чином, процес культурної самоідентифікації знаходиться у постійному процесі змінювання, удосконалювання. Можна навіть говорити про можливість існування декількох самоідентифікацій у одній особистості, що змінюються під впливом низки чинників. Саме це припущення призводить до висновку, що якщо культурна самоідентифікація може змінюватися відповідно до обставин, і той факт, що кожна людина має право не дотримуватися сталих правил поведінки у певній групі, то кожна особистість може сформувати в собі толерантне ставлення до інших учасників групи або процесу міжкультурної комунікації.

Процес глобалізації виступає у ролі усереднювача та уніфіканта світоглядів світу, ліквідує відмінності між культурами, уподібнює їх. Ці процеси змушують людину відчувати загрозу збереженню її ідентичності, і вона прагне закріпити свою ідентичність, захистити своє розуміння і ставлення до світу, побут, самобутність. Полікультурна освіта виступає на захист етнічного у структурі особистості, запобігає нівелюванню суспільства. Етнічна самоідентифікація є основою прийняття індивідом зразків і норм поведінки своєї етнічної спільноти, що звільняє її від потреби перебудовувати свою поведінку й шукати рішення в стандартних ситуаціях. Значущість етнічної самоідентифікації визначається здатністю ядра національної культури через такі його складові, як мова

етносу, матеріальна культура, соціонормативні стереотипи та етнопсихологічні орієнтації, впливати на поведінку представників національної спільноти [1].

Джерелом суперечностей етнічної самоідентифікації є етнокультурна маргінальність. Етнокультурна маргінальність характеризує проміжне перебування індивіда (групи, спільноти) у взаємодіючих культурах, іншими словами – перехід індивіда від одного мовно-культурного стану до іншого. Поняття «маргінальна особа» відображає амбівалентність, внутрішню суперечливість, трагічний розлад з самим собою, який відбувається під перехідним впливом різних культур, коли людина опинилася н межі двох чи більше культур і тяжіє одразу до декількох спільнот. Маргінал – це суб'єкт, який залишив одне культурне оточення, але ще не став повноправним членом нового; це амбівалентний, психічно розколотий, нестійкий тип, що, прагнучи жити одночасно в двох світах, не живе в жодному з них; це індивід, який, прийнявши цінності двох чи більше соціокультурних, іноді навіть в чомусь ворогуючих систем, відчуває соціальний дискомфорт, зазнає осуду в кожній з них [2].

Отже, співіснування та спільна діяльність представників різних культурних груп у глобалізованому суспільстві вимагає пошуку нових підходів до взаємопорозуміння та надає науковцям широкий вибір сфер дослідження.

Оскільки різні особистості з різними індивідуально-психологічними особливостями починають через ряд причин співіснувати та співпрацювати у полікультурному суспільстві, це означає, що ці різні представники витратять різний час на процес адаптації та асиміляції. Отож, шляхами подальших досліджень є вивчення процесу існування та діяльності особистості у полікультурному суспільстві.

Джерела та література

1. Агадуллін, Р. Р. Полікультурна освіта: методолого-теоретичний аспект [Текст] / Р. Р. Агадуллін // Педагогіка і психологія. – 2004. – № 3. – С. 18-29.
2. Мацейків, Т. І. Етнокультурна ідентифікація особистості [Текст] / Т. І. Мацейків // Педагогіка і психологія. – 2001. – № 1. – С. 17-23.
3. Пілішек, С. О. До питання про особливості створення умов для впровадження полікультурної освіти в Україні [Текст] / С. О. Пілішек // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер.: Педагогіка і психологія. – 36. статей: Вип. 14 Ч. 2. – Ялта: РВВ КГУ, 2007. – С. 42-48.
4. Бергельсон, М. Б. Межкультурная коммуникация как исследовательская программа: лингвистические методы изучения кросс-культурных взаимодействий [Текст] / М. Б. Бергельсон // Вестник МГУ. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2001. – № 4. – С. 166-181.
5. Сысоев П. В. Культурное самоопределение личности как часть поликультурного образования в России средствами иностранного и родного языков [Текст] / П. В. Сысоев // ИЯШ. – 2003. – № 1. – С. 42-47.
6. Hofstede G. Culture's Consequences. Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values. – London: Sage Publications. 1980. – 286 p.
7. Kluckhohn F., Strodtbeck F. Variations in Value orientations. N.Y.: Row, Peterson, 1960. – 306 p.
8. Vygotzky L.S. Mind and Society. – Cambridge, MA: MIT Press, 1972. – 342 p.

УДК: 811.111:81'42

Пірог І. І.

РЕАЛІЗАЦІЯ ТАКТИКИ СПОНУКАННЯ У НІМЕЦЬКОМУ ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ АРГУМЕНТАТИВНОМУ ДИСКУРСІ

Стаття присвячена розкриттю прагмалінгвістичних особливостей сучасного німецького публіцистичного аргументативного дискурсу. Німецький публіцистичний аргументативний дискурс – мисленнєво-комунікативна мовленнєва діяльність адресанта і адресата – призначений для розповсюдження суспільно значущої інформації з одночасним формуванням ставлення до неї. Аналізується тактика спонування.

Ключові слова: аргументація, прагмалінгвістика, публіцистичний аргументативний дискурс, публіцистичний текст з економіки, аргументативні тактики.

Статья посвящена изучению прагмалингвистических особенностей аргументации в немецком публицистическом дискурсе. Немецкий публицистический аргументативный дискурс как когнитивно-коммуникативная речевая деятельность адресанта и адресата предназначен для распространения общественно значимой информации с одновременным формированием отношения к ней. Анализируется тактика побуждения.

Ключевые слова: аргументация, прагмалингвистика, публицистический аргументативный дискурс, публицистический текст по экономике, аргументативные тактики.

The article is dedicated to exposing pragmatic peculiarities of the modern German publicistic argumentative discourse. The German publicistic discourse as a cognitive activity of a sender and a hearer is aimed at distribution of publicly meaningful information and formation an attitude towards it. Tactics of stimulating are analyzed.

Key words: argumentation, pragmatics, publicistic argumentative discourse, publicistic economic text, argumentative tactics.

Публіцистичний текст як вербалізований продукт мисленнєво-комунікативної діяльності адресанта й адресата – дискурсу [7, с. 17], відображаючи предметну та комунікативну ситуацію, передбачає спланований вплив на аудиторію, тому одним із першочергових завдань лінгвістики є його різноаспектне вивчення як ефективного медіуму персуазивної комунікації. У цьому науковому контексті німецькі публіцистичні тексти з економіки почасти залишилися поза межами дослідницького інтересу. Метою цієї статті є встановлення стратегічних параметрів німецького публіцистичного аргументативного дискурсу, зокрема, аналіз однієї з найчастіше використовуваних тактик у цьому типі дискурсу – тактики спонування.

У цій статті аргументація в німецькому публіцистичному дискурсі розглядається як засіб реалізації прагматичної настанови на переконання. Аналіз прагмалінгвістичних особливостей аргументації в німецькому публіцистичному дискурсі ґрунтується на вивченні вербальних (публіцистичний текст), невербальних (графічний компонент) та екстралінгвальних чинників (ситуативних, соціальних, моральних, психологічних та етичних) [за А. Д. Беловою, див. : 1]. В основу формування публіцистичних текстів з економіки покладено принцип орієнтації на узагальнену модель. Схема узагальної моделі публіцистичних текстів з економіки представлена формулою:

[АДРЕСАНТ → ПРОБЛЕМА → СПРИЙНЯТТЯ ТАК → тому що
ПРАВИЛЬНО та / або КОРИСНО для → АДРЕСАТА].

[АДРЕСАНТ] інформує [АДРЕСАТА] про існування [ПРОБЛЕМИ], сприймати яку треба [ТАК]. [ПРОБЛЕМА] є позалінгвальним явищем, це факт чи подія суспільно-економічного або політичного життя. [ПРОБЛЕМА] висвітлюється під певним кутом зору. Компонент [СПРИЙНЯТТЯ ТАК] виконує інформативно-

персуазивну функцію і презентує тезу. Компонент [тому що ЦЕ ПРАВИЛЬНО та / або тому що це КОРИСНО для АДРЕСАТА], є аргументацією на підтримку тези. Пряме / непряме спонування діяти запропонованим чином виконує персуазивну функцію.

Враховуючи досвід попередніх досліджень, будемо розуміти **стратегію** як когнітивний план спілкування, за допомогою якого контролюється оптимальне вирішення комунікативних завдань мовця в умовах нестачі інформації про дії партнера», іншими словами, це «певна послідовність дій (тут – мовленнєвих – І. П.), організованих залежно від цілі взаємодії» [2, с. 54].

Стратегію традиційно конструюють з **тактик**. Тактика є вирішенням одного завдання в межах однієї стратегічної мети. Комунікативна тактика сприяє реалізації комунікативної стратегії. Тактика спонування в німецькому публіцистичному аргументативному дискурсі реалізується у формі порад чи рекомендацій. Порада як лінгвокультурний концепт в уяві європейської частини населення – це прояв уваги, зацікавленості, співучасті, бажання допомогти. У мовній свідомості він пов'язаний з концептами ДОБРО, ЗГОДА. Актуалізація спонукального висловлювання обумовлена існуванням проблеми, тобто якась складова дійсного стану справ потребує зміни. Стверджуючи про існуючий стан справ у світі, адресант дає йому свою оцінку і намагається так вплинути на свого адресата, щоб у нього теж виникла аналогічна оцінка. Згідно з методом дискурсивного аналізу Т. ван Дейка, факти, які повідомляються, будуть прийняті адресатом тільки тоді, коли вони роз'яснюються і уточнюються, якщо повідомляються причини того, чому адресант надає їм такого значення, чому адресат має діяти таким чином [3, с. 113-120]. Іншими словами, порада є допустимою лише тоді, коли адресант повідомить, з яких причин необхідно діяти саме так. Аналіз фактичного матеріалу свідчить, що тактика спонування в німецькому публіцистичному аргументативному дискурсі реалізується двома варіантами – «гра з мотивом» та «мовленнєва маска».

Тактика «гра з мотивом». Попри те, що адресат сам приймає рішення щодо виконання чи невиконання запропонованих дій, адресант, з метою посилення впливу на адресата, може використовувати різні види мотивації, потреби – які, на його думку, збільшують ілюкативну силу висловлювання. Тактика «гра з мотивом» полягає в акцентуванні однієї з потреб адресата. Це найскладніша тактика, яка базується на вторгненні в особистий світ адресата через збудження потреб, завдяки чому досягається контроль над думками, почуттями, поведінкою адресата. Для цього визначається мотив, заради якого адресат буде діяти згідно з рекомендаціями адресанта. Акцентуація потреби відбувається завдяки інтерпретації ситуації як відсутності якогось блага. Позитивно-оцінний зміст такого типу текстів схожий на змістову структуру, яку представив В. Я. Пропп, досліджуючи структуру чарівної казки (опис казки за її складовими частинами та їх відношення між собою та до тексту в цілому). Сутність тактики зводиться до формули: «Дій так – і отримаєш благо». Поради адресанта сприймаються як допомога в задоволенні потреб адресата. Мотивом у проаналізованих текстах є можливість кар'єрного росту адресата. Наприклад: *Möchten Sie eine Karriere machen? Dann sollten Sie sich öfter mit den Kollegen zum Bierchen treffen* (№ 29, с. 17). На існування мотиву вказує запитальне речення, відповідь на яке має бути лише позитивною. В разі, якщо таке запитання не зацікавить потенційного адресата, викладені далі поради не мають сенсу – адресат просто не стане читати текст далі. Мовленнєві акти в наведеному прикладі знаходяться у відносинах сприяння (за В. І. Карабаном, див. 4): квеситив містить мотив, директив є можливим за умови прийнятності квеситиву. Квеситив виконує функцію звертання. Використання звертань у ситуації, де немає прямої необхідності їх вживання, пояснюється тим, що звертання непрямо підсилюють ілюкативну силу висловлювання, сприяючи прихильності адресата. Наприклад: *Klar – Sie wollen Erfolg, Anerkennung und gut verdienen – aber bitte schön auf Grund Ihres soliden Wissens, Ihrer Glaubwürdigkeit und Integrität. Überdenken Sie Ihre Einstellung noch einmal. Sie werden sich verändern müssen, wenn Sie im Wettbewerb um Positionen, Geld und Aufstieg künftig mitmischen wollen ... Was Sie brauchen, ist eine kluge Vermarktungsstrategie für Ihre Stärken, Talente, Ihre bisherigen Leistungen und Erfahrung* (№ 21, с. 10). Мотив – успіх, визнання, гідна заробітна плата, розрахування на задоволення потреби людини у самореалізації, яка включає високу самооцінку, впевненість у своїх силах та професійну майстерність. Мотив актуалізовано асертивом-констатацією. Пряме звертання до адресата створює видимість діалогу. Асертив-твердження виконує допоміжну функцію та обґрунтовує поради, актуалізовані директивами. Аналізована послідовність мовленнєвих актів є попередньо обґрунтованими директивами. Порада є можливою лише в тому разі, коли з контексту зрозуміло, чому адресат має діяти саме так. Саме з цієї причини адресант спочатку пояснює причини бажаних дій, а вже потім дає пораду.

Мотивовані поради можуть актуалізуватися непрямым спонуванням, наприклад, асертивами-констатаціями. Наприклад: *Eine Besprechung ist sinnvoll, wenn Entscheidungen vorbereitet, Informationen ausgetauscht, Sachverhalte geklärt und Ideen gesammelt werden. Wenig nützlich sind Besprechungen, in denen Mitarbeiter lediglich Informationen oder Ausweisungen erhalten. Sechs häufig gemachte Fehler lassen die positiven Effekte von Besprechungen verpuffen. Fehler 1: Die Teilnehmer sind nicht optimal vorbereitet <...> Fehler 2: Das Verhalten der Teilnehmer <...> Fehler 3: <...>* (№ 20, с. 12). [ПРОБЛЕМА] та ставлення до неї формулюється в двох перших реченнях. Мотив – економія часу, а в широкому розумінні – професійність, актуалізує асертив-констатація. Непрофесійність у підготовці до співбесіди адресант називає помилками та нараховує шість таких помилок. Поради подані імпліцитно, проте легко реконструюються: якщо врахувати та виправити названі помилки – збережеш свій та чужий час і будеш вважатися професіоналом. Реалізації тактики поради сприяє особлива композиційна структура. Тезу, сформульовану на початку статті, підтримують шість аргументів, вказівок на помилки. Мотивом може бути правильна організація стратегій при працевлаштуванні. Тексти такого типу розраховано на певного адресата і звичайно розміщено в рубриках «Bewerbertrips», «Tipps und Tricks». Вербалізації тактики поради сприяє особлива композиційна структура, сутність якої полягає в активізації певного процесу сприйняття та перехід до певного психологічного стану. Тезу розміщено на початку статті: *Online-Bewerbungen sparen nicht nur Zeit, sie gehören längst zum Alltag der Personalschefs. Bereits mehr als die Hälfte aller deutschen Unternehmen rekrutieren ihre künftigen Mitarbeiter via Web. «Die elektronische Vorstellung hat aber auch Tücken», warnt Mark Pop, Partner in der Unternehmensberatung Potentialpark Communications und Experte für Online-Bewerbungen* (№ 32, с. 14). Тезу виражено імпліцитно, але вона легко реконструюється. Мова йде про працевлаштування за допомогою Інтернету. Аргументи апелюють до авторитету (до загальновідомих фактів та до думки фахівця) і до фактів, актуалізованих статистичними даними. Функція цього аргументативного кроку полягає у повідомленні про існування [ПРОБЛЕМИ], яку пропонується розглядати [ТАК, тому що ЦЕ КОРИСНО для АДРЕСАТА]. За ілюкативним типом аргументи є директивами, вербалізованими імперативом: *Bewerben Sie sich nur auf konkrete Stellenausschreibungen – blind verschickte E-Mail wandern meist sofort in den virtuellen Papierkorb. <...> Geben Sie in der Betreffzeile kurze, aussagekräftige Schlagwörter für den Adressaten ein. <...> Behandeln Sie eine Online-Bewerbung wie eine handschriftliche. <...>* (там само). При реалізації тактики «гра з мотивом» у німецькому публіцистичному дискурсі використовуються ті потреби адресата, до яких здійснюється апеляція.

Тактика «мовленнєва маска» – це особливий тип аргументативної стратегії переконання, який базується на тимчасовій та ситуативній експлуатації чужого мовленнєвого образу, який адресант реконструює та привласнює з певною метою. Це імітація чужої мовленнєвої поведінки, яка включає іншу манеру мовлення, що припускає

існування іншої картини світу. Тактика «мовленнєвої маски» – це засіб створення іміджу [2, с. 205]. «Надягаючи» мовленнєву маску, людина немов перетворюється на іншу мовленнєву особистість, тимчасово виконує роль цієї особистості [5, с. 182]. Феномен мовленнєвої маски в сучасних філологічних дослідженнях не має однозначного трактування, зазвичай вона розглядається як художній прийом. Обрана адресантом «маска» конкретизує образ автора та його ставлення до адресата. Мовленнєву поведінку адресанта спрямовано на подолання соціальної та психологічної дистанції у спілкуванні з адресатом. Роль турботливого помічника може мати кілька масок – інформатора, коментатора, співрозмовника, порадирика, лідера, наставника, трибуна [6, с. 19]. Аналіз фактичного матеріалу виявив декілька варіантів тактики «маска».

Тактика «**мовленнєва маска співрозмовника**»: *Sie sind als Sekretärin erfolgreich und wollen noch mehr? Dann kommt auch für Sie der Tag, an dem Sie erstmals mit Männern konkurrieren müssen. Und dann müssen Ihnen die Unterschiede zwischen weiblicher und männlicher Kommunikation bereits bekannt sein* (№ 10, с. 14). Для актуалізації тактики «мовленнєва маска співрозмовника» характерне використання звертань, запитань та відповідей, які імітують діалог, увагу зосереджено тільки на проблемі «співрозмовника»: *Sind Sie ein Mann? Dann kennen Sie das sicher: Sie sind gerade ganz und gar in ein Telefonat mit einem Kunden vertieft, das Ihre ungeteilte Aufmerksamkeit verlangt, und dann kommt tatsächlich die Kollegin von nebenan einfach so hereinstolz und tuschelt Ihnen eine auch so wichtige Frage ins freie Ohr. Als ob Sie Stereo hören könnten* (№ 29, с. 17).

Тактика «**мовленнєва маска лідера**»: *Zuviel Routine? Oder neue Aufgaben zu lösen? Suchen Sie nach ungewöhnlichen Wegen. Wir stellen Ihnen fünf Methoden vor, die Ihnen garantieren die Sprünge helfen* (№ 13, с. 11). Для аналізованої тактики характерна підвищена емоційно-стилістична тональність, яку уможливило використання емоційно-забарвленої лексики. Позиція лідера підтверджується впевненою мовленнєвою поведінкою адресанта. Ця тактика має на меті викликати позитивне ставлення до впевненості адресанта та «заразити» цією впевненістю адресата. При реалізації цієї тактики адресант передбачає можливий розвиток подій, наводить приклади та факти. Поради актуалізуються директивами: *Fertig zum Warming up? Dann lassen Sie einfach Ihre Gedanken sprudeln* (там само).

Тактика «**мовленнєва маска порадирика**»: *Wie könnt das Olympische Prinzip bei Meetings lauten? Mein Vorschlag lautet: kürzer, schneller, effektiver. Meetings sind in den meisten Unternehmen Zeitfresser und Kostenfaktoren, was die meisten Führungskräfte aus eigener Erfahrung bestätigen können. Doch mit einigen «Kunstgriffen» lassen sich Meetings erheblich kürzer gestatten. Anregungen dazu gibt Ihnen der folgende Beitrag* (№ 15, с. 14). Ця тактика схожа на попередню: адресант переконаний у власній правоті й демонструє впевнену мовленнєву поведінку, але тональність тексту нейтральна. Адресант створює імідж професіонала, готового надати консультацію тому, хто її потребує. Цю готовність виражено експліцитно: *Mein Vorschlag lautet*. Про впевнену мовленнєву поведінку свідчить використання у мовленні метафори *Meetings sind Zeitfresser* та окаянізму «*Kunstgriffen*».

Тактику спонування в німецькому публіцистичному аргументативному дискурсі може реалізувати директив, актуалізований імперативом: *Machen Sie bitte zum Helden Ihrer eigenen Geschichte <...> Beten Sie nicht einfach die Lebenslauf-Einträge herunter <...> Bringen Sie die Zuhörer zum Schmunzeln* (№ 35, с. 13). Непрямим директивом, який вербалізує тактику спонування до дії, може бути апеляція до прикладу. В основу цього прийому покладено формулу: «Якщо це може хтось – то можеш і ти».

Отже, тактика спонування реалізується в німецькому публіцистичному аргументативному дискурсі як порада, що складається з двох мовленнєвоактивних комплексів. Перший мовленнєвоактивний комплекс (допоміжний) виконує функцію обґрунтування поради, а другий (головний) – є власне порадою.

Джерела та література

1. Белова А. Д. Лингвистические аспекты аргументации: монография / А. Д. Белова. – К.: Изд-во Киев. гос. ун-та, 1997. – 299 с.
2. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О. С. Иссерс. – Изд. 4-е, стереотип. – М.: КомКнига, 2006. – 288 с.
3. ван Дейк Т. А. Язык, познание, коммуникация / ван Дейк Т. А.; пер. с англ. / сост. В. В. Петрова; под ред. В. И. Герасимова. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.
4. Карабан В. И. Сложные речевые единицы: прагматика английских асидентических полипредикативных образований / В. И. Карабан. – К.: Изд-во при КГУ «Выща школа», 1989. – 132 с.
5. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М.: Наука, 1987. – 262 с.
6. Попова Е. С. Структура манипулятивного воздействия в рекламном тексте / Е. С. Попова // Известия Уральского гос. ун-та. – Екатеринбург, 2002. – № 24. – С. 276-288.
7. Шевченко І. С. Дискурс як мисленнєво-комунікативна діяльність / І. С. Шевченко, О. І. Морозова // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен. – Харків: Константа, 2005. – С. 11-28.

Ілюстративний матеріал

Markt. – 1993 – 2008. – № № 10, 13, 15, 20, 21, 29, 30, 32, 35. – Goethe-Institut

УДК 81'272

Плужникова Т. И.

ЭНТРОПИЯ ЯЗЫКОВОЙ СИТУАЦИИ В УКРАИНЕ

В статье рассматривается языковая ситуация в Украине, которая характеризуется как неопределенная по двум причинам: политическая причина – изменение национальной политики государства и, как следствие, его языковой политики; собственно языковая причина – смена билингвизма на диглоссию.

Ключевые слова: языковая ситуация, языковая политика, энтропия.

У статті розглядається мовна ситуація в Україні, яка характеризується як невизначена через дві причини: політична причина – зміна національної політики держави і, як наслідок, її мовної політики; саме мовна причина – зміна білінгвізму на діглосію.

Ключові слова: мовна ситуація, мовна політика, ентропія.

The language situation in Ukraine is examined in the article. It is characterized as indefinite because of two reasons: political reason is a change of national policy of the state and, as a result, its language policy; language reason is changing of bilingualism on diglossia.

Key words: language situation, language policy, entropy

В название статьи включен термин, практически не используемый лингвистами, однако применимый в целом ряде наук, что свидетельствует о возможности его широкого понимания. Так, энтропия (гр. en – в, внутри + thropē – поворот, превращение) в статистической физике – «мера внутренней неупорядоченности системы», в теории информации – «мера неопределенности ситуации с конечным или с четным числом исходов, например, опыт, до проведения которого результат в точности не известен» [1, с. 770]. Именно в последнем значении термин *энтропия*,

на наш взгляд, может быть применен в отношении языковой ситуации, имеющей место в независимом украинском государстве.

В понимании языковой ситуации мы солидарны с Л. Б. Никольским, который толкует её как «взаимоотношение используемых на данной территории (обычно в пределах государства) функционально стратифицированных языковых образований» [2, с. 115] или как «совокупность языков, подязыков и функциональных стилей, обслуживающих общение в административно-территориальном объединении и в этнической общности» [2, с. 79-80].

Такие проблемы, как социальная природа языка, его общественные функции, характер воздействия социальных факторов на язык, роль языка в жизни общества, относятся к ведению и общего языкознания, и социолингвистики, поэтому они широко освещены в научной литературе (В. А. Аврорин, Г. В. Степанов, А. Д. Швейцер, В. Д. Бондалетов, А. И. Домашнев, Л. Б. Никольский, Ю. Д. Дешериев, В. А. Хомяков, Роджер Т. Белл, Делл Хатауэй Хаймз, Джон Дж. Гамперц, Уильям Лабов, Чарльз Алберт Фергюсон, Джошуа Фишман, У. Брайт, Гровер Хадсон, Р. Гроссе, Хуго Штегер, Дитер Вундерлих, Х. Яхнов, П. Шрёдер, Карл-Хайнц Бауш, Н. Дитмар, Т. Лукман, Х. Лёфлер и др.).

После распада Советского Союза перед лингвистами, в частности, социолингвистами, встал ряд исследовательских проблем, требующих не только теоретического осмысления, но и практических рекомендаций по их решению. Одна из них – изменение в бывших союзных республиках языковой политики и, как следствие, языковых ситуаций, поскольку языковая ситуация неразрывно связана с языковой политикой государства как составной частью его национальной политики [3, с. 113].

Еще акад. Л. В. Щерба уделял большое внимание вопросам обусловленности языкового развития обстоятельствами жизни социальных групп и подчеркивал, что в языковой системе мы имеем «некую социальную ценность, нечто единое и общеобязательное для всех членов данной общественной группы, объективно данное в условиях жизни этой группы... Но малейшее изменение в содержании... немедленно отражается на изменении речевой деятельности данной группы и притом одинаковым образом, поскольку новые условия касаются всех членов данной группы» [9, с. 116]. Правомочность этого тезиса подтвердила сама жизнь: переформатирование социального устройства украинского общества в 1991 году повлекло за собой изменение национальной политики → языковой политики → языковой ситуации.

Согласно типологии языковых ситуаций, предложенной социолингвистами А. Д. Швейцером и Л. Б. Никольским, «языковые ситуации распадаются на две группы: а) экзогlossные – совокупности языков и б) эндогlossные – совокупности подсистем одного языка. Экзогlossные и эндогlossные ситуации в свою очередь могут быть поделены на две подгруппы: 1) сбалансированные языковые ситуации, если составляющие их языки или языковые подсистемы в функциональном отношении равнозначны; 2) несбалансированные языковые ситуации, если их компоненты распределены по сферам общения и социальным группам. Таким образом, теоретически возможны следующие типы языковых ситуаций: 1) экзогlossная сбалансированная; 2) экзогlossная несбалансированная; 3) эндогlossная сбалансированная; 4) эндогlossная несбалансированная» [8].

До распада СССР языковая ситуация в Украинской Советской Социалистической Республике была экзогlossной сбалансированной, что обеспечивалось соответствующей языковой политикой: в школах УССР обязательным было изучение, помимо иностранного, двух языков – русского как языка межнационального общения и украинского (в школах с русским языком обучения украинский язык изучался со 2 класса; освобождались от изучения украинского языка только дети военнослужащих, семьи которых часто меняли место жительства в пределах Союза и не только) при равном количестве часов на изучение обоих языков. Между русским и украинским языками имело место относительно динамичное равновесие, поскольку оба языка одинаково использовались в украинской социальной-коммуникативной системе. Знание норм обоих языков обеспечивало возможность поддержания довольно высокого уровня культуры речи говорящих как на русском, так и на украинском языке, что позволяло говорить о реальном двуязычии.

При этом надо понимать, что в то время русский язык в Украине осмысливался и этническими русскими, и украинцами, прежде всего, как язык межнационального общения, расширявший коммуникативные возможности каждого, как минимум, в пределах шестой части Земли. Именно в тот период в украинском социуме появилась категория людей, которых украинский социолог, президент компании «Киевский международный институт социологии» (КМИС) Валерий Хмелько обозначил как бизтноров – людей, идентифицирующих себя в той или иной степени с двумя этническими группами либо не придающих своей этнической принадлежности важного значения. По его мнению, на Украине «из-за смешения этносов... сложилось три культуры: украинская украиноязычная, русская русскоязычная и украинская русскоязычная. Скажем, одесская литература или творчество Гоголя – это примеры того, когда украинская ментальность выражена на русском языке», при этом численность украино-русских бизтноров и в настоящее время составляет больше пятой части всего взрослого населения Украины и более чем вдвое превышает часть моноэтнических русских [7].

В начале XXI века за пределами Российской Федерации оказалось 25 миллионов этнических русских, из которых, по данным переписи населения 2001 г., в Украине было 8 млн. Экс-президент России Владимир Путин на специальном Конгрессе назвал их соотечественниками, что, на наш взгляд, не совсем точно. Многие русские, родившиеся на Украине, особенно не в первом поколении, отечеством, родиной считают Украину, но родной язык для них – русский. В то же время многим украинцам близки и дороги русская культура, русский язык. По данным той же переписи, 65,7 % населения Украины заявили, что свободно владеют русским языком, на котором и продолжали общаться, хотя в 1990-е годы функции русского языка в украинском государстве резко сужаются, он вытесняется украинским, государственным, языком из сфер среднего и высшего образования, науки, культуры.

Следствием изменения языковой политики явилось то, что языковая ситуация в Украине превратилась в экзогlossную несбалансированную: русский язык, продолжая оставаться широко используемым средством общения (по свидетельству апологета украинизации Владимира Яворского (2006 год), русский язык на 90, а то и 99 процентов доминирует как язык общенародного общения во всех городах Украины (за исключением Западных областей) [10]), практически перестал быть предметом, изучаемым в учебных заведениях. В результате поколение детей, выросших в независимой Украине, русский язык знает в прямом смысле «понаслышке»: это разговорная речь, звучащая в быту, не подкрепленная знанием языка как системы. Русский язык в его письменной форме всегда был сложным в изучении, а при фактическом отсутствии обучению этой форме русскоговорящие дети пишут русские слова украинскими буквами, например, *сіній, вчєра* и т. д.

Изменение статуса языков-участников языковой ситуации на территории Украины, свидетельствующее о замене активного билингвизма диглоссией, привело к парадоксальному факту: возможно, на украинском языке стало говорить большее количество человек (занятых в официальных сферах деятельности), но качество украинской речи значительно ухудшилось: это уже даже не суржик, языковая природа которого описана и понятна, это, если так можно выразиться, «политический» украинский, поскольку образчики такой речи широко представлены

практически во всех институтах власти и административных структурах, начиная с Верховной Рады Украины и заканчивая ЖЭКа. Необходимость говорить на украинском языке, хотя думаешь по-русски, обуславливает обедненность лексического запаса, значительное количество русизмов, орфоэпические и грамматические ошибки. Такая речь естественно и правомерно вызывает возмущение украиноговорящих украинцев, любящих свой родной язык и воспринимающих подобные словесные упражнения как оскорбительные. Только вывод при этом делается неправильный: вместо того, чтобы разрешить русскоязычным украинцам и бизнорам не только думать, но и говорить на их родном языке – русском, людей продолжают загонять в «прокрустово ложе» украинского языка, а Полипемоном выступает, к сожалению, украинское государство.

Вторым, уже не парадоксальным, а логичным следствием украинской диглоссии стало, как отмечено выше, ухудшение качества русской речи. Если в условиях близкородственного двуязычия основной причиной речевых деформаций является высокая степень интерференции, корректируемая знанием нормы обоих языков, то при диглоссии и условии недостаточного владения обоими языками, что характерно для современной украинской языковой ситуации, возникает полужычие (термин Л. В. Щербы). Для полужычия, функционирующего на определенной территории, характерно отступление от нормализованного варианта языка, и, естественно, он не является предметом преподавания в школе. Такой местный вариант языка обычно называют аллолектом, однако этот термин не употребляется в российской социалингвистике, вместо него используются термины *региональный вариант языка* и *территориальный диалект* [6, с. 34.]. Второй, видимо, применим к эндогlossным языковым ситуациям, *региональный же вариант языка* более подходит для экзогlossной языковой ситуации, причем именно несбалансированной. Таким образом, русский язык, функционирующий в настоящий момент на территории Украины подпадает по определению *региональный вариант языка*.

В то же время в последние годы всё чаще говорят о национальном (украинском) варианте русского языка. Так, А. Н. Рудяков в толковании национального варианта языка ссылается на В. Ю. Михальченко: «Национальные варианты языка появляются в результате территориального обособления носителей языка и развития в разных территориальных образованиях (например, национальные варианты английского языка, функционирующего в Англии, США, Канаде, Австралии)» [5]. Однако при этом не учитывается, что В. Ю. Михальченко, так же как А. Д. Швейцер, впервые давший определение «национального варианта единого языка» ещё в 80-е годы, говорит об английском языке.

Даже если абстрагироваться от того факта, что о национальных вариантах языка говорят только в отношении полицентрических языков (испанский, английский, немецкий, португальский языки, а среди азиатских – малайский и арабский языки), а русский язык является моноцентрическим, и проводить параллели между русским и английским языками как языками мировыми, видимо, не следует забывать о том, что различают три основных типа английского языка:

- национально-территориальные варианты,
- региональные варианты,
- международный английский глобального общения.

Как отмечает А. В. Подстрахова, национально-территориальное варьирование – исторически длительный процесс, результатом которого являются варианты языка, распространенные на территории проживания той или иной нации, используемые всеми слоями населения во всех без исключения сферах общения (выделено нами – Т. И.). Они характеризуются функционально-стилевым разнообразием, отражают и закрепляют ценности национальной культуры в течение всего периода развития нации.

Региональное варьирование языка – процесс, в ходе которого появляются такие кодифицированные разновидности языка, которые используются как универсальное средство языкового общения в тех или иных странах или регионах мира (East Asian English, North European English, East European English). Региональные варианты функционируют в ограниченном числе сфер общения и могут характеризоваться некоторыми, считающимися допустимыми для данного региона, отклонениями от стандартных норм употребления языковых единиц. Объективно региональные варианты языка испытывают влияние национальных языков и культур, что находит отражение в наборе, содержании и использовании единиц разных языковых уровней.

Наконец, международный стандарт английского языка – это кодифицированный, полноценный в функционально-стилевом отношении наднациональный вариант, который является относительно независимым от исконных культурно-языковых характеристик пользующихся им людей [4].

Из вышесказанного также следует вывод о возможности квалификации русского языка, функционирующего на территории Украины, лишь как регионального, а не национального варианта языка.

Энтропия языковой ситуации в Украине не позволяет сегодня категорично утверждать, что русский язык, функционирующий на её территории, сохранит квалификацию регионального языка. При соответствующей языковой политике государства, при получении русским языком официального статуса, он может со временем (а с точки зрения существования языка, период этот может исчисляться столетиями) квалифицироваться как национальный (украинский) вариант русского языка, пройдя стадии языка нормозависимого, норморазвивающего и только затем – нормообразующего (в соответствии с классификацией вариантов современного английского языка Б. Качуры [11]).

Источники и литература

1. Захаренко Е. Н. Новый словарь иностранных слов / Е. Н. Захаренко, Л. Н. Комарова, И. В. Нечаева. – 2-е изд., стер. – М.: ООО Издательский центр «Азбуковник», 2006. – 784 с.
2. Никольский Л. Б. Синхронная социалингвистика (теория и проблемы) / Л. Б. Никольский. – М, 1976. – 167 с.
3. Никольский Л. Б. Языковая политика как форма сознательного воздействия общества на языковое развитие / Л. Б. Никольский // Язык и общество. – М.: Наука, 1968. – С. 111-124.
4. Подстрахова А. В. Проблемы регионального варьирования языков в эпоху глобализации (на материале современного английского языка) // Международный научно-практический (электронный) журнал. – Выпуск № 3. – 2004 [Электронный ресурс] / А. В. Подстрахова. – Режим доступа http://vfnlglu.wladimir.ru/Rus/NetMag/v3/v3_ar03.htm.
5. Рудяков А. Н. Украинский вариант русского языка: мифы и реальность / А. Н. Рудяков // Газета «Республика Крым», 30.10.2008.
6. Словарь социалингвистических терминов / В. А. Кожемякина, Н. Г. Колесник, Т. Б. Крючкова и др.; отв. редактор В. Ю. Михальченко; Институт языкознания РАН. – М.: 2006. – 312 с.
7. Хмелько В. Є. Лінгво-етнічна структура України: регіональні особливості та тенденції змін за роки незалежності // [Электронный ресурс] / В. Є. Хмелько. – Режим доступа <http://www.kiis.com.ua/txt/pdf/ing-ethn.pdf>.
8. Швейцер А. Д. Введение в социалингвистику / А. Д. Швейцер, Л. Б. Никольский. – М.: Высшая школа, 1978. – 216 с.
9. Щерба Л. В. О трёх аспектах языковых явлений и об эксперименте в языкознании / Л. В. Щерба // Изв. АН СССР. VII сер. Отд. общ. наук. 1931. – № 1. – С. 116-118.
10. Яворский В. Русофоны против украинофонов / В. Яворский // День, 16.03.2006.

УДК 811.161.1'37

Подуфалова Т. В.

ГРАДАЦИЯ ДИСКУРСИВНОГО ПРИЗНАКА УВЕРЕННОСТИ В ИСТИННОСТИ СООБЩАЕМОГО

В статье рассматривается функционирование градуального признака уверенности в истинности сообщаемого в дискурсе. Разграничивается одноступенчатая (дискретная) градация уверенности, осуществляемая с помощью статических индикаторов градуальности, и многоступенчатая (континуальная) градация, осуществляемая с помощью динамических индикаторов. Выявляется, что в качестве индикаторов градации уверенности выступают, главным образом, модальные слова.

Ключевые слова: языковая градация, дискурсивный градуальный признак, индикатор градуальности, дискурс.

У статті розглядається функціонування градуальної ознаки впевненості в істинності повідомлюваного в дискурсі. Розмежовується одноступенева (дискретна) градація впевненості, яка здійснюється за допомогою статичних індикаторів градуальності, та багатоступенева (континуальна) градація впевненості, яка здійснюється за допомогою динамічних індикаторів. Виявляється, що у ролі індикаторів градації впевненості виступають, головним чином, модальні слова.

Ключові слова: мовна градація, дискурсивна градуальна ознака, індикатор градуальності, дискурс.

The article deals with the functioning of gradual feature of speaker's confidence in the truth of the information in discourse. Two types of speaker's confidence are distinguished: one-stage (discrete) gradation of speaker's confidence realised by means of static graduality indicators, and multi-stage (continual) gradation of speaker's confidence realised by means of dynamic graduality indicators. Modal words mainly function as graduality indicators of speaker's confidence.

Key words: language gradation, discursive gradual feature, graduality indicator, discourse.

Одной из актуальных проблем современной лингвистики является изучение функционирования градуальных признаков в дискурсе. Указанная проблема непосредственно связана с рядом вопросов, решаемых в русле общей теории дискурса, таких как реализация иллокутивных целей коммуникантов, достижение перлокутивного эффекта, соблюдение и нарушение максим (норм) речевого общения и др.

Следует разграничивать два типа градуальных признаков: семантические (реализуются в семантике языковых единиц и в тексте) и дискурсивные (актуализируются исключительно в дискурсе, ориентированы на ситуацию). Большая часть работ по градации посвящена различным аспектам исследования семантических градуальных признаков [1; 2; 6; 7; 8]. Дискурсивные градуальные признаки не были предметом специального исследования. В работе М. В. Ляпон [4] проблема градации затрагивалась при изучении структуры сложного предложения и реляционных единиц. В ее исследовании градация рассматривается как один из типов внутритекстовых отношений, среди которых автор выделяет также комментирование, толкование, конкретизацию, обусловленность и др. В настоящей работе вопрос о градации рассматривается шире, в отношении не только текста, но еще и условий, в которых он порождается и интерпретируется. В связи с этим данная сфера репрезентации градации названа не внутритекстовой, а дискурсивной. Выделенные М. В. Ляпон три сферы градации: градация значимости информации, истинности информации и адекватности информации избранной вербализации – рассматриваются нами как типы дискурсивных градуальных признаков, поскольку исследование функционально-прагматических особенностей градации в данной работе осуществляется в рамках дискурса. Нами были рассмотрены особенности градации дискурсивного признака значимости и выявлены средства его выражения [5]. На данном этапе необходимым представляется изучение особенностей реализации дискурсивного признака уверенности / неуверенности говорящего в истинности сообщаемой информации.

В связи с изложенным в статье ставится цель определить типы градации дискурсивного градуального признака уверенности говорящего в истинности сообщаемого и установить средства его выражения, которые квалифицируются как индикаторы, эксплицирующие градацию названного дискурсивного признака.

Важно подчеркнуть тот факт, что при рассмотрении градации дискурсивного признака уверенности / неуверенности в истинности сообщаемого речь идет о фиксации большей или меньшей степени уверенности субъекта речи в истинности (достоверности) предоставляемой информации, а не самой истинности (достоверности), как утверждает М. В. Ляпон [4], поскольку по законам логики высказывание может быть либо истинным, либо ложным. Иными словами, истинность – неградуируемый признак в отличие от признака уверенности в истинности, который поддается градуированию. Выражение степени уверенности субъекта речи в истинности сообщаемого связано с реализацией максимы качества, одной из норм речевого общения, разработанных Г. П. Грайсом [3]. Максима качества информации основывается на следующих постулатах: 1) не говори того, в истинности чего ты не уверен, 2) не говори того, для чего у тебя нет достаточно доказательств. Эксплицируя определенную степень уверенности (как меньшую, так и большую), говорящий, на наш взгляд, подчеркивает реализацию максимы качества, поскольку демонстрирует тем самым свою искренность, и предоставляемая информация не воспринимается адресатом как ложная.

Градация уверенности может быть одноступенчатой (дискретной) и многоступенчатой (процессуальной). При одноступенчатой градации фиксируется определенная степень уверенности говорящего в истинности сообщаемого. Можно разграничить пять типов статических индикаторов градации уверенности в зависимости от степени данного признака: 1) индикаторы неуверенности, 2) индикаторы малой уверенности, 3) индикаторы средней уверенности, 4) индикаторы большой уверенности, 5) индикаторы полной (максимальной) уверенности. Кроме степени градуальности, данные типы индикаторов отличаются и тем, что они функционируют в разных типах речевых актов (с разными иллокутивными целями). Выделенные типы индикаторов можно интерпретировать посредством метаязыкового описания. Нормой для градации дискурсивного признака уверенности является то, что истинно (истинное), то есть динамика уверенности ориентирована на норму – истинное. Обозначим условно истинное метаязыковой единицей «да», а ложное – «нет». Тогда градацию по пяти степеням уверенности можно расшифровать с помощью следующих формулировок: неуверенность = «скорее нет, чем да», малая уверенность = «возможно и да, и нет», средняя уверенность = «скорее да, чем нет», большая уверенность = «скорее всего да, чем нет», полная уверенность = «точно да». Схематически это можно представить в виде следующей шкалы уверенности в истинности, где X – уверенность:

ежегодный экзамен по технике безопасности. По крайней мере, это не зафиксировано на бумаге (В. Белов. Все впереди). Меньшая уверенность в истинности информации в первой части сообщения имплицитно вытекает из контекста (речевой ситуации).

Таким образом, разграничивается одноступенчатая градация уверенности в истинности сообщаемого, осуществляемая с помощью статических индикаторов градуальности, и многоступенчатая градация, осуществляемая с помощью динамических индикаторов. Данный дискурсивный градуальный признак связан с реализацией максимы качества информации. В роли индикаторов градации уверенности выступают, главным образом, модальные слова. Перспективным является исследование других типов дискурсивных градуальных признаков и их индикаторов.

Источники и литература

1. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт / Н. Д. Арутюнова. – М.: Наука, 1988. – 341 с.
2. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – М.: Наука, 1985. – 229 с.
3. Грайс Г. П. Логика и речевое общение / Г. П. Грайс // Новое в зарубежной лингвистике: Лингвистическая прагматика. – М.: Прогресс, 1985. – С. 165-236.
4. Ляпон М. В. Смысловая структура сложного предложения и текста / М. В. Ляпон. – М.: Наука, 1986. – 200 с.
5. Подуфалова Т. В. Дискурсивный градуальный признак значимости / Т. В. Подуфалова // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки – Луганськ: Видавництво Луганського національного університету імені Тараса Шевченка «Альма-матер», 2008. – № 13 (152). – Ч. I. – С. 171-177.
6. Шейгал Е. И. Градация в лексической семантике: [учебное пособие к спецкурсу] / Е. И. Шейгал. – Куйбышев: Куйбыш. гос. пед. ин-т, 1990. – 96 с.
7. Шрамм А. Н. Очерки по семантике качественных прилагательных (На материале русского языка) / А. Н. Шрамм. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1979. – 134 с.
8. Sapir, E. Grading. A study in semantics / E. Sapir // Philosophy of Science. – 1944. – Vol. II, № 2. – P. 93-116.

УДК 811.161.1'339.138

Польская С. С.

К ВОПРОСУ О ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОМ СТАТУСЕ СЛОВА «ПУЗЫРЬ» (ОТ АНГЛ. «BUBBLE»)

Данная статья рассматривает проблему определения терминологического статуса слова «пузырь», широко употребляющегося сегодня как специалистами, так и непрофессионалами. Хотя ряд исследователей полагает, что данная единица не отвечает требованиям, предъявляемым к термину, и, соответственно, термином считаться не может, в статье приводится ряд аргументов, дающих возможность отнесения слова «пузырь» к категории терминов.

Ключевые слова: термин, жаргон, терминологический статус, функциональный стиль.

Дана стаття розглядає проблему визначення термінологічного статусу слова «міхур», що широко уживається сьогодні як фахівцями, так і непрофесіоналами. Хоча ряд дослідників вважає, що дана одиниця не відповідає вимогам, що пред'являються до терміну, і, відповідно, терміном вважатися не може, в статті приводиться ряд аргументів, що дають можливість віднесення слова «міхур» до категорії термінів.

Ключові слова: термін, жаргон, термінологічний статус, функціональний стиль.

The article deals with the matter of determining to what category the Russian word «puzyr» (bubble) should be referred. Although many researchers believe the word does not qualify to be a real official term, the article provides a number of reasons which make it possible for us to consider this unit of a special language to be a term.

Key words: term, jargon, terminological status, functional style.

Распространенное в последние десятилетия в экономике развитых стран явление, представляющее собой такое состояние рынка (фондового рынка, недвижимости и т. п.), при котором таковой необоснованно и значительно растет, получило в английском языке название bubble. В русский язык данная единица пришла в виде перевода – семантической кальки – «пузырь» и также активно используется как в языке профессионалов, так и в общепотребительном языке. Популярность этого слова, частотность его использования в принципиально отличающихся друг от друга функциональных стилях ставит перед лингвистами и терминологами важный вопрос: считать ли «пузырь» термином или же относить его к профессионализмам? Возможен ли какой-либо иной статус данной единицы?

В данной статье мы рассмотрим различные точки зрения на терминологический статус слова «пузырь» и попытаемся, по возможности, отнести данную единицу к какому-то определенному слою специальной лексики.

Несмотря на явную образность и экспрессивность данной единицы, англоязычные исследователи практически не задаются вопросом, является ли это слово полноценным термином или нет. Они с легкостью объединяют в понятие jargon («жаргон») и то, что кажется для русскоязычных пользователей серьезной терминологией (**par value** – «номинальная стоимость», **discount bond** – «дисконтная облигация», **accumulated dividend** – «аккумулированный дивиденд») и то, что отечественные терминологии традиционно относят к профессиональному жаргону (**sleepers** – дословно «соня» – ценная бумага с определенным потенциалом, который пока не реализован, **barefoot pilgrim** – дословно «босоногий пилигрим» – неосведомленный участник рынка, который теряет свои деньги, играя на нем, **back up the truck** – дословно «подавать грузовик задним ходом к крыльцу», покупать большие позиции каких-либо акций и т. п.). Однако определенные различия в семантике приведенных выше примеров все – таки вынуждают лингвистов-англофилов хотя бы в некоторых случаях проводить определенную границу между официальной терминологией и единицами профессионального жаргона: ряд исследователей утверждает, что жаргон может и должен быть отделен от терминологии, т. к. его отличает неформальность и он присущ, в основном, устной речи, реже используясь в официальных ситуациях [11, с. 34]. Но все же в подавляющем большинстве случаев между терминологией в нашем понимании являющейся официальной и неформальным жаргоном ставится знак равенства. Так, например, заголовок статьи в газете Baltimore Sun звучит следующим образом: «Financial jargon sends investors to sleep» («Финансовый жаргон усыпляет инвесторов»), хотя в статье приводятся многочисленные примеры именно традиционных терминов – **weighted average maturity** («средневзвешенный период погашения», **annualized yield** («годовая доходность») и т. п. [15, с. 16]. Или в предисловии к популярному изданию «Stock market for dummies» («Фондовый рынок для чайников») авторы обещают разъяснить новичкам «the required minimum of jargon used in the sphere» («необходимый минимум жаргона, используемого в данной сфере»), в то время как пособие включает около 500 официальных терминов, относящихся к области фондового рынка [17, с. 3].

В отличие от англоязычных исследователей отечественное терминоведение и лингвистика разграничивают термины и профессионализмы. Хотя исследователи часто обращаются к этому вопросу, четкие критерии до сих пор не выработаны. Безусловно, процессы языковой демократизации, присутствующие уже несколько десятилетий во всех европейских языках, не обошли стороной и русский язык, что выразилось в более активном использовании

жаргонных слов и выражений в тех стилистических сферах, в которых подобные единицы никогда ранее не употреблялись. Так, например, в официальной сводке фондового рынка, публикуемой в прессе, вполне стали допустимы предложения типа «обыкновенные акции снизились на 11,6%, а «префы» – на 12,5%» [13, с. 4] или «рынок **потолкался** в «боковике» [13, с.4]. Заметно смягчился прежде сухой и официальный тон научных статей и монографий: следуя примеру англоязычных коллег, русские авторы также стараются придать текстам больше образности и экспрессии: «В результате риски по ипотечным кредитам консолидировались на балансах инвестиционных банков, даже в периоды «кровопусканий» (от англ. Bloodletting – кровопускание – период финансовых потерь на фондовом рынке) [18, с. 14].

Однако несмотря на подобные стилистические «послабления», отечественные исследователи традиционно стараются не смешивать официальные термины и профессионализмы, отводя для каждой из этих категорий собственный «ареал». И сами пользователи, возможно даже неосознанно, ощущают, стилистическую дифференциацию и тех и других: вряд ли докладчик на конференции скажет что-нибудь вроде «не лонгитесь на Суре» («Не держите длинные позиции акций компании «Сургутнефтегаз».).

Как следствие подобных позиций, наши исследователи не склонны относить слово «пузырь» к официальным терминам, подкрепляя свою точку зрения рядом следующих аргументов.

Прежде всего – это несоответствие рассматриваемой нами единицы обязательным требованиям к термину, выдвинутым еще в середине прошлого века Д. С. Лотте. В рамках этих требований «пузырь» не обнаруживает таких признаков как «понятийность, системность, однозначность, отсутствие синонимии, отсутствие коннотаций, отсутствие эмоционально-экспрессивной окраски» [8, с. 5].

Эту единицу специальной лексики безусловно можно подвести под определение, данное Н. К. Гарбовским: «имея в своей основе метафору, профессионализмы являются образными обозначениями специальных понятий. И в этом ...отличие профессионализмов от профессиональных терминов, имеющих, как известно, логическую основу. Если терминологическое обозначение – это определение, то обозначение профессионализмом – сравнение. Профессионализмы, называя явление, не соотносят его с определением, а сравнивают его с другим явлением, устанавливая ассоциативные связи между явлениями на основе какого-то одного, часто даже не главного, внешнего признака сходства» [2, с. 27-28].

Важным аргументом, позволяющим не относить эту единицу к официальной терминологии, считается практическое отсутствие лексикографической фиксации: традиционные бумажные словари, как терминологические, так и общие, не включают данную единицу в свой словник. Ее можно найти в электронных версиях, и в большинстве случаев она подается в виде единицы профессионального жаргона, сопровождаемая кавычками и специальными пометами типа «проф.» или «спец».

Считать эту единицу полноценным термином мешает также то, что она совершенно понятна, как, естественно, для специалистов, так и для людей, не являющихся профессионалами в данной области. Как пишет С. Д. Шелов: «Этот факт может служить еще одним доказательством нетерминологичности или незначительной терминологичности, ибо термины не столь легко вынимаются из своей терминосферы... в противоположность терминологии лексика данного типа обычно не требует для своего понимания специальных знаний в соответствующей тематической области» [10, с. 25]. В дополнение к свой «прозрачной» семантике, данная единица не отличается узостью употребления, и сегодня встречается и в научных и научно-популярных изданиях, и в СМИ: «Однако, по словам специалистов рынка, стоимость именно этого сегмента выросла ненамного, несмотря на то, что наличие **пузыря** отмечалось на тот момент многими.» [16, с. 4]; «...по словам В. И. Ресина, напрасно некоторые надеются, что **пузырь** этот лопнет.. в будущем этот рынок ожидает дальнейший рост без каких-либо катаклизмов» [14, с. 5]. Примеры использования слова «пузырь» мы находим также и в художественной литературе: «И остановить этот финансовый **пузырь** сможет только чудо...» [19, с. 163].

Прежде чем рассматривать аргументы в пользу точки зрения, согласно которой «пузырь» является термин, мы хотели бы оговорить следующий момент. Ряд исследователей предлагает относить единицы такого рода к некой промежуточной категории: так, С. В. Гринев– Гриневич называет их терминоидами. В понимании С. В. Гриневой – Гриневича терминоид – это «специальная лексема, используемая для называния так называемых натуральных понятий, т. е. недостаточно устоявшихся (формирующихся) и неоднозначно понимаемых понятий, не имеющих четких границ, а значит и дефиниций... Специальная лексема, используемая в качестве термина, но не отвечающая полностью всем требованиям, предъявляемым к терминам» [5, с. 91]. С. Д. Шелов предлагает называть единицы такого рода «характеризмами» с учетом характерности употребления их для данных тематических и профессиональных областей. [10, с. 25]. Однако нам кажется нецелесообразным выделять еще одну категорию специальной лексики, границы которой, к тому же, определить весьма непросто, т. к. такие формулировки как понятия «формирующиеся» или «неоднозначно понимаемые», «характерные» предполагают весьма широкую и зачастую субъективную трактовку.

Обратимся к позициям тех исследователей, которые поддерживают возможность отнесения слова «пузырь» к категории терминов. Безусловно, требования к термину, выдвинутые Д. С. Лотте и сегодня остаются классикой терминоведения. Однако, уже через некоторое время после того, как они были сформулированы, исследователи стали говорить о том, что «все это признаки скорее желаемого, лишь рекомендации для термина, входящего в определенную систему, а не реальная действительность.» [4, с. 57]. О. А. Зяблова в своих исследованиях подчеркивает, что «в настоящее время все чаще говорят не об отсутствии у термина многозначности, синонимии, омонимии, неопределенности семантики, экспрессивности, контекстуальной обусловленности, а о специфике реализации всех этих признаков» [3, с. 41]. Некоторые считают, что все вышеперечисленные признаки реализуются только в сфере фиксации (т. е. в терминологических словарях, сборниках рекомендуемых терминов и т. п.). В сфере же функционирования наблюдается варьирование языковых средств [9, с. 38].

Среди всех признаков термина, которые на сегодняшний день трактуются, как мы указывали выше, как желательные, отдельного внимания заслуживает системность, ибо именно этот признак ни у кого не вызывает сомнений. В этой связи включение в терминосистему слова «пузырь» как термина может идти рассматриваться как определенного рода противоречие. Однако для терминосистем гуманитарных наук зачастую характерна не слишком строгая системность, что обусловлено, в свою очередь, «особенностями социального познания» [7, с. 2]. Являясь терминосистемой более слабой версии науки – экономики, данная система терминов демонстрирует «неопределенность объектов науки, отсутствие дефиниций у терминов, наличие в одной области различных и несопоставимых классификаций, использование неформальных каналов коммуникации» [12, с. 81].

Говоря о соответствии данной единицы определению, данному Н. К. Гарбовским, необходимо отметить, что сам Н. К. Гарбовский делает оговорку, что нельзя утверждать, что абсолютно все термины не имеют образной основы, т. к. в терминосистеме любой области профессиональной деятельности имеется целый ряд наименований, образованных путем метафорического переноса значений. [2, с. 46]. Сходное мнение выражает С. Д. Шелов: «исследования показывают, что процесс метафорического переноса охватывает различные разряды слов и

словосочетаний профессиональной сферы употребления» и приводит в качестве примеров такие русские термины как «хомут», «шейка», «колено» [10, с. 78]. Вообще, проблема образности терминов – давний вопрос, волнующий терминоведов, и так и не получивший окончательного разрешения. Признавая, что термины должны стремиться к отсутствию образности, мы не можем не заметить тот факт, что термины зачастую выражают отношение говорящего к предмету речи, быть экспрессивными: например, **затвердевание** цены/рынка, **охлаждение** и т. п.

Сторонники причисления слова «пузырь» к некодифицированной лексике зачастую сомневаются в том, что данное слово общего языка способно стать полноценным термином, однако, как отмечает Т. Б. Крючкова, «значительная часть терминологии гуманитарных наук представляет собой терминологизированные единицы общеупотребительного языка» [7, с. 4]. То есть в противовес естественным наукам специалисты гуманитарных наук не создают новые слова для новых понятий, и процесс использования слов общего языка является в этой области вполне естественным.

Выше мы рассуждали об отсутствии лексикографической фиксации как возможном доводе отнесения слова «пузырь» к некодифицированным единицам. Однако необходимо отметить, что на сегодняшний день налицо интерес прежде всего со стороны пользователей словарей, которые стремятся к познанию «живого» языка, языка, находящегося в реальном употреблении. В ответ на подобный спрос, словари, как общие, так и терминологические, уже перестают ограничивать свои словники лишь официальной терминологией, и если какая-то единица языка особенно популярна и часто употребляема, то шансы последней попасть в современные словари достаточно высоки. Более сложный вопрос – включая «пузырь» в свои словники, как именно словари подают данную единицу, поскольку словарь должен сориентировать пользователей относительно стилистической окраски той или иной единицы языка.

Один из основных аргументов, дающий, на наш взгляд, реальную возможность считать «пузырь» термином – это то, что данная единица номинирует именно родовое понятие, что характерно как раз для термина, в то время как практически все профессионализмы стремятся к более дифференцированному обозначению узких понятий, обозначающих предметы и явления, при этом спецификой профессиональной лексики является богатство номинаций подвидовых понятий [1, с. 20]. При этом получается, что «пузырь» служит основой для других терминов, логически подчиненных ему:

– **пузырь Интернет-компаний** (от англ. Dotcom-bubble), пузырь технологических компаний (от англ. Technology bubble);

– **эффект пузыря; пузырь рынка недвижимости** (от англ. Housing bubble);

– **эхо-пузырь** (от англ. Echo-bubble); **пузырь лопнул**;

Как видим, данные производные создаются путем «добавления к термину, обозначающему родовое понятие, конкретизирующих признаков, с целью получить понятия видовые.» [6, с.27].

Необходимо также отметить, что поскольку слово «пузырь» уже существует и весьма широко используется, независимо от того, к какой категории его отнести, оно на сегодняшний день довольно прочно заняло номинационную нишу. Поэтому даже если в будущем теоретически возможно формирование специального термина, номинирующего данное понятие, «вытеснить» данную единицу и успешно заменить ее вновь созданным термином будет весьма сложной задачей.

Учитывая вышеприведенные доводы, мы считаем целесообразным отнести данную единицу к терминам. Выше мы упоминали о тенденциях стилистического «снижения» научной прозы русского языка, а учитывая все усиливающееся влияние английского языка на русский, можно прогнозировать дальнейший рост этих тенденций. Ощутимое влияние английского языка на русский также, возможно, со временем снимет вопрос о разделении единиц специальной лексики на такие категории как термины и профессионализмы.

Источники и литература

1. Анисимова Ю. А. Системные характеристики английских юридических терминов и профессионализмов / Ю. А. Анисимова // Единицы языка и их функционирование. – Саратов, 2003. – С. 131-143.
2. Гарбовский Н. К. Сопоставительная стилистика профессиональной речи / Н. К. Гарбовский. – М., 2009. – 305 с.
3. Зяблова О. А. Немецкая экономическая лексика. Социолингвистический аспект / О. А. Зяблова. – М., 2004. – 250 с.
4. Горшкова Т. М. Опыт статистического изучения функционирования терминов в философских текстах / Т. М. Горшкова // Лексика, терминология, стили. – Горький, 1975. – С. 34-51.
5. Гринев-Гриневич С. В. Введение в терминографию. Как просто и легко составить словарь / С. В. Гринев-Гриневич. – М., 2009. – 207 с.
6. Комиссаров В. Н. Теория перевода / В. Н. Комиссаров. – М., 1990. – 246 с.
7. Крючкова Т. Б. О понятийно-терминологическом аппарате описания языкового состояния / Т. Б. Крючкова // Решение национально-языковых вопросов в современном мире. Страны СНГ и Балтии. – М., 2008. – С. 71-93.
8. Лотте Д. С. Некоторые принципиальные вопросы отбора и построения научно-технических терминов / Д. С. Лотте. – М., 1941. – 224 с.
9. Николаев С. Г. К вопросу об экспрессивно-стилистической классификации специальной лексики бизнеса в современном английском языке / С. Г. Николаев, М. Н. Моргунова // Вестник Пятигорского Государственного Лингвистического Университета. – Пятигорск, 2000. – № 1. – С. 58-66.
10. Шелов С. Д. Терминология и характерная лексика / С. Д. Шелов // Термины и их функционирование. – Горький, 1987. – С. 135-200.
11. Douglas D. Assessing languages for specific purposes / D. Douglas, C. Alderson, L. F. Bachman. – Cambridge, 2001. – 351 p.
12. Ralf A. A. A world information system for social sciences / A. A. Ralf // Aslib proceedings. – 1975. – Vol. 27. – № 7.

Анализируемый языковой материал:

13. Газета Ведомости № 82 (1098), 2009.
14. Газета Известия № 199, 01.03.2010.
15. Газета Baltimore Sun, № 47 (1871), 18.11. 2007.
16. Газета Московский Комсомолец, # 115 (25.327), 14.05.2010.
17. Stock market for dummies. – New York, 2006.
18. Левыкин В. Д. Современные инструменты и организация управления рисками на мировом фондовом рынке. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук / В. Д. Левыкин. – М., 2008. – 25 с.
19. Литвиновы А. и С. Трансфер на небо / А. и С. Литвиновы. – М., 2008. – 187 с.

КОГНИТИВНЫЕ И ЭТНОКУЛЬТУРНЫЕ АСПЕКТЫ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПАРАТИВИСТИКИ

В статье выдвигается необходимость разработки такого описания фразеологических единиц, которое максимально учитывало бы когнитивные особенности вместе с культурно-национальной спецификой данных языковых средств. Обосновывается возможность говорить о компаративной фразеологии как о новом формирующемся направлении, в котором намечаются свои аспекты исследования, характеризующиеся спецификой материала, методов и задач. Делается вывод о том, что многие фразеологизмы в разных языках неповторимы и своеобразны по своей внутренней форме и не имеют образных параллелей даже в близкородственных языках.

Ключевые слова: фразеологическая единица, когнитивный подход, этнокультурный аспект, внутренняя форма, фразеологическая компаративистика.

У статті висувається необхідність розробки такого опису фразеологічних одиниць, який максимально враховував би когнітивні особливості разом із культурно-національною специфікою названих мовних засобів. Обґрунтовується можливість говорити про компаративну фразеологію як про новий напрямок, в якому намечаються свої аспекти дослідження, що характеризуються специфікою матеріалу, методів і завдань. Робиться висновок про те, що багато фразеологізмів в різних мовах неповторні і своєрідні за своєю внутрішньою формою і не мають образних паралелей навіть у близькоспоріднених мовах.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, когнітивний підхід, етнокультурний аспект, внутрішня форма, фразеологічна компаративістика.

The article focuses the necessity of elaborating such a method of phraseological unit description which would maximally take into account both cognitive and ethnocultural peculiarities of these language resources. The possibility of treating comparative phraseology as a newly formed trend with its own aspects of study, characterized by the material specificity, methods and tasks is substantiated. A conclusion is made that a number of phraseologisms in different languages are unique and peculiar as far as their inner form is concerned and lack figurative parallels even in closely related languages.

Key words: phraseological units, cognitive approach, ethnocultural aspects, the inner form, phraseological comparativistics.

Проблемы фразеологии как одной из отраслей науки о языке стали предметом пристального научного интереса еще с конца XIX века, однако сегодня приходится констатировать, что существующие структурно-семантические описания и лексикографические толкования фразеологических единиц не отражают всей многогранности макрокомпонентной структуры. Поэтому все более очевидной становится безотлагательная задача – разработать эффективные методы, позволяющие учитывать при описании идиом взаимодействие их значения и когнитивных структур как в процессах формирования, так и, собственно, употребления. По мнению многих исследователей, наиболее серьезной проблемой на данный момент является разработка такого описания фразеологических единиц, которое максимально учитывало бы когнитивные и этнокультурные особенности данных языковых средств.

Исходя из того, что язык – символическая система, тесно переплетающаяся с опытом, мы считаем возможным не только охарактеризовать значения идиом как «хранилищ» векового опыта культурно-национальной общности, как собственно-чувственного («памяти тела»), так и в той или иной степени переосмысленного взгляда на окружающий мир. Как известно, свойственный языку способ концептуализации действительности отчасти универсален, отчасти национально-специфичен, так что носители разных языков могут видеть мир по-разному, через призму своих языков [5, с. 112-113].

Рассмотрение проблем семантики фразеологических единиц с позиций когнитологии дает возможность анализировать макрокомпоненты фразеологических единиц с учетом того факта, что они являются особыми средствами номинации, так как смысл идиомы непосредственно связан с «буквальным» значением словосочетания, но эта связь опосредована тем, что внутренняя форма фразеологических единиц – это уже переосмысленная сущность, которая не может быть выявлена без учета данных когнитивного анализа.

Сам процесс идиообразования, на наш взгляд, нельзя сводить только к переосмыслению «буквального» значения, лежащего в основе формирования идиомы. Процесс идиообразования – это активация в номинативном замысле некоторых слотов базового концепта, знанием о котором уже располагает номинатор, выбор метафорического его подобия и фокусировка в этом подобии тех признаков, которые обогащают содержание этого слота.

Первой важной чертой когнитивной семантики является новый подход к интерпретации значения и связывание его со знанием. Когнитивная лингвистика непосредственно связана с интерпретационной лингвистикой, поскольку когнитивисты ставят вопрос о том, как и когда индивид отбирает из богатства языка именно данные его средства. Вот эти-то слова и получают общее название «языковая когниция».

Второй чертой является опора, в первую очередь, на вещный, телесный опыт общения человека с окружающим миром; попытка установить значимость и конкретный характер простейшей категоризации того, что получает человек при непосредственном восприятии мира и как происходит структурирование его сознания в простейших типах человеческой деятельности.

Третьей чертой когнитивной семантики является выдвижение в ней целой серии понятий, отвечающих на вопрос о приемах или способах этой структуризации, о том, как думает человек и в чем ему здесь помогает язык. При этом множественность этих понятий объясняется как объективной сложностью человеческого знания, так и тем, что когнитивная семантика (как и когнитивная лингвистика в целом) представлена множеством индивидуальных теорий.

И четвертой (возможно, главной чертой) когнитивной семантики является ее стремление выйти через детальный анализ языковых форм со всей спецификой «упаковки» в них человеческих знаний к пониманию того, как работает человеческий разум [2, с. 3].

Значение в когнитивной лингвистике – это познавательная структура, оно задает и способ языковой обработки индивидуального опыта, так как соотносится не с конкретным образом, а с целым классом, объединяя и упрощая различные предметы и явления, а также понимание речевого произведения. Значение, таким образом, является формой представления всего цельного понятийно-образного компонента отображаемой действительности [3, с. 6].

Любая когнитивная база и когнитивное пространство состоит из огромного количества минимальных когнитивных структур (значений). Для того, чтобы они могли сохраняться в памяти человека и быть задействованы в любой момент, эти когнитивные структуры определенным образом организованы. Так, психологи отмечают, что для увеличения объема памяти широко используется укрупнение, т. е. объединение в различные группы, члены которых связаны по каким-либо признакам [4]. Такие объединения исследователи называют по-разному: кластеры, категории, схемы, сценарии, фреймы и т. д., т. е. пакеты информации, хранимые в памяти или создаваемые в ней по мере надобности из содержащихся в памяти компонентов, которые обеспечивают адекватную когнитивную обработку стандартных ситуаций [1, с. 5-11].

Исследование этнокультурной специфики фразеологических единиц, проводимое в русле когнитивной лингвистики, занимает центральное место в разработке способов описания, объяснения, понимания и продуцирования речи, процессов структурирования и репрезентации субъектом речи языкового знания, описание соотношения собственно языковых и когнитивных аспектов значения в речемыслительной деятельности, исследовании языка «в действии» – как процесса языковой и когнитивной деятельности говорящего и слушающего в момент актуализации в речи различных типов знаний.

Теоретической предпосылкой для когнитивного аспекта исследования культурно-национальной специфики фразеологических единиц служит понимание фразеологизма как знака, соотносимого по структуре со свернутым текстом и имеющего в своем содержании несколько блоков информации (макрокомпонентов), охватывающих объективные и субъективные компоненты сигнификата – денотацию, оценку, мотивацию, стилистическую маркированность.

Фразеологическая единица сегодня стала рассматриваться в качестве экспонента культурного знания, через который осуществляется взаимодействие языковой и культурной семантики. Когнитивная «память» хранит культурные традиции народного менталитета, что обуславливает функционирование и воспроизведение фразеологических единиц как констант видения мира и «возвышает» каждую фразеологическую единицу до степени этнокультурного знака.

Понимание фразеологизма как единицы, содержащей множество макрокомпонентов, обеспечивающих отображение всех типов информации, передаваемых этим знаком, позволяет определить типы когнитивных процедур, осуществляемых в номинативной деятельности в процессе формирования фразеологических единиц и воспроизводимых в деятельности речемыслительной.

К типам когнитивных процедур, осуществляемых носителем языка, относятся: денотативная обработка, оперирующая знаниями о свойствах обозначаемого; оценочная – интерпретация обозначаемого с позиций ценностной картины мира; мотивационная – операции с воображаемыми или умозрительно представляемыми «образными» гештальт-структурами; эмотивная – эмоционально-оценочная реакция на образную гештальт-структуру как отпечаток пережитых эмоций (чувств).

Все, что говорится и воспринимается человеком, проходит когнитивную обработку – интерпретацию через систему экстралингвистической информации. Описание собственно языковых и когнитивных аспектов значения и их соотносительности в плане изучения языка как «общего когнитивного механизма», разграничение того, что репрезентируется в ментальности человека и каков характер этих репрезентаций, каковы процедуры оперирования знаниями, носителями которых выступают говорящий и слушающий, – таковы ключевые проблемы когнитивной лингвистики, в русле которых на современном этапе исследования переводится проблема этнокультурной специфики фразеологических единиц.

Развитие идиоэтнического направления, кардинально изменившего узколексический взгляд на данную проблему, ориентирует исследователя на изучение соотношения фразеологических единиц вместе со знаками культуры и актуализирует значение системы эталонов, стереотипов, символов и т. п. для описания этнокультурной специфики фразеологических единиц. Проблема, ранее решавшаяся в рамках культурно-этимологического и страноведческого комментария к культурно-маркированным компонентам в составе фразеологических единиц, стала изучаться сегодня в плане взаимодействия культурно значимой информации и ее знакового отображения – через образное основание внутренней формы, через описание энциклопедической и культурной коннотаций как способа воплощения культурной семантики в план содержания фразеологических единиц.

Возможность исследования механизма, с помощью которого культурная семантика оказывается «вплетена» в «ткань» языкового значения, описание процесса этнокультурного маркирования фразеологических единиц, изучения и экспликации тех когнитивно-операционных процедур, которые осуществляются субъектом речи, стала реальной и осуществимой в результате создания интерпретационной модели значения.

Рассмотрение фразеологической единицы как макротекста, содержащего несколько блоков информации (макрокомпонентов значения), обеспечивающих отображение всех типов информации, передаваемых фразеологическими единицами, позволяет определить – через когнитивные процедуры кодирования и восприятия значения фразеологических единиц – процессы соотношения собственно языковых и когнитивных аспектов значения. Типы информации, которые «несет в себе» фразеологическая единица, интерпретируются в процессе речи с помощью знаний и данная интерпретация связана с особенностями знаковой функции – выражением отношения к обозначаемому и отражением этого отношения во всех макрокомпонентах значения – денотативном, оценочном, мотивационном, эмотивном и стилистическом.

Проблема изучения этнокультурной специфики фразеологических единиц переходит, таким образом, на другой, качественно новый уровень ее рассмотрения, который объединяет когнитивно-интерпретационную и лингвокультурологическую парадигмы современной лингвистики, имеющие единую методологическую основу – антропологическую. С этой точки зрения следует четко разграничивать два понятия – мировидения и миропонимания, соединяющиеся в содержании блоков значения фразеологических единиц. Мировидение «схватывает» в образах характерные и, как правило, стереотипные свойства ситуации, в то время как миропонимание – это их интерпретация в духе народного самосознания.

Исследование этнокультурной специфики фразеологических единиц состоит, таким образом, в изучении содержания фразеологических единиц этническим субъектом, в определении смысла этой интерпретации как опосредования культурным знанием воплощения во фразеологической единице способа мировидения, в изучении воздействия фразеологической единицы на воспроизведение и формирование национального самосознания через описание базовых концептов культуры или базовых семантем, чтобы понять роль языковых свидетельств в изучении систем мировидения, отраженных в языках разных культур.

Сравнительное и сопоставительное изучение фразеологических единиц сегодня продолжает оставаться наименее разработанным разделом лингвистических изысканий. Такое положение, существовавшее в фразеологии до недавнего времени, тем более не оправдано, ибо современное состояние фразеологии как лингвистической дисциплины и большой фактический материал, собранный в результате фундаментальных исследований фразеологического состава разных языков, вполне позволяют перейти к широкому сопоставительному изучению фразеологических систем как родственных, так и неродственных языков. Сопоставительное изучение фразеологии с привлечением современных парадигм лингвистических исследований, их категориальных свойств и особенностей не только способствует уточнению закономерностей образования фразеологических единиц, их категориальных свойств и особенностей, но имеет важное значение для общелингвистической проблематики, теории и практики перевода, лексикографии и преподавания иностранных языков.

Основное отличие структурно-типологического подхода от сравнительно-сопоставительного изучения фразеологического материала заключается в методе и задачах исследований. Структурная типология стремится не только выявить специфические особенности фразеологии отдельных языков, но и раскрыть универсальное в языках.

Гипотетическое предположение об изоморфности наблюдаемых во фразеологии сопоставляемых языков явлений (т. е. наличии во всех или большинстве других языков) подтверждается путем выборочной проверки на материале разных языков. Это превращает структурно-типологический аспект компаративной фразеологии в основное направление при разработке общей теории фразеологии.

В настоящее время уже представляется возможным говорить о компаративной фразеологии как о новом формирующемся направлении, в котором намечаются свои аспекты исследования, характеризующиеся спецификой материала, методов и задач. В компаративной фразеологии разграничиваются: 1) сравнительно-исторический аспект, задачей которого является восстановление и изучение исторического размежевания общего фразеологического фонда генетически родственных языков; 2) сравнительный аспект, предполагающий анализ оборотов в родственных языках; 3) сопоставительный аспект, связанный с изучением фразеологических систем как родственных, так и неродственных языков в плане сравнения их структурно-семантических характеристик; 4) структурно-типологический аспект, разработка которого связана с наличием во фразеологии структурно-типологических элементов, свойственных всем языкам; 5) когнитивный подход, позволяющий получить более точное описание значения фразеологических единиц в разных языках и моделировать процесс понимания «закодированного» в денотативном аспекте фразеологических единиц как говорящим, так и слушающим; 6) постулирование того, что фразеологическая единица обладает культурно значимым смыслом, предполагает выявление тех языковых средств, с помощью которых отображаются категории культуры, ее ценностные ориентиры.

Практически весь фразеологический фонд языка связан с традициями, обычаями и поверьями народа, а также с реалиями, преданиями, историческими фактами из жизни этноса – носителя языка. Именно поэтому фразеология любого языка глубоко специфична и неповторима, несет в себе черты этнической культуры и обусловлена самыми разнообразными экстралингвистическими факторами, которые составляют особенность языка и придают ему яркое своеобразие.

Обращение к компаративистике, характерное для фразеологических исследований последнего времени, не случайно и говорит об определенной зрелости фразеологии как самостоятельной лингвистической дисциплины, количественном и качественном обогащении ее методов и проблематики.

Источники и литература

1. Герасимов В. И., Петров В. В. На пути к когнитивной модели языка / В. И. Герасимов, В. В. Петров // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 23. Когнитивные аспекты языка. – М.: Прогресс, 1988. – С. 5-11.
2. Кубрякова Е. С. Семантика в когнитивной лингвистике / Е. С. Кубрякова // Известия АН. Серия литературы и языка. – 1999. – Т. 58. – № 5-6. – С. 3-12.
3. Пищальникова В. А. Лукашевич Е. В. Когнитивизм как новая методология семантических исследований / В. А. Пищальникова, Е. В. Лукашевич // Когнитивные исследования в языковедении и зарубежной психологии: хрестоматия. – Барнаул: Изд-во АГУ, 2001. – С. 5-35.
4. Солсо Р. Когнитивная психология / Р. Солсо. – М.: Тривола, 1996. – 600 с.
5. Фрумкина Р. М. Есть ли у современной лингвистики своя эпистемология? / Р. М. Фрумкина // Язык и наука конца XX века. – М., 1995. – С. 118-143.

УДК 81'276.6:34

Пономарьова Л. В.

СУДОВО-ПРОЦЕДУРАЛЬНИЙ ДИСКУРС ЯК РІЗНОВИД ІНСТИТУЦІЙНОГО ДИСКУРСУ

В статті розглядаються питання диференціації судово-процесуального дискурсу як різновидності інституціонального дискурсу. Визначається сфера функціонування та основні різновиди судово-процесуального дискурсу. Доказується, що судово-процесуальний дискурс відповідає всім критеріям інституціонального дискурсу.

Ключевые слова: судово-процесуальний дискурс, жанр, термін, диференціальні ознаки.

У статті розглядаються питання диференціації судово-процесуального дискурсу як різновиду інституційного дискурсу. Визначається сфера функціонування та основні різновиди судово-процесуального дискурсу. Із застосуванням описового та порівняльного методів доводиться, що судово-процесуальний дискурс відповідає всім критеріям інституційного дискурсу.

Ключові слова: судово-процесуальний дискурс, жанр, термін, диференціальні ознаки.

In this article examined question of differentiation of law-judicial discourse as a kind of institutional discourse. Determined sphere of functionality and main kinds of law-judicial discourse. Proved, that the law-judicial discourse corresponds to all criteria of institutional discourse.

Key words: Law-judicial discourse, genre, terms, differentiation signs.

На сьогодні основна увага багатьох гуманітарних дисциплін, що, зокрема, займаються вивченням функціонування мови, приділяється розгляду проблем дискурсу, виявленню його структури, форми вираження, функціонуванню. Те, наскільки широко ця проблема розглядається в наукових виданнях, говорить про значимість даного напрямку для розвитку всієї парадигми наукового знання. Хоча дискурс як лінгвістичний феномен було різнобічно розглянуто в роботах багатьох сучасних дослідників, певні аспекти дискурсу залишаються не вивченими дотепер. До таких актуальних на сьогодні питань належить і диференціація судово-процесуального типу дискурсу за сферою функціонування й соціолінгвістичними засадами.

Увага дослідників, спрямована на проблеми вивчення юридичного дискурсу (Н. П. Глинська, Н. Д. Голєв, І. В. Палашевська, Л. В. Полубиченко, Ю. Ф. Прадід, Д. Рід, П. Тірсма), не поширюється на диференціацію й опис судово-процесуального як його складової частини. Як більш широке поняття юридичний дискурс давно входить у коло інституційного, оскільки він є взірцем вербальної поведінки, яка склалася в суспільстві, щодо певних сфер спілкування.

Конститутивні ознаки дискурсу набули достатньо повного висвітлення в працях із соціолінгвістики та прагмалінгвістики таких мовознавців, як Д. Хаймз, Дж. Фішман, Дж. Браун, Р. Т. Белл, В. В. Богданов, В. І. Карасик, М. Л. Макаров. Ці ознаки включають учасників комунікації, умови, організацію, способи та матеріал спілкування, тобто людей в їх статусно-рольових і ситуативно-комунікативних амплуа, сферу спілкування і комунікативне середовище, цілі, канал комунікації і, врешті-решт, знакове тіло спілкування (тексти і/або невербальні знаки).

Об'єктом дослідження виступає судово-процесуальний дискурс.

Предметом дослідження є інституційні ознаки, притаманні судово-процесуальному дискурсу.

Мета дослідження передбачає аналіз судово-процесуального дискурсу з погляду рис, що вирізняють інституційний тип дискурсу.

Мета передбачає розгляд таких завдань: 1) провести систематизацію наявних підходів у дослідженнях дискурсу, уточнити концептуальне уявлення про дискурс як лінгвістичне явище; 2) виділити основні типи та

структурні ознаки судово-процесуального дискурсу; 3) визначити сферу функціонування судово-процесуального дискурсу; 4) відмежувати поняття «судово-процесуальний дискурс» від загального поняття «юридичний дискурс»; 5) проаналізувати основні характеристики судово-процесуального дискурсу, що допомагають зарахувати його до інституційних.

Спираючись на ціннісні ознаки дискурсу, розрізняють соціолінгвістичний (буттєвий та інституційний) і прагматичний (гумористичний, ритуальний) типи дискурсу [6, с. 298-408]. В інституційному дискурсі, у свою чергу, В. І. Карасик виділяє такі підтипи, як науковий, масово-інформаційний, політичний, релігійний, педагогічний, медичний, військовий, юридичний, дипломатичний, діловий, рекламний, спортивний та ін. [6, с. 286].

Як зазначає Л. М. Макаров, специфіка тієї чи іншої теорії дискурсу визначена, перш за все, стрижневою парадигмою, яка лежить в основі певної дисципліни. Так, соціолінгвістика призвела до виникнення теорії дискурсу, що базується на парадигмі соціальних типів, серед яких виділяється і судово-процесуальний дискурс [10, с. 93].

Щоб дослідити, чи має судово-процесуальний дискурс як особливий тип дискурсу в сфері юриспруденції інституційну природу, розглянемо основні параметри інституційного дискурсу: набір типових для даної сфери ситуацій спілкування (мовленнєвих подій), уявлення про типові моделі мовленнєвої поведінки при виконанні соціальних ролей, специфічний набір інтенцій і використання у зв'язку з цим певних мовленнєвих стратегій.

М. Фуко вважав, що діяльність людей відбувається на тлі мовленнєвих, дискурсивних практик, відповідно до чого кожна наукова чи професійна дисципліна починають становити певний дискурс, систему знань науки (юриспруденції, лінгвістики, математики тощо), які формують соціальні та урядові «технології», що є складовою влади сучасного суспільства [15, с. 65]. Будь-яка група людей, пов'язаних професійними взаєминами, посідає певну нішу в суспільстві, в якій вона діє і виконує певні функції. Така група не є ізольованою, оскільки співпрацює з іншими членами суспільства, з іншими професійними групами. Мова професійної групи віддзеркалює її соціальну функцію.

Основною відмінністю інституційних типів дискурсу від персональних є те, що спілкування відбувається не між конкретними людьми, а між представниками одного чи різних соціальних інститутів і представниками іншого соціального інституту або особою. У судово-процесуальному дискурсі ця відмінність виступає наріжною, оскільки спілкування в ньому відбувається з урахуванням статутно-рольових настанов комунікантів. Наявність двох різновидів комунікативно-рольових пар (фахівець-фахівець, фахівець – нефахівець) значно ускладнює способи донесення інформації.

Ознаки інституційності фіксують рольові характеристики агентів і клієнтів інститутів, типові хронотипи, символічні дії, трафаретні жанри та мовленнєві кліше. Інституційне спілкування – це комунікація у своєрідних масках. Саме трафаретність спілкування принципово відрізняє інституційний дискурс від персонального. Судово-процесуальний дискурс, із погляду на вищезазначене, виявляє високу частотність трафаретних, клішованих і ритуальних форм вираження. Найуживанішим трафаретом у мовленні всіх фахівців судового процесу (суддя, прокурор, адвокат) є посилання на закони як акт звернення до вищих інстанцій (Згідно зі статтею Цивільного Кодексу України..., Посилаючись на статтю Кримінального Кодексу України...).

Специфіка інституційного дискурсу розкривається в його типі, тобто в типі суспільного інституту, який у колективній мовленнєвій свідомості позначений певною назвою, пов'язаний із певними функціями людей, будівель, побудованих для виконання даних функцій, суспільними ритуалами та поведінковими стереотипами [7, с. 10]. Нейтральні ознаки інституційного дискурсу включають загально дискурсивні характеристики, типові для будь-якого спілкування, особистісно-орієнтовані ознаки, а також ознаки інших типів дискурсу, які виявляються «на чужій території», тобто транспоновані ознаки (наприклад, реклами – у дискурсі паблік рілейшнз, наукової дискусії – у дискурсі прес-конференції).

Отже, інституційний дискурс є спілкуванням у межах статусно-рольових відносин [14, с. 181]. Для інституційного дискурсу характерна жорстка фіксація комунікативних ролей. Комунікативна роль знаходиться в центрі поняттєвої сітки, конституентом якої є поняття комунікативного статусу учасників мовленнєвої взаємодії. Під комунікативним статусом розуміють комунікативні права і обов'язки учасників мовленнєвої взаємодії. Дані права та обов'язки стосуються не лише мовленнєвих дій носія комунікативного статусу, а й мовленнєвих дій його партнерів за мовленнєвою взаємодією [12, с. 40-45].

До критеріїв дискурсу відносять адресатність, ситуативність, інформативність, інтенціональність, стратегії і тактики, які використовуються, когезію, когерентність, інтертекстуальність та ін. За цими ж критеріями сучасні лінгвісти пропонують виділяти й типи дискурсів.

Судочинство у своєму розвитку проходить декілька етапів: медитацію, суд першої інстанції, апеляційний суд. Отже, і судово-процесуальний дискурс, згідно з етапами судочинства, має початкову, основну та заключні стадії. Згідно з етапами судового процесу, у судово-процесуальному дискурсі виділяються два підтипи – дорадчий і змагальний. Дорадчий переважає під час медитативного етапу судового процесу. Змагальний, у свою чергу, є основним для інших етапів судового засідання.

На лексико-семантичному рівні судово-процесуальний дискурс характеризується використанням лексем, що належать до ядра лексику. Це збігається із загальною тенденцією функціонування мови інституційних дискурсів. Клішованість мовленнєвих форм підсилюється їх частотністю, що сприяє формуванню у свідомості реципієнтів певних постійних структур, які відрізняють судово-процесуальний дискурс серед інших інституційних.

Судово-процесуальний дискурс виділяється в системі інституціональних дискурсів своїми системоутворювальними ознаками. Пропаговані цінності, що виражаються в основних концепціях (закон, право, справедливість), є одними з основних системоутворювальних ознак для судово-процесуального дискурсу. Хронотопність характеризується визначенням часом та місцем проведення судово-процесуальних діалогів. Мета спілкування включає регулювання функціонування соціальної системи, упорядкування суспільних відносин, закріплення певних свобод і відповідальностей, забезпечення тотожності соціальної системи щодо цінностей та ідеалів, які мають пріоритет. Протягом судового засідання використовуються стратегії роз'яснення, регулювання, регламентації, контролю, організації. В судово-процесуальному дискурсі відбувається варіювання комунікативних ролей у залежності від особливостей ситуації спілкування.

Розуміння глобальним чином передбачено будовою мови. Разом із тим, у комуніканта існує досвідома установка, система психічних, біологічних сподівань відносно того, як розуміти висловлене. «Мовний досвід», що становить основу не тільки мислення судді, адвокатів, прокурорів, але й інших – це ряд лінгвістичних моделей, сукупність мовленнєвих навичок, що виражають досвід розуміння реальності у ході мовленнєвої діяльності, а також і в галузі судово-процесуального дискурсу. Саме ці лінгвістичні схеми, трафарети, кліше, що закладені в психіці людей, використовуються для встановлення контакту між фахівцем та нефахівцем судового процесу.

Спілкування в судовому засіданні регламентоване нормативними актами, чим відрізняється від організованого і спонтанного ділового спілкування. «Регламентоване спілкування ритуалізоване через жорсткі обмеження і схеми жанрово-рольової взаємодії. Будучи канонічним за своєю природою, воно не передбачає

імпровізації. Найчастіше регламентоване спілкування – це чітко офіційне спілкування, репрезентоване протокольними жанрами колегіального спілкування: збори, наради, засідання, ради тощо» [9, с. 93].

Найважливішим чинником судово-процесуального дискурсу виступає юридична термінологія. Вивчення юридичної термінології дає можливість точно окреслити сучасну концептуально-лексичну картину юриспруденції як такої, що тісно пов'язана з глибинними механізмами інтелектуальної діяльності людини, і це знаходить відображення у формуванні засобів виразу, у моделях та правилах її організації і структурі самого юридичного дискурсу [4, с. 3].

Під судово-процесуальною термінологією ми розуміємо систему термінів, що виражають сукупність специфічних понять, які використовуються під час судового засідання та складання судової документації.

Сучасні словники дають таке визначення слова «термін» (лат. *terminus* «границя, кінець, межа») – це спеціальне слово чи словосполучення, що прийняте в певній професійній сфері і застосовується в особливих умовах. Термін є словесним позначенням поняття, яке входить у систему понять певної сфери професійних знань [2, с. 617]. Протилежними до термінів виступають професіоналізми, що не можуть бути ототожнені з термінами, оскільки професіоналізми – це слова або звороти, властиві мовленню людей певної професії.

У складі термінологічної лексики юридичного дискурсу можна виділити декілька різновидів, що відрізняються межами вживання, змістом поняття, особливостями, що позначають об'єкт. У найбільш загальних рисах цей розподіл відбивається в розмежуванні загальнонаукових термінів (їх використання в науковому мовленні є найчастотнішим) і спеціальних, які закріплюються виключно за юридичною галуззю.

Про інституційну природу зазначеного дискурсу свідчить і системне чергування мовленнєвих ходів учасників комунікації, яке відбиває особливе закріплення цих ходів за комунікантами, закріплення інституційних ролей за учасниками комунікації, використання стандартних запитань. Це так званий ритуал судового засідання.

Судове засідання згадується як один із найдавніших ритуалів, що протягом століть змінювався залежно від історичної події. Судовий процес сьогодення включає в себе мінімум ритуалізованості, а в деяких випадках і майже повне його ігнорування.

На сьогодні не існує загальноприйнятої типології дискурсу. Спираючись на різні критерії, виділяють такі його типи: 1) з точки зору комунікативної спрямованості – *спонукальний та репрезентативний* [13] види дискурсів; 2) з урахуванням характеру комунікації – *спонтанний, підготовлений, офіційний, неофіційний, чоловічий, жіночий, аргументативний, конфліктний та ін. види дискурсу* [1, с. 12]; 3) з урахуванням орієнтованості на реципієнта – *спеціальний дискурс, науково-популярний, дидактичний та правовий* [11, с. 17]; 4) з урахуванням комунікативних обставин спілкування – *особистісно-орієнтований та статусно-орієнтований* [8, с. 190-191]. Поділ дискурсів на інституційний і буттєвий є найбільш визнаними серед сучасних лінгвістів.

Обсяг статті дозволяє лише окреслити основні інституційні ознаки судово-процесуального дискурсу, їх ґрунтовний опис потребує окремого дослідження.

Згідно з твердженням В. І. Карасика, що досліджував текст у сукупності з умовами його породження, аналіз дискурсу «потребує врахування інститутів, що склалися на сьогодні в суспільстві» [5, с. 5]. Визначаючи такі інститути, він називає й інститут судочинства, що повністю відповідає визначенню «стійкий комплекс норм, правил, символів, які регулюють певні сфери людської життєдіяльності, організують їх у систему ролей і статусів, за допомогою яких задовольняються основні життєві потреби» [3, с. 156].

Таким чином, виділення судово-процесуального дискурсу як одного з типів юридичного дискурсу обумовлено його соціально та економічно детермінованою прагматикою. Серед інституційних ознак судово-процесуального дискурсу найважливішою є соціальний фактор (приналежність адресата до певного соціального класу, групи, його національність, вік, рівень освіти, професія, життєвий досвід), що дозволяє змодельовати образ майбутньої аудиторії, від якої залежить вибір автором законодавчого тексту адекватних мовних засобів, що сприйматиме успішній реалізації його прагматичних намірів.

Судово-процесуальний дискурс можна розглядати як різновид інституційного, професійного спілкування, в якому терміни займають важливу частину лексичної підсистеми, що включає поряд зі словами також і їхні частини, та словотвірні моделі і правила поєднання слів-термінів у синтагматичній послідовності для вираження конкретного номінативного значення, для якомога повнішого опису та виявлення всіх основних шляхів її формування, організації та функціонування в межах правничого письмового дискурсу.

Джерела та література

1. Белова А. Д. Поняття «стиль», «жанр», «дискурс», «текст» у сучасній лінгвістиці / А. Д. Белова // Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. – Серія «Іноземна філологія». – 2002. – Вип. 32-33. – С. 11-14.
2. Великий тлумачний словник сучасної української літературної мови. Уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
3. Волков Ю. Г. Социология: ученик / Ю. Г. Волков, В. И. Добренев, В. Н. Нечипуренко. – М.: Гардарики, 2003. – С. 156.
4. Дерді Е. Т. Словотвірні та структурно-семантичні характеристики англійських юридичних термінів. Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Е. Т. Дерді. – К.: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2003. – 21 с.
5. Карасик В. И. Религиозный дискурс / В.И. Карасик // Языковая личность: проблемы лингвокультурологии и функциональной семантики: Сб. науч. тр. – Волгоград: Перемена, 1999. – С. 5.
6. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
7. Карасик В. И. Язык социального статуса / В. И. Карасик. – М.: Ин-т языкознания РАН; ВГПУ, 1992. – 330 с.
8. Карасик В. И. О категориях дискурса / В. И. Карасик // Языковая личность: социолнгвистические и эмотивные аспекты: Сб. науч. тр. – Волгоград: Саратов: Перемена, 1998. – С. 185-197.
9. Колтунова М. В. Конвенции как прагматический фактор делового диалогического общения / М. В. Колтунова. – М.: Акад. гуманитар. исслед., 2005. – 228 с.
10. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – М.: ИТДКГ «Гнозис», 2003. – С.93
11. Миронова Н. Н. Дискурс-анализ оценочной семантики / Н. Н. Миронова. – М.: НВИ – ТЕЗАУРУС, 1997. – 158 с.
12. Почепцов О. Г. Комунікативний статус як параметр мовленнєвої взаємодії / О. Г. Почепцов // Мовознавство. – 1989. – № 4. – С. 40-45.
13. Шанский М. Н. Лексика современного русского языка: Пособие. 2-е изд., испр. / М. Н. Шанский. – М.: Просвещение 1972. – 327 с.
14. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса: Монография / Е. И. Шейгал. – М.: ИТДКГ «Гнозис». – 2004. – 326 с.
15. Foucault M. L'Ordre du discours / M. Foucault – Paris: Gallimard, 1971. – 360 p.

ЕМОЦІЙНА ЛЕКСИКА СТУДЕНТСЬКОГО ЖАРГОНУ

В статті зроблено спробу проаналізувати емоційну лексику студентського молодіжного жаргону, охарактеризувати її за значенням, враховуючи при цьому психологічне состояние говорящего, его отношение к тому, о чем он сообщает.

Ключевые слова: эмоциональная лексика, студенческий жаргон, экспрессивная лексика.

У статті зроблено спробу проаналізувати емоційну лексику студентського молодіжного жаргону, охарактеризувати її за значенням, враховуючи при цьому психологічний стан мовця, його ставлення до того, про що він повідомляє.

Ключові слова: емоційна лексика, студентський жаргон, експресивна лексика.

In this article it was made an attempt to analyze the emotional vocabulary of student jargon, to characterize and classify it according, taking into consideration the psychological state of the speaker, his attitude to the reported information.

Key words: emotional vocabulary, of student jargon, expressive vocabulary.

Актуальність дослідження. У сучасному мовознавстві намітилася тенденція щодо посилення інтересу дослідників до мовлення суб'єктів (на відміну від вивчення мовлення, мови як системи тощо), яка визначила перед лінгвістами низку нових проблем. Актуальним є виявлення, характеристика і класифікація лексики, безпосередньо пов'язаної з вираженням людських почуттів, емоцій. Складнощі її вивчення пов'язані, по-перше, з міжпредметністю об'єкта дослідження (мовознавство, психологія, філософія тощо), а по-друге, з його суто лінгвістичними аспектами. Останні зумовлені недостатністю вивчення проблеми та відсутністю єдиного термінологічного апарату [1, с. 13-14]. У зв'язку з цим особливої актуальності набувають практичні розвідки в цій галузі.

Предметом нашого дослідження стала емоційна лексика сучасного молодіжного жаргону (а саме мовлення студентів), що зумовлено такими факторами, як його експресивність, приналежність до усного невимушеного спілкування, під час якого мовець може досить вільно і найбільш повно передати почуття й емоції; значна кількість емоційних одиниць у жаргоні та емоційність студентської молоді – носія жаргону.

Об'єктом дослідження стали жаргонізми, якими послуговується студентська молодь в усному мовленні.

Мета статті – проаналізувати жаргонізми, які активно функціонують у студентському мовленні на позначення різних емоційних станів. Для досягнення цієї мети необхідно розв'язати низку завдань, а саме: проаналізувати наукову лінгвістичну літературу під кутом зору досліджуваної проблеми; зібрати та розподілити за значенням і емоційним забарвленням жаргонізми студентського мовлення.

Основний виклад дослідження. Цілком закономірно, що сучасні праці, присвячені питанням семантики, прагматики і граматики, не можуть бути повноцінними без урахування емоційного фактора. На думку Н. Кубрякової, у таких випадках від притаманного людському досвіду початкового конкретного концептуального та емоційного змісту, від його живого тіла залишається тільки скелет. Лінгвістика, яка ставить у центрі своїх наукових досліджень особистість, як основний дослідницький принцип використовує положення про те, що наукові об'єкти повинні вивчатися перш за все за їхньою роллю для людини, їхнім призначенням в життєдіяльності та функціями в людській особистості та її вдосконаленні. Незважаючи на важливість емоційного фактора для вивчення мови, ця галузь дослідження залишається і дотепер однією з найбільш складних і дискусійних.

Вивчення можливості відображення емоційного в мові мають свою історію. Так, цій проблемі присвячені риторичні вчення античних філософів, вона досліджувалася у працях В. фон Гумбольдта, К. Бюлера, Л. Вайсгербера, Ш. Баллі, Ж. Вандрієса; у працях прибічників естетики «емотивізму» В. Виноградова, Б. Ларіна, В. Звегинцева та ін. Відомі аспекти розв'язання проблеми співвідношення раціонального й емоційного в мові та мовленні, способах вербалізації емоцій, які є досить суперечливі. По-перше, труднощами розв'язання фундаментальних мовознавчих завдань, а, по-друге, відсутністю єдиної психологічної концепції емоцій, на якій би базувались лінгвістичні дослідження емотивності.

Для нашого дослідження емоційної лексики в жаргоні необхідно охарактеризувати понятійний апарат.

Емотивність (емотивність) – це здатність майже кожного слова виконувати емотивно-оцінну функцію, окрім номінативної. Емотив – це слово чи фразеологізм, який використовують для вираження емоційного ставлення (стану) мовця. Ф. Бацевич ототожнює поняття емотив та експресив – тип мовленнєвого акту, ілюкутивна мета котрого – експлікувати психологічний стан адресанта, його ставлення до того, про що він повідомляє [1, с. 323]. Емотивне (емотивне) мовлення – мовлення неконтрольоване, породжуване короточасними бурхливими переживаннями людини (її люттю, гнівом, жахом, відчаєм або ж раптовою великою радістю) [4, с. 355]. Крім того, у мовознавстві наявний термін емотивна амбівалентність – здатність семантики одного і того самого емотиву виражати емоції з протилежними оцінками знаками [1, с. 20, 251].

Слід зазначити, що, на думку В. Жельвіса, «емоційно навантажені слова негативного змісту зустрічаються в мовленні набагато частіше, ніж позитивного» [5, с. 25]. Така асиметричність має психологічне пояснення: негативні аспекти буття людини сприймаються нею набагато гостріше, ніж ті, які є природними, нормальними, а звідси і менш емоціогенними. Емоційна лексика в певній конкретній життєвій ситуації стилістично досить виразна, експресивна, що й уможливило послуговування нею кожним мовцем за найрізноманітніших обставин мовлення і з певною комунікативно-стилістичною метою. Серед понять, які необхідно розмежувати, це фамільярний і жаргонний. Жаргон (франц. Jargon – базікання) – специфічні слова чи вирази, які характерні для певної соціальної чи професійної групи людей [4, с. 356].

Жаргонна лексика – позанормативні слова, уживання яких обмежене певним соціальним середовищем [2, с. 358]. Фамільярний – надто вільний, розв'язний у поведінці, безцеремонний [7, с. 924]. При цьому фамільярність трактується в широкому розумінні: не лише стосовно людей, але й предметів, явищ навколишньої дійсності. Жаргонні одиниці можуть бути пов'язані з вираженням почуттів та емоцій у таких аспектах:

❖ Емоційні слова і вирази (за В. Шаховським, афективи). Сюди відносяться перш за все такі лексеми, як блін, йома-йо, які використовуються в жаргоні тільки як емоційні вигуки. Емотиви типу ульот, чума та інші виникли на основі іменників та дієслів. Як емоційні вигуки вони практично повністю втрачають своє денотативне значення, яке витісняється акцентуванням у цій ситуації емоційним компонентом. До цієї ж групи належать словосполучення повний атас, повний абзац, повний капець, кіно і німіці, які також виконують у мовленні емоційно-вигуківу функцію. Особливістю названих вище слів і виразів є те, що вони передають емоційний зміст у найзагальнішому, нерозчленованому вигляді і тому неоднозначні. Залежно від ситуації ці емотиви можуть виражати різноманітні (навіть протилежні) емоції: розчарування, роздратованість, захоплення, здивування, радість тощо. При цьому більш чи менш адекватне «впізнання» вираженої емоції слухачем не може здійснюватися без урахування інтонації, міміки, жестикуляції мовця, а також контексту. Це можна розглядати як прояв емотивної амбівалентності жаргонних одиниць. У деяких випадках емоційні слова і вирази можуть чітко передавати ставлення мовця до факту дійсності: за

низкою емотивів можна стверджувати, що вони виражають загальнопозитивні чи загальнонегативні емоції. На жаль, провести більш чітку диференціацію емоційних відтінків в цих випадках навряд чи можна: виражені позитивні чи негативні емоції характеризуються «груповим характером», «поєднанням» подібним за якостями почуттів навколо кількох найбільш загальних» [5, с. 17]. Емоційні одиниці, які виражають загальнопозитивні емоції: кльово, в кайф, круто, потрясло. Значення таких емотивів можна передати словами «добре», «чудово» (до речі, вони також досить часто використовуються мовцями як емоційні вигукі). Емоційні одиниці, які об'єднані нами в загально негативні емоції: мрак, в падлу, бобик здох. Семантика цих емотивів має загальне значення «погано», «жахливий».

❖ Слова і вирази з емоційним значенням характеризуються тим, що, функціонуючи в мовленні, вони не тільки передають емоційний стан мовця, але й називають емоцію, яку він переживає. Сюди, перш за все, відносяться дієслова кайфувати (переживати приємні почуття, відчувати позитивні емоції), задовбати (вивести когось з себе, робити щось неприємне), плющитися, стовбнякувати (відчувати насолоду, задоволення) тощо. Слід відзначити, що пережиті емоції виражаються не конкретно, а в найбільш загальному вигляді, як стан психологічного комфорту чи, навпаки, дискомфорту. До цієї ж групи емоційних одиниць належать емотиви, які за формального підходу є поєднанням іменника з прийменником (в кайф), які характеризувалися в першій групі. Але відносимо їх до другої групи також, оскільки вони використовуються не як емоційні вигукі, а в контекстах типу «Мені не в кайф туди йти». Ці емотиви не лише виражають емоційний стан мовця, але й називають, значно конкретизуючи своє значення: в кайф – із задоволенням, з радістю; в падлу – на протигагу внутрішнім моральним принципам, совісно тощо. Слід відзначити, що в таких випадках наведені вище сполучення демонструють проміжну позицію між висловлюваннями з емоційним значенням і категоріями стану (порівн. «Мені боляче», «Мені соромно»).

❖ Слова з емоційним компонентом значення об'єкта поєднують «характеристику предмета та емоційне ставлення до нього» [6, с. 95]. По-іншому, ці емотиви мають певне денотативне значення й емоційний компонент, який передає емоційне ставлення мовця до денотата. Серед одиниць цього розряду переважає лексика, яку ми характеризуємо як фамільярну. При цьому під фамільярністю розуміємо емоційний відтінок, який посідає першу сходинку в низці емоцій: фамільярність – зневага – презирство – приниження (які розміщені за ступенем наростання, посилення негативного змісту емоції). Слова цього лексичного ряду не мають оцінних сем у своєму значенні, але використання цих емотивів у мовленні доводить фамільярність мовця стосовно предмета мовлення, що виражається в навмисному замовчуванні його соціальної значущості. Так, у мовленні студентів нами зафіксовані такі лексеми: бонз, папик (хлопець), герла, чікса, клуша (дівчина), училка (вчителька, викладачка), папик (представник старшого покоління) тощо. Використання таких слів не виконує функції оцінки названих людей (училка – це не погана вчителька чи викладачка, а просто вчителька), але переконливо свідчить про намір мовця знизити статус тих людей в очах мовця і своїх, піднявши цим власний (хоча б на момент мовлення). Нами зафіксовано у мовленні студентів лексеми педовка, педдовка (дівчина), які позначають особу, що невдало намагається наслідувати якийсь стиль. Крім того, цими словами передають зневажливе ставлення до того, хто імітує ознаки (косметика, зовнішність) якоїсь особливої неформальної групи людей. Студентська молодь також використовує фамільярну лексику стосовно соціальних явищ, які традиційно поважають у суспільстві: батьків (родаки, предки, старики); взаємовідносин між чоловіком і жінкою (клеїти, знімати – знайомитися з представниками протилежної статі) тощо. Чому так відбувається? Думаємо, по-перше, суб'єктивна ціннісна система молодого покоління з притаманним йому конформізмом (притосованістю) і часом нігілізмом не завжди збігається з ціннісною системою суспільства. Явища, які вважаються значущими для соціальних норм, часто трактуються молоддю як цінності «батьків» і вже тому сприймаються скептично. З іншого боку, правильним є думка В. Жельвіса про те, що «інвективне (авт. різке звинувачення) насміхання не тільки свідчить про те, що для мовця немає нічого святого, а якраз про несвідоме глибоке схвалення перед сакральним поняттям» [5, с. 22-23]. Це спостереження справедливе і стосовно фамільярної лексики: зниження суспільного статусу і в мовленні (як наслідок підвищення ролі мовця) піддаються тільки суспільно значущі з погляду співбесідників явища. Це теоретичне положення стосується коштовних речей, матеріальних цінностей: ящик – телевізор; відик – відеомініфон; комп – комп'ютер; бабки, капуста, бабоси – гроші; зелень – долари США тощо. Частина фамільярної лексики відноситься до назв звичних, повсякденних дій і процесів: шрайбати – писати; гребти – йти; бухати – пити алкогольні напої тощо; частин тіла: чайник – голова, шнобель – ніс, хавальник – рот тощо. Тут фамільярність проявляється у зв'язку зі звичністю, побутовою приземленістю названих вище явищ, а в назвах частин тіла – іноді як результат самоіронії (у контекстах «Мій чайник зовсім перегрівся», «Мій шнобель почервонів»). Ще одну значну групу слів з емоційним компонентом значення становить презирлива і зневажлива лексика. На відміну від фамільярної вона має оцінний компонент. Розмежувати презирливий і зневажливий відтінки в емотивах досить складно і не завжди можливо. Розуміючи умовність подібного поділу, ми брали за основу положення щодо інтенсивності вираження емоційного компонента. Так, у зневажливій лексиці він значно яскравіший від оцінного (наприклад: бацила – хвора людина; синяк – п'яниця, сухостій – худа і висока дівчина тощо), у презирливих словах переважає оцінний компонент (вівця, мочалка, тьолка – дівчина; жлоб, жмот – скупа людина; чмо – людина, яка опустилася, деградувала тощо). Крім того, презирлива і зневажлива лексика використовується як лайлива, тому в цих емотивах акцентується емоційно-оцінний компонент, а денотативне значення стає другорядним.

Представлена в жаргоні і лексика з позитивним емоційним забарвленням: лапочка – приваблива дівчина; кадр – весела людина, гуморист тощо, хоча кількісний склад такої лексики порівняно незначний. Є власне оцінна лексика, до якої відносяться такі слова: іменник мутота – щось не варте уваги, оцінні прикметники аховський, офігезний – хороший, гарний; кльовий – хороший, надзвичайний; гнилий – поганий тощо. Емоційне забарвлення цих слів безпосередньо залежить від позитивної чи негативної оцінки, вираженої в денотативному значенні. Оцінні емотиви типу крутий, чумовий (нестандартний, неординарний, який виділяється з-поміж інших) мають позитивне чи негативне оцінне забарвлення і відповідно емоційність тільки в конкретній ситуації спілкування (наприклад, «Крутий детектив» – позитивне забарвлення, «Крутий завал!» – негативне емоційне забарвлення). Цей випадок можна розглядати як вияв емотивної амбівалентності.

❖ Емоційні речення. За своєю формою вони подібні зі спонукальними конструкціями, які мають значення «волевиявлення, адресованого співбесіднику, тобто 2-ій особі» [7, с. 116]. На відміну від цих конструкцій емоційні речення не передбачають негайного виконання адресатом наказу мовця, тим більше, що з погляду логіки це було б абсурдним (наприклад, «Йди в туман»). По суті це евфемізми більш грубих виразів, які в мовленні не мають іншого функціонального значення, крім емоційного самовираження мовця. Речення свідчать про роздратованість мовця співбесідником і, як правило, бажання припинити спілкування з ним (порівн.: «Як ти мене задовбав!», «Йди до біса!»).

Отже, такі основні розряди жаргонної лексики, пов'язані з вираженням почуттів та емоцій, виявлені нами у мовленні студентської молоді. Звичайно, навіть у процесі поверхового аналізу жаргонного матеріалу стає зрозуміло, що в наявних емотивах відображений далеко не повний спектр емоційних переживань і станів людини. Так, практично не представлена жартівлива, іронічна лексика. Слід пам'ятати, що молодіжний жаргон досить інтенсивно

поновлює свій лексичний склад, поповнюючись новими одиницями. Тому подальші дослідження цієї галузі можуть мати непередбачені результати.

Джерела та література

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – К.: ВЦ «Академія», 2004. – 342 с.
2. Бондар О. І. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія: навч. посіб. / О. І. Бондар, Ю. О. Карпенко, М. Л. Микитин-Дружинець. – К.: ВЦ «Академія», 2006. – 368 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – К.: ВЦ «Академія», 2004. – 342 с.
4. Бондар О. І. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія: навч. посіб. / О. І. Бондар, Ю. О. Карпенко, М. Л. Микитин-Дружинець. – К.: ВЦ «Академія», 2006. – 368 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
6. Дудик П. С. Стилїстика української мови: навч. посіб. / П. С. Дудик. – К.: ВЦ «Академія», 2005. – 368 с.
7. Жельвис В. И. Эмотивный аспект речи / В. И. Жельвис. – Ярославль, 1990. – 254 с.
8. Лінгвостилїстика: об'єкт–стиль, мета–оцінка: зб. наук. праць, присвячений 70-річчю від дня народження С. Я. Єрмоленко [відп. ред. академік НАН України В. Г. Скляренко]. – К., 2007. – 528 с.
9. Словник іншомовних слів / уклад. Л. О. Пустовіт, О. І. Скопненко, Г. М. Сютя, Т. В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2000. – 1118 с.
10. Шаховский В.И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / В. И. Шаховский. – Воронеж, 1987. – 231 с.

УДК 808.2:801.4(075.8)

Попова М. Т.

РОЛЬ СЛОВЕСНОГО УДАРЕНИЯ В ОФОРМЛЕНИИ МОРФЕМНОЙ СТРУКТУРЫ СЛОВА

Статья посвящена проблеме оформления морфемного шва в структуре слова. Автор вводит понятие парадигматического пограничного сигнала и рассматривает с этой точки зрения словесное ударение.

Ключевые слова: морфемный шов, пограничный сигнал, дизрема, словесное ударение.

Стаття присвячена проблемі оформлення морфемного шва в структурі слова. Автор вводить поняття парадигматичного прикордонного сигналу та розглядає з цієї точки зору словесний наголос.

Ключові слова: морфемний шов, прикордонний сигнал, диєрема, словесний наголос.

The article runs about the problem of the formatting of the morphemic boundary in the structure of the word. The author inserts the notion of the paradigmatic juncture and examines from this point of view the stress of the word.

Key words: morphemic boundary, juncture, diereime, word stress

Под пограничными сигналами в лингвистике понимают языковые средства, указывающие на границы значимых единиц – слов и морфем. Изучение этой проблемы восходит к древнеиндийским грамматикам, которые отмечали, что реализация фонем внутри слова может отличаться от реализации фонем на стыках слов.

Хотя наличие внешнего сандхи в современных языках ещё в конце XIX века отмечал И. А. Бодуэн де Куртене [1], наличие особых фонетических или фонологических разграничительных сигналов вызывало сомнение у многих лингвистов. Так, например, А. И. Томсон писал, что «с фонетической стороны нет слов, так как большей частью нет никаких данных в устной речи для деления её на отдельные слова» [4, с. 56]. Деление речевого потока на значимые единицы связывалось только с лексическим значением слова, с устойчивостью его грамматического оформления. Однако Н. С. Трубецкой убедительно доказал, что «любой язык...обладает некоторым числом средств, способствующих разграничению» значимых единиц [5, с. 299]. В его работе «Основы фонологии» заложены основы учения о делимитативной функции звуков. Н. С. Трубецкой создал классификацию пограничных сигналов, разделив их на фонематические и афонематические, единичные и групповые, положительные и отрицательные. К афонематическим пограничным сигналам он отнёс и словесное ударение, правда, только фиксированное, связанное.

Действительно, закреплённость ударения за определённым слогом слова точно показывает межсловную границу. Но и свободное, разноместное ударение, свойственное русскому языку, тоже может служить пограничным сигналом, поскольку по отношению к фразе оно выполняет делимитативную функцию. По количеству словесных ударений определяется количество фонетических слов в синтагме и фразе: [кар'оч'ьст'ьнав'илс'ьд'эн'] – три словесных ударения, следовательно, три фонетических слова. Но можно ли, ориентируясь только на ударный слог, определить, где проходит граница между словами? Организуя звуковую оболочку слова, словесное ударение строго определённым образом группирует ударные и безударные слоги. Учитывая эту закономерность, можно точно определить одну межсловную границу: словораздел пройдёт между слогами [с'ъ] и [д'эн'], так как в пределах одного фонетического слова перед ударным гласным не может быть гласного второй степени качественной редукции. Не случайно одной из реализаций диэрем между полнозначными словами М. В. Панов считал формулу Потебни [3, с. 182-186]. Однако вторая граница приведённой выше фразы по этой формуле однозначно определена быть не может: в последовательности 231123 слоги 11 могут быть как заударными в первом слове, так и предупредными во втором. Разделить начало фразы на значимые единицы помогает лексическое значение слов.

Таким образом, словесное ударение можно считать внешним пограничным сигналом, то есть средством разграничения фонетических слов в речевом потоке, с существенной оговоркой: оно сигнализирует о наличии межсловных границ, не всегда указывая место этих границ.

Если выполнение ударением делимитативной функции в синтагме и фразе признаётся исследователями (хотя роль ударения как пограничного сигнала при этом обычно не рассматривается), то эта функция словесного ударения внутри фонетического слова остаётся за пределами внимания лингвистов. Между тем, на наш взгляд, акцентная структура слова может указывать и на границы морфем.

Обратимся к существующим классификациям пограничных сигналов (или диэрем, по М. В. Панову). Они в основном описывают языковые средства, разграничивающие значимые единицы в потоке речи, а потому для выделения таких средств анализируется словоформа, «изъятая» из состава синтагмы или фразы. Однако такой подход недостаточен для изучения внутренних пограничных сигналов.

Так, например, в русском языке одно из наиболее распространённых явлений на морфемном шве – чередование фонем. Если рассматривать его только с точки зрения отдельно взятой словоформы, то окажется, что явление, характерное для морфемного шва, не может служить внутренним пограничным сигналом. Дело в том, что возникшие сочетания чередующейся и последующей фонем могут как встречаться на границе морфем, так и входить в состав одной морфемы. Сравним, например, слова *ношение* и *нашествие*: в обоих есть сочетание *-ше-*, одинаковое и с фонетической, и с фонемной точки зрения. Однако в первом случае ступень чередования <с'ъ>/<ш> (*носить* – *ношение*) однозначно указывает на границу морфем: чередующиеся фонемы принадлежат одной морфеме; чередование происходит перед словообразовательным формантом. Для выяснения места этого сочетания в

морфемной структуре слова необходимо сопоставление с производящими основами. Учёт ступеней чередования (или морфемного состава морфемы) необходим при определении границ между двумя суффиксами, а также в том случае, если словообразовательный формант начинается с той же фонемы, которая заканчивает производящую основу. Так, в прилагательном *страда́льческий* морфемный шов между суффиксами оформляет чередование <ц>/<ч>: *страда́лец* – *страда́льч-еский*. В глаголе *раскра́шивать* на границу между корнем и суффиксом указывает чередование <с'>/<ш> (*раскра́сить* – *раскра́шивать*), которого не было бы при сохранении суффикса *-и*- производящей основы. Значит, чередование фонем может выполнять функцию внутреннего пограничного сигнала, но при условии сопоставления нескольких форм одного слова или производного и производящего. Такой вид пограничных сигналов мы предлагаем назвать **парадигматическими**.

Русское словесное ударение в силу своей подвижности при словоизменении и словообразовании может выступать в роли парадигматического пограничного сигнала.

Наличие акцентного сдвига неизбежно свидетельствует об изменении морфемной структуры слова (разумеется, речь не идёт о вариативном ударении типа *пел_тя* – *пел_тя*): если при сопоставлении форм одного и того же слова или однокоренных слов наблюдается изменение места ударения, то в анализируемом слове есть хотя бы один морфемный шов, ср.: *сосна* – *соснам*, *ходить* – *ходит*, *двум* – *двумя*, *осень* – *осенний*, *завалить* – *заваливать* и т. д. (Безусловно, обратное утверждение неверно: изменение морфемного состава не всегда связано с изменением места ударения.) Хотя знания о наличии морфемного шва недостаточно для определения его локализации и, как и при разделении фонетических слов во фразе, для выявления границ морфем нужны сведения о законах грамматического оформления слов и значении служебных морфем, сигнальную функцию ударения, на наш взгляд, полностью отрицать нельзя.

В некоторых случаях изменение места ударения точно указывает, где проходит граница между морфемами. Сказанное относится прежде всего к подвижному словоизменительному ударению имён существительных (акцентные схемы *c*, *d, e*, а также акцентная схема *b* у существительных мужского рода 1-го скл.). В этом случае перенос ударения возможен только на первую или единственную гласную флексии. А поскольку флексии имён либо начинаются с гласной фонемы, либо состоят из одной гласной, то акцентный сдвиг становится не просто сигналом морфемного шва, акцент указывает место границы основа/флексия: *деревня* – *деревням*, *деревнями*: *деревн-ям*, *деревн-ями*; *головы* – *головой*, *головами*: *голов-ой*, *голов-ами*; *поля* – *поля*, *поле* – *полей*: *пол-я*, *пол-ей* и т. д.

Место морфемного шва может указывать и подвижное словообразовательное ударение. Многие односложные словообразовательные суффиксы, начинающиеся с гласной, являются ударными морфемами: например, у существительных суффиксы *-ак/-як-* (бедняк, резак), *-ун-* (шаркун, хвостун), *-аж-* (массаж, инструктаж) и многие другие; у глаголов суффиксы, сформированные фонемой <a> (ветшать, страшать, проклинать); у прилагательных – суффиксы *-уч/-юч-* (жгучий, трескучий), *-ат-* (полосатый, бородатый) и др. Слова с этими суффиксами имеют подвижное словообразовательное ударение, и при сопоставлении производного и производящего начальная ударная гласная суффикса однозначно указывает на морфемный шов производящая основа/словообразовательный суффикс. (По данным «Грамматического словаря русского языка» [2] конечное ударное сочетание *-ун-* имеет 135 слов, из них 118 (87,4%) содержат суффикс *-ун-*; конечное ударное сочетание *-ач-* зафиксировано в 71 слове, из них 67 (94,1%) образованы с помощью суффикса *-ач-*; аналогичная картина и в отношении других суффиксов, за исключением суффикса *-ак/-як-*.)

Таким образом, акцентный сдвиг мы квалифицируем как внутренний пограничный сигнал особого рода: *опосредованный* (в большинстве случаев изменение акцентной характеристики слова указывает на наличие морфемного шва, но не на его локализацию); *абсолютный* (поскольку изменение места ударения всегда свидетельствует о наличии в слове морфемного шва); *парадигматический* (то есть выполняющий функцию разграничителя морфем только при сопоставлении слов и словоформ).

Источники и литература

1. Бодуэн де Куртене И. А. Z fonetyki miedzywyrazowej (aussere Sandhi-) sanskrytu i języka polskiego / J. Baudouin de Courtenau // Szkice językoznawcze. – Т. 1. – Warszawa, 1904. – Р. 413-423.
2. Зализняк А. А. Грамматический словарь русского языка: Словоизменение / А. А. Зализняк. – М.: Русский язык, 1980. – 342 с.
3. Панов М. В. Русская фонетика / М. В. Панов. – М.: Просвещение, 1967. – 438 с.
4. Томсон А. И. Общее языковедение / А. И. Томсон. – Одесса, Типография Техник, 1910. – 448 с.
5. Трубецкой Н. С. Основы фонологии / Н. С. Трубецкой. – М.: Издательство иностранной литературы, 1960. – 372 с.

УДК 81'44

Потапенко С. И.

ИНТЕГРАТИВНАЯ ФУНКЦИЯ ИНАУГУРАЦИОННЫХ ОБРАЩЕНИЙ БАРАКА ОБАМЫ И ВИКТОРА ЮЩЕНКО: ЛИНГВОРИТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Применение методики лингвориторического анализа позволило установить, что идея единства нации определяет построение всего инаугурационного обращения американского президента, так как связана с этапом отбора аргументов (инвенция). Большая часть выступления бывшего руководителя Украины апеллирует к социальным группам, различающимся степенью близости к говорящему, а мотив единства проявляется в структуре отдельных фрагментов речи, что дает основания для его соотношения с этапом украшения (элокуция).

Ключевые слова: инаугурационное обращение, интегративная функция, лингвориторический аспект, инвенция, элокуция

Застосування методики лінгвориторичного аналізу дозволило виявити, що ідея єдності нації зумовлює побудову всього інаугураційного звернення американського президента, тому що пов'язана з етапом відбору аргументів (інвенція). Більша частина виступу колишнього керівника України апелює до соціальних груп, які різняться ступенем наближеності до мовця, а мотив єдності визначає структуру окремих фрагментів промови, що дає підстави для його співвіднесення зі стадією прикрашання (елокуція).

Ключові слова: інаугураційне звернення, інтегративна функція, методика лінгвориторичного аналізу, інвенція, елокуція.

The rhetorical analysis applied in this article reveals that the idea of national unity determines the structure of American president's inaugural address demonstrating a link to the choice of arguments (invention). A considerable part of the former Ukrainian leader's speech appeals to various social groups differing in the degree of closeness to the speaker with the unity motif underlying the stage of speech ornamentation (elocution).

Key words: inauguration address, integration function, rhetorical analysis, invention, elocution.

Наиболее важной функцией инаугурационных обращений американских президентов считается интегративная [3, с. 206; 4, с. 219], предназначенная для объединения нации, разделенной в ходе предвыборной кампании, вокруг общих ценностей и политических принципов [4, с. 206]. Эта функция не менее актуальна для украинских президентов, перед которыми постоянно стоит проблема объединения Востока и Запада страны. Из всех

инаугурационных выступлений тезис единства наиболее эксплицитно заявлен в обращении бывшего лидера Украины Виктора Ющенко, который утверждал: «*Я президент усієї України*». Некоторые исследователи усматривают в его выступлении стратегию единства, реализуемую местоимениями «мы», «наш», «мы с вами» [1]. Примечательно, что их количество (77) меньше, чем в речи Барака Обамы, который употребил соответствующие единицы английского языка 141 раз, чем обусловлен сопоставительный анализ обращений этих двух политиков. При этом учитываем, что для выявления средств реализации интегративной функции одного лишь количественного анализа употребления местоимений недостаточно, ибо, кроме объединения, единицы этого класса противопоставляют социальные группы в координатах «мы – они», а также взаимодействуют с языковыми средствами, обозначающими народ, нацию, государство и различные слои населения. Создаваемый эффект единства в значительной степени определяется последовательностью употребления этих единиц в тексте.

Соответственно, **задача** статьи состоит в выявлении комплекса средств, направленных на реализацию в сопоставляемых инаугурационных речах интегративной функции, с учетом их текстового распределения. Для решения поставленной задачи привлекаем классическую риторическую схему, предполагающую пять этапов тектопостроения: отбор аргументов (инвенция), их расположение (диспозиция), лексико-фразеологическая орнаментация (элокуция), запоминание (мемориа) и произнесение (актио) [2, с. 22]. Реализация интегративной функции может быть связана с одним из этих этапов, что отражает степень ее значимости для говорящего. При учете на этапе отбора аргументов (инвенция) идея единения определяет построение всей речи, влияя на линеаризацию содержания на этапе диспозиции и выбор единиц на стадии элокуции. При соотносении с орнаментацией речи (элокуция) языковые средства с семантикой объединения встречаются только в отдельных фрагментах выступления, выполняя декларативную роль, то есть лишь на словах отдают дань заявленной идее. При связи с этапом произнесения (актио) языковые средства с объединительной семантикой выполняют перформативную функцию, апеллируя лишь к той части аудитории, с которой говорящий вступает в визуальный контакт. Как видим, риторическая схема позволяет дифференцировать четыре способа реализации интегративной функции: содержательно-композиционный, связанный с мировоззренческой позицией говорящего; орнаментационный, выявляющий декларативное отношение к провозглашаемой идее; перформативный, направленный на поддержание контакта с аудиторией.

Содержательно-композиционный уровень речи, охватывающий инвенцию и диспозицию, тесно взаимодействует с условиями ее произнесения, имплицитными отношением говорящего к обществу. Инаугурационное обращение Б.Обамы было произнесено перед зданием Конгресса в присутствии массы народа, что демонстрирует открытость президента своей нации. Выступление В. Ющенко состоит из двух частей, различных по составу аудитории, представляющей различные социальные группы: элитарной, произнесенной в стенах парламента, и публичной, зачитанной на центральной площади Киева.

Условия обнародования двух обращений в первую очередь обусловили особенности приветствия двух президентов, которое соответствующим образом структурирует аудиторию. Инаугурационная речь Б. Обамы открывается лишь одной фразой, акцентирующей равноправие всех граждан: *My fellow citizens «Мои сограждане»*. В парламентской части обращения В.Ющенко приветствие дифференцирует группы украинской политической элиты, а последовательность их именовании позволяет судить об их важности для президента: «*Пресвяті отці, шановний голово Верховної Ради, шановні народні депутати, високоповажні гості і дорогі друзі*».

Как видим, в приветствии нашлось место всем, кроме украинского народа, приведшего В.Ющенко к власти. Знаменательно именование двух групп украинской элиты: духовенства (*пресвяті отці*), обозначение которого в самом начале речи указывает на его первостепенную роль в планах президента, и друзей (*друзі*), то есть лично преданных президенту людей, не входящих ни в одну из официальных политических групп. Существительное *друзі* в этом выступлении, как и в идиоме В. Ющенко, употребляется в двух значениях: во-первых, для именовании ближайшего окружения, во-вторых, для установления тесного контакта с аудиторией. Контраст между этими двумя значениями существительного *друзі* наиболее заметен в конце парламентской части инаугурационного выступления, где В. Ющенко использует существительное *друзі* во втором значении, приглашая присутствующих выйти к народу (*У такий день, шановні друзі, я шукаю спосіб, щоб ми були серед людей*), а затем наряду с депутатами и гостями в состав приглашенных включает и своих друзей, употребляя существительное в прямом значении: *Я запрошую сьогодні і зараз усіх присутніх у цій залі народних депутатів, гостей, друзів, всіх вас запрошую сьогодні і зараз, після закриття цієї сесії, на майдан*.

В приветствии, открывающем публичную часть инаугурационного обращения В. Ющенко, украинский народ противопоставлен диаспоре, обозначенной существительным *громадо*: *Дорогий мій український народ, гості, шановна українська громадо, шановний український Хрещатику і Майдане!*

Рассмотренные особенности приветствия в речах двух президентов свидетельствуют, что на этапе инвенции, то есть отбора аргументов, руководители США и Украины вместе с ближайшим окружением по-разному видели свои нации: равенство американских граждан противопоставлено категоризации украинцев по степени их важности для президента.

Очерченные в приветствии стратегии интегративного равенства и дифференциации находят свое отражение в последующих блоках выступлений: Благодарности и Определения перспектив.

В блоке Благодарности Б. Обама выражает признательность всему американскому народу, обозначенному местоимением *you (grateful for the trust you have bestowed)*, а также от имени всей нации благодарит своего предшественника за его деятельность на посту президента: *I stand here today humbled by the task before us, grateful for the trust you have bestowed, mindful of the sacrifices born by our ancestors. I thank President Bush for his service to our nation*.

Блок Благодарности более объемный в обеих частях речи В.Ющенко, стремящегося отдать дань всем, на кого он планировал опираться в своей деятельности. В парламентской части выступления общественные группы дифференцируются по степени их близости к президенту: вначале он обращается к соратникам (*політичні побратими*), затем – к депутатам (*парламенту*), и в последнюю очередь – к народу (*справа українського народу*): *Я щасливий тим, що моя праця була не марною. Вона доклалася до праці моїх політичних побратимів, до роботи нашого парламенту, до справи українського народу, до справи кожного громадянина*.

Референция в приведенном и последующих абзацах к народу и государству не местоимениями, предлагающими внутриситуативную перспективу, а существительными (*Україна*) и относительными прилагательными (*українська*), устанавливающими внешнюю точку зрения, возносит президента и элиту над обществом вместо интеграции с ним: *Сьогоднішня подія ще раз засвідчила: українська нація і українська держава відбулася. Громадяни України добилися чесних виборів, передача влади відбулася легітимно*.

Дальнейшее объединение говорящего с депутатами, а не с народом, устанавливается местоимением *ви* в двух абзацах, обращенных к парламентариям: *Ви, шановні народні депутати, захистили українську єдність, соборність і незалежність нашої України*. Употребленное в начале приведенного предложения местоимение *ви* связывает слово-

сочетание *нашої України* не с народом, а лишь с депутатами. Дальнейшее сплочение В. Ющенко с парламентариями наблюдаем в следующем абзаце, где в знак сотрудничества он предлагает им свою руку: *Сьогодні я хочу запропонувати вам свою руку. Сьогодні я хочу подати свою руку кожному народному депутату, кожній фракції, кожному керівнику фракції і закликаю вас до співпраці*. Референция в начале этого абзаца лишь к народным избранникам сужает семантику объединительного «мы», которое в следующем высказывании о необходимости достижения единой цели включает лишь депутатов: *У нас є єдина ціль – заможна демократична Україна*. Противопоставление элиты и народа достигает кульминации в конце парламентской части инаугурационного обращения, где президент призывает депутатов к единению для работы с народом и для народа, то есть ставит элиту над нацией: *Я переконаний, що наша робота, шановні друзі, буде продовжуватися. Нам разом працювати з народом і для народу*.

Различные группы украинской нации также дифференцируются в блоке Благодарности инаугурационной речи В. Ющенко, произнесенной на площади, когда вся нация, названная существительным *народ*, противопоставлена сыновьям и дочерям, включающим слушающих, обозначенных местоименной группой *ми з вами*: *Я став президентом волею народу. Ми з вами його сини і доньки*. Контраст усиливается в следующем предложении, где президент выражает желание говорить, глядя аудитории в глаза, то есть устанавливает визуальный контакт лишь с находящимися на площади: *Я хочу говорити сьогодні, дивлячись вам у вічі*.

Противопоставление всего народа присутствующим усиливает контраст между нацией и той ее частью, с которой общается президент, отнюдь не способствуя реализации интегративной функции. Эта оппозиция акцентируется характеристикой находящихся на площади как свободных людей, что противопоставляет их несвободным, отсутствующим во время церемонии: *Велика честь звертатися до вільних людей, які тримають у руках не лише український прапор, але й долю своєї країни*.

Указательное местоимение в словосочетании *перед цим народом* усиливает противопоставление сторонников В. Ющенко и остальной нации, названной в конце следующего предложения всем украинским народом: *Перед цим народом я хочу продовжити свою присягу. Присягаю: ми змінимо українське життя. Моя перемога – це перемога всього українського народу і кожного громадянина зокрема*.

Деформация в начале блока Благодарности интегративного значения существительного *народ* приводит к диффузии семантики местоимения *ми* не только в приведенном высказывании, обещающем изменить украинскую жизнь, а и в последующих предложениях, в которых новоизбранный президент благодарит бога за веру, надежду, любовь, содействовавших его победе: *Дякую за неї Господу Богу, який дав нам віру, надію, любов. Ними ми перемогли! Молюся, щоб ми зберегли їх у своїх серцях*. Под влиянием предшествующего текста и глагола *перемогли* местоимение *ми* из приведенного примера может быть соотнесено либо с присутствующими на площади, либо со сторонниками В. Ющенко, но отнюдь не со всей нацией.

В последующих фрагментах блока Благодарности В. Ющенко выражает признательность различным социальным группам, различая их по степени близости к себе. Вначале он дифференцирует нацию по признаку веры в его победу (*дякую українському народу за його віру*), затем выделяет тех, кто откликнулся на его призыв (*всім і кожному, хто відгукнувся на мої слова*): *Дякую українському народу за його віру, дякую всім і кожному, хто відгукнувся на мої слова*: «Вірю в Україну, знаю свій обов'язок, разом ми переможемо!». Дальнейшее членение нации по степени близости осуществляется существительным *побратими*, именующим его команду (*Дякую своїй команді, яка працювала на перемогу. Ви, мої дорогі побратими, були непохитними на дорозі, пройденій разом*), и перечислением всех членов его семьи (*Дякую своїй родині, дружині, дітям і онукам. Ви були зі мною у найважчі дні*).

Дифференциация украинского народа на группы также наблюдается в блоке Выбор, посвященном приоритетам нации (достаток, справедливость, свобода, независимость). Так, референция к месту, с которого началась оранжевая революция, и описание ситуации отпора прежнему режиму (*Два місяці тому на цей Майдан, на площі і вулиці по всій Україні вийшли мільйони людей. Мужній опір розбудив наші душі*) связывают значение местоимения *ми* лишь с той частью населения, которая поддержала президента во время выборов: *Всі ми відчули себе громадянами України*.

В отличие от В. Ющенко, который последовательно благодарит различные социальные группы, дифференцируя их по степени личной преданности, Б. Обама применяет стратегию объединения нации перед лицом угроз, обращаясь к наиболее ярким страницам американской истории: *At these moments, America has carried on not simply because of the skill or vision of those in high office, but because We the People have remained faithful to the ideals of our forbears, and true to our founding documents*. Обозначая проблемы, стоящие перед нацией, американский президент употребляет словосочетание *our nation* в объединительной функции (*Our nation is at war, against a far-reaching network of violence and hatred*), которая определяет семантику всех последующих высказываний этого блока: *Our economy is badly weakened [...]*.

Объединительную функцию в речи В. Ющенко выполняет лишь последний блок Обещания, где семантика всех местоимений находится под влиянием начального предложения, именующего единую нацию, включающую всех граждан Украины: *Ми, громадяни України, стали єдиною українською нацією*.

Подведем итоги. Лингвориторический анализ средств экспликации интегративной функции в инаугурационных речах Барака Обамы и Виктора Ющенко позволяет сделать вывод о ее приоритете для американского президента и его окружения, то есть о ее связи с этапом отбора аргументов, что проявляется в референции к единой нации на протяжении всей речи. Судя по обращению В. Ющенко, для него наиболее важны социальные группы, отличающиеся степенью близости к политику, а лишь затем – единство всего народа. Закономерен вывод, что у бывшего президента отсутствовало видение украинской нации как целого, а идея единства в большей степени носит декларативный характер. Указанный эффект расслоения нации усиливается в результате недостаточного учета роли прямой трансляции, консолидирующей аудиторию. Поэтому перформативное «мы», обращенное к собравшимся на площади, противопоставляет их остальному населению, которому отведена роль наблюдателей. Перспективным представляется рассмотрение роли интегративной функции в инаугурационной речи нынешнего президента Украины.

Источники и литература

1. Башук А. Мовленнєві стратегії в ритуальних текстах політичної комунікації / А. Башук // [Електронний ресурс]: Режим доступу <|journal.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1955> (5.04.2010).
2. Безменова Н. А. Очерки по теории и истории риторике / Н. А. Безменова. – М.: Наука, 1991. – 215 с.
3. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса / Е. И. Шейгал. – М.: Гнозис, 2004. – 326 с.
4. Campbell K. K. Inaugurating the presidency / K. K. Campbell, K. H. Jamieson // Form, Genre, and the Study of Political Discourse. – Columbia: University of South Carolina Press, 1986. – P. 203-225.

ФУНКЦІОНАЛЬНА ТИПОЛОГІЯ СТИСЛИХ ТЕКСТІВ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

В статье предпринимается попытка разработать функциональную типологию кратких текстов массовой коммуникации, таких как реклама, политическая пропаганда, афиша, граффити, информационное объявление и общественный указатель. В качестве основных дифференциальных признаков текстов выделяются следующие критерии: коммуникативный тип сообщения, перлокутивная цель, языковые средства и внешние формальные характеристики.

Ключевые слова: массовая коммуникация, текст.

Стаття присвячена розробці функціональної типології стислих текстів масової комунікації, таких як реклама, політична пропаганда, афіша, графіті, інформаційне оголошення і публічний показник. У якості основних диференційних ознак текстів виявляються наступні критерії: комунікативний тип повідомлення, перлокутивна мета, мовні особливості та зовнішні формальні характеристики.

Ключові слова: масова комунікація, текст.

The article focuses on the functional typology of the short mass communication texts such as advertisements, political propaganda, graffiti, cinema or theatre posters, informative notices and public directives. The basic distinctive features of these texts are defined in compliance with the following criteria: communicative type of the message, perlocutive purpose, linguistic peculiarities and external formal characteristics.

Key words: mass communication, text.

1. Вступні зауваження. Тексти масової комунікації, тобто такі тексти, що формують інфо- або медіасферу сучасного міста (реклама, політична пропаганда, графіті, афіші, публічні показники тощо) стали привабливим об'єктом лінгвістичних досліджень останніх років. Дослідники, насамперед, зосереджують увагу на комунікативних (М. І. Гуарамія [2]), прагмасемантичних (D. Busse [7]), семіотичних (U. Schmitz [8], I. Spassova [9]) особливостях цього типу тексту. Активно досліджується явище креолізації (поєднання мовних та немовних кодів), що властиве саме таким текстам (М. Б. Ворошилова [1]). Актуальним залишається питання розробки типології текстів масової комунікації, дослідження їх спільних і диференційних ознак. Отже спроба такої типології і є метою викладених нижче роздумів.

Текстам масової комунікації властиві, у першу чергу, стислість, звернення до масової аудиторії, тобто поліадресатність, неозначено-узагальнена референтність, деперсоналізація відправника повідомлення, місце-знаходження на спеціальному знаку або щиті у публічних місцях, особлива графічна організація тексту, наявність візуального супроводу.

Як зазначає Д. Буссе, у дискурсі суспільної комунікації стратегічні комунікативні функції (спонукати, здійснювати певний вплив на адресата) домінують над функціями повідомлення і позначення, а емоційні та конотативні елементи переважають над когнітивними [7, с. 39-40].

Із семіотичної точки зору більшість текстів масової комунікації є складними повідомленнями, що поєднують різні комунікативні коди, як мовні, так і немовні (від використання різних шрифтів до витонченого візуального супроводу, як, наприклад, у рекламі). Семіотичний простір міста містить у собі також і суто невербальні системи кодів, наприклад, архітектуру або одяг людей (одяг як засіб комунікації містить у собі не тільки різні види уніформ, але й моду, що є частиною загального культурного коду [6]).

У семіотиці місто як сукупність знакових та інформаційних систем різної складності, що знаходяться в ієрархічних відносинах одна з одною, може бути представлене як текст (у ширшому, ніж лінгвістичне, розумінні цієї категорії), або скоріше гіпертекст. У такому випадку, вивіски, показники, написи й оголошення, доволі поширені в будь-якому місці міста, складають найпомітнішу частину цього тексту, який перебуває на поверхні і який можна розшифрувати.

З метою виявлення спільних та відмінних рис текстів масової комунікації видається доцільним розробити загальну функціонально-семантичну типологію цих текстів. Відмінності між зазначеними вище типами стислих текстів масової комунікації виявляються за допомогою введення декількох диференціальних ознак, що стосуються комунікативно-прагматичних, мовних і зовнішніх (формальних) аспектів тексту.

Найбільш релевантними видаються наступні диференціальні ознаки:

- 1) комунікативний тип повідомлення (інформування, спонукання, оцінка, емоційний вплив);
- 2) перлокутивна мета, тобто немовна мета відправника повідомлення заради якої він вступає в комунікативний акт (комерційна або політична вигода, приватні або суспільні інтереси);
- 3) загальні мовні особливості (наявність засобів образності, офіційний або нейтральний стиль);
- 4) зовнішні формальні характеристики (наявність складного художнього візуального супроводу, використання схематичного візуального супроводу, наприклад, піктограм або простих знаків, офіційний зовнішній формат – розташування на спеціальному щиті або знаку, стандартне оформлення напису або неофіційний формат – текст написаний прямо на стіні, на аркуші паперу, від руки) (див. табл.).

Слід зазначити, що розподіл ознак у цій типологічній побудові має певний ступінь узагальнення. В окремих текстах набір ознак може відхилятися від зазначеного, проте, вихідним пунктом аналізу є найбільш типовий представник, прототип, цього жанру.

2. Рекламний текст. Домінантними ознаками рекламного тексту є виражена спонукальна інтенція, інтенсивний (іноді й агресивний) емоційний, психологічний вплив, використання різних засобів образності, помітний візуальний супровід. Наприклад, *Вперед на вечер GREENky!, Чернігівське. Живи на повну!*. Найважливішим елементом змісту реклами є зупинка уваги парадоксальністю зображеної ситуації [5, с. 81]. Усі зазначені засоби служать кінцевій меті переконати адресата в перевагах об'єкта реклами порівняно з іншими продуктами цього ж класу і спонукати адресата придбати цей продукт.

Функціональна типологія текстів малого обсягу письмової масової комунікації

Диференціальна ознака	Комунікативний тип повідомлення				Перлокутивна мета				Мова			Зовнішній вигляд			
	Інформування	Спонування	Оцінка	Емоційний вплив	Комерційна вигода	Політична вигода	Приватні інтереси	Суспільні інтереси	Образність	Офіційний стиль	Нейтральний стиль	Худ. візуальний супровід	Піктограми	Офіц. формат	Неофіц. формат
Тип тексту															
1. Реклама	+	+	+	+	+	–	–	–	+	–	–	+	–	+	–
2. Політична пропаганда	+	+	+	+	–	+	–	–	+	–	–	+	–	+	–
3. Афіша	+	–	–	+	+	–	–	–	+	–	+	+	–	+	+
4. Графіті	–	–	+	+	–	–	–	–	+	–	–	+	–	–	+
5. Інформаційне оголошення	+	+	–	–	–	–	+	–	–	+	–	–	–	+	+
6. Публічний показник	+	+	–	+	–	–	+	+	+	+	+	–	+	+	+

3. Політична пропаганда (наприклад, *Сильний президент – сильна країна, Вона працює. Вона – це Україна*) близька до реклами за прагматичними і функціональними характеристиками. Власне вона є різновидом реклами. Як зазначає Г. Г. Почепцов, і реклама, і політична пропаганда мають на меті «перевести адресата на новий / інший тип поводження» і досягається ця мета завдяки глибокому вивченню моделі світу аудиторії, тобто того, що в її уявленнях про світ є позитивом, а що – негативом [4, с. 38-39]. Відмінність між рекламою і політичною пропагандою полягає тільки в кінцевому результаті, що саме повинен зробити адресат, придбати певний товар або проголосувати за бажаного кандидата.

4. Афіша інформує про спектаклі, фільми, розважальні заходи в театрах, кіно, цирку, клубах і т. д. Домінуюча прагматична спрямованість – інформування, а кінцева мета – привабити глядачів. Як зазначає І. Спассова, текст афіші виступає посередником між театром та перехожими [9, с. 317-318]. Структура тексту в цілому має стандартну форму, обов'язковими елементами якої є вказування місця і часу заходу, його назви, імен акторів або назви театральної трупи. Художній плакат, що супроводжує текст афіші, є своєрідним комунікативним кодом, до завдань якого належить викликати асоціації та відчуття, пов'язані з цим заходом.

5. Графіті. Особливим типом тексту масової комунікації є *графіті* – настінні (тротуарні, парканові) написи (від італ. *graffito*, -і – напис або малюнок, видряпаний на стіні). По суті, це найдревніший тип письмової масової комунікації. Як зазначають О. О. Дьомін і В. Б. Кашкін, графіті можуть відрізнятися за функціями і змістом – політичні, побутові написи; за способом комунікації – текстові, художні, змішані; за наявністю цільової настанови у відправника – спонтанні, інформативні. Однак усіх їх поєднує істотна спільна риса: вони, як правило, не передають ніякого іншого повідомлення, крім інформації про емоційний стан адресанта [3]. Графіті – це єдиний тип письмової масової комунікації автором якого виступає тільки приватна особа. Приватні оголошення або публічні показники, написані від руки і «на стіні», також є різновидом графіті.

6. Інформаційні оголошення. Ще одним типом тексту масової комунікації є інформаційні оголошення. Автором може виступати як приватна, так і офіційна особа. Специфікою таких текстів є високий ступінь стандартизації напису, відсутність образності або візуального супроводу, прагматична мета – інформувати адресата. Функціонально-змістовний аспект, як правило, обмежується сферою вакансій (*Потрібна прибиральниця*), купівлі і продажу нерухомості (*Куплю квартиру*), оголошень про пропажі (*Пропав собака*). На відміну від реклами такі написи не намагаються впливати на емоційний стан аудиторії. Прагнення спонукати адресата виконати бажані дії не виражене або виражене слабо.

7. Публічні показники порівняно із зазначеними типами текстів мають свою специфіку, що дозволяє виділити їх в окремий тип або жанр. Основна мета регулювати поведінку людей у громадських місцях. Відправником інформації виступає людина не як особистість, а як представник певної громадської інстанції, що дозволяє охарактеризувати публічні показники як інституціональні тексти. Автором може бути і приватна особа, проте важливим для цього типу дискурсу виявляються не особистісні характеристики адресанта, а його соціальна роль, яка надає йому право встановлювати регуляторні знаки в певному місці. Той факт, що відправник повідомлення в текстах публічних показників виступає від імені громадської інстанції, іноді доволі абстрактної, пояснює високий ступінь деперсоналізації та безособовості таких текстів. Наприклад, *Обережно! Слизька підлога, Прохання не палити, Місця для інвалідів та пасажирів з дітьми*.

Тексти публічних показників відрізняються високим ступенем стандартизації зовнішнього вигляду та внутрішньої структури, що дозволяє класифікувати їх як конвенціональні тексти. Основна прагматична спрямованість – спонукати адресата до певних дій, кінцева мета яких, комфортне і безпечне співіснування людей у громадському місці, а також інформувати про певний стан справ – про можливий ризик або про існування правил поведінки в цьому місці.

Більшість публічних показників являють собою типовий приклад офіційного стилю, тому метафори й інші прийоми образності для них загалом нехарактерні. Тексти публічних показників можуть супроводжуватися умовними знаками, але не художніми зображеннями, що відрізняє їх, наприклад, від реклами або афіш.

Якщо реклама і пропаганда намагаються впливати на адресата за допомогою цілого комплексу витончених PR-технологій, афіші й інформаційні оголошення можуть привернути увагу цінністю наданої інформації, графіті, відбиваючи «глас народу», вразити своєю безпосередністю, ширістю, то основний спосіб впливу публічних показників полягає насамперед в авторитетності його джерела.

Джерела та література

1. Ворошилова М. Б. Креолизованный текст: аспекты изучения / М. Б. Ворошилова // Политическая лингвистика. – Вып. 20. – Екатеринбург, 2006. – С. 180-189.
2. Гуарамия М. И. Транспарантный слоган и граффити в аспекте коммуникации: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.15 / М. И. Гуарамия. – СПб., 1997. – 16 с.
3. Демин А. А., Кашкин В. Б. Взаимодействие языка и среды в текстах граффити / А. А. Демин, В. Б. Кашкин // Язык, коммуникация и социальная среда. – Вып. 1. – Воронеж, 2001. – [электронный ресурс]. – Режим доступа: 01.08.2008: <http://tp11999.narod.ru/WebLSE2001/DemKach.htm>.
4. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации / Г. Г. Почепцов. – К.: Ваклер, 2001. – 656 с.
5. Рождественский Ю. В. Философия языка. Культуроведение и дидактика / Ю. В. Рождественский – М.: Грантъ, 2003. – 240 с.
6. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию / У. Эко. – СПб.: ТОО ТК «Петрополис», 1998. – 432 с.
7. Busse D. Zur Semantik öffentlicher Kommunikation – Typologische Aspekte / D. Busse // Semantische Aspekte öffentlicher Kommunikation. – Frankfurt am Main, Berlin, Bern u. a.: Peter Lang, 2002. – S. 23-42.
8. Schmitz U. Text-Bild-Metamorphosen in Medien um 2000 / U. Schmitz // Wissen und neue Medien: Bilder und Zeichen von 800 bis 2000. – Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2003. – S. 241-263.
9. Spassova I. Das Theaterplakat als Medium zwischen Theater und Gesellschaft: Die Plakate von Stephan Despodov / I. Spassova // Zeitschrift für Semiotik. – 1998. – Band 20. – Heft 3-4. – S. 317-340.

УДК 811.111 – 342

Prysyazhnyuk O. Y.

THE PRESENT DAY DIALECT VARIATION IN GREAT BRITAIN

В фокусе настоящего исследования находится современная лингвистическая ситуация в Великобритании, характеризующаяся диглоссией, т. е. сосуществованием нормы и различных диалектов. Изучение диалектов имеет особое значение в силу глобального распространения английского языка в современном мире, ведущего с одной стороны к унификации, а с другой стороны к размежеванию отдельных диалектов в его составе. Автор отмечает, что сегодня во многих местах Англии уже нет столь кардинального диалектного варьирования, которое было сто лет тому назад, во время создания знаменитого «Обзора диалектов» Эллиса. Сейчас происходит явный лингвистическо-исторический процесс, так называемая трансформация диалектов, приводящая к их исчезновению. Автор пытается разобраться, почему были вытеснены диалектные формы и чем они были заменены, ведь англичане за последние сто лет так и не стали нацией, говорящей на общепринятом стандарте. Сегодня в Великобритании одной из основных тенденций являются «*koineised dialects*» (термин П. Традгилла), возникшие из-за чрезмерной социально-географической мобильности населения. Это компромисс между социальными и региональными диалектными формами, включающими смещение различных локальных, региональных, межрегиональных и других вариантов, включая стандарт или норму. Эти диалектные формы влияют не только на традиционные диалекты сельской местности, но и на стереотипы социальных форм, распространенные среди рабочих больших городов, и на различные варианты орфоэпической нормы английского языка, так называемый стандарт или RP (Received Pronunciation). Таким образом, взаимодействие диалектов, неразрывно связано с их исчезновением и появлением новых диалектных форм. С точки зрения диахронии, большинство современных диалектов Англии возникли исторически совсем недавно и были обусловлены социально-демографическими тенденциями прошлого века.

Проблемой исчезновения диалектов в Англии занимаются очень немногие исследователи. Среди них необходимо упомянуть П. Традгилла, Дж. Чамберса, В. Бритейна. Гораздо большее количество исследований посвящены проблеме распространения языковых инноваций, а не проблеме устаревания традиционных местных структур.

Итак, в ходе исследования автор сделал определенные выводы. Во-первых, в Англии сейчас происходит масштабное нивелирование диалектов на всех уровнях языка. Взаимодействие диалектов, вызванное социальной, географической и этнической мобильностью населения, привело к нивелированию языковых инноваций; возникновению новых междиалектных форм, в которых инновации растворяются лишь частично; появлению новых локальных диалектов, новых диалектов в новых сообществах и реорганизации диалектных норм в контексте этнических контактов. Однако, разнообразие форм продолжает существовать и вытесняя старые диалектные формы, появляются новые варианты английского языка, обусловленные социально-демографическими тенденциями прошлого века.

Ключевые слова: диалект, контакт, вариативность, нивелирование диалектов, инновация, мобильность.

У фокусі цього дослідження знаходиться сучасна лінгвістична ситуація у Великобританії. Авторка відзначає, що зараз в Англії відбувається масштабне нівелювання діалектів на всіх рівнях мови. Взаємодія діалектів, викликана соціальною, географічною та етнічною мобільністю населення, призвела до нівелювання мовних інновацій; виникнення нових міждіалектних форм, в яких інновації розчиняються лише частково; появи нових локальних діалектів, нових діалектів у нових співтовариствах і реорганізації діалектних норм у контексті етнічних контактів. Проте, різноманітність форм продовжує існувати і витісняючи старі діалектні форми, з'являються нові варіанти англійської мови, зумовлені соціально-демографічними тенденціями минулого століття.

Ключові слова: діалект, контакт, варіативність, нівелювання діалектів, інновація, мобільність.

The aim of this article is to reveal the present day linguistic situation in Great Britain. Nowadays there has been an ongoing attrition of English dialects on a massive scale, at all levels of the language. Dialect contact, triggered by social, geographical and ethnic mobility has led to the diffusion of linguistic innovations, new interdialectal forms where innovations diffuse only partly successfully, emergent supralocal dialects, new dialects in new communities, and a reconfiguration of dialect norms in contexts of ethnic contact. But diversity continues and replacing those lost dialects are new varieties of English emerging from the sociodemographic upheavals of the last century.

Key words: dialect, contact, variety, attrition of dialects, innovation, mobility.

The aim of this article is to reveal the present day linguistic situation in Great Britain. If we compare Alexander Ellis' nationwide dialect survey of 1889 with the situation at the beginning of the 21st century [7], one obvious socio-historical linguistic process that seems to account for much of the transformation in this landscape is *dialect death*. In most cases and in most places, dialect variation in England today seems radically less marked, less divergent and less locally orientated than that spoken just over one hundred years ago. So what has this diversity been *replaced by*, and *how* has that replacement taken effect? The English have not, over the past century, become a nation of RP speakers – the diversity has not been replaced by standard forms. Similarly, the English have not become a nation of Cockney speakers – the diversity has not been replaced by one dominant urban dialect.

We can suggest here that one of the main trends in the English of England is a move towards *koineised* dialects [19], [12] that have resulted from the high levels of sociogeographical mobility that the country has witnessed over the past century. These socially and regionally based 'compromise' dialects, shaped by contact between local, regional, interregional and other, including standard, varieties, are beginning to replace not just the traditional rural dialects of the country, but also affect both the stereotypical working-class strong social networked norms of the urban centers as well as the received standard variety.

Dialect contact then, is inextricably linked with dialect death in England. Furthermore, unlike in many other Anglophone countries, very little research has investigated the English dialects of ethnic minority groups in England, nor, furthermore, the effect that dialect contact between the ethnic minority and White communities is having on dialect diversity among the White community. Therefore, the dialect contact has indeed led to dialect death. In doing so, it has, however,

created new and distinctive dialects in the process. Diachronically, a good deal of the country's dialect diversity is historically recent, and shaped by socio-demographic trends over the past century.

There have been relatively few studies of the dialect attrition process in action. Much more research, as we will see later, has been interested in the distribution and spread of linguistic innovations, rather than the obsolescence of traditional local structures. We exemplify attrition here by highlighting some of the studies that have noted attrition at the lexical, phonological, morphological and syntactic levels in linguistic varieties of England.

Lexical attrition

One useful small survey that highlights the extent of lexical attrition in English dialects was conducted in 1991 by the Norwich-based regional newspaper, the «Eastern Daily Press» (EDP). The newspaper drew up a list of what it considered local dialect words of Norfolk and north Suffolk, and distributed a questionnaire both among adults of varying ages and to a wide number of schools across the region testing whether the dialect words were recognized or not. The rate of lexical attrition is considerable and dramatic, with those over 60 recognizing over three-quarters of the words, and those under 18 less than one word in five. The biggest drop appears between the 30-60 years and 18 – 30 years categories, suggesting the attrition was at its most vigorous in the 1960s. D. Britain analyzed the results of the survey further to investigate which words were most likely to have lost recognition [2]. He chose 16 of the words in the survey and traced their geographical distributions at the end of the 19th century from Wright's «English Dialect Dictionary» of 1898 [24]. Some of the words surveyed by the EDP were not, in fact, restricted to Norfolk and Suffolk back in the late 19th century. Some had a much wider currency right across southern England, such as 'rum' ('strange, unaccountable') and 'squit' ('silly talk, nonsense'); others were used right across East Anglia, such as 'dwile' (a floor cloth) and 'bor' (term of familiar direct or indirect address for a neighbour, acquaintance etc.), while the remainder were indeed restricted to the two counties one century ago, such as 'harnser' (a heron) and 'planchard' (a boarded floor). Those words which were restricted to Norfolk and Suffolk in Wright's «English Dialect Dictionary» were less than half as likely to be recognized by adults and fourteen times less likely by the under 18-year olds as those found beyond East Anglia. The lexical attrition, therefore, appears to affect historically *locally* embedded words more than words with a wider regional and national currency [1], [2].

Phonological attrition

The extent of the loss of structural variation across the country has received greater empirical investigation than lexical attrition. Trudgill's extensive documentation of change in Norwich, the first major variationist study of a British dialect, for example, highlights a number of obsolescing phonological forms [18].

These include: 1) the traditional Norfolk distinction between ME /a:/ (e.g. 'made') and ME /ai/ (e.g. 'maid'). This distinction is now only found among older working class residents of the city [18, p. 76], [20, pp. 39 – 40], [21, p. 129];

2) the use of short [ɐ] in words such as 'nurse', 'bird', 'church' [18, pp. 77 – 79], [20, p. 40], [21, pp. 125 – 126]. In his 1974 study only lower working class speakers used this form, and only in 25% of potential tokens;

3) the use of a short [ʊ – ʏ] in a subsection of the goat lexical set [18, p. 113], [21, p. 129], e.g. 'home' [hʊm];

4) the use of a short [ʊ] in a subsection of the goose lexical set [18, p. 115], [21, p. 129], e.g. 'spoon' [spʊn].

Kingston in an analysis of the attrition of the rural dialect of Glemsford in Suffolk, found the replacement of local phonological forms to have been particularly marked among younger speakers in the community [13]. She looked at the attrition of the use of schwa in unstressed syllables that was once common right across East Anglia and which is still prevalent further north in the region [cf. 19]. Words such as 'wanted', 'boiling', 'dishes' and 'biscuit' are shifting from /ə/ to /ʌ/, hence [wʌnɪəd] has changed to [wʌnɪd], [bʊɪlən] to [bʊɪln], etc. Furthermore she found that a locally occurring breaking before certain consonants (e.g. 'bowl' [bʊuəl], 'comb' [kʌuəm]) was also on the decline.

Similarly, Watt and Milroy [22] show just how extensive has been the attrition of local vocalic variants of the dialect of Newcastle, in the north-east of England. They plotted the steep decline of three such variants: [ɔ:] realizations of the nurse lexical set; [ʊə] variants of goat; and [ɪə] realizations of face, and highlight a common factor in all of the phonological attrition studies mentioned here – the leading role of women in the attrition process. Older women in the Newcastle study were more advanced in the attrition process than young men.

Morphosyntactic attrition

Kingston's [13] research, mentioned above, also found that the traditional third person present-tense zero of East Anglia is being rapidly eroded in Glemsford, with older speakers in her sample using the traditional zero form nine times more frequently than the young. Both Cheshire, Edwards, Whittle [5] and Britain [2] find evidence of the attrition of non-standard past-tense *were* in positive polarity clauses (i.e. in 1st and 3rd person singular contexts: e.g. 'I were', 'the grass were'). Cheshire et al's «Survey of British Dialect Grammar» showed that schoolchildren in Birmingham, in the urban heart of the Midlands, reported a much lower use of non-standard *were* than in the rest of the Midlands. Across the Midlands (but excluding Birmingham) 12 out of 14 schools in their survey reported the use of 'I were singing', but there were no reports of non-standard *were* in positive contexts at all in Birmingham itself [5, p. 209]. In Britain's research in the Fens of Eastern England, speakers born around 1900 used *were* in between 53% (for 1st person singular subjects) and 30% (3rd person singular noun phrase subjects) of all tokens. This shrinks to less than 5% of all tokens among those born between 1925 and 1945, and to less than 1% among those born after 1960 [2, p. 32]. Cheshire et al. [5, p. 212] also report the attrition of the demonstrative adjectives 'this here' (as in 'This here pen's run out – can you lend me another one?') and 'that there' (e.g. 'I wouldn't touch that there spider if I were you') in Manchester. Whilst 11 out of 14 schools in the north-west of England reported using these forms, only 1 school out of 4 in the central Manchester reported using 'this here' and none reported 'that there'.

Tagliamonte and Ito [17, p. 249], in an analysis of zero versus *-ly* marking of adverbs (e.g. 'it tasted *real* / *really* good'; 'she drunk it down *quick* / *quickly*'), noted a sharp and statistically significant decline in the zero form, with those speakers over the age of 66 using the zero form almost three times as often as those under 35. The attrition of the zero form was particularly marked in the adverb *real* / *really*, which, furthermore, accounted for over 65% of all the adverbial tokens analyzed.

Clinging on to life?

Sometimes dialects under the potential threat of attrition, particularly relatively isolated rural ones, but also traditional and well-established long-standing urban ones, appear to resist erosion, and occasionally change in ways which diverge from the incoming innovation. These resistance strategies – so-called hyperdialectalisms – can be relatively short-lived, often appearing as a last gasp before final attrition and appear as changes which extend the local form to linguistic contexts where it was previously not used. One example of such a divergent shift was evident in the «Survey of English Dialects» (SED) data on the rhotic side of the rhotic / nonrhotic dialect boundary in western England along the border with Wales. Here, contact with advancing non-rhoticism has led to the emergence just inside the rhotic area of rhotic forms in words with no etymological <r>: the word 'last', for example, in a number of locations along the English-Welsh border, was pronounced as [la'st]. The SED data also showed epenthesis of /r/ in words such as 'calf', 'slaughter', 'yawning', 'straw', 'always' and

‘brought’ as well as at the end of <-ow> words such as ‘window’ and ‘tomorrow’ (since many English varieties reduce the word final /ʌw/ in such words to [ə]).

Trudgill [19, p. 75] claims that this ‘hyperdialectal’ /r/ is a reaction against incoming non-rhoticity: «the r-ful pronunciation... becomes a local dialect symbol, and the use of that pronunciation a way of indicating dialect and local loyalty». Other examples of such ‘hyperdialectisms’ have been noted in England. He found hyperdialectally rhotic forms in the Lancashire town of Accrington – situated on an island of rhoticity surrounded by urban and rural non-rhotic varieties. The scholar found ‘lager’ variably realized as [lɑrgə] and ‘sauce’ as [sɔrs]. And he [19, pp. 68 – 69] noted that in Norwich, which traditionally preserved the Middle English distinction between ɑ: and ai, (daze = /de:z/; days = /dæiz/, respectively), some youngsters, during the latter period of the attrition of this phonological split in the city, were found to be using /e:/ in *both* lexical sets, whereas the merger was in the direction of /æi/ in both sets. Later Trudgill reports, however, that the struggle appears to have been lost [21, p. 129].

Of course, if speakers give up the use of some traditional dialect form, they have to replace it with something. What this something is (and where it comes from) has been the prime focus of a great deal of contemporary variationist dialectological research in England. This interest has perhaps been heightened by the fact that the ‘something’ is also usually not a pre-existing standard variety. Below the four of the main sources of new dialect forms will be discussed which replace many of the traditional local structures. All four rely on dialect contact as a driving influence, and all four are in many ways related.

Geolinguistic diffusion

The diffusion of a linguistic form from a community in which that form is the norm to a community in which it is foreign necessarily involves dialect contact between speakers of the old and new forms [19]. Sometimes the new form seems to win straightforwardly, but sometimes the diffusion of the innovation leads to linguistic compromise or a re-evaluation of the social meaning of the incoming form.

Trudgill says about four relatively recent linguistic innovations in spreading across England: the fronting of /θ/ and /ð/ to [f] and [v] respectively causes words such as ‘thing’ to be realised as [fɪŋ] and ‘mother’ to be pronounced [mʌvə]; /l/ vocalisation causes /l/ in coda or nucleus positions to be turned into a back vowel (‘bubble’ [bʌbu]; ‘felt’ [fɛut]; ‘ball’ [bɔ:u]); labiodentalisation of /t/ in prevocalic position renders ‘red’ as [vɛd], ‘bread’ as [bʊɛd], and ‘berry’ as [bʊɛi]; glottalisation causes certain (but not all) intersonorant and word-final /t/ to be realised as [ʔ], e.g. ‘butter’ [bʌʔə], built [bɪʔ], ‘cot’ [kɒʔ] [19].

These are clearly innovations, and relatively recent ones at that, that have had great success in their diffusion across the English dialect landscape. In the Fens, a relatively sparsely populated area of Eastern England 175 km north of London, D. Britain examined a number of supposedly south-eastern forms that are diffusing geographically across (some) parts of England [2]. 6 adolescents from each of three parts of the Fens with quite distinct dialects were recorded in informal discussions and from the tapes he analyzed 8 linguistic variables to assess the extent to which this rural area was succumbing to the diffusion pressures from the south-east. Some features, such as those abovementioned, were adopted readily by adolescents right across the area. Some others, however, were simply not adopted at all. There was, for example, no evidence of the fronting of /ʌ/ that is found in several areas further south in and around London. Interestingly for some other dialect features, Fenland adolescents had only partially adapted the innovation, restricting its use to certain phonological or lexical contexts. For example, for the diphthong /ai/ in words such as ‘night’ and ‘time’ the traditional local dialect of the central Fens uses [əi] before voiceless consonants and [ai] elsewhere (e.g. ‘night time’ [nəiʔaɪm]). The spreading innovation from the South-East is the use of open back monophthongs for /ai/, such as [ɑ:]. Adolescents in the Fens are adopting the innovation in all phonological environments except before a voiceless consonant. They pronounce ‘night time’, therefore, as [nəiʔɑ:m]. We see here, therefore, an ‘interdialectal’ form emerging – a compromise between the local dialect and the incoming innovative one.

Intra-regional koineisation

Since diffusion depends on contact, it is not altogether unsurprising that where breaks in contact frequency are found, we also find that linguistic breaks – isoglosses or dialect transitions – occur [3], [4]. These breaks often arise because of physical barriers to inter-regional communication (although this is becoming less important because of the widespread application of technology to overcome such obstacles). They are also shaped, however, by routinized human activity within speech communities. Giddens has argued that routines form «the material grounding for the recursive nature of social life» [9, p. xxiii], and channel everyday human behaviour into a set of self-perpetuating socio-geographical ‘grooves’. The geographies and histories of the social networks and those of the social, economic and political institutions which guide peoples’ lives in the West [1], [2] are played out, routinized and reproduced within functional zones usually centered around (or sometimes in the distant shadow of) one or a number of urban areas. The later life-paths of speakers and their institutions are often strongly guided by past practices, by attitudinal considerations and by physical factors, and hence *regions* are formed. Intra-regional mobility, whilst breaking down networks and routines at the very local level, reinforces *supra-local* structure. Supra-local dialects, characterized very often by the use of regionally widespread, non-local yet non-standard forms, have emerged reflecting this shift from the local.

This supralocalisation is not new, of course. For London and the rest of the South East of England Ellis, back in 1889, notes that: «The composite nature of a very shifting population in this district renders the growth of any dialect proper impossible [7, p. 119] ... There are so many causes for interference with the natural development of speech, and the population is so shifting, that it would be misleading to suppose that there was any real hereditary dialect or mode of speech ... the enormous congeries of persons from different parts of the kingdom and from different countries, and the generality of school education, render dialect nearly impossible [ibid, p. 225] ... For the rural portions of the SE district, I have very slender information. My informants find a shifting population, and nothing distinctive to record ... the inhabitants of this locality are mainly strangers from every corner of the country who have settled here for a brief space and never remain long. They represent any and no special pronunciation [ibid, p. 235].

Even further back, Nevalainen [15], Nevalainen and Raumolin-Brunberg [16] provide extensive evidence of the role of koineisation and supralocalisation in the rise of the Chancery Standard in the 15th and 16th centuries. Some interesting contemporary examples of this supralocalisation come from research on language variation and change in the North-East of England. J. Milroy et al [14] demonstrated that in Newcastle-upon-Tyne, the highly local [ʔt] variant of /t/ is losing out, particularly among younger female speakers, in favour not of the standard [t] variant, but, as we saw earlier, the regionally more widespread but non-standard glottal form [ʔ]. Similarly, Watt [23] found that the regional Northern non-standard variants [e:] and [o:] of the *face* and *goat* variables respectively were taking over in Newcastle from the much more locally current [ɪə] and [ʊə] variants (also discussed earlier), with the national standard forms serving as insignificant minority

variants and used only (occasionally) among middle class speakers. Notice here that *urban dialect forms are losing out* in favour of *non-localized, non-standard* forms.

Local dialect contact

As a result of the very poor quality of housing in many of Britain's urban centers, both before and after World War II, successive governments embarked on a number of large-scale programs of slum clearance and urban redevelopment. As part of this, 'New Towns' were built – some pretty much from scratch and others, later, representing major expansions of already sizeable towns. These New Towns were supposed to provide complete self-contained new communities for their residents, with carefully integrated industrial, entertainment and infra-structural provision. In the late 1960s and early 1970s this New Town development was supplemented, especially in the south-east, by so-called 'overspill' development – like New Towns in that large new residential areas were built for former residents of urban areas, but not as grand in scale or provision. Overspill developments often manifested themselves as very large housing estates on the edge of smaller towns (e.g. Thetford, in Norfolk; Haverhill and Sudbury / Cornard in Suffolk).

The dialect of perhaps the most well-known New Town of England – Milton Keynes – has been researched by Kerswill and Williams [10], [11]. Their explorations of the emerging Milton Keynes English among children exemplified many of the component processes of new dialect formation highlighted by Trudgill [19] and also noted the advanced progress of a number of rapidly spreading innovations in the South-East. A large majority of the migrants to Milton Keynes, however, were from the South-East itself and so the dialects that did come into contact there were structurally relatively similar already. Perhaps more important is Judy Dyer's research on Corby in Northamptonshire, a former steel town, where around 3 in 10 of the population have *Scottish* ancestry [6, p. 101].

Ethnic dialect contact

In the British census of 2001, 13% of the population of England, almost 6,400,000 people, claimed an ethnicity other than «White British» [February 27th 2004: <http://www.statistics.gov.uk/census2001/profiles/64.asp>].

Well over two million people claimed ethnicities of South Asia – Indian, Pakistani, Sri Lankan and Bangladeshi. Yet we know next to nothing about the Englishes of the 'non-White British' in England. We also know little about the extent to which these Englishes are interacting with and influencing White varieties. Susan Fox [8] set out to examine this issue by examining the local dialect of Tower Hamlets in east London. Tower Hamlets is one of the supposed homes of Cockney, the stereotypical working class dialect of London, and older White speakers in this community still retain a very marked Cockney variety. However, from the 1970s onwards, many migrants from Bangladesh moved to London and many settled in Tower Hamlets. Today, almost 40% of the population of the district claims Bangladeshi ethnicity, some districts are 85% Bangladeshi, and the adolescent community in the district is over 65% Bangladeshi. So what sort of dialect is being spoken by adolescents there? Not surprisingly, given these statistics, it is not Cockney. Fox found that a new variety is emerging in east London, shaped predominantly by Bangladeshi male adolescents and is being adopted by White (especially male) youngsters too, particularly by those who mix socially with the Bangladeshi boys. The table below contrasts some vowels and diphthongs typical of Cockney with the variety currently used by adolescents in Tower Hamlets. The Bangladeshi forms being used by the Whites, however, extend well beyond these vowels [8].

Cockney: 1) /i:/ → [əi]; 2) /ei/ → [eɪ]; 3) /ai/ → [ai – a:]; 4) [ɜ:əu] ← /u:/; 5) [əu – eɪ] ← /ou/; 6) [æ:] ← /au/.

Adolescent Bangladeshi and White males in Tower Hamlets: 1) /i:/ → [i:]; 2) /ei/ → [eɪ]; 3) /ai/ → [æi – aɪ]; 4) [u:] ← /u:/; 5) [Λu] ← /ou/; 6) [æ:] ← /au/.

So here we are, in the Cockney heartland, supposedly the source of a great deal of linguistic innovation which has successfully spread across the country, finding a variety quite unlike the London dialect that is so widely stereotyped. Fox's research is important for three reasons: firstly it is one of the first pieces of research on a British Asian dialect of English; secondly, it provides an example of new dialect formation which is, in some sense, *rediversifying* the country's dialects, rather than levelling them away; and finally, and perhaps more importantly, it has shown that these new Englishes can actually influence the variety spoken by the national majority but local minority White population. Further research is required to see how else and where else the linguistic influence of England's ethnic minorities is creating new dialects and changing existing ones.

So, in the course of our investigation, we have arrived at some **conclusions**. Firstly, there has been an ongoing attrition of English dialects on a massive scale, at all levels of the language. This attrition has not, however, been in favour of Standard English. As we have seen, dialect contact, triggered by social, geographical and ethnic mobility has led to the diffusion of linguistic innovations, new interdialectal forms where innovations diffuse only partly successfully, emergent supralocal dialects, new dialects in new communities, and a reconfiguration of dialect norms in contexts of ethnic contact. The good news, therefore, is that diversity continues and replacing those lost dialects are new varieties of English emerging from the sociodemographic upheavals of the last century.

References

1. Britain D. Dialect contact and phonological reallocation: 'Canadian Raising' in the English Fens / D. Britain // *Language in Society*. – 1997. – № 26. – Pp. 15-46.
2. Britain D. Diffusion, levelling, simplification and reallocation in past tense BE in the English Fens / D. Britain // *Journal of Sociolinguistics*. – 2002. – № 6. – Pp. 16-43.
3. Chambers J., Trudgill P. *Handbook of Language Variation and Change* / J. Chambers, P. Trudgill. – Oxford: Blackwell, 2002. – Pp. 603-637.
4. Chambers J., Trudgill P. *Dialectology* / J. Chambers, P. Trudgill. – [2nd ed.]. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – 216 p.
5. Cheshire J., Edwards V., Whittle P. Urban British dialect grammar: the question of dialect leveling / J. Cheshire J, V. Edwards, P. Whittle // *English World Wide*. – 1989. – № 10. – Pp. 185-225.
6. Dyer J. 'We all speak the same round here': dialect levelling in a Scottish-English community / J. Dyer // *Journal of sociolinguistics*. – 2002. – № 6. – Pp. 99 – 116.
7. Ellis A. *On early English pronunciation* / A. Ellis. – London: Truebner and Co., 1889. – 950 p.
8. Fox S. *New dialect formation in the English of the East End of London* / S. Fox [PhD Dissertation]. – Colchester: University of Essex, 2004. – 189 p.
9. Giddens A. *The constitution of society: outline of the theory of structuration* / A. Giddens. – Cambridge: Polity Press, 1984. – 417 p.
10. Kerswill P., Williams A. *Dialect levelling: change and continuity in Milton Keynes, Reading and Hull* / P. Kerswill, A. Williams // [edited by P. Foulkes, G. Docherty] *Urban Voices*. – London: Arnold, 1999. – Pp. 141-162.
11. Kerswill P., Williams A. *Creating a new town koine: children and language change in Milton Keynes* / P. Kerswill, A. Williams // *Language in Society*. – 2000. – № 29. – Pp. 65-115.
12. Kerswill P. *Koineisation and accommodation* / P. Kerswill // [edited by J.K. Chambers, P. Trudgill, N. Schilling-Estes] *Handbook of Language Variation and Change*. – Oxford: Blackwell, 2002. – Pp. 669-702.
13. Kingston M. *Dialects in danger: rural dialect attrition in the East Anglian county of Suffolk* / M. Kingston [MA dissertation]. – Colchester: Essex University, 2000. – 207 p.
14. Milroy J., Milroy L., Hartley S., Walshaw D. *Glottal stops and Tyneside glottalisation: competing patterns of variation and change in British English* / J. Milroy, L. Milroy, S. Hartley, D. Walshaw. – *Language Variation and Change*. – 1994. – № 6. – Pp. 327-357.

15. Nevalainen T. Processes of supralocalisation and the rise of Standard English in the early Modern period / T. Nevalainen // [edited by R. Bermudez-Otero, D. Denison, R. Hogg, C. McCully] Generative theory and corpus studies: a dialogue from 10 ICEHL. – Berlin: Mouton de Gruyter, 2000. – Pp. 329-371.
16. Nevalainen T., Raumolin-Brunberg H. The changing role of London on the linguistic map of Tudor and Stuart England / T. Nevalainen, H. Raumolin-Brunberg // [edited by D. Kastovsky, A. Mettinger] The history of English in a social context: a contribution to historical sociolinguistics. – Berlin: Mouton de Gruyter, 2000. – Pp. 279-337.
17. Tagliamonte S., Ito R. Think really different: continuity and specialisation in the English dual form adverbs / S. Tagliamonte, R. Ito // Journal of Sociolinguistics. – 2002. – № 6. – Pp. 236-266.
18. Trudgill P. The social differentiation of English in Norwich. – Cambridge: Cambridge University Press, 1974. – 208 pp.
19. Trudgill P. Dialects in contact. – Oxford: Blackwell, 1986. – 174 pp.
20. Trudgill P. Norwich revisited: recent linguistic changes in an English urban dialect. / P. Trudgill // English World-Wide. – 1988. – № 9. – Pp. 33- 49.
21. Trudgill P. Norwich: endogenous and exogenous linguistic change / P. Trudgill // [edited by P. Foulkes, G. Docherty] Urban Voices. – London: Arnold, 1999. – Pp. 124-140.
22. Watt D., Milroy L. Patterns of variation and change in three Newcastle vowels: is this dialect leveling / D. Watt, L. Milroy // [edited by P. Foulkes, G. Docherty] Urban Voices. – London: Arnold, 1999. – Pp. 25-46.
23. Watt D. 'I don't speak Geordie, I speak Northern': contact-induced levelling in two Tyneside vowels / D. Watt // Journal of Sociolinguistics. – 2002. – № 6. – Pp. 44-63.
24. Wright J. English dialect dictionary / J. Wright. – Oxford: Oxford University Press, 1898 – 1905. – 506 p.

УДК 81.111 (37+42)

Присяжнюк Л. Ф.

ПОЕТИКА ЗМІНЕНИХ СТАНІВ СВІДОМОСТІ КРІЗЬ ПРИЗМУ ТЕКСТОВОГО НАПРУЖЕННЯ

Проблеми художественної семантики рассматриваются с позиций когнитивной поэтики. Внимание сосредоточено на выявлении особенностей порождения художественной образности, в частности анализируется текстовое напряжение в контексте поэтики измененных состояний сознания. В статье по-новому определяется понятие «напряжения» и предлагается методика анализа измененных состояний сознания как совокупности вербальных и персонажных образов.

Ключевые слова: измененные состояния сознания, семантическое напряжение, сюжетно-композиционное напряжение.

Проблеми художньої семантики розглядаються з позицій когнітивної поезики. Увага зосереджується на визначенні особливостей породження художньої образності, зокрема аналізується текстове напруження в контексті поезики змінених станів свідомості. У статті по-новому визначається поняття «напруження» та пропонується методика аналізу змінених станів свідомості як сукупності вербальних і персонажних образів.

Ключові слова: змінені стани свідомості, семантичне напруження, сюжетно-композиційне напруження.

The problems of literary semantics are considered within the framework of cognitive poetics. The article centres on elucidating the distinctive features of imagery. In particular, such textual phenomena as tension and suspense are analysed from the perspective of poetics of altered states of consciousness. The author gives a new definition of tension and suspense and suggests the analysis of altered states of consciousness in fiction where they are represented in the system of verbal and personage images.

Key words: altered states of consciousness, tension, suspense.

Загадкова природа художньої образності завжди викликала прагнення розгадати її секрети, виявити закони створення художнього тексту, виокремити засоби створення естетичного ефекту, до яких вдається його автор, простежити вплив цих засобів на читача. Сьогодні ці проблеми знаходять нові шляхи свого вирішення в світлі когнітивних студій, а саме когнітивної поезики. Однією з особливостей останньої є розгляд художнього тексту як своєрідного каналу доступу до свідомості автора тексту [1, с. 764], як джерела породження специфічної образності, відмінної від образності, притаманної повсякденній свідомості [2, с. 33], як засобу цілеспрямованого впливу на читача [3, с. 19].

У зв'язку з цим *актуальним* видається звернення до *змінених станів свідомості* (далі ЗСС), гносеологічна природа яких передбачає їх дослідження в трьох зазначених ракурсах. По-перше, ЗСС є однією зі сторін вивчення психологічного портрету автора тексту, оскільки акт творчості супроводжується цими станами [4, с. 36-46]. По-друге, ЗСС є частиною образної системи художнього тексту. Зрештою, сам художній текст може слугувати засобом, який спричиняє ЗСС [5, с. 411-430].

Новизна дослідження полягає в тому, що в ній *уперше* ЗСС аналізуються як частина образної системи художнього тексту, а текстове напруження розглядається на двох рівнях – семантичному та сюжетно-композиційному.

Отже, *предметом* нашого вивчення є засоби створення текстового напруження у фрагментах, які втілюють ЗСС на вербальному та сюжетно-композиційному рівнях. *Мета* цієї статті полягає у встановленні специфіки створення семантичного й сюжетного напруження при реалізації ЗСС. Зазначена мета передбачає вирішення таких *завдань*: 1) визначити поняття «семантичного» й «сюжетно-композиційного напруження»; 2) надати дефініцію ЗСС як текстового явища; 3) встановити засоби створення напруження в текстових фрагментах, які втілюють ЗСС.

Звернення до поняття *напруження* відкриває нові перспективи для подальших лінгвістичних студій, додаючи до методів традиційної лінгвістики, яка відштовхувалася від правильного, очікуваного, гармонійного, нові підходи, які мають справу з різноманітними відхиленнями, дисонансом, чужим, неочікуваним [6, с. 15]. У такому ракурсі по-новому постає й проблема дослідження «емотивної дифузності» художнього тексту, в якому «емоційність розмивається, розчиняється в його тканині, створюючи не завжди видиму емоційну атмосферу, що ухиляється від кристалізації та категоризації, проте резонує зі сприйняття читача» [7, с. 381], внаслідок чого досягається відхилення від «звичного рівня енергетики» [8], що й забезпечує породження художньої образності. Таке відхилення може відбуватися як в межах вербальної образності, так і на сюжетно-композиційному рівні художнього тексту. У зв'язку з цим ми пропонуємо розгляд текстового напруження в двох ракурсах: як семантичне (англ. tension) та сюжетно-композиційне (англ. suspense).

Семантичне напруження – це стилістичний ефект, створений внаслідок використання стилістичних прийомів і експресивних засобів. Так, в образних порівняннях актуалізація семантичного напруження спричиняється гетерогенністю суб'єкта й об'єкта порівняння. Важливу роль тут відіграє характер вибору основи порівняння, яка може базуватися на підкресленні певної ознаки суб'єкта порівняння шляхом приписування йому нехарактерної властивості або за допомогою розподібнення двох сутностей.

Інший тип напруження – *сюжетно-композиційний* – пов'язаний з особливостями системи образів персонажів та передбачає таку побудову сюжету й композиції, внаслідок якої створюється конфлікт. Такий конфлікт може мати місце як у зовнішньому спілкуванні, так і в системі внутрішнього Я персонажа (див. [9, с. 52-55, 107-112]).

Слід зазначити, що текстове напруження вже потрапляло до кола інтересів філологів з погляду окремих стилістичних засобів, проте ще мало дослідженою є його роль у поетиці, яка в межах нашого дослідження розглядається як єдність втілення у тексті фрагментів художньої картини світу, що асоціюються з певною ідеєю, концептом чи концептосферою [1, с. 765]. Наша увага саме до *поетики змінених станів свідомості* пояснюється специфікою реалізації ЗСС у художньому тексті.

У найбільш широкому розумінні ЗСС трактуються як нетривалі психосоматичні відхилення, які виникають у психічно здорових людей під впливом психотропних засобів, стресу, медитації, сну, творчого акту, тощо [4, с. 3-5]. У аспекті їх вивчення як частини образної системи художнього тексту ми визначаємо ЗСС як художнє втілення таких альтернативних форм свідомості в сукупності вербальних і персонажних образів.

ЗСС, як одиниця концептуальної картини світу, відрізняється від інших концептуальних структур, здебільшого виражених одним іменем, що відносить його до альтернативного класу концептуальних моделей, які існують у вигляді парабол (тобто згорнутих історій). Вивчення ЗСС потребує особливого підходу, оскільки компонентний аналіз лексем на позначення цього явища (наприклад, в англійській мові *altered, states, consciousness*) не є ефективним для виділення показників ЗСС у художньому тексті. Вирішення цієї проблеми полягає насамперед у залученні здобутків інших гуманітарних дисциплін, зокрема філософії та психології. Так, виділення фрагментів, що містять описи ЗСС, відбувається на основі ідентифікації чинників ЗСС і симптомів, які супроводжують ці стани. На другому етапі шляхом контекстуально-інтерпретаційного аналізу проводиться виокремлення засобів вербального втілення ЗСС в образній системі художнього тексту. Наступний рівень аналізу ЗСС передбачає звернення до персонажної системи, що, в свою чергу, пов'язано з необхідністю перегляду ролі системи персонажних образів у лінгвістичних дослідженнях художнього тексту.

Традиційно образ персонажа пов'язувався насамперед з літературознавчими студіями та або ж повністю виключався з лінгвістичного аналізу тексту, або ж відігравав другорядну роль. Звернення до концептуальної будови художнього тексту й виділення його антропоморфних рис зумовило залучення підходу, який враховує психологічний, мовний та текстовий аспекти. Таким чином, персонаж розглядається як віртуальна мовна особистість, певний психологічний тип і частина образної системи художнього тексту, в якій письменник втілює своє уявлення про виникнення та розвиток ЗСС.

Розглянемо детальніше зазначені типи напруження на прикладі фрагментів, що втілюють ЗСС у романі І. Стоуна *Lust for Life*. Аналіз цього твору дозволяє виокремити три основні етапи розвитку ЗСС, які виникають у процесі творчості: 1) свідоме намагання художника увійти в ЗСС; 2) переживання ним такого стану; 3) вихід зі ЗСС, що завершується поверненням до нормального стану свідомості або ж виникненням патологічного хворобливого стану. Перший етап можна проілюструвати за допомогою такого прикладу:

Vincent knew that to attain the high yellow note which dominated his Arlesian canvases he had to be on edge, strung up, throbbingly excited, passionately sensitive, his nerves rasped raw. If he allowed himself to get into that state, he could paint again as brilliantly as he had before. But the road led to destruction (I. Stone Lust for Life).

Намагання художника отримати ідеальний колір (*to attain the high yellow note*) пов'язане з досягненням крайнього вияву почуттів. Семантичне напруження є результатом використання прийому градації (*on edge, strung up, throbbingly excited, passionately sensitive, his nerves rasped raw*). У цьому ж уривку міститься й попередження про небезпеку ЗСС, що можуть спричинити руйнацію особистості.

У наступному фрагменті представлено ЗСС як стимул творчості:

His powers came back; his sense of the universal rhythm of nature, his ability to smash off a large canvas in a few hours and flood it with glaring, brilliant sunshine. Each day saw a new picture created; each day saw a rise in his emotional gauge. He painted thirty seven canvases without a pause (I. Stone Lust for Life).

У момент творчого піднесення, що супроводжується ЗСС, художник відчуває надзвичайну насагу. Зниження свідомого контролю стає причиною спалаху більш інтенсивних, ніж у нормальному стані, емоцій [4, с. 6]. Митець здатний творити дива, з кожним днем досягаючи все більшого. Сила впливу картин персонажа підкреслюється за допомогою метафори *flood it with glaring, brilliant sunshine*. Семантичне напруження досягається шляхом використання паралельних безсполучникових конструкцій. Незвична енергійність художника втілюється за допомогою мовних одиниць *smash off, flood, rise*, які містять семи *violently, noisily, large number of something, increase*, пов'язані з відхиленням від норми.

Водночас, стан ЗСС не може бути довготривалим, оскільки спричиняє фізичне й емоційне виснаження. У тексті це знаходить своє вираження як розрядка напруження. Наприклад:

One morning he awoke feeling lethargic. He could not work. He sat on a chair. He stared at a wall. He hardly moved all through the day. The voices came back to his ears and told him queer, queer tales (I. Stone Lust for Life).

У наведеному прикладі спостерігаємо деструктивні наслідки ЗСС. Відбувається редукція емоційної активності [4, с. 6], що втілюється шляхом вживання дієслів, які позначають відсутність здатності до дії, сповільнену реакцію (*could not, stared, hardly moved*). Прикметник *lethargic*, який містить семи *no energy, no interest* (відсутність енергії, відсутність інтересу), передає знижений рівень емоційності. Змінюється й ритмічна побудова фрагменту: уповільнення темпу пов'язане з використанням паралельних синтаксичних конструкцій.

Перейдемо до аналізу сюжетно-композиційного напруження у фрагментах, які реалізують ЗСС. Слід зазначити, що на відміну від інших доміантних текстових концептів, в яких такий вид напруження є результатом внутрішнього та зовнішнього конфлікту персонажа (порівняйте свій/чужий [9, с. 122-178]), в проаналізованих фрагментах ЗСС реалізуються лише всередині Я головного героя. Наведемо приклад художнього відображення ЗСС в романі Ф. М. Достоевського «Преступление и наказание»:

Впрочем, на этот раз страх встречи со своею кредиторшей даже его самого поразил по выходе на улицу. «На какое дело хочу покуситься и в то же время каких пустяков боюсь! – подумал он со странною улыбкой. – Гм... да... всё в руках человека, и всё-то он мимо носу пронесит, единственно от одной трусости... это уж аксиома... Любопытно, чего люди больше всего боятся? Нового шага, нового собственного слова они всего больше боятся... А впрочем, я слишком много болтаю. Оттого и ничего не делаю, что болтаю. Пожалуй, впрочем, и так: оттого болтаю, что ничего не делаю. Это я в этот последний месяц выучился болтать, лежа по целым суткам в углу и думая ... о царе Горохе. Ну зачем я теперь иду? Разве я способен на это? Разве это серьезно? Совсем не серьезно. Так, ради фантазии сам себя теши; игрушки! Да, пожалуй что и игрушки!» (Ф. Достоевский. «Преступление и наказание»)

У наведеному уривку причиною виникнення ЗСС є внутрішній конфлікт, породжений роздвоєнням особистості головного персонажа. Саме тому формою втілення ЗСС у цьому фрагменті є аутодіалог. Частина Я особистості головного героя прагне подолання усталених моральних норм, у той час як інша частина його застерігає від такого вчинку. Внутрішнє емоційне напруження Раскольнікова є настільки сильним, що спричиняє зміни в перебігу психічних процесів. Останнє виявляється в порушенні концентрації уваги, пам'яті, здатності до

перевірки реальності, а також у розмиванні кордонів між причиною та наслідком. У такому стані можливими є співіснування протилежних ставлень до одного об'єкту [4, с. 6]. Внутрішнє сум'яття втілюється шляхом використання риторичних запитань, накладання образів і різнопланових асоціацій, порушення логічного зв'язку між фразами. Використання синтаксичної фігури умовчання сприяє створенню ефекту плутаності думок, розгубленості персонажа. Форма викладу наближається до потоку свідомості.

Таким чином, виходячи з того, що вербальне вираження напруження пов'язане з семантикою мовних одиниць і їх організації в тексті, з одного боку, та сюжетно-композиційною побудовою художнього тексту, з іншого, ми вбачаємо необхідність вивчення напруження у двох ракурсах – як семантичне та сюжетно-композиційне. Особливостями створення семантичного напруження при втіленні ЗСС є художнє представлення зміни звичного ритму сприйняття персонажем дійсності. Уповільнення чи прискорення такого ритму відображується шляхом експресивності синтаксичної організації художнього тексту (використання паралельних і безсполучникових конструкцій, тощо), а також семантики мовних одиниць. Специфікою створення напруження на сюжетно-композиційному рівні є виникнення конфлікту між частинами Я персонажа.

Перспективою дослідження є аналіз концепту CREATION в ракурсі ЗСС, а також вивчення ЗСС на концептуальному рівні художнього тексту.

Джерела та література

1. Воробьёва О. П. Вирджиния Вулф и поэтика инсайта / О. П. Воробьёва // Горизонты современной лингвистики: Традиции и новаторство: Сб. в честь Е. С. Кубряковой. М.: Языки славянских культур, 2009. – С. 764-776.
2. Freeman M.H. Poetry as power: the dynamics of cognitive poetics as a scientific and literary paradigm / M. H. Freeman // Cognition and Literary Interpretation in Practice / Ed. by H.Veivo, B. Petterson and M. Polvinen. – Helsinki: Helsinki University Press, 2005. – P. 31-57.
3. Vorobyova O. P. Innovative Approaches to Teaching Foreign Languages and Cultures in the New Millenium / O. P. Vorobyova // International Conference: Abstracts of Papers. Dnipropetrovsk, Ukraine, September 20-22, 2002. – Dnipropetrovsk: Dnipropetrovsk University of Economics and Law, 2002. – P. 18-21.
4. Тарт Ч. Измененные состояния сознания / Тарт Ч.; [пер. с англ. Е. Филиной, Г. Закарян]. – М.: Изд-во Эксмо, 2003. – 288 с.
5. Tsur R. Toward a Theory of Cognitive Poetics / Tsur R. – Amsterdam etc.: Elsevier Science Publ., 1992. – 573 p.
6. Fill A. Das Prinzip Spannung. Sprachwissenschaftliche Betrachtungen zu einem universalen Phänomen / Fill A. – Tübingen: Gunter Narr Verlag, 2003. – 206 S.
7. Воробьёва О. П. Художественная семантика: когнитивный сценарий // С любовью к языку: Сб. науч. тр. Посвящается Е. С. Кубряковой. – М.; Воронеж: ИЯ РАН, Воронежск. гос. ун-т, 2002. – С. 379-384.
8. Tsur R. Aspects of Cognitive Poetics / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.tau.ac.il/~tsurXX/2_cognitive_poetics.html
9. Присяжнюк Л. Ф. СВІЙ/ЧУЖИЙ в образній системі романів Г. Гріна: семантико-когнітивний аспект: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. / Присяжнюк Людмила Федорівна. – К., 2007. – 243 с.

Список джерел ілюстративного матеріалу

1. Stone I. Lust for Life. A Biographical Novel of Van Gogh. / Stone I. – N. Y.: New American Library, 1964. – 509 p.
2. Достоевский Ф. М. Преступление и наказание. / Достоевский Ф. М. Роман в 6 ч. / [Ответств. ред. Э. М. Лемперт]. – М.: Детская литература, 1959. – 537 с.

УДК 811. 112.2 '373.23:82-34

Приходько А. Н.

КОНЦЕПТОСИСТЕМЫ В ЛИНГВОКУЛЬТУРЕ

В статье рассматривается проблема системной организации концептосферы этноса. Отталкиваясь от понимания системы как некоторого интегрированного целого, характеризуемого в параметрах иерархичности, структурированности и связности, автор различает и анализирует две основные разновидности концептосферы – концептополе и дискурсивную концептоконфигурацию.

Ключевые слова: концептосфера, концептополе, дискурсивная конфигурация

У статті розглядається проблема системної організації концептосфери етносу. Відштовхуючись від розуміння системи як деякого інтегрованого цілого, що характеризується в параметрах ієрархічності, структурованості та зв'язності, автор розрізняє й аналізує два основні різновиди концептосфери – концептополе і дискурсивну концептоконфигурацію.

Ключові слова: концептосфера, концептополе, дискурсивна конфігурація

The article is dedicated to the problem of systematic organization of conceptual sphere of ethnos. Proceeding from understanding of the system as some integrated unit characterized in parameters of hierarchy, structuring, and tie-up, the author differs and analyzes two main types of conceptual sphere – conceptual field and discourse conceptual configuration.

Key words: conceptual system, conceptual sphere, conceptual field, discourse configuration.

Объектом эпистемической аттракции настоящей статьи является феномен «концепт», рассмотрение которого под углом зрения диалектической системологии составляет предмет анализа и определяет его цель – описание когнитивно-семантических и дискурсивно обусловленных группировок концептов в их единстве и взаимодействии.

Концептуальный корпус языка не является однородным в плане своей организации, характера выделяемых образов, степени валоризации и, соответственно, интериоризации в лингвокультурном сознании. Не является он однородным и с точки зрения законов сочетаемости и путей комбинирования концептов между собой, а потому определенных научных изысканий требует проблема их системного устройства, задаваемая, по-видимому, законами категоризации и концептуализации действительного и воображаемого миров.

Так или иначе, любые разработки в области концептологии затрагивают и вопросы систематизации. Например, В. И. Карасик [3, с. 73] и В. А. Маслова [6, с. 152] пишут о «многомерности», С. А. Кошарная [4, с. 54] – об «объединении концептов», М. В. Никитин [7, с. 266] – об их «системной организации». Говоря о системности, ученые имеют в виду некоторую совокупность типологически разных концептов в их единстве и многообразии, в которой вся палитра ментальных образов упорядочивается в виде определенных паттернов, формируемых по принципам структуры и системы [9].

Как известно, система суть такое интегрированное целое, чьи существенные свойства формируются через взаимосвязи частей. Системная организация любого объекта предполагает выделение таксонов высшего и низшего порядка, которые существуют по принципу включенности одних в состав других, а точнее – вложенности. М. В. Никитин пишет, что концептов в «некотором континууме выделяется столько, сколько подразделений в нем существенны для человеческой практики, и они настолько дискретны, насколько существенна и отработана в опыте дискретизация соответствующего участка денотативной сферы» [7, с. 269].

Весьма удачной является попытка Д. С. Лихачева осмыслить этно-социо-психо-лингво-культурный корпус естественного языка в виде *концептосферы* (КСФ) – системы мыслей и знаний о мире, отображающей познавательный опыт человека как на до-, так и на вербальном уровнях [5]. В этом смысле КСФ можно

рассматривать как «концептуарий» (термин В.И Карасика [3, с. 85]) этно-социо-психо-лингво-культурных ценностей не только отдельных языковых сообществ, но и всей цивилизации.

Концептосфера – это объективно существующая совокупность вербально обозначенных и вербально не обозначенных, национально маркированных ментальных единиц лингвокультуры, упорядоченных по принципу системности, множественности, целостности, связи и структурированности. Принципиально важным моментом этой работы является наша глубокое убежденность в том, что в одной лингвокультуре существует только одна концептосфера. Использование же этого термина во множественном иногда встречающееся в научной литературе, является не совсем корректным в силу того, что оно, как правило, оказывается синонимом термина «концептосистема».

Концептосфера этноса является холистическим феноменом. Она представляет собой не хаотический набор типологически и генетически разных концептов, а их определенным образом упорядоченное единство. Будучи системой систем, она допускает свое осмысление как дискретное единство, структурируемое двумя подсистемами – концептополем и концептоконфигурацией. Концептополе представляет собой системорелевантное образование медиального уровня, на основе которого появляются концептосистемы другого рода – дискурсивные конфигурации, образуемые концептами, которые относятся к разным полям. Дискурсивные конфигурации концептов (ДКК) являются по сути межполевыми формациями концептов, ситуативно возникающими в соответствующих коммуникативных средах.

Основные признаки трех концептосистем – системы систем (КСф) и двух ее подсистем (КП и ДКК) – обобщено в табл. 1.

Таблица 1

Концептосистемы и их дифференциальные признаки

Концептосфера (КСф)	Концептополе (КП)	Концептоконфигурация (ДКК)
Совокупность национально маркированных ментальных единиц лингвокультуры	Сегмент КСф, отвечающий за организацию определенного когнитивно-семантического пространства	Сегмент КСф, отвечающий за организацию определенного социодискурсивного пространства
Система систем (объект-система)	Подсистема КСф (система объектов одного порядка)	Подсистема КСф (система объектов разного порядка), набор концептов разнополевой соотнесенности
Системно обусловленная совокупность концептов	Устойчивая группировка концептов	Относительно устойчивая и / или ситуативно обусловленная группировка концептов
Совокупность типологически и семантически одно- и разнородных концептов	Типологически и семантически однородные концепты	Типологически и семантически одно- и разнородные концепты
Включение ($\subset$) КП и ДКК	Вхождение ($\supset$) в КСф по принципу включенности (импликации)	Вхождение в КСф по принципу принадлежности ($\in$), при посредничестве КП
Множественность, целостность, связь, структурированность	Иерархическая упорядоченность концептов	Линейная и ситуативная упорядоченность концептов
Содержит концептокорпус	Образует концептокорпус	Использует концептокорпус

Концептополе (КП) – это «ментально и семиотически разработанной сферы этнокультурного пространства, которая объединяет концепты <...> как факты культуры, а не языка» [4, с. 54]. Понятие КП следует отличать от грамматико-лексических и функционально-понятийных полей. Первые имеют четко выраженный семасиологический подход к трактовке фактов языка и характеризуются повышенным вниманием к плану выражения соответствующих смыслов, тогда как другие – явление ономазиологического порядка, где движение мысли идет от плана содержания к средствам его аранжировки. Концептуальное же поле выступает как своеобразный симбиоз семантических и понятийных полей, поскольку является интегрированным целым, существенные признаки которого формируются через взаимосвязи частей.

Представляется, что концептополе устроено по принципу «матрешки», где каждая составляющая повторяет в основных своих чертах функции, структуру и форму целого. Последняя, как пишет Ф. Капра, напоминает саму себя на всех уровнях выбранного диапазона – подобно тому как каждая головка цветной капусты напоминает саму капусту, а каждый камень в горах – сами горы [2, с. 156]. В этом нет ничего удивительного, ибо системно заданной является сама трихотомическая природа мира в единстве формы, содержания и функции.

В нашем понимании КП выступает как сложное, многоуровневое и многомерное иерархическое образование, организующее определенные когнитивно-семантические пространства. Как известно, такая организация любого объекта или явления предполагает выделение таксонов высшего и низшего порядка, которые существуют по принципу включенности одних в состав других. Стало быть, и КП должно иметь такие конституенты, как центр и периферия. Центр КП, вероятно, следует признать лингвокультурной универсалией: концентрируясь вокруг человека с его жизненным миром, он оказывается в наименьшей степени маркированным этноспецифически, его архетипическое воплощение опирается на концепт-идею (макро-, или гиперконцепт). Усиление этноспецифического компонента происходит по мере удаления от центра. В этом смысле резонно выделять ближнюю и дальнюю периферии.

Так, например, можно говорить о КП «антропологическое состояние», имеющем место в любой лингвокультуре. Центр этого поля конституируется одноименным гиперконцептом (состояние) и представляет собой объемное смысловое образование, в котором есть понятийная, образная и ценностная стороны. На его ближней периферии существуют (и, по всей видимости, проникают в нее) такие концепты переходной зоны, как психическое состояние, физическое состояние, волевое состояние. Эти феномены, в свою очередь, организуют периферию низшего порядка с такими гипоконцептами, как бодрость, удовольствие, раздражение, испуг, страх, обида, угнетенность, озадаченность, удивление, скука, тоска, усталость, мука, голод, жажда и пр. Разворачивая периферию поля, концепты-гипонимы маркируют статальный мир человека достаточно своеобразным способом.

Входя по определению в одно КП, концепты способны вступать в системные связи с концептами другого поля и тем самым образовывать относительно устойчивые группировки, обусловленные причинами социодискурсивного порядка. Эти группировки квалифицируются нами как *дискурсивные конфигурации концептов* (ДКК) – некоторую совокупность концептов, типичных и характерных для определенного дискурса, текста, жанра и идиостиля. Понимая последний как некоторую этно-социо-психо-лингво-культурную среду, по

законам которой осуществляется речевое общение в той или иной предметно-тематической сфере, можно утверждать, что КС представляет собой такой набор концептов, которому отдается предпочтение именно в этой среде, а также в режиме и стиле общения.

Исходя из устоявшейся типологии дискурсов, можно предположить наличие в них определенных концептуальных предпочтений. Например, в политическом дискурсе это будет один их набор, в рекламном – другой, а в криминальном – третий. С таким же успехом можно говорить о КС религиозного (ДУША, ЛЮБОВЬ К БЛИЗНЕМУ, ГРЕХ, ТРОИЦА), праздничного (РАДОСТЬ, НОВЫЙ ГОД, НАЯД), сказочного (ВОЛШЕБНИК, КОЛДУН, ВЕДЬМА, ЧУДО, ПРИНЦ) и даже об идиодискурсе человека.

Будучи дискурсивно и/или культурно заданными ценностными ориентирами этноса, текста или отдельной личности, концепты могут конституировать как отдельные, так и сразу несколько дискурсов. Так, если общедискурсивными являются уже упомянутые концепты-категории с их наднациональным характером, а дорогие немецкому сердцу ORDNUNG и SPAREN входят в КС практически всех мыслимых и немыслимых дискурсов, то концепты ПРЕСТУПЛЕНИЕ и НАКАЗАНИЕ [1], конституируют с высокой степенью вероятности КС криминального и юридического дискурсов, а ФЕЯ – очевидно, только сказочного, тогда как ДУША не входит в КС ни первого, ни второго. Вне сомнения, концепты ПАСХА, РОЖДЕСТВО, МАСЛЕНИЦА органически входят в религиозный, праздничный и ритуальный дискурсы. Наоборот, ПРИКАЗ является общепризнанным юридическим актом в российском обществе, имеющим силу и в гражданской, и в военной сферах, тогда как его немецкоязычный коррелят ВЕФЕНЛ – только в военной. Более того, КС одного и того же дискурса могут существенно отличаться в различных языках.

Будучи «речью, погруженной в жизнь» (Н. Д. Арутюнова), абстракция 'дискурс' актуализируется через конкретные тексты, являющиеся его полномочными представителями. Как известно, тексты различаются своей типологией, жанровой принадлежностью и стилевыми свойствами. С этой точки зрения определенную проблему представляет изучение концептосистемных свойств текстотипов, имеющих привязку к тому или иному дискурсу.

Следует отметить, что иногда КСф провозглашают «упорядоченной совокупностью концептов в сознании человека» [8, с. 176]. С этой точкой зрения трудно согласиться, поскольку КСф является достоянием не отдельной языковой личности, а всего этноса, к которому эта личность принадлежит. Объективное существование КСф вряд ли целесообразно переводить в субъективную плоскость. Однако в связи с этим нельзя не отметить и наличие некоторого рационального зерна: человек имеет прямую связь с КСф этноса, представителем которого он является. И эта связь заключается в сугубо индивидуальном освоении им ментальных конструкторов своего этноса. Понятно, что этот процесс происходит путем постоянного приближения к объекту познания, однако он никогда не бывает завершен.

Подводя итог, отметим, что концепты организованы в виде определенным образом упорядоченных группировок – концептосистем, включающих в себя объект-систему (концептосфера), систему однородных объектов (концептополе) и множество объектов-систем (концептоконфигурация). Концептополя относятся к уровню языка, концептоконфигурации – к уровню речи. Первые покрывают когнитивно-семантические, вторые – социодискурсивные пространства.

Представленный взгляд место и роль ментальных единиц в логосфере этноса – это одна из возможных проекций концептосферы на коммуникацию, которая вполне вписывается в современную когнитивно-дискурсивную парадигму языкознания. С этой точки зрения, системный подход к изучению концептуальных ценностей позволяет получить достаточно убедительные данные о когнитивных истоках не только отдельных лингвоспецифических участков, но и всего лингвоментального достояния человечества.

Источники и литература

1. Данилов К. В. Англо-американские правовые концепты crime и punishment в лингвокультурном освещении / К. В. Данилов. – Саратов: Научная книга, 2005. – 128 с.
2. Капра Ф. Паутина жизни. Новое научное понимание живых систем /Ф. Капра / Пер. с англ. В. Г. Трилиса. – К.: София; М.: ИЗ София, 2003. – 336 с.
3. Карасик В. И. Этноспецифические концепты // Введение в когнитивную лингвистику / В. И. Карасик. – Кемерово: Кузбассвузиздат, 2005. – С. 61-105.
4. Кошарная С. А. Миф и язык: Опыт лингвокультурологической реконструкции русской мифологической картины мира / С. А. Кошарная. – Белгород: БелГУ, 2002. – 288 с.
5. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: Антология / Д. С. Лихачев. – М.: Academia, 1997. – С. 280-287.
6. Маслова В. А. Homo lingualis в культуре / В. А. Маслова. – Витебск: ВГУ им. П. М. Машерова, 2004. – 214 с.
7. Никитин М. В. Основание когнитивной семантики / М. В. Никитин. – СПб: Из-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2003. – 277 с.
8. Попова З. Д., Стернин И. А. Семантико-когнитивный поход как направление когнитивной лингвистики // Vita in lingua: К юбилею профессора С. Г. Воркачева. Сб. ст. / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Краснодар: Атриум, 2007. – С.171-180.
9. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.

УДК 81'367:32(73)

Прокопенко А. В.

ТРАНЗИТИВНІСТЬ У МОВЛЕННІ ПОЛІТИЧНИХ ДІЯЧІВ

Исследование сфокусировано на анализе транзитивности речи американских политических деятелей. Научная новизна определяется изучением выбора глагольных предикатов мужчинами- и женщинами-политиками, отображающих их восприятие, мировоззрение, точку зрения и этим актуализируют свою основную цель – влияние, контроль и управление массовым сознанием.

Ключевые слова: транзитивность, политическое интервью, глагольные предикаты, медиадискурс.

Дослідження сфокусовано на аналізі транзитивності мовлення американських політичних діячів. Наукова новизна визначається вивченням вибору дієслівних предикатів чоловіками- та жінками-політиками, які відображають їх світосприйняття, світогляд та точку зору і цим актуалізують свою основну мету – вплив, контроль та керування масовою свідомістю.

Ключові слова: транзитивність, політичне інтерв'ю, дієслівні предикати, медиадискурс.

The research is focused on the analysis of transitivity of American politicians' speech. Scientific novelty is defined by investigating men- and women-politicians' choice of verbal predicates which represents their perception, world outlook and viewpoint and in such a way actualize their main goal, that is in influence and control of the mass consciousness.

Key words: transitivity, political interview, verbal predicates, media discourse.

На сучасному етапі розвитку суспільства засоби масової інформації відіграють істотну та дуже важливу роль, формуючи глобальну культуру та глобальний інформаційний простір. Багато вчених, політиків та журналістів називають засоби масової інформації четвертою владою, бо це є механізм впливу на суспільну думку. Тому політики

за допомогою засобів масової інформації реалізують свої цілі під час передвиборчих перегонів. Найкраще зрозуміти суть мотивацій політиків, розкрити їх імідж, особливості мовлення, стратегії і тактик поведінки, сукупність вербальних одиниць, які відображають їх світосприйняття, точку зору, вплив їх невербальної комунікативної поведінки, актуалізацію імпліцитних та експліцитних інтенцій та інше можна за допомогою політичного інтерв'ю.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Наразі багатьма вченими всебічно вивчається питання різноманітних видів та форм дискурсу, зокрема особлива увага акцентується на дослідженні медіадискурсу (Т. Добросклонська, С. Потапенко, Н. Кирилова, І. Шевченко, Б. Потятинник, Б. Борисов), політичного дискурсу (Р. Водак, Т. Ван Дейк, Л. Джоунз, К. Серажим, О. Шейгал, Т. Юдіна, Р. Блакар) та їх синергетики (А. Чудінов, Е. Будаєв). Багаточисленні характеристики інтерв'ю як особливої форми медіатексту досліджувала велика кількість вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема М. Бахтін, Т. Сильман, Л. Майданова, Г. Джефферсон. Вивчення ментальних процесів, які відбуваються при сприйнятті, усвідомленні та пізнанні дійсності свідомістю, а також види та форми їхніх ментальних репрезентацій, чим займається когнітивна лінгвістика, відображені у працях таких вчених як О. Кубрякова, В. Дем'янова, В. Гумбольдт, А. Кибрик, А. Мартинюк, О. Воробйова, О. Селіванова, О. Белова.

Актуальність вибору теми дослідження пояснюється стрімким розвитком процесу вивчення та взаємодії різних жанрів медіадискурсу, а саме політичного інтерв'ю як прагматичного типу тексту, орієнтованим на вплив на аудиторію шляхом різноманітних комунікативних стратегій та тактик.

Зв'язок дослідження з науковими завданнями. Дослідження виконано в рамках дисертаційної роботи на тему «Політичне інтерв'ю: структурно-семантичний та комунікативно-прагматичний аспекти (на матеріалі сучасного англомовного медіадискурсу).»

Мета даної роботи полягає у представленні результатів аналізу транзитивності у політичному інтерв'ю.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- висвітлити деякі особливості політичного інтерв'ю, яке входить до жанрів медіа-дискурсу;
- з'ясувати сутність поняття транзитивності;
- проілюструвати та проаналізувати сукупність дієслівних предикатів, які конструюють мовлення респондентів політичного інтерв'ю.

Об'єктом дослідження є мовлення респондентів-політиків, яке актуалізовано у текстах сучасного англомовного політичного інтерв'ю, а **предметом** вивчення виступають особливості вибору дієслівних предикатів, здійснюваних чоловіками- та жінками-політиками.

Матеріалом дослідження слугують тексти політичного інтерв'ю Сари Пейлін, Джона Маккейна, Барака Обама та Хіларі Клінтон.

Наукова новизна визначається дослідженням вибору дієслівних предикатів чоловіками- та жінками-політиками, які відображають їх світосприйняття, світогляд та точку зору і цим актуалізують свою основну мету – вплив, контроль та керування масовою свідомістю.

Політичне інтерв'ю – це складне та багатогранне явище сучасного медіа-дискурсу. Воно використовується як інструмент, який впливає на реальних та потенційних реципієнтів з метою формування мовної політичної свідомості особистості. Політичне інтерв'ю – це особлива форма медіатексту, за словами Добросклонської Т. Г., «концепція медіатекста виходить за межі знакової системи вербального рівня, представляє собою послідовність знаків різних семиотических систем – мовних, графічних, звукових, візуальних, специфіка сочетания которых обусловлена конкретным каналом массовой информации» [3, с. 154].

Учасниками політичного інтерв'ю є три сторони: респондент – політик, (той, хто повідомляє інформацію, відповідає на питання журналіста), реципієнт – аудиторія (кому повідомляється інформація, слухач), інтерв'юер – журналіст (той, хто ставить питання). Респондент політичного інтерв'ю, відповідаючи на запитання журналіста, повідомляє інформацію з використанням тих чи інших лінгвальних одиниць. У сукупності ці лінгвальні одиниці складають систему світосприйняття політика, відображають його точку зору, світогляд, певним чином формують його імідж у системі зв'язків та відношень з оточуючим світом.

Вибір лінгвальних одиниць, у нашому випадку дієслівних предикатів, називається транзитивністю. У граматичній системі М. Холідея [4] поняття «транзитивність» є дієвим та ефективним засобом аналізу значень слів у висловленнях. У цього терміна є широке та вузьке значення. У широкому значенні система транзитивності складається із різноманітних типів процесів разом із структурами, які реалізують ці процеси. Транзитивність у цьому випадку не еквівалентна категорії перехідності у традиційній граматиці, хоча, торкаючись лінгвістичних маніфестацій ролей учасників та способів їх взаємодії, вона неминує фокусується на агентивності [1, с. 118]. Ключовим принципом у даній моделі аналізу є думка про те, що у того, хто говорить та пише завжди є вибір, яке вжити дієслово і відповідно як описати (представити) ту чи іншу подію. Вивчення транзитивності у цьому сенсі є аналіз точки зору, світогляду або «реальності», які конструйовані у тексті. Лінгвістичний аналіз транзитивності передбачає розгляд характеру дій: які дії представлені у тексті? Хто є суб'єктом, тобто чинить їх? Хто є об'єктом, по відношенню до кого вони чиняться? Куди/на кого направлені дії?

Модель аналізу транзитивності, поділяє дієслова на категорії в залежності від виконуваної діяльності та ролі учасника у цій діяльності. Взагалі М.Холідей виокремлює шість типів процесів: матеріальний, ментальний, реляційний, біхевіористський, вербальний та екзистенційний. Нас цікавлять два основні процеси, які виражаються дієслівними предикатами, – матеріальний та ментальний. Ці типи виглядають наступним чином: матеріальний процес поділяється на дію та подію, подія, у свою чергу, буває навмисною та вимушеною (наслідок іншого процесу). Ментальний процес поділяється на замкнений усередині та спрямований назовні. У даному випадку матеріальні процеси – це дії, які виконують люди (вони можуть бути представлені перехідними та неперехідними дієсловами) та події. Події можуть бути навмисними або ненавмисними, тобто наслідком іншої дії або процесу. Ментальні дієслова означають дії, які належать до роздумів, емоцій або відчуттів суб'єкта. Такі процеси можуть бути замкнені всередині індивіда (internalized), або спрямовані назовні (externalized), тобто означають результати ментальних процесів. Внутрішні процеси також поділяються на категорії: сприйняття (бачити, слухати), реакції (ціннісні судження типу «схвалювати», «засуджувати») або пізнання («думати, цікавитися») [2].

Аналіз вибору транзитивності у репліках Сари Пейлін виглядає наступним чином. Майже рівня кількість предикатів у реченнях, де суб'єктом мовлення є сама Сара Пейлін, означають внутрішні ментальні процеси сприйняття та пізнання (15) («*I had an interest in the newsroom..., ...I had ingrained in me an interest..., I realized to be really able..., I think was more significant..., I know the Republican platform..., I did want to be ..., I want to make sure ..., I hadn't thought of them ...*»), репрезентують не тільки внутрішні переживання індивіда, але й повідомляють інформацію про інтереси, освіту та деякі моменти з життя кандидата від Республіканської партії на виборах президента США 2008. Дієслівних предикатів, які означають матеріальні процеси, у тексті 41, з них 21 означають навмисну дію («*I studied journalism ..., I ran for mayor ..., I would use that as an advantage ..., I've totally ignored ..., I would use in a campaign ..., I decided that ..., I will be in as long as ...*»), а 20 – ненавмисну («*I've certainly never been*

part..., *I'm the first female governor...*»), бо є наслідком інших дій або процесів. Лише два дієслівні предиката означають ментальний процес впливу, спрямований назовні, переважно це дієслова мовлення («*And I say this ..., I talk about the plan...*»). Як об'єкт дії жінка-політик представлена у 10 реченнях («*I've got great help there..., I've got great assistance..., I have a greater respect..., I was baptized...*»). Характер дій та процесів, виражений дієслівними предикатами, доволі різноманітний. У більшості випадків, де Сара Пейлін у мовленні використовує суб'єкт «я», вона повідомляє багато інформації про її особисте життя, політичну кар'єру, захоплення, передвиборчу програму та прагнення. У тексті політичного інтерв'ю, Сара Пейлін виступає основною діючою особою у своїх репліках. Хоча в неї відсутній досвід та належна освіта, вона позиціонується як активний та цілеспрямований політик, консерватор, підкреслюється її турботливість та традиційні цінності.

Щодо Сенатора Джона Маккейна, то в його мовленні превалюють предикати, які означають внутрішні ментальні процеси, їх всього 58, це процеси когнітивної діяльності («*I think it's mostly humbling..., I think the important thing..., I think people...*»), сприйняття («*I see that the Russians ..., I see there's stirrings..., I open my eyes and stare at wonderment..., I watched excerpts ...*») та реакції («*I admire and respect ..., I'm glad she took..., I'm proud of her vision..., I'm very excited...*»). Дієслівних предикатів, які означають ментальні процеси впливу – 6 («*I'm telling you..., I said he didn't ..., I said that he didn't ..., And I'm telling you ..., I'm saying that ...*»). Також зафіксовані дієслівні предикати, де політик представлений як суб'єкт навімисної дії – 20 («*All I wanted to do was ..., ...who I competed against..., ...I put my country first..., ...I can create jobs..., I've commanded ..., I do and I can lead... ..*») та ненавімисної – 3 («*I was not the most stellar graduate..., I've had so many close calls...*»). Об'єктом зовнішніх дій або процесів сенатор Маккейн взагалі не виступає. Таким чином цей політик позиціонує себе як цілеспрямована, впевнена, іноді самовпевнена людина («*I do and I can and I'll secure the peace, ... I can restore our economy..., I will convince a lot of Americans...*»), як політик, який має досвід роботи та знає свою справу. Також у ролі суб'єкта в мовленні Джона Маккейна виступає його однопартійка Сара Пейлін («*She understands that. She's responsible for ..., She's the commander of ..., She has been in charge..., Gov. Palin knows the surge...*»), якою він дуже пишається, поділяє точку зору, підтримує та створює їй позитивний імідж. А отже, в тексті інтерв'ю сенатора Маккейна два смислових центри – він сам та Сара Пейлін.

Подібна картина спостерігається і в тексті інтерв'ю Барака Обами. Кількість речень, де він сам виступає у ролі суб'єкта майже така сама – 85, але на відміну від Джона Маккейна, сенатор Обама є основною та єдиною діючою особою та смисловим центром у своїх висловлюваннях. Перш за все, привертає увагу велика кількість предикатів, які виражають ментальні внутрішні процеси – 54 («*I mean ..., I suggest that ..., I do believe ...*»), з них предикат *I think* вжито 44 рази («*I think that what we saw..., I think that's where the democratic Party..., I think Democrats still dominated ..., So I think its very important..., I think that he recognized...*»), в цих випадках Барак Обама чітко констатує свою життєву та політичну позицію, свої особисті переконання. Також невелика кількість предикатів, які означають ментальні процеси впливу, репрезентується у його мовленні – 8 («*I've said very clearly..., I was talking to mothers..., I was talking to veterans..., ... I tell people ...*»). Матеріальні процеси навімисної дії представлені 24 дієслівними предикатами («*I'm not going to continue..., I travelled around South Carolina..., I was working as ..., ... I was making, I've written in my book..., I wouldn't be running ..., I have actually provided...*»), які впливають на оточуюче середовище. Матеріальних процесів ненавімисної дії взагалі не зафіксовано у тексті інтерв'ю сенатора Обами, об'єктом зовнішніх дій та процесів він також не виступає. Такий аналіз транзитивності мовлення Барака Обами позиціонує його як рішучого, констатуючого та впевненого політика, який безпосередньо бере участь у всіх подіях, про які говорить, має вплив на політичну ситуацію, турбується про майбутнє країни та намагається вирішувати проблеми простих американців.

Ще один представник від Демократичної партії, як і Барак Обама, Хіларі Клінтон має такі показники аналізу транзитивності мовлення: вона виступає у ролі суб'єкта 95 разів, найбільша кількість дієслівних предикатів, які означають ментальні внутрішні процеси пізнання, сприйняття та реакції – 47 («*I think it's pretty significant..., I appreciate that..., I was thrilled..., I'm sorry about..., I feel Cynthia..., But I believe..., I'm proud when...*»), ментальні процеси впливу відсутні, речень з предикатами навімисної дії – 37 («*I'll be there..., I intend to do ..., I've won four of them..., I will do as president..., I take responsibility..., I was sitting there..., I stood with him...*»), ненавімисної – 11 («*I got such a big vote..., I have to bear..., I've been living with..., I grew up in...*»). Об'єктом зовнішніх дій та процесів кандидатка у президенти не виступає. Хоча її чоловік і виступає у ролі суб'єкта – 9 разів («*... my husband gets very passionate..., ...he thinks I would be..., he feels that way..., ...what he said...*»), Хіларі Клінтон все-таки є основною діючою особою у тексті політичного інтерв'ю. Використовуючи предикати матеріальної навімисної/ненавімисної дії та процесів ментального характеру, вона повідомляє інформацію про президентську кампанію, деякі моменти з життя, чоловіка, внутрішні переживання та сподівання. Отже, репрезентується позитивний образ жінки-політика, яка має сильний та вольовий характер, займає чітку політичну та лідерну позицію, суспільно-активна, прагматична та дбає про інтереси своїх співвітчизників.

Загалом, матеріал тексту політичного інтерв'ю дозволяє отримати об'ємне зображення описуваного об'єкта, краще зрозуміти особливості функціонування слова та образу у медіаполітичному просторі, а також розкрити механізм впливу на масову аудиторію. Обираючи дієслівні предикати у своїх репліках респонденти політичного інтерв'ю переслідують свою основну мету – вплив на аудиторію, який здійснюється як імпліцитно, так і експліцитно. Іntenції політиків полягають в ефективній побудові комунікації, що сприяє взаєморозумінню та довірі зі сторони реципієнтів, тому вони використовують предикати, які означають матеріальні процеси навімисні/ненавімисні та ментальні процеси внутрішнього та маніпулятивного характеру, враховуючи уявлення та уподобання цільової аудиторії. Також запропонований аналіз транзитивності змальовує мовленнєвий образ політиків, який втілений у соціопсихологічному портреті з низкою певних характеристик, що дає змогу виборцям побачити їхню точку зору, внутрішні переживання та визначити їхнє позиціонування у передвиборчому процесі.

Джерела та література

1. Гриценко Е. С. Женщины и женственность в американском предвыборном дискурсе / Е. С. Гриценко // Вестн. Моск. ун-та. – 2009. – Сер. 19, Лингвистика и межкультурная коммуникация, № 3. – С. 112-123.
2. Гриценко Е. С. Гендерные аспекты национальной идентичности в российском предвыборном дискурсе / Е. С. Гриценко // [Электронный ресурс] // Журнал Евразийских исследователей. Проблемы национальной идентичности. – 2003. – Том 2. – № 1. – Режим доступа до журн.: <http://www.americancouncils.org/JER/archive2/issue4/index.htm>.
3. Добросклонская Т. Г. Медиалингвистика: системный подход к изучению языка СМИ: современная английская медиаречь: учеб. пособие / Добросклонская Т. Г. – М.: Флинта, Наука, 2008. – 264 с.
4. Transitivity by Randall K. Tan (02/11/2005) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://opentext.org/resources/articles/a6.html>
5. TIME's interview with Sarah Palin by Jay Newton-Small. Friday, Aug. 29, 2008 [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.time.com/time/nation/article/0,8599,18375361,00.html#ixzz0picQk8MU>.
6. An interview of Sen. John McCain conducted by ABC News' Charlie Gibson for «World News» on Wednesday, Sept. 3, 2008 in St. Paul, Minn [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://abcnews.go.com/Politics/Conventions/story?id=5715542&>.
7. Barack Obama Interview, January 27, 2008 [Электронный ресурс]. Режим доступа:

МАНІПУЛЯТИВНІ СТРАТЕГІЇ В ДИСКУРСІ СІМЕЙНОГО СПІЛКУВАННЯ

В статті йдеться про маніпулятивні стратегії в дискурсі сімейного спілкування чоловіка та дружини. За допомогою ілюзії вибору, драматизації, гри на почуттях, порівняння, комплімента, емоціонального зараження, емоціональної обробки, обману, прохання, аргументації досягається перлокутивний ефект.

Ключові слова: дискурс сімейного спілкування, маніпулятивні стратегії.

В статті йдеться про маніпулятивні стратегії в дискурсі сімейного спілкування чоловіка та дружини. За допомогою ілюзії вибору, драматизації, гри на почуттях, порівняння, компліменту, емоційного зараження, емоційної обробки, обману, благання, аргументації досягається перлокутивний ефект.

Ключові слова: дискурс сімейного спілкування, маніпулятивні стратегії.

The article deals with the manipulation strategies in the discourse of family communication. Perlocution is achieved with the help of illusion of choice, dramatization, play on feelings, comparison, compliment, emotional infection, emotional influence, deceit, begging, argumentation.

Key words: discourse of family communication, manipulation strategies.

Останні десятиріччя позначилися зростаючим інтересом науковців до вивчення впливу потенціалу мови, її можливостей регулювати поведінку людей, керувати процесами прийняття рішень і, зокрема, її здатності виступати інструментом маніпуляції свідомості як індивіда, так і соціуму в цілому [6, с. 196].

Дослідження явища маніпуляції та мовленнєвого впливу на свідомість реципієнта привертає увагу багатьох спеціалістів різних галузей знань: психологів (С. І. Бернштейн, Д. Брайант, С. Томпсон, О. Л. Доценко, Т. М. Дридзе, О. О. Леонтьєв, Б. Шердон), політологів (С. Кара-Мурза, Г. Лассуелл, Г. Г. Почепцов, Г. Шиллер), соціологів (Б. І. Мотузенко). В сучасному мовознавстві вивчення мовленнєвої маніпуляції – один із актуальних та перспективних напрямків дослідження. В останні роки з'явилися роботи А. Д. Дмитрук, К. В. Нікітіної, В. В. Зірки, Н. А. Остроушко, в яких аналізуються технології та стратегії маніпулятивного впливу на матеріалі політичного дискурсу, розглядається проблема мовленнєвого впливу і маніпуляції на матеріалі російськомовного рекламного дискурсу, але дослідження маніпулятивного впливу в англомовному дискурсі сімейного спілкування не існує.

Більшість вчених розглядають маніпуляцію найчастіше як «вплив на людину з ціллю спонукати її зробити щось (повідомити інформацію, зробити вчинок, змінити свою поведінку) несвідомо чи наперекір власному бажанню, думці, намірам» [9, с. 72].

Метою маніпуляції є досягнення конкретної комунікативної мети, зокрема, нав'язування певного бачення ситуації, що описується, формування нових ідей, прагнень, бажань, цілей; специфіка маніпуляції полягає у стратегічному використанні мовних засобів як тактичних ходів; таким чином, мовні структури набувають маніпулятивного наповнення в конкретних дискурсивних умовах.

Хоча мета маніпулятора виглядає однозначною – завоювати адресата, керувати його думками і поведінкою шляхом впливу на його свідомість, маніпуляція за своєю природою є багатогранним, багатоаспектним, комплексним явищем, оскільки передбачає різноманітні прийоми впливу на людину [6, с. 196].

Одним із способів вивчення маніпуляції в залежності від матеріалу дослідження є міжособистісна маніпуляція, яка вивчається по текстах художніх творів. В них розглядаються наступні «особливості міжособистісної маніпуляції: а) прихований вплив однієї людини на іншу, б) ставлення маніпулятора до адресата як до засобу досягнення власних цілей, в) намагання маніпулятора отримати односторонню перевагу, г) використання сили, гра на слабкості» [4, с. 291]. Головна ідея таких лінгвістичних робіт полягає в тому, що маніпуляція розглядається крізь призму мови. Погляд вчених на маніпуляцію змінюється в залежності від того, який мовленнєвий матеріал лежить в основі їхніх досліджень. Під мовною маніпуляцією розуміють «вид мовного впливу, що використовується для прихованого занурення в психіку адресата цілей, бажань, намірів, відношень чи установок, які не співпадають з тими, які є в адресата в даний момент» [3, с. 99]. Інакше кажучи, коли приховані можливості мови використовуються мовцем для того, щоб нав'язати адресатові певне уявлення про дійсність, сформувати потрібне ставлення до неї, викликати необхідну адресанту емоційну реакцію, ми говоримо про мовну маніпуляцію. В даному випадку адресант активний, а адресат пасивний: йому пропонується вже готовий продукт для роздумів, а сам він при цьому жодних самостійних розумових зусиль не прикладає [8, с. 277]. Р. М. Блакар в своїй роботі помічає, що «кожен мовний елемент представляє собою дуже складний і чуттєвий інструмент, на котрому грає той, хто користується мовою» [1, с. 97], що «вибір слів та виразів є надзвичайно важливим інструментом влади для структурування той дійсності, про яку йде мова» [1, с. 103]. Можна говорити про те, що «будь-яке використання мови має на меті ефект впливу» [5, с. 51].

Об'єктом дослідження даної статті виступає явище мовної маніпуляції, а **предметом** є дискурс сімейного спілкування з елементами маніпуляції.

Метою роботи є вивчення омовлення маніпулятивних рис в дискурсі сімейного спілкування, з'ясування того, які стратегії та тактики уможливають їх функціонування в англомовному дискурсі сімейного спілкування.

В сучасній лінгвістичній науці поняття стратегії та тактики використовуються достатньо широко й активно у зв'язку з аспектом мовленнєвої діяльності. В лінгвопрагматичі існують найрізноманітніші підходи до розуміння стратегії та тактики в залежності від матеріалу дослідження. Під мовленнєвою стратегією ми розуміємо «сукупність запланованих мовцем заздалегідь теоретичних ходів, які реалізуються в ході комунікативного акту та направлені на досягнення комунікативних цілей» [7, с. 18], а термін «мовленнєва тактика» розглядається «в якості сукупності практичних ходів в реальності процесі мовленнєвої взаємодії» [7, с. 19]. Стратегія має на меті «вдбір фактів та їхню подачу в певному світлі з ціллю впливу на інтелектуальну, волюву, емоційну сферу адресата» [2, с. 86]. Стратегія полягає в тому, щоб уміти моделювати ситуацію за допомогою доступних засобів й методів з ціллю досягнення необхідного результату. Якщо бажаний результат (перлокутивний ефект) було досягнуто, це значить, що була обрана ефективна стратегія для досягнення поставленої цілі. Таки чином, визначається наступна послідовність дій: **ціль** → **стратегія** → **тактика** → **перлокутивний ефект**.

Маніпуляція завжди є способом підвести іншу людину до потрібної цілі (реакції) в прихованій формі. Основною умовою для цього є уміння підлаштуватися.

Аналіз маніпулятивних стратегій дискурсу сімейного спілкування показує найбільш вживані та поширені прийоми:

1) ілюзія вибору як надзвичайно поширений вид. Можливість вибору в цьому випадку лише декларується – насправді ж її не представлено взагалі.
'I mean, it isn't as though anything would be going on between you.' She paused, then added, *'Is it?'*
'Oh not again, Carol,' Arnie sighed, looking at her now even though he was exhausted by her insane jealousy.
(Pamela Evans)
Використання дружиною речення з розділовим питанням та заперечувальною часткою «not» підсвідомо підштовхує чоловіка зробити той вибір, якого маніпулятивно добивається дружина;
2) драматизація.
'What's wrong with you, Julia?'
'With me?'
'Yes. Why are you giving such a lousy performance?'
'Me?' That was the last thing she expected to hear him say. She faced him with blazing eyes. 'You damned fool, I've never acted better in my life.' ...
Suddenly she burst into a storm of weeping.
'Darling!'
He took her in his arms and sat her down on the sofa with himself beside her. She clung to him desperately.
'You're so good to me, Michael, and I hate myself. I'm a beast, I'm a slut, I'm just a bloody bitch. I'm rotten through and through.'
'All that may be,' he smiled, 'but the fact remains that you're a very great actress.' (W. S. Maugham)
Звинувачування чоловіка в тому, що гра його дружини на сцені була жахливою, викликає бурю емоцій з боку жінки, що виражається у використанні вульгаризмів «damned fool», прикметників у вищому ступені порівняння «I've never acted better in my life», а також невербальних засобів, а саме міміки «She faced him with blazing eyes». Мовленнєва агресія зі сторони дружини не дає бажаних результатів й вона починає маніпулювати, використовуючи сльози й антонімічний прийом порівняння чоловіка з собою «You're so good to me, Michael, and I hate myself. I'm a beast, I'm a slut, I'm just a bloody bitch. I'm rotten through and through». Драматизація, яку розіграє жінка, дає бажаний результат, тобто перлокутивний ефект досягнуто: чоловік визнає, що його дружина чудова акторка «you're a very great actress»;
3) гра на почуттях.
'She'll have to go now, won't she? She burned my arms and killed the baby. She's dangerous and she'll have to go. You'll send her away now, won't you, Jonathan? You'll send her away?' ...
'She can't stay now,' she said, the first note of hysteria in her voice. 'You can see she'll have to go. Otherwise she'll have to be watched the whole time!'
He leaned forward, controlling the hopelessness in him and stroking the braid of thick, black hair that lay across the pillow.
'All right, Annie,' he said gently. 'Harriet will go.' (Diane Pearson)
Після того як падчірка ненароком облила окропом мачуху й це призвело до страшних наслідків, дружина вважає, що це саме час позбавитися її і звертається до чоловіка з проханням відіслати дівчинку з дому. Використання розділових питань «She'll have to go now, won't she?», «You'll send her away now, won't you?», повторів «You'll send her away», модальних дієслів «can» та дієслів з модальним значенням «have to», а також наголошення на тому, що саме вона вбила ще ненародженого їхнього сина, призводять до досягнення перлокутивного ефекту – чоловік погоджується;
4) порівняння, зв'язка з протиставленням. В даному випадку в логічний чи часовий зв'язок ставлять поняття, що раніше між собою не були пов'язані.
'You would not treat me like this if you were a real man,' we heard Pauline say. (Richard McCann).
Дружина у звертанні до чоловіка використовує дане порівняння з метою досягти того ефекту, щоб чоловік її не кривдив. Вживання стереотипної фрази «a real man» не має логічного обґрунтування, тобто маніпуляція зводиться до того, що друге не впливає із першого;
5) комплімент.
'By God, what a performance you gave.'
'You weren't so bad yourself, dear.'
'That's the sort of part I can play on my head,' he answered carelessly, modest as usual about his own acting.
(W.S.Maugham)
Маніпулятивна здатність компліменту полягає в тому, що використання його однією стороною (адресантом) «What a performance you gave» підсвідомо підштовхує адресата на комплімент у відповідь «You weren't so bad yourself, dear». Стратегія компліменту з боку чоловіка досягає свого перлокутивного ефекту: дружина позитивно оцінює роботу чоловіка;
6) емоційне зараження.
'I love you, Gill.'
'Don't,' she said, drawing back. 'You mustn't say things like that.'
'I know I shouldn't, but it's true,' he said, his face wet with tears. 'I've never stopped loving you. Through all the bad times, all the grief and heartache I gave you, I always loved you ... I always will.'
'I feel the same, but there's no future for us now.' (Pamela Evans)
За допомогою маніпуляцій чоловік намагається почути від дружини освідчення в коханні, його тактика полягає в тому, щоб повторити фразу з лексемою «love» декілька разів «I love you», «I've never stopped loving you», «I always loved you» й цим самим емоційно заразити дружину, чого врешті-решт він і добивається, а фраза дружини «I feel the same» є підтвердженням;
7) емоційна обробка.
'He's growing fast,' Arnie remarked.
'Yeah. Six years old,' she said. 'It hardly seems possible.'
'It certainly doesn't,' he agreed heartily. 'Makes you realise that it's time he had a brother or sister.' (Pamela Evans)
Маніпуляції чоловіка зводяться до того, щоб дружина погодилась мати ще дітей, його стратегія полягає в тому, щоб емоційно налаштувати її на позитивну відповідь розмовами про досить дорослий вік сина «He's growing fast» та роздумами про можливість мати йому братів чи сестер «Makes you realise that it's time he had a brother or sister». Отже, емоційна обробка виступає в якості маніпулятивної стратегії;
8) обман.
She stubbed out the cigarette and leaned sideways to kiss his cheek. He pulled her closer and she laid her head on his chest.
'Shh,' she said, 'I didn't mean to wake you.'

'Yes you did,' he said, drowsily.
 'Well, are you awake now or what?' she asked.
 'If I say "or what", does that mean I can go back to sleep?'
 'No.'
 'I'm awake then.'
 'I've been thinking,' she said, smiling already at the expected response...
 'I was remembering our first night together – it was raining like this, do you remember?'
 'No. I can't say that I do. All I remember is thinking – I hope she's not like her snotty friends ... Can I go back to sleep now please?'

'One more thing.' Kitty raised her head.
 He bent his head down to kiss her forehead.
 'Yes. I love you,' he said. 'Now, go to sleep.' (Kate O'Riordan)

Для досягнення певного перлокутивного ефекту мовці можуть використовувати обман в якості маніпулятивної стратегії. В даному прикладі дружина невербальними засобами будить чоловіка, а потім обманює його, ніби не хотіла цього робити «*I didn't mean to wake you*». Дружина намагається почути від чоловіка щось приємне і в результаті маніпуляцій добивається свого «*I love you*»;

9) благання.
 «*Don't leave me, Tom. Lie beside me and hold me.*»
 «*You need sleep, my dearest love.*»
 «*I've got used ter falling asleep in your arms, Tom.*»
 «*I wanted to ask. . .*»
 «*Not now.*»
 «*Then sleep, lovebud. I'll not leave you.*» (Audrey Howard)

Дружина благає чоловіка не покидати її «*Don't leave me*», для цього вона використовує власне ім'я чоловіка в якості звертання «*Tom*» декілька раз, конструкцію «*get used ter*». Перлокутивний ефект досягнуто; благання дружини досягли мети й чоловік залишається з нею вдома «*I'll not leave you*»;

10) аргументація.
 'Mam is worn out when she gets home. I know she'll have a break on Christmas Eve, seeing that it's Sunday, but she'll be rushed off her feet on Saturday. She has to work now and she won't feel like cooking Christmas dinner for just herself and Teddy.'

'I suppose you're right,' he'd answered grudgingly. (Lyn Andrews)

Дружина хоче відсвяткувати Різдво вдома не лише з чоловіком, а й з мамою та братом; для цього вона починає маніпулювати чоловіком й обирає тактику аргументації. Дружина наводить логічні доводи «*Mam is worn out when she gets home*», «*She has to work now and she won't feel like cooking Christmas dinner for just herself and Teddy*» й досягає бажаного «*I suppose you're right*».

Отже, в дискурсі сімейного спілкування чоловіка та дружини використовуються різноманітні стратегії: ілюзія вибору, драматизація, гра на почуттях, порівняння, комплімент, емоційне зараження, емоційна обробка, обман, благання, аргументація, за допомогою яких досягається перлокутивний ефект маніпулятора.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні особливостей маніпулятивних стратегій в дискурсі сімейного спілкування батьків та дітей.

Джерела та література

1. Блакар Р. М. Язык как инструмент социальной власти / Р. М. Блакар // Язык и моделирование социального взаимодействия. – М., 1987. – С. 95-111.
2. Борисова И. Н. Категория цели и аспекты текстового анализа / И. Н. Борисова // Жанры речи: Сб. науч. ст. – Саратов, 1999. – С. 79-94.
3. Быкова О. Н. Языковое манипулирование: материалы к энциклопедическому словарю «Культура русской речи» / О. Н. Быкова // Теоретические и прикладные аспекты речевого общения: Вестн. Российской риторической ассоциации. – Красноярск, 1999. – № 1(8). – С. 97-108.
4. Веретенкина Л. Ю. Лингвистическое выражение межличностных манипуляций (к постановке проблемы) / Л. Ю. Веретенкина // Предложение и слово: Докл. и сообщ. международной научной конференции, посвященной памяти профессора В. С. Юрченко / Отв. ред. О. В. Мякишева. – Саратов, 1999. – С. 284-295.
5. Иссерс О. С. Паша-«Мерседес», или речевая стратегия дискредитации / О. С. Иссерс // Вестник Омского гос. ун-ва. – Омск, 1997. – № 2(4). – С. 50-62.
6. Киричук Л. М. Прагмакогнітивні особливості стереотипів як засобів маніпуляції в публіцистичному дискурсі / Л. М. Киричук // Науковий вісник Волинського нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2009. – № 6. – С. 195-199.
7. Клюев Е. В. Речевая коммуникация: учеб. пособие для университетов и вузов / Е. В. Клюев. – М.: ПРИОР, 2002. – 210 с.
- 8). Попова Е. С. Структура манипулятивного воздействия в рекламном тексте / Е. С. Попова // Известия Уральского госуд. ун-та. – Екатеринбург, 2002. – № 24. – С. 276-288.
9. Стернин И. А. Введение в речевое воздействие / И. А. Стернин. – Воронеж, 2001. – 210 с.

Список ілюстративних джерел

1. Andrews Lyn A Wing and a Prayer / L. Andrews. – London: Headline Book Publishing, 2006. – 442 p.
2. Evans Pamela A Song in Your Heart / P. Evans. – London: Headline Book Publishing, 1998. – 378 p.
3. Howard A. Painted Highway / A. Howard. – London: Hodder and Stoughton, 2003. – 442 p.
4. Maugham W.S. Theatre / W. S. Maugham. – Vinnizja: Nova Knyha, 2002. – 312 p.
5. McCann Richard Just a Boy / R. McCann. – London: Ebury Press, 2005. – 210 p.
6. O'Riordan K. Involved / K. O'Riordan. – London: Harper Collins Publishers, 1995. – 202 p.
7. Pearson Diane The Marigold Field / D. Pearson. – London: Corgi Books, 1982. – 320 p.

Данное исследование посвящено переводу фразеологизмов с немецкого языка на русский и наоборот. Рассматриваются фразеологизмы характеризующие человека. Анализируются возможности синонимии в языке перевода, проводятся межязыковые аналогии, указывается на значимость выбора эквивалента в зависимости от контекста.

Ключевые слова: фразеологизм, синоним, квантитативность, эквивалент, стилистическая окраска

Дане дослідження присвячене перекладу фразеологізмів з німецької мови на російську. Розглядаються фразеологізми, що характеризують людину. Анализуються можливості синонімії у мові перекладу, проводяться міжмовні аналогії, вказується на значимість вибору еквівалента у залежності від контексту.

Ключові слова: фразеологізм, синонім, квантитативність, еквівалент, стилістичне забарвлення

This research deals with idioms translation from German into Russian and vice versa. Idioms characterizing a person are considered. The possibilities of synonymy in the target language are analyzed. Interlanguage analogies are drawn, the importance of choosing an equivalent is pointed out here depending on the context.

Key words: idiom, synonym, quantitateness, equivalent, stylistic coloring

Для изучающих иностранный язык фразеологизмы представляют значительную трудность. Вероятность образования устойчивой фразы путем свободного подбора слов и соединения их по стандартным правилам грамматики чрезвычайно низка. В связи с этим ведется тщательное изучение фразеологизмов русистами и германистами. Много уже сделано в этом направлении [1], однако и на данный момент нет единого «рецепта» в отношении перевода фразеологизмов с одного языка на другой, в частности с русского на немецкий и с немецкого на русский. Ведущими специалистами в области теории и практики перевода разработаны, однако, основные рекомендации тем, кому предстоит донести своеобразие образного мышления с одного языка на другой.

Для правильного перевода каждого из фразеологизмов необходимо знать следующее: 1. форму, в которой он употребляется, а также его лексические, структурные и другие варианты; 2. его основное содержание и различные дополнительные значения, в том числе стилистическую окраску; 3. возможность его изменения, т. е. меру его формальной и смысловой стабильности; 4. ситуацию или контекст, в которых уместно применение данного фразеологизма [2, с. 45]. Знакомство с некоторыми общими чертами, присущими всем устойчивым фразам или отдельными их разрядами, может облегчить понимание немецкой речи студентам. Поэтому данная статья посвящена некоторым фразеологизмам немецкого языка и их сравнению с русскими эквивалентами, что должно позволить осуществлять стилистически правильный перевод с немецкого на русский и наоборот.

Немецкие и русские фразеологизмы очень редко одинаково выражают одно и то же значение, т. е. имеют одинаковый смысл. Фразеологизмы нем. *wie Blut und Milch aussehen* и рус. «выглядеть как кровь с молоком» – можно назвать одним из немногих немецко-русских полных смысловых соответствий. Ср.: *Das Mädchen sah wie Blut und Milch aus. Da sind in erster Reihe die Kinder, ja, schon ein Enkelkind ist da, wie Milch und Blut...* (Th. Fontane) – «Кровь с молоком твой сынок-первенец, Кровь с молоком и невеста!» (Н. Некрасов).

В этой паре предложений мысль, что человек обладает хорошим здоровьем, выражена с помощью фразеологизмов в яркой образной форме: на белом как молоко лице играет яркий как кровь румянец. Следует заметить, что образная основа этих фразеологизмов не отмечена какими-то особыми, национальными чертами, она общенациональна, так как точные соответствия русскому «кровь с молоком» есть в украинском языке, польском, болгарском, норвежском и других языках.

Некоторые фразеологизмы совпадают по значению на образно-метафорической основе: нем. *Haut und Knochen* – рус. «кожа да кости».

Есть фразеологизмы принцип строения которых подобен, но они несколько отличны в стилистическом и межкультурном отношении.

Например: рус. «мокрая курица», нем. *ein begossener Pudel, eine lahme Ente* [1, с. 79, 83]. Так говорят о вялом, безынициативном человеке, который вызывает представление о чем-то смешном, нелепом в обоих языках, однако в русском языке его сравнивают с «курицей», а в немецком с «пуделем» или «уткой».

Однако выражение *ein begossener Pudel*, которое буквально означает: «пудель, которого облили» подойдет не в каждой ситуации при переводе русского выражения «мокрая курица». Образ *ein begossener Pudel*, намекающий на случайность, неожиданность происшедшего, связывается прежде всего с мыслью именно о внешнем облике человека: попал в нелепое положение и выглядит жалким и смешным, как пудель, которого окатили водой, или как побитый. Данный фразеологизм хотя и близок к выражению «мокрая курица», все же он указывает на единичный случай, на единичную ситуацию, в которую попал человек, а рус. «мокрая курица» и нем. *eine lahme Ente* – могут давать характеристику человеку в целом.

Рассмотрим немецкий фразеологизм *kaum drei Käse hoch*. В русском языке он соответствует выражению «три вершка от горшка». «Сыр» и «горшок», казалось бы, не имеют ничего общего. Обратим, однако, внимание на то, что и немецкий, и русский варианты построены на одинаковом логическом принципе – числительное «три». К тому же, в немецком варианте имелся ввиду «сыр» в значении «головка сыра» (*der Käseleib*), т. е. дословно «человек ростом с три головки сыра».

В русском языке есть пословица: «По одежке встречают, по уму провожают. Ср. в немецком языке: *Man empfängt den Mann nach dem Gewand und entläßt ihn nach dem Verstand* [4, с. 97]. И в русском, и в немецком языке выражена одна мысль: за красивой одеждой, красивой внешностью может иногда скрываться внутренняя пустота. Такого типа пословицы особого труда при переводе не представляют. Но и здесь прослеживается стилистическое отличие. В русском варианте употреблено слово «одежка», т. е. разговорный вариант от слова «одежда». Немецкое *Gewand* является архаизмом и принадлежит к образному стилю в Германии. В Австрии же это слово имеет нейтральную окраску и может употребляться как в просторечии, так и в деловом стиле.

Имея ввиду умственные способности человека, очень часто употребляется слово *Kopf* «голова». В немецком языке в фразеологизм с этим словом часто включается глагол *haben*: *einen hellen (klaren, offenen) Kopf haben* – «иметь светлую, ясную голову». В данном случае переводчику приходится легко, так как слово «ум» в обоих языках заменяется одинаковым образом.

Для выражения большого ума человека есть также в немецком языке выражение *ein wandelndes Lexikon*, которое соответствует русскому «ходячая энциклопедия» или «ходячий университет». Но имеются также и фразеологизмы, которые выражают один и тот же смысл разным лексическим наполнением в немецком и русском языках. Например: нем. *Böhmische Dörfer*, рус. «китайская грамота». При буквальном переводе немецкого выражения словосочетанием «богемские деревни» смысл высказывания будет не понятен. Не все русскоязычные читатели знают особенности чешских деревень и уж тем более причину их сравнения именно с китайской письменностью.

Русскому «семи пядей во лбу» свойственно преувеличение. В словарях мы находим такие варианты соответствия в немецком языке *siebengescheit sein, superklug sein*, которые также имеют иронический оттенок.

На такой же образной основе построен немецкий фразеологизм *das Gras wachsen hören* (букв.: слышать, как трава растет), употребляемый в ироническом плане для обозначения излишней самоуверенности, самомнения. Именно для подчеркивания ироничности при переводе с русского языка этот вариант можно считать самым удачным. Следует отметить, что смысловое соответствие всегда является более предпочтительным при переводе, чем буквальное.

Обозначение недалекого ума человека имеет много вариантов. Например: *nicht alle im Koffer haben* (букв.: иметь не все в чемодане), *ein Brett vor dem Kopf haben* (букв.: иметь перед головой доску), *nicht alle Tassen im Schrank haben, eine weiche Birne haben*. В 70-е годы двадцатого столетия к этому ряду присоединился еще один фразеологизм: *nicht alle Daten im Speicher haben* (букв.: иметь не все данные в запоминающем устройстве).

Современному человеку трудно понять, почему выражение «иметь перед головой доску» означает «быть глупцом». Однако история происхождения фразеологизма известна: упрямому быку подвешивали на рога перед глазами дощечку, ослепляли его. После этого бык, потеряв ориентацию, покорно и тупо двигался в том направлении, куда его гнали. Образная основа значения фразеологизма *eine weiche Birne haben* понятна: голова глупца уподобляется мягкой переспелой груше. Существует несколько русских фразеологизмов, для перевода приведенного выше фразеологизма, например: «у него в голове вместо мозга солома, каша». Для современной молодежи более понятным может быть вариант *nicht alle Daten im Speicher haben*. Поэтому при переводе на немецкий язык русского выражения «у него не все дома», наиболее подходящим может быть именно фразеологизм *nicht alle Daten im Speicher haben*, так как молодое поколение достаточно эффективно использует компьютерную лексику как в прямом так и в переносном смысле.

Для подчеркивания некоторых черт характера человека, его часто сравнивают с животным. К примеру, трусливого и оробевшего человека образно можно представить фразеологизмами: *den Schwanz zwischen die Beine nehmen* «поджать хвост», *die Flügel hängen lassen* «опустить крылья». О человеке жадном, не желающем поделиться тем, чем он сам не пользуется, говорят *des Gärtners Hund* «собака на сене». Последнее выражение редко употребляется в современной литературе, однако очень популярно при переводе классической литературы.

Среди фразеологизмов, характеризующих человека по его действиям, по манере поведения встречаются довольно часто полные эквиваленты в русском и немецком языках. Например: *Er kann Berge versetzen*. – «Он горы может свернуть». Это о человеке настойчивом и целеустремленном.

О кротком, безобидном человеке говорят: «мухи не обидит» – *kann keiner Fliege etwas zuleide tun*, «воды не замутит» – *kann kein Wasserchen trüben*. Интересны, однако, те случаи, когда один и тот же смысл находит разное образное выражение. Так, например, в русском языке о находчивом человеке говорят: «за словом в карман не полезет», а в немецком *er ist nicht auf den Mund gefallen*. Следует заметить, что количество фразеологизмов, выражающих качественную оценку различных черт характера, очень велико и в немецком, и в русском языках. Нами были рассмотрены лишь некоторые закономерности перевода из одного языка на другой.

Остановимся на фразеологизмах, которые дают оценку людям, их образу жизни и окружению в профессиональной жизни и в быту, проанализировав синонимичные выражения в немецком и русском языках.

Классическим вариантом перевода немецкого фразеологизма *Man soll den Tag nicht vor dem Abend loben* считается русский – «Цыплят по осени считают», а фразеологизма *Erst abwarten, dann Tee trinken* – «Поживем – увидим». Однако следует заметить, что принципиальной разницы между ними не прослеживается. Можно лишь сказать, что количественно, т. е. по длине предложения, целесообразнее переводить более длинное немецкое высказывание примерно таким же по длине русским и наоборот. Ср. также примеры нищенского существования: *Mit Ach und Krach* – «с трехом пополам» и *Von der Hand in den Mund leben* – «Едва сводить концы с концами». Хотя в фразеологических парах *Blank sein* – «не иметь ни гроша за душой» и *Auf den Hund kommen* – «Опуститься, обнищать» целесообразнее было бы с количественной точки зрения поменять русские эквиваленты местами. Примеры фразеологизмов, характеризующих великолепную жизнь: *Wie Gott in Frankreich leben* – «Как сыр в масле кататься» *In Saus und Braus leben* – «Жить, ни в чем себе не отказывая». Сравним с точки зрения экспрессии и эмоциональности следующие фразеологизмы: *dem Fass den Boden ausschlagen* – «переполнить чашу терпения» *Das ist starker Tabak!* – «Это уж слишком!» Как в немецком, так и в русском варианте, строение высказываний одинаковое и второе из них как в немецком, так и русском варианте является более экспрессивным.

Таким образом исследование показало, что при поиске эквивалента немецкого фразеологизма русскому, очень большую роль играет не только соответствие смысла одного выражения другому, но и возможность его передачи как можно близкими количественными показателями согласно нормы языка.

Источники и литература

1. Бинович Л. Э. Немецко-русский фразеологический словарь / Л. Э. Бинович, С. И. Константинова. – М.: Аквариум, 1995. – 346 с.
2. Виноградов В. В. Избранные труды. Лексикология и лексикография / Виктор Владимирович Виноградов. – М.: Наука, 1977. – 312 с.
3. Латышев Л. К. Технология перевода / Л. К. Латышев. – М.: НВИ – Тезаурус, 2001. – 278с.
4. Fleischer W. Stilistik der deutschen Gegenwartssprache / Wolfgang Fleischer, Georg Michel; Günter Starke. – 2.Aufl. – Frankfurt am Main; Paris; Wien: Lang., 2001. – 341 S.

УДК 821:161

Рагозина И. Ф.

ОБЪЯСНЕНИЕ В ИНДИКАТИВНЫХ И НЕИНДИКАТИВНЫХ КОНСТРУКЦИЯХ: ЛОГИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ И СТРУКТУРНЫЙ АНАЛИЗ

Статья посвящена сравнительному изучению двух модусов одной и той же ментально-дискурсивной операции: объяснение в традиционном его понимании и контрфактическое объяснение, обнаруженное и описанное автором. Первый модус реализуется в индикативных союзных и бессоюзных структурах, а второй – в ирреально-условных предложениях, где глаголы-сказуемые стоят в косвенном наклонении.

Ключевые слова: обычное и контрфактическое объяснение, индикативные и неиндикативные конструкции.

Стаття присвячена порівняльному вивченню двох модусів тієї ж самої ментально-дискурсивної операції: роз'яснення в традиційному його розумінні та контрфактичне роз'яснення, що було виявлене й описане автором. Перший модус реалізується в індикативних сполучникових і безсполучникових структурах, а другий – в ірреально-умовних реченнях, де дієслова-присудки функціонують у непрямому способі.

Ключові слова: регулярне та контрфактичне роз'яснення, індикативні й неіндикативні конструкції.

The article is devoted to the comparative analysis of the two modi of one and the same mental-discourse operation: the explanation in its typical sense and the counterfactual explanation, revealed and described by the author. The first modus is realized in the indicative conjunction and conjunctionless structures, and the second – in the unreal-conditional sentences with the verbs-predicates in the subjunctive mode.

Настоящая публикация является нашей первой попыткой представить в рамках единой концепции два модуса объяснения, как единой ментально-дискурсивной операции, реализующейся в индикативных и неиндикативных конструкциях. Речь пойдет, во-первых, об объяснении в традиционном смысле слова, так, как оно трактуется в философии и логике, а во-вторых, о контрфактическом объяснении, которое было выявлено нами в ходе наблюдений над пропозициональным смыслом ирреально-условных конструкций [1; 2]. В связи с этим предполагается, во-первых, представить систематическое описание каждого из этих модусов объяснения на логико-смысловом уровне, во-вторых, наметить, хотя бы в общих чертах, парадигму синтаксических образований, в которых может воплотиться каждый из модусов, в-третьих, установить основные черты сходства и различия между первым и вторым. Решение последней задачи и составит заключение настоящей статьи. Иллюстративным материалом послужат фрагменты из произведений Ф. М. Достоевского.

1. Объяснение в индикативных конструкциях.

Объяснение в общепринятом понимании – это мыслительная операция по установлению причины (А) для некоего следствия (В). В дискурсивном аспекте объяснение имеет два измерения: интерактивное, в виде диалога, когда в ответ на информационный запрос *Почему В?* выдается ответ *Потому что А*, и когнитивное, когда говорящий задает этот вопрос себе сам, мобилизуя свои аналитические способности. В лингвистике объяснение рассматривалось в рамках общей теории каузальности и средств ее реализации в предложении и в тексте, а также как один из видов рассуждения [3]. Философы указывают на то, что формально объяснение состоит из двух частей: объясняемое (экспланандум-следствие В) и объясняющее (эксплананс-причина А), содержание которых определяется видом объяснения. Последних отмечается два: каузальное и телеологическое, или целевое [4].

Каузальное объяснение есть собственно поиск причины, то есть объяснение в самом широком смысле. Причины принято делить на внешние и внутренние: первые суть факторы, влияющие на человека со стороны и не зависящие от его воли (явления природы, давление общества, действия других людей и пр.). Вторые являющиеся порождением человеческой головы, продуктом воли и разума человека; это всякого рода психологические состояния, чувства, более или менее осознанные мотивы и основания [5]. Известно, что для героев Достоевского, которые постоянно друг с другом объясняются и оправдываются друг перед другом, только вторые имеют значение.

В **телеологическом** объяснении экспланандум – действие (Р), а эксплананс – цель (Q), ради которой было совершено (Р). Действие Р должно быть понято как средство для достижения Q, то есть каузальная связь здесь устанавливается, по сути дела, не между причиной и следствием, а между целью и средством. Соответственно, задача, которую ставит перед собой телеологическое объяснение, состоит в том, чтобы по средству Р установить цель Q, которая будет называться целевой причиной. Соответственно, вопросно-ответная система будет следующей: *‘Зачем (с какой целью) Р (экспланандум)? Для того, чтобы было Q (эксплананс)’*.

Прототипической формой реализации каузального и телеологического объяснения являются сложные предложения с союзами причинной или целевой семантики, да и само объяснение, как правило, распознается только по наличию связующих средств данной семантики. Представляется, однако, что описанное нами объяснение располагает гораздо более широким диапазоном средств своей реализации, вплоть до самых нестандартных. Главное, чтобы они могли быть интерпретированы согласно схеме толкования (вопросно-ответная система) и были исключительно индикативными. Для иллюстрации приведем образцы анализа некоторых примеров, в большей или меньшей степени отступающих от структурного эталона; первый пример покажет каузальное объяснение, а вторые два – телеологическое.

В примере (1) автор рассуждения пытается оправдать свой поступок (экспланандум А), мотивируя его высоким мнением об умственных и нравственных качествах собеседника (эксплананс В). Объяснение реализовано в несобственно-условном предложении, где союзная рамка **если** (экспланандум), **то именно потому, что** (эксплананс) маркирует обе части рассуждения так, что союз **если** просто вводит экспланандум (то есть собственно следствие), а остальные элементы способствуют выделению причины (мотива), подчеркивая ее особенность и чрезвычайность.

(1) *Я надеюсь на вашу пронциательность..., и если позволил себе прийти (В), то именно потому, что знал, с кем имею дело (А).*

Толкование: ‘Почему я позволил себе прийти? (В) – Именно потому, что знаю, что имею дело с умным человеком (А)’.

Фрагмент (2) представляет собой некий квазидialog, где агент проектируемого действия сам формулирует вопрос относительно целей своего поведения и сам же на него отвечает. Собственно целевой ответ на целевой вопрос формулируется только один раз **для чего** (экспланандум Р)? – **для того, что** (эксплананс Q1), во втором же случае – **из+** N(Q2) – формулируется лишь мотив, который легко можно оформить как цель, что и покажет наше толкование.

(2) *Ты можешь сказать мне: если вы равнодушны к судьбе той, которую уже не считаете своей дочерью, то для чего же вы вмешиваетесь в то, что там теперь затевается(Р)? Отвечаю: во-первых, для того, что я не хочу дать восторжествовать низкому и коварному человеку (Q1), а во-вторых, из чувства самого обыкновенного человеколюбия (Q2) («Униженные и оскорбленные»).*

Толкование: ‘Для чего (зачем) я хочу вмешаться? – Для того, чтобы наказать злодея (Q1) и защитить слабое существо(Q2)’

Пример (3) представляет собой образец интерактивного объяснения (вопрос-ответ) со свойственной (небрежной) разговорной речи конструктивной неполнотой ответных реплик. Вид объяснения задается целевым вопросом **Зачем?** он же и содержит в себе экспланандум в качестве презумпции. Оба отрывочных ответа позволяют предположить, что обсуждаемое действие должно быть оценено как превентивное, призванное избежать возможных неприятностей.

(3) (Прокурор) **Зачем** вы взяли пестик? – (Карамазов) Ну, темно (Q1). Ну, от собак (Q2) («Братья Карамазовы»).

Толкование: ‘Зачем (для чего) вы взяли пестик (Р)? – Чтобы в темноте не было страшно (Q1). Чтобы обороняться от собак (Q2)’.

2. Контрфактическое объяснение (КО).

Это особый вид объяснения, которое реализуется в ирреально-условном предложении, содержащего в себе частицу *бы* как показатель косвенного наклонения. Такие конструкции часто носят название контрфактических, поэтому мы и выбрали именно этот термин. КО можно было бы еще квалифицировать как косвенное объяснение, или объяснение от противного. Действительно, вместо конструкции типа *А, поэтому В* или *В, потому что А*, употребляется структура вида *Если бы не было А, то не было бы и В*. Частицы *не* и *бы*, нейтрализуясь, выражают положительное содержание. Следующие два примера могут послужить живым подтверждением того, что одну и ту

же каузальную структуру можно выразить двумя видами конструкций: индикативной (несовершенно-условное предложение) и неиндикативной.

(Иван) – *И знаешь, что я думаю? Не будь ты теперь хмелен* (эксплананс А), *ты бы и теперь меня не окликнул* (экспланандум В). (Стебельков) – *И правду ты сказал, Ваня, что если и подошел* (экспланандум В), *так только потому, что хмельной* (эксплананс А). («Униженные и оскорбленные»).

На первый взгляд может показаться, что в обоих случаях речь идет об обычном каузальном объяснении, с той лишь разницей, что в первом примере экспланандум и эксплананс представлены, так сказать, от противного, то есть с частицей *не*. И, тем не менее, КО отнюдь не являет собой просто неиндикативный вариант обычного объяснения, это двойная смысловая структура, которая объединяет в себе информацию о каузально связанных событиях реального мира с предсказанием (прогнозом) о том, что в некоем виртуальном мире, параллельном реальному, эти же события могли бы и не иметь место. В данном конкретном случае прогноз основан на простейшей аналогии: раньше проходил мимо, и сегодня мог бы пройти. Эти два вида информации локализируются в поверхностной и глубинной структуре ирреально-условного предложения: первая выражает прогноз, а вторая – каузальный блок. Правда, когда при непосредственном общении эта конструкция (как правило, с субъектом «Я») используется для особой вежливости или в целях извинения, прогностический компонент уходит в тень. В большинстве случаев он всегда присутствует, хотя и может ощущаться в большей или меньшей степени. Прогноз также часто сигнализирует о себе посредством употребления какого-нибудь модального элемента, типа *может быть*, указывающим на степень уверенности автора в своем предсказании.

Нами было также установлено, что каузирующий фактор А (причина) в КО обычно бенефактивно окрашен, и его аксиологическая характеристика определяется таковой следствия. Так, выпадение дождя может оцениваться как «плохое» событие (*Прогулка была бы более продолжительной, если бы не внезапно выпавший дождь*), и, наоборот, «хорошее» (*Если бы не внезапно выпавший дождь, расада бы вся погорела*). Причинный фактор провоцирует неприятность или способствует достижению добра (непосредственное причинение). Он может быть также препятствующим, мешающим достижению удачи или выгоды, и спасительным, если отменяет собой угрожающую опасность или неприятность (опосредованное причинение). Действие «плохих» и «хороших» причин может быть подчеркнуто посредством союзных комплексов с предлогами *из-за* и *благодаря*, которые включаются в формулу толкования: «Почему было В? Из-за того/ благодаря тому, что было А». В структурном аспекте ирреально-условные предложения разделились на четыре группы: с показателями отрицания в обеих частях, без показателей отрицания в обеих частях, с отрицанием в одной зависимой части и в одной главной. Каждая из этих групп была оформлена в качестве структурно-синтаксических моделей, несущих отдельные семантические блоки, или разновидности КО. Эти блоки отличаются разной семантической глубиной (прямая или опосредованная каузация), «игрой» оценочных факторов, большей или меньшей ошутимостью прогноза, амальгамированного с причинно-следственной основой. За недостатком места приведем два образца анализа примеров, иллюстрирующих лишь первую и третью модели, которые, кстати говоря, составляют большую часть нашего корпуса.

Первая модель. *Если бы не было А, то не было бы В, но // (к счастью) А было, и поэтому было В.* А – благоприятствующий, спасительный фактор.

(4) *Знаешь ли, Ваня, что я бы, может быть, и не решилась, если бы тебя не случилось сегодня со мной. Ты спасение мое* («Униженные и оскорбленные»).

Толкование: «Благодаря чему (кому) я решилась? Благодаря твоему появлению здесь тебе. Твое присутствие в нужное время сыграло роль спасительного фактора (колебание сменилось уверенностью)». Констатируя каузальную связь реализованных событий, автор делает прогноз о том, что в другом возможном мире все могло быть совершенно по-другому. Это объяснение выходит за рамки одного ирреально-условного предложения и представляет собой некий микротекст, благодаря наличию компонента, содержащего в себе аксиологический дигностик *спасение*, специфицирующего характер стимулирующей причины.

Третья модель. *Если бы не было А, то было бы В, но // (к несчастью) А было, и поэтому было В.* А – неблагоприятный фактор, помешавший благоприятному следствию.

(5) *Если бы князь был без нас (А), я уверен, он был бы достойнее и находчивее (В); теперь же что-то особенно дрожащее в улыбке его, может быть, слишком уж любезной, выдавало его* («Подросток»).

Толкование: «Почему/из-за чего князь не вел себя вполне достойно и находчиво (не-В)? Из-за нашего присутствия (А). Наше присутствие помешало ему вести себя достойно и находчиво». Показателем прогноза, и, более конкретно, эпистемического состояния прогноста выступает целое вводное предложение *я уверен*. В структурном плане единственным отступлением от прототипического образца является оформление зависимой части (А) в виде непредикативной конструкции, где отрицание выражено не соответствующей частицей, а лексически, посредством предлога *без*.

Подведем теперь некоторые итоги. Итак, мы рассмотрели два модуса объяснения, имеющие разное структурное оформление. Первый модус существует в двух разновидностях: каузальное и телеологическое объяснение. Семантические формулы, они же тесты: *Почему В (экспланандум)? Потому что А (эксплананс) и Для чего(Зачем) Р (экспланандум)?* Для того чтобы было Q (эксплананс). Второй модус (КО) отличается от первого тем, что в нем каузальный комплекс (реальный мир) спаян с предсказанием (виртуальный мир), что же касается семантической формулы контрфактического объяснения, то в основе своей она такая же, как и у обычного объяснения (чаще каузального, чем телеологического). Это свидетельствует о том, что и обычное, и контрфактическое объяснение действительно представляют собой одну и ту же ментально-дискурсивную процедуру, хотя их содержательные различия весьма значительны. В самом деле, для каузального блока в КО характерно оценочное осложнение и разная семантическая емкость (непосредственный и опосредованный характер причинения). Обычное объяснение особой семантической сложностью не отличается, но зато располагает широчайшей гаммой средств своего воплощения – от фрагмента предложения до микротекста, лишь бы в них фигурировал (или подразумевался) глагол-сказуемое в изъявительном наклонении. КО существует лишь в ирреально-условной конструкции, которая должна соответствовать единому синтаксическому и грамматическому стандарту.

Источники и литература

1. Рагозина И. Ф. «Если б да кабы...»: Об одном подходе к анализу контрфактических условных предложений / Рагозина И. Ф. // Логический анализ языка. Между ложью и фантазией // Отв. редактор Н. Д. Арутюнова. – М.: Индрик, 2008. – С. 597-607.
2. Рагозина И. Ф. Контрфактическое объяснение в ирреально-условном предложении (на материале русского и французского языков) / Рагозина И. Ф. // ВЯ. – 2010. – № 1. – С. 46-60.
3. Радзиевская Т. В. Прагматические свойства высказывания-объяснения / Радзиевская Т. В. // Каузальность и структура рассуждений в русском языке: межвузовский сборник научных трудов / Российский государственный гуманитарный университет. – М.: 1993. – С. 167-171.
4. Вригт Г. Х., фон. Логико-философские исследования: Избранные труды / Вригт Г. Х. – М.: Прогресс, 1986. – 964 с.

УДК-378.126

Разуваева Т. Н., Фастовская Т. Б.

ОПЫТ ВНЕДРЕНИЯ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА ПРИ ПОСТРОЕНИИ МОДУЛЬНОЙ ПРОГРАММЫ ПО ПРАКТИЧЕСКОЙ ГРАММАТИКЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА ДЛЯ СТУДЕНТОВ ПЕРЕВОДЧЕСКОГО ОТДЕЛЕНИЯ

Компетентностный подход к организации учебного процесса ориентирован на личность обучающегося и призван создавать возможности для реализации личностных стремлений, достижений и амбиций в профессиональной деятельности. Данный подход создает условия для международного сотрудничества в области современных языков.

Ключевые слова: компетентностный подход, грамматическая компетентность, модульная программа, практическая грамматика.

Комплексний підхід до організації навчального процесу орієнтований на особистість навчачогося і зобов'язаний давати умови для реалізації особистих стремлень, досягнень і амбіцій в ході професійної діяльності. Даний підхід дає умови для міжнародного співробітства в області мов.

Ключові слова: компетентностний підхід, граматична компетентність, модульна програма, практична граматика

The competence approach applied to the syllabus is directed to a student. The main purpose of this approach is to create possibilities for a student to acquire the level of language performance necessary to succeed in making a career. The competence approach helps to develop international cooperation in the field of modern language study.

Key words: competence approach, grammar competence, grammar in use (practical grammar)

Одной из приоритетных задач российской высшей школы является вхождение в единое европейское образовательное пространство. В рамках решения этой задачи кафедра лингвистики переводческого отделения факультета лингвистики и словесности пединститута ЮФУ на протяжении нескольких лет занимается разработкой компетентностной модели лингвиста-переводчика. Целью настоящей статьи является обобщение опыта разработки компетентностной программы по практической грамматике и её апробации в учебном процессе.

Компетентностный подход к организации учебного процесса ориентирован на личность обучающегося, он призван создавать возможности для реализации личностных стремлений, достижений и амбиций в профессиональной деятельности. Компетентностный подход создает условия для международного сотрудничества в области современных языков. Разработка отечественных критериев оценки уровня владения языком обеспечивает признание квалификационных характеристик, полученных в различных учебных заведениях, и может способствовать развитию взаимопонимания между представителями разных культур. В отечественной педагогической науке принято определение компетентностного подхода, данное И. А. Зимней: «Компетентностный подход – это направленность образования на развитие личности обучающегося в результате формирования у него компетентности при решении профессиональных и социальных задач» [4, с. 25].

В открытом обществе раскрываются огромные возможности для развития личности. Создание языкового европейского пространства выдвигает высокие требования к уровню владения иностранным языком, поскольку Общая Европа характеризуется многоязычием и поликультурностью. Язык – это не набор слов и правил их употребления. Основная функция языка – служить средством человеческого общения – выступает на первый план. Это значит, что языковая компетенция неразрывно связана с общекультурной компетенцией человека. Весь багаж (background), представляющий собой совокупность национальных, социальных и других особенностей, интегрируется в поликультурную компетентность, а языковая компетенция индивидуума становится частью многоязычной компетенции. Подробное рассмотрение понятия «языковая компетенция» мы находим в работах ряда лингвистов, психологов, педагогов. Так, Е. М. Бастрикова проводит подробный экскурс в процесс становления коммуникативной компетенции, показывает, что в различные периоды изучения языка лингвисты ставили разные задачи, изучали разные стороны языка. [3, с. 43].

Итак, мы определяем ряд основных положений, которые легли в основу создания компетентностной модели лингвиста-переводчика.

- Компетенции представляют сумму знаний, умений и личностных качеств, позволяющих человеку совершать различные действия.

- Общие компетенции не являются языковыми, они обеспечивают любую деятельность, включая коммуникативную.

- Коммуникативные языковые компетенции позволяют осуществлять деятельность с использованием языковых средств.

- Под контекстом понимается спектр событий и ситуативных факторов, внутренних и внешних по отношению к человеку, на фоне которых осуществляются коммуникативные действия.

- Под речевой деятельностью понимается практическое применение коммуникативной компетенции в определенной сфере общения в процессе восприятия и порождения текстов (устных и письменных), направленное на выполнение конкретной коммуникативной задачи.

- Виды коммуникативной деятельности предполагают реализацию коммуникативной компетенции в процессе восприятия и порождения текстов в целях решения коммуникативной задачи общения в определенной сфере деятельности.

- Задача определяется как целенаправленное действие, необходимое для получения конкретного результата.

- Каждой из этих категорий должно уделяться внимание в процессе обучения иностранному языку. Однако для каждого этапа обучения может быть выбран свой ряд приоритетных критериев.

Исходя из того, что речь это деятельность, **грамматическая компетенция** реализуется в результате сознательной деятельности говорящего, проецирующего себя на конкретную ситуацию общения.

Грамматическая компетенция является составной частью лингвистической компетенции. В ОЕК [5] дается определение грамматической компетенции как знания грамматических элементов языка и умения их использовать в речи. Она включает в себя способность понимать и выражать коммуникативный смысл, оформляя его в виде фраз и предложений, построенных по законам данного языка с использованием его грамматических средств. Пользователь языка начинает коммуникацию с целью реализации своих коммуникативных потребностей в конкретных ситуациях, относящихся к различным сферам. Насколько грамматически корректно составлено высказывание, настолько четко сформулирована мысль и настолько успешно состоялась коммуникация.

Традиционно в грамматическом содержании образованию выделяют морфологию и синтаксис. Морфология изучает внутреннюю организацию слов, синтаксис – сочетаемость и порядок следования слов в предложении. Способность строить предложения для передачи определенного значения является основной составляющей грамматической компетенции. Более детально содержание грамматического материала можно разделить на: части речи, способы формообразования, вариации морфем, словообразование, грамматические категории (время, залог, наклонение, залог, падеж, число и др.), синтаксис (типы предложений, косвенная речь, согласование времен, порядок слов, члены предложения), структуру слов, словосочетаний и предложений, грамматические процессы и т. д.

Выступая как часть лингвистической компетенции, грамматическая компетенция характеризуется взаимосвязью с другими компетенциями, входящими в структуру иноязычной коммуникативной компетентности лингвиста. Так, грамматическая корректность напрямую зависит от социолингвистического аспекта (e.g. использование сослагательного наклонения в определенных функциональных стилях речи) или межкультурного (e.g. учет кросскультурных различий выражения долженствования в русском и английском языках). Грамматическая корректность также зависит от правильности выбранной стратегии. Выбор грамматических структур в ряде случаев определяется коммуникативной целью высказывания, т. е. дискурсивным компонентом.

Для определения эволюции грамматической компетенции студента-лингвиста мы использовали следующую шкалу ОЕК, иллюстрирующую грамматическую правильность речи:

	ГРАММАТИЧЕСКАЯ ПРАВИЛЬНОСТЬ РЕЧИ
2	<i>Стабильно высокий уровень грамматической правильности сложной речи, даже если внимание учащегося сосредоточено на чем-то другом (например, планирование дальнейшего высказывания, наблюдение за реакцией собеседников).</i>
1	<i>Стабильно высокий уровень грамматической правильности речи: ошибки допускаются редко.</i>
2	<i>Хороший уровень контроля: учащийся допускает немногочисленные ошибки и незначительные неточности в построении предложений, которые сам может исправить.</i>
	<i>Относительно высокий уровень грамматической правильности. Учащийся не допускает ошибок, искажающих смысл высказывания.</i>
1	<i>Достаточно грамотная речь в знакомых ситуациях общения. Заметное влияние родного языка. Ошибки допускаются, но общий смысл высказывания ясен.</i>
	<i>Достаточно грамотное употребление определенного числа стандартных конструкций, связанных с наиболее предсказуемыми ситуациями.</i>
2	<i>Правильно использует простые грамматические конструкции, однако систематически допускает типичные ошибки (например, путает времена, неправильно оформляет согласование), тем не менее общий смысл высказывания обычно ясен.</i>
1	<i>Может использовать ограниченное число простейших заученных конструкций и моделей предложений.</i>

Развитие грамматической компетенции студента-лингвиста происходит главным образом в рамках дисциплины практическая грамматика английского языка. Курс практической грамматики изучается с 1 по 5 семестр, что соответствует уровням: 1 семестр – базовый (A2 ОЕК), 2 семестр – средний (B1), 3-4 семестры – средний продвинутый (B1+ – B2), 5 семестр – продвинутый (B2-C1). По завершении курса студент овладевает основными грамматическими структурами английского языка и способен использовать их в письменной и устной коммуникации более или менее свободно. Развитие грамматической компетенции студента-лингвиста идет по пути усложнения грамматического материала (e. g. грамматический разбор простого предложения в 1-2 семестрах и сложноподчиненных предложений в 5 семестре), учета коммуникативной функции грамматических категорий, сравнительно-сопоставительного изучения грамматических явлений родного и иностранного языка, увеличения разнообразия употребляемых конструкций, **беглости и правильности их использования.**

Итак, можно обобщить принципы и подходы к формированию грамматической компетенции:

Грамматическая компетенция – составная часть языковой и более широко, иноязычной коммуникативной компетентности личности, ею невозможно овладеть в отрыве от других составляющих, она может быть лишь выделена в отдельный блок в силу своей специфики.

Грамматическая компетенция формируется на разных уровнях владения языком, ее составляющие проходят количественные и качественные стадии формирования. Цель грамматической компетенции – обеспечить адекватное, грамматически корректное восприятие и производство речи, что напрямую обеспечивает успех коммуникативной деятельности.

При отборе изучаемых грамматических элементов, категорий, структур, процессов, отношений учитывается связь преподавания практической грамматики с другими языковыми дисциплинами (практической фонетикой и практикой устной и письменной речи английского языка).

В ходе преподавания практической грамматики компетенции формируются по всем четырем видам речевой деятельности (таблица)

Компетенции

Чтение

Я умею прочитать простой текст с целью получения информации

Я понимаю простой описательный/ фабульный текст, могу составить план пересказа и передать содержание текст

Я могу охарактеризовать героев, оценить их поступки

Монолог

Я умею рассказывать простые небольшие истории по пройденной тематике

Я могу в простой форме объяснить свои намерения и

Виды учебных заданий

Прочитайте текст, выпишите незнакомые слова

Выберите из текста примеры, иллюстрирующие употребление модальных глаголов и определите их значение и роль в формировании темы повествования

Выберите из текста предложения, характеризующие героев, выделите предикативный центр, определите тип сказуемого

Составьте вопросы четырех типов по содержанию текста. Дайте краткий пересказ отрывка в косвенной речи

Составьте рассказ о проведенном выходном дне (в прошедшем времени)

Поделись планами на каникулы (выходные, праздники)

поступки
Я могу кратко передать содержание прочитанного/
услышанного
Я могу описать ситуацию, дать оценку событиям и
поступкам

Диалог

Я умею вести диалог по пройденной тематике
Я использую формулы общения, принятые в стране
изучаемого языка
Я могу выразить свое отношение к ситуации
Я могу реагировать на реплики собеседника

Письмо

Я могу написать открытку (электронное письмо)
друзьям и знакомым с информацией о себе и могу
расспросить их о новостях
Я могу передать содержание прочитанного отрывка
и выразить свое отношение
Я могу составить приглашение, передать вежливый
отказ от приглашения

Аудирование

Я понимаю высказывания моего собеседника в
ситуациях повседневного общения
Я понимаю краткие сообщения по пройденной
тематике
Я понимаю простой связный текст с некоторым
количеством незнакомых слов

Составьте ситуацию, объяснив мотивы своего поведения,
используя модальные глаголы
Проиллюстрируйте пословицу или поговорку
Составьте пересказ главы из книги домашнего чтения а) от
1 лица, б) от 3 лица, в) в настоящем времени, г) в прошедшем
времени

Составьте диалог по заданной ситуации
Используйте стратегии переспроса, уточнения, объяснения
Выразите свое отношение к ситуации
Обсудите планы на выходные, используя формы выражения
действия в будущем
Обсудите просмотренный фильм (прочитанную книгу),
используя формулы согласия/несогласия

Напишите письмо другу, используя правильный формат
а) о первом дне в университете, б) об учебе, в) о новых друзьях,
г) о планах на каникулы
Составьте план пересказа текста
Передайте содержание прочитанного, закончите рассказ
Дайте оценку прочитанному
Сообщите в письме о событиях, происходивших с Вами во время
поездки, используя клише неофициального стиля речи
Расспросите друга о его новостях и ближайших планах
Напишите письмо с благодарностью за приглашение, вежливо
отклоните его

Обсудите прослушанное
Выскажите мнение по диалогу, составленному Вашими
товарищами
Задайте уточняющие вопросы по прослушанному сообщению
Ответьте на вопросы по прослушанному тексту
Заполните лист контроля по прослушанному тексту
Передайте содержание прослушанного в косвенной речи

Построение программы по практической грамматике основано на модулях, каждый из которых имеет свою систему контроля, предполагающую набор определенного количества кредитов, позволяющий оценить уровень компетенций. Оцениванию подлежат обязательные виды учебной деятельности, к которым можно отнести следующие: самостоятельная работа по изучению материала, результаты которой проявляются в аудиторной работе; выполнение домашних заданий практической направленности; активное участие в аудиторной работе; прохождение всех модулей программы и всех этапов контроля.

Факультативные виды деятельности носят консультационный характер и оцениванию не подлежат. К ним можно отнести следующие: индивидуальные консультации; выполнение дополнительных заданий; прохождение тренировочных компьютерных тестов.

Таким образом, кредитно-модульное построение дисциплины позволяет регулировать процесс прохождения материала и дает возможность оценивать степень сформированности грамматической компетенции.

Источники и литература

1. Байденко В. И. Концептуальная модель государственных образовательных стандартов в компетентностном формате (дискуссионный вариант): Материалы ко второму заседанию методологического семинара / В. И. Байденко. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 145 с.
2. Байденко В. И. Компетентностный подход к проектированию государственных образовательных стандартов высшего профессионального образования (методологические и методические вопросы) / Байденко В. И. – М, 2005. – 59 с.
3. Бастрикова Е. М. Коммуникативная компетенция как лингводидактический феномен. Русская сопоставительная филология: Лингвокультурологический аспект / Казан. гос. ун-т. Филол. фак-т / Е. М. Бастрикова. – Казань: Казан. гос. ун-т, 2004. – 246 с.
4. Зимняя И. А. Ключевые компетенции как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. Авторская версия / И. А. Зимняя. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 220 с.
5. Общеевропейские компетенции владения иностранным языком: изучение, обучение, оценка. – Страсбург: Департамент по языковой политике, 2003. – 256 с.
6. Common European Framework of Reference for languages: Learning, teaching, assessment. – Strasbourg: CUP, 2001. – 256 p.

УДК 378.147

Романова Н. Н.

МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫЕ ОСНОВЫ ЛИНГВОДИДАКТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-КОММУНИКАТИВНОЙ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ В РОССИЙСКИХ ТЕХНИЧЕСКИХ ВУЗАХ

Представлена инновационная лингводидактическая система профессионально-коммуникативной подготовки специалистов в технических вузах России. Категориально-уровневая концепция образовательного процесса рассмотрена в качестве методической основы указанной системы. Названная концепция интегрирует достижения лингвистических и психолого-педагогических наук и обеспечивает адекватность языкового обучения динамике коммуникативных потребностей студентов.

Ключевые слова: профессионально-коммуникативная подготовка специалистов, лингводидактическая система, категориально-уровневая концепция обучения.

У статті представлена інноваційна лінгводидактична система професійно-комунікативної підготовки спеціалістів в технічних вищих Росії. Категоріально-рівнева концепція освітнього процесу розглянута в якості методичного підґрунтя вказаної системи. Названа концепція інтегрує досягнення лінгвістичних і психолого-педагогічних наук та забезпечує адекватність мовного навчання динаміці комунікативних потреб студентів.

Ключові слова: професійно-комунікативна підготовка спеціалістів, лінгводидактична система, категоріально-рівнева концепція навчання.

The innovative linguodidactic system for training professional communication to specialists in the Russian technical universities is presented. The education category-and-level concept is considered as the methodical base of this system. The named concept integrates the achievements of linguistics, psychology and pedagogy and guarantees that the language training corresponds to the dynamics of students communicative demands.

Key words: training professional communication, the linguodidactic system, the education category-and-level concept.

Для специалистов технического профиля, осуществляющих организационно-управленческую деятельность в сфере производства и технологий, практическую значимость имеют навыки и умения грамотного и эффективного использования языковых средств для извлечения, обработки, продуцирования и ретрансляции специальной информации в соответствии с потребностями профессионального общения. В этой связи языковая и речевая составляющие определяются как важнейшие инструментальные компоненты комплексной профессионально-коммуникативной компетенции специалистов, что в свою очередь делает актуальной разработку научной системы формирования указанного вида компетенции посредством *профессионально-коммуникативной подготовки специалистов* (далее – ПКПС) в лингвообразовательной среде российского вуза. Системный подход к ПКПС определяет необходимость педагогического управления указанным процессом на этапах проектирования, реализации и контроля языковой учебной деятельности. Эффективность такого управления обеспечивается знанием методологических и научных основ лингвообразовательного процесса в высшей школе.

Отмеченные факторы обусловили постановку проблемы исследования, которая заключается в необходимости обобщения комплекса теоретико-методологических предпосылок для обоснования целостной и технологичной лингводидактической системы ПКПС технического профиля. Необходимым организационно-педагогическим условием для моделирования теоретической базы обучения студентов профессиональной коммуникации является выявление междисциплинарных основ формирования системы ПКПС, включающих лингводидактические и психолого-педагогические аспекты.

В целях конкретизации названных условий закономерно обращение к анализу *функционирования современного русского языка и профессионального дискурса* как основы научно-предметного содержания лингвистических дисциплин в системе ПКПС. Отмечается, что научное исследование вопросов становления и развития языка прошло «путь от исторического подхода в лингвистике, принятого в конце XIX в., через синхронический подход XX в. к комплексному диасинхроническому подходу, установившемуся в конце XX – начале XXI вв.» [1, с. 62]. Такой интегративный подход позволяет объективировать процесс и результаты научной интерпретации законов языкового развития.

Действие указанных законов проявляется себя в практике речевого общения, в том числе профессионального. «Один из них – закон системности; другой – закон традиций, сдерживающий инновации; далее – закон аналогии, подрывающий основы закона традиций, а также действуют законы экономии (наименьших усилий в выражении мысли) и противоречий (готовящий как бы «взрыв» изнутри)» [2, с. 4]. Так, проявлением закона традиции служит сохранение ударения в глагольных формах (*программное обеспечение, гофрированная пластина*), закона аналогии – уподобление одной формы другой (ср.: *обнаружение* [вм. *обнаружение*]; *дозиметр* [вм. *дозиметр*] и *курвиметр*), закона речевой экономии – употребление усеченных форм (*оцифровка* – перевод данных в цифровой формат), аббревиатур (*ПК* – персональный компьютер, *САПР* – система автоматизированного проектирования).

Наряду с действием названных законов в русском языке активно происходят разнонаправленные процессы, среди которых выделяется тенденция к упорядочению языка в сторону большего аналитизма при сохранении в целом присущей ему синтетичности. Полярность этих тенденций отражает диалектику развития языка, история которого отмечена неоднократной аккомодацией системы путем саморегуляции аналитических и синтетических механизмов. И сейчас действие этих механизмов, как правило, осуществляется одновременно: например, официальная письменная речь не допускает склонения аббревиатур на согласный (*по требованиям ГОСТ / по ГОСТ*), а в разговорной речи и СМИ широко представлены их флексивные варианты (*по требованиям ГОСТа / по ГОСТу*). Действием названных механизмов вызваны изменения на всех уровнях языковой системы, и на каждом наблюдаются как естественные эволюционные трансформации норм, так и неоправданные искажения, отражающие сбои в функционировании системы.

В связи со сказанным отмечается необходимость убеждения учащихся в том, что нарушение норм вследствие их плохого усвоения или пренебрежения ими расшатывает языковую систему и ослабляет ее способность служить средством оформления речемыслительной деятельности носителей языкового сознания, их взаимодействия. Последнее осуществляется в коммуникативном пространстве, в котором «языковая личность может реализовать в соответствии с принятыми в данном социуме языковыми, когнитивными и прагматическими правилами необходимые потребности своего бытия» [3, с. 255].

Анализ состояния и тенденций развития языка с точки зрения его способности обслуживать «потребности бытия», в том числе в профессиональной сфере, определяет отбор тематически актуального, лингвистически нормативного и продуктивного языкового материала, его лингводидактическую интерпретацию в содержании обучения субъектов образовательной деятельности высшей технической школы с учетом их многокритериальной типологии.

В развитие последнего положения целесообразно обращение к анализу *динамики социолингвистических и психовозрастных характеристик* студентов как важного организационно-педагогического условия организации их профессионально-коммуникативной подготовки в вузе.

Студенчество как наиболее динамично развивающийся молодежный социум характеризуется активным взаимодействием с другими социальными группами и ассимиляцией всех заметных явлений в речевой практике современности. Так, по данным социолингвистических исследований [4; 5], уровень речевого общения студентов указывает на существование в нем двух противоположных тенденций: негативная отражает распространение девиационных процессов в речевом поведении общества, положительная – осознание студентами неудовлетворительного состояния речевой культуры (собственной и общества), стремление к повышению ее уровня как важного фактора успешной реализации в профессии и социуме.

В свете сказанного безусловную значимость приобретает проблема адаптации образовательной, в том числе лингвокультурной, среды вуза к динамике объективных характеристик субъектов учебной деятельности.

Осмысленная психолого-педагогической наукой дифференциация особенностей учебно-познавательной деятельности студентов, их личностного и профессионального становления на последовательных курсах позволяет методически грамотно выстраивать стратегию и тактику ПКПС в высшей технической школе. Иллюстрацией этого служит пример структурирования для различных этапов обучения содержания дисциплины «Русский язык и культура речи», модули которой коррелируют со ступенчатостью вузовского образовательного процесса и динамикой коммуникативных потребностей его субъектов.

Так, на 1-м курсе, решающем задачи приобщения недавних абитуриентов к студенческой жизни, поведение субъектов высшей школы отличается отсутствием навыка самостоятельной регуляции своей учебно-коммуникативной деятельности, неумением конспектировать лекции, работать с учебниками, добывать знания из книжных первоисточников, четко и ясно излагать свои / чужие мысли. С учетом этого содержанием лингвистической работы на данном образовательном этапе является базовый модуль дисциплины «Русский язык и культура речи» – «Основы языковой и речевой культуры», включающий вопросы нормативности общелитературного языка в устной и письменной формах речи, составления личных деловых документов (автобиографии, заявления, объяснительной записки), вторичных безоценочных научных текстов (плана, тезисов, конспекта) на материале учебных текстов общеобразовательных наук.

На 2-м курсе, самом напряженном по аудиторной нагрузке, студенты активно включаются во все формы учебно-воспитательного процесса в вузе, формирующие их широкие культурные запросы, развивающие естественным образом их языковое сознание и способности. Содержание лингвистической работы на данном этапе составляют те же аспекты базового модуля дисциплины с превалированием профильных для вуза дидактических текстовых материалов.

На 3-м курсе, отмеченном завершением процесса адаптации к вузовской среде и началом специализации, укрепляется интерес студентов к научной работе как отражение развития их профессиональных устремлений. Содержание лингвистической работы на этом этапе определяет аспектный модуль дисциплины «Русский язык и культура речи» – «Язык делового и научного общения», включающий вопросы нормативности устной и письменной коммуникации по направлению подготовки учащихся, составления личных и информационно-справочных деловых документов (расписки, доверенности, докладной / служебной записки), вторичных учебно-научных профильных текстов с элементами оценки (аннотации, рецензии, реферата).

На 4-м курсе, реально приобщающем субъектов ВПО к специальности в период прохождения учебной практики (а для бакалавров завершающем их обучение в вузе), для студентов характерен активный поиск рациональных путей и форм специальной подготовки. Содержанием лингвистической работы здесь являются те же вопросы аспектного модуля дисциплины с превалированием практических аспектов устной и письменной коммуникации по специальности учащихся, составления информационно-справочных и организационно-распорядительных деловых документов (деловых писем, договоров / контрактов), первичных учебно-научных текстов по направлению / специальности подготовки (курсовая / дипломная работа).

На 5 / 5-6-м курсах, завершающих подготовку специалистов / магистров, перспектива скорого окончания вуза формирует четкие практические установки учащихся на будущий род деятельности, актуализирует ценности, связанные с их профессиональным и социальным статусом. Многие совмещают учебу с работой в производственных / сервисных структурах, ведут научные исследования на кафедрах вуза / в базовых научно-производственных организациях. Содержанием лингвистической работы здесь становится специальный модуль дисциплины «Русский язык и культура речи» – «Речевое оформление квалификационной научной работы», включающий вопросы нормативности деловой и научной речи по специальности учащихся, составления информационно-справочных и организационно-распорядительных деловых документов (актов, протоколов, инструкций, технических заданий, деловых писем, договоров / контрактов), первичных научных текстов по специальности (дипломная работа / магистерская диссертация, статья / доклад).

Еще одним важным организационно-педагогическим условием ПКПС в высшей технической школе, является учет лингвокогнитивных и психофизиологических особенностей субъектов технического образования в организации языковой работы. В частности, значимым для процесса обучения является своевременное выявление и учет выраженных физиологических особенностей обучающихся (например, пониженный уровень слуха или зрения, нарушение опорно-двигательного аппарата и др.). Оптимальным методическим решением вопроса является гибкая, адаптивная схема организации учебного процесса, в которой комбинируется автономная на довузовском и младших курсах вузовского этапа подготовка указанной категории учащихся в моносоставных (по соответствующему критерию) группах с последующим их включением в стандартные студенческие группы. Например, по такой схеме в МГТУ им. Н. Э. Баумана организована работа со слабослышащими учащимися, профессионально-коммуникативная подготовка которых строится по пролонгированной модели и программам последовательных – коррекционных и типового – языковых курсов.

Для организации эффективного обучения существенное значение имеет также выявление когнитивных и учебных стилей, определяющих различия в восприятии и усвоении субъектами образовательной деятельности учебного материала. Анализ достижений нейро- и психолингвистики [6; 7; 8] и опыта работы с различными контингентами учащихся технических вузов подтверждает справедливость дифференциации психолингводидактикой двух типов овладения речевой коммуникацией: «коммуникативно-речевого», ориентированного на интенсивное речевое общение, и «когнитивно-лингвистического», склонного к аналитическому освоению языковой системы.

И хотя такое деление носит условный характер, указывая лишь на преимущественную выраженность тех или иных признаков в конкретной стратегии освоения речевого материала, отмеченное расхождение общих приоритетов определяет дальнейшую дифференциацию анализируемых типов. Так, для «коммуникативного» характерна активность и инициативность в речевом общении, быстрота и свернутость ответных реакций, их произвольность и импульсивность, что часто снижает качество речи; «лингвистический» тип, напротив, характеризуется некоторой пассивностью вербальной коммуникации, но при этом произвольностью и развернутостью речевых действий, более высоким их качеством. Эти данные психолингвистики имеют большую практическую значимость при определении оптимальных «образовательных траекторий», «маршрутов», эффективных стратегий и тактик ПКПС: в обучении «лингвистов» акцент делается на логико-дискурсивное усвоение структуры знаний, умений и навыков с доминированием «знаниевого» компонента; в обучении «коммуникативистов» – на ассоциативно-вербальное усвоение курса с доминированием операционно-деятельностного компонента.

Однако такая идеальная схема организации языковой работы возможна лишь в малочисленных и однородных учебных группах, например, при обучении иностранных стажеров профилирующих кафедр языку специальности. В случае с российскими студентами рассматриваемая схема не может быть реализована в условиях традиционной поточно-групповой организации учебного процесса; она возможна лишь при обучении определенных категорий учащихся (например, слабослышащих) или при аспектном обучении (в элективные курсы).

Основные результаты исследования состоят в теоретической разработке и экспериментальном обосновании системно-уровневой лингводидактической системы ПКПС на базе интеграции данных социо- и психолингвистики, психологии, педагогики, андрагогики, акмеологии о свойствах субъектов учебной деятельности в высшей школе. Учет динамики психовозрастных характеристик студенчества как коллективного субъекта ВПО позволяет актуализировать содержание языкового образования, а учет когнитивных и учебных стилей учащихся, их психофизиологических и личностных особенностей – индивидуализировать лингвообразовательный процесс и повышать его эффективность.

Источники и литература

1. Володарская Э. Ф. Лингвистический и социолингвистический образ русского языка: прошлое и настоящее / Э. Ф. Володарская // Язык, культура, общество: IV Междунар. науч. конф., 27-30 сент. 2007 г.: тезисы докл. – Т. 2. – М.: РАН: РАЛН, 2007. – С. 54-81.
2. Балыхина Т. М. Русский язык на рубеже тысячелетий: активные процессы в современном русском языке / Т. М. Балыхина // Совершенствование методики преподавания русского языка в высших учебных заведениях КНР: Сб. науч.-метод. статей. – М.: Изд-во РУДН, 2006. – С. 3-12.
3. Прохоров Ю. Е. Действительность. Текст. Дискурс. РКИ: Науч. издание / Ю. Е. Прохоров. – М.: ГосИРЯ им. А. С. Пушкина, 2003. – 266 с.
4. Химик В. В. Язык современной молодежи / В. В. Химик // Современная русская речь: состояние и функционирование: Сб. аналит. материалов. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2004. – С. 7-66.
5. Семенов В. Е., Юрков Е. Е. Русская речь в современной России: тенденции развития (по результатам социологического исследования) / В. Е. Семенов, Е. Е. Юрков. – СПб.: Политехника, 2004. – 45 с.
6. Прибрам К. Языки мозга: Эксперименты, парадоксы и принципы нейропсихологии / К. Прибрам; пер. с англ. – М.: Прогресс, 1975. – 464 с.
7. Жинкин Н. И. Язык. Речь. Творчество: Избранные труды: Исследования по семиотике, психолингвистике, поэтике / Н. И. Жинкин. – М.: Изд-во «Лабиринт», 1998. – 368 с.
8. Горелов И. Н., Седов К. Н. Основы психолингвистики: Уч. пособие / И. Н. Горелов, К. Н. Седов. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Лабиринт, 2001. – 303 с.

УДК 811.161.1'42

Романова Т. В.

КАТЕГОРИАЛЬНЫЙ СТАТУС ВРЕМЕНИ И ПРОСТРАНСТВА В «КОЛЫМСКИХ ТЕТРАДЯХ» В. ШАЛАМОВА

В данной статье выявляются ментальные механизмы моделирования в текстах В. Шаламова пространственно-временного континуума, принципы осмысления и характеристики времени.

Ключевые слова: время, пространство, пространственно-временной континуум, индивидуально-авторская картина мира.

У цій статті виявляються ментальні механізми моделювання у текстах В. Шаламова просторово-часового континууму, принципи усвідомлення та характеристики часу.

Ключові слова: час, простір, просторово-часовий континуум, індивідуально-авторська картина світу.

The article reveals mental mechanisms of modeling the spatio-temporal continuum in texts by V. Shalamov, the principles of perceiving time and its characteristics.

Key words: time, space, spatio-temporal continuum, the author's individual world conception.

Данная публикация посвящена проблеме категориального статуса времени и пространства и специфики их концептуализации в индивидуально-авторской картине мира. Целью публикации является доказательство того, что названные категории имеют не только онтологическую природу, но и аксиологическую. Одна из важных задач статьи – выявление и анализ системного взаимодействия семантических признаков лексических единиц *время* и *пространство*, знака-композиата *тюремное время* в текстах В. Шаламова.

В рассказе «Подполковник Фрагин» В. Т. Шаламов пишет «Я прожил всю жизнь с резко выраженным чувством справедливости, не умею различать масштабы событий» [1, с. 419]. Именно это «чувство» моделирует в текстах Шаламова пространственно-временной континуум, определяет принципы осмысления и характеристики времени и связанных с ним явлений природного мира, человеческого бытия. Во-первых, время в авторской картине мира воспринимается через призму пространства, бытия, природных реалий «Пространство и время на Крайнем Севере – величины схожие. Часто пространство меряют временем – так делают кочевые якуты – от сопки до сопки шесть переходов. Все, живущие около главной артерии, шоссе/дороги, измеряют расстояние перегонами автомашины» [1, с. 54]. Время у Шаламова – та среда, в которую погружено все человеческое существование. По этой причине восприятие мира ограничено рамками *тюремного времени*. Через этот образ воспринимается, постигается концептуальная сущность универсального понятия «время» и связь его с пространством:

«Тюремное время – длинное время. Тюремные часы бесконечны, потому что бессюжетны. Жизнь, смещенная в промежуток времени от подъема до отбоя, регламентирована строгим регламентом, в этом регламенте скрыто некое музыкальное начало, некий ровный ритм тюремной жизни, вносящий организующую струю в тот поток индивидуальных душевных потрясений, личных драм, внесенных извне, из шумного и разнообразного мира за стенами тюрьмы. В эту симфонию острога входят и расчерченное на квадраты звездное небо, и солнечный зайчик на стволе винтовки часового, стоящего на караульной вышке, похожей по своей архитектуре на высотные здания. В эту симонию входит и незабываемый звук тюремного замка, его музыкальный звон, похожий на звон старинных купеческих сундуков. И многое, многое другое.

В тюремном времени мало внешних впечатлений – потому после время заключения кажется черным провалом, пустотой, бездонно ямой, откуда память с усилием и неохотой достает какое-нибудь событие. Еще бы – ведь человек не любит вспоминать плохое, и память, послушно выполняя тайную волю своего хозяина, задвигает в самые темные углы неприятные события. Да и события ли это?

Масштабы понятий смещены, и причины кровавой тюремной ссоры кажутся вовсе непонятными «постороннему» человеку. Потом это время будет казаться бессюжетным, пустым будет казаться, что время пролетело скоро, тем скорее пролетело, чем медленнее оно тянулось [1, с. 110-111].

В знаке – композите *тюремное время* соположены семы «пространство»-«время». Семные компоненты лексемы *тюрьма* (совмещены значения «пространство» и «время» – наведение сем) определяют и уточняют видовые (дифференциальные) и эмоционально-оценочные (коннотативные), а также потенциальные семные составляющие лексемы *время*.

Самым частотным семантическим признаком выступает «продолжительность», «длина», «протяженность». Данная характеристика амбивалентна. С одной стороны, эта продолжительность воспринимается как «бесконечность» (с т.зр. внутреннего субъекта время «тянется», в прямом значении свойство конкретного предмета, констатирующего его протяженность в пространстве; перенос признака из одной координаты, вектора, пространства в другую – время), с другой стороны – как «ограниченность» пространства и времени («тюремное время» – «время в тюрьме» – «время заключения», распорядком дня, от разнообразного мира, от внешних впечатлений. См. аксюморон «регламентирована регламентом» (с т.зр. внутреннего субъекта время «пролетело скоро», т.к. оно не запоминается перцептору – повествователю по причине его «бессюжетности», «бессодержательности», «однообразия». Причем, такие универсальные признаки времени, как «цикличность», «регламентированность» в номинации – «тюремное время» определяются тюремным распорядком, а не природным циклом и его социальной функцией. Именно поэтому

в концептуальном наполнении сочетания *‘тюремное время’* практически не реализуется схема членения суточного круга (см. далее). Определяющим является видовой признак *‘скорость движения’* – *‘летит’/‘тянется’*, опять же коррелирующий с характеристикой пространства (движения в пространстве). Пространство – форма, способ существования времени. Из традиционных звуковых, цветовых, погодных характеристик, входящих в концептуальное поле «время», как единичные используются звуковые (*‘симфония’*, *‘звук тюремного замка’* и цветовые (*‘черное’*, *‘темное’*), что подчеркивает однообразие и мрачность пространства тюремного времени. Время наделяется пространственными метафорическими характеристиками *‘бездонная яма’* – хранилище, *‘откуда память с усилием и неохотой достает какое-нибудь событие’* (имплицитные оценочные семы *‘неприятное’*, *‘плохое’*); *‘пустота’* (сема *‘незаполненность содержанием’*); *‘черный провал’*; *‘ограниченность’ от разнообразного мира, от внешних впечатлений, ‘тянется’*. Часовой механизм, отсчитывающий, измеряющий тюремное время уподобляется *‘географической сетке меридианов и параллелей, на которой расчерчены острова и континенты наших жизней’*. Два природных объекта (явления) определяют и символизируют суточное движение тюремного времени признак, *‘степень освещенности’*, *‘расчерченное на квадраты звездное небо’* и *‘солнечны зайчик на стволе винтовки часового’* (наведение сем *‘пространство’* и *‘время’*).

Оценочно-эмоциональный компонент концепта «время» – *‘однообразие’*, *‘бессодержательность’*, *‘пустота’*, *‘бессюжетность’*, *‘монотонность’*, *‘немасштабность’*. Оценки объединены семой *‘отсутствие’*. Социально значимые характеристики образа времени *‘обезличенность’* (нет памяти о нем).

По точному замечанию Р. О. Якобсона, «в сознании каждого носителя языка содержится представление о разных системах (= моделях времени). Соответственно, каждый раз выбор конкретного слова определяется тем, с какой системой (моделью времени) говорящий соотносит предмет описания» [4, с. 37]. По мнению Е. С. Яковлевой, для каждого носителя языка (в том числе и для автора литературного произведения) «существует как бы два времени: время дурное и время хорошее, время истинное и время неистинное. Есть «испорченное» время и есть глубинное время, сопричастное самой вечности, в которой этой порчи нет» [4, с. 2]. Такому разделению повседневного, бытового времени и времени вечного, истинного соответствует разная языковая экспликация: 1. Слова, соотносящие высказывание с повседневностью, реальной действительностью (*минута, секунда, момент, время*); 2. Слова, ассоциирующиеся с надбытовым временем, способные соотноситься с Вечностью (*миг, мгновение, час*). В. Шаламов для тюремного времени использует синонимичную номинацию *промежуток*, что аксиологически лишает «тюремное время» статуса даже бытового времени, это неистинное, *‘пустое’* время, отделяющее человеческое от нечеловеческого. Ср. вновь семы *‘пространство’* и *‘незначительность, неважность’*, *‘граница’*, *‘бездейственность’*, *‘отсутствие движения’* в словарном определении: «Промежуток <...> 1. Пространство между чем-л., разделяющее что-л. <...> Расстояние <...>. 2. Время от одного действия, явления, события до другого, перерыв в действии, процессе, интервал <...>» [2, с. 1015].

Известно, что эмпирической базой для осмысления времени на самых ранних ступенях развития человеческого знания являлись биоритмы человеческого организма (микрокосмоса) и окружающего мира (макркосмоса): движение Солнца, смена времен года, изменение положения и фаз Луны, разливы рек, рождение и смерть людей, флоры и фауны. Эти признаки не используются при создании образа тюремного времени, что подчеркивает аномальность, противо-естественность этого времени. Бесплодность и бессмысленность этого времени оценены именно по отношению к человеку и окружающему миру; это время означает лишь временность, растворяющуюся в пространстве. Для Человека, героя В. Шаламова, ориентированного на «вечность» – высшая ценность Бог. Ценностно-значимое присутствие «случайного» кардинально меняет образ мира, в котором совершается поступок героя, а следовательно, принципиально меняется этическое содержание самого поступка. Изменение ценностно-временных параметров в произведении В. Шаламова связано с изменением пространственных ценностных установок. **Колыма** – это не только пространство, и в первую очередь не только пространство, это время, проведенное в заключении, *«это Освенцим без печей»* [1 с. 184]. Главный семантический признак, характеризующий этот пространственно-временной континуум, – *‘отсутствие свободы’*. *‘Выпущен я был не на свободу, понимая под колымской свободой содержание в лагере же, но в общем бараке, на общих правах. На Колыме нет свободы’* [1, с. 361]. Колыма для писателя – воплощение ада на земле, символ ада в тексте. Символизация обеспечивается ссылкой на прецедентные имена и тексты (*Мефистофель, Фауст, Христос*), рождающиеся интертекстуальные смыслы оценочны, аксиологичны.

Для Колымы противопоставление добра и зла, Мефистофеля и Христа уже несущественно. Колыма противопоставлена евангельским местам (сема *‘безбожие’*): *«В темной палатке не было даже печки. Где-то в середине огромного числа свежесрубленных топчанов было и мое завтрашнее, сегодняшнее место-топчан с деревянным подголовником – ни матраса, ни подушки, а только топчан, подголовник, вытертое, ветхое одеяло, в которое можно обернуться, как в римскую тогу или плащ саддукеев. Сквозь вытертое одеяло ты увидишь римские звезды. Но звезды Колымы не были римскими звездами. Чертеж звездного неба Дальнего Севера иной, чем в евангельских местах»* [1, с. 337].

Здесь добро и зло поменялись местами, что и определяет изменение ценностно-концептуальной авторской оценки жизни: *«У меня изменилось представление о жизни как о благе, о счастье, Колыма научила меня совсем другому»*.

Принцип моего века, моего личного существования, всей жизни моей, вывод из моего личного опыта, правило, усвоенное этим опытом, может быть выражено в немногих словах. Сначала нужно возратить пощечины и только во вторую очередь – подаяния. Помнить зло раньше добра. Помнить все хорошее – сто лет, а все плохое – двести. Этим я и отличаюсь от всех русских гуманистов девятнадцатого и двадцатого века» [Шаламов, с. 354].

Это время и пространство, подчиненное власти, «казенное» время и пространство, а *«власть – это растление. Спущенный с цепи зверь, скрытый в душе человека, ищет жадного удовлетворения своей извечной человеческой сути в побоях, в убийствах»* [1, с. 147]. Такое понимание феномена человеческой души близко к концепции русской души С. А. Аскольдова (Алексеева). Концепция «русской души» С. А. Аскольдова построена на специфическом соотношении трех частей, характерных для состава любой национальной души: *святого, человеческого и звериного*. Своеобразие русской души заключается в том, что среднее, специфически человеческое, представлено в ней неизмеримо меньше по сравнению с национальной психологией других народов, а святое и звериное являются наиболее сильными началами [1, 3].

В текстовом употреблении семантически сближаются понятия власть – государство – казенный, семами *‘бездушие’*, *‘бесчеловечность’*.

Пространство и время – это онтологические категории, служащие для структурирования мира, выполняющие ориентирующую функцию. Аксиологические категории служат для «очеловечивания» мира, наделяния его смыслами. Время и пространство в текстах В. Шаламова – это категории, обладающие не только онтологическим статусом. В первую очередь – это категории этики.

Основные выводы и результаты, проведенных наблюдений можно сформулировать следующим образом.

1. Пространство в индивидуально-авторской картине мира – форма, способ существования времени, а не наоборот (время – форма пространства), как принято считать в теории модальных логик.

2. Концептуальная сущность универсальной категории «**время**» и ее связь с категорией «**пространство**» постигается в тексте через образ **тюремного времени**.

3. Изменение ценностно-временных параметров в произведениях В. Шаламова связано с изменением пространственных ценностных установок.

4. Время и пространство в текстах В. Шаламова – это этическая категория.

Перспектива исследования видится нам в сопоставлении индивидуально-авторской категоризации и концептуализации с универсальными и культурно-специфическими представлениями о времени и пространстве.

Источники и литература

1. Шаламов В. Колымские тетради / В. Шаламов. – М., 2009. – 640 с.

2. Аскольдов С. А. Концепт и слово // Русская словесность. Антология. Под ред. проф. В. П. Нерознака / С. А. Аскольдов. – М., 1997. – С. 267-280.

3. Большой толковый словарь русского языка / Сост. и гл. ред. С. А. Кузнецов. – СПб., 1998. – 1536 с.

4. Марков А. П. Аксиологические и антропологические ресурсы национально-культурной идентичности: Автореф. докт. дис. / А. П. Марков. – СПб., 2000. – 47 с.

5. Яковлева Е. С. Фрагменты русской языковой картины мира: Модели пространства, времени и восприятия / Е. С. Яковлева. – М., 1994. – С. 344.

УДК 398.341(=511.152):81'42

Романова М. Н.

ТЕКСТ И ДИСКУРС В ОБЯДОВОЙ ЖИЗНИ МОРДВЫ РЕСПУБЛИКИ МОРДОВИЯ: НА ПРИМЕРЕ ПОСЕЛЕНИЙ И ТРАДИЦИОННОГО ЖИЛИЩА

В статье приводится некоторая терминология, связанная с размещением поселений и ритуалы обрядов при возведении традиционного жилища. Как текст и дискурс эти сведения ценны для исследователей, т.к. по ним можно сохранить историческое прошлое и современное достояние народов.

Ключевые слова: текст, дискурс, поселения, обряды, жилище, мордва.

У статті наводиться деяка термінологія, що пов'язана з розміщенням селищ та ритуалами обрядів при будівництві традиційного житла. Як текст і дискурс ці знання цінні для дослідників, оскільки за ними можна зберегти історичне минуле й сучасний спадок народів.

Ключові слова: текст, дискурс, поселення, обряд, житло, Мордва.

Some terminology related to siting of settlements as well as rituals of rites while constructing of the traditional dwelling is given in the article. As text and discourse these records are important for researches as they make it possible to retain the historical past and up-to-date property of peoples.

Keywords: text, discourse, settlements, rites, dwelling, the Mordvins.

Текстом является «всякая записанная речь», и перечисляют в качестве примеров документы, сочинения и т. п. С когнитивной и языковой точек зрения понятия дискурса и текста связаны причинно-следственной связью: текст создается в дискурсе и является его детищем. Различен, однако, ракурс их рассмотрения, ибо дискурс, являясь деятельностью, погруженной в жизнь. ...Нельзя изучать дискурсивную деятельность вне культурологических и социально-исторических данных, вне сведений о том, кто проводил дискурсивную деятельность, для чего, при каких условиях, с каких позиций. Текст – это то, из чего люди, обладающие некими усредненными сведениями о языке и о мире... текст, прежде всего, сигнализируют не только о том, что в ней реально присутствует... Текст существует как источник излучения, как источник возбуждения в нашем сознании многочисленных ассоциаций и когнитивных структур. Текст в силу этого свойства показателен именно в том, что из него можно вывести, заключить, извлечь. Он являет собой поэтому, образец такой сложной языковой формы, такого семиотического образования, которое побуждает нас к творческому процессу его понимания, его восприятия, его интерпретации, его додумывания – к такого рода когнитивной деятельности, которая имеет дело с осмыслением человеческого опыта, запечатленного в описаниях мира и служащего сотворению новых ступеней познания этого мира [1]. Извлечь информацию о традиционной жизни в прошлом и настоящем является актуальной – сохранение культурного наследия любого народа, в чём и состоит проблематика проведенного исследования. Целью которого, является фиксация некоторых текстов из традиционной культуры мордвы, с вытекающими из этого задач: сбор и изложение (с терминологией на мордовском языке) текстов, связанных с традициями поселения, жилища и обрядов в них.

Размещение поселений на местности, тип заселения определяется природными условиями края, особенностями хозяйства и историческими традициями, складывавшимися у местного населения на протяжении веков. Выбор места для поселений определялся близостью лесов и рек. Приречный тип заселения был характерен для многих народов, проживающих на территории Мордовии. Селения, расположенные по берегам крупных и малых рек, обычно получали названия этих рек: от речки Кемлятки – с. Кемля (Ичалковский район), от речки Ракасаженки – д. Ракасажены (Большеигнатовский район), от речки Чеберчинки – с. Чеберчино (Дубенский район), от речки Шокша – с. Шокша (Теньгушевский район) и т. д. По мере расчистки земель из-под леса овраги постепенно высыхали, а ключи переставали действовать и это обстоятельство вынуждало спускаться в более низменные места. Об этом свидетельствует и распространенность топонимических терминов – ташто юр (старое местожительство), ташто веле (старое село). Для мордовских поселений было характерно также расположение их вблизи постоянно действующих ключей, следовательно, не было необходимости рыть колодцы. Поэтому в мордовском языке нет термина, идентичного русскому слову «колодец», а термин лисьмапря означает «действующий ключ», «выходящая из-под земли вода» (лисьма – выходящая, пря – голова). Примером может служить с. Налитово Кочкуровского района [3, с. 151]. По характеру планировки мордовские селения подразделялись на беспорядочные, круговые, радиальные, рядовые и уличные. Наиболее древний вид – беспорядочная застройка селений: нет улицы, усадьбы крайне малы, часть их расположена не за домом, а впереди них, другие размещены вокруг гнезда построек, третьи – на пойме р. Суры [5, с. 568]. Подобную картину представляет один из концов с. Новые Турдаки Кочкуровского района, носящий название «Гора». Примечательно то, что из 30 домов, составляющих данный конец села, 20 домов принадлежат Герасимовым, у которых, по преданию, был общий предок Гара (Герасим). По-видимому, основателем этого конца был Герасим и от его имени, сохранилось название «Гара» [3, с. 151]. Названия селений часто отражают историю заселения и этнический состав населения. Названия многих сел и деревень связаны с именами их основателей. Такими селами являлись Сабаево, Налитово, Атяшево и др.; в большинстве случаев это дохристианские мужские

имена. Часто к названию села добавляется слово «новый, старый» (Новая Пырма, Старая Пырма) или большой, малый (Большой Уркат, Малый Уркат). Очень многие названия селений оканчиваются мордовским словом лей (э) или лый (м), которое в переводе на русский означает «река» (Семилей, Камлай, Леплей, Нелай, Нерлей и др.) [17].

Вплоть до настоящего времени среди мордовского населения при постройке и заселении нового дома соблюдается ряд ритуалов и жертвоприношений, весь смысл которых состоит в обеспечении благосостояния, благополучия, увеличения потомства, охране дома от всевозможных несчастий. Определенные обряды совершались и при закладке нового дома. Мордовское население Мордовии (так и за ее пределами) проводило своеобразный обряд жертвоприношения – под передний угол клались монеты, сыпалось по углам зерно, закапывали куриную голову для предотвращения несчастий, либо углы под первыми венцами окропляли кровью курицы [12, с. 164]. Довольно широко распространен у мордвы обычай класть что-либо под матицу: у мокши чаще всего шерсть, у эрзи – деньги (здесь и далее: м. – мордва-мокша, э. – мордва-эрзя). В некоторых местностях их клали совместно – деньги заворачивали в шерсть. Такой обычай бытовал в с. Старые Найманы Большеберезниковского района, с. Мордовское Давыдово Кочкуровского района, с. Баево Ардатовского района [17]. В Теньгушевском и Ковылкинском районах под матицу в левом углу дома деньги клали к достатку, и в этом же углу в последствии вешали иконы, а овечью шерсть – для семейного тепла [17]. Среди эрзянского населения бытовал обычай «осевания» матицы зерном [11, с. 112]. Во время поднятия сруба устраивали «помочи», т. е. прибегали к помощи родственников и односельчан. Традиция строить дома всем «миром» у мордвы в прошлом была очень сильно развита. В. Н. Майнов писал, что «никогда еще не случалось, чтобы мир отказался принять участие в общественной постройке дома» [2, с. 182]. Интересен обычай, связанный с завершением поднятия сруба описал Н. П. Макушин: «К матице привязывали горшок каши, четыре плотника вставали по углам дома, а пятый должен был трижды пройти кругом по верхнему венцу сруба, затем дойти до середины матицы и ударом топора разрубить веревку, на которой висел горшок. Все подбегали к тому месту, куда падал горшок, и затем начиналось угощение плотников. В это время хозяйские дети должны бегать в припляску вокруг дома». По окончании постройки дома хозяйка дарила плотникам по платку. Этот обычай шапкаса паця (букв. платки, которые кладутся в шапку, т. к. раньше у мордвы в летней одежде не было карманов) распространился во время существования курных изб и был связан с поверьем, что если хозяйка не подарит плотникам платков, то дым будет низко стелиться по дому и в избе всегда будет холодно и угарно [4, с. 194]. Согласно полевым материалам, собранным в с. Баево Ардатовского района обряд поднятия сруба происходил следующим образом. Когда горшок каши подвешивали к матице, под него ставили корзину. Главный плотник, со словами «Чтобы дом на месте сгнил» обрубал веревку, на которой подвешен горшок, и он падал в корзину. Потом все собирались и ели эту кашу. Первая рюмка подавалась плотнику, который обрубал веревку. После того, как хозяйка испечет в новом доме первый хлеб, созывались родные и знакомые на новоселье [17].

Наряду с бревенчатыми жилищами в южных и центральных районах Мордовии, начиная со второй пол. XIX в., стали строить глинобитные дома-литухи, распространенные в Ромодановском, Чамзинском районах (через эти районы проходили меловые гряды, выходящие на поверхность). Мел-рыхляк (ашо севонь) обладал хорошими вяжущими свойствами, придающими прочность постройке, и отличался достаточной растворимостью. Глинобитные дома по внешнему виду напоминали украинские хаты, только стены здесь штукатурили и белили лишь изнутри, а с внешней стороны они оставались серыми. Кроме того, в мордовских «литухах» не было той богатой настенной росписи (подводки внешних и внутренних панелей, обрамления окон, дверей и т. п.), которой богаты украинские хаты. Кроме бревенчатых и глинобитных жилищ, в Чамзинском районе, где имелись каменные карьеры, незадолго до революции пробовали строить дома из бутового камня, однако они оказались холодными и недолговечными. В Ардатовском районе (с. Низовка) некоторые семьи, члены которых во время Великой Отечественной войны побывали на Украине, начали строить пластовые дома из дерна, земли и глины, однако они также оказались непрочными, и этот опыт не получил дальнейшего применения [4, с. 196]. Традиционное жилище мордвы было в основном двух типов: трехраздельное и двухраздельное. Трехраздельный дом состоял из жилой избы – куд (м), кудо (э), сеней – кудонголь (м), кудыкелькс (э) и горницы – горньча. Для внутренней планировки мордовского жилища были свойственны дощатые нары (эзем ланга -м., эзем ланго -э.), дощатый настил (кершпиль -м., кершпель -э.), неподвижные лавки вдоль стен (эзем -м., э.). Непременной принадлежностью были полати (полка ланга -м., полкок ланго -э.). Традиционными элементами интерьера мордовского дома являлись лавка-шкаф (потмар -м., постав -э.), печная лавка (мьргаззем -м., морга-эзем -э.), деревянные столы (швра -м., столь -э.), полка-шкаф (лавцяланга -м., лавцяланго -э.) [16, с. 291]. В настоящее время внутренняя планировка современного жилища мордвы изменилась. Для нее характерны современная мебель, реже встречаются в домах русские печи, столы обычно покрыты клеенкой или скатертью, на окнах – занавески и др. Полностью освоенным и обжитым жильем считалось после специального обряда – «од кудонь озкс» (м.), «од кудонь ознома» (э.). В настоящее время этот обряд чаще всего называется новоселье. Так, например, в д. Чукалы Ардатовского района в новый дом приносили горшок каши – для благополучной жизни [6, с. 25]; в с. Мордовское Давыдово Кочкуровского района соседи и родственники приносили кур (символ плодородия) [9, с. 133]. Жители с. Подгорное Конаково Темниковского района считали, что в ном доме курица приносит счастье. Поэтому хозяйка на новоселье обязательно угощала гостей куском куриного мяса [8, с. 30]. У мордовского населения было принято, чтобы любой человек, впервые входивший в новый дом, считал обязательным принести что-либо, что символизировало пожелание хозяину достатка.

Повсеместно, при переходе семьи в новый дом, вперед пускали кошку или петуха, который мордва (да и некоторые другие народы Мордовии) приписывала очистительные или охранительные функции. В с. Баево Ардатовского района при заселении дома сначала бросали подушку, потом запускали кошку, а гости бросали монеты со словами «Брошу серебро и медно, и чтобы не жили бедно» [17]. В Атяшево Атяшевского района первым также впускали кошку, а затем мальчика, после чего совершали молебн, устраивали поминки по усопшим, и только после этого устраивали новоселье [17]. с. Мордовские Парки Краснослободского района кошку пускают для того, чтобы узнать, в каком углу ставить кровать, так как, по их мнению, кошка для сна выбирает самое удобное место [17]. В Zubovo-Полянском районе кошку пускали на долголетие членов семьи [17]. После этого приносили в дом икону Христа Спасителя, а во двор ходили с иконой Святого Власия, и окропляли святой водой, дверях и на окнах мелом рисовали кресты. Этот ритуал проводили старшие в доме, чаще всего родители. Когда заходили в дом, кидали шерстяной клубок для того, чтобы молодые жили счастливо в этом доме [17]. Переходу в новый дом предшествовало приглашение или «переселение» юрт-авы и прежнего очага (или в крайнем случае огня со старого очага). Во вновь отстроенном доме (чаще всего под печью) для нее ставилось угощение. Молили, как правило, Юрт-аву перейти с такими словами: «Хранительница дома, Кудо Юртава, матушка... Утоли свой голод, успокой свое сердце, затем пойдем в новый дом, на новое место, новое жилье обживать, новый дом оберегать [14, с. 195]. В новом доме хозяйка вновь обращалась к божеству: «Богиня дома, как охраняла ты старый дом, так охраняй и новое жилье». В первую ночь после переселения она не спала, старалась «услышать» Юрт-аву. Если ей слышались стон, скрип, стоны или вздохи, то считалось, что богине не нравится новый дом, а если была тишина – значит, он пришелся ей по

нраву [15, с. 5]. В с. Волгапино Теньгушевского района перед тем как позвать юрт-аву в новый дом, хозяева молились в старом. Переход в новый дом совершали чаще ночью. В новом доме пекли пирог и оставляли его в старом доме для «старой» юрт-авы, а в старом доме пекли пирог и несли в новый дом для «новой» юрт-авы. Мордва этого села считали, что она живет во дворе, и считался хозяином двора, скота. Если скот у хозяина плохой, он думал, что это оттого, что юрт-ава не полюбила скотину [9, с. 133]. В новом доме в этом же селе в передний угол «шкай угол» хозяева ставили вино, квас, клали хлеб и, обращаясь к юрт-аве, говорили: «Юрт-ава, юрт-ава, дай нам здоровья». В восточной части Мордовии (с. Мордовское Давыдово Кочкуровского района) при переходе в новый дом хозяйка спускалась в подпол, брала горсть земли, заворачивала в кусок ткани и переносила в передний угол подполья нового дома. Это и была, по их мнению юрт-ава [9, с. 133].

Немаловажное значение в культуре мордвы имело поверье о домовом. Так, например, в с. Зайцево Краснослободского района специально для домового пекли пироги «щокорнят» и говорили такие слова: «Аде домовоине мархтонок» («Пойдем матушка дома с нами») [17]. По поверью жителей с. Мордовские Парки Краснослободского района «Если скотина в доме не идет, означает, что в доме нет домового, особенно часто встречалось в современных двухквартирных домах» [17]. В Теньгушевском районе во двор для домового бросали петуха, чтобы дом охраняли от разных «нечистых духов», а в Ковылкинском и Ардатовском районе – курицу или петуха, для того, чтобы хозяева дома жили в достатке и все несли в дом [17]. В архивных источниках ГУ НИИ ГН записан материал о том, как один житель дважды видел домового («кудос-спас»). Е. С. Сурдин рассказывал так: «Когда был еще не женатым, поздно пришел домой. Вдруг вижу, что по дому ходит белая старуха и фукает: «Фу-фу, какие нечистоплотные, хозяйка не убирается». Второй раз с ней встретился таким образом. Я пришел с девушкой и сидел с ней около нашего дома. Вдруг вижу, что у нашей лошади кто-то расчесывает гребнем гриву. Через некоторое время кудос-спас берет палку и бросает нас и мы убежали» [10, с. 6]. Жители с. Дракино Торбеевского района сообщили такие данные о домовых: «Когда случалось несчастье, то она показывалась людям. Появляется она в виде женщины в белом платье, либо в красном платье. Они могут мучить животных всю ночь. После этого скот мокнет, пеной покрывается. Бывают случаи, когда от чужих соседей куд-ава, не имеющая своего двора, может перейти на соседний двор» [7, с. 92]. Как отмечает этнограф Л. И. Никонова: «Такие обряды, хотя они казались и не имели рационального смысла, создавали у хозяев дома благоприятный психологический настрой, уверенность в том, что после их свершения, жизнь семьи будет охраняться от действий, например, злых сил» [13, л. 46].

Таким образом, исходя из собранного материала наряду с письменными текстами принято выделять и устные (в этнологии речь сельских жителей через песни, говор и т. п.), записанные на звукозаписывающей аппаратуре и предназначенные для прослушивания. Затем эта речь фиксируется на бумажный (электронный) носитель, систематизируется, анализируется. Эти сведения как текст и дискурс ценны для исследователей, т. к. по ним можно сохранить историческое прошлое и современное достояние народов.

Источники и литература

1. Кубрякова Е. С. О тексте и критериях его определения [Электронный ресурс] // <http://classes.ru/philology/kubryakova-01.htm>.
2. Майнов В. Очерк юридического быта мордвы / Майнов В. – СПб., 1885. – 267 с.
3. Макушин Н. П. Поселения мордвы на территории Мордовской АССР / Макушин Н. П. // Исследования по материальной культуре мордовского народа / Труды Мордовской этнографической экспедиции. – М., 1963. – С. 192-292. – (Вып. 2).
4. Макушин Н. П. Современное эрзянское жилище на территории Мордовской АССР / Макушин Н. // Исследования по материальной культуре мордовского народа. – М., 1963. – С. 147-160. – (Вып. 2).
5. Народы Европейской части СССР / [Белицер В. Н., Воробьев Н. И., Терентьева Л. Н., Чебоксаров Н. Н., Шлыгина Н. В.]. – М., 1964. – 900 с. – (Ч. 2).
6. Рукописный Фонд государственного учреждения «Научно-исследовательский институт гуманитарных наук при Правительстве Республики Мордовия» (РФ. ГУНИИГН). И – 148. Мордовская этнографическая экспедиция в 1953 году по селам Большеигнатовского района Мордовской АССР. – 165 сл.
7. РФ. ГУНИИГН. РФ. И – 152. Этнографические материалы, собранные участниками историко-этнографической экспедиции 1951 г. в Торбеевском районе Мордовской АССР. – 321 с.
8. РФ. ГУНИИГН. РФ. И – 390. Белицер В. Н. Материалы мордовской этнографической экспедиции 1958-1959 гг. – 105 с.
9. РФ. ГУНИИГН. РФ. И – 489. Материалы Мордовской этнографической экспедиции 1959 г. – 254 с.
10. РФ. ГУНИИГН. РФ. И – 906. Отчет об этнографической экспедиции сектора археологии и этнографии, проведенной в 1975 г.
11. РФ. ГУНИИГН. И-1071. Тумайкин В. П. Материальная культура мордвы в Залесовском районе Алтайского края. – 25 с.
12. РФ. ГУНИИГН. И-1312. Плановые работы сотрудников сектора археологии и этнографии за 1992 г. – С. 124-262.
13. РФ. ГУНИИГН. И-1320. Никонова Л. И. Традиционные способы сохранения здоровья мордвы. – Саранск, 1993: дис. ... канд. ист. наук: 14.12.93 / Никонова Людмила Ивановна. – М., 2003. – 231 с.
14. Устно- поэтическое творчество мордвы. – Саранск, 1981. – 304 с. – (Т. 7).
15. ЦГА РМ Р-267, оп.1, д. 312. Мордовские обычаи, моления и обряды. Автобиографии учащихся Казанской учительской семинарии.
16. Мордовия: Энциклопедия в 2 т. Т. 1. – Саранск: Мордов. кн. изд-во, 2003. – 576 с.
17. Полевой материал автора: Арсенкина Ирина Степановна, 1934 г. р., с. Мордовские Парки Краснослободского района, записи 2005 г.; Асташкин Павел Захарович, 1924 года рождения, с. Мордовское Коломасово Ковылкинского района; Бардина Антонина Романовна, 1937 г. р., с. Кураево Теньгушевского района; Бектяшкина Антонина Павловна, 1938 г. р., с. Атяшево Атяшевского района, записи 2008 г.; Ведякова Анна Егоровна, 1930 г. р., с. Мордовское Вечкенино Ковылкинского района; Данакина Анна Александровна, 1931 года рождения, с. Барашево Теньгушевского района; ПМА: Данилкина Мария Павловна, 1922 года рождения, с. Сабаево Кочкуровского района, записи 2004 г.; Дементьева Мария Петровна, 1938 г. р., Старое Мамангино Ковылкинского района, записи 2003 г.; Добрышкина Антонина Федоровна, 1929 года рождения, с. Ивановка Ромодановского района, записи 2004 г.; Козлов Алексей Иванович, 1949 года рождения, с. Старые Найманы Большеберезниковского района; Конкина Анна Ивановна, 1934 г. р., п. Дачный Теньгушевского района; Ладяшкина Татьяна Федоровна, 1926 г. р., с. Баево Ардатовского района, записи 2008 г.; Петрякова Пелагея Михайловна, 1941 г. р., с. Зайцево Краснослободского района, записи 20 05 г.; Повернова Анна Ефимовна, 1949 г. р., с. Мордовские Парки Краснослободского района, записи 2005 г.; Покорева Наталья Николаевна, 1927 года рождения, с. Кураево Теньгушевского района, записи 2003 г.; Учеватова Мария Николаевна, 1937 г. р., с. Стандрово Теньгушевского района, записи 2003 г.; Цибизова Ольга Ермалаевна, 1927 г. р., с. Куликово Теньгушевского района, записи 2003 г.

Несмотря на повышенный интерес лингвистов к спортивной лексике и структуре отраслевых терминосистем, малоисследованной остается структурная типология англоязычных терминов игровых видов спорта. Статья рассматривает специальные термины игровых видов спорта на примере терминологии гандбола. Методом сравнительного и системного анализа исследовано структурные особенности терминов гандбола в английском языке. Определены перспективы исследований в отрасли профессиональной терминологии гандбола.

Ключевые слова: термин, структура, терминосистема, типология, гандбол.

Незважаючи на великий інтерес лінгвістів до спортивної лексики та структури галузевих терміносистем, маловивченою залишається структурна типологія англomовних термінів ігрових видів спорту. У статті розглянуто фахові терміни ігрових видів спорту на прикладі терміносполук гандболу. Зіставним методом та методом системного аналізу досліджено та визначено структурні особливості термінів гандболу в англійській мові. Окреслено перспективні напрямки досліджень у галузі фахової термінології гандболу.

Ключові слова: термін, структура, терміносистема, типологія, гандбол.

Modern linguists pay great attention to the structure of field terminology systems and sports terms in particular. Structural typology of sport ball games English terms remains rather unexplored yet. The article deals with structural typology in professional handball terminology. Structural peculiarities of English handball terminology have been studied and defined by comparative and system analysis methods. Further research perspectives in handball professional terminology have been determined.

Key words: term, structure, terminology system, typology, handball.

Новий етап науково-технічного прогресу вносить значні зміни у всі сфери розвитку суспільства, в тому числі у мовну картину світу, в зв'язку із чим виникає нагальна потреба удосконалення системи передавання та обробки інформації. Беручи до уваги той факт, що значну частину лінгвістичного фонду будь-якої мови, зокрема англійської, складає фахова лексика і кількість її термінів постійно зростає, цілком природним є великий інтерес сучасних лінгвістів до вивчення структури термінів та аспектів їх упорядкування [1].

Велике значення спорту в житті сучасного суспільства, стрімке зростання його популярності та масовості у всьому світі значно сприяють проникненню спортивної лексики у широкі сфери мовного спілкування. Тому дослідження закономірностей творення та структури цієї термінології в англійській мові є цікавим як з теоретичного, так і практичного поглядів.

Як свідчить аналіз фахових досліджень та публікацій, вивченням спортивних термінів займалися багато відомих науковців (М. Паночко, Л. Бардіна, О. Вацеба, Н. Назаренко, І. Янків, Б. Шуневич та інші). Не оминули своєю увагою дослідники і структурний потенціал терміна (В. Даниленко, М. Володін, В. Прохоров, А. Суперанська). Однак, незважаючи на підвищений інтерес лінгвістів до спортивної лексики та структури галузевих терміносистем, маловивченим залишається аспект структурного складу англomовних термінів ігрових видів спорту.

Отже, зважаючи на **актуальність** дослідження структурної типології спортивних термінів та очевидні його прогалини у термінології ігрових видів спорту в англійській мові, **мета** нашої статті полягає у вивченні структурних особливостей англomовних термінів такого поширеного ігрового виду спорту, як гандбол.

Цілком очевидною видається практична неможливість передати усі поняття та явища такого широко культивованого виду спорту, як гандбол, за допомогою однокомпонентних термінів, тобто термінів з однією кореневою основою, що, у свою чергу призвело до утворення складних дво- та більше компонентних терміносполук.

Завдання даної розвідки вбачаємо у порівнянні структурних особливостей та виявленні кількісного співвідношення однокомпонентних та комплексних термінів гандболу.

Відповідно, **об'єктом** нашого дослідження є термінологічна лексика гандболу в англійській мові, а **предметом** – структурні особливості англomовних термінів гандболу.

Методи дослідження: аналіз літературних джерел, зіставний метод, метод структурного аналізу.

Матеріальною базою нашого дослідження є вибірка англomовних термінів гандболу із друкованих джерел [2; 3] та Інтернет ресурсів [4; 5].

Унаслідок структурного аналізу досліджуваних термінологічних одиниць було виявлено наступне їх співвідношення за кількістю компонентів (за компонент приймаємо кореневу морфему, а також прийменники та сполучники, проте не беремо до уваги артиклі):

- 22,4% – однокомпонентні терміни (attack, back, centre, dribble, exclusion, feint, final, forward, goal, holding, kicking, out, pass, penalty, pivot, referee, restart, shooter, walking, wall, warning, wing, etc.);
- 57,6% – двокомпонентні терміни (attacking player, back line, bounce shot, combined defence, commit a fault, corner throw, cover the player, cross-pass, dead leaf, dive shot, double dribble, fast break, flat defence, foot fault, forcing through, free throw, goal area, goal scoring, goal throw, goalkeeper, guard the player, half-back, hip shot, jump shot, leaning shot, line player, lob shot, long pass, near corner, offensive foul, overtime, passive play, penalty throw, play-maker, power play, red card, referee's ball, reverse shot, rough play, score-keeper, set-up, sideline, throw-in, time wasting, time-keeper, yellow card, zone defence, etc.);
- 15,2% – трикомпонентні терміни (change of ends, five-minute suspension, four-metre line, free throw line, goal area line, halfway line, nine-metre line, one-hand pass, outer goal line, overhead shot, penalty shoot-out, two-hand pass, underhand pass, etc.);
- 3,2% – чотирикомпонентні терміни (attack on a broad line, attack with interchanging positions, goalkeeper's restraining line, man-to-man defence, etc.).

Вибірка також містить один п'ятикомпонентний (player in possession of the ball) та один шестикомпонентний (three-step and three-second rule) терміни, що становлять відповідно по 0,8% від загальної кількості досліджуваних терміносполук.

Таким чином, наведені вище дані свідчать про значне чисельне домінування двокомпонентних термінів у спортивній лексиці гандболу.

Таку перевагу двокомпонентних термінів над однокомпонентними можна пояснити тим, що двокомпонентні терміни краще відповідають одній із найважливіших вимог до терміна – його стислості. Перевагу двокомпонентних термінів над три-, чотири-, п'яти- та шестикомпонентними термінами можна пояснити фактом економії мовленнєвих зусиль.

Розглянемо детальніше структурні типи творення багатоконпонентних (з двома і більше компонентами) терміносполук.

Двокомпонентні терміни гандболу утворюються за такими структурними типами:

- N+N – 44,4% (centre back, centre line, corner throw, court player, field player, foot fault, goal area, goal line, goal throw, goalkeeper, hip shot, line player, penalty line, penalty mark, penalty throw, power play, restart line, score-keeper, sideline, substitution area, time-keeper, zone defence, etc.);

- Adj+N – 25,1% (dead leaf, defensive foul, direct throw, double dribble, fast break, flat defence, free throw, long corner, long pass, offensive foul, passive play, red card, rough play, stationary shot, yellow card, etc.);
- N+Prep – 11,2% (set-up, throw-in, throw-off, throw-out, time-out, etc.);
- P₂+N – 6,9% (combined defence, feigned shot, staggered defence, suspended shot, unguarded player, etc.);
- V+N – 5,5% (commit a fault, cover the player, guard the player, etc.);
- P₁+N – 4,2% (attacking player, leaning shot, running shot, etc.);
- N's+N – 2,7% (referee's ball, referee's throw, etc.).

Найтипівішими серед двокомпонентних термінів виявлено моделі типу N+N та Adj+N, що зумовлюється можливістю їх частиномовних компонентів найкраще задовольнити потребу терміна у лаконічності та водночас вичерпно передати його точність.

Трикомпонентні терміни гандболу утворюються за наступними структурними типами:

- Num+N+N – 52,4% (five-minute suspension, four-metre line, nine-metre line, one-hand pass, seven-metre throw, six-metre line, two-hand pass, two-minute suspension, etc.);
- Adj+N+N – 12,8% (free throw line, outer goal line, etc.);
- Prep+N+N – 12,8% (overhead shot, underhand pass, etc.);
- N+N+N – 10,6% (goal area line, etc.);
- N+N+Prep – 5,7% (penalty shoot-out, etc.);
- N+Prep+N – 5,7% (change of ends, etc.).

Як бачимо, найпродуктивнішою тут є структурна модель за участю числівника, що є цілком зрозумілим враховуючи постійну необхідність у чіткому вимірюванні, обчисленні та точності ведення будь-якої спортивної гри.

Ми детально розглянули проаналізовані вище терміни гандболу, погоджуючись із відомою думкою про те, що «кількісно найоптимальнішими є дво- та трикомпонентні терміносполучення, бо у них найменш помітні протиріччя між такими вимогами до терміна, як стислість і точність» [6, с. 49].

Щодо решти мало чисельних чотири-, п'яти- та шестикомпонентних терміносполук цього виду спорту, їх структурні моделі є наступними:

- N+Prep+N+N (man-to-man defence);
- N+Prep+Adj+N (attack on a broad line);
- N+Prep+P₁+N (attack with interchanging positions);
- N+N's+P₁+N (goalkeeper's restraining line);
- N+Prep+N+Prep+N (player in possession of the ball);
- Num+N+Conj+N+N+N (three-step and three-second rule).

У наведеній вище структурній типології термінів гандболу простежується яскраво виражена тенденція до найбільшої продуктивності субстантивного компонента у більшості структурних моделей терміносполук гандболу. Ця тенденція, очевидно, пояснюється тим фактом, що іменник, як носій значення предметності, є однією із найпоширеніших частин мови у термінологічному пласті будь-якої фахової лексики, та спортивної термінології зокрема.

На підставі даного аналізу досліджуваних термінів гандболу ми можемо зробити наступні **висновки**:

- Поряд із популярністю гандболу, як одного із найбільш поширених ігрових видів спорту, такий важливий аспект функціонування його термінології, як структурна типологія термінів, залишається маловивченою у наш час.
- До утворення багатоконпонентних терміносполук гандболу, найімовірніше, призвела неможливість передати усі поняття та явища цього широко культивованого ігрового виду спорту за допомогою лише одноконпонентних термінів.
- Найбільшу частку у термінологічній лексиці гандболу складають двокомпонентні терміни (57,6% від загальної кількості досліджуваних термінів), що зумовлюється економією мовленнєвих зусиль та більшою точністю таких термінів.
- Найпродуктивнішими серед двокомпонентних термінів гандболу є моделі типу N+N (44,4%) та Adj+N (25,1%), що пояснюється вираженням їх компонентів тими частинами мови, які найкраще відповідають потребі терміна у його точності та лаконічності.
- Найпоширенішими серед трикомпонентних термінів гандболу є структурна модель Num+N+N (52,4%), активна участь у якій числівника викликана необхідністю чіткого вимірювання, обчислення та точності ведення цієї, як і будь-якої іншої, спортивної гри.
- Яскраво вираженою у більшості структурних моделей терміносполук гандболу є тенденція до найбільшої продуктивності субстантивного компонента, що пояснюється значенням предметності іменника, як одного із найпоширеніших частин мови у термінологічному пласті фахової лексики, зокрема спортивної.

Перспективу подальших розвідок вбачаємо у системному упорядкуванні галузевої терміносистеми гандболу та укладанні термінологічного словника із урахуванням структурних особливостей фахової лексики гандболу.

Джерела та література

1. Термін та термінологія як об'єкти лінгвістичних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uk.wikisource.org/wiki>.
2. Ручной мяч: спортивные термины на пяти языках. – М.: Русский язык, 1979. – 95 с.
3. Rules of the Game.: International Handball Federation. – Basel, Switzerland, 2005. – 103 p.
4. IOC site [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.olympic.org>.
5. ITHF site [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ihf.info>.
6. Михайлишин Б. П. Усталеність як неодмінний показник складених термінів / Б. П. Михайлишин // Мовознавство. – 1999. – № 4-5. – С. 48-50.

Стаття посвящена изучению вербального и невербального аспектов дискурсивного поведения англоязычного обманщика, в частности, прагматических и эмотивных особенностей коммуникативного воздействия на собеседника с целью введения его в заблуждение. В исследовании установлено влияние эмотивного фактора на эффективность дискурсивной манипулятивной деятельности.

Ключевые слова: дискурс обманщика, эмотивная компетенция, эмпатия, вербальные и невербальные коммуникативные средства.

Стаття присвячена дослідженню вербального та невербального аспектів дискурсивної поведінки мовця-обманника, зокрема, прагматичних та емотивних особливостей комунікативного впливу на співрозмовника з метою введення його в оману. У дослідженні з'ясовано вплив емотивного чинника на ефективність дискурсивної маніпулятивної діяльності.

Ключові слова: дискурс обманника, емотивна компетенція, емпатія, вербальні й невербальні комунікативні засоби.

This article focuses on verbal and nonverbal aspects of the liar's discourse behaviour, elucidating pragmatic and emotive peculiarities of producing a communicative influence on the interlocutor in order to deceive him/her. Verbal and nonverbal discourse behavioural components used by the English-speaking liar have been viewed with regard to the emotive factor.

Key words: the liar's discourse, emotive competence, empathy, verbal and nonverbal means of communication.

Глобальний характер розвитку суспільства, що передбачає розширення міжкультурного спілкування людей, зумовив потребу взаємного опанування комунікантами мовних і культурних кодів. Особливо яскраво культурна специфіка виявляється саме в царині невербальних засобів спілкування. Відтак постає проблема формування міжкультурної комунікативної компетенції на екстралінгвістичній основі [4, с. 63], яка охоплює знання про тонкощі вираження емоційних станів у різних типах комунікативних ситуацій, зокрема у ситуації введення в оману.

Дискурсивна поведінка англомовного обманника, а саме її вербальний і невербальний компоненти, становить об'єкт розгляду даної статті, її ж емотивні особливості – предмет дослідження. Ми маємо на меті з'ясувати вияви емотивної компетенції нещирого мовця під час досягнення ним прагматичної мети – ввести співрозмовника в оману, функціонування феномену емпатії в маніпулятивному дискурсивному просторі, а також простежити засоби, до яких обманник вдається задля транслювання ним емотивної інформації.

Феноменологічні знання про світ людина набуває через поетапне чуттєве пізнання його. В основі такого пізнання лежить здатність дитини до емоційного віддзеркалення реальності [5, с. 182]. Фундаментальні емоції ґрунтуються на природжених нейронних програмах, проте емоційність, забезпечена генетичними механізмами, зазнає трансформації з віком людини, із засвоєнням способів вираження емоцій, їхньої конвенційності чи табуованості в конкретному соціальному середовищі [6, с. 57]. У процесі соціалізації особистості деякі аспекти емоційності модифікуються, як, наприклад, мімічні вияви емоцій. Мімічні жести, спрямовані на приховування чи пом'якшення природжених способів вираження емоцій, пов'язані з належністю мовця до певної соціальної верстви і певної культури. «Соціокультурні впливи та індивідуальний досвід не тільки допомагають людині набутти тих чи інших експресивних навичок, а й великою мірою зумовлюють той зв'язок, що встановлюється між певними подразниками і певною емоцією, а також детермінують поведінкові патерни» [1, с. 31].

Поведінкові реакції та їхні комплекси вимагають від мовця практики й досвіду таких дій [1, с. 33]. Щоб почуватися певним чином, треба повторити дії людини, яка так відчувається. Актор, відтворюючи поведінку свого персонажа, вірогідніше вживається і в його емоційний стан. Власні ж емоції актора виявляються у мікровиразах обличчя тривалістю до 0,2 сек. Зазвичай вони спричинені відчуттями знервованості, втоми, страху і розцінюються як професійна невдача або ж зумовлені радістю від вдалої гри і свідчать про захопленість людини творчим процесом [8, с. 610]. У контексті ситуації обману суб'єкт, задля більшої переконливості, орієнтується на свої дії в одному з можливих світів, у якому фактично фальсифікована інформація його дискурсивної поведінки мала б статус істинної.

Звідси однією з умов успішності емоційного кодування суб'єктом неправдивого повідомлення можна вважати емотивну компетенцію комуніканта. Вона набувається в процесі соціалізації особистості, а отже має часові та просторові параметри, зазнає впливу вікових, соціальних і культурних характеристик мовця. Що вищий рівень емотивної компетенції обманника, то краще володіє він засобами емоційного впливу через інтенсифікацію раціональної інформації і більше контролює власні емоції. При цьому сформована емотивна компетенція сприяє введенню об'єкта в оману, а її брак може значно утруднити досягнення мовцем його прагматичної мети, призвести до комунікативного провалу та ідентифікації його дискурсивної поведінки як маніпулятивної.

Орієнтування в комунікативному партнері передбачає не тільки самоідентифікацію обманника з іншою людиною за певними характеристиками, а й співпереживання їй, тобто емпатизацію (Л. В. Козяревич) нещирого дискурсу. Зазвичай здобутки маніпулятора вимірюються втратами протилежної сторони. Однак подеколи простежується альтруїстичний характер комунікативного акту обману, коли мовець поводить себе нещиро в інтересах свого опонента. Тоді страх викриття тісно переплітається з виявами феномену емпатії. Феномен емпатії визначають як «комплексне психічне явище, що ґрунтується на паритеті раціонально-емоційних домінант особистості, експлікованих на рівні вербального та невербального спілкування» [2, с. 16]. Л. В. Козяревич трактує емпатію в термінах лінгвістики емоцій як «феномен емоційно-комунікативного типу, що проявляється у вигляді емоційно-оцінного ставлення» [3, с. 49-50]. Її функції спрямовані на формування емпатичної кооперації, яка становить передумову успішної мовленнєвої взаємодії. Ми вважаємо, що обманникові в його дискурсивній діяльності властиво вдаватися до вербальних і невербальних засобів емпатизації з метою коригувати комунікативну взаємодію з іншими учасниками спілкування на основі зворотного емпатичного зв'язку [3, с. 40]. Визначальними для використання невербальних, скажімо мімічних, сигналів є екологічний контекст і бажаність очікуваних наслідків комунікативної поведінки. Людські екологічні контексти, в яких мовець вдається до невербальних мімічних знаків, – це соціо-екологічні контексти. Соціальне обрамлення несоціального контексту може створювати навіть відсутній співрозмовник чи присутній умовно (завдяки телефонному зв'язку, обізнаності про його місце перебування, імовірні дії тощо) і спонукати суб'єкта комунікації до невербальної активності [7, с. 11].

I spend a lot of time with clients, listening to them murmur, 'He's at peace now,' and I've heard plenty who say, 'If he's watching, he'd be having a good laugh at that.' You nod and smile, you have to. You don't start attacking their beliefs, or questioning things you know nothing about (Adebayo, NW, 268). Співробітниця бюро ритуальних послуг виявляє клієнтам співчуття і розуміння їхніх особистих обставин невербальними засобами (*You nod and smile*). Уникнення вербальної взаємодії дає змогу жінці приховати свою відстороненість і власне ставлення до ситуації й водночас підтримати людей у горі. Наведений фрагмент ілюструє регулятивний вплив емпатичних невербальних дій людини, що за специфікою своєї роботи вимушена вдаватися до нещирості.

Серед функцій емпатії, що їх виявила Л. В. Козяревич, можна виокремити низку релевантних у ситуації обману [3, с. 39]. З поведінкових функцій емпатії значущими для обманника вважаємо регулювання поведінки адекватними вербальними і невербальними засобами комунікації. Так, комунікант-обманник завдяки емпатичним когнітивним можливостям здатний розпізнавати емоційний стан, емоційні характеристики та міжособистісні стосунки інших, керуючись їхньою невербальною поведінкою; формувати судження щодо інших; орієнтуватися в

потенційному і реальному емоційному стані інших; оцінювати перспективу подальших міжособистісних стосунків, напр.: *Looking down at her, Dagliesh thought: The shock is real enough, but part of this is acting, and not very convincing acting at that* (James, TD, 136). Загальна оцінка невербального поведінкового компонента співрозмовниці дає змогу детективові зробити висновок про її нещирість, принаймні часткову. Він констатує справжність шоку, що його зазнала підозрювана, проте її реакція не до кінця вписується в обставини комунікативної ситуації і свідчить про маніпулятивний характер її дискурсу.

Причина використання засобів емпатизації може полягати і в егоїстичних, і в альтруїстичних мотивах мовця. Коли мотивом виступає прагнення особистої вигоди, обманник оптимізує способи досягнення своєї прагматичної мети і демонструє ознаки однієї з емпатичних форм, а саме співпереживання, напр.: *These are times of total intimacy and mutual adoration, when all you want to do is to agree with everything your partner says. To actually cut across and contradict her by saying, 'No, actually I think «Hotel California» is a dreadful song,' would completely ruin the atmosphere, so you nod and smile and say, 'Mmmm, yeah, that's one of my favourites, too'* (O'Farrell, BMCG, 41). Щоб не зруйнувати атмосферу гармонії й порозуміння, уникнути суперечки, чоловік за допомогою вербального і невербального компонентів дискурсу демонструє згоду з дружиною щодо її улюбленої пісні, яку насправді вважає огидною. Функціонально співпереживання покликане підсилити ідентифікацію мовців між собою, зняти напругу й дискомфорт в умовах утрудненої комунікації. Слід зауважити, що при цьому емпатичні тактики і прийоми реалізуються з позиції нещирості, тобто емпатичні тільки за своєю формою [3, 39].

Обман з альтруїстичних мотивів корелює з емпатичною формою співчуття [56, с. 40]. Вона реалізується у спілкуванні, зокрема в комунікативній ситуації обману, через посилення міри розуміння емоційного стану іншого, актуалізацію переживання негараздів іншого і сприяння задоволенню його потреб: *'What is the news of my mother?' she said, anxiously. 'I wish it were better. I fear the rainy season will weaken her further. But this marriage has lifted her spirits. [...] It's all we could have hoped for you – more than we could have hoped.'* *'Then I am happy with it,' she said, lying to please him* (Hearn, NF, 85). Напередодні весілля наречена вербально виражає свою радість з цього приводу, хоч і нещиро, щоб догодити хворій матері і стривоженому батькові, які мріяли про цей шлюб. Отже, можна зробити висновок про значний вплив не тільки егоїстичних, а й альтруїстичних передумов дискурсивної діяльності обманника.

У реалізації англомовним обманником комунікативно-прагматичної мети особливу роль відіграють емоції. Маніпулятивна комунікація здійснюється за умови відкритого чи прихованого конфлікту інтересів, тобто емоційних обставин. У процесі фальсифікації мовець стикається з необхідністю контролювати свої почуття, притлумлювати вияви прагматично недоречних емоцій і заміняти їх удаваними емоційними реакціями, які більше відповідають конкретній комунікативній ситуації. Трансляція емотивної інформації відбувається переважно опосередковано, зокрема через невербальні одиниці дискурсу. Відтак невербальному компоненту дискурсу обманника зазвичай властива висока емоційна інформативність. Емотивна компетенція певного рівня, що набувається в процесі соціалізації особистості обманника і вдосконалюється протягом всього життя, також надає мовцю ресурс емпатизації нещирого дискурсу, що є дієвим засобом регулювання його комунікативної взаємодії з об'єктом маніпулювання. При цьому регулювання охоплює широкий спектр дій між полюсами егоїзму та альтруїзму: орієнтування в емоціях іншої людини, прогнозування її емоційних реакцій, співпереживання, співчування тощо.

Для вербального компонента дискурсу в ситуації обману здебільшого характерні контрольованість та інтенційність. Порівняно з вербальними значна частина невербальних сигналів може бути подана без свідомого на те наміру і не фіксуватися увагою мовця. Це, однак, не применшує комунікативного потенціалу невербальних засобів, а часту неінтенційність маніфестації їх можна вважати особливістю функціонування голосу, погляду, жестів, постави тощо в дискурсі обманника. Перспективним убагається простежити гендерну варіативність співвідношення вербальних і невербальних дискурсивних одиниць і потенціал їхньої емотивності у комунікативних ситуаціях введення в оману.

Джерела та література

1. Изард К. Э. Психология эмоций / Кэррол Э. Изард; [пер. с англ. В. Мисник, А. Татлыбаева]. – СПб.: Питер, 2000. – 464 с.
2. Ковалевська Т. Ю. Комунікативна емпатія в лінгвоекосісному аспекті / Т. Ю. Ковалевська // Мовна екологія як чинник гармонійного розвитку суспільства: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (Одеса, 12-13 листопада 2003 року). – Одеса: Астропринт, 2003. – С. 14-19.
3. Козяревич Л. В. Вербальні й невербальні засоби емпатизації діалогічного дискурсу (на матеріалі англомовної прози ХХ століття): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Ліана Василівна Козяревич. – К., 2007. – 154 с.
4. Трошина Н. Н. Лингвистический аспект межкультурной коммуникации / Н. Н. Трошина // Лингвистические исследования в конце XX в.: сб. обзоров / исслед.; Отдел языкознания / [редколл.: Ф. М. Березин, отв. ред., и др.]. – М., 2000. – С. 56-68.
5. Харисов Е. Б. Эмоциональное мышление как основа концептуальной системы в онтогенезе / Е. Б. Харисов // Языковая личность: проблемы лингвокультурологии и функциональной семантики: сб. науч. тр. / ВГПУ. – Волгоград: Перемена, 1999. – С. 182-186.
6. Hermann G. L'influence de la langue étrangère sur la perception sociale et ethnique. Etude interculturelle / G. Hermann // Les Langues Modernes. – Paris, 1990. – № 2. – P. 57-74.
7. Schmidt K. L., Cohn J.F. Human Facial Expressions as Adaptations: Evolutionary Questions in Facial Expression Research / Karen L. Schmidt, Jeffrey Cohn // Yearbook of Physical Anthropology. – Pittsburgh, 2001. – Vol. 44. – P. 3-24.
8. Sloman C. L. Micro-momentary Facial Expressions and the Actor: An Investigation / C. L. Sloman // Language and Language Behavior Abstracts. – 1974. – Vol. viii, № 2. – P. 610.

Список ілюстративного матеріалу

1. Adebayo, NW: New Writing 12 / [ed. by Diran Adebayo, Blake Morrison and Jane Rogers]. – L.: Picador in association with British Council, 2003. – 380 p.
2. Hearn, NF: Hearn L. Across the Nightingale Floor / Lian Hearn. – L.: Picador, 2003. – 320 p.
3. James, TD: James P.D. A Taste for Death / P. D. James. – L.: Penguin Books, 1989. – 512 p.
4. O'Farrell, BMCG: O'Farrell J. The Best a Man Can Get / John O'Farrell. – L.: Black Swan, 2001. – 304 p.

«ПОТЕРЯННЫЕ СООБЩЕНИЯ» В РАМКАХ МЕЖЛИЧНОСТНОГО МЕЖКУЛЬТУРНОГО ОБЩЕНИЯ (НА ПРИМЕРЕ ВЫРАЖЕНИЯ КАТЕГОРИИ ВЕЖЛИВОСТИ)

В рамках межкультурной межличностной коммуникации может возникать феномен «потерянных сообщений» в связи с тем, что собеседники, используя одни и те же слова, вкладывают в них разный смысл. Это может быть обусловлено межкультурной интерференцией. При этом отсутствие формально обязательных или же наличие незнакомых элементов невербальной коммуникации может приводить к «получению не отправленных сообщений», как правило, со знаком минус.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, потерянные сообщения, вежливость.

У межах міжкультурної міжособової комунікації може виникати феномен «загублених повідомлень» у зв'язку з тим, що співрозмовники, які використовують одні й ті ж самі слова, розуміють за ними геть різні речі. Це може бути зумовлене міжкультурною інтерференцією. При цьому відсутність формально обов'язкових чи навіть наявність незнайомих елементів невербальної комунікації може призводити до «отримання не відправлених повідомлень», як правило, зі знаком мінус.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, загублені повідомлення, чемність.

The phenomenon of «lost messages» can emerge within the framework of the interpersonal communication, since interlocutors may imply different meaning using the same words. It can be predetermined by the intercultural interference. In this case the absence of the formally compulsory or the presence of unfamiliar elements of the nonverbal communication can lead to «the reception of the messages that have not been sent», that are as a rule with negative connotation.

Key words: intercultural communication, lost messages, politeness.

Начало XXI века характеризуется перестройкой международных отношений и внешнеэкономических связей, расширением контактов между людьми. В связи с этим возникает необходимость пересматривать и переосмысливать сложившиеся лингвистические постулаты с целью улучшения взаимопонимания. Сегодня активно обсуждаются вопросы, касающиеся межкультурной коммуникации с учетом ее разных критериев: а) *общения* людей, представляющих разные культуры; б) *адекватного понимания* двух собеседников, принадлежащих к двум разным национальным культурам; в) *успеха или не-успеха* коммуникации, которые в значительной степени определяются культурными различиями ее участников [3, с. 84].

Эти и иные критерии предопределяют суть межкультурной коммуникации, когда не столько язык, сколько принадлежность к той или иной культуре обуславливают адекватное понимание участников, приводящее к успеху. В данной связи следует отметить, что два участника коммуникации могут общаться: а) на иностранном языке; б) один на родном, а другой – на иностранном языке; в) оба на родном. Последний тип общения мало принимается во внимание в русле современных исследований по межкультурной коммуникации [5], хотя собеседники могут представлять иной стереотип поведения, другие нравственные и культурные ценности.

Этот постулат можно проиллюстрировать такими примерами: жители стран СНГ, считающие русский язык родным, могут испытывать трудности при общении, которые частично предопределены их территориальными особенностями проживания [5, с. 220], хотя речь идет об одном континенте. Жители Португалии и Бразилии говорят на португальском, а Англии, Америки или Индии – на английском. Эти страны находятся уже на разных континентах и гипотетически сложности при общении неизбежны.

Данная статья посвящена проблеме так называемых «потерянных сообщений», статус которых в лингвистике пока однозначно не определен, что обуславливает научную новизну предпринимаемого исследования, целью которого является раскрытие феномена «потерянных сообщений»; при этом планируется решить такие задачи: определить условия и причины его возникновения. Термин «потерянные сообщения» позаимствован из немецкого языкознания, где он звучит как «*verlorene Botschaften*» [7, с. 138]. В таких сообщениях собеседники, употребляя абсолютно грамотно сформулированные фразы, вкладывают в них иной смысл, что приводит к непониманию. Например, вопрос: «*He хотите ли Вы чаю или кофе?*» «*Möchten Sie Tee oder Kaffee? Would you like a cup of Tee or Caffe?*», звучал бы в любой европейской стране вежливо и дружелюбно, но не в Киргизии, где он вызвал бы отчуждение, так как там считается, что гостю нужно сразу все, что есть, поставить на стол, а если потом предлагать еще что-нибудь, то это свидетельствует о неуважении гостя [8, с. 131]. Следовательно, в рамках межкультурной коммуникации важно учитывать не только грамотность построения высказываний, но и их уместность в той или иной ситуации общения, которая может быть в другой культуре иначе регламентирована.

На выше сформулированный вопрос представители таких национальностей как русские, немцы, китайцы могут дать один и тот же ответ: «*Нет, спасибо*». И в зависимости от того, как будут реагировать на этот ответ их собеседники, они уйдут после встречи в приподнятом настроении или разочарованными. Здесь уже имеет место феномен «потерянных сообщений».

Так, русские, могут начать пить чай, только после третьего приглашения, иначе их поведение было бы расценено как невежливое. Сказав в первый раз нет, русский ожидает, что его все-таки угостят чаем, иначе он будет разочарованным. Разочарование его постигнет, и, если чай ему предложат только два раза, а не три и затем сразу же начнут убирать со стола, [8, с. 131].

Говоря «*Нет, спасибо*», китаец имеет в виду: «Да, несомненно, но это Вам доставит только хлопоты» [7, с. 141], поэтому без чая он может уйти неудовлетворенным, так как, несмотря на отрицательный ответ, в Китае считается обязанностью хорошего хозяина напоить чаем каждого гостя [7, с. 141]. Своим отрицательным по форме ответом китаец демонстрирует свою вежливость, которой придается большое значение, а ни в коем случае не отказ.

У немцев *нет*, обозначает, *нет* [9, с. 66-67]. Следовательно, на ответ: «*Нет, спасибо*», чай или кофе заваривать никто не будет. И никому в голову не придет, что кто-то, говоря *нет*, в данном контексте имеет в виду – *да*.

Таким образом, представители разных культур, говоря на одном, в данном случае, немецком, русском или английском языках, вкладывают разные смыслы в одно и тоже высказывание: для немцев – важно само значение этих слов: «*Нет, спасибо*»; для русских и китайцев – это фразы, которые не выражают в данном контексте общения такого значения, которое можно восстановить по словарю. Это шаблонные высказывания, свидетельствующие о вежливости гостя согласно этикету.

Аналогичным случаем можно признать вежливый стандартизированный элемент американской культуры, свойственный началу общения в любой ситуации, который формулируется так: «*How are you?*». Ожидаемый ответ – не более чем: «*Fine, Thanks*», а не подробный отчет о делах, т. е. это формула вежливости, в которой реальное значение слов элиминируется.

Немецкоязычные партнеры кажутся на этой стадии общения американцам невежливыми по двум причинам: а) немцы могут вообще проигнорировать «*How are you?*»; б) немцы могут отнестись к приветственной формуле так, словно это реально заданный вопрос об определенной информации [7, с. 128-129]. Фраза на немецком языке: «*Wie geht es Ihnen?*» не является, таким образом, эквивалентом перевода вышеназванной фразы 1:1, так как на нее ожидается ч е с т н ы й ответ [7, с. 128-129].

Основная идея, которая воплощается в языковых формулах большинства языков в определенных ритуалах вежливости, похожа [3, с. 85]; при этом языковые клише часто не выражают того вербального значения, которое свойственно употребленным в них словам.

Этот постулат касается, по-видимому, не только перевода приветственных формул или других клише. Так, например, русская фраза: *Я сыт*, при прямом переводе на немецкий язык «*Ich bin satt*» теряет свою нейтральность и уже не является вежливой. Рекомендуются при переводе использовать другой эквивалент, предопределенный узусом немецкого языка и соответствующий правилам вежливости *Ich möchte nicht mehr*. Отмечается, что критерием эквивалентности является равноценность ситуации [1, с. 114], которую следует искать в общественно-культурной сфере [1, с. 114].

Причиной возникновения «потерянных сообщений» может стать и наличие «ложных друзей», лексических эквивалентов родного языка, которые не имеют ничего общего с концептуальными прототипами в иностранном языке, поэтому люди, говоря об одном и том же, представляют себе объекты, весьма отличные друг от друга [4, с. 157]. Желтый цвет у русского может ассоциироваться с лимоном, а на Тайване, например, лимоны зеленые [4, с. 157-158]. Европейская чашка для чая имеет ручку, а китайская – нет [4, с. 160], она похожа на пиалу; более того, в Китае существует еще и специальная чашка для вдыхания аромата чая [4, с. 161], которая абсолютно неизвестна европейцу.

Если конкретные лексические наполнения и оттенки значений различаются, то эта разница в основном отражена в лексикографических справочниках. А элементам невербальной коммуникации, как правило, не уделяется должного внимания, хотя их не учет может приводить к нарушению шаблонности определенных ритуалов и, следовательно, к недоразумениям.

В немецком социуме не только мужчины, но и женщины, здороваясь, жмут друг другу руки [2, с. 14]. Данные, проведенного автором в течение нескольких лет, опроса информантов, свидетельствует о том, что не соблюдение этого ритуала расценивается не как «потерянное сообщение», а воспринимается как «неуважение», «высокомерие» партнеров по переговорам.

Европейцы могут расценивать отсутствие тактильного контакта, например, объятий или поцелуев в щеку, при встрече с русскими/белорусами в повседневной жизни, как выражение «недружелюбия», «холодности», «нежелания общения». По всей видимости, отсутствие важных ожидаемых невербальных элементов коммуникации придает сказанному иной смысл, а именно, собеседники получают негативное «не посланное сообщение». А у белорусов вызывает недоумение не свойственное им «быстрое» внедрение собеседника в их личную зону: попытка обнять; дважды, а не трижды, поцеловать в щеку и т. д., т. е. наличие незнакомых форм поведения может быть так же воспринято со знаком минус.

Важно помнить, что именно тогда, когда собеседники придерживаются требований вежливости своей культуры, чтобы никого не разочаровать, происходит непонимание, обусловленное иным регламентом взаимоотношений в другой культуре. Здесь имеет место межкультурная интерференция культурных систем, единицы исследования которых представляют собой культурно-специфическое содержание, наиболее часто сопровождающее те или иные языковые знаки в определенной культуре и конкретной ситуации сотрудничества [3, с. 86].

Способы выражения просьб в немецкоязычном и японском социумах, как это было установлено, сильно разнятся. В качестве иллюстрации можно использовать такую жизненную ситуацию: немец и японец соседи. Немец в последнее время играет долго и часто на рояле, что мешает соседу-японцу. При встрече японец говорит по-немецки: *Sie üben fleißig*. – ‘Вы прилежно тренируетесь’ [7, с. 138]. Немец реагирует на эту фразу таким образом: *Ja, ich nehme jetzt sogar Klavierstunden bei einem Musiklehrer* – ‘Да, я беру сейчас уроки у учителя музыки’. На первый взгляд – все однозначно и правильно.

Но немецкий участник коммуникации мог прийти в результате общения к выводу, что соседу японцу нравится его игра и принять его слова за призыв к более прилежным занятиям [7, с. 139]. Японец, соблюдая тот стереотип поведения, который свойственен в его стране, мыслит по-японски, даже употребляя немецкие слова. Его интенция – вежливо попросить, чтобы сосед играл реже, так как это ему мешает [7, с. 139]. Собеседники не поняли коммуникативные намерения друг друга, так как с точки зрения немецкого языка здесь формально не была выражена просьба [7, с. 138]. Достижение адекватного понимания представителей других стран невозможно без дополнительных знаний стереотипов их поведения.

Аналогичен и другой пример: если какой-нибудь предмет мешает англичанину, например, смотреть телевизор, то он скорее будет им восторгаться, стараясь привлечь внимание хозяев вечера, вместо того, чтобы напрямик попросить переставить его или убрать. Как было отмечено, в других ситуативных контекстах, восторг от безделушки приятен хозяину в Европе и расценивается как похвала его вкуса. В Азии же хозяин должен продемонстрировать свое гостеприимство, подарив понравившуюся вещь гостю [6, с. 7]. Таким образом, восторг понравившейся вещью может выражать в разных ситуативных контекстах такие значения как выражение восхищения вкусом хозяина; желание, чтобы ее подарили; вежливое выражение просьбы, убрать мешающий предмет и т. д.

Не знание разницы в системе понятий и определенных культурологических факторов может так же приводить к искажению смысла [1, с. 116]. Наиболее типичной ситуацией, где наиболее четко прослеживаются «потерянные сообщения», можно признать, рассказ анекдотов на иностранном языке, чтобы разрядить ситуацию или создать более доверительную атмосферу. Для представителя русского социума незаконченной и непонятной представляется фраза: *Eine Blondine steht vor dem Stundenplan der Humboldt-Universität und studiert ihn*, которая представляет собой уже законченный анекдот в немецком языке, потому, что факт изучения расписания занятий блондинкой представляет собой повод для смеха в немецкой культуре. Не знание этого приводит, таким образом, к «потерянным сообщениям».

Или же анекдот: *Was machen wir während der wirtschaftlichen Krise? – fragt die Ehefrau ihren Gatten. Zur Antwort bekommt sie: Wir besorgen unseren Kaviar bei ALDI*. Для людей, которые никогда не были в Германии, смысл шутки не совсем понятен, так как они не знают того, что ALDI представляет собой сеть продовольственных магазинов, где продукты питания хорошего качества предлагаются покупателям по достаточно низким ценам, но икра все равно стоит целое состояние.

Можно привести много анекдотов, для понимания которых необходимо знание определенных стереотипов поведения в обществе, например, во время суда попросили вора объяснить, почему он тайно проникнул три раза в один и тот же магазин, он ответил: *Das erste Mal habe ich das Kleid für meine Frau geklaut und dann musste ich es zweimal umtauschen*. Если в Германии принято делать покупки, приносить их домой, и то, что не понравилось или не подошло близким, можно обменивать на следующий день в магазине или просто сдавать, получив деньги взамен, то этот стереотип поведения покупателя был перенесен и на поведение воришки. Такие действия не свойственны белорусскому покупателю, поэтому данный немецкий анекдот так же может стать примером «потерянного сообщения» для белоруса. При рассказе русских/белорусских анекдотов на иностранном языке может случиться

тоже самое: юмор может быть собеседнику непонятен, т. е. его можно расценивать как своего рода «потерянное сообщение».

Налицо тот факт, что в рамках межкультурной межличностной коммуникации может говориться одно, а иметься в виду другое. Блестящих знаний языка, таким образом, может быть недостаточно для достижения взаимопонимания. Владение экстралингвистической информацией (знание реалий, стереотипов поведения, культуры страны изучаемого языка), которая дополняет лингвистическую компетенцию, способно значительно снизить количество «неполученных сообщений».

А учет того обстоятельства, что наличие или отсутствие обязательных невербальных элементов способствует возникновению «не посланных сообщений» со знаком минус, позволит значительно улучшить адекватное взаимопонимание собеседников.

В данной связи можно очертить такую проблематику для дальнейших исследований: комплексное определение разницы в разных ритуалах в стране изучаемого языка и родного, с учетом смысла, который признаны выражать речевые клише и сопутствующие им элементы невербальной коммуникации.

Источники и литература

1. Гарусова Е. В. Эквивалентность перевода и оригинала / Е. В. Гарусова // Перевод и сопоставительная лингвистика: Материалы российской научно-практической конференции. Дни науки УрГПИ (Екатеринбург, 27 сентября 2004 г.) – Екатеринбург: УрПИ, 2004. – С. 107-118.
2. Иванова Т. Ф. Формы речевого этикета в современном немецком языке Höfliches Deutsch: [учеб.-метод. пособие] / Т. Ф. Иванова – Минск, МГЛУ, 2008. – 200 с.
3. Михайлова О. Г. Проблема межкультурной интерференции у межах теорії міжкультурної комунікації / О. Г. Михайлова // Культура народів Причорномор'я (науковий журнал). – № 142. – Т. 2. – 2008. – С. 84-86.
4. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. 2-е изд., испр. и доп. / О. А. Корнилов – М: ЧеРо, 2003. – 349 с.
5. Рубанюк Э. В. К вопросу о достоверности определения культурных констант в рамках межкультурной коммуникации (на примере категории времени) / Э. В. Рубанюк // Культура народов Причерноморья (науковий журнал). – № 142. – Т. 2. – 2008. – С. 219-221.
6. Степанов Ю. С. Семиотика / Ю. С. Степанов – М.: Наука, 1971. – 166 с.
7. Erll A. Interkulturelle Kompetenzen: Erfolgreich kommunizieren zwischen den Kulturen / A. Erll, M. Gymnich – Stuttgart: Klett, 2007. – 180 s.
8. Kutz W. Interkulturelle Aspekte des Dolmetschens / W. Kutz // Kultur und Übersetzung. Methodische Probleme des Kulturtransfers. – Tübingen: Günter Narr Verlag, 2002. – S. 131-168.
9. Ziel Deutschland. Wegweiser für internationale Studierende. – Neudrossenfeld: Holtz Druck AG, 2001. – 92 S.

УДК 378.147:811.161.2

Савченко А. Л.

ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДУ МОДЕЛЮВАННЯ У ВИКЛАДАННІ ДИСЦИПЛІНИ «НАУКОВЕ МОВЛЕННЯ» МАГІСТРАНТАМ ТЕХНІЧНОГО ВНЗ

В статье акцентируется внимание на применении структурных схем при изучении конструктивных особенностей сложных предложений. Высказывается мнение, что метод моделирования является целесообразным для презентации и репрезентации предложений разнообразных типов.

Ключевые слова: метод моделирования, структурная схема предложения, предикативные части.

У статті акцентується увага на застосуванні структурних схем під час вивчення конструктивних особливостей складних речень. Висловлюється думка, що метод моделювання є доцільним для презентації і репрезентації речень різноманітних типів.

Ключові слова: метод моделювання, структурна схема речення, предикативні частини.

In article the attention is focused on application the block diagramme at studying of design features of compound sentences. The opinion is expressed, that the modelling method is expedient for presentation and representation sentences of various types.

Key words: a modelling method, the block diagramme of sentences, predicative parts.

Постійне самовдосконалювання та пошук шляхів ефективного навчання – завдання будь-якого сучасного педагога та науковця. Наукове мовлення є однією з дисциплін, які вивчають магістранти усіх спеціальностей. Вивчення цього курсу зумовлене актуальними потребами спілкування науковою державною мовою і написання магістерських робіт. На цьому зосереджують увагу відомі лінгвісти, такі як Н. М. Кушнарєнко та В. К. Удалова [1]; Г. С. Онуфрієнко [2]; В. М. Шейко [5]. Магістерська робота – це самостійна науково-дослідницька робота, яка виконує кваліфікаційну функцію, тобто готується з метою публічного захисту й отримання академічного ступеня магістра. Основне завдання її автора – продемонструвати рівень своєї наукової кваліфікації, уміння самостійно вести науковий пошук і вирішувати конкретні наукові завдання. Магістерська робота, з одного боку, має узагальнювальний характер, оскільки є своєрідним підсумком підготовки магістра, а з іншого – самостійним оригінальним науковим дослідженням студента, у розробленні якого зацікавлені установи, організації або підприємства. Вимоги до магістерської роботи в науковому відношенні вищі, ніж до дипломної роботи, однак нижчі, ніж до кандидатської дисертації. Виконання магістерської роботи повинне не тільки вирішувати наукові проблеми (завдання), скільки засвідчити, що її автор здатний належним чином вести науковий пошук, розпізнавати професійні проблеми, знати загальні методи і прийоми їх вирішення.

«Наукове мовлення» є практичним курсом. Метою навчального курсу «Наукове мовлення» є ознайомлення магістрантів з основними способами обробки різноманітної текстової, науково-технічної інформації, а також формування на цій основі навичок і умінь грамотного складання й оформлення різних видів наукової документації для подальшого її використання у навчально-науковій дослідницькій роботі; підвищення загальної культури мовлення магістрантів. До завдань курсу належать такі моменти, як, у тому числі, дати магістрантам ґрунтовні та систематичні знання з усіх розділів українського наукового мовлення; сформувати навички роботи з різноманітними джерелами науково-технічної інформації та уміння аналітико-синтетичної обробки цієї інформації; сформувати навички й уміння складання та оформлення різних видів наукової документації (тези, реферат, анотація, доповідь тощо); забезпечити оволодіння нормами наукового усного та писемного мовлення, а також навичками комунікативно виправданого користування мовними засобами наукового стилю.

Мову тепер розглядають і як один із засобів забезпечення інформаційних процесів у сучасному суспільстві (у науковій, технічній, діловій, освітній та інших галузях життя суспільства). Сучасна людина так чи інакше долучена до наукової чи виробничої сфери, тому вивчення наукового мовлення допомагає їм адаптуватися у цьому складному процесі.

Аналіз наукового тексту спонукає мислити, уможливлувати високий рівень подальшої професійної самоосвіти, сприяє реалізації фахових знань у продуктивні способи мисленнєво – мовленнєвої діяльності. Науковий

текст, наочно демонструючи застосування морфолого-синтаксичних та лексико-граматичних конструкцій, є взірцем монологічного наукового мовлення та тією базою, на якій ґрунтується власне наукове висловлювання. У цих функціях науковий текст виступає і як засіб навчання мови, і як об'єкт вивчення.

Володіння знаннями щодо правильної побудови речень – необхідна складова об'єктивного, зрозумілого, доказового, точного і неупередженого викладу інформації, яка має вливати не на почуття, а на розум і свідомість читача.

Мета статті – висвітлити один із найефективніших методів у вивченні синтаксису наукового мовлення – метод моделювання.

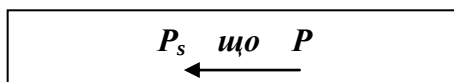
Об'єктом нашого дослідження є побудова конструкцій складнопідрядних речень.

У сфері лінгвістики, особливо в синтаксисі, вважаємо корисним метод моделювання, тому що звертання до моделей уможливорює максимально узагальнений і економний опис синтаксичної будови мови. Відомості, зафіксовані на моделях, необхідні магістрантам під час аналізу дидактичних матеріалів, що являють собою прості й складні речення, а також при самостійній побудові таких конструкцій. Словесний опис особливостей структури складного речення не такий виразний та наочний, тому доцільно звернутися до її символічного уявлення – структурної схеми, моделі або формули. Демонстрація моделей речень різного рівня дозволяє не тільки визначити види речень, але й наочно представити їхню структуру, а також сполучникові засоби (у випадку сурядного чи підрядного зв'язку). Використання моделей допомагає закріпити отримані раніше теоретичні знання, а також конкретно розглянути їх практично. Кількаразове звертання до моделей дозволяє магістрантам чіткіше побачити особливості кожного виду речення як з погляду семантичної організації, так і граматичної.

Підрядні сполучники й сполучникові слова – основні засоби зв'язку частин складнопідрядного речення. Будучи службовими частинами мови, вони визначають синтаксичну й семантичну характеристику речення. За значенням сполучники й сполучникові слова, що функціонують у складнопідрядних реченнях, диференційовані. Як вважає В. А. Білошапкова [3, с. 526], вони поділяються на семантичні, тобто які передають певні смислові відносини (*коли, якщо* та ін.), і асемантичні, тобто суто синтаксичні, що вказують на «підпорядкованість» підрядної частини (*що, щоб* та ін.). Склад використовуваних сполучників та сполучних слів є пріоритетним при побудові моделей складнопідрядних речень, крім цього звертається увага на порядок розташування головної та підрядної частин по відношенню одна до одної, будову предикативних одиниць, що входять до його складу: співвідношення модально-часових значень, лексичне наповнення.

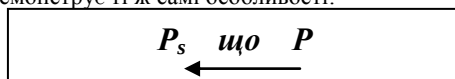
У синтаксисі наукового мовлення превалюють з'ясувальні та присубстантивні складнопідрядні речення, а також з ознаками мети, умови, порівняння, часу тощо.

Структура з'ясувальних речень із сполучником *що*, наприклад: *Багато фахівців вважають, що навіть невеликий повітряний потік відводить значну частину тепловиділень світильника*, у вигляді формули представлена таким чином:

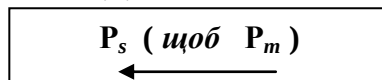

Модель ілюструє такі характерні ознаки структури власне з'ясувальних речень, як: 1) негнучкість предикативних частин – головної та підрядної: *P P*; 2) відсутність граматичних обмежень в обох частинах, 3) семантичну обмеженість (*s*) головної частини, пов'язану з обов'язковою наявністю в ній опорного компонента, який потребує подальшого пояснення.

Структурна схема складнопідрядного присубстантивного речення із сполучним засобом *що*, наприклад: *У такому випадку встановлюють спеціальні котли-утилізатори, що можуть бути використані для потреб теплопостачання виробничих будівель*, демонструє ті ж самі особливості:

У формулі складного речення з підрядною частиною мети, наприклад, *Конверторні цехи будуються тільки біля доменних цехів, щоб економити тепло рідкого чавуну*:

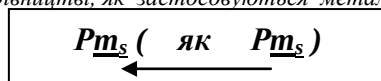

спостерігаємо такі його особливості: 1) вільне розташування підрядного речення *P (P)*; 2) граматичну обмеженість підрядної частини, тому що вона обов'язково повинна містити дієслово у формі інфінітива, якщо у головній та підрядній частинах йдеться про один і той самий суб'єкт – *m*; 3) лексичну обмеженість головної частини – вона повинна включати у свій склад дієслово активної дії – *s*.

У таких складних реченнях з підрядною частиною умови, як: *Якщо бетон набув передаточної міцності, форму з виробом можна відкривати та виймати виріб*: 1) підрядна частина може розташовуватися як в препозиції, так і у постпозиції до головної частини *P(P)*; 2) головна та підрядна частини співвіднесені граматично *m – m*. У цьому реченні форми часу присудків не можуть бути обраними довільно, оскільки обумовлена чимось подія не може здійснитися раніше, ніж буде реалізованою сама умова; 3) обидві частини співвіднесені й лексично *s – s*. Конкретні дії або події є можливими при певних умовах. На формулі це виглядає ось таким чином:

На прикладі структурної схеми складного речення з підрядною порівняльною частиною, наприклад: *Залізобетон використовується широко в будівництві, як застосовуються металопластикові профілі*:

можна визначити наступні його особливості: 1) вільне розташування головної та підрядної частин *P(P)*; 2) граматичну співвіднесеність частин речення *m – m*. Порівняння, що оформлюються сполучником достовірного порівняння, повинні йти в одному часовому плані; 3) лексичне співвіднесення головної та підрядної частин *s – s*. Характерною умовою оформлення достовірного порівняння є паралелізм значень тих слів, які займають позиції присудків, тому що порівняння у підрядній частині повинно бути аналогом повідомляемого в головній частині (використовується – застосовуються).

Модель детермінантного складного речення з підрядною частиною часу, як, наприклад, *Горючі природні гази утворилися протягом геологічних епох, коли в результаті розкладу речовини рослинного походження накопичувалися у підземних куполах*, може бути представлена таким чином:

P_m (коли P_m)

Речення характеризується такими ознаками: 1) розташування підрядної частини суворо не фіксується: вона може бути й в препозиції до головної P (P); 2) компоненти цього речення граматично співвіднесені $\underline{m} - \underline{m}$. При зміні часової форми дієслова в головній частині, дієслово у підрядній частині вимагає постановки у тому ж самому часовому плані; 3) семантичних обмежень ні на головну, ні на підрядну частини немає. Підрядна частина поширює головну, лексичне наповнення поширювача може бути будь-яким.

Отже, наведені приклади дозволяють стверджувати, що в з'ясувальних та присубстантивних складнопідрядних реченнях підрядна частина завжди постпозитивна, а в детермінантних реченнях з підрядними мети, умови, порівняння, часу вона може бути розташована як у препозиції, так і в постпозиції до головного речення. Але на відміну від з'ясувальних та присубстантивних складнопідрядних речень в реченнях з підрядними умови, порівняння, часу предикативні частини граматично співвіднесені, а в складнопідрядних реченнях з підрядною частиною мети тільки підрядна частина має граматичне обмеження. Семантичну співвіднесеність частин мають речення з підрядними порівняння, умови, але в з'ясувальних та присубстантивних реченнях і у реченнях з підрядною мети лексичне обмеження притаманне тільки головній частині, в той час як у речень з підрядною частиною часу лексичні обмеження взагалі відсутні. Ці висновки, на нашу думку, є дуже корисними для презентації і репрезентації речень різноманітних типів.

За допомогою моделей ефективно організується повторення, узагальнення і систематизація комплексних знань про синтаксичну природу як простих, так і складних речень.

Володіння мовою є багатокомпонентним, складним, комплексним поняттям, яке передбачає багатство словникового запасу мовця, чистоту, точність, виразність, нормативність мовлення. Мовленнєва компетентність магістранта стає потужним фактором у професійній підготовці національних кадрів, тому що представники наукової і технічної еліти мають стати носіями зразкової літературної наукової мови в усній та писемній формах функціонування.

Джерела та література

1. Кушнарєнко Н. М. Наукова обробка документів: [підручник] / Н. М. Кушнарєнко, В. К. Удалова. – К.: Вікар, 2003. – 328 с.
2. Онуфрієнко Г. С. Науковий стиль української мови: [навч. посібн. з алгоритмічними приписами] / Г. С. Онуфрієнко. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 312 с.
3. Современный русский язык: [учеб. для филол. спец. ун-тов] / В. А. Белошапкова, Е. А. Брызгунова, Е. А. Земская и др. / Под ред. В. А. Белошапковой. – М.: Высш. шк., 1989. – 800 с.
4. Шевчук С. В. Українське ділове мовлення: [навч. посібн.] / С. В. Шевчук. – К.: Літера, 2000. – С. 405-410.
5. Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: [підручник] / В. Шейко, Н. Кушнарєнко. – К.: Знання, 2006. – 295 с.

УДК 81+808.2

Сахарова О. В.

СПУСТОШЕНІСТЬ & СЕМАНТИЧНА НАСИЧЕНІСТЬ ЕКСПРЕСИВНИХ КОНСТРУКЦІЙ У МОВЛЕННІ ПЕРСОНАЖІВ ДРАМАТИЧНОГО ТЕКСТУ

В статті розглядаються функції і содержание експресивних синтаксических конструкцій в речі персонажів п'єси Миколая Коляди. Аналіз умовності і багатозначності фраз, позбавлених конкретної інформативності, визначає особистісні риси героїв драматичного тексту.

Ключевые слова: языковая личность, речь персонажей, экспрессивные синтаксические конструкции.

У статті розглядаються функції та зміст експресивних синтаксических конструкцій у мовленні персонажів п'єси Миколая Коляди. Аналіз умовності та багатозначності фраз, що позбавлені конкретної інформативності, визначає особистісні риси героїв драматичного тексту.

Ключові слова: мовна особистість, мовлення персонажів, експресивні синтаксичні конструкції.

The article considers function and expressive syntactic constructions in the speech of the play characters of N. Kolyada. Analysis of phrase polysemy without definite information defines personal features of the characters.

Key words: language personality discourse, speech of characters, expressive syntactic constructions.

Мовленнєве буття людини є найзагадковішою сутністю, складним феноменом, що віддзеркалює як різні сторони життя особистості, так і тенденції розвитку мови. Соціолінгвістичні праці спрямовані на відтворення мовних процесів певного суспільства в конкретному хронотопі [8, с. 10]. Вивчення «людини, що говорить» [1], сприяє глибшому розумінню глибинних зв'язків мови та мислення.

Мовлення як репрезентант людської сутності віддзеркалює питомі психологічні, соціальні риси особистостей, їх когнітивної, модальної структури. Через вибір мовленнєвих стратегій та тактик, жанрів, мовних засобів, інтонаційного оформлення людина не лише передає певну інформацію, що має значення у конкретній комунікативній ситуації, але й відображає глибинні особистісні смисли, сентенції, переживання, численні модуси, що коригують і впливають на диктум.

Вивчення мовної особистості має різні напрями дослідження. Проблема, порушена ще класиками мовознавства, частково розроблена порушена в теорії мовленнєвої комунікації, діалогу [2], поставлена, сформульована та окреслена Г. І. Богіним та Ю. М. Карауловим [7], активно розробляється в сучасній психолінгвістиці [9], лінгвістичній генології [5].

Науковцями були проаналізовані способи формування мовних особистостей, їх різновиди в процесі комунікації [9] тощо. Вияв особистісних смислів через мовні конструкції не ставав предметом окремого лінгвістичного дослідження. Реконструкція модусних смислів через мовлення людини, на наш погляд, є перспективним напрямом дослідження.

Мета статті: характеризувати способи передачі складних психологічних неоднозначних станів людини через використання нею певних мовних конструкцій. Найпоширенішими репрезентантами особистості залишаються експресивні синтаксичні конструкції. Вивчення їх функцій та призначення у складі діалогу сфокусовано в запропонованій статті. Мета зумовлює вирішення таких завдань:

Визначити пріоритетні експресивні синтаксичні конструкції у мовленні персонажів
Проаналізувати їх комунікативну функцію
Характеризувати особистісний та екзистенційний зміст експресивних синтаксичних конструкцій в діалогічному дискурсі

Матеріалом роботи слугував текст п'єси М. Коляди «Віденський стілець». Особливістю творчості сучасного драматурга є відтворення складних, іноді загублених доль, міркування про вічні теми людського існування. У п'єсі на одну дію «Віденський стілець» віддзеркалюється штучний простір, де співіснують випадкові персонажі. Кінець дійства нагадує про перехід в інший світ, а відтак невимуснені фрази людей, незнайомих спочатку один одному, стають символами буття людини – її прагнень, мрій, професійних принципів, особистісних пріоритетів і контактів тощо.

Теоретичною передумовою дослідження є теза, згідно з якою мовлення людини містить не лише комунікативно значущі компоненти, але й численні несуттєві, неінформативні фрагменти. Фрази, поширені в буденному спілкуванні, як то «такі от справи», «ой, не кажи» тощо, віддзеркалюють особистісну реакцію на зміст спілкування, заповнюють паузи, переключають розмову на інші теми. Подібні функції можуть виконувати і питальні або окличні речення («Що ти кажеш ?!» може бути як окликом, так і питанням, яке, в свою чергу, не передбачає власне перепитування, а фіксує емоційну реакцію реципієнта).

Події п'єси починаються з моменту поступового усвідомлення героями того, де і чому вони опинилися в замкненому просторі.

ОН. Зачем?

ОНА. Что?

ОН. Не понимаю – зачем?

ОНА. Вы что-то сказали?

ОН. Зачем они это сделали с нами? Вы не знаете?

ОНА. Я спрашивала у вас только что то же самое. Вы забыли, да?

Значення питальних речень є поліфункціональним, бо вони апелюють не лише до факту замкнення, але й до причин дії, один до одного, а можливо, і до вищого розуму.

Пошуки відповіді зумовлюють залучення окличних конструкцій, повторів, які породжують нові смисли:

ОНА. «И если кто-то в комнате закрыт... Как будто бы в могиле он зарыт... Зарыт...» Нет. Не получается песня. Вы давно здесь? Я – с сегодняшнего утра.

ОН. Я тоже. Нет, я понимаю!

ОНА. Что?

ОН. Я понимаю, понимаю, почему нас закрыли здесь, вдвоём, в этой комнате. Страшная комната, правда?

ОНА. Почему же нас закрыли?

ОН. Я понимаю, понимаю!

ОНА. Ну, скажите? Или что – тайна? Вы – мужчина, я – женщина. А нас закрыли вдвоём. Почему?

Діалог визріває поступово, ґрунтується на осмисленні стану кожного персонажа, та спробах установалення контакту або формулювання причини. За спустошеними, на перший погляд, повторами спостерігаємо тенденційний для людини процес визрівання думки, представлення її багатовимірною змісту, різних ситуацій. Людина обмірковує одну думку, з якої виникає зовсім інше питання до співрозмовника (*Я понимаю, понимаю, почему нас закрыли здесь, вдвоём, в этой комнате. Страшная комната, правда?*)

Героїня (Вона) неодноразово намагається перемогти ситуацію через мовну гру, періодично вдаючись до рими: «На пути стоит белая стена... Не пускает меня к тебе она-а...». Схильність до пустого римуння, за спостереженнями В. П. Беляніна [4], притаманна психічно хворим особам, проте в цій комунікативній ситуації мовець балансує на межі вдавання божевілля та ігрового осмислення реальності. Повернення до відчаю, з яким пов'язане становище героїв, породжує жанр звернення:

Товарищи! Товарищи! Нам нужно срочно домой! Нам очень нужно домой! Во всяком случае – мне лично очень нужно домой! Очень, очень, товарищи! Слышите?! Ещё немного и я начну сходить с ума! Я не могу больше трех часов без... Без! Без! Вы понимаете меня, товарищи?!

Звертання, окличні речення, кваліфікатори оцінки моделюють мовленнєвий жанр <звернення у стані відчаю>, що зумовлений станом розгубленості. У переважній більшості фіксуються подвійні повтори (*Товарищи! Товарищи!; Очень, очень*).

Для невимусненого діалогу притаманне обговорення паралельних тем, що також супроводжується повторювальними конструкціями:

Вы ищете выход? Они – молчат. Как называется этот стул?

ОН. Он называется – стул. Вы с ума сошли?

ОНА. Нет, он называется как-то иначе. Красиво. Я забыла.

ОН. Он называется стул! Не смешите меня! Стул и всё.

ОНА. Нет, как-то иначе... (Молчит.) Забыла.

ОН. Они проводят опыт. Точно, точно... Опыт, опыт...

Функції повторів варіюються від підтвердження думки (*Точно, точно*) до її домінантної оцінки (*Опыт, опыт*).

Стан відчаю зумовлює агресію, що породжує образи по відношенню до співрозмовника, висловлені у непрямій формі:

ОН. Да, да! Эй, вы! Слышите?! Выпустите меня отсюда! Мне никто не нужен! Кроме неё! Пустите! Сейчас же выпустите меня отсюда! Э-э-эй! Мне омерзительна эта женщина! Я не хочу её! Я слышу её пот! Он гнусен! Э-э-эй!!!

Мовленнєва тактика докору поступово трансформується у тактику переконання, яка здійснюється за допомогою уявного діалогу, багатовимірної оцінки:

ОНА. Как вам не совестно. Что вы такое болтаете? Я тоже могу многое сказать о вас. О том, что мне не нравится в вас. В вашем поведении, да! Но я ведь молчу, молчу! Как вам не стыдно! Мне, например, не нравится, что вы ходите как балерина, с носка, а не с пятки! Не нравится, да! Балерина! Балерун! Не нравится, как вы дышите трусливо, словно кролик! Не нравится, как вы морщите лоб, будто у вас есть чем думать! Нет у вас ума! Нет! Противно! А я молчу, молчу!

Зовнішня ситуація багатовимірно провокує конфлікт, а мовлення героїв спрямоване до невідомих вищих сил або один до одного.

ОН. (Ноем) Пустите меня. Пустите... Я не хочу участвовать в этих экспериментах... Пустите меня... Слышите?! Пустите! Ненавижу вас! Ненавижу, мерзавцы! Пустите!!!

(Стучит ногами и руками в стены. Кричит, бьётся в истерике. Рыдает. Разбивает руки в кровь.)

Я не могу больше... не могу больше... Мне плохо... не могу... пустите меня... пустите... Я сейчас умру... Умру сию секунду... пустите?! Пустите меня, пустите!!!

Усвідомлення ситуації, в якій поза власною волею опиняється людина, породжує відчай, що втілюється не лише в конструкціях звертання, але й із залученням імперативу, відтворення власного емоційного ставлення (почасти – прокльонах):

Реакція персонажа містить обмірковування ситуації, вербальні тактики заспокоєння людини через переконання, змальовування подальших перспектив. Поширеними в жанрі переконання виявляються питальні конструкції, імператив, мовленнєві конструкції прохання / благання. Оскільки героїня паралельно здійснює певні дії, у її мовленні переважають частки, що супроводжують ці дії (Во-от):

ОНА. Тише, тише... Что с вами? Не надо, не надо так нервничать... Надо терпеть... Тихо... Зачем? Перед кем вы душу свою открываете? Перед кем унижаетесь? Перед этими? Да ну их к чёрту собачьему. Слышите? Тихо, тихо... Перестаньте, пожалуйста. Не надо... Держитесь. Я вот маленькая, а держусь. Все равно отпустят, куда не денутся. Надо терпеть. И надеяться, что всё будет хорошо. Дайте, я вам вытру кровь. Ну-ну, не сопротивляйтесь, не дёрайтесь... У меня чистый носовой платок, абсолютно чистый... Во-от... Во-от... Ой, сколько крови, надо же. Во-от... Во-от...

Положила голову Мужчины себе на колени, осторожно вытирает с его лица кровь.

Ну? Ну? Всё в порядке? Успокоились? Во-от... И хорошо... Всё нормально... Нормально...

ОН. Всё ужасно, а не нормально.

ОНА. Ну, хорошо, хорошо.

ОН. Что – хорошо?

Емоційний стан персонажів передається через універсальний спосіб, притаманний емоційному мовленню: повторення слів і фраз

Драматизм ситуації містить жанри переконання, відтворюється переважно через претензійне, високе мовлення:

ОНА. Ну, почему, почему вы боитесь? Почему? Что тут такого? Мы сидим, ещё просидим сутки, двое, трое, месяц... Откуда вы знаете, когда нас выпустят отсюда? Ведь надо чем-то заняться, развлечься как-то? Или сядем и будем смотреть на эти стены, пока не сойдем с ума? Потом начнем дубасить в них ногами, руками, до крови – ну, как вы сейчас. Да вы ведь уже попробовали – толку нет. Если они следят за нами, пусть видят: мы не падаем духом, ведём себя, как нормальные люди. Нечего на нас экспериментировать.

ОН. (Молчит.) Я боюсь.

ОНА. Ну почему?!

ОН. Меня никто никогда не постригал... Только она!

МОЛЧАНИЕ.

ОНА. Ваша жена?

ОН. Не смей! Не смей касаться! Кому какое дело?! Прочь! Прочь!

ОНА. (Помолчала.) Вы – актёр?

ОН. Нет. Почему?

ОНА. Это они так говорят. Так красиво. «Прочь, долой, не смей!» Мы не в театре. Или вас эти глаза, что следят за нами, заставляют так говорить? Не обращайтесь внимания на них. Пусть смотрят. Актёрами мы не станем. Пусть не надеются...

МОЛЧАНИЕ.

Ну, всё, хватит. Вставайте. Садитесь на стул, в центр комнаты. Вы не вспомнили, как он называется?

Звернення до пишномовності оцінюється як нереальне, артистичне, позбавлене людських ознак.

Отже, модусні смисли є невід'ємною складовою мовлення людини. Крім конкретної інформаційної частини, особистість втілює у своїх словах, реченнях, фразах численні емоційні, оцінні, експресивні значення, фіксують процес визрівання думок та їх осмислення.

Серед поширених експресивних засобів мови відзначаються повтори, окличні, питальні речення, нульові компоненти, що супроводжують дію (во-от). Через них співрозмовники усвідомлюють власні думки та позамовні ситуації, оцінюють довкілля та передають модусну інформацію один одному.

В екстремальних умовах, в яких опинилися герої п'єси, активізується переважно саме експресивний компонент мовлення, що підкреслює тенденції вираження особистісних смислів. Найпоширенішою ознакою експресії виявилися подвійні повтори, що відтворюються автоматично, невимушено, як спосіб самоусвідомлення думки, що лише народжується.

Таким чином, експресивні мовні конструкції, позбавлені чіткої інформаційної функції, відтворюють глибоке осмислення мовцем власної думки, позамовної ситуації, довкілля, світу в цілому.

Джерела та література

1. Ажеж К. Человек говорящий: Вклад лингвистики в гуманитарные науки: Пер. с фр. Б. Л. Нарумова / Ажеж Клод.– М., 2003. – 304 с.
2. Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики / Бацевич Флорій Сергійович. – К., 2004. – 344 с.
3. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної генології / Бацевич Флорій Сергійович. – К., 2006. – 248 с.
4. Белянин В. П. Психолінгвістика / Белянин Валерій Павлович. – М., 2003. – 227 с.
5. Дементьев В. В. Фатические и информативные коммуникативные замыслы и коммуникативные интенции: проблемы коммуникативной компетенции и типологии речевых жанров / Дементьев Вадим Викторович // Жанры речи. Вып. 1. – Саратов, 1997. – С. 34-44.
6. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / Карасик Владимир Ильич. – Волгоград: Перемена, 2004. – 390 с.
7. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Караулов Юрий Николаевич. – М., 1987. – 264 с.
8. Костомаров В. Г. Языковой вкус эпохи / Костомаров Виталий Григорьевич. – М., 1994.
9. Седов К. Ф. Дискурс и личность: эволюция коммуникативной компетенции / Седов Константин Федорович. – М.: Лабиринт, 2004. – 320 с.
10. Трофимова Г. Н. Языковой вкус интернет-эпохи в России: Функционирование русского языка в Интернете: концептуально-сущностные доминанты / Трофимова Галина Николаевна. – М., Изд-во РУДН, 2004. – 380 с.
11. Коляда Н. В. Венский стул // <http://kolyada.ur.ru/>

ЕПІТЕТ ЯК ЗАСІБ ЕСТЕТИЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ТЕКСТІВ СВЯТОГО ПИСЬМА У ХХ СТОЛІТТІ

В статті досліджується функціонування біблійських маркованих епітетів в українських перекладах Святого Письма І. Огієнка та І. Хоменка. Визначається співвідношення біблійських епітетів з семантичними групами лексем і виявляється тотожність і відмінність атрибутів на лексичному та синтаксичному рівнях.

Ключові слова: Библия, троп, епитет, атрибут.

У статті досліджується функціонування біблійно маркованих епітетів в українських перекладах Святого Письма І. Огієнка та І. Хоменка. Визначається співвідношення біблійських епітетів з семантичними групами лексем і з'ясовується тотожність і відмінність атрибутів на лексичному та синтаксичному рівнях.

Ключові слова: Библия, троп, епитет, атрибут.

The article deals with the functioning of biblical marked epithets in the Ukrainian translations of the Holy Writ by I. Ohienko and I. Khomenko. Compatibility of biblical epithets with the semantic groups of lexemes is determined and the identity and contrariety of attributes at lexical and syntactic levels are found out.

Key words: the Bible, trope, epithet, attribute.

Мова української Біблії здавна становила значний інтерес для мовознавців як своєрідне лінгвістичне явище. Спородинно розглядалася проблема функціонування лексичних засобів творення тропеїчної образності в текстах Святого Письма в загальних дискурсах, колективних розвідках й авторських монографічних дослідженнях. В україністиці заслуговують на увагу наукові студії таких мовознавців, як Н. Бабиш, С. Бібла, С. Богдан (проблема церковної термінології), І. Грималовський, Н. Дзюбишина-Мельник (мова української духовної поезії та релігійної преси), С. Лук'ячук (функціонування епітета в конфесійному стилі), Т. Мороз (текстова варіантність на синтаксичному рівні в українських перекладах Біблії), Г. Наконечна, Н. Пуляєва (богословська та церковно-обрядова термінологія) тощо. Так, малодослідженість проблеми функціонування епітета в українських перекладах Біблії у ХХ ст. детермінує **актуальність** наукової розвідки. **Мета статті:** дослідити вживання епітета в біблійних текстах Нового Завіту в перекладах І. Огієнка та І. Хоменка. Поставлена мета зумовлює розв'язання таких **завдань**: 1) виокремити групи біблійно маркованих атрибутів у текстах українських перекладів Біблії І. Огієнка та І. Хоменка; 2) визначити співвідношення біблійних епітетів з семантичними групами лексем; 3) з'ясувати тотожність і відмінність атрибутів на лексичному та синтаксичному рівнях.

Українські тексти Святого Письма ХХ ст. відзначаються насиченістю таким словесним художнім засобом, як епітет. **Епітет** (гр. epitheton – прикладка, прізвисько) – «слово, що образно означає предмет або дію, підкреслює характерну властивість певного явища чи поняття» [4, с. 42]. Епітет не тільки означає, а й додає, докладає ознак існуючих, неіснуючих, але бажаних, можливих, уявних тощо, чим і зумовлюється його тропеїчна суть [6, с. 338]. Епітет як образний, естетично маркований атрибут має дві основні граматичні категорії для свого формування і вираження: прикметник з граматичною функцією присудковно-означення і якісно-означальні прислівники з граматичною функцією придієслівного означення – обставиною способу дії [6, с. 349]. Також образну функцію епітета можуть виконувати дієприкметники, іменники-прикладки, композитні словотворчі типи (*синьоокий, стоголосий, прудокрилий* та ін.), форма орудного відмінка іменника, предикативні конструкції тощо [6, с. 352-359]. Зважаючи на таку розгалужену систему граматичного вираження епітетів, у розвідці до уваги беруться лише прикметникові означення, оскільки саме прикметник є основним категоріальним засобом вираження епітетів, і крім того, завжди не тільки лексично, а й синтаксично є атрибутом до іменника. Можливості прикметника виступати епітетом збільшуються також за рахунок того, що один і той самий прикметник може поєднуватися з кількома різними іменниками [3, с. 7].

З'ясовано, що біблійне світобачення обумовлює відповідну семантико-стилістичну наповненість епітетних сем. Наприклад, такі біблійно марковані атрибути, як **Божий, Господній, Христовий, святий, вічний, великий** функціонують у традиційному для релігійного спілкування емоційно-понятійному полі, що визначає певну синтагматику таких лексем. Вважаємо, що саме ці епітети є домінуючими на сторінках Святого Письма, оскільки їм властива сполучуваність з найбільшою кількістю дистрибутивів (70 і більше). Таке поєднання сем характерне і для перекладу Біблії І. Огієнка, і для І. Хоменка. Але в перекладі останнього простежуємо певні відмінності на лексичному (синонімічність епітетів, дистрибутивів, відмінність і атрибутів, і дистрибутивів тощо) і синтаксичному (інверсія слів, заміна епітета предикативною конструкцією тощо) рівнях.

У перекладі І. Огієнка спостерігаємо часте вживання поетичного означення **великий**, яке характеризує значну кількість іменників, несучи певну атрибутивну семантику. Лексема **великий** має такі значення: 1) значний за розмірами, величиною. // Значний за кількістю; численний. // Який значно переважає своїми розмірами інші подібні предмети. // Значний за часом. 2) який набагато переважає звичайний рівень, звичайну міру. 3) геніальний, загальновідомий, діяльність якого дуже високо оцінена. // Який вирізняється надзвичайною обдарованістю в чомусь; відомий. 4) який має чималу силу прояву, інтенсивність дії. // Значний за глибиною, силою (про почуття, душевні переживання) [2, с. 118-119]. Так, атрибут **великий** в українських перекладах Біблії ХХ ст. (Новий Завіт) може сполучатися з такими семантичними групами лексем: 1) **абстрактні поняття на позначення душевних почуттів, внутрішньопсихологічних і фізичних станів**: голосіння велике (Мт. 2: 18), великий жах (Дії 5: 5), велика скорбота (Рим. 9: 2), велике горе (2 Кор. 2: 4) тощо; 2) **назви церковних осіб і найменування Бога**: Цар Великий (Мт. 5: 35), великий Бог (Тит. 2: 13), великий Первосвященик (Євр. 4: 14), Великий Священик (Євр. 10: 21) тощо; 3) **назви церковних обладнань**: престол великий (Об. 20: 11); 4) **назви будівельних споруд та їх частин, населених пунктів і земельних угідь**: великі маєтки (Мт. 19: 22), двері великі (1 Кор. 16: 9), великий дім (2 Тим. 2: 20) тощо; 5) **назви природних стихій, явищ і утворень**: великий камінь (Мт. 27: 60), велике трясіння (Об. 6: 12), велика зоря (Об. 8: 10), велика вода (Об. 14: 2), спека велика (Об. 16: 9) тощо; 6) **назви тварин**: змії великий (Об. 12: 3), великий орел (Об. 12: 14) тощо.

Завдяки аналізу атрибута **великий** у співвідносних біблійних контекстах у перекладі І. Хоменка, було виявлено тотожність і відмінність у вживанні цього поетичного означення на лексичному та синтаксичному рівнях. На нашу думку, варіантність семи зумовлюється тим, що вона більше тяжіє до міжстильової лексики, ніж до церковної, хоч і сполучається з великою кількістю дистрибутивів у біблійному тексті. У статті аналізу піддаються ті лексеми, що зазнали варіантності вияву. Так, наприклад, на лексичному рівні спостерігаємо атрибутивні словосполучення, що різняться: а) **дистрибутами**: **великий жах** (Дії 5: 5) (Ог.) – **великий страх** (Діяння 5: 5) (Хом.), **велика скорбота** (Рим. 9: 2) – **смуток великий, велике терпіння** (Рим. 9: 22) – **велике довготерпіння** тощо; б) **атрибутами**: **великі діла Божі** (Дії 2: 11) – **величчі діла Божі, чуда великі** (Дії 5: 12) – **багато чудес, велика Божья благодать** (2 Кор. 9: 14) – **надмірна благодать Божья** тощо; в) **атрибутами і дистрибутами**: **голосіння велике** (Мт. 2: 18) – **тяжке ридання, велике упевнення** (1 Сол. 1: 5) – **повне переконання, великі страждання** (1 Тим. 6: 10) –

численні *боли* тощо; г) **категорією числа**: *жниво велике* (Мт. 9: 37) – *жнива великі, великі маєтки* (Мт. 19: 22) – *велике майно* тощо. Проаналізовані епітетні словосполучення дають підстави стверджувати, що варіація сем на лексичному рівні не впливає на загальний зміст біблійного контексту, а лише підсилює емоційний аспект висловлювання, надаючи йому більшої експресивності вираження ознаки. Так, у перекладі І. Хоменка спостерігається тяжіння до традиційного використання старослов'янських форм і вищого ступеня прикметникової епітетизації. Натомість І. Огієнко звертається до власне українських мовних засобів.

На синтаксичному рівні в біблійних текстах відповідно до авторського світорозуміння та світобачення зображуваного спостерігаємо *інверсію* слів з метою виділення змістової значущості того чи іншого компонента висловлювання або надання строфі особливого стилістичного забарвлення. Наприклад: *Цар Великий* (Мт. 5: 35) (Ог.) – *великий цар* (Хом.), *глас великий* (Дії 23: 9) (Ог.) – *великий глас* (Діяння 23: 9) (Хом.), *смуток великий* (2 Кор. 2: 7) – *великий смуток* (Хом.) тощо. В українських перекладах Біблії ХХ ст. також наявна заміна епітетного словосполучення (ЕС) *предикативними конструкціями*: «І знявся між усіма *плач великий*...» (Дії 20: 37) (Ог.) – «Усі тоді *ревно заридали*...» (Діяння 20: 37) (Хом.); «І я в вас був у немочі, і в страху, і в *великій тремтінні*» (1 Кор. 2: 3) – «Я був у вас немічним, лякливим, *увесь тремтів*» (Хом.); заміна ЕС *абстрактним іменником*: «Бо ось саме це, що ви засмутилися для Бога, яку *пильність велику* воно вам зробило...» (2 Кор. 7: 11) – «Ось бо той смуток задля Бога – яку то він спричинив у вас *старанність*...» (Хом.); *пропущення атрибута великий*: «...По правді кажу вам: навіть серед Ізраїля Я не знайшов був *такої великої віри*!» (Мт. 8: 10) – «...Істинно кажу вам: Ні в кого в Ізраїлі я не знайшов *такої віри*» (Хом.) тощо. Отже, на синтаксичному рівні епітет *великий*, який наявний у перекладі І. Огієнка, в І. Хоменка переважно заступається предикативними конструкціями.

Поетичне означення **вічний** має таку семантику: 1) який не має початку й кінця; безконечний у часі. // Незалежний від часу; незмінний; 2) який не зникає, не перестає існувати [2, с. 191]. Атрибут *вічний* у біблійних текстах у перекладі І. Огієнка сполучається з такими семантичними групами дистрибутивів, як: 1) *назви на позначення проміжків часу*: життя вічне (Дії 13: 48), вічні часи (Рим. 16: 25), вічні віки (Еф. 3: 21) тощо; 2) *назви, що уособлюють могутність і правосуддя*: вічна сила (Рим. 1: 20), вічна влада (1 Тим. 6: 16), вічний суд (Євр. 6: 2) тощо; 3) *абстрактні поняття на позначення неприсмого, небажаного і величозного*: вічна мука (Мт. 25: 46), вічна вага (2 Кор. 4: 17), вічна погибель (2 Сол. 1: 9) тощо; 4) *назви, детерміновані божественним змістом*: вічний Бог (Рим. 16: 26), дім вічний (2 Кор. 5: 1), вічний спадок (Євр. 9: 15) тощо; 5) *назви на позначення неволі та страждань*: вічні кайдани (Юд. 1: 6), вічний огонь (Юд. 1: 7) тощо. З огляду на те, що лексема *вічний* є стилістично маркованою для біблійних текстів, вона зазнала незначних змін на лексичному і синтаксичному рівнях. Так, у перекладі І. Хоменка відмінності наявні в *атрибутивній частині* ЕС: *вічні часи* (Рим. 16: 25) – *відвічні часи* (Хом.), *вічний Бог* (Рим. 16: 26) – *предвічний Бог* (Хом.). Змін зазнали і дистрибути в ЕС: *вічна мука* (Мт. 25: 46) – *вічна кара* (Хом.), *вічна вага* (2 Кор. 4: 17) – *вічна вагота* (Хом.), *дім вічний* (2 Кор. 5: 1) – *будинок вічний* (Хом.) тощо. На синтаксичному рівні спостерігається тільки *інверсія* лексем: *життя вічне* (Дії 13: 48) – *вічне життя* (Хом.), *вічні віки* (Еф. 3: 21) – *віки вічні* (Хом.), *вічна влада* (1 Тим. 6: 16) – *влада вічна* (Хом.) тощо.

Епітет *святий* має такі значення: 1) пов'язаний з релігією, Богом, наділений божественною силою. // Перейнятий божественною силою. // Уживається як постійний епітет до слів, пов'язаних із місяцями або предметами релігійного поклоніння. // Освячений; 2) стос. до Великодня. // Уживається як постійний епітет до свят, визначених християнською релігією; 3) морально чистий, благородний, бездоганний у житті, поведінці тощо. // Не винний у чому-небудь, перед кимсь; безгрішний. // Чистий, благородний. // Який виражає чистоту, благородство (про очі, обличчя і т. ін.). // Освячений високою метою. // Особливо почесний; 4) якого глибоко шанують; дорогий, заповітний тощо [2, с. 1301]. Поетичне означення *святий* на сторінках Святого Письма в перекладі І. Огієнка сполучається з такими групами дистрибутивів, як: 1) *найменування біблійних святих і місць*: свята земля (Дії 7: 33), місце святе (Дії 21: 28), святі Писання (Рим. 1: 2), Закон святий (Рим. 7: 12) тощо; 2) *назви божественних осіб*: Дух Святий (Дії 1: 5), святі пророки (Дії 3: 21), святі апостоли (Еф. 3: 5) тощо; 3) *дії, детерміновані добрим, Божим наміром*: святий поцілунок (Рим. 16: 16), святий поклик (2 Тим. 1: 9); 4) *характеристика особи з огляду на її духовні переконання*: святі брати (Кол. 1: 2); 5) *назви частин дерева*: святий корінь (Рим. 11: 16), віття святе (Рим. 11: 16); 6) *вироби з борошна та їх компоненти*: святий первісток (Рим. 11: 16), тісто святе (Рим. 11: 16) тощо.

Епітетні словосполучення з атрибутом *святий* у перекладі І. Хоменка переважно зазнали змін на синтаксичному рівні. Так, відмінний порядок слів наявний у таких ЕС: *місце святе* (Дії 21: 28) – *святе місце* (Хом.), *святе місто* (Од. 11: 2) – *місто святе* (Хом.), *Дух Святий* (Дії 1: 5) – *Святий Дух* (Хом.) тощо. На лексичному рівні спостерігається відмінність в іменній частині ЕС: *святі мужі* (2 Петр. 1: 21) – *святі люди* (Хом.), *віття святе* (Рим. 11: 16) – *святе галуззя* (Хом.) тощо.

У ВТС СУМ зазначається, що лексема **Божий** є прикметником до слова *Бог*, яке має таке значення – у релігійних віруваннях – творець, що створив світ і керує ним та вчинками людей. // *перен.* Найбільший умілець у чомусь, наймогутніший володар чого-небудь [2, с. 90-91]. Поетичне означення *Божий* у перекладі І. Огієнка поєднується з такими семантичними групами слів: 1) *назви, що позначають безпосередню приналежність Богу*: уста Божі (Мт. 4: 4), Дух Божий (1 Кор. 3: 16), образ Божий (2 Кор. 4: 4), Божа подoba (Фил. 2: 6) тощо; 2) *назви божественних осіб*: Син Божий (Мт. 8: 29), Божий первосвященик (Дії 23: 4); 3) *назви осіб, що підвладні Богу*: Божий Святий (Мр. 1: 24), горливець Божий (Дії 22: 3), діти Божі (Рим. 8: 16), Божі вибранці (Рим. 8: 33), Божий слуга (Рим. 13: 4) тощо; 4) *абстрактні поняття на позначення внутрішньопсихологічних і емоційних станів*: благодать Божа (Дії 13: 43), гнів Божий (Рим. 1: 18), Божа добрість (Рим. 2: 4), вірність Божа (Рим. 3: 3) тощо; 5) *назви місць, пов'язані з Божим перебуванням*: Божий престол (Мт. 23: 22), Боже Царство (Дії 1: 3), оселя Божа (Еф. 2: 22) тощо; 6) *найменування божественних тайнів і діянь*: діла Божі (Дії 2: 11), Божа воля (Дії 21: 14), присуд Божий (Рим. 1: 32), суд Божий (Рим. 2: 2) тощо; 7) *назви на позначення існування Бога на землі*: правда Божа (Рим. 1: 17), Боже поклонання (Рим. 11: 29), Боже свідощтво (1 Кор. 2: 1), Боже поле (1 Кор. 3: 9) тощо; 8) *назви божественних догм*: Божа заповідь (Мт. 15: 3), Євангелія Божа (Рим. 1: 1), обітниця Божа (Рим. 4: 20) тощо; 9) *назви на позначення величності Бога*: сила Божа (Рим. 1: 16), дар Божий (Рим. 6: 23), знання Боже (Рим. 11: 33), Божі речі (Рим. 15: 17) тощо.

Проаналізувавши епітет *Божий* робимо висновок, що в перекладі І. Хоменка наявні певні зміни на лексичному і синтаксичному рівнях відповідно до авторського бачення зображуваного предмета, явища чи події. Так, на лексичному рівні спостерігаємо атрибутивні словосполучення, що різняться: а) *дистрибутами*: *Божа подoba* (Фил. 2: 6) – *Божа природа* (Хом.), *зріст Божий* (Кол. 2: 19) – *Боже зростання* (Хом.), *Божа Істота* (2 Петр. 1: 4) – *Божа природа* (Хом.) тощо; б) *атрибутатами*: *Божея воля* (Дії 21: 14) – *воля Господня*; в) *і атрибутами, і дистрибутатами*: *напоминання Боже* (Еф. 6: 4) – *послуха Господня, остереження Боже* (Еф. 6: 4) – *напоумлення Господнє, спадок Божий* (1 Петр. 5: 3) – *вибрані* тощо; г) *заміна атрибута іменником у Р.в., Д.в. і М.в.*: *Божа правця* (Кол. 3: 1) – *правця Бога* (Хом.), *спадкоємець Божий* (Гал. 4: 7) – *спадкоємець завдяки Богові* (Хом.), *Божі мужі* (2 Петр. 1: 21) – *святі люди від Бога, життя Боже* (Еф. 4: 18) – *життя в Бозі* тощо.

На синтаксичному рівні в перекладах Біблії XX ст. спостерігається *інверсія* в ЕС: *Божя заповідь* (Мт. 15: 3) – *заповідь Божя, Боже Слово* (1 Тим. 4: 5) – *слово Боже* (Хом.), *Божий Святий* (Мр. 1: 24) – *Святий Божий* (Хом.) тощо. На рівні синтаксису також спостерігається заміна ЕС *предикативною конструкцією*: *Божя відповідь* (Рим. 11: 4) – *відповідає віще слово Боже* тощо.

Отже, на основі аналізу українських перекладів Біблії І. Огієнка та І. Хоменка можемо зробити висновок про те, що епітети *вічний, святий і Божий* не зазнали значних змін на відміну від епітета *великий*, оскільки вони є аксіоматичними і загальноприйнятими для всіх вірян, і мають семантичну і стилістичну близькість у співвідносних біблійних текстах. Відмінності, що спостерігалися на лексичному та синтаксичному рівнях проявлялися в синонімічній заміні атрибута чи дистрибута, або того і того, категорії числа, заміні епітета іменником у Р.в., Д.в. чи М.в., інверсії слів в ЕС, заміні ЕС предикативною конструкцією або абстрактним іменником тощо. В усіх випадках зафіксовано тотожність у семантичній наповненості біблійних контекстів.

У подальших розвідках планується дослідити функціонування інших видів тропів в українських перекладах Біблії XX ст.

Джерела та література

1. Біблія або книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена / [переклад проф. Івана Огієнка]. – К.: Українське Біблійне Товариство, 2003. – 1375 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.: іл.
3. Грищенко А. П. Прикметник в українській мові / Грищенко А. П. – К., 1978. – С. 7.
4. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови: [підручник] / Пономарів О. Д. – [3-тє вид., перероб. і доповн.]. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – 248 с.
5. Святе Письмо Старого та Нового Завіту (повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, арамейськими та грецькими текстами) / [переклад Івана Хоменка]. – К.: Українське Біблійне Товариство, 1994.
6. Стилістика української мови: [підручник] / Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М.; за ред. Л. І. Мацько. – [2-ге вид., випр.]. – К.: Вища шк., 2005. – 462 с.

УДК 811.111'367:070

Семен Г. Я.

ФУНКЦІОНУВАННЯ СИНТАКСИЧНИХ СТИЛІСТИЧНИХ ЗАСОБІВ У ГАЗЕТНОМУ СТИЛІ

В статье рассматривается ряд синтаксических стилистических приемов, типичных для стиля газеты, – повтор, обособление, вопрос, вводные элементы, параллелизм, инверсия, эллипсис, асиндетон, полисиндетон. Использование приемов способствует эмоциональности изложения, выделению ключевых моментов текста, привлечению внимания читателей к злободневным проблемам.

Ключевые слова: синтаксический стилистический прием, функция, повтор, вопрос, параллелизм.

В статті розглядається ряд синтаксичних стилістичних засобів, типових для стилю газети, – повтор, відокремлення, питання, вставні елементи, паралелізм, інверсія, еліпсис, асиндетон, полісиндетон. Використання засобів сприяє емоційності викладу, виділенню ключових моментів тексту, приверненню уваги читачів до злободневних проблем.

Ключові слова: синтаксичний стилістичний засіб, функція, повтор, питання, паралелізм.

The article elucidates a number of syntactic stylistic devices, typical for newspaper style, – repetition, detachment, rhetorical question and hypophora, parenthesis, parallelism, inversion, ellipsis, asyndeton and polysyndeton. The usage of the devices adds to the emotional colouring of the presentation, emphasizes the key points of the text, attracts reader's attention to the burning problems of the day.

Key words: syntactic stylistic devices, function, repetition, rhetorical question and hypophora, parallelism.

Метою даної статті буде прослідкувати особливості використання синтаксичних стилістичних засобів на матеріалі англійських та американських газет: Detroit Free Press (DFP), The Detroit News (DN), The Wall Street Journal Europe (WSJE), The Daily Telegraph (DT), The Guardian (G), The New York Times (NYT), USA Today (UST). Відбір прикладів з газетного тексту проводився відповідно до класифікації стилістичних засобів, розробленої І. Р. Гальперінін [9, с. 191], В. А. Кухаренко [11, с. 72]. Синтаксичні стилістичні засоби розглядалися з врахуванням класифікації Єфімова Л. П. [6, с. 73].

В статті аналізуються наступні синтаксичні стилістичні засоби: інверсія, відокремлення, еліпсис, вставні елементи, паралельні конструкції, повтор, асиндетон та полісиндетон, оскільки наявна вибірка свідчить про використання даних засобів у газетному тексті. Для визначення повної форми еліптичних речень та типів інверсії використовувалися трансформації та субституції, арифметичні підрахунки дали можливість визначити кількість вживань того чи іншого засобу в тексті, контекстуальний аналіз використовувався для визначення ролі виділених у тексті газети синтаксичних стилістичних засобів, їх функціонування у різноманітних публікаціях. Лінгвістичне спостереження та описовий метод дали можливість проаналізувати особливості газетного стилю з точки зору синтаксису. Розглядалася також конвергенція засобів [4, с. 35], використовувалися категорії інтерпретації тексту [8, с. 59].

Те, що в свій час було відмічено В. А. Кухаренко по відношенню до функціонування синтаксичних стилістичних засобів у стилі художньої літератури, підтверджується спостереженнями над газетним стилем: «Основною функцією переважної більшості синтаксичних стилістичних засобів виступає виділення певної одиниці висловлювання на перший план за рахунок її специфічного розміщення у висловлюванні» [8, с. 59]. Аналогічною є не лише основна функція, а й частотність синтаксичних стилістичних засобів: «силлепс, анаколуп, хіазм в сучасній прозі зустрічається дуже рідко, тоді як паралелізм, еліпсис, інверсія, різноманітні види повторів використовуються доволі активно» [8, с. 59].

Газетний стиль має свої особливості: актуальність – повідомлення про події у світі як основна мета, формат, жанри, рубрики, використання невербальних засобів для передачі інформації, динамізм, плинність – те, що сьогодні основне, завтра уже застаріло: yesterday's news is history, орієнтованість на швидкісне читання, що досягається за допомогою квантування інформації, лінгвістичного виділення окремих відрізків повідомлення, графічної презентації та певної архітектонічної побудови тексту [2, с. 6]. Газета – засіб інформації і засіб переконання, що розрахований на масового читача [4, с. 76]. І. В. Арнольд виділяє характерні для газетного стилю мовні функції: інтелектуально-комунікативну, волюнтаристичну, емотивну і вказує на відсутність таких функцій як контактано-встановлююча та естетична. І. В. Арнольд вказує на те, що це справедливо по відношенню не до всіх газетних матеріалів, у ряді випадків дані функції не відсутні, а мають особливий характер [4, с. 77]. Газета вміщує згідно І. Р. Гальперіна дві різновидності, одна з яких включає стиль ораторський та стиль есе, повністю ігнорувати, заперечувати естетичну функцію газетного стилю важко. Це підтверджується тими прикладами, котрі спробуємо проаналізувати у даній статті.

Газета покликає проінформувати читача про останні події. Але автори публікацій не виступають лише спостерігачами. У газетних матеріалах присутні експресивність та емоційність, конотації виникають у зв'язку з певним розміщенням елементів у тексті. Емоційність спостерігається навіть у прогнозі погоди, коли мова йде про дуже сильний снігопад. Стаття починається із серії питань та відповідей:

Two feet? Big deal.

Three feet? No problem.

Four feet? Throw another log on the fire.

Еліптичні питання у вигляді кількісного наростання та відповіді, що свідчать про ставлення людей до невеликого покрову снігу як до звичайної справи, передують інформації про справжню стихію: *it kept falling and falling. Piling higher and higher until it stopped – for the moment, at least – at 60 inches*. Повтор та вставні словосполучення вказують на збільшення небезпеки. Далі в статті подається інформація про обсяг стихії: *The brutal snowstorm buried cars and made roads disappear, it shut schools. It stopped the mail in its tracks*. DFP Dec. 13, 1995 p.1. Для передачі надзвичайного становища використовується персоніфікація, посилена епітетом *brutal*. Паралельні конструкції використовуються для опису стихійного лиха. Але люди борються зі стихією, що теж передається за допомогою паралельних конструкцій: *We meet the adversity. We take it head-on*.

У текстах газетних статей використовуються різноманітні види повторів. Повтор слів із голосним звуком *ə*: зустрічається у реченні, де слово протиставляється ділу. Для підкреслення цього протиставлення вживається повтор аналогічних конструкцій: *«Sen. Levin's talked the talk for years, but he hasn't walked the walk until he saw a hot political contest coming»*, McLadan said. DFP, Aug. 3, 1996, p.7A. У даному випадку повтор створює іронічний ефект. В тексті статті, присвяченій виборам, – *Muck buck stops with candidates* DFP, Aug. 3, 1995, p.3A – 8 разів зустрічається виділений курсивом повтор дієслова *to have*. Зустрічається також повтор – підхоплення: *rhythm and blues formed a bridge – a bridge of black music, for the rest of the year – and years to come*, повтор другого елемента у складному слові: *time-limited, cash-limited projects*, морфологічний повтор (у тексті реклами): *computing faxing imaging printing copying – суфікс – ing*, повторюється останній елемент слів; у заголовку статті *E-mail Anytime, Anywhere* – повторюється перший елемент складаного прислівника. Повтори зустрічаються у рекламах фільмів: *«Funny! Funny!! Funny!!! Funny!!!!»*

Відокремлення слова відбувається тоді, коли воно стає ключовим, центральним і протиставляється попередньому висловлюванню, коли з'являється необхідність виділити його, загострити на ньому увагу, часом у полеміці з опонентом: *Since the technology is working, the critics have come up with a new objection: cost*. Відокремлення сприяє виділенню важливої інформації, доповнює попереднє висловлювання, уточнює його: *Critics and dancers say works of pure movement. Sometimes without music* (про хореографа-новатора); *«guinea pigs aren't known for their athletic abilities» says Yeatman. Or vocabulary»* (про новий фільм); *Asperger's story line kept «Adam» stars apart, at first* (про взаємини акторів).

Питання, в цілому, діляться на два види: риторичні питання (*rhetorical question*), котрі уявляють собою транспозицію синтаксичної структури, тобто є питаннями у формі відповіді або не вимагають відповіді через ряд причин: вона може бути не потрібною, не бажаною або зрозумілою. Прикладом риторичного питання є: *When did the reporter become more important than the story?* UST July 28, 2009, p.8 A. Риторичні питання зустрічаються у заголовках, підзаголовках статей, підписах до схем чи ілюстрацій, у кінці статті. Другий вид питань – це питання, після яких у тексті подається відповідь (*hypophora*). Прикладами таких питань можуть бути наступні: *LONDON – What does price information from equity markets tell us about currency values?*

Everything, say currency traders tracking the Dow Jones Industrial Average. WSJE, Apr 27, 2000, p.22.

Looking for a party? You should be able to find one at Penn State. UST July 28, 2009, p.5 D. Такі питання зустрічаються на початку статті, абзацу, надфразової єдності або всередині абзаців та супроводжуються відповідями, роз'ясненнями, коментарями, уточненнями.

Питання може бути ведучим стилістичним засобом, на якому будується вся стаття, оскільки аналізує альтернативні підходи: *Banking on Change or Sensing Hype? Pick Your Guide*. Побудова цілої статті на основі вибору між двома підходами цілком виправдовує вживання п'яти запитань, тісно пов'язаних між собою. Кінець статті вміщує еліптичне питання: *Still fear the destructive forces? Attila never sacked Rome*. Аналогічний кінець зустрічається у статті про дебати щодо можливого дозволу легалізації спортивного гемблінгу: *«Would more people place bets if a state is promoting the act? Yes. More people drank after Prohibition ended»* UST July 28, 2009, p.2A. Схема таких кінцівок наступна: постановка питання, а далі категорична і лаконічна відповідь з посиланням на факти історії, що виступає як аргумент.

Ю. В. Крапива, досліджуючи короткі тексти журнальних статей (КЖС), виділяє сегменти, що відіграють визначальну роль в інформаційній організації тексту, і сегменти, що інформаційно менше значать [7, с. 7], відзначає роль прецедентних текстів у цілеспрямованому доборі мовних засобів, що виконують крім основної номінативної, також і оцінну функцію [7, с. 8]. Проводячи порівняння з українськими та російськими КЖС, автор відмічає, що у англійських КЖС більше число алюзій інтернаціонального характеру [7, с. 14]. Риторичне питання зустрічається у заголовку статті про японського бізнесмена, котрого спіткала невдача: *Internet Millionaire Falls Hard in Japan; Can He Rise Again?* У риторичному питанні проводиться непряме посилання на фразу *«I shall rise again»* з наріжного каменя Собору Святого Павла у Лондоні, алюзія допомагає передати сумнів у можливості здобути успіх у житті ще раз. Риторичне питання перефразовується у тексті власне статті та у другому заголовку продовження статті на шостій сторінці, але остаточної відповіді на нього у тексті не знаходимо, вона виноситься на розгляд читачів.

Еліптична форма питань, розмовні слова більше нагадують прямий діалог з читачем, де прийнятні норми розмовно-побутового стилю. На сторінках газет вирують пристрасті, проводиться полеміка з опонентами, відстоюється певна точка зору. Питання зустрічається у заголовках статей: *What's in a name? Who's Poisoning Armenia's Body Politic?* Воно може мати еліптичну форму: *Own the Gerome? Shuttle Plumes Solve 1908 Mystery?* В. Г. Александрова зазначає, що еліпсис сприяє виразності, образності, експресивності та особливо відмічає заголовки як сприятливе середовище для даного засобу [1, с. 15]. У текстах статей зустрічаються еліптичні питання, на які даються лаконічні відповіді: *Sound like a dream? It is. How big a mess? Hard to say*.

Вставні слова використовуються для уточнення, пояснення, нагадування та розшифрування. Вони можуть бути відокремлені від основного тексту або інших елементів речення за допомогою коми, тире, дужок. Вставні елементи включають коментарі до основного тексту і часом бувають дуже уїдливіми. У статті про парламентську годину питань та відповідей прем'єр-міністра автор використовує перспекцію – уявне зображення того, що, на його думку, трапиться через багато років: *It was one of the great PM's Question Times, which I shall be describing in the next century when young journalists come to pay their respects at the Home for Retired Sketchwriters (It's called «Bullshitters»*. We're not actually cared for, but we sit on the balcony and write rude things about the staff). G, June 14, 1996, p. 2.

Паралельні конструкції допомагають передати напружену активність та ущільнений графік президента Франції Нікола Саркозі: *In a single week, the French leader joined with Egypt's president in Paris, popped down to the Alps*

to watch the Tour de France, jetted to New York for a concert by his model-singer wife and still attended to the business of governing a major European nation. Однорідні присудки, виражені дієсловами у минулому неозначеному часі, – *dined, popped down, jetted, attended* відображають інтенсивність графіку французького президента (the intense French president), котрий став причиною його змління під час ранкового пробігу у літню спеку: *Sarkozy, 54, collapsed while jogging in the summer heat: UST July 28, 2009, p.6A.*

Інверсія, що вживається у текстах статей, може бути як повною (*gone are the days...; only now are these signs of stabilization*), так і частковою (*on and on he droned*). Насгійливість у постановці актуальних проблем передається за допомогою полісиндетону: *«I said all along that we wanted a bill actually based on merit and facts and figures»*. WSJE, May 3, 2000 p.31. Зустрічається також асиндетон: *«I'm interested in notions, ideas, purpose, logic»*. NYT Jan 19, 1979, p. C18.

Великої шкоди завдає розповсюдження невірної інформації та пліток про спортсменів і, щоб побороти це негативне явище, у статті *Trade rumors swap fact for fiction* приводяться факти негативного впливу на спортсменів нездорового нагнітання обстановки. У статті поряд із розмовною лексикою використовуються повтор, еліптичні питання: *Wait, that can't be true; oops, scratch that; The Detroit Tigers? The Hanshin Tigers?* повтор: *«It's crazy what's going on out there. There are rumors, atop of rumors, atop of rumors, atop of rumors;»* паралельні конструкції: *The radio shows buzzed. TV commentators opined;* одночленні речення: *there was no truth in it. None.* UST July 29, 2009, p.2C. У статті спостерігається конвергенція стилістичних засобів.

Стаття *«Three deaths cast shadow over boxing»* розповідає про смерть трьох колишніх чемпіонів з боксу, котрі відійшли у вічність у проміжок 25 днів, жодному не було більше ніж 57 років, кожен був жертвою насильства, свого або чужого: *Алексіс Аргуело, Артуро Гатті, Вернан Форрест*. Стаття пронизана болем через втрату колишніх спортсменів та престижу боксу (*boxing is a lake drying up*), написана емоційно, зворушливо і побудована з використанням повторів, питань, вставних елементів. У тексті використовується ретроспекція: *Seen any of these fellows fight? Probably not.* UST July 28, 2009, p.3C.

У рубриці *Update (a quick read on the news of the day)* подаються два повідомлення, котрі мають своїми заголовками дві частини одного речення, тобто у заголовках спостерігається розрив речення:

заголовок 1 повідомлення: *Obama talks hoops with WNBA champs...*

заголовок 2 повідомлення: *... and World Cup soccer with FIFA boss.*

Для газетного стилю характерний повтор основної, найвагомішої частини тексту у сильній формі, тобто стисло та інформативно, у підзаголовку. Це може бути ключове речення тексту або цитування однієї з осіб, що давали інтерв'ю журналісту. У дослідженні особливостей текстів-інтерв'ю Г. П. Апалат наводить схему їх композиційної структури і називає дане явище цитатою, яка є однією із другорядних заголовків або «заголовком-цитатою», відмічаючи, що вони належать до факультативних компонентів і виконують орієнтувальну і атрактивну функції [3, с. 14].

Синтаксичні стилістичні засоби можуть використовуватися із іронічною, сатиричною метою. Це спостерігається у рубриках про новини музики, про телесеріали *Listen Up (Music reviews by USA Today critics)*, *Critic's Corner: Despite its promises of pruriest pleasure, this album won't make you feel bad for liking it, it'll make you feel bad for listening to it.* UST, July 28, 2009, p.4D.

Виділення найтиповіших синтаксичних стилістичних засобів, до яких належить повтор, відокремлення, питання, вставні елементи, паралелізм, інверсія, еліпсис, вивчення стилістичного використання сполучників (асиндетон, полісиндетон) дає змогу глибше зрозуміти особливості газетного стилю. Подальші дослідження можуть бути присвячені функціонуванню певних стилістичних засобів у тексті газети в цілому або її окремих рубрик та жанрів.

Джерела та література

1. Александрова В. Г. Когнитивно-коммуникативный потенциал эллиптического предложения в современной английской речи [Текст]: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.04 / В. Г. Александрова: Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса, 2008. – 20 с.
2. Аль-Саїд М. Хронология газетного текста (лингво-когнитивное исследование на материале информационных сообщений англоязычных газет): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.04 / Аль-Саїд Мохамед: Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса, 2001. – 17 с.
3. Апалат Г. П. Структура, семантика і прагматика текстів-інтерв'ю (на матеріалі сучасної англоязычної преси): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.04 / Г. П. Апалат: Київський нац. лінгв. ун-т. – К., 2003. – 19 с.
4. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка. Учебное пособие / И. В. Арнольд. – Л.: Просвещение, 1973. – 303 с.
5. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К.: Вища школа, 1985. – 360 с.
6. Єфімов Л. П. Стилистика английской речи и дискурсивный анализ. Учебно-методический пособие / Л. П. Єфімов, О. А. Ясінецька. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2004. – 240 с.
7. Крапива Ю. В. Коротка журнальна стаття як тип тексту (на матеріалі української, англійської та російської мов): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.15 / Ю. В. Крапива: Харьк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2004. – 20 с.
8. Кухаренко В. А. Интерпретация текста. Учеб. пособие / В. А. Кухаренко. – Л.: Просвещение, 1978. – 327 с.
9. Galperin I. K. Stylistics. / I.R. Galperin. – М.: Vysshaya Shkola, 1981. – 334 p.
10. A Handbook of English Stylistics / Укл.: Семен Г. Я. – Чернівці: ЧНУ, 2000. – 19 с.
11. Kukhareno V. A. A Book of Practice in stylistics / V. A. Kukhareno – Vinnytsia: Nova knyga, 2000. – 160 с.

УДК 811.162.2'366'367.622'82-1

Семененко О. Ю.

ЛЕКСЕМИ-ВИМІРНИКИ ТЕМАТИЧНОЇ ГРУПИ РЕЗЕРВУАРИ, ПОСУД (ВМІСТИЩЕ) ЗІ ЗНАЧЕННЯМ НЕВИЗНАЧЕНОЇ ВЕЛИКОЇ КІЛЬКОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОГО ПОЕТИЧНОГО ДИСКУРСУ)

В статье анализируются структурно-семантические особенности функционирования в поэтической речи измерительных существительных с метафорическим значением неопределённого большого количества.

Ключевые слова: поэтическая речь, неопределённо большое количество, тематическая группа.

У статті аналізуються структурно-семантичні особливості функціонування у поетичному мовленні вимірювальних іменників із метафоризованим значенням невизначеної великої кількості.

Ключові слова: поетичне мовлення, невизначено велика кількість, тематична група.

The article analyzes the structural and semantic features of the functioning of poetic speech measurement nouns with a metaphorical meaning is uncertain large quantity.

Keywords: poetical discourse, indefinitely large quantity, theme group.

Вивчення різноманітних засобів реалізації кількісних значень у мові і мовленні викликає останнім часом велике зацікавлення серед лінгвістів, оскільки сприяє усвідомленню шляхів пізнання кількості, дослідженню структури і семантичної наповненості цієї онтологічної категорії.

Саме вивчення засобів вираження мультипліцитності (невизначеної множинності) у поетичному мовленні, їх функціонування, структурні та семантичні особливості ще не дістали глибокого та всебічного вивчення в українській мові. Деякі аспекти цієї проблематики висвітлені у статтях К. Г. Городенської, З. Митяй, у монографіях С. О. Швачко [1, с. 84-94] та В. М. Вовк [2, с. 68-121]. Зметафоризовану лексику з кількісним значенням досліджували в різних мовах В. В. Акуленко, О. І. Букреева, В. В. Новицька, О. В. Падучева.

У цій статті здійснено спробу опису одного із засобів вираження значення неконкретизованої множинної кількості у поетичному мовленні на прикладах лексем-квантифікаторів тематичної групи **резервуари, посуд (вмістище)**. Сюди уналежнюємо лексеми, виникнення семи НВК у яких мотивується мовним / мовленнєвим образом великих вмістищ: **чаша, склянка, штоф, кварта, ківш, баклага, банка, відро, цебро, дзбан, бочка, діжа, барило, корито, вσιпище, торба, мішок, лантух, чувал, тека, сумка, клунок, кошик, кишеня, криниця, цистерна**. Значення лексем будуть наводитися за «Великим тлумачним словником сучасної української мови» [3].

Лексеми на позначення вмістищ із значенням НВК у секундарному вживанні поєднуються з різними лексико-граматичними розрядами субстантивів, що належать до різних семокласів. Традиційними для поетичного мовлення об'єктами вимірювання виступають **соматизми**:

*І ніяк душу перевести, і ніяк серцем одсапнуть. / Нема кому доріг продати чи сивини у бороді, / чи **пону штоф**. Зужиті дати – в солоній, / прісній і рудій – / на днах (П. Коробчук);*

*Не знаходжу розгадки, знічев'я обсів мене клопіт: / як ти мислиш, Платоне, що буде (лише не хитруй), / як до наших от **відер** татаро-поліської **крові** / та додати іще / кучеряву краплину котрусь?.. (Б. Нечерда);*

*Напишіть: Він [Стріха Едвард – О. С.] сліз не має, / Цей Едвард, / А кров – **барилами**, / Пожежами – вогонь / У / собі / носить (К. Буревій);*

*Отак би жив. І за плечима / Носив би **торбу** інших ран. / І ця шинкарська Україна, / Їй кривавоносий ятаган / Жилися б, ілися без тебе... (М. Вінграновський);*

*Я людина і маю **мішок болячок**. / Ще й невдачі довкола стирчать патиково (Б. Нечерда);*

*Сльози, як і кров, вимірюються переважно **відрами** / **відерцями**, **квартами**: А кат походжав та бабам підморгував: / «Молодиці та дівоньки, / **фартухи** підставляйте, / **Фартухи** підставляйте / під **сльози** лайдацькі, / **Пригоріці** підставляйте та ще й **відерця** – / Зараз дощ я висічу / із очей та й розбійницьких» (І. Драч).*

Значення НВК фіксується словниками тільки у лексеми **торба** як відтінок примарного значення у певній граматичній формі, у лексем **штоф, відро, кварта, мішок** окремо ЛСВ на позначення НВК немає, але є можливість позначати певну кількість того, що вміщується або наповнює ці предмети, причому у трьох з них – **кварта, штоф, відро** – фіксується здатність бути мезуративами (ці значення марковані як застарілі), пор.: **торба** – Вид дорожнього мішка, що його носять звичайно за плечима. // у знач. присл. **торбу, розм.** Багато чогось; **штоф**¹ – заст. 1. Старовинна міра рідини (перев. вина, горілки), яка дорівнює $\frac{1}{8}$ або $\frac{1}{10}$ відра. 2. Чотиригранна скляна посудина з короткою шийкою, яка вміщує таку кількість вина, горілки тощо; **кварта** – 1. Міра рідини і сипучих тіл у деяких країнах. 2. розм. Те саме, що **кухоль** 1. <...>, **кухоль** – 1. Металева або череп'яна посудина з ручкою для пиття. // чого. Кількість чого-небудь, що вміщується в такому посуді; **відрó** – 1. Металева або дерев'яна посудина з дужкою для носіння і зберігання води тощо. 2. заст. Міра, що дорівнює вмісту відра (близько 12 літрів); **мішóк** – 2. чого. Кількість чого-небудь сипкого, що наповнює це вмістище (дорівнює 3-5 пудам). У поетичному мовленні контекстуально актуалізації зазнає сема НВК при збереженні семи 'вмістище'. У полісеманта **барило** відсутня як можливість визначати певну міру, так і значення НВК.

Рідини зазвичай вимірюються відрами, при них трапляються інтенсифікатори:

Я завжди хотів мати / багато всього. <...> грошей – / (промовчимо), / а горілки – / не менше відра... [С. Пантук 2005 : 225];

*– Ох, яка смачна **вода** в твоїй криниці, / Що ніяк, ніяк не можу я напиться. / І дівчина тихо мовила до нього: / – То візьми з собою трохи у дорогу. / І **відро** набрала повне із горою (А. Ройченко).*

У першому прикладі на значення НВК накладається ще й апроксимаційне значення з вказівкою на нижню межу кількості. Вимірники саме цього розряду можуть реалізовувати при інтенсифікації і лівобічну, і правобічну валентність – **повне відро** води **із горою**.

Широкий репертуар вмістищ-конституентів мікрополя НВК представлений у ролі вимірників субстанцій на позначення **психоемоційних станів людини, почуттів**:

*Двиготіла **натхнення** бурхлива **діжа**... (В. Березінський);*

*І я на ранок – знічений і добрий – / Несу **натхнення** **спорожнілі торби** (С. Жадан);*

*Ніч навштиньках зайшла до кімнати, / **торбу снів** принесла кольорових... (І. Геращенко 1993 : 24);*

*Доказів мало??? / Доказом будуть / **Лантухи** вкрадених **вір** і **надій** (В. Симоненко);*

*Коли вечір'я / Вливає в мене / **Цebro** густої тихої **знемоги**... (П. Засенко);*

*...Жага неминуча / У серці горить. / Клятая спрага / Сушить його... / Дай-но **баклагу** / **Кохання** свого! (М. Гершкович);*

*Дві великі – великі любові. / І **келих щастя** – / один на двох (В. Вовк).*

У кодифікованій літературній мові полісеманти **діжа, цебро** і моносеманти **баклага, келих** не мають ані окремих ЛСВ, ані відтінків значення, які б відбивали їх здатність бути носіями значення НВК, у полісеманта **лантух** (дублет – **чувал**) зафіксоване секундарне значення – 2. чого. Міра, що дорівнює вмістові такого мішка. // **перен**. Про велику кількість чого-небудь.

Оператором функції невизначено великої кількості **ківш** вимірюються зазвичай негативно конотовані субстантиви:

***Ковшами самотності** сплачене мито / за всі незнання і за всі навання (Л. Костенко);*

*Бо успіхи в нього, нівроку, / хоч лиха черпнув він **ковшем** (Д. Білоус).*

У полісеманта **ківш** теж відсутній кодифікований ЛСВ на позначення НВК.

***Гріхи** вимірюються переважно **торбами** або **чашами**:*

***Гріхів** маєм **торбу**, але хто їх не мав... (М. Палієнко);*

***Гріхів** моїх **чаша** / **важка аж підняти незмога** / «А Ваша усе-таки тяжча...» – / сказала я **Бог**у (І. Жиленко).*

У полісеманта **чаша** у примарному значенні наявний відтінок – **перен**. Про міру радощів або страждань, які випали на чию-небудь долю.

Негативно конотовані лексеми цього семо класу вимірюються також **цеберками, відрами, дзбанами**:

*Ой не треба мені чаю! Коли маєш сором, / Дай мені **цеберку мўки** у прикуску з горем (В. Симоненко);*

*...вже вишито **горя дзбан** / і стесано всі роки (І. Геращенко);*

...Хоч вий, на користь квінт і децим, – / **нудьгу не вихлюпать відерцем!** (І. Геращенко);
І гіркому цієї муки / пили ми з **повного відра**... (М. Драй-Хмара).

Сема НВК може ґрунтуватися не тільки на мовному образі великого вмістища, як у передостанньому прикладі, а й підсилюватися образом безпорадності людини, неможливості здійснити вчинок. Моносемант **дзбан** сему НВК отримав дискурсивно.

Вимірюються оператором НВК цього розряду також лексеми на позначення різних об'єктів усного та писемного мовлення:

Чувал безцінних **літер** / кладу до твоїх ніг (О. Соловей);

Юні ми **года** свої продали. / А тоді середній віддали, / **Сто ковчіїв пісень** іще та **казок**, / Та **думок** не лічено, та **думок** (Н.Тихий);

Люди часто живуть після смерті: / Вріже дуба, а ходить і їсть <...> Носить **лантухи настанов**, / Підмічає серйозні вади / У діяльності установ (В. Симоненко);

... тамбури – філії газових камер / **лантухи фраз**... (П. Коробчук);

...я можу намотити вам **три лантухи** / **і півтори торби** / насправді ж / я колекціоную цитати дерева... (П. Коробчук);

Мистецтвознавці суцї наговорять / **мішечок вовни**, тему заговорять / і перескочать ловко до манер (М. Стрельбицький).

У наведених прикладах спостерігаємо розмаїття засобів актуалізації семи НВК. Це і генітивні кількісно-іменні сполуки – **чувал літер**, і сполуки, де місце стрижневого компонента із метафоричним значенням 'багато' посідає числівник та підпорядкований йому іменник-вимірник і вже при них знаходиться об'єкт квантифікації – **сто ковчіїв пісень**, і модифіковані ФО із частковою субституцією й імпліцитним об'єктом квантифікації – **намотити три лантухи і півтори торби (слів)**, і орудним знаряддям – **пошитішки пер мішками**, і складнопідрядне речення, де реципієнту потрібно самостійно зробити імплікатуру. Крім семи НВК, актуалізується й оцінка номінованої кількості, детермінована мовленнєвою інтенцією адресанта.

Вимірники-вмістища активно сполучаються з лексемами сфери інтелектуальної, розумової діяльності людини:

У мене **розуму**, либонь, **мішок і сумка**... (В. Лагоза);

Хіба я гетьман? **Вспишице глупот**. / Так дався оморочити оманам (Л. Костенко);

Існує **велика тека** достатньо суперечливих **спогадів** про те, хто, коли і за яких обставин уперше побачив і – яке зухвальство! – привітав його (Ю. Андрухович).

Об'єктами вимірювання виступають матеріальні й духовні цінності:

Він випиває **слави повну склянку** / Терпкої, хліборобської – до дна... (П. Засенко);

Припер він **бочку, повну слави**, / для приятелів і друзяк (В. Березінський);

Біда, та й годі, з нашим Петьюкою, / До благ він рветься напролом: / Якщо державі дати – **пінеткою**, / А у держави взяти – **відром** (Ю.Кругляк).

Вимірюються й опредметнені дії, процеси, стани:

Власне, / нічого не сталося, просто так: / поетика, / риторика, / арифметика, / хворі нирки / та / **повні кишені дешевої медитації** (О. Стернічук);

У чергах, в побутовій суєті / Зумій не розмінятись на дрібниці, / Лиш з **праці – невичерпної криниці** – / Вичерпуючи істини святі (М.Гершкович).

Репрезентативними для поетичного мовлення об'єктами вимірювання є пори року, атмосферні явища, стани природи:

Батько приніс у хату / **Повен мішок літа**, / Сіно приніс... Свято... (В. Вакулич);

Аж раптом загули громи осінні, / Мов **торбу гроз** хмільний Ілля згубив (Б. Чіп);

А дощ аж пражив і з'їдав соломі / Жорсткими всепоїдними зубами, / А дощ аж збожеволів – лив **цистернами**... (І.Драч);

Об'єкти рослинного світу теж зазнають вимірювання:

...ну хочеш я тобі принесу літа ще / **і полуниць ціле корито з шапкою** (Р. Малко);

Зрідка об'єктами вимірювання стають назви істот:

Долання земного тяжіння – / Справа публіки і рецензентів, / Що мають **повні кишені танцівниць** (Е. Андіївська);

З-під ніг камінчик цоркоє в проваллі. / **Тополя з торбою горобців** / постояла на обрії та й пішла далі (Л. Костенко).

Оператори функції НВК розряду вмістища виявляють активну сполучуваність з конкретними дискретними іменниками і конкретними недискретними (речовинними):

...Щоб назад / **повну торбу, з горою**, / **Нелегких трудоднів** принести (Д. Іванов);

...блискавка креше: / презирства кому? – / **діжечку дьогтю?** (В. Корж).

Сема НВК не кодифікована у лексем-моносемантів **вспишице, тека, бочка, дзбан**, у полісемантів **корито, кишеня, цистерна, криниця**. У полісеманта **склянка**¹ у примарному значенні виокремлено відтінок значення – *чого*. Така посудина, наповнена чим-небудь, кількість чогось, що вміщається в такій посудині, у полісеманта **кошик** зазначено – 2. *розм.* Міра, що дорівнює вмісту кошика.

Конституенти розряду, значення НВК яких базується на мовному/мовленнєвому образі великих вмістищ, мають широкий дистрибутивний потенціал і поєднуються з конкретними дискретними іменниками (назви неістот і істот), з конкретними недискретними (речовинні), із збірними й абстрактними іменниками. При них частіше, ніж при інших квантитативах, наявні специфікатори **великий, повний/повен, цілий** (лівобічна валентність) та інтенсифікатори – словоформи з **шапкою, з горою** (правобічна валентність).

Подальше дослідження матеріалу вимагає чіткої систематизації і таксономії всіх різноструктурних засобів вираження значень мультипліцитності, що входить до ФСП невизначеної кількості.

Джерела та література

1. Швачко С. А. Языковые средства выражения количества в современном английском, русском и украинском языках / С. А. Швачко. – К.: Вища школа, 1981. – 144 с.
2. Вовк В. Н. Языковая метафора в художественной речи (Природа вторичной номинации) / В. Н. Вовк. – К.: Наукова думка, 1986. – 143 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К., Ірпін: ВТФ Перун, 2004. – 1440 с.

КОМПЬЮТЕРНАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ В СИСТЕМЕ ЖАНРОВ КОМПЬЮТЕРНОГО ОБЩЕНИЯ

В статье анализируется компьютерная конференция как жанр речевого общения с позиций лингвистики текста. Рассматриваются языковые и дискурсивные характеристики компьютерного общения. Определяются конститутивные признаки компьютерного дискурса.

Ключевые слова: дискурс, компьютерная конференция, общение, речевой жанр.

У статті аналізується комп'ютерна конференція як жанр мовленнєвого спілкування з позицій лінгвістики тексту. Розглядаються мовні та дискурсивні характеристики комп'ютерного спілкування. Визначаються конститутивні ознаки комп'ютерного дискурсу.

Ключові слова: дискурс, комп'ютерна конференція, спілкування, мовленнєвий жанр.

Computer conference as a genre of speech communication from the point of linguistics of a text has been analysed in the article. Language and discourse peculiarities of computer communication have been considered. Constituent characteristics of computer discourse have been defined.

Key words: discourse, computer conference, communication, speech genre.

Социальная сущность языка проявляется и в особенностях его функционирования, в связи с чем возникает необходимость изучения закономерностей использования его в реальных актах языковой коммуникации (в различных сферах и ситуациях общения). Представляется **актуальным** поэтому и исследование компьютерного дискурса в аспекте коммуникативного анализа текста и медиавлияния на аудиторию. Изучение видов речевого общения находится в центре интересов социолингвистики, прагматического лингвистики, лингвистики текста, социальных коммуникаций, вместе с тем конститутивные признаки компьютерного дискурса еще не определены; компьютерное общение становится все более распространенным видом коммуникации, однако типы и жанры компьютерного дискурса освещены в лингвистической литературе недостаточно, в частности компьютерная конференция как предмет лингвистического изучения исследована не в полной мере.

Объектом изучения является компьютерное общение, понимаемое как коммуникативное действие, осуществляемое посредством компьютера. В качестве **предмета** исследования рассматриваются языковые и дискурсивные характеристики компьютерного общения на украинском языке. **Цель** исследования – выявить специфику компьютерной конференции.

В лингвистике текста собственно текст рассматривается как прагматико-психолого-речевое образование и является многоаспектным явлением, ему присуща своя система категорий (Н. Д. Арутюнова, И. Р. Гальперин, Б. А. Зильберг, О. Л. Каменская, З. Я. Тураева). С позиций социо- и прагматического лингвистического анализа текст определяется как погруженный в ситуацию общения, т. е. дискурс, характеризующийся особыми признаками, отражающими такую ситуацию (В. В. Богданов, Т. Г. Винокур, Т. М. Дридзе, В. И. Карасик).

Компьютерное общение представляет собой коммуникацию в виртуальной среде, и в этом состоит его важнейший системноприобретенный отличительный признак. Для компьютерного общения характерны как личностно-ориентированное (переписка по электронной почте), так и статусно-ориентированное общение (общение в конференциях по различным тематикам: политика, спорт, медицина, наука и др.). Компьютерное общение, с нашей точки зрения, содержит в себе признаки всех видов институционального и персонального дискурса, не принадлежа ни к какому из них полностью: типы институционального дискурса отражаются в жанрах компьютерного общения.

Компьютерный дискурс выделяется на основании канала общения. Отдаленность участников общения друг от друга и специфическая техника сегодняшних компьютеров делают это общение весьма своеобразным. Оно приобретает такие признаки: виртуальность (возможность общаться с условным, незнакомым собеседником); глобальность (возможность установить контакт с любым пользователем в сети); гипертекстуальность (дополнительность передачи информации в различных режимах записи, в приложениях к сообщениям), а также конститутивные параметры: электронный сигнал как канал общения; дистантность; опосредованность; высокая степень проницаемости; наличие гипертекста; креолизованность компьютерных текстов; по преимуществу статусное равноправие участников; передача эмоций, мимики, чувств с помощью «смайликов»; комбинация различных типов дискурса; специфическая компьютерная этика.

В отличие от делового общения компьютерное подразумевает свободный обмен мнениями, информацией, здесь главное место занимает творческая индивидуальная деятельность личностей.

Любой вид дискурса реализуется в определенных жанрах, количество которых свидетельствует об актуальности данного вида дискурса для социума.

Вслед за М. М. Бахтиным [1, с. 259], под **речевым жанром** мы понимаем типическую форму речи, представляющую функциональный стиль (формат дискурса) и основанную на разнообразных конститутивных признаках.

На наш взгляд, на данном этапе помимо электронной почты, электронных разговоров, электронных досок объявлений как жанров в компьютерном общении следует выделять и компьютерные (интернет-) конференции.

Компьютерные конференции представляют собой дистантное общение с помощью компьютера по какой-либо проблеме. Специфика компьютерной конференции состоит в неограниченном количестве участников, возможности познакомиться со всеми выступлениями, получить текст в сжатом виде. Компьютерные конференции представлены в двух разновидностях: теле- и эхо-конференции. Различие между ними заключается лишь в том, что доступ к информации телеконференций открыт для всех пользователей Интернета, в то время как участники эхо-конференции используют сеть ФИДО (Фидонет). Особенность данной сети в том, что она не принадлежит отдельной компании и является сообществом огромного числа людей, объединенных на добровольных началах. Вначале ФИДО предназначалось для общения узкого круга специалистов (программистов, научных работников и т. д.). В настоящий момент, с расширением сети, ФИДО стало доступно для большого числа пользователей.

Чаще всего под словом «**конференция**» подразумевается собрание, совещание людей с целью обсуждения того или иного вопроса. Компьютерная конференция – это тоже обсуждение, только осуществляется оно не реально, а опосредованно (через компьютер) и носит дистантный характер.

Компьютерная конференция имеет письменную фиксацию, в то время как обычная конференция носит устный, вербальный характер. Как и на обычной конференции, любой участник компьютерной коммуникации может выступить в роли докладчика, только его доклад будет адресован не ограниченному кругу реальных лиц, а большому числу виртуальных участников компьютерного общения. Во время обычной конференции текст доклада воспринимается на слух (публикуются только тезисы доклада), в компьютерной конференции участники видят перед собой полный текст выступления и имеют возможность его распечатать. Текст компьютерной конференции доступен для прочтения любому желающему (сравним с текстом докладчика на обычной конференции, который

доступен узкому кругу лиц). Конференция носит ритуальный характер. Сначала выступает председатель, проходит пленарное заседание, на котором определяется круг вопросов, зачитывается список и последовательность выступающих, определяется временной регламент. Затем участники конференции расходятся по секциям, поскольку они физически не в состоянии прослушать все доклады. Достоинством компьютерных конференций является возможность познакомиться со всеми выступлениями.

В компьютерных конференциях также существует своего рода председатель собрания, так называемый *модератор*. Как правило, первым модератором конференции является человек, который ее создал, в дальнейшем порядок смены модераторов определяется правилами конференции. Модератор избирается участниками тематически определенной конференции и наделен правом следить за соблюдением правил общения в той или иной конференции и удалять из нее нарушителей этих правил. Например, в конференции по купле и продаже компьютерного оборудования запрещено заниматься коммерческой деятельностью или продавать (запрашивать) предметы, не имеющие отношения к компьютерам. Лингвистически релевантного различия между эхо-конференциями и телеконференциями, однако, нет, поэтому в данной работе используется термин «компьютерная конференция» для обозначения исследуемого жанра компьютерного дискурса.

Следует отметить, что подавляющее большинство конференций является пост-модерируемыми, т. е. модератор может увидеть сообщение, нарушающее правила конференции, и принять меры воздействия (например, потребовать временного отключения нарушителя от компьютерной конференции) только после того, как сообщение уже послано в конференцию. Поэтому поддержание нормальной атмосферы в компьютерной конференции в большей степени, чем от модератора, зависит от каждого участника компьютерной коммуникации.

В отличие от обычной конференции текст компьютерных конференций может подвергаться сжатию, т. е. делаться меньшим по объему. В текстах компьютерных конференций обращает на себя внимание невербальная часть («смайлики») – последовательность символов, отражающих эмоциональное состояние автора общения, схемы, таблицы и др.). Для обычной конференции характерны определенные хронотопные характеристики (конференция начинается в назначенный час, место ее проведения строго определено). В компьютерных конференциях можно участвовать в любое время дня и ночи, определенного места проведения не существует. Прослеживается различие между обычной и компьютерной конференцией также и в их целях. В первом случае целью проведения конференции является передача опыта, обмен мнениями. Цель компьютерной конференции – обсуждение какой-то проблемы, а также вовлечение в компьютерную коммуникацию новых участников.

Характерными признаками компьютерных конференций, на наш взгляд, являются: 1) сходство с научной конференцией в ее неформальной (кулуарной) части, когда участники какого-либо форума могут обсудить интересующие их проблемы вне жестких рамок протокольных официальных выступлений; такое обсуждение обычно является очень оживленным и эмоциональным; 2) дистантность, удаленность в пространстве и реальном времени; каждый участник такого общения высказывается по поводу интересующего его вопроса и получает отклики на свое сообщение; 3) особая конвенциональность и наличие фиксированных правил общения, эти правила могут быть эксплицитно выражены в эхо-конференциях, модератор обязан формулировать такие правила и извещать о них всех участников конференции; конвенциональность общения выражается в особых нормах и запретах, например, запретах обсуждать религиозные проблемы в рамках конференции, посвященной научным проблемам; строгий запрет использовать оскорбления, сниженную и грубую лексику, за исключением особой конференции ФИДО под названием COMMONPLACE; запрет на использование определенных знаков или выражений, например, в конференциях на русском языке не приветствуются английские выражения: «Называйте по-русски то, что можно назвать по-русски» (это требование часто нарушается); 4) тематическое подразделение, выделение своеобразных клубов по интересам, список тематических конференций весьма обширен, это и проблемы науки, и вопросы политики, религии, различные вопросы, связанные с компьютерами, их покупкой, продажей, ремонтом, а также конференции, посвященные домашним животным, литературе, искусству, знакомствам и флирту, спорту, бизнесу, юриспруденции и т. д.; 5) письменная фиксация, специфика которой рассматривается ниже.

В текстах компьютерных конференций можно выделить ряд коммуникативно-значимых отрезков: 1) заголовок, 2) основную часть текста, представляющую собой развитие идеи, заключенной в теме сообщения; 3) подпись. Заголовок включает: а) область конференции, которая направляет внимание участника на перспективное изложение мысли и задает рамки общения, б) адрес отправителя (но не всегда), в) наименование получателя, г) тему сообщения.

Приведем пример одного из фрагментов компьютерной конференции (с сохранением всех употребленных авторами средств орфографии и пунктуации):

МІЖНАРОДНА НАУКОВА ІНТЕРНЕТ-КОНФЕРЕНЦІЯ «ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В МЕДІАПРОСТОРІ»

Статті учасників конференції

В. Ф. Іванов. Захист суспільної моралі в США та країнах Західної Європи

Ву: Ігор Філоненко – last modified 2009-09-14 12:42

У статті розглядаються проблеми захисту суспільної моралі в США та країнах Західної Європи. Ключові слова: мас-медіа, суспільна мораль, її захист

Click here to get the file >>

Size 104.0 kB – File type application/msword

Subj: Re: Приклад потягає...

Posted by: Учасник конференції at 2009-09-22 00:49

Проф. В. Ф. Іванов подаючи приклади захисту суспільної моралі вміло ставить знаки запитання для нашого медійного простору. Отож, проблематика є зрозумілою, залишається лише бажання впроваджувати це в життя.

Subj: Re: Пропоную ще раз прочитати:

«За даними медичного факультету Гарвардського університету, дитина у США 28 годин на тиждень дивиться телевизор, 7 годин грає на комп'ютері, кілька годин слухає музику. До 18 років дитина побачить насильство по телебаченню близько 180 тис. разів, з них 80 тис. вбивств. Як свідчать різні неурядові організації США 66% передач для дітей містять насилья, причому тільки 4% з цих передач спрямовані на заклик до ненасилья».

Перша думка: а що наша дитина відстає від цього показника? Зовсім ні. Але здається суть проблеми не втому: скільки годин дитина є перед телевизором, а в іншому: медіа роблять дуже мало зусиль, щоб дійсно щось виховати доброго в молодій людині.

From: Ніколайчук Інна

Posted by: Учасник конференції at 2009-10-12 16:07

Валерій Феліксівич детально описав законодавчу базу багатьох країн Європи, США, проаналізував світові документи, які діють на різних континентах. Його пошуки в проблемі захисту суспільної моралі можуть дати відповідь на проблемне питання із захистом моралі в Україні, оскільки автор детально ознайомив із практичним застосуванням таких кодексів, законів, статей, поправок, положень тощо у так званому розвиненому світі <...>

From: Кологривова Наталія

Posted by: Учасник конференції at 2009-12-20 21:38

Цікавим є досвід європейських країн щодо боротьби з порушеннями суспільної моралі різними каналами комунікації, який наведений в статті. Єдине, що я не зовсім зрозуміла, так це останній абзац статті, де автор пише: «в Україні існує багато проблем із порушенням норм суспільної моралі. Але абсолютно неприйнятними є методи, що використовує Національна експертна комісія з питань захисту суспільної моралі. На нашу думку, це є цензурою, тобто прямим порушенням норми ч. 3 ст. 15 Конституції України «Цензура заборонена». Боротьба за суспільну мораль не має перетворюватися на боротьбу проти свободи слова». Можливо, я просто не знайома з випадками здійснення цензури з боку цієї комісії, але на мій погляд, в Україні навпаки бракує цензури щодо непристойних висловлювань <...> [2].

В верхней части текста указывается тема конференции. Далее приводится электронный адрес отправителя или имя отправителя, дата и время отправки письма. Письмо может быть адресовано какому-либо конкретному лицу или широкой аудитории. Далее формулируется основная тема письма: «Приклад потягас...». В начале письма приводится фамилия оппонента, с которым автор письма вступает в спор. Он приводит выдержки из его предшествующего письма, выделенные, как правило, знаком ««. Затем автор письма высказывает свое отношение к цитируемому письму и т. д.

Таким образом, такие параметры интернет-конференций как сходство с научной конференцией в ее неформальной части; дистантность; особая конвенциональность и наличие фиксированных правил общения; тематическое подразделение; письменная фиксация делают актуальной проблему управления вниманием аудитории, что является **перспективной** дальнейшего исследования.

Источники и литература

1. Бахтин М. М. Проблема речевых жанров / М. М. Бахтин // Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1986. – 270 с.
2. Міжнародна наукова Інтернет-конференція «Проблеми виховання особистості в медіапросторі» [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://www.bdupu.org/scientific_published/scientific_published/conf_zhurn_2009.
3. Седов К. Ф. Становление дискурсивного мышления языковой личности: психо- и социолингвистический аспекты / К. Ф. Седов. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1999. – 180 с.

УДК 811

Сердюк А. М.

ЭМОЦИОНАЛЬНЫЙ КОМПОНЕНТ КОНЦЕПТА «СМЕХ» В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ВЛАДИМИРА НАБЕКОВА

В статье рассмотрены основные тенденции изучения эмоциональных концептов в современной когнитивистике. Установлено, что одним из компонентов ядра концепта «смех» являются положительные эмоции. На материале произведений В. Набокова автор определяет, что смех в индивидуально-авторской картине мира писателя может выражать более широкий эмоциональный спектр чувств.

Ключевые слова: концепт, смех, эмотиология, эмоция, эмотив.

У статті розглянуто основні тенденції вивчення емоційних концептів у сучасній лінгвістиці. Виявлено, що одним із компонентів ядра концепту «сміх» є позитивні емоції. На матеріалі творів В. Набокова автор визначає, що сміх в індивідуально-авторській картині світу письменника може виражати більш широкий спектр почуттів.

Ключові слова: концепт, сміх, емотиологія, емоція, емотив.

The article focuses on the main tendencies in researching emotive concepts in modern linguistics. It has been stated that one of the components of the nucleus of the concept «laughter» is positive emotions. Having analyzed V. Nabokov's works, the author has determined that laugh in the writer's individual model of the world can express much wider spectrum of feelings.

Key words: concept, laughter, emotiology, emotion, emotive.

Современное языкознание характеризуется ярко выраженным антропоцентризмом. Этим обусловлена актуальность исследований в области когнитологии, в частности, в изучении теоретических положений описания ключевых понятий этого раздела лингвистики, среди которых концепт является одним из главных.

На современном этапе уже сформирован ряд школ, занимающихся лингвокогнитивными исследованиями, описаны многие когнитивные категории, концепты, разработаны различные методики концептуального анализа. Достаточно четко на сегодня определены такие направления в когнитивной лингвистике, как культурологическое (Ю. С. Степанов), лингвокультурологическое (В. И. Карасик), логическое (Н. Д. Арутюнова), семантико-когнитивное (Е. С. Кубрякова), философско-семиотическое (А. В. Кравченко) [1; 3; 4; 10].

Несмотря на противоречия и дискуссионные моменты, существующие между представителями этих школ, отмечают и общие для них тенденции, одной из которых является признание такого свойства концепта, как его ментальный характер. В этой связи исследование эмотивности как одного из свойств языка, приобретают особую актуальность.

В. И. Шаховский заявил о создании эмотиологии как самостоятельного раздела лингвистики. Теория В. И. Шаховского об эмотивности языка поставила перед концептологами когнитивную задачу – исследовать специфику природы, сущность и структуру эмоциональных концептов [11]. Эмоциональные концепты уже были объектом изучения ряда лингвистов (Е. Ю. Балашова, С. Г. Воркачев, В. А. Маслова и др.).

Стоит отметить, что каждый субъект, независимо от того, носителем какого языка он является, способен переживать одни и те же эмоции. С другой стороны, культурные различия, национальные традиции и, как следствие, интенсивность эмоций, у различных народов тоже проявляется по-разному. Эти факторы являются основополагающими в формировании эмоциональной группы концептосферы языка. Поскольку изучение вербализации эмоций довольно часто проводится на материале художественных текстов, то индивидуально-авторская интерпретация эмотивов тоже является ключом к пониманию эмотивного кода языка.

Таким образом, **актуальность** нашего исследования обусловлена необходимостью систематизированного изучения основных тенденций концептологии, эмотиологии, что, в свою очередь, требует анализа внутренних

механизмов и экстралингвистических факторов, влияющих на формирование концепта. Это позволит определить место эмоциональных концептов в русской языковой картине мира, в частности, концепта «смех».

Целью нашего исследования является установление смыслового объема концепта «смех».

Очерченная цель работы предполагает решение следующих **задач**: рассмотреть современные тенденции изучения концепта как ключевого понятия лингвистики; установить место концепта «смех» в русской языковой картине мира; определить референтную ситуацию данного концепта в русской прозе; проанализировать ассоциативные связи ключевой лексемы «смех» с его субконцептами.

Материалом для анализа концепта и его ассоциативных связей стали лексикографические источники и произведения Владимира Набокова.

Построение номинативного поля концепта представляет собой установление и описание языковых средств, номинирующих концепт и его отдельные признаки. С этой целью нами были выбраны контексты, содержащие номинации исследуемого концепта в художественных текстах В. Набокова. Установлено, что ключевыми словами-репрезентантами, объективирующими концепт «смех», являются, кроме соответствующей лексемы *смех*, еще и: *смешок*, *усмешка* (*усмешечка*), *насмешка*, *смеяться*, *засмеяться*, *рассмеяться*, *посмеиваться*, *высмеять*, *усмехаться*, *смешишь*, *рассмешишь*, *смешной*, *смехотворный*, *смешно*, *насмешливо*, *насмешливый*. Таким образом, нами установлена деривационная часть ключевого слова в языковой картине мира писателя.

Как известно, концепт является многомерным образованием, в центре которого находится его главная часть – ядро. Для установления ядерной части концепта «смех» и его места в русской языковой картине мира обращаемся к лексикографическим источникам, в которых объясняется семантика репрезентантов исследуемого концепта.

Ключевое слово *смех* толкуется как «прерывистые горловые звуки, вызываемые короткими выдыхательными движениями при проявлении веселья, радости, удовольствия и т. п.» [2, с. 1217], а также как «выражающие полноту удовольствия, радости, веселья или иных чувств отрывистые характерные звуки, сопровождающиеся короткими и сильными выдыхательными движениями» [9, с. 638]. Таким образом, компонентами семантики лексемы *смех* являются: звук (наличие, громко, прерывистость, интенсивность сильная); движение; участие соматизмов в его образовании (горло); положительные эмоции.

Что касается чувств, передаваемых смехом, то в картине мира В. Набокова они могут быть разными, как положительными, так и отрицательными. Спектр отрицательных эмоций и чувств, выражаемых смехом, у В. Набокова очень широк, при этом доминирующее место в картине мира писателя занимает негативная сторона жизни. Классифицируем их по группам.

1. **Насмешка, издевка, злорадство** – это наиболее часто встречающиеся чувства, которые испытывают литературные персонажи, выражая их при этом смехом. *Уже открыто смеясь, я сунул ему в рот папиросу, он чуть не поперхнулся* [7, с. 112]. – [...] *я сел у него в ноги и уставился на него с откровенной усмешкой* [7, с. 111]. В данных случаях насмешка, ирония, выражаемая словами *смеяться*, *усмешка*, объективируется наречиями *открыто*, *откровенно*. Аналогично, оппозицией *посмеиваться* и устойчивых выражений *дать нагоняй* – *вытряхнуть на голову* – *рог изобилия* выражается злорадство в следующем контексте: *Драйер глядел на него исподлобья и, посмеиваясь в предчувствии того нагоняя, который даст ему Марта, мысленно вытряхивал Францу на голову огромный рог изобилия* [...] [5, с. 39].

В восприятии человека со здоровой психикой пожилые люди нуждаются в помощи, сочувствии. Однако, оппозицией *смешно* – *пожилой* (*пожилая*) выражается злорадство. Негативный эффект усиливается пренебрежительной лексикой *илепаться*, *трусить*; устаревшим *дама*, метафорами *решительный топот*, *прыгающие щеки*. Ср.: *Очень смешно, когда илепается пожилая дама* [5, с. 125]. *Смешон* *пожилой человек, который бегом, с прыгающими щеками, с решительным топотом, догнал последний автобус, но боится вскочить на ходу и, виновато улыбаясь, еще труся по инерции, отстаёт* [7, с. 7].

Лексема *высмеять* имеет значение «насмешкой выразить отрицательное отношение к кому-чему-н.» [9, с. 104]. В следующих предложениях насмешка и отрицательное отношение усиливаются, с одной стороны, высокой лексикой *воскресить*, *любить*, *отречься* и метафорой *растоптать*: *Она требовала, чтобы я воскресил всех женщин, которых в жизни любил, дабы заставить меня высмеять их, растоптать их и отречься от них* [6, с. 105].

2. **Состояние человека (физические и психические расстройства)**. Владимир Набоков, описывая физическое состояние героя, сочетает несовместимые эпитеты. С одной стороны, лихорадка как любая болезнь наделяется эмотивными, оценочными характеристиками пейоративного содержания, а с другой, в субъективном восприятии литературного персонажа она является смехотворной, т. е. способной возбудить только смех: *Но я решил остаться у себя, опасаясь, как бы ужасная, сумасшедшая, смехотворная и жалкая лихорадка, сотрясавшая меня, не помешала мне придать своему появлению какое-либо подобие беззаботности* [6, с. 57].

Вербализатор концепта «смех» – слово *усмешка* толкуется как «улыбка, выражающая насмешку или недоверие, насмешливое движение рта» [9, с. 729]. Из данного толкования становится ясной естественность движений мышц лица. Однако в исследуемом нами контексте усмешка представлена как гримаса, что свидетельствует о психическом нездоровье персонажа: *Внезапно, господа присяжные, я почувал, что сквозь самую эту гримасу, искажавшую мне рот, усмешечка из Достоевского брезжит, как далекая и ужасная заря* [6, с. 93]. Эффект усиливается из-за ссылки на Ф. М. Достоевского, страдавшего психической болезнью, эмотивным эпитетом *ужасная* и уменьшительно-уничижительным *усмешечка*.

3. **Неприятие чего-либо, отвращение**. Вербализация этих чувств усиливается употреблением эмотивов с ярко выраженным негативным потенциалом: *претить*, *брезгливо*. Ср.: *Этот негр, и пухлые кружева, и белая, церемонная мебель – смешили, претили* [5, с. 42]. – «Чудаки!» – *брезгливо усмехнулся Франц и пошел к себе* [5, с. 120].

4. **Апатия, бесстрастность**. Эти чувства писатель передает с помощью ряда метафор: *вяло*, *холодно*, *сухо*. Ср.: *Франц вяло усмехнулся* [6, с. 211]. – [...] *я рыдал и, сознавая отлично, даже холодно с усмешкой сознавая, постыдность моего положения* [7, с. 220]. – *Марта вдруг сухо усмехнулась и отошла* [5, с. 192].

5. **Страх**. В одном из зафиксированных нами примеров страх выражается писателем прямой номинацией, а в другом – метафорически. Ср.: *Сейчас его и пугало, и смешило молчание, которое наступило между ним и Францем* [5, с. 211]. – *Я посмеивался над ним, но внутренне холодел* [8, с. 29].

6. **Смушение, стыд**. Это чувство актуализируется глаголом *краснеть*, имеющим переносное значение: «То же, что стыдиться» [9, с. 260]: [...] *все с себя сняла и, очень мило смеясь и краснея, позировала Ардалиону* [7, с. 66].

7. **Льстивость, угодиничество, неискренность**. В то же время противоестественность смеха может быть проявлением его неискренности: *И в шутку, – в Сочельник, кажется, – напялив котиковую шубу жены, Хрущов перед зеркалом принимает витринные позы и ходит по комнате при общем смехе, который становится понемногу неестественным, оттого что балагур Хрущов всегда слишком растягивает шутку* [8, с. 93].

8. **Грусть, печаль**. В исследуемом контексте эти чувства показаны автором в оппозиции *смешок* – *невеселый*: [...] *она с невеселым смешком сказала: «Признаюсь, я объявила Лолите, что ее любимейший Гумберт полностью одобряет лагерный проект»* [6, с. 85].

Что касается выражения смехом положительных эмоций, то нами зафиксированы лишь спорадические случаи. Все они выражены прямой номинацией, т. е. наречиями, прилагательными, причастиями с мелиоративной окраской: *радостно, облегченно, воркующий, чудесный, приятнейший* и т. п. Группируем их по классам.

1. **Удовольствие:** *В подвале довольная Луиза с воркующим смехом поругивала своего кавалера* [6, с. 131]. – [...] *ибо Франца он должен был как-нибудь вознаградить за чудесный, приятнейший, еще не остывший смех, который судьба – через Франца – ему подарила* [5, с. 39].

2. **Радость, счастье:** [...] *и вот она раскинулась на пледе, обливаясь слезами и щипля мою ласковую руку, а я радостно смеялся* [6, с. 218].

3. **Дружба, симпатия:** *Я произнес что-то намеренно дружеское и смешное, но она всего лишь презрительно фыркнула, не глядя на меня* [6, с. 86].

4. **Облегчение:** *Но она облегченно рассмеялась* [5, с. 156].

5. **Удивление:** *Он рассмеялся, не понимая, почему, ни с того ни с сего, она ему не верит* [5, с. 237].

Кроме того, нами был зафиксирован случай характеристики смеха, не относящийся ни к одному из вышеописанных. Смех у В. Набокова также может иметь необъяснимую, загадочную природу: *Драйер с таинственным смешком встал и, жуя на ходу, пошел открывать* [5, с. 63].

Результаты проведенного нами лингвистического анализа позволяют сделать следующие **выводы**.

Концепт «смех» является важным фрагментом русской картины мира и индивидуально-авторской картины мира Владимира Набокова.

Отрицательные эмоции в русской картине мира являются компонентом ближней периферии концепта. Главным образом, ими являются ирония или издевка. Что касается структуры концепта «смех» в индивидуально-авторской интерпретации, то здесь этот компонент частично входит в ядро, частично в ближнюю периферию.

Касательно ядерной части концепта стоит отметить расширение компонента *отрицательные эмоции*. В его структуру Владимиром Набоковым включен более значительный объем негативных эмоций. Кроме того, в полевую структуру ядра концепта входит также компонент *состояние здоровья человека*. Его субкомпонентами являются *физические болезни и психические расстройства*.

Перспективой дальнейших исследований мы считаем изучение структуры, способов вербализации и функционирования эмоциональных концептов в языке других писателей XX века, на материале фразеологического корпуса; изучение имплицитных способов вербализации концепта «смех»; исследование ментальной природы концепта в сопоставительном плане на материале разнотипных языков.

Источники и литература

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
2. Большой толковый словарь русского языка / Гл. ред. С. А. Кузнецов. – СПб.: Норинт, 2006. – 1536 с.
3. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М.: Academia, 2004. – 378 с.
4. Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. Краткий словарь когнитивных терминов / Под общ. ред. Е. С. Кубряковой. – М.: Изд-во МГУ, 1996. – 457 с.
5. Набоков В. Король, дама, валет: [роман] / Владимир Набоков. – СПб.: Изд. дом «Азбука-классика», 2007. – 272 с.
6. Набоков В. Лолита: [роман] / Владимир Набоков. – СПб.: Изд. дом «Азбука-классика», 2009. – 416 с.
7. Набоков В. Отчаяние: [роман] / Владимир Набоков. – СПб.: Изд. дом «Азбука-классика», 2007. – 256 с.
8. Набоков В. Соглядатай: [роман] / Владимир Набоков. – СПб.: Изд. дом «Азбука-классика», 2008. – 112 с.
9. Ожегов С. И. Словарь русского языка / под ред. Н. Ю. Шведовой. – М.: Рус. яз., 1986. – 18-е изд., стереотип. – 797 с.
10. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры. – М.: Академический проект, 2001. – 990 с.
11. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. – Изд. 3-е. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 208 с.

УДК 811.112.2'38

Середа Н. А.

ПРАГМАСТИЛИСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОХІДНИХ ІМЕННИКІВ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ ЯКОСТІ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Исследование прагматилистических особенностей производных существительных предусматривает учет всех внеязыковых и ситуативных факторов, отличающих один коммуникативный акт от другого, всех прагматических параметров, характеризующих участников общения. Стилистически окрашенными считают слова, формы слов и словосочетаний, ограниченные в своем употреблении только определенными видами или формами речевого общения.

Ключевые слова: прагматический компонент, интенционал, импликационал, эмоционал, эмотивная лексика.

Дослідження прагматилистичних властивостей похідних іменників передбачає врахування всіх позамовних і ситуативних чинників, які відрізняють один комунікативний акт від іншого, всіх прагматичних параметрів, які характеризують учасників спілкування. Стилистично забарвленими вважають такі слова, форми слів і словосполучень, які обмежені у своєму вживанні лише певними видами або формами мовленнєвого спілкування.

Ключові слова: прагматичний компонент, інтенціонал, імплікаціонал, емоціонал, емотивна лексика.

Research of pragmatylistic peculiarities of derivative nouns provides for taking into account all denotant and situational factors, distinguishing one communicative act from another, all pragmatic parameters, characterizing the participants of communication. Stylistically coloured are counted words, word forms and word-combinations, limited in the use only by certain kinds or forms of vocal communication.

Key words: pragmatic component, intensional, implicational, emotional, emotive vocabulary.

Постановка загальної проблеми та її зв'язок з науковими і практичними завданнями. Прагматичний і стилістичний підходи до одиниць словотвірного рівня зумовлюють потребу детального висвітлення прагматики й стилістики похідного іменника на позначення якості в сучасній німецькій мові.

Мета і завдання. Метою нашого дослідження є дослідити прагматилистичні особливості похідних іменників із значенням якості у сучасній німецькій мові. Завданням дослідження є визначення причин зміни емоційності, дефініції стилістично забарвлених слів, а також виділення типів емотивної лексики та суфіксів з емоційно-оцінним значенням.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Питанням прагматилистичних особливостей похідних одиниць займалися і продовжують займатися такі вчені як Д. М. Шмельов, А. А. Уфимцева, М. В. Нікітін, В. М. Телія, Н. Г. Іщенко та інші.

У лінгвістичній літературі питання про місце прагматичних компонентів у семантичній структурі похідного слова вирішується неоднозначно. «Лексичне значення повнозначного слова є ідеальною сутністю, що відображає реальні речі, явища та їхні зв'язки в предметному світі, а також поняття й уявлення кваліфікативних (оцінних), етичних і психологічних сфер носія мови» [1, с. 56]. У цьому визначенні чітко виділяється денотативна частина

значення (типове уявлення про клас предметів), сигніфікативна частина (поняття, в основу якого покладено найбільш загальні й відмінні ознаки предметів цього класу), а також **прагматична** частина значення (емоційно-оцінне ставлення до предмета). Таким чином, семантика і прагматика знаходяться в тісному взаємозв'язку, прагматичні елементи входять у структуру словозначення.

Структура лексичного значення має інтенціонал (ядро значення), імплікаціонал (усі стереотипні асоціації, традиційно пов'язані з денотатом) і емоціонал (суб'єктивно-оцінний компонент змісту) [2].

Виходячи з цієї схеми, похідні іменники зі значенням якості поділяються на три великі групи:

- 1) похідні іменники з інтенціональними прагматичними компонентами;
- 2) похідні іменники з імплікаційними прагматичними компонентами;
- 3) похідні іменники з емоційними прагматичними компонентами.

Інтенціональні прагматичні компоненти кодують професійний і соціальний параметри учасників ситуації спілкування, що співвідноситься зі стратифікаційною варіативністю мови (належність до соціальних інститутів, професійних спільнот). Слід відзначити, що професійний параметр за останні роки є надзвичайно активним, який формує прагматику слова. Вживаючи такі слова в повсякденній мовленнєвій ситуації, учасники якої не володіють необхідними фоновими знаннями, мовець ризикує бути незрозумілим, що перешкоджає комунікації.

Лексика швидко реагує на всі зміни, що відбуваються в житті. Зростаюча професійна диференціація мови пояснюється тим, що за останні десятиріччя з'явилися нові сфери, які стратифікують використання розмовної лексики за професійним параметром. Це перш за все комп'ютерна техніка, аудіо- і відеотехніка, телевізійний жаргон.

Прагматичні компоненти можуть співвідноситися з емоціоналом значення і бути експліцитно вираженими через словникову помітку (зневажливий, іронічний, жартівливий), емоційно-забарвлені словотворчі структури, оцінні слова дефінуються за формою і за змістом.

Іменники, які вміщують прагматичні компоненти в емоціоналі значення, закріплюють обмеження по лінії ситуативної варіативності: рольові відношення учасників комунікації (всі учасники комунікації мають рівне соціальне становище, майже однаковий вік, одну й ту ж статі); форми локалізації (місце та обставини) тих або інших рольових відношень у просторі й часі; сфера комунікативної діяльності. В аспекті ситуативної варіативності ми вважаємо також за необхідне враховувати намір мовця (принизити, образити, похвалити), що є складовою частиною мети комунікативного акту.

Уся досліджувана емотивна лексика з позитивною семантикою поділяється на два типи:

1) слова, які мають стале емоційне забарвлення, що закладене в емоціоналі значення. Вони можуть передавати в максимально стислій й ефективній формі емоції мовця, викликати в слухача ті чи інші почуття і певну відповідну реакцію, виражати позитивний емоційний стан людини, мати відтінок пестощів, схвалення, добродушності, тепла, передавати почуття захоплення, любові, щастя. Наприклад: *die Wärme, die Güte, die Gutmütigkeit, die Treue, die Begeisterung*;

2) слова, чий емоційно-оцінний компонент значення може підтримуватися суфіксами емоційної оцінки, які зберігають закладений у них основний смисл, а також мають експресивні якості, що посилює їхнє стилістичне навантаження. Так, суфікси **-keit, -heit, -ung, -(i)tät** надають слову емоційно-оцінного значення: *die Langsamkeit, die Ausgelassenheit, die Bescheidenheit, die Besessenheit, die Bestürzung, die Brutalität*. Але слова з тими ж самими суфіксами можуть використовуватися в іронічному, зневажливому, фамільярному значенні, наприклад: *die Bequemlichkeit, die Unbegabtheit, die Bockigkeit, die Stupidität*. Таким чином, емоційно-оцінне значення може відображати позитивне й негативне у змісті самих понять, а також підтримуватися суфіксами емоційної оцінки.

При зміні семантичної структури лексеми, при розвитку нових лексико-семантичних варіантів змінюється її прагматика. Слова, значення яких локалізуються в емоціоналі й імплікаціоналі, мають більшу прагматичну позначуваність, тому що вони у своїй семантиці містять елементи характеристики, оцінки, які утворюють певний ефект. З цих причин вони більшою мірою потребують врахування обмежень на їхнє вживання. Емоційність змінюється за принципом трьох осей: 1) збільшення меліорації (позитивної оцінки) та пейорації (негативної оцінки); 2) зменшення емоційності (перехід значення із оцінного в нейтральне); 3) заміна або енантіосемія (зміна знаку оцінки на протилежний).

В арсеналі афіксів іменників зі значенням «якість» існують суфікси з досить широким семантичним діапазоном. Так, суфікси **-er, -in, -e** мають значення носія процесуальної ознаки незалежно від того, хто є цим носієм. Ні семантика, ні структура твірних основ практично не впливають на формування значення: *der Lehrer, die Lehrerin, der / die Schaffende*. Лексичне значення похідних основ взаємодіє із словотвірним значенням афіксів під час формування семантики відповідних похідних. До суфіксів з чітким словотвірним значенням, які здатні програмувати семантику похідних, належить більшість суфіксів з особистісним і абстрактним значенням, а також суб'єктивно-оцінним. Так, суфікс **-er, -in**, позначаючи особу, професію і співвідносячись з основами, які позначають дію, утворюють назви відповідних професій: *der Lehrer, die Lehrerin, der Maler, die Malerin*.

Суфікси входять у словотвірну семантику найменування, посилюючи загальне оцінне значення. До найактивніших емоційних суфіксів у нашому матеріалі належать **-heit, -keit, -igkeit, -ei, -ung, -(i)tät, -e**.

Стилістично забарвленими вважаються такі слова (також форми слів і словосполучень), які обмежені в своєму вживанні лише певними типами або формами мовленнєвого спілкування, тобто прагматичними настановами, наприклад: слова *die Affigkeit, die Blödheit* є характерними для розмовного мовлення, а слова *die Elastizität, die Kontinuität, die Souveränität* – для наукового та офіційно-ділового мовлення і т. д.

Стилістично забарвленими вважаються слова, що протистоять нейтральним як їхні стилістичні синоніми, вживані з одного боку, у «високому», книжному, а з іншого, – у «зниженому» розмовному стилях, наприклад, нейтральні: *die Dummheit, die Gleichgültigkeit, die Unabhängigkeit* та їхні синоніми – *die Blödheit, die Unbegabtheit; die Freiheit, die Souveränität; die Indifferenz, die Wurstigkeit / die Wurschtigkeit* [3, с. 4, 45, 266, 903].

Експресивно-стилістичним забарвленням слова вважають не забарвлення слова як звукового комплексу, а ту призму, крізь яку сприймається смисл, пов'язаний з певним звуковим комплексом [4, с. 251]. Сам термін «стилістичний» (як і «стилістично забарвлений», «стилістично маркований») застосовується до найрізноманітніших за своєю природою фактів мови та мовлення. Інколи як синонім використовується термін «експресивний» або «експресивно-стилістичний» [4, с. 255].

Нарешті, стилістично забарвленими і функціонально маркованими називають мовні засоби, що перебувають за межами літературної норми (діалектизми, просторіччя або жаргонні елементи мови і т. д.).

Прагматичні особливості похідних іменників можна спостерігати і на прикладі стилістичного синтаксису. Він зосереджує свою увагу на інформаційному змісті складу мовних одиниць, структурної організації значень, які їх виражають, та співвідношенні цих одиниць з фрагментами дійсності, що в них відображаються.

Конотацію і її стилістичний складник можна визначити як «такий «пучок» або синтез інформації, що належить значенню номінативних одиниць мови і який містить у собі відомості, що створюють експресивний ефект

висловлювання. До експресивних відомостей ефекту висловлювань належать асоціативно-образні сигнали, які викликають емотивну інформацію, що створює емоційне сприйняття мовлення, а також різноманітну стилістичну, що «залучає увесь реєстр функціонально-стилістичної значущості слів і висловів» [5, с. 4]. Виражаючи емотивну й експресивну інформацію, стилістично марковане ставлення суб'єкта мовлення до цієї інформації, позначаючи її у висловлюванні, конотат входить okazіонально чи узуально до сем мовної одиниці і є семантичною сутністю цієї одиниці. Саме така конотація пов'язується з прагматичним забарвленням.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Таким чином, проведення дослідження дозволяє зробити висновок, що похідні слова на позначення якості, які розглядаються в прагматистилістичному контексті, є єдністю системних та індивідуально категоріальних значень. Значне поширення у мовленні отримали мовні одиниці й конструкції, що зберегли у більш або менш яскраво вираженій формі категоріальні смисли, які зумовлюють їх експресивність, вплив на емоційно інтелектуальну сферу мовця та виступають у його свідомості як значущі для формування будь-якого висловлювання. Вибір тих чи інших типів експресивних значень і засобів їхнього вираження залежить щоразу від прагматичної установки мовлення та її функціонально-стильового втілення. Звернення до прагматичного аспекту похідних іменників є цілком закономірним, оскільки виявляються основні умови реалізації прагматичного компонента значення похідних іменників з категорією якості, розглядається залежність його зміни від сфер вживання дериватів.

Джерела та література

1. Уфимцева А. А. Лексическое значение. Принципы семантического описания лексики / А. А. Уфимцева. – М.: Наука, 1986. – 239 с.
2. Никитин М. В. Лексическое значение слова (структура и комбинаторика) / Михаил Васильевич Никитин. – М.: Высшая школа, 1983. – 127 с.
3. Duden. Das Synonymwörterbuch (RSR 2006). – [4. Aufl.]. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Bibliographisches Institut; Dudenverlag. – Band 8. – 2006. – 1104 S.
4. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка) / Дмитрий Николаевич Шмелев. – М.: Наука, 1973. – 280 с.
5. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / Вероника Николаевна Телия. – М.: Наука, 1986. – 142 с.

УДК 81'362:81'367.622:[811.161.1+811.111]

Симонова К. Н.

НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНАЯ СПЕЦИФИКА ГРАММАТИЧЕСКОЙ КАТЕГОРИИ ЧИСЛА СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ)

Грамматическая категория числа существительных, имеющая универсальный характер, характеризуется национально-культурной спецификой, которая находит своё отражение как в разбении существительных по классам исчисляемых и неисчисляемых, так и в различиях в числовом поведении существительных, именующих одни и те же денотаты в разных языках.

Ключевые слова: грамматическая категория, единственное число, множественное число, собирательные существительные.

Грамматична категорія числа іменників, що має універсальний характер, характеризується національно-культурною специфікою, яка знаходить своє відображення як у розбитті іменників за класами обчислюваних і нечислюваних, так і у розбіжностях в числовому поведінці іменників, які іменують одні й ті ж денотати в різних мовах.

Ключові слова: граматична категорія, одинина, множина, збірні іменники.

Being a universal category the category of number is characterized by its cultural peculiarities which reflect different assignment of nouns to the count or non-count class, and therefore, different behavior of nouns in English and Russian.

Key words: grammatical category, singular, plural, collectiveness.

Различная языковая картина мира у разных народов проявляется в принципах категоризации действительности, материализуясь и в лексике, и в грамматике [1, с. 48]. Языковые средства представляют собой «технику выражения сознания», в то время как понятия есть его содержание. Именно в системе понятий в разных языках и культурах выявляется некая фундаментальная общность, объединяющая разноязычных людей в род человеческого [2, с. 33]. По мнению Г. В. Колшанского, каждый конкретный язык «как языковой вариант человеческого языка вообще в своём своеобразии не искажает и не преобразует действительность, а через глобальную семантическую систему всей совокупностью своих средств отображает единую природу мира в концептуальном аппарате человека, как универсальной понятийной системы, коррелирующей с реальным миром на основе принципа отражения» [3, с. 59].

Категория множественности существует в сознании представителей английской и русской лингвокультуры, противопоставляясь категории единичности. Грамматическая категория числа не только пронизывает английский и русский языки, но является также организующей структурой речи. Это достигается путем специфичности сочетания константного значения каждой части речи с категорией числа [4, с. 78-79]. В русском и английском языках категория числа представлена оппозицией форм единственного и множественного числа. С наибольшей последовательностью обозначение единичности и множественности представлено у существительных – названий конкретных предметов, как одушевлённых, так и неодушевлённых, составляющих основную массу существительных (*a boy – boys, a child – children; лист – листья, сумка – сумки*).

В английском и русском языках существует значительная группа существительных (*pluralia tantum*), в структуре значения которых наличествует только сема множественности: *scissors – ножницы, trousers – брюки*. Внутренняя направленность идеи двойственности на предмет в процессе номинации характерна для носителей обоих языков, что, скорее всего, связано с одинаковым зрительным восприятием подобных предметов. При этом следует отметить, что в русской разговорной речи наблюдается тенденция образовывать форму единственного числа у слов группы *pluralia tantum*, обозначающих предметы гардероба, например: *штанина, брючина*. Здесь, возможно, проявляется аналогия с употреблением двух числовых форм в словах типа *чулки – чулок, носки – носок*.

К существительным группы *pluralia tantum* в английском языке относятся слова типа *the rich, the French, the English*, образованные от основы прилагательного путём конверсии, морфолого-синтаксического способа словообразования слова одной части речи от основы или словоформы другой части речи, благодаря которому меняется парадигма и синтаксическая функция слова [5, с. 82]. Например: *The French don't seem to know how to handle them* (G. Greene). В русском языке подобным словам соответствуют существительные, образованные посредством субстантивации прилагательных и причастий. Такие слова, как правило, являются названиями классов животных, растений, видов денежных выплат: *членистоногие, цитрусовые, комиссионные* и т. п. Однако в отличие от конверсии, являющейся продуктивным способом словообразования в английском языке, в русском языке образование подобных существительных имеет весьма ограниченный характер.

В обоих языках существует группа существительных, присоединившаяся к разряду *pluralia tantum* за счёт процесса лексикализации форм множественного числа. Такие слова характеризуются переносным значением, связанным с прямым значением метафорически или метонимически. Например: *воды* 1) сорта вод; 2) масса воды; 3) курорты, где лечат водами; здесь первые два значения слова *воды* являются прямыми, а третье – переносным. То же явление мы наблюдаем в английском языке: *ash* 1) *ashes* (ясень – ясени); 2) *ashes* (прах); *colour* 1) *colours* (цвет – цвета); 2) *colours* (знамя). Морфемы множественного числа у данных слов, приведшие к изменению их лексического значения, являются словообразовательными, будучи омонимичными с формообразующими морфемами множественного числа [6, с. 126-127; 7, с. 72; 8, с. 126-127].

В отличие от исчисляемых существительных абстрактные и вещественные имена существительные не подвергаются счёту, так как являются по своей сути неоднородными, вследствие чего оперируют понятием величины, а не счёта. Измерение предметов и явлений, обозначаемых этими существительными, осуществляется либо путём привлечения других физических предметов вместилища (в случае с вещественными существительными), либо путём абстрактного членения того или иного понятия (в случае с абстрактными существительными). Например, в русском языке: *молоко* – *пакет* / *бутылка молока*; *чай* – *чашка* / *пачка чая*; в английском языке: *information* – *a piece of information*; *beer* – *a glass of beer*; *sand* – *a sack of sand* и т. п.

Вещественные существительные *singularia tantum* типа *copper, tin, hair*, обозначая конкретные предметы, становятся исчисляемыми, например: *a copper* (медный котел) – *coppers*, *a tin* (консервная банка) – *tins*, *a hair* (волосок) – *hairs*, вследствие чего наблюдается омонимия формы существительного единственного числа и формы существительного *singularia tantum* [9, с. 57-58; 10, с. 79-80]. Есть случаи, когда омонимичными являются формы единственного числа с формой существительного *pluralia tantum*, например: *people* (народ) – *peoples* (народы) и *people* (люди), *a glass* (стакан) – *glasses* (стаканы), *glass* (стекло), *glasses* (очки). Ср. *Brett put her glass forward. I put out the glasses. As I went out the door I looked back through the two thicknesses of glass and saw them sitting there* (E. Hemingway). *The face was far from prepossessing, being set in grim lines with a long bony chin, a firm, straight nose, high cheekbones and glasses with huge dark-blue lenses which completely concealed the eyes* (E.S. Gardener). В случае со словом *glass* в английском языке имеются три омонимичные лексемы: существительное с обеими формами чисел (стакан – стаканы), существительное группы *singularia tantum* (стекло) и существительное группы *pluralia tantum* (очки).

Подобные явления можно наблюдать и в русском языке: *дерево* (материал) и *дерево* – *деревья* (растение); *платье* (собирательное существительное) и *платье* – *платья* (предмет одежды). Например: *Снова послышались крики и треск отдираемого дерева* (В. Распутин). – *А мы – пока знаем, что нет последнего числа. Может быть, забудем. Нет: даже наперное – забудем, когда состаримся – как неминуемо старится всё. И тогда мы также неизбежно вниз – как осенью листья с дерева – как послезавтра вы...* (В. Вересаев). *Мне вдруг вспомнилась картина в музее: их, тогдашний, двадцатых веков проспект, оглушительно пёстрая, путаная толча людей, колёс, животных, афиш, деревьев, красок, птиц...* (В. Вересаев).

В ряде случаев не существует логического объяснения, почему английские существительные относятся к классу исчисляемых или неисчисляемых. Поэтому естественно, что при сопоставлении с русским языком тот или иной класс существительных не всегда совпадает. Например, английские неисчисляемые существительные *advice* (совет / советы), *news* (новость / новости), *progress* (успех / успехи), *research* (исследование / исследования), *knowledge* (знание / знания) соответствуют в русском языке существительным, принадлежащим к классу исчисляемых существительных.

В сопоставляемых языках не всегда совпадают также существительные *singularia tantum* и *pluralia tantum*. Так, ряд английских существительных *singularia tantum* соответствуют русским существительным *pluralia tantum*. Например: *ink* – чернила, *cream* – сливки, *yeast* – дрожжи, *money* – деньги, *hair* – волосы, *fruit* – фрукты, *applause* – аплодисменты, *chess* – шахматы. И, наоборот, некоторые английские существительные группы *pluralia tantum* соотносятся с русскими существительными группы *singularia tantum*. Например: *sweepings* – сор, *clothes* – одежда, *greens* – зелень, *contents* – содержание, *odds* – преимущество [11, с. 203-204].

Эти различия обусловлены спецификой концептуализации действительности разными лингвокультурными сообществами. Рассматривая подобные расхождения в числовом поведении существительных, именующих одни и те же сущности в английском и русском языках, А. Вежбицкая показывает, что они носят не случайный характер, а обусловлены особенностями концептуализации той или иной сущности. Так, например, демонстрируя различие в числовом поведении таких английских существительных, как *wheat* (пшеница) и *oats* (овес), автор объясняет это тем, что в английской культуре овёс в сознании большинства носителей языка воспринимается как пищевой продукт, который подаётся уже в виде хлопьев и потому воспринимается как множество, что и обуславливает форму множественного числа существительного, а пшеница – как злак, который растёт, а потому закрепляется в сознании как недискретная масса, что и находит отражение в форме числа существительного *wheat* [12, с. 105]. В русской лингвокультуре названия злаков реализуют вещественные существительные группы *singularia tantum*: *рожь, пшеница, овёс, ячмень* и пр. При этом пищевой продукт, получаемый из овса, так же, как и у англичан, подаётся в виде хлопьев и, следовательно, воспринимается как множество, что ясно отражено в существительном (овсяные) хлопья, принадлежащем группе *pluralia tantum* в русском языке.

Различие в числовом поведении существительных, проявляется также в таких словах, как *sledge, gate, money, сани, ворота, деньги*. Например: ... *but just as she was passing the gate all her hair fell down and they called out «une aristocrate, une aristocrate»* (G. Greene). ... *но когда она выходила из ворот, у неё рассыпались волосы, и все закричали: «Аристократка! Аристократка!»*. Как объясняет, Л. А. Козлова, в русском языке форма множественного числа существительных *сани, ворота* отражает тот факт, что в основе их именования лежит перцептивный признак (эти предметы представляют собой конструкции, состоящие из двух частей), что и могло послужить причиной выбора формы множественного числа для их номинации, в то время как в английском языке в основе номинации данных предметов нашёл отражение функциональный признак, что и определяет исходную форму единственного числа существительных *sledge* и *gate* в английском языке. В основе различий в числовом поведении существительных *money* и *деньги* лежит тот факт, что в англоязычном сознании в структуре концепта *money* превалирует понятийный компонент, т. е. деньги концептуализируются прежде всего как капитал, который может вкладываться в дело и приумножаться, т. е. как единое целое. В русском языковом сознании, очевидно, доминирующим является визуальный образ денег как массы (фразеологизмы «денег куры не клюют», «швыряться деньгами» и т. д.) [13, с. 106].

Как в английском, так и в русском языках, абстрактные и вещественные существительные группы *singularia tantum*, употребляющиеся, как правило, в единственном числе, могут образовывать формы множественного числа, обозначая какое-либо конкретное проявление качества, становятся исчисляемыми и имеют формы единственного и множественного числа: *the joys of life, мои печали*.

В других случаях вместо «качественной» множественности в формах множественного числа слов указанного типа присутствует **пространственная** множественность: *snows, sands* и т. п. Здесь в форме множественного числа значение существительного в английском языке конкретизируется и эмфатически усиливается. Так, *snows* предполагает огромные массы снега («снег во всех направлениях»). То же самое наблюдается и в русском языке в случаях *полярный лед* и *полярные льды*, где во втором варианте имеются в виду массы льда, покрывающие северный полюс и другие части Арктики; или *песок* и *пески* (пустыни) и т. п. [14, с. 123-124].

Представители обоих лингвокультур стремятся выразить значение «сортности» или «разновидности» какого-либо вещества, не прибегая к использованию предназначенных для этой цели лексем (*different kinds / sorts / types of, разные виды / сорта / типы*), что воплощается в употреблении вещественных существительных группы *singularia tantum* в форме множественного числа. Например: *Frances was a little drunk and would have liked to have kept it up but the coffee came, and Lavigne with the liqueurs, and after that we all went out and started for Braddocks' dancing-club* (E. Hemingway). *Под шифером же стоял ещё один склад – дальний в продовольственном ряду возле забора, тот, в котором держали муку и крупы* (В. Распутин).

Как в английском, так и в русском языке можно наблюдать употребление слов группы *singularia tantum*, обозначающих имена собственные, названия небесных тел, сторон света, во множественном числе, которое обусловлено стилистическими потребностями: *skies, moons, гомеры, чернобыли*. В данном случае форма множественного числа имени собственного включает в себя лицо, предмет или явление, обозначаемое именем собственным, а также другие лица, предметы, явления сходные в каком-либо отношении или связанные по ассоциации [15, с. 68; 16, с. 60]. Например: *The skies above London were ablaze with a spectacular firework display* (Oxford Advanced Learner's Dictionary). *Блаженно-синее небо, крошечные детские солнца в каждой из блях, не омрачённые безумием мыслей мира...* (В. Вересаев). Существенную роль в грамматическом выборе формы множественного числа играет когнитивный фактор. Как подчеркивают А. П. Бабушкин и В. Б. Кашкин, трудно провести чёткую границу между грамматической семантикой, грамматическими знаниями и когнитивным аспектом грамматического употребления. Грамматические категории представляют собой знания о мире и способах его категоризации в достаточно абстрактной и обобщённой форме. В то же время, если грамматические знания по преимуществу имплицитны, то когнитивный параметр употребления грамматических форм может быть легко эксплицирован, например, уникален ли данный предмет (*солнце* одно или мы воображаем себя на другой планете с *двумя солнцами* и *пятью лунами* и т. п.) [17].

Специфично для русского языка явление, когда существительное во множественном числе реализует значение единичности. Это так называемое «**множественное гиперболическое**», придающее значению слова в одних случаях экспрессивность, пафос, в других – пренебрежительный, неодобрительный оттенок (*отправить учиться в столицы; мои университеты*). Часто в разговоре, касающемся летних планов, можно услышать пафосно звучащее «*Мы едем на моря*», которое до недавнего времени ассоциировалось с тем, что жизнь удалась (год упорной работы и долгожданный отдых на юге).

В обоих языках существуют **собирательные** существительные, которые представляют множественность объектов в виде единичности. При этом характерной особенностью английского языка является возможность выразить в форме единственного числа значение либо единичности, либо множественности в зависимости от того, присущ ли денотатам этих существительных признак дискретности или нерасчленённости [18, с. 87]. Например: «*That's because the public isn't really interested in the theatre... And even now, though I don't deny that if the play's wrong you're dished, I do contend that if the play's right, it's the actors the public go to see, not the play*» (S. Maugham). В первом случае благодаря глаголу-сказуемому в форме единственного числа слово *public* передаёт недискретный объект (*публика*), в то время как во втором случае форма множественного числа глагола-сказуемого позволяет выразить идею дискретности (*зрители*). Указание на целое или части, составляющие данное целое, реализуемое с помощью числовой формы глагола-сказуемого, характеризует потребность носителя английского языка к лаконичному изложению мыслей, что, в свою очередь, избавляет текст от избыточности, перенасыщенности.

Таким образом, грамматическая категория числа существительных, имеющая универсальный характер, в то же время характеризуется национально-культурной спецификой, которая находит своё отражение как в разбиении существительных по классам исчисляемых и неисчисляемых, так и в различиях в числовом поведении существительных, именующих одни и те же денотаты в разных языках.

Источники и литература

1. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация: [Учеб. пособие] / С. Г. Тер-Минасова. – М.: Слово/ Slovo, 2000. – 624 с.
2. Блох М. Я. Концепт, понятие, термин и картина мира в философском языкознании // Профессиональная коммуникация: Вербальные и когнитивные аспекты: Сб. докладов Международной научно-практической конференции. – М., 2007. – С. 32-34.
3. Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке / Г. В. Колшанский. – М.: Наука, 1990. – 107 с.
4. Кошечая И. Г. Сравнительная типология английского и русского языков / И. Г. Кошечая, Ю. А. Дубовский. – Минск: Высшая школа, 1980. – 272 с.
5. Zagoruiko A. Y. Lectures on Modern English Lexicology / A. Y. Zagoruiko. – Rostov-on-Don: RGPU, 2005. – 128 p.
6. Булатова Л. Н. Еще о грамматическом статусе категории числа существительных в русском языке // Проблемы структурной лингвистики 1981 / Отв. ред. В. П. Григорьев / Л. Н. Булатова. – М., 1983. – С. 120-130.
7. Соболева П. А. Число существительных как грамматико-словообразовательная категория // Русский язык. Функционирование грамматических категорий. Текст и контекст / Отв. ред. Н. Ю. Шведова / П. А. Соболева. – М.: Наука, 1984. – С. 66-75.
8. Morokhovskaya E. J. Fundamentals of Theoretical English Grammar / Morokhovskaya E. J. Kiev: Vysha Shkola Publishers, 1984. – 288 p.
9. Khaimovich B. S. / Khaimovich B. S., Rogovskaya B. I. A Course in Modern English Grammar. M.: Vyssaya Shkola, 1967. – 298 p.
10. Бархударов Л. С. Очерки по морфологии современного английского языка / Бархударов Л. С. – М.: Высшая школа, 1975. – 156 с.
11. Грамматика английского языка: Морфология. Синтаксис / [Кобрин Н. А., Корнеева Е. А., Оссовская М. И., Гузеева К. А.] – СПб.: Союз, 1999. – 496 с.
12. Козлова Л. А. Этнокультурный потенциал грамматического строя языка и его реализация в грамматике говорящего: монография / Л. А. Козлова. – Барнаул: АлтГПА, 2009.
13. Там же.
14. Смирницкий А. И. Морфология английского языка / А. И. Смирницкий. – М.: Изд-во лит-ры на иностр. яз., 1959. – 440 с.
15. Брусенская Л. А. Категория числа в русском языке (структурно-семантический и коммуникативно-функциональный аспекты) / Л. А. Брусенская. – Ростов н/Д: Изд-во Ростовск. пед. ин-та, 1992. – 112 с.
16. Букреева Е. И. Грамматическая категория числа в современных английском и русском языках // Категория количества в современных европейских языках / Отв. ред. В. В. Акуленко / Е. И. Букреева. – К.: Наукова думка, 1990. – С. 55-105.
17. Бабушкин А. П. Когнитивный аспект грамматического употребления / А. П. Бабушкин, В. Б. Кашкин [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://kachkine/narod.ru/Articles2003/BabuchKachkine.html>.
18. Введение в сравнительную типологию английского, русского и украинского языков / Зав. ред. М. М. Азаренко. – К.: Вища школа, 1977. – 147 с.

ПРИНЦИПЫ ОПТИМИЗАЦИИ ОПИСАНИЯ ЕДИНИЦ БЕССОЮЗНОГО ТАКСИСА

В статье выявляются спорные проблемы в описании синтаксического строя языка, анализируются дискуссионные проблемы бессоюзного таксиса, акцентируется внимание на разных способах языковой репрезентации отношений между предикативными единицами бессоюзного сложного предложения, делается вывод о роли интонации как синтаксического сигнала в том случае, если возможно вариантное осмысление секвенции таксиса при абсолютной идентичности актантной структуры предложения.

Ключевые слова: синтаксические единицы, бессоюзный таксис, полипредикация, интонационный рисунок, секвенция.

У статті виявляються спірні проблеми в описі синтаксичного строю мови, аналізуються дискусійні проблеми безсполучникового таксиса, акцентується увага на різних способах мовної репрезентації відношень між предикативними одиницями безсполучникового складного речення, робиться висновок про роль інтонації як синтаксичного сигналу у тому випадку, якщо можливе варіативне осмислення секвенції таксиса при абсолютній адекватності актантної структури речення.

Ключові слова: синтаксичні одиниці, безсполучниковий таксис, поліпредикація, інтонаційний малюнок, секвенція.

The article touches upon the disputable problem of describing the syntactical structure of the language. It discusses and analyses the problems of asyndetic compound sentences, accent being made on the ways of representing meaning between the predicative units in the asyndetic compound sentences. The author draws conclusions about the role of intonation as a syntactical signal when variants of understanding the meaning of the sentence are possible, if the structure of the sentence is identical.

Key words: syntactical units, asyndetic compound sentences, sequential, intonation pattern, polypredication.

Проблемы исследования единиц синтаксического яруса языка сохраняют свою актуальность до сих пор в рамках и классического, и неклассического языкознания. Многоаспектный анализ системы синтаксиса находит отражение в работах таких лингвистов, как В. А. Белошапкова, В. В. Бабайцева, Г. А. Золотова, Т. Н. Шмелева, Е. С. Скобликова, Н. С. Валгина, Г. Н. Акимов, А. А. Камынина, Л. Ю. Максимов, П. А. Лекант, В. П. Казаков и др.

Нам представляется, что, к сожалению, до сих пор многие положения традиционной теории синтаксиса требуют внесения коррективов, позволяющих сделать описание единиц синтаксического яруса языка логичным, строгим, адекватным исследуемым объектам.

Так, представляется абсолютно нелогичным исключение из состава синтаксических биномов тех словосочетаний, в которых маркируются субъектно-предикатные отношения: так называемое предикативное словосочетание получает статус предложения только в том случае, если интонируется в соответствии со стандартным интонационным рисунком коммуникативных единиц языка.

Выделение биномов с комплетивными отношениями между компонентами представляется абсолютно некорректным, так как и за рамками таких биномов при выражении объектных отношений ядерный компонент «навязывает» форму зависимого члена бинома, делая его синтаксическую позицию облигаторной, а, следовательно, признак неиндифферентной синтаксической связи между компонентами словосочетания не может рассматриваться как маркер биномов с комплетивными отношениями.

До сих пор дискуссионным является вопрос о принципах разграничения таких синтаксических позиций в коммуникативных, как «обращение», «апеллятив», «вокатив», и, в свою очередь, необходимость строгой дифференциации обращений и апеллятивов приводит к пересмотру традиционного учения о так называемых «словах, грамматически не связанных с предложением».

В рамках традиционного языкознания, к сожалению, и в учебной, и в научной литературе сохраняется концепция М. В. Ломоносова о побудительных, повествовательных и вопросительных предложениях как типах предикативных единиц с точки зрения коммуникативной цели говорящего. Несомненно, отказ от этой концепции позволяет по-новому интерпретировать проблему соотношения категории иллокуции и средств ее языковой репрезентации.

Важным аспектом современной теории синтаксиса является и оптимизация описания системы членов предложения с точки зрения принципов их дифференциации на основе синтаксических оппозиций «член/противочлен». Абсолютно необходимым представляется введение в систему членов предложения в рамках и учебной, и научной литературы таких единиц, как «простое именное сказуемое», «второстепенное сказуемое», «двойное сказуемое», «дополнительный глагольный член».

При описании единиц таксиса актуальными до сих пор остаются проблемы строгого разграничения понятий о единицах синтаксического яруса языка и тех референтных связях – отношениях единиц континуума, которые репрезентируются в рамках таксиса.

Актуальной проблемой современного синтаксиса является, на наш взгляд, необходимость выявления системы тех значений, которые являются инвариантными и для паратаксиса, и для гипотаксиса и тех значений, которые могут быть маркированы только в рамках определенных синтаксических конструкций, относящихся либо к паратактическим, либо к гипотактическим.

Одной из актуальных проблем описания синтаксического строя языка является необходимость оптимизировать принципы классификации придаточных частей в сложноподчиненных предложениях. К сожалению, ни одна из рубрикаций придаточных частей, нашедших отражение в работах В. А. Белошапковой, Л. Ю. Максимова, В. В. Бабайцевой, П. А. Леканта, не представляется нам вполне корректной, так как в рамках данных схем невозможно однозначно идентифицировать типы придаточных частей.

Разграничение разных структурных типов наименований объектов континуума позволяет внести очень важные коррективы в традиционное описание сложноподчиненного предложения. Многочисленные факторы экстралингвистического и интралингвистического характера приводят к словообразовательной недостаточности отдельных словообразовательных моделей. Отсутствие лексической номинации референтов компенсируется с помощью синтагматических и фразовых наименований. Признание фразовых наименований в качестве одной из структурных моделей номинативной системы языка заставляет вывести за рамки сложно подчиненных предложений те синтаксические структуры, в состав которых входят фразовые наименования, компенсирующие ограничения в точечной и линейной дистрибуции лексических единиц номинации, восполняющие лакуны в словообразовательных парадигмах. Такие синтаксические единицы имеют статус квазисложных предложений, так как один из их компонентов имеет лишь строение предикативной единицы, однако не может рассматриваться как отдельное предложение, так как не обладает интонационным рисунком, соответствующим стандарту интонирования коммуникативной единицы. Таким образом, традиционное описание единиц монопредикации и полипредикации нуждается в существенных коррективах, что позволит оптимизировать описание данного яруса системы языка.

Отказываясь от традиционной концепции, связанной с идеями А. М. Пешковского об особой роли интонирования в рамках бессоюзного таксиса, мы должны учитывать, что особенности интонационного рисунка в бессоюзных сложных предложениях позволяют разграничивать разные типы смысловых отношений в том случае,

если лексический состав актантов коммуникемы допускает неоднозначную интерпретацию смысла высказывания: в этих случаях только интонирование позволяет установить смысл высказывания.

Сложное бессоюзное предложение было выделено в качестве самостоятельной синтаксической единицы в 30-40-е годы XX века, длительное время бессоюзие рассматривалось как явление речи, а не языка: бессоюзное предложение считалось речевой реализацией сложносочиненных или сложноподчинённых предложений. До настоящего времени проблема интерпретаций единиц бессоюзного таксиса остаётся дискуссионной. Так, в «Русской грамматике – 80» отражён особый взгляд на сложное бессоюзное предложение. Термин «сложное бессоюзное предложение» заменён термином «бессоюзное соединение предложений». Основанием такой замены послужило узкое понимание сложного предложения, главным дифференциальным признаком которого признается обязательное наличие в его составе союзных средств связи.

Нет единства во взглядах на бессоюзный таксис и у лингвистов, признающих существование бессоюзного сложного предложения. Ряд исследователей любые синтаксемы, образованные бессоюзным соединением предикативных единиц, признают бессоюзным предложением.

Однако некоторые лингвисты исключают из числа бессоюзного таксиса объединение предикативных единиц, между которыми нет никакой непосредственной логической связи, например: «За холмами глухо прогремел гром, подул свежий ветер», считая, что в данном случае перед нами «сложное синтаксическое единство». Предикативные единицы в таком «сложном синтаксическом единстве», по мнению Н. С. Поспелова, «относительно самостоятельны и интонационно закончены» [1, с. 342].

Тем не менее Н. С. Поспелов, В. А. Белошапкова, Л. Ю. Максимов, Е. Н. Ширяев признают в качестве отдельного типа бессоюзного таксиса бессоюзное соединение предикативных единиц, объединённых перечислительной интонацией, например: «Метель не утихла, небо не прояснилось». Такие исследователи, как Т. П. Ломтев, Э. И. Каратаева, С. Г. Ильенко, Г. В. Валимова, О. М. Чупашева выводят данные структуры за пределы синтаксиса сложного предложения, считая, что наличие перечислительной интонации отнюдь не причина для признания их бессоюзными предложениями. С. Г. Ильенко называет их «псевдобессоюзными предложениями», «сочетанием простых самостоятельных предложений». Данный исследователь исключает из числа бессоюзного таксиса и такие структуры, которые содержат в своем составе в качестве дополнительного средства связи анафорические элементы, например: «Засмеялся и Туробаев, тихонько и как-то сконфуженно, даже и Клим усмехнулся, – так забавен был детский испуг в светлых, растерянно мигавших глазах бородатого мужика» [2, с. 324-325]. По мнению С. Г. Ильенко, подобные синтаксемы следует относить к сложноподчинённым предложениям с лексико-грамматическим средством связи [2, с. 324-325].

Исследователи, анализируя спорные проблемы, касающиеся границ бессоюзного таксиса, в качестве примиряющего аргумента используют точку зрения И. Г. Распопова, считавшего, что в том случае, если при бессоюзном соединении предикативных единиц отсутствуют дополнительные средства связи, то «граница между бессоюзными сложными предложениями и группой соположенных предложений в контексте оказывается нечеткой и обычно проводится не на основе каких-либо объективных критериев, а скорее по интуиции» [3, с. 315].

Точка зрения А. М. Пешковского, что интонация является заместителем союзов, не корректна, но и не во всем можно согласиться в концепции Е. Н. Ширяева.

Исследователи, выявляя дифференциальные признаки бессоюзного сложного предложения, называют диффузность, недифференцированность семантики указанной синтаксемы. В сложноподчинённом предложении интерпретация типов смысловых отношений между его компонентами, как правило, не допускает вариативности, особенно при наличии таких элементов структурирования гипотаксиса, как монофункциональные союзы и корреляты, в рамках бессоюзного таксиса секвенция синтаксемы допускает во многих случаях разные толкования семантических отношений между предикативными единицами таксиса. Например: 1) «Я не пошел в школу: у меня болела голова. 2) Я не пошел в школу, у меня болела голова».

В данном случае допустима двоякая интерпретация: 1) в таксисе реализуются причинно-следственные отношения: первая предикативная единица выражает следствие, вторая – причину, но абсолютно с такой же степенью корректности допустима другая интерпретация: 2) первая и вторая предикативные единицы называют одновременные события, здесь появляется своеобразная синтаксическая однородность семантики. Разграничить первый и второй варианты можно только на основе категории иллюкуции: если коммуникативной целью отправителя информации будет перечисление двух событий с точки зрения их темпоральной характеристики, только тогда говорящий, реализуя свою цель, оформит эту фразу интонацией перечисления; если же иллюкутивность ориентирована на подчеркивание причинно-следственных отношений между предикативными единицами, то интонационный рисунок резко меняется: сам характер интонации должен быть сигналом, маркером такого типа смысловых отношений для получателя информации, следовательно, при абсолютном тождестве актантов первой и второй предикативной единицы в двух фразах и различном характере семантических отношений между ними интонация позволяет получателю информации адекватно воспринимать коммуникативную цель говорящего: «Придешь домой, позвонишь». Здесь могут быть реализованы либо отношения временной последовательности, либо отношения условности. И в том и в другом случае средства выбора одного из двух вариантов интерпретации секвенции сложного предложения – интонация и порядок следования предикативных единиц: 1) «Я не пошел в школу, у меня болела голова. 2) У меня болела голова – я не пошел в школу».

Причинно-следственная связь меняется при разной аранжировке компонентов таксиса, но интонация всегда выполняет роль синтаксического сигнала в том случае, если возможно вариантное осмысление секвенции таксиса при абсолютной идентичности актантной структуры предложения.

Если признать изоморфизм типов семантических отношений между предикативными единицами в составе таксиса, ориентируясь на секвенцию синтаксических единиц, то в качестве инвариантных и дифференциальных способов дифференциации таких отношений выступает интонационный рисунок сложных предложений любых типов, порядковая последовательность компонентов сложного предложения. Специфика структурирования и языковая репрезентация изоморфных смысловых отношений в рамках бессоюзного таксиса по сравнению с паратактическими и гипотактическими конструкциями определяется особой функцией интонирования фразы, отсутствующей в рамках любого союзного таксиса.

Оптимизация описания бессоюзного таксиса имеет очень важный прагматический аспект: при изучении темы «Бессоюзное сложное предложение» в доуниверситетских и университетских курсах русского языка. Следует акцентировать внимание на разных способах языковой репрезентации отношений между компонентами бессоюзного таксиса, и тогда в рамках совершенствования языковых компетенций у учащихся и студентов совершенствуется их способность воспринимать интонационный рисунок, характер интонирования синтаксической структуры, а ведь неслучайно В. А. Богородицкий и А. А. Шахматов полагали, что инвариантным признаком предложения является характер его интонирования, соответствующий интонационному рисунку разных типов предикативных единиц с точки зрения категории иллюкуции.

Источники и литература

1. Ильенко С. Г. Бессознание в системе сложного предложения / С. Г. Ильенко. – К.: Русистика: Избранные труды. – СПб., 2003. – 674 с.
2. Поспелов Н. С. О грамматической природе и принципах классификации бессоюзных сложных предложений / Н. С. Поспелов. – К.: Вопросы синтаксиса современного русского языка. – М., 1950. – С. 321-337.
3. Распопов И. П. Основы русской грамматики / И. П. Распопов, А. М. Ломов. – К.: Воронеж, 1984. – 351 с.

УДК 81.111 (37+42)

Скидан О. Г.

СПЕЦИФИКА КОНЦЕПТУАЛЬНОГО АНАЛИЗУ ХУДОЖНЕГО ТЕКСТУ

Статья посвящена изучению теоретических основ концептуального анализа художественного текста. Рассматриваются несколько методик концептуального анализа художественного текста, а также описывается методика исследования специфики воплощения концепта ТВОРЧЕСКАЯ ЛИЧНОСТЬ в художественных текстах У. С. Моэма.

Ключевые слова: художественный концепт, концептуальный анализ, концептуальный оксюморон.

Статья посвящена дослідженню теоретичних засад концептуального аналізу художнього тексту. Розглядаються декілька методик концептуального аналізу художнього тексту, а також описується методика дослідження специфіки втілення концепту ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ в художніх текстах У. С. Моєма.

Ключові слова: художній концепт, концептуальний аналіз, концептуальний оксиморон.

This article focuses on theoretical background of a literary text conceptual analysis. Several techniques of a literary text conceptual analysis are presented. The article also focuses on specific properties exhibited by the concept of CREATIVE PERSONALITY embodied in W. S. Maugham's novels.

Key words: literary concept, conceptual analysis, conceptual oxymoron.

Метою пропонованої статті – є огляд основних теоретичних засад концептуального аналізу художнього тексту, **актуальність** якого зумовлена загальною спрямованістю сучасних досліджень з художньої семантики на розробку способів експлікації концептуального змісту літературних творів для реконструкції світорозуміння авторів.

Нові когнітивні підходи до аналізу художнього тексту представлені у цілій низці праць, а саме: Р. Цура, П. Стоквелла, Л. О. Бутакової, Н. І. Колодіної. На теренах України дослідження у цьому напрямку проводять професори Л. І. Белехова, О. П. Воробйова, О. М. Кагановська, В. Г. Ніконова.

Сутність концептуального аналізу в аспекті його застосування до художнього твору полягає у визначенні та репрезентації змісту основних його концептів [1, с. 56-57].

Відомо, що концепт розуміється як те, що людина знає про світ [13, с. 14; 4, с. 5], як інформація про актуальне або ймовірне положення справ у реальному світі, як один зі структурних компонентів «мови ментальних побудов», що опосередковує зв'язок мислення та природної мови [10, с. 141].

В художніх текстах ми маємо справу з індивідуальними художніми концептами, які фігурують як одиниці індивідуальної свідомості автора і складові його концептуальної системи [8, с. 48]. Вони є лінгвокогнітивними утвореннями авторської свідомості, в яких відбивається концепція автора, зумовлена його світосприйняттям, вони є інструментом, що дозволяє розглянути в єдності художній світ твору і національний світ культурно-етнічної спільноти.

Відповідно до когнітивної парадигми художній текст осмислюється як складний знак, що виражає знання письменника про дійсність, втілені в його творі у вигляді індивідуально-авторської картини світу [1, с. 24]. Саме художній концепт характеризує авторський вибір концептуальних пріоритетів і формує індивідуально-авторську картину світу в художньому творі [7, с. 170]. Він є інструментом, що дозволяє розглянути в єдності художній світ твору та національний світ культурно-етнічної спільноти. Вводячи концепт як одиницю аналізу художнього тексту, когнітивні поетологи отримують можливість включити образну тканину твору в загальнонаціональну асоціативно-вербальну мережу. Стійке значення твору і слова переростає при цьому в рухливе, відкрите, суперечливе, цілісне значення. Досліджуючи художній концепт, ми отримуємо інформацію і про культурну специфіку спільноти, і про особистість автора твору.

Концептуальний аналіз може бути здійснений як на матеріалі одного твору, так і сукупності творів одного автора [1, с. 61]. Опис концептосфери тексту або сукупності текстів одного автора має на меті встановлення характерних властивостей певного концепту (його атрибутів, предикатів, образних асоціацій тощо), а тому передбачає узагальнення всіх контекстів, в яких використовуються ключові слова – лексичні репрезентанти і носії концептуального смислу. Попри те, що власною формою концепту здебільшого вважають слово, яке в мові й окремому тексті отримує статус «імені концепту» (Арутюнова 1988; Степанов 2001; Чернейко 1996), а сам концепт уявляють як «парадигматичну структуру, що виводиться з синтагматичних відношень імені, фіксованих у тексті» [11, с. 39], ми керуємося тим, що «концепт зазвичай співвідноситься більш ніж з однією лексичною одиницею», а тому він «врешті-решт співвідноситься з планом вираження лексико-семантичної парадигми» [3, с. 68]. Л. М. Чуриліна зазначає, що в художньому тексті взаємодіють дві концептуальні системи: концептосфера мовної особистості (в ролі якої виступає або деякий суб'єкт «уявного» світу або, що надто притаманно поезії, – автор як суб'єкт, «що стоїть за текстом»), яка формується сукупністю індивідуальних концептів, та концептосфера тексту, яка складається із сукупності взаємозв'язаних між собою концептів, репрезентованих у тексті» [12, www].

Під час концептуального аналізу художнього тексту варто взяти до уваги, що: 1) концепти багатоконпонентні і є полем знань, уявлень, понять, асоціацій, які мають ядро і периферію; 2) концепт художнього тексту формується переважно на синтагматичній основі, на відміну від опису концептів у словнику, де в першу чергу враховуються парадигматичні зв'язки слів; 3) методика експлікації концептуалізованої області (або концептуального поля) художнього тексту ґрунтується на семантичному виводі (inference) її компонентів із сукупності мовних одиниць, що розкривають одну тему; 4) концептуальний простір тексту формується на вищому рівні абстракції – на основі злиття, зближення, стягування спільних ознак концептів, репрезентованих на поверхневому рівні словами і реченнями однієї семантичної області; 5) ключовий концепт є ядром індивідуально-авторської художньої картини світу, втіленої в окремому тексті або сукупності текстів одного автора [1, с. 58]; 6) концептуальний аналіз здійснюється як човниковий хід, спрямований від текстового рівня (фрагментів із художніх творів) до когнітивних структур (концептів, об'єктивованих у текстових фрагментах) та у зворотному напрямку – від концептів до вербальних засобів їх об'єктивації. Тобто, відбувається чергування семасіологічного та ономасіологічного підходів до аналізу концепту.

За методикою Л. Г. Бабенко, концептуальний аналіз художнього тексту передусім охоплює: а) виявлення набору ключових слів тексту; б) визначення базового концепту (концептів) тексту; в) опис позначуваного ними концептуального простору тексту. Пропонований автором цієї методики алгоритм дослідження передбачає:

- визначення передтекстових пресупозицій, важливих для формування концептуального простору тексту: час його створення, відомості про автора, роль епіграфа (якщо є);
- аналіз семантики заголовка і його семантичного радіуса в тексті;
- проведення психолінгвістичного експерименту з метою виявлення набору ключових слів тексту;
- виявлення повторювальних слів, співвідносних парадигматично і синтагматично з ключовими словами, та встановлення ключового слова тексту – лексичного репрезентанта текстового концепту;
- аналіз лексичного складу тексту з метою виявлення слів одного тематичного поля з різним ступенем експресивності;
- опис концептосфери тексту (або сукупності текстів одного автора), який передбачає узагальнення всіх контекстів, у яких використовуються ключові слова-носії концептуального смислу, з метою виявлення характерних властивостей концепту: його атрибутів, предикатів, асоціацій, у тому числі образних;
- моделювання структури концептосфери, тобто виділення в ній ядра (базової когнітивно-пропозиційної структури), прилеглої зони (основних лексичних репрезентацій), ближчої периферії (образних асоціацій) і дальшої периферії (суб'єктно-модальних смислів) [1, с. 59-61].

За необхідності проведення концептуального аналізу всієї сукупності творів поетичної творчості одного автора можна запропонувати алгоритм дослідження, який Олена Мазепова застосувала при комплексному вивченні ідіостилю С. Сепехрі [6]: 1) виявлення набору ключових слів, статус яких встановлюється на матеріалі всіх текстів, об'єднаних в одну поетичну збірку; 2) визначення та опис базових концептів основних збірок поета та створених ними концептуальних полів; 3) встановлення спільних для кількох збірок концептів та визначення особливостей їхнього еволюційного розвитку; 4) опис концептосфери поетичних творів автора шляхом узагальнення усіх визначених базових концептів з метою реконструкції поетичної картини світу митця та його когнітивного рівня як мовної особистості.

Пропонуємо також методику дослідження специфіки втілення концепту ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ у творах У. С. Моєма [9]. Структура досліджуваного концепту є синтезом концептуальних ознак, що виокремлені із трьох площин знань про творчу особистість: *універсально-сміслової*, яка пов'язана з архетипними знаннями, універсальними у загальній культурі людства, *узагальнено-змістової*, що відбиває конвенційні знання, звичні для всієї англомовної спільноти та *оцінно-образної*, яка відображає індивідуальні знання, своєрідність в осмисленні творчої особистості у творах У. С. Моєма.

Методика аналізу текстового втілення концепту ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ у творах У. С. Моєма складається з двох етапів. На першому етапі виявляємо складники інваріантної моделі концепту ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ, що пов'язані зі збереженням узагальненої інформації, тобто складають його «згорнутий формат», у термінах Т. В. Луньової [5, с. 80], наявний у картині світу, типової для англомовної спільноти. На другому етапі визначаємо особливості актуалізації складників концепту ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ у фрагментах художніх творів У. С. Моєма через дослідження лінгвокогнітивних механізмів, що лежать в основі формування засобів вербалізації цього концепту. Під лінгвокогнітивними механізмами ми розуміємо концептуальні схеми (метафоричні, метонімічні або оксиморонні), що лежать в основі образного осмислення концепту, а також лінгвокогнітивні операції і процедури, задіяні у формуванні змісту стилістичних засобів його вербалізації.

Виявлення особливостей текстової реалізації концепту ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ проводимо через дослідження образних дескрипцій персонажів, які є творчими особистостями у творах У. С. Моєма. Таке дослідження обумовлює поєднання методів лінгвостилістичного та концептуального аналізу. Концептуальний аналіз здійснюємо як човниковий хід, спрямований від текстового рівня (фрагментів із художніх творів У. С. Моєма) до когнітивних структур (концептів, об'єктивованих у текстових фрагментах) та у зворотному напрямку – від концептів до вербальних засобів їх об'єктивації. Тобто, відбувається чергування семасіологічного та ономасіологічного підходів до аналізу концепту.

Дослідження текстового втілення концепту ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ у творах У. С. Моєма проводимо за допомогою методики концептуального аналізу словесних образів (G. Lakoff, M. Turner, Л. І. Белехова). Встановлення основних схем концептуалізації ТВОРЧОЇ ОСОБИСТІСТІ в образній системі творів У. С. Моєма та з'ясування лінгвокогнітивних операцій і процедур, задіяних у формуванні домінантних засобів вербалізації досліджуваного концепту, дозволило виявити специфіку його текстової реалізації.

Кількісний аналіз показав, що домінантними при реалізації концепту ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ у творах У. С. Моєма є контрастивні стилістичні засоби, у підґрунті формування яких лежать лінгвокогнітивні операції контрастивного (атрибутивного, релятивного, ситуативного та наративного) мапування (Л. І. Белехова, Н. В. Ярова, О. С. Маріна), когнітивні процедури (накладання, зіштовхування, перехрещення, відхилення) та концептуальний оксиморон (R. Gibbs, Л. І. Белехова, О. С. Маріна), що позначає спосіб осмислення предметів, подій або явищ реального й уявного світів через протиставлення їх аксіологічно навантажених ознак.

Пояснення відмінностей між моделлю текстового втілення концепту ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ у творах У. С. Моєма та його інваріантною моделлю, наявною у колективній свідомості англомовної спільноти, відбувається на підставі виділених нами двох типів концептуального оксиморону – внутрішньокатегоріального та міжкатегоріального.

У нашій роботі ми розрізняємо внутрішньокатегоріальний та міжкатегоріальний концептуальний оксиморон. Внутрішньокатегоріальний оксиморон накладає концептуальні обмеження на формування контрастивних стилістичних засобів та є підґрунтям вербальних засобів із обмеженою інтерпретацією, більшість з яких належить до усталених. Міжкатегоріальний концептуальний оксиморон знімає концептуальні обмеження при контрастивному мапуванні, що уможливорює концептуальний прорив у парадоксальність, появу контрастивних вербальних засобів, які відрізняються більшою глибиною у передачі змістової амбівалентності.

Розкриття лінгвокогнітивних механізмів формування контрастивних стилістичних засобів, а саме розмежування видів концептуального оксиморону, дослідження лінгвокогнітивних операцій контрастивного мапування та когнітивних процедур (зіштовхування, перехрещення, накладання, відхилення), що лежать в основі парадоксального мислення, уможливило виявлення специфіки текстового втілення концепту ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ у творах У. С. Моєма.

У художніх текстах У. С. Моєма творча особистість осмислюється як людина, що знаходиться під владою власних творчих здібностей, які спонукають її до творчості, яка одночасно є хворобою й способом виживання. У творах У. С. Моєма така понятійна амбівалентність характерна для будь-якого складника концепту ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ. Домінантне використання контрастивних стилістичних засобів, у підґрунті формування яких лежить міжкатегоріальний концептуальний оксиморон, уможливорює створення амбівалентного персонажного образу творчої особистості і демонструє превалювання парадоксального поетичного мислення у художніх текстах У. С. Моєма.

Джерела та література

1. Бабенко Л. Г. Лингвистический анализ художественного текста / Л. Г. Бабенко, Ю. В. Казарин. – М.: Флинта, Наука, 2004. – 496 с.
2. Белехова Л. І. Образний простір американської поезії: лінгвокогнітивний аспект: дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.04 / Белехова Лариса Іванівна. – К., 2002. – 476 с.
3. Бутакова Л. О. Авторское сознание в поэзии и прозе: когнитивное моделирование / Л. О. Бутакова. – Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2001. – 283 с.
4. Кубрякова Е. С. О современном понимании термина «концепт» в лингвистике и культурологии / Е. С. Кубрякова // Реальность, язык и сознание. – Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г. Р. Державина, 2002. – Вып. 2. – С. 5-15.
5. Луньова Т. В. Лексикалізований концепт ГАРМОНІЯ в сучасній англійській мові: структура і комбінаторика: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Тетяна Володимирівна Луньова. – К., 2006. – 348 с.
6. Мазепова О. В. Лінгвістичні особливості ідіостилю Сохраба Сепехрі: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.13 / Олена Вікторівна Мазепова. – К., 2007. – 270 с.
7. Ніконова В. Г. Концептуальний простір трагічного в п'єсах Шекспіра: поетико-когнітивний аналіз: дис. ... докт. філол. наук: 10.02.04 / Віра Григорівна Ніконова. – К., 2008. – 558 с.
8. Привалова И. В. Интеркультура и вербальный знак (лингво-когнитивные основы межкультурной коммуникации) / И. В. Привалова. – М.: Гнозис, 2005. – 472 с.
9. Скідан О. Г. Контрастивні стилістичні засоби втілення концепту ТВОРЧА ОСОБИСТІСТЬ у художніх текстах У. С. Моема: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Ольга Геннадіївна Скідан. – Харків, 2007. – 187 с.
10. Фесенко Т. А. Концептуальные системы как контекст употребления и понимания вербальных выражений / Т. А. Фесенко // Когнитивные аспекты языковой категоризации: Сб. научн. тр. РГПУ им. С. А. Есенина. – Рязань, 2000. – С. 141-150.
11. Чернейко Л. О. Имя СУДБА как объект концептуального и ассоциативного анализа / Л. О. Чернейко, В. А. Долинский // Вестник Московского Государственного Университета. – Сер. 9. – Филология. – № 6. – 1996. – С. 20-41.
12. Чурилина Л. Н. Лексическая структура текста как ключ к реконструкции индивидуальной картины мира [Электронный ресурс] / Л. Н. Чурилина // Изменяющийся языковой мир: тезисы между. науч. конф. – 2001. – Режим доступа: <http://language.psu.ru/in/view.cgi2art=0151&th=yes&lang=rus>
13. Dirven R. Cognitive Exploration of Language and Linguistics / R. Dirven, M. Verspoor. – Amsterdam (Philadelphia): John Benjamins Publishing Company, 1998. – 300 p.
14. Gibbs R.W. The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language and Understanding / Raymond Gibbs. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999. – 527 p.
15. Lakoff G. Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought / G. Lakoff, M. Johnson. – N. Y.: Basic Books, 1999. – 624 p.

УДК 811.111'367.634

Склярова Н. Г.

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ПОНЯТИЙНЫХ КАТЕГОРИЙ АЛЬТЕРНАТИВНОСТИ И ТЕМПОРАЛЬНОСТИ И ЕГО РЕАЛИЗАЦИЯ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье на материале английского языка с использованием дистрибутивного и контекстологического методов исследования союзов альтернативной семантики рассматривается актуализация взаимодействия понятийных категорий альтернативности и темпоральности. Выделенные сопряженные категориальные ситуации отражают многообразие и многоаспектность находящихся в альтернативных отношениях ситуаций реальной действительности.

Ключевые слова: взаимодействие, понятийная категория, категориальная ситуация, альтернативность, темпоральность.

У статті на матеріалі англійської мови з використанням дистрибутивного і контекстологічного методів дослідження сполучень альтернативної семантики розглядається актуалізація взаємодії понятийних категорій альтернативності і темпоральності. Виділені сурядні категориальні ситуації відображають різноманіття і багатоаспектність ситуацій реальної дійсності, що перебувають у альтернативних відносинах.

Ключові слова: взаємодія, понятийна категорія, категориальна ситуація, альтернативність, темпоральність.

In the article fundamental conceptual categories of alternativeness and temporality are described in their interaction the realization of which in the English language is shown through the distributional and contextual analysis of the conjunction, expressing the meaning of alternativeness. Such conceptual categories interaction reveals the variety of alternative situations existing in reality.

Key words: interaction, conceptual category, situation of conceptual categories interaction, alternativeness, temporality.

Изучение взаимодействия понятийных категорий путем установления случаев совместного функционирования в высказывании средств плана их выражения представляется весьма интересным и перспективным направлением лингвистических исследований, помогающим глубже постичь специфику каждой понятийной категории, а также объективные связи между фундаментальными свойствами реального мира, составляющими их содержательную основу. Взаимодействие понятийных категорий осуществляется в сопряженных категориальных ситуациях, под которыми понимаются типовые содержательные структуры, представляющие собой один из аспектов передаваемой высказыванием общей денотативной ситуации и соотносённые с различными формальными средствами [1, с. 21].

В предыдущих публикациях нами был обоснован понятийно-категориальный статус альтернативности, определено ее место в системе понятийных категорий [2], охарактеризованы план ее содержания и план выражения в английском, немецком и русском языках [3], установлен круг понятийных категорий и их субкатегориальных вариантов, взаимодействующих с альтернативностью в сопряженных категориальных ситуациях, актуализируемых через варьирование сочиненных компонентов конструкций с союзами альтернативной семантики [4, 5].

В данной статье мы подробно остановимся на синтагматическом взаимодействии понятийных категорий альтернативности и темпоральности. В соответствии с поставленной целью в круг задач настоящей работы входят, во-первых, систематизация категориальных ситуаций, образуемых в результате совместного функционирования в речи средств альтернативной и темпоральной семантики, во-вторых, выявление конкретных субкатегориальных вариантов темпоральности, участвующих в подобном взаимодействии, в-третьих, описание тех разновидностей альтернативных отношений, которые реализуются в результате темпоральной модификации альтернативности.

Понятийно-категориальный статус альтернативности и темпоральности обусловлен тем, что они отражают характерные свойства реальной действительности и в то же время опираются на совокупность языковых средств, то есть отвечают обоим критериям понятийных категорий, выделенным А. В. Бондарко и И. И. Мещаниновым [6, с. 72; 7, с. 238]. Инвариантное значение альтернативности заключается в соотношении нескольких фактов как исключающих друг друга, т. е. в передаче альтернативных отношений, различные варианты которых, будучи результатом модификации инварианта дополнительными условиями взаимоисключения, возникают в английском языке при реализации в определенном контекстуальном окружении союзов альтернативной семантики *or* и *either... or*. Содержательная основа понятийной категории темпоральности состоит в отражении временной локализованности действия, тогда как средства ее выражения представлены разноуровневыми единицами, в частности, временными формами глагола в своих основных значениях, лексемами и словосочетаниями темпоральной семантики.

Анализ случаев совместного функционирования в высказывании альтернативных союзов и темпоральных показателей позволяет выделить сопряженные категориальные ситуации темпоральной альтернативности, альтернативного уточнения, альтернативного чередования и альтернативной мотивации, которые являются вариантами типовой альтернативной категориальной ситуации и служат актуализацией синтагматического взаимодействия понятийных категорий альтернативности и темпоральности.

В категориальных ситуациях темпоральной альтернативности союзные единицы альтернативной семантики соединяют в речи средства выражения субкатегориального варианта *абсолютной личной темпоральной локализации*, участвующие в размещении действия или события на личной, индивидуальной временной оси с моментом речи в качестве точки отсчета. В состав сочиненной конструкции в английском языке могут входить временные формы глагола в своих основных значениях (1), лексические и синтаксические единицы, отражающие временную триаду «настоящее – прошлое – будущее» (2): (1) *Did you have it or do you have it* even now? (M. Meek); (2) It could be *today or tomorrow* (T. Lahaye, J. Jenkins).

Кроме того, в данных категориальных ситуациях способны участвовать средства выражения субкатегориального варианта *относительной темпоральной локализации*. Их функция заключается в прямом или косвенном определении временной координаты действия или события на условной общепринятой временной оси (календарная темпоральная локализация) (3), а также путем соотношения его с другим действием, событием, взятым за точку отсчета (общая относительная темпоральная локализация) (4): (3) «When did you first meet Clyde Tomerlin Brattle?» «In 1970, *around March or April*. I'm not exactly sure of the date» (T. Ross); (4) I can't tell you the size of the blade, for example, *whether the injury occurred before or after she was shot*, and what position she was in when she received the cut (P. Cornwell).

Наконец, альтернативные отношения могут возникнуть между средствами выражения *абсолютной личной темпоральной локализации* и средствами выражения *относительной темпоральной локализации*, при передаче последними как календарной (5), так и общей относительной временной оценки (6): (5) Tell him I'm prepared for a completely off-the-record exploratory meeting *either late tomorrow or early Tuesday* (T. Ross); (6) Not one cent *now or when I'm dead* (A. Christie).

Перейдем к характеристике особого типа синтагматического взаимодействия понятийных категорий альтернативности и темпоральности, при котором совместная актуализация средств плана их выражения способствует актуализации различных видов альтернативных отношений. При этом мы не будем указывать конкретный субкатегориальный вариант темпоральности, в тех случаях, где данная информация представляется нерелевантной.

Охарактеризованные выше категориальные ситуации темпоральной альтернативности реализуются при различных видах альтернативных отношений. Но во многих случаях средства выражения понятийной категории темпоральности, выступая в качестве сочиненных компонентов альтернативной конструкции, образуют **категориальную ситуацию альтернативного уточнения**, в которой актуализируется одноименный субкатегориальный вариант альтернативности. Отношения альтернативного уточнения имеют место тогда, когда второй сочиненный компонент, вводимый союзом альтернативной семантики, вносит поправку в отображаемую денотативную ситуацию, поскольку информация, передаваемая первым компонентом конструкции, либо не вполне точна и адекватна, либо имеет отвлеченный, обобщенный характер и потому также требует иллюстрирующего, конкретизирующего комментирования [8, с. 82]. Взаимоисключение противопоставляемых компонентов проявляется в том, что сообщаемое во втором компоненте исключает из плана *более* адекватного отражения то, что обозначается первым. Одновременно сообщаемое в первом компоненте исключает из плана *менее* адекватного отражения то, что обозначается вторым [9, с. 67].

Характер и область уточнения определяются лексико-грамматическим наполнением сочиненных компонентов, то есть специфическими особенностями уточняемого и уточняющего членов конструкции, взаимодействие которых с союзом альтернативной семантики способствует образованию категориальной ситуации альтернативного уточнения.

Так, в английском языке при функционировании средств плана выражения понятийной категории темпоральности в качестве сочиненных компонентов альтернативной конструкции наблюдается темпоральное уточнения, заключающееся в изменении грамматических форм глагола-сказуемого в соответствии с необходимостью внесения поправки во временную отнесенность действия или события: (7) This is someone *he loves or once loved* (P. Cornwell); (8) The best brains in Fleet Street *believe it, or they very soon will* (T. Lahaye, J. Jenkins).

В категориальных ситуациях альтернативного чередования актуализируется одноименный субкатегориальный вариант альтернативности, возникающий при темпоральной модификации ее инвариантного значения, причем средства плана выражения понятийной категории темпоральности участвуют здесь не в качестве сочиненных компонентов альтернативной конструкции, а в качестве обстоятельственных маркеров. Сущность отношений альтернативного чередования заключается в том, что каждое из противопоставляемых событий или явлений имеет место в действительности, исключая другое только в период своей реализации, так, что они в произвольной последовательности и с различным интервалом замещают друг друга во времени и пространстве. Несовместимость противопоставляемых событий и явлений проявляется в том, что каждое из них «как бы исключается из того временного плана, в котором реализуется другое» [9, с. 67]. При этом чередоваться могут как несколько целых ситуаций, так и элементы (фрагменты) одной повторяющейся ситуации. Анализ фактического материала свидетельствует о том, что в отношениях альтернативного чередования в английском языке могут находиться однородные сказуемые, обозначающие многократные действия, однородные обстоятельства или дополнения, зависящие от таких сказуемых, а также предикативные конструкции в составе сложного предложения и обороты с неличными формами глагола.

Данный субкатегориальный вариант альтернативности реализуется в основном в результате взаимодействия союзов альтернативной семантики с лексическими и синтаксическими показателями, которые служат для темпоральной локализации чередующихся событий на индивидуальной или общепринятой временной оси, а также относительно других событий. Средства темпоральной локализации английского языка включают:

а) названия месяцев, дней недели, времен года, обозначения времени суток, иногда используемые в сочетании с прилагательными *each* и *every*: (9) Charles was not interested in exercise but Tracy enjoyed it, so *on Sunday morning she jogged along the West River Drive or on the promenade* skirting the Schuylkill River (S. Sheldon);

б) различные календарные даты: (10) She had married the young man in question and *Mrs. Harter usually sent her a handkerchief case or a table centre at Christmas* (A. Christie);

в) словосочетания с предлогами *after*, *before*, *during* и т. п. в функции обстоятельств времени: (11) *During the meal* I kept finding reasons to jump up and *fiddle about with tea or the fire* (L. Irvine);

г) обстоятельственные придаточные предложения времени, вводимые союзами *after*, *before*, *when*, *while*, *until* и т. п.: (12) *We would go fishing or chat inconsequently until it was time to start making the supper fires* (L. Irvine, 170);

д) словосочетания *each time, every time*, сопровождаемые определительными придаточными: (13) Sort of strange *each time he sets out to kill one of them, she just happens to have a window unlocked or open or broke* (P. Cornwell).

Средства темпоральной семантики несут информацию о периоде осуществления чередующихся событий и/или об интервале чередования, при этом временной промежуток, в котором происходит смена событий или явлений, либо остается неопределенным (9), либо его продолжительность ограничивается определенными рамками, обозначающими либо весь отрезок (11), либо начальную (конечную) точку отсчета (12). Период попеременной реализации событий или явлений может быть относительно коротким, как в примере (11), где он связан с временем приема пищи, и довольно длительным, как в примере (10), где события альтернативно чередуются на протяжении нескольких лет жизни. Интервал чередования также получает различные характеристики, варьируясь от сравнительно большого, исчисляемого неделями или даже месяцами, до незначительного, колеблющегося от нескольких суток до нескольких минут. Информация о промежутке между чередующимися событиями не только выражается эксплицитно (9), но и выявляется на основе анализа контекста (11), а также остается неустановленной (13).

В категориальных ситуациях альтернативной мотивации, возникающих при взаимодействии альтернативности и темпоральности, актуализируется одноименный субкатегориальный вариант альтернативности, представляющий собой причинно-следственную модификацию ее инвариантного значения, при которой ситуации соотносятся как несовместимые, однако в данном случае вторая альтернатива, указывая на предполагаемые последствия неисполнения первой, мотивирует ее реализацию [10, с. 14]. В высказываниях альтернативной мотивации редуцировано условие, непосредственно соединяющее первое событие со вторым [11, с. 85]. Но несмотря на то, что отдельные компоненты содержания не находят специального выражения с помощью формальных языковых средств, высказывание остается автосемантическим и информационно достаточным, поскольку вербализованные единицы как бы вбирают в себя семантику невербализованных [12, с. 4].

Средства плана выражения понятийной категории темпоральности в мотивируемой части сочиненной конструкции связывают ситуацию с прошедшим или настоящим временем и служат для отображения некоторого события или явления, которое либо уже осуществилось, либо имеет место в настоящее время. Необходимость или реальность реализации данного события или явления обосновывается указанием на предполагаемые последствия, которые могли бы произойти в случае его неосуществления. Поэтому в английском языке в мотивированной части используются формы настоящего (14) или прошедшего (15) времени. В мотивирующей части употребляются формы сослагательного наклонения, указывающие на то, что данная альтернатива является аннулированной, утратившей или ослабившей свою значимость [13, с. 188]: (14) *He's a clever fellow, or I shouldn't have him, but I get nothing out of him but bills* (L. Spencer); (15) *The arrows were not actually released or the majority of the audience would have been slain* (L. Irvine).

Таким образом, взаимодействие альтернативности и темпоральности в сопряженных категориальных ситуациях, актуализируемых при совместном функционировании в высказывании средств плана их выражения отражает многообразие и многоаспектность находящихся в альтернативных отношениях ситуаций реальной действительности. Следующий этап исследования понятийной категории альтернативности, как нам представляется, должен заключаться в выявлении случаев ее взаимодействия с несколькими понятийными категориями одновременно в усложненных типах категориальных ситуаций.

Источники и литература

1. Бондарко А. В. Категориальные ситуации / А. В. Бондарко // Вопросы языкознания. – 1983. – № 2. – С. 20-32.
2. Складорова Н. Г. Альтернативность в свете учения о понятийных и семантических категориях / Н. Г. Складорова // Научная мысль Кавказа. Приложение. – Ростов н/Д, 2004. – № 4 (58) – С. 154-157.
3. Складорова Н. Г. Универсальный статус языковой альтернативности / Н. Г. Складорова // International Scientific Publications. Language, Individual and Society. 2007. – Bourgas: Info Invest, 2007. – С. 71-98.
4. Складорова Н. Г. Взаимодействие альтернативности с другими понятийными категориями и его реализация в языке / Н. Г. Складорова // Культура народов причерноморья. – 2009. – № 168. – Т. 2. – С. 249-251.
5. Складорова Н. Г. Взаємодія функціонально-семантичного поля альтернативності з іншими польовими утвореннями (на матеріалі англійської мови) / Н. Г. Складорова // Вісник національної академії наук України. – 2009. – № 9. – С. 55-63.
6. Бондарко А. В. Грамматическое значение и смысл / А. В. Бондарко. – Л.: Наука, 1978. – 176 с.
7. Мещанинов И. И. Члены предложения и части речи / И. И. Мещанинов. – М.: Наука, 1978. – 388 с.
8. Ляпон М. В. Смысловая структура сложного предложения: К типологии внутритекстовых отношений / М. В. Ляпон. – М.: Наука, 1986. – 200 с.
9. Холодов Н. Н. Сложносочиненные предложения с разделительными союзами / Н. Н. Холодов // Русский язык в школе. – 1975. – № 4. – С. 65-70.
10. Белошапкова В. А. Предложения альтернативной мотивации в современном русском языке / В. А. Белошапкова // Исследования по современному русскому языку. – М.: Изд-во Московск. ун-та, 1970. – С. 13-23.
11. Госсман К. Г. Функционально-семантическое поле дизъюнкции (на материале полипредикативных конструкций современного немецкого языка): Дис. ... канд. филол. наук / К. Г. Госсман. – Л., 1985. – 159 с.
12. Колосова Т. А. О сигналах неразвернутости некоторых имплицитных сложных предложений / Т. А. Колосова // Синтаксис предложения. – Калинин: Изд-во Калининск. ун-та, 1983. – С. 3-11.
13. Кручинина И. Н. Структура и функции сочинительной связи в русском языке / И. Н. Кручинина. – М.: Наука, 1988. – 212 с.

УДК 811.161.1

Скорикова Т. П.

О КОММУНИКАТИВНО-ДЕЯТЕЛЬНОСТНОМ ПОДХОДЕ К ОБУЧЕНИЮ РУССКОМУ ЯЗЫКУ И КУЛЬТУРЕ РЕЧИ НЕФИЛОЛОГОВ (К ПРОБЛЕМЕ ПОСТРОЕНИЯ УЧЕБНО-МЕТОДИЧЕСКОГО КОМПЛЕКСА ДИСЦИПЛИНЫ)

Проблема построения учебно-методического комплекса дисциплины рассматривается с позиций коммуникативно-деятельностного подхода к обучению русскому языку и культуре речи российских студентов-нефилологов с акцентом на поэтапное формирование речевых навыков и умений в актуальных для них сферах коммуникации. Представлено описание структуры и содержания такого комплекса.

Ключевые слова: коммуникативно-деятельностный подход, сферы и ситуации общения, учебно-методический комплекс дисциплины.

Проблема побудови навчально-методичного комплексу дисципліни розглядається з позицій комунікативно-діяльнісного підходу до навчання російській мові та культурі мовлення російських студентів-нефілологів з акцентом на поетапне формування мовленнєвих навичок та вмінь у актуальних для них сферах комунікації. Представлено опис структури та змісту такого комплексу.

Ключові слова: комунікативно-діяльнісний підхід, сфери й ситуації спілкування, навчально-методичний комплекс.

The problem of structure of complex-study materials is considered in the aspect of communicative approach to teaching Russian and culture of speech with respect to gradual mastering language skills of the students in the actual spheres of real communication. The description of the authorized complex-study materials is presented.

Key words: communicative approach, spheres and situations of communication, structure of complex-study materials

В настоящее время в системе высшего технического образования обучение русскому языку как важнейшему элементу профессионального общения приобретает особую актуальность. Современное состояние российской системы образования характеризуется сменой принципиальных научно-технических концепций. Утвердившаяся инновационная парадигма, ориентированная на гуманизированное развитие общества выдвигает необходимость обновления и совершенствования образовательных программ и моделей подготовки специалистов [см. об этом: 1].

Основная цель преподавания дисциплины «Русский язык и культура речи» в сфере нефилологического образования – повысить уровень языковой и коммуникативной компетенции будущего специалиста, что поможет ему оптимально использовать средства языка при устном и письменном общении.

В современной практике обучения русскому языку и культуре речи наметились два основных подхода. Сторонники первого, более традиционного, подхода основополагающим моментом в обучении считают выработку языковой и общекультурной компетенции студентов-нефилологов. Сторонники второго, активно разрабатываемого в настоящее время коммуникативно-деятельностного подхода, опираясь на формирование первых двух компетенций, основной акцент в обучении делают на выработку профессионально значимых речевых (и прежде всего риторических) навыков будущих специалистов. При этом подходе в фокусе внимания оказывается коммуникативно-речевая составляющая содержания обучения: функциональные стили и жанры речи, закрепленные за актуально значимыми для данного контингента учащихся сферами общения: учебно-научной и профессионально-деловой.

Согласно первому подходу преподавание русского языка в нефилологическом вузе главным образом сводится к выработке навыков практической грамотности и правильной с точки зрения языковых норм русской речи. Однако профессиональное языковое образование в вузе не может ограничиться лишь проверкой и коррекцией знаний, полученных в школе. Вузовский курс должен предложить принципиально новый подход к обучению, ориентированный на повышение мотивации изучения дисциплины. Сложившийся ранее ортологический подход к преподаванию русского языка и культуры речи в настоящее время весьма заметно отступает на второй план как не вполне соответствующий целям коммуникативно-языковой подготовки будущего специалиста, так как следует обучать не только правильной речи, но и умению эффективно использовать речевые средства в ситуациях учебного и научно-профессионального общения.

Как известно, современная культура речи не ограничивается понятиями нормы и правильности, но включает в себя понятия этики общения, речевого мастерства и влиятельности речи и ориентирована на разработку научно-методической концепции формирования активной языковой личности. Само развитие речеведческих наук (стилистики текста, теории речевой деятельности, риторики), изучающих тексты разной жанрово-стилистической отнесенности с точки зрения субъекта речевого акта (говорящего/слушающего), во многом способствует формированию коммуникативно-деятельностного подхода к преподаванию культуры речи в нефилологической аудитории, учитывающего использование новых образовательных технологий в практике обучения.

Формирование у студентов необходимых знаний и умений может обеспечить только целостная система языковой подготовки, учитывающая профиль, условия обучения будущих специалистов, а также их уровень практического владения культурой речи на соответствующем образовательном этапе в вузе. Указанным критериям отвечает Примерная программа дисциплины «Русский язык и культура речи» для высших технических учебных заведений [2]. В отличие от Программы, подготовленной на филологическом факультете МГУ [3], данный учебно-методический документ проецирует содержательные установки государственного образовательного стандарта на специфику подготовки специалистов в инженерных вузах различного типа и профиля. Достоинство Программы состоит в том, что она построена на основе: 1) анализа результатов научных исследований в области использования русского языка в производственной и учебно-научной сферах профессионального общения нефилологов и 2) обобщения теоретико-практического опыта авторов программы в чтении разноаспектных учебных курсов по русскому языку и культуре речи в политехнических и отраслевых инженерных вузах.

Отличительной особенностью рассматриваемой Программы является доминирование коммуникативно-деятельностного подхода к обучению языку как средству профессионального межкультурного общения. Подчеркнем, что настоящий документ основан на принципах системно-уровневого подхода к изучению дисциплины с акцентом на поэтапном формировании коммуникативно-речевых навыков студентов в актуальных для них сферах общения.

Программа имеет модульную структуру и предусматривает три уровня освоения содержания дисциплины: 1-ый уровень – базовый, ориентированный на студентов 1-2 курсов и формирующий у них основы культуры речи; 2-ой уровень – аспектный, ориентированный на подготовку бакалавров (3-4 курс) и формирующий у них культуру профессионального делового и научного общения; 3-ий уровень – специальный, ориентированный на подготовку магистров (5 курс) и формирующий у них культуру письменного оформления и устной публичной защиты квалификационной научной работы. В зависимости от специальности студентов и учебного плана вуза на третий уровень могут выноситься специальные курсы по этике делового общения, деловой риторике и др.

Представленные уровни языкового обучения определяют содержание трех основных разделов Программы: «Основы языковой и речевой культуры», «Язык делового и научного общения. Культура публичной речи», «Речевое оформление квалификационной научной работы». Каждый образовательный уровень освоения содержания дисциплины характеризуется четко сформулированными требованиями к знаниям и умениям.

Так, например, материал раздела «Язык делового и научного общения. Культура публичной речи» дает учащимся знания об особенностях письменной и устной форм официально-делового и научного стилей речи, о нормах и правилах вербальной и невербальной профессиональной коммуникации в деловой и научной сферах, о предметно-логической структуре и языковых особенностях делового и учебного научно-технического текстов; формирует у студентов навыки и умения в построении, языковом оформлении и редактировании письменных деловых и научно-технических текстов, в подготовке и проведении публичного выступления, деловой и учебно-научной беседы, дискуссии.

Лингводидактические основы системы профессионально-коммуникативной подготовки специалистов в МГТУ им. Н. Э. Баумана, заложенные в рассмотренной выше Примерной программе, реализованы в концепции и материалах учебно-методического комплекса дисциплины (УМКД) «Русский язык и культура речи». Суть этой концепции состоит в том, что УМКД строится по блочно-модульному принципу, причем каждый модуль завершается рубежным контролем или выполнением домашнего задания. Блоками УМКД является его структурные компоненты, а модулями – его содержательно завершенные разделы, в результате изучения которых студенты

приобретают навыки и умения: стилистически грамотного изложения мысли; эффективной работы со справочными пособиями и словарями; использования языковых средств и этикетных речевых формул в соответствии с ситуациями и целями общения; оформления деловых документов личного и служебного характера; аналитической переработки текстовой информации, построения и редактирования учебно-научных текстов.

УМКД «Русский язык и культура речи», адресованный студентам III-IV курсов всех факультетов МГТУ им. Н. Э. Баумана и предназначенный для проведения лекционных и практических занятий, включает следующие содержательные модули: 1) Основы культуры речи (характеристика норм и стилей русского литературного языка); 2) Культура деловой речи; 3) Культура научной речи. Строится данный методический комплекс в соответствии с требованиями Примерной и Учебной программ по дисциплине «Русский язык и культура речи» и требованиями государственного стандарта высшего профессионального образования по данной дисциплине.

Блоками УМКД «Русский язык и культура речи» являются следующие компоненты: 1) Курс лекций; 2) Практикум: коррекция и предупреждение типичных речевых ошибок; 3) Справочные материалы (нормы русского литературного языка); 4) Домашние задания; 5) Материалы для контроля (с образцами матриц к контрольным работам и Итоговому тесту). Для самостоятельной проработки дисциплины на сервере кафедры русского языка МГТУ им. Н. Э. Баумана размещен конспект лекций и справочные материалы по нормам литературного языка, доступные студентам с первой недели занятий. Закрепление полученных знаний, умений и навыков проводится при выполнении размещенных на сайте двух домашних заданий и практикума по коррекции и предупреждению типичных речевых ошибок.

Блок «Курс лекций» включает в себя теоретические сведения по основным модулям (разделам) дисциплины и содержит следующие темы: 1) характеристика целей и задач курса, основные положения теории речевой коммуникации; 2) функции языка, формы и типы речи, нормы русского литературного языка; 3) функционально-стилевая дифференциация речи; 4) официально-деловой стиль как подсистема языка; 5) методология и технология научной работы; письменная научная коммуникация.

Блок «Практикум: коррекция и предупреждение типичных речевых ошибок» содержит материалы для практических занятий по трем основным модулям курса, а именно: основы культуры речи (нормы и стили русского литературного языка); культура деловой речи; культура научной речи.

Блок «Справочные материалы» содержит представленные в виде таблиц минимизированные (в соответствии с целями и задачами курса) сведения по орфоэпическим, морфологическим, синтаксическим и лексическим нормам русского литературного языка. Они призваны служить для студента необходимым справочным ориентиром при подготовке к написанию и сдаче контрольных тестов и домашних заданий.

Блок «Домашние задания» содержит две самостоятельные работы ко второму и третьему модулям дисциплины, а именно по культуре деловой речи и культуре научной речи, выполняемые студентами во внеаудиторное время.

Блок «Материалы для контроля» содержит три контрольные работы, включающие в себя: диагностическое тестирование знаний студентов по дисциплине (№ 1); обобщающий тест по нормам русского литературного языка (№ 2), итоговый тест по культуре речи, охватывающий все модули дисциплины (№ 3). Итоговый тест, включающий в себя 100 заданий, проводится в виде письменного зачета по завершении курса и оценивается по стобалльной системе. Результаты тестирования показывают эффективность предлагаемой концепции обучения русскому языку и культуре речи в техническом вузе и продуктивность разработанной модели курса в рамках УМКД.

Источники и литература

1. Русский язык и культура профессионального общения нефилогов: методические и теоретико-практические основы коммуникативно-речевой подготовки специалистов в техническом вузе: / [Белухина С. Н., Жилина О. А., Константинова О. В. и др.]; под ред. Н. Н. Романовой. – М.: Изд-во МГТУ им. Н. Э. Баумана, 2008. – 312 с.
2. Примерная программа дисциплины «Русский язык и культура речи для высших технических учебных заведений» / [Лесохина Т. Б., Белухина С. Н., Жилина О. А. и др.]. – СПб.: Златоуст, 2001. – 10 с.
3. Сидорова М. Ю. Программа «Русский язык и культура речи» / М. Ю. Сидорова, О. В. Кукушкина, О. Н. Григорьева, Е. И. Литневская // Примерные программы общих гуманитарных и социально-экономических дисциплин высших учебных заведений. – М., 2001. – С. 133-146.

УДК 811.161.1'366'5'42

Скоробогатова Е. А.

ДВОЙНЫЕ СУБСТАНТИВНЫЕ СОЧЕТАНИЯ С ПРИЛОЖЕНИЯМИ И КВАЗИПРИЛОЖЕНИЯМИ В СТИХОТВОРНОМ ТЕКСТЕ

В статье описаны словосочетания с приложениями и сходные с ними синтаксические образования. Выделяются критерии разграничения этих структур. Описывается функционирование сочетаний с приложениями и квазиприложениями в поэтическом тексте. Рассматривается их выразительный потенциал.

Ключевые слова: приложение, квазиприложение, поэтический текст, выразительный потенциал, поэтическая грамматика.

В статті описано словосполучення з прикладками і подібні до них синтаксичні утворення. Виокремлюються критерії розмежування цих структур. Описано функціонування сполучень з прикладками та квазіприкладками у поетичному тексті. Розглядається їх виразний потенціал.

Ключові слова: прикладка, квазіприкладка, поетичний текст, виразний потенціал, поетична граматика.

The article deals with the word combinations with attachments and similar syntactic formations. Criteria to distinguish these structures are outlined. Functioning of combinations with attachments and quasi-attachments in the versed text is reviewed. Their expressive potential is under analysis.

Key words: attachment, quasi-attachment, poetic text, expressive potential, poetic grammar.

Один из древних способов определения существительного состоит в использовании в качестве определителя другого существительного. Так организуется приложение (appositio-лат.) – языковое определение, выраженное именем существительным. Термин «приложение» указывает на особый характер связи между определяемым и определяющим – «их согласование на началах параллелизма» [1, с. 398] Этот способ бинарной субстантивной номинации одного объекта связан с онтологической общностью существительного и прилагательного. «Различие между существительным и прилагательным в языке, доступном наблюдению, в историческое время уменьшается по направлению к прошедшему» [2, с. 37]. «Существительное, т. е. (первонач.) название признака вместе с субстанцией, которой приписываются и другие признаки, ближе к чувственному образу (который может быть указан и отчасти изображен), и потому первообразнее, чем прилагательное, имя признака без определенной субстанции, не указуемого и никак не изображимого» [Там же, с. 60].

В поэтическом тексте как экспрессымы регулярно функционируют дефисные приложения (*Мороз-воевода, старушка-мать, конь-огонь*). Дефисное графическое представление субстантивного комплекса, включающего приложение, в известной мере свидетельствует о более тесном согласовании, чем обычное, о начале процесса сложения основ с опорным именным компонентом.

Традиционная грамматика различает собственно приложение и сходные единицы, состоящие из соединения двух слов [3, с. 57-59]. Мы, в основном, будем следовать этой традиции, относя к приложениям слова с собственно определенительным значением и отграничивая их от квазиприложений: двучленных (реже – многочленных) единиц, называющих совокупность и создающих гиперсеми (*мать-отец, хлеб-соль*); называющих сложный или составной предмет (*кресло-кровать*); синонимических пар (*друзья-приятели, пути-дороги*); – хотя и отдаем себе отчет о существовании целого ряда проблем, связанных с разграничением морфологически и графически подобных сочетаний, проблем, которые приводят к некоторой размытости возможной классификации.

Нам представляется, что основным критерием разграничения приложений и формально сходных дефисных субстантивных конструкций может служить неравноправие / равноправие элементов: в сочетаниях с приложением один из элементов является главным, в составных сочетаниях элементы равноправны и связаны сочинительными, а не подчинительными отношениями.

Чаще всего в стихотворном тексте приложение выступает в функции эпитета, но, кроме того, между элементами конструкции могут складываться отношения сравнения, метонимии, кроме того, главное и зависимое слово могут находиться в отношениях вмещения (как родовое и видовое).

Приложение-эпитет: *Инстинкт прирожденный, старик-подхалим* / *Был невыносим мне*. / (Б. Пастернак); *У меня в него, знаешь, вера: / Он мне ангелом-утешителем*. // (В. Полозкова).

Родо-видовые отношения между элементами двойной субстантивной конструкции: *Ей на вырученную страсть, как куту-касадке* / *Уводить остальных от скал, китобоев, тьмы*. / (В. Полозкова)

Приложение-сравнение: *он, и она, и чей-то друг, / и кто еще? и случай-сводник*. / (О. Чухонцев); *Фишка, пешечка-партизан: были мы лихими, / Стали тихими; привыкать к добровольной схиме*. / (В. Полозкова).

Метонимические отношения между элементами: *цепот-папоротник в январе* / (В. Соснора); *так мало жить: / на коленях коней-колесниц*. / (В. Соснора).

Достаточно часто существительное с приложением является устойчивым сочетанием, предсказуемость которого несколько снижает экспрессивность единицы, но может служить дискурсивным маркером: *Спирт-сырец / и болотную воду / переваривать тоже мог*. // (С. Гудзенко)

Конструкции с приложениями порой создают собственные однородные ряды, которые усиливают экспрессивность фрагмента, подчеркивая и выделяя прием: *Я могу ведь совсем иначе: оборки-платица, / Мысли-фантики, губки-бантики, ближе к массам*. / (В. Полозкова).

При повторе опорного слова или приложения комплексные компоненты ряда (определяемое существительное плюс приложение) вступают в различные отношения между собой: *Лев рычит во мраке ночи, / Кошка сохнет на трубе, Жук-буржуй и жук-рабочий / Гибнут в классовой борьбе*. // (Н. Олейников).

В данном случае между приложениями возникают отношения контекстуальной антонимии, а опорное слово, повторяясь, объединяет два словосочетания (*жук-буржуй* и *жук-рабочий*) в целостную семантическую и синтаксическую группу.

Возможен повтор не опорного слова, а приложения, в этом случае признак, названный приложением, выделяется как существенный и общий для сопоставляемых субстантивов: *Привезли царь-самовар, / как Царь-колокол*. – / (В. Высоцкий). Самовар сравнивается с колоколом и общий признак *царь* выделяется как основа сравнения.

В ряде случаев сложно различить, какое из двух существительных является определяемым, а какое определяющим. Связь обусловлена не языковыми, а контекстуальными отношениями: *все долюбом сполна и напишем, ровесник, такое, / что отцами-солдатами будут гордиться сыны*. // (С. Гудзенко). То, что главным словом в словосочетании является слово *отцы*, вытекает из семантики фразы *сыны будут гордиться отцами*, а не определяется как отношение элементов *отцы-солдаты*.

Различные типы сочетаний с приложением в поэтическом тексте осложняются звуковой, ритмической, образной игрой, которая является сущностным элементом поэзии: *у колодца-болотца, рыбешку-рабешку, носик-песик, мысли-мышь, мир-Крит, на века-дни... и пр.* Например: *Вдруг вздрогну!.. где аист?.. / Машинка-молчанка*. / (В. Соснора); *В скороходики-часы – / Не обуешься!* / (В. Высоцкий); *Дева белого плеса и тихой воды, / золотой красоты-наготы / на белейшем коне в тишине, в полусне...* // (Т. Кибиров). Звуковая (в первом примере), семантическая (во втором) и звуко-семантическая (в третьем) игра подчеркивает, выделяет аппозитивное сочетание, превращая его в экспрессему.

С морфологической точки зрения схожи со словосочетаниями с приложениями другие аппозитивные сочетания, элементы которых находятся в отношениях взаимодополнения, перечисления, синонимии или антонимии. Мы называем такие аппозитивные конструкции квазиприложениями.

Эти двойные субстантивные сочетания могут образовывать гиперсеми: *комары-мухи* (насекомые), *хлеб-соль* (еда), *отец-мать* (родители), *сегодня-завтра* (в близком будущем) и под. Например: *Руки-ноги слабые, / Как есть – латша!* / (М. Цветаева); *Как соколы залетные / Гуляли Доном-Волгою* / (Д. Кедрин); *Не проснуться завтра-послезавтра*. / (В. Соснора).

Эти сочетания выступают как взаимодополняющие в определенном семиотическом пространстве: *Этот знак «сердце-стрела» / устарел, брат, устарел*. // (В. Соснора).

Значение взаимодополнения (гиперсемии) может быть устойчивым, а может возникать только в рамках конкретного поэтического текста, например: *Прилетели год назад / Гуси-лебеди*. – / (В. Высоцкий); *мы-птичка-зайчик, дрожащими лапками вверх*. / (В. Соснора). В стихотворении Высоцкого использовано устойчивое фольклорное сочетание *гуси-лебеди*, имеющее постоянное значение ‘перелетные птицы’, а в стихотворении Сосноры слова в сочетании *птичка-зайчик* являются контекстуально взаимодополняющими, называя мелкое животное, которое является добычей, в ином контексте между этими же словами возникнут совершенно другие отношения.

Семасиологически различаются сочетания с сингулярными и плюральными синонимическими словоформами. Первые, образуя единый комплекс, всегда соотносятся с одним означаемым. Вторые могут быть восприняты и как единица, называющая целостный, неделимый денотат, и как единица, называющая множественный денотат как сумму составляющих единиц. *Друзья-товарищи* это или люди, которые являются одновременно друзьями и товарищами, или друзья плюс товарищи. Небольшое семантическое различие (абсолютная синонимия – явление идеальной, а не реальной языковой системы) и плюральная форма составляющих приближает такие сочетания к сочетаниям, образующим гиперсеми.

Нередки авторские сочетания, в которых синонимические отношения между компонентами актуализируются за счет слабой предсказуемости словокомплекса: *Видишь, вышли из сумрака-мрака / стул с одеждой твоею*. /

эстампы / на стене и портрет Пастернака.// (Т. Кибиров.); *Говорит мужичок-ботаник, / Улыбаясь мечте-надежде* / (Ю. Мориц).

В то же время сочетания антонимы нам встретились только устойчивые: *чет-нечет, вдох-выдох, верх-низ*. При таком употреблении актуализируется не столько противительное значение, сколько значение парности, взаимодополнения: *За чет-нечет / творил триптих...* // (В. Соснора). В таких сочетаниях отношения противопоставления между элементами уходят на второй план.

Близки повторы и синонимическим парным конструкциям, с одной стороны, и метонимическим сочетаниям (с отношениями между компонентами часть-целое), с другой, однокоренные составные единицы, в которых соединены слова с конкретным и собирательным, конкретным и вещественным, единичным и собирательным или вещественным значениями: *В озерах у озер камышинки-камыш,* / (В. Соснора.)

Особую группу составляют перечислительные цепочки: *Что для него волк-великан-демон* / (В. Соснора). Основанием для перечисления может служить как общая сема (в рассмотренном случае 'опасное существо'), так и словообразовательное или звуковое подобие: *Часть-рябь-слепь-резь! / Мне лица не занавесь!* / (М. Цветаева)

Все описанные аппозитивные сочетания (как сочетания с приложениями, так и морфологически схожие с ними составные субстантивные единицы) характеризует как грамматический маркер однопадежие. Именно оно определяет данные структуры в традиционном грамматическом описании. Однако в пролонгированном функционировании сочетания двух существительных, одно из которых является определяемым, а второе – определителем, могут приобретать устойчивый характер, постепенно превращаясь из сочетания двух слов в одно составное наименование. Грамматическим следствием данного диахронного процесса является возможная несклоняемость первой части: *в Киев-городе, на Москва-реке, у валун-камня*. Однопадежие (падежное согласование) разрушается, на смену ему приходит склоняемость только второй части, при постепенном превращении флексии первого существительного в интерфиксид.

В поэтическом дискурсе нового времени образования такого типа широко представлены в произведениях исторической тематики и при имитации фольклорного стиля: *Слава / Игорю со Всеволодом! / Киев-городу / родимому!* // (В. Соснора. «Слава!»); *Я умру до Урала / в трюмах рудник-Урала!* // (В. Соснора). Разрушение однопадежия служит свидетельством длительного совместного употребления субстантивной пары (*Киев-город*) либо имитирует такое устойчивое употребление (*рудник-Урал*).

Более сложный случай слияния-согласования встречаем у Цветаевой: *Все ж на Зверь-Солдатку / Не откроешь глаз!* // (М. Цветаева)

Данный пример можно трактовать или как утрату падежного согласования, или как возникновение согласования по роду (если существительное зверь рассматривать как слово женского рода, форма винительного падежа будет иметь именно такое – нулевое – окончание). Морфолого-семантическая многозначность – характерная черта поэм Марины Цветаевой данного периода.

Показателем (несомненным доказательством) сближения элементов словосочетания вплоть до слияния определяемого существительного с приложением является поэтическое образование производного прилагательного от всей комплексной единицы, например, в уже цитировавшейся поэме-сказке Цветаевой «Царь-Девушка» возникает притяжательный адъектив *Царь-Девушкин*: *Али жалко, что последний / День встает наш, Царь-Девушкин?!* // (М. Цветаева).

Еще одним показателем объединения, слияния (особенно в случаях с перечислительными, а не атрибутивными отношениями и в сочетаниях существительных, не совпадающих по категории рода) становится определитель или именная часть сказуемого – прилагательное, которое согласуется в роде лишь с одним из существительных: *Хлеб-соль хороши. Что ни с людьми – / с сердцами!* // (В. Соснора.) Форма прилагательного *хороши* соотносится с родом существительного *хлеб* и не соотносится с родом существительного *соль*.

Падежное рассогласование на фоне регулярного согласования приложений, как и подчеркнутая асимметрия по категории рода, выступает средством выделения, актуализации всего словосочетания или его элементов.

Обилие в тексте сочетаний, включающих приложение, в ряде случаев служит яркой стилистической чертой поэтического текста: *Палач-собака скалится, / Лиса-приказный хмурится. // Сидит Алена-Старица / В Москве на Вишневой улице. / Судья в кафтане до полу – Немало, ведьма, попила / Ты крови человеческой, / Покуда плахе-матушке / Челом ты не ударила!* // (Д. Кедрин)

Сочетания с приложениями квазиприложениями выступают как яркая черта идиостилей М. Цветаевой, Д. Кедрина, В. Сосноры, Н. Клюева, а в отдельных произведениях они являются грамматической доминантаой. Продуктивность таких сочетаний в поэзии XIX-XXI вв. остается неизменно высокой.

Высокая частотность сочетаний с дефисными приложениями и сходных составных конструкций в поэтическом тексте, на наш взгляд, является одним из следствий закона единства и тесноты стихового ряда. Сближение, спаянность единиц в таком ряду достаточно часто позволяет воспринимать как единое семиотическое целое и сочетание с определением-существительным, и перечислительный ряд, и синонимическое или парное сочетание субстантивов. Подробная классификация конструкций с квазиприложениями является перспективой нашего исследования.

Источники и литература

1. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
2. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике / Александр Афанасьевич Потебня / Т. III. Об изменении значения и заменах существительного. – М.: Просвещение, 1968. – 551 с.
3. Русская грамматика / Под общ. ред. Н. Ю. Шведовой / Т. II. Синтаксис – М.: Наука, 1982. – 709 с.

УДК 81'373

Слива Т. В.

РЕФЛЕКСЕМЫ АСГ «ЗИМА» С ЯДЕРНОЙ СЕМОЙ 'СНЕГ'

Статья посвящена описанию квалитативно-темпоральных рефлексем кауземы *зима*, содержащих в семантической структуре ядерную сему 'снег'. Исследование проведено с применением описательного, структурного и функционального методов. Ключевые слова: ассоциативно-семантическая группа, каузема, рефлексема.

Статтю присвячено опису квалітативно-темпоральних рефлексем кауземи *зима*, які містять у семантичній структурі ядерну сему 'сніг'. Дослідження проведено із застосуванням описового, структурного та функціонального методів. Ключові слова: асоціативно-семантична група, каузема, рефлексема.

The qualitative-temporal reflexemes of kauzema *зима* with the basic seme 'snow' – are investigated in the article. Descriptive, structural, and functional methods were used.

Key words: associative-semantic group, kauzema, reflexema.

На протяжении последних десятилетий исследования семантической системы языка ведется преимущественно в русле антропоцентризма. В ходе когнитивной деятельности человек осмысляет полученную информацию, дает оценку тем или иным предметам, событиям, явлениям. Своеобразие восприятия человеком окружающего мира отражается в языке. Изучению языковой картины мира посвящены работы Ю. Д. Апресяна, Н. Д. Арутюновой, Е. Вежицкой, Анны А. Зализняк, Е. С. Кубряковой, Е. В. Рахилиной, А. Д. Шмелева, Е. С. Яковлевой и многих других отечественных и зарубежных лингвистов.

Одним из путей исследования языковой картины мира в области лексикологии является системный семантический анализ лексики. Он позволяет достаточно точно воссоздать систему представлений об окружающем мире, отраженную в языке. Цель нашего исследования – выявить особенности семных взаимодействий членов одной парадигмы – ассоциативно-семантической группы (АСГ) [3]. Нами рассматриваются рефлексемы слова *зима*, содержащиеся в семантической структуре ядерному сему 'снег': выявляются особенности взаимодействия рефлексем с кауземой, определяются элементы значений, наличие которых позволяет включить соответствующие лексемы в состав парадигмы и отнести их той или иной денотативной зоне.

Рефлексемы каузы *зима* образуют три блока: темпоральный, калитативно-темпоральный и калитативно-предметный. В толковых словарях времена года традиционно характеризуются по темпоральным признакам 'часть года' и 'следование во времени' (в частности, *зима* определяется как «самое холодное время года, наступающее за осенью и сменяющееся весной» [1, с. 364]. Однако, несмотря на ядерное положение темпорального признака в семантической структуре слова *зима*, группа рефлексем с темпоральным значением в количественном отношении значительно уступает группе калитативно-темпоральных рефлексем, поскольку основанием для деления года на сезоны служат прежде всего метеорологические условия – температура воздуха, вид осадков и т. п.

Экспликатором семы 'снег' в пределах АСГ является лексема *снег*, в которой выделяются три семемы: «1. Твердые атмосферные осадки, выпадающие из облаков в виде звездообразных кристалликов или хлопьев, представляющих собой скопление таких кристалликов. 2. Сплошная масса таких осадков, покрывающая какое-либо пространство. 3. *Разг.* Время, пора, когда выпадает снег» [1, с. 1221]. В представленной дефиниции нет отсылки к зиме, поскольку данный вид осадков может иметь место и в другие сезоны либо покрывать большие пространства в северных районах или высоко в горах. Однако у носителей языка (на территории нашей страны) снег ассоциируется прежде всего с зимой (об этом свидетельствуют данные ассоциативных словарей). Кроме того, в семантической структуре членов лексико-семантической группы «осадки» представлен периферийный признак 'время выпадения', который в лексеме *снег* актуализируется в ЛСВ₃ и репрезентируется семей 'зима'. То есть, *снег* – вид осадков, выпадающих в холодный период, преимущественно зимой.

Семантическая связь лексем *снег* и *зима* подтверждается многочисленными примерами, отражающими причинно-следственные связи между этими реалиями: *Вновь зимы настали сроки, Снег идет, задумчив, тих* (Рыленков); *Зима, снег, но дорожка к старой беседке над обрывом расчищена, а кусты сирени все в инее* (Паустовский).

В приведенных примерах лексема *снег* представлена в первом и втором значении. В случае же информативно-коммуникативной замены каузы рефлексемой (*Зимы ждала, ждала природа. Снег выпал только в январе...* (Пушкин); *Прошло лето, и осень прошла; лег снег* (Пришвин); *Еще в полях белеет снег, а воды уж весной шумят...* (Тютчев)) лексема *снег* используется, как правило, во втором значении. В этом же значении она заменяется словом *зима*: *Зима мяко и сыро лежала на крышах* (Паустовский), *Зима висит на хвойных лапах* (Арсений Тарковский). Видимо, это связано с тем, что в зимнее время, в отличие от осени и весны, этот вид осадков образует сплошной покров.

В составе АСГ «зима» представлен еще целый ряд слов, содержащих в семантической структуре ядерную сему 'снег'. Наличие тех или иных интегральных сем позволяет распределить их в пределах нескольких денотативных зон. Поскольку сема 'снег' эксплицируется в многозначной лексеме *снег*, то с той или иной микрозоной соотносится определенная семема.

Наряду с лексемой *снег* (ЛСВ₁) в первую денотативную зону входит рефлексема *крупа* – «2. Снег в виде мелких шаровидных зернышек» [1, с. 474]: *Когда дует очень сильный ветер при небольшом морозе, он может скатать снежинки в плотные белые шарики, и тогда мы говорим, что с неба падает крупа* (Архангельский). К этой же микрозоне следует отнести и слово *хлопья*, в словарной фиксации которого нет апелляции к понятию «снег» («1. Пушистые маленькие комочки чего-л.» [1, с. 1446]), однако по аналогии со словом *крупа* эту лексему можно определить как «снег в виде пушистых комочков»: *Зима, метель, и в крупных хлопьях При сильном ветре снег валит* (Ленский), *Зима затянула все небо серыми тучами и ну давай посыпать поля и леса хлопьями снега* (Скребицкий), *В воротах вьюга вяжет сеть Из густо падающих хлопьев...* (Пастернак).

Правомочность включения слов *крупа* и *хлопья* в состав АСГ с вершинной кауземой *зима* подтверждается еще целым рядом примеров, в которых они используются как самостоятельные названия специфических форм снега. Наиболее отчетливо это проявляется в контекстах, где данные лексемы образуют оппозицию: *Начинает идти снег. Сначала мелкий, не то снег, не то крупа, потом большие мохнатые хлопья* (А. Некрасов).

Дериват *снежок* вследствие экспликации значения 'не такой сильный, как зимой' («...Небольшой, редкий снег» [1, с. 1222]), являясь интенсивом, должен рассматриваться как рефлексема АСГ «весна» и «осень», поскольку для переходных времен года характерны некоторые признаки основных сезонов, при этом они проявляют себя в меньшей степени: *В полдень дождь перестал, И, что белый пушок, на осеннюю грязь Начал падать снежок* (Никитин), *Голубенький, чистый Подснежник-цветок! А подле сквозистый, последний снежок...* (Майков. «Весна»).

В АСГ «зима» слово *снежок* входит лишь в эмотивном значении: *Уже к середине декабря поля покрылись плотным белым одеялом* (то есть выпало много снега – Т. С.). *Славный выпал снежок!* (Солоухин). Если же синтагматическим партнером этой лексемы выступает слово *зимний*, то может актуализироваться значение интенсивности: *Не надо роскошных нарядов, в каких щеголять на балах, – пусть зимний снежок Ленинграда тебя одевает впотьмах* (Смеяков).

С ЛСВ₁ лексемы *снег* соотносится рефлексема *снегопад*: «Выпадение снега (обычно в большом количестве)» [1, с. 1222]. К отдельной денотативной зоне это слово относится вследствие наличия дифференциальной семы 'процесс'. Семантическая связь с кауземой проявляется в художественных текстах: *Зима... во время снегопада... заглядывала в дом из сада* (Пастернак). Может происходить информативно-коммуникативная замена каузы рефлексемой: *Я еще не успела испить свою осень, а уже снегопад сторожит у ворот* (Рустайкин), *...снегопад давно прошел, Слово в гости к нам весна опять вернулась* (Матусовский). Актуализация периферийной семы 'зима' в слове *снегопад* происходит благодаря противопоставлению его названиям смежных сезонов *весна* и *осень*.

Четвертая денотативная зона представлена сингулятивом *снежинка*, который в толковых словарях определяется двойкой: как «кристаллик снега в виде звездочки» [5, с. 538] и как «кристаллик льда (обычно в виде звездочки)» [1, с. 1222]. С точки зрения физики, собственно научным является второе определение. Первое же

можно назвать прагматическим (отражающим наивную картину мира): сингулятив определяется как составляющая (частица) общей массы: *лед* – *льдинка*, *снег* – *снежинка*. Исходя из этого, а также учитывая наличие эксплицированной в названии семы 'снег', мы рассматриваем рефлексему *снежинка* в данной АСГ: *Разукрасилась зима: На уборе бахромы Из прозрачных льдинок, Звездочек-снежинок* (Пожаров), *Смог я каждую каплю летом И снежинку зимой сберечь* (Светлов).

На основе ремотивационного анализа в семантической структуре слова *зима* выделяется сема 'неблагоприятные погодные условия' [2, с. 211]. Среди рефлексем слова *зима* представлен ряд слов, называющих характерные для зимы неблагоприятные погодные условия. Они содержат в своей структуре интегральную сему 'ненастье', наличие которой служит основанием для объединения этих лексем в одну (пятую) денотативную зону, в пределах которой они распределяются по двум микрозонам, в зависимости от того, какое значение слова *снег* актуализируется.

Первую микрозону образуют рефлексемы, обозначающие перемещение ветром падающего снега: *метель* – «сильный ветер со снегом; вьюга» [1, с. 537], *пурга* – «сильная снежная вьюга, буран со снегом» [1, с. 1046], *вьюга* – «сильная метель, снежная буря» [1, с. 950], *буря* – «сильный ветер большой разрушительной силы, сопровождаемый обычно дождем, снегом, градом» [1, с. 833].

Рефлексемы второй микрозоны обозначают погодные явления, при которых ветер переносит ранее выпавший снег: *поземка* – «метель без снегопада, во время которой снег переносится ветром по поверхности земли или снежного покрова» [1, с. 890], *пороша* – «... мелкий сухой снег, гонимый ветром» [1, с. 927].

В художественной литературе зима часто представляется как суровое время года, пора ненастья, что обуславливает высокую частотность употребления данных рефлексем в одном контексте с каузой: *Седой зимы сердитый бог Играет вьюгой и метелью* (А. К. Толстой), *Тяжко нам было под вьюгами Зимы холодную спать...* (Блок), *Теперь зима и те же ели Покрыты сумраком стоят, А под окном шумят метели...* (Листов).

Еще пять денотативных зон соотносятся с ЛСВ₂ слова *снег*. Первую образуют названия снежных осадков по времени появления: *первоснежье* – «Первый снег, покрывший землю» [4, с. 406] и *пороша* в значении «Слой свежего, только что выпавшего снега» [1, с. 927]: ... *выпал снег – пришла зима... По первой пороше охотники пошли на охоту* (Соколов-Микитов).

Возможность коммуникативной замены каузы *зима* рефлексемой *пороша* свидетельствует об их семантической связи на уровне классемы 'снег': ... *И скоро мякою порошей засеребрится мертвый край* (Бунин) – так в стихотворении «Листопад» автор говорит о скором наступлении зимы. Эти слова могут сосуществовать в одном контексте, в пределах которого рефлексема выполняет характеризующую функцию по отношению к каузе: *Зима... утихла ли метель? Пороши есть или нет?* (Пушкин).

Особые названия снежной массы, покрывающей отдельные предметы, объединены во второй денотативной зоне: *изморозь* – «1. Похожая на иней снежная рыхлая масса, образующаяся в туманную морозную погоду на ветвях деревьев, проводах и т. п.» [1, с. 383], *иней* – «Вид атмосферных осадков – ледяные кристаллы, по форме напоминающие снежинки, оседающие тонким слоем на поверхности охлажденных предметов» [1, с. 392].

Учитывая синонимичность данных слов, одно из которых определяется как «снежная масса», а также тот факт, что снежинки представляют собой кристаллики льда (см. выше) и подобным образом толкуется лексема *иней*, последнюю можно дефинировать следующим образом: «снег, в виде тонкого слоя покрывающий поверхность разных предметов...». На том основании, что в дефинициях обоих слов есть отсылка к низкой температуре воздуха («морозная погода», «охлажденные предметы»), являющейся характеризующим признаком зимы, можно сделать вывод о наличии в семантической структуре рефлексем имплицированной семы 'зима', то есть *иней* и *изморозь* – это снежная масса, покрывающая тонким слоем поверхности разных предметов при сильным морозе зимой. Семантическая связь анализируемых слов со словом *зима* подтверждается их совместным употреблением в одном контексте: *Он научился находить Везде поэзию – в туманах... В узорах инея зимою...* (Надсон); *Ученые подсчитали, что с одной сосны... за одну только зиму осыпалось больше ста килограммов изморози* (Архангельский).

Тот факт, что снег – вид осадков, характерный (обязательный) для зимнего периода, предполагает существование определенной нормы его количества, вследствие чего возникает необходимость отдельного обозначения отклонений от этой нормы. Такими обозначениями являются члены третьей денотативной зоны, имеющие квантитативное значение 'количество снега зимой': *бесснежье* – «Отсутствие или необычно малое количество снега зимой» [1, с. 75], *малоснежье* – «Малое количество снега» [1, с. 517], *многоснежье* – «Обилие снега, снегопадов» [1, с. 549]. Кроме ядерной семы 'снег', интегральной для этих лексем является сема 'количество'. Периферийная сема 'зима' получила экспликацию только в дефиниции слова *бесснежье*. Отнесенность анализируемых слов к одной денотативной микрозоне позволяет сделать вывод о возможности представления этого значения и в определении слов *малоснежье* и *многоснежье*.

В художественной литературе обычно используются синтаксические дериваты рефлексем *бесснежье*, *малоснежье* и *многоснежье* в качестве атрибутивов при слове *зима*. Классемами в этом случае выступают семы 'снег' и 'количество осадков': *Снегу – хоть давай взаймы всем другим бесснежным зимам* (Асеев), ... *в северных районах Дальнего Востока... стоят очень суровые, но малоснежные зимы* (Архангельский).

Четвертую зону образуют названия скоплений снега: *сугроб* – «Наметенная ветром куча снега» [1, с. 1286], *занос* – «2. Большие массы чего-л. сыпучего (снега, песка и т. п.), наметенные вьюгой, сильным ветром и т. п.» [1, с. 335], *перемет* – «2. Наметенная ветром куча снега; сугроб» [4, с. 746]. Эти лексемы очень часто ассоциируются и с зимой: *Кто-то с полночи нагреб На проталину сугроб, Над землею разомлею Пронесая зимою белой* (Вяч. Иванов), *Зимой живым заслоном встают навстречу снежным заносам молодые ели* (Архангельский).

Пятую денотативную зону образуют слова, называющие предметы, сделанные человеком из снега: *снежок* – «2. Небольшой плотный комоч, слепленный из снега» [1, с. 1479], *(снежная) баба* – «6. Фигура из снега... напоминающая человеческую» [1, с. 282], *снеговик* – «Разг. Фигура в виде положенных друг на друга снежных комков, напоминающая фигуру человека...» [1, с. 1221], *снегурочка* – «1. Героиня русской народной сказки – девушка, вылепленная из снега и ожившая; дочка Деда Мороза» [1, с. 1222]: *Зимой и игры зимние: вечером – дома, а утром в погожий день ребята... лепят бабу* (Соколов-Микитов); *Легли на снежок непряматый Прозрачные тени зимы. Снегурочку лепят ребята...* (Рыленков).

Таким образом, рефлексемы слова *зима*, содержащие сему 'снег' в качестве ядерной, образуют десять денотативных зон, соотносящихся с ЛСВ₁ и ЛСВ₂ лексемы *снег* (по пять зон с каждым ЛСВ). Следует отметить, что это самая многочисленная группа рефлексем данной каузы. Кроме того, в состав ассоциативно-семантической структуры с каузой «зима» входит еще целый ряд производных от слова *снег*: *снеголом*, *снегоступы*, *снегозадержание*, *снегозащита*, *снегоочиститель*, *снегирь* и др. [3], что свидетельствует о значимости семантического признака 'вид осадков' для названий времен года.

Перспективой исследования является изучение ассоциативно-семантических связей упомянутых выше рефлексем с названиями переходных сезонов (*осень* и *весна*).

Источники и литература

1. Большой толковый словарь русского языка / [гл. ред. С. А. Кузнецов] – СПб.: Норинт, 2003. – 1536 с.
2. Плужникова Т. И. Типология комплексных единиц словообразования / Т. И. Плужникова. – К., 2002. – 256 с.
3. Слива Т. В. Ассоциативно-семантическая группа как форма парадигматической организации лексики (на материале названий сезонов в русском языке) / Т. В. Слива. – К., 2005. – 218 с. – (Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01).
4. Словарь современного русского литературного языка: в 18 т. / АН СССР, Ин-т рус. яз. – М. – ЛО.: 1948-1965. – Т. 9: П – Пноть. – 1959. – IV, 1482 стб.
5. Толковый словарь русского языка: В 4. т. / [гл. ред. Д. Н. Ушаков] – М.: Терра, 1996. – Т. 4: С – Ящурный. – 1500 стб.

УДК 811.161.1'25

Слободянюк Т. В.

ВАРИАНТЫ ПЕРЕКОДИРОВКИ ПОЭТИЧЕСКОГО ТЕКСТА ПРИ ПЕРЕВОДЕ

В настоящей статье переводной текст исследуется с позиции теории интертекстуальности. Интертекстуальные элементы передают информацию о семиосфере, объединении текстов в общечеловеческую культуру. В переводном произведении механизм взаимодействия с текстами других авторов усложняется, поскольку в систему соотношений включается язык перевода, а также личность переводчика.

Ключевые слова: перевод, интертекстуальность, семиосфера.

У даній статті перекладний текст досліджується з позицій теорії інтертекстуальності. Інтертекстуальні елементи передають інформацію про семіосферу, об'єднання текстів у загальнолюдську культуру. У перекладному творі механізм взаємодії з текстами інших авторів ускладнюється, оскільки в систему співвідношень включається мова перекладу, а також особистість перекладача.

Ключові слова: переклад, інтертекстуальність, семіосфера.

Translated text is studied from the perspective of the intertextual theory in this article. Intertextual elements convey information about semiosphere, combining texts in human culture. Mechanism of cooperation with the texts of other authors is complicated in the translated works, because the system of relationships include language of translation and interpreter personality.

Key words: translation, intertextuality, semiosphere.

В настоящей статье переводной текст рассматривается как таковой, который по уровню эквивалентности может сопоставляться с оригиналом. Следовательно, переводной текст правомерно исследовать с позиции диалога культур.

М. М. Бахтин рассматривает текст как диалог, согласно концепции М. М. Бахтина, текст живет в «большом времени», ведет постоянный диалог с «голосами» из прошлого и является основой взаимопонимания и духовного контакта людей. Таким образом, «писатель, определяя в процессе творчества отношения своего текста к другим текстам, не только входит в широкий «диалогический» контекст настоящей, предшествующей и последующей литературы, но и вырабатывает свою эстетико-мировоззренческую позицию и те художественные формы, которые наиболее адекватным образом позволяют ее выразить» [2, с. 16]. Концепция диалогичности текста М. М. Бахтина, получившая в настоящее время широкое распространение, находит свое выражение в теории интертекста, интертекстуальности (термин Ю. Кристевой). Интертекстуальные элементы (цитаты, аллюзии, эпиграфы, имена собственные, фразеологизмы, крылатые выражения и др. являются маркерами интертекстуальности) передают информацию о семиосфере (по Ю. М. Лотману), объединении текстов в общечеловеческую культуру.

Интертекстуальность рассматривается как один из художественных приемов, в настоящее время – это самый выдвинутый прием (И. В. Арнольд).

Как известно, за всяким текстом стоит его создатель, автор, ср.: «С точки зрения автора интертекстуальность – это способ генезиса собственного текста и постулирования собственного поэтического «Я» через сложную систему отношений оппозиций, идентификаций и маскировки с текстами других авторов (т. е. других поэтических «Я»)» [2, с. 20]. В переводном тексте система оппозиций, безусловно, усложняется, поскольку в систему взаимодействий включается еще одно «Я» – переводческое. В зависимости от личности переводчика оригинальный текст по-разному трансформируется в иной языковой материи. Именно поэтому существуют различные переводы одного и того же текста, выполненные С. Маршаком, Б. Пастернаком, М. Лозинским.

Приемы анализа материала, применяемые к оригинальному тексту, могут быть использованы в процессе анализа переводного текста. В данной статье предлагается методика сопоставительного изучения оригинала поэтического произведения и его интерпретаций.

По мнению Б. С. Мейлаха, переводной текст с позиции психологии творчества мало чем отличается от оригинального текста, следовательно, работа переводчика в какой-то мере может приравниваться к труду поэта, создающего то или иное литературное произведение. Переводчик, синтезируя текстовый концепт оригинала, вначале воспринимает его с позиции читателя и лишь позже становится «соавтором», «автором», который предлагает свое «прочтение» текста, свою «версию оригинала» на родном языке, в ином языковом материале.

Цель настоящей статьи – проанализировать фрагмент стихотворения известного украинского поэта Д. Павличко «Так, ты одна, моя любовь...» в сопоставлении с вариантами его перевода на русский язык.

Начало стихотворения – обращение поэта к любви, которая одна-единственная несет в себе обновление, животворящую силу, воссоздается в обоих переводах:

*Так, ти одна, моя любове,
Даєш мені снагу обнови,
Народжуєш мене щодня
Інакшим, інішим, ніби з дна
Душі кременистої моєї
Виборсуєш нові камей
З моїм обличчям...
Лишь ты, любовь, меня не старишь
И силу обновлень даришь,
Рождаеть каждый день иным,
Как будто вновь из глубины
Души, из недр ее кремневых
Ты извлекаешь горсти новых
С моими лицами камей...
(Перевод А. Ратнера)
Да, ты одна, моя любовь,
Вдохнув в меня живую кровь,*

Творишь меня день ото дня,
В который раз из бездн, со дна,
С глубин души, как из кремней,
Ты высекаешь тьмы камней
С лицом моим...

(Перевод Т. Слободянюк)

Итак, в переводах сохраняется текстовый концепт оригинала, отражена сильная позиция начала стихотворения, ср.: «Так, ты одна, моя любовь...» (Д. Павличко) – «Лишь ты, любовь...» (А. Ратнер) – «Да, ты одна, моя любовь...» (Т. Слободянюк).

К сильным позициям текста относятся также ключевые слова: любовь (любов), душа (душа), каменя (каменя), лицо (обличья). Эти базовые лексемы присутствуют в обоих переводах и лежат в основе образности текстов.

В обоих переводах – различных интерпретациях подлинника – сохраняется система образов оригинала, при этом некоторые образы трансформируются, в частности, основной образ стихотворения – образ любви.

Любовь – это то единственное чувство, которое обновляет душу; в стихотворении подчеркивается созидательное, творческое начало любви:

«Так, ты одна, моя любовь,
Даєш мені снагу онови...»

В переводе А. Ратнера уже первая фраза, зачин, меняет смысловые акценты, а также переключает стихотворение в иной эмоционально-экспрессивный план, т. е. появляются новые коннотативные смыслы, которые достаточно расплывчаты и трудноуловимы:

«Лишь ты, любовь, меня не старишь
И силу обновленья даришь...»

В интерпретации исчезает категоричность оригинального текста, здесь скорее констатация факта, утверждение, выраженное в смягченной форме; жизнеутверждающий пафос стихотворения «размывается», происходит переключение в иную смысловую сферу, в результате прочитываются иные имплицитные смыслы. Переводческая дописка «не старишь» направляет ассоциации читателя по иному руслу: любовь не позволяет душе состариться. Подобные ассоциации связаны с восприятием оригинала переводчиком и его умением найти адекватные (или неадекватные) средства перевыражения.

Переводческая дописка «ты, любовь, меня не старишь», порождает метафору, которая отсутствует в подлиннике. Эта вновь созданная метафора находится в парадигматических отношениях с метафорой, функционирующей и в оригинале («(ти...любове), Даєш мені снагу онови...» – (ты, любовь) меня не старишь И силу обновленья даришь», но в интерпретации в результате взаимодействия базовая метафора, характерная и для оригинала, и для интерпретации, обедняется, конкретизируется по признаку «аспект воздействия». В предлагаемом нами варианте перевода картина рисуется несколько по-иному:

Да, ты одна, моя любовь,
Вдохнув в меня живую кровь,
Творишь меня день ото дня...

Сохраняется обращение моя любовь, лексема одна в выделительной функции и в целом пафос начальной фразы, характерный для подлинника (ср.: «Так, ты одна, моя любовь...»), энергетика оригинального текста. Обновление души, связанное с приходом любви, эксплицируется метафорой «Даєш мені снагу онови» (в подлиннике), в переводе возникает иной метафорический образ: «Вдохнув в меня живую кровь, Творишь меня день ото дня». «Живая кровь» – это новая, молодая кровь, а значит, и обновляющаяся, животворящая. Предикативная метафора «Творишь меня день ото дня» (ср. в подлиннике «народжуєш мене щодня») подчеркивает творческое начало любви и мотивируется последующим контекстом.

Поэт утверждает, что любовь не просто сильна, она всеильна, ибо даже камень, кремль, согретый любовью, способен превратиться в нечто прекрасное – лики камней:

Народжуєш мене щодня
Інакшим, інішим, ніби з дна
Душі кременистої моєї
Виборсуєш нові камеї
З моїм обличчям...

В переводах образ трансформируется, ассоциативная цепь оригинала, эксплицитные средства, система импликаций обусловлены не только подлинником, но и новой материальной формой – языком перевода:

Рождает каждый день иным,
Как будто вновь из глубины
Души, из недр ее кремневых
Ты извлекаешь горсти новых
С моими лицами камней...

(Перевод А. Ратнера)

Творишь меня день ото дня,
В который раз из бездн, со дна,
С глубин души, как из кремней,
Ты высекаешь тьмы камней
С лицом моим...

(Перевод Т. Слободянюк)

Метафора «Народжуєш мене щодня Інакшим, інішим» буквально воспроизводится в переводе А. Ратнера «Рождает каждый день иным» и приобретает несколько смещенные контуры во втором переводе «Творишь меня день ото дня», т. е. творишь, создаешь – «делаешь как бы заново» – этот имплицитный смысл находится в зоне пересечения признаков, которые включаются в семантический объем глагола рождать.

Смысловой конкретизатор «інакшим, інішим» (наблюдается градация признака) в одном из переводов передается местоимением иным (А. Ратнер), в другом – присутствует в метафоре имплицитно «Творишь меня день ото дня» (Т. Слободянюк).

Образ «дна души» и в одной, и в другой интерпретации «выписывается» с учетом собственной парадигматики каждого из вариантов перевода, ср.: «ніби з дна Душі кременистої моєї» (подлинник) – «Как будто вновь из глубины Души, из недр ее кремневых» (Перевод А. Ратнера) – «В который раз из бездн, со дна, С глубин души, как из кремней» (Перевод Т. Слободянюк). В переводах трансформируется парадигматика исходной модели (оригинала), образ «дописывается» за счет подбора контекстуальных синонимов: дно души (Д. Павличко) – глубина души, недра души (в переводе А. Ратнера) – бездна, дно, глубина души (в переводе Т. Слободянюк). В переводе А. Ратнера

сохраняется способ передачи информации – сравнение: «*ніби з дна Душі*» – «*Как будто вновь из глубины Души*». В предложенном в настоящем исследовании варианте перевода сравнение заменяется синонимическим рядом бездна – дно – глубина души, но само сравнение не «уходит» бесследно, оно меняет свою позицию, ср.: «*С глубин души, как из кремней*», т. е. смещается в текстовой парадигме.

Образ оригинального текста – «*нові камей*» (ср.: «*Виборсуєш нові камей з моїм обличчям*») – отражен в переводах, однако «*нові камей*» в подлиннике – неопределенная множественность, в интерпретациях устанавливаются «границы», «ограничители» этой множественности:

*Ты извлекаешь горсти новых
С моими лицами камей...*

(Перевод А. Ратнера)

Множественность как бы ограничивается введением лексемы горсть. Во втором варианте перевода также есть указатели множественности:

*Ты высекаешь тьмы камей
С лицом моим...*

(Перевод Т. Слободянюк)

Множественность в данном случае ограничивается употреблением слова тьма. Лексема тьма, употребленная в архаической форме тьмы, привносит в текст оттенок устарелости. Сопоставляя подлинник и переводы, мы установили различия, связанные с очерченностью множественности по признаку определенность / неопределенность. Трансформация формы единственного числа «*нові камей з моїм обличчям*» (Д. Павличко) в форму множественного числа «*горсти новых С моими лицами камей...*» (Перевод А. Ратнера) – явление не только грамматическое, но, по всей видимости, и семантическое, смысловое, так как в оригинале имеется в виду одно и то же лицо, отпечатанное на камнях бесчисленное множество раз («*нові камей з моїм обличчям*»), т. е. увеличивается лишь численность камей, но не лиц, ликов поэта (лирического горя). В метафоре «*Ты извлекаешь горсти новых С моими лицами камей...*» (Перевод А. Ратнера) трансформируется субъект, подчеркивается иной аспект любви и читается иной смысл: эти лица могут быть разными.

И в одном, и в другом переводе происходит ослабление смысла глагола виборсувати. В украинском языке семантика данного глагола эксплицируется следующим образом: «борсаючись, вибиратися з чого-небудь тісного, незручного або небезпечного, з того, чим укритий, обмотаний хтось». Переводчики привлекают эквиваленты: извлекать (А. Ратнер) и высекать (Т. Слободянюк). Глагол извлекать в «Словаре русского языка» [1, 1, с. 639] представлен значениями: «вынуть, вытащить, достать откуда-либо», «выделить, добыть из чего-либо путем обработки», переносное – «вызвать, заставить появиться» (употребляется в книжных стилях). Глагол высесть, высекать обозначает процесс обработки камня, приведем его значения по словарю: «выдолбить, вырубить (на камне, в камне)», вариант значения – «выделать, вырезать (из какого-либо камня)» – «Словарь русского языка» [1, 1, с. 279].

Сопоставительный анализ значений глаголов показывает, что в переводах основной смысл сохраняется: виборсувати, извлекать, высекать может быть, вырывать и т. д., в этот ряд введем и глагол создавать. А нюанс в обоих переводах утрачен.

Поэтический перевод – один из самых сложных видов перевода; в ряде случаев отсутствуют равноценные лексические эквиваленты, реалии, нет полных синонимов и под. Об этих трудностях поэтического перевода пишет известный поэт и переводчик С. Я. Маршак:

*Хоть есть различные расценки
На свой и переводный стих,
Стихи Шекспира и Шевченко
Порой трудней стихов своих.*

Однако поэзию переводили, переводят и будут переводить, поскольку каждый новый перевод – это новое прочтение оригинала, которое способствует его познанию. Поэтому известны варианты перевода одного и того же произведения, выполненные различными переводчиками. Чрезвычайно сложными представляются переводы с близкородственных языков, так как в этих переводах наиболее явственно ощущается недостижимость оригинала.

Источники и литература

1. Словарь русского языка: в 4 т. – 2-е изд., испр. и доп. (Под ред. А. П. Евгеньевой). – Т. 1. – М.: Русский язык, 1981. – 698 с.
2. Фатеева Н. А. Контрапункт интертекстуальности или Интертекст в мире текстов / Наталья Александровна Фатеева. – М.: Агар, 2000. – 280 с.

УДК: 811.111'373.43'372:61

Соколов В. В.

КОНЦЕПТУАЛЬНА ЕВОЛЮЦІЯ І ОНОВЛЕННЯ СЛОВНИКОВОГО СКЛАДУ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ СФЕРИ МЕДИЦИНИ І ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

В статье на примере новообразований английского языка сферы медицины и здравоохранения рассматриваются процессы эволюции, экспансии, актуализации и маргинализации концептов. Предлагается базовая типологизация процессов концептуальной эволюции и рассматривается модель взаимосвязи нового медицинского знания и концептосферы индивидуального и коллективного сознания. Автором исследуется проблема взаимодействия неологизма и эпистемической экспансии концептов.

Ключевые слова: концепт, концептосфера, эволюция, медицина, неологизм

В статті на прикладі новотворів англійської мови сфери медицини і охорони здоров'я розглядаються процеси еволюції, експансії, актуалізації і маргіналізації концептів. Пропонується базова типологізація процесів концептуальної еволюції і розглядається модель взаємозв'язку нового медичного знання і концептосфери індивідуальної і колективної свідомості. Автором досліджується проблема взаємодії неологізму і епістемічної експансії концептів.

Ключові слова: концепт, концептосфера, еволюція, медицина, неологізм

The article presents the analysis of the processes of conceptual evolution, expansion, actualization and marginalization as illustrated by the new vocabulary of the English language in the sphere of medicine and health care. Basic typology of the processes of conceptual evolution is offered and the connection between the new medical knowledge and the conceptual sphere of both the individual and collective conscious is being researched. The author argues that there is an interconnection between the neologism and the epistemic expansion of concepts.

Key words: concept, conceptual sphere, evolution, medicine, new

Процеси вивчення неологічних тенденцій англійської мови певний час було сконцентровано навколо лінгвальних параметрів новотворів: вивчалися корпус, склад, словотворчі тенденції, стилістичні і семантичні особливості створення новітнього англійського лексичного і фразеологічного корпусів. Актуалізація

антропоцентричної, когнітивної наукової парадигми лінгвістичних досліджень [12, с. 32] повернула нас до русла вивчення когнітивно-ментальних процесів, що діалектично пов'язані із мовою і мовленням людини.

На цьому шляху вже зроблено багато досягнень, які дозволяють нам стверджувати, що, по-перше, ментальний універсум людини є складною, комплексною системою, що знаходиться в процесі постійного динамічного розвитку, взаємодіє з оточуючим світом і з відповідними системами інших носіїв природної мови [6; 11, с. 284]. По-друге, така система складається із відповідних когнітивно-ментальних конструктів різного масштабу, різного функціонального вмісту («контенту»): концептів, концептуальних доменів, фреймів, концептополів, концептосистем тощо [1, с. 21-74; 3, с. 111; 4].

Метою нашого дослідження є встановлення лінгвокогнітивних параметрів генези, функціонування і динаміки новотворів англійської мови сфери медицини і охорони здоров'я. Виходячи з поставленої мети, вважаємо за потрібне окреслити наступні завдання в рамках цієї статті: дати дефініцію процесу концептуальної еволюції, встановити її базову типологізацію, розглянути модель взаємозв'язку нового медичного знання і концептосфери індивідуальної і колективної свідомості носіїв англійської мови.

У цій публікації хотілося б детальніше зупинитися на базовій одиниці когнітивно-ментального універсуму людини, що викликала «концептуальний бум» дисертаційних досліджень з однієї сторони і закликати про методологічну неспроможність з іншої [13, с. 283-294], – на концепті. Концепт ми розуміємо, на відміну від окремих вчених, не як «квант» знання [9, с. 90-92], а саме як сукупність різноманітних знань людини з певного дискретного референту, об'єкту, явища «світу речей». Концепт уявляється нам своєрідною метаепістемою, що абсорбує людський досвід і дозволяє носіям однієї мови формувати спільну картину світу, продукувати, передавати і споживати інформаційні потоки. Так, здається, що за таким підходом певне знання (епістема) виступає «квантом» концепту, цебто мінімальною, елементарною одиницею концепту, а не навпаки. Тобто, «квантом» знання може виступати лише саме знання.

Виходячи з того факту, що ментальний універсум кожної людини має тенденцію до оновлення, і філософське положення про те, що елементи будь-якої системи мають схожу параметризацію на всіх її рівнях, ми пропонуємо звернути увагу на такий процес когнітивно-ментальної діяльності лінгвальної особистості, як «концептуальна еволюція» [5; 2]. **Концептуальною еволюцією** пропонуємо називати процеси експансії концепту, результатом якого є збагачення людини емпіричним і енциклопедичним знанням про дискретний феномен дійсності. Концептуальна еволюція є необхідною умовою розвитку особистості, має перманентно-системний характер і виступає якісним механізмом категоризації і концептуалізації отриманого досвіду.

Спробуємо проілюструвати вищевикладений погляд на епістемічно-когнітивну природу неологізації мови в контексті взаємодії новотворів англійської мови сфери медицини і охорони здоров'я і відповідних медично-маркованих концептів. Так, для позначення фізично повноцінної людини виник прикметник *able-bodied*:

The Quispaensis realtor, who is completely *able-bodied*, will hit the road in a wheelchair in an attempt to raise mobility awareness (Telegraph Journal, May 26th, 2010).

Виникає питання: чи здійснює поява цього новотвора вплив на концептуальну еволюцію ментального конструкту PHYSICALLY STRONG AND HEALTHY PERSON? Вочевидь, такого впливу немає. Адже ми отримали лише нову форму для тієї ж самої сутності, нову номінацію і нічого іншого. Також викликає сумнів, чи здійснює який-небудь вплив поява цього новотвору на концептуальну еволюцію будь-яких інших ментальних конструктів англійської концептосфери.

Схожі висновки можна зробити по відношенню до таких новотворів англійської мови як: *morning-after pill*, *vaccinee*, *urgicenter*, *ursaphobia*, *solvent abuse*, *sicknik*, *rehab*, *pretreatment*, *prestress*, *PA (physician's assistant)*, *one-under* та ін. Отже, ряд новотворів англійської мови сфери медицини і охорони здоров'я не генерують нових енциклопедичних знань, а лише конструюють нову вербальну оболонку для відносно старих понять.

Незважаючи на епістемічну «інертність» таких новотворів, вони виконують важливі мовні функції. Такі новотвори можуть деталізувати і конкретизувати вже відоме поняття, підкреслюючи якусь його особливість: *contraceptive*→*morning-after pill*, *Viagra*→*little blue pill*, *Chinese village doctor*→*barefoot doctor*, *people suffering from obesity*→*Generation XL*, *methamphetamine*→*ice*, *secobarbital*→*red (red devil)*. Вони можуть скорочувати існуючі номінації, ілюструючи мовне прагнення до економії власних ресурсів із збереженням семантичного контенту: *not getting enough sleep*→*sleep debt*, *ecstasy*→*XTC*, *fear of modern technology*→*technofear*, *a person too anxious about his (her) health*→*superfit*, *drug-induced pleasure*→*rush*, *parvovirus*→*parvo*, *obstetrics and gynaecology*→*ob-gyn*, *medical error which may lead to physical death of the patient*→*near-event*, *hashish*→*hash*. Появу численних абревіацій серед новотворів англійської мови сфери медицини і охорони здоров'я пов'язуємо також із тенденцією мови до компресії форми із збереженням семантичного контенту.

Серед інших мовних процесів, в яких задіяні новотвори англійської мови сфери медицини і охорони здоров'я із нульовим інформативним додатком, слід підкреслити процеси аксіологічного забарвлення новотворів (*kiss of life*, *health Nazi*, *diet-cop*, *fantasy*, *John Wayne contract*, *Montezuma's revenge*, *happy medicine*), термінологічної вульгаризації (*rhinoplasty*→*nose job*, *nootropic*→*smart drug*, *diuretic*→*water pill*, *amobarbital*→*truth drug*, *counterpart drug*→*me-too drug*, *infectious mononucleosis*→*kissing disease*, *cancer*→*big C*).

Але більшість новотворів англійської мови сфери медицини і охорони здоров'я збагачують англomовний світ новим знанням про явища, предмети, феномени новітньої медичної реальності. Це пов'язано в першу чергу з технологічною орієнтованістю новітньої медичної терміносистеми, із важливістю нових здобутків (ліків, вакцин, терапій) для лікування людей. Процеси епістемічного збагачення є дуже комплексними і потребують детального аналізу. Нове знання про медичну реальність, проєкцією якого в мові є інновація, збагачує весь склад когнітивно-ментальних утворень людини, індивідуальної концептосфери [10, с. 37]. Під індивідуальною концептосферою ми розуміємо індивідуальний когнітивний простір, за термінологією В.В. Красних [8, с. 61].

Пропонуємо дослідити як саме новотвір англійської мови сфери медицини і охорони здоров'я впливає на концептуальну еволюцію картини світу англomовної людини. Тут потрібно зауважити, що ми розрізняємо **інтраконцептуальну еволюцію** (еволюція концепту як такого) і **системну концептуальну еволюцію або екстраконцептуальну еволюцію** (вплив нового знання на весь склад індивідуальної концептосфери). Ці два процеси не є відокремленими один від одного. Навпаки, вони відбуваються у діалектичній взаємодії, результатом якої є когнітивний розвиток людини.

Табл. 1. Системна концептуальна еволюція

Нове знання	Мовна форма	Концептуальна еволюція (концептосистема MEDICINE AND HEALTH CARE)	Концептуальна еволюція (поза концептосистемою MEDICINE AND HEALTH CARE)
Поява ліків проти ожиріння	anti-obesity drug	MEDICAL DRUG, OBESITY, MEDICAL CONDITION, MEDICINE, HEALTH	MONEY, GOOD LOOKS, HAPPINESS, BEAUTY, HUMAN BEING

Поява хірургічної процедури корекції внутрішньої рогівки ока за допомогою лазеру	LASIK (laser-assisted in situ keratomileusis)	EYE SURGERY, SURGERY, VISION, MEDICAL PROCEDURE, MEDICINE, HEALTH	MONEY, HAPPINESS, HUMAN BEING
Поява ліків на основі прогестерону, що використовуються в якості протизаплідного медикаментозного заходу	norgestrel	CONTRACEPTIVE, MEDICAL DRUG, MEDICINE, HEALTH	FEMALE, HUMAN BEING
Поява хірургічної процедури з омолодження голосу пацієнтів	voice lift	VOCAL CORD SURGERY, SURGERY, MEDICAL PROCEDURE, MEDICINE, HEALTH	VOICE, REJUVENATION, MONEY, LUXURY, SINGER, CELEBRITY, HUMAN BEING

Наведені в таблиці медичні концепти мають загальний характер, що є за нашою думкою притаманним широкому колу користувачів англійської мови. Новотвори англійської мови сфери медицини і охорони здоров'я можуть також мати суттєвий вплив на еволюцію індивідуальних концептів, пов'язаних із персональним буттям окремої людини. Так, якщо залишкова вага є перешкодою у приватному житті двох людей і є актуальним бажанням схуднути, щоб зробити приємне партнеру, то можна говорити про епістемічну еволюцію концепту PERSONAL HAPPINESS IN A RELATIONSHIP BETWEEN X(person) AND Y(person), що їй сприяє поява нових ліків від ожиріння.

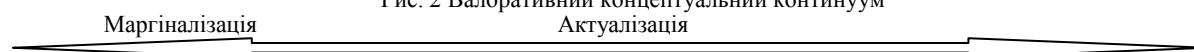
Інтраконцептуальна еволюція пов'язана із збагаченням окремого концепту інформативним контентом, енциклопедичними і емпіричними знаннями, що об'єднані у такому концепті відношеннями когнітивно-ментального зв'язку.

Рис. 1. Інтраконцептуальна еволюція

Інтраконцептуальна еволюція є притаманною як гіпоконцептам (PSYCHOSIS, PNEUMONIA, HOSPITAL, AGEING, CREAM), так і більш складним одиницям (MEDICAL PROCEDURE, MEDICAL DRUG, MEDICINE, HEALTH). Спроможність концепту до ментальної експансії є безмежною. Така експансія може реалізовуватися за рахунок зменшення інформативного контенту інших концептів, або їх переміщення у пасивний ментальний депозитарій, у підсвідомість (маргіналізація концептів). Прикладами когнітивно-ментальних медичних одиниць, що зазнали процесів еволюції, є концепти, які позначають світові епідемії, хвороби (AVIAN FLU, SARS, SWINE FLU), революційні ліки (VIAGRA, TAMIFLU, PROZAC) тощо. Таким чином, можна казати про функціонування концептів в рамках певного валоративного континууму, положення концепту в якому залежить від його актуальності.

Рис. 2 Валоративний концептуальний континуум

Н. А. Красавський називає дві основні причини мінливості структури концепту – екстра- та інтралінгвальну [7, с. 68]. Екстралінгвальні базуються на соціокультурних і соціоекономічних трансформаціях, на зміні моральних цінностей, на виборі валоративних пріоритетів, а інтралінгвальні (внутрішньомовні) – на запозиченнях, дериваційних процесах і процесах тропеїзації мовлення. Наша позиція полягає в тому що мовна форма і концепт знаходяться у відношеннях діалектичного зв'язку і сприяють трансформаціям один одного.

Ідіоконцепти можуть набувати швидких темпів епістемічної еволюції, якщо вони є актуальними для носія мови, відіграють центральну функцію у картині світу окремої людини. Мова йде, наприклад, про важкі хвороби, які стають головною проблемою і джерелом хвилювань людини (CANCER, DIABETES, TUBERCULOSIS тощо). Такі концепти набувають статусу своєрідного концепту-«атрактора», концептоцентру, що абсорбує у максимально швидкий засіб енциклопедичні і емпіричні знання. Так, у США хворі дуже часто виписують спеціальні журнали, присвячені їх хворобі, вивчають інформацію про нові види терапій, ліків. Звичайно відповідні концепти для таких людей набувають центричного характеру.

Таким чином, ми вважаємо, що індивідуальна і колективна концептосфери є сукупністю гетерогенних когнітивно-ментальних утворень, превалюючим серед яких є концепт – дискретне ментальне утворення, базова одиниця мисленнєвого коду людини. Концепт (медичний у тому числі) має здатність до структурно-системних змін: до еволюції або до регресу. Нове медичне знання, що представлене мовними одиницями інновативного характеру, сприяє подальшій концептуалізації відповідного феномену, периферійній експансії медичного концепту. Сприяти такій еволюції може актуалізація медичного явища у свідомості конкретної людини.

Одночасно з інтраконцептуальною еволюцією відбувається системна концептуальна еволюція всіх когнітивно-ментальних утворень, які мають відношення до відповідної медичної проблематики. Чим вище ієрархічний статус медичних концептів в концептосистемі MEDICINE AND HEALTH CARE, тим скоріше відбуваються процеси концептуальної еволюції і тим меншою є схильність до концептуальної маргіналізації. Подальші перспективи дослідження бачимо в встановленні взаємозв'язку між концептуальною еволюцією медично-

маркованих когнітивно-ментальних конструктів і темпами перманентного оновлення медичного лексикону англійської мови.

Джерела та література

1. Barsalou L. W. Frames, concepts, and conceptual fields / L. W. Barsalou // *Frames, fields, and contrasts: New essays in semantic and lexical organization*. – Hillsdale, N.Y., 1992. – pp. 21-74.
2. Evans V. *Cognitive Linguistics. An Introduction* / V. Evans, M. Green. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006. – 830 p.
3. Fillmore Ch. *Frame Semantics* / Ch. Fillmore // *Linguistics in the Morning Calm*. Linguistic society of Korea: Selected papers from the SICOL. – Seoul, 1982. – pp. 111-137.
4. Langacker R. W. *Foundations of Cognitive Grammar. Theoretical prerequisites* / R.W. Langacker. – Stanford, 1987. – V. 1
5. Musolf A. *Metaphor and Political Discourse: Analogical Reasoning in Debates about Europe* / A. Musolf. – London: Palgrave, 2004. – 224 p.
6. Бабушкин А. П. Обновление концептосферы языка как социолингвистическая проблема / А. П. Бабушкин // *Связи языковых единиц в системе и реализации: Когнитивный аспект*. Межвузовский сб. науч. тр. – Тамбов, 1999. – Вып. 1. – С. 75-80.
7. Красавский Н. А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах / Н. А. Красавский. – Волгоград: Перемена, 2001. – 495 с.
8. Красных В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? / В. В. Красных. – М., 2003. – 375 с.
9. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. – М., 1996. – 245 с.
10. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М.: АСТ: Восток – Запад, 2007. – 314 с.
11. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.
12. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
13. Сорокин Ю. А. Две дискуссионные реплики по поводу когнитивного «бума» / Ю. А. Сорокин // *Проблемы вербализации концептов в семантике языка и текста*. – Волгоград: Перемена, 2003. – Ч. 1. – С. 283-294.

УДК 801.73 + 801.82 = 111

Солодова Е. С.

ЛИНГВОКОГНИТИВНЫЙ ПОДХОД К АНАЛИЗУ КОМПОЗИЦИИ ТЕКСТА СКАЗОК ДЖ. К. РОУЛИНГ

Статья посвящена методике лингвокогнитивного анализа композиции текста сказок Дж. К. Роулинг. Композиция текста сказок рассматривается как лингвокогнитивный конструкт, который интегрирует композиционно-сюжетную, композиционно-смысловую структуру и лингвостилистические средства их объективации в тексте.

Ключевые слова: композиция, лингвокогнитивный анализ, лингвокогнитивный конструкт, композиционно-сюжетная структура, композиционно-смысловая структура, лингвостилистические средства.

Стаття присвячена методиці лінгвокогнітивного аналізу композиції тексту казок Дж. К. Роулінг. Композиція тексту казок розглядається як лінгвокогнітивний конструкт, який інтегрує композиційно-сюжетну структуру, композиційно-смыслову структуру та лінгвостилістичні засоби їхньої об'єктивації в тексті.

Ключові слова: композиція, лінгвокогнітивний аналіз, лінгвокогнітивний конструкт, композиційно-сюжетна структура, композиційно-смыслову структуру, лінгвостилістичні засоби.

The article focuses on the method of linguistic and cognitive analysis of the composition of the text of J. K. Rowling's tales. The composition of the text is viewed as linguistic and cognitive construal that integrates compositional plot structure, compositional meaning structure, linguistic and stylistic means of their actualization in the text.

Key words: composition, linguistic and cognitive analysis, linguistic and cognitive construal, compositional plot structure, compositional meaning structure, linguistic and stylistic means.

Данная статья посвящена исследованию современных английских сказок Дж. К. Роулинг, осуществленного в рамках лингвокогнитивного подхода. В основе такого подхода лежат положения когнитивной поэтики, которые интегрируют лингвистический и литературоведческий подходы к анализу художественного текста, преломленные сквозь призму когнитивной парадигмы. Лингвокогнитивный подход к изучению композиции текста сказок предполагает проведение исследования в направлении от выявления особенностей организации содержания текста к языковым средствам реализации его композиции. В данной работе исследование композиции текста сказок проводится в три этапа, которые раскрывают такие аспекты композиции, как содержательный, смысловой и языковой.

Поскольку композиция текста определяется нами как такой способ организации текста, который обеспечивает единство его формы, содержания и смысла, изучение композиции текста осуществляем путем анализа его композиционной структуры, то есть выявления аранжировки содержательных, смысловых и формальных элементов текста. Вследствие этого композиция рассматривается как лингвокогнитивный конструкт, инкорпорирующий композиционно-сюжетную структуру (способ организации содержания), отражающую художественную обработку излагаемых в тексте событий, а также композиционно-смысловую структуру, служащую способом интерпретации смысла текста. Особенности воплощения этих двух структур, то есть способов их формального представления, определяются путем анализа соответствующих композиционно-речевых форм и типов изложения.

На первом этапе работы путем контекстуально-ситуативного и интерпретационно-текстового анализа выделяются текстовые ситуации, в которых отображаются основные события сказок. Текстовая ситуация понимается нами как фрагмент текста, описывающий определенные события и связанный с раскрытием определенной темы. Смысловым ядром текстовой ситуации является мотив как простейшая содержательная единица сюжета, неразлагаемый далее элемент повествования [4, с. 305] или определенная тема неразложимых частей произведения [6, с. 127]. Ср.: «Мотив важен в сюжете не как простое слагаемое, а как решение определенной темы» [3, с. 61]. В контексте работы мотив рассматривается в качестве тематической доминанты текстовой ситуации, выявляется путем ее информационного сжатия и обозначается одной или двумя лексическими единицами – тематическими словами. В текстовой ситуации мотив реализуется в ключевом элементе (словосочетании или предложении) и смысловом корреляте [5, с. 128]. Разница между ними заключается в том, что в составе ключевого элемента есть лексическая единица, которая может быть использована как возможное наименование мотива, а в составе смыслового коррелята такой лексической единицы нет. Смысловые корреляты по своей форме охватывают достаточно широкий диапазон и могут выражаться словом, свободным словосочетанием, фразеологической единицей (язык), образными выражениями: метафорой, эпитетом, метонимией, гиперболой (речь). Ключевые элементы и смысловые корреляты являются концептуально значимыми центрами текста сказок и играют важную роль в раскрытии их содержания [там же, с. 128].

Так, в текстовой ситуации, описывающей события, связанные с тайной, о которой узнает главный герой сказок и его друзья, и ее дальнейшим раскрытием, лежит мотив тайны и мотив расследования. Мотив расследования

передается ключевым элементом *Their minds were thoroughly occupied with the investigation of this mysterious events* [v. II; p. 139], включающим в свой состав существительное *investigation* как наименование мотива, и смысловыми коррелятами – дескрипциями: *the air was thick with rumour and suspicion* [v. II; p. 139], *innocent until proven guilty* [v. II; p. 109], *can't hurt to have a poke around* [v. II; p. 117], *crawl along, searching for clues* [v. II; p. 117], *try to worm a confession out of him* [v. II; p. 139], содержащими номинативные единицы *rumour, suspicion, innocent, guilty, confession, have a poke around, searching for clues*, которые тематически соотносятся со словом *investigation*. Смысловые отношения между ключевым элементом и смысловым коррелятом можно представить в виде семантического поля, изображенного на рис. 1.

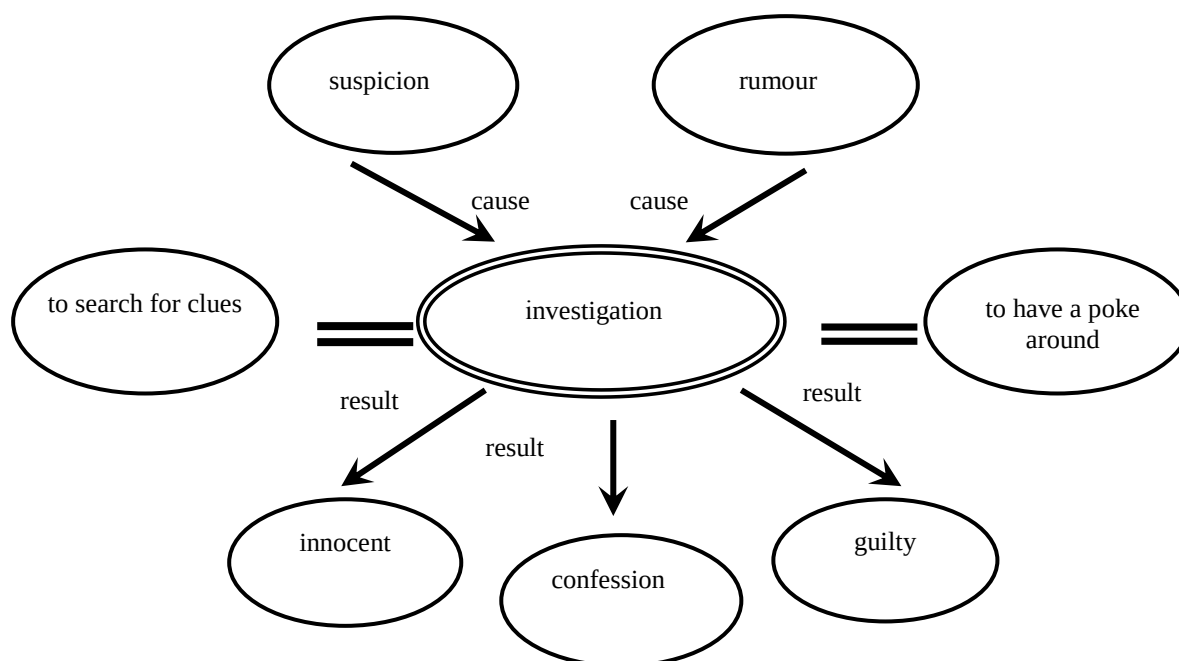

Рис. 1. Семантическое поле слова *investigation* в тексте сказок Дж. К. Роулинг

Согласно рисунку 1., смысловые корреляты *to search for clues, to have a poke around* рассматриваются как синонимы ключевого элемента, которые поясняют его содержание; тип семантических отношений между ними можно обозначить как уподобление. Между смысловыми коррелятами *suspicion, rumour, innocent, guilty, confession* и ключевым элементом *investigation* прослеживаются причинно-следственные отношения. При этом смысловые корреляты *suspicion, rumour* представляют собой причину, повлекшую за собой расследование, а смысловые корреляты *innocent, guilty, confession* – его результат.

Повторяемость однородных текстовых ситуаций, обусловленная сериальным характером сказок, присущим постмодернистской парадигме, дает основание для объединения этих ситуаций в сюжетные блоки. Каждый сюжетный блок структурирован текстовыми ситуациями, отображающими ключевые события сказки. Внутри каждого сюжетного блока текстовые ситуации связаны между собой общей темой. Между мотивом и сюжетным блоком устанавливаются причинно-следственные отношения, а также отношение конкретизации, то есть мотив определяет содержание всего сюжетного блока и лежит в основе его наименования. Так, мотив тайны и мотив расследования, лежащие в основе текстовых ситуаций, повествующих о существовании некой тайны и ее дальнейшем разгадывании, направляет развитие содержания всего сюжетного блока «Тайна и ее раскрытие». Данный сюжетный блок наполняют текстовые ситуации, описывающие тайну философского камня (первая книга сказок); повествующие о тайне наследника факультета Слизерин, потайной комнаты и обитавшего там короля змей Василиска (*The Basilisk*) (вторая книга); рассказывающие о тайне, связанной со сбежавшим из волшебной тюрьмы Азкабан (*The Prison of Azkaban*) Сириусом Блэком (третья книга сказок).

Связность сюжетных блоков, равно как и организацию понятийного пространства сказки, обеспечивают композиционные приемы: прием актуализации художественного времени и пространства, прием интертекстуализации, прием оппозиции реального и волшебного миров, прием манипуляций мирами. В нашем исследовании под композиционным приемом понимается композиционное средство, выделяющее наиболее важные категории и свойства текста и обеспечивающее связность и целостность его содержания. В тексте композиционные приемы одновременно выполняют текстообразующую и текстоформирующую функции, являясь не столько техническим, сколько композиционно-смысловым средством. Композиционные приемы подразделяются нами на приемы ограниченного, локального действия, выполняющие текстоформирующую функцию и объединяющие определенные сюжетные блоки, а также приемы неограниченного действия, которые пронизывают всю текстовую ткань сказок и выполняют текстообразующую и смыслообразующую функции. Композиционные приемы обоих типов обеспечивают формальную и содержательную связи сюжетных блоков.

Таким образом, основными этапами анализа композиционно-сюжетной структуры текста сказок Дж. К. Роулинг являются:

- 1) выявление текстовых ситуаций, представляющих основные события сказок;
- 2) вычленение мотивов текстовых ситуаций путем выделения ключевых элементов и смысловых коррелятов;
- 3) объединение тематически однородных текстовых ситуаций в сюжетные блоки;
- 4) описание композиционных приемов, обеспечивающих связность сюжетных блоков.

Композиционно-сюжетная структура дает представление о содержании текста сказок, на основе которого формируется их смысл. Формирование смысла в процессе интерпретации содержания сказочного текста во многих случаях опирается на концептуальные метафорические и метонимические схемы. Идентификацию концептов, представленных в метафорических и метонимических схемах, осуществляем путем семантического анализа

ключевых слов текстовых ситуаций, то есть репрезентантов концепта. Ключевые слова, играющие важную роль в порождении доминантных смыслов текста, и их смысловые корреляты создают в нем разнообразие семантических связей, предполагающих отношения синонимии, антонимии, морфологической производности, семантической производности (субъективно-модальные смыслы, знания о которых выводятся из семантики встречающихся в текстовых фрагментах эмоционально-оценочных слов, образных средств, стилистических приемов), то есть любые отношения, при которых сопоставляемые слова обладают каким-нибудь видом семантической общности [1, с. 131].

Выявление схем осмысления различных ключевых текстовых концептов базируется на теории концептуальной метафоры Дж. Лакоффа и М. Джонсона, суть которой заключается в осмыслении одной сущности в терминах другой [9, с. 10; 10, с. 203]. Метафорическое мышление, как важнейший способ когнитивной обработки информации, опирается на аналоговое осмысление мира человеком, то есть установление аналогии между гетерогенными сущностями разной природы и переосмысление их в терминах других сущностей [7; 8; 10].

Когнитивный подход к изучению метафоры и метонимии определил их статус не только как тропов и фигур речи, но и фигур мышления, способов передачи смысла. Исходя из этого, можно предположить, что смысл текста сказки как выводное значение опирается на ряд ключевых концептуальных метафор и метонимий, реконструкция которых возможна на основе семантического и концептуального анализа текстовых фрагментов, в которых определена информация об основных сюжетных событиях, изложенных в тексте. Поясним сказанное на примере вычленения концептуальной метафоры РОДСТВО ЕСТЬ СРЕДСТВО ЗАЩИТЫ. Данная метафора объективируется в текстовых ситуациях сюжетного блока «Пребывание главного героя в приемной семье» при описании того, как именно жертва матери ради спасения сына сделала кровные узы самой сильной броней, защищающей главного героя от антагониста сказки – темного лорда Волан-де-Морта. Именно этим обстоятельством объясняется тот факт, что после смерти родителей главного героя профессор Дамблдор подкинул маленького Гарри столь ненавистным ему впоследствии Дурслям.

You would be protected by an ancient magic of which he knows, which he despises, and which he has always, therefore, underestimated – to his cost. I am speaking, of course, of the fact that your mother died to save you. She gave you a lingering protection he never expected, a protection that flows in your veins to this day. I put my trust, therefore, in your mother's blood. I delivered you to her sister, her only remaining relative. While you can still call home the place where your mother's blood dwells, there you cannot be touched or harmed by Voldemort. He shed her blood, but it lives on in you and her sister. Her blood became your refuge. You need return there only once a year, but as long as you can still call it home, whilst you are there he cannot hurt you [v. V; p. 736-737].

Концепт РОДСТВО воплощается метонимически через ассоциативно-аналоговую связь между такими ключевыми словами как *mother's blood, her blood – you – her sister – relative – home*. Родной дом всегда служит защитой от внешней угрозы. Главный герой получает, таким образом, особую защиту, так как в его венах течет кровь людей, победивших темные силы.

Концепт ЗАЩИТА опредмечивается в семантике слов *protection, refuge* и входит в состав концепта ДОБРО. В результате вычленяется метафорическая концептуальная схема РОДСТВО ЕСТЬ СРЕДСТВО ЗАЩИТЫ, воплощенная в метафоре *Her blood became your refuge*, то есть родство осмысляется как защитное средство, некий оберег, спасающий от поражения.

В основе текстового воплощения концепта РОДСТВО в данном фрагменте лежат также и метонимические концептуальные схемы: ЧАСТЬ (кровь) замещает ЦЕЛОЕ (родственные связи); ЧАСТЬ (дом) замещает ЦЕЛОЕ (родственные связи). Кровь матери главного героя течет и в ее сестре, тетушке Петунье, поэтому именно она должна стать оберегом, защищающим главного персонажа от антагониста сказки – темного лорда Волан-де-Морта. Следовательно, приемная семья главного героя, дом, в котором обитают кровные родственники его матери, становится для него крепостью, спасением от Волан-де-Морта и его приспешников.

В то же время, родственные связи представлены в тексте сказок Дж. К. Роулинг амбивалентно. Являясь защитным оберегом, охраняющим главного героя от основного зла, они же причиняют немало бед и разочарований персонажу. В семье Дурслей он чувствует себя чужим: *I don't belong here. I belong in the wizard world* [v. II; p. 17]; его жизнь превращается в постоянную борьбу:

He'd spent his life at Privet Drive being clouted by Dudley, and bullied by Aunt Petunia and Uncle Vernon; he struggled and fought with them all the time as if on the battlefield [v. I; p. 17].

В приведенном примере концепт ЖИЗНЬ (у родственников) вербализован лексической единицей *life*. Номинативные единицы *clout – ударить, bully – запугивать; изводить, struggle – бороться, fight – сражаться, battlefield – поле боя*, можно подвести под один концепт ВОЙНА, который входит в состав концепта ЗЛО. Происходит метафорическое осмысление жизни в терминах концепта ВОЙНА, в результате чего выстраивается концептуальная метафорическая схема ЖИЗНЬ (у родственников) ЕСТЬ ВОЙНА.

Художественное сравнение, построенное на коннотативных значениях лексических единиц *dog, smelly*, передает презрительно-брезгливое отношение приемной семьи к Гарри Поттеру:

... but now the school year was over, and he was back with the Dursleys for the summer, back to being treated like a dog that rolled in something smelly [v. II; p. 9].

Таким образом, родственные связи представлены в сказках следующей концептуальной метонимией: ЧАСТЬ (родственные связи) замещает ЦЕЛОЕ (добро или зло).

Вследствие этого, концептуальная метафора РОДСТВО ЕСТЬ СРЕДСТВО ЗАЩИТЫ разворачивается в три метонимические концептуальные схемы, что показано на рисунке 2:

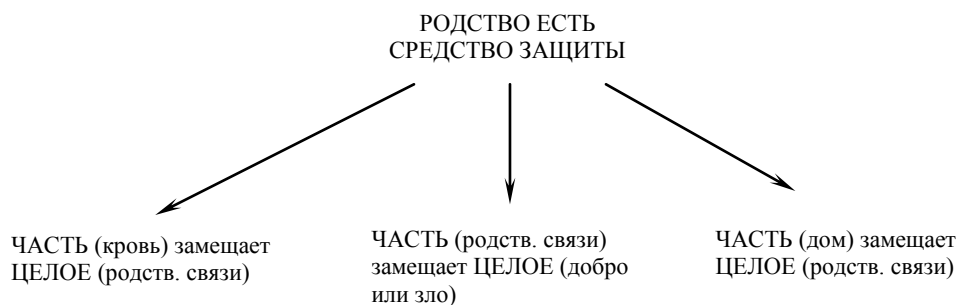

Рис. 2. Разворачивание концептуальной метафоры в метонимические схемы

Подобным образом вычленяются другие концептуальные метафорические и метонимические схемы, на основе которых выводится обобщенный смысл текста сказок Дж. К. Роулинг.

На третьем этапе мы осуществляем описание лингвостилистических средств, при помощи которых происходит воплощение композиции. В работе анализируются графико-фонетические, лексические и синтаксические средства, выявляется специфика воплощения жанрового своеобразия современной авторской сказки различными лингвостилистическими средствами. Кроме того, устанавливается взаимосвязь между сюжетными блоками и выразительными средствами, передающими жанровое своеобразие текста современной сказки.

В целом композиция текста сказки рассматривается как сюжетно-содержательное единство, в котором каждому сюжетному блоку соответствует определенная речевая реализация, то есть употребление определенных выразительных средств. Анализ этих средств позволяет соотнести их с основными тенденциями в развитии современного английского языка.

Источники и литература

1. Арнольд И. В. Семантика. Стилистика. Интертекстуальность: Сборник статей / И. В. Арнольд. – СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 1999. – 444 с.
2. Белехова Л. І. Образний простір американської поезії: лінгвокогнітивний аспект / Л. І. Белехова. – Херсон: держ. ун-т. – Вид 2-е, доп. і перероб. – Херсон: ООО «Звездапад», 2004. – 376 с.
3. Ведерникова Н. М. Мотив и сюжет в волшебной сказке / Н. М. Ведерникова // Научные доклады высшей школы. – Филологические науки. – 1970. – № 2. – С. 57-65.
4. Веселовский А. Н. Историческая поэтика / А. Н. Веселовский. – М.: Высшая школа, 1989. – 406 с.
5. Ніконова В. Г. Трагедійна картина світу в поезії Шекспіра / В. Г. Ніконова. – Дніпропетровськ: Вид-во ДУЕП, 2007. – 364 с.
6. Томашевский Б. В. Теория литературы. Поэтика: Учеб. пособие / Б. В. Томашевский. – М.: Аспект Пресс, 1999. – 334 с.
7. Freeman M. Poetry and the scope of metaphor: Toward a cognitive theory of literature/ M. Freeman // Metaphor and Metonymy at the Crossroads. A cognitive Perspective. – Berlin, N.Y.: Mouton de Gruyter, 2000. – P. 253-283.
8. Gibbs R. W., Jr. Process and Products in making sense of tropes / R. W., Jr Gibbs // Metaphor and Thought / Ed. by A. Ortony. – Cambridge: Cambridge University Press. – 1993. – P. 252-276.
9. Lakoff G. Metaphors We Live By / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago: Chicago University Press, 1980. – 242 p.
10. Lakoff G. The contemporary theory of metaphor / G. Lakoff // Metaphor and Thought / Ed. by A. Ortony. – Cambridge: Cambridge University Press, 1993. – P. 202-251.

УДК 81.373

Сомова М. В.

К ВОПРОСУ ИССЛЕДОВАНИЯ ИДИОЛЕКТА И ИДИОСТИЛЯ ПИСАТЕЛЯ (НА ПРИМЕРЕ ТВОРЧЕСТВА В. С. ПИКУЛЯ)

Текст как объект лингвистического исследования предполагает наличие автора, индивидуально-авторский стиль которого порождает художественный универсум. В зависимости от ракурса восприятия и изображения окружающей действительности автор текста предстаёт как интерпретатор происходящих событий, пропускающий их через призму своего сознания. Творчество В. С. Пикюля, недостаточно изученное с точки зрения идиостиля и идиолекта, что определяет новизну работы, является предметом нашего исследования. В работе используется функционально-семантический метод исследования.

Ключевые слова: идиостиль, идиолект, контекст, образительно-выразительные средства языка

Текст як об'єкт лінгвістичного дослідження передбачає наявність автора, індивідуально-авторський стиль якого породжує художній універсум. В залежності від ракурсу сприйняття та зображення навколишньої дійсності автор тексту стає як інтерпретатор відбуваючих подій, що пропускає їх через призму свого усвідомлення. Творчість В. С. Пікуля, недостатньо вивчена з точки зору ідіостилу та ідіолекту, що визначає новизну роботи, є предметом нашого дослідження. В роботі використовується функціонально-семантичний метод дослідження.

Ключові слова: ідіостиль, ідіолект, контекст, зображувально-виражальні засоби мови.

The text as object of a linguistic research is supposed to have its author whose individual author's manner creates an artistic universum. According as the angle of perception an representation of social surroundings the author appears to be an interpreter of developing events, by letting them go past the prism of his consciousness. The works of V.S. Pikul are studied not well enough in terms of their idiosyle and idiolect, the latter specifies the novelty of the present work and the subject of investigation. The work involves a functional-semantic approach.

Key words: idiosyle, idiolect, context, imaginative-expressive means of a language.

В современной отечественной науке о языке перспективной является «лингвистика нарратива как дисциплина, имеющая предмет своего изучения литературный нарратив» [8, с. 7], то есть текст, где в определенной последовательности рассказывается о событиях и людях. Лингвистика нарратива – одна из дисциплин, изучающих язык художественной литературы, с помощью которой возможно преодолеть барьер между лингвистикой и литературоведением (Е. А. Попова). Проблема его исследования волновала таких лингвистов, как В. В. Виноградов, А. Ф. Ефремов, Б. А. Ларин; в зарубежном литературоведении эта дисциплина оформилась в конце 60-х годов XX века, сильное воздействие на неё оказали отечественные учёные В. Я. Пропп, М. М. Бахтин, Р. О. Якобсон; существенный вклад в исследование нарратива внесли Е. В. Падучева и Е. А. Попова. По мнению последней, именно «художественный текст, представляющий яркое и сложное проявление нарративности, образует один из типов нарратива – литературный» [8, с. 7].

Индивидуально-авторский прозаический язык вербализирует художественное мышление «в модусе собственно языкового существования» [5, с. 74] и порождает художественный универсум – индивидуальную языковую картину мира. В индивидуальной языковой картине мира можно выделить более частные миры: внешний, соотносимый с отражением окружающих реалий, и внутренний, преимущественно оценочный, аксиологический. Во внутреннем мире находит выражение «оценка изображаемого мира со стороны писателя, его отношение к действительности, его миропонимания» [5, с. 91]. Внутренний мир нередко оказывается расщеплённым: в нём представлены мышление, воля и чувства индивида, отнюдь не всегда действующие в унисон. В современной лингвистической поэтике используется более объёмное, чем индивидуально-авторский язык, понятие «идиостиля» – «совокупности языковых выразительных средств автора» [3, с. 19], взаимосвязанное с явлением «идиолекта» (В. В. Леденёва, О. Г. Ревзина).

«Диалог повествователя и персонажей, представляющий собой нарративную коммуникацию, – это взаимодействие их дискурсов (авторской и чужой речи), результатом которого является внутренняя диалогизация художественного текста как авторского монолога» [8, с. 7]. В зависимости от ракурса восприятия и изображения окружающей действительности автор текста предстаёт как автор-«объяснитель», ценитель, критик, то есть интерпретатор происходящих событий, пропускающий их через призму своего сознания.

Целью нашего исследования является рассмотрение некоторых особенностей идиостиля и идиолекта В. С. Пикуля, чьё творчество с этой точки зрения слабо изучено, однако представляет известный интерес.

В. С. Пикунь – писатель-историк и романист, его романы пользуются «повышенным спросом» у российских читателей. По мнению В. С. Пикуля, прошлое «должно получать бескомпромиссную оценку» [7, с. 11], писателю важно отделить подлинную историческую правду от различных напластований. Он уверен, «что история умеет помнить, но умеет и забывать» [7, с. 12]. Задача романиста как раз и состоит в том, чтобы «заставлять историю вспоминать» [7, с. 11]. Но дело даже не в том, **какие** факты преподносит писатель, а в том, **как** он это делает. По жанру исторические романы писателя являются хрониками, что предполагает, с одной стороны, панорамный охват описываемых событий, а с другой, – фрагментарность повествования, когда событие словно выхвачено кинокамерой.

Создаваемые писателем зрительные образы апеллируют к памяти, обобщающей предшествующий опыт субъекта в виде разветвленных моделей действительности и имеющей сложное строение. Выбор вспомогательного субъекта обусловлен ситуацией и основным субъектом, вернее, относящимися к нему предикативными признаками, которые являются, по существу, «катализаторами» метафорического переноса, так как формирование ассоциативной связи начинается в том случае, если хотя бы один из предикативных признаков основного субъекта попадает в «сферу действия закрепленных в сознании носителей языка характеристик вспомогательного обобщенного субъекта» [6, с. 218].

Система образов, потенциально предназначенных для выражения предикативных признаков, весьма разнообразна и включает в себя наименования как внешних, так и внутренних характеристик субъекта. В художественных текстах В. Пикуля преобладает метафорическая номинация по внешним признакам. Метафорический перенос позволяет автору сконцентрировать внимание на определенной детали, которая в данной ситуации привлекает наибольшее внимание или имеет основополагающее значение. Обозначенная автором особенность внешнего вида или поведения персонажа в сознании носителей языка может дополняться и усиливаться за счет подключения внеязыковых знаний. На выбор лексемы оказывают влияние факторы стиливого и эмотивного характера, ситуативная и контекстуальная обусловленность метафорического значения. Часто употребляется зооморфизм для наименования персонажа, сходство между ним и представителем фауны охватывает целый комплекс предикативных характеристик, позволяющих идентифицировать эти два образа в сознании субъекта речи и субъекта восприятия. В отличие от устойчивых, зафиксированных в сознании носителей языка ассоциативных связей, характеризующих внутренние качества персонажа (каплун – «жирный», «предназначенный на откорм», «лишённый половой принадлежности»; кошка – «хитрая», «плодящаяся», «живучая» и т. д.), такое сопоставление требует дополнительных разъяснений, предшествующих метафорической номинации. Например:

«Тут к Летнему саду ещё одна карета подкатила. Но куда как пышнее кареты Волынского, вся позлащена, а спицы колёс из чистого серебра. Выперся оттуда сморчок какой-то, весь в шелках, с лицом брюзги и обжоры. Пошагал среди вельмож, никому не кланяясь.

1. *Кто невежа сей? – спросил Волынский у Иоганки.*
2. *Это кастрат Дреер, певун славный.*
3. *Вот я палкой его! Пошто наперёд меня лезет?*
4. *Сей каплун тыщу двести рублей берёт из казны за арии...*
5. *Каплунов всяких ... терплю только на столе своём, чтобы под соусом в сухарях подавали...* («Слово и дело»).

Или:

6. *Хотите, я развеселю вас анекдотом галантным? – отвечал ему дворецкий Кубанец. – Наталья Лопухина дочку породила вчера.*

7. *Во, кошка немецкая! А ведь от света не уйдёшь. Теперь мне Наташку поздравлять надо ехать... Ладно, не сломаюсь* («Слово и дело»).

Иногда В. Пикунь избегает предварительных разъяснений, и номинация дается в виде метафорического приложения: *«И земля эта (такая нежная и мягкая) вдруг обернулась для него злой мачехой»; «И всё же Митенька Овцын успел команду вытащить из пасти ночи полярной – ночи уже близкой, ночи ужасной, цинготной»* («Слово и дело»). Метафорическое приложение, в отличие от метафорической номинации, позволяет актуализировать в одном высказывании главный и вспомогательный субъекты, но, по сравнению с метафорической предикацией, не обладает основополагающим значением и указывает на второстепенный, вспомогательный характер сопоставления. На выбор вспомогательного субъекта влияют ассоциативная направленность образа, его положительный или отрицательный статус в сознании носителей языка, а также функционально-прагматические характеристики. Выбор лексемы определяется субъективно-авторским отношением к объекту для сравнения и сам по себе или в контексте обладает высокой или сниженной коннотацией, что, в целом, обуславливает наше положительное или отрицательное его восприятие. Метафорическая номинация дает возможность выразить не только качества или свойства, имеющие эквиваленты в нейтральных языковых структурах, но и значения, не поддающиеся точной языковой экспликации при использовании нейтральной лексики.

В. С. Пикулю свойственно контрастное изображение действительности, ему чужда недоговорённость. Повествование всегда динамично: писатель избегает развёрнутых метафор, сравнений, красочных эпитетов. Описываемые явления и предметы получают ёмкую и лаконичную характеристику: *Узнать же точно, где сейчас Пугачёв и куда направляет он движение своей новой армии, было невозможно: Екатерина отшучивалась, Панин хмуро отмалчивался, Потёмкин грыз ногти.* («Фаворит»)

Динамизм повествованию придают глагольные формы и асиндетон: *Рука поднялась сама по себе: Трушин был повержен на пол здоровенной оплехой. Тут же вскочил, эскалан врезал правителю хорошего леца. Началась драка – самая примитивная, исконно русская, когда все средства хороши. Вокруг них летали стулья, со звоном выпало стекло из шкафа.* («Плевелы»)

Очень употребительны безличные конструкции, в которых деятель мыслится отвлечённо, его роль ограничена: *Керенского уже зачинчало в гулком зените славы:*

*Прийти к истории, пронумерован и скреплен,
и его рисуют – и Бродский, и Ретин.* («Моонзунд»)

Причём под «скрытым субъектом» нередко подразумевается неодушевлённое (море, шторм), даже абстрактное понятие (человеческая глупость, беспечность, русское «авось»), задача которого – подчеркнуть, что события в истории часто развиваются вне зависимости от человеческой воли или желаний.

При создании характера В. С. Пикунь избегает полутонов, его герои (исторические или вымышленные) – всегда исключительные фигуры. Уникальность изображаемых лиц мастерски создаётся описанием, фиксирующим самое важное в герое, его отличительную черту. Например, «всеядность» князя Потёмкина: *После персиков желательны редьки с хреном, а благодать винограда хорошо совмещается с астраханской селедкой.* («Фаворит»)

Никогда не забывая о том, что создаёт историческое повествование, В. С. Пикуль вводит в текст произведений исторические документы, свидетельства современников и очевидцев. При этом автор использует либо цитирование, либо вкладывает документальные факты в уста своих персонажей. Например: *[Алексей Орлов был уверен, что его брат Фёдор погиб при взрыве корабля] ... Алехан Орлов, весь закопчённый, как вобла, оборванный, обгорелый, спустился в буфет корабля и невольно вскрикнул:*

– Федька! Никак, ты? А что делаешь?

– Яшню жарю. Тебе, брат, тоже сготовить?

И сразу же, в подтверждение сказанного, приводятся воспоминания об этом же событии Юрия Долгорукова: *«Нашли Фёдора Орлова – в руке шпага, в другой ложка с яичницей».* («Фаворит»)

Диалоги в романах В. С. Пикуля кратки и насыщены информацией: *Чиновницы со знанием дела ... обругивали либералов, восхваляя правила минувших годов, когда «всё было проще»:*

– Выдерут – и порядок! Куда смотрит Михаил Николаевич? При нём даже спать страшно: в окно влезут и зарежут.

– Вешать надо! Раньше вот вешали, и было спокойнее... («Каторга»)

Слова автора, вводящие прямую речь, всегда передают состояние говорящего: *Уже никто на «Громобое» не боялся смерти, и потому, когда умирающий лейтенант Болотников начал кричать:*

– Я жить хочу! Спасите меня! – это произвело на всех потрясающее впечатление, ибо о жизни никто не думал. («Крейсера»)

Речь персонажа характеризует его как представителя определённой исторической эпохи, для чего писатель использует историзмы и архаизмы (обычно их значение ясно из контекста и не требует специального разъяснения). В. С. Пикуль употребляет варваризмы, когда того требует повествование: *Купил он [Безбородко] себе дом на Ново-Исаакиевской, и, когда его спрашивали, сколько пришлось заплатить за него, отвечал по-татарски: – Чек акче верды (много денег ушло)!..* («Фаворит»)

Диалектизмами писатель практически не пользуется, а вот профессионализмы и термины использует как для характеристики обстановки, так и в речи персонажей: *По кальке боя дёргало самописец одографа, в спиралях амортизаторов долго ещё трясло на затухающей вибрации приборы.* («Моонзунд»). Следует отметить, что в контексте повествования никаких объяснений им автор не даёт.

Литературная коммуникация, каковой в первую очередь являются художественные тексты, – наиболее гармоничный способ общения, способный через текст создать подлинное братство людей. Писатель общается с читателем через повествователя, который «создаёт свой текст, имеющий в качестве главного средства своей структурно-смысловой организации тот или иной способ передачи чужой речемыслительной деятельности... Типология повествовательных форм входит в число тактических приёмов автора» [8, с. 38]. Следовательно, проделанный нами анализ лишь начало в исследовании идиолекта и идиостиля В. С. Пикуля, которого до сих пор не существует, но которого, безусловно, заслуживает этот писатель.

Источники и литература

1. Будагов Р. А. Писатели о языке и язык писателей / Роман Алексеевич Будагов. – М., 1984. – 158 с.
2. Виноградов В. В. Проблема авторства и теория стилей / Виктор Владимирович Виноградов. – М., 1961. – 244 с.
3. Виноградов В. В. О языке художественной прозы: избранные труды / Виктор Владимирович Виноградов. – М., 1980. – 262 с.
4. Ефремов А. Ф. Очерки по изучению языка и стиля писателей / Алексей Фёдорович Ефремов. – М., 1966. – 216 с.
5. Ларин Б. А. Эстетика слова и язык писателя // Избранные статьи / Борис Александрович Ларин. – М., 1974. – 118 с.
6. Литературный энциклопедический словарь под ред. В. М. Кожевникова и П. А. Николаева / В. М. Кожевников и П. А. Николаев. – М.: Советская энциклопедия, 1987. – 752 с.
7. Пикуль В. С. Избранные романы / Валентин Саввич Пикуль. – М.: Современник, 1993. – 346 с.
8. Попова Е. А. Коммуникативные аспекты литературного нарратива / Елена Александровна Попова. – Елец: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук, 2002. – 41 с.

УДК 811.161.2'335

Спільнік Т. М.

СПОСОБИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЙ КОМПОНЕНТІВ «ОСНОВНА ПРИЧИНА І НАСЛІДОК» У КОНСТРУКЦІЯХ ЗІ СПОЛУЧНИКОМ *ТИМ БІЛЬШЕ ЩО*

В статті представлені способи вираження компонентів «основна причина» і «наслідок» в складнопідрядних реченнях з союзом *тем більше що*. Установлено, що характер плану вираження компонента «наслідок» залежить від способу вираження компонента «основна причина». Виявлено, що компонент «основна причина» може виражатися непередикативною одиницею, виступати окремою передикативною одиницею, а також бути понятною з контекста.

Ключевые слова: основная причина, следствие, союз *тем больше что*.

У статті виявлено способи вираження компонентів «основна причина» та «наслідок» в складнопідрядних реченнях зі сполучником *тим більше що*. Встановлено, що характер плану вираження компонента «наслідок» залежить від способу вираження компонента «основна причина». З'ясовано, що компонент «основна причина» може виражатися непередикативною одиницею, виступати окремою передикативною одиницею, а також бути зрозумілою з контексту.

Ключові слова: основна причина, наслідок, сполучник *тим більше що*.

Ways of expression of the components «main reason» and «consequence» in compound sentences with the conjunction *the more so because* are presented in the article. The author sets out that the character of representation of the component «consequence» depends on the way of expression of the component «main reason». The article highlights that the component «main reason» can be expressed by a non-predicative unit, a separate predicative unit as well as be comprehensible from the context.

Key words: main reason, consequence, conjunction *the more so because*.

Складнопідрядні речення зі сполучником *тим більше що* не були в україністиці об'єктом спеціального дослідження. У роботах загального характеру, де їм приділено увагу (граматиках, навчальних посібниках), вони розглядаються серед складнопідрядних причинових речень. При цьому відсутні праці, у яких з повнотою і детальністю було б описано особливості цих конструкцій. Разом із тим детальне вивчення їх структурних та семантичних особливостей сприяло б подальшій розробці питань структурно-семантичної організації складнопідрядного речення.

Аналіз синтаксичних праць доводить, що на думку більшості дослідників, підрядна частина, яку приєднує сполучник *тим більше що* до головної частини, вказує на додаткову причину [2; 3; 4].

Слушною є думка, висловлена Л. М. Байдуж. Досліджуючи складнопідрядні речення зі сполучником *тем більше що* в російській мові, автор зауважує, що семантична структура цих конструкцій складається з трьох

компонентів: основної причини, наслідку та додаткової причини. Л. М. Байдуж зазначає, що лише стосовно основної причини зміст компонента зі сполучником *тем більше що* й може бути осмислений як причина додаткова [1].

У роботі складні конструкції зі сполучником *тим більше що* осмислені як такі, що складаються з трьох пропозицій: основної причини, наслідку та додаткової причини.

Зважаючи на те, що згадані конструкції залишаються недостатньо вивченим в українському мовознавстві, метою статті є виявлення способів репрезентації компонентів «основна причина» та «наслідок» у складнопідрядних реченнях причини зі сполучником *тим більше що*.

Аналіз прикладів доводить, що в складнопідрядних причинових реченнях спосіб вираження компонента «додаткова причина» є стабільним: предикативна одиниця, яку приєднує сполучник *тим більше що*. Варіювання плану вираження цих конструкцій визначається головним чином способом вираження їх компонента «основна причина», від якого, у свою чергу, залежить і характер плану вираження компонента «наслідок».

Складнопідрядні речення причини, у яких компоненти «основна причина» і «наслідок» представлені певним відрізком тексту, так би мовити, явним способом, можна розподілити на дві групи. До першої групи входять конструкції, у яких основна причина виражається непередикативною одиницею. У такому разі структура речення залишається формально двочленною, тоді як семантично вона є тричленною: головна частина, що виражає наслідок, обов'язково виявляється ускладненою. Ця ускладненість може бути пов'язана із наявністю однорідних присудків, які поєднані сполучником *і*. Ілюстрацією до цього можуть слугувати конструкції, у яких компонент «додаткова причина» є парцельованим (у конструкціях підкреслений план вираження компонента «основна причина»): *Та згодом звикнув (пити чай – С. Т.) і залюбки сьорбав зелений кок-чай. Тим більше, що він не тільки спразу вгамовував, а й наповнював завжди голодний мій шлунок; [Хоч не раз чув од стрічних мисливців, що справжнє полювання не тут, а в Розозівці і нижче: там крижнів – як мух, а од дрібнішого птаства хоч прикладом одмахуєш – так, на мишку й лізуть.] але я вже давно знав ціну таким побрехенькам і не брав їх на віру. Тим більше що завжди був байдужий до мисливських трофеїв...* (з творів А. Дімарова).

Основна причина може виражатися невідокремленими членами речення, а саме обставиною **причини**, наприклад: *[Ми старі, нам скарби ні до чого...] А ось селу нашою, а відтак людям села у цій повоєнній скруті скарб не завадив би. Тим більше, що ви маєте намір оновити Злоту Долину, життя в Золотій Долині (Д. Міщенко); часу: [В році 1894 я закінчив середню школу і з одним товаришем поїхав до Львова, щоб подивитися на крайову виставу, яка втім році саме відбувалася.] При тій нагоді ми постановили відвідати Франка, – тим більше, що я мав вирівняти рахунки з кольпортажу його книжок, який я серед учнів провадив (Ю. Дроздовський).* Причинний зміст у цих конструкціях можна більш наочно представити, трансформувавши їх, пор.: *Людям села скарб не завадив би, бо вони перебувають у повоєнній скруті. Тим більше, що ви маєте намір оновити Злоту Долину; Ми постановили відвідати Франка, бо мали нагоду, тим більше, що я мав вирівняти рахунки з кольпортажу його книжок.*

Основна причина в конструкції може бути виражена і відокремленими членами речення, зокрема відокремленою обставиною **причини**, як у реченні *[Вслід за маврусіями збунтувалося й власне військо:] солдати, нижчі чини окупаційної армії, вважаючи себе переможцями, не без підстав претендували на земельні ділянки у відвоєнованій країні, тим паче, що багато хто з них встиг побратися із вдовами, сестрами та доньками вандалів, що загинули в січах з візантійцями і мали на ті землі ще й право законних спадкоємців (Д. Міщенко), пор.: Солдати претендували на земельні ділянки у відвоєнованій країні, бо вважали себе переможцями, тим паче, що багато хто з них встиг побратися із вдовами, сестрами та доньками вандалів...; відокремленим **означенням**, наприклад: *[Ми ледве дочекалися, доки мама розв'яже хустку, скине пальто.] Червона, приємно холодна з морозу, вона здавалася нам іншою, не буденною мамою, яку ми звикли бачити щодня. Тим більше, що поруч із нею стояла таємнича корзина (А. Дімаров), пор.: Мама була червона, приємно холодна з морозу, тому вона здавалася нам іншою, не буденною мамою. Тим більше, що поруч із нею стояла таємнича корзина; відокремленою **прикладкою**: *[Про ті розіграші нині розповідають легенди, вони обростають все новими й новими деталями.] і я, їх безпосередній учасник, поспішаю відповісти на депутатський Ваш запит, Миколо Григоровичу, кількома такими історіями. Тим більше, що ви погрожуєте звернутися до Конституційного Суду, якщо я промовчу (А. Дімаров), пор.: Я поспішаю відповісти на депутатський Ваш запит, бо я був безпосередній учасник розіграшів. Тим більше, що ви погрожуєте звернутися до Конституційного Суду, якщо я промовчу.***

У такій конструкції, як *Старанність її (Наталі – С. Т.) тишила серце, тим паче, що й Наталі, з усього видно, приємно почувати себе своєю у нашої хаті (Д. Міщенко)*, основна причина входить до змісту першої предикативної частини як номіналізація. Каузативна лексема *тишити* вказує на те, що спокій на душі (серце було втішене) спричинений саме старанністю дівчини. Щодо змісту другої частини конструкції, то він розуміється як такий, що відповідає критерію достатності, пор.: *Серце було втішене, бо Наталія старалася, тим паче, що і її приємно почувати себе своєю у нашої хаті.*

Другу групу утворюють конструкції, у яких основна причина представлена предикативною одиницею. Іншими словами, компоненти «основна причина» і «наслідок» виражаються різними предикативними одиницями, які пов'язані між собою сурядним, підрядним або безсполучниковим зв'язком.

За **сурядного** зв'язку в причинових конструкціях компоненти будуються лише за схемою «основна причина» – «наслідок» – «додаткова причина». Це пояснюється тим, що в складносурядних реченнях наслідок може вказуватися лише в тій предикативній частині, яку приєднує сурядний сполучник. Причинний відтінок значення створюється конкретним наповненням предикативних частин. Однак та предикативна частина, що виражає наслідок, може містити також лексичні показники наслідкового значення, наприклад, анафоричні елементи *тому, тож*: *Цей тренаж проходить цілком задовільно, і сер Грегор був цілком певний за свою перемогу, тим паче, що всі його партнери були молодші від нього чином і, певна річ, не зможуть перемогти свого начальника (Ю. Смолич); [Однак ця хвилина «Мітчина» кар'єра не пропала безслідно.] – цей колишній маєстат і слава давали йому право тепер поводитись досить вільно, і може тому його перчені словечка й вибрики минали йому безкарно. Тим більше, що, зрештою, й невідомо ж, для чого він ті вибрики робить і терпкі слова говорить (І. Багрянний); [В Ольги поселилася мениха сестра Килина.] руське пухке дівча зі світлим очима допомагало глядіти дітей, тож і йому щось треба (купути на гостинець – С. Т.). Тим більше, що воно щоразу з таким інтересом дивилося на нього, Степана, з пильною увагою прислухалося до розмови братів (А. Дрофань).*

Із погляду порядку розташування компонентів, у яких виражаються наслідок і основна причина, за **безсполучникового** зв'язку ці конструкції реалізують такі варіанти, як основна причина – наслідок – додаткова причина і наслідок – основна причина – додаткова причина, наприклад: *Б. Грінченко, як добре знайий український літератор, зацікавлює своєю творчістю, редакція вважає за доцільне умістити справді широку критико-біографічну статтю про його поетичні твори, тим паче, що в цій статті висловлюється декілька загальних положень стосовно української лірики взагалі (з журналу); [«Спекулянт» – вирішив одразу Світличний.] але господаря не цікав: його справа пожежі гасити, а не ловити спекулянтів. Тим більше, що хазяїни були людьми привітними, запобігливими навіть і ні в чому не відмовляли своїм квартирантам (А. Дімаров).*

У конструкціях, де компоненти «основна причина» і «наслідок» пов'язані підрядним зв'язком, основна причина може бути виражена підрядним **причини**: *Не міг читати далі. **Бо там були якісь легенькі суніви.** [а так уже хотілось чогось твердого, певного!]* **Тим паче** знав, *що та «бумага» вже в штабі корпусу й що в ній таки є воля* (В. Шевчук), а також підрядними **означальним, умови, часу**. Причинний зміст підрядних частин у таких конструкціях убачається при їх трансформації: *Борги за квартиру, **які накопичилися за сім років**, необхідно сплатити, **тим більше, що** після реєстрації права власності на квартиру Ви збираєтеся її продати* (з газети), пор.: *Борги за квартиру необхідно сплатити, **бо** це борги за сім років, **тим більше, що** ... Ви збираєтеся її продати; [Табличка, прикріплена двома шурупами до нерухомої половини дверей, що вели до його (Куцевича – С. Т.) кабінету, стала візитною картою. Її звичайно не покладаєш у кишеню.] Але **коли** існує така, **то** кишенькові виготовити легко. **Тим більше, що** їх уже замовила секретарка* (Н. Рибак), пор.: *Існує візитна картка на дверях кабінету, **тому** кишенькові візитні картки за її аналогією виготовити легко. **Тим більше, що** їх уже замовила секретарка; **Після того, як** банда була розгромлена, Оксен помітно охолов до неспокійного довіра, **тим більше, що** ніяк не міг забути йому в чужі руки відданого золотого годинника* (А. Дімаров), пор.: *Оксен помітно охолов до неспокійного довіра, **бо** банда була розгромлена, **тим більше, що** ніяк не міг забути йому в чужі руки відданого золотого годинника.*

Основна причина може також виражатися головною частиною асиметричних **займенниково-співвідносних** речень з корелятами кількісного значення: *[«Поле» починається за нашим наметом, з огляду на малочисельність футбольної команди, в ній лише одні ворота, позначені двома валунами.] **довкола ж стирчить стільки каміння, що** я кожного разу дивуюсь, як оці футболісти досі не лишилися ніг. **Тим більше, що**, жаліючи взуття, грають всі, як один, босоніж: страшно дивитись, коли вони б'ють по м'ячу, що застряв між камінням* (А. Дімаров), пор.: *Я кожного разу дивуюсь, як оці футболісти досі не лишилися ніг, **бо** довкола стирчить багато каміння. **Тим більше, що**, жаліючи взуття, грають всі, як один, босоніж.*

Така систематизація способів вираження компонента «основна причина» в складнопідрядних конструкціях є необхідною для вирішення питання про специфіку конструктивних властивостей сполучника **тим більше, що**, оскільки дозволяє представити всю сукупність засобів вираження компонента «основна причина», що допускає цей сполучник. Так, виходячи із прикладів, можна констатувати, що сполучник **тим більше, що** не накладає обмежень на спосіб вираження компонента «основна причина» у конструкціях, які він формує.

Особливими способами вираження компонентів «основна причина» і «наслідок» є такі, що реалізуються в межах конструкцій, які утворюють текст. Під терміном «текст» розуміється поєднання двох або декількох тісно пов'язаних за змістом речень, які роз'єднані крапкою. У одному з таких речень може вказуватись причина, а в іншому – зумовлений цією причиною наслідок. Як приклади можна навести конструкції *Він* (Герман – С. Т.) *переживав ще тиждень – нічого не чувати. Тоді він рішився їхати додів, **тим більше, що** діла кликали його до Борислава* (І. Франко); *[Минув місяць або, може, й більш.] тяжкі сцени у сім'ї постійно повторювались. Безталанний В. Забіла жив у розпуці, **тим більше, що** його на приказ Михайла Васильовича перестали приймати до себе, [і він те й діло, що їздив на своєму коні навкруг маєтності Б-их]* (І. Франко).

Основна причина і наслідок можуть бути виражені в межах однієї предикативної одиниці. Це конструкції з каузативними дієслівними лексемами типу *зворушити, вплинути, створити, зумовити* та т. ін. при займенниковій лексемі *це*, що вказує на основну причину, про яку йшлося раніше, наприклад: *[Хлопці приїхали привітати його з днем народження.] **Це зворушило** Дмитра Івановича, **то більше**, він знав, що тут не було підлабузництва, намагання сподобатися начальству – всі троє на таке були просто нездатні* (Ю. Мушкетик); *[Вони (демократичні рухи – С. Т.) несуть у собі значний загальнодемократичний і гуманістичний потенціал.] **А це створює** об'єктивні передумови для зближення і взаємопереплетення рухів. **Тим більше, що** кінцева мета кожного демократичного руху – вплив на політику уряду (з підручника); *[Має бути спільна відповідальність за країну, за стан справ у ній, і то за найвищими мірками й вимогами. А цього у нас, на превеликий жаль, якраз і немає.] **Саме це і вплинуло** остаточно на моє рішення очолити виборчий блок. **Тим більше, що** я не представляю жодної з партій* (з газети).*

Звертають на себе увагу конструкції із описовим способом вираження компонента «основна причина». Сутність цього способу полягає в тому, що основна причина вже не виражається якоюсь певною конструкцією, а стає зрозумілою із описаної ситуації, так би мовити, розчиняється в ній. Характерною ознакою конструкцій цього типу є те, що вони виступають несамодостатніми, – будучи вилученими з тексту, такі конструкції залишаються незавершеними за змістом. Разом із тим у тексті основна причина завжди є зрозумілою, хоча іноді і не формулюється конкретно, наприклад: *[Федір аж закректав од досади і подивився знову у бік міста, на асфальт, і одразу ж помітив на ньому якийсь рух: з-за обриву, з отієї рудой чорнильної плями виповзала якась мовби ниточка.] Підводи? Машини? – важко було розібрати. **Тим більше** не можна було розгледіти, наші то рухаються чи, може, й ворог* (А. Дімаров);

[– Ходімо краще до нас, у нас сьогодні варилось щось смачненьке, круп'янку мама смажила, а комусь же її треба з'їсти?]

У Харитона аж перевернулось щось усередині. Круп'янку він обожнював. Але йому не дуже хотілося потрапити на очі тітці Тоньці. Яриська по очах збагнула причину його вагання, схитрувала й тут.

– А мамі, здається, вдома не має, вони з татом, мабуть, у ліс поїхали, весна, роботи багато, а обід у печі холодне.]

*Харитон зважився. **Тим більше, що** уявив собі приємну прогулянку з Яриською по березовому гаю, [соку березового вин'є і взагалі товариство дівчинки йому було наймиліше за будь-яке інше]* (Ю. Збанацький).

Таким чином, компонент «основна причина» в складнопідрядних причинних конструкціях зі сполучником **тим більше, що** може виражатися непередикативною одиницею, у такому разі вона функціонує в межах однієї предикативної частини разом із компонентом «наслідок», виступати окремою предикативною одиницею, а також бути зрозумілою із попереднього контексту.

Джерела та література

1. Байдуж Л. М. О месте конструкций с союзом *тем более что* в системе средств выражения причинно-следственных отношений / Л. М. Байдуж // Средства выражения синтаксических связей в сложном предложении. – 1987. – С. 153-162.
2. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови: [навч. посібник] / М. У. Каранська. – К.: НМК ВО, 1992. – 400 с.
3. Крючков С. Е., Максимов Л. Ю. Современный русский язык. Синтаксис сложного предложения / С. Е. Крючков, Л. Ю. Максимов. – М.: Просвещение, 1977. – 192 с.
4. Слинко І. І. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: [навч. посібник] / І. І. Слинко, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К.: Вища шк., 1994. – 670 с.

ВЕРБАТИВНИЙ І АДВЕРБІАЛЬНИЙ БЛОКИ ПЕРШОГО СТУПЕНЯ ПОХІДНОСТІ СЛОВОТВІРНОГО ГНІЗДА З ВЕРШИННИМ СОМАТИЗМОМ ГОЛОВА

Произведён анализ вербативного и адвербиального блоков первой степени производности словообразовательного гнезда с вершинным соматизмом *голова*. Исследованы их мотивационные особенности, определены способы словообразования, словообразовательные значения, принадлежность к соответствующим словообразовательным категориям, установлены типы ЛСВ вершины, актуализованные в исследуемых дериватах, определены общие словообразовательные тенденции, репрезентуемые ими.

Ключевые слова: дериват, лексико-семантический вариант, словообразовательное значение, ступень производности, производящее слово.

Проаналізовано вербативний і адвербіальний блоки дериватів I ступеня похідності словотвірного гнізда з вершинним соматизмом *голова*. Досліджено їхні мотиваційні особливості, визначено способи творення, словотвірні значення, належність до відповідних словотвірних категорій, з'ясовано типи ЛСВ вершини, актуалізовані в досліджуваних дериватах, виявлено загальні словотвірні тенденції, які вони репрезентують.

Ключові слова: дериват, лексико-семантичний варіант, словотвірне значення, ступінь похідності, твірне слово.

In this article was analyzed verbative and adverbial blocks of the first degree of derivation of the word-formation nest with peak somatic *golova* (head). Was investigated their motivational special features, defined methods of creation, structural word-formation significances, belonging to the conformable word-formation categories, defines the types of LSV peak, actualized in the investigated derivatives, found common word-formation tendencies which they represent.

Key words: derivate, lexical-semantic variant, word-formation importance, degree of derivation, word-formation nest.

До питань, що потребують систематичного наукового розроблення, належить подальше опрацювання найважливіших комплексних одиниць дериваційної системи української мови – словотвірних гнізд (далі – СГ), а також підготовка відповідного словотвірного словника, який відображав би їхню структурно-семантичну організацію і морфологічний аспект дериваційних процесів.

Вивчення СГ в українській дериватології було розпочате у ХХ. ст. Зокрема, І. Коваликом опрацьовані принципи укладання СГ, визначено основні проблеми вивчення їх формально-сміслової структури, обґрунтовано роль кореня у структуруванні гнізда, розроблено оригінальну методику інтерпретації його семантичної структури, вивчено процеси семізації і семемізації у СГ кореня *зелен-* в українській мові. В. Верещако у синхронічному плані досліджено словотвірну структуру афіксальних дериватів, у кореневих морфах яких міститься повноголосне сполучення *-oro-*. М. Голянич вивчала структурно-семантичні особливості, внутрішню валентність елементів словотвірної мікросистеми зі значенням говоріння (деривати з коренями *ГОВОР-*, *КАЗ-* і *МОВ-*). М. Лесюк характеризував формально-семантичну структуру СГ, що мають спільне інваріантне значення руху, визначив типологію цих гнізд. Застосовуючи комплексний підхід у процесі дослідження спільнокореневих слів з позицій їх системності та мотивованості, Г. Василевич розглянула у синхронічному плані зв'язки споріднених слів у парадигматиці та синтагматиці, їх структурно-семантичну взаємозумовленість у межах системи СГ з інваріантним значенням мислення. Н. Тишківська шляхом комплексного аналізу словотвірних парадигм характеризувала формально-семантичну структуру СГ зі спільним інваріантним значенням почуття. Активністю у плані дослідження СГ позначений період кінця ХХ – і особливо – початку ХХІ ст. Так, С. Гірняк було описано структурно-семантичні параметри СГ, вершинами яких є дієслова *говорити*, *казати*, *мовити* в українській мові ХІХ – ХХ ст. М. Федурко вперше в українській мові здійснила перспективний (від твірного слова) комплексний аналіз морфологічної специфіки підсистеми відіменникових словотвірних гнізд. О. Дияк уклала СГ з вершинами, що називають метали, характеризувала їхню формально-семантичну структуру, виявила специфіку породжувальної здатності речовинних іменників, які належать до цієї групи, у словотворенні сучасної української мови. Г. Віняр розглянула структуру нових словотвірних гнізд в українській мові. Нові СГ з ключовими словами сучасної доби, нові СГ з онімами в ролі вершин, СГ з вершинами-новозапозиченнями, СГ з вершинами-абревіатурами, СГ з вершинами-неологізмами в сучасних українській і російській мовах розробляв О. Тишов. Що ж до СГ з вершинами-соматизмами, то вони ще не досліджувалися. Отже, *актуальність* пропонованої статті продиктована потребами подальшого вивчення структури СГ в українській мові та створення відповідного словотвірного словника. *Об'єкт дослідження* – вербативний і адвербіальний блоки I ступеня похідності СГ з вершинним соматизмом *голова*. *Мета дослідження* – дати структурно-семантичну характеристику дериватів, що входять до вербативного і адвербіального блоків I ступеня похідності СГ з вершинним соматизмом *голова*.

Як засвідчив наявний матеріал, більша частина дериватів I ступеня похідності СГ з вершиною *голова* належать до субстантивного і ад'єктивного блоків. Водночас вербативний блок формують 2 деривати, адвербіальний – 3.

Дієслова, що входять до словотвірної парадигми (далі – СП) вершинного соматизму *голова*, утворені суфіксальним та префіксально-суфіксальним способами. Вони ілюструють тенденцію, яку демонструє процес формування дієслівних одиниць: поява дієслів відбувається «на базі коренів різного походження: дієслівних, іменних (іменникових, прикметникових, числівникових, займенникових), вигуків (зокрема звуконаслідувальних)» [7, с. 302]. Десубстантив *голов-ува-ти* «бути головою чого-небудь, виконувати обов'язки голови» [3, с. 189] утворився способом суфіксації. У ньому актуалізовано ЛСВ₃ «особа, яка керує зборами, засіданнями» і ЛСВ₄ «керівник установи тощо» твірного іменника *голова*. Цей дериват має словотвірне значення (далі – СЗ) «бути тим, хто названий мотивувальним іменником, виконувати дію, властиву тому, хто названий мотивувальним іменником». У семантичній структурі дієслова *головувати* наявні семи «буттєвість», «особа», «рід занять, професія, спеціальність». Функціональне словотвірне навантаження суфікса *-ува-/-юва-* полягає в тому, що він здійснює транспозицію субстантивної основи до класу дієслів. Основними чинниками у процесах творення дієслів від іменників, що називають осіб за професійною діяльністю, національною (етнічною) належністю, внутрішніми ознаками, соціальним станом (званням) та ін., виступає лексико-семантичне наповнення твірних слів. Такі дієслівні відсубстантиви здійснюють реалізацію потенцій одиниць-мотиваторів згідно зі своїми частининомовними можливостями [1, с. 208-209]. Виразною особливістю дієслів аналізованого типу, яка відрізняє їх від інших акціональних дієслів, є позначення дії, пов'язаної саме з особою, а назви осіб відрізняються від назв конкретних предметів своєю певною мірою пристосованістю до предиктування, до виконання класифікаційної функції, що знаходить свій вияв у такому десубстантиві. Така риса іменника-мотиватора створює передумови для потенційного перетворення субстантива – назви особи на відповідний дієслівний дериват [2, с. 26].

Перехідне дієслово доконаного виду *обез-голов-и-ти* «відрубати, відсікти голову» [3, с. 634] утворилося префіксально-суфіксальним способом. Воно актуалізує ЛСВ₁ твірного слова, репрезентує словотвірну категорію (далі – СК) назва дії, спрямованої на позбавлення чогось, і має СЗ «позбавити того, що назване твірною основою». Як стверджує М. Плющ, дієслівні префіксально-суфіксальні утворення від іменних основ нечисленні. Що ж до префікса *обез-*, який виділяється в дериваційній структурі деривата *обезголовити*, дослідниця вважає: відповідником

російського префікса *обез-* (*обездоли́ть, обезкрови́ть*) виступає український *зне-* (*знеси́лити, знекрови́ти*), проте зрідка префікс *обез-* може виступати і в українській мові (*обезлюдни́ти, обезболюва́ти*) [4, с. 52]. Щоправда в пізніших своїх дослідженнях лінгвіст констатує: відсубстантивні дієслова з суфіксом *-и-*, призначенням якого виступає переведення іменникової основи в дієслово, та префікса, приєднання якого до твірної основи приводить до виникнення в утворюваному слові додаткових значень, в сучасній українській мові є найпродуктивнішими, а СТ «*обез-* + субстантивна основа + *-и-*» належить до основних [8, с. 223].

Особливістю прислівника як лексико-граматичного класу в дериваційному аспекті виступає той факт, що до нього входять здебільшого похідні одиниці, утворені від інших частин мови. Через це прислівники поділяють на мотивовані і немотивовані [10, с. 491]. Ще однією особливістю прислівників є факт успадкування українською мовою з давньоруської значної частини прислівників, лексично і граматично співвідносних із субстантивами, та подальше поповнення цієї частини мови новими одиницями такого типу [8, с. 226].

Адвербіальний відсубстантив *наголову* «зовсім, повністю, цілком» (фраз. **розгромити (розбити наголову – розгромити, розбити повністю, ущент)** [9, с. 392] утворився префіксально-суфіксальним способом: *на-голову-у* [5, с. 218]. Він належить до розряду міри і ступеня та репрезентує один зі структурно-морфологічних типів прислівників, співвідносних з іменниками в непрямих відмінках з прийменниками. Зокрема, це – другий тип, структурна модель якого є такою «прийменник (у (в), на, за, над, під, по, через) + Sub^{знах. відм.}» [7, с. 450]: *умить, наперед, заміж, надвечір, підряд, повік* тощо. Ця співвідносність має визначальний характер у процесах формування дериваційної структури такого прислівника: *на-половину-у* (< половин-а), *на-силу-у* (< сил-а) [11, с. 111]. У процесі міжчастиномовної (міжкатегоріальної) транспозиції прийменниково-іменникової конструкції *на голову* прийменник трансформується у префіксальну морфему, а скам'яніла флексія, наявність якої у новоутвореному слові має надлишковий характер, формально займає позицію суфікса, тому позиціонування деривата *на-голову-у* як утвореного префіксально-суфіксальним способом має до певної міри умовний (формальний) характер. СЗ аналізованої одиниці можна кваліфікувати як ідіоматичне, оскільки формальні компоненти цього деривата «не беруть участі у формуванні його семантики» [6, с. 173].

Синонімічні деривати *сторч-голов* «1. Униз головою. 2. Дуже швидко; стрімголов» [3, с. 1201] і *стрім-голов* «1. Дуже швидко, прозогом. **Син. стрілою, кулею. Летіти стрімголов.** 2. Вниз головою, сторч головою» [9, с. 669] мають однакову дериваційну структуру і належать до прислівникового розряду способу дії. Синонімічність цих слів на рівні семантичної структури має обернено пропорційний характер: ЛСВ₁ *сторчголов* дорівнює ЛСВ₂ *стрімголов*, ЛСВ₂ *сторчголов* дорівнює ЛСВ₁ *стрімголов*. У дериваті *сторчголов* відбувається актуалізація ЛСВ₂ прислівника *сторч* «2. Униз головою. // Передньою, верхньою частиною вниз. **** Сторч головою:** а) униз головою; б) дуже швидко; стрімголов» [3, с. 1200-1201] та ЛСВ₁ вершини СП *голова*. Водночас зіставлення семантичних структур деривата *сторчголов* та фразеологічного сполучення *сторч головою* (вони мають по два ідентичних ЛСВ) дає підстави для припущення про мотиваційні зв'язки між фразеологізмом та композитом. Тотожність семантики двох згаданих одиниць засвідчує факт мовної компресії (згортання) сполучення слів до однослівної назви і виникнення усиченого (скомпресованого) варіанта фразеологізму: *сторчголов* < *сторч головою*. Тобто шляхом деривації здійснюється міжкатегоріальне транспозиційне «переоформлення»: семантика словосполучення набуває форми адвербіальної однослівної назви.

У результаті виникнення деривата *стрімголов* відбувається актуалізація ЛСВ₁ «майже прямовисний, крутий. **Ант. Пологий. Стрімкий схил**» і ЛСВ₂ «який відзначається великою швидкістю, динамічністю (про рух, яку-небудь дію, процес). **Стрімкий політ ластівки**» прикметника *стрімкий* [9, с. 669] та ЛСВ₁ вершини СП *голова*. Протікання процесу формування деривата *стрімголов* лежить у руслі загальних тенденцій, що діють у системі формування лексико-граматичного розряду прислівників. Відповідне системне явище Л. Коломієць характеризує так: «за типом одноосновних прислівників, що виникли на базі форми знахідного відмінка однини іменника (або субстантивованого прикметника) у поєднанні з прийменником (типу *вздовж, уперек, вишир* і под.), утворилися складні прислівники з першою прикметниковою або числівниковою і другою іменниковою основами *голіруч, обіруч, босоніж, стрімголов*» [7, с. 461].

Отже, вербальний і адвербіальний блоки першого ступеня похідності СГ з вершинним соматизмом *голова* формуються незначною кількістю похідних, що засвідчує тенденцію до породження твірним словом дериватів більшою мірою субстантивної та ад'єктивної семантики, у чому знаходять своє відображення особливості концептуалізаційного погляду українського етносу на довколишній світ. Дослідження структури СГ продовжує залишатися перспективним напрямком наукової діяльності через нерозробленість багатьох ділянок словотвірної підсистеми у гніздовому аспекті (у тому числі – і щодо гнізд із соматичним вершинним компонентом).

Джерела та література

1. Валюх З. Вербальний блок словотвірної парадигми іменників – назв осіб в українській мові / З. Валюх // Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія. – Випуск XV-XVIII. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2007. – С. 208-212.
2. Валюх З. Іменників української мови як база дієслівного словотворення / З. Валюх // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика». – Вип. 8. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2008. – С. 25-143.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. Бусел В. Т.]. – К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
4. Плющ М. Я. Словотворення та вивчення його в школі / Марія Яківна Плющ. – К.: Радянська школа, 1969. – 132 с.
5. Словник українських морфем: понад 45 000 / [уклад. Полюга Л. М.]. – [вид. 3-є, допов. і виправ.]. – К.: Довіра, 2009. – 554 с. – (Словники України).
6. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / [авт.-уклад. Селіванова О. О.]. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – 716 с.
7. Сучасна українська літературна мова: Морфологія / [І. І. Ковалик, Д. Х. Баранник, І. Г. Матвіяє та ін.]; за заг. ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1969. – 582 с.
8. Сучасна українська літературна мова: підручник / [А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.]. – К.: Вища школа, 1993. – 366 с.
9. Тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. Л. П. Коврига та ін.]; за ред. В. С. Калашника. – Харків: Белкар-книга, 205. – 800 с.
10. Українська мова: Енциклопедія / [редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – 752 с.
11. Українсько-російський словотворчий словник / [уклад. Сікорська З. С.]. – К.: Рад. шк., 1985. – 188 с.

НЕВЕРБАЛЬНІ КОМПОНЕНТИ КОМУНІКАЦІЙ В ДИСКУРСІ АНТИУТОПІЇ

Стаття присвячена проблемі аналізу дискурсу антиутопії, ґрунтованого на методології та стратегіях когнітивної лінгвістики і антропоцентричному підході до аналізу мовних явищ. Автор пропонує результати дослідження англійського, українського і російського дискурсу антиутопії з позиції невербальної комунікації.

Ключевые слова: дискурс антиутопии, акустические средства, оптические средства, проксемические средства, силенциальный компонент.

Статтю присвячено проблемі аналізу дискурсу антиутопії, що базується на методології та стратегіях когнітивної лінгвістики і антропоцентричному підході до аналізу мовних явищ. Автор пропонує результати дослідження англійського, українського і російського дискурсу антиутопії з позиції невербальної комунікації.

Ключові слова: дискурс антиутопії, акустичні засоби, оптичні засоби, проксемічні засоби, сіленціальний компонент.

The article is dedicated to the problem of anti-utopia discourse which is based on the communicative linguistics methodology and strategies and anthropocentric approach to the language phenomenon analysis. The author highlights the results of the research of English, Ukrainian and Russian discourse of anti-utopia from the point of view of non-verbal communication.

Key words: discourse of anti-utopia, acoustic means, optical means, proxemic means, communicative silence.

Стаття продовжує цикл публікацій з питання аналізу особливостей спілкування в антиутопії. **Мета** цієї статті визначити та диференціювати невербальні засоби спілкування, що впливають на характер протікання комунікативного процесу. Оскільки дискурс розглядається як комунікативна дія в поєднанні з вербальними та невербальними компонентами, **актуальним** є питання вивчення невербальних компонентів комунікації в межах когнітивно-дискурсивної парадигми знання. **Об'єктом** вивчення в даній статті є сукупність номінацій невербальних маркерів в англійському, українському і російському дискурсі антиутопії. **Матеріалом** дослідження слугують контексти, які містять мовленнєві ситуації спілкування в тоталітарному суспільстві, змодельованому в дискурсі антиутопії. Ці контексти виокремлено методом суцільної вибірки із художніх творів жанру антиутопії британських, американських, українських і російських авторів двадцятого сторіччя.

Невербальні компоненти комунікації є невід'ємною частиною спілкування, тому що мовлення не може бути позбавленим семантики жестів, міміки, поглядів, рухів тіла, інтонації тощо [1, с. 241]. Беручи до уваги основні характеристики невербальних засобів (рух, простір, час) та базові системи їх відображення і сприйняття (зорова й акустична), традиційно виділяють такі класи невербальних комунікативних компонентів: 1) кінесичні комунікативні компоненти (жестові: рух руками, пальцями рук, плечима, головою, ногами, усім тілом; мімічні: рух ротом, бровами, очима, вираз обличчя загалом); 2) проксемічні комунікативні компоненти (відстань між комунікантами під час спілкування, комунікативно значущі зміни особистого простору комунікантів); 3) просодичні комунікативні компоненти (інтонаційне оформлення вербальних висловлень). Даючи характеристику невербальним компонентам комунікації, Р. Дж. Харпер відзначає як одну з провідних якостей те, що практично неможливо уникнути їх використання в процесі інтеракції [2, с. 45].

У дискурсі антиутопії невербальна комунікація є важливим позалінгвальним чинником, який має велику персуазивність і, як результат, емоційний вплив на свідомість адресата. Посилений інтерес до невербальних засобів дискурсу антиутопії зумовлюється не лише завданнями нашого дослідження, але й увагою, яку лінгвістика приділяє невербальним компонентам комунікації, зокрема їх місцю в процесі комунікативної взаємодії.

Отримання інформації в повному обсязі можливе лише за обов'язкового врахування семантики невербальних компонентів: «У межах невербального каналу через акустику слухач отримує до дев'яти категорій інформації про мовця» [3, с. 4]. За Г. В. Колшанським, система мовленнєвого спілкування має двоканальну систему й складається з «лінгвістичного (мовленнєвого, вербального) й екстралінгвістичного (немовного, невербального) каналів чи шляхів спілкування» [4, с. 15]. Під невербальними засобами спілкування розуміють «елементи комунікативного коду, які мають немовну (але знакову) природу й разом із засобами мовного коду служать для творення, передачі й сприйняття повідомлень» [5, с. 59]. Невербальні засоби передачі думок та почуттів є одними з найважливіших для досягнення впливу на слухачів.

Дослідження невербальних компонентів у дискурсі антиутопії дозволило визначити, що мовці можуть використовувати різні акустичні (екстралінгвістичні, просодичні) та оптичні (кінесичні, проксемічні, візуальні) засоби невербального спілкування. Найбільш різноманітними виявилися невербальні засоби спілкування в українській (7 засобів) та в російській мовах (6 засобів). Дещо менша кількість невербальних засобів зафіксована в англійському дискурсі антиутопії. У результаті аналізу мовного матеріалу у трьох мовах набору спостерігається повний збіг таких невербальних засобів спілкування, як *тон голосу* та *мовчання*. В умовах спілкування важливу роль відіграє підвищення тону голосу, що є характеристикою некооперативної комунікації. Такий невербальний компонент використовується комунікантами для здійснення впливу на партнера по комунікації (див. прикл. [1; 2; 3]): [1] «Comrades,» he *said quietly*. «Do you know the enemy who has come in the night and overthrown our windmill? he *suddenly roared in a voice of thunder*. «Snowball has done this thing» (Orw 2). Мета представника влади за допомогою спокійного, а потім підвищеного тону голосу переконати громадян, що вони повинні бути дуже пильними до ворогів суспільства; [2] «*Выжить! – гремел глеткинський голос. – Оплот Революции надо было сохранить во что бы то ни стало, ценой любых жертв... от глеткинского голоса он укрывается не мог. Глеткинский голос, ввинчиваясь в уши, сверлил, долбил с двух сторон воспаленный череп*» (Кест). У російській мові тон голосу комуніканта характеризується як підвищений, що підсилює тиск на партнера по комунікації і змушує його прийняти обвинувачення в зраді партії й народу; [3] „Щойно тепер ви побачите, що то таке – *слідство! Ясно? – і збавив тон до тихого, єхидного, глумливого: – Коли б ви знали, що в цім «ділі» – ви б на колінах поповзли. І не корчили б з себе героя*» (Багр 1). В українській мові пониження тону голосу використовується з метою вплинути на свідомість адресата, викликати в нього страх, тривогу, збентежити його.

Засобом реалізації психологічного тиску є такий екстралінгвістичний компонент комунікації, як *мовчання*, яке є синтезом ментального та емоційного [6, с. 20]. Цей невербальний компонент доцільно кваліфікувати як комунікативно-значущий, оскільки завдяки сіленціальному компоненту передається конкретна інформація від відправника до отримувача [7]. Комунікант підкреслює мовчанням свій вищий статус, обурення, гнів. Сіленціальний компонент комунікації спостерігається в трьох мовах в дискурсі антиутопії (див. прикл. [4; 5; 6]): [4] «All her rebelliousness, her deceit, her folly – has been burned out of her. «You tortured her?» O'Brien *left this unanswered*» (Orw 1); [5] «*Великін зімкнув щелепи й нічого не сказав. Підійшов до Андрія, постояв перед ним, міряючи його поглядом з голови до п'ят. І враз з усього маху вдарив в обличчя. Враз народа!!*» (Багр 1); [6] «*Вы были неправы, и вас ждет расплата, товарищ Рубашов. Глеткин замолчал, и пододвинул к Рубашову последние листы его Дела и положил рядом свою ручку*» (Кест). У наведених розмовах сіленціальний компонент, що супроводжується додатковими компонентами невербальної комунікації, вказує на небажання адресанта продовжувати розмову і примусити адресата виконати його наказ.

Спільними засобами невербального спілкування, які властиві українському та російському дискурсу антиутопії є вживання *жестових кінетичних* компонентів (а саме рухів руками, пальцями), що використовуються з метою інтенсифікації мовного впливу (див. прикл. [7; 8]): [7] «вы тоже? я очнулся, я увидел: рука двинулась стопудово – медленно поползла – на меня уставился палец... Я спрашиваю: о чем люди – с самых пеленок – молились? О том, чтобы кто-нибудь раз навсегда сказал им, что такое счастье... И вот, в тот момент, когда мы уже догнали эту мечту, когда мы схватили ее вот так (Его рука сжалась: если бы в ней был камень — из камня брызнул бы сок), когда уже осталось только осежевать добычу и разделить ее на куски, – в этот самый момент вы – вы» (Зам); [8] «Родину маєш? – запитала фурия... – Яку? – перепитав Андрій. – Ах ти ж!.. (і пішли дивовижні, карколомні епітети й метафори, й истеричний стук кулаком по столу)» (Багр 1). У наведених комунікативних ситуаціях адресанти використовують жести для реалізації емоційно-оцінної функції впливу.

В англійському та українському дискурсі антиутопії спостерігається збіг *мімічних кінетичних* засобів спілкування. Ці компоненти представляють діапазон рухів, що сприймаються органами зору. Зоровим образам зазвичай відводиться провідна роль у створенні актуальної мовної свідомості [8, с. 53-55]. Мімічні рухи (посмішка, погляд, зміна виразу очей, вираз обличчя) підсилюють комунікативний тиск, наприклад (див. прикл. [9; 10]): [9] «What have you done with Julia?» said Winston. O'Brien smiled... 'She betrayed you, Winston. He was bending over Winston. His face looked enormous because of its nearness, and hideously ugly because it was seen from below. Moreover it was filled with a sort of exaltation, a lunatic intensity. Again Winston's heart shrank» (Orw 1); [10] «Чуєте? – новіс слідчий очима значуще на двері, з-за яких чулись стогони. – Отож... Слідчий засміявся презирливо» (Багр 1). Мета адресантів – представників держави – змінити стан думок адресата, примусити його змінити свої переконання. Комунікативний тиск створює міміка комунікантів: посмішка, що демонструє авторитарність, презирство; вираз обличчя, що свідчить про ненависть та жорстокість адресантів; вираз очей, щоб викликати тривогу; постава – нависання над партнером – демонструє домінуюче ставлення до партнера.

Важливим компонентом дискурсу антиутопії виступають *психологічні прийоми* (перевага одного партнера над іншим за яким-небудь параметром впливу), які застосовуються комунікантами для досягнення ілюктивної мети. Цей засіб спілкування є специфічною рисою російського та українського дискурсу антиутопії. У російській мові комунікант використовує слабку психологічну позицію адресата задля досягнення своєї мети – отримання зізнання в державному злочині (див. прикл. [11]): [11] «Я стал допрашивать преступников ночью... ... иногда они – так сказать, случайно – выдели казнь других заключенных» (Кест).

Адресант використовує психологічний (допит уночі, страта людей) та фізичний вплив (знування холодною або гарячою водою). В українській мові психологічний тиск на партнера по комунікації здійснюється за допомогою використання адресантом зовнішніх характеристик, фізичного тиску, що є метою здійснити вплив на адресата і примусити його відчувати страх і зробити потрібні адресанту дії (див. прикл. [12]): [12] «Ну от, – промовив Сергеев – не хотів зі мною жити мирно – маєш тепер іншого слідчого. – Ти глянь, якого тобі чорта дали замість мене! ...перевівши погляд до столу, побачив, що за ним сидить людина дійсно відмінного вигляду. Не подібна, правда, до чорта, але могутньої будови, широкогруда й широкоплеча, з кулачищами, мов глечики, з вольовим, твердим обличчям, з крилатими чорними бровами. Людина сиділа й дивилася мовчки на Андрія. В тім погляді Андрій відчув колосьяну вольову силу, й по ньому перебігла неприємна хвилька – щось подібне до безнадії, смутку» (Багр 1).

Спільними невербальними засобами, що об'єктивуються тільки в англійському та російському дискурсі антиутопії є *візуальні засоби* спілкування. У дискурсі антиутопії представники влади спілкуються з громадянами за допомогою таких невербальних сигналів (портрети, постери, підручники, гроші), впроваджуючи певну ідеологію. Іntenційний вплив супроводжується обов'язковим використанням міміки, жестів, особливостей постави тіла (див. прикл. [13; 14]): [13] «Над крышей киоска был водружен плакат. Плакат изображал рабочего с лицом, выражавшим уверенный оптимизм» (Войн); [14] «A new poster had suddenly appeared all over London. It... represented simply the monstrous figure of a Eurasian soldier, three or four metres high, striding forward with expressionless Mongolian face and enormous boots, a submachine gun pointed from his hip. From whatever angle you looked at the poster, the muzzle of the gun, magnified by the foreshortening, seemed to be pointed straight at you» (Orw 1). Мета такого засобу спілкування – вплив на світогляд адресантів, стан думок, переконань, їхню картину світу. Такий тип комунікації використовується для того, щоб продемонструвати, що не лише слова вождя панівні у вербальному просторі, а й він сам прагне стати супер-знаком, підкоривши реальний фізичний простір. Під супер-знаком розуміють знак масової комунікації, сформований не лише вербальними, але й візуальними засобами [9]. Відтак портрети, постери, розцінювані як аналог діалогічного спілкування, компенсують потребу справжнього спілкування.

Серед просодичних засобів лише в українському дискурсі антиутопії зафіксовано такий засіб спілкування, як *логічний наголос*, який використовується для збільшення комунікативного впливу на партнера по комунікації. Цей чинник вживається для смислового підкреслення найважливішого слова в реченні у конкретній мовленнєвій ситуації [10, с. 530]. У зазначених уривках комуніканти за допомогою смислового наголосу акцентують увагу адресата на ключових словах (див. прикл. [15; 16]): [15] «Даю вам для роздуми на цей раз небагато часу. Дуже небагато часу» (Багр 1); [16] «Тут все, брат, понаписувано правильно... І писали тут, брат, авторитетні люди. Дуже авторитетні люди! Андрієві неприємно занудило під серцем» (Багр 1).

У сугестиві (*Даю вам для роздуми небагато часу*), слідчий робить смисловий наголос на лексемах *небагато часу*, щоб залякати адресата. У фразі (*авторитетні люди*), смисловий наголос на лексемах *авторитетні люди. Дуже авторитетні люди!* з імплікацією погрози.

Як свідчить аналіз мовного матеріалу, найбільш чисельним серед невербальних засобів у дискурсі антиутопії є просодичний компонент (39% в англ.; 35% в укр.; 26% в рос.), а найменш чисельним – екстралінгвістичний компонент (англ. – 13%; укр. – 3%, рос. – 4%). Найбільш репрезентативним просодичним чинником є тон голосу, причинами якого виступають емоційні фактори: гнів, злість, обурення, роздратування та інші сильні почуття. Комуніканти підвищують голос для підсилення тиску на партнера по комунікації, що порушує норми спілкування. Для інтенсифікації комунікативного впливу в дискурсі антиутопії трьох лінгвокультур використовуються кінетичні компоненти невербальної комунікації. Найбільш продуктивним кінетичним компонентом є жестовий чинник (англ. 18%; укр. 20%; рос. 28%), комуніканти користуються жестами для реалізації емоційно-оцінної функції та функції впливу.

Дослідження невербальних маркерів дискурсу антиутопії показало, що найпродуктивнішими засобами невербального спілкування для трьох мов набору є *тон мовлення та сіленціальний компонент*. Спільними невербальними засобами для англійського та російського дискурсу антиутопії є *візуальні компоненти*, для українського та російського дискурсу антиутопії – *психологічні та жестові компоненти*. В англійському та українському дискурсі антиутопії спостерігається ідентичність *мімічних* засобів спілкування. Специфічним для українського дискурсу антиутопії є вживання *логічного наголосу*.

Джерела та література

1. Солошук Л. В. Конфликтно-направленный парентальный диалог как тип дискурса / Л. В. Солошук // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – Х.: Константа, 2000. – № 500. – С. 115-123.
2. Harper R. G. Power, Dominance and Non-verbal Behavior / R. G. Harper. – N.Y., 1985. – P. 49-66.
3. Морозов В. П. Искусство и наука общения: Невербальная коммуникация: [монография] / под общ. ред. В. И. Медведева. – М.: Ин-т психологии РАН, 1998. – 163 с.
4. Колшанский Г. В. Паралингвистика / Г. В. Колшанский. – М.: Наука, 1974. – 81 с.
5. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: [підручник] / Ф. С. Бацевич. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
6. Анохіна Т. О. Графічні позначення мовчання в англомовній художній прозі ХІІ / Т. О. Анохіна // Сучасні проблеми та перспективи дослідження романських і германських мов і літератур: Матеріали другої міжвузівськ. наук. конф. молодих учених / Відп. ред. Каліушенко В. Д. – Донецьк: ДонНУ, 2004. – С. 19-21.
7. Стернин И. А. Русское коммуникативное поведение и толерантность / И. А. Стернин // Проблема национальной идентичности в культуре и образовании России и Запада: [материалы научной конференции]. – В 2-х т. – Т. 1 – Воронеж: ЦЧКИ, 2000. – С. 52-62.
8. Сукаленко Н. И. Отражение обыденного сознания в образной языковой картине мира / Н. И. Сукаленко. – К.: Наук. думка, 1992. – 164 с.
9. Почепцов Г. Г. Теория и практика коммуникации / Г. Г. Почепцов. – М.: Центр, 1998. – 352 с.
10. Виноградов В. А. Ударение / В. А. Виноградов // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – С. 530-531.
11. Orwell G. Animal Farm / G. Orwell. – Philadelphia: Open univ. press, 1987. – 110 p. – (Orw 2)
12. Кестлер А. Слепящая тьма: [пер., авт. предисл. А. Кистяковский] / А. Кестлер. – М.: ДЭМ, 1989. – 384 с. (Кест)
13. Багрянний І. Сад Гетсиманський / І. Багрянний. – К.: Час, 1991. – 512 с. (Багр)
14. Orwell G. 1984 / G. Orwell. – N.Y.: New American Library, 1949. – 177 p. – (Orw 1)
15. Замятин Е. Мы: романы, повести, рассказы, сказки / Е. Замятин. – М.: Современник, 1989. – 560 с. (Зам)
16. Войнович В. Москва 2042 / В. Войнович. – М.: Изд-во Эксмо, 2004. – 384 с. (Войн)

УДК 81-115:165.194

Стратулат Ю. В.

ФИЗИЧЕСКОЕ СОСТОЯНИЕ ЧЕЛОВЕКА КАК СЕМАНТИЧЕСКИЙ КОМПОНЕНТ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОЙ ЕДИНИЦЫ

Рассматриваются основные принципы классификации фразеологических единиц с семантическим компонентом состояния человека. Исследование проводится на материале украинского, русского, французского и английского языков. Представлена схематическая модель классификации, показывающая количество фразеологических единиц с компонентом физического состояния в исследуемых языках.

Ключевые слова: фразеологическая единица, физическое состояние, психическое состояние.

Розглядаються основні принципи класифікації фразеологічних одиниць з семантичним компонентом стану людини. Дослідження проводиться на матеріалі української, російської, французької і англійської мов. Представлено схематичну модель класифікації, демонструючи кількість фразеологічних одиниць з компонентом фізичного стану в досліджуваних мовах.

Ключові слова: фразеологічні одиниці, фізичний стан, психічний стан.

The author examined the basic principles of classification of phraseological units with the semantic component of the state of man. Research is conducted on material of the Ukrainian, Russian, French and English languages. The schematic model of classification is represented, showing the amount of phraseological units with the component of bodily conditions in the explored languages.

Key words: phraseological unit, bodily condition, mental condition.

Своеобразие значения фразеологизма по сравнению со значением слова признано многими исследователями в области фразеологии. Фразеологическое значение обладает особым качеством, отличается от лексического значения и представляет особую лингвистическую категорию [1, с. 124]. Специфика фразеологического значения состоит, прежде всего, в особом способе концептуализации окружающей нас действительности, что в значительной степени определяется взаимодействием компонентов этого значения.

С точки зрения решения проблем науки и практики актуальность нашего исследования обусловлена тем, что изучение физического состояния человека как семантического компонента фразеологической единицы (ФЕ) вовлекает целый комплекс взаимосвязанных теоретических вопросов разных областей науки: фразеологии, лингвистической семантики, физиологии, психолингвистики, психологии, этнолингвистики, когнитивистики, антропологии.

Объектом изучения данной статьи являются ФЕ с семантическим компонентом физического состояния человека, в состав которых входят соматизмы **голова, сердце, рука, нога** украинского, русского, французского и английского языков. Ранее ни одним из ученых, работающих в этой области языкознания, не проводилось сопоставительно-типологическое исследование соматических фразеологических единиц с семантическим компонентом физического состояния человека в рамках когнитивной лингвистики на материале четырех языков индоевропейской семьи: исследуются два близкородственных славянских языка – украинский и русский, один романский язык – французский и один представитель германской группы языков – английский язык. Исследование проводится **на материале** фразеологических словарей соответствующих языков. **Целью** данного исследования является рассмотрение физического состояния человека как семантического компонента ФЕ.

В первую очередь следует отметить отсутствие в специальной и общенаучной справочной литературе четкого определения понятия «физическое состояние», хотя сам термин применяется к определению состояния организма человека. В большинстве работ гуманитарной направленности это понятие рассматривается как общенаучное, не требующее каких-либо определений.

В специальных работах по физиологии человека, где оно определяется, в основном используется термин «функциональное состояние» (Анохина П. К. – аналитическая физиология; Баевский Р. М., Казин Э. М., Шорин Ю. П., Жемайтис Д. И., Рябыкина Г. В. – адаптация и функциональное состояние организма; Виноградов М. И., Навакатиян А. О., Данилова Н. Н. – психофизиологический подход к функциональному состоянию; Медведев В. И., Леонова А. Б. – прикладная физиология и методы психодиагностики функциональных состояний человека).

С целью устранения терминологических неточностей, в качестве основного для нашего исследования мы принимаем общенаучный вариант понятия «**физическое состояние**», принимая, однако узко специальный вариант «**функциональное состояние**» при классификации фактического материала, выделении типов, видов и индивидуальных проявлений исследуемых состояний человека.

Рассматривая виды физических состояний, выделяют два основных класса: 1) состояние адекватности всей системы и каждого звена, что характеризуется оптимальностью и точностью соответствующим требованиям деятельности; 2) состояние динамического рассогласования, при котором система или не полностью обеспечивает деятельность, или работает на излишне высоком уровне напряжения [2, с. 23-56].

В аналитической физиологии термин «функциональное состояние» относится ко всем уровням жизнедеятельности организма: от функционального состояния отдельной клетки до функционального состояния

нервных центров, отдельных систем или организма в целом. К определению содержания понятия «функциональное состояние» существует два основных подхода. Один из них базируется на оценке некоего среднего уровня функционирования биологической системы. Такая «концепция о функциональной системе обеспечивает постановку новых исследовательских вопросов чисто практического значения и накопления материала для построения физиологической теории интегративной деятельности организма в целом» [3, с. 214].

Другой подход к проблеме функционального состояния связан с развитием прикладной физиологии человека. Изучение функционального состояния в этом случае рассматривается не только со стороны физиологических реакций, но и психологических и социально-психологических аспектов его проявления. В соответствии с данной теорией любое функциональное состояние человека – продукт включения организма в конкретную деятельность, в ходе которой оно активно преобразуется, обуславливая успешность деятельности. Оно формируется на базе трех основных звеньев физиологического, психологического и поведенческого.

Обобщая данные концепции можно вывести следующее определение функционального состояния – это интегральный комплекс наличных характеристик тех качеств и свойств организма или отдельных его систем и органов, которые прямо или косвенно определяют жизнедеятельность человека. Функциональное состояние также используется для обозначения тонической составляющей активности отдельных систем, органов или в целом организма, обеспечивающей реагирование на внешние и внутренние воздействия. При отрицательном физическом состоянии говорят об рассогласовании функционального состояния с условиями и требованиями жизнедеятельности. При оценке степени отклонения функционального состояния от исходного выделяют реактивные, пограничные и патологические состояния [4, с. 115-148].

Таким образом, исходя из вышеизложенной проблематичности определения и систематизации физических состояний человека, на основе собранного фактического материала, нами выведена следующая классификация:

	типология состояний человека	виды состояний	индивидуальные проявления
физические состояния	функциональное физическое состояние	здоровье	жизнь, здоровье, болезнь, боль, недуг, смерть
	частные функциональные состояния	тонус	бодрость, утомление, слабость, голод, аппетит

Как видно из приведенной таблицы, физические состояния делятся на **функциональные физические состояния** и **частные функциональные состояния**. За исходный эталон оценки функциональных состояний было принято состояние спокойного (пассивного) бодрствования (оперативного покоя). Каждое состояние, переживаемое субъектом, может быть оценено со стороны его компонентов, интенсивности их проявлений и изменений. Индивидуальным проявлением физических состояний является множество вариаций, например состояние: утомления, голода и т. д. Из исследуемого множества соматических ФЕ с семантическим компонентом состояния человека нами были выделены два основных вида физических состояний: **здоровье** и **тонус**, которые в свою очередь объединяют в себе 11 индивидуальных проявления физического состояния человека, из них 6 относятся к категории здоровья: **жизнь, здоровье, болезнь, боль, недуг, смерть** и 5 к категории тонус: **бодрость, утомление, слабость, голод, аппетит**.

Особую категорию из выявленного множества примеров соматических ФЕ с семантическим компонентом состояния человека составляет категория **функциональные состояния мозга**, которая как вид состояния имеет название **сознание**, которое в свою очередь объединяет в себе 7 индивидуальных проявлений состояния человека: **трезвость, опьянение, обморок, помутнение, сон, бессонница, пробуждение**. Данная категория состояний человека считается пограничной между физическим и психическим состоянием [5, с. 38]. Однако, в большей части современных научных исследований ее принято относить к области психических состояний (А. А. Смирнов, А. Р. Лурия, В.Д. Небылицын, Л. А. Новикова, В. И. Чирков, А. О. Прохоров). В нашем исследовании мы принимаем общепринятую современную точку зрения на функциональные состояния мозга, рассматривая их как проявления психического состояния человека.

На основе фактического материала нами были получены следующие количественные данные по ФЕ с семантическим компонентом физического состояния, которые следует рассматривать в соотношении с общим количеством исследуемых единиц, в частности данными по ФЕ с компонентом психического состояния:

Из общих данных видно, что в языковой картине мира большее внимание носители языка уделяют именно физическим состояниям по отношению к психическим. Функциональное физическое состояние, в частности его подвид **здоровье** с индивидуальным проявлением в категориях жизнь, здоровье, болезнь, боль, недуг, смерть составляет 73 ФЕ (13,2%) от общего числа соматических ФЕ с компонентом состояния человека (551 ФЕ). К частным функциональным состояниям, т. е. к выделенному из них подвиду **тонус** с индивидуальным проявлением в категориях бодрость, утомление, слабость, голод, аппетит отнесена – 51 ФЕ (9,2%) от общего числа исследуемых единиц.

Что же касается распределения количественных характеристик по исследуемым языкам, то здесь наблюдается определенная однородность данных с незначительным отклонением по отношению к общему количеству примеров: функциональное физическое состояние представлено в украинском языке – 23 ФЕ (14%), русском языке – 18 ФЕ (11,5%), французском языке – 25 ФЕ (15,8%), английском языке – 7 ФЕ (9,5%). Частные функциональные состояния представлены в украинском языке – 9 ФЕ (5,4%), русском языке – 15 ФЕ (9,6%), французском языке – 19 ФЕ (12%), английском языке – 8 ФЕ (10,9%).

язык	общее кол-во сомат. ФЕ с семантич. компонентом сост. чел-ка	ФЕ с семантич. компонентом физического состояния				ФЕ с семантич. компонентом психического состояния	
		функц-е физ. сост.		функц-е физ. сост.			
укр.яз	164	23	14%	9	5,4%	132	80,3%
рус.яз	156	18	11,5%	15	9,6%	123	78,7%
фр. яз.	158	25	15,8%	19	12%	114	71,9%
англ.яз.	73	7	9,5%	8	10,9%	58	79,2%
общие данные	551	73	13,2%	51	9,2%	427	77%

Таким образом, физическое состояние является комплексным понятием, характеризующим текущее функциональное состояние человека. Данный факт всегда находит свое отражение в языке и является одним из аспектов формирования специфики фразеологического состава исследуемых языков и как следствие национальной картины мира.

Источники и литература

1. Архангельский В. Л. Устойчивые фразы в современном русском языке. Основы теории устойчивых фраз и проблемы общей фразеологии / В. Л. Архангельский. – Ростов: Ростовский университет, 1964. – 315 с.
2. Розенблат В. В. Проблема утомления / В. В. Розенблат. – М.: Медицина, 1975. – 239 с.
3. Основы физиологии человека: учебник для высших учебных заведений: в 2 т. [Под ред. Б. И. Ткаченко]. – СПб.: Международный фонд истории науки, 1994. Т. 1. – 567 с.
4. Горшков С. И., Золина З. М., Мойкин Ю. В. Методики исследований в физиологии труда / С. И. Горшков, З. М. Золина, Ю. В. Мойкин. – М.: Медицина, 1974. – 311 с.
5. Леонова А. Б. Психодиагностика функциональных состояний человека / А. Б. Леонова. – М.: МГУ, 1984. – 200 с.

УДК 81-115-81'362

Страхова А. В.

ГРАММАТИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА ВЫРАЖЕНИЯ ОБРАЩЕНИЯ К ПОКУПАТЕЛЮ В РЕКЛАМНОМ ТЕКСТЕ В РОССИИ И ВО ФРАНЦИИ

Статья посвящена анализу способов выражения обращения к покупателю в рекламных текстах двух языковых сообществ – русского и французского, анализируются психологические способы воздействия грамматической категории лица на различные группы потребителей, рассматриваются множественные примеры.

Ключевые слова: слоган, рекламный текст, обращение, повелительное наклонение.

Стаття присвячена аналізу способів вираження звернення до покупця в рекламних текстах двох мовних спільнот – російського і французького, аналізуються психологічні способи впливу граматичної категорії особи на різні групи споживачів, розглядаються множинні приклади.

Ключові слова: слоган, рекламний текст, звернення, наказовий спосіб.

The article analyzes ways of expression of customer appeals in two linguistic communities – Russian and French. It considers psychological methods of influence of a grammatical category of person on different groups of customers using various examples to illustrate the issue.

Key words: slogan, advertising text, customer appeal, imperative.

Рекламные тексты и слоганы, их функционирование, психолингвистические средства, в них использующиеся, уже не первый год привлекают большое внимание филологов. Несмотря на активное изучение технологий создания удачных маркетинговых текстов, вопросы, связанные с функционированием в рекламных текстах конкретных грамматических средств, не изучены.

Любой рекламный текст предполагает побуждение потенциального потребителя к покупке товара. Для вовлечения покупателя в рекламный диалог рекламодатель обращается к покупателю, создавая эффект его «сопричастности» товару и сведениям о нем, а также формируя определенную целевую аудиторию, для которой предназначен рекламируемый товар. При этом как во французском, так и в русском рекламном тексте немаловажную роль играет используемая форма обращения.

Форма обращения в русском и французском языках может быть выражена императивом в форме единственного или множественного числа, а также личным или притяжательным местоимением в форме второго лица единственного или множественного числа. Употребление одной из этих форм показывает способ обращения автора рекламного текста к публике – на «ты» или на «Вы».

Императив обладает большей экспрессивностью, непосредственно побуждая адресата текста к действию, поэтому встречается в рекламных текстах значительно чаще. Выбор той или иной формы императива зависит от характера адресата, от особенностей рекламируемого товара, а также от стилистической характеристики рекламного текста.

Большинство рекламных текстов русского телеэкрана при обращении к потенциальному потребителю используют форму 2-го лица единственного числа. Использование этой формы повелительного наклонения в рекламных текстах нежелательно, так как определенные группы людей весьма настороженно относятся к коммуникации посредством побудительных предложений (в первую очередь, интеллигенция, люди с высшим образованием).

Тем не менее, в ходе различных исследований функционирования форм повелительного наклонения в русском рекламном тексте было замечено, что обращение к потребителю на «ты» в повелительном наклонении является вполне закономерным. Это связано с определенной семантикой, заложенной в этой форме, которая не обозначает никакого определенного лица и никакого определенного числа. Эта «отнесенность ко всем лицам» формы 2-го лица единственного числа повелительного наклонения позволила рекламистам создать сотни рекламных слоганов, обращенных «ко всем лицам» в целом, где форма обращения на «ты» вовсе не должна быть воспринята негативно:

Red Bull. Возьми быка за рога!

Аэроvolны. Дыши свободно!

Балтимор. Взгляни на мир с аппетитом!

Skittles. Попробуй радугу на вкус!

Invite. Просто добавь воды!

Стоит отметить, что чаще всего такая реклама рассчитана на детскую или подростковую аудиторию, потому что именно в этом возрасте человек живет советами, инструкциями, которые получает извне, от авторитетных лиц, а не своими собственными решениями. Такого рода реклама достаточно часто используются слоганы со стилистически сниженной лексикой, которая не может быть положительно воспринята людьми более старшего возраста:

Tuborg. Двигай на вечеGREENку!

Mirinda. Оторвись с друзьями!

Fanta. Вливайся!

Для французских рекламных текстов использование второго лица единственного числа в качестве обращения «ко всем лицам» не характерно. Этика французского лингвистического сообщества предполагает большую

выдержанность в обращении к потенциальному клиенту, поэтому императив в форме единственного числа встречается, как правило, только в рекламных роликах, направленных на молодежную аудиторию:

Passe le fun autour de toi ! (Сей веселье вокруг себя).

К особым видам рекламных слоганов относятся тексты, в которых за счет употребления императива в форме 2-го лица единственного числа создается определенная речевая стратегия, направленная на то, чтобы сформировать у адресата ощущение избранности, персональной направленности, «индивидуального подхода» к себе. Такие примеры встречаются как в российской, так и во французской рекламе:

Head&Shoulders. Блеск Милана ждет тебя!

Venus Embrace. Почувствуй себя богиней!

Rexona Crystal. Белым пятнам не место на твоей одежде.

Lacoste. Deviens ce que tu es (Будь тем, кто ты есть).

Chanel. Montre-toi égoïste (Покажи себя эгоистом)

Подобные рекламные слоганы создают ощущение интимной беседы, а негативный эффект категоричности высказывания в них редуцируется с помощью развертывания синтаксической структуры сообщения, благодаря использованию «мягких» глаголов, которые скорее предлагают, подсказывают, нежели приказывают, и интонации его произнесения. Как правило, такой текст произносит мягкий обволакивающий женский голос за кадром, который приглашает присоединиться именно «тебя».

В связи с устоявшимся стереотипом негативного восприятия формы 2-го лица единственного числа многие рекламисты отдают предпочтение глаголам в форме 2-го лица множественного числа, где обобщенное значение выражено гораздо ярче.

Императив во множественном числе носит стилистически нейтральный характер и обращен к более взрослой и более обширной аудитории. Список рекламных текстов, в которых используется такое обращение, неограничен, от слоганов, рекламирующих бульонные кубики до рекламных текстов дорогих автомобилей. Подобные слоганы одинаково положительно воспринимаются людьми всех возрастных групп и любой социальной принадлежности за счет того, что «потребитель» начинает думать, что именно к нему обращен этот рекламный призыв и рекламодатель относится к нему с уважением. Такой эффект достигается благодаря омонимии глагольных форм «вы» (vous) множественного числа и «Вы» вежливого, так как в рекламных текстах глагольная форма не всегда уточняется местоимением:

Magi. Превратите обыкновенный обед в изысканный!

Vosемь овощей. Пейте овощи!

Jacobs Cappuchino. Позвольте себе удовольствие!

Faser. Подарите себе волшебство!

Быстров. Поститесь на здоровье!

Пит. Требуйте в новой бутылке!

Следует отметить, что обращения на «Вы» во французском рекламном тексте более распространено, чем на «ты», и во многом соответствует такому же нейтральному обращению «ко всем лицам», как и «ты» для российской рекламы. Семантика французского местоимения «vous», адресованного всем и каждому, позволяет создавать рекламные тексты, направленные на абсолютно любого потребителя, независимо от возраста и социальной принадлежности:

Profitez des Alpes, buvez Evian (Используйте Альпы, пейте Evian)

Rambol. Regardez comme c'est bon (Посмотрите, как это вкусно)

Pages jaunes. Demandez, c'est trouvé (Спросите, и это найдено!)

Sortez du troupeau, roulez en Polo. (Выйдете из толпы, водите Polo)

SNCF. Prenez le temps d'aller vite (Найдите время, чтобы поехать быстро)

Рекламные обращения, выраженные непосредственно личными местоимениями, представляют собой значительно меньшую группу, чем императивные обращения, но все-таки встречаются достаточно часто.

Согласно статистическим данным, приведенным в исследованиях Я. Н. Романенко, среди личных местоимений в российском рекламном тексте лидирует «ты», которое встречается в два раза чаще, чем «вы» [3, с. 159]. Можно предположить, что данный факт говорит о большом количестве рекламы молодежных товаров, где с помощью обращения на «ты» рекламодатель «устанавливает связь» с целевой аудиторией, демонстрирует свою принадлежности к указанной возрастной группе:

Juicy fruit. А ты готов испытать всю силу фруктов?

Вирн. Эта ночь не закончится, пока у тебя есть энергия.

Во французских рекламных текстах наиболее частой формой обращения является местоимение «vous» («вы»), что связано с более требовательной этикой французского языкового сообщества, в котором обращение на «ты» к покупателю практически недопустимо. Однако в однородных категориях товаров (жевательные резинки, газированные напитки и т. д.) также обнаруживается обращение к потребителю на «ты»:

Funta. Passe le fun autour de toi! (Сей веселье вокруг себя)

Lego. A toi d'imaginer! (Тебе придумывать)

Употребление императива в рекламных текстах базируется на тех же принципах, что и использование личных местоимений. Так, характерное для российской рекламы употребление местоимения «ты», а для французской – местоимения «vous» в качестве нейтрального обнаруживается во многих слоганах:

Шоколад «Милка» вообрал в себя лучшее, что есть в Альпийском мире. Такое ощущение, будто ты на самом деле в Альпах!

Etes-vous Yahoo? (Вы – Yahoo?)

Indesit. Ils travaillent, vous vivez (Мы работаем, Вы отдыхаете)

Cegetel. Le monde s'ouvre. Et si vous en profitez (Мир открывается. А что если Вам этим воспользоваться)

Noos Tv. Recevez toutes les chaines que vous voulez. Pas les autres (Получайте все каналы, которые Вы хотите.

Не другие)

Среди притяжательных местоимений в обеих странах лидирует форма «ваш». Употребление этого местоимения может быть трактовано двояко: как форма обращения к конкретному человеку либо к некоей группе людей:

Bouygues Telecom. Un nouveau monde. Le votre. (Новый мир. Ваш)

Speedy. N'attendez pas que votre voiture vous le demande (Не ждите, когда Ваша машина это попросит)

GE Money Bank. Размер Вашего отдыха в ваших руках!

Особую группу представляет собой реклама дорогих и брендовых товаров и услуг. Безусловно, здесь число слоганов с обращением на «ты» резко падает, так как люди определенного социального статуса требуют к себе особого подхода. Это видно на примере рекламы автомобилей и продукции класса люкс:

Ford Excursion. Символ вашего превосходства.
Sonata. Исполнена для Вас.
Volkswagen Multivan Business. Ваш бизнес всегда в движении.
Renault Laguna. Une part de vous-même. (Частица вас самого)
Mercedes. Investissez dans les meilleures berlines du monde. (Инвестируйте в лучшие автомобили мира)
Skoda. Laissez-nous vous surprendre. (Позвольте нам вас удивить)
Hugo Boss. N'imitiez pas, innovez (Не копируйте, берите новое)

Несколько обособленное положение занимают рекламные тексты и слоганы, содержащие традиционные обращения того или иного лингвокультурного сообщества. Подобные обращения встречаются крайне редко, что связано с сужением целевой аудитории, на которую они могут быть направлены:

Coco Mademoiselle. Pour vous Mademoiselle! (Для Вас, мадемуазель!)

Обращение к российскому потребителю в подобной манере невозможно в связи с образовавшейся в современной России языковой лакуной. Дело в том, что обращения, употреблявшиеся ранее («сударь» в царской России, «товарищ» в советское время) сейчас неактуальны, а в настоящий момент нет способа обращения к незнакомому человеку, кроме как по половому признаку («молодой человек», «девушка» и т. д.). Тем не менее в названиях некоторых товаров встречаются архаичные обращения, служащие для выражения определенной маркетинговой установки: они создают эффект старины, долгих традиций производства товара, а следовательно, высокого качества:

В нашей мастерской мы подумали обо всем, что может доставить вам удовольствие. Прикосновение, цвет, звук, аромат. И, конечно, великолепный вкус молочного шоколада. Так мы создали шоколад «Сударушка» с обжаренными лесными орехами, чтобы вам было чем поделиться с подружками. Россия – щедрая душа!

Данный пример демонстрирует использование уменьшительно-ласкательной формы старинного обращения к молодой женщине («Сударыня») для указания на потенциального потребителя – женщин, ведь именно они любят полакомиться нежным молочным шоколадом. При этом создается эффект следования старинным русским традициям, несмотря на то, что компания-производитель торговой марки «Россия – щедрая душа!» является иностранной (Nestle).

Наличие в обоих языках форм единственного и множественно числа второго лица дает авторам рекламных текстов возможность дополнительной маркированности целевой аудитории и способствует более точному переводу с одного языка на другой. Разница в выборе семантически нейтрального местоимения, то есть местоимения, относящегося «ко всем лицам» (в русском языке – «ты», а во французском – «vous»), подчеркивает различия этики двух лингвокультурных сообществ, выраженные даже на уровне создания рекламных текстов.

Источники и литература

1. Имшинецкая И. А. Креатив в рекламе / И. А. Имшинецкая // РИП-Холдинг. – 2007. – С. 13- 51.
2. Никишина В. О. Средства реализации побудительного воздействия в тексте рекламы [Электронный ресурс] / В. О. Никишина, Ю. Л. Слободченко. – Режим доступа: <http://pn.pglu.ru/index.php?module=subjects&func=printpage&pageid=1553&scope=page>.
3. Романенко Я. Н. Рекламный текст как объект лингвистического исследования: дис... канд. филол. наук: 10.02.01 «Русский язык» / Романенко Я. Н. – М., 2007. – 293 с.

УДК 811.111'367:81'22+82-1(73)

Стрільчук А. В.

ВИДИ СИНТАКСИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ У ТЕКСТАХ СУЧАСНОЇ АМЕРИКАНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

В статье рассматриваются виды синтаксических конструкций, характерные для текстов современной американской поэзии. С позиций лингвосинергетики синтаксические единицы классифицированы на основе флуктуаций, случайных колебаний синтаксических параметров структурной полноты, соразмерности и сочетаемости синтаксических элементов. С точки зрения лингвокогнитивного подхода изменения в синтаксической организации американских поэтических текстов мотивированы трансформациями образ-схем, составляющих предконцептуальную основу синтаксических конструкций.

Ключевые слова: флуктуация, структурная полнота, соразмерность, синтаксическая сочетаемость, образ-схема.

У статті розглядаються види синтаксичних конструкцій, притаманні текстам сучасної американської поезії. З позицій лінгвосинергетики синтаксичні одиниці класифіковані відповідно до флуктуацій, випадкових коливань синтаксичних параметрів структурної повноти, домірності та сполучуваності синтаксичних елементів. У світлі лінгвокогнітивного підходу зміни в синтаксичній організації американських поетичних текстів спричинені трансформаціями образ-схем, які становлять передконцептуальне підґрунтя синтаксичних конструкцій.

Ключові слова: флуктуація, структурна повнота, домірність, синтаксична сполучуваність, образ-схема.

The article focuses on the types of syntactic constructions characteristic of contemporary American poetry texts. From the standpoint of linguosynergetics syntactic constructions are classified according to the fluctuations of syntactic parameters of structural completeness, proportionality and compatibility of syntactic elements. In terms of linguistic and cognitive approach the changes in the syntactic organization of American poetic texts are caused by the transformations of image-schema patterns which constitute their preconceptual basis.

Key words: fluctuation, structural completeness, proportionality, syntactic compatibility, image-schema.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх десятиліть розвитку лінгвістики фокус наукового інтересу змістився від опису специфіки мовних процесів до виявлення глибинних механізмів, які їх спричиняють. Вихід за межі іманентного аналізу вивів лінгвістичні студії на якісно новий рівень дослідження одиниць мови й мовлення – як засобів опредметнення пізнавальної діяльності людини. В зв'язку з цим отримали поширення такі сучасні напрями лінгвістичної науки, як когнітивна лінгвістика [3; 5], когнітивна поетика [13] і лінгвістична синергетика [4, 6], кожний з яких пропонує власне тлумачення взаємодії структур мислення і мови.

Стрімкий розвиток вищезазначених галузей знання надав теоретико-методологічне підґрунтя для дослідження синтаксичних одиниць художніх текстів як засобів естетичної об'єктивації мовленнєво-мисленнєвої діяльності автора та втілення художньої картини світу певної культурної спільноти [8; 9]. Отже, **актуальність дослідження** синтаксичних конструкцій американських поетичних текстів зумовлена їх здатністю до відображення ситуацій об'єктивної дійсності, зокрема до вербалізації фрагментів образної картини світу сучасного американського суспільства.

Об'єктом дослідження є синтаксичні конструкції текстів американської модерної і постмодерної поезії. **Метою даної статті** є встановлення видів синтаксичних конструкцій, притаманних сучасному американському поетичному мовленню, та пояснення глибинних механізмів їх формування. Поставлена мета передбачає розв'язання таких **завдань**: встановити синтаксичні параметри, за якими класифіковані синтаксичні конструкції, шляхом

звернення до такого поняття лінгвосинергетики, як флуктуація, схарактеризувати синтаксичні конструкції американського поетичного мовлення та пояснити механізми їх формування на основі методики образно-схематичного моделювання.

Під синтаксичною конструкцією розуміється двостороннє когнітивно-семіотичне утворення, яке інкорпорує позначувальне (синтаксична форма) і позначуване (значення) [7, с. 587; 12, с. 5]. З позицій лінгвокогнітивного підходу останнє має втілену природу, тобто виникає на основі тілесного просторового досвіду, пов'язаного з усвідомленням будови власного тіла і специфіки його взаємодії з об'єктами навколишнього середовища [3, с. 18; 5, с. 73, 368]. У цьому ракурсі значення синтаксичних конструкцій розуміється читачем, завдяки вкоріненості в його свідомості відповідних образ-схем – відносно простих структур, що «виникають на предметно-образній, чуттєвій основі – як емпіричний образ предмета або явища» [2, с. 25]. Просторовими образ-схемами, за допомогою яких осмислюються синтаксичні конструкції і відношення між їх елементами, є ОБ'ЄКТ, ЛІНІЙНА ШКАЛА, ЧАСТИНА – ЦІЛЕ, ЗВ'ЯЗОК, ЦЕНТР – ПЕРИФЕРІЯ, ПОВТОРЕННЯ, ПЕРЕШКОДА, ПОДІЛ, УЗГОДЖЕННЯ, ЗЛИТТЯ тощо [5, с. 378-379]. Пояснимо роль зазначених образ-схем у розумінні синтаксичних конструкцій на прикладі поетичного уривка: «*Life, friends, is boring. We must not say so. / After all, the sky flashes, the great sea yearns, / we ourselves flash and yearn*» (Berruman ATL, 1715). Аналізована конструкція є складним безсполучниковим реченням, що сприймається читачем за допомогою образ-схеми ОБ'ЄКТ, організований згідно з образ-схемою ЧАСТИНА – ЦІЛЕ, в якій ЦІЛЕ співвідноситься з конструкцією як такою, а ЧАСТИНАМИ вважаються її елементи «*the sky flashes*», «*the great sea yearns*», «*we ourselves flash and yearn*». Розташовані одна за одною послідовно, в ЛІНІЙНОМУ ПОРЯДКУ, вони відтворюють порядок подій позамовної дійсності, пропущений кризь призму світобачення автора поетичного тексту.

Текстам сучасної американської поезії притаманна поступова заміна шаблонного, «монотонного» синтаксису на пластичний і рухомий, який наочно відображає ритм сучасності [11, с. 9-12]. Характерною рисою сучасного американського поетичного мовлення є поява так званих ідіосинтаксичних конструкцій, яким властиві оригінальність і новизна форми. Це досягається флуктуаціями [4, с. 1], випадковими коливаннями синтаксичних параметрів структурної повноти, домірності та сполучуваності елементів синтаксичних конструкцій, спричинених трансформаціями образ-схем, які становлять їх передконцептуальне підґрунтя [13, с. 7]. Неможливість активзації вкорінених у досвіді читача образ-схем спричиняє уповільнення його когнітивних процесів і зумовлює сприйняття синтаксичних одиниць як незвичних, очуднених.

У процесі дослідження було встановлено, що синтаксичні конструкції у текстах сучасної американської поезії виявляють флуктуації **структурної повноти, домірності і синтаксичної сполучуваності** елементів. Це було підґрунтям для класифікації синтаксичних одиниць на три види. Застосування методики образно-схематичного моделювання під час аналізу віршованого мовлення дозволило виявити специфічні для кожного виду образ-схеми, трансформації яких зумовлюють зміни в синтаксичній організації сучасних американських поетичних текстів.

Структурна повнота – це наявність у реченні мінімальних складників, що надає йому статус завершеної структури, якій притаманне певне взаєморозміщення та взаємозв'язок елементів. *Флуктуації структурної повноти* пов'язані зі зміною кількості елементів синтаксичних конструкцій. Структурою речення, прототиповою для англійської мови, вважається просте поширене речення, до складу якого входять підмет, присудок, прямий і непряий додатки та обставина [5, с. 97]. Збільшення або зменшення складників позначувального зумовлене трансформацією образ-схеми ЧАСТИНА – ЦІЛЕ, згідно з якою кожний із членів простого поширеного речення або частина складного речення вважається ЧАСТИНОЮ ЦІЛОГО. Ці частини осмислюються нами в термінах образ-схеми ЦЕНТР – ПЕРИФЕРІЯ. Так, присудок простого речення або головна частина складного речення співвідноситься з ЦЕНТРОМ, від якого залежить ПЕРИФЕРІЯ конструкції, тобто другорядні члени або підрядні речення. Синтаксичні конструкції, пов'язані з трансформацією таких схем, поділяються на **прості, спрощені, ускладнені й складні**.

Прості синтаксичні конструкції представлені простими двоскладними реченнями, непоширеними другорядними членами речення. Передконцептуальною структурою цих конструкцій є образ-схема ЧАСТИНА – ЦІЛЕ, порушення якої спричиняє скорочення кількості необхідних ЧАСТИН ЦІЛОГО. Так, у поетичному тексті Т. Ретке «*Open House*» синтаксичні конструкції «*My secrets cry aloud / I have no need for tongue. / My heart keeps open house, / My doors are widely swung*» (Roethke ATL, 1698) – це прості речення, непоширені другорядними членами речення. Стилість позначувального робить більш помітним не лише форму, але й зміст уривку: щире, відверте освідчення в коханні, яке не може й не хоче приховувати герой.

Порушення образ-схеми ЦЕНТР – ПЕРИФЕРІЯ у *спрощених* синтаксичних конструкціях здійснюється шляхом опущення підмета чи присудка, які співвідносяться з ЦЕНТРОМ конструкції і складають її структурний кістяк. Так, наприклад, в уривку поетичного тексту А. Гінзберга «*Cosmopolitan Greetings*» спрощені синтаксичні конструкції, а саме номінативні речення («*First thought, best thought... / Maximum information, minimum number of syllables*» (Ginsberg PH, 11)) пов'язані з порушенням ЦЕНТРУ, яке виникає через невираженість предиката в синтаксичній формі конструкції. Такі спрощені синтаксичні одиниці корелюють із змістом поетичного уривку, який представляє головний принцип сучасного мистецтва: великий обсяг інформації повинен передаватись компактно.

У синтаксичній формі *ускладнених* конструкцій предметнюється образ-схема ЦЕНТР – ПЕРИФЕРІЯ, у термінах якої головне речення осмислюється як ЦЕНТР, що підпорядковує залежні від нього конструкції вторинної предикації, а саме дієприкметники, герундії, інфінітиви. Ускладненим конструкціям в американських віршованих текстах властива втрата зв'язку з головними реченнями, зумовлена трансформацією образ-схеми ЦЕНТР – ПЕРИФЕРІЯ. Наприклад, в уривку поетичного тексту Р. Левінзона «*Against the Silences to Come*»: «*Here, in this room / flooded with morning light, / waiting to hear on the radio news / of the parading Giants, / waiting to hear the squall of the crowds / lining the streets as they pass / in their open cars, arms waving / awkwardly, eyes dancing / over the crowd, eyes meeting & holding / for a moment, the lips / to speak – there, out of that radio / in the kitchen*» (Loewinsohn PA, 353) відсутність підмета і присудка, які б вказували на суб'єкт та предикат дії, спричиняє порушення ЦЕНТРУ образ-схеми. Таке опущення покликане перенести акцент із суб'єкта та його дії на супровідні обставини. Нагромадження дієприкметникових зворотів створює ефект багатоголосного гамору.

Складні синтаксичні конструкції – це складні речення з двома або більше предикативними частинами (складносурядні, складнопідрядні або безсполучникові), або складні речення з різними видами синтаксичного зв'язку. У текстах сучасної американської поезії складним синтаксичним конструкціям притаманні трансформації образ-схеми ЦЕНТР – ПЕРИФЕРІЯ. Опущення головного речення, співвідносного з ЦЕНТРОМ, зумовлює порушення підпорядкованості, взаємозалежності та ієрархічності, які традиційно властиві складним синтаксичним конструкціям. Як наслідок, підрядні речення набувають статусу самостійних частин, які через втрату зв'язку з головною частиною конструкції, сприймаються нами як відокремлені, неповні. Такі конструкції типові для поетичного модерну й постмодерну, принципом якого є неможливість досягнення людиною логічних зв'язків між подіями. Проаналізуємо уривок поетичного тексту: «*Because I'm writing about the snow not the sentence / Because there is a card – a visitor's card – and on that card / there are words of ours arranged in a row / and on those words we have*

written house, we have written / leave this house...» (Palmer ОВАР, 1995). У наведеному уривку підрядні причини зі сполучником «because» активують частину образ-схеми ПЕРИФЕРІЯ, тримаючи читача в напрузі й налаштовуючи його на сприйняття головного речення. Відсутність головного речення, до якого належать підрядні, створює ефект ошуканого очікування. Поряд з вищевказаною образ-схемою руйнується образ-схема ЗВ'ЯЗОК. Оскільки виражається причина, а наслідок дії залишається імпліцитним, це спричиняє деавтоматизацію сприйняття складної синтаксичної конструкції, що сприймається читачем як ошукана, яка репрезентує образ світу, в котрому відкидаються закони причини й наслідку.

Флуктуації домірності, тобто пропорційного співвідношення між частинами синтаксичного ланцюжка [6, с. 10-11], можуть відбуватися в напрямку надлишковості позначувальних [10, с. 82] або її раптового порушення і притаманні **симетричним** і **асиметричним** конструкціям, пов'язаним з образ-схемою ПОВТОРЕННЯ. Так, наприклад, у симетричній конструкції «to die is to die is to die» (Bukowski PH, 170) повторення інфінітивної форми дієслова «to die» створює надлишковість позначувальних, яка примушує читача замислитися над значенням фрази: а що саме означає «померти»? Раптова трансформація образ-схеми ПОВТОРЕННЯ викликає появу асиметричних конструкцій. Ними вважаємо конструкції, у яких повторювані елементи слугують фоном для висунення неповторюваних елементів речення, напр., «SOLD OUT, SOLD OUT, SOLD OUT again, / by god, by somebody and something, / by rockets and generals and / leaders, by poets, doctors, comedians, / by manufacturers of soup / and biscuits, Janus-faced hucksters / of their own inderterity; ... / has this happened before? is history / a circle that catches itself by the tail» (Bukowski PH, 156). У наведеному уривку повтор дієприкметника та прийменникових словосполучень задає синтаксичну модель, внаслідок раптового переривання якої риторичними питаннями «has this happened before?», «is history a circle that catches itself by the tail?» створюється ефект ошуканого очікування. Така флуктуація унаочнює глибинний смисл поетичного тексту у вигляді архетипної образ-схеми КОЛО. Її концептуальні імплікації – **безкінечність**, **циклічність** – актуалізуються повторами і лексико-семантичним наповненням слів «before», «circle» та словосполученням «catches itself by the tail». У контексті вірша завдяки цим концептуальним імплікаціям осмислюється циклічність історії, а символ уробороса – змії, що пожирає власний хвіст, – уособлює людей, приречених існувати в полоні власних помилок.

Флуктуації синтаксичної сполучуваності як відповідності форм залежних елементів формам підпорядкованих елементів [1, с. 11] викликають появу **аграматичних** конструкцій. У текстах сучасної американської поезії **граматично правильні** конструкції стають тлом для здійснення всього роду синтаксичних викривлень та експериментів, пов'язаних із порушенням узгодження в роді, числі, особі або часі. Такі різновиди флуктуацій виникають унаслідок трансформацій образ-схем УЗГОДЖЕННЯ та ЗВ'ЯЗОК. Так, наприклад, у реченні «when she hear something / it will burn her ear» (Clifton NALW, 2256) форма присудка «hear», вираженого дієсловом теперішнього часу множини, граматично не узгоджується з підметом «she», вираженим займенником третьої особи однини. Таке відхилення від правил граматичної сполучуваності створює ефект імітації розмовного мовлення з властивою йому спонтанністю й динамізмом.

Таким чином, флуктуації синтаксичних параметрів конструкцій у текстах сучасної американської поезії спричинені трансформаціями образ-схем, що становлять їх передконцептуальну основу. Порушення образ-схем свідчать про модифікацію загальноприйнятих категорій мислення і руйнацію традиційних уявлень про зв'язки й відношення між явищами та подіями навколишнього світу. Перспективу подальших досліджень вбачаємо у виході за межі аналізу синтаксичної конструкції на рівень синтаксису поетичного тексту в цілому.

Джерела та література

1. Арнольд І. В. Стилистика современного английского языка (Стилистика декодирования): [учеб. пособ.] / Ирина Владимировна Арнольд. – [3-е изд.] – М.: Просвещение, 1990. – 300 с.
2. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика: [курс лекций по английской филологии] / Николай Николаевич Болдырев. – Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г. Р. Державина, 2000. – 123 с.
3. Воробйова О. П. Когнитивна поетика: здобутки і перспективи / О. П. Воробйова // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – 2004. – № 635. – Харьков: КОНСТАНТА. – С. 18-22.
4. Герман И. А. Речевая деятельность как самоорганизующаяся система: к становлению лингвосинергетической парадигмы наук [Электронный ресурс]: автореф. дис. на соискание учён. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка» / И. А. Герман. – Барнаул, 1999. – 14 с. – Режим доступа: <http://psycholing.narod.ru/auto/german.html>.
5. Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи: Что категории говорят нам о мышлении / Джордж Лакофф; [пер. с англ. И. Б. Шатуновский]. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 792 с.
6. Моисеева И. Ю. Синергетическая модель текстообразования [Электронный ресурс]: автореф. дис. на соискание учён. степени докт. филол. наук: спец. 10.02.19 – «Теория языка» / И. Ю. Моисеева. – Челябинск, 2007. – 38 с. – Режим доступа: http://www.lib.csu.ru/texts/diss/MoiseewaIY_ar.pdf.
7. Никитин М. В. Курс лингвистической семантики: [учеб. пособ.] / Михаил Васильевич Никитин. – СПб.: Научный центр проблем диалога, 1997. – 760 с.
8. Селіванова О. О. Поетичний синтаксис у когнітивному висвітленні // Мова. Людина. Світ: До 70-річчя професора М. Кочергана. Збірник наукових статей. – К.: Вид. Центр КНЛУ, 2006. – С. 309-314.
9. Філіпчик О. Й. Синтаксичні засоби створення образу (на матеріалі сучасної американської поезії): Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – Одеса, 2000. – 16 с.
10. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию / Умберто Эко. – СПб.: ТОО ТК «Петрополис», 1998. – 432 с.
11. Butterick G. F. Preface / G. F. Butterick, D. Allen // The Postmoderns: The New American Poetry Revised / Ed. by Donald Allen and George F. Butterick. – N. Y.: Grove Weidenfeld, 1982. – С. 9-12.
12. Langacker R. W. Foundations of Cognitive Grammar: Theoretical Prerequisites / R. W. Langacker. – Stanford: Stanford University Press, 1987. – V. 1. – 516 p.
13. Tsur R. Archetypal Pattern in Baudelaire's «Recueillement» [Электронный ресурс] / R. Tsur. – 6 с. – Режим доступа: <http://www.tau.ac.il/~tsurxx/Recueillement.html>.

Список джерел та ілюстративного матеріалу

- ATL: The American Tradition in Literature / [Ed. By G. Perkins]. – N.Y.: Mc Crawhill, Inc, 1994. – 2115 с.
- Bukowski PH: Bukowski Ch. Poems [Электронный ресурс]. – 176 p. – Режим доступа: http://www.poemhunter.com/i/ebooks/pdf/charles_bukowski_2004_9.pdf.
- Ginsberg PH: Ginsberg A. [Электронный ресурс]. – 93 p. – Режим доступа: http://www.poemhunter.com/i/ebooks/pdf/allen_ginsberg_2004_9.pdf.
- NALW: The Northon Anthology of Literature by Women: The Tradition in English / [Ed. by Sandra M. Gilbert, Susan Cubar]. – N.Y.: W.W.Norton & Co., 1985. – 2457 p.
- OBAP: The Oxford Book of American Poetry / [Ed. By David Lehman, John Brehm]. – Oxford, N.Y.: Oxford University Press, 2006. – 1132 p.
- PA: The Postmoderns: The New American Poetry Revised / Ed. by Donald Allen and George F. Butterick. – N.Y.: Grove Weidenfeld, 1982. – 436 p.

ПОХІДНІ КАУЗАТИВНІ ДІЄСЛОВА ЗІ ЗНАЧЕННЯМ «КАУЗУВАТИ НАБУТИ ПОЛОЖЕННЯ У ПРОСТОРІ» (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)

Лексическая и синтаксическая семантика производных каузативных глаголов рассматривается в аспекте системного подхода к изучению лексики. Определяется специфика данных дериватов, а также способы реализации локативного актанта. Являясь частью глагольной системы, они имеют как общесистемные, так и специфические признаки, обусловленные особенностями анализируемых языков.

Ключевые слова: производные каузативные глаголы, семантическая структура, способы выражения локативного актанта.

Лексична та синтаксична семантика похідних каузативних дієслів у німецькій та українській мовах розглядається в аспекті системного підходу до вивчення лексики. Визначається специфічність зазначених дериватів, а також способи реалізації локативного актанта. Похідні каузативні дієслова є частиною дієслівної системи, тому мають як загальносистемні ознаки, так і специфічні ознаки, які зумовлені особливостями кожної з мов дослідження.

Ключові слова: похідні каузативні дієслова, семантична структура, засоби вираження локативного актанта.

The author examined the problems of lexical and syntactical structure of derivative causative verbs as the part of general theory of linguistic study. The peculiarities of derivatives and modes of expressing the causation of position in space are formed. Derived causative verbs as the members of general verbal system have their specific properties based on peculiarities of German and Ukrainian languages.

Key words: derived causative verbs, semantic structure, modes of expressing the causation of position in space.

1. Вступні зауваження. Проблема значення мовних одиниць, особливо семантика дієслова, залишається однією із актуальних проблем мовознавства, яка незмінно привертає до себе увагу дослідників [1; 2; 3 та ін.]. У зв'язку з системним підходом до вивчення лексики дане дослідження спрямовано на комплексний аналіз лексичної та синтаксичної семантики похідних каузативних дієслів зі значенням «каузувати набути положення у просторі» у німецькій та українській мовах.

У роботі до каузативних дієслів віднесено дієслова, у значенні яких виражено принаймні дві ситуації, зв'язані між собою відношенням каузації, тобто відображають причинно-наслідкові відношення [4, с. 3; 5, с. 6; 6, с. 165]. Похідні каузативні дієслова (далі ПКД) складаються із каузативних дієслів, утворених від різних за частиномовною приналежністю мотивуючих основ [7, с. 141]. До локативних ПКД зі значенням «каузувати набути положення у просторі» відносяться дієслова на позначення ситуації зміни об'єктом Об позиції Posit (стоячу, лежачу, сидячу, висячу) та положення у просторі (вверху, внизу), пор.: *xilliten* → *schielten* ≈ *zminjuvati prjame polozhennja chogos' na poxile, opustivши його*.

Незважаючи на велику кількість праць, присвячених дієсловам розташування [1; 8; 9; 10], в них розглядаються лише часткові фрагменти ПКД, до того ж лексична і синтаксична семантика локативних ПКД у зіставному аспекті на матеріалі німецької та української мов, не вивчалися, що зумовлює **актуальність** даної роботи.

Мета дослідження полягає у вивченні семантики локативних похідних каузативних дієслів у німецькій та українській мовах.

Матеріал дослідження. На першому етапі шляхом суцільної вибірки із тлумачних словників німецької та української мов відібрано 1894 німецьких та 1377 українських ПКД. Другий етап дослідження передбачав суцільну вибірку ПКД із художніх текстів кінця ХХ – початку ХХІ ст., яка склала близько шести тисяч одиниць у кожній мові. До суцільної текстової вибірки ПКД включено одиниці, що зустрічаються один або більше разів. Таким чином, локативні ПКД становлять у німецькій мові 1481 одиницю, в українській – 1998 одиниць, із них група локативних ПКД зі значенням «каузувати набути положення» складає 150 одиниць у німецькій мові та 253 – в українській (відповідно 23,5% та 31,5% від загальної кількості локативних ПКД у текстових вибірках).

Об'єктом дослідження виступають похідні каузативні дієслова зі значенням «каузувати набути положення» у німецькій та українській мовах.

Предметом дослідження є зіставний аналіз семантики похідних каузативних дієслів у німецькій та українській мовах.

2. Група ПКД зі значенням «каузувати набути положення». ПКД зазначеної семантики виражають дію, яка не тільки переходить на об'єкт, але й примушує останній набути положення, що відображено у ФТ «Sub дією Vcause каузує Об набути положення у просторі Posit».

До складу даної групи у німецькій мові входять складні ДКД із першим компонентом-прикметником або прислівником; 2) безафіксні ДКД, утворені за допомогою аблаута, 3) префіксальні ДКД. В українській мові до них належать суфіксальні ДКД та префіксально-суфіксальні ДКД.

3. Актанти локативної КС. Значення дієслова може бути охарактеризовано за допомогою учасників ситуації [3, с. 27; 4, с. 16; 6, с. 131]. На синтаксичному рівні учасники виражаються актантами дієслова. Розрізняють обов'язкові і факультативні актанти [6, с. 87; 11, с. 74; 12, с. 76]. До обов'язкових актантів КД належать Sub та Ob, а також ті, відсутність яких порушує граматичність і комунікативність речення або актуалізується інший лексико-семантичний варіант КД.

Таким чином, для ПКД із загальним значенням «каузувати набути положення у просторі» повна КК складається з чотирьох компонентів: суб'єкт (Sub), ПКД (Vcause), об'єкт (Ob), положення у просторі (Posit). У ролі суб'єкта розрізняється: 1) агент Ag, якщо це істота, що створює ситуацію; 2) причина Cause, якщо це предмет або явище, що створює ситуацію. У ролі об'єкта розрізняється: 1) пацієнс Pat – істота, що підпадає під дію агенса; 2) об'єкт Ob – предмет, що підпадає під дію агенса.

У рамках повної КК семантичні та синтаксичні актанти ПКД знаходяться у відношенні взаємної відповідності: кожному семантичному компоненту відповідає один синтаксичний актант.

Якщо один із обов'язкових актантів ПКД не реалізовано, то конструкція вважається семантично еліптичною [12, с. 89].

3. Способи вираження актанта на позначення положення. У межах даної групи ПКД виявлено лише еліптичні КК, де актант на позначення просторового положення репрезентовано двома способами: 1) PositØInc, інкорпоровано у формальній структурі ПКД; 3) PositØImp, імпліковано у значенні ПКД.

Незважаючи на те, що в обох мовах дослідження не виявлено відмінностей стосовно способів репрезентації Posit, продуктивним виступає PositØInc, який у німецькій мові становить 105 випадків із 150, в українській – 97 із 253. Такий спосіб репрезентації PositØInc відмічено у: 1) ДКД, утворених за допомогою аблаута від МД, що позначають сидяче/стояче положення; 2) ДКД, утворених за допомогою префіксів, що спираються на основні просторові значення відповідних прийменників, наприклад: (1) *З настанням тепла Савка Чибіс повісив гойдалку, щоб вона... звикла до в'язів, а в'язи до неї* (Земляк 2002, с. 262). Словникове значення локативного ДКД *višati* ≈

надавати чому-небудь *висячого положення* (СУМ, с. 191), тобто *каузувати висіти*, передбачає обов'язкову валентність на позначення положення у просторі, яке інкорпороване у значенні МД *висіти*, PositØInc *висяче положення, висіти*. Речення (1) описано ФТ «Ag дією Vcause каузує Ob набути положення у просторі Posit», де в позиції Ag виступає власне ім'я *Савка Чибіс*, який дією МД *вішати* (від якого утворено Vcause *підвішувати*), каузує Ob *гойдалку* набути певного положення, яке інкорпороване у формальній структурі Vcause, тобто PositØInc – висяче положення, висіти. Семантична модель речення (1) включає обов'язкові компоненти локативної КС: Ag-Vcaust-Ob-PositØInc.

У німецькій мові інкорпороване вираження PositØInc притаманне складним ПКД із першим компонентом-прикметником, наприклад: (2) *Ich ... klappe den Deckel hoch ...* (Becker 1981, s. 89) 'Я ... відкинув кришку угору ...'. Складний ПКД *hochklappen ≈ nach oben klappen* (DUW, s. 725) 'відкинути наверх, угору' утворено від дієслова *klappen* 'відкинути, підніти', який вказує на спосіб каузації, та першого компонента-прикметника *hoch ≈ nach oben* 'наверх, угору', у значенні якого зазначається положення, яке каузується, тобто PositØInc 'наверх, угору'. Речення (2) описано ФТ «Ag дією Vcause каузує Ob набути просторового положення Posit – наверх», де позиція Ag заповнена особовим займенником *ich* 'я', який дією МД *klappen* 'відкинути, підніти' від якого утворено Vcause, тобто відкидаючи, каузує Ob, виражений іменником *Deckel* 'кришка', набути просторового положення PositØInc, яке інкорпоровано у значенні першого компонента-прикметника *hoch* 'наверх, угору'. Семантична модель речення (2) включає обов'язкові компоненти КС: Ag-Vcause-Ob-PositØInc.

Разом із інкорпорованим способом репрезентації PositØInc в обох мовах дослідження відмічено імпліковане вираження PositØImp, яке має місце у німецькій мові у 35 випадках із 150, в українській – 147 із 253. Такий спосіб репрезентації PositØImp притаманне ДКД зі значенням «каузувати набути просторового положення», утворених за допомогою префіксів, які не мають відповідних просторових прийменників, а вказівка на актант-просторове положення міститься у словниковому значенні ПКД, наприклад: (3) *Рада машинально опустила руки...* (Забужко 2008, с. 77). Тлумачення ПКД *опускати ≈ схилити, звішувати донизу* (СУМ, с. 851) передбачає валентність на позначення просторового положення, але у реченні (3) Posit синтаксично не реалізовано, тому що його відбите у значенні ПКД, тобто виражено імпліцитно PositØImp – донизу. Речення (3) описано ФТ «Ag дією Vcause каузує Ob набути просторового положення Posit – внизу», де позиція Ag заповнена власним іменем *Рада*, яка дією Vcause *опускати*, каузує Ob- частину тіла *руки*, набути просторового положення, на яке імпліцитно вказано у значенні Vcause *опускати*, тобто під PositØImp розуміється положення внизу. Семантична модель речення (3) відбиває обов'язкові компоненти даної КС: Ag-Vcause-Ob-PositØImp.

У матеріалі були знайдені приклади, в яких реалізація актанта на позначення місця окремою лексемою призводить до зміни значення ПКД «каузувати набути положення» на «каузувати бути у певному місці» (пор. ПКД *опускати* у реченнях (3) і (4)): (4) *Жінка опустила на долівку відро з водою* (Забужко 2008, с. 31). Локативний ПКД *опускати* у реченні (4) має значення *спускаючи вниз, класти, ставити на що-небудь* (СУМ, с. 851). Речення (4) описано ФТ «Ag дією Vcause каузує Ob бути у місці Los», де позиція Los заповнена іменником *долівка*.

Висновки.

1. Аналіз матеріалу показав, що позиція актанта на позначення положення може бути репрезентована двома способами: 1) PositØInc інкорпоровано у формальній структурі ПКД – кореневій морфемі або префіксі; 2) PositØImp, імпліковано у значенні ПКД.

2. Серед вищезазначених способів репрезентації актанта-Posit продуктивним в обох мовах дослідження виступає його інкорпороване вираження. Однак, порівнюючи його кількісні показники можна відмітити, що інкорпороване вираження PositØInc більш притаманне німецькій мові ніж українській, пор.: відповідно 92,2% та 74,7%. А імпліковане вираження PositØImp навпаки більш актуально для української мови у порівнянні з німецькою, пор.: відповідно 22,9% та 7,8%.

3. Відомо, що генетично префікси пов'язані з прийменниками, яскравим доказом такого зв'язку є продуктивність інкорпорованого вираження PositØInc в обох мовах дослідження. У ході дослідження було з'ясовано, що інкорпороване вираження PositØInc притаманне: 1) безафіксним ДКД, утвореними за допомогою аблаута; 2) ДКД, утвореними за допомогою префіксів значення яких спираються на основні просторові значення відповідних прийменників; 3) складним ДКД із першим компонентом-прикметником або прислівником. Саме відсутність в українській мові складних ДКД, а також відсутність деяких префіксів, що відповідають просторовим значенням прийменників (вперед/назад, на поверхні) призводить до непоширеності інкорпорованого вираження PositØInc у порівнянні з німецькою мовою.

4. Меншими за кількістю є приклади імплікованого вираження PositØImp у межах локативних ПКД зі значенням «каузувати набути положення». Такий спосіб репрезентації PositØImp відмічено у префіксальних ДКД, якщо значення префіксів не відповідають основним просторовим значенням прийменників.

5. У роботі знайдені ситуації, коли під впливом реалізації/нереалізації локативних актантів аналізовані ПКД зі значеннями «каузувати набути положення» зазнають зміни лексичних значень, що призводить до їх включення у групи локативних ПКД зі значеннями «каузувати набути положення стосовно орієнтира», «каузувати бути у визначеному місці», «каузувати переміщення». Зазначимо, що відмічена залежність просторових значень префіксальними ПКД із реалізацією/нереалізацією локативних актантів властива більшою мірою українській мові ніж німецькій.

6. Таким чином, аналізовані деривати характеризуються не лише своєрідністю семантики, але й розрізняються способами реалізації локативного актанта. Загалом виділено чинники, що впливають на спосіб репрезентації актанта: 1) структурний тип ПКД: а) складні ПКД із першим компонентом-прислівником характеризуються інкорпорованим вираженням; б) префіксальні ПКД: якщо основні просторові значення префіксів спираються на значення відповідних прийменників має місце інкорпороване вираження ØInc, в іншому випадку – імпліковане вираження ØImp; 2) загальні можливості мови до повного або часткового відтворення консеквента на рівні синтаксису.

Подальші перспективи дослідження полягають у зіставному аналізі семантико-синтаксичної відповідності реалізації актантів ПКД інших лексико-семантичних груп у німецькій та українській мовах.

Джерела та література

1. Арутюнова А. Р. Лексические и семантические классы глаголов в немецком языке: автореф. дис. на соиск. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / А. Р. Арутюнова. – М., 1988. – 22 с.
2. Калиущенко В. Д. Типология локативных, посессивных и атрибутивных отсубстантивных глаголов / В. Д. Калиущенко // Вопросы языкознания. – 1987. – № 1. – С. 93-106.
3. Helbig G. Theoretische und praktische Aspekte eines Valenzmodelle / G. Helbig. – Halle (Saale), 1971. – 278 s.
4. Недялков В. П. Типология каузативных конструкций. Морфологический каузатив / В. П. Недялков, Г. Г. Сильницкий. – Л.: Наука, 1969. – 311 с.
5. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка / Ю. Д. Апресян. – М.: Наука, 1974. – 367 с.

6. Shibatani M. The causative continuum / M. Shibatani, P. Pardeshi // The Grammar of Causation and Interpersonal Manipulation. – Amsterdam: John Benjamins. – 2002. – P. 85-126.
7. Ступак І. В. Структурні типи каузативних дієслів в сучасній німецькій мові / І. В. Ступак // Вісник Харківського університету. – Харків, 2009. – № 837. – Випуск 56. – С. 140-144.
8. Тошович Б. Глаголы каузации положения в пространстве / Б. Тошович // Логический анализ языка. Языки пространств. – М.: Языки русской культуры, 2000. – С. 163-178.
9. Усатенко Т. П. Дієслова переміщення сучасної української літературної мови: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. П. Усатенко. – Л., 1970. – 16 с.
10. Gerling M. Deutsche Zustands- und Bewegungsverben. Eine Untersuchung zu ihrer semantischen Struktur und Valenz / M. Gerling, N. Orthen // Studien zur deutschen Grammatik. – Tübingen; Narr. – 1979. – Bd. 11.
11. Загнітко А. П. Структура та ієрархія валентних значень дієслова / А. П. Загнітко. – К.: НМК ВО, 1990. – 132 с.
12. Падучева Е. В. Динамические модели в семантике лексики / Падучева Е. В. – М.: Языки словянской к-ры, 2004. – 607 с.

Список художніх джерел

- Забужко О. Книга Буття. Глава четверта / О. Забужко. – К.: Факт, 2008. – 164 с.
 Земляк В. Лебедина зграя / В. Земляк. – К.: Махаон-Україна, 2002. – 336 с.
 Becker J. Irreführung der Behörden / J. Becker. – Frankfurt am Main: Suhrkamp Taschenbuch Verlag, 1981. – 254 s.

УДК 811.161.2'276

Таран О. С.

ЖАРГОННА ЛЕКСИКА В СУЧАСНОМУ ПІСЕННОМУ ДИСКУРСІ

В статті описан один из способов семантической трансформации – расширение значения – арготических по происхождению языковых единиц лексико-семантической группы «Наркотики», широко представленной в современном украинском песенном дискурсе.

Ключевые слова: арготизм, жаргонизм, песенный дискурс, общий жаргон.

У статті описаний один зі способів семантичної трансформації – розширення значення – арготичних за походженням мовних одиниць лексико-семантичної групи «Наркотики», широко представленої в сучасному українському пісенному дискурсі.

Ключові слова: арготизм, жаргонізм, пісенний дискурс, загальний жаргон.

The extension of meaning is the one of the ways of semantic transformation, which is described in the article. The author investigates the semantic transformation of argot words which is included in lexical and semantic group «Drugs» in the song discourse.

Key words: argot word, jargon word, song discourse, general jargon.

Постановка проблеми, її актуальність. Сьогодні спостерігаємо активне розширення бази функціонування некодифікованого мовлення, зокрема жаргонного, причому в багатьох сферах (естрада, художня література, політика, мас-медіа тощо). З одного боку, це свідчить про вульгаризацію мовлення, розхитування мовних норм, а з другого, – про «...повільне розширення соціального діапазону функціонування української мови» [10, с. 38] (на це також указували Л. Масенко, Л. Ставицька, О. Стишов). У цьому зв'язку зробимо кілька пояснень. Відомо, що літературна мова, розвиваючись, поповнюється за рахунок як територіальних, так і соціальних діалектів (С. Поліванов, Л. Сковрцов, Ю. Сорокін, Ю. Шевельов). Однак у періоди політичної та економічної нестабільності суспільства, глибоких соціально-культурних змін відбувається характерний сплеск субстандартної лексики (цю закономірність відзначали М. Граčov, В. Єлістратов, О. Земська, Ю. Сорокін, С. Тер-Мінасова), чому сприяють і внутрішньомовні чинники, зокрема тенденція «...до надання переваги більш експресивним мовним формам (розширення стилістично-різновартісних позначень з відмінним емоційно-експресивним значенням)» [9, с. 22].

Предметом нашої уваги стали одиниці так званого загального жаргону, або інтержаргону (термін не новий, уживаний ще в 1928 році Л. Успенським). Поняття «жаргон» пов'язане з поняттям «субкультура» як комунікативна система (Т. Щепанська). Сьогодні актуальними в дослідженні субкультурної парадигми визначають питання про мультикультурну структуру сучасного суспільства; взаємодію між різними субкультурами, явища «спільної периферії»; взаємообмін субкультурних фондів та культурної традиції тощо [14, с. 31]. На перетині цих дослідницьких проблем виникає ще одна: представники різних субкультур, незалежно від взаємин між собою, використовують один спільний мовний код. У цьому контексті доречним є поняття «загальний жаргон» – таке мовне утворення, яке не зумовлене тільки віковими чи статевими, соціально-професійними чи етнічними, релігійними або територіальними (наприклад, жаргон міста) чинниками та одиниці якого добре відомі в різних соціальних групах.

Загальний жаргон (або інтержаргон) виконує функцію посередника між арго й іншими мовними підсистемами, адже із загального жаргону «...арготизми можуть переходити в просторіччя й далі – літературну мову» [3, с. 23]. Загальний жаргон за лексико-фразеологічним складом близький до молодіжного сленгу. Як і молодіжний сленг, він поповнюється переважно за рахунок арготизмів (внутрішнє джерело поповнення). Так, наприклад, за підрахунками В. Хіміка, насиченість молодіжного російського мовлення кримінальними запозиченнями досягає $\frac{3}{4}$ загального обсягу жаргонної лексики [13, с. 78]; М. Граčov наводить точніші цифри: у молодіжний сленг перейшло 78 % арготизмів з побутової лексики загальнокримінального арготу, 14% – з тюремного арготу та 8% – із спеціальних арготу [3, с. 24]. Загальний жаргон української мови, за нашими спостереженнями, зберігає приблизно таку ж пропорційність.

Нас зацікавили тексти сучасних українських пісень, прикметною рисою яких є вживання жаргонізмів, що в принципі суперечить поезії як високоорганізованому за законами естетики твору. Тож *джерельною базою* цієї розвідки стали майже 500 україномовних текстів пісень 23 сучасних виконавців («Базука Бенд», «Борщ», «Брати Гадюкіні», «Бумбокс», «Ван Гог», «ВВ (Воплі Відоплясова)», «**Верховна Зрада**», «ВУЗВ (Вхід у змінному взутті)», «Гуцул Каліпсо», «Крихітка Цахес», «Мертвий півень», «Мотор'ролла», «Плач Єремії», «С.К.А.Й», «Скрябін», «Слід», «Так треба», «Тартак», «Тік», «ТНМК (Танок на майдані Конго)», «Etwas Unders», «**Teneta**», «VovaZiL'vova (Вова зі Львова)»¹). З метою об'єктивації результатів дослідження ми обрали групи, які представляють різні музичні жанри й стилі: рок, поп-рок, панк-рок, панк-фолк-блюз, фолк, хіп-хоп, поп, реп, реггі, джаз тощо. Помічені Л. Ставицькою процеси пейоризації різнотипних функціонально-комунікативних сфер української мови [8, с. 303] яскраво відбиває і пісенний дискурс, на який у контексті поставленої проблеми звертав увагу О. Тараненко, зазначаючи, що «мовна простота в художній творчості своєю неவிбагливістю й неவிбагливістю, <...> підкресленою бідністю як змісту, так і форм, особливо вражає в текстах пісень рок-груп» [11, с. 38]. Підкреслений антиестетизм в мові поезії та естрадні пісні відзначений ще з кінця 1980-х (І. Олійник).

Гіпотетично передбачаємо, що вживання в сучасному пісенному дискурсі субстандартної лексики викликане не стільки стилістичними потребами, скільки є результатом процесів деформації мовної свідомості, зміною етнічних концептів, констант (Л. Синельникова). Загальний жаргон представлений низкою лексико-семантичних груп (далі – ЛСГ), серед яких особливе місце посідає кількісно невелика ЛСГ «Наркотики», лексичні й фразеологічні одиниці

якої мають високу частотність у пісенному дискурсі. У загальний жаргон лексеми (фраземи) цієї ЛСГ проникли або безпосередньо з аргументів (спеціальне аргументи)², або зі сленгу хіппі, який засвідчує, за спостереженням М. Грачова, найбільшу кількість арготизмів, що утворюють біжаргонну в хіппі та декласованих елементів лексику на позначення наркотиків [3, с. 24-25], або через посередництво молодіжного сленгу.

Останніми роками увагу лінгвістів привертає вивчення субстандартної лексики в когнітивно-дискурсивній дослідницькій парадигмі (Л. Балашова, М. Титоренко, А. Цибулевська). Так, М. Титоренко пропонує фреймовий підхід до опису сленгу представників культури хіп-хоп, у якій окремо виділяє фрейм «Наркотичні речовини в культурі хіп-хоп». Цей фрейм автором структурований на субфрейми: 1) «уживання наркотичних речовин», 2) «продаж наркотичних речовин», 3) «найменування наркотичних речовин»; мікрофрейми (у межах визначених субфреймів): 1) «наслідки наркотичного дурману», «приладдя для вживання наркотиків», «особи, які вживають наркотичні речовини», «одиниця виміру наркотиків», 2) «особи, які продають наркотиків», 3) «героїн», «кокаїн», «марихуана взагалі», «марихуана за місцем вирощування», «марихуана за ступенем дії», «наркотики, отримані синтетичним шляхом»; термінали (за відповідними субфреймами в межах мікрофреймів): 2) «особи, які мають наркотичну залежність», «особи, які платять за наркотик інтимними послугами» [12, с. 16-18]. Такий детальний опис цієї схеми потрібний для нашого аналізу відповідної лексики, уживаної в пісенному дискурсі.

На сьогодні більшість-меншість досліджене в русистіці аргументів наркоманів (М. Грачов, О. Борохов, Є. Рабинович) та відповідна лексика сленгу хіппі (А. Мазурова, Л. Радзиховський, Ф. Рожанський, М. Титоренко), фрагментарно описана зазначена ЛСГ молодіжного сленгу (М. Грачов, Т. Нікітіна, В. Хімік) і майже відсутні наукові студії щодо функціонування таких лексем (фразем) у різних дискурсах (статті А. Бабіної про використання в російських ЗМІ лексем з аргументів наркоманів). В українистіці це питання практично не розроблене. Цим зумовлена наукова новизна нашого дослідження, мета якого полягає у виявленні семантичного обсягу вживаних у пісенному дискурсі жаргонізмів ЛСГ «Наркотики», описі семантичних змін при переході арготизму до загального жаргону.

З аргументів наркоманів, сленгу хіппі в загальний жаргон найбільше проникли з розширенням семантики дієслівні лексеми³ на позначення різноманітних дій, пов'язаних з наркотиками (*кайфувати, парити, замутити, грузити, пропарити, ламати, глючити*), та найменше – назви наркотичних засобів (*трава, ширка*) чи самих осіб, що вживають наркотики (*нарік*). Назв-описів стану наркотичної ейфорії (*кайф, глюк, відключка*) мало і в аргументів наркоманів. Ясна річ, що жаргон (сленг, аргумент, соціолект – тут їх розрізнення не є принциповим) відбиває певну ієрархію цінностей, релевантних для відповідного мікросоціуму (субкультури): «соціолект, як кожна мова, в певний спосіб інтерпретує дійсність, накреслюючи образ світу згідно з системою суспільних цінностей, які приймає група» [6, с. 94]. У зв'язку із цим, логічним є припущення, що на вершині цієї ієрархії має бути найбільш значуща для наркомана ситуація – наркотична ейфорія та постейфоричний стан. Однак, як з'ясовує Є. Рабинович у результаті аналізу польових матеріалів, слів на позначення цих ситуацій дуже мало. Це пояснюється тим, що «<...> жаргон обслуговує ситуацію, найбільш значущу не для індивіда, а для мікросоціуму», і в цьому випадку обслуговує ситуації, що безпосередньо передують вершинній [7, с. 293].

Проілюструймо семантичне розширення на прикладі найбільш частотної й продуктивної в словотвірному плані лексеми **кайф** (*кайфувати, докайфувати, кайфонуті, кайфовий, кайфово, кайфолом, кайфоломити, кайфоломщик, кайфелик*), яка часто стає образною основою фразеологізмів (*в кайф, по кайфу, ловити кайф, бути під кайфом, жити в кайф, ламати кайф, дешифрувати кайф*). В аргументів наркоманів вона функціонує зі значеннями: «наркотик», «стан наркотичного сп'яніння», «стан блаженства» [ТСРЖ, с. 241], [2, с. 236]. При потраплянні арготизму до іншої підсистеми мови, наприклад, молодіжного сленгу (а звідти до загального жаргону) у його структурному складі відбуваються зміни: ядерна сема «наркотик» відходить на периферію лексичного значення, у результаті чого майже втрачається семантичний зв'язок «кайф – наркотик», і дедалі цим словом обслуговуються для вираження задоволення взагалі, отримання якого геть не пов'язане з уживанням наркотичних речовин. Із цим розширенням значенням лексему зафіксовано в пісенних текстах: «Яка я щаслива що в серце своє прийняла Христа // Я відчуваю **кайф**, безкінечний...» (*Слід*, «Ілюзія»), пор. у похідних словах: «Скажи, кому це потрібно – потрібно нікому // І серіали **кайфові** громадянинам зразковим» (*Бумбокс*, «Рожеві сиропи»), «Я ходив по конторах, і всюди чув відмови, // Мені казали не лізь в шоу-біз, бо наламаєш дрова! // Та наперекір усім я тут, і чуюсь **кайфово**...» (*VovaZiL'vova*, «Вова зі Львова»); у фраземах: «Психанутий садист // Все для себе і в **кайф** // Це твій **junk**» (*Etwas Unders*, «Янголи»), «Поспівати в **кайф**, а потім спитися без ризику» (Фоззі, «Харків»). В. Хімік зазначає, що в молодіжному моленні слово «кайф» стало своєрідною міфологемою, ціннісною номінацією та є показовим прикладом масового засвоєння арготизму [13, с. 78].

Про вихід арготизму «кайф» за межі аргументів наркоманів із втратою семантичного зв'язку з наркотичною темою свідчать і результати проведеного протягом 2002-2005 рр. асоціативного психолінгвістичного експерименту С. Мартінек: слово «кайф» як реакція викликане такими стимулами: «відчуття», «веселощі», «радість», «схвилювання», «щастя» [УАС, с. 181]. ВТССУМ фіксує це слово зі стилістичною поміткою «розмовне» у значенні: «задоволення, насолода від чого-небудь» з відтінком «безтурботний, приємний відпочинок» [ВТССУМ, с. 410]. Семантичне розширення значення слова стає основою для граматичних його модифікацій: лексема «кайф» уживається як вигук для вираження будь-якої позитивної емоції, як частка зі значенням «чудово, гаразд» [8, с. 164].

Насиченість мовлення підлітків лексичними й фразеологічними одиницями з аргументів наркоманів свідчить про певний ступінь вираження тієї чи іншої девіації, а також про тривалість спілкування із субкультурою [2, с. 213], адже зрозуміло, що проникнення арготизмів в інші жаргони (сленги) показує соціальні зв'язки між носіями цих підсистем мови. У зв'язку із цим цікавим є спостереження А. Бабіної щодо вживання лексики наркоманів особами, які не мають наркотичної залежності: жаргонування створює ілюзорність їх причетності до наркотиків, що часто є достатнім для набуття авторитету в ровесників і високої самооцінки, а тому це утримує «порубіжний» контингент від уживання наркотичних речовин [1].

Висока частотність жаргонізмів у віршованих текстах (!) «неблатної» тематики уже свідчить про те, що поступово відбувається процес деформації картини світу: часто вживані слова в переносному, розширеному чи звуковому значенні, запозичення з інших мов і підсистем мови зумовлюють зміни спочатку на мовному рівні, потім – «...у концептуальній картині світу та переінтеграції ознак в мовових уявленнях» [5, с. 86]. Особливо яскраво це підтверджують результати психолінгвістичного експерименту, зафіксовані словником С. Мартінек [УАС].

Дібраний і проаналізований нами фактичний матеріал дозволяє заперечити думку Л. Масенко про те, що «сучасні проблеми поширення вульгарного мовлення, брутального стилю спілкування стосуються передусім російськомовних міських середовищ України <...>» [6, с. 99], адже виконавці, творчість яких стала предметом нашої уваги, – переважно представники Заходу й Центру України. На користь цього свідчать і результати аналізу сучасної української художньої літератури, а також україномовних чатів і блогів.

Джерела та література

1. Бабина А. К. Трансформация лексики наркоманов в молодежной культуре / А. К. Бабина [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://annababina.narod.ru/transform1.html>.
2. Борохов А. Д. Когда весь мир на острие иглы... Татуировки и жаргон наркоманов / А. Д. Борохов / Энциклопедическая серия «Мир иглы». – СПб., 2005. – 328 с.
3. Грачев М. А. Происхождение и функционирование русского арг: автореф. дис. ... д-ра филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» / М. А. Грачев. – СПб., 1995. – 35 с.
4. Кучинский А. В. Преступники и преступления. Законы преступного мира. Обычаи, язык, татуировки: энциклопедия / А. В. Кучинский. – Донецк, 1997. – 448 с.
5. Лисиченко Л. А. Рівні мовної картини світу і їхня взаємодія / Л. А. Лисиченко // Лінгвістичні дослідження: зб. наук. праць / за заг. ред. проф. Л. А. Лисиченко. – Х., 2005. – Вип. 16. – С. 80-87.
6. Масенко Л. Т. Мова і суспільство: Постколоніальний вимір / Л. Т. Масенко. – К., 2004. – 163 с.
7. Рабинович Е. Г. Поэтика жаргона (о некоторых приемах стереотипизации речи) / Е. Г. Рабинович // Этнические стереотипы мужского и женского поведения: сб. ст. [отв. ред. А. К. Байбурун, И. С. Кон]. – СПб., 1991. – С. 284-307.
8. Ставицька Л. Арг, жаргон, сленг: Соціальна диференція української мови / Леся Ставицька. – К., 2005. – 464 с.
9. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів мас. інформації) / О. А. Стишов. – [2-ге вид., переробл.] – К., 2005. – 388 с.
10. Тараненко О. О. Мовна ситуація та мовна політика в сучасній Україні (на загальнослов'янському тлі) / О. О. Тараненко // Мовознавство. – 2003. – № 2-3. – С. 30-55.
11. Тараненко О. О. Колоквіалізація, субстандартизація та вульгаризація як характерні явища стилістики сучасної української мови (з кінця 1980-х рр.) / О. О. Тараненко // Мовознавство. – 2002. – № 4-5. – С. 33-39.
12. Титоренко М. Ю. Сленг как составляющая языковой личности подростка: автореф. дис.... канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка» / М. Ю. Титоренко. – М., 2003. – 25 с.
13. Химик В. В. Поэтика низкого, или Просторечие как культурный феномен / В. В. Химик. – СПб., 2000. – 272 с.
14. Щепанская Т. Б. Традиции городских субкультур / Т. Б. Щепанская // Городской фольклор. – М., 2003. – С. 27-33.

Джерела

ВТСУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпін, 2001. – 1440 с.
Став – Ставицька Л. Український жаргон: словник / Леся Ставицька. – К., 2005. – 496 с.
ТСРЖ – Грачев М. А. Толковый словарь русского жаргона / М. А. Грачев. – М., 2006. – 704 с. – (Серия: «Словарная классика»).

УАС – Мартінек С. В. Український асоціативний словник: у 2 т. / С. В. Мартінек. – Львів, 2007. – Т. II: Від реакції до стимулу. – 468 с.

Примітка

¹<http://pesni.kiev.ua>. У прикладах зазначаємо у круглих дужках виконавця і назву пісні.

² Арг наркоманів засвідчує найменшу порівняно з іншими спеціальними аргом кількість специфічних лексем (за підрахунками О. Кучинського, їх усього 100, тоді як, наприклад, у кишенькових злодіїв – 500) [4, с. 248].

³ Таке переважання дієслів цілком відповідає створюваному мистецтвом постмодерну відчуттю дієвості, руху, зокрема хаотичного.

УДК 811,37

Тарасова В. В.

МЕНТАЛЬНАЯ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ КОНЦЕПТОВ РАЗНЫХ ЛИНГВОКУЛЬТУР И ИХ КУЛЬТУРНО-СПЕЦИФИЧЕСКАЯ ПРЕДСТАВЛЕННОСТЬ

В статье рассматривается реализация концепта «Средство передвижения» в русской и английской культурно-языковых традициях.

Ключевые слова: концепт, фрейм, средство передвижения, вербализация.

У статті розглянуто реалізацію концепту «Засіб пересування» у російській та англійській мовно-культурних традиціях.

Ключові слова: концепт, фрейм, засіб пересування, вербалізація.

The realization of concept «Vehicle» in Russian and English cultures is analyzed in the article.

Key words: concept, frame, vehicle, verbalization

Тезис известного российского лингвиста Г. О. Винокура о том, что «всякий языковед, изучающий язык, непременно становится исследователем той культуры, к продуктам которой принадлежит избранный им язык» [1, с. 211], – убедительно подтверждается всей историей лингвистической мысли, начиная с того времени, когда языковедение становится самостоятельной областью научного поиска.

Современные исследования, выполненные в когнитивно- и лингвокультурологически ориентированном аспекте, направлены на вскрытие тонких механизмов языковой деятельности в её неразрывной связи с мышлением и реальностью. В центре приоритетных исследований представителей когнитивной лингвистики остаются важные проблемы, которые уже стали традиционными для языкознания: структура языкового сознания, формы репрезентации знаний, соотношение логической, языковой и концептуальной картин мира, картина мира и модель мира. Вместе с тем на первый план языковедческого поиска в последние десятилетия выдвигаются вопросы исследования лингвоконцептологии. Центральное место в рамках данного направления занимают проблемы изучения концепта и концептосферы (труды Д. С. Лихачева, Ю. С. Степанова, В. З. Демьянкова, В. В. Колесова, В. А. Масловой, С. Г. Воркачева, И. А. Голубовской и многих других ученых).

«Найпрекраснейшим эссе об истории и разнообразнейшей характеристикой человеческого разума» называл И. Г. Гердер сравнение языков, «ибо в каждом из них втиснут разум данного народа и его характер» [2, с. 33]. Поскольку концепт как языково-ментальный феномен позволяет определить особенности мышления, языкового поведения, поведенческих стереотипов человека как представителя определенного этноса, выявление типичного и национального в составе концепта принадлежит к приоритетным исследованиям современной лингвистики.

Для понимания универсальных и этноспецифических компонентов структуры концепта важным выступает понятие национальной языковой картины. Национальная языковая картина – это выраженное этносом средствами определённого языка мировосприятие и миропонимание, вербализованная интерпретация языковым социумом окружающего мира и себя в этом мире [3, с. 29]. Национально-языковая специфика возникает при проекции этнично-специфических нюансов мировосприятия, миропонимания и оценки окружающей действительности на единый логико-понятийный каркас разных национальных языковых картин мира. Сочетание универсального и национального в языковой субстанции и образует «лицо» национального менталитета, который реализуется в языковых формах [3, с. 30].

Поскольку сама предметная лексика служит субкатегоризации мира, развитие системы транспорта в ходе научно-технической революции нашло непосредственное отражение в тематической группе лексики, обслуживающей данную сферу человеческой деятельности – в наименовании транспортных средств и связанных с ними предметов и явлений.

Актуальность исследования предопределена тем, что изучение концепта СРЕДСТВО ПЕРЕДВИЖЕНИЯ в русском и английском языковом и культурном пространствах вписывается в решение ряда современных языковедческих проблем, среди которых отметим изучение концепта как феномена концептуальной и языковой картин мира; типичного и национально-специфического в содержании концептов определенной языковой и культурной традиции.

Предметом нашего исследования являются особенности вербализации концепта СРЕДСТВО ПЕРЕДВИЖЕНИЯ в английском и русском языках.

Основной **целью** исследования является выявление реализации концепта СРЕДСТВО ПЕРЕДВИЖЕНИЯ в английской и русской языковых культурах, что позволит вывести общие концептные смыслы и национально-специфические компоненты в структуре понятийных значений исследуемого концепта.

Диапазон представления концепта в лингвистических исследованиях чрезвычайно широк: от традиционной семантики до чистой ИДЕИ, напрямую с языковыми средствами не связанной. Для воронежской школы концептологии (И. А. Стернин, З. Д. Попова) характерно «понимание концепта как единицы невербального в своей основе мышления, а лексических и фразеологических единиц языка – как средств опредмечивания, вербализации, объективации концепта» [6, с. 6]. При этом лингвокогнитология рассматривается как наука, которая изучает структуру и содержание концептов лингвистическими методами.

В настоящем исследовании под *концептом* понимается термин, служащий объяснению ментальных и психических ресурсов нашего сознания и той информационной структуры, которая отражает знание и опыт человека. Концепт является «оперативной содержательной единицей памяти, ментального лексикона, концептуальной системы языка и языка мозга, всей картины мира, отражённой в человеческой психике» [5, с. 90].

Концепт объединяет в себе знания всех единиц оперативного сознания: представления, образы, понятия. Такие концепты объединяются в единую систему – «концептуальную модель мира» [6, с. 143].

Таким образом, *концептосфера «СРЕДСТВО ПЕРЕДВИЖЕНИЯ»* в английском и русском языках – это совокупное знание об одноимённом, отражённом сознанием, фрагменте действительности. Исследуемая концептосфера является сложной многомерной структурой, имеющей свою иерархию, отражающую реальные отношения вещей в действительном мире. В сознании представителей языкового коллектива концептосфера может быть представлена в виде схемы. Концептуальный каркас всей модели транспорта составляют наиболее значимые элементы, связанные между собой определёнными отношениями.

Применяемый нами подход вслед за И. А. Стерниным [7] обозначаем как *семантико-когнитивный*, почеркивая этим основное направление исследования – *через семантику языка концептосферы народа*.

Метод семантико-когнитивного анализа предполагает, что в процессе лингвокогнитивного исследования от содержания значений мы переходим к содержанию концептов в ходе особого типа описания – когнитивной интерпретации. Когнитивная интерпретация – обязательный этап семантико-когнитивного анализа, без неё исследование остаётся в рамках лингвистической семантики [7, с. 78].

Задача лингвистической концептологии: выявив максимально полно состав языковых средств, репрезентирующих (т. е. выражающих, вербализирующих, объективирующих) исследуемый концепт, и описав максимально полно семантику этих единиц, применяя методику когнитивной интерпретации результатов лингвистического исследования, смоделировать содержание исследуемого концепта как глобальной ментальной единицы в её национальном своеобразии и определить место концепта в национальной концептосфере.

Средства вербализации концепта СРЕДСТВО ПЕРЕДВИЖЕНИЯ представляют собой систему лексем, используемых для номинации средств передвижения. Данное понятийное поле является открытым, поскольку под влиянием экстралингвистических факторов оно вбирает в себя новые лексемы, заимствованные из других языков, в результате чего происходит его расширение. Подобная тенденция в настоящее время является одной из основных и охватывает наибольшее количество лексических единиц.

Когнитивное членение реальности, связанное со средствами передвижения, в сознании англичан и россиян имеет много общих черт, так как большинство концептов исследуемой области знания являются общечеловеческими. Так, ключевые концепты, выделенные, например, в английском языке, присутствуют также и в русском языке. Исторические и культурологические факторы оказывают существенное влияние на их группировку и вербализацию средствами сопоставляемых языков.

При решении вопроса о том, что представляет собой общая концептуальная схема понятийной категории СРЕДСТВО ПЕРЕДВИЖЕНИЯ, необходимо представить её в виде фрейма. Согласно С. А. Жаботинской, разнообразные виды фреймов сводимы к шести относительно универсальным типам структур, демонстрирующим общие закономерности организации вербализованной информации. Это предметноцентрический, акциональный, партитивный, гипонимический, ассоциативный и компаративный фреймы [4]. Анализ значений лексических единиц, именующих категорию, позволяет предположить, что общей концептуальной схемой, объединяющей понятийные парцеллы категории СРЕДСТВО ПЕРЕДВИЖЕНИЯ друг с другом, является гипонимический фрейм.

В гипонимической модели связь, устанавливаемая между объектами, определяется как отношение включения признака, или экзистенция родового подобия и видовых отличий, что отвечает перифразам «НЕЧТО-Х *есть* НЕЧТО-У»; «признак НЕЧТО-Х *есть* признак НЕЧТО-У» (характерные признаки НЕЧТО-Х и НЕЧТО-У подобны) [4]. Например: *автомобиль является средством передвижения; признак средства передвижения есть признак автомобиля*.

В исследуемых языках концептуальная область СРЕДСТВО ПЕРЕДВИЖЕНИЯ включает понятийные парцеллы **НАЗЕМНЫЕ ТРАНСПОРТНЫЕ СРЕДСТВА** (англ. VEHICLE), **ВОДНЫЕ ТРАНСПОРТНЫЕ СРЕДСТВА** (англ. VESSEL), **ВОЗДУШНЫЕ ТРАНСПОРТНЫЕ СРЕДСТВА** (англ. AIRCRAFT).

Вышеназванные парцеллы являются базовыми единицами концептуальной схемы СРЕДСТВО ПЕРЕДВИЖЕНИЯ, вершинными узлами данного сложного фрейма. Представление о транспорте в сознании людей связывается, прежде всего, со способами передвижения – наземным, водным и воздушным, и, следовательно, концепты **НАЗЕМНЫЙ ТРАНСПОРТ**, **ВОДНЫЙ ТРАНСПОРТ**, **ВОЗДУШНЫЙ ТРАНСПОРТ** являются организующим началом всей концептосферы СРЕДСТВО ПЕРЕДВИЖЕНИЯ. Все остальные понятия, составляющие изучаемую концептосферу, могут быть выведены из названных концептов или определены при их помощи.

В основе концептуальной схемы СРЕДСТВО ПЕРЕДВИЖЕНИЯ лежат национально-культурные знания членов определённого языкового коллектива о данном фрагменте действительности.

С целью выявления основных вербализаторов исследуемого концепта был проведен анализ словарных дефиниций. В привлечении материала к концептуальному анализу мы руководствовались общим направлением анализа: от центральных к периферийным вербализаторам. Центральные, основные вербализаторы концепта СРЕДСТВО ПЕРЕДВИЖЕНИЯ – это устоявшиеся, воспроизводимые из памяти лексические единицы, которые

выражают этот концепт. В современном английском языке это лексемы *vehicle, car, boat, ship, train, plane, bus, bicycle*, в русском – *автомобиль, велосипед, поезд, лодка, корабль, автобус*.

Мы проанализировали 315 вербализаторов концепта СРЕДСТВО ПЕРЕДВИЖЕНИЯ в русском языке, 478 – VEHICLE в английском языке. Разница в количестве вербализаторов концепта СРЕДСТВО ПЕРЕДВИЖЕНИЯ в исследуемых языках свидетельствует о разной степени прорефлексованности и важности феномена транспорта в соответствующих культурах.

Ядро концепта СРЕДСТВО ПЕРЕДВИЖЕНИЯ в исследуемых языках составляют такие концептуальные признаки:

1) способы передвижения: англ. *vehicle, vessel, aircraft*; рус. наземный транспорт, водный транспорт, воздушный транспорт;

2) функция и сфера использования транспортного средства: англ. *bookmobile, off-roader, over-the-road vehicle, product-mobile, recreational vehicle, school bus, racing car, streamliner*; рус. *бронетранспортер, вездеход*;

3) вид энергии, приводящий транспортное средство в движение: англ. *steam car, electric car, gasoline car, New Electric Car*; рус. *пароход, теплоход, электрокар*.

Периферию концепта СРЕДСТВО ПЕРЕДВИЖЕНИЯ в исследуемых языках составляют такие концептуальные признаки:

1) аллюзия на «потенциального владельца» транспортного средства, для которого оно типично: англ. *Cowboy Cadillac, yank tanks, Popemobile, yurpriemobile*; рус. *мусоровоз («милицейская машина»), шишиковозка («правительственная машина»);*

2) размер транспортного средства: англ. *midsize car, minibus, minivan, long vehicle, small car*; рус. *микроавтобус*;

3) количество колёс транспортного средства: англ. *18-wheeler, three-wheeler, four-wheeled steam wagon*;

4) имя создателя/ название фирмы-производителя: англ. *Ford car, Mack truck, Model T Ford, Pontiac Sedan, Oldsmobile Custom Cruiser*; рус. *Москвич, Запорожец, Волга, Антей (Ан-22)*;

5) цвет транспортного средства: англ. *blue and white, yellow cab, pink Cadillac convertible*;

6) тип кузова: англ. *coupe, hard top, hatchback, pickup, stretch limo, liftback, station wagon*; рус. *хетчбек*;

В каждом языке концепту СРЕДСТВО ПЕРЕДВИЖЕНИЯ свойственный постоянный набор признаков и оттенков. Большинство центральных признаков являются общими для всех этих концептов.

Отличия между исследуемыми концептами выявляются в том, насколько ярко выражены общие признаки. Значительное различие в количестве вербализаторов признака (то есть в мере ее выраженности) дает основания говорить о разной важности признака в пределах концепта.

В результате исследования мы установили, что средства вербализации концепта СРЕДСТВО ПЕРЕДВИЖЕНИЯ имеют полевое строение. Элементами его структуры являются подконцепты, ядерные и периферийные концептуальные признаки. Признаки концептов образуют логические цепочки, которые являются одним из факторов обеспечения целостности концепта.

Таким образом, концептуализация средств передвижения в русской и английской когнитивных системах проявляет как общие для исследуемых лингвокультур представления о транспорте, о чем говорят вычленяемые из сочетаемости признаки концептов, так и культурно-специфические. Межязыковое сопоставление проявляется в данном случае ключом к декодировке этноспецифической языковой картины мира. Перспективным является углубленный анализ подконцептов концептосферы СРЕДСТВО ПЕРЕДВИЖЕНИЯ в английском и русском языках.

Источники и литература

1. Винокур Г. О. Избранные работы по русскому языку / Г. О. Винокур. – М.: Учпедгиз, 1959. – 492 с.
2. Гердер И. Г. Трактат о происхождении языка / И. Г. Гердер [пер. с нем. Г. Ю. Бергельсон]. – М.: ЛКИ, 2007. – 158 с.
3. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу / І. О. Голубовська. – К.: Логос, 2004. – 284 с.
4. Жаботинская С. А. Когнитивная лингвистика: принципы концептуального моделирования / С. А. Жаботинская // Лінгвістичні студії. Черкаси: Сіач, 1997. – Вип. 2. – С. 3-11.
5. Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрат Ю. Г., Лузина Л. Г. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрат, Л. Г. Лузина / [под. общ. ред. Е. С. Кубряковой]. – М.: Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1986. – 245 с.
6. Попова З. Д., Стернин И. А. Понятие концепт в лингвистических исследованиях / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1999. – 29 с.
7. Стернин И. А. Моделирование концепта в лингвоконцептологии / И. А. Стернин // Международный конгресс по когнитивной лингвистике: сб. материалов, 26-28 сентября 2006 г. – Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г. Р. Державина, 2006. – С. 77-79.

УДК: 81'243:378.147

Тарнопольський О. Б., Кожушко С. П.

ЕКСПЕРІЄНЦІЙНИЙ ПІДХІД У НАВЧАННІ ІНШОМОВНИХ ПРЕЗЕНТАЦІЙ СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

В статті описуються переваги експерієнціального підходу при навчанні іноземному мові студентів економічних спеціальностей, розкриваються механізми формування мовленнєвих навичок та вмінь підготовки і проведення іноземних презентацій в рамках методики експерієнціального навчання.

Ключевые слова: презентация, презентатор, експерієнціальне навчання, професійне спілкування.

В статті аналізуються переваги експерієнціального підходу при навчанні іноземної мови студентів економічних спеціальностей, розкриваються механізми формування мовленнєвих навичок та вмінь підготовки і проведення іноземних презентацій в рамках методики експерієнціального навчання.

Ключові слова: презентація, презентатор, експерієнційне навчання, професійне спілкування.

The article describes the advantages of experiential approach while teaching foreign languages to students of Economics. Mechanisms facilitating the acquisition of communication skills required for making presentations when developing those skills within the framework of experiential approach are revealed.

Key words: presentation, presenter, experiential learning, professional communication.

Студентські презентації з професійної тематики мовою, що вивчається, стають все більш поширеним видом навчальної діяльності у немовних ВНЗ. Необхідність навчання таких презентацій навіть включена як одна з вимог до Програми з англійської мови для професійного спілкування [4]. Це обумовлене тим, що у міжнародних контактах фахівців однією з найпоширеніших форм професійного спілкування є представлення зарубіжним колегам своїх напрацювань, досягнень та пропозицій у вигляді коротких презентацій з демонстрацією відповідних слайдів з інформацією у PowerPoint. Нагальна потреба у формуванні у теперішніх або майбутніх фахівців навичок та вмінь

підготовки та представлення англомовних професійних презентацій призвела до того, що, по-перше, підходи до навчання презентацій досить детально досліджені у сучасній вітчизняній та зарубіжній методіці [1; 2; 3; 7; 9; 10]. По-друге, з'явилися чимало вітчизняних і зарубіжних посібників, спеціально призначених для навчання таких презентацій [5; 8].

Звичайно, згадані методичні розробки і посібники перш за все спрямовані на навчання англомовних професійних презентацій студентів та фахівців у галузі економіки та бізнесу. Це пояснюється тим, що саме фахівці у цих галузях найчастіше стикаються з необхідністю робити презентації англійською мовою. Але така ж потреба нерідко виникає і у спеціалістів з інших галузей. Тому формувати відповідні навички та вміння потрібно у всіх майбутніх фахівців. *Тож основою метою даної статті є розкриття механізму формування вмінь та навичок підготовки та проведення іноземномовних презентацій в рамках експерієнційного навчання.* Під експерієнційним навчанням іноземних мов для спеціальних цілей у цьому випадку розуміється навчання, яке «...здійснюється через виконання студентами реальних практичних дій, так чи інакше пов'язаних з майбутньою професійною діяльністю, яка моделюється. Ці дії виконуються засобами іноземної (англійської) мови в процесі здійснення іноземною ... професійної комунікації. Таке навчання здійснюється в мережі постійних взаємодій всіх учасників навчального процесу (interaction), а також між ними та позанавчальним середовищем і позанавчальними джерелами фахової інформації» [6, с. 481].

Формування навичок та вмінь, необхідних для проведення іноземномовних презентацій, безумовно, є формою експерієнційного навчання, оскільки сформувані їх можливо лише через практику підготовки та проведення презентацій, а ця практика співпадає за формою та організацією з відповідною практикою у професійній діяльності. Але слід перш за все надати визначення презентації як виду експерієнційної навчальної діяльності. З нашої точки зору професійною іноземномовною презентацією, якій необхідно навчати студентів немовних спеціальностей, є підготовлене або непідготовлене (за часом, мовною формою, структурою, композицією, послідовністю та логікою викладення матеріалу) професійно спрямоване монологічне висловлювання, об'єднане конкретним завданням і ситуативними умовами, яке базується на результатах аналітичного дослідження певної проблеми у сфері професійної активності, має чітке логіко-композиційне оформлення і націлене на ефективне інформування, мотивування або переконання певної аудиторії з урахуванням її основних культурологічних та соціально-демографічних характеристик.

Щодо навчання фахових презентацій, воно починається з роз'яснення студентам та опанування ними всіх вимог до професійної презентації іноземною (англійською) мовою, далі іде через тренування та практику створення та представлення частин презентацій, а потім і цілісних презентацій за надалим зразком і доходить, нарешті, до продукування цілісних презентацій без опори на конкретний зразок. Тут маються на увазі як презентації, підготовлені за часом, мовною формою, структурою, композицією, послідовністю та логікою викладення матеріалу, так і презентації, непідготовлені за цими параметрами. Найбільш повне втілення така методика знайшла в уже згаданому посібнику [5].

Слід відзначити, що хоча робота з презентаціями – це здебільшого вид індивідуальної навчальної діяльності, підготовка та представлення їх у парах або малих групах не тільки не виключається, але й є надзвичайно доцільною, особливо на початкових ступенях формування відповідних умінь. Коли одну й ту ж саму презентацію готують та представляють два студенти або навіть мала група, а всі інші студенти в групі виступають у якості аудиторії, то для самих презентаторів робота значно полегшується, оскільки вступають у силу особливості так званого кооперативного навчання. Це є надзвичайно корисним на початкових етапах, хоча, звичайно, по мірі прогресу в оволодінні вміннями робити презентації, вони повинні все частіше набувати суто індивідуального характеру.

Розуміючи безумовно позитивний вплив розробки презентацій як одного з аспектів навчання ділової англійської мови, хотілося б відзначити «пристосованість» цієї діяльності для формування навичок та вмінь у всіх видах іноземномовної мовленнєвої діяльності: говорінні, аудіюванні, читанні та письмі. Розпочнемо з рецептивних видів іноземномовної мовленнєвої діяльності. В ході представлення презентацій студентами відбувається взаємний обмін інформацією, яка сприймається на слух (студенти слухають один одного, тож відбувається процес аудіювання) та підкріплена візуальним доповненням. Іншим джерелом інформації для тих же самих цілей будуть відповідно добрані аудіо або аудіовізуальні матеріали, які дозволяють студентам отримувати потрібні їм для роботи дані в процесі аудіювання іноземною мовою. Що ж стосується читання, то для ефективної підготовки презентації студенту неодмінно необхідно накопичити вихідну професійну інформацію (і досить багато такої інформації), спираючись на яку саме і буде створюватися ним презентація. Цю інформацію можна і необхідно здобувати лише читаючи відповідні англомовні джерела (це вже завдання викладача або укладача підручника чи посібника найбільш раціонально та вдало добрати такі джерела). Крім того, у випадку підготовки та проведення презентацій відбуваються дещо специфічні процеси читання. Студенти починають працювати з іноземними текстами для читання та аудіювання не просто як з текстами навчальними, опрацювання яких не має ніякого практичного виходу. Вони опрацьовують такі тексти як дещо нагально потрібні їм для здійснення практичної професійно спрямованої діяльності, якою ї є презентація з фаху. У цьому випадку задіяним є увесь мотиваційний потенціал експерієнційного навчання, який значно підвищує його результативність та ефективність у порівнянні з загальноприйнятими підходами.

Все сказане вище про читання та аудіювання мовою, що вивчається, в експерієнційному навчанні, стосується і іноземного письма оскільки підготовка презентації потребує письма як своєї інтегральної частини.

Готуючи презентацію, необхідно її написати (хоча б у вигляді конспекту) мовою, що вивчається. При цьому треба враховувати жанрові особливості презентації як виду діяльності, умови та середовище, де проходить презентація, а також специфіку аудиторії. Враховуючи те, що більшість презентацій сьогодні проводиться з використанням PowerPoint, в рамках навчання письма студентів треба навчати правилам компресії письмового тексту, який буде виведений на екран та представлений аудиторії вже як текст і для візуального сприйняття (читання), і для синхронного сприйняття його на слух.

Ще один аспект, який необхідно розглянути, – це співвідношення навчання презентацій у межах експерієнційного підходу з опануванням мовних форм, тобто з розвитком лексичних, фонетичних та граматичних мовленнєвих навичок. Експерієнційне навчання є суто комунікативним і засвоєння мовних форм у його межах проходить лише попутно, в процесі екстралінгвістичної діяльності, яка реалізується через спілкування іноземною мовою. Це, мабуть, є головною перевагою експерієнційного навчання, оскільки, як свідчить наш досвід, у цьому випадку формування лексичних та граматичних навичок проходить навіть скоріше та ефективніше ніж у межах традиційного підходу.

Таке прискорення та удосконалення формування навичок особливо чітко проявляється в опануванні нової лексики (особливо термінологічної) в процесі створення власних презентацій за фахом. У цьому випадку спостерігається швидке зростання словарного запасу студентів – в першу чергу, активного. Цей запас закріплюється

завдяки високому рівню повторюваності лексики в презентаційній діяльності та включенню механізмів мимовільного запам'ятовування.

Таким чином, можна зробити висновок, що в ході навчання іншомовних презентацій не один інший підхід не забезпечує такої ж ефективної інтеграції і такі ж органічні переходи між формуванням навичок та вмінь у всіх видах іншомовної мовленнєвої діяльності як експериментальне навчання.

Все сказане підтверджується проведеними нами експериментальними дослідженнями. Але представленні вище узагальнення щодо використання експериментального навчання для організації навчання професійно орієнтованих іншомовних (англомовних) презентацій студентами економічних спеціальностей мають ще пройти більш ретельну експериментальну перевірку, яка і становитиме наступний етап у наших подальших дослідженнях.

Джерела та література

1. Авсюкевич Ю. С. Методика навчання презентації англійською мовою студентів економічних спеціальностей: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02: «Теорія і методика навчання: германські мови» / Ю. С. Авсюкевич. – Севастополь, 2009. – 24 с.
2. Драб Н. Л. Навчання майбутніх економістів іншомовного професійно спрямованого монологічного мовлення (монологу-презентації німецькою мовою): дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02: «Теорія і методика навчання: германські мови» / Н. Л. Драб. – К., 2005. – 316 с.
3. Попова О. Ю. Методика обучения иноязычным презентационным умениям студентов неязыковых вузов (на материале английского языка): автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теория и методика обучения и воспитания (иностранные языки)»
4. Програма з англійської мови для професійного спілкування / [Бакаєва Г. Є., Борисенко О. А., Зуснок І. І. та ін.]. – К.: Ленвіт, 2005 – 119 с.
5. Тарнопольський О. Б. Successful Presentations (Успішні презентації). Посібник для навчання ділових презентацій англійською мовою студентів економічних спеціальностей / О. Б. Тарнопольський, Ю. С. Авсюкевич. – К.: Ленвіт, 2007. – 135 с.
6. Тарнопольський О. Б. Експериментальне навчання англійської мови для спеціальних цілей у немовному ВНЗ та основні види навчальної діяльності у такому навчанні // Лінгвістичні та методичні проблеми навчання мови як іноземної. Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції 14-15 травня 2010 року. – Полтава, 2010. – С. 481-483.
7. Churchman E. C. Developing a public speaking course for non-native speakers of English: problems and approaches / E. C. Churchman. – Bowling Green, OH: Bowling Green State University, Department of Interpersonal and Public Communication, 1986. – 17 p.
8. Comfort J. Effective presentations / J. Comfort. – Oxford: Oxford University Press, 1995. – 80 p.
9. Jay A. Effective presentations: how to be a top class presenter / A. Jay, R. Jay. – London: Pitman Publishing. – 1996. – 184 p.
10. King J. Preparing EFL learners for oral presentations [Електронний ресурс] / J. King // The Internet TESL Journal. – 2002. – Vol. 8, № 3. – Режим доступу до журн.: <http://iteslj.org/Lessons/King-PublicSpeaking.html>.

УДК 811.111'06'27:004.9

Татенко Н. В.

ВЕРБАЛЬНА АКТУАЛІЗАЦІЯ МЕГАКОНЦЕПТУ ЧАСУ У КОМП'ЮТЕРНОМУ ДИСКУРСІ

Средства вербализации мегаконцепта ВРЕМЯ в компьютерном дискурсе рассматриваются с использованием методов концептуального анализа. Определяется специфика построения концептуального поля мегаконцепта ВРЕМЯ в концептуальной системе компьютерного дискурса, а также устанавливаются механизмы его создания и модификации.

Ключевые слова: компьютерный дискурс, концептуальная система, концептуальное поле, мегаконцепт, неологизм.

Засоби вербалізації мегаконцепту ЧАС у комп'ютерному дискурсі розглядаються з використанням методів концептуального аналізу. Визначається специфіка побудови концептуального поля мегаконцепту ЧАС в концептуальній системі комп'ютерного дискурсу, а також упродовжуються механізми його творення й модифікації.

Ключові слова: комп'ютерний дискурс, концептуальна система, концептуальне поле, мегаконцепт, неологізм.

The author examined the means of verbalization of megaconcept TIME in computer discourse with the use of methods of conceptual analysis. A specific character of construction of the conceptual field of megaconcept TIME in the concept system of computer discourse is determined, mechanisms of its creation and modification are established.

Key words: computer discourse, concept system, conceptual field, megaconcept, neologism.

У сучасному суспільстві, де розширюються міжнародні контакти на різних рівнях і в різних сферах діяльності людини, зростає роль комп'ютерного дискурсу як засобу спілкування в глобальній мережі Інтернет. За таких умов комп'ютерний дискурс отримав унікальну можливість впливати на розум та почуття людей, на їхній склад мислення, критерії оцінок, мотивацію поведінки. З урахуванням цього, цілком природною вбачається спрямованість сучасних лінгвістичних розвідок на дослідження низки концептів комп'ютерного дискурсу та їх впливу на когнітивну діяльність людини.

Серед базових концептів комп'ютерного дискурсу чільне місце посідає концепт ЧАС, оскільки комп'ютерна реальність, як і будь-яка інша реальність, є даність буття через простір та час. Існуючи в реальному масштабі часу, комп'ютерний дискурс створює свій власний час, свої закони існування на підґрунті фізичних законів реальності. Зазначений феномен дозволяє об'єднати нові структури мислення та відповідні їм лінгвістичні одиниці у складі певного цілого – мегаконцепту ЧАС, що є інгерентним атрибутом комп'ютерного дискурсу.

Проблеми часової семантики перебувають у фокусі сучасних лінгвістичних розвідок. Біологічний ЧАС зазвичай пов'язується з ритмами тіла людини та з природними циклами, які вважаються джерелом формування поняття ЧАС. При цьому розрізняють ЦИКЛІЧНИЙ та ЛІНІЙНИЙ ЧАС. До лексичних одиниць, які відбивають ЦИКЛІЧНИЙ ЧАС, Ч. Філлмор зараховує назви пір року та частин доби [5, с. 48]. ЛІНІЙНИЙ ЧАС розглядають як більш пізнє утворення, тому його вважають більш абстрактним, ніж ЦИКЛІЧНИЙ ЧАС. На фізіологічному рівні формування ідеї ЛІНІЙНИЙ ЧАС вчені пояснюють лінійністю мислення людини та розвитком пам'яті [4, с. 150].

Для репрезентації ЛІНІЙНОГО ЧАСУ використовуються скалярні концептуальні структури, які з часом почали застосовувати під час опису природи. Так, у механіці з'явилося поняття швидкості, у біології – час еволюції виду, а поділ часу на найменші проміжки дав поштовх математичному аналізу [3, с. 86]. Вельми цікавою є точка зору деяких дослідників, які вважають сучасною інновацією розуміння ЧАСУ як того, що можна гаяти [1, с. 277].

Проте системне когнітивне дослідження вербалізації мегаконцепту ЧАС інноваційними засобами комп'ютерного дискурсу в мовознавчих студіях відсутнє. Цим зумовлюється **мета** нашого дослідження, якою є аналіз засобів актуалізації мегаконцепту ЧАС у комп'ютерному дискурсі на матеріалі англійських неологізмів. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**, як побудова концептуального поля ЧАСУ в концептуальній системі комп'ютерного дискурсу, встановлення механізмів його творення і модифікації.

Із концептологічних позицій, концептуальне поле є певною множиною однорідних концепт-об'єктів, поєднаних єдиною логіко-сисловою лінією [2, с. 218]. Концептуальне поле ЧАСУ в концептуальній системі комп'ютерного дискурсу складається з ядерних та периферійних концептів: ядро консолідується навколо домінант, тобто, в його

поняттєвій структурі переважають семи, що конструюють мегаконцепт ЧАС; периферія має “зонну організацію” (семний набір периферійних концептів корелює з суміжними концептами). Ядерні концепти найбільш спеціалізовані на виконанні функцій концептополя ЧАСУ, проте між ядром і периферією відбувається розподіл виконуваних функцій, частина яких припадає на ядро, частина – на периферію. Межа між ядром та периферією є розмитою, нечіткою.

Польовий устрій ЧАСУ в концептуальній системі комп’ютерного дискурсу формується у вигляді ядерного концепту ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ ЧАС та периферійного концепту МЕТРИЧНИЙ ЧАС.

При виділенні ядерного концепту ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ ЧАС головним фактором є відчуття, переживання й кількісна оцінка особистістю темпоральних властивостей процесів, подій та станів у комп’ютерній реальності. ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ ЧАС має такі концептуальні ознаки, як ЦИКЛІЧНІСТЬ та ЛІНІЙНІСТЬ.

Концептуальна ознака ЦИКЛІЧНІСТЬ відображає послідовність однотипних подій, повторюваність і стабільність. ЦИКЛІЧНІСТЬ експлікується інноваціями на позначення комбінацій певної кількості послідовних дій, які виконуються користувачем задля завантаження або перезавантаження комп’ютера в разі необхідності.

Як приклад можна навести неологізми *three-fingered salute* «комбінація клавіш для перезавантаження комп’ютера» та його синоніми *Ctrl-Alt-Delete*, АКА, *rain dance* «церемоніальна послідовність певної кількості дій під час підключення до Мережі», *to wave a dead chicken* (запозичене шляхом семантичної транспозиції безпосередньо з культово-обрядового лексикону Вуду) «виконання певної кількості послідовних дій (ритуалу) з метою вивести комп’ютер до нормального режиму роботи».

У комп’ютерній реальності користувачу притаманний симбіоз циклічного й лінійного сприйняття ЧАСУ з доміантою останнього як більш абстрактного. Концептуальна ознака ЛІНІЙНІСТЬ виражає односпрямованість поступального руху, необхідними атрибутами якого є ідеї початку й кінця. ЛІНІЙНІСТЬ репрезентується такими концептами, як ЛІНІЙНЕ МИНУЛЕ та ЛІНІЙНЕ МАЙБУТНЄ.

Опозиція «лінійне минуле vs лінійне майбутнє» знаходить своє втілення за допомогою часово-маркованих елементів: *yester-* та *retro* – для минулого і *new* – для майбутнього. Подібним чином здебільш визначаються різноманітні технології, наприклад: *yestertech / retroware* – техніка «вчорашнього дня», *new chip* – нова техніка, яка ще не отримала широкого застосування.

Концепт ЛІНІЙНЕ МАЙБУТНЄ не завжди сприймається людиною як дещо краще від теперішнього. Це пояснюється, на наш погляд, властивістю людського розуму побоюватися того, що є невідомим, новим, непередбаченим. Прикладом так званої «фут урофобії» може слугувати новоутворення *doomsdate*, що означає певну термінальну точку техноцентричного буття, тобто моменту в часі, коли наша техногенна цивілізація зазнає комп’ютерної катастрофи.

Слід урахувати, що зазначене поняття відбивається за допомогою семантичного неологізму (слово *doomsdate* позначає останній день існування людської цивілізації – початок Апокаліпсису і походить із християнської міфології, а під час «холодної війни» термін функціонував як метафоричне позначення початку ядерного конфлікту). Синонімічним до неологізму *doomsdate* є акронім *TEOTWAWKI (The End Of The World As We Know It)* «уявна техногенна катастрофа як результат збою всесвітніх комп’ютерних систем наприкінці 90-х років ХХ-го століття». Наведене новоутворення є метафоричною проєкцією «уявного» кінця світу. Найбільш імовірною датою катастрофи вважалася ніч з 31 грудня 1999 року на 1 січня 2000 року.

З огляду на це в межах комп’ютерного дискурсу виникла досить розгалужена синонімічна парадигма аббревіатур, що співвідносяться з поняттям комп’ютерної проблеми. Сюди можуть бути віднесені такі новоутворення, як *2000-compliant*, *Y2K*, *Y2K problem*, *999 bug*, *D10K problem*. Літера K в аббревіатурах *Y2K (year 2000)*, *Y2K problem (year 2000 problem)* експлікує число 1000, для позначення якого фахівці в галузі комп’ютерної техніки використовують стандартний префікс *kilo*.

Зауважимо, що аббревіатури, особливо акроніми, набувають вельми широкого вжитку. Це пояснюється, на наш погляд, прагненням користувачів надати комп’ютерному дискурсу максимальної інформативності та змістовної насиченості, оскільки звернення до згорнутих структур зумовлено намаганням якомога скоріше оформити в мові нові реалії.

Як результат марних побоювань техногенної «катастрофи 2000» після ночі з 31 грудня на 1 січня з’являється «телескопічно-аббревіатурне» новоутворення *Y2OK (year 2000 + OK)*, яке позначає відсутність серйозних комп’ютерних проблем після переходу у новий 2000 рік. Проте інтернетівські «гуру» пророкують ще одну катастрофу, пов’язану зі збоєм всесвітніх комп’ютерних систем у 2038 році. Для її позначення, за аналогією до вже існуючих аббревіатур, виникло слово *Y2.038 K*.

Ми помічаємо, що зазначені неологізми являють собою приклад досить тісного переплетення концепту ЛІНІЙНЕ МАЙБУТНЄ з концептом СТРАХ. У зв’язку з цим навіть найактивніші користувачі Інтернету іноді відключають свої комп’ютери на певний період часу заради відпочинку від надмірного «техногенного» впливу на своє життя. Це явище експлікується неологізмами *data fast (information fast)*, *news fasting*.

Концепт ЛІНІЙНЕ МИНУЛЕ представлений у неологізмах комп’ютерного дискурсу не так широко, як концепт ЛІНІЙНЕ МАЙБУТНЄ, проте техніка «вчорашнього дня» (*yestertech*, *retroware*) концептуалізується як простіша, повільніша та надійніша, ніж майбутні технології. Тим самим, концепт ЛІНІЙНЕ МИНУЛЕ асоціюється з концептом НАДІЙНІСТЬ.

У цьому контексті можна навести новоутворення *electric-can-opener question* – «визнання того, що вчорашні технології та продукти вказаних технологій можуть бути кращі за новітні». З цього приводу також релевантним є виникнення неологізму *technostalgia* «ностальгія за станом технологій у минулому (коли вони були простішими, повільнішими у використанні або кращої якості, ніж новітні)».

Концепт ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ ЧАС характеризується такою концептуальною ознакою, як ШВИДКІСТЬ (лінія часу, що з’єднує минуле та майбутнє). ШВИДКІСТЬ є мірилом якості програмного забезпечення, а також необхідним параметром комп’ютеризованої дійсності. Чим менше часу витрачається на завантаження будь-якої програми або входження до Світової Мережі, тим якіснішим вважається обладнання.

При розгляді процесу вербалізації концептуальної ознаки ШВИДКІСТЬ заслуговують на увагу такі новоутворення техносфери, як *instant on* «миттєва готовність комп’ютера до використання зразу ж після включення»; *Evernet* «постійний миттєвий доступ в Інтернет з різного обладнання»; *Wi-Fi (802.11b)* «бездротова технологія, що дає можливість швидкого з’єднання з мережею Інтернет у будь-якому місці, посилаючи користувачу повітрям зміст веб-сторінок і електронної пошти»; *microblogging* «миттєва передача повідомлень на свій «блог» за допомогою стільникового телефону».

Комп’ютерна реальність прискорює швидкість спілкування людини, знаходження нею необхідної інформації, навчання, вирішення фінансових, економічних, політичних, культурних питань тощо. Вочевидь, це свідчить про особливу роль концептуальної ознаки ШВИДКІСТЬ у концептуальному полі мегаконцепту ЧАС.

З цього приводу заслуговує на увагу новоутворення *ambient findability* «можливість знайти будь-кого або будь-що з будь-якого місця у будь-який час». Інтернет надає можливість майже миттєвої зустрічі членів родини,

друзів, колег по роботі. Такі збори великої кількості людей характеризують неологізми *social swarm, social swarming*. Виникає поняття «розумного натовпу» (*smart mob*) – величезної кількості людей, розкиданих по земній кулі, які швидко «мобілізуються» за допомогою сучасної техніки для «колективних дій», що можуть мати величезні політичні й соціальні наслідки. На сьогодні можливість впливати на політичне і соціальне життя реалізується у вигляді неологізму *flash mob* – десятків і навіть сотень людей, що «скликані комп'ютерами» і зібралися у певний час і у певному місці для певної блискавичної дії (наприклад, постукати парасольками – і миттєво розійтися).

Периферійний концепт МЕТРИЧНИЙ ЧАС сприймається мовною особистістю як одиниця виміру. Про метричне розуміння ЧАСУ комп'ютерного буття свідчить його фіксація специфічними одиницями інформації. Яскравою ілюстрацією цього є неологізм *Internet Time*, новий альтернативний спосіб позначення часу у Всесвітній Мережі.

Новоутворення *Internet Time* було створене для спрощення комунікації користувачів Інтернету з різних часових зон. Такий своєрідний час вимірюється не секундами та хвилинами, а одиницями інформації, 1000 біт в день, кожен біт – 1 хвилина і 26.4 секунди. Опівночі за даним часом – @000 біт, опівдні – @500 біт. Інтернет Час став єдиним у всьому світі (якщо у Нью-Йорку @875, то у Токіо також @875).

Швидкий темп розвитку комп'ютерного світу спричинив появу не тільки «інтернетівського часу», а й «інтернетівського року» (*Internet year*). Вказане поняття з'явилося за аналогією до поняття «собачий рік», який порівнюється зі звичайним часом (один собачий рік прирівнюється до семи людських років). Дослідники вважають, що «інтернетівський рік» триває три звичайні місяці [6], тобто, Час у Інтернеті «прискорюється».

З вищевказаного робимо висновок, що мегаконцепт ЧАС комп'ютерного дискурсу відбивається в свідомості мовленнєвої особистості у вигляді концептуального поля наступним чином: мегаконцепт ЧАС спирається на ядерний концепт ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ ЧАС та периферійний концепт МЕТРИЧНИЙ ЧАС. Концепт ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ ЧАС деталізується за допомогою концептуальних ознак ЦИКЛІЧНІСТЬ, ЛІНІЙНІСТЬ (експлікується концептами ЛІНІЙНЕ МИНУЛЕ, ЛІНІЙНЕ МАЙБУТНЄ) та ШВИДКІСТЬ (є скалярною концептуальною структурою, що з'єднує минуле і майбутнє). Кожен концепт (від простого до найскладнішого) концептополя ЧАСУ взаємодіє з іншими концептами, проте є автономним, тобто, може функціонувати окремо від інших в межах концептуального поля.

Підсумовуючи вищезазначене, слід зауважити, що мегаконцепт ЧАС у концептуальній системі комп'ютерного дискурсу являє собою суб'єктивну категорію, що є носієм ідеї динамічного, кількісного вимірювання комп'ютерного світу, в яку включено позицію користувача – мовленнєвої особистості, уявлення якої про «комп'ютерний ЧАС» відносні, а тому мовне відбиття ідеї «комп'ютерного ЧАСУ» має відносний характер. Уважаємо за необхідне наголосити на перспективності подальшого дослідження мегаконцепту ПРОСТІР, оскільки ПРОСТІР та ЧАС органічно інтегровані в концептуальну систему комп'ютерного дискурсу як частину концептуальної картини світу і злиті в єдине гармонійне ціле.

Джерела та література

1. Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи: что категории языка говорят нам о мышлении / Дж. Лакофф; [пер. с англ.]. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 792 с.
2. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.
3. Сараджева Л. А. Категоризация временных представлений (на материале индоевропейских культурно-языковых традиций) / Л. А. Сараджева // Языковые категории: границы и свойства: материалы докл. междунар. науч. конф. / Минск. гос. лингв. ун-т. – Минск, 2004. – С. 83-87.
4. Уитроу Дж. Естественная философия времени / Дж. Уитроу; пер. с англ. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 400 с.
5. Филлмор Ч. Об организации семантической информации в словаре / Ч. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике: Проблемы и методы лексикографии. – М.: Прогресс, 1983. – Вып. XIV. – С. 23-60.
6. Quinion M. Cyberplague: A Prefix Out of Control / M. Quinion / <http://www.worldwidewords.com>. – Feb., 2000.

УДК 811.111-07

Тернавская Л. М., Соломина С. Н.

СРАВНИТЕЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА СОВРЕМЕННЫХ МЕТОДОВ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА (В КОНТЕКСТЕ ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ НЕЯЗЫКОВЫХ ВУЗОВ)

Статья посвящена анализу системной роли самостоятельной работы студентов отображённой в классических и новейших методиках изучения иностранных языков. Определены дифференцированный, многоуровневый и индивидуальный подходы к обучению студентов в контексте фундаментальной (классической), лингвосоциокультурной и коммуникативной методик преподавания.

Ключевые слова: дифференцированный подход, самостоятельная работа, методика преподавания.

Стаття присвячена аналізу системної ролі самостійної роботи студентів відображеної в класичних та новітніх методиках вивчення іноземних мов. Визначені диференційний, багаторівневий та індивідуальний підходи до навчання студентів в контексті фундаментальної (класичної), лінгвосоціокультурної та комунікативної методик викладання.

Ключові слова: диференційний підхід, самостійна робота, методика викладання.

The article is devoted to analyze of the system role of the student self-organizing work highlighted in the classical and new kinds of learning of foreign languages. The differential, multi-leveling and individual approaches to teaching students in the context of fundamental (classical), linguo-socio-cultural and communicative methods of teaching are determined in the article.

Key words: differential approach, self-organizing work, method of teaching.

В настоящее время украинский рынок образовательных технологий представлен самыми разнообразными приемам и методами изучения иностранных языков. Наиболее четкая градация как классических, так и новейших методик преподавания проходит по линии «наша-зарубежная». Вопрос «По какой методике вы преподаете?» становится все более актуальным, что свидетельствует о повышении культуры потребления интеллектуальной продукции.

Функции педагога в образовательном процессе значительно изменились. Учитель-ментор, учитель-диктатор не способен предоставить учащимся свободу выбора и обеспечить необходимую в постижении столь тонкой материи, как язык, «свободу учения». Поэтому такой негативный педагогический образ постепенно становится достоянием истории. На смену ему пришел «учитель-наблюдатель», «учитель-посредник», «учитель-умиротворитель» и «руководитель». Хотя личность преподавателя в данном случае отходит на второй план, влияние ее на аудиторию, которая, в свою очередь, становится более камерной, не уменьшается, а, наоборот, возрастает.

Роль самостоятельной работы в процессе овладения иностранным языком невозможно недооценивать. В любой методике преподавания ей отводилась и отводится значительное место. Система организации самостоятельного труда студента постоянно совершенствуется в условиях непрерывно развивающихся технических средств обучения и новых способов информационной коммуникации.

Цель нашей статьи – определение роли и места самостоятельной работы студента в классических и новейших методиках преподавания иностранных языков в неязыковых вузах. Выбранная цель обусловила решение следующих **задач**: описать общенаучные подходы к пониманию самостоятельной работы студента; дать характеристику основных методик преподавания иностранных языков в Украине; квалифицировать место самостоятельной работы студента в контексте представленных методик преподавания.

Вопросам организации самостоятельной работы студентов посвящено немало научных работ методического характера. В современной научной литературе существуют различные подходы к определению самостоятельной работы. Большинство авторов (Р. Назимов, С. Гончаренко и др.) характеризуют её как специфический вид учебно-познавательной деятельности, которая проводится индивидуально или в группах в ходе аудиторных занятий или дома по заданию педагога, с помощью его методических указаний, но без его непосредственного участия.

И. Харламов понимает самостоятельную работу как активную познавательную самостоятельную деятельность. В этом значении её можно применять при наличии почти всех существующих форм и методов (с включением методов устного изложения, когда доминирующей деятельностью субъектов обучения есть восприятие на слух языка педагога) [1, с. 178].

П. Подкасистый различает самостоятельную работу и самостоятельную деятельность студентов. Самостоятельную работу автор понимает «как дидактический способ обучения, искусственную педагогическую конструкцию», с помощью которой педагог организует деятельность субъектов обучения, как на занятии, так и во время выполнения домашнего задания. [2, с. 45].

Интересную мысль в отношении сущности самостоятельной работы высказывает В. Буряк. Он считает, что раскрытие характерных признаков самостоятельной работы возможно только при едином анализе её внешней и внутренней стороны. Внешняя сторона обуславливается образовательными функциями педагога, а внутренняя – познавательными функциями личностей, которые обучаются, при этом задания последних намного сложнее, чем задание педагога [3, с. 49].

Но наиболее полным учёные считают определение, сформулированное Б. Есиповым. Педагог считает, что самостоятельная работа, которая входит в состав процесса обучения – это такая работа, которая выполняется без непосредственного участия педагога, но с выполнением его задания в специально отведенное для этого время. При этом субъекты обучения «сознательно стремятся достичь поставленной в задании цели, проявляя свои усилия и выражая в той или иной форме результаты своих умственных или физических (или тех и других) действий» [4, с. 15].

В современной педагогической литературе выделяют 4 вида самостоятельной деятельности в процессе обучения, каждая из которых отличается спецификой планирования и постановкой цели, а именно:

- 1) постановка цели и планирование деятельности с помощью педагога;
- 2) только постановка цели происходит с помощью педагога, планирование работы осуществляется субъектом обучения самостоятельно;
- 3) постановка цели и планирование осуществляется субъектом обучения самостоятельно в пределах поставленного педагогом задания;
- 4) работа осуществляется субъектом обучения по собственной инициативе: он без помощи педагога сам определяет содержание, цель, план работы и самостоятельно их выполняет.

Рассмотрим несколько наиболее применяемых сегодня в украинских вузах методов преподавания иностранных языков и постараемся определить в них долю, которая приходится на самостоятельную работу студента, качественную составляющую этой работы и способы её организации и контроля.

Выбор методики преподавания иностранного языка в вузе является привилегией педколлектива, в котором, как правило, есть представители, как старой советской методической школы, так и молодые педагоги, обучавшиеся и стажировавшиеся уже по новым современным методикам. Поэтому вопрос отдать ли предпочтение хорошо зарекомендовавшим себя «брендам» – таким, как «Бонк», «Eckersley» или «Headway», постепенно переходящим в разряд методической классики или продукции Оксфорда, Кембриджа, Лондона, Нью-Йорка и Сиднея по-прежнему остаётся актуальным.

Очевидным остается тот факт, что в конце XX в. в Украине произошла «революция» в методах преподавания иностранного языка. Раньше все приоритеты без остатка отдавались грамматике, почти механическому овладению вокабуляром, чтению и литературному переводу. Это принципы «старой школы», которая (стоит отдать ей должное) все же приносила плоды, но какой ценой? Овладение языком осуществлялось посредством долгого рутинного труда. Задания предлагались достаточно однообразные: чтение текста, перевод, запоминание новых слов, пересказ, упражнения по тексту. Иногда, ради необходимого смены деятельности, – сочинение или диктант, плюс фонетическая муштровка в качестве отдыха. Когда приоритеты отдавались чтению и работе над «топиками», реализовывалась только одна функция языка – *информативная*. Неудивительно, что язык хорошо знали единицы: только очень целеустремленные и трудолюбивые люди могли овладеть им на высоком уровне.

Самым, пожалуй, известным представителем **фундаментальной (классической) методики** преподавания иностранного языка является Н. А. Бонк. Ее учебники английского языка, написанные совместно с другими авторами, давно стали классикой жанра и выдержали конкуренцию последних лет. Классическую методику иначе называют фундаментальной: никто не обещает, что будет легко, что не придется заниматься дома и опыт преподавателя спасет от ошибок в произношении и грамматике.

Классический курс ориентирован на учащихся различного возраста и чаще всего предполагает изучение языка «с нуля». В задачи учителя входят традиционные, но важные аспекты постановки произношения, формирования грамматической базы, ликвидации психологического и языкового барьера, препятствующих общению. Методика предполагает занятия с преподавателями, говорящими на родном языке. Используется преимущественно 1-й вид самостоятельной работы: 1) *постановка цели и планирование деятельности с помощью педагога*.

Лингвосоциокультурный метод. Авторы методики (среди них одно из главных мест занимает С. Г. Тер-Минасова) [5] предполагают апелляцию к такому компоненту, как *социальная и культурная среда*. Цель изучения языка с помощью данного метода – *облегчение понимания собеседника, формирование восприятия на интуитивном уровне*. Раньше следили за правильностью речи; теперь, помимо этого, стремятся повышать ее содержательность. Важен смысл передаваемой информации, то есть коммуникативный уровень, потому что в любом случае конечная цель общения – быть понятым. Используется преимущественно 1-й и 2-й виды самостоятельной работы: 1) *постановка цели и планирование деятельности с помощью педагога*; 2) *только постановка цели происходит с помощью педагога, планирование работы осуществляется субъектом обучения самостоятельно*.

Первую строчку в рейтинге популярности методик активно удерживает **коммуникативный подход**, который, как следует из его названия, направлен на практику общения. Эта методика отлично «работает» в Европе и США.

Коммуникативная методика, как следует уже из ее названия, направлена именно на возможность общения. Из 4-х «китов», на которых держится любой языковой тренинг (*чтение, письмо, говорение и восприятие речи на слух*), повышенное внимание уделяется именно двум последним. Коммуникативный метод призван, в первую очередь, снять страх перед общением. Используются 1-й, 2-й и 3-й виды самостоятельной работы студента: 1) *постановка цели и планирование деятельности с помощью педагога*; 2) *только постановка цели происходит с помощью педагога, планирование работы осуществляется субъектом обучения самостоятельно*; 3) *постановка цели и планирование осуществляется субъектом обучения самостоятельно в пределах поставленного педагогом задания*.

Ещё одна четкая градация методик преподавания английского проходит по линии «*наша-зарубежная*». Зарубежных не так уж много. Если отбросить американский английский и тест TOEFL как некий индикатор итогов изучения, например английского языка, то остаются два монополиста в сфере преподавания британского английского – Оксфорд и Кембридж, а также издательства в Бирмингеме и Лидсе. Основная цель этой методики – научить студента сначала свободно говорить на языке, а потом думать на нем.

Итак, **британские методики** имеют ряд отличительных черт. Большинство их разработано на основе интеграции традиционных и современных методов преподавания. **Дифференциация** по возрастным группам и **многоуровневый подход** дают возможность развития отдельной человеческой личности, влияют на ее мировоззрение, систему ценностей, самоидентификацию, умение мыслить. Проще говоря, во главу угла ставится популярный ныне **индивидуальный подход**. Все без исключения британские методики нацелены на развитие четырех языковых навыков: *чтения, письма, говорения и аудирования*. При этом большой акцент делается на использование аудио-, видео- и интерактивных ресурсов. Некоторые (но далеко не все) методики отличаются хорошей систематизацией материала. Пожалуй, британские методики – лучший вариант для тех, кто хочет изучать «*real English*» или преследует узкоконкретную цель лингвистической подготовки. Возможно использование всех 4-х видов самостоятельной работы студента. Они различаются в зависимости от объема изучаемого курса, планирования работы педагога и индивидуальных пожеланий студента: 1) *постановка цели и планирование деятельности с помощью педагога*; 2) *только постановка цели происходит с помощью педагога, планирование работы осуществляется субъектом обучения самостоятельно*; 3) *постановка цели и планирование осуществляется субъектом обучения самостоятельно в пределах поставленного педагогом задания*; 4) *работа осуществляется субъектом обучения по собственной инициативе: он без помощи педагога сам определяет содержание, цель, план работы и самостоятельно их выполняет*.

Проведённое нами исследование позволяет нам прийти к следующим **выводам**:

- современная педагогическая наука рассматривает 4 основных вида самостоятельной работы студента, которые различаются по степени участия педагога в планировании этой деятельности и контроля её результатов

- в системе высшей школы самыми популярными являются три основных методики преподавания иностранного языка: **фундаментальная (классическая)**, **лингвосоциокультурная** и **коммуникативная**, две последних активно используются в зарубежных методиках преподавания и отражены в учебных пособиях Оксфорда, Кембриджа и других аналогичных.

- только в зарубежных методиках преподавания наиболее полно отображены все виды самостоятельной работы студента.

Источники и литература

1. Харламов И. Ф. Педагогика // Учебное пособие / И. Ф. Харламов – 6-е изд. – Мн.: Універсітэцкае, 2000. – 283 с.
2. Пидкасистый П. И. Организация учебно-познавательной деятельности студентов // Учебное пособие / Павел Иванович Пидкасистый. – М.: Педагогическое общество России, 2004. – 112 с.
3. Буряк В. К. Самостоятельная работа учащихся // Книга для учителя / В. К. Буряк. – М.: Просвещение, 1984. – 64 с.
4. Есипов Б. П. Самостоятельная работа учащихся на уроках / Б. П. Есипов – М.: Государственное учебно-педагогическое издательство министерства просвещения РСФСР, 1961. – 239 с.
5. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация // Учебное пособие / С. Г. Тер-Минасова – М.: Слово / Slovo, 2000. – 624 с.

УДК 811.111'342.9:654.197:796.072.3

Тищенко О. В.

ЛІНГВІСТИЧНІ ЗАСОБИ ОФОРМЛЕННЯ ТЕКСТУ АНГЛІЙСЬКОГО СПОРТИВНОГО ТЕЛЕРЕПОРТАЖУ

В статье рассмотрены лексические, синтаксические и фонетические средства оформления текста английского спортивного телерепортажа. Разработана классификация лингвистических средств оформления текста английского спортивного телерепортажа. Ключевые слова: спортивный телерепортаж, лексические средства, синтаксические средства, фонетические средства

У статті проаналізовано лексичні, синтаксичні та фонетичні засоби, які беруть участь у оформленні тексту англійського спортивного телерепортажу. Розроблено класифікацію лінгвістичних засобів оформлення тексту англійського спортивного телерепортажу.

Ключові слова: спортивний телерепортаж, лексичні засоби, синтаксичні засоби, фонетичні засоби

The article describes lexical, syntactic and phonetic means of text formation of English sport TV reportage and gives the classification of the existing linguistic means.

Key words: sport TV reportage, lexical means, syntactic means, phonetic means

Намагання уникати шаблонності мовлення у спортивній журналістиці призвели до пошуків засобів виразності на різних мовних рівнях: фонетичному, лексичному, синтаксичному, стилістичному. Цілком зрозумілим уявляється значна актуальність досліджень лінгвістичних засобів оформлення тексту англійського спортивного телерепортажу. Науковий інтерес до зазначених питань зростає внаслідок того, що їх вирішення дозволить підвищити ефективність впливу спортивних матеріалів на глядацьку аудиторію.

Метою цієї статті є охарактеризувати лінгвістичні засоби оформлення озвученого тексту англійського спортивного телерепортажу та їх роль у здійсненні впливу на глядача.

На сучасному етапі інтенсивного розвитку лінгвістики тексту взагалі і фоностилістики зокрема, інтонологи приділяють велику увагу вивченню особливостей текстів певного стилістичного спрямування та виявленню функціонально-стильової нормативності риторичних засобів їх інтонаційно-смісловної організації [1, с. 14]. Особливий інтерес становлять дослідження «скравого» вираження емоційних значень [2, с. 57]. Психологічна напруга, що супроводжує перебіг спортивної події, особливим чином впливає на мовлення спортивних коментаторів,

які ведуть репортаж з місця події, надаючи йому емоційності та експресивності, певної манери викладу та формуючи характерний стиль мовлення. Як зазначає Солганик Г. Я., мова спортивних матеріалів повинна відображати певні характерні риси, притаманні спорту: конкуренція, боротьба, драматизм [3, с. 143].

На лексичному рівні для підсилення дієвості спонтанного мовлення спостерігаємо використання синонімів, антонімів, багатозначних слів та омонімів [4, с. 178]. Джерелом створення живого емоційного мовлення у спортивних журналістів є використання тропів, метафор різного походження (музичних, наукових, технічних, юридичних) [4, с. 158-159], фразеологізмів, [4, с. 174], військової лексики [5, с. 2 05], професіоналізмів, спортивних жаргонізмів [6, с. 183].

Оскільки синтаксичний рівень є важливим фактором, що впливає на стиль мовлення, специфічною рисою тексту репортажу, на думку Семенової О. В., є наявність широко розвинутої системи засобів експресивного синтаксису, серед яких часто зустрічаються повтор (слова, спільнокоренових слів, словосполучень, цілої фрази), синтаксичний паралелізм (членує текст на періоди, утворюючи при цьому певний ритм і допомагаючи виділити основну думку та полегшити сприйняття), градація. Досить частотним є використання питальних речень, які оформлюють непитальне повідомлення, набувають форми риторичного питання і допомагають реалізувати функцію впливу та встановити контакт з адресатом [7, с. 33-35].

До фонетичних засобів оформлення тексту спортивного телерепортажу, безумовно, відносяться одиниці і сегментного, і супraseгментного рівнів. Однак, саме інтонаційно-просодичний рівень виконує визначальну роль у формуванні смислу висловлення. При цьому просодичні засоби можуть виступати в мовленні коментатора як визначальний або другорядний фактор [8, с. 23-33].

Рациональне використання різних мовних засобів є, безперечно, важливим чинником. І хоча просодична організація висловлень не може вивчатися окремо від їхнього лексико-граматичного наповнення, саме вона здатна забезпечити необхідне розпізнавання матеріалу повідомлення, сприяючи при цьому не тільки кращому запам'ятовуванню та розумінню, але й збільшуючи ефект впливу і сприйняття [8, с. 21]. Вивчення взаємодії просодичних засобів із засобами інших рівнів мови у здійсненні впливу на слухача є одним із основних завдань сучасної лінгвістики [8, с. 52].

Предметом нашого дослідження є усне мовлення спортивного коментатора – своєрідний процес мислення і передачі почуттів, що містить інформацію не тільки про ставлення мовця до дійсності, але і про все, що не реалізовано лексично та синтаксично: вік, стать, освіту, загальну культуру. Як відомо, інтонація усного мовлення тісно пов'язана із завданням мовного спілкування, має здатність оформлювати висловлення, надаючи йому завершеності та цілісності, акцентує увагу глядача на найважливіших частинах репортажного повідомлення і повною мірою функціонує у поєднанні з іншими мовними засобами та мовленнєвими прийомами на всіх рівнях [7, с. 45; 9, с. 34]. Вибір інтонаційних засобів вираження емоцій людини залежить не тільки від особливостей мовленнєвого й емоційного досвіду мовця, але і від типу його нервової системи [2, с. 57], вроджено-розвинутого темпераменту [9, с. 34], соціального статусу мовця [7, с. 46].

Розглядаючи особливості інтонаційного оформлення тексту озвученого спортивного телерепортажу, слід зауважити, що на сьогодні у лінгвістиці немає єдиної термінології для визначення поняття інтонації, її мінімальних одиниць, компонентів та функцій [10, с. 12]. Більшість сучасних фонетистів вважають правомірним до номенклатури компонентів, які складають систему інтонації, віднести: мелодику мовлення, фразовий наголос, ритм, гучність, темп, паузацію і тембр. Кожний компонент, у свою чергу, є складним системним утворенням, одиниці якого взаємодіють як у межах своєї системи, так і з одиницями інших інтонаційних підсистем [7, с. 48; 11, с. 96-97].

Провідним компонентом інтонації, на думку багатьох дослідників, є мелодика (зміна висоти голосу), що являє собою окрему підсистему у системі інтонації, складається з тонального рівня, діапазону, інтервалу та швидкості й напрямку зміни руху тону [11, с. 102] і беручи участь у здійсненні всіх функцій інтонації, найкраще усвідомлюється мовцем та сприймається слухачем [7, с. 48]. Зважаючи на те, що модифікація мелодики (інтонація) впливає на слухача, зобов'язуючи його до певної реакції: відповіді, співчуття, схвалення, протесту, уважного сприйняття подальшого мовлення [11, с. 102- 103], сформовані у коментаторів навички відтворення правильного мелодійного контуру значно підвищують ефективність актуалізації повідомлення. На думку лінгвістів, зміна мелодики є однією з найбільш значущих ознак, яка ідентифікує фразовий наголос – складову частину мовленнєвого портрету мовця, що здатна не тільки повністю змінити зміст фрази і виділити смисловий центр висловлення, але і стати основою ритмічної структури англійських фраз [10, с. 53; 11, с. 119-120]. Безумовно специфічність оформлення висловлень залежить від темпераменту мовця, адже темперамент певною мірою визначає динамічний аспект мовленнєвої діяльності, емоційну сторону реакції мовця, ступінь його напруженості, що в свою чергу визначає темп і ритм висловлення [9, с. 33]. Завдяки своєрідному мелодійному малюнку, специфічному використанню наголосу та ритму мовлення спортивного коментатора здатне передавати атмосферу, що панує на спортивному майданчику, тримаючи глядача у постійному очікуванні несподіваних моментів у перебігу змагань.

Одним із значущих факторів, що впливають на інтонаційне оформлення мовлення, є зміна сили артикуляційних рухів, яка призводить до зміни інтенсивності/гучності звука. Незважаючи на те, що аспект гучності є малодослідженим, наявні лінгвістичні дослідження дають нам змогу стверджувати, що гучність та інтенсивність мають статус важливого інтонаційного параметру, який, взаємодіючи з іншими параметрами просодичної системи, надає висловленню певного конкретного смислу [11, с. 124-125] і набуває виняткової важливості для забезпечення здатності коментатора підтримувати увагу глядачів, які спостерігають за перебігом спортивної події на екранах телевізорів, не маючи змоги відчувати живу атмосферу стадіону чи іншого спортивного майданчика.

Важливою характерною рисою спонтанного мовлення є швидкий темп, зумовлений потребою коментатора слідувати за швидкою зміною подій і одночасно супроводжувати їх власним коментарем, призводить до великої кількості помилок, виникнення яких Ф. Бацевич пов'язує з мовною компетенцією журналістів. Різноманітні девіації спонтанного мовлення, присутні на усіх етапах породження мовлення і зачіпають усі рівні мовної системи. Вони впливають на якість спілкування, і у деяких випадках лише ситуативний контекст дає можливість слухачеві правильно зрозуміти окремі висловлення [6, с. 195; 7, с. 36].

Темп є складним утворенням, у якому лінгвісти виділяють кілька компонентів: відношення тривалості висловлювання до кількості синтагм і складів у ньому, кількісна повнота артикуляції складів у синтагмі, частота та дистрибуція пауз, тривалість пауз, яка залежить від темпу мовлення: чим швидший темп мовлення, тим коротшими будуть паузи; чим повільніший темп, тим довші паузи [7, с. 54]. Відповідно до проблеми нашого дослідження варто зазначити, що темп може виражати певний ступінь емоційності незалежно від інших компонентів інтонації [11, с. 126] і має здатність виділяти важливу частину повідомлення. Уповільнення темпу привертає увагу слухача, дає йому час сприйняти і переосмислити інформацію [7, с. 54] та дає можливість мовцю виділити семантично вагомі елементи висловлення, які, на його думку, є ключовими в конкретній мовленнєвій ситуації [11, с. 126]. Так, наприклад, швидкий темп мовлення коментатора може асоціюватися із певною напругою у перебігу подій, що транслюється з місця змагань, сповільнена швидкість буде типовою для відносно невизначених моментів змагань,

коли коментатор, спостерігаючи за перебігом подій на спортивному майданчику, супроводжує свій коментар власними роздумами про професійні чи особистісні характеристики гравців, учасників змагань. На думку більшості фонетистів темпові показники не є постійною величиною, вони мають здатність варіювати залежно від індивідуальних особливостей мовця, наприклад, типу вищої нервової діяльності людини, а також під впливом різних екстралінгвістичних факторів: емоційного стану мовця у момент говоріння, виду мовленнєвої діяльності (підготовленого чи спонтанного мовлення) [10, с. 57].

Дослідження темпу англійського мовлення пов'язане з аналізом перерв у звучанні, так званим поділом мовленнєвого потоку – паузами, завдяки яким відбувається смислове сприйняття мовлення. Акустично пауза означає припинення звучання, фізіологічно вона означає припинення артикуляції, а фонетично вона може не мати вказаних ознак. Дослідження показують, що аудиторії чітко сприймають паузу навіть у випадках, коли звучання голосу не припиняється. Це дало змогу диференціювати паузи на заповнені (паузи, характерні для спонтанного мовлення [11, с. 128], заповнені не комунікативними звуками, так звані психологічні паузи) та незаповнені (являють собою перерву у звучанні). Характер заповнених пауз залежить від індивідуальної манери мовця та від емоційної насиченості ситуації. Кожна окрема мова має характерні звуки заповнювачі, для англійської мови це [ə:], [α:], [m:]. При спонтанному мовленні паузи переважно не асоціюються з межами граматичних структур, для усного мовлення характерною рисою є вживання пауз всередині структури. У такому випадку ми маємо справу з так званими паузами хезитації, які з одного боку виконують у тексті сполучну роль, об'єднуючи елементи фрази або висловлення в єдине ціле, а з іншого боку, вони допомагають здійснювати контроль над змістом висловлення [10, с. 60-62].

Досліджувані спортивні телерепортажі містять велику кількість пауз саме цього типу, які виникають переважно коли коментатор змушений підбирати потрібне слово або коли спортивна подія розгортається і вимагає певного часу для переосмислення того, що відбувається на спортивному майданчику. Для спортивного телерепортажу характерним заповненням таких пауз є відео супровід. Зображення допомагає коментаторові заповнити вимушені паузи або паузи, які він робить навмисно, даючи змогу глядачеві самостійно слідувати за перебігом події. Паузам також притаманна властивість передавати інформацію, яку неможливо виразити вербально, що значно збільшує їхню роль у мовленні [11, с. 130] і дає можливість маніпулювати глядачами з метою створення певного драматичного ефекту, чи підтримання напруженої атмосфери. Так, супроводжуючи кульмінаційні моменти спортивної події власним коментарем, журналісти часто використовують цей прийом для того, щоб тримати аудиторію у стані очікування розв'язки або підготувати глядачів до сприйняття повідомлення як сенсації [12, с. 118].

Серед компонентів інтонації особливе місце посідає тембр, оскільки питання його включення до числа лінгвістичних параметрів, взагалі, й інтонаційних, зокрема, є певною мірою суперечливим. У сучасній лінгвістиці під тембром розуміють певне експресивно-емоційне забарвлення голосу мовця, що надає йому специфічного звучання [11, с. 131] і бере участь у передачі змістової, біологічної (стать, вік, комплекція, стан здоров'я), психологічно-соціальної (приналежність до певного класу, професійної групи) інформації [7, с. 53; 11, с. 133]. Провідні телевізійні канали мають відносно постійний склад спортивних коментаторів, голоси яких добре відомі глядачам, забезпечуючи таким чином увагу постійної глядацької аудиторії. Це дає нам змогу стверджувати, що функціональне навантаження тембру не обмежується лише передачею емоційної інформації. Таким чином, кожен із розглянутих компонентів інтонації має значне смислове та емоційне навантаження у мовленні спортивних коментаторів.

Аналіз лінгвістичних досліджень засобів оформлення тексту англійського спортивного телерепортажу дозволяє охарактеризувати мовні засоби різних рівнів, що беруть участь у оформленні тексту англійського спортивного телерепортажу (див. рис. 1).

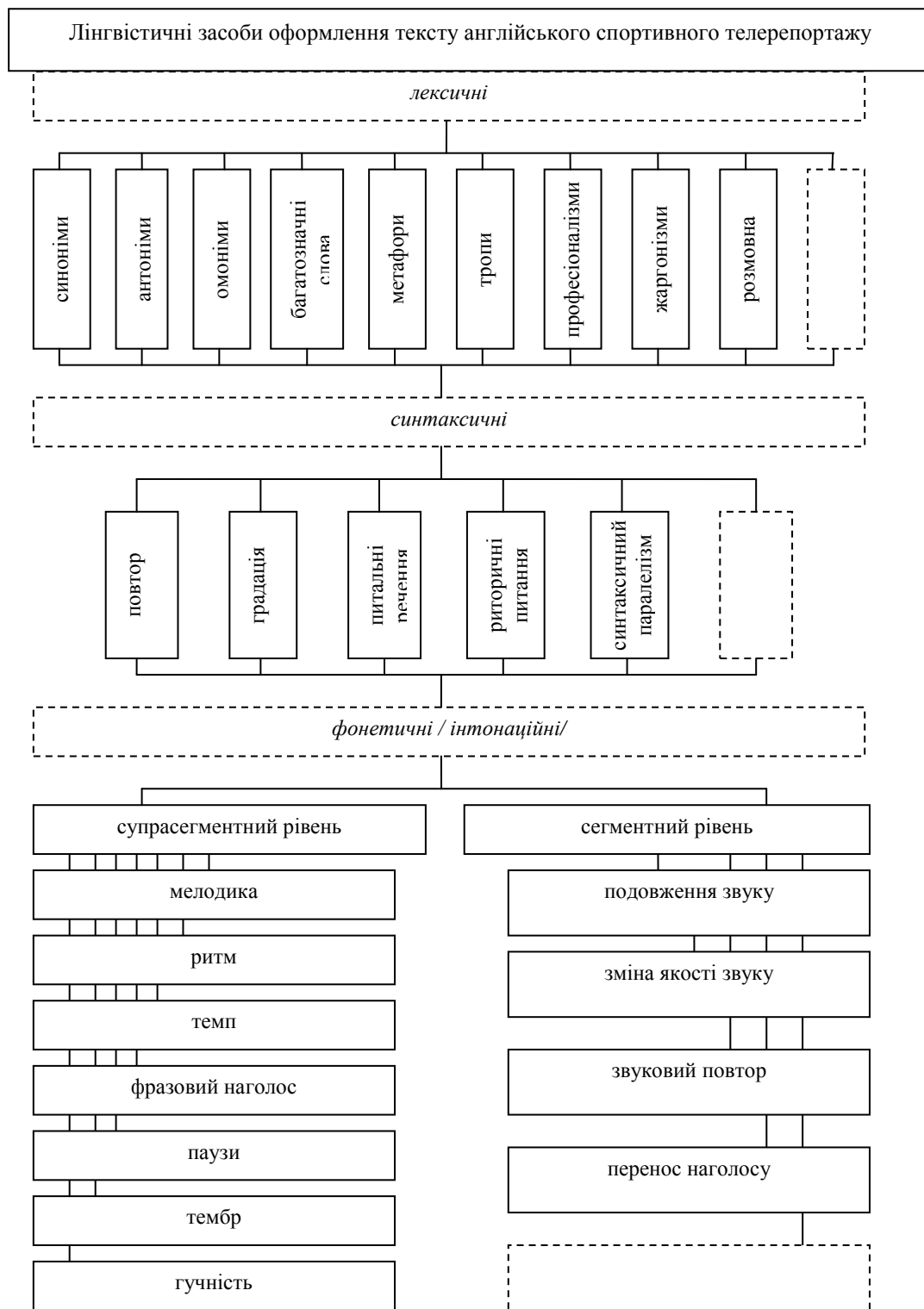

Рис. 1. Класифікація лінгвістичних засобів оформлення тексту англійського спортивного телерепортажу

Обґрунтована класифікація лінгвістичних засобів оформлення тексту англійського спортивного телерепортажу систематизує уявлення про участь мовних засобів різних рівнів у процесі передачі інформації на спортивну тематику, формуванні впливу на глядацьку аудиторію, і може слугувати основою для досліджень взаємодії засобів різних рівнів мови у процесі актуалізації тексту англійського спортивного телерепортажу.

Джерела та література

1. Семенова О. В. Інтонаційна організація тексту радіорепортажу (експериментально-фонетичне дослідження на матеріалі французької мови): дис. ... кандид. філол. наук: 10.02.05 / Олена Валентинівна Семенова. – К.: КНЛУ, 2005. – 250 с.
2. Красовська І. В. Лінгвокогнітивні особливості просодичного оформлення англійських висловлень на позначення позитивних емоцій (експериментально-фонетичне дослідження): дис. ... кандид. філол. наук: 10.02.04 / Інна Валеріївна Красовська. – К.: КНЛУ. – 2009. – 263 с.
3. Солганик Г. Я. О языке спортивной журналистики // Спорт в зеркале журналистики: (О мастерстве спортивного журналиста) / Сост. Г. Я. Солганик. – М.: Мысль, 1989. – С. 143-157
4. Голуб И. Б. Образность спортивных публикаций // Спорт в зеркале журналистики: (О мастерстве спортивного журналиста) / Сост. Г. Я. Солганик. – М.: Мысль, 1989. – С. 158-184

5. Пинчук А.Ф. Специальная лексика на страницах спортивной печати // Спорт в зеркале журналистики: (О мастерстве спортивного журналиста) / Сост. Г. Я. Солганик. – М.: Мысль, 1989. – С. 199–205
6. Бацевич Ф. Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи / Флорій Сергійович Бацевич. – Львів: ПАІС, 2005. – 264 с.
7. Семенова О. В. Інтонаційна організація тексту радіорепортажу (експериментально-фонетичне дослідження на матеріалі французької мови): дис. ... канд. філол. наук : 10.02.05 / Олена Валентинівна Семенова. – К.: КНЛУ, 2005. – 250 с.
8. Козуб Л. С. Соціолінгвістичні особливості просодичної організації тексту англійської комерційної телереклами (експериментально-фонетичне дослідження): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 «Германські мови» / Л. С. Козуб. – Запоріжжя, 2005. – 19 с.
9. Янчева Т. В. Просодія висловлювань-захоплень в англійському мовленні (експериментально-фонетичне дослідження): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Тетяна Валеріївна Янчева. – К.: КДЛУ, – 1997. – 246 с.
10. Захарова Ю. М. Інтонаційна організація сучасного англійського мовлення: [навчальний посібник; за ред. А. Д. Белової] / Ю. М. Захарова. – К.: Вид-во НА СБ України, 2004. – 84 с.
11. Калита А. А. Фонетичні засоби актуалізації смислу англійського емоційного висловлювання: [монографія] / Алла Андріївна Калита. – К.: Видавничий центр КДЛУ, 2001. – 351 с.
12. Кайда Л. Г. Стилистические ресурсы современного спортивного репортажа // Спорт в зеркале журналистики: (О мастерстве спортивного журналиста) / Сост. Г. Я. Солганик. – М.: Мысль, 1989. – С. 110–126

УДК 811.161.1'373.2'Пелевин

Труфанова Н. В.

О РОЛИ СИМВОЛОВ В ПОСТМОДЕРНИСТСКОМ ТЕКСТЕ

В статье рассматриваются особенности использования символов в современной художественной литературе (на примере текстов В. Пелевина). Внимание акцентируется на лингвокультурной и лингвopsихологической специфике понимания символа. Представлены выводы об их основных функциях в постмодернистском тексте.

Ключевые слова: символ, культура, постмодернизм, текст.

У статті розглядаються особливості використання символів в сучасній художній літературі (на прикладі текстів В. Пелевіна). Увага акцентується на лінгвокультурній і лінгвopsихологічній специфіці розуміння символу. Представлені висновки щодо їх основних функцій в постмодерністському тексті.

Ключові слова: символ, культура, постмодернізм, текст.

In the article the features of functioning of symbols are examined in modern literature (based on the example of V. Pelevin texts). Attention is accented on lingvocultural and lingvopsychological specifics of their semantics. Conclusions present their basic functions in the texts of postmodern .

Key words: symbol, culture, postmodernizm, text.

Постановка проблемы и актуальность исследования. В последнее время постмодернистский текст привлекает внимание не только филологов, но и философов, психологов, культурологов, социологов. Немногие лингвистические исследования, как правило, посвящены стилистическим аспектам постмодернизма. За гранью изучения остается способность текстов постмодернизма отражать культурные реалии и ценности. Одним из способов такой репрезентации являются символы. Поэтому их исследование представляется нам актуальным и интересным.

Анализ последних исследований и публикаций. Среди недавних работ, посвященных изучению постмодернистского текста, хотелось бы выделить диссертации Л. В. Грек («Интертекстуальность как проблема перевода», 2006), Л. В. Короткова («Семантико-когнитивные и функциональные аспекты текстовых аномалий в современной англоязычной художественной прозе», 2001), А. Б. Подгорной («Лингвальные средства актуализации авторских моделей мира в романах сестер Бронте», 2008), Н. В. Чорной («Лингвостилистические особенности испаноязычного художественного дискурса постмодерна», 2005), К. В. Шаповаловой («Интертекстуальность в словесной культуре постмодерна», 2008) и др., где проанализировано некоторые интересные особенности постмодернизма. Однако специфика функционирования символов в постмодернистском тексте в культурном аспекте в этих работах практически не рассматривалась.

Цель статьи. В данной публикации ставится задача рассмотреть роль символов в постмодернистском тексте, определить их основные функции и отметить специфику выражения ценностных доминант эпохи.

Изложение основного материала. В языкознании фигурирует параллельно несколько определений символа. Популярностью пользуется дефиниция О. Селиванова, где символ определяется как эстетическая канонизированная культурнозначимая концептуальная структура другой, нежели первичное содержание реалии или знака, понятийной сферы [13, с. 301]. Значимый для нашего исследования культурный аспект семантики символа подчеркивает А. В. Карпенко: «Символ представляет собой конкретно-зримое воплощение тех или иных идей и идеалов как высших ценностей и смыслов, по которым мы живем, и которыми обуславливается развитие и функционирование культуры» [2, с. 186]. Однако не одно из представленных определений не отражает всех основных свойств символа, поэтому возникает необходимость остановиться подробнее на его специфике. Интересны для нашей работы следующие характеристики символа:

- всякий символ, во-первых, есть живое отражение действительности, во-вторых, он подвергается той или иной мыслительной обработке, и, в-третьих, он становится острейшим орудием переделывания самой действительности [3, с. 7];
- символ является наиболее емкой и значительной, продуктивной и концентрированной формой выражения культурных ценностей [2, с. 186];
- в психологическом аспекте его следует рассматривать не как атрибут сознательной деятельности человека, а как возможность опосредованного проявления подсознательного содержания в индивидуальной психике и в культуре [1, с. 272];
- символ не имеет адресата: он обращен ко всем носителям языка. Он выполняет функцию сохранения в свернутом виде целых текстов [4, с. 102];
- некоторые символы не только предполагают ту или иную теорию или идею, но и практическое их осуществление и, что особенно важно, общественное назначение. Идеал, девиз... – все подобного рода понятия являются... символами [3, с. 90]. Сегодня к этому списку прагматических текстов следует добавить популярную рекламу, формирующую одновременно и бренд-символ и паттерн поведения, ему соответствующий.

Таким образом, с учетом представленных характеристик под символом мы будем понимать определенную абстрактную идею, представленную в своем высшем проявлении образом, а в низшем – знаком, которые имеют бесчисленное количество интерпретаций и выражают глубинные культурные ценности общества и его индивидов. Занимаясь вопросами интерпретации, придется обратиться к различным классификациям символов, наиболее интересны из которых следующие:

1. По происхождению:

- собственно символы (баран, барвинок, вол, ветер...),
- символика прозы и поэзии (буревестник),
- названия народных обрядов (пострижены, обручения...),
- мифологические персонажи (Берегиня, Велес...),
- религиозные концепты (Ангел, Богородица, Иордань, Страшный суд...),
- названия официальных праздников (День Победы),
- морально-этические концепты (Добро и Зло) и т. п. [12, с. 5].

2. По степени проявленности идеи: символ – знак и символ – образ.

3. По степени понятности окружающим (Шелестюк Е. В.): культурно-стереотипные символы – символы современности, понятные всем представителям данной культуры, с прозрачным либо полупрозрачным основанием переноса; символы-архетипы – символы, основанные на древнейших пралогических, мифологических либо первичных бессознательных представлениях о мире, с затемненным основанием переноса; субъективно-авторские символы отражают концепты, конструирующие картину мира отдельной личности, чаще всего в них своеобразно преломляются стереотипы и архетипы [14, с. 50].

В постмодернистских текстах представлены символы различных групп. Однако многие названные классификации ориентированы на традиционную символику и недостаточны по отношению к постмодернизму. Особенно чувствуется необходимость дополнить классификации по происхождению, так как многие используемые постмодернистами символы взяты из массовой культуры.

В целом, символы в постмодернистских текстах выполняют четыре основные функции. Рассмотрим их на примерах из творчества В. Пелевина:

1. Создание современной символики. Часто в постмодернизме такие образы используются для развенчания авторитетов современной массовой культуры. Среди них новые символы современной жизни: *«По коридору бежит человеческая фигурка... Если нажать клавишу «Up», она подпрыгнет вверх, выгнется, подвиснет на секунду в воздухе и попытается что-то поймать над своей головой. Если нажать «Down», она присядет и постарается что-то поднять с земли под ногами... У игры много уровней»* [7, с. 144]. Они демонстрируют бездумность, оправданную предопределенностью, и игровой характер в понимании жизни; не случайна связь этих символов с компьютерными и детскими играми, в ней читается намек на инфантильность современной молодежи. Многочисленную группу представляют символы современной культуры, часто сопровождаемые значительной долей авторской иронии, как, например: *«Это так называемый тест на проверку социальной адекватности. Там много разных вопросов, и к каждому прилагается несколько вариантов ответа. Один ответ правильный, остальные – абсурдны. Нормальный человек распознает все мгновенно. Вопрос № 33. Какое из перечисленных имен символизирует всепобеждающее добро? А) А. Шварцнеггер. Б) С. Сталоне. В) Ж-К. Ван Дамм»* [10, с. 455]. Важнейшие культурные понятия все чаще соотносятся с брендами массовой культуры, устанавливая стойкие ассоциации и соответственно меняя свое значение: по словарю, добро определяется как «все положительное, хорошее, полезное» [5, с. 137], в макротексте боевиков в это понятие включается также оправданное насилие, груды трупов и разрушение всех препятствий в погоне за идеей добра. Такая поверхностность восприятия ключевых концептов привлекает внимание писателей. Специфику массовой культуры точно отражает символ *надутной женщины* [8, с. 140], выражающий, по словам В. Пелевина, *внутреннюю пустоту и бездуховность современного человека* [там же].

2. Ироническое переосмысление традиционных символов в русле современных тенденций, указывающих негативную направленность массовой культуры. Одним из наиболее значительных является переосмысление Бога: *«Может не потому Бог у нас вроде пахана с мигалками, что мы на зоне живем, а наоборот – потому на зоне живем, что Бога себе выбрали вроде кума с сигарой»* [10, с. 373], такой жаргонный характер интерпретации свидетельствует о значительном влиянии криминальных ценностей на осознание современных реалий. На место старых ценностей приходят новые: *«Ангрейд национального флага Саудовской Аравии... В оригинале пальма, а под ней две сабельки. А у меня эскиз есть, где вместо сабель скрепленные box-cutters, в смысле эти разрезатели коробок. И выглядят современно, и национальный колорит сохранен»* [11, с. 163], символ борьбы за свободу вытесняет символ борьбы за деньги. Традиционные образы единства приобретают в современной культуре иной подтекст: *«Выцветший стенод наглядной агитации, аллегорически, в виде двух мускулистых фигур, изображавший народ и партию в состоянии единства»* [9].

3. Критика использования традиционных символов для повышения авторитета патогенных элементов массовой культуры:

- в рекламе, пародией на которую может служить следующий пример: *«Жизнь – это одинокое странствие под палящим солнцем. Дорога, по которой мы идем, ведет в никуда. И неизвестно, где встретит нас смерть. Когда вспомнишь об этом, все в мире кажется пустым и ничтожным. И тогда наступает прозрение. Туборг. Подумай о главном»* [6, с. 69]. Философские изыскания, сопровождаемые многозначными символами странствия, дороги, смерти, прозрения завершаются рекламой слабоалкогольного напитка, создавая ненужный пафос и резкий контраст между абстрактными духовными идеями и конкретными прагматическими установками рекламы. Лозунг «Подумай о главном» воспринимается здесь скорее как антиреклама, так как даже для большинства любителей пива «Туборг» оно все-таки не главное в жизни;
- в порнографии: *«Коллекция буддийского порно, «стрэйт» и «гей». Оно отличалось от стандартного тем, что все действие происходило в горящем доме, который символизировал недолговечную земную юдоль»* [11, с. 110]. В начальной проекции сочетаемость предложенных символов вроде не вызывает сомнений, однако при лингвокультурном анализе обнаруживается, что это не так. Символ огня, горящих предметов, связанных с идеей кратковременности жизни, эксплуатируясь в порнофильмах, приобретает другое значение – успеть как можно больше, жить без ограничений. Последняя мысль резко контрастирует с подлинным буддийским тезисом самоограничения и праведной жизни, уничтожая прагматическую направленность текста.

4. Повышение авторитета утративших свою ценность традиционных символов с помощью дополнения их новыми смыслами. Так, символ российской государственности возвращает себе престижность благодаря использованию образа «крутого» автомобиля в пародии на рекламу Мерседеса: *«Золотой двуглавый орел с короной. Над головами висят в воздухе. Под ним – черный димузин с двумя мигалками, под головами орлов фон-триколор. Mercedes-600. Стильный державный»* [6, с. 85]. Любопытно, что в современном прочтении машина украшает орла, а не наоборот. Комичность создается за счет лозунга «Mercedes-600... державный», так как эта дорогая марка ассоциируется скорее с крупным бизнесом, чем с государственностью.

Выводы. Таким образом, символы в постмодернистском тексте выполняют четыре основные функции: маркирования доминант современной эпохи, иронического переосмысления традиционных символов в русле

современных тенденций, критики использования традиционных символов для повышения авторитета патогенных элементов массовой культуры и восстановления престижа утративших свою ценность традиционных символов с помощью дополнения их новыми смыслами. Чаще всего внимание писателей постмодернистов привлекает переосмысление важнейших культурных ценностей – добра, жизни, Бога, единства, государственности и под. Средствами постмодернистского текста (ирония, контраст, языковая игра) они пытаются противостоять этой негативной тенденции.

Перспективы дальнейших исследований. В будущем мы планируем дополнить исследование изучением специфики переосмысления роли мифологем, архетипов и ритуалов в постмодернистском тексте.

Источники и литература

1. Живицька І. Символ як стереотипизоване явище культури (на матеріалі українських паремій) / І. Живицька // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 4 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. – Вип. 81 (3). – С. 271-275.
2. Карпенко А. В. Символ. Знак. Образ / А. В. Карпенко // Культура народов Причерноморья. – 2002. – № 33. – С. 186-190.
3. Лосев А. Ф. Проблема символа и реалистическое искусство / А. Ф. Лосев. – [2-е изд., испр.]. – М.: Искусство, 1995. – 320 с.
4. Маслова В. А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В. А. Маслова. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
5. Ожегов С. И. Словарь русского языка: Ок. 57000 слов / Под ред. Н. Ю. Шведовой. – М.: Рус. яз., 1987. – 750 с.
6. Пелевин В. О. Generation «П» / Виктор Пелевин. – М.: Эксмо, 2005. – 351 с.
7. Пелевин В. О. Желтая стрела: Избранные произведения / Виктор Пелевин. – М.: Эксмо, 2004. – 512 с.
8. Пелевин В. О. П5 / В. О. Пелевин. – М.: Эксмо, 2008. – 288 с.
9. Пелевин В. О. День бульдозериста [Электронный ресурс] / В. О. Пелевин. – Сайт творчества Виктора Пелевина. – Режим доступа: <http://pelevin.nov.ru/pov/pe-buld/1.html>
10. Пелевин В. О. Чапаев и Пустота: Роман / Виктор Пелевин. – М.: Эксмо, 2007. – 480 с.
11. Пелевин В. О. Числа: Роман / Виктор Пелевин. – М.: Эксмо, 2007. – 320 с.
12. Словник символів культури України / За заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, М. К. Дмитренко. – К.: Наукова думка, 2002. – 523 с.
13. Ткачук Н. О. Теоретические вопросы исследования мифологеми / Н. О. Ткачук // Культура народов Причерноморья. – 2009. – № 168. – Т. 2. – С. 300-303.
14. Шелестюк Е. В. О лингвистическом исследовании символа / Е. В. Шелестюк // Вопросы языкознания. – 1997. – № 4. – С. 50-58.

УДК 811.161.1'0

Тукова Т. В., Сидельников В. П.

ПРОБЛЕМА РАЗВИТИЯ ЯЗЫКА В СВЕТЕ РАЗЛИЧНЫХ НАУЧНЫХ ПАРАДИГМ

В статье рассматриваются различные точки зрения на характер и природу языковых изменений.

Ключевые слова: изменение, развитие, совершенствование, эволюция языка.

У статті розглядаються різні точки зору на характер та природу мовних змін.

Ключові слова: зміни, розвиток, вдосконалення, еволюція мови.

In the article the analysis of different points of view on the character and nature of language changes is given.

Key words: changes, development, the evolution of the language.

Далеко не каждому поколению лингвистов выпало наблюдать в языке и речи такие бурные процессы, вызванные стремительными социальными, политическими и экономическими переменами, какие происходят на наших глазах в конце XX – начале XXI веков. Давнишний интерес к проблемам подвижности языка (см. работы И. А. Бодуэна де Куртене [3; 4], В. В. Виноградова [7], И. И. Мещанинова [26], А. А. Потебни [29], С. Д. Кацнельсона [15], Г. Пауля [27], А. Мартине [25] и др.), закономерностям и тенденциям языковой эволюции (см. труды Э. Сепира [32], Э. Бенвениста [1], Б. А. Серебренникова [33], А. А. Леонтьева [19] и др.) сегодня получил новый импульс. Однако до сих пор эти вопросы не получили однозначного освещения в лингвистике. Цель настоящего изыскания состоит в анализе взглядов на процессы изменения в языке представителей различных научных парадигм, уточнении представлений о развитии языка на современном этапе существования лингвистической мысли.

Первые проблема исторической изменчивости языка была поставлена в начале XIX века в ходе становления сравнительно-исторического метода в языкознании. Язык признавался живым организмом, который проходит две стадии развития: расцвет и дряхление. Высказывалось мнение, что вся красота и сила языка – в прошлом, язык начала XIX века виделся как регрессирующий, разрушающийся. Младограмматики во второй половине XIX века отказались от идеи двухстадийного развития языка, признав все языки равноправными, однако утверждали, что языки развиваются по кругу и не знают подлинного движения. Представители социологической школы впервые высказали мысль о прогрессивном развитии языка, связывая этот процесс с развитием общества. Особое место в истории лингвистики занимает позиция Ф. де Соссюра, который утверждал, что язык, являясь знаковой системой, не имеет внутренних стимулов движения, так как любое означающее хорошо для любого означаемого. Он, фактически отрицая развитие языка как такового, вводит категорию речи. Й. Вахек полагал, что предложенная дихотомия основывалась на потребности объяснить динамику языковой системы извне [6]. Действительно, языковые знаки не существуют изолированно. Один знак неизбежно влияет на другой в процессе функционирования, в речи, в «лаборатории, в которой язык испытывает различные средства к восстановлению своего равновесия» [6], «проверяя на прочность» соотношение означаемого и означающего.

Изменяемость языка большинством современных лингвистов признаётся в качестве аксиомы, лежащей в основе его витальности. «Язык далёк от того, чтобы функционировать «не изменяясь», как это бывает с «кодами», он изменяется, чтобы продолжать функционировать как живой» [16]. В. фон Гумбольдт утверждал: «По своей действительной сущности язык есть нечто постоянное и вместе с тем в каждый данный момент преходящее» [8, с. 70]. Ему вторит языковед XXI в.: «Язык не бывает тождествен самому себе даже на отрезке времени в десятки лет, не говоря уже о более длительных промежутках времени» [39, с. 30]. Изменение – это конкретное нарушение тождества той или другой языковой единицы, выражающееся в образовании на её основе изофункционального элемента или приобретение в результате образования новой единицы новых функций [9, с. 110]. Языковые изменения происходят в три этапа: индивидуальное новообразование, употребляющееся узким кругом людей; введение этого новообразования в социальную или стилистическую норму и общепринятое или общеобязательное употребление новообразования. Не все вновь образованные единицы соответствуют нормам языка, поэтому он обогащается постепенно и проблематично [19, с. 124-127]. Признание возможности языковых изменений приводит к идее динамической системы. Слово *динамика* используется для обозначения хода развития, изменения какого-нибудь явления [20, с. 152]. Динамика – это и характеристика потенциально возможных изменений, и процесс развития с точки зрения его темпа и скорости. Динамизм системы проистекает из того внутреннего напряжения

системы, которое является следствием её «полюсной» организации [10, с. 185]. В. В. Колесов полагает, что динамически перспективными являются структуры, которые постоянно реализуются. Он выделяет структуры динамически определённые, функционально важные на каком-то этапе развития языка, и структуры «глубинные», динамически посредственные [11, с. 81, 76]. Однако признание динамизма языка не для всех лингвистов автоматически приводит к выводу о развитии языка. У структуралистов (см. работы Блумфилда, Ельмслева) язык рассматривался как имманентная, непротиворечивая и специфическая структура. Все колебания и изменения в ней являются, на их взгляд, случайными «смещениями», отнюдь не свидетельствующими о развитии языка.

В философии развитие понимают как эволюцию, имеющую своим результатом качественные изменения процесса, предмета, явления. Оно, как правило, сопровождается столкновением противоположных интенций объекта, имеющих как внутренний, так и внешний характер. «Развитие бывает различных типов: прогрессивное, регрессивное, цикличное, антагонистическое, кооперативное и др. Развитие – это, как правило, эволюционный процесс, происходящий с относительно большой по человеческим меркам скоростью» [18, с. 214]. Язык «живёт», а «жить» значит меняться, не оставаться в прежнем состоянии. Развитие языка – разворачивание присущих природе языка возможностей [5, с. 57-58], осуществление органически заложенных в ней потенций. Эволюция языка как процесс качественной и количественной его трансформации наблюдается лингвистами на всех ярусах языковой системы [31].

Учитывая различие внутренней и внешней истории языка И. А. Бодуэном де Куртене [2, с. 369-370], внутренней и внешней лингвистики Ф. де Соссюром [36, с. 49 и след.], внутренней и внешней структуры языка Е. Косериу [16, с. 218 и след.] вслед за Б. А. Серебренниковым [33] разграничивают абсолютный и относительный прогресс в развитии языка. Абсолютный прогресс в большей степени обусловлен развитием духовной и материальной жизни общества, т. е. действием экстралингвистических факторов. Он проявляется в изменении словарного состава и синтаксического строя. Относительный прогресс внутренне обусловлен самой системой языка. Показателем относительной самостоятельности развития языка, напрямую не зависящего от изменения социальных условий его функционирования, являются изменения морфологического обустройства языковой системы.

Однако некоторые авторитетные представители лингвистической науки отрицают саму целесообразность постановки проблемы прогресса в языке, считая ошибкой смешение эволюции и прогресса, мутаций и совершенствования. Так, Ш. Балли отмечал, что «глубокая вера в прогресс человечества заставляет нас думать, что язык может только либо совершенствоваться, либо портиться». В словаре основных терминов философии отмечается: «Прогресс – оценочное понятие, характеризующее процесс развития с точки зрения положительных, «желательных» для человека результатов, в целях их последующего использования для расширения пространства «блага» и более адаптивного существования» [18, с. 206]. Совершенствование языка рассматривается как непрерывный компонент развития Р. А. Будаговым [4]. Думается, что использование в языковедческих изысканиях термина *совершенствование* не совсем корректно. С одной стороны, оно включает оценку языковых явлений. А оценка – это категория прагматическая. С другой стороны, язык нельзя назвать несовершенным, если он удовлетворяет все потребности общества. Если он не может обслужить какую-либо из сфер жизнедеятельности человека, тогда можно говорить о его несовершенстве. Так, в начале 90-х годов XX века после провозглашения Украины самостоятельным государством и приобретения украинским языком статуса государственного в нём обнаружилось серьёзные лакуны в терминоведении. Лингвистические усилия были сконцентрированы на лексикографической деятельности, активно создавались терминологические словари для обслуживания технической, медицинской, музыкальной и т. д. сфер украинского сообщества. Постепенно достигалось равновесие между потребностями социума и его языковым обслуживанием во всех областях человеческой деятельности. Поэтому, вероятно, уместнее говорить об оптимизации языка при выполнении его функций.

Язык – совершенное орудие общения и выражения мысли. Уровень его развития обусловлен соответствующим состоянием общества, степенью развитости мышления. Ясно, что язык первобытных людей не смог бы удовлетворить потребности общения человека XXI века. Но и язык современной цивилизации был бы мало пригоден для обслуживания менее развитых сообществ. Так, ассоциативно-вербальная сеть носителя русского языка первой трети XIX века, по наблюдениям Ю. Н. Караулова [14], не была подготовлена к восприятию многих распространённых в XX веке языковых особенностей. Поле непонятного распространяется на лексемы, отражающие реалии современной жизни (*путёвка, бытовка, массовик*), называющие новые явления культуры и техники (*компьютер, ксерокопия, шоумен*), на слова с изменившимся семным составом. Например, глагол *переболеть* не употреблялся в пушкинские времена в значении 'пережить некое трудное обстоятельство, потрясение'. Прилагательное *поджарый* в Словаре Академии Российской и у В. И. Даля употребляется только для характеристики животных, в современном же мире связан и с представлением о человеке. На протяжении XIX-XX веков произошло изменение возможностей управления глагола (*за*)искать: (*за*)искать что и чего – *заискать* у кого – *заискать* в ком – *заискать* перед кем. Не востребовались ассоциативно-вербальной сетью носителя русского языка начала XIX века и аббревиатуры как результат специального способа словообразования типа *псих, вуз, зам, начотдела, зарплата, хозчасть* и проч. Но и говорящий на русском языке в XXI веке не всегда точно ориентируется в значениях ряда слов, встречающихся в произведениях русских писателей XIX – начала XX веков А. Чехова, А. Куприна, В. Вересаева, Ф. Достоевского, Н. Лескова, А. Герцена и др. Например: *щавоватый* 'франтоватый, щеголеватый', *михрютка* 'тщедушный, невзрачный человек, замухрышка', *журфикс* 'день недели, отведённый для приёма гостей', *десть* '24 листа писчей бумаги' [35]. Иными были, например, семантико-грамматические отношения в сочетании *товарищ прокурора*, вызывает удивление нашего современника управление в случае *звонить телефоном* и т. п.

О развитости языка, вероятно, можно говорить лишь по отношению к степени развитости обслуживаемого им общества и уровню мышления носителей языка на данном историческом этапе. Поэтому рассуждения о регрессе в языке не считаем убедительными. Элиминирование отдельных фрагментов языковой системы, даже функциональных стилей должно рассматриваться с позиций их востребованности носителями языка данного периода. Например, утрата потребности в эпистолярном подстиле в русском языке конца XX века не может квалифицироваться как инволюция языка, его регресс, так как человеческое сообщество нашло иной, более мобильный способ передачи информации. Отвечая на вызовы времени, язык должен сохраняться в состоянии коммуникативной пригодности. Поэтому лингвистами высказывается мнение о правомерности выделения закрепившихся в узусе конца XX – начала XXI века особых функциональных подстилей – информационного, загословского, коммерческого. Яркой приметой современности называют и формирование стиля «компьютерного» общения [34, с. 5]. Вероятно, это и есть иллюстрация механизма восстановления в языке динамического равновесия. «Равновесие системы – это не что иное как наиболее экономная конфигурация элементов языковой системы на всех уровнях» [22, с. 8]. Явление равновесия в языке представляет собой одно из наиболее важных условий организации, существования и функционирования языковой системы, является основным стимулом её дальнейшего развития и изменения, безошибочным барометром нарушения системности на всех уровнях языка [24, с. 24].

Воздействие общества на язык и языка на общество – процесс взаимный. Ещё Б. Уорф доказывал, что человек склонен не только предполагать, но и поступать, руководствуясь соображениями завышенного иконизма: небрежное обращение с воспламеняющимся известняком (англ. *limestone*) объяснялось вхождением в слово элемента *stone* 'камень'. Наблюдаемое в узусе новейшего периода существования русского языка снижение стиля связывают с падением уровня нравственности в социуме. Тюремно-лагерный жаргон несёт в себе элементы мировоззрения уголовно-преступного мира. «Иллюзорная «живость» речи неминуемо оборачивается (помимо воли говорящего!) бездуховно-рабским подчинением мировоззрению, миропониманию и психологии антиобщественных слоёв и группировок. Поэтому жаргон по-настоящему опасен в нравственно-этическом отношении и социально-культурном плане», – пишет Л. И. Скворцов [34, с. 7]. Энергетика общества тесно связана с энергией слова, о которой замечал П. Флоренский: «слово... есть звуковая энергия, весьма тонко организованная, имеющая определённое и высоко дифференцированное строение, и, следовательно, если вместе с Освальдом говорить об «энергии формы», то обладающая в этом смысле, полной интенсивностью» [37, с. 235]. В начале XXI века такой подход получил дальнейшее развитие. «Жизнь языка, – замечает М. М. Маковский, – это непрерывное возрождение и затухание языковой энергии в различных точках энергетического спектра при сохранении общего качественного и количественного баланса энергий в языковом поле» [23, с. 50]. Описание возможного механизма достижения баланса энергий основывается на 5 видах энергии: 1) свободная энергия, 2) связанная энергия (в формах слов и значений), 3) эндогенная энергия, возникающая внутри языка как результат различных энергетических потенциалов отдельных единиц языка, 4) экзогенная энергия, которая образуется в процессе взаимодействия языков и культур, 5) виртуальная энергия, кодирующая возможные качественные и количественные изменения в отдельных точках энергетического спектра языка [23, с. 51]. Воистину, шутить со словом опасно. «Обращаться со словом нужно честно. Оно высший подарок Бога человеку», – писал Н. В. Гоголь.

В кругу современных лингвистов вызывает беспокойство бесструктурность сегодняшнего языкового сообщества, т. е. «отсутствие социально осознанной и институализированной иерархии в отношении владения языком» [17, с. 200]. Проблема множества элит осложняется тем, что среди модельных личностей современности приоритетные позиции занимают прежде всего «Братан», «Новый русский» и только затем «Телевизионный ведущий». «Системные корреляции этих ярких прототипических фигур определяют сетку ценностных координат в культурно-языковом сообществе» [13], вызывая беспокойство тех, кто опасается развития инволютивных процессов в современном русском языке.

Системное изучение языка, связанное с двумя направлениями философии науки – ньютоновским детерминизмом и эволюционизмом Дарвина, стало одним из центральных направлений в лингвистической науке XX века. Соссюровское понимание системы языка предполагает видение её как внутренне организованной совокупности элементов, находящихся в отношениях и связях друг с другом, которая организует определённое единство и целостность [21, с. 452]. Однако современные исследователи отмечают, что до сих пор многие исходные понятия теории языковой системности не получили строгого научного объяснения, а сущность и смысл системности в языке в достаточной мере не раскрыта. Не ясно также, что можно считать организующим и что является дезорганизующим началом в языке, как они соотносятся друг с другом [12; 23; 28]. На рубеже тысячелетий предлагается перейти к функциональному представлению о системе как о гомеостате – адаптивной системе, стремящейся к самосохранению. Такая система не «разбивается» (момент её собственного развития может быть связан только со становлением), а реагирует на вызовы среды, в роли которых выступают экстралингвистические факторы. Принцип выживаемости (в духе современных экологических идей) становится главным при рассмотрении изменений в языке [17, с. 260-262].

Во второй половине XX века складывается новая научная парадигма на основе философии нестабильности, исходящая из многовариантности, нелинейности и открытости Вселенной. И. Пригожин выдвинул парадоксальное утверждение: порядок непродуктивен, хаос продуктивен. Неравновесность может служить источником организации и порядка. Скачкообразные и спонтанные переходы макроскопических систем от упорядоченного к хаотическому состоянию изучает новая наука синергетика, ставящая задачей изучение общих принципов и механизмов самоорганизации и саморазвития в сложных системах различной природы. В лингвистических исследованиях начинают использовать концепцию динамического хаоса как источника потенциальной самоорганизации, которая со временем может привести к новой упорядоченности. Язык как открытая нелинейная система обменивается энергией с окружающей средой. Под её воздействием в языке происходят флуктуации, могущие быть относительно устойчивыми длительное время. Но они могут приводить и к ветвлению путей эволюции системы, к бифуркациям и проявлению кризиса. «Бифуркация служит одновременно показателем нестабильности и показателем жизнеспособности», – отмечал И. Пригожин [30]. Попытки применения идей синергетики к исследованию закономерностей развития и функционирования языка применяются в наши дни [28; 38; 12].

Как показывает обзор, лингвистическая наука проходит извилистый путь от отказа языку в изменчивости к признанию изменчивости как показателя его vitality. Многообразные представления о языке как статичной или развивающейся системе увязываются с выяснением внутренних и внешних причин развития. Смена формальной парадигмы исследования языка функционально-коммуникативной приводит к идее рассмотрения системы языка как гомеостата – адаптивной системы, стремящейся к самосохранению. Некоторые языковеды приходят к выводу о том, что в основе сохранения целостности языка лежит баланс энергий, а не связи. Сторонники находящегося в русле теории катастроф синергетического подхода рассматривают движение в энергетическом поле языка через бифуркации, рождение новой упорядоченности через хаос. Продуктивность новой научной парадигмы может быть доказана фундаментальными исследованиями процессов динамики языковых изменений сегодняшнего дня.

Источники и литература

1. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. Под ред. Ю. С. Степанова. – М., 1974. – 447 с.
2. Бодуэн де Куртене И. А. Некоторые общие замечания о языковедении и языке / И. А. Бодуэн де Куртене // Хрестоматия по истории русского языкознания XIX-XX вв. – М., 1956. – С. 220-240.
3. Бодуэн де Куртене И. А. О психических основах языковых изменений / И. А. Бодуэн де Куртене // Избранные труды по общему языкознанию. – М., 1963. – С. 210-290.
4. Будагов Р. А. Что такое развитие и совершенствование языка? / Р. А. Будагов. – М., 1977. – 264 с.
5. Булаховский Л. А. До проблемы мовного розвитку / Л. А. Булаховский // Мовознавство. – 1971. – № 5. – С. 57-62.
6. Вахек И. К проблеме письменного языка / И. Вахек // Пражский лингвистический кружок. – М., 1967. – С. 524-534.
7. Виноградов В. В. История русских лингвистических учений / В. В. Виноградов. – М., 2005. – 558 с.
8. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт. – М., 1984. – 398 с.
9. Гречко В. А. Теория языкознания / В. А. Гречко. – М., 2003. – 375 с.
10. Довбня І. П. Питання еволюційної динаміки в контексті історичного розвитку мов / І. П. Довбня // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики: зб. наук. праць / Відповід. ред. Н. М. Кобозева. – К., 2008. – Вип. 14. – С. 178-187.
11. Динамика и структура современного русского языка / Отв. ред. В. В. Колесов. – Л., 1982. – 135 с.

12. Зинченко В. Г. Межкультурная коммуникация. От системного подхода к синергетической парадигме: учеб. пособие / В. Г. Зинченко, В. Г. Зусман, З. И. Кирнозе. – М., 2007. – 224 с.
13. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепт, дискурс: монография / В. И. Карасик. – Волгоград, 2002. – 477 с.
14. Караулов Ю. Н. Словарь Пушкина и эволюция русской языковой способности / Ю. Н. Караулов. – М., 2006. – 168 с.
15. Кашпельсон С. Д. К вопросу о стадильности в учении Потебни / С. Д. Кашпельсон // Известия АН СССР. Отдел. языка и лит. – 1948. – Т. 7. – Вып. 1. – С. 83-96.
16. Косериу Е. Синхрония, диахрония и история / Е. Косериу // Новое в лингвистике. – М., 1963. – Вып. 3. – С. 143-347.
17. Куликова Э. Г. Нормы в лингвистике и паралингвистике: монография / Э. Г. Куликова. – Ростов н/Дону, 2004. – 300 с.
18. Лебедев С. А. Философия науки: Словарь основных терминов / С. А. Лебедев. – М., 2004. – 320 с.
19. Леонтьев А. А. Возникновение и первоначальное развитие языка / А. А. Леонтьев. – М., 1963. – 139 с.
20. Лопатин В. В. Толковый словарь современного русского языка / В. В. Лопатин, Л. Е. Лопатина. – М., 2008. – 928 с.
21. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М., 1990. – 685 с.
22. Макаев Э. А. Сравнительная грамматика германских языков / Э. А. Макаев: в 5 т. Т. 2. – М., 1962. – 402 с.
23. Маковский М. М. К онтогенезу языковых процессов (лингвокультурологическое исследование) / М. М. Маковский // Язык как материя смысла: сб. статей к 90-летию акад. Н. Ю. Шведовой / Отв. ред. М. В. Ляпон. – М., 2007. – С. 49-60.
24. Маковский М. М. Принцип равновесия в лексике и семантике / М. М. Маковский // Иностранные языки в школе. – 1972. – № 3. – С. 23-30.
25. Мартине А. Основы общей лингвистики / А. Мартине. – М., 2004. – 221 с.
26. Мещанинов И. И. Проблемы развития языка / И. И. Мещанинов. – Л., 1975. – 351 с.
27. Пауль Г. Принципы истории языка / Г. Пауль. – М., 1960. – 499 с.
28. Пиотровский Р. Г. Лингвистическая синергетика: исходные положения, первые результаты, перспективы / Р. Г. Пиотровский. – СПб., 2006. – 160 с.
29. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. – К., 1999. – 191 с.
30. Пригожин И. Кость ещё не брошена. Письмо будущим поколениям / И. Пригожин // Наука и жизнь – 2002. – № 11. – С. 4-9.
31. Русский язык и советское общество. Социолого-лингвистическое исследование. Лексика современного русского литературного языка / Под ред. М. В. Панова. – М., 1968. – 187 с.
32. Сепир Э. Статус лингвистики как науки / Э. Сепир // Избранные работы по языкознанию и культурологии / А. Е. Кибрик: Пер. с англ. под ред. и с предисл.; В. Д. Марузо (ред.). – М., 1993. – 655 с.
33. Серебренников Б. А. Об относительной самостоятельности развития системы языка / Б. А. Серебренников. – М., 1968. – 127 с.
34. Сковцов Л. И. Большой толковый словарь правильной русской речи: 8000 слов и выражений / Л. И. Сковцов. – М., 2009. – 1104 с.
35. Сомов В. П. Словарь редких и забытых слов / В. П. Сомов. – М., 2001. – 606 с.
36. Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию / Ф. де Соссюр. – М., 1977. – 695 с.
37. Флоренский П. Имена / П. Флоренский. – М., 2006. – 896 с.
38. Хруцкая Н. В. Конкуренция сосуществующих вариантов языковых единиц в процессе эволюции литературной нормы (лингвопрогностический аспект): монография / Н. В. Хруцкая. – К., 2008. – 372 с.
39. Юдакин А. П. Эволюционная типология в помощь ностратике / А. П. Юдакин // Филологические науки. – 2006. – № 1. – С. 30-39.

УДК 811.112.2'272'373.611'372

Тупахіна О. В.

ЛІНГВОКОГНІТИВНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЯК МЕТОД КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ДОСВІДУ ЛЮДИНИ

Статья посвящена теоретическому рассмотрению проблемы лингвокогнитивного моделирования как метода познания действительности. Установлена корреляция между ментальной и вербальной репрезентациями знаний человека.

Ключевые слова: модель, моделирование, ментальный лексикон, концептуализация, ментальная репрезентация.

Стаття присвячена теоретичному розгляду проблеми лінгвокогнітивного моделювання як методу пізнання дійсності. Встановлена кореляція між ментальною та вербальною репрезентаціями знань людини.

Ключові слова: модель, моделювання, ментальний лексикон, концептуалізація, ментальна репрезентація.

The article represents a theoretical outline of the problem of lingual-cognitive modelling as a method of reality comprehension. The connections between mental and verbal representation of human knowledge are being established.

Key words: model, design, mental lexicon, conceptualization, mental representation

Багатотисячолітній досвід розвитку науки довів на практиці дієвість такого методу пізнання світу як моделювання. Цей метод як форма відображення дійсності зароджується ще в античні часи. Достатньо пригадати уявлення Епікура та Демокрита про форму атомів, модель планетних рухів Птолемея.

Через енергійну експансію науки в усі сфери життя людини на сьогоднішній день складно назвати галузь де б моделювання не мало суттєвого значення, адже реальні процеси та об'єкти настільки багатогранні та складні, що найкращим засобом їхнього вивчення є спрощене відтворення.

У XX-XXI ст. моделювання вийшло за межі порівняно обмеженого кола механічних явищ, відношень системи в межах однієї форми руху матерії. Так, вирішення багатьох прикладних проблем мовознавства не може бути суто лінгвістичним. Їх можна розв'язати за допомогою моделювання мислення людини, синтезу формальних і семантичних засобів мови.

Зауважимо, що сучасні мовознавчі студії спрямовані не лише на вивчення системи мови як сукупності певних елементів у їхньому взаємозв'язку, а й її кореляції з такими когнітивними процесами як мислення, уява, сприйняття та ін. За когнітивним підходом мовні явища розглядаються як джерело знань про концептуальні структури людського мислення. На наш погляд, вивчення особливостей процесу семантичної та словотворчої деривації під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів дає можливість виявити універсальні лінгвокогнітивні моделі.

Актуальність даного дослідження зумовлена антропоцентризмом та когнітивізмом сучасної мовознавчої парадигми, новим підходом до вивчення мови як системи кореляцій на рівні мова-мислення.

Метою роботи є встановлення та моделювання зв'язків між ментальною та вербальною репрезентацією знань людини.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань** як: 1) встановлення гносеологічної специфіки методу моделювання; 2) надання робочого визначення терміну «модель»; 3) визначення специфіки застосування методу моделювання як засобу експериментального дослідження у лінгвістиці; 4) розгляд основних типів моделей, за допомогою яких у ментальному лексиконі людини зберігається інформація.

Об'єктом аналізу є моделювання як основний метод пізнання дійсності. **Предметом** дослідження виступають лінгвокогнітивні моделі концептуалізації досвіду людини.

Матеріалом дослідження стали новотвори німецької мови останніх двох десятиліть, які були відібрані методом суцільної вибірки зі словників та довідників неологізмів, електронних баз даних нових слів, а також німецькомовних періодичних видань.

Інтерес до вивчення мовних моделей обумовлений станом розвитку сучасної лінгвістики, рівень абстракції якої повинен наближатися до рівня абстракції математики.

Звернімося до визначення поняття «модель» у лінгвістиці. Існує безліч дефініцій цього терміну, однак, частіше за все під ним розуміють: 1) тип, взірець (language pattern) будь-яких текстових одиниць; 2) символ, схему для опису мовних об'єктів (напр., модель складників речення); 3) формалізовану теорію структури з фіксованою метамовою (наприклад, формальна граматика).

Насамперед, зауважимо, що сучасна наука займається вивченням не тільки і не стільки окремих самостійних елементів, скільки їхньої взаємодії. Саме тому при визначенні терміну «модель» більш доцільним ми вважаємо використання поняття «система», яке вибирає у собі як окремі елементи, так і їхні властивості та зв'язки. Так, існує багато мовних концепцій, згідно з якими система – низка правил, які породжують безліч структур (Н. Хомський), правил, які, утворюють синхронічний зріз мови (Е. Косеріу). Жодна з зазначених теорій не дозволяє адекватно моделювати мовну систему, яка є сукупністю мовних величин та граматик, окремих елементів понятійного апарату, особливостей та правил їх формування, функціонування (моделей).

Згідно з цим, найбільш вдалим визначенням, що охоплює всі аспекти проблеми, ми вважаємо дефініцію В. А. Штоффа: «Модель – це така розумово представлена та матеріально реалізована система, яка відображаючи або відтворюючи об'єкт дослідження, здатна замінити його так, що її вивчення надасть нам нову інформацію про цей об'єкт» [8, с. 22].

В такому разі, визначення «моделювання» може бути сформульовано наступним чином: це опосередковане практичне або теоретичне дослідження об'єкта, при якому безпосередньо вивчається не сам об'єкт, що нас цікавить, а деяка допоміжна система. Вона повинна знаходитися в об'єктивному співвідношенні з об'єктом, замінювати його та надавати інформацію про нього.

А. А. Зинівсєв та І. І. Рєвзін стверджують: «В лінгвістиці, як і в будь-якій іншій теоретичній науці, завжди буде потреба в двох різних методиках: одна повинна слугувати опису конкретного мовного матеріалу в усій його складності та суперечливості, інша – побудові абстрактних моделей, які допомагають усвідомити та осмислити структуру матеріалу, визначити найбільш важливе, найбільш істотне» [4, с. 84].

З такою тезою неможливо погодитися повністю, адже основою будь-якого наукового пошуку є прагнення до систематизації матеріалу, і, якщо ознака конкретного факту суперечить системі, то це прояв мовленнєвої реалізації і дану ознаку слід розглядати як периферійне, поправку по відношенню до моделі. Універсальність моделювання як раз і полягає в можливості побудови системи ознак об'єкту за принципом «від ядра до периферії».

Головною метою цього методу пізнання у лінгвістиці є створення моделі цілісної мовної здібності людини. Конструювання ж моделі є не лише засобом відображення мовних явищ, а й об'єктивним критерієм перевірки істинності знань про мову. Отже, в поєднанні з іншими методами дослідження моделювання виступає як засіб поглиблення пізнання прихованих механізмів мовленнєвої діяльності, його руху від відносно примітивних до більш змістовних моделей, які повніше розкривають сутність мови.

Про продуктивність методу моделювання у лінгвістиці свідчить ціла низка понять, що увійшли до лінгвістичних словників, наприклад: словотворча, семантична, синтаксична модель тощо. Завдяки моделюванню лексичної семантики виникли теорії семантичних полів, компонентного аналізу. Проте, найбільший інтерес для сучасних дослідників становлять когнітивні моделі, адже в рамках пануючої антропоцентричної парадигми важливим є дослідження фактору людини в мові, моделювання її мисленнєвої діяльності, аналізу ментального лексикону, категоризації та концептуалізації явищ навколишнього світу.

Такі складні когнітивні процеси як сприймання, виділення істотних ознак, категоризація, концептуалізація передують називанню референта. Таким чином, утворення нових слів постає як специфічна операція над інформацією.

Пошук мовної форми для новоутвореного концепту пов'язаний із переходом до ментального лексикону. Важливу роль при цьому відіграють структурні та семантичні закономірності. За їх відсутності мовець генерує нову форму.

Зазначимо, що без ментальної репрезентації не існує людських знань. Останні виникають в свідомості та для свідомості. Головна теза в даному випадку полягає в тому, що праксис та логос нерозривно пов'язані між собою. Будь-яка модель об'єкту одночасно є також репрезентацією суб'єкта («самоконцепцією», за М. Вартофськи), оскільки модель фіксує певне відношення до світу або до об'єкту, що моделюється та втягує у це відношення того, хто її створив. Пізнаючи світ, суб'єкт, таким чином, пізнає сам себе, а змінюючи світ, він змінює й себе самого. Як зазначає М. Вартофськи: «Всі форми репрезентації можуть стати також формами самопізнання» [3, с. 23].

Ментальна репрезентація знань є одним з ключових понять когнітивної лінгвістики. Доступ до структур свідомості та всі експерименти з ним здійснюються через мову. Аналізуючи зміст, що втілюється в формі словесних знаків, когнітивна лінгвістика звертається до узагальнення відомостей про світ, що оточує людину, до якого підключається та адаптується сама людина. В багатоплановій системі когнітивних досліджень саме лінгвістика є основним постачальником матеріалу, необхідного для з'ясування механізмів організації знання, закладеного в людській пам'яті.

Слово, в даному випадку, ми розуміємо як фрагмент інформації в нашій пам'яті, «квант досвіду, підведений під дах мовного знаку» [6, с. 55]. Одиницею ментальних та психічних ресурсів нашої свідомості і тієї інформаційної структури, яка відображає знання та досвід людини, є концепт. Його дослідження дозволяє проникнути в лінгвокреативну діяльність людини.

Типові когнітивні структури, які відповідають поширеним та загальноприйнятим ситуаціям в комунікативній спільноті, до якої відноситься адресант, визначаються як сценарії та фрейми. Це стереотипні, специфічні для окремих соціальних груп моделі свідомості.

Термін «фрейм» семантично маніфестує обмеження. Маються на увазі обмеження в області спеціального знання, тобто референтної області, обмеження учасників соціальної комунікації, відбір мовних засобів, необхідних для оптимізації спілкування в певній спеціальній області. Обмеження, що накладаються специфікою функціонування фреймів, не суперечать загальній системній організації мови, завдяки чому вона виступає як відкрита система, що має потужні потенційні ресурси для вираження нових понять.

Різновидом моделюваної структури свідомості є також сценарії. Вони утворюються в результаті інтерпретації тексту, коли ключові слова та ідеї тексту створюють тематичні структури, що дістаються з пам'яті на основі стандартних, стереотипних знань, які приписані термінальним елементам.

В руслі досліджуваної проблематики заслуговує на увагу поняття «комунікативні та когнітивні концептуальні моделі». Такі моделі використовуються для розгляду лексичних феноменів, властивих тільки одному конкретному комунікативному суспільству. Вони представляють собою «мовний відбиток» ментальної картини, котрий існує у свідомості людей, що відносяться до однієї (обмеженої) соціально-історичної спільноти.

При розгляді питання лінгвокогнітивного моделювання мисленнєвої діяльності людини, не можна оминати й таке поняття як «словотвірна модель», оскільки вона виступає основною одиницею класифікації дериватів і

розглядається як прототипна конструкція, що характеризується загальним словотвірним значенням, єдиним для всіх слів цього типу.

Дериваційну вісь (епідігму) можна розглядати як сукупність словотворчих моделей, продуктивних для певного синхронного зрізу мови, тобто низку стійких структур, яким властиве узагальнене лексико-категоріальне значення і які здатні наповнюватися різним лексичним матеріалом. Наприклад, за допомогою моделі «твірна основа + суфікс -ung» утворені такі неологізми сучасної німецької мови як: *die Interessenbekundung, die Insolvenzverwaltung, die Mindestgewinnbesteuerung* тощо. Ми можемо стверджувати, що ця словотворча модель виступає частиною концептуальної системи, адже вона сприяє вербалізації знань, їхньому впорядкуванню та структуруванню. Людина не просто відтворює лексикалізовані похідні одиниці, а й здійснює певні семантичні операції за допомогою наявних лексичних зразків.

За О. С. Кубряковою, модель похідного слова – це «єдина для словотвірного ряду схема його організації, що враховує як характер компонентів похідного, так і порядок їхнього місцезнаходження, тобто модель похідного – це найбільш загальна формула однотипних утворень» [5, с. 35].

Для визначення системної організації вербалізованих знань авторка вводить поняття «внутрішнього лексикону» [5, с. 96]. Проте, питання його організації та структури залишаються остаточно не вивченими, хоча відзначається, що зберігання інформації ґрунтується на принципі прототипів.

Дж. Лакофф для вивчення принципів категоризації та структурування внутрішнього («ментального») лексикону людини виділяє поняття «когнітивної моделі», що є комплексним структурованим цілим, гешталтом, який використовується в процесі мислення й формування категорій. У типології когнітивних моделей Дж. Лакоффа поряд із пропозиційною та образно-схематичною виокремлені метафорична та метонімічна когнітивні моделі.

Так, пропозиційні моделі визначають елементи, їхні властивості та відношення між ними. Цілісна структура пропозиції тотожна схемі «частина–ціле». Образно-схематичні моделі характеризуються схематичними образами (наприклад, траєкторія, довжина тощо). Ці дві моделі структурують концепт, що представлений лексичною одиницею, а перехід від основних до похідних смислів здійснюється за рахунок метафоричних та метонімічних моделей.

Метонімічна модель передбачає проектування в межах однієї концептуальної сфери і дає можливість використовувати частину для називання цілої моделі, а метафорична – проєкції з пропозиційної чи образно-схематичної моделей однієї сфери на відповідну структуру іншої сфери [2, с. 32]. Наприклад, в основі моделі «зміна архісеми та актуалізація функціональної семи» лежить функціональна схожість. Так, в основу модифікації первинного значення іменника *der Wendehals* – «крутиголовка (птаха)» лягла сема «робити маятникові рухи головою». Функція, яка відображена у цій семі, асоціативно пов'язується з характеристикою особи, яка легко міняє свої політичні погляди.

Проте, найбільш обґрунтованою є думка Дж. Ейчисон про те, що ментальний лексикон можна представити у вигляді триелементної структури: 1) основний лексикон, де слова зберігаються як цілісні структури – гешталти; 2) допоміжне сховище, яке зберігає інформацію про поділ одиниць основного фонду на морфемні елементи; 3) комплект лексичних деталей [1, с. 117].

Отже, ментальний лексикон виступає з'єднувальною ланкою між когнітивним етапом утворення нової одиниці та етапом номінації. Лексична система, фіксуючи та акумулюючи фрагменти досвіду людини, є соціалізованим результатом її пізнавальної діяльності.

На основі проведеного аналізу можемо стверджувати, що модель – широке явище, квінтесенція мовного елементу, сукупності його типових ознак. В свою чергу лінгвокогнітивне моделювання є методом когнітивного освоєння людиною навколишнього світу і самої себе в культурно-історичному процесі. Оскільки цей метод є гіпотетико-дедуктивним, то за його допомогою можна будувати прогностичні гіпотези мовленнєво-мисленнєвих процесів з їх подальшою версифікацією.

Перспективним напрямком подальших лінгвістичних студій є вивчення чинників та когнітивних механізмів семантичних трансформацій, а також виявлення архетипів несвідомого у їхньому прояві на лексичному рівні.

Джерела та література

1. Aitchison J. All Paths Lead to the Mental Lexicon / J. Aitchison // *Linguistic Theory in Second Language Acquisition*. S. Flynn, W. O'Neil (Eds.). – Dordrecht: Kluwer, 1988. – P. 346-361.
2. Lakoff G. Women, Fire, and other Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind / Lakoff G. – Chicago: The University of Chicago Press, 1987. – 631 p.
3. Вартофский М. Модели. Репрезентация и научное понимание / Вартофский М. – М.: Прогресс, 1988. – 507 с.
4. Зиновьев А. А. Логическая модель как средство научного исследования / А. А. Зиновьев, И. И. Ревзин // *Вопросы философии*. – М.: Прогресс, 1960. – С. 81-90.
5. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений. Семантика производного слова / Кубрякова Е. С. – М.: Наука, 1981. – 200 с.
6. Кубрякова Е. С. Роль словообразования в формировании языковой картины мира / Е. С. Кубрякова // *Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира*. – М.: Наука, 1988. – 173 с.
7. Кудрявцева Л. А. Моделирование динамики словарного состава языка / Кудрявцева Л. А. – К.: ИПЦ «Киевский университет», 2004. – 208 с.
8. Штофф В. А. Моделирование и философия / Штофф В. А. – М.: Наука, 1966. – 301 с.

УДК 802.0

Фадеева Е. В.

ТАКТИКИ РЕАЛИЗАЦИИ КОНФЛИКТНОГО ДИСКУРСА: ПРАГМАТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

В статье на основе дискурс-анализа исследуются прагматические характеристики конфликтного дискурса в аспекте основных групп речевых тактик, реализующих две конфликтные стратегии – аргументации и вербальной агрессии. Выделены три этапа развития конфликтного дискурса и особенности формирования и речевой реализации соответствующих тактик на каждом из них.

Ключевые слова: конфликтный дискурс, тактика, языковая функция, эмоциональное воздействие, рациональное воздействие.

У статті на основі дискурс-аналізу досліджуються прагматичні характеристики конфліктного дискурсу в аспекті основних груп мовленнєвих тактик, що вони реалізують дві конфліктні стратегії – аргументації та вербальної агресії. Виділені три етапи розвитку конфліктного дискурсу й особливості формування та мовленнєвої реалізації відповідних тактик на кожному з них.

Ключові слова: конфліктний дискурс, тактика, мовна функція, емоційний вплив, раціональний вплив.

The discourse-analysis enables studying in the article pragmatic characteristics of conflict discourse in the aspect of main groups of speech tactics realizing two conflict strategies: argumentative and verbally aggressive. Three stages of conflict discourse are singled out; the peculiarities of the correspondent tactics production and their speech realization are distinguished.

Key words: conflict discourse, tactics, speech function, emotional impact, rational impact.

Проблемы изучения конфликтного диалога давно привлекали внимание исследователей различных областей знания – психологии, социологии, медицины, литературоведения и др. В современной лингвистике эти проблемы нашли отражение в лингвистической конфликтологии, опирающейся на методологию дискурс-анализа и занимающейся, прежде всего, прагматическими и когнитивными аспектами конфликтного дискурса.

Целью данной статьи является определение прагматического статуса речевого конфликта в рамках конфликтного дискурса. Задачами на пути ее достижения выступают: описание динамики развития конфликтного дискурса как столкновения определенных коммуникативных стратегий, а также тактик реализации этих стратегий конкретными языковыми средствами.

Для реализации прагматической цели, лежащей вне речевой деятельности, служат промежуточные языковые цели, реализуемые на уровне речевой тактики. Направленность их на достижение прагматической цели вырабатывается в определенной речевой стратегии. На уровне оперативной речевой деятельности тактики реализуются в деятельности словесной форме. В соответствии с языковой целью данной конкретной тактики коммуникант осуществляет отбор и комбинацию языковых средств, создавая высказывание целенаправленного функционального характера.

Понятие функции языковых единиц было введено в языкознание лингвистами Пражской лингвистической школы, однако точная его дефиниция в работах ученых отсутствовала. Представляется, однако, целесообразным, не вдаваясь в дискуссию по данному вопросу, под функцией языковых единиц, вслед за А. Н. Мороховским, понимать назначение объекта в некоей системе [2, с. 8]. Функции языковых единиц, в соответствии с таким подходом, подразделяются на внутрисистемные и внешнесистемные. Первые реализуются в уровне иерархической организации языковых единиц. Относительно же вторых, убедительной представляется точка зрения К. Бюлера, который, рассматривая знаки языка в их отношении к говорящему, слушающему и предмету высказывания, выделяет три функции языкового высказывания: информативную, экспрессивную (эмотивную) и эвокативную [цит. по: 1, с. 18]. Каждое языковое утверждение решает одновременно все три задачи: различие между функциями определяется тем, какая из этих задач является доминирующей.

Анализ языкового материала показал, что указанные внешнесистемные функции находятся во взаимосвязи с направленностью на рациональную, эмоциональную и рационально-эмоциональную сферы собеседника. Информативная функция соотносится с направленностью на рациональную сферу адресата, экспрессивная – на эмоциональную, а эвокативная – на обе сферы одновременно, или же, поочередно. Такой подход позволил провести членение конфликтного дискурса на три основных стадии, различающихся по сферам воздействия речевых тактик.

Речевые тактики воздействия на рациональную сферу адресата выступают в начальной стадии конфликта. На этой стадии каждый из коммуникантов преследует только одну, первоначальную стратегическую цель, которая коррелирует с прагматическим отношением 'требование – отказ'. Формулировка требования одним из коммуникантов и отказ его выполнить вторым вызывают необходимость повторения этих действий, уже подкрепленных выдвижением соответствующих тезисов аргументов. Доминирующей функцией здесь является информативная. Характерным для тактик рационального воздействия является логическое построение высказываний и выбор эмотивно-нейтральной лексики для оформления высказываний, а также синтаксических конструкций, отвечающих стилистически немаркированной модели предложения: «*Not without a court order, you don't*», *Dr Danielson said again. He was brisque this time, to counter the hospitality he'd shown with the coffee...*» *You'll have to show me a separate court order for each specific case and we'll fight every one. What did Columbus and Minnesota tell you – same thing, am I right?*» – «*The Justice Department are asking them right now. We have to do this fast, Doctor. If this girl's not dead already, he'll kill her soon – tonight or tomorrow. Then he'll pick the next one*», *Crawford said.* [4, p. 180]

Цели этих тактик связаны с механизмом логического рассуждения, направленного на достижение взаимопонимания. Оно обеспечивается смысловыми единицами, включающими в себя достаточную полноту информации, лексико-грамматическую определенность и привязанность к конкретной коммуникативной ситуации. Сигналы прагматичности действуют на лексическом, лексико-синтаксическом и синтаксическом уровнях.

Средства рационально-эмоционального воздействия чаще всего употребляются в середине конфликтной ситуации, для которой характерным является сосуществование двух прагматических целей в дискурсе одного коммуниканта, то есть, одновременной реализации двух типов отношений: 'требование – отказ' и 'причинение – неприятие'. Их сосуществование, в свою очередь, обеспечивает активное отстаивание как минимум двух архитезисов. В динамике развития ситуации степень их актуальности может изменяться. Доминирование первоначального, «рационального» тезиса, выводит на первый план информативную функцию, а доминирование «эмоционального» тезиса и его аргументов активизируют эвокативную и экспрессивную функции: «*To even mention Buffalo Bill in the same breathe with the problems we treat here is ignorant and unfair and dangerous, Mr Crawford. It makes my hair stand on end. It's taken years – we're not through yet – showing the public that transsexuals aren't crazy, they aren't pervers, they aren't queers, whatever that is –*» – «*I agree with you –*» – «*Hold on. The incidence of violence among transsexuals is a lot lower than in the general population. These are decent people with a real problem – a famously intransigent problem. They deserve help and we can give it. I'm not having a witch hunt here. We've never violated a patient's confidence, and we never will. Better start from there, Mr Crawford*» [4, p. 180].

Приведенный диалог представляет собой реализацию тактик аргументирования. Апелляция к морали, хотя и имеет эмоциональную нагрузку, может, однако, сохранять основную направленность тактики в целом на рациональную сферу слушающего, особенно если сочетается с аргументом фактологическим, каковым выступает в нашем примере высказывание *The incidence of violence among transsexuals is a lot lower than in the general population*. Вместе с тем, аргументы к системе ценностей и способы описания говорящим собственного видения проблемы имеют интенсивную эмоциональную нагрузку. Это происходит, во-первых, за счет селекции эмотивно-маркированных лексических единиц – *ignorant, unfair, dangerous, pervers, crazy, queers, decent, intransigent*; во-вторых – за счет использования фразеологических единиц – *it makes my hair stand on end; I'm not having a witch hunt here*, – конкретизирующих и дающих образно-эмоциональную оценку действий коммуникантов.

Тактики рационально-эмоционального воздействия отличаются большим разнообразием использования арсенала языковых единиц. Их селекция и комбинация осуществляются в соответствии с тем, какая внешнесистемная функция на данном этапе развития конфликтной ситуации является актуальной.

В третьем периоде конфликта первоначальная цель окончательно исчезает. Единственной остается цель, связанная с отношением 'причинение – неприятие', реализуемым в соответствии с целевыми установками нанести противнику моральный, психологический или физический ущерб и тем самым защитить себя. Исчезновение цели, связанной с рациональной сферой, обуславливает резкое снижение аргументированности дискурса и смену его на дискурс речевой агрессии, иногда перерастающей в агрессию физическую.

Речевое общение приобретает на этом этапе ряд отличительных черт. Одной из них является полное и окончательное стирание фактора роли в речевом поведении коммуникантов, который сдерживает развитие конфликта в силу необходимости соблюдения определенных норм речевого этикета и общих максим принципа

сотрудничества. Освобождая себя от их соблюдения, коммуниканты получают возможность, во-первых, дать катартический выход собственным негативным эмоциям, интенсивность которых близка к аффекту, а во-вторых – привести партнера по коммуникации в желаемое эмоциональное состояние (например, спровоцировать ответные агрессивные действия): (1) *«If you don't get out of my house this minute I shall knock you down.»*; (2) *«Touch me, touch me. By God, I'd like to see you hit me. Do you want me to say it again? Snob. Snob.»* [5, p. 95].

Стирание фактора роли в речевом поведении коммуникантов, вступивших в фазу наиболее эмоционального общения, снимает практически все конвенциональные ограничения, принятые в стереотипах поведения в тех или иных ситуациях. Единственная цель – нанести противнику ущерб вербальными/невербальными средствами – формирует достаточно однотипный вариант речевых тактик. Утрата логического начала и полная замена архитектоники сужают вариативность дискурса до речевой агрессии, приемы которой, в конечном счете, сводятся к выражению неодобрения противника в наиболее резкой, грубой и категоричной форме, чтобы повлиять на сознание, поведение и эмоции адресата [3, с. 14].

Для дискурса речевой агрессии потому и свойственен властный, командный тон, что любое высказывание, имеющее форму приказа, ставит адресата в зависимое, подчиненное положение. Эта тенденция обуславливает широкое использование в ссорах еще одной тактики эмоционального воздействия – отказа от продолжения разговора: *«How dare you speak to me like that?» – «Oh, go to hell», said Cooper, and he flung out of the room.* [5, p. 107]

В междометных высказываниях такого характера актуализируется большей частью эвокативная функция. Она реализуется также в тактиках угрозы, сопровождаемых командой. Угроза нацелена на эмоцию страха, а команда парализует волю адресата к сопротивлению: *«If you don't get out of my house this minute I shall knock you down.»* [5, p. 98].

В том или ином проявлении, суть ссоры сводится к эмоциональному обмену негативными характеристиками личности собеседника, которая, под воздействием эмоций, ассоциируется в сознании коммуникантов с образом врага, которому необходимо нанести моральный ущерб: *«You're a thief, a cheat, a liar, and a dirty cheap seducer.» – «And you're a fool, Caplan. You look solid, but you're not.»* [6, p. 55]

Тактики эмоционального воздействия широко используют негативно-оценочные существительные, нередко сопровождающиеся соответствующими атрибутивными или адвербиальными компонентами в составе словосочетания, делающими негативную оценку существительного еще более эмоционально насыщенной. Их употребление является результатом осознанного нарушения норм речевого этикета (прежде всего, максим группы вежливости), и в ситуациях с критически высоким эмоциональным фоном это вполне закономерно, т. к. наиболее соответствует цели говорящего причинить ущерб адресату и дать выход собственным эмоциям.

Эмоции, будучи низшими проявлениями в структурной организации человеческой психики, составляют основу более высших проявлений – чувств. Чувства же включаются в сознание, компонентом которого является знаковая деятельность, и, в частности, – языковая. Таким образом проявляется связь эмоций с языком. И хотя чистое выражение эмоций в языке отсутствует, (эмоции репрезентируются преимущественно паралингвистически), однако в языке имеются средства, способные сближать эмоциональную реакцию с языковой сущностью. Таковыми, например, выступают аффективы, наиболее типичными среди которых являются междометия: *«You sold a Cabinet secret for money! You began your life with fraud! You built up your career on dishonour! Oh, tell me it is not true! Lie to me! Lie to me! Tell me it is not true..!»* [8, p. 229]. В выражении оценки принимают участие также фразеологизм *to wear a mask* и интенсификатор *horrible* в составе парцеллы *A horrible mask*. Об отсутствии рационального контроля свидетельствует также синтаксический параллелизм (простые восклицательные предложения с повторами).

Чисто экспрессивной функцией обладает также бранная, нецензурная лексика, употребительная в последней стадии конфликта и обусловленная полной нейтрализацией фактора роли и взламыванием всех табу: *«I wanted you to choose me on your own», he finished, out of breath. «And I still do: I still do, goddamn you. Still love you, God help me. Still want us to work out somehow. But you made sure you fucked things up real good, haven't you? You made sure to get us into as big a hole as you possibly could.» – «I got us into a hole?» Tully shouted. «I? Listen, you asshole, maybe if you weren't out every goddamn Saturday night fucking some slut, you might have been home! And then I would have been home! And then maybe you wouldn't have let another man deliver our baby!»* [6, p. 593].

Приведенные примеры иллюстрируют, что дискурс наиболее напряженной фазы конфликта характеризуется чрезвычайно высокой концентрацией эмотивной лексики и синтаксических конструкций аффективного синтаксиса – повторы восклицательных предложений, употребление экспрессивов, а также других приемов экспрессивного синтаксиса (анафора как частный случай синтаксического параллелизма в последнем примере). Это позволяет говорить о конвергенции языковых средств эмоционального воздействия в тактиках конфликтующих.

Тактикам эмоционального воздействия, таким образом, свойственен наиболее эксплицитный способ языкового выражения в форме высокоинтенсивных эмотивных лексических единиц. Специфична и синтаксическая организация дискурса, изобилующая повторами экспрессивов с преобладанием употребления простых нераспространенных, эллиптических и распространенных, но небольшой длины предложений, отвечающая тенденции эмоциональной речи к примитивизации. Общение в завершающей фазе речевого конфликта сводится к эмоциональному обмену речевыми действиями максимального ущерба противнику в форме речевой агрессии и полностью лишены рациональных основ аргументации.

Таким образом, конфликтный дискурс, при всем разнообразии его речевых проявлений, может быть охарактеризован наличием вполне определенных закономерностей, в соответствии с которыми весь процесс конфликтного речевого взаимодействия можно условно подразделить на три стадии: начало, середину и конец. Тактики речевого поведения на этих стадиях отражают наличие и постепенную смену глобальных прагматических и языковых целей общения.

Селекция и комбинация языковых средств, в целом, осуществляется в соответствии с приведенной схемой, в которой поэтапно доминируют информативная, эвокативная и экспрессивная внешнеязыковые функции. Принадлежность конфликтного речевого взаимодействия к той или иной сфере человеческой деятельности придает специфический характер функционированию языковых средств в дискурсе конфликтующих. Эта специфичность проявлений конфликтного дискурса требует немалых усилий в будущем по изучению, описанию и схематизации конкретных типов речевого конфликта.

Источники и литература

1. Ивин А. А. Основы теории аргументации / Александр Архипович Ивин. – М.: Издательский центр ВЛАДОС, 1997. – 352 с.
2. Стилистика английского языка: [учебник для ин-тов и фак. иностр. яз.] / А. Н. Мороховский, О. П. Воробьева, Н. И. Лихошерст, В. Тимошенко – К.: Вища школа, 1995. – 272, [1] с.
3. Федосюк М. Ю. «Стиль» ссоры / М. Ю. Федосюк // Русская речь. – 1993. – № 5. – С. 14-19.
4. Harris T. The Silence of the Lambs: [novel] / Tomas Harris. – New York: St. Martin's Press, 1994. – 368, [1] p.
5. Maugham S. Rain and Other Stories: [stories] / W. S. Maugham. – М.: Progress Publishers, 1977. – 432, [1] p.
6. Priestley J.B. Dangerous Corner: [drama] / J. B. Priestley. – М.: Высшая школа, 1989. – 200, [2] с. – (на англ. яз.).
7. Simons P. Tully: [novel] / Peter Simons. – NY: St. Martin's Paperback, 1994. – 670, [1] p.

УДК 482: 417. 3

Федосеева Л. Н.

АУТЕНТИЧНОСТЬ РУССКОГО ТЕКСТА (НА ПРИМЕРЕ ФУНКЦИОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКОЙ КАТЕГОРИИ ЛОКАЛЬНОСТИ)

Аутентичность русского текста рассматривается с методических и лингвистических позиций. Дается краткий анализ основных исследований, связанных с данной проблемой. Определяются аспекты аутентичности, сопровождаемые примерами. Делается вывод о многоаспектности данного явления, намечаются перспективы дальнейших исследований.

Ключевые слова: аутентичность, русский текст, локальность.

Автентичність російського тексту розглядається з методичних і лінгвістичних позицій. Дається короткий аналіз основних досліджень, пов'язаних з даною проблемою. Визначаються аспекти автентичності, що супроводжуються прикладами. Робиться висновок про багатогранність даного явища, намечаються перспективи подальших досліджень.

Ключові слова: автентичність, російський текст, локальність.

Authentic Russian text is considered from the methodological and linguistic positions. A brief analysis of key studies connected with the problem. Identifies aspects of authenticity, supported by examples. Concludes that, many aspects of this phenomenon. The prospects for the further research.

Key words authentic, Russian text, locality.

Аутентичный – действительный, верный, основанный на первоисточнике, соответствующий подлинному. В. К. Мюллер [1] переводит **authentic (adj)** как подлинный, достоверный, аутентичный. В методике преподавания языков и литератур «этот термин чаще всего используется для характеристики текстов, применяемых на уроке» [2]. Аутентичным считается текст, который не был изначально предназначен для учебных целей [3, 4, 5, 6, 7, 8, 9], то есть взят из жизни, характерен для изучаемого языка и реальный действительности.

Существуют различные подходы к описанию аспектов аутентичности. Дадим их краткую характеристику.

Х. Уиддоусон [10] рассматривает аутентичность не столько как свойство речевого произведения, сколько как характеристику учебного процесса. Он дифференцирует понятия «подлинность» и «аутентичность». Подлинными считаются все факты использования языка в неучебных целях, т. е. в естественных речевых ситуациях. Аутентичность же рассматривается как свойство учебного взаимодействия: приучая обучаемых воспринимать работу над текстом не как упражнение, а как аутентичную коммуникативную деятельность, учитель организует естественное речевое общение на уроке. Таким образом, по мнению ученого, аутентичность не является чем-то привнесённым извне в виде текста, предназначавшегося автором для носителей языка, а не для иностранцев. Аутентичность создается в учебном процессе, в ходе взаимодействия учащихся с текстом, с педагогом и друг с другом. В свете данных взглядов снимается традиционное противопоставление языка, применяемого на уроке, и «реального языка». «Учебное» совсем необязательно означает «неаутентичное»; все определяется тем, как будет использоваться учебный материал.

Л. Лиер [11] разрабатывает систему условий, необходимых для аутентичного учебного процесса, и выделяет три вида аутентичности: аутентичность материалов, прагматическую аутентичность и личностную аутентичность. Аутентичность материалов, по его мнению, не исключает использования текстов, специально созданных методистами с ориентацией на изучающих язык, однако обеспечивает сохранение свойств аутентичного текста, таких как связность, информативная и эмоциональная насыщенность, учет потребностей и интересов предполагаемого читателя, использование естественного языка и др., а также аутентичность применения учебных материалов на уроке. Прагматическая аутентичность включает следующие аспекты: аутентичность контекста, в котором используется язык, т. е. адекватность тех или иных языковых средств в конкретной ситуации; аутентичность цели, т. е. ожидаемого результата речевого взаимодействия; аутентичность этого взаимодействия. Личностная аутентичность связана с индивидуальными особенностями учащихся: человек, характеризующийся личностной аутентичностью, по мнению Л. Лиера, четко представляет себе, что он делает и зачем, осознает ответственность за свои действия, способен делать выбор, корректировать свое поведение, в том числе и речевое, в зависимости от конкретной ситуации.

М. Брин [12] выделяет 4 типа аутентичности: 1) аутентичность текстов; 2) аутентичность восприятия этих текстов; 3) аутентичность заданий к ним; 4) аутентичность социальной ситуации. На первое место М. Брин ставит аутентичность текстов, при этом, однако, отмечает, что в настоящее время в методике преподавания языков и лингвистике не существует единого мнения о том, какой текст можно признавать аутентичным. Аутентичность – понятие относительное. Это свойство присуще не тексту как таковому, а тексту в конкретном контексте, который, по мнению М. Брина, обеспечивают три другие типа аутентичности.

Таким образом, не существует единого определения аутентичности. Однако бесспорной является актуальность данной проблемы в ее методическом и языковом аспектах. Последний представляет большой интерес для лингвистики.

Рассмотрим данную проблему в части аутентичности русского текста на примере участия в её формировании функционально-семантической категории локальности. Цель работы – определить аспекты аутентичности текста. Задачи: охарактеризовать каждый из данных аспектов, проиллюстрировав примерами; наметить перспективы дальнейшего изучения аутентичности текста как важнейшего направления в текстологии.

На наш взгляд, следует выделить несколько основных аспектов аутентичности русского текста:

- 1) структурный;
- 2) лексический;
- 3) идиоматический;
- 4) грамматический;
- 5) функциональный;
- 6) содержательный (культурологический, информативный, ситуативный, национально-ментальный).

Прокомментируем каждый из этих аспектов.

Структурный заключается в том, что в аутентичном тексте отдельные предложения тесно связаны. Между ними устанавливаются логические отношения, возникают тема-рематические цепочки, обеспечивающие коммуникативную целостность текста.

Этому способствуют, например, наречия локальной семантики. Ср.: *Далеко на носу лодки видна желтая полоса песчаного берега. Там же, вдали, видно много судов; далеко влево – целый лес мачт и белые груды домов города. Оттуда по морю летит глухой гул* (Горький).

В качестве лексического средства объединения предложений в сложное синтаксическое целое, представляющее собой фрагмент аутентичного текста, можно назвать повтор лексем (словоформ), использование синонимов и антонимов со значением локальности. Например: *Когда на другой день Хаджи-Мурат явился к Воронцову, приемная князя была полна народа. Тут был и вчерашний генерал с щетинистыми усами, в полной форме и орденах, приехавший откланяться; тут был и полковой командир, которому угрожали судом за злоупотребления по продовольствованию полка. Тут был армянин-богач, покровительствуемый доктором Андреевским, который держал на откупе водку и теперь хлопотал о возобновлении контракта* (Л. Н. Толстой). Также: *Вперед была жизнь. Позади – плен и гибель* (Лермонтов).

Лексическое наполнение аутентичных текстов, в отличие от неаутентичных, более разнообразно, первые включают слова, типичные для естественного речевого поведения, например лексемы с семантикой локальности в своеобразной, «разговорной», сочетаемости: *Утром иду до работы, думаю: надо покурить. И тут меня останавливает мужичок и спрашивает, где здесь находится онкодиспансер. Желание курить пропало часа на четыре. Вот думаю, где бы набрать таких мужичков на месяц. По дороге расставить.* (Совет директоров, № 21, 2010, 31 мая.)

Идиоматичность и экспрессивность придают тексту фразеологические обороты, разговорные формулы, пословицы, поговорки, обладающие национальной спецификой. Например, идиомы с локальным значением: *Переговоры по вопросу разоружения зашли в тупик. Проблема по-прежнему находится на мёртвой точке. Переговоры проходили за закрытыми дверями. По предварительной договорённости следующая встреча на высшем уровне состоится весной этого года в Москве.* (Аргументы и факты, № 3, 2009, 14 января.)

Грамматическая аутентичность связана с использованием в речи свойственных данному языку грамматических структур. Интересно функционирование в текстах, например, частиц со «шлейфом» локальной семантики: *Куда людей на свете много есть, которые везде хотят себя прилечь и любят хлопотать, где их совсем не просят* (Крылов). *Вон и кустики распушились по берегу и свесили над водой свои зеленые ветки, вон густая сочная осока зеленым бархатным ковром ушла в самую реку ...* (Мамин-Сибиряк).

Функциональность подразумевает естественность отбора лингвистических средств для решения речевой задачи. Так, для аутентичной разговорной речи естественным являются недоговоренность, эллиптичность, использование сокращенных форм, например предлогов, выражающих пространственные отношения, в отрыве от падежной формы:

– Ты оставил сумку на лестнице или под ней?

– Под.

Содержательный аспект аутентичного текста прежде всего представлен культурологическим компонентом. В аутентичном тексте нередки ссылки на факты, связанные с историей, бытом, культурой страны изучаемого языка, данные тексты отличаются наличием лексических единиц с национально-культурной семантикой. Например:

Уводили тебя на рассвете,

За тобой, как на выносе, шла,

В темной горнице плакали дети,

У божницы свеча оплыла.

На губах твоих холод иконки,

Смертный пот на челе ... Не забыть!

Буду я, как стрелецкие женки,

Под кремлевскими башнями вить (А. Ахматова).

Текст можно признать **информативно аутентичным**, если он вызывает естественный интерес у читателя или слушателя. Например: *В Новой Зеландии есть необычный грот. Спускаясь по запутанным лабиринтам, туристы выходят к подземному озеру. Поднимают головы – и замирают: над головами у них ... звездное небо. Миллионы звезд. Одни сбились в галактики, другие сияют в одиночестве, окруженные вечным мраком. Шепот восторга или тихий возглас – и вдруг все вокруг скрывает чернота. Долго придется теперь ждать в безмолвии неосторожным туристам, если они хотят вновь насладиться утраченным видением. А когда звезды зажгутся, тихо-тихо протяните руку и зажмите одну из звезд покрепче в ладони. Не бойтесь, она не кусается. В руке у вас маленький белый червь. Это личинка комара (Из энциклопедии).*

Аутентичные тексты способны отражать целый спектр разнообразных аутентичных жизненных обстоятельств, отличаясь при этом **ситуативной аутентичностью**. Диалоги являются образцом естественного речевого поведения в самых разных ситуациях повседневной жизни. Например:

– Извините, пожалуйста, нет ли у Вас сигареты?

– Да, есть. Но мне хотелось бы спросить: а почему у Вас нет сигарет?

– Рядом нет табачного киоска.

– Действительно. Рядом нет табачного киоска. Я Вам верю. Садитесь.

– Да нет, я ...

– Садитесь-садитесь, не стесняйтесь! Вы попросили у меня закурить. С одной стороны, в этом нет ничего особенного. А с другой – представьте, если каждый, кто гуляет здесь, как Вы, – попросит у меня сигарету? Вижу-вижу, краснеете – значит, хорошо представили себе.

– Лучшие я пойду...

– Ну, нет! Если Вы подошли ко мне сами, давайте поговорим. Вы захотели покурить... а я, например, захотел купить квартиру, но для меня это слишком дорого. Понимаете, о чем я? Наши желания и наши возможности не всегда совпадают. Я человек прямой и поэтому спрошу прямо: вот Вы бы попросили у меня три рубля?

– Нет, что Вы...

– И я вижу, что нет, не попросили бы. А сигарету всегда попросят. И никогда даже не думают, что одна сигарета – это три рубля. Если каждому давать по три рубля, никакой зарплаты не хватит. Скажите, Вы много курите?

– Примерно пачку в день.

– А это очень вредно! Не читали?

– Читал.

– Правильно, надо читать.

– Я пойду...

– Подождите, я Вам еще не дал совета. Я хочу рассказать Вам о моей системе. В правом кармане у меня обычно хорошие дорогие сигареты, которые я держу для себя, а в левом кармане – для других, дешевые. Стойте, куда Вы? Вы хотели у меня попросить сигарету...

– Спасибо, мне уже не хочется курить!
 – Подождите! Куда?.. Это уже третий человек, который за последние полчаса расхотел курить. Скоро все бросят курить! (По А. Инину и Л. Осадчук)

Национально-ментальный компонент текста отражает национальную специфику той страны, для которой предназначается. Именно поэтому описание типичной для жизни носителей языка ситуации не всегда может быть адекватно воспринято представителем иной культуры с несходными социальными стереотипами и ценностями. Например, различное понимание ситуации, описанной в следующем диалоге-шутке, продемонстрировали российские и индийские студенты.

- Я слышал, ты женился?
- Да.
- Почему ты это сделал?
- Мне не нравилось есть в столовой.
- А теперь?
- А теперь нравится.

Конечно, россияне поняли информацию адекватно авторскому замыслу: одному из собеседующих не повезло с женой (она так плохо готовит, что даже казавшаяся прежде невкусной еда в столовой теперь представляется вполне приемлемой). Иностранцы же на вопрос «Почему герой диалога не стал после женитьбы питаться дома?» ответили: «Его жена работает в столовой» (В Индии царит культ семьи и женщины-хозяйки как ее хранительницы, обеспечивающей уют, комфорт и, конечно, всегда готовой сытно и вкусно накормить).

Таким образом, аутентичность русского текста многоаспектна, она складывается из различных компонентов, которые нельзя считать глубоко изученными. Дальнейшее исследование данной проблемы представляется перспективным как для лингвистики, так и для методики преподавания иностранных языков, в том числе русского языка как иностранного. Интересным в свете выявления аспектов аутентичности представляется сравнение текстов-подлинников и переводных, текстов, написанных моно- и билингвами.

Источники и литература

1. Мюллер В. К. Англо-русский словарь / В. К. Мюллер. – СПб., 1996. – 912 с.
2. Носович Е. В. Новые педагогические технологии в обучении иностранным языкам. Методическая аутентичность в обучении иностран-ным языкам / Е. В. Носович // ИЯШ. – 2000. – № 1 – С. 11-16.
3. Scarsella R. C., Oxford R.L. The Tapestry of Language Learning. The Individual in the Communicative Classroom / R. C. Scarsella, R. L. Oxford. – Boston, 1992.
4. Wallace C. Reading / C. Wallace. – Oxford, 1992.
5. Nuttall C. Teaching Reading Skills in a Foreign Language / C. Nuttall. – Oxford, 1989.
6. Nunan D. The Learner-centred Curriculum / D. Nunan. – Cambridge, 1988.
7. Morrow K. Authentic Texts in ESP. English for Specific Purposes / K. Morrow. – London, 1977.
8. Harmer J. The Practice of English Language Teaching / J. Harmer. – London, 1991.
9. Wilkins D. A. National Syllabuses / D. A. Wilkins. – Oxford, 1976.
10. Widdowson H. G. Explorations in Applied Linguistics / H. G. Widdowson. – Oxford, 1979.
11. Lier L. Interaction in the Language Curriculum. Awareness, Autonomy and Authenticity / L. Lier. – London, 1996.
12. Breen M. P. Authenticity in the Language Classroom / M. P. Breen // Applied linguistics. – 1985 – 6/1. – P. 60-70.

УДК 811.161.2'367.623

Фенко М. Я.

СУБ'ЄКТНА КАТЕГОРІЙНА ПАРАДИГМА ПРИКМЕТНИКА

Статья посвящена исследованию актуальной проблемы категорийной парадигмы шимени прилагательного. Проанализированы особенности функционирования форм прилагательных в нетипичных семантико-синтаксических позициях. Также предложена классификация субстанциальных субъектных единиц прилагательных.

Ключевые слова: имя прилагательное, категория, субстанция, субъект, парадигма.

Стаття присвячена дослідженню актуальної проблеми категорійної парадигми прикметника. Проаналізовано особливості функціонування прикметникових форм у нетипових семантико-синтаксичних позиціях. Водночас запропоновано класифікацію субстанціальних суб'єктних прикметникових одиниць.

Ключові слова: прикметник, категорія, субстанціальність, суб'єкт, парадигма.

The article is devoted research of the problem of kategorial paradigm of the adjective. Basic attention is concentrated on the analysis of the forms of adjective in offtype semantiko-syntactic positions.

Key words: adjective, category, substance, subject, paradigm.

Система частин мови сформувалася на перетині лексики, синтаксису та морфології. Прикметник упродовж усієї історії вивчення розглядали як самостійну частину мови, якій відведено роль називати ознаки, властивості та риси об'єктів позамовної дійсності. Прикметник визначали як залежний приіменниковий компонент речення [10]. У лінгвістичних дослідженнях останніх десятиліть особливу увагу науковці звертають на його периферійний статус [3; 7; 10], зумовлений функціональною спеціалізацією та відсутністю власних специфічних граматичних категорій. Реченнєва реалізація прикметника у приіменниковій позиції спричинила його функціональну та частиномовну периферійність.

Проте, незважаючи на периферійний статус, прикметник, функціонуючи в семантико-синтаксичній структурі речення, за рахунок позиційних переміщень розширює власну традиційну категорійну парадигму. Питання функціонально-категорійної парадигми прикметника є досить актуальним, проте малодослідженим у сучасному мовознавстві [3; 6; 8; 9; 11]. Метою нашої статті є комплексне дослідження функціонального потенціалу прикметника та його субстанціальної суб'єктної категорійної парадигми.

Периферійний частиномовний статус прикметника сприяє його рухомості у семантико-синтаксичній структурі речення. Функціонування прикметникових одиниць у нетипових синтаксичних позиціях можливе за умови порушення кореляції між категорійним значенням та первинною функцією. Кожен лексико-граматичний розряд слів, крім власної, первинної, виконує формально-синтаксичні та семантико-синтаксичні функції інших частин мови. Прикметник може займати іменникову (субстанціальну) позицію. Виходячи з цього, ми вважаємо, що цей клас слів зазнає категорійних трансформацій – функціонує у полі семантико-синтаксичної категорії субстанціальності.

Категорія субстанціальності належить до надкатегорій суб'єктно-об'єктного семантико-синтаксичного змісту. Вона, насамперед, ґрунтована на предметності та яскраво представлена графемою суб'єктності та графемою об'єктності.

Розвиток лінгвістичної науки показує, що поняття суб'єкта – одне з найдискусійніших [5; 11; 12; 13]. Термін

«суб'єкт» використовують для позначення явищ граматичних і позаграматичних, змістових і формальних. Логіки розуміють суб'єкт як елемент судження, який виступає його вихідною одиницею й на лнії зв'язку якого обов'язково має перебувати логічний предикат. Як стверджує М. В. Мірченко, суб'єктно-предикатна форма судження є інваріантною стосовно неологічних утворень або тих, які не становлять судження. Безсуб'єктних суджень не існує [12, с. 165]. У сучасних напрямках логіки суб'єкт виступає як уявлення про об'єкт дійсності, який зазнає певного означення предикатом. Н. Д. Арутюнова розглядає семантичну структуру й семантичні функції суб'єкта конкретного судження незалежно від того, якому членові речення він відповідає. Суб'єкт, на її думку, є саме тим елементом, який забезпечує судженню зв'язок із позамовною дійсністю [1, с. 323]. Він «виконує в реченні два комунікативні завдання, одне з яких повертає його лицем до позамовної дійсності, друге – до предиката [1, с. 332]».

У мовознавчих дослідженнях поняття суб'єкта набуло різнобічного осмислення: а) граматичний суб'єкт кваліфікують однією із форм існування логічного суб'єкта, проте граматичний суб'єкт є елементом синтаксичної структури речення і становить формалізовану сутність – підмет [12, с. 166]; б) комунікативний суб'єкт відповідає темі повідомлення і обов'язково співвідноситься з ремою в актуальному синтаксисі речення [12, с. 166]; в) у синтаксичній семантиці суб'єкт покликаний ідентифікувати предмет дійсності, про який повідомлено у висловленні [5]; г) у теорії відмінків суб'єкт вживано для позначення діяча та протиставлений об'єктові [4, с. 23-34].

У сучасній функціональній граматиці розрізняють формально-синтаксичний, семантико-синтаксичний та комунікативний аспекти речення, у зв'язку з цим суб'єкт вважають семантико-синтаксичною категорією речення, підмет – формально-граматичною, а тему – комунікативною.

Як ми вже зазначали, у семантичній організації речення суб'єкт виконує важливу функцію – ідентифікує предмет дійсності, виступає предметом думки. Це його основна функція, яку простежуємо на основі суб'єктних семантико-синтаксичних відношень, що забезпечують певній формі визначення носія предикативної ознаки. Ураховуючи, що суб'єктність як граматичне явище категорійного рангу пронизує всі аспекти реченнєвої структури, доцільно визнати існування загальноаспектної категорії суб'єктності. Суть цієї категорії становлять усі види значень суб'єктів – логічного, психологічного, граматичного, комунікативного. Синтаксична категорія суб'єктності є однією з підкатегорій субстанціальності. Синтаксичний суб'єкт належить до категорії семантико-синтаксичного спрямування і його можна кваліфікувати як семантико-синтаксичний [12, с. 168]. Отже, на сучасному етапі розвитку синтаксичної науки суб'єкт визначають як семантико-синтаксичну категорію речення, що відіграє важливу роль у змістовій його організації. Основна власне-семантична функція суб'єкта – ідентифікувати предмет дійсності, про який повідомлено. Ми схилиємося до визначення суб'єкта як компонента семантико-синтаксичної структури речення, який реалізує категорійне значення суб'єктності.

Дискусійним питанням сучасної функціональної граматики постає питання про форми вираження суб'єктних значень. Із традиційного погляду єдиноприйнятною формою вираження значення суб'єкта вважають називний відмінок іменників та займенників [5; 12; 13]. Проте, на нашу думку, формами реалізації суб'єктних значень можуть виступати і прикметники (субстантивовані), наприклад: *Під горою, біля того гаю, що чорніє над водою, щось біле блукає (Т. Шевченко); Старий ударив в заклади, аж встала курява! Отак! (Т. Шевченко)*. Прикметник як повнозначна частина мови внаслідок позиційних переміщень у семантико-синтаксичній структурі речення активно прямує до суб'єктної лівобічної позиції. Він зазнає суттєвих модифікацій – рухається в напрямку субстантивації, не втрачаючи своєї значеннєвої сутності. За рахунок розширення функціональних меж прикметника формується прикметникова суб'єктна парадигма.

Відомо, що категорія суб'єктності як семантико-синтаксична категорія складається із граєм суб'єкта дії, носія стану, процесу, якісної ознаки та кількісної ознаки [12, с. 169]. На нашу думку, суб'єктну парадигму прикметника формують значення суб'єкта дії та суб'єкта стану.

Основним семантичним варіантом суб'єктної синтаксеми виступає, звичайно, синтаксема у функції суб'єкта дії. Поява та констатація цього додаткового змістового відтінку пов'язані не з «природою суб'єкта», а з предикатом. Як стверджує О. К. Безпояско, контекстне значення предикатів дії вносить у функцію додаткові семантико-синтаксичні ознаки активності та динамічності [2, с. 14]. У функції суб'єкта дії виступають, здебільшого, назви осіб за певною якісною характеристикою (ознака особи покладена в основу номінації), наприклад: *Новий метушиться в темряві трюму (Ю. Яновський); Обнявши весь світ нагорний, охопивши долини світу, сивочолий і мудрозорий, наче вийшов із заповіту (А. Малишко); Сліпий не побачить, так видума (Г. Квітка-Основ'яненко); І не топче чужий нашу славу і наш гріб (І. Франко); Молодий смутно шляхом походить (Леся Українка); Невеселий чорнобривий стояв біля броду (Т. Шевченко)*. У функції суб'єкта дії також представлені форми суперлатива та компаратива прикметника, наприклад: *Найстарша так і не вийшла заміж (В. Яворівський); Озався наймолодший веселенько (Леся Українка)*.

Щодо значення суб'єкта стану, то його характеризуємо найбільшим ступенем пасивності. Це значення виражає духовні, морально-етичні характеристики істоти, про які йдеться в семантико-синтаксичній структурі речення, наприклад: *Що за диво в тім, що в Василя все погоріло, а в тебе ногу ізломило! Погано п'яному і поночі, й з вогнем! (Л. Глібов); Сліпому тяжко, а зрячому – ще тяжче (Ю. Яновський); На весіллі хтось чарку розбив, – молода на посаді сумує (Леся Українка); Була сумна чорнобрива (Т. Шевченко)*.

Крім розрізнення суб'єктних граєм на рівні предикатів, виділяємо такі їх семантичні варіанти:

– суб'єктні граєми, що ідентифікують особу за віком (*старий, малий, молодий* та ін.), наприклад: *Утопився б молоденький, щоб не нудить світом; утопився б, – тяжко жити, і нема де дітись (Т. Шевченко); Вуси тільки підчорнити трохи, то такий тобі бравий, що й молодий не справиться (Панас Мирний); У багатого пана було двоє синів. Старшенький удався собі тихий, слухняний, все за книжкою сидів. А меншеньке таке вродилось швидко... (О. Стороженко);*

– суб'єктні граєми з семантикою душевного стану (*одинокий, смутний, закоханий, самотній, радісний* і под.), наприклад: *Зніметься оце чоловік, майне на вільні степи Катеринославські або Херсонські... Багато тоді наживало п'ятами одиноких і цілими сім'ями (Панас Мирний); Впала непритомна і з місяць була після того хвора (Б. Грінченко);*

– суб'єктні граєми зі значенням зовнішнього вигляду особи (*чорнобривий, білявий, гарний* та ін.), наприклад: *Коли ж загинув чорнобривий – то й я погибаю (Т. Шевченко); Забувала чорнобрива шляхи, піски, горе (Т. Шевченко); Не співає чорнобрива, стоя під вербою. Не співає чорнобрива, клене свою долю (Т. Шевченко);*

– суб'єктні граєми, що позначають особу за соціально-матеріальним статусом (*багатий, бідний, заможний* і т. д.), наприклад: *Але єсть одна перлина, Її часто мають бідні і частіше, ніж багаті (В. Самійленко); Попадався їм багач у руки – вони його оббирали, попадався вбогий – вони його наділяли (Марко Вовчок); Бідний плаче – багач скаче (Усн. нар. тв.);*

– суб'єктні граєми, що ідентифікують особу за певними фізичними вадами (*п'яний, сліпий, горбатий, німий, глухий* і под.), наприклад: *Німий часто до них приходив... (Н. Кобринська); Іде позад мене якийсь горбатий, як сова (І. Франко); Сліпий розгледить, що се партнер, а не живий чоловік (Г. Квітка-Основ'яненко);*

– суб'єктні грами, що виражають ступінь спорідненості особи (*рідний, чужий, далекий, близький* та ін.), наприклад: *Цікаво людям, а рідні аж мліють* (А. Головка); *Вороги й друзі, близькі й сторонні – і всі кричать у мої вуха криком свого життя або своєї смерті* (М. Коцюбинський);

– суб'єктні грами, що вказують на зовнішню форму особи (*високий, низький, товстий* і т. д.), наприклад: *Той товстий і неохайний [Стецько] все співав і белькотів* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Спиральним зручно. Високим не дуже. Високим зроду таке не личило* (Л. Костенко);

– суб'єктні грами, що ідентифікують особу за почуттями (*милий, коханий, любий, бажаний* і под.), наприклад: *Коли чогось дуже бажаш, то бажане здається простим, можливим* (Н. Кобринська); *Прийде милий, поцілує – легше в світі жити* (Т. Шевченко).

Диференціюючи субстанціальну суб'єктну категорійну підпарадигму прикметника, використали два підходи: 1) класифікували суб'єктні грами на рівні предикатів речення (грамему суб'єкта дії та граему суб'єкта стану); 2) здійснили семантичну дефініцію суб'єктних грам. Загалом, субстанціальність в основі суб'єктних значень як ємніша категорійна величина, проникаючи в зону прикметника, моделює його найпериферійнішу категорійну парадигму. Дослідження функціонально-категорійних параметрів прикметника потребують подальшого наукового обґрунтування та висвітлення у спеціальних розвідках.

Джерела та література

1. Арутюнова Н. Д. Семантическая структура и функции субъекта / Н. Д. Арутюнова // Изв. АН СССР: сер. лит. и яз. – 1979. – Т. 38. – № 4. – С. 323-334.
2. Безпояско О. К. Іменні граматичні категорії (Функціональний аналіз) / О. К. Безпояско. – К.: Наук. думка, 1991. – 172 с.
3. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К.: Наук. думка, 1988. – 256 с.
4. Вихованець І. Р. Ступені взаємопереходу частин мови / І. Р. Вихованець // Структура і функції граматичних і лексичних одиниць: зб. наук. праць. – К.: НМК ВО, 1992. – С. 3-6.
5. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К.: Наук. думка, 1992. – 224 с.
6. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: академічна граматики української мови / І. Вихованець, К. Городенська. – К.: Пульсари, 2004. – 398 [2] с.
7. Вихованець І. Р. Граматика української мови / Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Грищенко А. П. – К.: Рад. шк., 1982. – 209 с.
8. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Морфологія / А. П. Загнітко. – Донецьк: ДонДУ, 1996. – 437 с.
9. Загнітко А. П. Рівнева структура речення і граматичні категорії / А. П. Загнітко // Мовознавство: III Міжнародний конгрес українців. – Х., 1996. – С. 189-192.
10. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: морфологія: в 2 ч. / І. К. Кучеренко. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1961. Ч. 1. – 1961. – 172 с.; Ч. 2. – 1961. – 159 с.
11. Межов О. Г. Суб'єктні синтаксеми у структурі простого речення / О. Г. Межов. – Луцьк: РВВ «Вежа» ВДУ ім. Лесі Українки, 2007. – 183 [1] с.
12. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій / М. В. Мірченко. – [2-ге вид.]. – Луцьк: РВВ «Вежа» ВДУ ім. Лесі Українки, 2004. – 393 с.
13. Плющ М. Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення / М. Я. Плющ. – К.: Вища шк., 1986. – 175 с.
14. Шведова Н. Ю. Входит ли лицо в круг синтаксических категорий, формирующих предикативность? / Н. Ю. Шведова // Русс. яз. за рубежом. – 1971. – № 4. – С. 48-56.

УДК 811.161.1: 811.111-26

Филатова Л. А.

СРЕДСТВА ВЫРАЖЕНИЯ ГЛАГОЛЬНОЙ МОДАЛЬНОСТИ В НАУЧНОЙ РЕЧИ (АНГЛО-РУССКИЕ ПАРАЛЛЕЛИ)

Статья посвящена семантике и функционированию английских модальных глаголов в сопоставлении с русскими эквивалентами.

Ключевые слова: модальность; модальные глаголы; структура и объём глагольной семантики; функциональный анализ модальных глаголов; «ситуативный» подход к модальности; «система» модальных глаголов.

Стаття Л. А. Филатової присвячена семантиці і функціонуванню англійських модальних дієслів в зіставленні з російськими еквівалентами.

Ключові слова: модальність, модальні дієслова, структура і об'єм дієслівної семантики, функціональний аналіз модальних дієслів, «ситуативний» підхід до модальності, «система» модальних дієслів.

The article by L. A. Filatova is devoted to the meaning and function analysis of English modal Verbs (like *should, would, could, might* etc.) and their Russian equivalents.

Key-words: modality; modal verbs; verbal semantic structure; semantics volume; modal verbs function analysis; 'situational' approach to modality; a modal verbs system.

Предметом рассмотрения в данной работе являются глаголы типа *should, would, could, might* и др. (которые принято считать модальными) и их функционирование в языке научной литературы.

Английская категория модальности представляет собой сложнейшее явление и трактуется разными авторами по-разному. На наш взгляд, это напрямую связано с семантикой языковых средств выражения модальности, отличающихся от языка к языку.

Ярким примером такого «несовпадения» является система английских глаголов типа *should / would*. Рассмотрим эти глаголы в сопоставительном плане с их русскими эквивалентами, поскольку данная проблема вызывает значительные трудности в процессе обучения английской научной речи аудитории аспирантов и научных сотрудников.

Сложность проблемы обусловлена, с одной стороны, количеством рассматриваемых английских глаголов (намного превышающих русские эквиваленты) и их системностью (аналогичные русские глаголы системы не представляют); с другой стороны, объёмом и структурой семантики.

Что касается количественной представленности английских глаголов этого ряда, то можно выделить примерно 17 глагольных единиц. Это – *should, would* (выражения *should like / would like* в этом ряду не рассматриваются); *shall, will; can, could, be able (to); may might, be allowed (to); must, have to, be to; need; ought (to)*; а также *must not* и *need not* (выделяемые нами в самостоятельные единицы ввиду наблюдающегося в их семантике «сдвига», по сравнению с семантикой *must* и *need*). В русском же языке глаголов с модальным значением «возможности», «долженствования», «необходимости» и «разрешения» или «запрета» действия – значительно меньше – порядка 10: «может», «должен», «вынужден», «обязан», «следует», «необходимо», «требуется», «нуждается», «разрешается», «запрещается» (при этом, глаголы «должен», «следует», «необходимо» в русском языке являются синонимами; следовательно, фактически – с функциональной точки зрения – их ещё меньше:

порядка 7 единиц, т. е. вполтину меньше, чем английских). Для иллюстрации можно привести перечни английских и русских клише (т. е. выражений-штампов) с модальными глаголами.

Clishes with Modal Verbs

English-Russian

Выражения-штампы с модальными глаголами

1. Should

It should be remembered -be born in mind -be kept in mind	} that...	Следует (нужно / необходимо) помнить	} что...
It should be assumed -anticipated -suggested/supposed	} that...	Следует предположить	
It should be mentioned Mention should be made of the fact	} that...	Следует упомянуть о том (факте)	
The fact should be recognized It should be recognized	} that...	Следует признать (тот факт)	
It should be emphasized -pointed out -stressed -underlined	} that...	Следует подчеркнуть	
One should expect	that...	Следует ожидать	

2. Would

It would be expected One would expect	} that...	Можно было бы ожидать, что...
As one would expect... ... if it would be possible It would be highly desirable	that...	Как можно было бы ожидать... ...если бы это было возможно... Было бы крайне желательно чтобы...
One / It would seem -appear	} that...	Могло бы показаться, что...

3. Must

It must be noted	that...	Следует отметить	} что...
It must be recognized It must be admitted / assumed	} that...	Следует (необходимо, нужно) признать	
It must be born in mind -remembered	} that...	Следует (необходимо, нужно) помнить	

4. Have to

It **has to** be admitted

that...

Необходимо признать, что...

5. Be to

It **is to** be postulated
-stated

-concluded
-summarized

-expected

-noted
-pointed out
-emphasized
-stressed

} that...

Можно констатировать
-утверждать

Необходимо заключить

Можно ожидать, надеяться

Необходимо отметить
-подчеркнуть

} что...

6. Can

One **can** conclude

It **can** be concluded
-postulated
-stated
-summarized

} that...

Можно заключить

-утверждать
-констатировать
-сделать вывод

} что...

It **can** be expected that

Можно ожидать, что

7. Could

One **could** be expect

It **could** be expected

} that...

One **could** suggest

-assume
-anticipate

} that...

Можно было бы ожидать, что

Можно было бы предположить, что...

8. May

One **may** think that

It **may** be concluded

-stated
-summarized

} that...

Можно думать, что...

Можно констатировать

-заключить
-сделать вывод

} что...

9. Might

It **might** seem

-appear

} that...

Могло бы показаться, что

It **might** be expected that

Можно было бы ожидать, что

10. Will

It **will** be remembered

-born in mind

} that...

Следует (необходимо) помнить, что...

Clishes with Modal Verbs

Russian-English

Выражения-штампы с модальными глаголами

1. Следует (необходимо, нужно, должно)

-помнить (что)

It **should** be remembered
-be born in mind
-be kept in mind
It **must** be born in mind
It **will** be remembered

-предположить (что)

It **should** be assumed
-anticipated
-suggested
-supposed

-признать (что)

It **should** be recognized
It **must** be recognized
-admitted
-assumed
It **has to** be recognized
-admitted
-assumed

-упомянуть (о том, что)

It **should** be mentioned

-подчеркнуть (что)

It **should** be stressed
-underlined
-emphasized
-pointed out

-отметить (что)

It **must** be noted

-заклчить (что)

It **is to** be stated
-concluded
-summarized
-postulated

that...

2. Следовало бы

-ожидать (что)

One **should** expect

-уделять внимание

It **should** have been given attention to...

3. Можно

либо)
-отказаться от (чего-)

It **ought to** have been abandoned

-заклчить

It **is to** be stated

-сделать вывод

It **can** be stated

-констатировать

-concluded

-summarized

One **can** state

-conclude

-summarize

-ожидать (что)

It **can** be expected

One **can** expect

that...

4. Можно было бы

-думать (что)

One **may** think

-ожидать (что)

It **might** be expected

It **could** be expected

It **would** be expected

One **would** expect

Могло бы

-показаться (что)

It **might** appear

-seem

It **would** appear

-seem

Из сравнения приведённых перечней (English-Russian, Russian-English) очевидно, что объём категории модальности в английском языке значительно превышает аналогичную категорию в русском. Английские клише группируются вокруг 10 модальных глаголов, в то время как в русском перечне различаются лишь 3 модальные позиции, а именно: 1. **долженствование** (*должен, следует, необходимо, нужно*); 2. **возможность** (*можно*); 3. **предположительная возможность** или **предположительное долженствование** (*можно было бы; следовало бы; нужно было бы* и т. п.). Например, из таблицы 2 видно, что: русскому *следует / необходимо / нужно* (п. 1) соответствует **целый ряд** английских глаголов: *should, be to, have to, must, will*; одному русскому глаголу *можно* (п. 3) – три английских: *be to, may, can*; русскому *следовало бы* (п.2) – английские *should, ought*; русскому *можно было бы* (п.4) – английские *might, could, would*. Иными словами, на 1-2 русских модальных глагола приходится одновременно несколько английских – разумеется, с различными нюансами в своей семантике.

В семантике глаголов с значением: ‘**предположительное долженствование**’ (п. 2) и ‘**предположительная возможность**’ (п. 4) имеет место так называемое ‘**совмещение функций**’: **Subjunctive + Modality** (термин наш и носит предварительный характер – Л.Ф.). В русском это значение передаётся сочетанием **сослагательной** частицы «*бы*» и **модального** глагола, например: *следовало бы, можно было бы*; в английском же обе эти функции, как правило, содержатся в семантической структуре самого глагола (правда, иногда элемент ‘**предположения**’ вносит **перфектная форма инфинитива**, употребляющаяся с модальным глаголом, например: *следовало бы ~ should / ought + Infinitive Perfect*).

Следствием неравноценной количественной представленности и особенностей семантики рассматриваемых глаголов в английском и русском языках является разная **частотность** их **употребления**. Сравним, например, отрывок из статьи академика Л.А. Арцимовича «Физик нашего времени» [1] с её американским переводом в «Scientific American»:

The Physicist of Today (by Academician L. Artzimovich)

Для того чтобы направлять развитие естествознания в русле общих интересов страны, необходима определенная политика по отношению к науке. ↔ A definite science politics **is needed**, if the development of science is to favor the best interests of the country.

Это означает, что к множеству нерешенных организационных проблем, так сильно осложняющих жизнь современного общества, прибавилась еще одна проблема. ↔ Thus, another problem **must** be added to the multitude of unresolved organizational problems that so complicate life in modern society.

Научные исследования нуждаются в организации и руководстве. ↔ Scientific research **needs** organization and control.

Не надо пугаться этих слов – сами по себе они не означают, что липкая лента бюрократизма опутывает науку, лишая ученых свободы творческих замыслов. ↔ We **need not** be aghast at the words. In and of themselves they do not mean that science **must** be choked in bureaucratic red tape or that the scholar **will** be deprived of the freedom to choose his own projects.

Поставим несколько простых вопросов. Каким должен быть уровень материальных затрат государства на науку? ↔ Several simple questions **must** be put forward: What **should** be the level of government spending on science?

Должен ли это быть один процент от общего бюджета или пять процентов? ↔ **Should** it be one or five percent of the general budget?

Как эти средства должны распределяться между отдельными областями научных исследований? ↔ How **should** this investment be distributed among the various fields of scientific research?

Какие отрасли промышленности, производящей научную аппаратуру, следует развивать в первую очередь и как планировать масштаб этого производства? ↔ Which branches of industry serving the instrumental needs of science **should** be given priority? How **is** the volume of their production **to** be planned?

Сколько научных работников различных специальностей реально понадобится стране в ближайшие годы и как в связи с этим планировать прием в вузы? ↔ How many scientists, in which specialties, **will** be required by the nation in the next years? How **shall** recruitment for the universities be scheduled?

Проведенное сопоставление на наличие / отсутствие модальности позволяет сделать **вывод** о значительном преобладании модальных словоупотреблений в английском тексте перевода – более, чем на 50%! – по сравнению с количеством модальных глаголов, содержащихся в языке оригинала (15 – 7, т. е. вполнину меньше). Подробное (пофразовое) сопоставление см. ниже:

A: Modality	<=>	P: Модальность
1. A politics <u>is needed</u>		1. <u>Необходима</u> политика
2. Research <u>needs</u> organization		2. Исследования <u>нуждаются</u> в организации
3. We <u>need not</u> be aghast at the words		3. <u>Не надо</u> пугаться этих слов
4. What <u>should be</u> the level ...?		4. Каким <u>должен быть</u> уровень... ?
5. <u>Should</u> it be one percent... ?		5. <u>Должен</u> ли это быть 1 процент...?
6. How <u>should</u> this investment be distributed?		6. Как эти средства <u>должны</u> распределяться?
7. Which branches <u>should</u> be given priority?		7. Какие отрасли <u>следует</u> развивать в первую очередь?

A: Modality	<=>	P: Немодальность
1. if the development <u>is to favor</u>		1. чтобы <u>направлять</u> развитие
2. another problem <u>must be added</u>		2. <u>прибавилась</u> ещё одна проблема
3. Science <u>must be choked</u> in bureaucratic red tape		3. липкая лента бюрократизма <u>опутывает</u> науку
4. the scholar <u>will be deprived</u> of the freedom		4. <u>лишая</u> учёных свободы
5. Several questions <u>must be put forward</u>		5. <u>поставим</u> несколько простых вопросов
6. How <u>is</u> the volume <u>to be planned</u> ?		6. как <u>планировать</u> масштаб?
7. How many scientists <u>will be required</u> ?		7. Сколько научных работников <u>понадобится</u> ?
8. How <u>shall</u> recruitment for the universities <u>be scheduled</u> ?		8. Как <u>планировать</u> приём в вузы?

Английский язык научных статей и монографий (авторами которых являются носители языка) буквально пронизан модальными глаголами, в то время как в научных работах, написанных на русском, употребление этих глаголов весьма незначительно.

Причина такой яркой модальной окрашенности языка английской научной литературы кроется не только в богатой количественной представленности модальных глаголов. Существенную роль, кроме того, играют два других аспекта: их '**системность**' – с одной стороны, значительный '**объём**' и неоднородная '**структура семантики**' – с другой.

Система английских модальных глаголов «работает» как бы в двух измерениях, относительно которых можно разграничить **две различные ситуации** [2] их употребления (определяемые контекстом): Ситуация I – когда субъект речи является непосредственным участником речевого акта и напрямую высказывает своё отношение к действию (т.е. даёт свою оценку и/или выражает свои эмоции по поводу непосредственно с а м о г о действия); и Ситуация II, при которой субъект речи – как бы «со стороны» – даёт оценку степени вероятности осуществления действия. Здесь мы имеем дихотомию: выражение волеизъявления или эмоционального отношения говорящего к действию vs оценка говорящим вероятности осуществления действия.

Таким образом, тогда как в основе межсемантических различий модальных глаголов, употребляемых в Ситуации I, лежат *различные* понятийные категории, такие как: '**возможность**', '**долженствование**', '**необходимость**', '**желательность**' того или иного действия; те же глаголы в Ситуации II различаются между собой лишь по степени *одной* понятийной категории, а именно, '**вероятности**' осуществления действия.

Рассмотрим подробнее семантические различия глаголов в Ситуации II. Степень уверенности в осуществлении действия, заключённая в семантике используемых в ней глаголов с и с т е м а т и ч е с к и возрастает: от самой неуверенной, гипотетической – передаваемой глаголом *might* – когда в пользу того или иного утверждения имеется не более 30% фактов; и более уверенной, выражаемой глаголом *may* (50%); до 100%-ой уверенности в правильности данного утверждения (например, выводов проведённого исследования), с использованием глаголов *must* и *will*. Остальные глаголы распределяются по степени уверенности в нише между *may* (50%) и *must, will* (100%) примерно следующим образом: *could* (60%); *can, should, ought* (70%); *have to, be to, shall, would* (90%)*.

В русском языке такой **системности** модальных глаголов не наблюдается и, пользуясь вышеприведённой терминологией, они «работают» только в Ситуации I. Что касается Ситуации II – т.е. функции «оценка вероятности осуществления действия» – то для её передачи русский язык использует либо вводные слова и выражения, типа: *вероятно, возможно, по-видимому, по всей вероятности, скорее всего, должно быть, несомненно* – в изъявительном наклонении; либо вводные слова в сочетании с модальными глаголами в сослагательном наклонении, т.е. с частицей «бы», типа: *было бы естественно/вероятно/необходимо и т.п.; мог бы, должен был бы*. В случаях же **полной уверенности в вероятности** осуществления действия – в русском языке модальные средства её выражения могут вообще **отсутствовать** и передаваться только соответствующим контексту **временем** основного глагола (напр.: *What will that mean for science?* – А что это означает для науки?).

Что касается аспекта '**объём семантики**' английских глаголов типа *should / would*, то он представляет собой сложное явление, отягощенное не только их функционированием в двух различных ситуациях (см. выше), но также

ещё и неоднородной структурой семантики. Среди нюансов последней значительную роль играют случаи «совмещения» различных функций.

Например, значение *мог бы* в зависимости от различных ситуаций передаётся следующими глаголами: *could, would, might, be to(were to), were able*; значение *должен был бы* – глаголами: *should, ought, had to, were to*; а значение *будет* – глаголом *will*. При этом, в структуре глаголов с значением *мог бы* и *должен был бы* наблюдается ‘совмещение’ модальности и сослагательности (Modality + Subjunctive), а в семантике глагола *will* с значением *будет* – модальность переплетается с будущим временем (Modality + Future).

Источники и литература

1. Арцимович Л. А. Физик нашего времени / Л. А. Арцимович // Новый мир, 1967. – № 1. – 195 с.
2. Шахова Н. И. Ещё один подход к модальным глаголам. – Сб.: Чтение, перевод, устная речь / Н. И. Шахова, В. Г. Рейнгольд. – Л.: Наука, 1977. – 352 с.

УДК 811.161.2.1'36-112 (477.54/.62)

Ходаковська О. О.

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗАЙМЕННИКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ В КІНЦІ XVIII – У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ. НА СЛОБОЖАНЩИНІ

В статті досліджується морфологічне варіювання местоимений в українському мові в кінці XVIII – I половині XIX ст. на Слобожанщині на матеріалі «Словаря языка произведений Г.Ф.Квитки-Основьяненко» і произведений харківських поетів-романтиків. Установлено, що в досліджуваній період переважно вживалися такі паралельні утворення, які з часом усталилися як нормативні. Причини варіювання форм прилагательних були екстралингвальні фактори.

Ключевые слова: варіантність, язык произведений писателя, языковая норма, морфологический вариант, нормы сучасного українського літературного мови.

У статті досліджується морфологічне варіювання займенників в українській мові кінця XVIII – I половині XIX ст. на Слобожанщині на матеріалі «Словника мови творів Г. Ф. Квітки-Основ'яненка» та творів харківських поетів-романтиків. Встановлено, що у досліджуваній період переважно вживалися такі паралельні утворення, які з часом усталилися як нормативні. Причини варіювання прикметникових форм були екстралингвальні чинники.

Ключові слова: варіантність, мова творів письменників, мовна норма, морфологічний варіант, норми сучасної української літературної мови.

Morphological variation of pronouns, selected on the basis of «Dictionary of language of G. F. Kvitka-Osnovyanenko's works», is observed in the article. It was established that during this period mainly those variants that with the lapse of time became standard were used. The reasons of variation of forms of adjectives were extra-lingual.

Key words: variation, language of writer's works, language standard, morphological variant, standards of contemporary Ukrainian language.

В українській мові протягом багатьох століть змінювалася та уніфікувалася парадигма займенника. Жива мовна стихія, відображена у творах Г. Квітки та його сучасників, дає змогу простежити й виокремити саме ті морфологічні риси слобожанських говірок, які, з одного боку, лягли в основу української літературної мови, а з другого, функціонують і дотепер на рівні діалекту. Мова творів письменників Слобожанщини уже була предметом уваги науковців. Вивченню мови Квітчиних творів присвячені праці Л. А. Булаховського, Г. А. Левченка, М. Ф. Наконечного, Л. В. Веневцевої, В. С. Ільїна, О. С. Скорика, І. К. Білодіда, Ф. П. Медведєва, Б. К. Галаса, Л. О. Полякової, М. Ю. Протасової, І. Є. Грицотенка, М. М. Пилинського, О. Г. Муромцевої та І. В. Муромцева та ін. Завданням нашої роботи є репрезентація характеристики співвідношення потенційно нормативних та діалектних рис у парадигмі займенника.

У досліджуваній період семантичні групи займенника виступають у сформованому вигляді [1, с. 129-162]. Як відомо, «відміна особових та зворотних займенників у літературній мові дуже близька до найдавнішої відбитої в старослов'янській, звичайно, з відповідними фонетичними змінами» [5, с. 308]. Насамперед звернемося до особових займенників, представлених у мові творів Г. Квітки. Форма називного однини особового займенника *я* вжита у мові творів Г. Квітки 163 рази. По одному разу вжиті займенники *мені* та *мене* відповідно у формі давального та родового однини. Ось як розподіляється парадигма особових займенників у досліджуваній нами період: *ти, тебе, тобі, тобою, по тобі; ми, нас, нами, нам; ви, вас, вами, вам*. Спостерігаємо майже повну відсутність граматичних варіантів особових займенників як у мові творів Г. Квітки, так і у творах сучасних йому поетів – слобожан.

У досліджуваній період предметно-особовий займенник функціонує у таких формах: *він, вона, воно, вони*, – та утворює такі форми: *його* (288 слововживань) та *яго* (1 слововживання) (використаний зі стилістичною диференціацією у мові Шельменка), *їй, їх, йому, їй, їм*. Відповідає нормам сучасної української літературної мови форма з приставним *н* – *на ньому*, але переважно Г.Квіткою вжиті непротезовані форми особових займенників після прийменників, таке ж явище спостерігаємо й у мові творів сучасних повістярів поетів – *над їм, між їми, на їй, із їх, в їй* тощо. З-поміж указаних форм у мові творів Щоголева знаходимо фонетичні варіанти *в/у його, з/в нього; на йому, на ньому; в неї, в їй, в її*. Домінують у творах поета форми без приставного *н*.

У сучасних південно-східних говорах наявними є форми предметно-особового займенника без приставного *н* у прийменникових конструкціях [3, с. 8]. Такі форми без протези *н* властиві й слобожанським говорах [8, с. 186].

Парадигма зворотного займенника *себе* відповідає нормам сучасної української літературної мови та не має граматичних варіантів.

З неособових займенників виділимо насамперед присвійні. Ця семантична група представлена у мові творів Г.Квітки у таких формах: *мій та мой* (останній фонетичний варіант ужито у сталому словосполученні «государ мой»), *моя, моє, мої, мого, мою, моєї та моєю; твій, твоя, твоє, твого, твоєї, твоєї, твоєю, твоїм, твоїх; свій, своє, свої, своєї, своєю, своєю, свою, своїх, своїм, своєю, своїми*, варіанти місцевого однини *своїм та своєму; наш, наша, наше, наші, нашого, нашому, нашій, нашим, нашу, наших*. Не відповідає нормам сучасної української літературної мови займенник *нашої*, який ужито Г. Квіткою у народній примовці: «*Не пий, не пий нашої крові, не розривай меж нас любові!*» [6, І, с. 606].

У групі вказаних займенників на особливу увагу заслуговує те, що вказівний займенник *цей* повністю відсутній у мові творів Г. Квітки – натомість знаходимо говіркові з сучасного погляду форми *сей, сая*, морфологічні варіанти *се та сее, сі, сії, у сім, сьому, сього*. З-поміж інших форм, що функціонували в досліджуваній період, відзначимо вказівні займенники *такий, така, таке, такої, такого, таку, такою, у такій, таких*. Засвідчуємо однакову частотність уживання займенника *такі* та повної застарілої форми *такиї*, останній морфологічний варіант письменник вводить до мови персонажа Шельменка, що сприяє створенню комічного ефекту шляхом поєднання застарілих та живомовних форм: «*Писаніє глаголеть: і дурень кашу зварить, аби пишоно та сало; а тут, будучи,*

усього доволі с. Будучи сказати, і не такі діла робили» [6, I, с. 283], насичена мова цього героя й нестягненою формою *теє*. До цієї підгрупи долучаємо й займенник *той*, парадигма якого, а саме форми *той, того, тиеї, тому, те, той, тій, тим, по тім, в тих* відповідає напрямкам розвитку сучасної української літературної мови. Не відповідає нормативним тенденціям форма орудного однини *тою*. Представлені у відмінковій парадигмі й варіанти. Це такі фонетичні паралельні утворення, як форми називного множини *тії* та *тиї*, а також морфологічні варіанти називного однини середнього роду *те, теє* й *тоє*, жіночого роду *та* й *тая* та знахідного однини жіночого роду *ту* і *тую*. Насамперед відзначимо те, що перевага у вживанні надається стягненим формам, що усталилися як нормативні в сучасній українській літературній мові. Нестягнений займенник *тоє* тричі вживається у народній пісні:

Та в неділеньку рано

Чогось тоє море грало;

Там Мар'єчка та потопала,

К собі батенька бажала. [6, I, с. 75]

Решта варіантів семантико-стилістичної диференціації не має. Досить виразною, як на наш погляд, є перевага стягнених форм, які відповідають напрямкам розвитку сучасної української літературної мови.

Цікавим є те, що, як зазначає П. Д. Тимошенко, «з наявної кількості близько 920 нестягнених варіантів у «Кобзарі» Шевченка майже сотня припадає на вказівні займенники *тая, теє, тую, тії* або 10% від загального числа нестягнених варіантів. Народно-розмовне *отії* фіксується лише двічі» [9, с. 198]. Дослідник зазначає, що форми *сяя, сюю, (о)цяя, (о)ції* у мові творі Т. Г. Шевченка зовсім відсутні, і це, на думку автора, є характерною рисою мови Шевченкових творів. «Займенники *таяка, ... таяї* у мові творів Кобзаря ужито 18 разів, а *отакії* – лише 1» [там же].

Уживає Г. Квітка й книжний вказівний займенник *оний*. Використання його письмемником, на нашу думку, є стилістично вмотивованим, адже знаходимо його у сталих старокнижних виразах, канцеляризмах *муж оной жони, сеє і оноє, оноє діло* та сполученнях із темпоральним значенням *во время оноє* й *во оноє время*. Припускаємо, що функціонування цього займенника у порівняно сталих словосполученнях сприяє збереженню архаїчної форми.

Відзначаємо перевагу невідповідних напрямкам розвитку сучасної української літературної мови форм у вказівному займеннику *отсей, отцей* та *оцей*. Фонетичне варіювання, на нашу думку, виникло внаслідок неусталеності правописних норм у досліджуваній період і відбиває живу тогочасну вимову. Морфологічні варіанти, як-от *отсю* й *отсюю*, та нестягнена форма *отсії* не мають семантико-стилістичної диференціації і не усталилися в сучасній українській літературній мові.

Вказівний займенник *отакій*, представлений у мові творів Г. Квітки у формах *оттакій, оттака, оттаке, оттакого, оттакому, оттаку, оттаке, оттаким, оттакі*, не відповідає нормам сучасної української літературної мови. Вказівний займенник *оттой, оттой* у досліджуваній період має таку парадигму: *оттой, отта, отте* і *отто, оттії* й *отті, оттого, оттому, оттим, оттой, отту, отте, оттого, отим* та *оттим, оттих*. Позначилися на кількості неусталених у сучасній літературній мові форм вказівних займенників і стилістичні причини. Так, у мові Шельменка для створення гумористичного ефекту вжито слова *таковий, таковії* й *об такових-то*, наприклад: «Робили ми, будучи, производством і не таковії діла, як було відкомандируємося на слідствіє з покійним секлетарем Грошолупом» [6, I, с. 316].

Означальні займенники представлені у мові творів Г. Квітки у таких формах:

- називний: *сам, сама, само, самі та самі; самий, самії; самісінький, самісінькі; ініший, ініша, ініше, ініші; увесь, уся та вся, усе, все, всеє* та *усьо, усі і всі; кожний, кожен, кожна;*
- родовий: *самого, самих; самісінького; інішого; усього; усіх та всіх; кожного, кожної; найусього;*
- давальний: *самому; інішому; усьому, всім та усім; кожному, кожному, кожній;*
- знахідний: *самісіньких; інішого, інішу; всю й усьо, усіх; кожну;*
- орудний: *самісінькою, самісіньким; усіми та усіма;*
- місцевий: *по інішій, у ініших, у кожнім, у кожному, у кожній і у кожнісінькій.*

Випадки порушення тенденцій розвитку сучасної української літературної мови з точки зору сучасних норм можна класифікувати як, по-перше, діалектизми, до яких ми відносимо форми *усьо, найусього, усіми*, та, по-друге, архаїчні форми *самії, всеє*.

Питально-відносні займенники *хто, кого, ким, кому та що, штьо, чого, чим та об/на чім; який, кой, яка, які, якого, якої, яких, яким, яку та чий, чия, чие, чії, чию* й *по чьому* показують майже абсолютну відповідність нормам сучасної української літературної мови. Виняток у виокремленій підгрупі становить старокнижний займенник *кой*, ужитий Г.Квіткою зі стилістичною метою у репліці персонажа Шельменка: «Будучи, у ревізії Матвій Миняїлов показан біжавши з синами, у числі коїх іміється, будучи сказати, і Микхвор, коєму нині восполняється, тес-то, двацять четвертий год.» [6, I, с. 284]. Експресивне забарвлення має займенник *штьо* [6, I, с. 239], який використовується автором для пародіювання мови персонажа.

Широко представлені у мові творів Г. Квітки й заперечні займенники. Подаємо їх у відмінкових формах:

- називний: *жоден; ніяка, ніяке;*
- родовий: *жодного, жодної; нізавіщо; нікогісінько та нікогісінького, нікогісінького; ні задля кого, нікого, ні за кого; нічогісінько; нічого, нічиєї; ніякого, ніякої, ні для якого, ні до якого, ні до якої; ніяких; нічого, ні до чого, ні з чого;*
- давальний: *жодному, жодній; нікому; нічому, ні к чому;*
- знахідний: *ні в що, ні за що, ні під що; ніщо, ні на яке;*
- орудний: *жодною; ніким та ні з ким; нічим, ні над чим, ні об чим; ні з яким, ні під яким, ніякою, ні за якою; ніякими;*
- місцевий: *ні по якому, ні об якій.*

Зазначені форми практично повністю відповідають нормам сучасної української літературної мови.

Неозначені займенники представлено у мові творчості Г.Квітки в таких формах:

- *декотрі, дехто, де /у, в, до/ кого, декого, декому, децо, дечого, децо, де об чім, де у чім, деяке, деяким, деякі, деяке, деяких;*
- *хто-небудь, кого-небудь, ким-небудь, хтось, когось, комусь, з кимось та з кимтось, об комусь, хто-то, кому-то;*
- *який-небудь, яка-небудь, яке-небудь, які-небудь, якого-небудь, якої-небудь, яку-небудь, яке-небудь;*
- *якийсь, якась, якесь, якогось, якоїсь, у якімсь-то, якісь.*

Зазначені займенники також не мають значних відхилень від норм сучасної української літературної мови.

Виняток становлять форми займенника *хто-то, котрий-небудь, которе* і фонетичні варіанти *котрий* та *котрий, котра* й *котора, котрі та которі, котрого і котраго, котрої та котрої, котру й котору, котрим та котрим, котрою* й *котоною*. Відповідає нормам сучасної української літературної мови займенник *котрому*. Не має семантико-стилістичної диференціації, і є, напевне, говірковим елементом, варіантна лексема *которим, котора*,

котрий, котрі, котрої й которою та непарні утворення котрий-небудь, которе. Сприяє створенню комічного ефекту у мові персонажа твору Г. Квітки рецесивна форма *котраго*: «сіє ... государ мій любезной, ділається по предмету, щоб в случаї, стало быть, звабленія котраго расходу, не произвести ущерба своєї, будучи, кишені» [6, I, с. 199]. Форма *якові* не має семантико-стилістичних особливостей слововживання, припускаємо, що це калька з російської мови.

У досліджуваній період у мові творів Г. Квітки співвідношення між формами давального та місцевого відмінків на *-ому* та *-ім* становило приблизно 1:1,2. У мові творів Т. Шевченка у займенниках, особливо вказівних, домінує флексія *-ім*. «Дуже послідовно *-ім* виявляється у сталих словосполученнях вказівних займенників з іменниками на визначення часу і місця: на тім (сім) тижні, на тім (сім) боці, на тім (сім) світі і под.» [9, с. 202]. П. Д. Тимошенко припускає, що «факт відставання переходу від *-ім* до *-ому* (*-ему*, *-ему*) в займенниках треба пояснювати наявністю постійних виразів на зразок *на тім (сім) тижні (боці, світі)* які й уповільнюють розвиток *-ім* насамперед у вказівних займенниках, а через них, меншою мірою, і в інших» [там же].

На нашу думку, заслуговує на увагу те, що Т. Г. Шевченко також уживає у своїх творах короткі форми займенників. Часто вживаним займенником, як указує П. Д. Тимошенко, є *сам* – понад 140 разів, а повна форма *самий* – лише 20, *само* – 2 рази, в той час як *саме* – 6 разів. Абсолютно відсутній у мові творів Т. Шевченка займенник *кожен* (*кожний*) [9, с. 200].

Отже, дослідження парадигми займенника наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. показує, що виразно домінують такі форми різних лексико-граматичних груп займенників, котрі відповідають тенденціям розвитку сучасної української літературної мови. Впадає в око те, що говіркові нестягнені форми припадають майже виключно на народні пісні та слугують засобом семантико-стилістичного забарвлення мови персонажів творів Г. Квітки. Перспективним видається подальше вивчення граматичних варіантів займенника у синхронії.

Джерела та література

1. Бевзенко С. П. Історія української мови. Морфологія / Бевзенко С. П., Грищенко А. П., Лукінова Т. Б. – К.: Наук. думка, 1978. – 540 с.
2. Ластівка. Сочинения на малороссійском языкѣ. – С.-Петербург: Типография Императорской Российской Академии, 1841. – 384 с.
3. Українська діалектна морфологія. – К.: Наук. думка, 1969. – 200 с.
4. Южный русский сборникъ. – Харьков: Типогр. Харьк. ун-та, 1848. – 96 с.
5. Булаховський Л. А. Вибрані праці: В 5 т. / Л. А. Булаховський – К.: Наук. думка. – 1977. – Т. 2: Українська мова. – 1977 – 631 с.
6. Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Твори: В 6 т. / Квітка-Основ'яненко Г. Ф. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1956.
7. Словник мови творів Г. Ф. Квітки-Основ'яненка: В 3-х т. – Х.: Вид-во Харківського університету, 1978-1979.
8. Лисиченко Л. А. Із спостережень над системою словозміни в говірках східної Харківщини / Л. А. Лисиченко // Наук. зап. Харк. пед. ін-ту. Філологічна серія. – 1958. – Т. 24. – С. 177-194.
9. Тимошенко П. Д. Морфологічні риси мови творів Шевченка (Прикметникові та споріднені з ними займенникові, дієприкметникові і числівникові форми) / П. Д. Тимошенко // Збірник праць XVIII наук. Шевч. конф. – К.: Наук. думка. – 1971. – С. 195-205.

УДК 811.161.1'271.12

Хруцкая Н. В.

ФУНКЦИОНАЛЬНО-СТИЛИСТИЧЕСКАЯ ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ КОЭКЗИСТЕНЦИАЛЬНЫХ ВАРИАНТОВ ЯЗЫКОВЫХ ЕДИНИЦ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

В статье поднимается проблема соотношения стилистически маркированных вариантов речевых единиц с их кодификацией в литературном языке. Проанализировав систему помет в современных орфоэпических словарях и справочниках, автор указывает, что, учитывая вариативность литературного произношения, целесообразно усовершенствовать систему функционально-стилистических характеристик слов в орфоэпических словарях и справочниках.

Ключевые слова: стилистические варианты, помета, сфера функционирования, норма, орфоэпический словарь.

У статті піднімається проблема співвідношення стилістично маркованих варіантів мовленнєвих одиниць з їх кодифікацією літературній мові. Проаналізувавши систему позначок у сучасних орфоепічних лексикографічних джерелах, авторка вказує, що, враховуючи варіативність літературної вимови, на сьогодні доцільним є вдосконалення системи функціонально-стилістичної характеристики слів в орфоепічних словниках та довідниках.

Ключові слова: стилістичні варіанти, позначка, сфера функціонування, норма, орфоепічний словник.

The article is devoted to the actual linguistic prognosis problem of the modern Russian literary norm dynamics under the influence of coexisting linguistic units' variation competition.

Key words: variation, literary norm, ability of competition, linguistic prognosis.

Актуальность данной проблемы состоит в том, что традиции социологически направленных исследований в области функционирования стилистически маркированных коэкзистенциальных вариантов слов в русском языке до сих пор остаются весьма неопределенными и разрозненными, а конкретный опыт таких работ незначительным (В. Д. Бондалетов, Т. Г. Винокур, А. Н. Кожин, М. Н. Кожина, О. Б. Сиротинина). Рассматривая стилистическую систему современного языка и трансформации в ней, обусловленные изменениями в социуме, необходимо иметь в виду и функционально-стилистическую дифференциацию вариантов лексических единиц, определяемую внешними факторами различия: нормативностью/ ненормативностью, частотой употребления, сферой функционирования (общеупотребительное / профессиональное / разговорное / просторечное / диалектное / книжное / высокое и т. п.), сочетаемостью тех или иных языковых средств в различных коммуникативных сферах и т. п.

Остановимся **на проблеме** корреляции нормативности / ненормативности варианта языковой единицы в литературном языке и ее функционально-стилистической маркированностью. Стилистические нормы уточняют, корректируют общелитературные нормы в тех случаях, когда в языке имеются стилистические варианты, также они регулируют употребление этих вариантов в разных стилях, жанрах и речевых ситуациях. В соответствии с различиями между литературными и стилистическими нормами на всех уровнях языковой системы можно разграничить грубые речевые нарушения, разрушающие кодифицированные нормы литературного языка, и менее принципиальные нарушения, объясняемые функционально-стилистической целесообразностью использования не всегда нормативных вариантов в определенном дискурсе.

Общеизвестно, что профиль литературного языка определяется системой структурно-языковых (общелитературных) норм и системой стилистических (функционально-речевых) норм: стилистические нормы являются более частными, функционально и экспрессивно нацеленными и выступают как выражение характера функционально-речевой, стилистической квалификации элементов языка, которым свойственна своя, дополнительная информация и свои закономерности отбора и употребления вариантов слов в актах общения. Исходя из этого следует, что стилистические и общеязыковые литературные нормы языковых единиц различных уровней могут не совпадать: то, что является нормативным употреблением в определенном стиле речи (в частности, разговорно-просторечном или

высоком), является либо диспозитивным, либо устаревшим, либо не рекомендуемым с точки зрения ортологии, а часто и неприемлемым в нейтральном стиле речи. Тем не менее стилистические нормы словоупотребления нельзя противопоставлять литературным нормам, так как они представляют собой специфическую разновидность литературных норм, имеющих свои особенности. По мнению М. Н. Кожиной, стилистические нормы являются реализацией заложенных в языке стилистических возможностей. Разделяет данную точку зрения и В. Д. Бондалетов, указывая, что стилистическая норма относится к общезыковой как частное к общему, их нельзя противопоставлять, но нельзя и отождествлять. «Каждому стилю присущи свои функционально-стилистические нормы, которые, с одной стороны, конкретизируют общезыковые нормы, а с другой – расширяют и обогащают их» [1, с. 37]. Таким образом, литературные нормы, с учетом характера и функциональной роли, можно подразделить на две категории: 1) общезыковые (общелитературные) и 2) стилистические. Являясь разновидностью литературных норм, стилистические нормы охватывают все стороны языка и речи. Если общелитературные нормы регулируют употребление в речи общенародных языковых средств, указывают на нормативность или ненормативность языковой единицы и ее допустимость в литературной речи, устанавливая определенные запреты на употребление диалектизмов, жаргонизмов, просторечных слов, ненормативных форм и конструкций, то стилистические нормы уточняют общие литературные нормы в тех случаях, когда в их пределах могут допускаться варианты, обусловленные различными стилями речи. В этом случае литературное произношение и словоупотребление регулируется не только общими орфоэпическими, акцентологическими, словообразовательными, грамматическими нормами, но и разновидностями стилистических норм (морфолого-синтаксическими, стилистико-орфоэпическими и т. п.). Таким образом, стилистические нормы можно определить как исторически сложившиеся способы употребления вариантных средств языка в разных стилях, жанрах, речевых ситуациях и контекстах.

Отсутствие единой общепринятой системы функционально-стилистических помет в современных орфоэпических словарях, в словарях трудностей русского языка и грамматических справочниках и, в связи с этим, преобладание субъективных оценок приводят к тому, что в различных словарях-справочниках одни и те же стилистически маркированные варианты слов либо квалифицируются по-разному, либо стилистическая квалификация у них вообще отсутствует. Остановимся подробнее на критическом анализе стилистической квалификации в современных словарях правильности речи.

В современных орфоэпических словарях собственно произносительные и акцентные варианты слов, исходя из отношения к литературной норме, получают определенную квалификацию, т. е. снабжаются ограничительными лексикографическими пометами. При этом функционально-стилистическая квалификация варианта слова практически отсутствует.

Нормативная помета «*допустимо*» – «означает, что вариант, к которому относится эта помета, менее предпочтителен, хотя и не считается неправильным» [6, с. 8]. «...ею оценивается менее желательный вариант нормы, который, тем не менее, находится в пределах правильного» [7, с. 5]. Очевидно, что помета подобного рода создает сложности при стратификации лексической единицы, так как разрушается само понятие кодификации. Из данной дефиниции остается неясным, где именно этот вариант «менее предпочтителен» и является ли слово, снабженное подобной пометой, кодифицированной нормативной единицей литературного языка. Также не понятно, уместно ли такое произношение слова в кодифицированной литературной речи или оно допустимо в разговорной речи. «Помета «*допустимо*»+«*устаревающее*» – «характеризует вариант произношения, правильный с точки зрения нормы и употребляющийся носителями литературного языка, но постепенно устаревающий, имеющий оттенок архаичности, уходящий из языка» [6, с. 8]. Очевидно, авторы имеют в виду, что вариант слова с этой пометой относится к «старшей» норме произношения (т. е. является либо устаревшим, либо устаревающим – Н. Х.), который «...в прошлом был основным...» [7, с. 5], но «постепенно утрачиваемым» [3, с. 7]. В Орфоэпическом словаре И. Л. Резниченко произносительные варианты этого типа градуируются пометами: «*имеет архаич. оттенок*» – варианты, не являющиеся нарушением нормы и довольно активно употребляющиеся в речи». Вторая помета – «*устар.*». Ею «снабжены варианты, которые не соответствуют современной норме, однако приводились ранее в словарях и грамматиках как нормативные или были распространены в языке художественной литературы» [8, с. 8-9]. Наряду с пометой «*устарелое*», которая характеризует архаизмы, вводится помета «*уходящее*», «предназначенная для маркирования устаревающих грамматических форм, произносительных и акцентологических вариантов слов» [6, с. 15]. Помета «*допустимо*»+«*новое*» – «характеризует вариант произношения с точки зрения нормы и употребляющийся носителями литературного языка, но имеющий оттенок «новизны», недавно появившийся в языке и свойственный в первую очередь речи молодого поколения» [6, с. 8-9], «не отвергаемое обществом в качестве неправильного, и, как правило, обнаруживающего тенденцию к вытеснению прежнего варианта ударения, произношения и т. п.» [6, с. 14]. В данном случае словарная дефиниция, имеющаяся только в отдельных словарях [6; 9], в большей степени отражает принадлежность орфоэпического варианта к «младшей норме». Помета «*допустимо*»+«*разговорное*» – «характеризует вариант произношения, допускаемый в литературном языке в ситуации непринужденного общения, но имеющий несколько сниженную стилистическую окраску» [6, с. 9]. «В стилистической системе литературного языка они обычно противопоставлены словам и словоформам нейтрального стиля» [9, с. 14]. Пометы для орфоэпических вариантов слов «*допустимо разговорное*» и «*допустимо новое*» представлены в только в Словаре трудностей русского произношения и в Орфоэпическом словаре И. Л. Резниченко, а в других орфоэпических словарях, к сожалению, отсутствуют. В Орфоэпическом словаре под ред. Р. И. Аванесова представлены такие пометы, как: «*в поэтической речи*», «*в народно-поэтической речи*», «*в художественной речи*», указывающие на сферу его функционирования. В Словаре правильности русской речи Н. В. Соловьева орфоэпические варианты данного типа фиксируются с пометой «*народное*», которая «применяется для характеристики языковых явлений, употребляющихся главным образом в произведении устного народного творчества» [9, с. 15]. Варианты, характеризующие язык художественной литературы, имеют пометы «*в стихах возм.*» и «*в худож. лит. возм.*» [3, с. 7]. В Орфоэпическом словаре И. Л. Резниченко данным пометам соответствует одна – «*неуместно в строгой литературной речи*» – она приписывается вариантам, «имеющим широкое хождение в просторечии или в говорах» [8, с. 9]. В Орфоэпическом словаре под ред. Р. И. Аванесова наличествуют пометы, характеризующие профессиональную сферу употребления варианта слова и в этой профессиональной среде являющиеся своего рода нормой, однако общелитературной норме не соответствующие (пометы в профессиональной речи, у программистов, у медиков, у моряков и т. п.). Аналогичные пометы представлены в [3; 9; 8]. Несомненно, включение профессиональных вариантов лексических единиц в нормативные словари различных типов в настоящее время очень актуально в связи с активной стихийной узурпацией профессиональных вариантов произношения и их переходом в варианты диспозитивные, обладающие высокой потенциальной конкуренцией нормативным (не профессиональным) вариантам. Примерами могут служить варианты: *рапо'рт*, *компа'с*, *мичмана'* (у моряков), *возбу'жденно*, *осу'жден*, *ходата'иствовать* (у юристов), *а'лкоголь*, *наркомани'я* (у медиков), *полифо'ния*, *флейто'вый*, *валторно'вый* (у музыкантов), *обеспе'чение* (у программистов) и т. п., причем высокий социальный статус и специализация носителей (юристы, медики, программисты, музыканты) таких профессиональных вариантов

влияет на литературную норму. Как пишет Л. И. Резниченко, «такие варианты выступают как устойчивый речевой символ корпоративной солидарности, и поэтому регламентировать их не имеет смысла» [8, с. 10]. Несмотря на неточность формулировок, все варианты слов, имеющие в словарях функционально-стилистические пометы, являются вариантами диспозитивными с точки зрения нормы, хотя, по мнению Н. А. Еськовой [2, с. 24], «периферию нормы представляют: 1) варианты, характеризующие сферу художественной, поэтической речи; 2) варианты, воспринимаемые как норма в речи представителей определенных профессий».

Пометы «*неправильно*», «*не*» и «*не рекомендуется*» являются запретительными: «Таким образом в словаре фиксируются распространенные нарушения литературной нормы» [6, с. 9], т. е. варианты слов, снабженные данными пометами, являются, по мнению авторов словарей, ненормативными, хотя активно используются либо в профессиональной речи (*ката'лог, до'быча*), либо в разговорно-просторечном стиле речи (*зво'нит, че'рпать, тефте'ли, [ч']то*). «Для запретительных помет установлена некоторая шкала, а именно введены три различных пометы: «*не рекомендуется*», «*неправильно*» и «*грубо неправильно*». Варианты, оцениваемые пометой «*не рекомендуется*», как правило, отражают явления, соответствующие общим тенденциям языкового развития; нередко этой пометой оцениваются варианты, о которых можно предполагать, что не в очень далекой перспективе они станут нормативными» [7, с. 6]. Очевидно, авторами словаря имеются в виду варианты функционально-стилистически маркированные и в будущем перспективные. Тогда не ясно, почему помета «*не рекомендуется*» квалифицируется составителями словаря в качестве пометы запретительной? Относительно данной пометы Н. А. Еськова пишет: «Самая «мягкая» оценка степени неправильности – «*не рекомендуется*». Характеризуемые этой пометой варианты не так сильно компрометируют речь того, кто их употребляет, как варианты, оцениваемые более «сильными» пометами. Однако тем, кто стремиться к образцовой речи, эти варианты противопоставлены» [3, с. 8]. «Помета «*не рекомендуется*» также может иметь дополнительную характеристику «*устаревающее*»; ... варианты, снабжаемые этой пометой, ныне находятся за пределами нормы, представляют собой бывшую норму» [7, с. 6]. Иным путем идет автор «Нового орфоэпического словаря русского языка. Произношение. Ударение. Грамматические формы» Иванова Т. Г.: «В отличие от существующих орфоэпических словарей и словарей трудностей с развитой системой запретительных помет ... упор сделан на рекомендательные пометы. Не рекомендуемые формы не приводятся» [5, с. IX]. Нам позиция автора представляется ошибочной. Исключая из состава словника диспозитивные и стилистически маркированные варианты, Т. В. Иванова тем самым лишает исследователей возможности следить за динамикой конкуренции вариантов, хотя и указывает, что «в условиях колебания и обновления произносительных норм, размывания границ литературной нормы под влиянием разговорных, просторечных, жаргонных и иноязычных вариантов наблюдается рост интереса к разного рода словарям...» [Там же, с. III]. Несмотря на «запретительность» помет и нечеткость их интерпретации очевидно, что уже сама фиксация в литературном языке вариантов слов с различной функционально-стилистической окраской свидетельствует об их частотности употребления и стихийной узуализации в социуме в качестве разговорных, просторечных или профессиональных. В. А. Успенский высказывается по этому поводу ещё более категорично: «Давно известно, что если в словаре стоит одна из двух помет: «*не рекомендуется*» или «*неправильно*», – то помета эта сообщает, что большинство именно так и говорит, то есть, что реализуется неправильная норма» [10, с. 537-571].

Нельзя не отметить, что многие словари и справочники, выражая авторскую позицию и стремясь как можно более полно отразить явление функционально-стилистической вариантности, часто противоречат друг другу в оценке и подаче того или иного варианта, затрудняют выбор или предпочтительного варианта, так как оба варианта слова репрезентируются как равноправные: *при'нята', заржа'ве'вший, за'се'ка, пе'редана', кру'жа'т, се'ли'т, му'ля'жа', однове'ме'нно* и т. п. Несмотря на высказанные замечания считаем, что положительным является уже то, что эти варианты в словарях представлены, хотя и в незначительном количестве.

Выводы. Таким образом, можно утверждать, что стилистические нормы уточняют, конкретизируют общелитературные нормы в тех случаях, когда в языке имеются стилистические варианты, регулирующие употребление этих вариантов в различных речевых стилях и жанрах. Отсутствие же единой и четкой типологии стилистических вариантов слов остро проявляется в ортологических справочниках, в связи с чем многие проблемы нормализации литературной речи ожидают систематического исследования, дифференцированного стилистического подхода и специального изучения.

Источники и литература

1. Бондалетов В. Д. Социальная лингвистика / В. Д. Бондалетов – М.: Просвещение, 1989. – 211 с.
2. Еськова Н. А. Лингвистический комментарий к «Орфоэпическому словарю русского языка» / Н. А. Еськова – М.: Азбуковник, 2005. – 157 с.
3. Еськова Н. А. Краткий словарь трудностей русского языка: грамматические формы: ударение / Н. А. Еськова. – М.: Астрель: АТС, 2005. – 605 с.
4. Ефремова Т. Ф., Костомаров В. Г. Словарь грамматических трудностей русского языка / Т. Ф. Ефремова, В. Г. Костомаров. – М.: Русский язык, 1999. – 347 с.
5. Иванова Т. Ф. Новый орфоэпический словарь русского языка: Произношение. Ударение. Грамматические формы / Т. Ф. Иванова. – М.: Русский язык. Медиа, 2005. – 893 с.
6. Касаткина М. Л., Каленчук Р. Ф. Словарь трудностей русского произношения / М. Л. Касаткина, Р. Ф. Каленчук. – М.: Русский язык, 1997. – 467 с.
7. Орфоэпический словарь русского языка. Произношение, ударение, грамматические формы / [Под ред. Р. И. Аванесова]. – М.: Русский язык, 1989. Изд. 5-е, испр. и доп. – 686 с.
8. Резниченко И. Л. Орфоэпический словарь русского языка. Произношение. Ударение / И. Л. Резниченко. – М.: Астрель. АТС, 2004. – 1182 с.
9. Соловьев Н. В. Словарь правильности русской речи / Н. В. Соловьев. – М.: Астрель. АТС. Хранитель, 2006. – 960 с.
10. Успенский В. А. Субъективные заметки о неправильной норме / В. А. Успенский // Русский язык сегодня 4. Проблемы языковой нормы [Отв. ред. Л. С. Крысин] – М.: Азбуковник, 2006. – С. 537-571.

ПРЕФІКСАЛЬНА ДЕРИВАЦІЯ ЯК СПОСІБ ТВОРЕННЯ ЗБІЛЬШУВАНО-ПІДСИЛЮЮЧИХ ПОХІДНИХ СЛІВ

В статті охарактеризовані головні аспекти утворення похідних слів на позначення категорії збільшуваності, встановлено класифікацію префіксів згідно їх семантичного забарвлення, а також кожне лексичне явище проілюстровано одиницями, які взяті з сучасних словників англійської мови.

Ключевые слова: приставка, деривация, словообразование, производное слово, семантика.

В статті окреслено головні аспекти утворення похідних слів на позначення категорії збільшуваності, встановлено класифікацію префіксів згідно їх семантичного забарвлення, а також кожне лексичне явище проілюстровано одиницями, які взяті з сучасних словників англійської мови.

Ключові слова: префікс, деривація, словотворення, похідне слово, семантика.

In this article the main aspects of using the derivatives are underlined, which represent the category of exaggeration. The main attention is also paid to the question of classifying the prefixes according to their lexical meaning and every phenomenon is illustrated using the dictionary definitions of contemporary English.

Key words: prefix, derivation, word-formation, derivative, semantics.

Сучасний етап розвитку лінгвістики характеризується такими шістьма відмінними рисами: експансіонізмом, антропоцентризмом, експланаторністю, інтерпретаціонізмом, функціоналізмом і когнітивізмом. Однак, саме ідеї функціоналізму та когнітивізму в сучасній мовознавчій науці є провідними у вивченні словотвірної будови лексичних одиниць. Не можна не погодитися з М. М. Полюжиным, який стверджує: «Необхідність звернення саме до функціональної та когнітивної парадигми продиктована тим, що вони, знаходячись у центрі уваги як лінгвістичних досліджень сьогодення взагалі, так і словотворення тієї чи іншої мови зокрема, зробили найвагоміший внесок у формування нової мегапарадигми на основі їхніх спільних ознак і характеристик» [1, с. 3].

У використанні функціонального аспекту вивчення будь-якої системи мовних одиниць визначальну роль відіграє встановлення ізоморфізму функцій, виконуваних компонентами цієї системи, усуваючи або мінімізуючи синкретизм та полісемантичність системних елементів.

Уся префіксальна система англійської мови поділяється на декілька менших підгруп префіксів, які об'єднуються навколо спільного категоріального значення з різним ступенем його реалізації. Аналіз словникових дефініцій сучасних словників англійської мови дає підстави стверджувати, що до семантики функціонально-семантичної категорії збільшуваності в сучасній англійській мові належать такі префікси: *arch-, en-, extra-, hyper-, macro-, maxi-, mega-, multi-, omni-, out-, over-, pan-, poly-, preter-, re-, super-, supra-, sur-, uber-, ultra-* та *up-*, однак їхня семантична градація збільшуваності різна в дериватах. Це явище відображено також в ядрово-периферійному розподілі префіксів зі значенням збільшуваності, враховуючи дві ознаки – первинність смислового компонента «збільшуваність» у семантиці префікса та висока продуктивність у творенні нових слів. Отже, відповідно до цих ознак префікси групуються на: 1) **ядрові**, до яких відносимо *over-* і *out-*; 2) **нарколядрові** – *super-, ultra-, hyper-* і *mega-*; 3) **периферійні** – *arch-, en-, extra-, macro-, maxi-, multi-, omni-, pan-, poly-, preter-, re-, supra-, sur-, uber-* і *up-*. У всіх цих морфемах чітко простежуються ознаки відокремлення центру та периферії.

Цікавим є розмежування префіксів категорії збільшуваності на статичні та динамічні. Для статичних префіксів, до яких належать: *macro-, maxi-, multi-, omni-, pan-* та *poli-*, характерне співвіднесення з певною точкою відліку, однак чіткої динаміки щодо шкали вони не проявляють, оскільки як в їх префіксальних дефініціях немає значення «more than», а наявна сема на позначення особливо великої кількості чи розміру. Наприклад: *macro-* (pref.) – large and concerning a whole system rather than particular parts of it (macroeconomics, macromolecular, macrocosm); *multi-* (pref.) – many (multicoloured, multistory, multifunction); *omni-* (pref.) – everything or everywhere, all (omnivore, omniscient, omnipresent); *pan-* (pref.) – including all (pan-American, pan-African, pan-Arabism); *poly-* (pref.) – many (polysyllabic, polyglot); *maxi-* (pref.) – most, very large (maxi-dress). На динамічне збільшення якісних чи кількісних характеристик мотивуючої основи вказують такі префікси: *arch-, en-, extra-, hyper-, mega-, out-, over-, preter-, re-, super-, supra-, sur-, uber-, ultra-, up-*.

Одним із найпродуктивніших англійських префіксів є префіксальна морфема *over-* [2, с. 14; 21], семантику якого лексикографічні джерела трактують як *too much (many), additional, excessive, extra, extremely etc.*: *overpopulation* – when there are too many people living in a particular place, *to overpay* – to pay too much money for something, *to overdrive* – an additional gear which allows a car to go fast while its engine produces the least power necessary [LDOCE].

Для цього префікса характерна велика кількість словотвірних моделей: 1) *over+V>V* (to overemphasize, to overfill); 2) *over+A>A* (overlong, overqualified); 3) *over+N>N* (overdose, overdraft); 4) *over+N>A*, де *V* – дієслово, *N* – іменник, *A* – прикметник. Деривати? утворені на зразок четвертої моделі, не містять у собі семи збільшуваності, наприклад: *overground* – used to describe a train system that runs on the surface of the ground rather than below it, *overhand* – an overhand throw in a sport is when you throw the ball with your arm above the level of your shoulder etc [LDOCE].

Префікс **out-** є багатозначним та найповніше експонує сему збільшуваності у віддієслівних дериватах зі значення «перевищення можливостей», як видно з аналізу лексичного складу словника, який містить у собі лексеми: *to outdo, to exceed, being or becoming bigger, further, greater, more or better than: to outgrow* – to grow too big for something, *to outnumber* – to be more in number than another group. Цей префікс структурно представлений трьома моделями: 1) *out- +N>N* (outage, out-guard), 2) *out+V>V* (outclass, outdo), 3) *out+N>V* (outfox, outmaneuver), 4) *out+N>A* (outsize). З наведених прикладів можемо простежити в яких моделях використано значення збільшуваності, а саме – в другій, третій та четвертій. Перша модель має значення «позиція ззовні» та по суті не має аналізованого нами значення: *outbuilding* – a building near a main building, for example a barn or shed.

Префікси **super-** та **supra-** нами будуть розглянуті паралельно, оскільки вони близькі за значенням. Словникові дефініції цих дериватів містять у собі такі лексеми: *excess, extraordinary, extreme, greatest*, які обмежені використанням у галузях природничих наук, наприклад: *superconductivity* – the ability of some substances to allow electricity to flow through them very easily, especially at very low temperatures. Деривати з префіксом *super-* мають свої відповідники з префіксом *supra-*, які утворені від однакових мотивуючих основ: *superhuman* – *suprahuman*, *supernatural* – *supranatural*. Для префікса *super-* характерні такі моделі: 1) *super+A>A* (superhuman, supernatural), 2) *super+N>N* (superhero, superman), 3) *super+V>V* (supercharge), 4) *super+N>A* (supersize), та для *supra-*: 5) *supra+A>A* (supranatural) [LDOCE].

Префікс **sur-** запозичений із французької мови та за своїм значенням спродігнений з *super-*, що підтверджують окремі взаємозамінні деривати: *superhuman* – *surhuman*, *supercharge* – *surcharge* [LDOCE]. Для префікса *sur-* притаманні наступні моделі: 1) *sur+V>V* (surpass, surcharge), 2) *sur+A>A* (surreal, surplus), 3) *sur+N>N*

(surname, surface), однак остання словотвірна модель не входить у сферу семантики збільшуваності: *surface* – the outside or top layer of something, *surname* – the name that you share with your parents, or often with your husband if you are a married woman, and which in English comes at the end of your full name [LDOCE].

Семантика префікса *ultra-* відображає «перевершення, вихід за межі» та утворює такі моделі: 1) *ultra*+*A>A* (*ultramodern*, *ultrasonic*), 2) *ultra*+*N>N* (*ultramarine*, *ultrasound*) [LDOCE]. У сучасній англійській мові ми все більше простежуємо використання префікса *ultra-* з прикметниками, надаючи їх твірним основам «потужнішого» значення: *modern* – *ultramodern* (extremely modern), *rapid* – *ultra-rapid* (extremely rapid), *wide* – *ultrawide* (extremely wide), *powerful* – *ultrapowerful* (extremely powerful).

Префікс *hyper-* запозичений із грецької мови та вживається здебільшого в терміносистемі медицини зі значенням «відхилення від норми» (*more than normal*, *abnormal*), наприклад: *hypertension* – a medical condition in which your blood pressure is too high [LDOCE]. Інші деривати, утворені за допомогою цього префікса, мають значення збільшуваності, а саме «надмірність», «надлишок», мають негативну конотацію та структуруються таким чином: 1) *hyper*+*A>A* (*hypersensitive*, *hypercritical*), 2) *hyper*+*N>N* (*hyperinflation*, *hypermarket*), 3) *hyper*+*V>V* (*hyperventilate*) [LDOCE].

Окрема група префіксів, які належать до периферійних словотвірних засобів, у своїй семантиці реалізують сему збільшуваності лише в одному зі своїх значень. До неї належать: *arch-*, *en-*, *extra-*, *macro-*, *maxi-*, *mega-*, *multi-*, *omni-*, *pan-*, *poly-*, *preter-*, *re-*, *uber-* і *up-*.

Префікс *arch-* має первинне значення «першочерговості», «важливості» та за своєю семантикою обмежений вживанням у сфері релігії, позначаючи осіб духовного сану: *archabbot*, *archbishop*, *archpriest*. Однак зі стрімким розвитком англійської мови ми простежуємо використання іменників із префіксом *arch-*, які поряд зі своїм первинним значенням мають пейоративну або іронічну конотацію з негативним забарвленням: *arch-liar*, *arch-murderer*, *arch-robber*, *arch-foe*, *arch-enemy* etc.

Префікс *en-* (та його аломорф *em-*) відображає своє лексичне значення збільшуваності в таких структурних моделях: 1) *en*+*N>V* (*to encourage*, *to enslave*), 2) *en*+*A>V* (*to enrich*, *enlarge*), 3) *en*+*V>V* (*to enliven*) [LDOCE].

До первинного значення префікса *re-* належить «повторення певного процесу», проте аналізуючи приклади з цим префіксом ми можемо встановити, що цей формант також виступає складником семантичної структури дієслівних лексем на позначення категорії збільшуваності. Найпродуктивнішою моделлю деривації лексичних одиниць виступає 1) *re*+*V>V* (*reform*, *reunite*), не менш цікавими є такі структурні схеми утворення нових слів: 2) *re*+*N>V* (*re-entry*, *reroute*), 3) *re*+*A>V* (*refresh*) [LDOCE]. Похідні, які належать до першої та третьої моделі, у своїй семантичній структурі містять відтінок «вдосконалення або покращення якогось явища»: *reform* – *to improve a system, law, organization etc by making a lot of changes to it, so that it operates in a fairer or more effective way*; *to refresh* – *to update* [LDOCE].

Реалізація семантики «виходу за межі чогось» належить префіксальній морфемі *extra-*, яка бере участь в утворенні таких похідних: *extraordinary*, *extraterrestrial*, *extracellular*, *extragalactic*, *extramarital* etc. Водночас із метою інтенсифікації чогось префікс може вживатися в моделі *extra*+*A>A*, наприклад: *extra-large*, *extra-strong*, *extra-special*, *extra-vital*, *extra-thin*, *extra-careful* etc.

Префікс *mega-* (*megalo-*) є морфемою, яка утворює здебільшого іменники відповідно до моделі: *mega*+*N>N*, семантика якої охоплює сферу на позначення одиниць вимірювання (*megahertz*, *megawatt*), а також передає значення «надзвичайні величини» – *megacity*, *megastore*, *megacorporation*, *megastar*, *megatechnology*, *megahit*, *megaproject* etc. Неформальне значення префікса, який відповідає категорії збільшуваності, а саме – «extremely», зафіксований у таких прикладах: *megapowerful*, *megamotivated*, *megarich*. Семантична модель вищевказаних дериватів відповідає формулі: *mega*+*A>N*.

У сучасній англійській мові зафіксована невелика кількість дериватів із малопродуктивним префіксом *preter-*, який за своєю семантикою може бути замінений формантом *super-*, наприклад: *preterhuman*, *preterimperfect*, *preternatural*, *preterperfect* etc.

Подібним за значенням до префікса *super-* виступає формант *uber-*, який все частіше його витісняє, на що все більше вказують запозичення з сучасних інтернет-джерел, а саме: *superkids* – *uberkids*, *supercar* – *ubercar*, а також *uberbabe*, *uber-cool*, *uber-stupid*, *uber-big*, *uber-sad*, *uber-chic* etc.

До префікса *up-* належить низка дериватів різних лексико-граматичних класів, наприклад: *to upgrade*, *to update*, *to uplift*, etc. Зауважимо, що наведені вище приклади мають первинне значення інтенсифікації, що не дуже перебільшує дериваційне значення цілого класу: *to upgrade* – *to improve something and make it more modern, especially in order to provide a better service*; *to update* – *to make something more modern in the way it looks or operates* [LDOCE] etc.

Проаналізувавши згадані вище ядрові та навоколядрові префікси, ми можемо зробити висновок про те, що в сучасній англійській мові існує ціла низка синонімічних похідних із префіксами *hyper-*, *ultra-*, *mega-*, *super-*, *supra-*. Це явище можна простежити в таких синонімах: *supersensitive* – *suprasensitive* – *hypersensitive*, *supermarket* – *hypermarket*, *superstore* – *megastore*, *ultrasonic* – *supersonic*, *superstar* – *megastar* etc. Відзначимо також ефективність проаналізованих префіксів у формуванні англійських неологізмів, що свідчить про загальну тенденцію сучасної англійської мови до суттєвого зростання кількості новоутворень за допомогою префіксації.

Джерела та література

1. Полужин М. М. Функціональний і когнітивний аспекти англійського словотворення / М. М. Полужин. – Ужгород: Закарпаття, 1999. – 240с.
2. Полужин М. М. Особенности функционирования системы префиксации в современном английском языке: автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филолог. наук: спец. 10.02.04. «Германские языки» / М. М. Полужин. – М., 1976. – 32с.
3. Полужин М. М. Функциональное словосложение и префиксальные ономастиологические категории в английском языке / М. М. Полужин, Л. Ф. Омельченко. – Ужгород: Изд-во УжГУ, 1997. – 100 с.
4. Шейгал Е. И. О соотношении категорий интенсивности и экспрессивности / Е. И. Шейгал // Экспрессивность на разных уровнях языка: Межвуз. сб. науч. тр. – Новосибирск: Новосиб. гос. ун-т, 1984. – С. 60-65
5. Туранский И. И. Семантическая категория интенсивности в английском языке / И. И. Туранский. – М.: Высшая школа, 1990. – 174 с.
6. Cruse A. D. Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics / A. D. Cruse. – Oxford: Oxford University press, 2000. – 424 p.
7. <http://www.learnenglish.de/grammar/prefixtext.htm>.
8. Longman Dictionary of Contemporary English, Writing Assistant Edition CD-Rom: Pearson Education Limited, 2005

ГРАМАТИЧНИЙ СТАТУС УМОВНОГО СПОСОБУ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Стаття присвячена проблемі визначення граматичного статусу умовного способу в сучасній англійській мові. Досліджені академічні граматики англійської мови. Визначені основні підходи, які використовувались для дослідження даного питання.

Ключевые слова: наклонение, модальность, грамматическая категория, семантический подход, формальный подход.

Стаття присвячена проблемі визначення граматичного статусу умовного способу в сучасній англійській мові. Досліджені академічні граматики англійської мови. Визначені основні підходи, які використовувались для дослідження даного питання.

Ключові слова: спосіб, граматична категорія, семантичний підхід, формальний підхід.

The article deals with the problem of defining grammatical status of the Conditional Mood in the modern English language. Academy dictionaries have been studied and basic approaches used for research of this question have been specified.

Key words: mood, modality, grammatical category, semantic approach, formal approach.

Проблема умовного способу в англійській мові є предметом дискусій вчених з XVI-XVII століття. Складність проблеми пояснюється полярними поглядами: сумніви щодо існування умовного способу і можливість представити його цілим рядом непрямих способів. Суперечливість вирішення питання про спосіб взагалі і умовний спосіб зокрема полягає перш за все в тому, що перед нами не вузьке, специфічне питання одного з розділів граматики англійської мови, а цілий перелік найбільш кардинальних питань теорії мови (співвідношення форми і функції, мова і дійсність, модальність, взаємодія і взаємозв'язок різних мовних рівнів та ін.), вирішення яких зробило б можливим визначення граматичного статусу умовного способу [4, с. 4-6].

Метою дослідження є поглиблений аналіз поглядів вчених щодо вирішення питання про визначення статусу умовного способу. Для вирішення зазначеної мети необхідно виконати такі завдання: ознайомитись з академічними граmaticами англійської мови; визначити основні підходи, які використовувались для дослідження даного питання.

У більшості випадків теорії, що існують, розглядають умовний спосіб як категорію морфологічну. Граматична теорія морфологічного рівня може створюватися і виокремлюватися лише в парадигмі. Дієслівна парадигма англійської мови є розгалуженою: вона включає форми як флексивні, так і аналітичні. Розгляд умовного способу як граматичної категорії морфологічного рівня виявляє неможливість співвідношення граматичної форми дієслова з певним граматичним значенням, яке нею передається. Одна форма може мати різні значення, а однакове значення може знаходити вираження в різних формах. Це головним чином і визначає різний підхід дослідників до проблеми умовного способу.

Ще при створенні наукових граматики англійської мови в XVIII ст. їхні автори розділилися на прибічників формального та семантичного принципів у трактовці умовного способу. У 1775 р. Р. Лоут (R. Lowth) зауважував, що не можна керуватися в питанні про те, чи існує в англійській умовний спосіб, навичкою оформляти його закінченням, а не ситуацією, що вимагає передачі певного значення [12, с. 126]. Р. Лінч (R. Lynch) у 1796 р. навпаки, писав, що в англійській не слід виділяти більше способів, ніж це дозволяють різні флексії дієслова при передачі різних значень [13, с. 424].

Семантичний підхід багато в чому визначає різну номенклатуру способів, що встановлюється дослідниками цього питання. Кількість способів коливається від двох до шістнадцяти. Це пов'язане з більшим або меншим ступенем узагальнення значень, що передаються граматичними формами, які розглядаються як форми умовного способу.

Автори класичних граматики англійської мови в більшості випадків йшли від значення до форми. Так, Г. Світ (H. Sweet) в системі способу виділяє fact-mood (індикатив) та thought-mood (спосіб, що виражає загальне значення нереальності), що в залежності від форми – синтетичної або аналітичної – може бути умовним – be, were, або відносним – should, would + інфінітив. Далі, керуючись семантикою дієслівних форм, він виділяє ще два способи: Permissive – форми з may, і Compulsive форми з is to [15, с. 109].

Від значення також відштовхується Б. Курм (B. Curme). При цьому він виділяє лише два способи: Optative – що виражає те, чого людина або обставини бажають або потребують, та Potential – виражає те, що може здійснюватися, але не є фактом, а є «mere conception of mind». Він наводить велику кількість прикладів, що стосуються всіх форм способу, сполучення всіх модальних дієслів з інфінітивом, сполучення з дієсловом let і форми, що традиційно розглядаються як форми умовного способу [8, с. 224-228].

Найбільшу кількість способів – 16 – встановлює для англійської мови М. Дойчбейн (M. Deutschbein), що при деякому узагальненні їх значень зводиться до 4 основних класів: когитатив, оптатив, волонтиатив, експектатив [9, с. 112-131].

З праць, що побачили світ в другій половині XX століття, де послідовно дотримується семантичний підхід, можна відмітити теорію способів Г. Ліча (G. Leech). Автор виділяє три способи: індикатив (Factual), теоретичний і гіпотетичний, головним чином узагальнюючи значення двох останніх. Г. Ліч складає дуже детальний перелік всіх можливостей передачі значень вказаних ним способів і підкреслює, що це найбільше, що можна зробити, враховуючи форми, які існують в мові [11, с. 106-112].

Семантичні теорії умовного способу, розроблені іноземними лінгвістами, характеризуються одними і тими ж самими протиріччями: значення умовного способу або максимально узагальнюються, або в тій самій мірі конкретизуються; до умовного способу відносяться мовні явища, різні за своєю природою і характером.

У радянській англістиці немає прибічників суто семантичного підходу. Як правило, у вирішенні питання про умовний спосіб намагаються враховувати і семантику і граматичну форму [4, с. 17-21].

Формальний підхід, викликає у лінгвістів низку суперечливих питань, що стосуються визначення інвентарю форм умовного способу: сумісність в одній парадигмі різних за характером і структурою форм, омонімія та/або полісемія форм, що використовуються при передачі значень умовного способу і індикативу; співвідношення форм умовного способу із категорією часу.

Складність ситуації зі встановленням інвентарю форм умовного способу полягає в тому, що в сучасній англійській мові співіснують давні форми умовного способу, а швидше те, що залишилися від них – be, were, і нові аналітичні і / або описові форми – should, would + інфінітив, may, might + інфінітив та ін. О. Сперсен (O. Jespersen), який є прибічником формального підходу у вирішенні питання про умовний спосіб, і чий погляд вплинули на думки дослідників наступних поколінь, критикує систему 16 способів М. Дойчбейна, відносить до умовного способу лише залишки давніх форм, не визнаючи аналітичні форми формами способу [10, с. 293-295].

У радянській англістиці прибічниками формального принципу як провідного в трактовці умовного способу є І. П. Іванова, В. В. Бурлакова та Г. Г. Почепцов. Складність і відсутність чіткої системи форм умовного способу («регулярної парадигми») вони пояснюють історичними причинами: нові аналітичні форми умовного способу

створювались для заповнення «порожнечі» в системі старих форм з тим як вони руйнувалися; також відмічається велике значення систематизованого контексту в реалізації того чи іншого значення. Інвентар форм умовного способу включає дієслівні форми, що традиційно відносять до умовного способу [3, с. 68-74].

Прагненням врахувати і форму, і семантику відмічена ціла низка теорій радянських лінгвістів. О. І. Смірницький та його послідовники стверджують про існування в граматичній системі англійської мови чотирьох способів, крім індикативу та наказового: умовного I, умовного II, припустимого та власне умовного. До умовного I, II відносять синтетичні форми: *be* та *were*, *knew* – форми, які іншими граматистами розглядаються як форми *Present Subjunctive* та *Past Subjunctive*. Умовний спосіб I передає дію як можливу, припустиму і, хоча не як реальну, однак як таку, що не суперечить дійсності. Умовний спосіб II, навпаки, характеризує дію як таку, що не відповідає дійсному, реальному стану речей. Аналітичні форми *should* + інфінітив та *should/would* + інфінітив відносять до припустимого та умовного способу. Перше, як правило, передає малоймовірне припущення і може використовуватися у підрядних реченнях, що вводяться *if*, але не умовних за семантикою (*if you should meet him, tell him to come*), та у підрядних мети, в яких вбачається логічний перехід від припущення до мети. Умовний спосіб, будучи використаним у головному реченні складнопідрядного з підрядним умови, передає загальне значення наслідку, а не умови, і на наш погляд, мало чим відрізняється від припущення. О. І. Смірницький, підкреслюючи цю близькість значень, говорить про «дуже тонку різницю між умовним II і власне умовним способом. Отже, він виділяє 4 чотири способи (крім індикативу та наказового), поєднуючи в своїй класифікації формальний і семантичний підходи; при цьому залишається неврахованим цілий ряд форм і значень, а члени класифікації не виключають одне одного [5, с. 340-353].

У трактуванні Г. М. Воронцової в англійській мові існує «принаймні три способи: індикатив (*Indicative*), оптатив (*Optative*) та спекулятив (*Speculative*)». Причиною для виділення вищезгаданих способів є головним чином значення і використання граматичних форм, хоча також є спроба врахувати форму дієслова. У свою чергу, кожен із способів, крім індикативу, має більш детальну класифікацію. Авторка говорить про те, що форми способів мають розглядатися не лише в контексті, але і як певна парадигма, що представляє собою сукупність простих і складних форм [1, с. 240-293].

Дещо інший підхід до умовного способу характеризує теорію способів І. Б. Хлебнікової. Автор, як і інші дослідники, відносить граматичну категорію способу до рівня морфології. Однак при цьому вважає, що умовний спосіб тісно пов'язаний із структурою складнопідрядного речення, і розглядає реалізацію різних значень форм способів на фоні загального змісту речення, на фоні синтаксичного контексту [6].

Отже, у радянській англістиці, як і в закордонній, не існує єдиної, вичерпної відповіді на питання про способи утворення форм умовного способу.

Ряд форм, що традиційно відносять до форм умовного способу, співпадає з формами дійсного способу (*knew*, *had known*; *should*, *would* + інфінітив). У зв'язку з цим виникає ще одне суперечливе питання: омонімія форм умовного способу та індикативу. Для закордонних науковців цієї проблеми не існує, оскільки відповідно до їх теорії способу умовний спосіб або представлений лише залишками давнього умовного способу, або ж не існує взагалі, що знімає необхідність постановки такого роду питання. У працях радянських науковців міститься лише констатація факту омонімії відповідних форм без жодної згадки про можливість неоднозначного вирішення цього питання [1, с. 20].

Одним з актуальних питань теорії умовного способу є питання про співвідношення умовного способу з категорією часу. Час за своєю суттю є об'єктивним, а всі способи, крім індикативу, суб'єктивні, тому форми *lived* – *had lived*, *would come* – *would have come* характеризуються категорією співвідношення, а не категорією часу [3, 1]. Ряд іноземних науковців також пов'язує відповідні форми способу із часовими формами теперішнього / майбутнього і минулого, які представлені контекстом, а деякі дослідники відмічають, що відповідні форми умовного способу виражають «ступінь модальності»: більший або менший ступінь впевненості, реальності; вони свідчать про необхідність віднесення дії в план минулого в тих випадках, коли це не може бути передано лексичним наповненням структури. Співвідношення умовного способу і категорії часу є, очевидно, єдиним пунктом теорії способу, що не містить очевидного протиріччя. Виглядає так, що приблизники часового співвідношення форм умовного способу не вбачають кінцевої мети цього співвідношення – вираження різних ступенів ірреальності: план теперішнього / майбутнього – дія ще може реалізуватися, план минулого – абсолютна ірреальність дії.

Всі досліджені описи мовних явищ, що традиційно відносять до умовного способу, повертають нас до того, з чого, власне, ми і почали: одна і та ж форма може передавати різні значення і одне і те ж саме граматичне значення може виражатися різними засобами. Іншими словами, проблема залишається невирішеною.

У працях 70-90х років минулого століття одна з найбільш обговорюваних тем – тема «виживання» умовного способу в англійській мові. Думка про те, що умовний спосіб (зазвичай маються на увазі синтетичні форми) є архаїчним і є, швидше за все, елементом стилю, існує в цілому ряді праць різного часу. Причини цього вбачаються, по-перше, у втраті флексій, здатних надати дієслову відповідної форми, і спричинену цим омонімією дієслівних форм і, по-друге, численністю вибору мовних засобів передачі модальних значень [16, с. 271-277].

На думку Дж. Тернера та Р. Квірка, говорити про «смерть» умовного способу дещо передчасно. Умовний спосіб на рівні морфології, тобто синтетичні форми умовного способу, що збереглися з давніх часів, ще достатньо міцно утримує свої позиції, що підтверджується і експериментальними даними [16, 14]. Якщо «перехідна мода» на вжиток (синтетичних) форм умовного способу протриває довго, то це слід розглядати швидше як тенденцію до втрати закінчення –s в 3-ій особі однини в індикативі. А умовний спосіб в розумінні Дж. Керма, тобто найбільш різноманітні засоби передачі модальних значень, ніколи не зникне з мови [8]. Такі вирішення питання «виживання» умовного способу на сьогоднішній день.

Виходячи з трійки лінгвістичного опису (форма, значення, функція), слід зупинитися на функції умовного способу.

У давні часи основною функцією умовного способу була модальна, яка пізніше розвинулася, або була витіснена у функцію підпорядкування. Це у більшій мірі було пов'язане із звуженням галузі використання умовного способу у складі простого речення, при цьому спосіб не втратив повністю здатності передавати модальні значення [7, с. 212-279]. Функцію передачі модальних значень взяли на себе сполучення модальних дієслів із інфінітивом. Напевне, саме цим пояснюється ствердження Дж. Керма (*G. Curme*), що функція умовного способу сучасної англійської мови полягає у передачі численних відтінків модальних значень: він відносить до форм умовного способу сукупність пережиточних форм і сполучень модальних дієслів із інфінітивом. Стара функція передачі модальних значень представлена у простому реченні з умовним способом. У сучасній англійській мові всі випадки вжитку умовного способу в простому реченні можуть бути зведені до обмеженої кількості стереотипних формул, з одного боку, і до простих речень, які можуть бути доповнені із контексту до структури складного речення з метою встановлення їх точного значення, – з іншої. Решта можливостей використання умовного способу стосується галузі складного речення, де значення умовного способу конкретизується синтаксичним контекстом, обумовлене структурою і типом речення, що вказує на синтаксичну функцію умовного способу [2]. Не випадково останнім часом

багато вітчизняних і іноземних вчених вважають, що вирішення проблеми знаходиться на рівні синтаксису. Розгляд умовного способу як категорії синтаксичної вимагає перш за все вищого визначення цієї категорії як такої, а потім з позицій нової концепції варто звернутися і до мовних даних.

Джерела та література

1. Воронцова Г. Н. Очерки по грамматике английского языка / Г. Н. Воронцова. – М.: Иностранная литература, 1960. – 399 с.
2. Ермолаева Л. С. Типология развития системы наклонений в германских языках: Автореф. докт. дис. – М., 1978. – 49 с.
3. Иванова И. П. Теоретическая грамматика английского языка / И. П. Иванова, В. В. Бурлакова, Г. Г. Почепцов. – М.: Высшая школа, 1981. – 286 с.
4. Сабанеева М. К. О проблеме развития наклонений: дис. доктора филол. наук: 01.02.05 / Сабанеева Маргарита Константиновна. – Л., 1981. – 419 с.
5. Смирницкий А. И. Морфология английского языка / А. И. Смирницкий; М.: Иностранная литература, 1959. – 440 с.
6. Хлебникова И. Б. Сослагательное наклонение в современном английском языке / И. Б. Хлебникова. – Л.: Учпедгиз, 1958. – 160 с.
7. Ярцева В. Н. Историко-типологическая морфология германских языков / В. Н. Ярцева; М.: Наука, 1977. – 295 с.
8. Curme G. A grammar of the English language: In three volumes / G. Curme; Boston: Verbatim, 1935. Vol. 2. – 370 p.
9. Deutschbein M. System der neuenglischen Syntax / M. Deutschbein; Leipzig: Quelle & Meyer, 1931. – 322 S.
10. Jespersen O. Essentials of English grammar / O. Jespersen; London: Allen & Unwin, 1933. – 387 p.
11. Leech G. N. Meaning and the English verb / G. N. Leech; London: Longman, 1971. – 131 p.
12. Lowth R. A short introduction to English grammar / R. Lowth; London: Rhodes University, 1775. – 186 p.
13. Michael I. English grammatical categories and the tradition to 1800 / I. Michael; Cambridge, University Press, 1970. – 424 p.
14. Quirk R., Greenbaum S. Elicitation experiments in English: linguistic studies in use and attitude / R. Quirk; London: Coral Gables, 1970. – 152 p.
15. Sweet H. A new English grammar, logical and historical: in two parts / H. Sweet; Oxford: Clarendon press, 1892. – Pt. I. XXIV+499 p.
16. Turner J. F. The marked subjunctive contemporary English / J. F. Turner // Studia Neophilologica, 1980. Vol. 52. N 2. – P. 2171-27.

УДК 811.161.2

Черкас Н. В.

ДО ПИТАННЯ ПРО РОЗМЕЖУВАННЯ ВЕРТИКАЛЬНОГО КОНТЕКСТУ І ФОНОВИХ ЗНАНЬ

В статье рассмотрены вертикальный контекст как семантико-функциональная категория художественного произведения, аккумулирующая внетекстовую информацию и имеющая имплицитный способ выражения содержания, а фоновые знания – как историческая информационная категория, которой должна владеть носитель языка.

Ключевые слова: вертикальный контекст, фоновые знания, познавательная функция, аккумулирующая функция

В статті розглянуто вертикальний контекст як семантико-функціональну категорію художнього твору, що акумулює позатекстову інформацію, і має імпліцитний спосіб вираження змісту, а фонові знання – як історичну інформаційну категорію, якою повинен володіти носій мови.

Ключові слова: вертикальний контекст, фонові знання, пізнавальна функція, акумулююча функція.

The article deals with viewing the vertical context as a semantic and functional category of a literary work accumulating extratextual information and having the implicit way of expressing the contents, whereas the background knowledge is considered as a historical and informational category which a speaker should be aware of.

Key words: vertical context, background knowledge, cognitive function, accumulative function.

Мета даної статті полягає у тому, щоб чітко розмежувати поняття вертикального контексту і фонових знань.

Вертикальний контекст активно вивчали І. Арнольд, О. Ахманова, І. Гюббенет, Є. Верещагін і В. Костомаров, Ю. Васейко та ін.

Термін **вертикальний контекст** був запропонований для позначення інформації історико-філологічного та загальнокультурного плану, об'єктивно закладений у тому чи іншому літературному творі

Перші кроки у вивченні вертикального контексту були спрямовані на виявлення того, що саме входить до суми філологічних відомостей, які, перебуваючи за межами тексту, визначають повноту його сприйняття. Серед основних категорій вертикального контексту, у першу чергу, було виділено літературні номінативні і цитатні алюзії. Таке звернення до власне філологічного вертикального контексту є повністю виправданим через відносно легку визначеність сигналізуючих його одиниць «горизонтального» контексту: наявність у тексті номінативної чи цитатної алюзії часто буває досить відчутною і не залишається непоміченою, хоч і не завжди зрозумілою читачеві. Кожне висловлювання має експлікований та імплікований зміст у тексті. Експлікований зміст виражений безпосередньо сукупністю мовних знаків, що входять до складу даного висловлювання. Той зміст, що не втілений в узуальних лексичних та граматичних значеннях мовних одиниць, які входять до складу висловлювання, а може бути розкритий при сприйнятті висловлювання, є імплікованим. Вживання номінативних і цитатних алюзій завжди супроводжується імплікацією.

Вертикальний контекст – семантико-функціональна категорія художнього твору, що акумулює у своїй структурі позатекстову інформацію – культурологічну (національно-марковану) і загальнокультурну (співвідносну зі світовою культурою), котрій притаманний імпліцитний спосіб вираження змісту. Ця категорія, реалізуючись у творі, є важливим сектором внутрішньотекстової організації, оскільки за мінімальної експліцитної репрезентації на денотативному рівні генерує значний обсяг інформації, що впливає на розвиток сюжетних ліній горизонтальної площини, проте може бути факультативним елементом у змістовій структурі художнього твору [1, с. 1].

Фонові знання – це той соціально-культурний фон, що характеризує мовлення, яке ми сприймаємо. Інакше кажучи, ми відштовхуємося від учасників мовленнєвого акту.

На відміну від фонових знань, **вертикальний контекст** – це історико-філологічний контекст певного літературного твору і його частин, а тому і є частиною філологічної науки. Під **фоновими знаннями** мається на увазі наявність інформації культурного, матеріально-історичного, географічного і прагматичного характеру, що передбачається у носія певної мови. Без фонових знань неможливе мовленнєве спілкування. Вертикальний контекст являє собою філологічну проблему, що полягає у тому, як і чому той чи інший письменник передбачає у своїх читачів здатність сприймати історико-філологічну інформацію, об'єктивно закладену у створеному ним самим літературному творі.

Отже, **вертикальний контекст** літературного твору є художнім втіленням фонові інформації, яка охоплює реалії географії, історії, матеріальної, духовної культури народу і т. д. **Фонові знання** – історична інформаційна категорія. Окремі її компоненти набувають рис універсальності, стають класичними, формують культурну традицію. Інші з часом перестають існувати, про них забувають, з активного ужитку вони переходять у пасивний. Тому фонові відомості поділяють на довготривалі та короткотривалі. Перші становлять основу культури народу, передаються із покоління в покоління. Останні мають часову обмеженість, вони є актуальними лише протягом певного періоду. У художніх творах письменники використовують переважно довготривалі фонові відомості, звертаються до класики національної культури.

Сучасна текстологія і, взагалі, семіотичне, інформативне, естетичне та інше функціонування мови дедалі частіше стикається із проблемою розуміння, адекватного сприйняття переданого повідомлення. Кожне висловлювання завжди реалізується в контексті незалежно від того, чи воно ситуативно зумовлене, чи зумовлене філологічною традицією.

За К. А. Долиніним, будь-яка мова підпорядковується чотирьом загальним принципам: 1) принципу осмисленості – кожне закінчене висловлювання (і організована послідовність висловлювань) повинно мати номінативний зміст: адресату як і самому адресанту повинно бути відомим про що саме у ньому йдеться; 2) принципу цілеспрямованості чи мотивованості – кожне висловлювання повинно мати певну ціль; 3) принципу ситуативності – кожне висловлювання повинно бути пов'язане із певною мовленнєвою ситуацією; 4) принципу зв'язності – кожне висловлювання, яке входить до структурно більшої одиниці мовлення, повинно бути пов'язане за змістом з іншими висловлюваннями. Чотирьом згаданим принципам підпорядковуються і елементи вертикального контексту: аллюзії та цитати [4, с. 39].

Вертикальному контексту притаманна схема реалізації імпліцитної семантики А → Б, у якій А – антецедент, попередник імплікації, Б – консеквент – її наслідок. Антецедент є компонентом вертикального контексту, що експліцитно представлений на фактуальному рівні художнього твору, проте його змістовий потенціал виражений імпліцитно і становить консеквент.

У структурі вертикального контексту слід виділити семантичний і прагматичний сегменти. Останній формує емоційно-експресивний фон сприйняття художнього твору, через який письменник не просто передає реципієнтові особисті прагматичні конотації, а насамперед викликає появу певних читацьких асоціацій. Семантичний сегмент вертикального контексту є багаторівневою змістовою організацією, що характеризується відносно чіткою ієрархією інформаційних компонентів.

Основні функції вертикального контексту – пізнавальна й акумулятивна. Вертикальна площина є не тільки у певному розумінні «архівом» духовної і матеріальної спадщини народу, через комунікативну систему «дійсність – адресант – текст – адресат», але і доносить відомості про народну та світову культуру до реципієнта.

Таким чином, між вертикальним контекстом та фоновими знаннями існує така відмінність. Фонові знання – це сукупність відомостей (інформація), з якими обізнаний кожний, хто створює текст, і той, для кого цей текст створюється. Вертикальний контекст – це приналежність мовної одиниці тексту.

Перспективами подальшого розвитку даної теми є дослідження особливостей творення вертикального контексту у повоєнному американському романі.

Джерела та література

1. Васейко Ю. С. Структурно-функціональні параметри вертикального контексту художнього твору: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Ю. С. Васейко. – К., 2004. – 18 с.
2. Гюббенет И. В. Основы филологической интерпретации литературно-художественного текста / Гюббенет И. В. – М.: Изд-во МГУ, 1991. – 204 с.
3. Гюббенет И. В. К проблеме понимания литературно-художественного текста (на английском материале) / Гюббенет И. В. – М.: Изд-во МГУ, 1981. – 110 с.
4. Долинин К. А. Имплицитное содержание высказывания / К. А. Долинин // Вопросы языкознания. – 1983. – № 6. – С. 37-47.

УДК 81'1+81'37

Чернова А. В.

ПІДКОНЦЕПТИ *БОГ-ОТЕЦЬ* І *СВЯЩЕНИК* КОНЦЕПТУ БАТЬКО В УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Дана характеристика подконцептов «Бог-Отец» и «Священник», которые являются репрезентантами концепта «Батько» и составляют периферийную зону номинативно-смыслового поля данного концепта. Представлены вербализаторы, с помощью которых осуществляется языковое воплощение подконцептов «Бог-Отец» и «Священник».

Ключевые слова: концепт, подконцепт, вербализатор, концептуализация, номема.

Охарактеризовано підконцепти «Бог-Отець» і «Священик», що є репрезентантами концепту «Батько» і складають периферійну зону номінативно-смыслового поля даного концепту. Подано вербалізатори, за допомогою яких здійснюється мовне втілення підконцептів «Бог-Отець» та «Священик».

Ключові слова: концепт, підконцепт, вербалізатор, концептуалізація, номема.

Subconcepts God-Father and Priest, which are representatives of the concept Father and form the outlying zone of the nominative-semantic field of given concept, have been characterized. Verbalizations, by dint of which take place of speech representation of the subconcepts God-Father and Priest, have been presented.

Key words: concept, subconcept, verbalizations, conceptualization, nomema.

Специфіка мовної картини світу визначається ментальністю народу, яка кваліфікується дослідниками як світо-сприймання, світовідчуття, бачення себе в світі. Для пізнання характерних ознак менталітету, психології певного етно-соціуму цінним матеріалом виступає його поліфункціональний засіб спілкування – національна мова, у звуковій формі, словниковому складі і граматичному ладові якої знаходить своє відображення національна психологія мислення. Говорячи про мовну картину світу українців, слід враховувати, що, в першу чергу, вона буде виявлятися на лексико-семантичному і синтаксичному рівнях у тих групах слів і словосполучень, що виступають назвами виразних понять, які втілюють низку ознак українського етносоціуму, до яких належать: місце географічного мешкання, організація громадського побуту і звичаїв, родина та пов'язана з нею обрядовість, фольклор, національний одяг і традиційні страви, характер зовнішності, типові внутрішні риси, особливості психоментальності (кордоцентричність, рефлексійність, споглядальність, волелюбність тощо), формування яких відбулося під впливом географічних, історичних, соціальних обставин життя [8, с. 180]. Поняття лексико-семантичного рівня у контексті нашого дослідження ми розуміємо широко, включаючи сюди також і фразеологічні одиниці, у яких досить повною мірою відображено як зміст етнокультури, так і світоглядну специфіку відповідного мовного колективу. Культурно-національні конотації народних фразеологізмів співвідносяться з поняттям «великий вертикальний контекст», який формують знання про особливості усього культурного багатства етносу (його історії, традицій, звичаїв та обрядів, вірувань). Великим культурно-національним потенціалом володіють фразеологічні одиниці, що вміщують соціолінгвістичні, етнографічні та країнознавчі характеристики [2, с. 55-56].

Протягом останнього часу дослідники розглянули різні фрагменти української мовної картини світу. Зокрема, вивчалися: концепти *пам'ять/забуття* в українській фразеології (Г. Губарева); мовне вираження концепту «час» у поезії Т. Г. Шевченка (Ю. Дем'янова); фразеологічна репрезентація концепту *психіка людини* в новелах В. Стефаника (Г. Євтушина); концепт «степ» в українській мові: словникова, текстова і психолінгвістична парадигма

(О. Єфименко) тощо. І. Голубовська у своїй докторській дисертації «Етноспецифічні константи мовної свідомості», спираючись на матеріал чотирьох мов (української, російської, англійської та китайської), розглядає культурно детерміновані мовні феномени (етноспецифічні константи мовної свідомості, лінгвокультури), що виявляються на всіх ярусах мовної системи (фонетичному, морфологічному, лексичному, фразеологічному, синтаксичному), основною функцією яких є моделювання за допомогою дознакових, знакових і супразнакових мовних величин специфічних рис національного світосприйняття і національного способу мислення; серед іншого досліджено також мовну картину світу і культурні концепти [6].

У монографічній роботі О. Бондаренка «І назвав чоловік ім'я своїй жінці: Сва...»: ЧОЛОВІК і ЖІНКА у дзеркалі мовних культур визначено параметризацію концептів *чоловік* і *жінка*. Таким чином, можна констатувати, що процес дослідження концептуальної і мовної картин світу перебуває на етапі свого активного розвитку. Водночас існує потреба у дослідженні тих номінативно-концептуальних одиниць, що репрезентують концепт БАТЬКО. У зв'язку з цим **актуальність** пропонованої статті зумовлюється потребою дослідження репрезентантів концепту БАТЬКО в українській мовній картині світу. **Метою дослідження** виступає характеристика підконцептів «Бог-Отець» та «Священик» і засобів їх мовного втілення. **Об'єктом дослідження** обрано підконцепти «Бог-Отець» і «Священик».

Підконцепти «Бог-Отець» і «Священик» разом із сегментами «Основа», «Прабатько (праотець)», «Попередник», «Шанобливе називання / звертання», «Батько-отаман», «Великий Луг – батько» складають периферійну зону номінативно-смыслового поля концепту БАТЬКО.

Підконцепт «Бог-Отець» репрезентує дію моделі «той, що народжує, дає життя; основа» > «сегмент периферійної зони». Вербалізація аналізованого одиниці кількома номінативними засобами детермінує надання їй статусу підконцепту. Прямим значенням лексеми Бог (*рідко* Біг) є: «у релігійних віруваннях – творець, який створив світ і керує ним та вчинками людей» [23, с. 72]; [16, с. 77]. Тобто Бог був тим, хто започаткував (образно – породив) світ і продовжує ним опікуватися. У такому разі всі люди – Божі діти (походять від Нього, бо створені Ним за Його «образом і подобою»). У християнській релігії Бог-Отець входить до триєдиного (трипостасного) божества – Святої Трійці (поряд з Богом-Сином і Богом-Духом Святим) [10, с. 606]. Залежність людської долі від Бога, Його волі співвідносить Його з арахаїчним прабатьком, засновником роду, патріархом: *Як Бог не хоче, то хоч би десять голів мав, то нічого не зробиш; Бог ніколи не спить: у того щастя відбирає, а тому дає; Кому Бог допоможе, той все переможе* [4, с. 33]. Народні уявлення про Бога як виконавця батьківських функцій експлікують тексти конфесійного і художнього стилю: *До тих, хто не прислухається, вам мовлю, о розумного стада Христового пастирі і вчителі, чийї пильності й вірності улюбленицю Сина Божого доручено, котрі по імені пастирями бути маєте, а насправді драпіжниками есте, котрі і самі зле живете, і довіренім вам непорядно жити дозволяєте* [14], *Прийшлося вам, дітки, тепер сиротити. О, будь їм ти батьком, мій праведний боже!* [20, с. 154]. Отже, розуміння ролі, функцій Бога, бачення його образу народна свідомість пов'язує з патріархальним світоглядом.

Вербалізація аналізованого підконцепту лексема *отець* (пор. старослов'янське *отець*) закріпилася за сакральною сферою. Як констатує дослідник концептосфери Бог в українському мовному просторі П. Мацьків, «лексми *отець*, *батько* є синонімічними корелятами у Біблії, перша з яких корелює з денотатом Бог, друга – номінує батьківство як кровного родича, предка» [12, с. 102].

Вербалізація аналізованого підконцепту може мати кілька варіантів: а) проста лексема *Отець*: *Кого любить Отець, того й карає* [17, с. 64], *Ви розумієте мене? Я – це fuga! Во ім'я ваших – Отиця, і Сина, і Святого Духа – я – ми* [21, с. 84]; б) юкстапозит *Бог-Отець*: *Хай вам повелить Бог-Отець через єдинородного сина свого* [14], *Чим більша віра в Бога-Отиця, тим більше черево його жерця* [17, с. 267]; в) аналітична номема *Отець небесний* (пор. *Отець небесний* – «Бог» [3, с. 689]: *Коли не вибачите гріхів брату, то і вам не відпустить Отець ваш небесний* [17, с. 31], *Щось вони мудрують, так мов не досить їм Письма Святого, слів Господа Христа і заповітів Отиця Небесного* [10, с. 44].

Ім'я підконцепту «Бог-Отець» функціонує як складова частина назви Молитви Господньої: *І молився я: Отче наш – електричної системи віку! На твоїх крицевих віях запеклася майбуття сльоза* [21, с. 81].

Родинна когнітивна матриця використовується народною свідомістю в дискурсі української загадки, де відбувається образна концептуалізація Бога як батька: *Батько високий, мати низька, син кручений, дочка слипа* (Бог, земля, витер, нич) [22, с. 209], *Тато високо, мати слипа, дочка крива* (Бог, нич, витер) [22, с. 209].

Поряд з підконцептом «Бог-Отець» у номінативно-смысловому полі концепту БАТЬКО наявний і підконцепт «Священик». Його формування відбулося за когнітивною метафоричною моделлю «*родовий жрець, патріарх*» > «сегмент периферійної зони». Номінативну парадигму цього підконцепту складають лексеми *батьюшка*, *отець*, *панотець*.

Вербалізатор підконцепту «Священик» лексема *батьюшка* лексикографічно кваліфікується як «розм. Те саме, що піп» [3, с. 39]. У системі знаків української етнокультури назва *батьюшка* закріплена за священиком, ієреєм, попом. Вона «пішла від релігійної ролі батька ще в дохристиянські часи як голови родини, дому» [10, 30]: *Служьла я у пона, ну, звісно, у батьюшкы усякого народу за день перевернеться* [7, с. 24], *Прошу, батьюшко, дитину хоронити з собором!* [15, с. 215]. У Словнику П. Білецького-Носенка це слово кваліфікується як російське за своїм походженням: «батьюшка. Это рос. произведено отъ *батько*» [1, с. 51-52]. На його російське походження вказує і Етимологічний словник: «*батьюшка* «піп» (з рос.)» [9, с. 152].

Ширшу сферу концептуалізації має інший вербалізатор аналізованого концепту – лексема *отець*. Сучасні лексикографічні джерела щодо семантичної структури цього полісеманта демонструють різнобій: одні як ЛСВ₁ кваліфікують значення «духовна особа, священик», подаючи до нього синонімом слово *панотець* [23, с. 413]; інші джерела значення «церк. *Титул служителів культу, а також форма звертання до них*» кваліфікують як ЛСВ₂ [3, с. 689]. Мацьків констатує, що «денотат *отець* виступає синонімічним корелятом (атрибутом) щодо священиків, пророків, священних та святих осіб» [12, с. 102]. Часто лексема *отець* вживається з духовним ім'ям служителя культу: *Уклонились тому Москалеві, а иче ми його не знали. Кругом церкви, церкви січової та й калавуром стали. Ой, свьящиченику отицу Владимиру служити не дали* [13, с. 25]. У комунікативній практиці українського етносу ця лексема часто вживається як засіб звертання до осіб духовного сану: *Цілий день Олекса думав, як помститися попові й надумав. Приходить до нього й каже: – Отче, а ви знаєте, що я чув?* [15, с. 222], *А я, отче-брате, знаю, од чого б у його цариці діти були* [19, с. 114]. Лексема *отець*, входячи до аналітичної номінації *святі отці*, позначає «тлумачів християнського віровчення» [3, с. 689]: *Приходить ближши, утвирайи хату, а там свьятій отец Николай сидит та книжку читайи* [5, с. 6].

Значення «церк. Священик, піп» лексеми *панотець* – ще одного вербалізатора аналізованого підконцепту – в її семантичній структурі виступає як ЛСВ₂ [3, с. 702]. Сфера вживання згаданого слова в усіх його значеннях обмежується текстами хронологічно попередніх етапів розвитку української мови: *Панотчику, умерла моя мама. Похороните її...* [15, с. 216], *Тепер прямували всі в «сусідній» ліс, де мали подати поминальний обід. Панотець поїхав наперед, бо мав це передягнутися* [11, с. 353]. Характерною рисою усіх членів номінативної парадигми

аналізованого підконцепту виступає той факт, що всі вони (з різним ступенем комунікативної активності, територіального поширення і стилістичної маркованості) у діахронії вживалися для номінації денотата батько («чоловік стосовно своїх дітей»).

Поширеним синонімом до номем підконцепту «Священик» виступає лексема *nin*: *кличани славу кликали мійцани слали килими попи осанну кропили* [18, с. 440].

Підконцепти «Бог-Отець» і «Священик» входять до периферійної зони номінативно-сміслового поля концепту БАТЬКО, репрезентуючи когнітивні метафоричні моделі «той, що народжує, дає життя; основа» > «Бог-Отець» та «родовий жрець, патріарх» > «Священик». У концептуальному просторі української ментальності вони виступають як поняття культової семіосфери. Номінативну парадигму кожного підконцепту складають по три номеми *Отець, Бог-Отець і Отець небесний // батюшка, отець* (здебільшого з ім'ям), *панотець*.

Подальші дослідження номінативно-сміслового поля концепту БАТЬКО мають значні наукові перспективи, оскільки в цій ментально-вербальній структурі наявні інші номеми та смислові реалізації, характер процесів концептуалізації яких залишається недослідженим.

Джерела та література

1. Білецький-Носенко П. Словник української мови / П. Білецький-Носенко. – К.: Наукова думка, 1966. – 424 с.
2. Васильченко В. Українські фразеологізми з компонентом *вінок/вінець* (етнокультурний аспект) / В. Васильченко // Лінгвістика: [зб. наук. праць]. – Луганськ, ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка». – 2009. – № 3 (18) – С. 55-67.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпін: ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
4. Войтович В. М. Українська міфологія / В. М. Войтович. – К.: Либідь, 2005. – 664 с.
5. Галицькі народні казки / [зібрав Осип Роздольський]. – У Львові: 3 друкарні Наукового Товариства імені Шевченка під зарядом К. Бернарського, 1899. – 170 с.
6. Голубовська І. О. Етноспецифічні константи мовної свідомості: автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.15 / І. О. Голубовська. – К., 2004. – 38 с.
7. Гринченко Б. Д. Изъ усть народа. Малорусские рассказы, сказки и пр. / Б. Д. Гринченко. – Чернигов: Земская Типография, 1901. – 402 с.
8. Данилюк Н. Номінації сучасної української мови з культурно-національним змістом / Н. Данилюк // Мовознавство: [доп. та повідомл. IV Міжнар. конгр. українців / відп. ред. В. Німчук]. – К.: Пульсари, 2002. – С. 180-184.
9. Етимологічний словник української мови: В 7-ми т. / [АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні / редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін]. – К.: Наук. думка, 1983 – 1989.
10. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
11. Кобилянська О. Ю. Земля: Повість. «В неділю рано зілля копала...»: Повість / [передм. Ф. Погребенника]. – К.: Дніпро, 1987. – 627 с.
12. Мацьків Петро. Концептосфера Бог в українському мовному просторі: Монографія / Петро Мацьків. – Дрогобич: Коло, 2007. – 332 с.
13. Політичні пісні українського народу XVIII-XIX ст. / [з увагами М. Драгоманова]. – Женева: Печатня «Громади», 1883. – 136 с.
14. Смотрицький Мелетій. Тренос, тобто Плач. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/human/hum37.htm>
15. Соціально-побутова казка / [упоряд., передм., приміт. О. Брідиної]. – К.: Дніпро, 1987. – 282 с.
16. Тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. Л. П. Коврига, Т. В. Ковальова, В. Д. Пономаренко / За ред. Доктора Українська афористика. – К.: Просвіта, 2001. – 320 с.
17. Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики XX ст. – Книга 3. – К.: Рось, 1994. – 688 с.
18. Українські народні казки: Для мол. та серед. шк. віку / [упоряд., передм. та адаптація текстів Л. Ф. Дунаєвської]. – К.: Веселка, 1992. – 415 с.
19. Українські поети-романтики: Поет. твори / [упоряд. і приміт. М. Л. Гончарука / вступ. ст. М. Т. Яценка; Ред. тому М. Т. Яценко]. – К.: Наук. думка, 1987. – 592 с.
20. Хвильовий М. Твори: [у 2 т.]. – К.: Дніпро, 1990. Т. 1: Поезія. Оповідання. Новели. Повісті / [упоряд. М. Г. Жулинського, П. І. Майданченка / передм. М. Г. Жулинського]. – 650 с.
21. Чубинський П. Мудрість віків: українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського: [у 2 кн.]. / [С. К. Горкавий, Ю. О. Іванченко (упоряд.)]. – К.: Мистецтво, 1995. – Кн 1. – 224 с. – Кн. 2. – 224 с.
22. Яковлева А. М. Сучасний тлумачний словник української мови / А. М. Яковлева, Т. М. Афонская. – Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2009. – 672 с.

УДК 811.111:81'373.611

Чирвоний О. С.

СОЦІАЛЬНА МЕРЕЖА «TWITTER» ЯК ФАКТОР ПОПОВНЕННЯ АНГЛОМОВНОГО КОМП'ЮТЕРНОГО ЛЕКСИКОНО

В статті речь ідед о влиянии социальной сети «Twitter» на пополнение словарного состава англоязычного компьютерного лексикона, а также об основных способах и механизмах образования «Твиттер-маркированных» единиц. Автор делает вывод о превращении данной социальной сети в базу для образования дериватов в области современных информационных технологий.

Ключевые слова: социальная сеть, словообразование, словосложение, телескопия, аналогия.

У статті мова йде про вплив соціальної мережі «Twitter» на поповнення словникового складу англomовного комп'ютерного лексикону, а також про основні способи і механізми утворення «Твітер-маркованих» одиниць. Автор робить висновок про перетворення даної соціальної мережі на базу для утворення дериватів в області сучасних інформаційних технологій.

Ключові слова: соціальна мережа, словотворення, словоскладання, телескопія, аналогія.

The article deals with the role of Twitter social network in the process of enrichment of computer lexis, as well as with the main means and mechanisms of «Twitter-related» words creation. The author makes a conclusion that Twitter has effectively become a breeding ground for creation of new IT-related words.

Key words: social network, word-formation, composition, blending, analogy.

Поповнення словникового складу англійської мови в перші роки двадцять першого сторіччя здійснювалося майже винятково за рахунок власних мовних ресурсів шляхом лексичної й семантичної деривації. «Кібернеологізми» наповнили англійську мову в 90-ті роки, і це відбулося у зв'язку з тою роллю, яку стала відігравати світова інформаційна мережа Інтернет [2, с. 156].

Інтернет створив сприятливі умови для електронної комунікації й ведення бізнесу, у цій сфері спостерігаються сотні лексичних інновацій, що виникли тільки за останні кілька років. Ці інновації складають своєрідний комп'ютерний лексикон. Певні одиниці цього лексикону перетворюються на «центри», навколо яких «вибудовуються» численні елементи словотворчих, фразеологічних, лексико-семантичних парадигм, пов'язаних з новітніми технологіями.

За нашими спостереженнями, соціальна мережа «Twitter» є одним з таких «центрів», який сприяв появі десятків нових одиниць комп'ютерного лексикону за останні два роки. Саме тому об'єктом нашого дослідження є лексико-семантична підсистема англomовного комп'ютерного лексикону, а його предметом виступає соціальна мережа «Twitter» як фактор поповнення комп'ютерного лексикону сучасної англійської мови.

Метою даної статті є розгляд соціальної мережі «Twitter» як чиннику поповнення комп'ютерного лексикону сучасної англійської мови. Здійснення цієї мети потребує виконання наступних завдань:

1. Проаналізувати умови перетворення соціальної мережі «Twitter» на фактор поповнення комп'ютерного лексикону сучасної англійської мови;

2. Дослідити продуктивність одиниць англomовного комп'ютерного лексикону, створених за допомогою соціальної мережі «Twitter».

Слід зазначити, що як відчизняні, так і зарубіжні дослідники ще приділяють порівняно небагато уваги вивченню тих одиниць, що з'явилися в англійській мові в останні роки завдяки соціальній мережі «Twitter». Чи не єдиним прикладом є книга Пола Макфедріса (Paul McFedries) «Twitter Tips, Tricks and Tweets», друге видання якої вийшло 1 червня 2010 року [10].

З тим, щоб мати можливість проаналізувати причини перетворення мережі «Твітер» на джерело поповнення англomовного комп'ютерного лексикону, слід згадати умови створення і етапи розвитку цієї мережі, а також причини її широкого розповсюдження.

Мережа «Twitter» (від *tweet* – «щебетати», «базикати») є інтернет-сайтом, який представляє собою систему мікроблогів, що дозволяє користувачам відправляти короткі текстові замітки (до 140 символів), використовуючи веб-інтерфейс, SMS, та інші засоби. Повідомлення в «Твітері» одразу відображаються на сторінці користувача, і миттєво можуть бути доставлені іншим користувачам, які підписані на їх одержання.

Серед причин популярності «Твітера» слід назвати простоту інтерфейсу, який складається із строки, куди можна вписати власний стан та списку аналогічних повідомлень від друзів, легкість використання, що не потребує ніяких зусиль користувачів, а також загальну популярність в останні роки соціальних мереж, однією з яких і є «Твітер». Пол Макфедріс наводить ще одну імовірну причину: багатозначність фрази «What's happening?», на яку відповідає користувач, заповнюючи строку повідомлення. Він зазначає: «це відкриває цілий світ нових питань: що ви читаете? Яка велика думка тільки-но прийшла вам в голову? Про що ви хвилюєтесь? Яку цікаву людину ви тільки-но побачили чи почули? Яку цікаву інформацію ви знайшли в Інтернеті? Яким чудовим відео ви б хотіли поділитися?» [9].

Цілком природно, що шалена популярність «Твітера», яку він здобув за лічені роки, призвела до появи десятків нових слів, пов'язаних з цією соціальною мережею, особливостями спілкуванні в ній, видам дій, що можна в ній виконувати, характеристиками користувачів, що в ній зустрічаються, і т. ін.

Кількість нових слів, що з'явилася в комп'ютерному лексиконі завдяки соціальній мережі «Twitter», не піддається точному підрахунку. Сайт Twitter Dictionary надає 107 слів та словосполучень, пов'язаних з «Твітером», але в ньому очевидно присутні одиниці, що існували в комп'ютерному лексиконі і до появи цієї мережі. Аналогічна ситуація спостерігається на сайтах *twittonary.com* та *twittords.com* – вони часто-густо наводять одиниці, що пов'язані з системами миттєвого спілкування (IM), які існували задовго до появи «Твітера». У зв'язку з цим, в нашій роботі ми розглядали тільки одиниці, які мають в своїй будові елемент «*twitter*» чи «*tweet*». Також ми намагалися досліджувати тільки ті одиниці, пов'язані з мережею «Twitter», які очевидно не є оказіональними, тому аналізу підлягали тільки ті одиниці, що згадувалися в аутентичних англomовних текстах не менш ніж 3 рази.

Як демонструє наше дослідження, основними способами словотворення «Твітер-маркованих» одиниць є словоскладання, афіксація і телескопія, а головним механізмом словотворення виступає лексична аналогія.

На думку вчених, словоскладання є головним напрямком поповнення мови, бо саме в цій галузі особливо наочно проявляються закони розвитку мови [4, с. 4-7]. Провідну роль словоскладання у формуванні комп'ютерного лексикону англійської мови ми пов'язуємо зі швидким зростанням складних понять у різних галузях суспільного життя в останні десятиліття. Лексичні одиниці, утворені з двох або більше основ, виступають зручним засобом передачі складних понять у стислій формі. Дослідники здебільшого пов'язують це з прагненням до економії мовних зусиль, яке є універсальним явищем і простежується в багатьох мовах, а також з семантичною ємністю композитів [3, с. 20; 5, с. 3].

За структурою компонентів складні одиниці комп'ютерного лексикону поділяються на такі типи:

- 1) складні слова, утворені з простих основ (*twittermaps*, *twitter-stream*);
- 2) складно-похідні слова (*tweet-dropping*);
- 3) лексикалізовані синтаксичні утворення (*drive-by-tweet*).

Серед «Твітер-маркованих» одиниць зустрічаються і лексикалізовані синтаксичні структури, переважно створені за допомогою схеми V + Adv (наприклад, *tweetin* «зустріч онлайн людей, що користуються послугами соціальної мережі Twitter» чи *tweetup* «зустріч в «реальному світі» людей, що користуються послугами соціальної мережі Twitter»): *This café is virtual, but the people are real and they do meet up often – at work, at parties, at Tweetups (offline group meets of Tweople, as Twitter users are called).* – Rajesh Lalwani, «Micro-blogging, anyone?» *Hindustan Times*, May 7, 2008

Дослідження лексичного корпусу одиниць сфери новітніх технологій показало, що афіксація, представлена суфіксацією і префіксацією, також є продуктивним способом словотвору. Кількість суфіксів, що беруть участь у «будуванні» нової комп'ютерної лексики, обмежена порівняно з інвентарем суфіксів, яким представлена суфіксальна система літературної англійської мови, яка налічує, за підрахунками різних дослідників, від 80 до 100 суфіксів [8]. Це пояснюється, на наш погляд, загальною тенденцією до мовної економії та мінімізації кількості лексичних словотворчих засобів.

Аналіз нових суфіксальних одиниць дає можливість виділити основні суфікси, за допомогою яких з'являються нові одиниці, пов'язані з мережею «Twitter» – це такі суфікси, як **-er** (*twitterer*, *tweeter* «користувач мережі Twitter»), **-ing** (*tweeting* «спілкування за допомогою мережі Twitter»), **-less** (*tweetless* «такий, що утримується від відвідування мережі Twitter»), **-ness** (*twitterness* «внесок конкретного користувача в «твітосферу»»). Продуктивними префіксами виявилися **mis-** (*mistweet* «передати повідомлення в «Твітері», про яке користувач потім шкодує») та **re-** (*retweet* «копіювати та розмістити у себе повідомлення іншого користувача мережі Twitter»): *Twitter is releasing a limited-trial «retweet» button that allows users to forward tweets to their followers more easily.* – «Twitter unveils *retweet* capability», *Information Today*, Jan 1, 2010.

Телескопія або словозлиття виступає, за нашими спостереженнями, найбільш продуктивним способом творення «Твітер-маркованих» одиниць. Як зазначають вчені, «телескопія знаходиться на межі словоскладання і скорочення і поєднує риси обох цих явищ» [7, р. 236]. Однак, слід зауважити, що внаслідок телескопії відбувається не механічне скорочення вихідних слів, а семантично мотивоване їх стягнення. На нашу думку, значну роль у процесі створення телескопічних слів відіграє не тільки потреба позначити нові поняття, а й бажанням надати

мовленню емоційної забарвленості. Отже, утворення контамінаційних одиниць є також проявом тенденції до емоційності, урізноманітнення мови, збагачення її стилістичних можливостей.

Утворення англомовних «Твітер-маркованих» телескопічних слів відбувається за одним з двох формальних типів:

1) Сполучення одного цілого слова з фрагментом іншого, в результаті чого утворюються «часткові» телескопізми за такими моделями:

a) $ab + cd \rightarrow abd$ (сполучення цілого першого слова з кінцевим фрагментом другого слова – **twitterati** (twitter + glitterati) відомі люди, що користуються послугами соціальної мережі Twitter, складають її еліту та мають тисячі підписників; **twittermob** (twitter + flashmob) флешмоб, інформацію про який люди отримали через соціальну мережу Twitter); **neweeter** (new + tweeter) новачок в мережі Twitter; **tweeterbox** (tweeter + chatterbox) користувач мережі Twitter, що публікує занадто багато повідомлень; **Twitterverse** (twitter + Universe) сукупність користувачів сервісу Twitter).

b) $ab + cd \rightarrow acd$ (сполучення початкового фрагмента першого слова з цілим другим словом – **reporttwitters** (reporter + twitter) репортери, що публікують додатки до своїх статей через соціальну мережу Twitter; **politweeter** (political + tweeter) користувач мережі «Twitter», що має відношення до політики). Варто відзначити, однак, що, за спостереженнями дослідників, ці моделі в загальноновживаній англійській мові є малопродуктивними та зустрічаються достатньо рідко [1, с. 4].

2) Сполучення фрагмента одного слова з фрагментом іншого базового слова; такі злиття мають назву «повних» телескопізмів. Вони утворюються за моделлю $ab + cd \rightarrow ad$ (сполучення початкового фрагмента першого слова з кінцевим фрагментом другого слова – **tweepish** (tweet + sheepish) відчуття сорому від своїх записів в соціальній мережі Twitter; **Tweople** (tweeple) (twitter + people) люди, що користуються послугами соціальної мережі Twitter; **Twitosphere** (twitter + blogosphere) сукупність користувачів сервісу Twitter); **dweet** (drunk + tweet) повідомлення в твіттері, зроблене під впливом сп'яніння). Використання моделі $ab + cd = ac$ серед «Твітер-маркованих» одиниць комп'ютерного лексикону зафіксовано не було.

Зрідка трапляються випадки переміщення одного слова або його частини всередину іншого слова $ab + cd \rightarrow a(c)b$, наприклад, **attwaction** (attraction + twitter) – «симпатія до іншого користувача мережі Twitter»: *«attwaction: Slang term used to describe an attraction between two users» – Webopedia.com*. Сполучення двох цілих слів, які репрезентують явище міжслівного накладення (гаплогії) за схемою $ab + cd = ab/cd$ серед «Твітер-маркованих» телескопічних одиниць не спостерігається.

Дієвим механізмом утворення нових формантів є лексична аналогія, коли нова мовна одиниця створюється не стільки за певною моделлю, скільки за зразком певного слова чи словосполучення. Незважаючи на те, що деякі дослідники вважають мовні одиниці, створені за допомогою лексико-семантичної аналогії «неосновними», або «неконститутивними» [6, с. 180], в останні роки спостерігається стрімкий зріст активності аналогії як способу створення нових одиниць. Ми пов'язуємо це із простотою цього способу, оскільки одиниці, утворені за аналогією, виступають зручним та легко зрозумілим засобом передачі складних понять у стислій формі. Наприклад, одиниця **twitosphere** була побудована за аналогією до слова «blogosphere» (світова сукупність блогів, онлайн-щоденників та їх авторів). Відповідно, одиниця «**twitosphere**» означає «сукупність користувачів сервісу «Twitter»»: *Her own list of followers shot way up when O'Brien recently plucked her from the twitosphere because he felt bad about not following anyone as he madly tweets away his contractual obligation to stay off television for a few months. – Leanne Italie, Do famous and tweet-happy care about following?AP Online, Mar 19, 2010.*

Іншим прикладом можна вважати вже згадуване слово **tweetup**, яке, очевидно, з'явилося за аналогією до одиниці «meet-up» (випадкова чи запланована зустріч), слово **tweethearts** («прихильники певної знаменитості в мережі «Твітер»»), яке з'явилося за зразком одиниці «sweethearts», а також одиницю **tweetback** «перелік посилань інших користувачів на певний «твіт» (повідомлення в мережі «Твітер»)), яке було створене за зразком термінів «pingback», «trackback» чи «linkback» (перелік посилань на певне повідомлення в Інтернеті): *Tweetbacks are like trackbacks- every time someone mentions your blog on Twitter, you can pull in those mentions and print them out on your blog. – Zach Holman, Boastful, a new tweetback library for your blog, Feb 13, 2010.*

Таким чином, поява та широке розповсюдження соціальної мережі «Twitter» сприяла появі щонайменше кількох десятків нових слів, які поповнили словниковий склад сучасної англійської мови в сфері новітніх технологій. Вважаємо перспективним подальше вивчення особливостей функціонування «Твітер-маркованих» одиниць в комп'ютерному лексиконі з метою встановлення найбільш розповсюджених моделей, за якими створюються нові одиниці такого типу.

Джерела та література

1. Алымова Т. В. Модели образования телескопизмов (на материале английского языка) // Матеріали VIII Всеукраїнської наукової конференції [«Каразинські читання: Людина. Мова. Комунікація»], (Харків, 24 квіт. 2009 р.) / Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2009. – С. 3-4.
2. Зацний Ю. А. Поповнення словникового складу англійської мови на початку XXI століття (соціально-політичний аспект) / Зацний Ю. А. – Запоріжжя: ЗГУ, 2002. – 194 с.
3. Зацний Ю. А. Розвиток словникового складу сучасної англійської мови в 80-ті – 90-ті роки XX століття: Дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.04 / Зацний Юрій Антонович. – К., 1999. – 409 с.
4. Омельченко Л. Ф. Продуктивные типы сложных слов в современном английском языке: На материале прилагательных и глаголов / Омельченко Л. Ф. – К.: Вища школа, 1981. – 143 с.
5. Помірко Р. С. Граматична система і типологія мовних змін / Р. С. Помірко // Іноземні мови. Вісник Львівського університету. – Львів, 2001. – Вип. 9. – С. 3-10.
6. Солнцев В. М. Язык как системно-структурное образование / Солнцев В.М. – М.: Недра, 1977. – 341 с.
7. Bauer L. English Word-Formation / L. Bauer. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983. – 296 p.
8. Cannon G. Historical Changes and English Word-Formation: Recent Vocabulary / G. Cannon. – New York: Lang, 1987. – 340 p.
9. McFedries P. Paul McFedries' Tech Tonic. Twitter Tips, Tricks and Tweets [Електронний ресурс] / P. McFedries. – Режим доступу до статті: <http://mcfedries.com/cs/content/TwitterTTT.aspx>.
10. McFedries P. Twitter Tips, Tricks and Tweets / P. McFedries. – John Wiley and Sons, 2009. – 272 p.

КАТЕГОРІЯ ТЕМПОРАЛЬНОСТІ У СИНТАКСИЧНІЙ СТРУКТУРІ ВІЙСЬКОВИХ ТЕКСТІВ

Стаття посвячена проблемі формування специфічних проявлень категорії темпоральності, характерних для синтаксическої структури військових текстів у професійній сфері офіційної українськомовної комунікації. Категоріальні ознаки темпоральності військових текстів, які формуються під впливом специфічних умов військової вербальної комунікації, визначаються шляхом комплексного аналізу структурно-граматичної організації цих текстів, підпорядкованої сфері їх функціонування.

Ключевые слова: темпоральность, категориальные признаки, синтаксическая структура, военный текст.

Стаття присвячена проблемі формування специфічних проявів категорії темпоральності, характерних для синтаксичної структури військових текстів у сфері офіційної українськомовної комунікації. Категоріальні ознаки темпоральності військових текстів, які формуються під впливом специфічних умов військової вербальної комунікації, визначаються шляхом комплексного аналізу структурно-граматичної організації цих текстів, підпорядкованої сфері їх функціонування.

Ключові слова: темпоральність, категорійні ознаки, синтаксична структура, військовий текст.

The Sources of forming of the categorical signs темпоральності of the syntactic structure of the military texts as texts specific characteristics in the professional official Ukraine communication in this paper was study. They was significant as a result of the analysis by structure-grammatical organisation of the military text units in the text of the official military intercourse is discovering depending of the context environment and influential specific factors of the sphere text's function.

Key words: categorical signs, syntactic structure, military text.

Процеси формування і функціонування структурно-синтаксичних різновидів офіційно-ділових текстів у професійній комунікативній сфері, детерміновані закономірностями національної мови, зазнають могутнього впливу і з боку специфічних імпульсів професійної комунікативної діяльності, якими коректується розвиток своєрідних категорійних характеристик текстової структури. З цієї точки зору, положення про те, що синтаксис як найстабільніший пласт граматичної ієрархії, є організуючим центром багаторівневої будови тексту, дозволяє охарактеризувати на матеріалі досліджуваних текстів ті синтаксичні категорії і засоби, які відіграють конститутивну роль у структурі офіційно-ділових військових текстів [8, с. 93].

У наукових працях **Б. Ю. Городецького, В. В. Раскіна, А. П. Загнітка** професійний текст постає вичерпною реалізацією лінгвотекстових категорій, на тій підставі, що в його структурі наявні і спільні категорійні ознаки тексту як моделі, і специфічні ознаки, сформовані у функціональній мовній підсистемі професійної сфери як відповідний прагматичним цілям комплекс спеціалізованих засобів і форм фахового мовленнєвого спілкування [6, 7]. Разом з тим до цього часу у лінгвістичній літературі не пропонувалось адекватної кваліфікації категорій, провідних для синтаксичної структури офіційно-ділових професійних текстів, у співвідношенні з виражальними можливостями синтаксичних засобів, використаних для їх актуалізації.

Актуальність теми обумовлена необхідністю комплексного лінгвістичного дослідження взаємодії текстових категорій модальності, темпоральності, персональності у синтаксичній структурі українських офіційно-ділових військових текстів, орієнтованих на стереотипні ситуації професійної комунікативної діяльності. У світлі цієї взаємодії виразноється функціональний і комунікативний потенціал синтаксичних одиниць, що складають військовий текст. **Мета** дослідження полягає у з'ясуванні часової віднесеності зовнішньо-синтаксичного структурного плану лінгвотекстових одиниць вербальної комунікації у професійній військовій сфері. **Матеріалом** для аналізу слугують тексти чинних Статутів внутрішньої служби Збройних Сил України, гарнізонної і вартової служб Збройних Сил України, стройового Статуту Збройних Сил України, інструкцій, порадишників, тексти несекретних документів з архівів військових частин Збройних Сил України.

Дані нашого дослідження переконливо свідчать, що провідні конститутивні параметри синтаксичної структури офіційно-ділових військових текстів походять з категорійного комплексу модальності, темпоральності і персональності. Ці категорії дають відповідне уявлення, по-перше, про необхідність того, що є змістом тексту з точки зору адресанта-мовця; по-друге, про співвіднесеність події, з приводу якої відбувається мовленнєвий акт, з комунікативною ситуацією по лінії часу, з реальним моментом мовлення; по-третє, про розстановку учасників реального акту комунікації та їх взаємну співвіднесеність із предметом мовлення (хто, кому і що наказує). Взаємодія категорій модальності, темпоральності і персональності, формуючи предикативність кожної цілісної текстової одиниці як основу віднесеності її синтаксичної структури до позамовних реалій військової сфери, водночас відображає об'єктивну позицію суб'єкта волевиявлення у дійсній комунікативній ситуації. Цей категорійний комплекс тлумачиться у плані зовнішньо-синтаксичного формально фіксованого знакового стосунку текстової структури до позначуваного нею фрагменту реальності [3, с. 118-119]. Синтаксична категорія темпоральності у складі цього комплексу відображає часове співвідношення позначуваного лінгвотекстовою одиницею конкретного явища, події чи абстрактного положення зі спеціальним вихідним часом, або моментом мовлення. Вихідний момент, від якого здійснюється відлік часу з метою конкретизації часової віднесеності тексту, тотожний моменту формування або мовленнєвої актуалізації тексту, і за своєю природою є фактом позамовного плану.

Часову віднесеність різних типів синтаксичної архітекτονіки офіційно-ділових військових текстів, дозволяє встановити членування загального обсягу текстової видо-часової інформації, куди входять значення граматичного часу, прагматичного часу та часу референції, основаного, звичайно, на видових значеннях дієслівних предикатів [4, с. 57-58]. Причому значення прагматичного і граматичного часу складають системну відзнаку текстової одиниці як одиниці, що несе ознаки цілого.

Специфічне виявлення категорії темпоральності у синтаксичній структурі залучених до аналізу офіційно-ділових військових текстів характеризується тим, що часова віднесеність усіх дій і станів, позначених текстовими одиницями різних структурних типів офіційно-ділових військових текстів, закріплена тільки за площиною синтаксичного актуального теперішнього часу. Це пояснюється тим, що офіційно-ділові військові тексти імітують реальні фрагменти комунікації у сфері постійного управління боеготовністю до відбиття зовнішніх загроз, отже, категорійні ознаки цих текстів відтворюють реальну безперервну послідовність професійних дій, які відбуваються або відбудуться (повинні відбутися) у військовому корпоративному просторі найближчим часом.

Виходячи з того, що ідея часу нерозривно пов'язана з поняттям руху, розгортання, розвитку, дієслово як носій динамічної ознаки найповніше передає у військових текстах часові величини. Саме категорія часу визначає частини мови специфіку дієслова, тому, традиційно, основними засобами вираження категорії темпоральності у структурі текстів вважають комплекс морфологічних форм часу дієслова, які складають його часову парадигму, – суфіксів і закінчень [3, с. 137-140]. Наприклад: *«Дунає команда командира рою – «Приготуйся до атаки!»». Ось командир рою вибігає наперед і подає другу команду: «В атаку, вперед – за мною!» Бігці рою швидко схоплюються і з вигуком «Вперед!» – ідуть швидким кроком за своїм командиром»* [2, с. 40-41].

Пари однорідних присудків («*зупиняються чи... займають*», «*вибігає... і подає команду*», «*схоплюються і... ідуть*») передають паралельні, нерозчленовані у часі дії. Однофункціональні компоненти кожної пари утворюють замкнуті ряди і характеризуються ідентичністю синтаксичної позиції (після підмета), однотипністю граматичного вираження: усі дієслівні присудки вжито в особових формах активного стану, недоконаного виду, третьої особи, узгоджених із граматичним значенням числа підметів («*чотири*», «*бійці*», «*командир роти*»). Розкладаючи одне родове поняття на ряд видових, однорідні присудки сприяють конкретизації і поступовості викладу, і, тим самим, виводять на перший план речення логічну залежність синтаксично рівноправних членів одного ряду. Формально однакові часово-видові характеристики простих дієслівних присудків привносять у контекст відчуття наближеної перспективи простору і часу. Ніби розміщені в пряму лінію, вони позначають дії, які змінюють одна одну, прямуючи до однієї мети. Таким чином реалізуються функціональні можливості однорідних дієслівних присудків у складі синтаксичної структури текстових одиниць передавати енергію руху, одночасно відтворювати і тривалість процесу, і моментальність дії. Тому за цими засобами закріплюється особлива стилістична функція динамізації, інтенсифікації подій в офіційно-діловому професійному тексті.

Але при встановленні категорійних ознак темпоральності, характерних для зовнішньо-синтаксичного структурного плану офіційно-ділових військових текстів, морфологічні показники граматичного часу відступають на периферію у зв'язку з різними виражальними можливостями текстових одиниць військової вербальної комунікації. Предикативну основу синтаксичних конструкцій, призначених до реалізації імперативних значень спонукальної модальності, утворюють компоненти з різними граматичними характеристиками: дієслова у формах наказового способу, наприклад: «*Пам'ятай це, товаришу: знання, як діяти на війні, треба добувати досвідом мирного часу!*» [1, с. 20]; «*Слухайте всі!*» [9, с. 386]; дієслова дійсного способу теперішнього часу в особових формах недоконаного, рідше – доконаного, виду, транспонованих для передачі значень наказового способу: «*Для того спеціально призначається військова частина і обоз, які ще з ночі посідають певне місце по дорозі в напрямі на с. Луньки*» [5, с. 25]; інфінітивні форми: «*...четвертому та п'ятому роям атакувати ворожу групу, що окопалася коло чазарників. Вогонь перед атакою слід змінити якнайбільше, щоб полегшити наш напад на ворога*» [2, с. 40]; синтаксично уподібнені до дієслова одиниці інших мовних класів при транспонуванні їх у синтаксичні позиції предикатів, зумовленому ситуативною і контекстуальною необхідністю чи й незалежно від контексту, навіть і без участі дієслівних форм: «*Кавалерія з неба!*» [5, с. 13].

Для кожного структурно-синтаксичного різновиду офіційно-ділових військових текстів характерні свої специфічні засоби віднесення позначених текстовими одиницями дій у часову площину синтаксичного актуального теперішнього часу. Ці засоби, неоднорідні як за функціональним призначенням, так і за формальним вираженням, крім основного значення абсолютного синтаксичного теперішнього часу, формують багатогранні додаткові характеристики виконання, тривання в часі дій, спрямованих на вербальне управління військовими силами.

Реальні умови військової вербальної комунікації вимагають коротких часових меж комунікативних дій, які охоплюють час, відведений адресанту на мовленнєву актуалізацію власне спонукування, втіленого у текстові форми; час, відведений на обов'язкову реакцію адресата (у вербальній або невербальній формі); і мінімальний часовий проміжок між цими етапами. Тому комунікативні ситуації, пов'язані із адресацією категоричного спонукування, у часовому плані становлять цілісний період, що починається, розгортається і триває протягом мовленнєвого акту у площині теперішнього часу.

Обмежування цього періоду коротким внутрішнім часом мовленнєвих актів дозволяє говорити про умовну одночасність розгортання згаданих дій у часовому зрізі актуального теперішнього часу. Мається на увазі, що часовий інтервал часу референції включається у часовий інтервал події як одна з його складових частин, і охоплює час мовлення, отже, збіг у часі референції з одним із часових інтервалів події приводить до висновку про умовну одночасність часу референції з часом події. Таким чином, відображуваний у змісті військового тексту фрагмент дійсності завжди умовно збігається з моментом актуалізації тексту, і роль титульного часового значення у синтаксичній структурі офіційно-ділових військових текстів відводиться прагматичному значенню теперішнього часу. Теперішній час офіційно-ділових військових текстів ідентичний із часом висловлювання (або часом самого мовлення), що забезпечує «ілюзію» реальності текстового континууму – найбільш загальної текстової категорії, призначеної до відтворення неперервності, послідовності і членованості інформації у форматі тексту відповідно до задуму адресанта [10, с. 223].

Той факт, що між подіями, чи станами, зафіксованими у текстових одиницях, і реальним моментом творення тексту, може мати місце певний часовий зсув, не відіграє істотної ролі, оскільки усі ситуації текстотворення пов'язані з негайною реалізацією імперативного спонукування у військовій сфері, яка відбувається у присутності і адресата, і адресанта спонукування. Можливі за таких умов імпліцитні відтінки значень минулого і майбутнього граматичних часів нейтралізуються, отже, і формально не розрізняються, у складі загального для текстової одиниці абсолютного значення теперішнього часу.

При співвіднесенні із моментом мовлення дій, які реально лише повинні відбутись (чи почали відбуватись), інтерпретація текстових дій або станів, позначених дієслівними предикатами, корелює із значенням теперішнього прагматичного часу, що знаходить вираження у відповідних морфологічних показниках граматичного теперішнього часу, притаманних дієслову як природному носію категорійних ознак темпоральності. Значення минулого часу спостерігаються у структурі офіційно-ділових військових текстів лише у двох випадках:

а) у структурі навчально-інструктивних текстів, де дієслівні предикати минулого часу як синтаксичні центри сусідніх текстових одиниць або частин складної синтаксичної конструкції вживаються для увиразнення способу дії, що повинна відбутись найближчим часом (чи почала відбуватись), і для негайного виконання якої у заданих обставинах інструктують адресата: «*Сотні й чоти на подану команду збігають з дороги праворуч та ліворуч за задолазів встановленим порядком. Затріщили кулемети, згудуть мотори. Є поранені, але їх небагато; наші колони своєчасно вжили запобіжних заходів. Ворогові також цей напад безкарно не минує: влучним вогнем наші кулеметники збили одного ворожого літака, решта поспішили відлетіти. Напад скінчився. Чоти та сотні знову виладнались на дорозі і посуваяться далі. Поранених підібрали санітарні бідки. Командири сотень та батальйонів зірко дивляться вперед, вибирають для просування найскритіші місця підступів і ведуть свої сотні та батальйони зазначеними напрямками*» [2, с. 24-25];

б) у структурі текстів зі спеціальною урочистою настановою, які стосуються екскурсу в історію створення військового формування або його славетного бойового шляху, і містять часові конкретизатори. Наприклад: «*Формування частини розпочалося 22 листопада 1968 року в м. Гайсині Вінницької області. Батальйон сформувалася із особового складу, який прибув із частин зв'язку Центрального підпорядкування МО СРСР і Прикарпатського військового округу. 1 лютого 1969 року закінчилось формування батальйону... За роки існування частина брала участь у багатьох навчаннях, які проводились під керівництвом МО, Начальника генерального штабу, Начальника зв'язку Збройних Сил СРСР...*» (Наказ командира військової частини NN /.. від 30.01.2007 р.; з архіву військової частини NN /..).

Формально різнопланові обставини часу, вживані у синтаксичній структурі офіційно-ділових військових текстів, можна поділити на два основні семантико-синтаксичні різновиди, яким властиві спільні відтінки хронологізації дії:

а) обставини, що мають загальне значення моменту, датування дії безвідносно до інших дій чи станів або у зв'язку з ними, тобто, вказують на конкретний час дій, про які йдеться у тексті. Обставинні компоненти для позначення конкретного часу (дати) або місця виражаються у структурі текстових одиниць прислівниками, прийменниково-іменниковими конструкціями, сполученнями прийменника з числівниками, і вживаються тільки зі спеціальною функціонально-стилістичною метою, викликаною професійною необхідністю. Наприклад: *«Не минає двох-трьох хвилин після тривожного сигналу, як ворожі літаки вже майже над нами»*; *«До початку атаки танки розташовуються позаду піхоти, сховано від ворожих очей, за гаєм, в перебалочку тощо»* [2, с. 24, 48]; *«Під час світової війни 1914-1918 р. і ми, і наші вороги вийшли на війну з військом, що вміло битися тільки розстрільною (розстрільна – це таке розташування в бою, коли бійці перебувають поруч на одній лінії, на інтервалі 2-3 кроки)»* [1, с. 5];

б) обставини, що мають загальне значення хронологічних меж тривання дії чи стану, тобто, вказують на час, протягом якого відбувається чи відбудеться дія (стан). Ці обставини часу кваліфікуються як синтаксичні компоненти з темпорально-квантитативним значенням кількості тривання дії чи стану, або ж із значенням вказівки на вихідний і кінцевий моменти виникнення чи завершення дії, стану, процесу. Для їх вираження у структурі текстових одиниць використовуються непрямі відмінки іменника (знахідний або орудний) і прийменниково-іменникові конструкції: *«Бойовий та чисельний склад особового складу та техніки в/ч АО..., задіяних на польовий вихід з 12.03.07 по 21.03.07 становить»* (Телеграма з архіву військової частини NN /.).

У науковій літературі лінгвістичне явище сталої часової віднесеності текстових дій, станів, процесів до значень синтаксичного теперішнього часу називають ефектом «присутності відсутнього» [11, с. 79-80]. Обґрунтовують згадане явище таким чином: звернення дії, до якої адресант спонукає адресата, можливе за умови максимального єднання відповідного професійного колективу, коли його члени, понад природне відокремлення, реагують як одне тіло, як єдина особистість на потреби фахової комунікативної ситуації. Цей феномен синтаксичної структури офіційно-ділових текстів, крім сфери військової комунікації, може зустрічатися у тих сферах, де фахова спільнота відзначається злиттям множини осіб у монолітний колектив, що реагує на директивні тексти виконанням необхідних волюнтаристичних дій як одна особа.

Часто, або майже завжди, заміна об'єктивного часу дії, яка повинна відбутись або частково відбулась, синтаксичним теперішнім часом, дає змогу поєднати у структурно-синтаксичній основі тексту і подію, пов'язану з конкретною ситуацією спонукання, і, головне, спільну (собо́рну) реакцію адресата на цю подію). Стала закріпленість за синтаксичною структурою офіційно-ділових військових текстів показників часової віднесеності до теперішнього часу сприяє подоланню (трансценденції) індивідуалізму, тобто, встановленню особливої єдності членів фахового військового колективу, тільки цьому колективу властиві.

Джерела та література

1. Аковський А. Оглядаї, чагарники та ліси / А. Аковський: Дії розвідача в складі дозору під час походу (з 9 малюнками); Видання друге. – Харків: ДВОУ «На варті», 1932. – 20 с. (Бібліотека масової військово-технічної літератури).
2. Бежанов С. Як ведеться наступ / С. Бежанов. – Харків-Київ: Державне видавництво України, 1930. – 56 с. (Бібліотека молодшого командира).
3. Білодід І. К. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / За загальною редакцією акад. АН УРСР І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1972. – Т. 3. – 515 с. (Редакція мовознавчої літератури та словників).
4. Бондарко А. В. Темпоральність / А. В. Бондарко / Теорія функціональної граматики. Темпоральність. Модальність. – М.: Наука, 1990. – С. 5-109.
5. Варіч С. Маскування / С. Варіч; В тексті 65 малюнків. – Харків: ДВОУ «На варті», 1931. – 121 с. (Військова бібліотека).
6. Городецкий Б. Ю. Методы семантического исследования ограниченного подязыка / Б. Ю. Городецкий, В. В. Раскин. – М., СССР: Издательство Московского государственного университета, 1971. – 78 с.
7. Загнітко А. П. Лінгвістика тексту: Теорія і практикум: науково-навч. посібник / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк: Тов. «Юго-Восток», Лтд», 2007. – 313 с. – (Донецький нац. ун-т. – Вид. 2, доп. і переробл.).
8. Синтаксична будова української мови: [зб. наук. праць Академії Наук Української РСР] – К.: Наукова думка, 1968. – 203 с.
9. Статут Збройних Сил України. – К.: Атіка, 2006. – 432 с.
10. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава: Довкілля-К., 2006. – 716 с.
11. Шмеман А. Литургия и жизнь / Александр Шмеман, протопресвитер: Христианское образование через литургический опыт. – М.: Паломник, 2009. – 160 с. (Рекомендовано к печати Отделом религиозного образования и катехизации Московского Патриархата).

УДК 821.111.367:81'22+82-1

Чугу С. Д.

ЛІНГВІСТИЧНІ ЗАСОБИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ХУДОЖНЬОГО СВІТУ В РОМАНАХ М. ЛЕВИЦЬКОЇ

Особенности лингвистической репрезентации концептосферы романов М. Левицкой изучаются с использованием комплексного подхода к определению когнитивно-дискурсивных характеристик лингвистических средств, которые рассматриваются как средства объективизации концептуального содержания. Система лингвистических средств отображает авторское видение мира писательницы, которое осуществляется через реализацию в пространстве текста содержательной составляющей.

Ключевые слова: концепт, концептосфера, национально-языковая картина.

Особливості лінгвістичної репрезентації концептосфери романів М. Левицької вивчаються з застосуванням комплексного підходу до визначення когнітивно-дискурсивних характеристик мовних засобів, які визначаються як засоби об'єктивізації концептуального змісту. Система лінгвістичних засобів відображає авторське світобачення письменниці, яке відбивається в текстовому просторі через реалізацію змістової складової.

Ключові слова: концепт, концептосфера, національно-мовна картина світу.

The peculiarities of the lingual representation of the conceptual sphere of the novels of M. Lewycka are studied within a complex framework of cognitive and discourse characteristics of linguistic devices that are regarded as means of objectivisation of the conceptual content. The system of linguistic means reflects the author's world view through the realization of the content component of the literary text.

Key words: concept, concept sphere, national-language model of the world.

Сучасні лінгвістичні студії орієнтовані на дослідження особливостей використання лінгвістичних засобів і шляхів репрезентації концептуального змісту, який в результаті комунікативної взаємодії мовців знаходить відображення в тексті певного комунікативного призначення (О. С. Кубрякова, Н. Д. Арутюнова, С. А. Жаботинська, О. Г. Почепцов, О. О. Селіванова, М. М. Маковский). Вивчення особливостей реалізації когнітивного, семантичного

та культурного потенціалу мовних одиниць в інформаційному просторі художнього тексту дозволяє визначити структуру його концептосфери, дослідити закономірності функціонування мовних засобів певної семантики, які використовуються для вербалізації повідомлення, та встановити специфіку відображення національного світобачення в текстовій площині.

Мова як семіотична система вербалізації знань виступає одночасно посередником між світом предметів та індивідом, який прагне пізнати оточуючий світ. Мова є також складовою частиною і формою існування культури, саме тому мовні знаки набувають здатності виконувати роль знаків культури і функціонують як засіб репрезентації (або об'єктивації) основних понять культури у мовній картині світу. Мова – складне і багатовимірне суспільне явище невід'єме від суспільства, що є сховищем накопиченого колективного досвіду [1, с. 58]. З огляду на ці властивості мови можна стверджувати, що в мовних одиницях як елементах національної культури знаходиться відображення інформації культурологічного характеру про умови життєдіяльності етнічного колективу, його морально-етичні та естетичні принципи, звичаї, вірування, традиції тощо.

Національна специфіка мовних одиниць полягає в їхній здатності відображати специфічні риси національної культури того чи іншого етносу, його національно-культурну ментальність. Національно-культурний фон обумовлює здатність кожної мови утворювати власну семантичну систему, мовну картину світу, що є суб'єктивним образом об'єктивної реальності, оскільки кожна спільнота по-своєму неповторно відтворює світ. Саме цим пояснюється той факт, що кожна національна мова – це універсальна філософська система, в якій своєрідно представлений світ, людство в цілому [7, 9].

Кожна мова фіксує знання, набуті в результаті когнітивно-пізнавальної діяльності певної мовної спільноти, в національно-специфічний спосіб, що дозволяє відобразити в мові всю сукупність уявлень про явища, традиції, звичаї, історичні та культурно значимі події, спосіб життя колективно-історичної групи. Національна ментальність відображає пройдений суспільством історичний шлях і традиційно розглядається як частина культури соціуму.

Проблеми концептуалізації та категоризації світу безпосередньо пов'язані з питаннями щодо співвідношення мовних систем із концептуальними, мовної картини світу із науковою та буденною. Під концептуалізацією розуміють важливі процеси пізнавальної діяльності людини, що полягають в осмисленні інформації та призводять до утворення концептів, концептуальних структур та концептуальної системи в людській психіці. Завдяки концептуалізації людина виділяє актуальні для неї елементи в процесі сприйняття світу, ділить їх на певні частини та осмислює реальність за допомогою цих частин. Категоризація є когнітивним членуванням реальності, сутність якого полягає в поділї усього онтологічного простору на різноманітні категоріальні області [3, 4, 8].

Дослідження національно-мовної картини світу базується на лінгвокультурологічному та соціолінгвістичному підходах до вивчення концепту. Будь-яка природна мова відображає певний спосіб концептуалізації світу, а концепт є засобом його осмислення та структурування. Визначення концепту як оперативної змістової одиниці пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи і всієї картини світу, відображеної в людській психіці [6, с. 234] вважається класичним. Концепт є одиницею зберігання людського знання та концептуальної системи. Під концептом також розуміють сукупність суб'єктивних уявлень про дійсність, що встановлюється та набуває цінності в мові в контакт з діючими в культурному контексті смислопороджуючими системами втілення, розуміння та інтерпретації цих уявлень. Кожна концептуальна система спирається на певну ієрархію цінностей, які є значимими в даному культурному просторі в певний час. Тож, концепти стають певними маркерами, що визначають моделі поведінки людини, це ментальні сутності, що мають ім'я в мові і відображають культурно-національне уявлення людини про світ, це концентрати культури та досвіду народу [5, с. 87]. Н. Д. Арутюнова використовує термін «концепт» для вираження основних семіотичних понять – знака, образу, символу та світоглядного поняття [1]. Концепт, таким чином, це – пучок культури в свідомості людини; те, у вигляді чого культура входить в ментальний світ людини. За допомогою концепту пересічна людина сама входить в культуру, а в деяких випадках і впливає на неї. Концепт детермінується культурою, більше того існують лінгвістичні когнітивні структури, які беруть безпосередню участь в утворенні мовної картини світу певного етносу. Окремі універсальні концепти можуть отримувати етнічно-релевантне наповнення, віддзеркалювати особливості національного менталітету, набуваючи таким чином певної національної маркованості.

Універсальні концепти, такі як «життя» і «смерть», «добро» і «зло» засновані на філософських та етичних категоріях, утворюють ядро, навколо якого в ієрархічній формі сконцентровані інші шари концептуальної картини світу мовця [10]. Сукупність концептів утворює концептосферу як певний цілісний структурований простір. Концептосфера є системою знань людини про світ, що відображає її пізнавальний досвід на домовному та мовному рівнях. При однаковому наборі універсальних концептів у кожного народу існують особливості, лише йому притаманні взаємозв'язки між цими концептами, що й створює основу для національного світогляду та оцінки світу.

Романи сучасної британської письменниці Марини Левицької є цікавим джерелом дослідження проблеми текстового втілення національно-мовної картини світу. М. Левицька, англійська письменниця польсько-українського походження, є авторкою кількох опублікованих творів. Роман «Коротка історія тракторів по-українськи» (2005) приніс всесвітню славу письменниці, перекладений більш ніж тридцятьма мовами світу, отримав низку престижних нагород. Роман «Два каравани» (2007) теж став бестселером невдовзі після публікації.

Спільною темою романів письменниці є доля емігрантів закордоном, ментальність представників різних культур: англійців, українців, поляків, китайців, африканців. Кожен із її героїв є носієм самотньої, автентичної національно-мовної картини світу. Саме вивчення особливостей лінгвістичної репрезентації мовної картини світу в текстовому просторі є цікавим та актуальним. Крім того, попри безсумнівну популярність романів М. Левицької потреба у детальному аналізі романів письменниці викликана дещо спрощеним розумінням окремих фрагментів її романів, що інтерпретувалися західними читачами як твори іронічні та гумористичні.

Аналіз фактичного матеріалу доводить, що авторська картина світу є обумовленою авторським задумом та реалізацією індивідуальної концептуальної картини світу автора. В авторській моделі світу певною мірою відбиваються особливості загальної та національної картин світу, однак, зважаючи на те, що ця модель є результатом діяльності окремого індивіда, автора, вона репрезентує продукт суб'єктивного світосприйняття, відображений в художньому творі через репрезентацію авторської картини світу в ментальності літературних героїв.

Проведене дослідження особливостей лінгвістичної репрезентації концептосфери романів М. Левицької дозволяє дійти висновку, що художній світ, створений письменницею, є транслятором національних концептів, який створює уявлення про українців в культурному контексті Великої Британії та навпаки. «*Peasants in the fields, folk-songs at harvest, the motherland: what has all this got to do with me? I am a post-modern woman. I know about structuralism. I have a husband who cooks polenta. So why do I feel this unexpected emotional tug?*» [11, p. 82]. «*What's the matter with these people, in their massive many-windowed house? Two cars (yes, after the father arrived, he saw a nice fat Lexus squatting on the drive beside the little Golf), three high-spec computers, four televisions, all with flat screens, five bathrooms, four en-suite (yes, he made a little tour of the house) etc. What is the point in all this stuff if it doesn't bring you happiness?*» *Though he has heard of the Angliski love of animals, still it seems strange that this man seems more interested in the dog than in any of the people in the room*» [12, p. 186-187]. «*But why – this is what he can't understand – why is there*

such abundance here, and such want back home? For Ukrainians are as hardworking as anybody – harder, because in the evenings after a day's work they grow their vegetables, mend their cars, chop their day's wood. You can spend your whole life toiling in Ukraine, and still have nothing» [12, p. 192].»Not that she has anything against Ukrainians, but it is her belief that the high point of Ukrainian civilization effects were clearly quite short-lived and superficial» [12, p. 27].

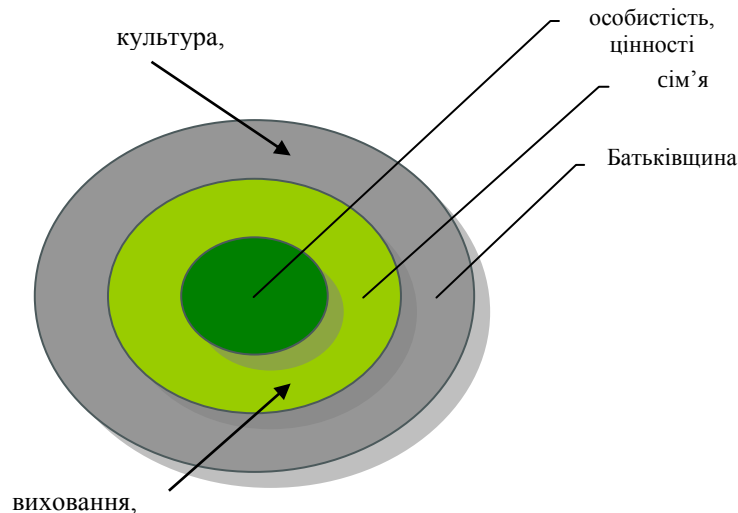

Схема 1. Концептосфера романів М. Левицької.

Специфіка центральної теми всіх романів письменниці і система лінгвістичних засобів репрезентації їхньої понятійної сфери дозволяє дати відповіді на запитання щодо концептів, які формують основу українського менталітету, визначити ступінь обумовленості формування концептосфери культурою та соціумом.

Між тим кожен концепт складається з кількох інших підконцептів, в яких акцентована різнопланова інформація про ядро концепту.

Схема 2. Структура концепту «особистість»

«There are ten years between Vera and me – ten years that gave me the Beatles, the demonstrations against the Vietnam War, the student uprising of 1968, and the birth of feminism, which taught me to see all women as sisters – all women except my sister, that is» [11, p. 239].»Clearly this Valentina, she is of quite different generation. She knows nothing of history, even less about recent past. She is daughter of the Brezhnev era. In times of Brezhnev, everyone's idea was to bury all gone-by things and to become like in West. To build this economy, people must be buying something new all the time. New desires must be implanted as fast as old ideals must be buried. This is why she is always wanting to buy something modern. It is not her fault; it is the post-war mentality» [11, p. 170].»In the old days, in the days of the Soviet Union, when a miner was somebody, and a miner's union representative was somebody who counted, there was a sanatorium in Yalta for miners and their families, where they went every summer» [12, p. 237].

Основні концепти романів письменниці належать до числа базових, універсальних та багаторівневих, проте

кожен із них є також і національно маркованим, що обумовлене тим фактом, що головні герої романів є носіями української національно-мовної картини світу. Ці концепти є універсальними та базовими, оскільки вони є значимими у різних культурах світу. Саме універсальність аналізованих концептів пояснює існування схожості за структурою і наповненням системи лексико-граматичних засобів їх репрезентації в різних мовах і об'єктивації у текстовому просторі. Формування базових концептів відбувається під впливом різних лінгвальних і позалінгвальних чинників – національних та місцевих, соціальних та культурно-історичних традицій.

Дослідивши смислове навантаження базових концептів, які складають авторську картину світу в романах, доходимо висновку, що неможливо розглядати концепти ізольовано один від одного; вони невід'ємно пов'язані між собою, і саме в своїй сукупності створюють неповторну модель художнього світу у літературному творі. Концептуальний простір романів аналізувався з метою визначення лінгвокультурних концептів як засобів відображення авторської картини світу та авторської свідомості. Концептосфери романів були змодельовані автором з концептів «особистість», «сім'я», «Батьківщина», «цінності», «освіта», «виховання», лінгвістичне наповнення яких в текстовому просторі здійснювалося за допомогою елементів різних мовних рівнів, що в своїй сукупності формують цілісну систему, до якої входять елементи різних рівнів мови.

Багатомірність художнього світу романів письменниці потребує подальшого дослідження, неповторність їхньої концептосфери дозволяє вивчити особливості лінгвістичної репрезентації національно-мовної картини світу представників різних етнокультур в текстовому просторі.

Джерела та література

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова, 1999. – 2-е изд., испр. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
2. Воркачев С. Г. Лингвоконцептология и межкультурная коммуникация: истоки и цели / С. Г. Воркачев // Филологические науки. – 2005. – № 4. – С. 76-83.
3. Жаботинская С. А. Ономастологические модели и событийные схемы / С. А. Жаботинская // Вісник ХНУ. – № 838. – 2009. – С. 3-14.
4. Єрмоленко С. Я. Мінлива стійкість мовної картини світу / С. Я. Єрмоленко // Мовознавство. – 2009. – № 3-4. – С. 94-103.
5. Загряжкіна Т. Ю. Повседневная культура и национальные ценности / Т. Ю. Загряжкіна // Вестник Московского университета: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2007. – № 4. – С. 85-101.
6. Кубрякова Е. С. Части речи с когнитивной точки зрения / Е. С. Кубрякова. – М.: Ин-т языкознания РАН, 1997. – 331 с.
7. Макавський М. М. Язык – миф – культура / М. М. Макавський // Вопросы языкознания. – 1997. – № 1. – С. 73-95.
8. Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику / В. А. Маслова. – М.: Наука, 2007. – 295 с.
9. Почепцов О. Г. Языковая ментальность: способ представления мира / О. Г. Почепцов // Вопросы языкознания. – 1990. – № 6. – С. 110-122 с.
10. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрямки та проблеми: підруч. [для студ. вищих навч. закл.] / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля. – К., 2008. – 712 с.
11. Lewycka M. A Short History of Tractors in Ukrainian / Marina Lewycka. – London: Penguin Books, 2005. – 326 p.
12. Lewycka M. Two Caravans / Marina Lewycka. – London: Penguin Books, 2007. – 311 p.

УДК 81'367:159.942

Чуланова Г. В.

СИНТАКСИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА ВЫРАЖЕНИЯ ЭМОЦИЙ В ТЕКСТАХ-РЕГУЛЯТИВАХ

В статье рассматриваются языковые средства выражения эмоций с описаниями эмоциональных конструкций современного английского языка, ограниченных рамками эмоционально-экспрессивного предложения.

Ключевые слова: эмоция, экспрессивность, экспрессивный синтаксис, реклама, воздействие.

У статті розглядаються мовні засоби вираження емоцій. Описуються емоційні конструкції сучасної англійської мови, обмежені рамками емоційно-експресивного речення.

Ключові слова: емоція, експресивність, експресивний синтаксис, реклама, вплив.

The article deals with the study of the syntactical level of language expressive means. It represents the analysis of the role of emotional-expressive sentences in the advertisements.

Key words: emotion, expressiveness, expressive syntax, advertisement, influence.

Одной из форм отражения действительности и ее познания являются эмоции. Эмоции человека – это особые психические процессы, связанные с инстинктами, потребностями и мотивами, которые проявляются в форме непосредственного переживания и связаны с удовлетворением (позитивные эмоции) или неудовлетворением (негативные эмоции) потребностей организма [8, с. 141]. Положительные эмоции более свойственны человеку, т. к. он по своей природе настроен мыслить позитивно. Положительные эмоции воздействуют на уровне подсознания, резко снижают «барьер недоверия» к новому. Реклама направлена на возбуждение в человеке положительных эмоций, способствующих формированию позитивного отношения к рекламируемому товару. Под действием положительных эмоций адресат рекламы интерпретирует сообщаемые рекламным посланием сведения в пользу рекламодателя. Реклама продает эмоции за внимание.

Объектом статьи являются тексты-регулятивы (ТР), как разновидность рекламных текстов, цель которых – побуждение адресата к конкретному действию – приобретению товара (в нашем случае – книги). **Предметом** – синтаксические конструкции, репрезентирующие разнообразные эмоции читателя. **Актуальность** работы определяется соответствием темы современным лингвистическим исследованиям, связанным с изучением проблемы выражения эмоций в языке и речи. **Цель** исследования состоит в изучении синтаксических средств реализации эмоций в ТР. Данная цель предопределила решение следующих **задач**: 1) выявить специфику понятия «экспрессивность»; 2) проанализировать синтаксические средства выражения эмоций в текстах-регулятивах.

Вербальный аспект ТР объективируется действием психологических и лингвистических факторов. Эмоционально-экспрессивный маркер тесно связан с психикой человека. Язык ТР призван активно воздействовать на читателя, что приводит к использованию в языке ТР экспрессивных языковых средств и стилистических приемов.

Экспрессивность – понятие, гетерогенно определяемое в словарях, справочниках и специальной литературе. Экспрессивность – это объективно существующее свойство языковых средств увеличивать прагматический потенциал высказываний, придавая им требуемую психологическую направленность; созданная функционированием определенной совокупности экспрессивных средств языка специфическая атмосфера высказывания, заключающаяся в способности высказывания интенсивно воздействовать на восприятие читателя, вызывая у него определенную интеллектуальную или эмоциональную реакцию [10, с. 193]; свойство текста передавать смысл с увеличенной интенсивностью, выражая внутреннее состояние говорящего [1, с. 15]; целенаправленное воздействие на адресата с точки зрения впечатляющей силы высказывания, выразительности, его эстетической характеристики [5, с. 121]. По утверждению В. Н. Телия, «технически экспрессивный эффект достигается тем, что в семантике средств выражения

оценочного и личностно-ориентированного отношения к миру максимально уменьшается доля объективности, т. е. признаков, существенных для соотнесения реалии с определенным классом (денотатом) и одновременно увеличивается доля всякого рода подробностей описания реалии ее деталей» [9, с. 56].

Исходя из определений экспрессивности речи, данных различными исследователями, можно определить эту категорию как такую совокупность признаков языковых / речевых единиц, а также целого текста, благодаря которым адресант выражает свое субъективное отношение к содержанию или адресату речи.

Экспрессивность текста обуславливается намерениями адресанта, тезаурусом адресата, а также лингвистическими и экстралингвистическими факторами. Экспрессивность предполагает выражение или стимуляцию аксиологического, субъективного отношения к сказанному: усиление, выделение, акцентирование высказывания, выражение чувств, эмоций и настроений, наделение высказывания эмоциональной силой, оценивание, оязыковление эстетического эффекта. Это – удержание и усиление внимания адресата, повышение рефлексии, возникновение эмоций и чувств. Лингвистическим механизмом экспрессивности является отступление от речевого стандарта, нормы, отклонение от стереотипов в использовании языковых единиц различных уровней. Средства создания экспрессивности объединяются в стилистике декодирования общим термином выдвигание. Выдвигание задерживает внимание читателя на определенных участках текста и тем помогает оценить их относительную значимость [1, с. 20]. Экспрессивность как языковая категория затрагивает все сферы языка, однако в современной лингвистике все большее значение приобретает изучение экспрессивности как категории синтаксической.

Синтаксический уровень имеет большой потенциал для выражения эмоциональных оттенков речи. Под экспрессивным синтаксисом следует понимать особые структурные образования, целью которых является передача субъективно-оценочного, эмоционально окрашенного отношения говорящего к предмету мысли [6, с. 13]. Настоящее исследование эмоциональных конструкций, ограниченных рамками эмоционально-экспрессивного предложения проводится на нескольких уровнях.

В соответствии с целью высказывания принято различать повествовательные, вопросительные и побудительные предложения. Повествовательные предложения заключают в себе сообщение о событии, явлении, факте действительности. Они являются наиболее распространенными в ТР, так как способны передавать целый диапазон разнообразных эмоций (наслаждение, восхищение, удовольствие, возмущение, раздражение и др.).

Благодаря подвижности границ системы коммуникативных типов высказываний в контексте, повествовательные предложения способны выражать дополнительные значения. Выделяются следующие типы повествовательного предложения, выражающие дополнительные значения:

1. Повествовательно-побудительные предложения, реализующие значения просьбы, приглашения, побуждения к действию: «... You must forget, Joanna, Matilda is dead. Let her rest... Barbara Erskine can make us the cold, smell the filth, and experience some of the fear of the power of evil man» – *The Times* (14);

2. Повествовательно-вопросительные предложения. В них высказывание является полувопросом: «It is success! You don't think any book could carry you away that much? Just read any 3 pages ... And I am sure it will intrigue you!» – *Time* (16). В данном примере реализуется предложение собеседнику опровергнуть данное предположение. Прямой порядок слов свидетельствует о том, что спрашивающий догадывается, каким может быть ответ: «You doubt this book will blow you away? Oh, you really better not to ...» – *Detroit Free Press* (10). Транспозиция, т. е. прямой порядок слов в вопросах насыщает их иронией и даже сарказмом: «You really think you'll be able to fall asleep after you've read this book?» – *Mostly Murder* (17).

Экспрессия проявляется и через отрицание. Отрицательные предложения встречаются в среднем во много раз реже, чем утвердительные, их появление оказывает особо информативным. На экспрессивности отрицания основывается фигура речи, называемая литотой или преуменьшением и состоящая в употреблении частицы с антонимом, уже содержащим отрицательный префикс: «It's not impossible to get scared when reading it.» – *John Maslin, The New York Times* (16); «It's not unlikely that when you finish this book, late at night, you'll double-lock your door.» – *Chicago Sun-times* (17).

Анализ ТР показывает, что вопросительная форма в соответствующей ситуации способна выражать эмоциональную интенцию. Так, риторические вопросы, используемые в ТР, обусловлены желанием адресанта либо выразить свое отношение к высказываемому, либо оказать эмоциональное воздействие на адресата. В риторических вопросах эмоциональный аспект сообщения доминирует над логическим. Функция риторического вопроса – привлечь внимание, усилить впечатление, повысить эмоциональный тон, создать приподнятость: «What drives us crazy? What brings us joy? What makes us human? Andy Rooney explores today's most pressing issues ...» (23); «Ken Follet is one of the smooths suspense writers around. Can you name better one?» – *The Times* (15); «What will be better than thrillers that will keep you awake?» – *Arizona Daily Start* (18). Ответ в приведенных риторических вопросах уже подсказан. Данные вопросы только вовлекают читателя в рассуждение или переживание, якобы заставляя самого сделать вывод: «An honest, touching story! Where else can you find such a real story?» – *Ala Booklist* (14).

В последнем примере наряду с вопросительно-риторическим предложением используется и восклицательное предложение, основной задачей которого является привлечение внимания адресата к содержанию высказывания, выражение чувств адресанта и оказание воздействия на чувства адресата: «The Read of the year! Ludlum grabs you by the throat... intense suspense» – *Boston Herald Advertiser* (20); «MAGIC!!!!!!»; «I picked up this book because I've liked Christina's previous novels, but this is even better!!! Can't wait for the next!!!!» (24). Восклицательные предложения чрезвычайно эмоциональны.

Также нами было выявлено незначительное количество примеров побудительных предложений: «Plan ahead before you read this buzz-saw of a novel... Once you start you will finish» – *Booklist*; «Watch the effect of the first hundred pages on your own children. If they want no more, send for a doctor.» – *Daily Telegraph* (22).

Хотя, побудительные предложения передают целую гамму эмоций (в нашем случае проявление симпатии и в результате – мягкое побуждение), многие психологи утверждают, что не следует часто использовать подобные предложения, т. к. известно, что сила действия равна силе противодействия. Любое целенаправленное воздействие на психику приводит к ущемлению селф-детерминизма (self-determinism: самостоятельное принятие решений), ограничению мыслительных способностей человека и даже блокировке тех или иных участков мозга вследствие сделанных внушений [7, с. 195]. Рекламный же дискурс должен лишь вызывать желание действовать, а принимать решение должен сам адресат. Использование повелительного наклонения при аргументации ассоциируется с негативной оценкой, негативными эмоциями, замахом на «ауру» личности, ее жизненное пространство. Поэтому желательно избегать императива, обращаясь к его имплицитному выражению.

В соответствии с порядком слов в качестве эмоциональной синтаксической конструкции мы выделяем инверсию, поскольку порядок слов является одним из средств акцентирования внимания адресата на определенных элементах высказывания. Порядок слов объективируется смысловой стороной текста. Прямой порядок слов является стилистически нейтральным, инверсированный – стилистически значимым. Изменение порядка слов не может быть неограниченным, оно подчинено некоторым правилам:

1) предикатив, выраженный существительным или прилагательным, может предшествовать подлежащему и связочному глаголу: «*Bizarre, bloody, swift and captivating this story is.*» – *Sunday Oklahoman* (10);

2) прямое дополнение с целью эмпазы может быть поставлено на первое место: «*Its innermost secrets the thriller holds to the very end.*» – *New York Reader* (11);

3) определение, выраженное прилагательным или несколькими прилагательными, при постановке его в конце предложения придает высказыванию торжественный, несколько архаизированный, приподнятый характер: «*«Nobody lives forever» is the most realistic story about cops and killers ever, truthful, accurate.*» – *John Katzenbach, author of «The Shadow Man»* (10);

4) обстоятельственные слова, выдвинутые на первое место, не только акцентируются сами, но и акцентируют подлежащее, которое при этом оказывается выдвинутым на последнее место, которое также является эмпатической позицией: «*Among all the suspense products stands out the suspense of Tami Hoag.*» – *John Saul, author of «The Homing»* (17). Наложение простого лексического повтора на инверсию усиливает эмоции, вызванные данным ТР.

Повтор является типичным признаком эмоциональной речи, которому присуща усилительно-выделительная функция. Повтор рассматривается как способ фиксации внимания, как особый детерминированный элемент, способный видоизменять начальную модель. Повтор характеризуется значительным прагматическим потенциалом [4, с. 66], который заключается в эмпатическом выделении субъективно значимой информации [7, с. 90]: «*Its characters and lyrical images resonate like a conscious heat, beating quiet paeans to men who have soldiered, survived, or died, to women who keep a pilot light of civilization burning in the kitchen, and to daughters who, working every emotional minute, will never free their houses of the dead.*» – *Miami Herald* (13). Использование повторов в ТР объясняется их способностью фокусировать и удерживать внимание адресата на наиболее важной информации, придавать выразительность, эмоциональность, динамичность тексту, что способствует достижению манипулятивного эффекта [2, с. 8].

Экспрессивность как общезыковая категория затрагивает все сферы языка и арсенал ее выразительных средств необозрим. Из перспектив дальнейшего исследования экспрессивности можно указать на детальное описание арсенала экспрессивных средств каждого уровня языка.

Источники и литература

1. Арнольд И. В. Интерпретация художественного текста: типы выдвигания и проблемы экспрессивности / И. В. Арнольд // Экспрессивные средства английского языка / Арнольд И. В. – Л.: ЛГПИ им. А. И. Герцена, 1975. – С. 11-20.
2. Дмитрук О. В. Манипулятивні стратегії в сучасній англомовній комунікації (на матеріалі текстів друкованих та Інтернет-видань 2000-2005): автореф. дис. на здобуття наук. ступення канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / О. В. Дмитрук. – К., 2006. – 19 с.
3. Кириленко Т. С. Психологія: емоційна сфера особистості: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Кириленко Т. С. – К.: Либідь, 2007. – 254 с.
4. Крутько Т. В. Англомовна реклама у віртуальному просторі: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. / Крутько Тетяна Валеріївна. – Рівне, 2006. – 218 с.
5. Медведева Е. В. Рекламная коммуникация / Е. В. Медведева. – [2-е изд.] – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 280с.
6. Орлова Н. Н. Языковые средства выражения эмоций: синтаксический аспект (на материале современной английской прозы): автореф. дис. на соискание науч. степени канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / Н. Н. Орлова. – Ростов-на-Дону, 2009. – 25 с.
7. Пугач Б. В. Некоторые особенности французского языка и их отражение в рекламном слогане / Б. В. Пугач // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2006. – № 726 (49). – С. 194-196.
8. Смирнова Т. В. Моделирование рекламного іміджу: Навчальний посібник / Тетяна Вікторівна Смирнова. – К., 2004. – 166 с.
9. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / Вероника Николаевна Телия. – М.: Наука, 1986. – 144 с.
10. Чайковский Р. Общая лингвистическая категория экспрессивности и экспрессивность синтаксиса / Р. Р. Чайковский // Ученые записки МГПИИЯ им. М. Тереза. Т. 64. Вопросы романо-германской филологии. – М., 1971. – С. 192-195.
11. Buchanan E. Nobody Lives Forever / E. Buchanan. – Kensington Books, USA, 1990. – 399 p.
12. Cussler C. Raise the Titanic / C. Cussler. – Pocket Books, USA, 1976. – 379 p.
13. Dickinson M. The Tulip Girl / M. Dickinson. – Pan Books, 2003 – 440 p.
14. Erdrich L. The Master Butchers Singing Club / L. Erdrich. – Harper Collins Publishers, 2004. – 389 p.
15. Erskine B. Lady of Hay / B. Erskine. – London: Sphere Books Limited, 1987. – 753 p.
16. Follet K. The Third Twin / K. Follet. – New York: Fawcett Crest, 1996. – 435p.
17. Forester C.S. Horn blower and the Hotspur / C.S. Forester. – New York: Penguin Books, 1987. – 650 p.
18. Hoag T. Night Sins / T. Hoag. – Bantan Books, USA, 1995. – 540p.
19. Humphereys J. Sleeping Partner / J. Humphereys. – New York: Pan Books, 2000. – 340 p.
20. Kellerman J. The Conspiracy Club / J. Kellerman – Ballantine Books, New York, 2003. – 405 p.
21. Ludlum R. The Gemini Contenders / R. Ludlum – A Dell Book, NY, 1976 – 411p.
22. Pelecano G. Hard Revolution / G. Pelecano. – Warner Book, New York, 2004. – 447 p.
23. Ransom A. We Didn't Mean to Go to Sea / A. Ransom – New York: Puffin Books, 1972. – 333 p.
24. Rooney A. A Word for Word / A. Rooney. – New York: Berkley Books, 2006. – 306 p.
25. Customer Reviews: Jones Christina (Hubble Bubble) [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.amazon.co.uk/Hubble-Bubble-Careful-What-Wish/dp/0749934972>.

УДК 37(430):37.013

Чулкова Л. А.

КОММУНИКАТИВНАЯ ДИДАКТИКА КАК ИННОВАЦИОННАЯ ТЕХНОЛОГИЯ ПЕДАГОГИКИ ГЕРМАНИИ

В статье изучаются возможности формирования коммуникативной парадигмы обучения, методологический базис коммуникативной дидактики, ее содержание и принципы; в статье анализируется коммуникативная дидактика как адекватный способ изучения проблем образования, отвечающий требованиям современного общества.

Ключевые слова: дидактика, коммуникативная дидактика.

У статті вивчаються можливості формування комунікативної парадигми навчання, методологічний базис комунікативної дидактики, її зміст та принципи; в статті аналізується комунікативна дидактика як адекватний засіб вивчення проблем освіти, які відповідають вимогам сучасного суспільства.

Ключові слова: дидактика, комунікативна дидактика.

In the article are studied the abilities of forming communicative paradigm of education, methodological basis of communicative education and didactics, its content, principles; in the article is analysed the communicative education as adequate inquiry of modern society.

Key words: didactics, communicative didactics.

В современной педагогике Германии в середине XX века накоплен огромный объем знаний в области социологии, социальной психологии, философии, педагогики, которые оказали позитивное влияние на развитие

коммуникативного направления обучения. Цели и задачи модернизации систем образования, вообще, и педагогического, в частности, обусловлены объективными геополитическими, экономическими, социальными и национальными условиями общественного развития каждой национальной системы образования и Европы в целом.

Цель данной статьи – рассмотреть коммуникативную дидактику как одну из инновационных технологий в педагогике Германии и потенциальные возможности ее практического применения в системе образования Украины.

Специфика коммуникативного подхода в обучении филологическим дисциплинам в Германии обусловлена ориентацией немецких методистов на критическую теорию воспитания и коммуникативную дидактику, разработанную в рамках социально-критического направления педагогики.

Методологической основой коммуникативного направления стали идеи интерсубъективности и критической рефлексии И. Канта, понимание бытия как диалога М. Бубера [5], образовательного процесса как непосредственного личностного контакта О. Больнова [4], положения теории социального взаимодействия Ю. Хабермаса [3].

Концепты этого направления находят отражение в исследованиях зарубежных педагогов, что свидетельствует о популярности данных подходов [В. Захаров, В. Тюпа, Л. Требухина, Н. Федотова].

К основному принципу коммуникативной дидактики исследователи относят стратегическую цель обучения – формирование критического мышления учащихся, что обеспечивается не усвоением информации, а развитой культурой общения. Исходя из признания этого факта, они делают вывод о том, что не сами предметные знания на уроке, служат средством общения, а наоборот, процесс их получение. Хороший урок это коммуникативное событие, создание контекста понимания. Знание не обеспечивает автоматического понимания, которому принадлежит несомненный приоритет на уроке.

Урок – это коммуникативное событие, где присутствуют по Бахтину, «Я в форме другого» и «другой в форме Я». Учитель не только автор, но и герой своего урока. Он должен стать другим по отношению к себе самому, взглянуть на себя глазами другого, чтобы сформировать в сознании ученика свой учительский образ, адекватный своему предмету и своей стратегической цели. Слово «со-бытие», как и слово «со-знание», указывает на интерсубъектную природу учебно-воспитательного процесса [1].

Коммуникативная дидактика усматривает в дидактическом процессе три ключевых момента: знание, понимание и опыт. Получаемое в ходе обучения знание не в полной мере соотносится с духовным опытом обучаемой личности. Нередко оно остается интеллектуальным балластом у учащегося. Понимание является смыслообразующим механизмом «в обучении». Перевод знания в поведенческие социальные нормы в профессиональной подготовке гуманистического учителя рассматривается как сложный противоречивый процесс самореализации, глубокого самопознания и раскрытия своего подлинного «Я». Такой учитель призван эмансипировать личность, он помогает воспитаннику раскрыть свою экзистенцию, максимально реализоваться в борьбе с самим собой в процессе самосовершенствования.

Новая структура дидактического направления – коммуникативная дидактика, основанная на теории социального взаимодействия Ю. Хабермаса [3], Р. Винкель, теоретик этого направления дидактики в Германии, дает определение понятию «коммуникативная дидактика» как теории школьного обучения и как процессу коммуникации, имеющего целью критически рефлексировать действительность и трансформировать ее в требуемые возможности» [7].

Р. Винкель считает основателями нового направления представителей «критической» науки о воспитании К. Шеффера и К. Шаллера, которые первыми в истории немецкой педагогики попытались связать в педагогическом контексте идеи эмансипации личности и коммуникации как одного из способов ее формирования [7].

Коммуникативная дидактика предполагает учебную деятельность как определенное риторическое поведение, сочетающее внешнюю коммуникацию с внутренними (Л. Выготский) коммуникативными процессами человека. В результате предметные знания становятся внутренними, смысловыми, личностными. К приоритетам коммуникативной дидактики следует отнести:

- приоритет коммуникации перед информацией;
- приоритет понимания перед знанием;
- приоритет языка внутренней речи перед вербальным аспектом коммуникации.

В процессе обучения по принципам коммуникативной дидактики человек увеличивает арсенал ментальных стратегий субъективного взаимодействия. Это обеспечивает ему высокую адекватность к быстро меняющейся социокультурной ситуации, толерантность в отношениях с другими социокультурными субъектами жизни.

Цель обучения – состоит в способности обучаемых правильно оценить ситуацию на основе имеющихся знаний, выработать критическое мышление, принять решение и разработать стратегию его выполнения. Обучение, которое учитывает эти аспекты, неизбежно направлено на каждого участника учебного процесса. Обучаемые со своей индивидуальностью становятся центром обучения. Учитель является партнером по диалогу, стимулирует обучаемых, определяет цель и структуру урока.

Коммуникативная дидактика основана на демократических принципах:

- участия всех в принимаемых решениях. Это значит, что каждый должен в силу своих возможностей участвовать в принятии решений, касающихся учебного процесса, жизни класса, школы.
- тренировки общения на уроке не только как способа передачи знаний, но и как средства формирования предметного критического мышления, т. е. восприятие и оценку содержания предмета.

В центре критико-коммуникативной дидактики лежит противоречие фактической ежедневной жизнью и ее возможностями.

Обучение должно освободить обучаемых, дать им возможность расспрашивать, исследовать самому изучаемые явления, опираясь на собственный опыт.

Поэтому обучение становится интерактивным процессом. Ключевые слова этого понятия – «коммуникативный», в котором акцент постоянно делается на анализ и рефлексии существующего положения в классе и вне школы; пошаговое планирование, конфликтная дидактика, дидактика плюрализма, экземпляризм».

Разрабатывая идею дальше Р. Винкель предлагает структуру критико-коммуникативной дидактики и выделяет четыре уровня: первый – аксиологический. Он предназначен для анализа существующих в обществе норм, установок, ценностей, которые трансформирует школа как важнейший социальный институт, которые должны быть рефлексированы, усвоены и осознаны личностью как источник ее саморазвития.

Второй уровень – конкретизация целей и ценностей первого уровня применительно к школьной практике. Школа рассматривается как формирующая среда, позволяющая будущему гражданину не только освоить существующие ценности демократического общества, но и превратить их в мотив своего совершенствования в будущей жизненной практике. Данный подход зафиксирован терминологически: «Школа – возможность» [7].

Третий уровень – планирование. Процесса обучения с целью формирования демократической личности, которое должно осуществляться через «систему шагов» – пошаговое планирование. Такое планирование реализуется на основе анализа урока, его содержания, учета факторов, затрудняющих общение, а также характера коммуникации на уроке.

Структура критико-коммуникативной дидактики в варианте, предложенном Р. Винкелем изучалась и другими немецкими педагогами-исследователями.

Одной из коммуникативных дидактических моделей стала предметно-коммуникативная дидактика, разработанная известным немецким дидактом Т. Граммесом. Отмечая общий недостаток моделей К. Шеффера, К. Шаллера, Р. Винкеля, – недостаточную апробированность их на практике, Т. Граммес, обосновывая методологические позиции нового дидактического направления, обращается к анализу коммуникативных актов, происходящих в реальной педагогической практике на уроке. Исследователь отмечает, что коммуникация образовательного процесса не проходит в «чистом виде». Урок сопровождается «помехами», незапланированным общением. И справедливо полагает, что именно в таком общении возникают личностные знания, оригинальные оценочные суждения. Т. Граммесом отмечены очень важные мотивы педагогической коммуникации и роли учителя на уроке. Он считает, что «пошаговое планирование» несколько сдерживает творчество учителя, но дает ученику простор для формирования личностных смыслов обучения [6].

Т. Граммес полагает, что необходимо отказаться от гармонизирующего общества принципа толерантности, быть «любезным всем». Основанием для этого является положение социологов о том, что конфликты разной глубины и значимости пронизывают все сферы человеческой жизни и сопровождают обучение и проблема конфликта обязательно возникает при анализе урока, поскольку новый материал или обсуждение пройденного вызывает у учащихся субъективно новое отношение, причем направленность «коммуникативных мнений», соединяющих учителя и учащегося могут не совпадать. В качестве первой концепции предметной дидактики. Граммес предлагает экзemplаристский подход к отбору содержания образования, которое должно обеспечить реальное ознакомление учащихся с социальными конфликтами, с несовпадением интересов, различными способами отстаивания гражданских прав и свобод. Такой подход предполагает выделение отдельного блока «конфликтной дидактики», в концепте которого изучение теории конфликтов на трех уровнях на уровне жизненной ситуации, уровне функционирования различных учреждений общественного устройства и на уровне научно-исторического подхода [6].

Цели и задачи модернизации систем образования, вообще, и педагогического, в частности, обусловлены в образовании коммуникативных технологий, новой культуры дидактики, развитием профессиональных компетенций, индивидуализацией с акцентом на педагогически целесообразные субъект-субъектные отношения с каждым обучаемым, положительными эмоциями, удовольствием и радостью в обучении.

Сравнительный анализ теоретических основ коммуникативной дидактики как нового направления в теории образования Германии и отечественной педагогики дает возможность сделать вывод о том, что главной отличительной чертой коммуникативной дидактики является ориентация на сознательное развитие критического мышления обучаемых, развитие субъект-субъектных отношений с акцентом на педагогическую коммуникацию. Эти направления получают практическое применение, помогая преодолеть ограничения процесса эмансипации личности в обучении и представляют собой ресурс для формирования теорий и инновационных технологий учебно-воспитательного процесса в педагогических вузах и школе.

Источники и литература

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / Михаил Михайлович Бахтин. – М.: Искусство, 1986. – 444, [1] с.: портр.
2. Федотова Н. В. Структура немецкой коммуникативной дидактики / Н. В. Федотова // Вестник ДГТУ. – 2005. – Т. 5. – С. 620-627.
3. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Юрген Хабермас; [пер. с нем. Д. В. Сляднева]. – СПб.: Наука, 2000. – 308 с.
4. Bollnow O. F. Existenzphilosophie und Pädagogik / O. F. Bollnow. – Stuttgart, 1960. – 285 s.
5. Buber M. Ich und Du... // Schriften zur Philosophie / M. Buber. – München: Kösel, 1962. – Bd. 1. – S. 77-171.
6. Grammes T. Kommunikative Fachdidaktik / T. Grammes. – Opladen, Lesker Budrich, 1998. – 355 s.
7. Winkel R. Die. Kommunikative Didaktik / R. Winkel. – Hamburg, 1986. – 383 S.

УДК 811.111: 81'37: 159.955

Шамаева Ю. Ю.

АКСИОЛОГИЧЕСКАЯ СПЕЦИФИКА ОБРАЗНОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ КОНЦЕПТА РАДОСТЬ (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКОЙ ИНТЕРНЕТ-РЕКЛАМЫ)

С позиций когнитивной лингвистики и лингвокультурологии в статье впервые исследуется аксиологическая специфика культурно-детерминированной образной компоненты эмоционального концепта РАДОСТЬ, объективированного в английском рекламном Интернет-дискурсе. Экспликация особенностей валоративного содержания лингвокультурного концепта эмоции осуществляется посредством интерпретативного системного анализа способов его концептуально-метафорической актуализации.

Ключевые слова: эмоциональный концепт, радость, образная составляющая концепта, аксиология, концептуальная метафора.

З позицій когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології у статті вперше досліджується аксіологічна специфіка культурно-детермінованої образної компоненти емоційного концепту РАДІСТЬ, об'єктивованого в англійському рекламному Інтернет-дискурсі. Експлікація особливостей валоративного змісту лінгвокультурного концепту емоції здійснюється через інтерпретативний системний аналіз способів його концептуально-метафоричної актуалізації.

Ключові слова: емоційний концепт, радість, образна складова концепту, аксіологія, концептуальна метафора.

The research aimed at revealing the axiological peculiarities of the culturally-determined image constituent of the objectivized in the English advertisement Internet-discourse emotional concept JOY is accomplished within the framework of cognitive linguistics and linguoculturology, which explicates its novelty. The peculiar essence of the valorative charge of the linguocultural emotional concept is brought out as a result of an in-depth interpretative analysis of the ways of its conceptual-metaphorical representation in the corresponding discourse type.

Key words: emotional concept, joy, image constituent of a concept, axiology, conceptual metaphor.

Переключення уваги дослідників від об'єкта до суб'єкта, що спостерігається за останній час внаслідок посилення інтересу до фактора людини в науці, привело до розгляду мови як невід'ємної складової розумової діяльності, тісно пов'язаної зі сприйняттям, накопиченням, переробкою та передаванням інформації, обумовивши зсув фокусу уваги лінгвістів з системи мови на мисленнєво-мовленнєву діяльність. Разом із тим на передній план виступають питання подальшого вивчення тих ментальних категорій, які не піддаються безпосередньому спостереженню [1] і до яких у першу чергу відносяться: наміри, уявлення, думки, емоції і т. п., що грає вирішальну роль у становленні когнітивної парадигми лінгвістичних досліджень. При такому підході основним завданням постає розв'язання проблем вербалізації інформації у процесі пізнання світу (М. Ф. Алефіренко, В. І. Карасик, А. М. Приходько), способів представлення мовних одиниць у людській свідомості та їхньої участі у забезпеченні актів комунікації (О. С. Кубрякова, А. Е. Левицький, І. С. Шевченко, R. Jackendoff та ін.).

Зважаючи на те, що фундаментальним фрагментом будь-якої мовної картини світу є вербально оформлені емоційні концепти-аксіологеми як оперативні ментальні одиниці, які забезпечують мисленнєво-мовленнєву діяльність (Н. Д. Арутюнова, Ф. С. Бацевич, Т. ван Дейк, М. М. Полужин, M. Schwarz, M. Canbulat, R. Wendorff та ін.), виникає необхідність більш глибокого дослідження емоцій у світлі саме когнітивної лінгвістики [6]. Значна зацікавленість у дослідженні емоцій, зокрема емоцій позитивного спектру, зумовлена їхньою психофізіологічною та соціокультурною значущістю, а також складною для категоризації та мовного відображення абстрактною природою (Ф. Унгерер). Лінгвокогнітивний та лінгвокультурний підходи до аналізу позитивних емоцій дозволяють наблизитись до розуміння їх функціонування у дискурсологічній екології.

Концепт РАДІСТЬ (КР) був об'єктом лінгвістичного аналізу з позицій лінгвокультурологічного, логічного та семантико-психологічного підходів. Лінгвокультурологи розглядають особливості об'єктивації КР у сукупності з близьким за змістом концептом ЩАСТЯ в ономасіологічному аспекті на матеріалі російської, англійської, французької, німецької фразеології та пареміології (С. Г. Воркачев, М. М. Медведь, І. Б. Русакова, В. Р. Джміль, М. О. Красавський), а також у взаємодії з іншими концептами (Т. А. Ященко). У межах семантико-психологічного напрямку КР вивчається в синергетико-когітосемасіологічному аспекті із залученням асоціативного експерименту (Ю. Ю. Шамаєва). Логічний аналіз концептів РАДІСТЬ та ЗАДОВОЛЕННЯ на російськомовному матеріалі здійснює А. Д. Пенковський.

Отже, **актуальність** обраної теми зумовлена, з одного боку, загальною антропоцентричною спрямованістю сучасних лінгвістичних досліджень на вивчення та опис концептуально-мовного простору емоційного світу людини як складового фрагменту концептуально-мовної картини світу [4; 8], а з іншого боку – пріоритетним місцем об'єкта аналізу в системі аксіологічних настанов представників будь-якої лінгвокультури, у тому числі й англосовітової. Своєчасність даного дослідження визначається також інтенсивністю розвитку Інтернет-дискурсу взагалі та, зокрема, рекламного Інтернет-дискурсу, зі зміною функціональних орієнтирів реклами з інформаційного впливу на маніпулятивно-емоційний [2].

Разом з тим визнано й той факт, що емоційний концепт (у нашому випадку КР) як феномен мовної, концептуальної та емоційної картин світу потребує поглибленого комплексного вивчення [1; 4]. Вищезазначене й зумовило наше звернення до розгляду саме КР у рекламному дискурсі англійської мови.

Об'єктом аналізу є образна складова концепту РАДІСТЬ (ОСКР), реалізованого у рекламному Інтернет-дискурсі англійської мови. **Предметом** виступає аксіологічна специфіка мовної актуалізації змісту образної складової концепту РАДІСТЬ у сучасному англосовітовому рекламному Інтернет-дискурсі.

Мета дослідження полягає у виявленні валоративних особливостей омовлення ОСКР в англосовітовому рекламному Інтернет-дискурсі.

Для досягнення цієї мети в розвідці розв'язуються такі **завдання**: визначити теоретико-методологічні засади дослідження аксіологічної специфіки засобів мовної об'єктивації образної складової дискурсологічного КР; проаналізувати та структурно систематизувати засоби мовної репрезентації ОСКР на матеріалі англосовітового рекламного Інтернет-дискурсу; з позицій лінгвокультурологічного підходу визначити аксіологічну специфіку вербалізованих концептуальних корелятів концептуального референта РАДІСТЬ, що репрезентують його образно-ціннісну складову.

Вищезазначене детермінує **методологічного підґрунтя** роботи, яким є когнітивно-дискурсивний підхід до вивчення вербалізованих концептів, що спирається на діяльнісний стиль мислення (Л. Вітгенштейн, Ж. Дельоз, М. Фуко та ін.).

Матеріалом є 1000 отриманих методом суцільної вибірки рекламних фрагментів, розміщених у всесвітній мережі Інтернет, що містять метафори радості як засоби мовної об'єктивації досліджуваного концепту.

Методика роботи є інтегративною, що передбачає застосування методів когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології, а саме інструментарій теорії концептуальної метафори – для виявлення та структурування образно-ціннісного змісту об'єктивованого у мові КР; інтерпретаційно-текстовий аналіз – для виокремлення фрагментів рекламного Інтернет-дискурсу, які тематизують КР; методику лінгвокультурної інтерпретації – для встановлення аксіологічної специфіки ОСКР, включаючи метод порівняння та співставлення; гіпотетико-дедуктивний метод, що передбачає збір фактичного матеріалу, побудову гіпотези та перевірку її істинності; кількісний аналіз.

Інструментом дослідження мовної об'єктивації образної складової КР у нашій роботі обрано (концептуальну) метафору (КМ), тому що саме у змісті метафори відбувається органічне сполучення інформації про царину мети (концептуальний референт), що характеризує досліджувану сутність, у нашому випадку РАДІСТЬ, і царину джерела (концептуальний корелят), яка містить інформацію про об'єкт, що залучається для її визначення [2; 3; 7].

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній вперше проводиться виявлення структурованого змісту образної периферії КР з позицій когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології на основі дослідження засобів її мовного вираження в англосовітовій Інтернет-рекламі.

В результаті дослідження нами були зроблені наступні висновки:

а) дискурсологічний КР, об'єктивований засобами сучасного англійської мови, є лінгвокультурним з огляду на його етносемантичну маркованість і являє собою складне лінгвоментальне утворення в єдності його поняттєвого, значущого, образного та ціннісного компонентів;

б) ОСКР в сучасному англосовітовому Інтернет-дискурсі репрезентується низкою вербалізованих КМ, що розподіляються на три основні групи: структурні, онтологічні та орієнтаційні, а образно-ціннісний зміст досліджуваного концепту є репрезентований 317 метафорами, об'єднаними таксономічними зв'язками навколо національно-специфічних організаційних центрів;

в) концептуалізація та вербальне вираження емоції радості є культурно-детермінованими – обумовленими соціальними, історичними, економічними та етнопсихологічними факторами, що віддзеркалюється у валоративному складнику досліджуваного концепту.

Зазначимо, що у своїй роботі ми розуміємо КР, культурно маркований вербалізований смисл, репрезентований у плані вираження певним репертуаром мовних реалізацій, як багатовимірний інтегруючий культурно-евристичний ментально-емоційний гіперконцепт, у складі якого виділяються декілька якісно відмінних складових [3; 4]. Крім того, КР є лінгвокультурним, що зумовлює співвіднесення його інтерпретаційної периферії з культурно-детермінованою аксіологічно насиченою образною компонентою. Зазначена складова досліджуваного концепту акумулює, з одного боку, певну суму апріорно-досвідних уявлень щодо об'єктивних параметрів матеріального світу, а з іншого – є прямим відображенням суб'єктивно-емоційної діяльності етносемантичної особистості, закріпленою мовною свідомістю.

В результаті аналізу було виявлено, що образна компонента КР в сучасній англосовітовій Інтернет-рекламі об'єктивується низкою вербалізованих концептуальних метафор і є ціннісно-насиченою. Ці метафори розподіляються на три основні групи: онтологічні (метафори, пов'язані з змістисемантикою та субстанціями), структурні

(пов'язані з людською діяльністю, з фізіологічними станами людини, природними явищами, живими істотами) та просторові (метафори, які концептуалізують позитивну емоцію як рух по вертикалі і т. п.)

Отже, в англомовних Інтернет-оголошеннях вагоме місце займає JOY is PRESENT MOMENT, що пояснюється тим, що люди західної ментальності живуть сьогодишнім днем і бажають мати відразу все, тому темпоральність відображена у переважній більшості Інтернет-оголошень.

Важливе місце в західній лінгвокультурі посідає структурна метафора PLEASURE is LOVE. Усе, що викликає любов, приготовлено, зроблено, тим чи іншим чином є пов'язаним з любов'ю, неодмінно викликає в людини позитивні емоції, адже торкається найтонших струн її душі.

Суттєвою рисою західної рекламної лінгвокультури є використання метафоричного репрезентанту BEING DIFFERENT і, відповідно, онтологічний репрезентант – SOMETHING DIFFERENT. Як відомо, ця риса найяскравіше проявляється саме в американській культурі. Це, безумовно, знаходить свій прояв і у рекламному дискурсі.

Властивими є також концептуальні метафори JOY is CELEBRATION, адже кожне свято обов'язково супроводжується позитивними емоціями. В англійській/американській культурах особлива роль належить Різдву і саме воно овіяне особливим духом, теплом та всеохоплюючим відчуттям радості.

За позитивними емоціями простежуємо застосування універсальних метафор світла/сонця, фіксованих в англійській мові: JOY is LIGHT/SUN.

Вагоме місце серед онтологічних метафоричних репрезентантів радості належить кореляту FOOD, що відображує бажання людини їсти найкраще та досхочу.

Особливе місце у західній лінгвокультурі посідає концептуальна метафора JOY is MONEY і похідні від неї JOY is WEALTH/CHEAPNESS. Вона займає центральне місце, адже поряд з західним індивідуалізмом завжди стоїть матеріальна забезпеченість, жадана для досягнення протягом всього життя.

Можна зустріти вираження КР через концепти ДОРОГА, ГЕОГРАФІЧНЕ МІСЦЕ: JOY is ROAD, JOY is GEOGRAPHICAL SPOT. Американці часто переїжджають з міста на місто для свого подальшого розвитку.

Серед орієнтаційних метафоричних корелятів КР частіше зустрічаються кореляти, пов'язані з напрямком UP (ВГОРУ). Радість постає як щось підвищене, розташоване «над» людиною та її буденним життям. Значно рідше зустрічаються метафори локалізації JOY is PLACE/ FUTURE ORIENTATION.

Отримані результати аналізу відображені у таблиці 1.

Табл. 1.

Відсоткове співвідношення базових концептуальних метафор і концептуальних корелятів КР в англомовних рекламних текстах

Тип базової концептуальної метафори	Концептуальний корелят	Кількість	Значущість	Відсоткове відношення типу базових метафор до загального концептуального масиву
1. Структурні	Life	3	0,75%	40%
	Human being	4	1%	
	Animal/Bird	1	0,25%	
	Celebration	4	1%	
	Business growth	5	1,25%	
	Personal growth	3	0,75%	
	Action	7	1,75%	
	Love	3	0,75%	
	Plant	1	0,25%	
	Being different	1	0,25%	
	Rest	1	0,25%	
	Art	3	0,75%	
	Health	4	1%	
	Moving, Traveling	5	1,25%	
	War/Winning	3	0,75%	
2. Онтологічні	Speed	27	6,75%	56,25%
	Present moment	86	21,25%	
	Object	3	0,75%	
	Light	11	2,75%	
	Sun	5	1,25%	
	Food	4	1%	
	Liquid	2	0,5%	
	Wealth/cheapness	124	30,5%	
	Something new	1	0,25%	
	Universal power	2	0,5%	
	Road	1	0,25%	
	Property	2	0,5%	
	Home	1	0,25%	
	Something big	1	0,25%	
	Something different	2	0,5%	
	Geographical spot	1	0,25%	
	Luxury	22	5,5%	
	Location	10	2,5%	
	Success	16	4%	
	Healing device	2	0,5%	

	Easiness	6	1,5%	
	Safety	2	0,5%	
	Simplicity	7	1,75%	
	Portal	2	0,5%	
3. Метафори локалізації	Place	1	0,25%	3,75%
	Up	12	3%	
	Future orientation	1	0,25%	
	Width	1	0,25%	
Усього		403	100%	100%

Таким чином, КР є надзвичайно широко представленим у рекламних текстах. Безумовно, важливу роль у підборі його коректного репрезентанту для певного рекламного тексту відіграє об'єкт реклами та, відповідно, потенційний споживач цієї реклами. Так, в англійській рекламі, розрахованій на жіночу аудиторію, частіше зустрічаються такі метафоричні кореляти як SUN, LIGHT, PLANT, HOME, тощо, тоді як у рекламі чоловічої спрямованості ці репрезентанти КР зазвичай відсутні, натомість більше використовуються кореляти ACTION, ROAD, LIFE, WEALTH, PROPERTY та ін. Це, звичайно, пояснюється гендерними особливостями концептуальних та мовних картин світу чоловіків та жінок англійської лінгвокультури. Аналогічні відмінності відслідковуються також щодо окремих вікових та соціальних груп.

Перспективу дослідження аксіологічної специфіки образної компоненти КР складає можливість уточнення його змісту, структури та міжмовної реалізації, використання не лише для подальшого вивчення проблеми об'єктивації емоційних концептів у сучасних дослідженнях з когнітивної лінгвістики та теорії міжкультурної комунікації, але й для підвищення ефективності реклами як соціального етносемантичного феномену.

Джерела та література

1. Бондаренко Є. В. Картина світу і дискурс: реалізація дуальної природи людини / Є. В. Бондаренко // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен: монографія. – Харків: Константа, 2005. – С. 36-64.
2. Воркачев С. Г. Вариативные и ассоциативные свойства телеономных лингвоконцептов / С. Г. Воркачев. – Волгоград: Парадигма, 2005. – 224 с.
3. Гвоздиченко Л. М. Феномен метафори: основні аспекти дослідження / Л. М. Гвоздиченко // Лінгвістика. – Луганськ: Вид-во Луг. нац. педаг. ун-т. – 2008. – С. 44-53.
3. Карасик В. И. Этноспецифические концепты / В. И. Карасик, О. Г. Прохвачева, Я. В. Зубкова, Э. В. Грабарова // Иная ментальность. – М.: Гнозис, 2005. – С. 8-101.
4. Маслова В. А. Homo lingualis в культуре / В. А. Маслова. – Витебск: ВГУ им. П. М. Машерова, 2004. – 224 с.
5. Морозова Е. И. Концепт и концептуальная категория: К проблеме разграничения понятия / Е. И. Морозова // Вісник ХНУ – 2004. – № 636. – С. 115-119.
6. Приходько А. М. Дискурсологія концепту / А. М. Приходько // Концептологія, дискурс / Вісник ХНУ ім В. Н. Каразіна. – 2007. – № 782. – С. 66-71.
7. Hardy C. Networks of meaning: A bridge between mind and matter / C. Hardy. – Westport, Connecticut; London: Praeger, 2008. – 312 p.
8. Fauconnier G. Conceptual Integration Networks / G. Fauconnier, M. Turner // Cognitive Science. – 1998. – Vol. 22 (2). – P. 59-82.

УДК 811.111'81-115

Шароварова С. В.

ДИНАМІКА АКЦЕНТНОЇ СТРУКТУРИ СЛОВА В СИНХРОНІЇ (НА МАТЕРІАЛІ БРИТАНСЬКОЇ, АМЕРИКАНСЬКОЇ, КАНАДСЬКОЇ ТА АВСТРАЛІЙСЬКОЇ ВИМОВНИХ НОРМ)

В статті систематизовані рухи варіантів акцентної структури англійських слів в аспекті британської та американської, британської та канадської, британської та австралійської прононціальних норм, а також представлена динаміка акцентної структури.

Ключевые слова: акцентная структура, динамика, акцентный вариант.

У статті узагальнено рухи варіантів акцентної структури англійських слів у нормативному аспекті в аспекті британської та американської, британської та канадської й британської та австралійської вимовних норм, а також представлено динаміку акцентної структури.

Ключові слова: акцентна структура, динаміка, акцентний варіант.

The article focuses on movements of English words accentual structure in terms of British, American, Canadian and Australian pronouncing norms. Dynamics of accentual structure is analyzed.

Key words: accentual structure, dynamics, accentual variant.

Сучасна англійська мова як поліетнічне утворення має гетерогенну структуру (Швейцер 1969) і реалізується у своїх національних варіантах (регіональних формах у термінології Р. Я. Кріцберга) та територіальних діалектах (Д. Бровович, О. А. Домашнев, Р. Я. Кріцберг, О. Є. Семенець, В. І. Скібіна, Ю. А. Жлуктенко, Д. А. Шахбагова, О. Д. Швейцер). У зв'язку з тим, що будь-якому синхронному зрізу мовної системи притаманна внутрішня динаміка, що виявляється у видозміні, дублетному функціонуванні або кореляції її компонентів (Ю. А. Жлуктенко, Н. Н. Семенюк, В. М. Солнцев, В. Н. Ярцева), цікавим матеріалом є вивчення динаміки акцентної структури англійських слів у нормативному аспекті.

На часі всебічно в діяхронічному аспекті вивчалися акцентні структури (АС) британського (Т. О. Дацька, О. І. Енгель, А. О. Єрошин, С. В. Шароварова, Д. А. Шахбагова, В. Danielsson, Е. Fudge, R. Kingdon) та американського національних варіантів (Т. О. Дацька). Однак, дотепер відсутнє порівняльно-зіставне синхронічне дослідження рухів варіантів акцентної структури слів (АСС) в аспекті британської та американської / канадської / австралійської норм.

Мета статті полягає у встановленні особливостей руху варіантів акцентної структури англійських слів у нормативному аспекті шляхом узагальнення її динаміки в аспекті британської та американської / канадської / австралійської вимовних норм.

Динаміка АСС в синхронії тлумачиться як існування декількох паралельних способів акцентного оформлення слова, а динаміка АСС в діяхронії – конкуренція та взаємозаміна варіантів акцентного оформлення слова з плином часу (Дацька 2002).

Максимальна кількість реалізацій акцентної структури в системі кодифікованої акцентної норми в межах британської і американської / канадської / австралійської норм складає п'ять варіантів, проте така динаміка представлена лише одним (в аспекті британської та американської норм) або двома (в аспекті британської й канадської або австралійської норм) словами. Невелика кількість акцентних варіантів однієї лексики сприяє швидкому й правильному кодуванню / декодуванню інформації та успішній комунікації, напр.: *inoportune* /-'- - -/, /-'- - - -/, /-'- - - -/, /-'- - - -/.

Загальна кількість міжваріантних змін акцентної структури слова в аспекті британської та американської норм охоплює 33 рухи варіантів АС, які узагальнено за критерієм кількості представлених варіантів АСС у варіантному ряді. Проведений нами аналіз динаміки акцентної структури слова в аспекті зазначених вимовних норм, засвідчив, що нормативні реалізації акцентної структури, переважно, утворюють варіантний ряд з двома акцентними варіантами (АВ) – 92,11% усіх слів матеріалу спостереження.

Перерозподіл акцентних варіантів у варіантному ряді утворює такі найпоширеніші рухи варіантів АСС: 1) відмінні головні варіанти в обох нормах, напр.: *dimension* (BrE) /-'- - -/ → || (AmE) /-'- - -/; *elongate* (BrE) /'- - -/ → || (AmE) /-'- - -/; *newborn* (BrE) /-'- - -/ → || (AmE) /'- - -/. Альтернативні АВ в обох нормах відсутні; 2) тотожні головні АВ в обох нормах і альтернативний варіант у британській нормі, напр.: *etude* (BrE) /'- - -/ → /-'- - -/ → || (AmE) /'- - -/; *freelance* (BrE) /'- - -/ → /-'- - -/ → || (AmE) /'- - -/; *perfume* (BrE) /-'- - -/ → /'- - -/ → || (AmE) /-'- - -/. Альтернативний варіант в американській нормі відсутній; 3) альтернативний акцентний варіант британської норми займає місце більш поширеного і слугує головним варіантом у американській, напр.: *base-born* (BrE) /'- - -/ → /-'- - -/ → || (AmE) /-'- - -/; *meanwhile* (BrE) /-'- - -/ → /'- - -/ → || (AmE) /'- - -/; *premature* (BrE) /'- - - -/ → /-'- - -/ → || (AmE) /-'- - -/. Альтернативний акцентний варіант в американській АН відсутній; 4) у британській нормі є лише головний варіант, а в американській – головний, який співпадає з головним британської, та альтернативний, напр.: *introvert* (BrE) /-'- - -/ → || (AmE) /-'- - -/ → /'- - - -/; *nondescript* (BrE) /'- - - -/ → || (AmE) /'- - - -/ → /-'- - - -/; *predate* (BrE) /-'- - -/ → || (AmE) /-'- - -/ → /'- - - -/.

Міжваріантна динаміка акцентної структури в синхронії в аспекті британської та американської норм характеризується рухами АС одного й того ж слова як у межах британської норми, так і в межах американської. Паралельний спосіб акцентного оформлення досліджених слів (другий або третій акцентний варіант) зафіксований в межах британської норми у 50% ЛО, за рахунок альтернативного / альтернативних акцентних варіантів, а в межах американської норми – у 45,36% ЛО, переважно, засобами дивергентного головного акцентного варіанта.

На підставі аналізу міжваріантної динаміки акцентної структури слів у синхронії в аспекті британської та канадської вимовних норм встановлено, що в чверті слів дослідженого матеріалу – 26,56% акцентна структура не виявляє динаміки, так як головні акцентні варіанти в обох нормах співпадають, а альтернативні відсутні в обох нормах. Загальна кількість міжваріантних змін АСС в аспекті зазначених норм охоплює 22 рухи її варіантів (73,44% усього корпусу досліджених слів канадської норми).

Переважаюча кількість досліджених слів характеризується наявністю двох акцентних варіантів їхньої АС – 56,41% слів. Рух варіантів відбувається в межах британської норми – 42,44% ЛО, а в межах канадської норми варіанти акцентної структури повторюють один із варіантів британської норми, або вони взагалі відсутні. Перерозподіл акцентних варіантів у варіантному ряді утворює такі найпоширеніші рухи: 1) тотожні головні АВ в обох нормах і альтернативний варіант у британській нормі, напр.: *adept* (BrE) /-'- - -/ → /'- - -/ → || (CaE) /-'- - -/; *combat* (BrE) /'- - -/ → /-'- - -/ → || (CaE) /-'- - -/; *inchoate* (BrE) /-'- - -/ → /-'- - -/ → || (CaE) /-'- - -/. Альтернативний варіант у канадській нормі відсутній; 2) відмінні головні акцентні варіанти в обох нормах, напр.: *approbatory* (BrE) /□- - - - -/ → || (CaE) /□- - - - -/; *barefoot* (BrE) /□- - - -/ → || (CaE) /□- - - -/; *chardonnay* (BrE) /□- - - -/ → || (CaE) /□- - - -/. Альтернативні АВ в обох нормах відсутні; 3) альтернативний варіант британської норми займає місце більш поширеного і слугує головним варіантом у канадській нормі, напр.: *ambulatory* (BrE) /□- - - - -/ → /□- - - - -/ → || (CaE) /□- - - - -/; *cabriolet* (BrE) /□- - - - -/ → /□- - - - -/ → || (CaE) /□- - - - -/; *defoliation* (BrE) /□- - - - -/ → /□- - - - -/ → || (CaE) /□- - - - -/; 4) головний варіант британської норми співпадає з головним канадської, а альтернативний – з альтернативним, напр.: *disputant* (BrE) /□- - - -/ → /□- - - -/ → || (CaE) /□- - - -/; *extant* (BrE) /□- - - -/ → /□- - - -/ → || (CaE) /□- - - -/; *mistral* (BrE) /□- - - -/ → /□- - - -/ → || (CaE) /□- - - -/.

Міжваріантна динаміка акцентної структури слів в аспекті британської та канадської норм характеризується рухами варіантів АС, переважно, в межах британської норми за рахунок альтернативного / альтернативних акцентних варіантів – 61,23% усього корпусу досліджених слів, а в аспекті канадської норми – 19,54% слів, значною мірою, засобами відмінного головного акцентного варіанта. Більшість слів – 56,41% відзначається існуванням двох акцентних варіантів, а слова з трьома акцентними варіантами створюють найбільшу кількість рухів варіантів АС, а саме 10 рухів.

Перейдемо до розгляду динамічних рухів акцентної структури в аспекті британської та австралійської акцентних норм у синхронії. Зазначимо, що в майже третині корпусу досліджених слів – 24,86% акцентна структура не виявляє динаміки, так як головні акцентні варіанти в обох нормах співпадають, а альтернативні відсутні в обох нормах.

Досліджені слова найчастіше мають два акцентних варіанти – 61,27% ЛО. Перерозподіл варіантів у варіантному ряді утворює такі найпоширеніші рухи: 1) тотожні головні варіанти в обох нормах і альтернативний варіант у британській нормі, напр.: *amine* (BrE) /□- - - -/ → /□- - - -/ → || (AuE) /□- - - -/; *carillon* (BrE) /□- - - -/ → /□- - - -/ → || (AuE) /□- - - -/; *catamaran* (BrE) /□- - - - -/ → /□- - - - -/ → || (AuE) /□- - - - -/. Альтернативний варіант в австралійській нормі відсутній; 2) відмінні головні акцентні варіанти в обох нормах, напр.: *absolutely* (BrE) /□- - - - -/ → || (AuE) /□- - - - -/; *cerebrum* (BrE) /□- - - -/ → || (AuE) /□- - - -/; *chardonnay* (BrE) /□- - - -/ → || (AuE) /□- - - -/. Альтернативні АВ в обох нормах відсутні; 3) альтернативний АВ британської норми займає місце більш поширеного і слугує головним варіантом в австралійській нормі, напр.: *adverse* (BrE) /□- - -/ → /□- - -/ → || (AuE) /□- - -/; *aerate* (BrE) /□- - -/ → /□- - -/ → || (AuE) /□- - -/; *bonhomie* (BrE) /□- - - -/ → /□- - - -/ → || (AuE) /□- - - -/. Альтернативний АВ в австралійській нормі відсутній; 4) головний варіант британської норми співпадає з головним варіантом австралійської, а альтернативний – з альтернативним, напр.: *adult* (BrE) /□- - -/ → /□- - -/ → || (AuE) /□- - -/; *brochure* (BrE) /□- - -/ → /□- - -/ → || (AuE) /□- - -/; *chauffeur* (BrE) /□- - -/ → /□- - -/ → || (AuE) /□- - -/.

Міжваріантна динаміка слів в аспекті британської та австралійської норм відзначається рухами варіантів АС, переважно, в межах британської норми за рахунок альтернативного / альтернативних акцентних варіантів – 57,08% усіх досліджених слів, а в аспекті австралійської норми – 27,14% слів, засобами відмінного головного акцентного

варіанта. Більшість слів – 61,27% характеризуються наявністю двох акцентних варіантів, а слова з трьома акцентними варіантами створюють найбільшу кількість рух варіантів акцентної структури, а саме 8 рухів.

Отже, на підставі аналізу слів з варіативною акцентною структурою британської, американської, канадської та австралійської норм встановлено, що нормативні реалізації акцентної структури, переважно, утворюють варіантний ряд з двома акцентними варіантами. Особливістю міжваріантної динаміки акцентної структури в синхронії є те, що в межах британської та американської норм рухи варіантів акцентної структури зафіксовані як в аспекті британської норми, так і в аспекті американської, переважно, засобами альтернативного / альтернативних акцентних варіантів у британській нормі та відмінного головного в американській. В аспекті британської та канадської, а також британської й австралійської акцентних норм паралельний спосіб акцентного оформлення досліджених слів (другий або третій акцентний варіант) існує в межах британської норми за рахунок більшої кількості альтернативних акцентних варіантів.

Перспективою подальших досліджень є вивчення динаміки акцентної структури слова в діакронії, а також в аспекті інших національних варіантів англійської мови як поліетнічного утворення.

Джерела та література

1. Cambridge English Pronouncing Dictionary / [origin. compiled by D. Jones / ed. by P. Roach, J. Hartman, and J. Setter]. – [17th ed.]. – Cambridge: Cambr. Uni. Press, 2003. – 599 p.
2. Longman Pronunciation Dictionary / [origin. compiled by J. Wells]. – [2nd ed.]. – Harlow: Longman, 2000. – 870 p.
3. The Australian Oxford Pocket Dictionary / [origin. compiled by G. Johnson / ed. by B. Moore]. – [5th ed.]. – Oxford: Oxford Uni. Press, 2002. – 1298 p.
4. The Collins Canadian English Dictionary and Thesaurus / [ed. by E. Summers, A. Holmes]. – [1st ed.]. – Great Britain: Harper Collins Publishers, 2004. – 1413 p.
5. Macquarie Dictionary / [ed. by S. Butler]. – [5th ed.]. – Australia: Macquarie Library, 2009. – 1940 p.

УДК 811.111'37

Швачко С. О.

ЛІНГВОКОГНІТИВНІ АСПЕКТИ ПОНЯТЬ «БАГАТО», «МАЛО» В АНГЛОМОВНОМУ ДИСКУРСІ

В статті осмислюється природа домінуючих номінацій «багато», «мало» – їх лексико-граматичні характеристики, семантичні формальні девіації. Комплексний підхід до об'єкту дослідження здійснюється в руслі аналізу лексикографічної паспортизації досягнень вітчизняних та зарубіжних учених в домені релевантних питань, а також функціонування об'єкта в англоязычному дискурсі. Фокусується увага на об'єктах тенденцій квантитативних одиниць, їх семантичній та формальній девіації.

Ключевые слова: лингво-когнитивные аспекты, понятие «много», «мало», базовые номинации, семантические и формальные девиации.

У статті йдеться про вивчення природи номінацій понять «багато», «мало» в англомовному дискурсі, їх лексико-граматичні характеристики, семантичні та формальні девіації. Комплексний підхід до об'єкта дослідження здійснюється у руслі осмислення лексикографічної паспортизації, результатів дослідження вітчизняних та зарубіжних учених з релевантних питань, а також функціонування в сучасному англомовному дискурсі. Фокусується увага на спільних тенденціях квантитативних одиниць, їх семантичних та формальних девіацій.

Ключові слова: лінгвокогнітивні аспекти, поняття «багато», «мало», номінації, семантичні та формальні девіації.

The article in question deals with the nominations of «many / much», «few / little» notions, their lexico-grammatical properties, semantic and formal deviations. The complex approach is being done in the context of lexico-graphic data, the results of native and foreign investigators in the relevant sphere, and in the domain of its functioning in the modern English discourse. Attention is being focused upon the common tendencies of the quantitative words, their semantic and formal deviations.

Key words: linguo-creative approach, notions of «many / much», «few / little» nominations, semantic and formal deviations.

Філологічний досвід свідчить, що немає незначних слів. Слова потребують пильної уваги та систематизації. Серед лінгвістичних конструювань англійської мови чинне місце посідають одиниці на позначення понять «багато / мало» (об'єкт дослідження). Актуальність дослідження останнього визначається зростаючим інтересом лінгвістів до системно-функціонального буття парадигматичних груп взагалі, до омовлення оцінної діяльності людини зокрема. Омовлення останньої детермінується дієвістю соціальних та лінгвальних факторів, залежністю від поставлених завдань, використаних методів та іманентних законів мови. Вельми валоративним при цьому є актуалізація принципів динамізму, адаптивності та антропоцентризму. Концептуальне бачення об'єкту дослідження препарується у роботі результатами осмислення досвіду лексикографів, експертів-дослідників з релевантних питань та комплексним підходом до досліджуваного об'єкту у царині номінативних одиниць, їх синтаксичного та фразеологічного оточення (предмет дослідження). Аналіз кластерів номінацій «багато», «мало» свідчить про їх мовні параметри, а саме: етимологічні витoki, лексичне та граматичне наповнення, епідигматичні тенденції, семантичні та формальні девіації [1].

Домінантними в парадигмі омовлення зазначених понять виступають такі слова: *little / few, much / many*. Наприклад: англ. *Much water, to swim much, to be one too many, the little small quantity, take very little pain*. Вибір слів в англомовному дискурсі детермінується чинником дискретності та недискретності денотатів. Кількісні ознаки притаманні як предметам, так і діям, про що свідчать полілексемні одиниці типу: англ. *little green man, Little Fox, much ado about nothing, to eat much, to think much, to have a few, but not many, many a man, many a time*.

Лінгвістична сага про варіативність слів, що аналізується заслуговує на особливу увагу. Лексема *little* та її форми звучать алітеративно у секундарних одиницях. Пор.: англ. *hopeless, fearless, last but not least, Lesser Asia*. У дериватах з *-less* суфікс не зберіг квантитативного значення вихідної форми, що не можна сказати про суфікс *-most* (*furthermost*) (очевидно есплікується полярною онтологією зазначених морфем).

Лексикографічна паспортизація досліджуваних слів презентує їх синонімічні паралелі, алоніми: ***much*** – *a great quantity, a good quantity, a lot of, great in quantity, amount, extent, degree*; ***many*** – *a lot, a large indefinite number, numerous, considerable, not few*; ***little*** – *not enough, not much, a small amount of quantity*; ***few*** – *not many, not enough, a small number of quantity*. Зазначені слова тяжіють до лексико-семантичного поля кількості, про що свідчать їх спільні алоніми (*quantity, numerous, number*), взаємозамінювачі (*many – not few, little – not much*) та конкретизатори (*good, numerous, considerable, enough*). Градуальність кількості специфічно оновлюється варіантами слів, у зазначених формах яких віддзеркалюється становлення англійської мови, феномени аналітичності, синтетичності, формальної та семантичної девіації.

Квантитативні одиниці, що досліджуються, слугують базою вторинного конструювання на рівнях слів та словосполучень. Їх епідигматична сила проявляється у дериватах з відповідними морфемами вихідних слів. Пор.: англ. *muchness, many-sided, many-stage, fewness, little-go, littleness, the least, the many*, etc. Валоративність зазначених

номінацій об'єктивується процесом лексикалізації словосполучень, появою чималого корпусу фразеологізмів із ключовими одиницями. Наприклад: англ. **little** – *green man, Little Fox, little by little, not a little, after a little, little things, from little on*; **much** – *much of a size, much of muchness, much of what you say, how much?, too much for me, all the more, so much the more*; **may** – *many a man, many a song, many a tongue, many a time, as many the same, as many again, one too many, how many?*; **few** – *to have a few not many* [4].

Досліджувані слова представлені гідно у параметричних полілексемних одиницях типу: англ. *Little things amuse little minds; Much ado about nothing; Much water has flown under the bridges since that time; Too many cooks spoil the broth; There has been many a peck of salt eaten since that time; Many a little makes a mickle*. Фреквентивними у пареміях є варіанти форм зазначених слів: англ. *least said and soonest mended; to make less of something*.

Стилістичний прийом *litotes* перегукується римовою алітерацією зі словом *little*: *little ways, little singer, from little up*. Квантитативні слова зустрічаються також у контрастивних конструкціях, паралелізмах: *the more you know – the more you forget, the more you forget – the less you know; the last but not least; the more haste the less speed*. Семантично близьким словам притаманні спільні вектори формальних і семантичних девіацій. Так, прикметник *small* («little», «not large») відкритий подібним тенденціям функціонування: творення нових слів (*smallness*), словосполучень (*small room, small town*), фразеологізмів (*small mind, small voice, small change, small hours*). На відміну від *small* лексема *little* представлена граматикалізованим суфіксом *-less*. Крім того, ступені порівняння прикметника *small* означені синтетичністю. Синонімічність *little* та *small* верифікується у лексикографічних довідниках. Пор.: англ. *little adj. (littler, or less or lesser; littlest, least), small in size, amount; degree; short in duration; brief; small in importance; the little man; little minded*.

Поняття «багато» та «мало» позначаються не тільки однойменними одиницями. Існує ціле поле маркерів омовлення на лексичному, синтаксичному та фразеологічному рівнях. Пор.: англ. *booklet, birdie, manysided, polysemy, multitude, minority, majority, numerous; a slice of bread, a tiny number of people, a fair amount of money, oceans of wishes, thousands of pardons, miles of roads, bushels of girls*. Таким чином, семи «багато», «мало» реалізуються експліцитними морфемами та словами, а також – вільними та фразеологічними словосполученнями. Слід зазначити, що стабільним джерелом поповнення лексико-семантичного поля кількості виступають, з одного боку, числівники, а з іншого, – слова міри та ваги, що генерується процесами детермінологізації вихідних термінів [2, 3].

В корпусі англійських позначень «багато», «мало» виокремлюється група одиниць зі вкритими, немаркованими у поверхневій структурі, імпліцитними семами. На останні посилаються, наприклад, при тлумаченні та коментуванні паремій на інтралінгвальних та інтерлінгвальних векторах. Пор.: англ. *too many truths are untruth* – укр. *Сума правд є неправда*, англ. *Great talkers are little doers* – укр. *Хто багато говорить, той мало робить*; англ. *Deeds not words; Actions speak louder than words* – укр. *Більше діла – менше слів*; англ. *Be swift to hear, slow to speak* – укр. *Говори мало, слухай багато, а думай ще більше*; англ. *a small rain lays great dust* – укр. *З малої хмари великий дощ буває*.

Номінаціям аналізованих понять «багато», «мало» притаманне явище спустошеності – деквантифікації, що спостерігається в семантичній девіації суфікса *-less*, що генетично походить від *little* (точніше – форми компаративна *less*). У словах з морфемою *less* не маркується кількісне буття, скоріше позначається його відсутність. Пор.: англ. *fearless, hopeless, homeless*. Семантична спустошеність прослідковується також у фразеологізмах з іншими квантитативними одиницями, що зазвичай еволюціонують від предметного значення до кількісного (точного, а потім – розмитого). Пор.: англ. *Two heads are better than one, to miss a mile, thousands of pardons, inches of love, scruples of conscience, ells of bear, span of life, bushels of girls, fathoms deep in love, one in a thousand*; укр. *борода з лікоть, а ума з ніготь, як обступити от грамоти на аришин, то вона од тебе на сажень, Пучок радості, купка осель, баняк розуму, тощо*.

Десемантизація кількісних одиниць спостерігається у пареміях, скоромовках та курйозах типу англ. *an ounce of good life is better than a pound of pardon; Peter Piper picked a peck of pickled pepper; how many ifs go to a bushel?; to make a pint measure hold a quart*. В англійській мові виокремлюється низка лексичних конкертизаторів на позначення партитивності, збірності, сумарності. Пор.: англ. *a piece of chalk, a bit of bread, a cake of soap, a slice of lemon, a lump of sugar, a cake of soap, a sheet of paper, a bar of chocolate, a flock of birds, a flight of doves, a heard of cows, a team of horses, a bill of cotton, a crowd of people*, тощо. Спустошеність числівників спостерігається у прикладах типу: англ. *to make (two) ends meet; to be as cross as (two) dogs over one bone, when (two) Sundays meet together, to be in (two, twenty) different minds, to look two (nine) ways for Sunday, to be like (two) peas, as drunk as (seven) lords* [4].

Лексеми *little, few, much, many* на синтаксичних просторах англійського дискурсу представлені різними частинами мови в залежності від їх функціонального навантаження. Пор.: англ. *He knows a little of everything, After a little you will feel better, From little up he has made a less of reading. Less did he think of little ones? Will you come a little way with me?* Основними моделями зазначених слів є Q + N, Q + V. До архаїчних структур тяжіють словосполучення *many a N*: *many a man, many a story*, тощо.

Про інтенсивне мовне функціонування базових слів «багато», «мало» свідчать: їх представленість у списках етимологічних форм-дублетів типу *far – father, further – farthest, furthest; late – later, latter – latest, last; little – littler, less, lesser – littlest, last*; семантичні девіації, сплески деквантитативності (*hopeless, homeless*); лексикалізовані структури *much ado about nothing*; атракції одиниць квантитативного поля (*furthermost, so much the more, all the more*); притаманні англійській мові словотворчі процеси (афіксація, словоскладання, конверсія); неочікувані курйози, плеоназми (*gentlemostest, orangemostest, the little small quantity*). Перспективним вважаємо вивчення номінацій – посередників із семами «middle», «mediocre», статусу переліку в процесі омовлення, тенденцій десемантизації складників мовного поля кількості.

Джерела та література

1. Швачко С. О. Навчити вчитися! / Світлана Олексіївна Швачко. – Посібник. – Вінниця: Нова Книга, 2006. – 136 с.
2. Швачко С. О. Языковые средства выражения количества в современном английском, русском, украинском языках / Світлана Олексіївна Швачко. – К.: ВПШ, 1981. – 143 с.
3. Швачко С. О. У царині номінативних та комунікативних одиниць / Світлана Олексіївна Швачко – Суми: СумДУ, 2010. – 168 с. (Збірник наукових праць).
4. Webster's New World Dictionary. – USA, 1959. – 632 p.

ПРОЦЕСС СТИЛИСТИЧЕСКОГО ДИНАМИЗМА В ТЕКСТАХ СОВРЕМЕННЫХ РОССИЙСКИХ СМИ

В статье говорится о стилистических изменениях в современных российских медиатекстах. Общеязыковой процесс стилистического динамизма является причиной проникновения в тексты СМИ языковых единиц других стилистических регистров. Процесс стилистического динамизма является одним из экспрессивных приёмов воздействия на читателя, а также способом выражения авторской точки зрения.

Ключевые слова: язык СМИ, экспрессивность, иностилевые элементы, стилистический динамизм.

У статті говориться про стилістичні зміни у сучасних російських медіатекстах. Загальномовний процес стилістичного динамізму є причиною проникнення у тексти ЗМІ мовних одиниць інших стилістичних реєстрів. Процес стилістичного динамізму є одним з експресивних прийомів впливу на читача, а також способом вираження авторської точки зору.

Ключові слова: мова ЗМІ, експресивність, іншостилеві елементи, стилістичний динамізм.

In the article the author speaks about stylistic changes in the modern Russian mass media texts. The process of stylistic dynamism is at the bottom of penetration into the texts of mass media of language units of other stylistic registers. The process of stylistic dynamism is one of the expressional receptions of influence on the reader, and also way of expression of the author's point of view.

Key words: language of mass media, expressivity, language units of other stylistic registers, stylistic dynamism.

Современные лингвистические исследования характеризуются повышенным интересом к языку СМИ. За последние два десятилетия влияние экстралингвистических факторов вызвало следующие значительные преобразования в стиле современных СМИ России: изменение статуса и функции СМИ в обществе, увеличение степени свободы слова, перестройка системы СМИ под влиянием политического и идеологического расщепления общества, развитие конкурентных отношений между СМИ, изменение коммуникативного статуса аудитории.

Сегодня свобода слова, обусловленная политическими, экономическими, культурными и социальными изменениями, является одним из основных ценностных ориентиров в профессиональной деятельности журналиста. Как отмечает С. И. Сметанина, «субъект-создатель медиа-текста предстает перед читателем как личность, самостоятельно мыслящая и оценивающая реальную ситуацию, демонстрирующая свою мировоззренческую позицию и индивидуальность языковой раскрепощённостью, стремлением отойти от клише газетно-публицистического стиля» [5, с. 5].

Прежде всего, следует отметить, что в языке современных российских СМИ авторский текст приобретает большую степень экспрессивности и диалогичности. Роль экспрессии в газетном языке не сводится только к задаче компенсирования стандарта или только к повышению силы воздействия: эффективность передачи информации, а реализуется лишь при одновременном взаимодействии двух этих начал.

Возрастание личностного начала и диалогичности приводят к изменению устной публичной коммуникации: расширяется сфера спонтанного общения, усиливается обратная связь между говорящим и слушающим, размывается граница между официальным и неофициальным общением. Отвечая на вопрос о том, из чего же складывается новизна языка современных российских СМИ, исследователи отмечают тенденцию к усилению функциональной мобильности языковых единиц. «Этот процесс разворачивается как по вертикали (от социолектов к общему просторечию и к литературному языку, так и по горизонтали (от периферийных участков языковой системы к ее центру или общему ядру). В этом процессе средства массовой коммуникации, в том числе, пресса, играют заметную роль» [6, с. 54].

Особенность современного состояния СМИ России проявляется во вторжении в медиатекст внешних, иностилевых элементов, существенно расширяющих ассортимент лексических единиц, традиционно использующихся в материалах прессы, предназначенных для публичного тиражирования. «Лавина», «экспансия», «шквал» – так образно характеризуют исследователи отмеченную тенденцию, актуальную не только для сферы СМИ, но и для других сфер общения. Определяя языковые приоритеты современников, В. Г. Костомаров замечает, что наиболее рельефно новый языковой вкус иллюстрируется стилистическими явлениями: «стиль сегодняшнего общения характеризуется размытостью границ между разными коммуникативными сферами, нивелировкой типов речи, в том числе и официальной» [3, с. 44].

Одним из наиболее ярких явлений можно считать стилистический динамизм, который предполагает появление в медиатексте языковых единиц других, «чужих», стилистических регистров. Как отмечает Ю. А. Бельчиков, «сигналом присутствия в тексте иностилевых элементов выступает «столкновение» в рамках микротекста речевых единиц разных стилистических потенциалов, разной стилистической принадлежности и разных сфер распространения» [1, с. 337-338]. Необходимо подчеркнуть, что явление стилистического динамизма следует понимать широко: здесь речь идет не только о проникновении в медиатексты разговорных и просторечных слов и конструкций, но и о противоположной, менее заметной тенденции, когда в языке газеты активно используется терминологическая, архаичная, религиозная лексика, благодаря чему создается тот или иной экспрессивный эффект.

Далеко не все современные периодические издания характеризуются высоким профессионализмом в использовании литературного языка и языковых единиц, находящихся за его пределами. Среди наиболее «качественных» с лингвистической точки зрения современных российских изданий можно назвать еженедельные газеты «Коммерсантъ», «Независимая газета» (НГ), «Российская газета»; журналы «Огонёк» и «Итоги». В них включение иностилевых элементов в медиатекст вполне гармонично, и, таким образом, антиномия экспрессии и стандарта не является «кричащей». В качестве иллюстрации явления стилистического динамизма в данной статье взяты тексты из газет «Коммерсантъ» и «НГ» и журнала «Огонёк». Выделим наиболее типичные разновидности стилистического динамизма.

1. Разговорные и просторечные слова и конструкции.

В современных медиатекстах частотно употребление разговорных и просторечных языковых единиц:

1) «Путин <...> поздравил господина Януковича с победой на выборах. Но поздравление то, прозвучавшее до официального объявления результатов голосования, *вышло* для лидера Партии регионов *боком*...» (Огонёк, № 2, 18-01-10);

2) «Президент Дмитрий Медведев на заседании Госсовета, посвященного развитию политической системы, *попел* оппозиции на то, что она обманула его <...> и попросил *огульным* обвинениям в адрес избирательной системы больше воли не давать» (НГ, 21-01-2010).

В приведённых примерах автор совмещает в одном тексте как лексику, типичную для газетного стиля (выборы, официальное объявление результатов, голосование, политическая система, оппозиция, избирательная система), так и разговорные и просторечные элементы (выйти боком; попел; огульный).

Нередко иностилевые элементы используются в заголовках. Так, в статье под названием «Левые в шоколаде» (Коммерсантъ, № 31, 24-02-2010) говорится о том, что участники леворадикального движения «Левый фронт»

создают новую партию, которая будет называться «Трудовой фронт», или сокращенно «РОТ фронт», отмечая при этом, что партия не претендует на бренд одноименной шоколадной фабрики. «Трудовой фронт» мыслится выразителем интересов профсоюзов и социальных движений, и, таким образом, в заголовке реализуется разговорное значения словосочетания «в шоколаде» – «привилегированное, удобное, комфортное положение».

Включение разговорных элементов в газетную статью позволяет журналисту не просто проинформировать о чём-то аудитории, но также сделать текст более ярким, экспрессивным, высказать таким образом своё мнение по поводу того или иного события и повысить степень воздействия текста на читателя.

II. Историзмы, архаизмы, исторические реалии.

С их помощью авторы проводят параллель между современным событием и тем или иным историческим периодом или явлением и выражают при помощи такого сопоставления своё отношение – иногда иронично-критическое, иногда резко-критическое – к тому, о чём пишут. Кроме того, такое «возрождение» устаревшей лексики, находящейся на периферии языка, активизирует внимание читателя, вовлекает его в диалог-игру, поскольку адресат медиа-текста должен, с одной стороны, воспринять информацию, а с другой – сопоставить её с событием или реальией прошлого и на основании этого понять точку зрения автора и составить своё собственное мнение:

1) «*Опричина* «дисциплины и порядка» как социальный палач – модель управления обществом, усвоенная обществом...» (НГ, 14-01-2010).

В данной статье, посвященной отмене режима секций дисциплины и порядка (СДП), журналист сравнивает СДП тюремных лагерей с опричниной – системой чрезвычайных мероприятий по борьбе с оппозицией, введенной Иваном IV Грозным. Проводя такую параллель, автор устанавливает явную аналогию между современной системой СДП и временами опричнины и сравнивает новые обязанности и положение вступивших в СДП заключенных с опричниками.

2) «Речь <...> идёт о коррупции и *мздоимстве*, которыми структуры исполнения наказания поражены так же, как и другие службы...» (Огонёк, № 2, 18.01.2010).

Вместо современного слова «взяточничество» журналист использует существительное «мздоимство», производное от устаревшего слова «мзда». Изначально слово «мзда» обозначало любую плату, вознаграждение, а в современном языке, оставаясь на его периферии, сохранило лишь значение «взятка»; следовательно, устаревшее слово «мздоимство» в современном употреблении называет процесс получения и дачи взяток.

3) «Государство все чаще облагает бизнес неформальными *податями*: на очередной саммит, Олимпиаду, резиденцию или ... на молодежный лагерь. Бизнес не первый год соглашается на *оброк*» (Огонёк, № 11, 22.03.2010). Историзмы *подать* и *оброк*, обозначающие типы налоговых платежей в Древней Руси, помогают автору метафорически отразить современную ситуацию: государство на договорных, частноправовых отношениях – именно такими были основания для облагания оброком или податью – заставляет бизнесменов спонсировать те или иные государственные мероприятия.

Необходимо отметить, что включение устаревших лексических единиц в журналистский текст не только помогает автору выразить свою точку зрения, провести аналогии с прошлым и вовлечь читателя в диалог-игру, но и свидетельствует об общем для языка СМИ процессе модернизации языковой архаики.

III. Терминологическая лексика.

В современном российском газетном тексте частотным является употребление научных и узкопрофессиональных терминов, а также образование путём их смешения новых экспрессивных номинативных единиц:

1) «Русского человека разобрали до последнего *гена*. В 2009 году было закончено полное «прочтение» (*секвенирование*) *генома* представителя русского *этноса*. То есть, определена последовательность всех шести миллиардов *нуклеотидов* (*sic!*) в геноме русского человека. Всё *генетическое хозяйство* его теперь – как на ладони» (Огонёк, № 2, 18.01.2010);

2) «Британская секретная служба MI-5 предупредила <...> что Пекин пытается выведать их тайны с помощью *хакеров* <...> китайские разведчики вступают в контакт с британскими предпринимателями...дарят фотоаппараты и *компьютерные карты памяти*. *Фишка* состоит в том, что эти устройства содержат вредоносный *софт*...» (НГ, 02.02.2010).

Журналисты целенаправленно смешивают разговорную, терминологическую и нейтральную лексику, достигая посредством этого реализации и информативной, и воздействующей функции. В первом примере автор, понимая, что рядовой носитель языка далеко не всегда владеет терминологией генной инженерии, даёт специальный термин «*секвенирование*» параллельно с нейтральным словом «прочтение», а новая номинация «*генетическое хозяйство*» позволяет рядовому носителю языка не только понять смысл статьи и научных терминов, но и делает текст более живым и доступным читателю-неспециалисту.

Во втором примере в нейтральный журналистский текст проникает специальная компьютерная лексика (хакер, софт, компьютерные карты памяти) и разговорный оборот «*фишка* (состоит) в том, что» (в значении «хорошей идеи», «хитрой задумки»), и, таким образом, информация о шпионских секретных службах Китая и Великобритании становится более интересной и легко воспринимаемой.

Нередко компьютерная лексика используется для создания метафорических сравнений: «...Дмитрий Медведев в течение года все-таки сумел модернизировать одно из главных направлений нашей внешней политики. Хотя в целом российско-американские отношения до конца так и не перезагрузились» (НГ, 29.03.2010). В данном примере эффект образности, с одной стороны, и точности выражения смысла, с другой, достигается благодаря тому, что в современном обществе почти каждый (особенно из целевой аудитории рассматриваемых изданий) является пользователем ПК. Учитывая именно это, автор может быть уверен в коммуникативной успешности своего текста.

Иногда журналисты в целях привлечения внимания используют в заголовках тот или иной термин узкой сферы употребления, но наполняют его другим содержанием, например, статья под заголовком «Общество с ограниченной ответственностью» (НГ, 05.03.2010) посвящена некомпетентности, неэффективности и бессилию такого инструмента российского правосудия, как суда присяжных заседателей.

Таким образом, стилистический динамизм, понимаемый как процесс проникновения в медиа-тексты языковых единиц различных стилистических регистров (разговорных и просторечий слов и конструкций, профессионализмов, терминов, историзмов и архаизмов и т. д.), является характерной чертой современных печатных СМИ России. Освоение разговорных единиц, жаргона, просторечия, заимствований в письменной речи даёт новые способы сочетаемости этих слов, новые словообразовательные модели, вскрывает их выразительный потенциал. При этом журналист не только сообщает о том или ином событии, но и опосредованно выражает своё мнение, вступает с читателем в диалог, увеличивает скорость и доступность восприятия информации. Подобное включение в медиа-текст иноязычных элементов является информативным, коммуникативным и экспрессивным авторским приёмом.

Источники и литература

1. Бельчиков Ю. А. Взаимодействие функциональных разновидностей языка (Контаминированные тексты) / Ю. А. Бельчиков. – М.: Наука, 1996. – 23 с. – [сб. науч. трудов / Культура русской речи и эффективность общения / науч. ред. Ширяев Е. Н., Граудина Л. К. – М.: Наука, 1996. – 442 с.].
2. Какорина Е. В. Новизна и стандарт в языке современной газеты (Особенности использования стереотипов) / Е. В. Какорина. – М.: Наука, 1996. – 12 с. – [сб. науч. трудов / Поэтика. Стилистика. Язык и культура/ памяти Т. Г. Винокур. – М.: Наука, 1996. – 333 с.].
3. Костомаров В. Г. Языковой вкус эпохи. Из наблюдений над речевой практикой масс-медиа. – М.: Педагогика-Пресс, 1994. – 247 с.
4. Русский язык конца XX столетия (1985-1995): [сб. науч. трудов / науч. ред. Земская Е. А.]. – М.: Языки русской культуры, 2000. – 473 с.
5. Сметанина С. И. Медиа-текст в системе культуры (динамические процессы в языке и стиле журналистики конца XX века) / С. И. Сметанина. – СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 2002. – 383 с.
6. Швейцер А. Д. Контрастивная стилистика / А. Д. Швейцер. – М.: РАН, Институт языкознания, 1993. – 256 с.

УДК 81'1=16+81' 373.2+81'373.21

Шевчук Л. М.

ІМПЛІЦИТНІ ОЦІНКИ ВИСЛОВЛЕННЯ В ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

В статье рассматривается вопрос оценки как функциональной семантико-стилистической категории; определяются функции непрямо́й оценки в политическом дискурсе; уточняются средства ее выражения и типы имплицитной информации, участвующие в достижении коммуникативной цели, реализуемой посредством оценочных высказываний, субъектами политической коммуникации.

Ключевые слова: непря́мая оценка, имплицитность, антропонимы, политический дискурс.

У статті розглянуто питання оцінки як функціональної семантико-стилістичної категорії; з'ясовано функціональне навантаження непрямо́ї оцінки в політичному дискурсі; визначено засоби її вираження та типи імпліцитної інформації, що беруть участь у процесі досягнення комунікативної мети, реалізованої за допомогою оцінних висловлень, суб'єктами політичної комунікації.

Ключові слова: непря́ма оцінка, імпліцитність, антропоніми, політичний дискурс.

In this article we've considered a question of valuation as a functional semantic-stylistic category; explicated the functional capacity of the indirect evaluation in the political discourse; determined means of its explication and types of the implicit information that take part in the process of reaching the communicative goal that are realised with the help of evaluating utterances by individuals of political communication.

Key words: indirect evaluation, implicature, proper name, political discourse.

У процесі комунікації ми не обмежуємося передачею простих предметних повідомлень про певні факти дійсності, а, як правило, намагаємося висловити своє ставлення до них та викликати в отримувача мовленнєвого повідомлення певні позитивні чи негативні реакції. Тому однією з важливих складових змісту висловлень є оцінка.

Під оцінкою в лінгвістиці розуміють результат оцінної діяльності індивіда, виражений вербально, тобто закріплене у висловленнях чи елементах мовної системи ставлення мовця до предмету мовлення з погляду протиставлення позитивне – негативне. Як зауважує Г. Приходько, оцінка – це «психічний акт, діяльність двох автономних сфер психіки – розуму та почуттів, що значною мірою є суб'єктивним, здійснюваним довільно усвідомлено, коли ми керуємося розумом, а не почуттями» [7, с. 44]. Однак дослідження свідчать, що навіть лексемам «добре» і «погано» іноді відповідають протилежні їм поняття [10, с. 184], тому вважаємо доцільним розмежування двох типів оцінки: прямої та непрямої. Прагматичний потенціал останньої дозволяє «підштовхнути» адресата ініціювати необхідний висновок, встановлюючи імпліцитну частину повідомлення [1, с. 174].

Дослідженню евалюативної семантики присвячено чимало праць таких вітчизняних та зарубіжних мовознавців як: Н. Арутюнова, Е. Вольф, Г. Кудасова, Г. Приходько, К. Серажим, Р. Хэар та ін. У зв'язку з тим, що проблема оцінності тісно пов'язана з рівнем слова, словосполучення та речення, з одного боку, та з текстом, макротекстом, дискурсом – з іншого, існують різні методики її аналізу, які нерідко зумовлюють та доповнюють одна одну.

Прихильники функціонально-стилістичного напрямку, вважають оцінку стильовою рисою [6]. Інші дослідники розглядають її як особливу функціональну семантико-стилістичну категорію, тобто як явище функціональної системи мовних засобів різних рівнів, що у текстах якогось-небудь функціонального стилю, виконують єдине комунікативне завдання [5]. У межах цього напрямку розглядають і структурні особливості оцінки [9]. Однак непересічний характер об'єкта розвідки викликає можливість та потребу в подальших пошуках у вивченні цієї проблеми.

Актуальність теми нашої статті зумовлено підвищенням інтересом до сфери політичної комунікації, прагматичних аспектів політичних промов, зокрема до мовних засобів, що використовують сучасні політики з метою переконання громадськості. Оскільки одним з таких засобів є непряма оцінка, вважаємо за необхідне якомога ширше і глибше дослідити її функції у політичному дискурсі та механізми здійснення.

Мета статті: дослідження використання такого досить дієвого прийому досягнення перлокутивного ефекту у політичному дискурсі, яким є непряма оцінка.

Завдання статті: з'ясувати функціональне навантаження непрямої оцінки в політичному дискурсі; визначити засоби її вираження та типи імпліцитної інформації, що беруть участь у процесі досягнення комунікативної мети, реалізованої за допомогою оцінних висловлень, суб'єктами політичної комунікації.

Категорія оцінки є соціальною, вона визначає загальноприйняті в суспільстві еталони в сфері соціальних, інтелектуальних чи моральних явищ, історично створеними нормами уявлення про «погане» чи «добре», тому оцінка (зокрема непряма) беззмисловна за відсутності у комунікантів відповідних фонових знань.

Ще однією характерною рисою непрямої оцінки є максимальна контекстуальна залежність. Часто тільки з контексту витікає характер оцінки (позитивної чи негативної). На думку Г. Приходько, позитивна оцінка присутня переважно у словах схвальних, лестливих, почасти в словах жартівливих. Негативні відтінки складають ширший спектр – несхвальний, глузливи, зневажливий, докірливий, зневажливо-фамільярний, брутальний, лайливий, який реалізований у відповідній лексиці. Однак дослідник приймає тезу й про те, що висловлення можуть бути сприйняті як оцінні і за відсутності оцінних слів, якщо описана ситуація має відповідний зміст у картині світу [7, с. 46].

Таким чином, своєрідність імпліцитно вираженої оцінки полягає у тому, що цей тип оцінки часто реалізований за допомогою мовних засобів, які виступають в системі мови як нейтральні. Слушною, на наш погляд є думка К. Серажим, згідно з якою «в дискурсах оцінка виступає як іманентна величина: важко уявити текст без оцінки, оскільки навіть нейтральна (нульова) оцінка залишається, по суті, теж оцінкою» [9]. Можна виокремити звичайні, або стандартні, формулювання оцінного висловлення, але майже кожне речення будь-якої граматичної форми може у відповідному контексті виражати оцінку, тому беззаперечною є вагома роль для правильного розуміння оцінок контексту, в якому вони сформульовані.

У політичному дискурсі нерідко доводиться чути протилежні оцінки одним і тим самим явищем, подіям чи особам, і тільки завдяки фонові знання та контекст дозволяє виявити істинну їх оцінну характеристику. Наприклад: *У Москві Прем'єр-міністр уклала газові домовленості невисхідні для України* (В. Ющенко, 5-й канал, Час, 10.02.2009 р.). Або: *Я хочу вам сказати, що це дійсно унікальні умови для України* (Ю. Тимошенко, 5-й канал, Час, 10.02.2009 р.). Залежно від контексту, інтонації та логічних акцентів авторів цих висловлень, їх можна тлумачити по-різному. Так, зважаючи на те, представник якої сторони газових домовленостей є адресантом першого (наприклад, Президент Росії чи Президент України), можлива його оцінка зі знаком плюс або мінус. Друге ж висловлення, сказане з відповідною інтонацією у вустах противників зазначених договорів може стати початком нищівної викривальної промови. Отже, тільки врахувавши всі аспекти комунікації, можна дійти висновку, що перше висловлення несе негативну оцінку укладеним договорам, а друге – позитивну.

Оцінка може бути співвіднесена як з власне мовними одиницями, так і з семантикою висловлення в дуже широкому діапазоні значень.

В оцінці семантичний та прагматичний аспекти є нероздільними, усі сторони її функціонування відбивають злиття семантики (власного значення мовних одиниць, включаючи вислів у цілому) і прагматики (умов реалізації процесу комунікації).

Розглядаючи категорію оцінки у функціонально-прагматичному аспекті, виділяють оцінні судження двох різновидів: 1) судження, у яких об'єкт оцінки експліцитно виражений та 2) судження, у яких об'єкт оцінки прямо не називають [8, с. 55]. У статті нас цікавлять судження другого типу. Вони є ключовими при розгляді опозиції «своє – чуже» в політичному дискурсі. К. Серажим пропонує диференціацію «свого і чужого» здійснювати на основі таких ознак, як: політична група, світогляд [9].

Категорія «чуже» лежить в основі такого прийому, як пейоративне відчуження, що в сучасному українському політичному дискурсі найчастіше використовують усі політичні сили для негативної характеристики, оцінки, незгоди з опонентом тощо.

Яскравий приклад опозиції «своє – чуже» спостерігаємо в заяві В. Януковича щодо розпуску Верховної Ради, де «своє» марковане схвальною оцінкою, а «чуже» – вкрай негативною: *Влада поставила країну на межу банкрутства. З'ясувати, хто з помаранчевих у цьому більше винен – марна справа. Винна уся їхня команда. Винні вони усі разом. ... Їхня підкова, яка мала принести народу щастя, розігнулася...*

Люди пам'ятають: у 2006 році ми вивели країну з кризи, яку нам залишили помаранчеві. ... При нас ситуація була стабільною і налаштованою на розвиток, а не на руйнацію....Наш уряд багато зробив для того, щоб селяни вчасно посіяли, зробили добрий заділ під урожай цьогорічної осені, щоб урожай пішов на користь тим, хто його вирощує. ... Відомо, що дострокові вибори 2007-го року були ініційовані БЮТ і підтримані Президентом. Ми попереджали тоді – ці вибори нічого доброго не дадуть. ... Час підтвердив правильність наших прогнозів (Заява В. Януковича щодо розпуску ВР, 08.10.2008 р.).

У цих висловленнях імпліковано об'єкт оцінки, зокрема, коли автор використовує займенники *їхня, вони, усі*, то має на увазі своїх політичних супротивників (негативна оцінка), представників правлячої коаліції. Займенники *ж ми, наш* – репрезентують членів Партії регіонів (позитивна оцінка).

Імпліцитного оцінного значення зі знаком мінус в українському політичному дискурсі набув займенник *вона*. Традиційно це слово-субститут вказує на особу мовця чи на особу, що не бере участі в мовленні, або на особу, ознаку, предмет, про який повідомляють. Зазвичай значення займенника є нейтральним. Наприклад: *Саме важливе, ви від мене ніколи зараз не почуєте, що я там когось обвинувачую, що я там на когось ображений, ну, це ж не інститут цнотливих дівчат – політика. На жаль, в Україні вона брудна* (А. Яценюк, ЧАС, 5 канал). У цьому висловленні займенник *вона* набуває семантичного пресупозиційного значення – політика, яке ми здобуваємо з мікроконтексту.

Однак за займенником *вона* поступово було закріплено прагматичне пресупозиційне значення – Ю. Тимошенко. Зокрема, В. Ющенко, послідовно використовуючи цю конотацію у своїх виступах, імпліцитно негативно натякає на свого опонента у президентських перегонах. Наприклад, на зустрічі з промисловцями міста Кременчука Полтавської області 13 листопада 2009 року, критикуючи уряд та особисто Прем'єр-міністра за непередбачувану неефективну політику в різних сферах української економіки, він зазначив: *Така політика призводить до одного, що вона працює – я маю на увазі кризу. ... Не дай Бог, вона переможе у вашому місті, чи у вашій області* (В. Ющенко, 13.11.2009 р.). Або на з'їзді партії Наша Україна: *Я сподіваюся і хочу вкласти в ці слова велике значення, що вона не переможе. Я не знаю, що ви маєте на увазі, а я маю на увазі вона – це криза, криза моралі, криза духу, ту корупцію, яка у нас є* (В. Ющенко, 3-їзд, 23.11.2009 р.). Незважаючи на те, що у своїх висловленнях автор експлікує те, що він має на увазі, інтонація, яка супроводжує його мовлення, спонукає слухача до пошуку іншого, прихованого змісту, а форма висловлення відразу асоціюється зі слоганом «Вона працює», який можна було прочитати на рекламних щитах по всій країні влітку 2009 року. Спочатку він мав таку форму: *Вона працює. Він відпочиває*. Тут прагматичною пресупозицією є: Президент відпочиває, а Прем'єр-міністр працює, у неї навіть влітку немає відпустки. У зв'язку зі звинуваченнями в незаконній агітації за кандидата до початку виборів Президента, командою Ю. Тимошенко слоган було змінено на: *Вона працює. Вона – це Україна*. Таке уточнення є формальним, воно підпорядковане меті уникнути відповідальності перед законом. Насправді ж попереднє формулювання та його істинний зміст настільки глибоко закріпилися в свідомості громадян, що дозволяє і в оновленому висловленні вбачати ту ж пресупозицію, а також і у висловленнях з подібною формою.

У створенні непрямого оцінного ефекту можуть брати участь як лексичні, так і стилістичні засоби. Щодо лексичних засобів, то найбільшою мірою про наявність оцінного ефекту у висловленнях свідчить антропонімічна, топонімічна та кванторна лексика, стилістичними засобами є метафора, метонімія, фразеологізми, алюзія, евфемізми та ін.

Зупинимося детальніше на антропонімах, аксіологічні конотації яких відображають оцінне сприйняття імені членами лінгвосоціуму. Антропоніми виявляються детермінованими різними соціальними, національними, історичними факторами. Підґрунтям властивої антропонімам прихованої оцінки слугують ознаки особи, позначеної власним іменем. Ці ознаки, прийняті в суспільстві як позитивні чи негативні, складають дескриптивне значення антропоніма та його фонові конотації [4, с. 7-8].

Наприклад, *Мені, до речі, пані Тимошенко мало нагадує матір Терезу. Думаю, багатьом теж* (Л. Кучма, Українська правда, 23.11.09р.). Ім'я матері Терези входить до ряду власних імен, які розглядають як прецедентні, оскільки особистість, характер, діяльність, індивідуальні риси великої католички є символічними для членів світової спільноти. Згадування подібних власних імен «відразу асоціюють з відповідною особою, що актуалізує у свідомості читача відомості про цю людину» [2, с. 81]. Мати Тереза є взірцем доброчинності, милосердя та безкорисливих діянь. У висловленні автор поляризує діяльність та помисли двох жінок. Відповідно, можна вивести імплікатуру: Якщо пані Тимошенко мало нагадує матір Терезу, то вона далеко не милосердна, не доброчинна та не безкорисна.

Оцінка зі знаком мінус присутня й у відповіді О. Мороза на запитання кореспондента, хто сильніший як політик – Ющенко чи Тимошенко: *Я вважаю, що за рівнем авантюризму й безвідповідальності вони однакові абсолютно. Тільки він прагнув влади як месья, а вона – як Сонька Золотая Ручка* (О. Мороз, Українська правда, 18.12.2009р.). Лише знаючи історію жінки на прізвище Золота Ручка, яку вважають зіркою кримінального світу, легендою за життя і музою всіх авантюристів, можна правильно вивести вектор оцінки та істинний зміст висловлення О. Мороза.

Непряму оцінку подій містить і виступ В. Ющенка: *За цими двома великими угодами по суті зроблений таємний протокол Молотова – Резентропа* (В. Ющенко, ICTV, Факти тижня, 10.02.2009р.). Цим висловленням він на засіданні РНБО імпліцитно висловлює негативну оцінку підписаним Ю. Тимошенко газовим контрактам у Росії, порівнюючи їх з додатковим таємним протоколом Молотова – Резентропа про поділ країн Східної Європи на сфери поширення німецьких та радянських інтересів на випадок територіально-політичного перерозподілу цих країн, який істориками розцінено як ганебний.

У наведених прикладах автори, звертаючись до відомих особистостей, чи пов'язаних з ними подій, порівнюють їх з об'єктами мовлення. Порівняння містять завуальовану оцінку, для них характерним є імплікування спільних або протилежних для обох об'єктів ознак.

Таким чином, мова політиків не тільки «називає» поняття, явища, факти, речі, людей та повідомляє про них, вона також покликана доносити ті чи інші ідеї та твердження, активно впливати на електорат, маніпулювати його свідомістю відповідно до глобальної мети суб'єктів політичного дискурсу. Виконання цього завдання зумовлює наявність у політичній мові елементів оцінності. Потреба в оцінній лексиці у політичному дискурсі є незмінно високою, тому, що для висловлень політиків дуже часто характерна гострота суджень стосовно своїх опонентів. До непрямої оцінки суб'єкти політичного дискурсу звертаються, бажаючи вразити співбесідника, дати характеристику якому-небудь явищу оригінально і нестандартно, часто іронічно, дошкульно, глузливо чи ущиплюючо, у свою чергу, підпорядковане глобальній меті дискредитувати свого політичного опонента, також оцінка може виконувати й експресивну функцію.

Отже, аналіз політичного дискурсу щодо особливостей функціонування в ньому непрямої оцінної семантики дозволяє виявити лексичні та стилістичні засоби, список яких не є повним. Імпліцитна оцінка реалізована часто за допомогою нейтральних мовних елементів. Виведення імпліцитного змісту в оцінних висловленнях відбувається при зверненні до різних типів пресупозицій та імплікатури. Інтерпретація непрямої оцінності залежить від фонових знань автора та слухача, крім того, велику роль відіграє у виявленні прихованого оцінного потенціалу контекст. У більшості випадків засоби вираження імпліцитної оцінки передають негативне ставлення автора до предмету мовлення. Метою звернення суб'єктів політичного дискурсу до непрямої оцінки є дискредитація свого опонента або ж, навпаки, самопрезентація.

Джерела та література

1. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: оценка, событие, факт / Н. Д. Арутюнова. – М.: Наука, 1988. – 338 с.
2. Баракова В. В. Специфика литературной ономастики детской художественной прозы: дис. ... канд. филол. наук / В. В. Баракова. – Волгоград: ВГПУ, 2000. – 211 с.
3. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – М.: Наука, 1985. – 232 с.
4. Захарова М. А. Семантика и функционирование аллюзивных имен собственных (на материале англоязычных художественных и публицистических текстов): автореф. дис. ... канд. филол. наук / М. А. Захарова. – Самара: ЧГПУ, 2004. – 19 с.
5. Кожина М. Н. О функциональных семантико-стилистических категориях текста / М. Н. Кожина // Филологические науки. – Москва, 1987. – № 2. – С. 35-41.
6. Кудасова Л. И. Оценочность в научном тексте / Л. И. Кудасова // Лингвистика: Сб. научн. тр. – Пермь: ПГУ, 1990. – С. 126-135.
7. Приходько Г. І. Оцінний компонент у семантичній структурі слова / Г. І. Приходько // Вісник Житомирського державного університету. Випуск 45. Філологічні науки. – 2009. – С. 44-47. – Режим доступу до збірн.: <http://eprints.zu.edu.ua/3055/>
8. Проскуріна С. Репрезентація оцінки в мікро-тексті / С. Проскуріна, Н. Василькова // Південний архів. Філологічні науки: Зб. наук. пр. – Вип. 10. – Херсон: Айлант, 2001. – С. 55-58.
9. Серажим К. С. Оцінна лексика у політичному дискурсі / К. С. Серажим // Наукові записки Інституту журналістики / Гол. ред. В. Різун. – К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 2002. – С. 490-493.
10. Хейр Р. М. Дескрипция и оценка / Р. М. Хейр // Лингвистическая прагматика. Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1985. – Вып. 16. – С. 183-195.

УДК 811.111

Шепель Ю. О.

ПИТАННЯ ВПЛИВУ ГЕНДЕРНИХ ЧИННИКІВ НА ПЕРЕБІГ СПІЛКУВАННЯ

Вопрос влияния тендерных факторов на ход общения рассматривается с позиции антропоцентрической парадигмы. Описываются приметы мужества, женственности, их гендерные роли, определяются черты гендерной лингвистики и вопросы, которые нуждаются в дальнейшем коллективном изучении.

Ключевые слова: гендер, гендерная лингвистика, феминизм, маскулинность, межполовые контакты.

Питання впливу тендерних чинників на перебіг спілкування розглядається з позиції антропоцентричної парадигми. Виявляються прикмети чоловічості, жіночості, їхні гендерні ролі, визначаються риси тендерної лінгвістики та питання, що потребують подальшого колективного вивчення.

Ключові слова: гендер, тендерна лінгвістика, фемінізм, маскулініст, міжстатеві контакти.

The question of influence of tender factors on motion of intercourse is examined from position of anthropocentric paradigm. The signs of courage are described, to femininity, their гендерные roles, the lines of гендерной linguistics and questions which need further collective study are determined.

Key words: gender, gender linguistics, feminism, masculinism, intersexual contacts.

Пошук факторів оптимізації професійної діяльності є актуальним завданням психологічної науки та діяльності як специфічного виду людської активності, спрямований на творчі перетворення, вдосконалення дійсності і самого себе [1]. Розрізняють п'ять типів професій: «людина – природа», «людина – техніка», «людина – знакова система», «людина – художній образ», «людина – людина». Особливістю об'єкту професій, як-от: «людина – людина», є те, що робота передбачає взаємодію з людьми, групами, колективами.

Значне місце в рольовому репертуарі людини займає її гендерна ідентифікація. Чоловічість і жіночість виражаються в стилі одягу, у ході й мовленні, в манерах, захопленнях, у будь-яких інших формах поведінки. У той час жодна поведінка, окрім репродуктивної, сама по собі не є винятково чоловічою чи суто жіночою [4; 5]. Недоліки формування гендерних ролей ведуть до порушення статевої та генетичної ідентичності, а ті, послаблюючись, стають причиною проблем людини, пов'язаних із труднощами міжстатевих контактів [4, с. 3].

Отже метою даної статті є визначення впливу гендерних чинників на особливості спілкування.

Об'єктом аналізу слугують гендерні чинники як прикмети антропологічного принципу сучасного мовознавства. Предметом дослідження являється найважливіші аспекти гендерної лінгвістики.

Останнє десятиліття у мовознавчій науці означене переходом від лінгвістики «іманентної», структурної, до лінгвістики антропологічної, яка розглядає явища мови у тісному зв'язку з людиною, її мисленням та духовно-практичною діяльністю. Антропоцентричний підхід (принцип) – ця словосполучка фігурує у сучасному дискурсі у назвах конференцій, навчальних посібників, дисертаційному апараті тощо.

Антропоцентрична лінгвістична парадигма існує у ракурсі міждисциплінарної взаємодії з психологією, теорією комунікації, етнологією, культурологією, соціологією, когнітологією, семіотикою. І в цьому виявляється синергетична оптика бачення того, що відбулося і нині відбувається з мовою та інтерпретованим людиною світом. І головне в цьому баченні – людина як найвища цінність і свобода як модус її існування.

Живе людське начало – це мовна особистість у своєму конкретному людському вимірі: етнокультурна приналежність, вік, стать, професія, освіта та ін., це мовне варіювання на тлі лінгвістичних інваріантів. Іншими словами, така мовна особистість постає об'єктом вивчення соціолінгвістики, яка вивчає «тотожне» не просто «в собі», а в образі тисячі облич «іншого».

У чоловіків у когнітивній сфері домінує традиційне уявлення про соціальні ролі жінок у суспільстві («слабка стать»), про своє переважання в сфері політики. Звідси випливають численні спроби професійної деградації жінок і в той же час заступницька підтримка. А у жінок домінує уявлення про те, що право бути «на рівних» у політичній сфері у чоловіків треба відвоювати в жорсткій битві за встановленими нормами і правилами.

У мотиваційній сфері у чоловіків домінує мотив вийти переможцем за всяку ціну, дискваліфікуючи співрозмовника з одного боку і підкреслюючи власну неперевершеність і свої досягнення – з іншого. В той час у жінок у мотиваційній сфері превалює мотив уникнення відкритої конфронтації, прагнати до акцентування спільності, не помічаючи особисту ворожнечу [4, с. 188]. Крім того, дослідження особливостей реального виявлення психології жінок свідчить про те, що жінки орієнтовані на міжособистісне спілкування більшою мірою, ніж чоловіки; вони легше адаптуються до нових соціальних умов, більш відкриті та відповідальні, цілеспрямовані, активні, врівноважені, уважні, дружелюбні, чуйні, соціально компетентні, мають мобільне мислення, здібність до аналізу та оцінки ситуації, готовність до прийняття рішень, уникають конфліктів. Цікавим фактом є те, що успішній самореалізації жінки сприяють як високий рівень освіти її матері, так і наявність у жінки в дитинстві добрих стосунків з батьком, його підтримка прагнень дівчини до професійного самовизначення [2, с. 275].

Труднощі для взаєморозуміння створюють також і стилі комунікативної поведінки чоловіків і жінок. Чоловіча стратегія у спілкуванні напориста, активна, агресивна, вона орієнтована на монолог. Жіноча стратегія – гнучка, динамічна. Свідомо чи несвідомо жінка в процесі спілкування має на меті підтримку позитивної емоційної атмосфери, налаштована на отримання згоди. Відповідно чоловіки відчувають себе комфортніше в ситуації публічного виступу, жінки – у приватній бесіді.

Чоловіки частіше починають бесіду, частіше перебивають співрозмовника, ствердження формують у формі безапеляційних суджень, запитують з метою отримання інформації, незгоду висловлюють відкритим протестом. Жінки ж часто формують ствердження у формі запитань, частіше ставлять запитання, причому – з метою продовження бесіди; незгоду частіше виражають мовчанням; у власних реакціях вони орієнтуються на репліку комунікативного партнера.

Жінки в розмові активно встановлюють зовнішній зв'язок, часто використовують слово «так» для того, щоб сказати: «Так, я уважно слухаю». Тоді як чоловіки кажуть «так» лише тоді, коли висловлюють згоду [3, с. 119].

За даними новітніх психологічних досліджень, чоловіки з фемінними рисами у структурі особистості, виявляють схильність до більш інтенсивного застосування у міжособистісному спілкуванні неусвідомлених механізмів так званого «психологічного захисту», що розглядається як ознака виявлення наявності певного внутрішньоособистісного конфлікту, тобто невротизуючого фактору.

Проте зазначимо, що саме поняття «гендер» у свідомості професійних лінгвістів ще залишається доволі розмитим, бо асоціюється з фемінізмом, з супровідним негативно оцінним шлейфом, жінками – звісно, із супровідним іронічним шлейфом і сексом.

Гендер – це соціальна стать на відміну від біологічної, і продукується вона у процесі соціальної, культурної і мовної практики. Власне лінгвістичний інструментарій гендерний студій постає у двох іпостасях, які умовно, розуміючи хисткість меж, можна кваліфікувати таким чином:

1) мова – це інструмент пізнання гендеру як самостійної міждисциплінарної парадигми, як своєрідної інтриги пізнання з відповідним відгалуженням – *лінгвістичною гендерологією*;

2) гендерно зорієнтовані мовознавчі дослідження – це продукування додаткових знань про мову та комунікацію, тобто це єдослідження гендерної лінгвістики.

Той фактор, що гендерні, в т. ч. лінгвістичні, дослідження проводяться більшою мірою жінками, зумовлюється не тільки й не стільки прагненням «своєю мовою про себе свідчити»: жіноча мова виокремлюється тому, що існує чоловіча, і навпаки; попри те, що різностатеві особи живуть в різних світах і різних мовах, вони на загал приречені бути разом і в своєму земному існуванні, і в парадигмі та практиці лінгвістичного пізнання.

Фемінна репрезентативність дослідників проблеми «гендер і лінгвістика» – це частковий вияв своєрідної соціопсихологічної потреби жіночої кооперації, що ніяк не спрямована проти чоловіків, прагнення окреслити специфічність гендерно окреслених мовних світів і пізнання чоловічого світу, у якому вони живуть. Зупинимось на деяких окремих, найбільш важливих аспектах гендерної лінгвістики:

Аналіз лексикону мови, його номінативної системи. Звернення до лексикографічних джерел, соціально і культурно значимих словників як основи історичної пам'яті нації, значиме при вивченні гендеру і відповідне традиціям лінгвістичних досліджень. Істотним є підхід до маскулінності і фемінності – розподіл соціальних ролей чоловіків і жінок – як до одного з фундаментальних і універсальних факторів, які впливають на специфіку картини світу в українській культурі, фіксують гендерні асиметрії, а також визначають успіх або невдачу міжкультурної комунікації. Академічний словник української мови, хронологічно попередні видання – джерело вивчення номінацій чоловіків жінок за професійною ознакою, статеворольовими характеристиками, категоріальною роллю соціального статусу категорії роду. Повні лексикографічні зібрання фразеологічних одиниць, паремій, прислів'їв, приказок, крилатих слів і висловів української мови повинні бути охоплені гендерною оптикою бачення із врахуванням хронологічних параметрів зафіксованого лексико-фразеологічного масиву. У фокус цієї оптики, звісно, потрапляє дефініція, словникова стаття з вказівками типу про чоловіка, жінку, жінкам забороняється нормами етикету, які можуть скореговані і доповнені відповідно до широкого тла гендерного аналізу мови. Зокрема, російські або українські гендерні стереотипи лінгвокультурної репрезентації чоловіка і жінки мусять бути віднайдені у текстах фольклору, значний інтерес становить гендерна концептосфера анекдоту або казки тощо.

Слід також підкреслити, що певну роль при цьому відіграють також соціопсихологічні рецепції фемінного

характеру національної ментальності.

2. Гендерні ознаки мовної картини світу – це сутнісні вияви пізнання світу крізь призму чоловічої і жіночої оптики бачення, які інтегрують універсальні і національно специфічні ознаки, виявляють особливості номінативної і комунікативної діяльності обох статей, а також визначені статтю особливості мовної діяльності і мовної поведінки.

Стереотипи фемінності // маскулінності вже не такі полярні та чітко окреслені, як півстоліття тому. Змінюється й ідеал «істинної жіночності», якому в XIX ст. були властиві шляхетність, благочестивість, покірливість, відданість чоловікові. Правда, й тепер ці якості оцінюються високо та становлять ядро чоловічого розуміння жіночності. Водночас у жіночій свідомості з'явилися нові риси: інтелектуальність, енергійність, підприємливість. Сучасна жінка ширше розуміє своє соціальне призначення, не обмежується лише функцією материнства. Стереотипи маскулінності теж не залишаються без змін. Традиційна маскулінність на передній план висувала фізичну силу, нестриманість у вияві «соціальних почуттів» – гніву, агресії – функціональне ставлення до жінки тощо. Сучасна маскулінність віддає перевагу інтелекту, а не фізичній силі, вимагає виявлення ніжності, такту, стриманості.

Послаблення гендерних стереотипів розширює можливості індивідуального самовибору, внаслідок чого виграють і особистість, і суспільство. Та більшість сучасних суспільств є патріархальними, у них домінує саме маскулінна культура, яка виправдовує чоловіче домінування.

Виходячи з того, що соціальна стратифікація постає як структуровані нерівності між різними групами людей, питання гендеру і стратифікації, гендеру і класу є найсуттєвішими у гендерній соціології. Зумовлено це тим, що сучасний вимір соціального становища родини, жінки заснований на соціальному становищі її чоловіка, відповідно визначається її класова позиція. Але на стратифікаційні процеси впливають і такі неklasові чинники, як гендер, етнічне походження, віросповідання. Наприклад, чоловіки мають набагато вищі можливості у службовому просуванні, ніж жінки.

Важливим соціолінгвістичним фактором репрезентації мовної особистості є її професійна приналежність, в тому гендерний аспект мовної діяльності представників різних професій мусить привертати увагу дослідників.

Психолінгвістичне дослідження писемних текстів, породжуваних чоловіками і жінками, можуть дати статистичний аналіз уживаного лексику за його семантичними та граматичними характеристиками, характер синтаксичних конструкцій, типологія мовних помилок та ін.

Особливо слід наголосити на актуальності систематизації й опису гендерних особливостей асоціативної поведінки на матеріалі тієї чи іншої мови, на матеріалі типологічних досліджень різних мов, що відкриє відповідний вимір мовної свідомості носіїв будь-якої мови, закарбований у ній образ світу.

Окремо слід зупинитися не значущості вивчення гендерно чутливої невербальної семіотики у її семіотичному та вербально-семіотичному виявах.

Цікаві спостереження можна віднайти при аналізі голосу, жестів, очей, приймання запахів, кольорів та ін. Спостереження у цьому плані могло б призвести до укладання словника кодів із залученням текстів художньої літератури, з-поміж яких неважко віднайти й національно специфічні ознаки.

Накреслені проблеми й аспекти, ясна річ, не вичерпують усієї перспективи гендерних досліджень. Але й наведений перелік переконливо свідчить, що упоратися з цими завданнями не під силу одній людині або ж навіть одному колективу. Потрібна консолідація та скоординована робота усіх науковців, які працюють у цій царині.

Джерела та література

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – К.: Академія, 2004. – 342 с.
2. Немов Р. С. Психологія / Р. С. Немов. – М.: Гуманит. изд. Центр ВЛАДОС, 2002. – 688 с.
3. Носенко Е. Л. Психологічні аспекти феномена культурної інерції та актуальність гендерної рівноваги у суспільстві / Е. Л. Носенко // Гендер: реалії та перспективи в українському суспільстві. – К.: ПЦ «Фоліант», 2003. – С. 274-276.
4. Почепцов Г. Г. Теорія і практика комунікації [Текст]: От речей президентів до переговорів з терористами / Г. Г. Почепцов. – М.: Центр, 1998. – 349 с.
5. Пчелінцева О. Е. Комунікативна поведінка людини: гендерний аспект // Гендер: реалії та перспективи / О. Е. Пчелінцева. – К.: ПЦ «Фоліант», 2003. – С. 118-120.

УДК 81'1=304+81'112.4+81'372

Шикида І. Г.

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ НОМЕНІВ OSSİ I WESSİ У НІМЕЦЬКІЙ ПРЕСІ (ДІАХРОНІЧНИЙ АСПЕКТ)

Проблеми функціонування номенів Ossı i Wessı рассматриваются с точки зрения когнитивной прагматики и стилистики в диахроничном срезе 01.01.1990-01.01.2010 гг. Особенности функционирования этих номенів устанавливаются методом семантико-когнитивной интерпретации языковых фактов на материале немецкой прессы. Текстуальный анализ направлен на выявление закономерностей динамики развития их значения в немецком языке.

Ключевые слова: Осси, Весси, номен / номинация, функционирование.

Проблеми функціонування номенів Ossı i Wessı розглядаються з позицій когнітивної прагматики і стилістики у діахронічному зрізі 01.01.1990-01.01.2010 рр. Особливості функціонування цих номенів встановлюються методом семантико-когнітивної інтерпретації мовних фактів на матеріалі німецької преси. Текстуальний аналіз спрямований на виявлення закономірностей динаміки розвитку їхнього значення у німецькій мові.

Ключові слова: Осси, Весси, номен / номінація, функціонування.

The author examines the problems regarding the usage of the German group names Ossı and Wessı as the part of cognitive pragmatics and stylistics between 01.01.1990 and 01.01.2010. The peculiarity of their functional traits is analyzed in the German press using of semantic and cognitive interpretation methods. The textual analysis seeks to show the continuous development of their meaning in German.

Key words: Easterner, Westerner, name / nomination, use.

Об'єктом дослідження в статті є номені Ossı i Wessı, предметом – особливості їхнього функціонування у німецькій пресі останніх двадцяти років.

Дана публікація має за мету дослідити хронологію існування і розвитку номенів Ossı i Wessı від 1990 р. Нами поставлені такі завдання: 1) встановити постійні і змінні компоненти значення номенів Ossı i Wessı у названий період, 2) описати фактори, що впливають на їхнє функціонування, 3) проаналізувати засоби реалізації семантичних і функціональних змін. Їхня актуальність пов'язана із невирішеними проблемами теоретичного дослідження процесів номінації у сучасній німецькій мові та практичними потребами у їхньому розумінні як з боку носіїв цієї мови, так і тих, хто вивчає її як іноземну, для успішного перебігу комунікації.

До 18-річчя об'єднаної Німеччини журнал Germanistische Linguistik опублікував у 2008 р. спеціальний випуск з вичерпним оглядом і скороченим перевиданням найважливіших філологічних досліджень, пов'язаних із

проблемами німецького мовознавства, спричинених поділом Німеччини і Возз'єднанням ФРН і НДР у 1989/90 рр. [6, подібне видання 4]. Жодне з них не присвячене окремому вивченню номенів Ossi і Wessi. Їхній аналіз залучається у разі необхідності додаткових прикладів або аргументів, але в усіх випадках він не самостійний, а підпорядкований головним темам, до яких належать: – відмінності у розвитку німецької мови між розділеними частинами німецької держави (зокрема тенденції розвитку лексики, аналіз її ідеологічних/політичних функцій), – мовно-мовленнєві трансформації під час Перевороту 1989 р. (Wende) (у пресі, офіційному і побутовому дискурсі) та – аналіз змін у комунікативних моделях після об'єднання Німеччини (прагматичний і соціолінгвістичний аспекти) [6, с. 21-42; 8]. Якщо увага (переважно німецьких і деяких австралійських [2, 7]) науковців побіжно і була спрямована на вивчення номенів Ossi і Wessi, то стосувалася вона фіксації короточасних змін у їхньому розумінні і сприйнятті. Діахронічні дослідження пов'язані в першу чергу із вивченням особливостей німецької мови періоду існування НДР.

Новітні праці з названої тематики (2008 р.) створені у формі збірників, які покликані узагальнити попередні доробки і підвести підсумки. Останні публікації, у яких задокументовані відповідні фактичні дослідження, датовані 1997-2000рр. [5, 3], коли було остаточно доведено, що причиною проблем у комунікації між західними і східними німцями є не стільки розбіжності у звичному використанні певних одиниць мовної системи, скільки відмінності у «менталітетах, уявленнях про себе та ін., повсякденному досвіді» [6, с. 36] (Переклад тут і далі наш. – І. Ш.). Внаслідок цього набуло чинності припущення, що такі відмінності у найближчі два-три роки повсякденного досвіду «співжиття» у об'єднаній Німеччині повинні перестати існувати, тому подальші дослідження у даному напрямку не відбуваються.

Ми вважаємо необхідним критично перевірити даний висновок, а також узагальнити і доповнити попередні отримані результати, запропонувавши самостійний аналіз функціонування номенів Ossi і Wessi у німецькій публіцистиці. Ми висуваємо тезу про те, що ці номени називають відмінності між західними і східними німцями, протягом двадцяти років консервують у мовному плані різницю у менталітетах, не даючи таким чином зникнути (можливо вже лише імпліцитно наявним) проблемам у їхньому спілкуванні. Особливості функціонування цих номенів ми встановлюємо методом семантико-когнітивної інтерпретації конкретних випадків їхнього вживання.

Нами були проаналізовані випадки вживання номенів Ossi і Wessi за останні двадцять років у всіх статтях, у яких були використані обидва номени. Статті були взяті з трьох видань німецької щоденної надрегіональної преси: die tageszeitung (taz), Süddeutsche Zeitung (SZ) і Frankfurter Allgemeine Zeitung (FAZ). Кількісні характеристики матеріалу дослідження подані нижче у Табл. 1.

Табл. 1.

Видання / Кількісні показники	taz	SZ	FAZ	Всього:
Період	01.01.1990- 01.01.2010	01.01.1992- 01.01.2010	01.01.1993- 01.01.2010	01.01.1990- 01.01.2010
Кількість статей	232	303	162	697
Кількість випадків вживання номена Ossi	461	539	272	1 272
Кількість випадків вживання номена Wessi	409	493	266	1 168

Семантико-когнітивне вивчення функціонування даних мовних одиниць у зазначеному діахронічному зрізі дозволило встановити такі закономірності динаміки розвитку їхнього значення у німецькій мові.

У 1990 р. номени Ossi і Wessi у значенні «східний і західний німець / німкеня» виникли як новотвори (umgangssprachliche (Wort)Schöpfungen) і як парадоксальна мовна реакція «розколу» на сукупність процесів після об'єднання Німеччини, які виражали суспільну неприязнь між Occi і Becci (die Abneigung zwischen Ossis und Wessis). Причиною їх виникнення слід вважати комунікативну потребу у називанні комплексу відмінностей між ними, між «нами Becci» (Wir Wessis) і «нами Occi» (Wir Ossis), а також у їхніх «менталітетах» (die Ossi- wie die Wessi-Mentalitäten).

Номінація таких відмінностей номенами Ossi і Wessi на початку 1990-их років відбувалася із залученням виразних емотивно-оцінних засобів, наприклад: Was ist der Unterschied zwischen einem Wessi und einem Ossi nach der Vereinigung? – Wessi bleibt Wessi, Ossi wird Assi [I] (Asozialer – Прим. авт.). Непростий характер контакту між Occi і Becci цього періоду відображається, наприклад, у позначеннях Ossi-Wessi-Auseinandersetzung; Ossi-Wessi-Streit; die «Ossi-Wessi-Diskrepanz»; Ossi-Wessi-Probleme; Ossi-Wessi-Animositäten; Kampf, Schlacht, найчастіше (20 разів) зустрічається композит Ossi-Wessi-Konflikt. Пейоративний «заряд» номенів Ossi і Wessi пояснює той факт, що вони стали найчастіше названими словами серед неприємних, які були прислані на конкурс «Das «Unwort» des Jahres 1991»: Die am häufigsten genannten und unbeliebtesten Worte unter den Einsendungen waren «Ossi» und «Wessi» [II].

Конфліктогенний потенціал «Occi-Becci-балачок» (Wessi-Ossi-Gerede) реалізується із початком стигматизації негативних рис, які як типові семантично інкорпують номени Ossi і Wessi, коли їхні історії (Ossi-Wessi-Geschichten) перетворюються на «звичну пісню про наївного Occi, яким керує хитрий Becci» [III]. «Звичним» тут у мовному плані відображена не тільки співана «пісня», але і традиційний для періоду розвитку німецької мови у перших роках після об'єднання ФРН і НДР розподіл соціальних ролей на «наївних Occi» і «хитрих Becci», комунікація яких відбувається в умовах «чужого» (також в значенні «чужеземного», «ворожого») впливу одних на інших. Атмосфера відчуженості / ворожості навколо номенів Ossi і Wessi досягається за рахунок використання їх у поєднанні з концептами Fremdheit (fremdbestimmt, befremdlich) або Feind (Besitzer), наприклад: das ist genauso befremdlich wie ein Ossi im Wessiland; Weil ... man seinen natürlichen Feind beim Schimpfnamen nennt, drischt der Ossi auf den Wessi und der Wessi auf den Ossi ein.

Останній приклад ілюструє окрім того, що дані номени мали в той час функцію образливих прізвиськ (Schimpfnamen, Ossi-Beschimpfung.), яка зокрема реалізувалася за допомогою їхньої специфічної валентності із такими іменниками, як наприклад: для Ossi – Selbstmitleid, Frust, Larmonyanz, Genörgel, Neid і для Wessi – Angeber, Besitzer, Besserwessi, Fratze, Zampano, Chef, Habgier, Ignoranz, Führungsriege, Kapitalismus; або прикметниками: для Ossi – arm, naiv, schwafelig, unpräzise, mitstrampelnd, dressiert, antriebssschwach, ahnungslos, misstrauisch, alt, enttäuscht, dumm, (ewig) unzufrieden, kaputt, intolerant, typisch і для Wessi – fies, böse, kalt, teilnahmslos, reich, bestimmend, grausam, arrogant, schlimm, egoistisch, geldgierig, konsumorientiert, weltoffen, typisch.

До 1994 р. зображення Occi і Becci у німецьких газетах набуло форми Ossi-Wessi-Schablonen, Ossi-Wessi-Klischees, Vorurteile. Номени Ossi і Wessi функціонують відтоді в т. ч. як Klischeebegriffe. Провокаційний ефект даної

функції і досі досягається стилістично за рахунок їхнього використання у контрастних паралельних конструкціях за принципом антитези у фігурі оберненого хіазму (пари відповідних слів наводяться у послідовності a-b-a-b), наприклад: Da schlägt sich Gut gegen Böse, Ossi gegen Wessi [IV] або Ob arbeitslos oder selbständig, Ossi oder Wessi, verzweifelt oder überzeugt [V]. Відношення відповідності (синоніми Ossi, Gut, arbeitslos, verzweifelt – з одного боку і Wessi, Böse, selbständig, überzeugt – з іншого) і протиставлення (антоніми Ossi – Wessi, Gut – Böse, arbeitslos – selbständig, verzweifelt – überzeugt) відбивають діалектику «свого» і «чужого» у німецько-німецькому контексті, а також лаконічно і точно змальовують сформовані стереотипи мислення.

У 1995 р. імідж осіб, яких позначають номенами Ossi і Wessi, стає кращим (Imageverbesserung ist angesagt [VI]). За допомогою евфемізмів-англіцизмів (наприклад, Wessi-Manager, Wessi-Look, Besserwessi-Lifestyle) пом'якшуються контрасти мовних зображень. Знайомі справи Occi-Becci (Ossi-Wessi-Ding, «Ossi-Wessi-Sache», die Ossi/Wessi-Kiste) сприймаються не так серйозно, як раніше, і дають привід скоріше для гри, ніж для колишніх сварок, переміщуючись у «культурну», театралізовану сферу (Ossi/Wessi-Gequatsche, das Ossi-Wessi-(Erkennungs)Spiel, Ossi-Wessi-Drama, Werke von Bach (Ossi), Brahms (Wessi) [VII]). Проте очікувана рівність між «братами Occi і Becci» (Ossi-Wessi-Bruder-Ebene, Ossi-Wessi-Familie) не настає, (політична) опозиція Mehrheits-Wessi – Minderheits-Ossi зберігається і виникає новотвір Quotenossi (за аналогією, наприклад, до Quotenfrau). Епітети reich, arrogant, besserwisserisch або arm утворюють сталі словосполучення з номеном Wessi або Ossi відповідно, наприклад: mit Schlagworten wie «ewig nörgelnder Ossi» oder ... «arroganter Wessi» Erfolg verbuchen. Нещодавно ще нові жарти вже старі, але все ще актуальні: Der alte Witz stimmt: «Sagt der Ossi zum Wessi: «Wir sind ein Volk», und der Wessi antwortet: «Wir auch» [VIII]. З'являються моральні мотиви: «Was ist ein Wessi gemessen an einem Ossi? Landsleute – Todfeinde!» [IX] або «Nur ein toter Wessi ist ein guter Wessi» [X].

Починаючи з 1996 р. формуюся цілісні уявлення про «звичні ознаки Becci і Occi» (übliche Wessi-Eigenschaften, übliche Ossi-Eigenschaften), виражені подекуди метафорично, наприклад: der Durchschnitts-Jammer-Ossi oder der Durchschnitts-Ellenbogen-Wessi [XI]. Досі домінує «звичне неприйняття» (die übliche Ossi-Wessi-Ablehnung), але стає дедалі менш напруженим. Домінують словосполучення змісту das Wessi-Ossi-Schema ein bißchen auflockern, Ossi-Wessi-Vorurteile abzubauen. Розвивається феномен «остальгії» (Ossi-Partys, «Ossi»-Rock). Великої ваги в німецькому суспільстві в цей час набуває дискусія про національно-культурну ідентичність, у зв'язку з якою відповідним функціональним компонентам культурних понять-номенів Ossi і Wessi в пресі приділяється особливе значення. За допомогою них у поєднанні з поняттями «культурологічного» дискурсу (пор. Feindbild Wessi, Wessi-Kolonisierung, Ossiphobie) стає можливим іронічно-жартівливо виразити уявлення про соціокультурний поділ німців на західнонімецький і східнонімецький «етноси», наприклад: Es gibt ja Vorschläge, das Ossi in die Gesellschaft für bedrohte Völker aufzunehmen. Мовна і культурна ідентифікація перетворюється на (майже барокову) рольову гру з «ефектом сюрпризу» (Überraschungseffekt), на Ossi-Wessi-Spektakel, пор.: – Sind Sie noch Ossi oder längst Wessi? – Der Ossi, der wie ein Wessi wirkte; – Er sieht aus wie ein Wessi, er redet wie ein Wessi, er regiert wie ein Wessi – und ist trotzdem ein Ossi; – der «ostdeutsch fühlende Wessi».

Ближче до десятиліття святкування німецької єдності номен Ossi і Wessi знову починають набувати провокаційних функцій, на цей раз більш гостро. У використанні відповідних метафор у заголовках, гіпербол, риторичних запитань, абстрактних жартів помітна нова хвиля внутрішньонімецького відчуження («Ossi-Wessi-Barrieren»), наприклад: Provozierendes vom Halb-Ossi, Gewappnet für den Wettstreit mit blasierten Wessis, Öl ins Feuer der Ossi-Wessi-Problematik; Dort der Wessi. Hier wir Ossis; Sitzt ein Ossi in der Wüste. Kommt ein Wessi dazu und sagt: «Rück mal ein Stück rüber.» Ein schlechter Witz? Ідентифікаційними механізмами зловживають з метою маніпулювання: Äußert sich hier wieder ein «Wessi», dem jeglicher Kontakt zur Volksseele fehlt? Oder etwa ein «Ossi», der mit den eigenen Landsleuten nicht zurecht kommt? [XII]. Спосіб уникнення такої біполярної категоризації – самопозиціонування на локальному рівні [1, с. 240], наприклад: Ich bin kein Ossi und auch kein Wessi, ich bin ehemaliger Ossi und Berliner [XIII].

В останні десять років досліджувані номені використовуються «за інерцією» і функціонують як повсякденні (ziemlich alltäglich, allseits bekannte), нейтральні, навіть по-доброму сварливі імена (Bezeichnungen), пор.: Der Ossi ein undankbarer Jammerlappen, der Wessi ein arroganter Schnösel [XIV] (2004); Manche Ossi- und Wessi-Vorurteile existieren eher aus Spaß und Gewohnheit [XV] (2009). Вони позначають «як поняття той дивний стан, що настав двадцять років тому, коли реальну бетонну стіну (Берлінський мур – Прим. авт.) замінили уявні стіни у свідомості» [XVI]: Für kluge Gedanken war zwar leider kein Platz, dafür aber für den häufigen Gebrauch der Wörter «Ossi», «Wessi» [XVII].

Сказане дозволяє зробити висновок про те, що проведене дослідження дало можливість цілісно проаналізувати хронологію функціонування номенів Ossi і Wessi у німецькій пресі з 01.01.1990 р. по 01.01.2010 р. Встановлено, що постійним компонентом їхнього значення у цей період є називання відмінностей між західними і східними німцями, змінним – висловлена оцінка, яка еволюціонує від дуже негативної до нейтральної. В залежності від контексту вони можуть виконувати функції провокації, образи, конфронтації, кліше, ідентифікації, жарту, які реалізуються за допомогою словотворчих (осново- і словоскладання) або стилістичних засобів (метафора, гіпербола, епітет, іронія). Перспективи подальшого розвитку проблеми визначаються встановленням прототипічних схем мислення представників німецької лінгвокультури на основі висновків про функціонування номенів Ossi і Wessi.

Джерела та література

1. Шікіда І. Г. Семантика та функціонування номена Ossi у сучасній німецькій публіцистиці // Нова Філологія: зб. наук. праць / гол. ред. В. М. Манакін. – Запоріжжя, 2010. – Ч. 38. – С. 240-247.
2. Clyne M. German in divided and unified Germany // The German language in a changing Europe / Michael Clyne. – Cambridge, 1995. – P. 66-88.
3. Hausendorf H. Zugehörigkeit durch Sprache: eine linguistische Studie am Beispiel der deutschen Wiedervereinigung / Heiko Hausendorf. – Tübingen: Niemeyer, 2000. – 645 S.
4. Hellmann M. Das einigende Band? Beiträge zum sprachlichen Ost-West-Problem im geteilten und im wiedervereinigten Deutschland / M. Hellmann, D. Herberg. – Tübingen: Narr, 2008. – 563 S.
5. Hellmann M. Sprach- und Kommunikationsprobleme in Deutschland Ost und West // Sprache im Gespräch. Zu Normen, Gebrauch und Wandel der Deutschen Sprache / Gisela Schmirber. – München, 1997. – S. 53-87.
6. Hellmann M., Schröder M. Sprache und Kommunikation in Deutschland Ost und West / Manfred Hellmann, Mariane Schröder // Germanistische Linguistik. – 2008. – № 192-194. – S. 11-43.
7. Kreutz H. Wendeforschung und Sprachforschung aus der Außenperspektive / Manfred Hellmann, Mariane Schröder // Germanistische Linguistik. – 2008. – № 192-194. – S. 627-641.
8. Reiher R. Von «Buschzulage» und «Ossinachweis»: Ost-West-Deutsch in der Diskussion / Ruth Reiher. – Berlin: Aufbau-Taschenbuch-Verl., 1996. – 320 S.

¹ Helwerth U. Keine Zeit mehr für Neurosen / Ines Pohl // taz. – 1990. – № 3239. – S. 5.

¹¹ Die «Unworte» des Jahres / Ines Pohl // taz. – 1992. – № 3619. – S. 20.

¹¹¹ Husemann R. Ermüchterung nach der demokratischen Pionierphase / Hans-Jürgen Jakobs // Süddeutsche Zeitung. – 1992. – 06.03. – S. ?

- ^{IV} Quasthoff M. Schattenboxen hinterm Ring / Hans-Jürgen Jakobs // Süddeutsche Zeitung. – 1995. – 25.03. – S. 18.
- ^V Why? / M. Clever, L. Cruz, A. Friedmann [u. a.] // taz. – 2009. – № 9022. – S. 1.
- ^{VI} Rehder J. Vom Nischendasein ins Rampenlicht / Hans-Jürgen Jakobs // Süddeutsche Zeitung. – 1995. – 02.10. – S. 17.
- ^{VII} Konzert gegen Fremdenfeindlichkeit / Ines Pohl // taz Berlin lokal. – 1993. – № 3918. – S. 18.
- ^{VIII} Deul D. Für Willy, gegen Brigitte / Ines Pohl // taz. – 1994. – № 4207. – S. 17.
- ^{IX} Derlath V. Das Paar / Hans-Jürgen Jakobs // Süddeutsche Zeitung. – 1995. – 15.11. – S. 17.
- ^X Schmitz T. Die Seele fehlt dem Kiez / Ines Pohl // taz. – 1996. – № 4972. – S. 12.
- ^{XI} Ensikat P. Haben Sie das schon gewußt? / Hans-Jürgen Jakobs // Süddeutsche Zeitung. – 1997. – 04.06. – S. 8.
- ^{XII} Stetefeld H. Lockerer Kontakt zur Volksseele / Hans-Jürgen Jakobs // Süddeutsche Zeitung. – 1999. – 14.10. – S. 15.
- ^{XIII} Paetz B. «Die Erinnerung verblasst immer mehr» / Ines Pohl // taz. – 1999. – № 5940. – S. 19.
- ^{XIV} die anderen zum tag der deutschen einheit / Ines Pohl // taz. – 2004. – № 7478. – S. 11.
- ^{XV} Clueso. So habe ich den Westen verändert / Ines Pohl // Sonntaz. – 2009. – № 9033. – S. 29.
- ^{XVI} Pergande F. Ossis und Wessis / Stefan Dietrich // Frankfurter Allgemeine Zeitung. – 2009. – Nr. 62. – S. 1.
- ^{XVII} CSCH. Wossi / Ines Pohl // taz. – 2005. – № 7689. – S. 18.

УДК 81'33

Широких О. В.

ВПЛИВ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА РОЗВИТОК МОВНОЇ СИСТЕМИ

В современном мире прогрессивное развитие Интернета, компьютерных технологий ускорили лингвистический процесс номинации в этой области, что привело к созданию специального компьютерного (профессионального) сленга, близкого к разговорному, а также состоящего из техницизмов, которые представляют достаточно широкую терминологическую систему. Ключевые слова: компьютерные технологии, Интернет, молодежный сленг, жаргон программистов.

У сучасному світі прогресивний розвиток Інтернету, комп'ютерних технологій, прискорили лінгвістичний процес номінації в цій області, що привело до створення спеціального комп'ютерного (професійного) сленгу, що є близьким до розмовного, а також складається з техніцизмів, які представляють досить широку термінологічну систему.

Ключові слова: комп'ютерні технології, Інтернет, молодіжний сленг, жаргон програмістів.

In the world of today, progressive advance of the Internet and computer technologies have accelerated the linguistic nomination process in this field, hence special computer (professional) slang has been developed, being close to the conversational one as well as encompassing technicisms representing a relatively extensive system of terms.

Key words: computer technologies, the Internet, youth slang, programmers' jargon (computer-ese).

Питанням розвитку словникового складу, словотворчих номінацій, стилів, що існують у мові-Інтернету займаються такі вчені як Л. В. Шаліна, Н. С. Валгіна, С. А. Пиркало, Р. К. Потапова, С. А. Матвеева, О. Рижченко, Н. В. Реконвальд, Н. В. Кузнецова, В. О. Харитонов, О. О. Федоренко тощо.

Об'єктом даного дослідження є тексти письмових полілогів, що створюються під час спілкування в Інтернет-форумах, тобто на сайтах, що слугують для публічного обміну письмових повідомлень, а предметом – мовні одиниці, що вживані в цих текстах та належать до різних функціонально-стилістичних сфер літературної мови та створюють типічні елементи структури текстів. Основна мета роботи це структурний та стилістичний опис текстів Інтернет-форумів.

Актуальність запропонованої тема полягає в тому, що сьогодні Інтернет є невід'ємним засобом спілкування. Мова, якою спілкуються користувачі знаходиться під впливом англійської мови, молодіжного сленгу, жаргону програмістів тощо. Крім того, на неї впливають такі фактори, як швидкість набору повідомлення, анонімність, поліадресність спілкування, інформаційна мультимодальність (музичні вставки, відео- та аудіоілюстрації).

Розвиток віртуальної комунікації за допомогою сучасних інформаційних технологій поставив перед лінгвістами цілу низку питань, що пов'язані з необхідністю визначення параметрів існування нової спеціальної мови Інтернету, яка, з одного боку є близькою до розмовної, а з іншого – до професійної та сленгової і складається з великої кількості термінів [1]. Наприклад, у фразі *Да и **онице** если **файл** доступен для скачивания с **сайта**, то и простого **IE** хватит да **Serv-U** хорошии* наявні такі терміни **сайт**, **IE**, **Serv-U** та сленгове слово **скачивание**, розмовне **онице** та ін.

Оскільки комп'ютерна сфера відноситься до тих, що найбільш активно розвивають, то словник постійно поповнюється новими лексичними одиницями. А з приводу того, що комп'ютерні програми та саме обладнання швидко старіють, то багато слів також швидко зникають. Саме техніцизми складають основну масу слів **дискета** (носії інформації), **принтер** (пристрій для друку) [8].

• – *простите ламера, а 8 метров в байтах сколько?*

– *8*1024*1024?*

– *тихо белеет*

– *а в мегабайтах?*

Слово **ламер** (від англ. *late* – увечний, хромої) означає людину, яка не дуже знається на комп'ютерах або не здатна чи принципово не бажає навчитися роботі на комп'ютері. Використане це слово по відношенню до комп'ютерщика є образливим [13]. Також автор використовує техніцизми **метров**, **байтах**, **мегабайтах**, що означають одиницю вимірювання інформації.

Використання англійської термінології пояснюється тим, що, по-перше, більшість фірм з виробництва комп'ютерів та програмного забезпечення для них – американські. По-друге, в молодіжному середовищі існує мода на англійську мову, а це, в свою чергу, приводить до «засмічення» російсько- та україномовних сленгів англійськими словами.

• *а можно как нибудь без микрофна по скайпу разговаривать?*

или вместо микрофона что нибудь другое поставит...

Скайп це програмне забезпечення з закритим кодом, що забезпечує шифрований голосовий зв'язок через Інтернет між комп'ютерами, а також платні послуги для зв'язку з абонентами звичайної телефонної мережі [13].

Проаналізувавши різні способи утворення комп'ютерної лексики, можна виділити наступні моделі, за якими формується комп'ютерний сленг.

1. Фонетична адаптація, при якій іншомовні слова пристосовуються до вимов нового фонетичного середовища. Цей спосіб утворення передбачає запозичення слова з власною вимовою, написанням і значенням. Це так звана калька і в залежності від того яким способом відбувається калькування, розрізняють словотворчий і семантичний різновиди. Найчастіше в комп'ютерному сленгу слова запозичуються за допомогою транслітерації. У цьому випадку кожен звук у запозиченому слові замінюється відповідним звуком в українській мові згідно з фонетичними законами.

• *сизжу в темноте, ноут, слева долька шоколадка. Нащупываю что то продолговатое и кусаю... нет у меня больше флешки на 16 гб =(*

Флешка або **USB флеш-накопичувач** – носій інформації що використовує флеш-пам'ять для зберігання даних та підключається до комп'ютера чи іншого пристрою через USB-дріт [13].

Ось приклади повністю запозичених слів з англійської мови: *в'ювер* (від англ. viewer) – програма, призначена для перегляду (не для зміни) файлів у визначеному форматі; *девайс* (від англ. device) – будь-який механізм або його функціональна частина; *пароль* (від англ. password) – пароль, необхідний для доступу до мережних служб; *хінт* (від англ. hint) – рада, рекомендація, інструкція [6].

• – *А как снять скриншот с рабочего стола ??????????????????*

– *Вот это вопрос!!! Жми на клавe Prt Scr Sys Rq, потом любой граф. рдактор(хоть paint) и вставляешь из буфера.*

Скриншот означає знімок екрану від англійського «screenshot» – зображення, що отримано комп'ютером та показує теж саме, що і бачить користувач на екрані монітора або іншого пристрою вивода [13].

Слово з англійської мови не лише підгоняється під норми фонетики української мови, але й переходить в розпорядження української граматики, підпорядковуючись її законам. Після цього з'являється можливість мовної гри, різного роду маніпулювання з новим словом, тобто утворюються так називані комп'ютерні неологізми (нові поняття). Наприклад: *дисплей* (від англ. «display»), *мудем* – погано працюючий модем (від англ. «modem»), *сервак* – сервер (від англ. «server»), *клікати* – клацати (від англ. «to click»). Додавання до запозиченого кореня українських суфіксів сприяє освоєнню неологізму.

• – *реально хакнуть сервер факультета компьютерных систем и стацить оттуда диплом по сетям?*

– *если ты это сделаешь, тебе и так его дадут*

Слово **хакати** (від англ. «to hack») зазвичай відноситься до процесу злому захисту комп'ютерних мереж, веб-серверів, тощо [13].

2. Граматична адаптація. При переході терміна з англійської мови слово підводиться не тільки під норми фонетики, а й під норми граматики і правопису мови, яка приймає запозичене слово.

Свідомо ігноруючи правила, і англійські, і українські носії комп'ютерного сленгу проголошують принцип «граматичної креативності». Принцип цей припускає зробити враження, побавити і розважити і себе, і інших учасників процесу комунікації.

• – *Сенькаю в смысле веримачкаю я уже разобрался*

В наведеному прикладі з форуму вживається вираз **Сенькаю в смысле веримачкаю**, що означає «thank you very much», що в перекладі з англійського означає «дуже Вам дякую».

Слід зазначити, що сленгізми часто виявляються похідними від професійних термінів, запозичених з англійської мови. Від професійної термінології програмістів сленг відрізняється емоційним фарбуванням і деякою розмитістю значень слів, не характерними для термінів. Як правило, сленгізми виступають як стилістичні синоніми професійних термінів. Порівняємо, наприклад, синонимичні конструкції: *стрілялка* (сленг) і *аркада* (проф.); *бродилка* (сленг) і *квест* (проф.); *літалька* (сленг) і *авіаційний симулятор* (проф.) [6].

3. Народна етимологія. За допомогою поєднання англійських та російських коренів або англійських коренів та російських словотвірних форм деякі техніцизми мають не один варіант у комп'ютерному слензі. Наприклад, *клава*, *клавка*, *кейборда*, *кабарда* все це означає клавіатуру, *топтать клави* (вводити дані з клавіатури). *Материнка*, *мама*, *мамка* *мать* – материнская плата, *квотить* (цитувати).

• – *с сервера сняли, промыли мать (щеточкой, мылом и теплой водой) просушили все и поставили назад. все запускается, все гудит но изображения на мониторе нету*

– *есть ли какие-нибудь особенности после таких процедур у этих матерей?*

Для більшості жаргонних систем продуктивним виявився спосіб метафоризації. З його допомогою в комп'ютерному сленгу утворені слова: «болванка» – компакт-диск, дані з якого зчитує та на який записує комп'ютер; «пацюк» – миша радянського виробництва (дуже велика, у порівнянні зі стандартної); «реаніматор» – фахівець або програма з «оживлення» обчислювальної машини або операційної системи; «сміття» – перешкоди в телефонній мережі.

4. Абревіація. Зазначимо найпопулярніші типи абревіації. 1) літерна абревіація-одне слово означає одну літеру BAC-By Any Chance- у будь-якому випадку, CMIW- Correct Me If I am Wrong – виправ мене, якщо я не привий; 2) одна літера + звукоімітація. CUL8R – See You Later – побачимось пізніше, ILU – I Love You – я кохаю тебе; 3) звукоімітація NE – Any – будь-який, ME2 – Me Too – я також; 4) одна буква літерної абревіації – частина слова або фрази, що написано через скісну риску B/C – Because – тому що, S/U – Shut Up – закрив рота; 5) абревіація альтернативного питання M/F – Male or Female – чоловічої чи жіночої статі. Це були основні групи, хоча існує велика кількість абревіацій, що використовуються не часто. Наприклад, абревіації з пропущенням голосних thx or thnx – Thanks – дякую, piz – Please – будь ласка. Також використовуються спеціальні знаки, що виражають емоційне відношення мовця :) : / : (. Чим більше дужок або скісних рисок вживано, тим сильніші емоції.

• *Подскажите пожалуйста, у меня при входе в icq меняются ники на номера. Я меняю обратно, но это сохраняется только до следующего выхода/входа в ICQ. Что делать? Номера достали!* 😞😞😞😞

ICQ та **icq** це ідентичні назви комп'ютерної програми, **ники** від англ. nickname «прізвисько». Кожен користувач ICQ має власний нік, що забезпечує конфіденційність спілкування.

5. Запозичення з інших професійних груп: наприклад, *чайник* (недосвідчений програміст) і *движок* (алгоритм – ядро комп'ютерної програми) запозичено з жаргону автомобілістів, де вони позначають відповідно недосвідченого водія й автомобільний двигун. *Тачкою* у міському фольклорі називається автомобіль, а в комп'ютерному сленгу це слово перейшло зі значенням *комп'ютер*. В контексті Інтернету використовується багато англійських слів у буквальному їх перекладі, наприклад, *live video* – живе відео, відеозображення. Від англійських слів утворено багато «російських» дієслів *чатится* (від англ. to chat – базікати). Специфічні слова на рівні сленга переходять з професійного мовлення у побутове використання «*будь он лін*», тобто бути на зв'язку.

• *Вот бы про всех нас анимешку сняли %)*

Комп'ютерна анімація – **мистецтво** створення зображень, що рухаються, шляхом застосування **комп'ютерів**, є підрозділом **комп'ютерної графіки** та **анімації** [12].

Дуже часто комп'ютерна сленгова лексика утворюється способом перекладу англійського професійного терміну на українську мову. У цьому випадку лексеми набувають нового змісту зі зниженням стилістичним забарвленням. Наприклад: *живність* – комп'ютерний вірус (від англ. «virus») *грохнути* – удилити (від англ. «to delete»). Емоційно лексика програмістів відрізняється від української розмовної мови та просторіччя «зацикленністю» на реаліях світу комп'ютерів. Явища, що не відносяться до цього світу, не спонукають програмістів давати їм жаргонні назви.

• і все таки, **нетбука** для повного щастя мало. для роботи необхідний повноцінний потужний **пк** (чи **ноутбук**). а **нетбук** – для розваг. а коли маєш компактний, потужний **ноутбук**, то сенс тоді купувати ще і **нетбук**? а тут вже, **імхо**, найкраща **мак ос** або старенька **хр кватирка**. про **лінукс** мовчу, не **юзаб**.

В цьому роздумі автор намагається з'ясувати для себе який вид комп'ютера йому підійде, оскільки існує декілька різновидів: персональний комп'ютер тобто **ПК**, **ноутбук**, головною характеристикою якого є портативність, а також **нетбук**, відміна риса від попередніх є невеликий розмір. До того ж вживається літерна аббревіатура **імхо**. Існує вислів англійською мовою «in my humble opinion», тобто «по моему скромному мне нию». **мак ос**, **хр кватирка**, **лінукс** є назвами програм, за допомогою який здійснюється робота на комп'ютері.

З появою глобальних комп'ютерних мереж створюються нові форми та методи людського спілкування. Новий тип діяльності не може бути не відображеним на мові. Сучасні як українська, так і російська мови не знаходять осторонь цього міжнародного процесу. Нові форми комунікативної активності використовуються будь-де, особливо серед молоді, яка навчається, тому мові не уникнути стрімкого росту професійного сленгового поля [3].

Розвиток такого мовного явища як сленг і його поширення серед усе більшого числа носіїв мови обумовлюється впровадженням комп'ютерної техніки в життя сучасного суспільства. Здається, що комп'ютерний сленг повинен стати об'єктом пильної уваги вчених-мовознавців, адже, як показують приклади інших жаргонних систем, спеціальна лексика іноді проникає в літературну мову і закріплюється там на довгі роки.

Джерела та література

1. Валгина Н. С. Активные процессы в современном русском языке: [учебное пособие для студентов вузов] / Н. С. Валгина. – М.: Логос, 2001. – С. 119-125.
2. Кузнецова Н. В. Структура и стилистика языковых средств в текстах интернет-форумов: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Наталья Владимировна Кузнецова. – Тюмень, 2008. – 326 с.
3. Матвеева С. А. Сайт как жанр Интернет-коммуникации (на материале персональных сайтов ученых): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.15 / Светлана Анатольевна Матвеева. – Луганск, 2006. – 212 с.
4. Пиркало С. А. Сленг: ненормативно, але нормативно / С. А. Пиркало // Урок української. – 2000. – № 4. – С. 26-28.
5. Потапова Р. К. Новые информационные технологии и лингвистика: [Учебное пособие. Изд. 4-е, стереотипное] / Р. К. Потапова. – М.: КомКнига, 2005. – 368 с.
6. Рижченко О. Шляхи і способи утворення комп'ютерного сленгу / О. Рижченко // Наукові записки. Серія: філологічні науки. – 2009. – № 81 (1). – С. 283-285.
7. Шалина Л. В. Словообразовательная номинация в языке Интернета и компьютерных технологий / Л. В. Шалина // Филологические науки. – 2005. – № 3. – С. 43.
8. Федоренко О. О. Влияние информационных технологий на словарный состав английской лексики / О. О. Федоренко // Вісник Запорізького Національного Університету: Філологічні науки. – 2008. – № 1. – С. 185-188.
9. Форум подонков: форум – режим доступа: <http://www.volchat/index.html>.
10. Харитонов В. О. Комп'ютерний жаргон: класифікація та способи їх утворення / В. О. Харитонов // Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського – режим доступа до журн.: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/2008_13/1.../48.
11. Образовательный студенческий форум – режим доступа: <http://www.prepody.ru/topic7185.html>.
12. Цитатник Рунета: форум – режим доступа: <http://www.bash.org.ru/index>.
13. Материал из Википедии – свободной энциклопедии – режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki>.

УДК 811.161.2'27

Шкіцька І. Ю.

ТАКТИКА ПОЗИТИВНОЇ САМОПРЕЗЕНТАЦІЇ МАНІПУЛЯТИВНОЇ СТРАТЕГІЇ ПОЗИТИВУ

Стаття присвячена характеристиці однієї з тактик маніпулятивної стратегії позитива – тактики позитивної самопрезентації. Автор аналізує основні прийоми тактики, вивчає мовні особливості її реалізації.

Ключевые слова: маніпулятивна стратегія позитива, тактика позитивної самопрезентації, прийом тактики, вербальна репрезентація.

Стаття присвячена характеристиці однієї з тактик маніпулятивної стратегії позитиву – тактики позитивної самопрезентації. Автор аналізує прийоми тактики, вивчає мовні особливості її реалізації.

Ключові слова: маніпулятивна стратегія позитиву, тактика позитивної самопрезентації, прийом тактики, вербальна репрезентація.

The article is dedicated to the description a positive manipulation strategy tactics, the tactics of positive representation. The author analyses tactics ways, finds out language peculiarities of its realization.

Key words: manipulation strategy of positive, positive representation tactics, tactics ways, verbal representation.

Останнім часом популярності в лінгвістиці набуло вивчення процесу комунікації з позиції комунікативних стратегій і тактик. Серед стратегій, активно застосовуваних мовцем під час міжособистісного спілкування, вирізняється маніпулятивна стратегія позитиву, яка реалізується шляхом повідомлення співрозмовнику прийомної для нього інформації з метою здійснення впливу на нього. Ця стратегія і її тактики не були предметом наукових студій, що й зумовлює актуальність дослідження.

Однією з тактик маніпулятивної стратегії позитиву є тактика позитивної самопрезентації. За допомогою неї мовець моделює свій позитивний образ, показує себе в найвигіднішому світлі, прагне «викликати чи підтримати позитивну реакцію (на себе) у слухача» [1, с. 273], створити гідний образ із метою здійснення подальшого впливу.

Дослідженню презентаційного дискурсу присвячені праці О. С. Іссерс [3], В. Мозгунова [5], Л. В. Козяревич [4], А. В. Олянич [6], А. І. Дубських [2] та ін. Але в згаданих роботах тактика позитивної самопрезентації не аналізувалась крізь призму маніпулятивного впливу.

Метою статті є характеристика тактики позитивної самопрезентації маніпулятивної стратегії позитиву, виокремлення прийомів тактики, аналіз особливостей її вербальної репрезентації.

На позначення тактики позитивної самопрезентації в лінгвістиці функціонують такі терміни: «тактика самопохвали», «тактика акцентування позитивної інформації про себе», тактика «гра на підвищення», «тактика вихвалювання», «тактика позитивної авторепрезентації».

Ця тактика реалізується мовленнєвими жанрами самопохвали, вихвалювання, обіцянки та цілеспрямованим представленням себе з позитивного боку – створенням свого позитивного іміджу. Тактика позитивної самопрезентації часто супроводжує жанри прохання, вмовляння, пропозиції, запрошення, виправдання, докору, вибачення тощо.

Те, що в маніпулятивній стратегії позитиву ця тактика займає невеликий відсоток (5 %), пояснюється суперечками, які спричинюють самопохвала та вихвалювання, несхвалювані правилами спілкування вітчизняної культури через порушення максими скромності. Це відображено в численних прислів'ях і приказках, наприклад: «Не

хвали себе сам, хай тебе люди похвалять», «Погана та дівка, що сама себе хвалить», «Добрий товар хвалити не треба», «Хто чваниться, той кається», «Чужого не гудь, свого не хвали» та ін.

В. Мозгунов зауважує: «Наша культура, хоч і передбачає ситуації, у яких вихваляння себе допускається, і навіть бажане, сформулювала негативну оцінку цього явища. Усі інтракційні техніки оцінюються негативно, і це пов'язано з їх маніпулятивним характером. Негативне сприйняття вихваляння пов'язане з приписуванням автору схильності до перебільшення, нещирості, «підсолодження» дійсності. Вихваляння себе можна розглядати як порушення мовного табу, неврахування обов'язкових суспільних норм уживання слів чи способів висловлення, тобто є порушенням основ підтримання комунікативного контакту» [5, с. 302].

В. Мозгунов виділив такі способи позитивної авторепрезентації (вихваляння): 1) подання як власних рис і властивостей, що цінуються в суспільстві або партнером інтеракції; 2) називання себе учасником ситуації, подій, поява в яких вимагає названих вище рис і властивостей; 3) переконання в наявності потенційно цінних для партнера матеріальних і нематеріальних цінностей (приятельські контакти, влада, престиж, можливості); 4) запевняння партнера в користі спілкування з ним; 5) цитування позитивної думки інших про себе; 6) називання або переконування у власних успіхах [5, с. 302].

У межах маніпулятивної стратегії позитиву позитивна самопрезентація найчастіше здійснюється шляхом подання як власних рис і властивостей, що цінуються в суспільстві або партнером інтеракції.

Картотекою зафіксовані висловлювання, у яких мовець, що вдається до маніпулятивної стратегії позитиву, хвалиться рисами, які не цінуються в суспільстві, але є значущими для адресата, наприклад: [– *Заяць! – говорить Настя. – Заяць, одружися зі мною.*] ***Я дівчина із простих, сором'язлива, мозку немає – одне тісто*** (Н. Хаткіна).

Різновидом самопохвали є також розхвалювання мовцем своїх родичів (переважно дітей), належних йому предметів, реалізованого товару тощо.

Позитивна самооцінка в тактиці часто супроводжується обґрунтуванням, демонстрацією ходу своїх думок. За допомогою самопохвали у формі своїх актуалізованих думок мовець демонструє щирість, попереджає закиди в нескромності, наприклад: (пані Яницька хоче, щоб їмось взяла її на службу) ***Гадаю собі: не стара я ще і не дурна, вмію і звирити, і вишити, і поле, і город для мене не новина – не пропаду*** (Б. Лепкий).

При проханнях позитивне самопозиціонування може виступати аргументом. Аргументативне вживання самопохвал забезпечується за допомогою сполучників підрядності **адже, оскільки, тому що, через те** та частки **ж**.

Для тактики позитивної самопрезентації характерним є демонстрування мовцем своєї щирості, запевняння співрозмовника в достовірності повідомлюваного. Переконання в щирості відбувається за допомогою вставних слів і конструкцій (*бігме, їй-богу, чесно кажучи, кажучи відверто, коли правду казати, сказати по правді, свята мадонна* (3-тя особа) *не дасть мені збрехати* і т. д.) і метатекстових вставок на зразок *скажу правду, це – не красиві слова, кажу тобі, як не знаю що, це точно* і т. д.

Прийомом тактики є підкреслення мовцем своєї унікальності, що може реалізовуватись прямо (за допомогою лексем *тільки, лише, саме, один, порівняльних зворотів як ніхто інший, ніж хто інший*) та непрямо (наприклад, риторично-питальними реченнями одиницями на зразок *«Хто (ж), як не я?»*, *«На кого (ж), як не на мене, вам розраховувати?»*).

В аналізованій тактиці можуть уживатися висловлювання-спростування/заперечення вихваляння, наприклад: (на розглядинах перед сватанням) – ***Я не хвалю своїх синів, але, коли правду сказати, то на всі Семигори немає таких хлопців, як мої*** (І. Нечуй-Левицький).

Даниною скромності чи як протиставлення себе співрозмовнику або третім особам може трактуватись самопохвала, подана у вигляді прикладу за допомогою лексем *приміром, наприклад, щодо мене, а от я*.

Протиставлення себе третій особі, у тому числі узагальнено номінованій, найчастіше в тактиці репрезентовано порівняльними конструкціями.

Одним із прийомів тактики позитивної самопрезентації є апелювання до знання адресатом/чи третьою особою позитивних рис і заслуг адресанта, що виражається за допомогою мовних формул на зразок *«(3-тя особа) знає/підтвердить, не дасть (мені) збрехати»*, *«хай/нехай (3-тя особа) скаже/підтвердить»*, *«ви (ж) мене (не один рік, давно, прекрасно, добре) знаєте»*, *«знаєте самі»*, *«вам не треба говорити»*, *«кому я говорю»* (в значенні «вам не потрібно говорити, бо ви це знаєте»), риторично-питальних речень на зразок *Та хіба ви мене не знаєте?! Цим прийомом мовець підкреслює свою щирість, страхує себе від звинувачення в нескромності чи брехні й водночас підвищує комунікативний статус співрозмовника, наприклад: (підлеглий демонструє свою відданість начальнику) – ***Що приказете – зделаете. Ви ж мене знаєте, в грудку розіб'юся*** ... (В. Іваніна).*

Протилежним описаному вище прийому є прийом констатування факту незнання адресатом позитивних рис адресанта, недооцінювання останнього, супроводжуване запевнянням співрозмовника в наявності (часом потенційній) у нього позитивних рис, якостей, здібностей, що часто має вигляд обіцянок, наприклад: (хлопчик Валерик умовляє командира прийняти його до партзанського загону) – ***Ви не думайте, я й стріляти навчусь, і в розвідку ходитиму... Ви ж ще мене не знаєте*** (Д. Ткач).

Одним із способів позитивного самопозиціонування в тактиці може поставати самоприниження, у тому числі й удаване: *«я невисоко ціную себе»* → *«я скромний»* → *«я хороший»*, наприклад: (коронний сотник виправдовується перед красунею-полонянкою, схопленою його слугами) – ***На превеликий жаль, [– благородно мовив пан Сондецький,] – я не насмілювався йти на лови такої незрівнянної куніці. Я – що? Я – грубий воїн, який не боїться ворожих стріл, оцень, шабел і куль*** (С. Тельнюк).

Картотекою зафіксовано приклади, у яких мовець позитивно самопозиціонує себе після самоприниження, тобто позитивне самопозиціонування є, по суті, спростуванням самозвинувачення чи самоприниження, виявленням доброго ставлення до співрозмовника.

Однією з особливостей тактики позитивної самопрезентації є актуалізація соціальної чи статусної позиції мовця. Так, батьки часто вживають замість особових займенників Я чи МИ номінації «мати», «батько», «батьки», «старші». В аналізованій тактиці мовець часто актуалізує свій статус, посаду, соціальну роль. Мають місце тут узагальнені самономінації, виражені іменниками чи займенниками у формі множини: замість «я» – «ми», замість «старший» – «старші» і т. д., наприклад: [– *Поведзай їм, хай розійдуться, еслі називаете себе їх посланніком. Мартинчук нахилом голови подякував за таке визнання: –* ***Пане старосто, ми – прості мужики, не пасує, аби пхались поперед панства*** (І. Вільде).

У тактиці позитивної самопрезентації самопохвала може супроводжуватись докором. Картотекою зафіксовано приклади, у яких самопохвала висловлюється після звинувачення співрозмовника в негативному чи упередженому до себе ставленні, наприклад: (актор просить директора театру дати йому роль Возного в новому спектаклі) ... *а от ви, пане майор, мене і в гріш не ставите, одне слово, не поважаєте...* – ***Мене! Кого знає Україна, Росія, великі і малі міста*** (Б. Левін).

При самономінації чи гетеросамономінації після особового займенника першої особи мовець рідко називає своє прізвище чи ім'я – частіше дає собі узагальнені позитивні характеристики або номінації, що виражають його позитивне ставлення до співрозмовника (*шанувальник, прихильник, вірний друг, давній приятель, відданий слуга* і т. д.).

Виклад позитивної інформації про себе в тактиці може здійснюватись і від третьої особи, навіть з уживанням відповідних займенникових форм. Це дозволяє мовцю зменшити міру суб'єктивності передаваного, підкреслити достовірність інформації, відтак збільшити вплив на співрозмовника, наприклад: (на базарі продавець закликає покупців) [*Ось ще один вес... Беріть, бо скоро не стане...*] **Дядько Василя тут усі знають – у чергу стають** (А. Дімаров).

Виклад інформації від третьої особи при самопохвалі робить можливим уживання прямих позитивних номінацій на позначення особистісних якостей мовця, що при поданні інформації від першої особи у вітчизняній культурі вважається нескромним, пор.: [*Як ти можеш підозрівати мене у поганих намірах? – образився господар, ховаючи від полковника очі...*] **Дупуд, якщо навіть іноді й не люб'язний, все одно завжди щирий і не підступний**, [*похвалив себе*] (Т. Микитин) – *Я завжди щирий і не підступний.

Позиція займенника першої особи однини (*я, мені, мене*) при реалізації тактики може бути незаміщеною, що пояснюється прагненням мовця не порушувати максимуми скромності.

Типовим для тактики позитивної самопрезентації є самономінація у вигляді заперечень негативної оцінки та категоричності самооцінки, що забезпечується за допомогою прислівників *досить, досить-таки* та вставних слів і конструкцій (*здається, може, напевно, як на мене, по-моєму* і т. п.). Такий прийом теж диктується прагненням мовця дотримуватись максимуми скромності.

Постпозиція маркерів позитивної самопрезентації щодо маркерів заперечення негативних характеристик, що має форму протиставлення (*«я/ми – не (негативна оцінка), а (позитивна оцінка)»*), посилює впливовий ефект, надає висловленню експресивності, наприклад: – **Зараз ми не розбійники, а оборонці хана Магомета й калги Шагіна** (С. Тельнюк).

Високою є експресивність діалогізованих висловлень, у яких мовець ставить питання і відповідає на нього, або спростовує раніше висловлену (ним чи третьою особою) негативну оцінку себе чи своїх дій, поведінки, наприклад: (Брюховецький хоче посилити свій авторитет на Січі) [*Ви знаєте, моє товариство миле, мої рідні братчики, у яких маєтках, із якими достатками прийшов я до вас у Січ. І де ж те все подівалося?*] **Чи я пропив, чи прогайнував? Ні, не пропив я, не прогайнував, не промантачив, не проциндрив без пуття: усе спустив з рук, аби тільки як-небудь прикрити ваші злидні** (П. Куліш).

Основу лексичного пласту тактики позитивної самопрезентації становить нейтральна загальноживана лексика. Але мають місце тут книжні й урочисті слова. Знижені слова негативного забарвлення не типові для цієї тактики. Картотекою зафіксовано поодинокі приклади вживання пейоративних слів при самопохвалі, наприклад: (підлеглий запевняє начальника у своїй відданості) [*Ну, що ви, що ви, пане Рехер!*] **Я ж пам'ятаю, кому зобов'язаний життям. Швидше здохну, аніж підведу вас!** [*притискуючи руки до грудей, лепетав князьок. – Єдине лиш прохання...*] (І. Головченко, О. Мусієнко). Проте негативнооцінна лексика активно функціонує при реалізації цієї тактики в тих випадках, коли мовець хоче справити враження скромної людини й удається до самоприниження (*дурний, мізерний, моя нікчемна особа, мій немудрий ум* і т. д.) та коли позитивна самопрезентація супроводжується прийомом протиставлення мовця і/чи співрозмовника іншим особам, поведінка чи дії яких не схвалюються.

Зближення із співрозмовником при реалізації цієї тактики відбувається за допомогою емоційно забарвленої лексики, фразеологізмів, розмовних елементів, вигуків, слів-активізаторів уваги співрозмовника тощо.

Таким чином, за нормами вітчизняної культури, активне самоподання та позитивна самооцінка за умов неконфліктного спілкування є небажаними, тому в маніпулятивній стратегії позитиву ця тактика застосовується рідше за інші. Основними прийомами тактики позитивної самопрезентації є обґрунтування самопохвал, аргументативне їх уживання при проханнях, підкреслення мовцем своєї широти, унікальності, демонстрування ходу своїх думок, їх актуалізація, вживання висловлювань-заперечень/спростувань вихваляння, самопохвала на фоні протиставлення себе іншим, апелювання до знання адресатом/чи третьої особи позитивних рис і заслуг адресанта, констатування факту незнання адресатом позитивних рис адресанта при обіцянках, самопохвала після самоприниження, актуалізація соціальної чи статусної позиції мовця, узагальнені самономінації, самопозиціонування з викладом інформації від третьої особи. Перспективним для подальших наукових розвідок є дослідження мовної репрезентації емпатії, благоповажання, дбайливості щодо співрозмовника як периферію тактики позитивної самопрезентації маніпулятивної стратегії позитиву.

Джерела та література

1. Дейк Т. А. ван. Язык. Познание. Коммуникация: сб. работ / Т. А. ван Дейк. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.
2. Дубских А. И. О некоторых аспектах коммуникативной стратегии самопрезентации / Ангелина Ивановна Дубских // Слово, высказывание, текст в когнитивном, прагматическом и культурологическом аспектах: сб. ст. участников IV междунар. науч. конф., 25-26 апр. 2008 г., Челябинск. Т. 1 / [редкол.: д-р филол. н., проф. Л. А. Нефедова (отв. ред.) и др.]. – Челябинск: ООО «Издательство РЕКПОЛ», 2008. – С. 96-100.
3. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи: [монография] / Оксана Сергеевна Иссерс. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 284 с.
4. Козяревич Л. В. Вербальні й невербальні засоби емпатизації діалогічного дискурсу (на матеріалі англomовної прози ХХ століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Ліана Василівна Козяревич; [Київський національний лінгвістичний ун-т]. – К., 2006. – 19 с.
5. Мозгунов В. Вихваляння як акт персвазії / В. Мозгунов // Функціонально-комунікативні аспекти граматики і тексту: зб. наук. праць, присвячений ювілею д-ра філол. наук, проф., академіка АН ВШ України, завідувача кафедри української мови ДонНУ Загнітка А. П. – Донецьк: ДонНУ, 2004. – С. 300-305.
6. Олянич А. В. Презентационная теория дискурса: [монография] / Андрей Владимирович Олянич. – М.: Гнозис, 2007. – 407 с.

СЛОВОТВІРНІ ВЕКТОРИ ДЕНУМЕРАТИВІВ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОГО ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ)

Статья посвящена рассмотрению образований от числительных, описанию словообразовательных процессов английских денумеративов. Фокусируется внимание на лексико-семантической нагрузке англоязычных секондарных образований. Намечаются дальнейшие аспекты исследования эпидигматических потенций квантитативных слов.

Ключевые слова: денумератив, квантитативные единицы, секондарные образования, композиция, конверсия

Стаття присвячена розгляду числівникових утворень, опису словотвірних процесів англійських денумеративів. Фокусується увага на лексико-семантичному навантаженні англоязычних секондарних утворень. Намічаються аспекти подальшого дослідження епідигматичних потенцій квантитативних слів.

Ключові слова: денумератив, квантитативні одиниці, секондарні утворення, композиція, конверсія.

The article deals with the worldbuilding processes of the English denumerals. Attention is being focused on the lexico-semantic charge of the English secondary components, the aspects of the epidigmatic potentials are the object of the further investigation.

Key words: denumeral, quantitative units, secondary components, composition, conversion.

Багато є таємниць у світі, і одна з них – мова. Це єдине знаряддя, що вивисить людину над світом, робить її нездоланною в пошуках істини. Мова є універсальним засобом людського спілкування. Виникнення нових слів, їх здатність конструювати нові слова та словосполучення сприяють розвитку словникового складу, його еволюції. Вчення про словотворення є важливою частиною мовознавства [1]. **Об'єктом** статті виступають числівникові утворення, в нашому випадку – денумеративи, **предметом** – їх словотвірчі процеси. **Актуальність** теми зумовлюється сьогоденними тенденціями лінгвістів до осмислення системно-функціонального буття одиниць мови, з одного боку, та малодослідженістю контекстуального буття числівників, з іншого.

Останнім часом в умовах глобалізації спостерігаються інтенсивні процеси словотворення. Найбільш рухливим та динамічним вважають лексичний рівень мовної системи, розвиток якого пов'язаний з появою нових слів та словосполучень, як за формою так і за змістом [3]. У зв'язку з цим валоративним є осмислення словотвірчої парадигми сучасної англійської мови, що передбачає аналіз поверхневих та глибинних структур похідних слів, тенденцій їх формального та семантичного становлення. **Мета** статті полягає у розпізнанні природи денумеративів, їх лінгво-когнітивних параметрів.

О. А. Земська виділяє такі словотвірчі функції: 1) власне номінативну; 2) конструктивну; 3) компресійну; 4) експресивну; 5) стилістичну [2, с. 8]. Перша функція словотворення слугує для утворення неологізмів похідних одиниць, секондарних утворень. Словоскладання вихідних одиниць – це скорочення існуючих у мові номінативних одиниць, підчас способами немодельованого утворення слів. Словотвір має три складові: 1) способи словотворення; 2) словотвірчі засоби; 3) правила словотворення. До продуктивних **способів** словотворення належать афіксація, конверсія, композиція та компресія. Словотвірними **засобами** слугують корені, основи слів та афікси (суфікси та префікси). **Правила** словотворення регулюють реалізацію як словотвірчих способів так і засобів.

Основним об'єктом є похідні одиниці, які є результатом семантичних і дериваційних трансформацій вихідного слова [4, с. 27].

Під терміном «похідне» ми розуміємо афіксальні утворення, складні слова та всі інші типи вторинних, секондарних словотвірних конструювань, в нашому випадку – денумеративів. Словотвірчі афікси – це діючі префікси та суфікси, з якими пов'язуються відповідні словотвірні значення. До активних суфіксів відноситься морфема *-th*, що приєднується до основи числівників. Утворені за цією моделлю деривати вказують на місце та порядок розміщення об'єкта (англ. – *seven-seven-th*). Морфема *-some* співвідносить денумеральні утворення з мовними засобами вираження приблизної кількості (англ. – *seventysome, hundredsome*). Дієслівні денумеративи утворюються шляхом конверсії, яка є специфічним способом словотвору, коли нове слово утворюється без формальної зміни вихідного слова, без застосування будь-яких лінійних словотвірчих засобів [4, с. 39-40]. Конверсія розглядається як вживання одного слова (лексми) у функціях різних частин мови, як спосіб словотвору, в результаті якого утворюються слова із спільним коренем. Продуктивною моделлю конверсії у денумеративах виступає модель *Num*→*V*, причому вагомую участь у ньому беруть складні слова та словосполучення. Напр.: англ. – *ten* → *to ten*, *one* → *to one-up*, *four* → *to four-flush*.

Найбільш активним словотвірчим процесом виступає словоскладання (композиція), що посідає значне місце в лексико-семантичній системі англійської мови, є важливим джерелом формування словникового складу мови, одним із головних напрямків його поповнення.

В англійській мові денумеральні композити представлені слідуючими моделями: *Num+N (two-piece)*, *Num+N-ed (three-cornered)*, *Num+Adj+N (three-strong group)* [5, с. 32]. Словоскладання в основному обіймає дві основи. Від словосполучень *NumN*, шляхом лексиколізації утворюються похідні деривати, що в результаті обіймають, в основному, складні іменники та прикметники. Напр.: англ. – *two pence* → *twopence*, *three pence* → *threepence*. За моделлю *Num+N-ed* утворюються прикметники. Напр.: англ. – *three corners of the room* → *three-cornered (room)*. Денумеральні деривати семантично співвідносяться з вихідними словосполученнями. У сучасному мовознавстві словосполучення розглядаються як базові одиниці для позначення референтів. При цьому, словосполучення номінація є вторинною, оскільки слова, які входять до складу словосполучення, є засобом їх творення та підлягають переосмисленню та переформулюванню.

Словосполучення англійської мови є постійним джерелом поповнення інноваційного корпусу. Утворення слів від словосполучень реалізується на векторі інтеграції лексичного та синтаксичного рівнів. Діючими способами денумеральних дериватів є морфолого-синтаксичний та лексико-морфологічний [3, с. 28].

Аналіз структурних утворень нумеральних словосполучень показує, що стабільними компонентами виступають числівники. Останні виконують квантитативну функцію, нумеративна закріплюється за математичними ситуаціями. Детермінованими елементами виступають дискретні імена – іменники або їх субститути, які представлені в групах. 1) *NumN₁* – назви живих істот. Напр.: англ. – *You going to blend in with fifty girls in blue sailor school uniforms picking out padded bras (Danielle Steel)*; 2) *NumN₂* – назви природних об'єктів або артефактів. Напр.: англ. – *Two stations ahead, three at the most, and it would be done (Danielle Steel)*; 3) *NumN₃* – назви дій, процесів, явищ. Напр.: англ. – *There would be at least two point of egress, as well, so waiting would be useless (Barry Eisler)*; 4) *NumN₄* – назви числових та димензійальних величин. Напр.: англ. – *The screen indicated that the pacemaker was set to deliver current at durations of 48 milliseconds (Barry Eisler)* [5, с. 33].

За структурою числівники англійської мови поділяються на три групи: прості, складні та складені. До простих належать числівники від *one* до *ten*. Складні числівники являють собою слова, що утворені від числівникових коренів типу *sixteen, seventeen*. Складені числівники утворюються адитивним способом – поєднання

простих і складених числівників. Прості числівники позначені активною епідигматичною функцією: без них неможливе існування вторинних внутрішньомовних числівників. Назви чисел 1-10 позначені тенденціями конструювати складні і складені.

Числівники є основним засобом актуалізації категорії квантитативності та основним джерелом поповнення денумеративів. Дослідження англійського дискурсу дозволяє нам виявити характер функціонування числівників, які на епідигматичному рівні здатні конверсуватися у клас інших частин мови [6]. Розрізняють 1) субстантивізацію (перехід в клас іменників). Напр.: англ. – *Levi Wey was the **third**. Then the two thirds he danced with Miss King, and the two fourths with Maria Lucas, and the two fifths with Jane again, and the two sixths with Lizzy, I put two and two together (Jane Austen)*; 2) ад'єктивацію (перехід в клас прикметників). Напр.: англ. – *On the eighth ring, just as it was about to hang up, Billy answered. His death was the seventh «suicide» among ranking Japanese... (Barry Eisler)*; 3) адвербалізацію (перехід в клас прислівників). Напр.: англ. – *The bin was only a few apples deep (Danielle Steel)*; 4) прономіналізацію (перехід в клас займенників). Напр.: англ. – *He asked me to check to see if anyone had found it Someone who must have spent a lot of time at home (Barry Eisler)*; та 5) перехід в клас дієслів. Напр.: англ. – *We must two our affords (Jane Austen)*.

Значний інтерес представляє структурно-семантичне буття числівникової родини денумеральних слів *only*, *alone* та *between*. *Only* – це вторинне конструювання, секондарне відчислівникове утворення від *one-* + *-like*. Це слово утворилося шляхом словоскладання та стягнення. Слово походить від староанглійського варіанту *anlic*, від *an ONE+lic* – *LY*. У художньому дискурсі *only* може виступати такими частинами мови як прикметник, прислівник та частка. В якості прикметника *only* утворюється шляхом афіксації. Пор.: англ. – *The only surprise she got was then she went to the doctor. The only time she noticed his life was when in enraged her. My six year old granddaughter is the only person I know who looks comfortable here (Sames Patterson)*. Як прислівник або частка *only* утворюється шляхом конверсії. Пор.: англ. – *It was a golden life, the only one Alexandra had ever know. There was only one solution to the problem. And he only nodded in answer. She was left only with her own guilt and confusion and panic (Danielle Steel)*.

Денумеративи *only1(Adv.)* та *only2(Part.)* зазнають конверсії, тобто переходу від однієї частини мови в іншу: *Adj* → *Adv* → *Particle*. Семантична наповненість лексеми *only* є очевидною із контексту, в оточенні сусідніх слів.

Зазначена тенденція прослідковується також у денумеративі *alone*, етимологія якого походить від староанглійського *all (entirely) one, all but one*.

Alone1 як прикметник вказує на ознаку предмета, а *alone2* як прислівник – на ознаку ознаки. Ці лексеми семантизують значення: *одинокий, єдиний, одиночний або тільки, поодинок, єдино*. Пор.: англ. – *He didn't want to be alone (Adj.) forever. It was terrible to think about her angry and alone (Adj.), and then he realized that there might be a lot more to her current life than he knew. Why does Daddy go out alone (Adj.)? And she was happier alone (Adj.) (Danielle Steel). You come to me not alone (Adv.). Breakfast alone (Adv.) was enough to kill someone. He alone (Adv.) could ultimately triumph. Alone (Adv.), God, she wished she knew where Melanie was (Marina Fitch)*.

В англійській мові серед денумеративів зустрічається службове слово кількісної наповненості *between*, яке діяхронічно співвідноситься з двома актантами та функціонує як сполучник. *Between* походить від числівника *two* та зазнає семантичну девіацію – він не реалізує значення одиничності, а вказує на уособленість. Напр.: англ. – *I opened my mouth and the leading edge of his arm jammed between my teeth. He was standing between me and entrance (Barry Eisler)*.

Осмислення денумеративів є вельми актуальним з огляду на декілька факторів. У денумеративах прослідковується шлях становлення числівників, основні віхи когнітивної діяльності та омовлення її результатів. Числівникова родина розростається за рахунок похідних одиниць – деривативів, які, зберігаючи сему числа, підлягають формальній та семантичній девіаціям. Перспективним вважаємо дослідження епідигматичних потенцій цих квантитативних слів і інших вторинних конструювань денумеративного кластеру.

Джерела та література

1. Вихованець І. Р. Таїна слова / Іван Романович Вихованець. – К.: Рад. шк., 1990. – 284 с.
2. Земская Е. А. Словообразование как деятельность / Елена Андреевна Земская – М.: Изд-во КомКнига, 2005. – 224 с.
3. Кубрякова Е. С. Коммуникативная лингвистика и новые задачи словообразования / Е. С. Кубрякова // Науч. труды МГПИИЯ им. Мориса Тореза. – М., 1982. – Вып. 186. – С. 24-36.
4. Омельченко Л. Ф. Продуктивные типы сложных слов в современном английском языке / Лариса Фёдоровна Омельченко – К.: Вища школа, 1981. – 143 с.
5. Швачко С. О. Квантитативні одиниці англійської мови: перекладацькі аспекти / Світлана Олексіївна Швачко. – Посібник. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2008. – 128 с.
6. Швачко С. О. Нові технології вивчення квантитативних одиниць англійської мови // Актуальні проблеми романо-германської філології в Україні та Болонський процес / Світлана Олексіївна Швачко, Ірина Карпівна Кобякова. (Матеріали Міжнародної наукової конференції 24-25 листопада 2004 р.). – Чернівці: Рута. – С. 297-298.
7. Barry Eisler, Rain Fall / Barry Eisler, PENGUIN BOOKS, 2002. – 392 p.
8. Danielle Steel, Kaleidoskope / Danielle Steel, Guild Publishing London, 1987. – 375 p.
9. Jane Austen, Pride And Prejudice / Jane Austen, Planet Three Publishing Network, London, 2003. – 284 p.
10. Marina Fitch, The Seventh Heart / Marina Fitch, The Berkley Publishing Group, 1997. – 310 p.
11. Sames Patterson, Thriller / Sames Patterson, MIRA BOOKS, 2007. – 321 p.

УДК 81'255.2

Шурма С. Г.

АДЕКВАТНИЙ ПЕРЕКЛАД МЕТАФОРИЧНИХ ОБРАЗІВ Е. ПО УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Статья посвящена исследованию проблемы адекватного перевода метафорических образов прозы в семантическом и когнитивном ракурсах. В ходе сопоставительного анализа было выявлено, что образность рассказов Э. По на вербальном, образном и концептуальных уровнях может воссоздаваться в переводе полностью, путем частичной замены, а также путем демегафоризации.

Ключевые слова: адекватный перевод, метафора, концептуальная метафора, культурная модель БОЛЬШАЯ ЦЕПЬ БЫТИЯ.

Статтю присвячено дослідженню проблем адекватного перекладу метафоричних образів прозових творів у семантичному та когнітивному ракурсах. В ході зіставного аналізу було виявлено, що відтворення образності оповідань Е. По на вербальному, образному та концептуальному рівнях відбувається кількома шляхами: повністю, шляхом часткової заміни, а також шляхом демегафоризації.

Ключові слова: адекватний переклад, метафора, концептуальна метафора, культурна модель ВЕЛИКИЙ ЛАНЦЮГ БУТТЯ.

The article focuses on adequate translation of prose metaphoric imagery from semantic and cognitive perspectives. Comparative analysis revealed that E. Poe's imagery, in terms of its verbal, image and conceptual correspondence, may be rendered fully, by way of partial substitution, or demetaphorisation in Ukrainian translations.

Key words: adequate translation, metaphor, conceptual metaphor, cultural model THE GREAT CHAIN OF BEING.

Художній переклад є одним із найскладніших видів перекладацької діяльності [7, с. 11], основним завданням якого є «відображення думок і почуттів автора прозового або поетичного першотвору за допомогою іншої мови, перевтілення його образів у матеріал іншої мови» [3, с. 3]. Така необхідність передачі образів породжує ряд труднощів перекладу, які постають перед перекладачем. Так, перекладачеві необхідно постійно балансувати між зорієнтованістю на мову-джерело та мову перекладу [4, с. 23-24; 7, с. 13], а також максимально точно відтворити картину світу, закладену автором у творі [7, с. 14]. Саме метафорика художнього твору дозволяє реконструювати таку картину світу, зрозуміти особливості світосприйняття та світовідчуття письменника чи поета, а отже, адекватно перекласти такий художній твір. Власне тому неабиякого значення набуває адекватний художній переклад метафоричних образів оригінального твору [10, с. 217; 5, с. 43].

Актуальність дослідження визначається важливістю проблематики перекладу метафори для перекладознавства, у тому числі в контексті вивчення когнітивної природи метафори, а також комплексним підходом до визначення ступеня адекватності перекладу метафоричних образів оригіналу. Мета дослідження полягає у встановленні меж адекватності відтворення українською мовою метафоричних образів англійської художньої прози Е. По. Під адекватним перекладом ми розуміємо передачу стилістичних та експресивних відтінків оригіналу [8, el-ref] за допомогою застосування перекладних трансформацій, що носять формально-семантичний характер, перетворюючи форму, значення та концептуальну основу вихідних одиниць. Таким чином адекватним вважаємо переклад, який відповідає таким критеріям: 1) вербальна відповідність створеного образу; 2) збереження образу, створеного в оригіналі; 3) збереження концептуальної основи словесної метафори.

Переклад метафори багато в чому залежить від того, наскільки близькі одна від одної культурно-мовні традиції вихідної мови, та як здійснюється переклад. «Метафоричну семантику складають кілька взаємопов'язаних елементів: початкове значення слова, образ, який створюється в результаті співставлення та новий понятійний зміст, нова номінація, яка виникає в результаті осмислення метафори» [10, с. 30]. Власне адекватна передача семантики метафори і складає основні труднощі для перекладача. Перекладач відштовхується від семантики слів в метафоричному сполученні оригіналу та співставляє лексичне значення слів мови оригіналу та мови перекладу. В багатьох випадках мовні образи метафоричних словосполучень мови оригіналу вдається передати метафоричними образами, що мають еквівалентну семантичну основу та є рівними по номінативній функції. Проте, для подолання труднощів передачі метафори рідною мовою, особа, яка здійснює переклад, може також вдаватися до вербальної заміни елементів метафори, заміни або зміни образу, вилучення переносного значення та перекладу повним еквівалентом [2, с. 56]. Традиційно вважається, що, якщо семантична основа образу оригіналу передана точно, то результатом є адекватний мовний образ у мові перекладу.

Проте на нашу думку, аналіз лише вербальної та семантичної основи метафори для визначення адекватності перекладу є неповним без встановлення її концептуальної відповідності. У когнітології вважається, що світ предметів та ідей люди пізнають, передовсім, завдяки розумовій операції мапування, тобто осмислення одних об'єктів чи ділянок досвіду шляхом встановлення аналогії з іншими [1, с. 181; 12, с. 199]. Дослідження концептуальної сторони авторських метафор дає змогу зрозуміти, чому саме та чи інша послідовність словесних знаків була використана письменником у формуванні тканини художнього твору [6, с. 96], а розгляд когнітивних механізмів, завдяки яким у тексті оповідань формується ця сукупність образів і кожний окремий функціонально значущий образ, є відповіддю на те, яким чином концептуалізуються важливі для автора явища дійсності. З позиції когнітивного підходу вивчення метафори в перекладі, визначення концептуальної метафори, з якої походить авторська словесна метафора, дозволяє побачити спільне і відмінне у тому, як в різних культурах структурується досвід людини, а також встановити, чи є концептуальна відповідність між оригінальним образом та його перекладом.

Аналіз метафоричних образів 10 оповідань Е. По («MS Found in a Bottle», «Morella», «King Pest», «The Island of the Fay», «The Fall of the House of Usher», «Eleonora», «The Tell-Tale Heart», «Hop-Frog», «The Gold-Bug», «Shadow – A Parable») показав, що референти словесних метафор утворюють такі референтні поля: «навколишній світ» (33 метафори) та «світ людини» (31 метафора), які своєю чергою поділяються на підкласи. Так, поле референтів «навколишній світ» поділяється на 6 підкласів, з яких найбільш вживаними є референти підкласу «просторові об'єкти» (33%), напр., «*one small circular island, profusely verdured, reposed upon the bosom of the stream*» (IF, 506), «фізичні явища» (21%), напр., «*the sounds of the song departed*» (Shadow, 58) та «час» (18%), напр., «*The time had now arrived*» (Morella, 73). Найчисельнішими референтами в метафоричних образах Е. По є «океан», «вітер» та «рослинність». Ця група метафор є найрепрезентативнішою в доробку Е. По, що зумовлено готичною традицією зображувати події на фоні природи, яка виступає віддзеркаленням почуттів героїв чи передвісником певних подій. Одиначними є випадки метафоризації концептів підкласу «планети», «феномени природи» та «артефакт».

Серед корелятів, до яких тяжіє метафорика оповідань Е. По, кореляти підкласу «жива істота», які поєднуються з референтами підкласів «просторові об'єкти», «фізичні явища», «планети» та «феномени природи». Це означає, що такі референти, як *вода, ліс, гори, місяць, сонце, річки та озера, острови, дерева*, тощо, зазнають персоніфікації. Наприклад, гори у метафорі «*the proud watchful mountains that look down upon all*» (IF, 506) постають перед нами гордими особами, навіть трохи суворими, схожими на стражників, які пильно слідкують за порядком. Метафори, що несуть інформацію про об'єкти природи, виходять на перший план. Автор намагається розкрити взаємозв'язок між особистістю людини та природою, адже відомо, що людина є невід'ємною частиною природи. Для письменника природа є не просто оточенням людини, це – динамічна, рухлива стихія, світ вітру, річок, лісів та гір.

Менш вживаним є корелят «артефакт», який в одиначних випадках поєднується з референтами підкласів «просторові об'єкти», «час» та «планети». Наприклад, в метафорі «*the sun sank rapidly to rest*» (IF, 509) референт «сонце» поєднується із корелятом «корабель». Якщо в окремих випадках референт «сонце» поєднується з корелятом «жива істота», напр., «*Sovereign the Sun*» (Eleonora, 205), то в наведеному вище прикладі сонце зображено як корабель, образ якого виникає завдяки вживанню лексеми «*sank*» (тонутися, йти на дно). Інший корелят «субстанція» в одиначних випадках поєднується з референтами підкласів «фізичні явища» та «час». Наприклад, у метафорі «*while the hours waned and waned away*» (FHU, 120) час зображено як субстанцію – «*waned away*» (зменшуватися, зникати), – яка може зменшуватися у кількості, зникати, або випаровуватися. Референти підкласу «час» поєднуються із корелятом «щось, що рухається». В результаті такого поєднання маємо метафоричний образ, в якому час зображено як щось, що не стоїть на місці, а постійно перебуває у русі. Наприклад: «*The night appointed for the fete had arrived*» (HF, 300) («*arrive*» – приїжджати, прибувати).

Відтворення метафоричних образів референтного поля «навколишній світ» в українських перекладах у 70% метафоричних образів відбувається шляхом підбору перекладачем повного еквівалента, у 20% – шляхом часткової образної заміни та у 10% – шляхом вилучення переносного значення. Наприклад, у метафорі-оригіналі «*one small circular island, profusely verdured, reposed upon the bosom of the stream*» (IF, 507) референтом виступає «просторовий об'єкт» «острів» (*island*), який метафоризується за допомогою корелята «людина/жива істота», актуалізованого лексемою «*reposed*» (спочивав). У перекладі О. В. Фешовця «*на водяній гладіні спочивав круглий острівце, укритий*

буїною зеленню» (ОФ, el-ref) збережено і референт і корелят оригінального образу. Шляхом часткової образної заміни, відтворено метафору «*the sun was about sinking*» (IF, 509) у перекладі «*от-от мало сісти сонце*» (ОФ, el-ref). У Е. По сонце зображено як корабель, що ось-ось потоне (*sinking*), проте в українському варіанті маємо вже зовсім інший образ, де сонце зображено як живу істоту (*cicmu*). Відтворення метафоричного образу шляхом вилучення переносного значення можна простежити у метафорі «*the sounds of the song departed*» (Shadow, 130) та її перекладі «*зникли пісенні звуки*» (Тінь, el-ref). Хоча референт метафори (*sounds*) збережено у перекладі В.І. Шовкун (*звуки*), образність оригіналу втрачено шляхом вилучення лексеми «*departed*» і заміни її на нейтральне дієслово «*зникли*».

Інше поле референтів «світ людини» поділяються на 10 підкласів, з яких найбільш вживаними є референти підкласу «почуття та емоції» (32%), напр., «*Love entered within our hearts*» (Eleonora, 203), «ментальна діяльність» (19%), напр., «*What new crotchets possessed his excitable brain?*» (GB, el-ref), та «людина і тіло» (16%), напр., «*eyes glared with unnatural lustre*» (GB, el-ref). Поле референтів «світ людини» є більш розгалуженим. Так, окрім вже зазначених, сюди входять такі підкласи, як «душа», «стан людини», «життя», «смерть» та інші. Можемо стверджувати, що поле референтів «світ людини» вказує на високий ступінь фокусування автора саме на людині, її почуттях, емоціях, тощо. Герой оповідань Е. По, як правило, людина розумна і освічена, сприйняття навколишнього світу якою виходить далеко за рамки буденності; світ для неї є ворожою силою, яку треба підкорити: вона зусиллям волі долає смерть («Morella») або ж розмірковує над природою збожень та хвороби («The Fall of the House of Asher»), розв'язує криптографічні загадки («The Gold-Bug»).

Найчастіше референти поля «світ людини» поєднуються з корелятами «жива істота», «субстанція», «контейнер» і лише в одиничних випадках з корелятами «море», «вогонь», «сонце», «артефакт», та деякими іншими. Наприклад, у метафорі «*The mind struggles to establish a connection – a sequence of causes and effect – and, being unable to do so, suffers a species of temporary paralysis*» (GB, el-ref) відбувається поєднання кореляту «жива істота» (актуалізований лексемою «*struggles*» та словосполученням «*suffers a species of temporary paralysis*») із референтом «розум» (*mind*), в результаті чого маємо метафоричний образ, де розум є живою істотою, якій властива певна поведінка та стан паралічу. Таким чином, можемо стверджувати, що світ для автора – це буття в його динаміці. Характерною особливістю динамічного сприйняття світу є те, що динаміка властива не лише живим істотам, але й такому кореляту, як «речовина», що концептуалізується як рухлива субстанція, для якої характерні проходження внутрішніх реакцій, зміна внутрішньої форми та внутрішнього стану.

В українських перекладах метафоричних образів Е. По, що відносяться до поля референтів «світ людини», 68% метафор відтворено повністю, 20% – шляхом часткової образної заміни, 10% – шляхом вилучення переносного значення.

Метафори, що підпадають під названі вище категорії, походять із певної кількості концептуальних метафор, які характеризують світобачення Е. По. Ці концептуальні метафори можна розділити на метафори-вмістища (МОРЕ – КОНТЕЙНЕР), структурні (ЖИТТЯ – ЦЕ СУБСТАНЦІЯ), конструкційні метафори (ЛІС – ЦЕ КОНСТРУКЦІЯ), онтологічні (СМЕРТЬ – ЦЕ ПОДРОЖ ДО КІНЦЕВОГО ПУНКТУ ПРИЗНАЧЕННЯ) та орієнтаційні (СПОКІЙ – ЦЕ ЗГОРИ) [9, с. 142-144; 11, с. 11, 14-18, 26, 50-51]. В ході проведення дослідження ми встановили, що одним із найпоширеніших шляхів утворення метафоричних образів у творах Е. По є культурна модель ВЕЛИКИЙ ЛАНЦЮГ БУТТЯ, що складає 50% усіх метафоричних образів, які зустрічаються у творах Е. По. Культурної модель ВЕЛИКИЙ ЛАНЦЮГ БУТТЯ – це укорінене розуміння людиною всесвіту, яка за вертикальною шкалою розташовує «вищих» створіння та їх якості над «нижчими» створіннями та їх якостями [13, с. 166]. Угорі ієрархії знаходиться людина, далі слідує тварини, рослини, артефакти і замикають ланцюг природні фізичні предмети [13, с. 170-171]. Так, найбільш вживаним серед референтів ВЕЛИКОГО ЛАНЦЮГА БУТТЯ є референти природних феноменів, які найчастіше поєднуються із корелятами ЖИВА ІСТОТА. Усі природні феномени та об'єкти природи зазнають персоніфікації, адже вони наділені тими ознаками та якостями, що притаманні саме людині. Проте, у доробку Е. По зустрічаються і випадки, коли референт ЛЮДИНА поєднується із корелятом ПРИРОДНИЙ ОБ'ЄКТ, як у метафорі «*See what a glass of good wine can do! Why, your eyes are shining already!*» (GB, el-ref), де основою метафоричного образу є концептуальна метафора ОЧІ – ЦЕ СОНЦЕ. Тобто, ієрархія, де людина є мірилом всього зберігається, проте часом і порушується.

Під час перекладу метафоричних образів оригіналу українською мовою, концептуальна метафора може бути або відсутня (12%), або змінена (22%), або ж не зазнавати жодних змін у структурі (66%). Наприклад, в основі авторської метафори «*My soul from our first meeting, burned with fires it had never before known*» (Morella, 70) лежить концептуальна метафора ДУША – ЦЕ ЩОСЬ, ТІЛЬКО ГОРИТЬ. Під час перекладу «*В душі моїй спалахнуло невідане доти полум'я*» (Морелла, el-ref) змін зазнає не тільки референт концептуальної метафори, а і корелят її з'являється абсолютно нова концептуальна метафора ПОЧУТТЯ – ЦЕ ПОЛУМ'Я. Перекладач І.Є. Бояновська змінила не лише вербальну сторону образу, але і концептуальну, а отже змінила і сприйняття метафори.

Малий відсоток демегафоризації на вербальному і концептуальному рівнях, на нашу думку, свідчить про увагу перекладачів до образної структури оригіналу й усвідомлення смислового та емоційного навантаження, яке міститься у метафорі оригіналу, а також про адекватність художнього перекладу. Високий ступінь еквівалентності відтворення авторського метафоричного концептопростору в перекладі з англійської мови на українську творів Е. По також підтверджує можливість максимального відтворення оригінальної метафоричної системи. Подальше дослідження граматичної та синтаксичної відповідності метафоричних образів автора могло би поглибити та розширити наше розуміння адекватності перекладу метафор.

Джерела та література

1. Бєлєхова Л. І. Образний простір американської поезії: лінгвокогнітивний аспект: дис. ... доктора філол. наук: 10.02.04 / Лариса Іванівна Бєлєхова. – К., 2002. – 476 с.
2. Казакова Т. А. Практические основы перевода. English – Ukrainian / Т. А. Казакова. – Серия: Изучаем иностранные языки. – СПб.: Издательство «Лань», 2000. – 320 с.
3. Коптілов В. В. Першотвір і переклад [Роздуми і спостереження] / В. В. Коптілов. – К.: Дніпро, 1972. – 214 с.
4. Корунець І. В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад): Підручник / І. В. Корунець. – Вінниця: Нова книга, 2001. – 448 с.
5. Маругина Н. І. Когнітивний аспект перекладу метафори (на матеріалі повісті М. А. Булгакова «Собачье сердце» і її перекладів на англійській мові) / Н. І. Маругина // Язык и культура. – Томск: Томський державний університет, 2008. – № 4. – С. 42-52.
6. Науменко А. М. Філологічний аналіз тексту (основи лінгвопоетики) / А. М. Науменко. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2005. – 416 с.
7. Некряч Т. Є. Через терни до зірок: труднощі перекладу художніх творів: навч. посіб. для студ. переклад. ф-тів ВНЗ / Т. Є. Некряч, Ю. П. Чала. – Вінниця: Нова книга, 2008. – 195 с.
8. Поліщук А. В. Особливості адекватного перекладу науково-технічних текстів. Види науково-технічного перекладу [Електронний ресурс] / А. В. Поліщук // Филологические науки/6: Актуальные проблемы перевода. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/29_DWS_2009/Philologia/53872.doc.htm.
9. Радченко О. Ю. Види концептуальної метафори: підстави класифікації / О. Ю. Радченко // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – Харків: Константа, 2003. – № 586. – С. 141-144.

10. Романюга Н. В. Відтворення метафоричної образності при перекладі української прози англійською мовою (на матеріалі оповідання В. Винниченка «Голод») / Н. В. Романюга // ВІСНИК Житомирського державного університету імені Івана Франка (38). – Житомир, 2008. – С. 217-220.
11. Lakoff G. *Metaphors We Live By* / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago, L.: University of Chicago Press, 1980. – 354 p.
12. *Metaphor is like analogy* / [D. Gentner, B. Bowdle, Ph. Wolff, C. Boronat] // *The Analogical Mind: Perspectives from Cognitive Science*: [ed. by D. Gentner, K. J. Holyoak, B. N. Kokinov]. – Cambridge: MIT Press, 2001. – P. 199-253.
13. Turner M. *The Literary Mind. The Origins of Thought and Language* / M. Turner. – N. Y., Oxford: Oxford University Press, 1996. – 187 p.

УДК 81'42

Шутова О. А.

ПОУЧАЮЩИЙ ДИСКУРС, ЕГО КОММУНИКАТИВНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ

В статье описывается поучающий дискурс как целостное языковое явление. Исследуются его коммуникативные характеристики: цель и задачи, адресато-адресантные отношения, тип воздействия, условия эффективности поучающего дискурса.

Ключевые слова: поучающий дискурс, адресат, адресант, коммуникативная стратегия, тип воздействия.

У статті дається описання повчального дискурсу як цілісного мовного явища. Досліджуються його комунікативні характеристики: мета та завдання, адресато-адресантні відносини, тип впливу, умови ефективності повчального дискурсу.

Ключові слова: повчальний дискурс, адресат, адресант, комунікативна стратегія, тип впливу.

Teaching discourse is examined in the article as integral linguistic phenomenon. Its communicative characteristics such as: aim and task, addressee-addresser relation, type of influence, terms of effectiveness of teaching discourse are investigated.

Key words: teaching discourse, addressee, addresser, communicative strategy, type of influence.

В последние годы наблюдается заметный рост интереса исследователей разных стран к вопросам теории дискурса, методологии дискурс-анализа, к изучению разнообразных дискурсивных практик и видов дискурсов. Существует множество лингвистических исследований, в которых хорошо изучены различные его типы: учебно-педагогический дискурс (А. Р. Габидуллина), политический (Е. И. Шейгал, П. Серю, И. Ф. Ухванова-Шмыгова, В. А. Маслова), юридический (А. К. Соболева, Е. В. Горбачева, Л. Н. Сидорова, Т. В. Губаева, В. К. Давыденко), религиозный (В. И. Карасик), рекламный (Л. А. Кочетова, Н. А. Красавский, Н. В. Денисова, О. В. Андерсон), медицинский (Л. С. Бейлинсон), научный (В. Б. Кашкин, А. А. Болдырева, Н. К. Рябцева, Е. В. Михайлова) и др.

Пучающий дискурс неоднократно был объектом исследования многих лингвистов (В. В. Ученова, С. А. Шомова, М. Ю. Олешков, Е. В. Авдосенко, Л. В. Рехтин, Т. И. Шеловских, М. Г. Безяева, А. А. Соловьева, Л. В. Михайлова, О. А. Прохорова, В. Г. Куликова и мн. др.), но рассмотрению подлежали лишь отдельные его жанры. В то же время целостного представления о поучающем дискурсе до сих пор нет, чем и определяется актуальность нашего исследования.

Цель статьи – описать и проанализировать коммуникативные характеристики поучающего дискурса. Задачи нашего исследования: во-первых, дать определение поучающему дискурсу, определить его цель и задачи; во-вторых, проанализировать его адресато-адресантные отношения (позиции адресата и адресанта, их статус, коммуникативных стратегии адресанта); в-третьих, охарактеризовать доминирующий тип воздействия поучающего дискурса и описать условия его эффективности.

Пучающий дискурс включает в себя не только (и даже может быть не столько) обучение определенным знаниям, умениям и навыкам, сколько просвещение в самом широком смысле этого слова: пропаганду и распространение культуры (духовной, нравственной, социальной и т. д.), соответствующей идеалам своего времени. Речь идет о куда большем, чем обыкновенная грамотность, – это формирование «образа» личности, самостроительство и самоопределение человека в окружающем его мире. Такой дискурс интерпретируется как типичная, имеющая диалогическую природу форма организации разговорного текста, основными интенциями которого являются совет, наставление, поучение, нравоучение и под. Он характеризует связь общественного и индивидуального, опыта и знаний с эмоциональностью и абстрактностью, четкой спланированностью, спонтанностью и креативностью. Цель поучающего дискурса – воспитание в процессе общения, а также воздействие на познавательную, эмотивную и мотивационную сферы адресата. Главной его задачей является трансляция культурного и духовного опыта и передача его последующим поколениям [5, с. 58].

Адресантом может быть тот, кто выше по социальному статусу, мудрее, опытнее: руководитель, наставник, т. е. «учитель». Это человек, который осознает свою потребность (как желание или необходимость) в создании назидательного текста (исполнитель некоторой конвенциональной роли, носитель возрастного и т. п. статуса), стремится донести до адресата социально значимые нормы поведения в той или иной ситуации. Из этого следует, что продуцент поучающего текста – автор, «хозяин», тот, кому есть что сказать (потому что он личность и профессионал), и тот, кто умеет это сделать (потому что он обладает профессиональной компетентностью).

В процессе поучающего вербального взаимодействия адресант реализует четыре коммуникативных стратегии: информационно-аргументирующую, манипулятивно-консолидирующую, экспрессивно-апеллятивную и контрольно-оценочную, которые реализуются посредством использования коммуникативно-речевых тактик на уровне тактических ходов в нарративной или диалоговой форме [4, с. 4].

Основная цель манипулятивно-консолидирующей стратегии – вызвать желаемые изменения в широком экстракоммуникативном контексте ситуации. Эта стратегия может быть реализована в виде четырех коммуникативно-речевых тактик: подчинение, контроль над инициативой, контроль над темой, контроль над деятельностью. Так, рассматривая поучающий дискурс на материале народных сказок, мы отмечаем, что в них есть персонаж, который помогает положительному герою сохранить свои моральные ценности и сам олицетворяет такие моральные качества, как добрая воля и готовность помочь, а также он может испытывать нравственные качества других (русская народная сказка «Мороз Иванович»). Чаще всего это мудрый старец, который поучает, дает наставления, советы как надо поступить в сложившейся ситуации, контролирует действия героя, таким образом, манипулируя им.

Основная цель говорящего при реализации экспрессивно-апеллятивной стратегии – выразить свои чувства, эмоции, оценки, коммуникативные интенции, предпочтения, настроения в отношении речевых проявлений адресата и коммуникативной ситуации в целом. Диалоги в рамках экспрессивно-апеллятивной стратегии демонстрируют регулярный характер модальных реакций. В фокусе этих реакций находятся не факты или знания говорящих, как в информационно-аргументирующем диалоге, а их мнения, интенции, мотивы, планы, личностные предпочтения. В поучающем аспекте при этом решаются задачи, связанные с толерантной «образовательной средой», с эмоциональной оценкой развития коммуникативной ситуации [3, с. 54].

Реализация контрольно-оценочной стратегии в речи адресанта-рассказчика является выражением общественной значимости его статуса как представителя социума и хранителя его норм, что реализуется в праве

давать ему оценку событиям, обстоятельствам и достижениям адресата-слушателя [3, с. 54]. Часто в сказке чувствуется присутствие самого автора: он контролирует героя, оценивая его действия и, таким образом, наставляет его на путь истинный.

Иногда передача опыта осуществляется не только между отдельными людьми, а между целыми группами или поколениями, создавая тем самым историческую память народа и человечества в целом.

Адресат поучающего дискурса – это тот, кому предназначено высказывание, то есть в большей степени объект, нежели субъект общения. Им может быть ученик, рабочий, коллега, сотрудник, знакомый и т. д., т. е. любой человек, зависимый от адресанта. Он выполняет требуемое в связи с информативной потребностью или под давлением внутренних и внешних обстоятельств, связанных с актуальной для него прагматической ситуацией. Адресность в дидактическом контексте указывает на «возможную» диалогичность с разной степенью ее выраженности: аудитория может ответить автору сообщения, вступить с ним в диалог, может откликнуться (или не откликнуться) эмоциональной или вербальной реакцией-ответом и др.

В ходе общения адресат и адресант обмениваются информацией, которая может быть нескольких типов:

- 1) когнитивная информация – о конкретном референте;
- 2) индексальная информация – о психологических и социальных ролях коммуникантов;
- 3) регулятивная информация – о способе ведения интеракции, смене ролей, обратной связи и пр. [2, с. 115].

Пучающий дискурс характерен для фатической коммуникации, где на первое место выступают конвенции общения, поэтому когнитивная информация здесь не является главной: вперед выступает информация регулятивная.

Кроме прямой передачи опыта и знаний, такой дискурс еще предполагает и нравственное воздействие на личность. Следовательно, он требует не только четкого отбора лексико-грамматических средств, но и учета личного фактора собеседника и ситуации общения. Говорящий не просто намерен вовлечь собеседника в изменение внешнего мира на основе своего опыта и знаний, он чувствует еще и потребность выразить свое отношение к миру и изменениям в нем. Доминирующим является интеллектуальное воздействие, т. е. воздействие через интеллект в сочетании с воздействием на чувство и волю. Большую роль здесь играют невербальные средства общения, которые рассматриваются как подчиненные словесной стороне поучающего дискурса [1, с. 7].

Существенным признаком поучающего дискурса является относительное стилевое единообразие речевого поведения участников. Это обеспечивается механизмом ролевого поведения: стандартная дидактическая коммуникативная ситуация соотносится субъектом речи с типовой «контекстной моделью», задает типовой образ адресанта – речевую (дискурсивную) роль, поведение в рамках которой регулируется социально установленными предписаниями и/или взаимными ожиданиями партнеров. Можно считать, что правила построения дискурсов в стереотипных (ритуализованных) дидактических коммуникативных ситуациях, известные большинству участников взаимодействия, есть не что иное, как особый вид ментальных схем – сценарии, фиксирующие типовые способы реализации и обычный (стандартный) порядок протекания речевых событий, типичных для данной среды. Знание дискурсивных канонов («контекстной модели») обеспечивает идентификацию информации получателем (для чего часто бывает достаточно небольшого фрагмента дискурса), то есть ориентировку в речевом событии. Строя свое сообщение в соответствии с канонами данного дискурса, адресант сигнализирует, что воспринимает данную коммуникативную ситуацию как релевантную определенной модели и, следовательно, подает себя как носителя соответствующего социального статуса и исполнителя соответствующей коммуникативной роли, чем дает понять адресату, что хочет быть воспринят как «учитель» и тем самым предлагает ему роль, соотношенную со своей, то есть задает «правила игры».

Побудительность в поучающем дискурсе является доминирующим фактором. Формы ее реализации можно объединить в два общих типа воздействия: «императивный» (категоричный) тип и «рекомендательный», которые могут быть представлены как прямо, так и косвенно.

В рекомендательном типе воздействия адресант речи предлагает свою картину мира как один из вариантов, в императивном же типе воздействия он представляет ее как единственно верную. Коммуникативная цель в императивном типе выражается через будущее действие не как реально существующая, а как желаемая (имеет место модальность императива). В рекомендательном типе имеет место рекомендательная модальность. Семантика поучающего дискурса в рекомендательном типе предполагает убеждение в целесообразности каких-либо действий. Рекомендательный тип поучающего дискурса может быть как в прямой (убеждение), так и в косвенной (ненавязчивое предложение) формах, а косвенная иллюзия в императивном типе встречается очень редко. Иногда она связана с формами манипуляционного воздействия, имеет оттенок иронии и встречается чаще всего в формах риторического вопроса (как осуждение, побуждение к действию).

Эффективность дискурса, то есть достижение участниками общения коммуникативной кооперации, взаимопонимания является результатом интеракционных отношений коммуникантов, посредником которых служит текст. Эффективность может рассматриваться и односторонне – как достижение адресантом перлокутивного эффекта, адекватного собственной иллюзии.

Следует отметить, что поучающий дискурс успешен:

- а) при условии систематического, методически целесообразного учета адресантом необходимых характеристик, компонентов и средств общения;
- б) при условии осуществления контроля за состоянием речевой атмосферы;
- в) при условии употребления адресантом этикетных речевых жанров в процессе общения.

Итак, поучающий дискурс является не просто обучающим процессом, а просвещением в самом широком смысле этого слова, где побудительность (императивная или рекомендательная) является доминирующим фактором, а регулятивная информация – основной. Изучение поучающего дискурса представляется нам весьма перспективным, поэтому в следующих работах мы рассмотрим способы и формы проявления побудительной интенции речевых жанров поучающего дискурса.

Источники и литература

1. Авдосенко Е. В. Коммуникативно-прагматическая категория назидания в поучающем дискурсе в современном немецком языке: автореф. дисс. на соиск. канд. фил. наук / Е. В. Авдосенко. – Иркутск, 2003. – 17 с.
2. Белл Р. Т. Социолнгвистика: Цели, методы, проблемы / Пер. с англ. Швейцер А. Д. – М.: Междунар. отнош., 1980. – 318 с.
3. Габидуллина А. Р. Жанры речи и жанры дискурса: к проблеме терминологии / А. Р. Габидуллина // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Вип. 50. – 2007. – № 765. – С. 51-55
4. Олешков М. Ю. Системное моделирование институционального дискурса (на материале устных дидактических текстов): автореф. дисс. на соиск. канд. фил. наук. – Нижний Тагил, 2007. – 34 с.
5. Ученкова В. В. Полифония текстов в культуре / В. В. Ученкова, С. А. Шомова. – М.: Омега. – Л, ИМПЭ им. А. С. Грибоедова, 2003. – 392 с.

ПОНЯТИЕ О ТЕРМИНОЭЛЕМЕНТЕ И ТЕРМИНОКОМПОНЕНТЕ

Рассматривается вопрос о терминоэлементе и терминокомпоненте как структурных единицах терминов: анализируются основные научные труды, затрагивающие данную проблематику, уточняются понятия идеальной и оптимальной структуры и длины термина, разграничиваются понятия «терминоэлемент» и «терминокомпонент».

Ключевые слова: терминоэлемент, терминокомпонент, структурный компонент, морфема, лексема, структура термина.

Розглядається питання щодо терміноелемента та термінокомпонента як структурних одиниць термінів: аналізуються основні наукові праці, які торкаються даної тематики, уточнюються поняття ідеальної та оптимальної структури та довжини терміна, розмежовуються поняття «терміноелемент» та «термінокомпонент».

Ключові слова: терміноелемент, термінокомпонент, структурний компонент, морфема, лексема, структура терміна.

The question of term element and term component as structural units of terms is examined: the main scientific researches connected with such problem are analysed, the notion of theoretical and optimal structure and length of a term is defined, the notions of «term element» and «term component» are demarcated.

Key words: term element, term component, structural component, morpheme, lexeme, term structure.

Говоря об особенностях терминов как о лексических единицах языка для специальных целей, следует коснуться специфического явления, признака, «приобретаемого термином только после перехода лексической единицей «порога терминологизации» [8, с. 56]. Изучение семантической и формальной структуры терминологических единиц неразрывно связано с вопросом о выделении в составе термина терминоэлементов и терминокомпонентов. Целью нашего исследования является рассмотрение вопроса о терминоэлементе и терминокомпоненте как структурных единицах составных терминов. В задачи данной работы входит обобщение научного опыта по данной проблематике, уточнение понятия идеальной и оптимальной структуры и длины термина, разграничение понятий «терминокомпонент» и «терминоэлемент».

В отечественном терминоведении понятие «терминоэлемент» ввел Д. С. Лотте в 1935 году. Под терминоэлементами ученый понимал «слова, имеющие самостоятельное значение и входящие в состав простого или сложного термина: например, в термине *коробка передач* различают два терминоэлемента: *коробка* и *передача*». Позднее Д. С. Лотте уточнил это понятие и элементом термина называл «...любой термин-словосочетание, или термин-слово, или, наконец, часть (частичку) термина-слова, не делимые в терминологически-смысловом отношении...» [9, с. 88].

Вслед за Д. С. Лотте проблему терминоэлемента в русском языкознании продолжили освещать и другие ученые. Так, Т. Л. Канделаки, наследуя учение Д. С. Лотте, терминоэлементами называла «значащие части терминов, обусловленные признаками выражаемого термином понятия» [7, с. 38]. Терминоэлемент, как утверждает В. П. Даниленко, – «...широкое понятие, включающее в себя на равных основаниях производящую основу, словообразующую морфему, слово в составе терминологического словосочетания, символы, цифры, графические знаки, включаемые в особый тип символов-слов (*У-частица*, *Q-распад*)» [5, с. 107]. Исходя из данного определения, терминоэлементом считается любой структурный компонент специальной единицы – от морфемы до целого слова или условного знака.

Р. С. Беляев в исследовании, посвященном ономастологическому анализу греко-латинских терминоэлементов, определяет их как словосочетание, слово, морфемный комплекс, морфему, ее часть, символ, которые: 1) структурно вычлениются в терминах данной терминологии, обладая постоянством формы; 2) регулярно используются для обозначения одного или нескольких близких понятий или признаков понятий соответствующей науки; 3) характеризуются вышеописанными свойствами более чем в одном термине [2, с. 7].

Обобщая существующие точки зрения о природе данного понятия, А. В. Суперанская, Н. В. Подольская и Н. В. Васильева отмечают, что в работах разных авторов терминоэлементы предстают как тройного вида конститутивные единицы в структуре термина: 1) терминоэлементы, выделяемые посредством морфологического членения термина-слова; 2) терминоэлементы, выделяемые в результате синтаксического членения термина-словосочетания и 3) терминоэлементы, выделяемые посредством изобразительно-графического членения, при котором в составе термина оказываются символы, имеющие только графическое выражение (*1-отношение* или *П-отношение*). Сами же терминологи понятие терминоэлемента распространяют только на греко-латинские компоненты в искусственно созданных терминах. При этом предлагается не применять к терминам, образованным из греко-латинских терминоэлементов, традиционное деление на корень, суффикс, а различать терминоэлементы смысловые и служебные. Смысловые терминоэлементы, заимствованные из латинского, греческого языков, до известной степени сохраняют свое лексическое содержание; осваиваясь в национальных языках, греко-латинские терминоэлементы подвергаются лишь незначительной адаптации, преимущественно фонетической. Служебные терминоэлементы классических языков (префиксы, суффиксы), регулярно повторяясь в определенных терминологических рядах, обретают свое особое, терминологическое значение, теряя прежнее структурное значение, присущее им в языках-источниках [12, с. 102-103].

В. М. Лейчик и Л. Бесекирска, в свою очередь, подчеркивают, что «термин состоит из одного или нескольких терминоэлементов, каждый из которых соотносится с понятием или с признаком понятия определенной системы понятий – данной, базовой или смежноотраслевой» [8, с. 34]. В этой связи возникает проблема оптимальной длины термина, которая связана с формальным признаком оптимальной его структуры, то есть с оптимальным набором терминоэлементов. Это позволяет связать проблему оптимальности формальной структуры термина с его содержательной структурой (набором признаков понятия, отраженных в термине). В типичных случаях, как считают терминологи, простые понятия обозначаются терминами, состоящими из одного терминоэлемента, а производные и сложные понятия – терминами-производными или сложными словами либо словосочетаниями. Однако среди терминов, обозначающих простые понятия определенных систем, достаточно много таких, в структуре которых оказывается три или более терминоэлементов – «основной термин, состоящий из двух терминоэлементов, и терминоэлемент, обозначающий признак видового понятия (*беспилотный космический корабль*, *выпарная установка многократного действия*)» [8, с. 34]. Дальнейшее уточнение понятия, выраженного термином, называющим предмет или явление языка науки и техники, приводит к наращиванию количества терминоэлементов [8, с. 34; 6, с. 84]: *электрическая ударно-вращательная сверлильная ручная машина*, где простое понятие – «ручная машина». Явление наращивания терминоэлементов характерно для многих терминологических систем различных отраслей знания человека. В строительной терминологии явление наращивания терминоэлементов выполняет функцию уточнения термина, выделения его основных, отличительных признаков, что позволяет передавать информацию, заложенную в специальной единице, более точно и полно: *барий-свинец-калий-силикатное стекло*, *кальций-натрий-алюмоборо-*

силикатное стекло, кальций-натрий-калий-силикатное стекло, цинк-натрий-силикатное стекло, цинк-кальций-борфосфатное стекло.

Рассмотренные примеры позволяют ввести понятия идеальной и оптимальной структуры, идеальной и оптимальной длины термина. «Термин не должен быть ни длинным, ни кратким – он должен быть объективно физически протяженным. Причем число словесных позиций в термине не является первичной характеристикой для того или иного наименования профессионального понятия. Более важной, определяющей также и число словесных позиций в термине, является характеристика его синтаксического строения, модель, по которой построено данное терминологическое словосочетание» [1, с. 157]. Под идеальной длиной термина В. М. Лейчик и Л. Бесекирска понимают «такую его длину, при которой каждый терминологический элемент обозначает одно понятие из системы понятий данной отрасли. Оптимальная же длина термина – это такая его длина, при которой учитываются реальные условия образования терминов в определенной терминосистеме (на базе определенного естественного языка), то есть возможность обозначения основного понятия *т* терминологическими элементами». Что же касается структуры термина, то идеальной, по мнению терминоведов, следует назвать такую структуру, при которой связи между терминологическими элементами однозначно выражают логические связи между понятиями. Оптимальной же является такая структура, которой обладает термин в реальной терминосистеме при условии, что состав терминологических элементов у него – минимально допустимый для этой терминосистемы, а связи между терминологическими элементами, как и при идеальной структуре, однозначно выражают связи между понятиями [8, с. 34].

В данных определениях подчеркивается зависимость терминологического элемента от системы понятий. Во многих современных исследованиях, посвященных изучению вопроса о терминологическом элементе, указывается на связь терминологического элемента с понятием, на его способность передавать определенную информацию. «В термине, – как считают В. М. Лейчик и Л. Бесекирска, – можно выделить столько терминологических элементов, сколько в нем морфем (или слов), обозначающих понятия определенной системы понятий». Так, в термине патентного дела *заявка на патент* авторы выделяют два терминологических элемента, относящихся к этой отрасли знания, а в термине информатики *элемент информационно-поисковой системы* – два терминологических элемента из области информатики (*информационно- и поисковой*) и два терминологических элемента, взятые из общей теории систем (*элемент и системы*); в то же время в химическом термине-слове *метанол* терминологи выделяют такие терминологические элементы: корневую морфему *мет-* и суффиксы *-ан* и *-ол*, каждый из которых обозначает определенное понятие химии (ср. *метилен* и др.). Таким образом, в определении терминологического элемента В. М. Лейчик и Л. Бесекирска выделяют следующие пять признаков: 1) неделимость; 2) соответствие обозначаемому понятию или его признаку; 3) зависимость от определенной терминосистемы; 4) зависимость от терминосистемы либо данной отрасли знания, либо смежной или базовой отрасли знания; 5) выделяемость в составе термина (поскольку терминологический элемент всегда обозначает понятие, но в некоторых случаях в связанном виде: *-ил*, *-ол*, *-ен*, *-ан* в терминосистеме химии).

Проанализировав формальную структуру терминологических элементов, В. М. Лейчик и Л. Бесекирска пришли к выводу, что они могут совпадать со словом, корневой или аффиксальной морфемой (следует подчеркнуть, что аффиксы являются терминологическими элементами далеко не во всех терминосистемах: таковыми они являются в терминах химии, биологии, медицины, минералогии), с аббревиатурой, осколком морфемы, а также в некоторых случаях со словосочетанием (например, когда термин представлен фразеологизмом: тип соединения в строительстве – *ласточкин хвост*) [8, с. 57].

К. Я. Авербух называет терминологическими элементами прилагательные, причастия и наречия в структуре составных терминов и констатирует, что «независимо от сферы употребления, ... существительные в специальной литературе могут функционировать как самостоятельные термины, а прилагательные, причастия, наречия – как терминологические элементы в структуре составных терминов» [1, с. 136]. Прилагательные и наречия, пишет С. В. Гринев, «выполняют в терминологии функции составных частей терминов – терминологических элементов, что подтверждается параллельным употреблением прилагательных типа *«инвентарный, автоматический, электрический и т. п.»* и соответствующих им аффиксальных терминологических элементов *«инвентар-, авто-, электро- и т. п.»* в идентичной функции» [4, с. 33]. Т. С. Пристайко относит атрибуты в разряд терминологических элементов: «Атрибуты – части речи, способные выражать определенные признаки предметов, процессов и состояний (прилагательные, наречия), – в большей степени, чем глаголы, несамостоятельные как в передаче специальных понятий, так и в реализации номинативной функции. В тексте они функционируют в составе словосочетаний, которые могут использоваться в качестве номинативных единиц или оставаться свободными, не приобретая функции наименований, но являясь необходимыми информативно-коммуникативными элементами текста. Участие атрибута в составе номинативной единицы, обозначающей цельное специальное понятие, способствует специализации его семантики и переходу атрибута в разряд терминологических элементов – составных частей многословного термина. Терминологические элементы лишены самостоятельной номинативной функции, однако по степени специализации своего значения они противопоставлены атрибутам, не входящим в состав термина, и должны быть отнесены к терминологическому лексикону, но не терминологии в собственном смысле» [11, с. 42].

Вопрос о терминологическом элементе обсуждается и в терминологии, получая при этом следующее определение: «терминологический элемент – минимальная структурная единица термина с фиксированным значением, участвующая в терминологическом образовании и представляющая собой слово (прилагательное или наречие) в составе словосочетаний, символ в составе символов, основу или словообразующую морфему в составе сложных и производных слов» – например, в терминах *подъемник, кран-балка* и *подъемный кран* одно и то же значение выражается с помощью суффикса, основы и самостоятельного слова; в терминах *кермет, керамзит* и *керамический кирпич* – одно значение выражено словом и различными вариантами его усечения. Терминологические элементы в терминологическом осмыслении иногда трактуются как самостоятельные лексические единицы, которые в ряде терминологических словарей имеют самостоятельные статьи, хотя не обладают номинативностью или оформленностью [4, с. 51, 177].

В настоящее время в исследованиях по терминоведению происходит разделение понятий «компонент термина», или «терминокомпонент» и «элемент термина», или «терминологический элемент» [6, с. 80; 10, с. 47; 3, с. 7 и др.]. Анализируя русскую лингвистическую терминологию, Н. В. Васильева размежевывает понятия *терминологический элемент* – конституент термина, выделяемый путем морфологического членения, *терминокомпонент* – результат синтаксического и *терминосимвол* – графического членения исходного термина [3, с. 7]. С. Г. Казарина понятие «компонент» закрепляет за термином-словом, являющимся частью термина-словосочетания, а под терминологическим элементом понимает «регулярно повторяющийся, воспроизводимый конституент термина, занимающий определенное место в его морфологической структуре и передающий стабильное обобщенное значение» [6, с. 80].

Языкознание, отмечает С. Г. Казарина, как и многие другие науки, опирается на понятия, не требующие доказательств, в частности это понятие «элемент». «Элемент рассматривается как неделимое единство нескольких звуков, то есть морфема, неделимое единство морфем – лексема, и это непосредственная аксиоматичная очевидность языка. В терминоведении рассматривается морфема, наделенная определенной функцией, и поэтому называемая терминологическим элементом, так же как и лексема, основной функцией которой является обозначение специального понятия –

то есть термин» [6, с. 38]. При этом термин, как утверждает ученый, является «основной структурно-семантической единицей специального языка, служащей для наименования предметов, явлений, их свойств и других категорий объективного мира и обладающей совокупностью семантических, фонетических и грамматических признаков национального языка» [6, с. 80]. Термины, характеризуясь наличием специального значения, создаются на базе мотивирующих единиц (терминоэлементов – для цельнооформленных единиц) и отличаются от последних выборочностью значения, большим его единообразием, степенью абстрактности. Автор подчеркивает, что «за каждым терминоэлементом закрепляется присущее только ему в конкретной терминосистеме специализированное значение», что позволяет считать терминоэлемент особым структурным и семантическим маркером терминообразовательной модели, который входит как в состав простых непроемных терминов, так и в состав сложных производных специальных единиц» [6, с. 80-81].

В. Ф. Новодранова составные термины называет «двух-, трех- и несколькокомпонентными, причем любой компонент таких терминов может включать в себя терминоэлементы, выделяемые посредством морфологического членения» [10, с. 47]. Итак, понятие «терминоэлемент» закрепляется за «компонентом сложных производных терминов» [10, с. 47] и непроемных терминов [6, с. 80-81], а понятие «терминокомпонент» за словом или словосочетанием, являющимся частью составного термина.

Следует также подчеркнуть, что в зависимости от занимаемого положения в термине выделяются начальные, срединные и конечные терминоэлементы. Семантика специальной единицы – это результат взаимодействия значений терминоэлементов, так как «структура термина связана с его семантикой, а точнее, семантика терминологической единицы чаще, чем это имеет место в общенациональной лексике, формально выражается структурными особенностями термина» [13, с. 204]. «Второй терминоэлемент образует опорное понятие, а предшествующий ему терминоэлемент характеризует, модифицирует, субкатегоризирует этот опорный элемент. Предыдущие (первые) терминоэлементы указывают на признак того процесса, предмета, явления, которые названы вторым терминоэлементом» [6, с. 81].

С другой стороны, семантизация термина по морфологической структуре не может быть точной и не может быть основана на прочтении его морфологической структуры. Значение термина не складывается из суммы значений терминоэлементов, оно обретается в терминологической системе на основе профессионально значимых реляций [12, с. 105].

В настоящем исследовании, следуя за В. Ф. Новодрановой, Н. В. Васильевой, С. Г. Казариной и др., мы проводим четкое размежевание понятий «терминоэлемент» и «терминокомпонент», соотнося понятие «терминоэлемент» с морфемным уровнем составных терминов, а «терминокомпонент» – с лексемным (в случае однословности компонента) и синтаксическим уровнями (в случае, если компонент представляет собой словосочетание).

Источники и литература

1. Авербух К. Я. Общая теория термина / К. Я. Авербух. – Иваново: Изд. центр «Юнона», 2004. – 252 с.
2. Беляев Р. С. Ономастический анализ греко-латинских термино-элементов: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук / Р. С. Беляев. – К., 1990. – 24 с.
3. Васильева Н. В. Греко-латинские элементы в лингвистической терминологии: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук / Н. В. Васильева. – М., 1983. – 16 с.
4. Гринев С. В. Введение в терминоведение / С. В. Гринев. – М.: Московский лицей, 1993. – 309 с.
5. Даниленко В. П. Русская терминология: опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М.: Наука, 1977. – 246 с.
6. Казарина С. Г. Типологические характеристики отраслевых терминологий: Монография / С. Г. Казарина. – Краснодар, 1998. – 276 с.
7. Канделаки Т. Л. Об одном типе словаря международных терминоэлементов / Т. Л. Канделаки // Филологические науки. – 1967. – № 2. – С. 37-49.
8. Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура / В. М. Лейчик, Л. Бесекирска. – Белосток: Изд-во Белостокского ун-та, 1998. – 180 с.
9. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии: Вопросы теории и методики / Д. С. Лотте. – М.: Наука, 1961. – 157 с.
10. Новодранова В. Ф. Еще раз о статусе терминоэлемента / В. Ф. Новодранова // Терминоведение: Научно-техн. реферат. сб. – Вып. 1. – М., 1994. – С. 46-47.
11. Пристайко Т. С. Лексико-номинативная организация специального текста / Т. С. Пристайко. – Днепропетровск: УкО ИМА-прес, 1996. – 200 с.
12. Суперанская А. В. Общая терминология: Вопросы теории / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева. – М.: Наука, 1989. – 246 с.
13. Татаринов В. А. Теория терминоведения: в 3 т. / В. А. Татаринов. – М.: Московский лицей, 1996. – Т. 4 : Теория термина: история и современное состояние. – 1996. – 311 с.

УДК 821. 111 (73)-1.09

ГЕРМЕНЕВТИКА І ОБРАЗ ДЗЕРКАЛА

Щьокіна Д. В.

Герменевтика является универсальным средством толкования и понимания скрытых смыслов не только в сфере философских размышлений, но и в самых различных областях человеческой деятельности, таких как физика, литературные исследования, религиозные толкования текстов и др. Кроме того, с помощью герменевтических категорий, человек имеет возможность лучше понять все богатство смыслов окружающей действительности и его внутреннего мира. Образ зеркала рассматривается сквозь призму герменевтического круга, что позволяет обобщить сведения о толковании этого образа на протяжении разных этапов развития человечества.

Ключевые слова: герменевтика, герменевтический круг, образ зеркала

Герменевтика є універсальним засобом тлумачення та розуміння прихованих смислів не лише у сфері філософських роздумів, але й у найрізноманітніших галузях людської діяльності, таких як фізика, літературні дослідження, релігійні тлумачення текстів та ін. Крім того, за допомогою герменевтичних категорій, людина має змогу краще зрозуміти усе багатство смислів навколишнього та її внутрішнього світів. Образ дзеркала розглядається крізь призму герменевтичного кола, що дозволяє узагальнити відомості про тлумачення цього образу протягом різних етапів розвитку людства.

Ключові слова: герменевтика, герменевтичне коло, образ дзеркала.

Hermeneutics is a universal means of interpreting and understanding hidden meanings, not only in philosophical reflection, but also in various fields of human activity, such as physics, literature studies, interpretation of religious texts and others. Furthermore, using hermeneutic categories, one is able to understand all the depth of meanings related to external and one's inner world. Mirror image is interpreted through the prism of hermeneutic circle that can help generalize the data on the interpretation of this image at various stages of mankind development.

Key words: hermeneutics, hermeneutic circle, mirror image.

Будь-яка інтерпретація відбиває роботу думки у тлумаченні смислу, який прихований за наявним змістом, у розкритті буквального значення з позиції думок, почуттів, тезауруса інтерпретатора. Отже, базуючись на цій загальній основі, інтерпретація виступає як діяльність мислення, що примножує зміст, створює нові смисли.

Герменевтика (грецьк. *Hermeneutikos* – пояснюю, тлумачу) – у первісному значенні – напрям наукової діяльності, пов'язаний з дослідженням, поясненням, тлумаченням філологічних, а також філософських, історичних і релігійних текстів [1, с. 157]. Герменевтика є допоміжною дисципліною тих гуманітарних наук, які займаються писемними пам'ятками (історії літератури, історії філософії, історії релігіїзнавства, мовознавства та ін.).

Основи герменевтики були закладені протестантським теологом, філософом і філологом Ф. Шлейєрмахером (1768-1834). У новий час «романтичний проект» герменевтики Ф.Шлейєрмахера переростає у філософську проблематику мови, світогляду та мислення. Відтепер виникає філософська герменевтика у власному розумінні цього слова. В. Дільтей (1833-1911) розвивав герменевтику як методологічну основу гуманітарного пізнання, акцентуючи увагу на психологічному аспекті розуміння; основою герменевтики, за В. Дільтеєм, є «психологія, що розуміє», – безпосереднє осягнення цілісності душевно-духовного життя [3]. М. Хайдеггер (1889-1976) онтологізував герменевтику: з мистецтва тлумачення, з методу інтерпретації історичних текстів, яким вона була у Ф. Шлейєрмахера, В. Дільтея, герменевтика стає «здійсненням буття». Підтримує цю тенденцію учень М. Хайдеггера Х.-Г. Гадамер. Саме він став основоположником філософської герменевтики, вихідним пунктом якої є онтологічний характер герменевтичного кола. Звідси випливають тези Гадамера:

- 1) інтерпретація є принципово відкритою і ніколи не може бути завершеною;
- 2) розуміння тексту та об'єкту є невіддільним від саморозуміння інтерпретатора [2].

Ці та інші положення філософської справили великий вплив на представників літературної герменевтики, котра застосувала філософію інтерпретації до тлумачення художніх текстів [2, с. 10-15].

Як відомо з історії, герменевтика дуже швидко позбулася коренів грецької міфології і перетворилася на мистецтво розуміння та правильного тлумачення іносказань, багатозначних символів тощо [3, с. 168-170]. Вже Платон, наприклад, визначає герменевтику як мистецтво тлумачити незрозуміле, пояснювати смисл «чужої» мови або знака [3]. Традиційно герменевтика пов'язана з розвитком логіки, риторики, поезики, як методологія розуміння, тлумачення, пояснення. Ця лінія взаємозбагачення герменевтики та інших галузей знання ніколи не зникла з історичного обриву, навпаки, з часом вона охоплювала все нові й нові сфери знання. Уже починаючи з епохи Ренесансу та Реформації, герменевтика настільки розширила коло своїх інтересів, що почала виступати як наука про правильне тлумачення та розуміння всього старого культурного спадку (теологічна, юридична, філологічна, історична герменевтика тощо).

Історичні зміни філософсько-світоглядних орієнтацій докорінно змінювали як герменевтику, так і ставлення до неї. Але незмінно герменевтична практика залишалася джерелом інновацій у самій філософській герменевтиці.

Вирішальний момент пояснення мовно-онтологічної побудови герменевтичного суб'єкта – проникнення у світ через герменевтичне коло. Розуміння розгортається у формі тлумачення, що здійснюється актом діяльно-турботливого відношення до світу, в якому задаються настанови придатності, удосконалення, покращення, в подальшому завжди присутні у формах теоретичного розуміння [3, с. 168-170].

Одним з найфундаментальніших принципів класичної герменевтики є дильтейєвський принцип герменевтичного кола, згідно якого розуміння цілого та його індивідуальних частин є взаємозалежним [3]. Знання вважається науковим, якщо воно одержане на основі тлумачення цілого виходячи з частини, а частини – виходячи з цілого. Зовні це нагадує формально-логічний метод індукції та дедукції, проте насправді дії за принципом герменевтичного кола є специфічно герменевтичними операціями реконструкції певного остаточного з невизначеного нескінченного.

Характерним для герменевтичного циклічного процесу розуміння є саме зазначений вище і відсутній у логічних операціях момент невизначеності. Спроби людини охопити нескінченне в ідеалізованих кінцевих логічних конструкціях завжди рухаються по колу – від дивінації (інтуїтивного акту) до аналогії та процедур порівняння з відомим, а від них – знову до дивінації, зберігаючи ніколи не зникаючу невизначеність знання про суть. Значення фундаментально виникає з відношення частини до цілого, тобто ґрунтується на природі живого досвіду [3]. Розуміння, обертаючись у герменевтичному колі, завжди відносне і ніколи не завершується, бо горизонт історичного бачення людини постійно розширюється і змінює значення понять. У такий спосіб виникають нескінченні схеми розуміння [4, с. 102-105].

Герменевтичне коло не стає порочним колом логіки, тому що воно розкриває не якусь довільну процедуру інтерпретації, а передає екзистенціальну структуру *Dasein*. І на відміну від логічної, герменевтична проблема полягає не в тому, щоб вийти за межі цієї структури, а в тому, щоб правильно увійти в неї. Мова не перешкоджає проникненню у світ (світ його смислів), а перетворюється, за висловом Гайдеггера, на «дім буття», набуває онтологічний рис. Вона стає не тільки знаком, а ще й тоном і звуком, ритмом і ландшафтом, простором і часом, тілом і духом, божественним і людським [2, с. 45-46].

Яка ж роль герменевтики в цьому процесі? Думка суб'єкта перебуває поза простором і часом, вона сама конструює власні виміри, але за масштабами, що передаються з покоління в покоління у вигляді культурних надбань, обов'язкових для кожного «кліше». Культурний прес постійно змінює (штампуює за цими масштабами) людину, налаштовує її на певне культурне сприйняття світу, яке, перш за все, націлене на певне ставлення до природи – обожнення, завоювання тощо. Зазвичай, природа у «культурному біноклі» людини виглядає як мішень для потужних знарядь науково-технічного прогресу. Через це сучасна людина випадає з ландшафту природного світу і захоплена у полон не природної, а анонімною топології карти завойовника. Її простір розмічений і розлінований категоріальними кордонами науково-технічного розрахунку вселенського споживача; в рамках цього нав'язаного кожному з нас простору розрахунків, культурних зобов'язань людина редюкована до «точки зору», до установок наперед заданого ідеального суб'єкта. Її вольове уявлення про світ – це представлення сущого як предмета, в якому людина бачить більше себе, свої розрахунки, ніж Природу [4, с. 62-67].

Герменевтика в глибокому розумінні цього слова саме й націлена на те, щоб знайти спосіб і засоби зрозуміти Природу. В основі науки найвищого гатунку, базованій на філософсько-екологічній максимі гайдеггерівської онтології, лежить розуміння Природи, пов'язане з історичною сутністю людини, з її витоками в істині буття, а не з операціями кліше-настановного бачення спостережуваного предмета.

Отже, будь-яке розуміння досягається шляхом входження у герменевтичне коло: знайоме уявляється як частина незнайомого цілого, в якому це знайоме має функцію (сене). Щоб щось зрозуміти, треба у цьому «щось», по-перше, впізнати (ідентифікувати) знайомі елементи образу свого світу, по-друге, зафіксувати (окреслити, номінувати як окремі самостійні одиниці) невпізнані елементи (відділити їх один від одного чуттєво-рефлекторно, чуттєво-логічно або чисто логічно), нарешті, по-третє, встановити функціональний зв'язок між відомими (знайомими) та невідомими елементами [3].

У фокусі нашого дослідження знаходиться дзеркальна парадигма в історії культури та в окремих працях

літераторів. У широкому філософському і герменевтичному смислі, світ тлумачиться та осмислюється в термінах дзеркала, проходячи крізь всю історію людської культури, що зумовлює **актуальність** та окреслює **цілі** нашого дослідження. На перший план, залежно від того, в яку епоху та стосовно якого об'єкту використовується образ дзеркального відображення, висуваються різні символічні конотації дзеркала. Акцентується то відображуюча здатність дзеркала, то його якість викривлення, подвоювання та перегортання світу, то нереальність дзеркального відображення; однак та постійність і наполегливість, з якою філософи, письменники та мислителі у різні часи досліджують образ дзеркала, дійсно вражає.

Надзвичайно часто дзеркало виступає у ролі моделі для осмислення явищ психіки та свідомості [5]. Ще в античності всі уявлення про ідеальний світ були пов'язані з розумінням світу як відображення у дзеркалі. Аналогією з дзеркалом щодо людського сприйняття використовував, наприклад, Демокрит. Софіст Фаворин пізніше використав дзеркальну метафору Демокрита по відношенню до «ідолів» (образів). Відомий античний скептик Секст Емпірик також використовує цю ідею у тлумаченні залежності образу від характеру того, хто відображує [5].

У середні віки дзеркало займало важливе місце серед символів, що змальовували устрій світу в цілому. Як зазначає Алан Лільський: «Всі творіння світу є для нас ніби книга, картина та дзеркало» [6, с. 88]. Сюди ж належить і думка П.Флоренського про те, що між дзеркалом і реальністю слід ставити знак рівняння [6, с. 91].

На Сході тлумачення світу у термінах дзеркала займає особливе місце та оточене релігійним вшануванням. Дзеркало використовується як синонім душевної чистоти та просвітленості, але й не тільки. В Китаї, наприклад, будь-яка наукова праця осмислювалася в термінах відображення, а наукові трактати так і називалися – «дзеркало»: «всезагальне дзеркало, що допомагає в керуванні», «дорогоцінне дзеркало правлячої династії» [2].

В епоху Відродження дзеркало перетворилося на символ вірності природі, на синонім правдивого відображення дійсності [7].

В європейській традиції інтерпретація явищ свідомості за допомогою дзеркала також набула поширення. Наприклад, Ф. Бекон зіставляв розум людини із дзеркалом [8, с. 15-16]. Для Дж. Локка поняття дзеркала було синонімом точності відтворення [9, с. 10-12].

Подальші перспективи дослідження вбачаємо в тому, що принцип герменевтичного кола є тісно пов'язаним з принципом дзеркальності світу та подібності усього в ньому сущого, таким чином образ дзеркала є універсальною культурою, яка допомагає зрозуміти й охопити все різноманіття смислів та змістів, що існують в навколишньому світі і, відбиваючись в нашій душі, як у дзеркалі, створюють світ внутрішній.

Джерела та література

1. Літературознавчий словник-довідник. – К.: Академія, 1997. – 750 с.
2. Гадамер Г.-Г. Актуальность прекрасного / Гадамер Г.-Г. Пер. с нем. – М.: Искусство, 1991. – 367 с.
3. Миронов В.В. Значение герменевтической функции философии в процессе диалога культур / Миронов В. В. – Материалы первого российского философского конгресса. – М., 1999. – 125 с.
4. Ricoeur P. Interpretation Theory: Discourse and the Surplus of Meaning / Ricoeur P. – Fort Worth: Texas Christian University Press, 1976. – 107 p.
5. Лосев А. Ф. Очерки античного символизма и мифологии / А. Ф. Лосев. – М.: Мысль, 1993. – 327 с.
6. Todorov T. Symbolism and Interpretation / Tzvetan Todorov: Transl. by C. Porter. – N.Y.: Cornell University Press, 1990. – 175 p.
7. Горфункель А. Х. Философия эпохи Возрождения / Горфункель А. Х. – М., 1980. – 190 с.
8. Бэкон Ф. Сочинения: В 2 т. / Бэкон Ф. – М., 1977. – 356 с. – (Т. 1).
9. Локк Дж. Избранные философские произведения: В 2 т. / Локк Дж. – М., 1960. – 270с. – (Т. 2).

УДК 81'272.161.1

Щербак Е. Н.

ИННОВАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ В ЛЕКСИКЕ СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО ЯЗЫКА

В статье рассматриваются инновационные процессы в лексике современного русского языка, экстралингвистические и внутренние закономерности развития языка. Взаимодействие внутренних закономерностей в развитии языка и внешних социальных факторов: социально-экономические изменения в обществе, влияние СМИ и рекламы, интеграция в мировое экономическое и научно-информационное пространство, процессы глобализации.

Ключевые слова: заимствования, терминсистема, детерминизация, динамические процессы, тенденции современной лексики.

У статті розглядаються інноваційні процеси у лексиці російської мови, екстралінгвістичні та внутрішні закономірності розвитку мови. Взаємодія внутрішніх закономірностей і зовнішніх соціальних факторів: соціально-економічні зміни у суспільстві, вплив ЗМІ і реклами, інтеграція у світовий економічний і науково-інформаційний простір, процеси глобалізації.

Ключові слова: запозичення, термінсистема, детермінізація, динамічні процеси, тенденції сучасної лексики.

The article deals with innovations in the Russian language. The analysis of some tendencies in the modern lexicon is made. The following paralinguistic causes of changes in the contemporary Russian vocabulary have been revealed: changes in the economical conditions, development of science and technology, dynamic of cultural needs, process of integration, unification of informational space.

Key words: loans, term system, determination, dynamic processes, tendencies of modern lexis.

Национальное самосознание в последние годы все больше привлекает внимание исследователей, которые разрабатывают новые идеи и приемы описания языковой ментальности. Жизнь современного общества полихронна и язык находится в состоянии стремительного изменения. Для людей старшего поколения всё ещё актуален политизированный язык, для молодежи – заимствования и жаргонизмы. Весь этот поток включается в речевую практику общества, где структурно и семантически преобразуется, функционально переориентируется и т. д. «Язык – это всего лишь малая часть того целого, которое человек пытается познать. В то же время с помощью языка мы отражаем мир» [6, с. 110].

Развитие языка – объективный процесс, обусловленный поступательным движением общества в целом и каждой личности в частности, поэтому актуальность исследования лексического состава языка не вызывает сомнений. Наиболее выразительно отображает динамику языка ее лексический состав, на развитие которого значительно влияет внеязыковая деятельность. Любые новые понятия, которые становятся достоянием коллективного языкового мышления новой эпохи, требуют номинации; появление новых результатов человеческой деятельности приводит к возникновению новых названий, формирование новых отраслей науки стимулирует образование новых терминов и т. д.

Наряду с внешними факторами развитие лексики определяют и внутренние **языковые факторы**: характер словообразующего потенциала; **системные взаимосвязи** внутри разных тематических групп слов; «стилистическое перераспределение» [1, с. 94]. **Пополнение** лексики происходит постоянно и **есть** одним из проявлений жизни **языка**.

Инновационные процессы в русском языке неоднократно были объектом анализа на определенных временных срезах. В частности, развитие словарного состава языка исследовали В. В. Виноградов, В. М. Жирмунский, Р. О. Шор, М. В. Сергиевский, Е. Д. Поливанов и др. Рассмотрение проблемы языкового контактирования представлено в работах многих исследователей: Я. К. Грота, Л. П. Крысина, Д. С. Лотте, М. М. Маковского, Ю. С. Сорокина, Л. В. Щербы и др.

Пополнение лексического состава русского языка заимствованиями особенно активизировалось в последние десятилетия XX столетия. Инновационный процесс в системно-семасиологическом плане связан с изменением семантического и / или формального статуса лексических единиц [2]. Изменения в политическом устройстве страны и ее выход на международную арену; новая политико-правовая организация общества и экономические преобразования; достижения науки и техники; открытость общества и его интеграция в международный культурный и информационный простор – это те факторы, **которые** обусловили за последнее время **активные** инновационные процессы в лексике русского **языка**. С одной стороны, наблюдаем закономерные существенные сдвиги в лексико-семантической системе **языка**: часть активно **употребляемых** слов обновилась семантически и функционально, а **обычные** для большинства говорящих номинации перешли в разряд историзмов; **ряд** лексем, наоборот, **из** пассивного фонда перешли в **активный**.

С другой стороны, изменения в обществе обусловили появление многочисленных заимствований, которые особенно заметны в сфере газетно-публицистической и молодежной речи. Отдельные аспекты заимствований исследовали на современном этапе развития русского языка, когда его лексический состав постоянно пополняется заимствованными словами, существует необходимость тщательно проанализировать истоки, пути и способы заимствования, а также выяснить необходимость и перспективность функционирования в языке. Ведь чрезмерное увлечение заимствованной лексикой приводит к засорению языка, к нивелиции его национальных черт.

Возникновение в языке новых слов обусловлено несколькими причинами: потребностью назвать новое понятие; желанием дать новое, более выразительное или короткое название той реалии, которая уже имеет значение.

Вместе с тем на появление новых слов и их функционирование в отдельных стилях литературного языка влияют на эстетические предпочтения общества в целом и отдельных его представителей в частности. Индивидуальные вкусы тех, кто имеет возможность влиять, например, на подбор лексики в периодических изданиях, формируют своеобразную «моду» на употребление новых слов.

По мнению ученых, признаками, которые свидетельствуют о процессе интенсивного вхождения нового слова в лексическую систему языка, считаются: 1) высокая частотность употребления; 2) использование в текстах разных жанров и разной стилевой принадлежности; 3) словообразовательная активность, способность выступать мотивационной базой для образования производных слов; 4) способность вступать в синтагматические связи с другими словами [5, с. 91].

Лексика иноязычного происхождения, по оценкам специалистов, не превышает 10% словарного состава русского языка. В разные периоды своего развития русский язык обогащался иноязычными словами более или менее активно. Это зависело, прежде всего, от внешних причин: политические и экономические контакты, участие в работе международных организаций, изменение в политическом устройстве страны. В последнее десятилетие мощным катализатором заимствований стало функционирование международной информационной сети Интернет. Почти 22% всей новой лексики в русском языке – новейшие заимствования, не считая дериватов, образованных от иноязычных слов, а также тех, которые появились вследствие выхода за пределы узкоспециализированных терминосистем. Что касается перехода из одного стилистического пласта в другой, следует отметить, что «стилистическая окраска чаще всего меняется в сторону нейтрализации» (стилистика нейтрализация [1, с. 92]).

Однако в последние годы значительного размаха набрал процесс детерминизации, в частности частичной детерминизации, когда специальные наименования функционизируют в речи неспециалистов в прямом, но слегка упрощенном значении, утрачивая на уровне общеупотребительной лексики некоторые семы. Иногда трудно точно определить появилось новое слово в активном фонде лексики вследствие заимствования или вследствие выхода за пределы определенной терминосистемы: *клон*, *клонировать*. Усовершенствование информационных технологий обуславливает очень короткий интервал между возникновением нового слова-термина и проникновением этого же слова в повседневную речь (этот процесс особенно присущ терминам из сферы информатики, генетики, медицины). Например, существительное *файл* (англ. «file») как термин информатики значит «поименованная область памяти компьютера, которая вмещает разнообразную информацию, которую можно изменять, копировать и т. д.». Существительное «файл» заимствовано из английского языка, где одно из его значений – «папка, картотека, дело» и на основе которого в языке-источнике вследствие метафорического переноса наименованию сформировалось новое значение слова по отношению к компьютерным технологиям. Именно это новое значение и стало причиной распространения слова *файл* в других языках, прежде всего в терминологии компьютерной техники [3; 8; 9]. С таким значением заимствовал это слово и русский язык. Под влиянием широкого распространения компьютерной техники, которая перестала быть атрибутом лишь специалистов, слово *файл* вошло в широкоупотребительную лексику. Большое количество переводной специальной литературы и популярной литературы обусловили и то, что в русском языке активизировались и другие его значения. Так, значение «канцелярская папка» реализуется в прилагательном «*файловый*», а значение «картотека, дело» – в названиях сериалов «Икс-файлы» или музыкальных программ «М-файлы». За существительным *файл* закрепилось не только значение термина, который обозначает что-то имеющее отношение к компьютерной технике, но и что-то предназначенное для хранения информации (не только электронной). Как явление объективное и исторически обусловленное, инновационный процесс в языке требует постоянного анализа и оценки с точки зрения нормы. Интенсивное словообразование и увеличение количества заимствований приводит к сдвигу в лексической системе русского языка. Значительное количество нового лексического материала может нести угрозу нарушения равновесия в системе языка, на первый план выходит необходимость придерживаться двух основных принципов в оценке лексических заимствований: принципу соответствия языковой системе и принципу целесообразности.

Новые слова, прежде всего, должны соответствовать тем словообразовательным моделям, которые устоялись в литературном языке. Это делает понятной структуру слова и позволяет говорящему быстро понять новое на основе сопоставления с уже известным. Принцип целесообразности, который определяет степень необходимости нового заимствования, должен быть решающим при кодификации иноязычных слов. Основное при этом – ответ на вопрос, не дублируют ли новозаимствованные слова то, что уже устоялось в языке, не являются ли они проявлением излишества и не угрожают ли языку.

Значительная часть заимствований свидетельствует об объективном процессе пополнения лексического состава русского языка. Определенная реальность приходит в язык уже с готовым наименованием, которое закрепилось за ней в языках тех стран, где возникла или была создана. Русский язык не успевает предложить свое название для нового предмета, которое базировалось бы на национальной основе и вводило бы номинацию в лексическую систему. Поэтому система русского языка, не имея возможности освоить саму предметную реальность, пытается

освоить ее иноязычное название, формируя грамматические значения рода и числа (*хакер, сканер*), образовывая дериваты при помощи словообразовательных аффиксов (*хакнуть, сканировать, лоббировать*). Этот процесс объективный и закономерный, потому что приоритет в образовании новой реалии обуславливает приоритет в ее номинации, что приводит к заимствованию названия.

Небезопасной для системы языка является и неуправляемая экспансия тех новых заимствований, которые являются наименованиями понятий, которые уже номинированы в русском языке или, для наименования которых использованы устоявшиеся и освоенные заимствования. Например, в спортивной лексике успешно и давно функционируют слова, образованные вследствие калькирования английских наименований: *хавбек – полузащитник, голкипер – вратарь, форвард – нападающий*. Неоправданное использование заимствований касается и таких слов, как: *креативный – творческий, гейм – игра, виртуальный – воображаемый, перформенс – представление*.

Изменение в лексическом составе русского языка процесс объективный и непрерывный, который состоит из возникновения новых слов, формирования новых значений, освоении новых заимствований, постоянном движении слов между разными группами активной и пассивной лексики, а также в терминизации и детерминизации слов.

Одним из актуальных заданий языкознания является регистрация новых слов, оценка их статуса и внесение их в словари общеупотребительной или специальной лексики. Регулярное фиксирование новых слов и значений, появляющихся в речи, позволят лингвистам объективно оценить состояние функционирования русского языка за конкретный временной промежуток, своевременно реагировать на явления, которые могут негативно отразиться на лексическом составе языка.

На протяжении последнего десятилетия процесс заимствования в русском языке стал еще более интенсивным, что обусловлено, прежде всего, экстралингвистическими факторами: изменениями в экономических условиях жизни людей, интенсивным развитием науки и техники, повышением уровня образования, расширением геополитического влияния отдельных наций и государств; процессом европейской интеграции и унификации информационного пространства и т. д. Соответственно сформировались тематические группы заимствованной лексики: «Экономика», «Политика и право», «Спорт», «Культура и искусство», «Наука и техника». Попадая в понятийное поле русской лексики, заимствование в течение какого-то времени расшатывает устоявшуюся систему, вследствие чего или новая лексема вытесняет на периферию то слово, которое уже употреблялось, или перенимает на себя все его функции, или новый элемент обуславливает стилистическое и семантическое разграничение между словами или значениями одного слова. Если новое наименование – реакция языка на социальный заказ, то можно прогнозировать будущее функционирование, при условии, что заказ будет действовать в течение какого-то периода времени. Если же социальная практика отказалась от данной реалии, то уже не нужна номинация, какой бы «модной» она в свое время не была *«флоппи диск – floppy disk»*.

Инновационные процессы в лексической системе русского литературного языка требуют постоянного анализа и оценки с точки зрения нормы. Заимствование является свидетельством объективного и закономерного процесса пополнения лексического состава русского языка. Приоритет в образовании новой реалии обуславливает приоритет ее номинации, а это приводит к «экспортированию» названия. Однако неуправляемая экспансия новых заимствований, особенно в тех случаях, когда они выступают дублетными к существующим русским наименованиям, становится небезопасной для системы языка.

Большая часть языковедов заботится о правильном использовании заимствованных слов, если уж их совсем невозможно исключить из употребления. О. И. Северская пишет: «...учёные бьют тревогу: воспитанное в нас доверие к печатному и звучащему в эфире слову заставляет считать его эталоном, а между тем и страницы газет и журналов, и эфир радио и телевидения, не говоря уже об Интернете, полны ошибок. А ещё есть «массовая» литература. Постоянно повторяясь, типичные ошибки укореняются в вашем сознании как некая речевая «норма», а на деле – это никакая не норма, а передающаяся от индивида к индивиду «заразная болезнь», которая к счастью поддаётся «лечению». Главное здесь – вовремя поставить диагноз...». [7, с. 5].

Источники и литература

1. Валгина Н. С. Активные процессы в современном русском языке: учеб. пособ. для вузов / Валгина Н. С. – М.: Логос, 2003. – 303 с.
2. Гочев Г. Н. К вопросу о неологических процессах в современной русской лексике [Электронный ресурс]: Мир русского слова и русское слово в мире (Материалы XI Конгресса Международной ассоциации преподавателей русского языка и литературы. – Варна, 17-23 сентября 2007), т. 3. София, 2007. – Режим доступа к журн.: http://conf.stavsu.ru/_WordDocs/781.doc.
3. Григорьев В. Л. Англо-русский толковый словарь РС. – М.: Компьютер, ЮНИТИ, 1997. – 471 с.
4. Земская Е. А. Активные процессы в русском языке последнего десятилетия [Электронный ресурс]: Русский язык. Справочно-информационный канал. – XX век, часть 4. – Режим доступа: http://www.gramota.ru/biblio/magazines/gramota/28_55.
5. Попова Н. А. Английские заимствования в русском и украинском языках / Попова Н. А. // Русская филология. Украинский вестник. Языкознание: Республиканский научно-методический журнал. – Харьков, 2000. – № 3-4 [17]. – С. 91-93.
6. Почепцов О. Г. Языковая ментальность: способ представления мира / Почепцов О. Г. // Вopr. языкозн. – 1990. – № 6. – С. 110-122.
7. Северская О. И. «Иноязычные слова и речевая норма» / Северская О. И. // Русский язык в школе и дома. – 2005. – № 5. – С. 5.
8. Словарь иностранных слов. – М.: Русский язык, 1980 – 624 с.
9. Словарь компьютерных терминов / Под ред. А. Синклера. – М.: Вече, АСТ, 1996. – 448 с.

УДК 81'373 + 81-11

Южакова О. І.

РОЛЬ ФРЕЙМА У СТРУКТУРУВАННІ ТЕХНІЧНИХ ЗНАНЬ (НА МАТЕРІАЛІ ТЕРМІНОЛОГІЇ ХОЛОДИЛЬНОЇ ТЕХНІКИ)

В статті обоснована цілесобразність використання фреймів при дослідженні технічних терміносистем, а також проілюстровано, як за допомогою методу фреймового аналізу можна забезпечити об'єктивність опису формування української термінології холодительної техніки.

Ключевые слова: фрейм, термин, терминология холодительной техники.

У статті обґрунтовано доцільність використання фреймів у науковому дослідженні технічних терміносистем, а також проілюстровано, як за допомогою методу фреймового аналізу можна забезпечити об'єктивність опису формування української термінології холодительної техніки.

Ключові слова: фрейм, термін, термінологія холодительної техніки.

The article proves efficiency of frame use in studying of term systems as well as displays the way to provide objective description of Ukrainian refrigeration engineering terminology formation by means of frame analysis.

Key words: frame, term, refrigeration engineering terminology.

Людські знання, як відомо, організуються у вигляді когнітивних моделей [1, с. 49], тому проблема виявлення концептуально-мовного ядра термінології на підставі однієї з таких моделей – фрейма – залишається актуальною в

термінознавстві [2-5]. А відтак, приступаючи до аналізу будь-якої термінології, зокрема холодильної техніки (ХТ), можна скористатись фреймовими моделями, основною властивістю яких є структурування знань, у нашому випадку – технічних знань в галузі штучного холоду (ШХ).

Отже, мета статті – обґрунтувати доцільність використання фреймів, які є необхідною стадією в науковому дослідженні технічних терміносистем. Завдання полягають в узагальненні поглядів сучасних вчених на роль фрейма у структуруванні терміносистем, у репрезентації того, як методом фреймового аналізу можна забезпечити об'єктивність опису формування української термінології ХТ, та в поданні ілюстративного матеріалу – побудові фреймів, що певним чином організують зазначену галузь знань і є підставою для подальшого дослідження термінологіки ШХ.

Історичні факти вказують на те, що одним з перших термін *frame* вживає Ч. Філлмор і розглядає його як будь-яку систему лінгвістичного вибору, який може асоціюватися з прототипічними зразками сцен [6, с. 123-131]. При цьому, якщо Й. Трир стверджував, що лексичне поле структурує концептуальне, Ч. Філлмор спростовує цю ідею: концептуально поле структуроване, і воно структурується не тільки лексичним словниковим полем [7, с. 57-62].

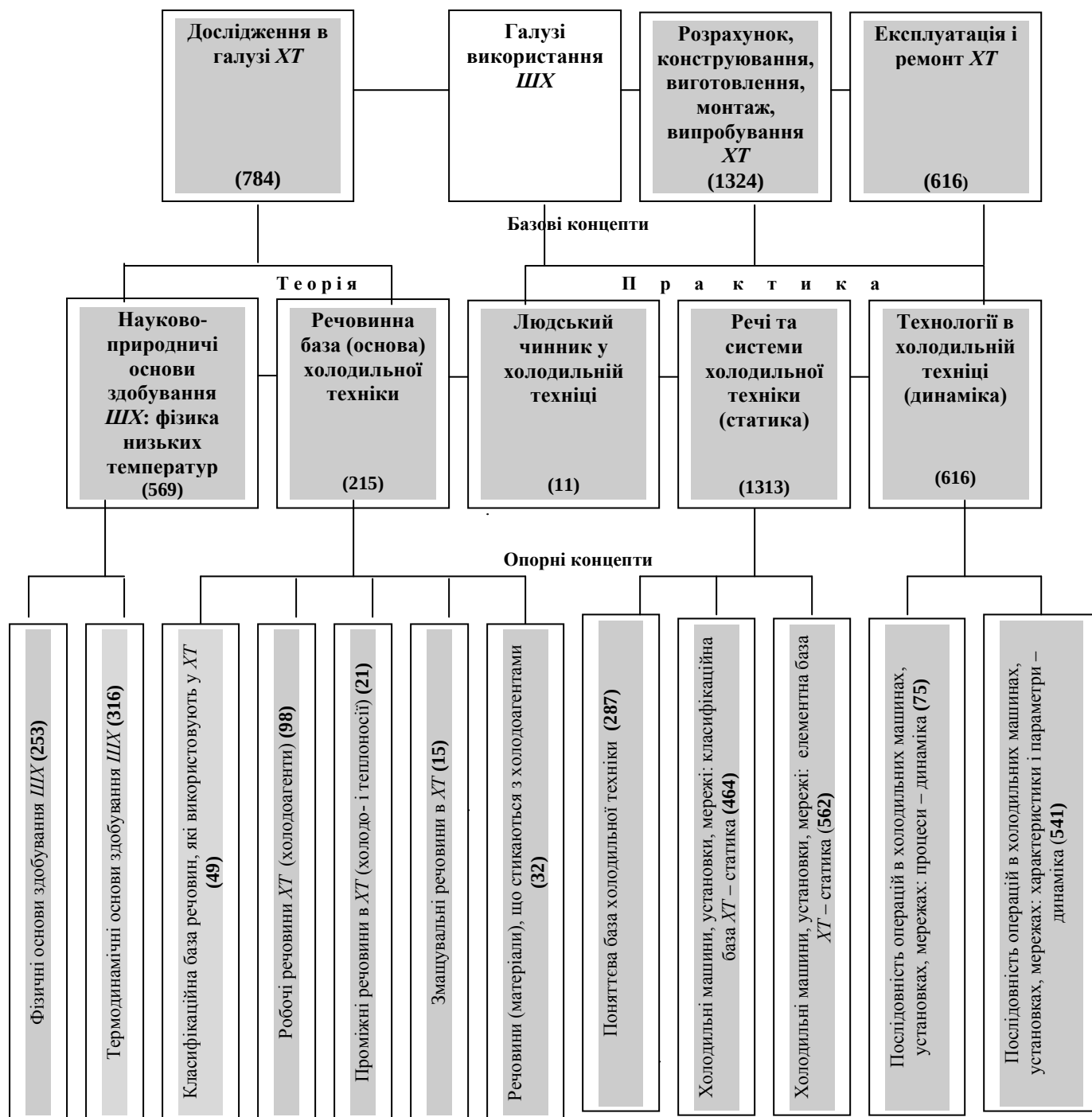
З 1977 р. Ч. Філлмор називав лексичне поле фреймом, а концептуальне – схемою [8, с. 111]. Він уважав: якщо існує лексична одиниця, то вона є частиною фрейма і відповідає деякій частині схеми. Саме тому фреймова семантика Ч. Філлмора тісно пов'язана із сучасною когнітивною семантикою і має віддалений зв'язок із структурною семантикою, оскільки вона приділяє увагу аналізу енциклопедичного та концептуального знання, а не тільки семантичного [9, с. 8-9]. Так трирівський варіант семантичного поля був адаптований до вимог нового часу і дістав подальшого розвитку в теорії семантичних фреймів [9, с. 6], бо фреймова когнітивна модель більш узгоджена з психічними концепціями пам'яті та експериментальними психофізіологічними даними, вона містить конекції з вербальними та невербальними знаннями людини, які складно чітко розмежувати [10, с. 101].

Спрощуючи модель Ч. Філлмора та поділяючи думку У. Чейфа про те, що «досвід здебільшого інтерпретується за допомогою схем» [11, с. 43], розглядаємо концептуальну схему як ціле, що репрезентує певну галузь знань, та фрейми – як елементи цього цілого, і подаємо концептуальну схему галузі ХТ, що складається з фреймів. Спираючись на знання про перебіг категоризації (Дж. Лакофф [12, с. 143-151]), а також на теорію Е. Рош [13, с. 85-88], залежно від рівня узагальненості в її вертикальному аспекті розрізняємо *категорійні* (суперконцепти), *базові*, *опорні* та *концепти* нижчих порядків (схема 1).

Загалом, використовуємо два типи фреймів. *Перший* тип – класифікаційний, прикладом якого слугує *Концептуальна схема термінології...* (схема 1), допомагає структурувати знання в галузі ХТ, ієрархізувати їх певним чином та графічно подати у формалізованому вигляді. Опорні концепти є підставою для подальшого членування оперативних одиниць сфери ХТ – субконцептів різних рівнів, що є «дрібнішими» від попередніх. Наприклад, для опорного концепту *Холодильні машини (ХМ)*, *установки*, *мережі*: *елементна база – статика* субконцептом першого порядку є *Елементна база опорного концепту ХМ*; субконцептом 2-го порядку – *Елементна база слота 1-го порядку Парова ХМ*; субконцептом 3-го порядку – *Елементна база слотів 2-го порядку Головні деталі парової ХМ*. Такі субконцепти складаються з термінів-слотів відповідного порядку, які в подальшому членуванні стають підставою для концептуалізації терміноодиниць нижчих рівнів. Так, субконцепт 2-го порядку *Елементна база слота 1-го порядку Парова ХМ* складають слоти 2-го порядку *Компресор*, *Випарник*, *Конденсатор*, *Дросель ХМ*, які, у свою чергу, підлягають наступному поділу.

Функцією фрейма *другого* типу, як і першого, є структурування матеріалу, проте, на відміну від першого, він детальніше відображає взаємозв'язки між концептами різних порядків, розташовуючи їх на периферії.

Концептуальна схема термінології холодильної техніки (2724 одиниці)
Суперконцепти, або категорійні концепти

Примітка. «Сірі» чотирикутники означають, що цю галузь авторка дослідила.

навколо фреймового ядра. Організуючись таким чином, фрейм другого типу містить інформацію, що асоціюється з цим ядром, і подає окремі субконцепти і слоти як частини єдиної концептуальної схеми сфери ШХ (схема 2).

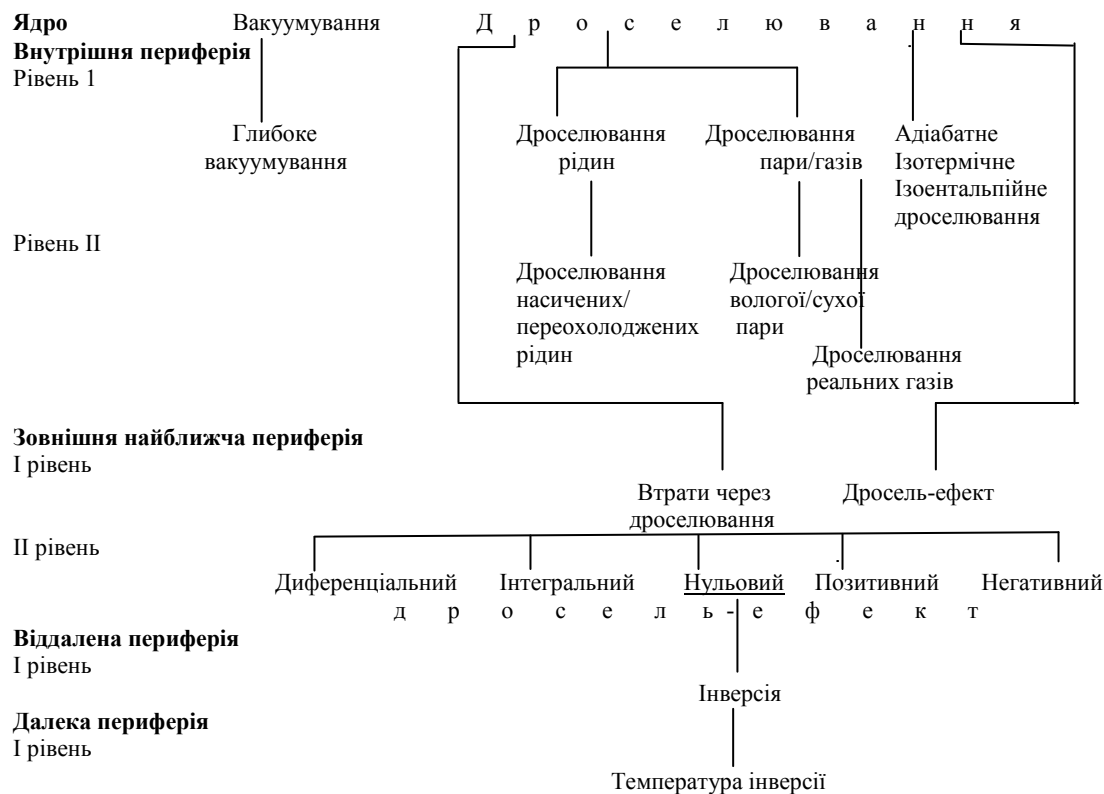
Відновлення змістових зв'язків між елементами фреймів другого типу через виокремлення ядра кожного фрейма та внутрішньої й зовнішньої периферії фреймового ядра дає змогу цілісно й системно відтворити його на двох рівнях. Так, ядро *дроселювання* у поєднанні з правобічними і лівобічними субкатегоризаторами (*адиабатне дроселювання* і *дроселювання пари*) утворюють внутрішню периферію; однак у деяких термінів це ядро може переміщатися на місце субкатегоризатора, в «маргінальну зону», й утворювати зовнішню периферію (*втрати через дроселювання*; *дросель-ефект*).

Наприклад, до внутрішньої периферії належать терміни, що мають те саме фреймове ядро, але відрізняються від нього певною кількістю субкатегоризаторів: на першому рівні – одним (*дроселювання пари*), на другому – двома (*дроселювання вологої пари*) тощо. Зовнішню периферію поділяємо на найближчу, віддалену й далеку. Зовнішній найближчий периферії порівняно з віддаленою й далекою притаманні сильніші семантичні зв'язки з терміном-ядром, причому синтаксичний зв'язок є факультативною ознакою, на протилежності семантичному. Віддалена периферія

значною мірою, а далека – меншою пов'язані із зовнішньою найближчою периферією та найменше – з ядром фрейма. Так, термін *інверсія* не має спільних зовнішніх формантів з ядром *дроселювання*, але цей процес безпосередньо стосується змісту *нульовий дросель-ефект*, тому термін *інверсія* – складник зони віддаленої периферії, а *температура інверсії* – зони далекої периферії. Отже, через виокремлення ядра і периферії фреймів щодо концептів різних порядків можна показати фрагмент науки про ШХ, проілюструвати семантичні та певною мірою синтаксичні зв'язки між елементами фреймів і субфреймів, визначити принцип відбирання відповідних вербалізованих концептів і систематизувати їх. На підставі зазначеного вище встановлено загальний обсяг термінокорпусу української термінології ХТ – 2724 терміни.

Схема 2

Фрейм номінації *Процеси, пов'язані зі зміною стану речовини, що відбуваються в об'єкті*

Отже, фрейми як «логічні моделі організації декларативних знань про те, «що» становить модельований об'єкт» [14, с. 113], доречні під час репрезентації будь-яких знань, оскільки когнітивний підхід дає змогу певною мірою наблизитися до осягнення мови і процесу мислення фахівця через виявлення термінологічної бази. Звідси уявлення про фрейм як «помічника» концепту – своєрідний інструмент для його дослідження.

Згідно з висловленим підсумуємо, що *фрейм* як формалізована організація здобутих знань з ХТ є основою для подальшого аналізу термінології. Так, за допомогою класифікаційного фрейма (фрейма першого типу) структуровано знання галузі ХТ; на підставі побудови фрейма другого типу висвітлено семантичні, змістові та певною мірою синтаксичні зв'язки між його елементами, а на рівні парадигматики – гіперо-гіпонімічні відношення. Крім того, обґрунтоване відбирання термінологіки та відповідне групування її унаочило цілісність та структурну логічність термінології ШХ.

Створення фреймових схем необхідне і для реєстрування термінного корпусу ХТ; не випадково їх вважають «напівфабрикатами» словникарської справи, причому останнім часом набувають поширення словники активного типу [15, с. 130-138], які, на наш погляд, є найбільш вдалою альтернативою класичним (традиційним) лексикографічним працям.

Джерела та література

1. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка: [монография] / А. П. Бабушкин. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1996. – 104 с.
2. Уткина Ю. Е. Лексико-семантическое моделирование английской терминосистемы «очистка природных и сточных вод» и вопросы разработки англо-русского словаря отрасли: автореф. дис. на соиск. науч. ст. канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / Ю. Е. Уткина. – Л., 1988. – 16 с.
3. Рудинская Л. С. Современные тенденции развития гематологической терминологии (на материале английского языка): автореф. на соиск. науч. ст. канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка» / Л. С. Рудинская. – М., 1997. – 27 с.
4. Громова К. А. Когнитивные аспекты юридического термина (на материале юридической терминологии) / К. А. Громова // Когнитивно-прагматические особенности лингвистических исследований: [сб. науч. тр. Калинингр. ун-та]. – Калининград, 1999. – С. 62-69.
5. Ивина Л. В. Лингво-когнитивные основы анализа отраслевых терминосистем (на примере англоязычной терминологии венчурного финансирования): [учебно-методическое пособие] / Л. В. Ивина. – М.: Академический проект, 2003. – 304 с. – «Gaudeamus».
6. Fillmore Ch. J. (1975) An alternative to checklist theories of meaning. In Cogen C. et al. (eds.), Proceedings of the First Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society. Berkeley Calif.: Berkeley Linguistics Society. Vol. 1.
7. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания / Ч. Филлмор; перевод с англ. В. В. Петрова, В. И. Герасимова // Новое в зарубежной лингвистике. – 1988. – Вып. XIII. Когнитивные аспекты языка. – С. 52-92.
8. Филлмор Ч. Основные проблемы лексической семантики / Ч. Филлмор; перевод с англ. Б. Ю. Городецкого // Новое в зарубежной лингвистике. – 1983. – Вып. XII. Прикладная лингвистика. – С. 74-122.
9. Лазарев В. В. Теория фрейма: интердисциплинарный подход / В. В. Лазарев, Л. В. Правикова // Когнитивная парадигма: фреймовая семантика и номинация: [межвуз. сб. науч. ст.]. – Пятигорск: ПГЛУ, 2002. – Вып. 1. – С. 3-19.

10. Селиванова Е. А. Когнитивная ономастология: [монография] / Е. А. Селиванова. – К.: Изд-во укр. филосоциологического центра, 2000. – 248 с.
11. Чейф У. Л. Память и вербализация прошлого опыта / У. Л. Чейф; перевод с англ. Б. Ю. Городецкого // Новое в зарубежной лингвистике. – 1983. – Вып. XII. Прикладная лингвистика. – С. 35-73.
12. Лакофф Дж. Когнитивное моделирование [из кн. «Женщины, огонь и опасные предметы»] / Дж. Лакофф // Язык и интеллект: сборник [перевёл с англ. и нем., сост. В. В. Петров]. – М.: Прогресс, 1995. – С. 143-184.
13. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика: курс лекций по английской филологии [для студ. и асп. филол. спец-ей ун-тов] / Н. Н. Болдырев. – Тамбов: Изд-во Тамбов. ун-та, 2000. – 123 с.
14. Карпіловська С. А. Вступ до комп'ютерної лінгвістики: [посіб. для студ.-ів, що навч.-ся за спец.-тю «Комп'ютерна лінгвістика»] / С. А. Карпіловська. – Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2003.
15. Апресян Ю. Д. Формальная модель языка и представление лексикографических знаний / Ю. Д. Апресян // Вопросы языкознания. – 1990. – № 6. – С. 123-139.

УДК 811.161.2'367.622.19

Юносова В. О.

ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ ЧИСЛОВИХ ФОРМ ІМЕННИКІВ З РЕЧОВИННИМ ЗНАЧЕННЯМ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

В статті проаналізовані особливості вираження форм числа в іменах существительных с вещественным значением, виявлені основні тенденції їх функціонування в українському мові кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Ключевые слова: имена существительные с вещественным значением, множественные формы, семантическое видоизменение.

У статті проаналізовано особливості вияву форм числа в іменниках з речовинним значенням, встановлено основні тенденції їхнього функціонування в українській мові кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Ключові слова: іменники з речовинним значенням, множинні форми, семантична видозміна

The peculiarities of using number forms of nouns with material meaning have been analyzed in the article. The main tendencies of their functioning in the Ukrainian language at the end of XX – the beginning of XXI centuries have been determined.

Key words: nouns with material meaning, plural forms, semantic change

У сучасній українській мові серед іменників з конкретним значенням виділяється чимала група слів, що становить категорію речовинності. Вони означають однорідну за своїм складом речовину, яку можна поділити на частини, що мають назву цілого і підлягають виміру, а не лічбі: *молоко, пісок, ситець, малина*. Виділення їх в окрему категорію спричинено граматичною ознакою відсутності відмінкових парадигм в обох числах [6, с. 65]. Незважаючи на те, що речовинні іменники вже були об'єктом дослідження (О. Шахматов, В. Виноградов, М. А. Жовтобрюх, Безпояско О. К., Горпинич В. О. та ін.), проблема їхнього вживання в однині та множині в останні десятиріччя функціонування української мови є актуальною.

Мета нашої статті – простежити основні тенденції у вживанні числових форм речовинних іменників, які намітилися й діють в українській мові кінця ХХ – початку ХХІ століття.

Іменники з матеріально-речовинним значенням уживаються переважно в однині, хоч із структурно-граматичного погляду утворити форми множини від них можна, тому їх вважають такими, що мають потенційно повну парадигму [6, с. 70].

Утворення множинних форм від цих іменників можливе, але тоді вони зазнають певної семантичної видозміни, напр.: *зерня* (зменшено-пестливе до *зерно*) – *тільки мн. зернята* (соняшникове насіння), *купіль* (тепла вода для купання) – *тільки мн. купелі* (мінеральні джерела) тощо. У таких випадках відбувається взаємодія лексичних і граматичних значень слова. Форми однини і множини є формами не того самого слова, а різних слів, закінчення має не словозмінну, а словотворчу функцію. Це дає підстави вважати форми однини і множини речовинних іменників не формами одного слова, а різних слів, тобто відбувається явище лексикалізації граматичної форми [1, с. 83].

Зокрема, в назвах матеріалів, металів, хімічних елементів множина передає семантику різних типів, видів чи сортів речовини, а не є виявом множинності. Найчастіше такі іменники вживаються з означеннями, які конкретизують їхнє значення: Ця довговічність практично не залежить від міцнісних властивостей *трубних сталей*, які застосовуються... («Урядовий кур'єр», 28.08.08); Ну і, звичайно, завжди був, є і буде попит на головне багатство краю – унікальні *лікувальні води*, які за своїми властивостями не поступаються відомим джерелам Кисловодська, Карлових Вар або Баден-Бадена («Дзеркало тижня», 27.01.07); Найбільш поширені компоненти-забруднювачі підземних вод – азотні сполуки, пестициди, нітрати, *важкі метали* («Урядовий кур'єр», 28.08.08); Наливають *червоні, білі вина*, шампанське («Газета по-українськи», 25.01.07); Сасику і мешканцям навколишніх сіл, що входили до його рекреаційної зони з відомими на весь СРСР *цілющими грязями* та багатими запасами риби, випало перейти усі «принади» цього експерименту («Дзеркало тижня», 20.01.07); ...це високоякісні *концентровані корми* для тваринництва та птахівництва («Київська правда», 04.04.08); ... коли прогріється ґрунт, продовжимо сівбу *кормових культур*; Не забарилися і з проведенням необхідних робіт на площах, відведених під *ярі культури* («Київська правда», 04.04.08). Спочатку семантичний перехід між формами одного слова було спостережено у сфері професійного мовлення, звідки таке вживання поширилося на всі стильові різновиди мови [1, с. 84; 3, с. 148-149]. Характерно, що в словниках здебільшого такі лексеми подано саме з означеннями, що вказують на їхні різновиди, сорти тощо, пор.: *метал* – благородний, кольоровий, чорний, крихкий; *сінь* – кам'яна, англійська, кисла; *сталь* – бесемерівська, дамаська, булатна, калібрована, кутова, мартенівська, молібденова, нержавіюча, спокійна тощо.

Форми множини матеріально-речовинних іменників досить часто вживаються на позначення великої кількості речовини, пор.: Це робить Оптимістичну найдовшою печерою Старого Світу, найдовшою печерою світу в *гіпсах* та другою за протяжністю на Землі («Газета по-українськи», 29.08.08); В Україні є величезні пласти *солей* (Донбас, Полтавська область, Закарпаття тощо). *Глин* також достатньо («Дзеркало тижня», 18.02.2006) Перед купівлею землі досліджували воду, ґрунти, ділянки («Газета по-українськи», 04.04.08); *Ґрунти* виявилися сприятливими для вирощування невідомої досі овоочевої культури («Київська правда», 04.04.08); З цією мережею ми пов'язуємо дуже перспективний проект – «Кримські золоті *піски*». Йдеться, звісно ж, про збереження унікальних за своїми цілющими властивостями піщаних пляжів... Ці *піски* за своїми властивостями нічим не поступаються варненським («Дзеркало тижня», 20.01.07); Наші *чорноземи* – найкращі у світі («Дзеркало тижня», 27.01.07); Працював він у швейцарії На посаді зама. То *лавсани*, то *перлони* Діставав щоразу (П. Глазовий); Вовчі тіні в райдужних коронках місяця біжать по *льодах* (Г. Тютюнник).

Множина іменників *singularia tantum* на означення рослин, сільськогосподарських культур є засобом передачі локальної семантики – назв посівів цих культур [8, с. 795]. Проте досить часто на це значення нашаровуються інші,

зокрема семи масовості, значного поширення у просторі, неосаяжності, пор.: *Вівса, пшениці, ячмені* – все се зіллялось в одну могутню хвилю; вона все топить, все забирає в полон; Косили пізні *гречки*, коли в селі появилася Гуща (М. Коцюбинський). *Проса* покошено. Спустило тихе поле (М. Рильський); Тимко злодійкувато глянув на соняшники, майнув поглядом по нескошених *житях*; ... і попливла пісня над широким степом, понад припеченими сонцем *хлібами*; Я думаю завтра вже почать косовицю. За Ташанню вже *сіна* готові (Г. Тютюнник); Стоять сухі *кукурудзи* (М. Вінграновський); Синіс день, як пізні *капусти* (Л. Костенко).

На особливості речовинних іменників указував О. Шахматов. Він зауважив, що чимало з них набувають властивості індивідуалізуватися, тобто можуть мислитися не в суцільній неподільній масі, позначаючи певні види, гатунки, які входять до лексико-семантичного поля речовинності: *сіно лугове і лісове, олія соняшникова і льняна*. Саме за умови такої індивідуалізації можливе вживання цих слів у множині [7, с. 122]. У сучасній мовній практиці кількість таких лексем зростає, пор.: В останні роки стрімко поширюються і стають масовими дуже небезпечні і шкодочинні види бур'янів. У першу чергу, це *осоти* (осот рожевий і осот жовтий), берізка польова, види ромашки...; Зернові перезимували непогано, але весною пішли бур'яни – це і підмаренник чіпкий, *осоти, ромашки* та ін. («Київська правда», 04.04.08); Травниця Віра Нагорна з містечка Рожище на Волині заварює *чай* з меліси, м'яти, троянди, чорнобривців («Газета по-українськи», 29.08.08); Давали йому всякі *сиропи* й таблетки для покращення мозкового кровообігу («Газета по-українськи», 29.08.08); З рослини виготовляють ... різноманітні *мазі*, лініменти, настої на *оліях, порошках* тощо («Селянська правда», 04.04.08); Наприклад, різноманітні спеціальні *лосійони* для підлітків, які нібито повністю знищують прищі та запобігають їхній повторній появі, часто містять досить великі концентрації спирту або навіть ацетону («Вечірні вісті», 2008. – № 34); Навіщо ж інші *майонези*, якщо є «Шедро»? (телеканал «Інтер», 27.09.08); – Я куплю тобі *шампунів* і мила... («Молодь України», 2006); По-перше, збіднення організму *солями* кальцію та фосфору, що призводить до недостатньої мінералізації кісткових тканин («Експрес», 29-30.08.08); Популярні зараз *пілінг-креми* («Вечірні вісті», 2008. – № 34); Спектр протигрибкових ліків зараз дуже великий – *креми, мазі, спреї*, таблетки («Експрес», 29-30.08.08); Все лежатиме відкрито У великій складі. ... *Коньяки* всілякі зліва, Всякі *вина* – справа (П. Глазовий); ... підійшов до пенька, на якому стояла відкрита пляшка і лежали *ковбаси* (В. Яворівський).

За допомогою форм множини позначаються вироби, виготовлені з певної речовини: *акварель* (фарба на водяній основі) – *акварелі* (картини, намальовані такою фарбою). Незважаючи на рекомендації у словниках вживати цей іменник на позначення фарби тільки у формі однини (*акварель* – 1. *тільки одн.* фарби // живопис такими фарбами. 2. Картина, малюнок, виконані такими фарбами), у мові спостерігаємо вживання його і в множині, напр.: Раніше писав олією і *акварелями* абстракції, тепер займаюся тільки піском («Київські відомості», 29.08-04.09.2008). Іменник *бетон* у мовній практиці вживається на позначення певних споруд, збудованих із цього матеріалу, пор.: В *бетони* й ставь наш край закутий (В. Сосюра). На нашу думку, на це значення нашаровується також кількісний відтінок. Характерно, що навіть іменники із значенням збірності, яким не властиві форми множини, можуть їх набувати. Так, «Великий тлумачний словник сучасної української мови» подає такі значення іменника *залізо*: 1. Блискучий, сріблястий, пластичний метал. 2. *розм.* Жерсть, залізні штаби, смуги і т. ін. // *збірн.* Залізні вироби, конструкції, сукупність залізних предметів, машин і т. ін. [2, с. 308]. У мові спостерігаємо приклади вживання цієї лексеми у множині, напр.: Не чути свисту коногони в холоднім цоканні *заліз* (В. Сосюра); Їх там узяли за конфідентів від його милости короля, забили у *заліза*, піддали страшним тортурам (В. Шевчук).

Форм множини набувають також іменники, вжиті в переносному значенні, пор.: З усіх *«манн небесних»* щодо вступу України до різних міжнародних об'єднань найреальнішою для України поки що є перспектива членства у Світовій організації торгівлі («Українська столиця», 2-8.06.06).

Трапляється, що той самий речовинний іменник, уживаючись у множині, має різні значення. Наприклад: Жовті верболози гнулись над холодними *водами*, тихо, як слюзи, ронили вербові листочки (Г. Тютюнник) – сема значної кількості; У Криму відомі 26 родовищ лікувальної грязі й ропи, а також понад 100 джерел *мінеральних вод* різного хімічного складу («День», 04.04.08) – сема різновиду.

Іноді зміна форми числа сприяє переходу іменника до розряду речовинних, пор.: *змилок* (маленький кусочок мила, що залишився після миття, прання) і *змилки* (мильна спінена вода, що залишається після прання, миття).

Словники по-різному фіксують ці мовні явища. Зокрема, у «Великому тлумачному словнику української мови» [2] одні лексеми подано із зауваженням про можливість їх уживання у множині, щодо інших будь-які коментарі відсутні. Напр.: *вода* – 1. Прозора, безбарвна рідина... 2. *перев. мн.* Водна маса джерел, озер, річок, морів, океанів. 3. *тільки мн.* Лікувальні мінеральні джерела, а також курорт із такими джерелами. 4. *тільки мн. мед.* Навколоплідна рідина; *грязь* – 1. *тільки одн.* Розм'якла від води земля, ґрунт. 2. *тільки одн.* Бруд, порох у приміщенні, на одязі і т. ін. 3. *тільки мн.* Намул морів або озер, що використовується як лікувальний засіб; *гіпс* – 1. Мінерал білого або жовтуватого кольору... 2. Предмет, виліплений з цього мінералу. 3. *мед.* Тверда хірургічна пов'язка з цього мінералу...; *гречка* – 1. Однорічна трав'яниста медоносна рослина... 2. Зерно цієї рослини; *пшениця* – 1. Рослина родини злакових. 2. *тільки одн.* Зерна цієї рослини; *ячмінь* – 1. Злакова рослина... 2. Зерно цієї рослини.

Деякі форми множини іменників з матеріально-речовинним значенням засвідчені ще в «Словарі української мови» за ред. Б. Грінченка. Зауважимо, що таких лексем небагато, переважна більшість їх не має форм множини. Зокрема, лише в однині зафіксовані такі слова, як *глина, пісок, пшениця, сіль, сіно, сталь* та ін. У множині вживаються іменники *вода, жито, хліб* тощо: Іде полями та *житими* до матері в гості [4, Т. 1, с. 486]. Якщо значення словоформи *жита* збігається з тими, що подають сучасні словники, то інші іменники, вжиті у множині, з часом його втратили, пор.: *теплі води* = *вирій* [4, Т. 1, с. 246]; *хліби* – нерухоме майно, що передається кому-небудь: Вважаючи на жизнь благочестиву печерських іноків, ми простирали з престолу нашу руку милостиву і їм *хліби* духовні надавали [4, Т. 4, с. 401]. Пізніше виникли варіантні форми множини *хліба* і *хліби*, що мали сему «зернові культури на пні» [5, Т. XI, с. 78]. Тепер же за кожною формою закріпилося окреме значення: *мн. хліба* – злаки; *мн. хліби* – випечені буханці [2, с. 1345].

У мові спостерігаємо і протилежний процес: множинні форми речовинних іменників (plularia tantum) набувають здатності вживатися в однині.

Зіставний аналіз лексем, репрезентованих у «Словарі української мови» за ред. Б. Грінченка та в лексикографічних виданнях останніх років, дозволяє стверджувати, що іменники на позначення рослинного світу частіше почали набувати форм однини. Так, іменники *нагідки, озимки* (сорт пізніх яблук), як і на початку ХХ ст., подано в словнику у формі множини, але разом з цим пропонується і форма однини (*нагідка, озимок*) тощо. Іменники *гвоздички, порічки, суніці* на початку ХХ ст. засвідчені у формі множини. Сьогодні словники фіксують їх у формі однини із зауваженням, що переважно вони все ж таки вживаються у множині. Іменник *проліски* (рослина) подається у словниках і в однині, і в множині. Деякі інші лексеми, раніше вживані у формі множини, сьогодні зафіксовані лише у формі однини, пор.: *кабачок, кам'яниця*.

Такі ж процеси відбуваються й у словах на позначення продуктів харчування. Наприклад, у «Словарі української мови» за ред. Б. Грінченка зафіксовано форми множини іменників *голубці* (страва), *круп* без указівки на можливість їх вживання в однині. Проте сучасні словники, надаючи перевагу множинним формам, подають форми однини *голубець*, *круп*. Щодо останньої є вказівка на те, що вона засвідчується рідко.

Отже, вживання матеріально-речовинних іменників *singularia tantum* у множині пов'язане з формуванням нових лексичних значень, а саме: позначенням сортів або різновидів (*вина, масла, солі, сталі*), великих мас речовини (*глини, льоду, піски*) тощо. Розвиток науки та виробництва, інноваційних технологій спричинили появу форм множини в таких іменниках, як *лосійон, майонез, пілінг-крем, спреї, шампунь* та ін. Речовинні іменники *pluraria tantum* значно рідше набувають можливості вживатися в однині, переважно форми однини засвідчені в лексемах на позначення рослин.

Кількість речовинних іменників, уживаних у множині, в сучасній українській мові постійно зростає, тому ця проблема потребуватиме подальших наукових досліджень.

Джерела та література

1. Безпояско О. К. Граматика української мови. Морфологія: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К.: Либідь, 1993. – 336 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.: Ірпінськ: ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с.
3. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / О. Д. Пономарів. – К.: Либідь, 1993. – 248 с.
4. Словарь української мови / [за ред. Б. Грінченка]. – К., 1907-1909. – Т. 1 – 4.
5. Словник української мови / [ред. колегія: І. К. Білодід (голова), А. А. Бурячок та ін.]. – К.: Наук. думка, 1970-1980. – Т. I-XI.
6. Сучасна українська літературна мова: Морфологія / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К.: Наук. думка, 1969. – 583 с.
7. Шахматов А. А. Очерк современного русского литературного языка / А. А. Шахматов. – М., 1941. – 620 с.
8. Українська мова: Енциклопедія / [редкол.: В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін.]. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.

УДК 81'37

Юрашко Л. В.

ДЕМІНУТИВИ ЯК МОВНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ІРОНІЇ

На матеріалі українського мови диминутиви розглядаються в аспекті їх функціональної значимості в висказуваннях з іронічним змістом. Розглядається суть поняття іронії в сучасних лінгвістических дослідженнях, проводиться наукове описання диминутивів в складі мовленнєвих актів з точки зору їх ролі для створення іронії. Диминутиви в складі іронічних висказувань привносять більше експресивності і служать одним із мовних засобів створення іронії.

Ключевые слова: диминутив, іронія, імпліцитний зміст висказування, індикатор.

На матеріалі української мови демінутиви розглядаються в аспекті їх функціональної значущості у висловлюваннях з іронічним змістом. Розглядається суть поняття іронії у сучасних мовознавчих дослідженнях, проводиться науковий опис демінутивів у складі мовленнєвих актів з точки зору їх ролі для творення іронії. Демінутиви у складі іронічних висловлювань надають їм більшої експресивності та слугують одним із мовних засобів творення іронії.

Ключові слова: демінутив, іронія, імпліцитний зміст висловлювання, індикатор.

On a material of the Ukrainian language diminutives are considered in aspect of their functional importance in statements with ironical sense. Considered is the essence of irony concept in modern linguistic researches, the point of view is spent to the scientific description of diminutives as a part of speech certificates of their role for irony creation. Diminutives as a part of ironical statements introduce more expressivity and serve as one of language instruments for creation of irony.

Key words: diminutives, irony, implicit sense of an utterance, indicator.

Сучасне життя ставить перед лінгвістами нові завдання з вивчення та дослідження мовних та мовленнєвих явищ. Мова розглядається вже не лише з точки зору її структури та розвитку, але й у процесі функціонування, коли вона виступає засобом передачі думок та інформації.

Одне з актуальних завдань опису дискурсу в сучасному мовознавстві полягає в розкритті прийомів мовленнєвого впливу на адресата для досягнення мовцем бажаного перлокутивного ефекту. Серед прийомів впливу в непрямих мовленнєвих актах можна виділити іронію як один із засобів зміни конотації. Якщо мовець бажає висловити свою думку не у буквальному сенсі, він може використати всі відомі йому мовні та стилістичні засоби, щоб дати змогу адресату зрозуміти його, зберігаючи при цьому принципи ввічливості. Дослідження таких прийомів побудови висловлювань має не лише теоретичне значення. Вміння користуватися, зокрема, іронією, є необхідним сьогодні у багатьох сферах – політиці, засобах масової інформації тощо.

Мовленнєві акти з іронічним змістом часто містять у своїй структурі демінутиви, які становлять предмет розгляду в цій статті. Мета розвідки полягає в комунікативно-прагматичному аналізі іронічних висловлювань із демінутивним компонентом. Для досягнення поставленої мети необхідне розв'язання таких завдань: з'ясувати суть поняття іронія в сучасних дослідженнях; описати демінутиви у складі мовленнєвих актів з точки зору їхньої значущості для творення іронії.

Іронії присвячено велику кількість робіт із дослідження стратегій іронії, її різновидів, методів аналізу, позиції науковців стосовно індикаторів іронії у вітчизняному (В. Д. Бондалетов, О. П. Єрмакова, С. І. Походня) та зарубіжному мовознавстві (Н. Гребен, Б. Шеєле, М. Гартунг, Е. Лапп та ін.). Науковці розглядають іронію як вид гумору та визначають її місце між сатирою та пародією [1], характеризують як стилістичний засіб, явище вторинної номінації, вважають формою оцінного, критичного, емоційного, переважно негативного освоєння дійсності: «У випадку іронії між узуальним та okazіональним значеннями виникають відношення невідповідності, протиріччя, які породжують імпліцитну негативну суб'єктивно-оцінну модальність [2, с. 31]». Крім того іронію називають комунікативною, семантичною, прагматичною категорією. Усі ці погляди показують її багатоплановість та багатоаспектність. Для сучасних науковців інтерес становить не тільки історія виникнення іронії, а й шляхи її творення та реценції. Дж. Р. Серль говорить: «Механізм іронії функціонує таким чином, що висловлювання у своєму буквальному значенні, очевидно, не відповідає ситуації. Оскільки така невідповідність очевидна, слухач повинен так її інтерпретувати, щоб вона відповідала, і природним методом для цього є інтерпретація сказаного як протилежності від буквального значення [6, с. 135]». Таке трактування іронії ставить її в один ряд із брехнею, відмінності між ними Е. Лапп формулює таким чином: «Брехня це симуляція чесності, а іронія – це симуляція нечесності [4, с. 146]». М. Шіллер виділяє дві головні ознаки іронії стосовно демінутивів – по-перше, мовець, іронізуючи, висловлює не буквальный зміст, але хоче, щоб адресат розпізнав неістинність повідомлення; по-друге, іронія змінює позитивну конотацію демінутивів на негативну. На цю позицію науковця ми будемо опиратися в нашому дослідженні.

Сприйняття іронічного змісту висловлювання вимагає від адресата певної підготовки. С. І. Походня називає три види пресупозиції: текстову, екстралінгвістичну та інтертекстуальну [2, с. 109]. Е. Лапп розширює необхідні для чіткого розрізнення іронії ознаки і говорить, що адресант використовує іронію лише тоді, коли він впевнений, що адресат має спільне з ним знання про об'єкт іронії. При цьому особливо цінними серед спільних галузей знань виступають: 1) культурні цінності, 2) предметні знання (сфера побуту), 3) спільний перебіг інтеракції (знання події та їх оцінки), 4) знання особистості, 5) соціальні стереотипи, 6) процес розгортання комунікації. Адресат не обов'язково розділяє з адресантом перелічені цінності, проте повинен мати відомості про них [4, с. 12].

Сигнали іронії, за допомогою яких мовець показує, що він змінює зміст повідомлення, поділяють на вербальні та невербальні. Не існує єдиної думки, чи входять до поняття іронії просодичні та невербальні засоби її вираження. Наприклад, Г. Вайнріх говорить, що такі сигнали адресат може сприйняти чи ні, а отже завданням мовця є натякнути адресату на зміну конотації повідомлення. Невдача спілкування, на його думку, лягає на плечі мовця [7, с. 63]. Цю думку можна заперечити, якщо згадати про спільну пресупозицію, необхідну для успішної комунікації всіх учасників спілкування. Таку ідею висловлює М. Шіллер, яка твердить, що сигнали іронії необхідні лише в тому випадку, коли розбіжність між текстом і ситуацією неочевидна. [5, с. 249]. Тобто, коли іронія зрозуміла з контексту, їй не потрібні додаткові сигнали. У випадках, коли мовець все ж вирішує використати певні мовні індикатори, ними виступають логічні помилки, стилістичні відхилення, гіперболи, у тексті – знаки оклику, лапки, підкреслення чи курсив. Сприйняття читачем іронії передбачає розуміння наміру автора оформити бачення об'єктивної ситуації дійсності як іронічної. При цьому комунікативний акт, створений автором, стає засобом впливу на читача і, таким чином, іронія спрямована також і на читача. Іронічний зміст висловлювання імплікується не лише з власне мовленнєвих дій, а з співвідношення цих дій з позицією мовця, яку, у свою чергу, можна розпізнати, якщо слухач володіє інформацією про мовця, контекст і комунікативну ситуацію. Висновок, який робить слухач із невідповідності між дійсним та висловленим, поєднується з принципом конверсаційної імплікатури, оскільки лінгвістичний аналіз не дає чіткого уявлення про те, що робить висловлювання іронічним. І. Розенгрєн наводить таку формулу іронії: а) мовець показує не позицію П, а не-П, і виражає П у висловлюванні В; б) мовець хоче, щоб слухач зрозумів, що мовець має не-П; в) мовець хоче, щоб адресат обробив обидві установки і розпізнав у цій різниці ставлення до висловлювання та інтенцію.

Щодо класифікації іронії, науковці називають такі різновиди іронії [3, с. 181]: захисна іронія є реакцією на претензії з боку співрозмовника, функціонує в системі «згори до низу», сприяє солідаризації переможених між собою; конструктивно-критична іронія функціонує у спілкуванні однакових за статусом комунікантів, мовець симпатизує адресату і розтлумачує свою позицію; іронія вивищення (зарозумілості) – у системі «згори до низу» – адресат стає предметом висміювання (це деструктивні мовленнєві дії); м'яка іронія – позитивне ставлення комунікантів однакового статусу зі взаємною симпатією до об'єкту іронії (допомагає встановити контакт чи близькість комунікантів).

Цій класифікації відповідають мовленнєві акти, що відображені в художніх творах різних жанрів. Іронія як захист чи зміна теми й розгортання комунікації з'являється в прикладі, коли старший за статусом співробітник правоохоронних органів дає настанови втікачеві:

– *Ти, взагалі-то, май на увазі – слизько! – стурбовано сказав Підсуха. Краще вже загинути від куль моїх колишніх колег, ніж в кюветі собі хребет зламати!*

– *До речі, про кулі, – пожвавішав Ліхтар. – У мене для тебе подаруночок (О. Медведєв).*

Ситуативна реакція Ліхтаря мало зрозуміла, якщо не знати, що подаруночком і дійсно є кулі. Окрім того, іронічне висловлювання уможливорює зміну теми розмови, неприємної для адресата. Якби мовець вжив замість демінутиву подаруночок лексему подарунок, іронічний тон висловлювання був би втрачений. «У мене для тебе подарунок» – має пряме значення, тобто Ліхтар бажає щось презентувати співрозмовнику. Натомість «подаруночок» та більш жвавий тон готують адресата до сприйняття висловлювання як іронічного. Навіть якщо має місце безкоштовна передача благ від одного співрозмовника до іншого, у широкому контексті відсутні святкова атмосфера, привід та інші атрибути свята, що асоціюються з лексемою подарунок. Іронічне висловлювання в цьому випадку оформлюється за допомогою жартівливого вживання демінутиву, допомагає адресату змінити тему та залишитися в рамках ввічливості.

Конструктивно-критична іронія часто має місце в монологічних оповідях, описах тощо. Під час тлумачення своєї позиції та аргументації такого ставлення до об'єктів дійсності адресант також послуговується іронією. У наступному прикладі розглянемо ситуацію, коли свідок у неформальній бесіді дає відомості слідчому:

– *Сапегін у той час захоплювався фотографією і ще не був бізнесменом. Він мав фотосалон – поганенький, манюсінкй, туди зрідка навідувалися клієнти (О. Медведєв).*

Мовець надає інформацію слідчому – емоційне ставлення до об'єкту не тільки не заважає збору відомостей, а навпаки, створює чіткий образ об'єкту розмови. Характеристики інтенсифікуються мовцем за допомогою адвербіальних демінутивів «поганенький» і «манюсінкй», які адресат сприймає в належному руслі та акцентує намір мовця іронічно висловитись про діяльність підозрюваного Сапегіна. Якби мовець не вжив демінутивів на позначення якостей, адресат би, звичайно, зрозумів інформацію, проте мовець обирає шлях створення емоційних образів і оформлює висловлюванням з іронічною конотацією, що повинно, на думку мовця, допомогти слідству.

Третій тип іронії – іронія вивищення – найчастіше функціонує в комунікації між партнерами, різними за статусом, віком, статтю тощо. Якщо мовець бажає здійснити певний вплив на адресата, він використовує іронію. Проте такі дії не завжди адекватно сприймаються адресатом. Розглянемо такі приклади комунікативних актів:

1) – *Вам пора в ліжечко! – посміхнулася вона. – Гадаю, ви сьогодні перебрали і цей бокал був вашою останньою краплею, чи не так? І закінчимо на цьому.*

– *Закінчимо... – сказав він і схилив голову на груди (І. Роздобудько)*

2) – *І що це савелівський братан хотів?*

– *Хотів, коли ти з'явишся, щоб я йому подзвонив.*

– *Чого ж ти не дзвониш? – схидно поцікавився Ліхтар. – Телефончик же в коридорі (О. Медведєв).*

У обох ситуаціях спілкування ми простежуємо намагання адресанта вплинути на адресата й одночасно продемонструвати своє зверхнє та негативне до нього ставлення. Імпліцитний зміст висловлювань негативно конотований, проте статус комунікантів не дозволяє перейти розмові в конфліктне русло. У першому прикладі жінка іронічно віддає наказ чоловікові, імітуючи спілкування з дитиною. Таким чином вона проявляє своє зверхнє ставлення до мовця, підкреслено іронічно віддає наказ. Це дає їй змогу показати свій більш високий статус порівняно з чоловіком, пом'якшує висловлювання з одночасною його інтенсифікацією. Обоє комунікантів розуміють неприйнятність спілкування з дорослим чоловіком як із дитиною, тому висловлювання жінки можна трактувати лише як іронічне з властивою для цього метафоризацією.

На відміну від в своєму імпліцитному змісті конфліктної іронії зверхності, м'яка іронія є найбільш продуктивним засобом для успішного розгортання комунікації. Вона можлива лише у спілкуванні близьких людей,

у дружній атмосфері. Наприклад, коли друзі, які знаходяться в небезпеці, обговорюють свої наступні дії, то один з учасників спілкування у м'якій формі засуджує пропозицію співрозмовника:

– Знаєш що? Пішло воно все псам під хвіст. Ми їдемо ночувати до мене.

– До тебе? Слухай, Глібе Олексійовичу, тобі голівку кулею не зачепило випадково? Там же братва чатує! (О. Медведєв).

Ми бачимо, що іронія також може виступати засобом гумору. Комунікант імпліцитно виражає свою інтенцію критикувати чи відхилити пропозицію співрозмовника, використовує демінутив 'голівка' аби дати змогу співрозмовнику зрозуміти безглуздість пропозиції. Також демінутив додає експресивності висловлюванню, щоб уможливити адресатові «прочитати» інтенцію мовця.

Аналіз іронічних висловлювань із демінутивним компонентом за чотирма типами іронії дає змогу зробити висновок, що демінутив можна назвати мовним засобом вираження та продукування іронії. Залежно від ситуації спілкування демінутиви можуть виступати в іронічних висловлюваннях засобом зміни напрямку розгортання комунікації в більш прийнятне русло; передавати ставлення мовця до об'єкта розмови, критикувати чи схвалювати його; демонструвати та маніфестувати більш високий статус одного зі співрозмовників; створювати дружню атмосферу для обговорювання спільних тем однакових за статусом комунікантів. Демінутиви у складі іронічних висловлювань надають більшої експресивності висловлюванням, слугують мовним засобом творення іронії. Проте обмежити дослідження лише такими чотирма типами іронії неможливо, тому завдання подальшої дослідницької роботи може бути пошук нових прагматичних значень та функцій демінутивів у складі іронічних висловлювань.

Джерела та література

1. Боров Ю. Б. Комическое, или о том, как смех казнит несовершенство мира, очищает и обновляет человека и утверждает радость бытия / Ю. Б. Боров. – М.: Искусство, 1970. – 272 с.
2. Походня С. И. Языковые виды и средства реализации иронии / С. И. Походня. – К.: Наукова думка, 1989. – 128 с.
3. Groeben N. Produktion und Rezeption von Ironie / Norbert Groeben, Brigitte Scheele. – Tübingen, 1985. – 427 S.
4. Lapp E. Linguistik der Ironie / Edgar Lapp. – Tübingen: Narr, 1992. – 301 S.
5. Schiller M. Pragmatik der Diminutiva, Kosenamen und Kosewörter in der modernen russischen Umgangsliteratursprache / Maria Schiller. – München: Herbert Utz, 2007. – 425 S.
6. Searle J.R. Ausdruck und Bedeutung: Untersuchungen zur Sprechakttheorie / J. R. Searle. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1982. – 212 S.
7. Weinrich H. Linguistik der Lüge / Harald Weinrich. – Heidelberg, 1974. – 79 S.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Медведєв О. Кримінальний романс: роман / Олександр Медведєв. – К.: Джерела М, 2005. – 336 с.
2. Медведєв О. Круті довог не живуть: роман / Олександр Медведєв. – К.: ТОВ «Гамазин», 2006. – 336 с.
3. Роздобудько І. Останній діамант міледі: авантюристичний детектив / Ірен Роздобудько. – Харків: Фоліо, 2007. – 222 с.

УДК 811.112.2'04

Ягупова Л. М.

МОВНОІСТОРИЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПРЕФІКСАЛЬНИХ ІМЕННИКІВ У СЕРЕДНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКИХ ДІАЛЕКТАХ (СТРУКТУРА UN-(EC)HEIT)

В статті розглядаються імена существительные с префиксом *un-* (структура *un-(ec)heit*) в средневерхненемецком языке на основе корпуса рукописей, представляющих различные временные отрезки и диалектные ареалы. Основные принципы исследования – динамика развития системы словообразования в течение всего средневерхненемецкого периода и вариативность, обусловленная диалектным фактором. Прослежены пути становления и развития, направление изменений в области префиксального именного словообразования в средневерхненемецкий период.

Ключевые слова: динамика развития, средневерхненемецкий язык, рукопись, имя существительное, префикс.

У статті досліджено іменники із префіксом *un-* (структура *un-(ec)heit*) у середньовірхньонімецькій мові на основі корпусу рукописів, які репрезентують різні часові відрізки й діалектні ареали. Основними принципами дослідження є динаміка розвитку системи словотвору впродовж усього середньовірхньонімецького періоду й варіативність, зумовлена діалектним чинником. Простежено шляхи становлення й розвитку, напрямки змін щодо префіксального іменникового словотвору середньовірхньонімецького періоду.

Ключові слова: динаміка розвитку, середньовірхньонімецька мова, рукопис, іменник, префікс.

This paper focuses on the investigation of nouns with prefix *un-* (structure *un-(ec)heit*) in Middle High German on the basis of the corpus of manuscripts which represent texts of different time periods and dialect areas. The main principles of the investigation are the dynamics of word-building system during all Middle High German period and the variation caused by geographical factors. There were traced the ways of formation and development, tendencies of prefixal noun word-building changes in Middle High German.

Key words: dynamics of development, Middle High German, manuscript, noun, prefix.

1. Вступні зауваження. Справедлива критика щодо незадовільного стану дослідження середньовірхньонімецького (далі – свн.) періоду, яка лунала на початку 90-х рр. XX століття [11, с. 1], ще й на початку XXI ст. [12, с. 1304], спричинила позитивні тенденції в цій галузі. Наприкінці першого десятиріччя XXI ст. (як результат різних проектів) вийшли друком фундаментальні праці, присвячені словотворенню свн. мови взагалі [5], іменниковому словотворенню у грамотах XIII ст. [10]. Окремі аспекти свн. словотворення покладено в основу дисертаційних досліджень у Німеччині [4], [6] і в Україні [1], [2]. Методологічною основою вищезазначених праць постала корпусна лінгвістика, завдяки якій помітних змін зазнали принципи й методика синхронно-історичного словотвірної аналізу. Саме цим зумовлена актуальність пропонованої розвідки.

Мета дослідження – виявити тенденції розвитку префіксальних іменників свн. мови на прикладі одного структурного типу, а саме: *un-(ec)heit*. Емпіричний матеріал отримано шляхом суцільного добору з електронного корпусу свн. Рукописів¹, що репрезентують різні типи й жанри текстів, датованих 1050-1350 рр.

2. Лексемний склад і частотність. У словнику свн. мови [7] наведено 153 лексеми, що виявляють одночасно *un-* та *(ec)heit*. У рукописах нараховано 46 подібних іменників, із них 35 (72 слововживання) (далі – СВ) – утворені префіксальним способом або є подвійно вмотивованими.

Частота вживання аналізованих лексем коливається від 1 до 6, це означає, що частотних утворень серед досліджуваних іменників не виявлено. Три чверті дериватів засвідчено в корпусі рукописів 1-2 рази.

Лексеми аналізованого типу зафіксовано у 24 рукописах із 79. Лише 3 з них не є релігійними пам'ятками: Parz-III-0-в, Iw-III-0-в (куртуазно-лицарський епос), Rupr-V-1-п (звід міського права). Не виявлено префіксальних іменників із структурою *un-(ec)heit* у грамотах. Цей факт можна пояснити тим, що всі вищезазначені лексеми репрезентують людські вади, вживання назв яких було не типовим для ділових текстів на зразок грамот. Утворення,

що містять одночасно префікс *un-* і суфікс *-(ec)heit*, зустрічаються частіше в текстах, написаних прозою, ніж у віршованих пам'ятках.

Іменник *unkiuscheit* 'нецнотливість' виявлений, починаючи від другої половини XIII ст., у одному південнонімецькому рукописі (східношвабському діалекті) і в середньонімецьких діалектах (ріпуарському, гессенському, тюрінгено-верхньосаксонському); *unreinecheit* 'нецнотливість' – також в одному південнонімецькому (алеманському) діалекті і двох середньонімецьких (ріпуарському, рейнськофранкському); *ungehorsam(ec)heit* 'непослух, несмирненість' і *ungerethecheit* 'беззаконня, безправ'я, злочин, неправда' поширені тільки у середньонімецьких діалектах: перше з них – у ріпуарському й рейнськофранкському діалектах (друга половина XIII – перша половина XIV ст.), останнє зафіксовано лише у 3 середньонімецьких рукописах першої половини XIV ст. (гессенсько-тюрінгено-східнонімецькому, східнонімецькому, східнофранкському ареалах).

Деривати на *-(ec)heit* досліджуваного типу хоча й поширені в усіх часових відрізках і діалектних ареалах свн. мови, однак їхня концентрація виявляється в окремих проміжках часу й діалектах неоднаковою. Серед рукописів, датованих серединою XI – першою половиною XII століття, префікс *un-* і суфікс *-(ec)heit* одночасно виявлено у складі іменникових утворень в одній пам'ятці – ВаГВ-1-0-п. Оскільки цей рукопис насичений авторськими неологізмами, що наводяться тільки в цьому тексті, не випадковими здаються 5 дериватів із структурою *un-(ec)heit*, які за межами ВаГВ-1-0-п не зафіксовані (усього в цьому рукописі зустрічаються 7 подібних іменників, тобто 20 % префіксальних утворень аналізованого типу). Кількість СВ суттєво зростає наприкінці свн. періоду. Максимально представлений у корпусі загальнопівденнонімецький і західносередньонімецький ареали. У баварському діалектному ареалі досліджувані деривати наводяться в усіх внутрішніх періодах, крім першої половини XIII століття, алеманський діалектний ареал репрезентують іменники, зафіксовані тільки у другій половині XII століття й наприкінці свн. періоду, середньофранкський і рейнськофранксько-гессенський ареали – лексеми, що представляють другу половину XIII – першу половину XIV ст., а гессенсько-тюрінгено-східнонімецький (східносередньонімецький) і східнофранкський – іменники, виявлені в першій половині XIV століття.

3. Структурні особливості. Лише у складі 4 іменників із 35 префікс *un-* і суфікс *-heit* приєднуються безпосередньо до кореневої морфеми (*ungancheit* 'надмірність, розбещеність', *unkiuscheit*, *unmanheit* 'легкодущість, відсутність мужності' і *unwahrheit* 'брехня'). В інших випадках до кореня доданий ще один префікс, суфікс або компонент складного слова. Так, крім *un-*, у досліджуваних лексемах виявлено зокрема префікс *ge-* (8 лексем). При цьому 7 разів ідеться тільки про *ge-* (напр.: *ungetriuheit* 'невідданість', *ungerethecheit*), і лише в одному випадку додано ще один суфікс – *-sam* (*ungehorsam(ec)heit* 'несмирненість'). Префікс *ver-* входить до структури 3 лексем, *be-* – одного деривата. У цьому випадку кожне утворення містить також суфікси *-en* або *-ec* (останній вважаємо (у складі префіксальних іменників) ускладненням іншого суфікса – *-heit*, напр.: *unbescheidenheit* 'безсоромність', *unverstandenheit* 'нерозсудливість, божевілля', *unverdultcheit* 'нетерпіння').

Ускладнення *-(ic/ec/e)* суфікса *-heit/keit* – найчастіший випадок (18 лексем). При цьому, наприклад, *ungehorsam(ec)heit* експлікується у Lilie-IV-4a-в з *-ic* (напр.: *ungehorsamicheit*² [Lilie-IV-4a-в, 31,22]), тоді як у тому ж ареалі в першій половині XIV століття – без *-ic* (напр.: *vngehoir\$amheyt* [Taul-V-4a-п, 088r,10]). Чотирнадцять разів додається тільки *-(ec)heit* (напр.: *unmiltecheit* 'немилосердя'). В одному випадку *-ec* приєднується до іншого суфікса – *-haft* (*unbërhafticheit* 'безпліддя'). У складі деяких лексем паралельно актуалізується, крім *un-* і *-heit*, ще один суфікс (без додаткового префікса) (напр., *-lich* або *-en*: *untætlicheit* 'безсмертя', *unwizzenheit* 'необізнаність'), у двох випадках ідеться про складну кореневу морфему (напр.: *unvolkomenheit* 'недовершеність'), у одному – про додатковий префікс (напр.: *ungehorsam(ec)heit*). Лише один раз до кореневої морфеми додано *-er* (*unlûtercheit* 'нечистість').

4. Варіативність аломорфів. Кожний з аломорфів приєднується, як правило, до певної основи, не перетинаючись з іншими аломорфами. Однак під час аналізу рукописів виявлено, що в деяких випадках ідеться про поєднання різних аломорфів з однією основою, тобто про їхню варіативність (табл. 1).

Таблиця 1

Кількісна характеристика прикладів уживань префіксальних іменників з *un-* і аломорфним суфіксом

Лексеми	Аломорфи		
	<i>-heit</i>	<i>-(i)keit</i>	<i>-(ic)heit</i>
<i>ungehorsam(ec)heit</i>	1	1	2
<i>unkiuscheit</i>	5	1	
<i>unreinecheit</i>		1	4
<i>unwirdecheit</i>		1	1
<i>unwizzecheit</i>		1	1
Разом	абс.	6	5
	%	31,58	26,32
			42,10

Із табл. 1 видно, що за винятком 2 лексем (*ungehorsam(ec)heit*, *unkiuscheit*) варіативність аломорфів стосується похідних іменників, у складі яких *-heit/keit* обов'язково приєднується до *-(i)c(e)c*. Проте якщо в сучасній німецькій мові похідні прикметники на *-ig* завжди поєднуються з *-keit* [пор.: 3, с. 159], [13, с. 31], для свн. мови це не є правилом. Це підтверджується прикладами: в ОхВР-V-4b-п, де експлікується *ungehorsam(ec)heit*, аломорф *-keit* додається безпосередньо до іншого суфікса – *-sam* (приклад – *vngehor\$amkeide* [ОхВР-V-4b-п, 01r,05]), тоді як у Taul-V-4a-п у цьому ж оточенні актуалізується аломорф *-heit* (приклад – *vngehoir\$amheyt* [Taul-V-4a-п, 088r,10]). У двох СВ *ungehorsam(ec)heit* у Lilie-IV-4a-в (*ungehorsamicheit* [Lilie-IV-4a-в, 31,22]), *ungehorsamicheide* [Lilie-IV-4a-в, 32,18]) до *-sam-ec* приєднується не *-keit*, а *-heit*. Наведені в табл. 1 дані свідчать про те, що *-(i)keit* та *-(ic)heit* корелюють в абсолютній більшості випадків, приєднуючись до однієї мотиваційної основи. Це ще раз доводить, що в досліджуваній період не існує в мові норми як такої, хоча з аналізу рукописів виходить, що обидва аломорфи не експлікуються одночасно у складі спільнокоренових лексем у межах одного рукопису.

5. Чергування голосних і приголосних

5.1. Альтернація приголосних спостерігається, коли у складі іменника міститься *-ig*, що передує аломорфу *-keit*: у більшості випадків (2 лексеми з *-ig*) ідеться про їхню часткову редукцію (напр.: *vnwizzekeide* [ОхВР-V-4b-п, 15v[10v]], *vnge\$ivemcheit* [Baum-V-2-п, 017r,19]). Аналогічні зміни спостерігаються також у ранньонімецькому періоді [8, с. 298]. У якій мірі тут співвідносяться написання й вимова, залишається нез'ясованим, оскільки відсутні відповідні дані [пор. також: 8, с. 298], [9, с. 86]. Написання *-ig+heit* властиве 4 СВ трьох іменників у ВаГВ-I-0-п й одному СВ – у ArnM-II-4-в (напр.: *unfrumigheite* [ВаГВ-I-0-п, 145,06], *unwizigheit* [ArnM-II-4-в, 213,04]). Для деяких дериватів характерним є чергування *c – g*, *e – i* (*-ic – -ig – -ec*) (напр.: *unuerdoldicheit* [RhMl-III-4-в, 2550],

un\$ubrigheit [BaGB-I-0-п, 154,55], *vnwerdecheit* [Iw-III-0-в, 5512]). На стику *sch* кореня й *-heit* (у складі 2 лексем) спостерігаємо редукцію *h* (*vnhof\$chēit* [Iw-III-0-в, 4919] '*unhövescheit*'), *vnchv\$cheit* [DvATr-IV-2-п, 44r,15] '*unkiuscheit*'), у першому випадку також – випадіння *i* перед *sch*. В обох СВ автори або переписувачі рукописів уникають експліцитного позначення умлаута.

5.2. Вивчення рукописів дозволяє припустити, що автори й переписувачі в аналізований період не використовують діакритичний символ умлаута (напр.: *vndotlichkeide* [Elis-V-4b-в, 189r,24] '*untællicheit*'). У прикладах 3 лексем умлаут актуалізується як *e* (напр.: *vn\$elikeit* [Renn-V-6-в, 006ra,13] '*unsælicheit*'), *unvledicheit* [BuMi-V-4a-п, 063v,07] '*unvlæticheit*'). В *ungestüemecheit* (*vnge\$tvlemcheit* [Baum-V-2-п, 017r,19]) умлаут передано не діакритичним символом, а літеросполукою *vle*, в *ungehör\$am(ec)heit* (*vngehoir\$amheyt* [Taul-V-4a-п, 088r,10]) – літеросполукою *oi*. В *vnchv\$cheit* має місце монофтонгізація *u* < *iu* (*unkiuscheit*). Базис трьох іменників – *ungancheit*, *unvolbrähticheit*, *unvollkomenheit* (*vnvollenkvmenheit* [SalH-IV-4b-п, 437,15]) позначені аблаутом.

5.3. У прикладах префіксальних іменників з *un-*, що мають у своїй структурі також суфікс *-heit*, спостерігаються такі види чергування приголосних:

– *h* > *ch* (у гессенсько-тюрінгеноському (східносередньонімецькому) ареалі) (напр.: *vngerechtheit* [Hleb-V-4b-п, 098r,09]);

– *t* > *d* – у гессенському (напр.: *vnmildekeit* [Elis-V-4b-в, 128v,24] '*unmiltecheit*') або в ріпуарському (напр.: *unvledicheit* [BuMi-V-4a-п, 063v,06-08] '*unvlæticheit*' діалектах).

6. Висновки й перспективи дослідження. Префіксальні іменники, до структури яких входять префікс *un-* і суфікс *-(ec)heit*, утворюють найчисельнішу серед іменників з *un-* групу дериватів, засвідчених у свн. рукописах. Оскільки ці іменники називають передусім людські вади, вони є характерними для релігійних текстів і не засвідчені у граматах. Ознаками аналізованого структурного типу можна вважати його поширення впродовж свн. періоду з півдня німецькомовного ареалу на північ (із південнонімецьких діалектів на середньонімецькі), його ускладнення за рахунок приєднання до кореня ще одного префікса, суфікса або компонента складного слова, широку варіативність аломорфів, а також альтернацію голосних і приголосних як у складі афіксів, так і кореневих морфем, які сходять загалом нанівещ у сучасній німецькій мові.

Корпус свн. рукописів постає невичерпним джерелом для дослідження лексико-семантичних груп, словотвірних і структурних типів не лише іменників, а будь-якої частини мови.

Джерела та література

1. Ягупова Л. М. Мовно-географічна варіативність системи середньовісньонімецьких префіксальних іменників / Ягупова Л. М. – Донецьк: ДонДУ, 2007. – 605 с.
2. Ягупова Л. М. Іменниковий словотвір у середньовісньонімецьких діалектах: префіксальна система у динамічному аспекті: дис. ... доктора філол. наук: 10.02.04 / Ягупова Лариса Миколаївна. – Донецьк, 2008. – 513 с.
3. Fleischer W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache / W. Fleischer, I. Barz. – Tübingen: Niemeyer, 1995. – 375 S.
4. Herbers B. Verbale Präfigierung im Mittelhochdeutschen. Eine semantisch-funktionale Korpusanalyse / Birgit Herbers. – Tübingen: Niemeyer, 2002. – I-X, 372 S. – (Studien zur mittelhochdeutschen Grammatik; Bd. 1).
5. Klein Th. Wortbildung / Thomas Klein, Hans-Joachim Solms, Klaus-Peter Wegera. – Tübingen: Niemeyer, 2009. – 684 S. – (Mittelhochdeutsche Grammatik; Teil III).
6. Leipold A. Verbleitung im Mittelhochdeutschen. Eine synchron-funktionale Analyse der Motivationsbeziehungen suffixaler Verbwortbildungen / Aletta Leipold. – Tübingen: Niemeyer, 2006. – XVIII, 352 S. – (Studien zur mittelhochdeutschen Grammatik; Bd. 2).
7. Lexer M. Mittelhochdeutsches Handwörterbuch: In 3 Bd-n. – Nachdruck der Ausgabe Leipzig 1872-1878. – Stuttgart: S. Hierzel, 1992. – Bd. 1. – 2262 S.
8. Müller P. O. Substantiv-Derivation in den Schriften Albrecht Dürers: ein Beitrag zur Methodik historisch-synchroner Wortbildungsanalysen / Peter O. Müller. – Berlin; New York: Walter de Gruyter, 1993. – 531 S. – (Wortbildung des Nürnberger Frühneuhochdeutsch; Bd. 1).
9. Paul H. Deutsche Grammatik: in 5 Bd-n / Hermann Paul. – [3. Aufl.]. – Halle (Saale): Niemeyer. – Bd. 5: Wortbildungslehre. – 1957. – 142 S.
10. Ring U. Substantivderivation in der Urkundensprache des 13. Jahrhunderts: Eine historisch-synchrone Untersuchung anhand der ältesten deutschsprachigen Originalurkunden. – Berlin, New York: de Gruyter, 2008. – 581 S. – (Studia Linguistica Germanica; 96).
11. Wegera K.-P. Vorwort // Mittelhochdeutsche Grammatik als Aufgabe / Klaus-Peter Wegera / [besorgt von K.-P. Wegera]. – Berlin, 1991. – S. 1-2. – (Zeitschrift für deutsche Philologie; 110, Sonderheft).
12. Wegera K.-P. Grundlagenprobleme einer mittelhochdeutschen Grammatik / Klaus-Peter Wegera // Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung: in 2 Teilbd-n. – [2., vollständig neu bearb. u. erw. Aufl.] / [Hrsg. von W. Besch, A. Betten, O. Reichmann u. a.]. – Berlin; New York: de Gruyter, 2000. – Tbd. 2. – S. 1304-1320.
13. Wellmann H. Das Substantiv / Hans Wellmann / Deutsche Wortbildung. Typen und Tendenzen in der Gegenwartssprache. Eine Bestandsaufnahme des Instituts für deutsche Sprache Forschungsstelle Innsbruck. Zweiter Hauptteil. – Düsseldorf: Schwann, 1975. – 500 S. – (Sprache der Gegenwart, 32).

Рукописи та прийняті скорочення

ArnM-II-4-в: Arnsteiner Marienlied. – Рукопис останньої чверті 12 ст.
BaGB-1-0-п: Bamberger Glaube und Beichte, Himmel und Hölle. – Рукопис першої половини XII ст.
Baum-V-2-п: Baumgarten geistlicher Herzen. – Рукопис, написаний невдовзі після 1300 р.
BuMi-V-4a-п: Das Buch der Minne (Die Rede von den 15 Graden). – Рукопис початку XIV ст.
DvATr-IV-2-п: David von Augsburg, Traktate. – Рукопис кінця XIII ст.
Elis-V-4b-в: Leben der heiligen Elisabeth. – Рукопис першої половини XIV ст.
Hleb-V-4b-п: Hermann von Fritzlar: Heiligenleben. – Рукопис 1343-1349 pp.
Iw-III-0-в: Iwein B. – Рукопис близько 1200 р.
Lilie-IV-4a-в: Lilie (вірш). – Рукопис 1270-1280 pp.
OxBR-V-4b-п: Oxforder Benediktinerregel. – Рукопис початку XIV ст.
Parz-III-0-в: Wolfram von Eschenbach. Parzival. – Рукопис першої половини XIII ст.
Renn-V-6-в: Hugo von Trimberg, Renner. – Рукопис 1347 р.
RhMI-III-4-в: Rheinisches Marienlob. – Рукопис другої чверті XIII ст.
Rupr-V-1-п: Ruprecht von Freising, Rechtsbuch. – Рукопис 1328 р.
SalH-IV-4b-п: Salomons Haus (Salomōnis Hūs). – Рукопис 1278 р.
Taul-V-4a-п: Tauler. Predigten. – Рукопис 1346 р.

Електронний варіант свн. рукописів надав для цієї розвідки завідувач кафедри давньої германістики І Германістичного Інституту Рурського університету м. Бохума (Німеччина) професор К.-П. Вегера. На згаданій вище кафедрі відбувалося моє наукове стажування влітку 2001 року за фінансової підтримки Німецької служби академічного обміну.

² У прикладах із рукописів збережено символи, запропоновані укладачами електронного варіанта свн. рукописів.

**СТРУКТУРНОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ АВТОРСКОЙ И ПЕРСОНАЖНОЙ
РЕЧИ В ОРИГИНАЛЕ И ПЕРЕВОДЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА**

Проблемы текстовой связности рассматриваются с позиций компаративистики. Выявляются основные трансформации структурных связей между речью автора и персонажной речью в переводном тексте, анализируются причины переводческих трансформаций.

Ключевые слова: связность текста, когезия, типы изложения, переводческие трансформации.

Проблеми структурних зв'язків у тексті розглядаються з позицій компаративістики. Виявлено основні зміни у структурних зв'язках між авторським та персонажним мовленням, проаналізовано причини.

Ключові слова: зв'язність тексту, типи викладу, перекладацькі трансформації

The article focuses on the investigation of means of combining author's speech and characters' speech in the original and translation. Main transformations in the translation are singled out and their reasons are analyzed.

Key words: linkage, cohesion, types of narration, translation transformations

В современной теории текста продолжают развиваться два основных направления: исследования целостности текста и связности текста. В рамках последнего направления в фокусе внимания находятся средства связи в образованиях, больших, чем предложения. Такие образования получили различные терминологические определения: сложное синтаксическое целое, сверхфразовое единство, прозаическая строфа, предикативно-релятивный комплекс и др. Организация межфразовой связи в составе обозначенных выше семантико-синтаксических единиц получила достаточно широкое освещение в филологической литературе (см. об этом: [2; 3]). Вместе с тем, изучение связности текста было бы неполным, если бы в круг исследования не было бы включено рассмотрение структурных связей между различными речевыми планами в системе художественного текста. Как известно, в текстовом строении выделяются два плана – авторский и персонажный. Их тесная взаимосвязь также является необходимым условием текстовой связности.

В системе художественного произведения план автора и план персонажей сопряжены с выполнением различных функций и, как следствие, характеризуются существенными различиями в области лингвистической организации. В силу вышесказанного речь персонажей традиционно противопоставляется авторской речи [7, с. 108]. По терминологии, введенной в филологический обиход М. М. Бахтиным, их называют авторским и чужим словом. Следует отметить, что в англоязычной литературе оппозиция «авторское – чужое слово» обретает четкую обозначенность лишь в XIX-XX вв, до этого речевые планы не противопоставлялись друг другу, по крайней мере, в сугубо стилистическом плане [10, с. 58].

С развитием литературы происходит постепенное усложнение способов передачи «чужого слова», появляются различные модификации и комбинированные формы (см. об этом: [1, с. 418-457]). Расширяются изобразительные возможности речи персонажей. Она становится средством передачи не только речи произнесенной, но и речи внутренней. Все это усиливает стилистическую дифференциацию речи персонажей и речи автора, превращая художественный текст в «художественно организованное, специальное разноречие» (М. Бахтин). Однако стилистическая противопоставленность речевых зон не только не исключает, а наоборот, предполагает их тесное взаимодействие. При этом авторская речь сохраняет главную роль, поскольку речь персонажей подчиняется ей и фигурирует в качестве цитаты внутри речи автора.

Хотя взаимодействие речи автора и диалога было предметом изучения в ряде работ как отечественных, так и зарубежных лингвистов, оно не подвергалось специальному рассмотрению в сопоставительном плане, что уже само по себе определяет актуальность такого исследования. Цель предпринимаемого исследования виделась во всестороннем изучении структурного взаимодействия данных типов изложения в оригинале и переводе художественного текста, в установлении основных видов несоответствий, а также анализе причин, вызывающих последние.

По нашему мнению, расхождения, с одной стороны, порождаются системными различиями между двумя языками, а с другой, являются коммуникативно обусловленными, ибо переводной текст ориентирован на иного получателя. Иначе говоря, при воспроизведении взаимодействия авторской и персонажной речи в переводном тексте переводчик исходит не только из целеустановки текста, но и необходимо учитывает предполагаемый характер его восприятия иноязычным реципиентом. Смена адресата, имеющая место при переводе, уже сама по себе предполагает наличие определенных трансформаций, призванных облегчить восприятие переводного текста читателем.

Сопоставительный анализ взаимодействия речи автора и речи персонажей осуществлялся на материале романа Ф. С. Фицджеральда «Tender is the Night» и его перевода, выполненного К. Калашниковой. Структурное взаимодействие двух типов изложения исследовалось нами на уровне абзаца и предложения. В первом случае анализу подвергались абзацы, объединяющие в своем составе речь автора и речь персонажей, во втором – предложения, состоящие из фрагментов двух типов изложения.

Включение в рамки одного абзаца предложений, относящихся к разным речевым зонам, объединяет их не только структурно, но и тематически. Общеизвестно, что абзац как структурно значимый блок выступает знаком смыслового единства оформленного абзацем компонента.

В ходе исследования в переводном тексте было выявлено 214 случаев расхождений в абзацном членении прямой речи. Характеризуя трансформации абзацного членения в целом, отметим, что они могут идти по линии объединения абзацев или, наоборот, их дробления. Проведенный сопоставительный анализ убедительно свидетельствует о преимущественной представленности второго типа трансформаций. Число таковых составило 206 случаев, или 96,26% от их общего количества. На основании полученных данных, можно утверждать, что переводной текст демонстрирует тенденцию к разукрупнению абзацев, включающих в свой состав предложения, представляющие речь автора, с одной стороны, и речь персонажей, с другой. Рассмотрим характерный пример:

Mr. McKisco, a scrawny, freckle-and-red man of thirty, didn't find the topic of the «plot» amusing. He had been staring at the sea – now after a swift glance at his wife he turned to Rosemary and demanded aggressively: «Been here long?» [9, p. 7].

Мистеру Мккиско, сухопарому господину лет тридцати, рыжему и веснушках, упоминание о «заговоре» явно не нравилось. Он сидел лицом к морю и смотрел на волны, но тут, метнув быстрый взгляд на жену, повернулся к Розмэри и сердито спросил ее:

– Давно приехали?» [8, p. 159].

Как видим, граница абзацного деления в переводе проходит между двумя типами изложения. В результате подобной трансформации архитектурное членение совпадает в своих границах с контекстно-вариативным, т. е. членением по типам изложения.

При анализе абзацного членения в оригинале и переводе исходим из тезиса, что авторское разделение текста на абзацы имеет определенное прагматическое значение. Как отмечает Е. А. Селиванова, автор подчиняет дискретность текста своему замыслу, интенции [6, с. 207]. Представляется, что изменение формата членения в переводном тексте не только отражает иные правила ситуационно-графического оформления, присущие языку перевода, но обязательно затрагивает в той или иной степени и смысловую сторону. Иллюстрацией сказанному может служить следующий пример: *Mr. Dumphy, a tow-headed effeminate young man, remarked: «Mama Abrams is a plot in herself», and Campion shook his monocle at him, saying: «Now, Royal, don't be too ghastly for words»* [9, p. 7].

Фразы двух коммуникантов интегрированы в массив авторской речи, образуя при этом единый абзацный комплекс, что является показателем тесного структурного взаимодействия двух типов изложения. В силу отсутствия абзацного членения смягчается противопоставленность речевых зон, затушевываются тематические переходы. Объединение в рамках одного абзаца фрагментов авторской и персонажной речи позволяет в данном случае нарисовать цельную по впечатлению картину. Иную ситуацию видим в тексте перевода:

Мистер Дамфри, белобрысый молодой человек женственного склада, вставил: «Мамаше Абрамс любой заговор ничем», на что Кампион погрозил ему моноклем и сказал:

– Но, но, Ройал, не надо злословить [8, с. 158].

Абзацное вычленение фразы второго коммуниканта ведет к усилению ее значимости, ослабляя при этом структурное взаимодействие авторской и персонажной речи. Акцент на данной реплике тем ощутимее, что фраза первого коммуниканта остается в составе исходного абзаца.

Иногда изменение абзацного сегментирования может сопровождаться пропуском отдельных фрагментов авторской речи, как в приводимом ниже примере:

The noble dignity of Abe's face took on certain stubbornness, and he remarked with determination: «Oh, no». He paused gravely. «Oh, no, not yet. We'll have another bottle of champagne» [9, p. 52].

Но Эйб упрямо сдвинул свои царственные брови.

– Нет, нет. – И после внушительной паузы: – Торопиться ни к чему. Мы должны распить еще бутылку шампанского [8, p. 215].

В анализируемом отрывке в результате трансформаций структурное взаимодействие авторской и персонажной речи в тексте перевода значительно ослабляется. Следует подчеркнуть, что само по себе воспроизведение формальных связей не столь уж существенно, если их трансформация не влечет за собой определенные смысловые сдвиги. Но в анализируемом случае речь идет не просто об ослаблении структурного взаимодействия авторской и персонажной речи в переводном тексте. Перераспределение абзацных границ и опущение авторской ремарки, которая в данном примере функционирует не только как структурный элемент, соединяющий две речевые зоны, но и несет информацию о характере речевого высказывания, ведет к смещению акцентов, с одной стороны, и утрате части информации, с другой. Как известно, деление текста на абзацы позволяет графически отобразить логическую и эмоциональную структуру высказывания [4, с. 198], тем самым способствуя наиболее полному и продуктивному извлечению текстовой информации адресатом. Поэтому несохранение абзацного сегментирования или отсутствие адекватной компенсации последнего в переводе зачастую способно исказить заложенную в текст имплицитную информацию и таким образом негативно сказаться на восприятии текста иноязычным читателем.

Как уже отмечалось ранее, второй тип изменения абзацного членения – объединение абзацев, встречается значительно реже. Подобные трансформации ведут к усилению структурного взаимодействия авторской и персонажной речи. Их незначительная представленность свидетельствует о том, что для русского языка нехарактерно объединение в рамках одного абзаца разных типов изложения. Если исходить из того факта, что русскому языку в большей степени присуще выделение речи персонажей в отдельный абзац, то можно предположить, что объединение абзацев, представляющих разные речевые зоны, обязательно должно нести дополнительную смысловую и/или эмоциональную нагрузку. Однако, как показал проведенный анализ, эффект от такой трансформации значительно ниже в сравнении с вычленением фразы в отдельный абзац. В подтверждение можно привести следующий пример: *«No, that's Mrs. Diver. They're not at the hotel». Her eyes, photographic, did not move from the woman's face. After a moment she turned vehemently to Rosemary:*

«Have you been abroad before?» [9, p. 9].

Нет, это миссис Дайвер. Они не в отеле живут. – Ее глаза, точно объектив фотоаппарата, целились в лицо купальщицы. Потом она резко повернулась к Розмэри. – Вы бывали за границей раньше? [8, с. 161].

Объединение абзацев в переводе зачастую не может быть признано правомерным, особенно если в процессе такой трансформации имеет место пропуск отдельных абзацев. Рассмотрим следующий пример:

«Not! I'll talk to you, but I'm washing my hands of you and your place».

«I'm sorry about that».

He shook his finger at Dick. «I was telling this doctor here. We've wasted our time and money» [9, p. 213].

Нет уж! Поговорить, поговорим, да только знайте, что ни с вами, ни с вашим заведением я больше не желаю иметь дела. – Он потряс пальцем перед самым носом Дика. – Я вот этому доктору так и сказал. Жаль только зря потратили время и деньги [8, с. 423].

Как видим, фрагмент, состоящий в оригинале из трех абзацев, в переводном тексте представлен одним. То обстоятельство, что в переводе при объединении абзацев не нашла отражение фраза второго участника коммуникации превращает последнего в пассивного слушателя, который без каких-либо возражений принимает все гневные обвинения в свой адрес. На самом же деле он пытается оправдаться и, выразив свое сожаление, смягчить негодование собеседника.

Рамки статьи не позволяют детально остановиться на сравнительном анализе взаимодействия речи автора и речи персонажей на уровне предложения. Поэтому ограничимся лишь тем, что обозначим основные тенденции. В переводе были выявлены следующие трансформации: 1) членение предложений, интегрирующих в своей структуре авторскую и персонажную речь; 2) объединение предложений, относящихся к разным типам изложения, в одно структурное образование; 3) изменение местоположения авторской ремарки по отношению к словам персонажа.

Примечательно, что во многих работах, посвященных теории и практике перевода, отмечается тенденция к дроблению длинных английских предложений на более мелкие единицы при переводе на русский язык (см., например: [8, с. 81]). Однако для предложений, включающих два типа изложения одновременно, данная трансформация не столь характерна, во всяком случае, новая граница членения редко проходит между словами автора и словами персонажа. Сказанное означает, что структурное взаимодействие двух типов изложения, реализуемое на уровне предложения, в переводе чаще всего сохраняется. И это вполне понятно, ибо в случае такой

взаимосвязи между речью персонажей и речью автора последняя чаще всего представлена ремаркой, которая не может функционировать самостоятельно, а только в комплексе с диалогической репликой.

Как уже отмечалось, в переводе авторская ремарка может менять свое расположение по отношению к реплике персонажа. Основными трансформациями такого типа являются следующие: 1) инициальная позиция авторских слов заменяется финальной; 2) инициальная позиция заменяется медиальной; 3) медиальное расположение авторской ремарки заменяется финальным; 4) вместо финальной позиции авторская ремарка перемещается в инициальную; 5) финальная позиция замещается медиальной. Самый ощутимый эффект от изменений в размещении слов, вводящих речь персонажа, наблюдается при замене инициальной позиции финальной и наоборот. Начало и конец предложения являются т.н. сильными позициями, поэтому перемена местоположения слов автора и слов персонажа влечет за собой смену логических центров высказывания. Подобные смысловые сдвиги не всегда уместны.

Подводя итог, считаем необходимым отметить следующее. Сравнительное исследование взаимодействия авторской и персонажной речи в оригинале и переводе свидетельствует о том, что трансформации структурных связей между данными типами изложения обусловлены как системными расхождениями между двумя языками, так и переориентацией художественного сообщения на иноязычного получателя. Представляя собой две самостоятельные художественные системы, адресованные разным реципиентам, оригинал и перевод неизбежно будут обнаруживать различия в области формальных связей между двумя речевыми зонами. Трансформации влекут за собой усиление или ослабление взаимодействия последних и имеют своей целью воздействовать на характер восприятия, активизируя внимание читателя. Однако переводческая инициатива оправдана лишь в том случае, когда преобразования не приводят к потерям или искажениям информации, заложенной в исходном тексте.

Источники и литература

1. Бахтин М. М. Тетралогия / М. М. Бахтин. – М.: Лабиринт, 1998. – 608 с.
2. Болотнова Н. С. Филологический анализ текста / Н. С. Болотнова. – М.: Флинта: Наука, 2009. – 520 с.
3. Валгина Н. С. Теория текста / Н. С. Валгина. – М.: Логос, 2003. – 280 с.
4. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М.: Наука, 1981. – 139 с.
5. Матузкова Е. П., Шеховцева М. Д., Фролов А. А. Перераспределение границ предложения и СФЕ в переводе / Матузкова и др. // Контрастивное исследование оригинала и перевода художественного текста: [сб. науч. трудов / отв. ред. В. А. Кухаренко]. – Одесса: ОГУ, 1986. – С. 81-87.
6. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Е. А. Селиванова. – К.: Фитосоцицентр, 2002. – 336 с.
7. Солганик Г. Я. Стилистика текста / Г. Я. Солганик. – М.: Флинта: Наука, 2001. – 256 с.
8. Фицджеральд Ф. С. Великий Гэтсби. Ночь нежна: [романы] / Ф. С. Фицджеральд; пер. с англ. Е. Калашниковой. – К.: Выща школа, 1990. – 495 с.
9. Fitzgerald F. S. Tender is the Night: [a novel] / F. S. Fitzgerald. – М.: Raduga, 1983. – 394 p.
10. Galperin I. R. Stylistics / I. R. Galperin. – М.: Vyssaja Skola, 1981. – 334 p.

УДК 81'42:159.922:17.023:330:16

Яроцкая Г. С.

ЦЕННОСТНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ КОНЦЕПТА «ЗАКОН» В РУССКОЙ ПОЛИТЭКОНОМИЧЕСКОЙ КАРТИНЕ МИРА

В статье исследуется культурно-ценностная специфика концепта «закон» как фрагмента русской политэкономической картины мира. С помощью концептуального анализа и когнитивного эксперимента выявлены основные когнитивные признаки лексемы «закон», составляющие ценностное ядро концепта в русской культуре.

Ключевые слова: концепт, политэкономическая картина мира, когнитивные признаки, ценностная составляющая концепта.

У статті досліджується культурно-ціннісна специфіка концепту «закон» як фрагмента російської політекономічної картини світу. За допомогою концептуального аналізу й когнітивного експерименту виявлені основні когнітивні ознаки лексики «закон», які складають ціннісне ядро концепту в російській культурі.

Ключові слова: концепт, політекономічна картина світу, когнітивні ознаки, ціннісна складова концепту.

The article provides the research on the value and cultural peculiarities of the «Law» concept as a part of Russian politico-economic frame of mind (world picture). By means of conceptual analysis and of cognitive experiment the basic cognitive features of the word «Law», that form the value center of the concept in the Russian culture.

Key words: concept, politico-economic world picture, cognitive features, value constituent of the concept.

В настоящее время для большинства лингвистических исследований характерна междисциплинарность – они проводятся на стыке нескольких наук, изучающих различные сферы человеческой жизни. Такое положение дел обусловлено функционированием языка во всех областях человеческой жизнедеятельности. Язык создает картину мира – всю совокупность человеческих знаний, представлений, эмоций, установок, стереотипов об окружающей его действительности. Он также определенным способом влияет на эти знания, представления, установки, определяя, таким образом, специфичность взгляда на мир определенной нации. Картина мира включает в себя информацию обо всех аспектах жизнедеятельности человека, однако с помощью языка мы можем проводить категоризацию и классификацию ее единиц, выделяя отдельные области – концептуальные системы. Концептуальные системы определяют совокупность знаний, представлений, эмоций, связанных с актуальной сферой жизни человека: наукой, бытом, политикой, экономикой, системой морально-этических норм. Их часто представляют как отдельные картины мира, определяющие взгляд на мир с позиций научного, практического, этического сознания и характеризующиеся одновременно содержательной и структурной спецификой. Таким образом, изучение концептуальных систем дает возможность выявить механизмы образования и функционирования той или иной «картины мира», специфику причинно-следственных связей в определенной сфере жизнедеятельности человека.

Сегодня в связи с повышенным вниманием к мировым политическим и экономическим процессам, в особенности к мировому финансовому кризису, особую актуальность приобретают вопросы о причинах и характере наблюдаемых явлений, ответ на которые возможен лишь при полном и всестороннем изучении соответствующих ментальных репрезентаций в сознании человека – политической и экономической концептуальных систем, или картин мира. Выдающийся лингвист Н. Хомский, анализируя современное состояние этих двух важных областей человеческого взаимодействия, отмечает, что в современном обществе настоящая власть сосредоточена не в политической системе, а в экономике: «Власть спрессована там, где решают, какие товары производить, куда пойдут инвестиции, у кого будет работа и кто будет контролировать ресурсы» [2, с. 90]. Тесная взаимосвязь и взаимообусловленность политических и экономических процессов (обозначенная еще в первых трудах выдающихся экономистов, называвших сферу приложения своих интересов политэкономией) позволяет, на наш взгляд,

«объединить» эти концептуальные системы в *политэкономическую картину мира* как полиаспектный феномен, выражающий целостность и взаимодействие этих двух важнейших сфер человеческой жизнедеятельности.

Политэкономическая картина мира является культурнообусловленным образованием и необходимо различается у разных народов. Это обусловлено влиянием системы ценностей и культурных стереотипов на экономическую и политическую деятельность человека. Ведущий российский эксперт по вопросам менеджмента и маркетинговой политики А. И. Пригожин в трактате «Дезорганизация» говорит о прямой связи этоса народа (ценностей, убеждений и норм определенной культуры) и типа и состояния экономики страны, которую этот народ населяет. Культура и этос определяют экономическое сознание нации и отдельного индивида [6, с. 158]. «Экономический анализ не рождается из головы экономиста на пустом месте, существует до-аналитический процесс, несущий отпечаток ценностей» [10, с. 397]. Таким образом, изучение политэкономической картины мира возможно лишь в рамках определенной культуры и должно учитывать культурную специфику данной нации, формирующуюся и отображающуюся в ее языке.

Как концептуальная система, политэкономическая картина мира имеет собственный «фундамент», базис, состоящий из концептов, являющихся ключевыми в данной области, определяющих ее специфику. Учитывая «двойственный» характер изучаемого явления, можно утверждать, что ключевые политэкономические концепты должны играть значительную роль как в сфере экономики, так и в сфере политики и определять взаимосвязь этих двух сфер. Одним из таких концептов, на наш взгляд, является концепт «закон», исследованию которого и посвящена данная работа.

Целью предлагаемого исследования является выявление структурной и содержательной специфики концепта «закон» в русской лингвокультуре как фрагмента современной русской политэкономической картины мира. Задачей данной работы является проведение концептуального анализа, заключающегося в выявлении, прежде всего, ценностного слоя концепта как определяющего его ключевую роль в политэкономической картине мира и выражающего его культурную специфику.

Описывая общее понятийное ядро концепта «закон», И. В. Палашевская отмечает, что идеальные смыслы концепта «закон» определяются словом «закон», декодируются в его определениях, представленных в выведенных (на основе словарных дефиниций и данных антропологии и этнографии) формулах лингвокультурной информации, согласно которым релевантными признаками концепта «закон» в русской лингвокультуре выступают: 1) согласие, 2) писаная норма поведения, санкционированная государственной властью, 3) неписаная, но строго соблюдаемая норма поведения, продолжающая вековые традиции, 4) запрет, 5) обязывание (вменение в обязанность), 6) дозволение, 7) источник права [5, с. 7].

Таким образом, наиболее распространенным конвенциональным значением рассматриваемого концепта в современном русском языке является представление о законе как обязательном для всех правиле, поддерживаемом авторитетом государства либо обычаями и традициями. Выделенное значение и составляет понятийную сторону рассматриваемого концепта.

Ю. С. Степанов, приводя подробный анализ концепта «закон» в труде «Константы: Словарь русской культуры», говорит о вербальной репрезентации этого концепта в трех различных сферах культуры: 1) в сфере права – *закон юридический*; 2) в сфере религии и морали – *закон божеский* (для русской культуры прежде всего – христианский); и 3) *закон науки* [7, с. 592]. Проанализировав данную классификацию с позиций политэкономического взгляда на мир, видим, что первое определение (закон юридический) является в большей мере компонентом политической картины мира, нежели экономической, но и связь с системой политических взглядов также является косвенной, так как подобное определение закона относится к отдельной концептуальной области права. В значении «научный закон» концепт «закон» может быть применим как в сфере политики, так и в сфере экономики, однако подобные воплощения концепта (научные законы политики и законы экономики) в основном носят всеобщий, универсальный характер и не передают русской культурной специфики. Следует отметить, что сказанное не относится к общим утверждениям, носящим в основном публицистический характер и суммирующим опыт экономического и политического взаимодействия людей (так называемые «Законы Мерфи», «Законы Паркинсона», «Законы Лужкова», выступления сатириков А. Райкина, М. Жванецкого и т. д.) – создаваясь в рамках определенной культуры из непосредственного жизненного опыта, эти «законы» необходимо несут на себе отпечаток ценностей современной им культуры и представляют интересный лингвистический материал для исследования политэкономической картины мира.

Закон божеский (нравственный) также представляет интерес для изучения политэкономической концептуальной системы. Этические и религиозные правила и нормы призваны регулировать все сферы жизнедеятельности людей и таким образом пересекаются с политэкономическим поведением человека. «Представление о законе как норме поведения позволяет провести параллель с иными формами социокультурного регулирования (табу – ритуал – миф – обычай – религиозные нормы – этические и утилитарные нормы) с различным уровнем жесткости императивных и запретительных установок, а также свободных пространств социальной жизни, где человеку предостается право совершать действия и выражать суждения по собственному усмотрению» [5, с. 14]. Известный социолог М. Вебер, утверждая приоритет системы ценностей над политэкономической формацией, говорит об обусловленности капиталистического способа хозяйствования т.н. протестантской трудовой этикой [1, с. 180]. Известно, что Библия, Коран, Веды и другие религиозные книги-учения наряду с предписаниями нравственного характера содержат поучения и высказывания, которые мы сегодня назвали бы правилами экономического и политического поведения (притчи и рассказы, описывающие и дающие оценку поведению святых христианского, исламского, буддистского миров, а также простых людей: работников, торговцев, покупателей, дарителей, царей, полководцев и т. д.). И. В. Палашевская отмечает, что в языке генетическая связь закона с различными формами социокультурного регулирования доказывается на основе компонентного анализа лексем, в своих значениях сохранивших компоненты, отсылающие к кодифицированным обычаям, обрядово-ритуальным формам культуры (например, *custom, duty, court* – в английском языке; *суд, судьба* – в русском). В таких лексемах прослеживается сходство наивно-языковой концептуализации «закона» представителями англоязычной и русскоязычной культур [5, с. 9].

Перечисленные три сферы употребления концепта «закон», по мнению Ю. С. Степанова, объединяет ядро концепта в русской культуре, выраженное фразой «Закон есть предел» [7, с. 583]. «Оно отчетливо проступает как в этимологии, так и в словоупотреблениях наших дней, ср. новейшее *беспредел* «полное беззаконие; произвол; развал всякого общественного порядка и власти; непристойность». Приводится лексикографический анализ лексемы «закон» в словаре В. Даля: «Закон – предел, постановленный свободе воли или действий; неминуемое начало, основание; правило, постановление высшей власти» [7, с. 591].

Во всех трех сферах проявляется одна и та же особенность русской культуры – всюду «закон» мыслится прежде всего именно как «предел», за которым лежит какая-то иная сфера жизни или духа; «закон», следовательно, – не высшая «категория», которой подчинено все лежащее в данной сфере, а лишь некая граница внутри сферы более широкой. Взгляд «с той стороны» этого предела, стремление «взглянуть и оттуда», неподчинение пределу (не обязательно «преступное») – вот, пожалуй, основная черта этого русского культурного концепта [7, с. 592].

Подобную мысль высказывает и И. В. Палашевская, утверждая, что концептуализация «закона» в русской паремииологии имеет отрицательные коннотации, что связано с восприятием закона как ограничителя, предела свободы [5, с. 5]. Как противопоставление закону, для русской культуры характерен принцип справедливости, который, по мнению А. Д. Шмелева и И. Б. Левонтиной, является приоритетным в русской языковой картине мира и является одним из ее ключевых понятий: «Русское сознание четко разграничивает нарушение принципа справедливости и нарушение закона. Американцам непонятен мягкий юмор: «Компьютерные диски – лицензионные и обычные» [9, с. 71].

В связи с вышесказанным интересно рассмотреть толкование представителями русской лингвокультуры прецедентного высказывания *Закон есть закон*, которое с точки зрения семантической правильности можно отнести к аномальным. Однако, как показал проведенный нами опрос, интерпретация данного высказывания не вызвала трудностей у информантов. Смысл данного текста был понят носителями русского языка на основе коммуникативных постулатов. Поскольку прямой смысл является тавтологичным, тем самым оно нарушает постулат количества, то есть, является неинформативным. Это заставляет адресата речи полагать, что подлинное информационное содержание этого высказывания не составляется из элементов понятийного значения, а непосредственно зависит от ситуативно обусловленных ассоциаций.

Интерпретация подобных выражений является конвенционально обусловленной и принадлежит к одной из когнитивных особенностей человеческого мышления [4, с. 312].

Так, наши информанты интерпретировали значение данного высказывания как:

Закон не совершенен, но его нужно соблюдать

Нельзя нарушать правила, которые существуют только потому, что они тебе не нравятся.

Как видим, в приведенных толкованиях просматривается негативная оценка информантами нарушения закона (прежде всего, правовой нормы). Однако анализ имплицативных структур показывает, что в фокусе сознания информантов при интерпретации высказывания прежде всего возникла ментальная репрезентация «преступление (нарушение) закона» – *закон не совершенен и нельзя нарушать правила*. Таким образом, в сознании информантов при толковании вышеприведенной фразы присутствовал когнитивный признак *закон есть предел*.

«Ограниченность» закона в русской культуре проявляется и на уровне политэкономической картины мира – в научных статьях, публицистике, выступлениях фигур политической и экономической арены сквозной темой проходит фраза «В России законы не работают» (ср. высказывание директора французской фирмы «Делать в России бизнес – все равно, что идти через джунгли на высоких каблуках» [цит. по 8, с. 114] и мэра г. Москвы Ю. Лужкова «то, что «у них» [в западных странах] – лишь исключения на фоне общей рациональной обустроенности жизни, для нас привычная повседневность») [3, с. 8]. А. И. Пригожин, размышляя об экономических процессах в современной России, говорит об отсутствии в русскоязычном обществе идеологемы «законность», которая определяет, по мнению исследователя, успешность развития капитализма в западных странах. Наличие этой идеологемы возможно лишь при усвоении базовых «экономических» ценностей: отношения к качеству труда и его продуктам и взаимной ответственности в деловых отношениях [6, с. 161]. Практически полное отсутствие этих ценностей в русской культуре отмечают многие исследователи-экономисты, социологи, культурологи. Например, О. А. Раковская в труде «Национальная ментальность в стратегии формирования трудовой мотивации» пишет об отсутствии чувства ответственности у современных российских предпринимателей за свою деятельность как перед государством, так и перед обществом, вызванные нестабильностью экономических процессов, ведущей к распространению психологии так называемого «разового» бизнеса [7, с. 588]. Таким образом, концепт «закон» имеет собственную специфику как в русской лингвокультуре в целом, так и в таком ее аспекте, как политэкономическая картина мира, в частности, важную роль играет когнитивный признак «отсутствие ответственности за свою деятельность», обусловленный пониманием закона как ограничения.

Для реконструкции смысловой структуры и выявления ценностного компонента в значении исследуемого концепта мы провели ассоциативный эксперимент как один из эффективных и распространенных методов психолингвистического и когнитивного анализов. Ассоциативный эксперимент также служит ценным материалом для изучения психологических эквивалентов того, что в лингвистике называется семантическим полем, и вскрывает объективно существующие в психике носителя языка семантические (смысловые) связи слов.

Так, по результатам ассоциативного эксперимента, в значение слова *закон* в сознании молодых носителей русского языка (не связанных по роду деятельности с юриспруденцией) входят такие признаки как:

конституция – 19% информантов

право – 12

порядок – 12

тюрьма – 10

суд – 9

кодекс – 8

власть – 7

преступник – 5

юрист – 4

коррупция – 4

вор – 4

правопорядок – 4

наказание – 4

нарушение – 4

обязанность – 3

процесс – 3

запрет – 2

юрисдикция – 2

статья – 2

В единичных случаях были представлены следующие признаки: *правильность, Верховна Рада, указ, нормативный акт, Парламент, судья, свобода, зависимость, мораль, страна, ответственность*.

Как видим, большинство ассоциатов на стимул «закон» относятся к правовой картине мира. Однако необходимо отметить, что такие реакции, как *порядок, кодекс, власть, коррупция, вор, Верховна Рада, Парламент, свобода, страна, обязанность, ответственность* являются часто употребляемыми лексемами в политическом и экономическом дискурсе, что позволяет отнести их к проявлениям политэкономического сознания, а также констатировать пересечение правовой и политэкономической картин мира в языковом сознании информантов.

На основании полученных ассоциатов мы сформулировали общие когнитивные признаки, которые позволяют приписать то или иное значение концепту *закон*.

Итак, закон –

- является правовым актом
- требует исполнения
- определяет права и обязанности человека
- его исполнение контролируется органами власти
- фиксируется в соответствующих документах
- имеет моральный аспект
- налагает запреты
- ограничивает свободу
- регулирует порядок
- может быть нарушен
- нарушение закона влечёт ответственность
- его нарушитель попадает в тюрьму
- не всегда соблюдается
- может быть формальным
- является источником коррупции
- имеет в большей степени негативные коннотации в русской языковой картине мира

В полученном в результате эксперимента вербально-ассоциативном поле концепта «закон» в сознании современного носителя русского языка мира четко просматриваются ценностные компоненты концепта, выделенные Ю. С. Степановым, – «закон» как правовой концепт, концепт этический и научный концепт. Наличие в структуре лексемы «закон» когнитивных признаков *коррупция, власть, ответственность* и др. позволяет говорить о значительной роли этого концепта в русской политэкономической картине мира, где он также характеризуется ценностной компонентой «предела», «ограничения». Область, «превышающую полномочия» закона, определяет принцип *справедливости* (ключевой для русской лингвокультуры [9]), являющийся также основным принципом экономической формации социализма, построение которой охватывало достаточно большой период в истории русского народа.

Концепт «Закон» имеет свои частные проявления в научной и обыденной политэкономической картине мира, обычно концептуализируемые как законы экономики и «законы жизни» (повседневного политэкономического взаимодействия людей) соответственно. Правила политэкономического поведения людей, составляющие содержание концепта «закон», зафиксированы также в религиозных текстах, фольклоре нации, ее паремиологическом фонде, языковом творчестве ее отдельных представителей. Детальное изучение этих сфер языкового существования представителей русской лингвокультуры способствует более глубокому пониманию устройства русской политэкономической картины мира, что дает возможность не только обнаружить причины и возможные последствия современных политических и экономических процессов в русскоязычном обществе, но также корректировать и прогнозировать конкретную политэкономическую деятельность русскоязычных народов с целью достижения материального и духовного процветания нации.

Источники и литература

1. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма // Избранные произведения [пер. с нем. Ю. Н. Давыдов] / Макс Вебер. – М.: Прогресс, 1990. – С. 44-271.
2. Интервью с Наумом Хомским // Журнал «Эскайр». – окт., 2007. – С. 84-92.
3. Лужков Ю. Российские законы Паркинсона / Ю. М. Лужков. – [Электронный ресурс].
4. Кобозева И. М. Лингвистическая семантика: Учебник. – М.: Эдиториал УРСС, 2000. – 352 с.
5. Палашевская И. В. Концепт «закон» в английской и русской лингвокультурах. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук / И. В. Палашевская. – Волгоград: Колледж, 2006. – 21 с.
6. Пригожин А. И. Дезорганизация: Причины, виды, преодоление / А. И. Пригожин. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2007. – 402 с. – (Серия «Синергичная организация»).
7. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры: Изд. 3-е, испр. и доп. / Ю. С. Степанов. – М.: Академический проект, 2004. – 992 с.
8. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация: (Учеб. пособие) – М.: Слово/Slovo, 2000. – 624 с.
9. Шмелев А. Д. Ключевые идеи русской языковой картины мира / А. Шмелев, И. Левонтина, А. Зализняк // Отечественные записки. – № 3. – 2002. – С. 65-78.
10. Хайлбронер Р. Л. Философы от мира сего / Роберт Л. Хайлбронер; пер. с англ. И. Файбисовича. – М.: Издательство КолЛибри, 2008. – 432 с.

УДК 81'37

Яскевич Ю. В.

ДОСЛІДЖЕННЯ СЕМАНТИКИ ЯДЕРНОЇ ЛЕКСЕМИ КОНЦЕПТУ СТРАХ

В статье автор предпринимает попытку сопоставительного анализа семантики имени концепта СТРАХ в английском украинском и французском языке при помощи дефиниционного и компонентного анализ ключевых лексем. Полученные данные анализируются и сопоставляются; в итоге осуществляется когнитивная интерпретация результатов исследования.

Ключевые слова: концепт, эмоциональный концепт, имя концепта, сема, семантический признак.

У статті автором здійснюється спроба зіставного аналізу семантики ядерної лексики концепту СТРАХ в англійській українській та французькій мовах на основі дефініційного та компонентного аналізів ключових лексем. Отримані дані аналізуються та зіставляються, таким чином у підсумку здійснюється когнітивна інтерпретація результатів дослідження.

Ключові слова: концепт, емоційний концепт, ім'я концепту, сема, семантична ознака.

In the article the author analyzes the semantics of the name of the concept FEAR regarding the language material of English, Ukrainian, and French languages based on the definition and component analysis. Received data is analyzed and compared as a result the cognitive interpretation of the results of investigation is carried out.

Key words: concept, emotional concept, abstract name of concept, seme, semantic feature.

Дослідження категорії емоційного концепту активізувалися у межах когнітивної парадигми, що зумовила використання концептуальних методик аналізу. Інтерес дослідників, на нашу думку, пояснюється, з одного боку, біологічною та соціальною важливістю емоцій, з іншого – недостатнім рівнем дослідженості емоційно-почуттєвої сфери людини в лінгвістичному аспекті.

Семантика імені концепту, зазвичай, розглядається як результат категоризації мовцями відповідних емоційних виявів свідомості та фіксація категоризації відповідної ділянки досвіду у вигляді емоційного концепту [3, с. 57]. Таким чином, аналіз семантики ядерної лексики концепту наближає дослідників до виявлення

закономірностей структури свідомості, що є одним з ключових завдань усієї когнітивної науки та когнітивної лінгвістики зокрема.

Слід зазначити, що, як правило, семантика імені концепту постає частиною семантики всього концепту. З огляду на те, що структура концепту це сукупність узагальнених ознак, які необхідні та достатні для ідентифікації предмета чи явища як фрагмента картини світу [1, с. 15], концептуальний аналіз семантики ядерної лексики постає необхідним для викриття ядерних (понятійних/змістовних) ознак структури емоційного концепту та його місця в наївній картині світу мовця. Наголошуємо також на плідності аналізу, що здійснюється на матеріалі декількох різноструктурних мов, адже, на нашу думку, саме у зіставному аспекті можливе виявлення особливостей концептуалізації емоцій у наївних картинах світу різних етносів. Це зумовлено тим, що семантика емоційного концепту, а відповідно й ядерної лексики, етноспецифічна та відсилає до наївних уявлень носіїв мови.

Різними аспектами дослідження семантики слів-номінантів емоцій присвячені численні роботи Ю. Д. Апресяна, О. О. Борисова, А. Вежицької, Н. О. Красавського та інших. Так, у роботі О. О. Борисова дані аналізу лексики застосовуються для виділення семантичних ознак ядра концепту, а у роботі Н. О. Красавського – для відтворення семантико-когнітивної структури концепту. Окрім застосування методів компонентного та дефініційного аналізів, обов'язковим елементом методики проаналізованих робіт стала когнітивна інтерпретація результатів, успішне використання якої, на нашу думку, є не менш, а то й більш важливим чинником для детального концептуального дослідження семантики емоційного концепту.

Ця розвідка є частиною комплексного концептуального дослідження, метою якого є виявлення спільних (інваріантних) та специфічних ядерних семантичних ознак концепту СТРАХ у трьох різноструктурних мовах на основі дефініційного та компонентного аналізів значення лексем-імен концептів та проведення когнітивної інтерпретації результатів у межах концептуального аналізу.

Аналіз мовних одиниць, що маніфестують емоцію страх в англійській, українській та французькій мовах, за даними словників, дає змогу виділити лексичні одиниці *fear*, *страх* та *peur* відповідно, як такі, у яких вербалізація негативної емоції страху виражена найбільш узагальнено і співпадає з семантикою страху в науковій картині світу. Ці лексеми є домінантами та ідентифікаторами полів відповідних мов, оскільки тлумачення, зафіксовані у них, тією чи іншою мірою представлені в дефініціях усіх представників полів та їх лексико-семантичних варіантів [див. також 3, 5, 7]. Інакше кажучи, це ключові слова концепту. Ці одиниці найбільш повно імплікують концепт СТРАХ у відповідних мовах; вони стилістично нейтральні і найбільш загальні щодо тлумачення.

Виходячи з того, що у правильній та логічній дефініції предикат складається з родової ознаки та видових характеристик [6, с. 62; 7, с. 180], у дефініції виділяємо відповідно родові та видові семи, що використовуються для витлумачення поняття. Однак, маємо констатувати, що багато номінантів емоцій дефінуються у родово-релятивний спосіб, а це передбачає використання також і релятивних сем (сем, що перебувають у відношеннях синонімії до визначуваного слова). На основі релятивних сем можливе збагачення синонімічного ряду номінантів емоцій.

Аналіз словникових дефініцій лексики *fear* дає змогу виділити такі семантичні ознаки: **родову сему (архісему)** «емоція/почуття» (emotion/feeling), що сигналізує про належність слова *fear* до емоційної денотативної сфери, та сему «думка» (thought), що, на наш погляд, вказує на безпосередній зв'язок емоційного та ментального й пов'язане зі здатністю людини відчувати страх при думці про жахаюче.

Видові семи слугують для конкретизації значення лексеми. Ключовими тут є семи, що характеризують емоцію: «болючість» (painful), «інстинктивність» (instinctive), «неприємність» (unpleasant), «змішаність» (mixed), зокрема й семи аксіологічної характеристики емоції «неприємність» (unpleasant), «болючість» (painful). У ролі каузатора емоції постають семи «небезпека» (danger), «біль» (pain), «щось погане» (something bad), «зло» (evil), «шкода» (harm), «стан неспокою» (state of alarm). Семи «наявність небезпеки» (presence of danger), «загроза небезпеки» (threat of danger), «близькість» (nearness of danger), «очікування небезпеки» (expectation of danger), «можливість небезпеки» (possibility danger) відносно каузатора емоції вказують на реальність або уявність причини емоції. Каузатор страху окреслюється низкою сем «неминучість» (impending danger), «уявність» (seeming), «безпосередність» (immediate danger). Серед **релятивних сем** називаємо семи-номінанти емоцій (distress – страждання, біда; apprehension – побоювання, страх, тяжкі передчуття; alarm – паніка, страх; danger – небезпека; anxiety – тривога, неспокій; awe – благоговіння; reverence – шанування, благоговіння; (anxious) concern – турбота, хвилювання; dread – жах). Деякі автори вказують на те, що семантика лексики *страх*, зумовлює відсутність семи «мужність» (courage).

Слово *страх* як в українській, так і в російській мовах полісемічне. Вважаємо за потрібне здійснити аналіз його емоційного значення, що, як і в англійській мові, є домінантним. Аналіз словникових дефініцій українського слова *страх* показав, що у семантиці лексики наявні дещо інші змістові ознаки.

По-перше, зазначимо, що в усіх використаних нами тлумачних словниках, слово *страх* визначається через широковживане слово *стан*, яке виконує як компонент значення функцію **родової семи** (архісеми). Наявність цілого ряду **видових сем** дає змогу розпредметити цей фрагмент чуттєвої сфери людини. Маємо почати з **релятивних сем**-номінантів емоції «хвилювання», «тривога», «неспокій», «боязнь», «душевний неспокій», супроводжуваних інтенсивними семами «сильний», «дуже сильний». Суттєвою прикметою постають семи каузатора емоції «загроза небезпеки», «невідомість», «щось неприємне», «щось небажане».

Дефініційний аналіз французького слова *peur* засвідчив наявність у семантиці лексики **родової семи** «почуття/емоція» (sentiment/émotion), що визначає категоризацію феномену страху як одиниці емоційно-почуттєвої сфери людини та цілої низки видових сем. До них відносяться **релятивні** семи-номінанти емоції «неспокій» (l'inquiétude), «тривога» (l'alarme), підсилені інтенсивними семами «сильний» (forte), «більш менш сильний» (plus ou moins forte). У ролі каузативних сем виступають семи «небезпека» (danger), «загроза» (menace) Причину виникнення емоції характеризують семи «присутність небезпеки» (présence du danger), «думка про небезпеку» (pensée du danger), що вказують на реальність або уявність загрози.

Зіставлення семного набору відповідників лексем *fear*, *страх* та *peur* в англійській, українській та французькій мовах, дало змогу виявити наявність багатьох спільних та відмінних сем, що формують когнітивні структури аналізованих явищ.

В усіх мовах у значенні кожної лексики виявлена родова сема «емоція/почуття» або широковживане «стан», що визначає феномен страху як одиницю емоційно-почуттєвої сфери людини. Наявність великої кількості видових сем у семантиці усіх трьох лексем свідчить про задовільне розпредмечення цієї ділянки емоційної сфери людини; найбільша кількість видових сем, однак зафіксована у словниках англійської мови. Спільними видовими ознаками для емоції *страх* в усіх трьох мовах стали: «реакція на небезпеку», «стан тривоги, неспокою». Суттєвою ознакою є постання емоції страху як «реакції на реальну або уявну загрозу/небезпеку», сему, прямо чи опосередковано зафіксовану в усіх мовах. Вищезазначені ознаки інваріантні (спільні) та забезпечують успішну міжкультурну комунікацію [1, с. 185]. Окрім того, до смислового ядра концепту СТРАХ входять семантичні ознаки, що корелюють з ознаками страху як психологічного та філософського феномена.

Для представників англійської, української та французької культур важливим у переживанні страху постає ознака «очікування конкретної небезпеки». У випадку, коли причина страху розмита, в українській та англійській мовах йдеться про страхи/fears [1, с. 185]. У французькій мові такого семантичного явища не зафіксовано, замість нього виділяють загальне поняття страх (la peur) та страх у конкретній ситуації (un peur).

У результаті зіставлення конкретизуючих ознак, що формують змістовні мінімуми понять *fear/cmpax/peur*, було виявлено такі відмінності у семантичній структурі емоційного концепту страх у носіїв зіставлених мов. В англійській мові емоція страху визначається використанням сем «інстинктивність» (instinctive), «змішаність» (mixed) та «сем негативної аксіологічної характеристики» «неприємність» (unpleasant), «болючість» (painful), тоді як в українській та французькій мовах цього не виявлено. Релятивні семи в українській та французькій мовах виділяються семами «сильний», «більш менш сильний», «дуже сильний».

Домінантною ознакою лексеми *fear* у носіїв англійської мови є каузативна сема «біль» (pain) та «очікування/загроза болю» (threat of pain), якої не було виявлено, ані в українській ані у французькій мовах. Лише для англійської мови притаманні такі семи-каузатори емоції, як «щось погане» (something bad), «зло» (evil), «фізична шкода» (harm), «стан неспокою» (state of alarm), тільки для української мови характерна каузативна сема «невідомість» та «щось небажане»; остання вказує на зв'язок з філософською картиною світу (іраціональний страх у З. Фройда). Для французької мови характерною є сема-каузатор «загроза» (menace), у її неускладненому вигляді не виявлена в інших мовах. Лише для української мови характерна релятивна сема-номінант аналізованої емоції «душевний неспокій», що засвідчує безпосередній зв'язок між сферою емоцій та органом конденсації емоцій/почуттів душею (за Ю. Д. Апресяном) у наївній картині світу.

Впадає в око кількість релятивних сем у семантиці англійської лексеми (9) на тлі української (5) і французької (2). Оскільки релятивні семи вказують на відношення синонімії, можна передбачити більшу щільність номінативного поля страх в англійській мові.

Виявлені у процесі аналізу спільні та відмінні семи й семантичні ознаки, що формують семантичну структуру відповідних ядерних лексем, визначають семантику концепту СТРАХ у трьох мовах. Ці ознаки можуть бути зведені у розгорнуту модель синонімічного засобу тлумачення номінативних емоцій. Запропоноване дослідження започатковує концептуальний аналіз семантики концепту СТРАХ в англійській українській та французькій мовах. Наступним етапом дослідження має стати збагачення даних за рахунок дериваційного аналізу та зіставний аналіз семантики інших лексем-номінантів концепту СТРАХ.

Джерела та література

1. Антология концептов / под ред. В. И. Карасика и И. А. Стернина. – М.: Гнозис, 2007. – 512 с.
2. Апресян Ю. Д. Интегральное описание языка и системная лексикография / Апресян Ю. Д. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1995. – 767 с. – (Избранные труды; т. 2).
3. Борисов О. О. Мовні засоби репрезентації ЕК СТРАХ в англійській мові (на матеріалі прози): дис. ...кандидата філол. наук: 10.02.04 / Борисов Олександр Олександрович. – Донецьк, 2006. – 252 с.
4. Вежицкая А. Язык. Культура. Познание / Вежицкая А. – М.: Русские словари, 1996. – 416 с.
5. Зайкина С. В. Эмоциональный концепт «страх» в английской и русской лингвокультурах: сопоставительный аспект: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языко-знание» / С. В. Зайкина. – Волгоград, 2004. – 24 [1] с.
6. Карасик В. И. Значение слова: определение и толкование / В. И. Карасик // Коммуникативные аспекты значения: сб. науч. тр. – Волгоград: Перемена, 1990. – С. 58-67.
7. Красавский Н. А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах / Красавский Н. А. – Волгоград: Перемена, 2001. – 495 с.
8. Словник української мови [ред. І. К. Білодід та ін.]. – К.: Наукова думка, 1978. – 918 с. (Словник української мови; т. 9).
9. Тлумачний словник української мови [ред. А. Івченко]. – Харків: ФОЛІО, 2002. – 541 с.
10. Короткий тлумачний словник української мови [ред. Д. Г. Гринчишина]. – К.: Вид. центр «Просвіта», 2004. – 608 с.
11. Тлумачний словник української мови [ред. В. С. Калашника]. – Х.: Прапор, 2002. – 922 с.

УДК 811.161.2'371

Яцкевич О. О.

МЕТАФОРИЧНЕ ПРЕДСТАВЛЕННЯ КОНЦЕПТУ «ВОЛЯ» В УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ (БАЗОВИЙ СМИСЛ «СИЛА, ВЛАДА»)

В основу аналізу концепта положена ідея розпізнавання абстрактної сутності по аналогії з матеріальним світом, її метафоризація (Н. Арутюнова, А. Потебня, В. Успенський, Л. Чернейко), а також її розвиток у теорії концептуальної метафори (М. Джонсон, Дж. Лакофф) і дескрипторної теорії метафори (А. Баранов). Виявлені метафорическі моделі (М-моделі) як способи концептуалізації абстрактної сутності етносвідомістю. В «матеріалізації» абстрактної ідеї використовуються різні культурні коди, одиниці яких більш близькі етносвідомості з безпосереднього повсякденного досвіду.

Ключові слова: концепт «Воля», мовна картина світу, культурний код, метафорическа модель (М-модель)

В основу аналізу концепту покладено ідею розпізнавання абстрактної сутності за аналогією з матеріальним світом, її метафоризація (Н. Арутюнова, О. Потебня, В. Успенський, Л. Чернейко), а також її розвиток у теорії концептуальної метафори (М. Джонсон, Дж. Лакофф) та дескрипторної теорії метафори (А. Баранов). Виявлено метафоричні моделі (М-моделі) як способи концептуалізації абстрактної сутності етносвідомістю. До «матеріалізації» абстрактної ідеї залучаються різноманітні культурні коди, одиниці яких найбільш близькі етносвідомості з безпосереднього буденного досвіду.

Ключові слова: концепт «Воля», мовна картина світу, культурний код, метафорична модель (М-модель)

The conceptual analysis is based on the idea that an abstract entity is cognized similarly to the material world, i.e. through metaphorization (N. Arutyunova, A. Potebnya, V. Uspensky, L. Cherneyko). The idea received further development in the Conceptual Metaphor Theory (M. Johnson, G. Lakoff) and the Descriptor Theory of Metaphor (A. Baranov). The analysis has revealed metaphoric models (M-models) by means of which the ethnic mentality conceptualizes the abstract entity. The abstract idea is «materialized» via different cultural codes the units of which are more familiar to language speakers and are widely used in everyday life.

Key words: concept «Will–Power–Freedom», linguistic world image, cultural code, metaphoric model (M-model)

Звернення до метафори при вивченні фрагмента мовної картини світу (МКС) етносу є не випадковим, оскільки «в метафорі закладено потужне пізнавальне знаряддя й відбито здатність людини й етносу до взаємодії зі світом дійсності» [7, с. 98]. Однією з важливих рис метафори є її здатність робити абстрактні (невидимі) сутності можливими для сприйняття й таким чином зрозумілими, «зіставляти незіставляване й вимірювати невимірюване» [1, с. 9]. Тому вивчення абстрактних концептів передбачає «метафоричну профілізацію» як важливий спосіб експлікації концептуальних смислів (Н. Арутюнова, А. Баранов, С. Воркачов, М. Джонсон, Дж. Лакофф, О. Левченко, М. Піменова, А. Приходько, О. Селіванова, Л. Чернейко та ін.). Одноставність думок, щоправда, не виключає розмаїття поглядів на роль метафори й способи її вивчення.

Завданням цієї статті є аналіз металінгвістики сучасних концепцій метафори та опис метафоричного представлення абстрактного концепту «Воля». Семантичний аналіз імені концепту засвідчив існування в його структурі константних смислів «бажання», «сила», «свобода» та «функція психіки». У статті проаналізуємо метафоричне представлення смислу «сила».

Ідеї О. Потебні, які свого часу не поширилися за межі вітчизняного мовознавства, отримали друге життя в когнітивній теорії метафори та, попри термінологічні відмінності, співзвучні з нею. Когнітивна теорія розглядає метафору як механізм пізнання: «базою метафори є глибинний мисленнєвий процес – міркування за аналогією» (Р. Гаскелл, цит. за: [11, с. 220]). З погляду когнітивної теорії, «операція, що відбувається під час породження та розуміння метафори, полягає у взаємодії двох різних поняттєвих сфер (ментальних просторів, фреймів), завдяки чому ідея, що метафоризується, наділяється новими уявленнями та асоціативними зв'язками, збагачується» [4, с. 138]. На відміну від цього, процес метонімії (у тому числі й синекдохи) не передбачає зміни концептуальних просторів, а відбувається «у межах однієї поняттєвої структури за Дж. Лакоффом чи одного фрейму за І. Кобозевою та А. Барановим, В. Добровольським» [6, с. 56].

Метафорі як когнітивному процесу відводиться роль детермінатора повсякденного життя людини, її мислення й поведінки [10, с. 387-415]. Виходячи з того, що «більша частина звичайної поняттєвої системи людини структурована за допомогою метафор», Дж. Лакофф і М. Джонсон виділяють базові поняття, які структурують усі інші. Їх базовий статус пояснюється безпосередньо віднесеністю до емпіричного досвіду та їх значущістю для повсякденної фізичної активності людини. Для позначення внутрішньої структури цих понять уведено термін «схеми образів» (image schema), де образи тлумачаться так, як їх розуміє Ч. Філлмор: «репрезентації специфічного, «втіленого» (embodied) знання» [12, с. 44].

Важливою відмінністю дескрипторної теорії метафори (ДТМ) А. Баранова є орієнтованість М-моделей не лише на тілесний, а й на соціальний досвід індивіда. У цьому зокрема полягає відмінність поняття «М-модель» від «образ-схеми» в теорії концептуальної метафори Дж. Лакоффа та ін. М-модель є по суті відображенням концептуальної метафори на мовному рівні, орієнтована на мовне знання. Перевагою ДТМ є упорядкованість усіх М-моделей в ієрархічну структуру, внутрішня й зовнішня таксономія, свідчення зв'язків між окремими семіосферами.

У концепції А. Баранова акцентується концептотворча роль метафори: «процеси метафори розглядаються як специфічні операції над знаннями, що ведуть до зміни їх онтологічного статусу (невідоме стає відомим, а відоме цілком новим тощо)» [11, с. 224]. Дескрипторна теорія є по суті аплікацією теорії концептуальної метафори Дж. Лакоффа, М. Джонсона на мовний рівень.

Отже, метафора є спосіб осмислення одного поняття (сфера-ціль, сфера-мішень) в термінах іншого, простішого (сфера-джерело). У ДТМ до сфери-джерела застосовують термін «сигніфікативний дескриптор», а сфери-цілі – «денотативний дескриптор». Перше означає сукупність слів і словосполучень з різних семантичних полів базового рівня, які описують сферу-джерело, а друге – той складний смисл, який відноситься до сфери-цілі й семантику якого треба зробити більш прозорою. Сигніфікативні дескриптори об'єднані за тематичним принципом у «метафоричні моделі» (М-моделі), всередині яких існує смислова ієрархія й певні семантичні відношення: «виконувати функцію», «сприяти», «каузувати», «бути частиною», «бути видом», «бути прикладом». М-моделі також уступають у семантичні відношення між собою, але «кожний елемент моделі з'єднаний з іншими елементами сильнішими зв'язками, ніж з елементами інших поняттєвих сфер» [3, с. XV].

Під «основою уподібнення» розуміємо ту концептуальну ознаку, яка стала основою для метафоричного переносу, тобто те спільне, що є у сфері-джерелі та сфері-цілі. На позначення цього поняття Г. Склярєвська вживає термін «символ метафори» [9, с. 51] (пор. у О. Потебні – «символ переносу»).

Універсальність базових понять не виключає, а навпаки, спричиняє культурну специфічність метафор. У різних культурах пізнання абстрактного через конкретне відбувається по-різному, залежно від нашого практичного досвіду, реалій, які нас оточують, тих стереотипів, оцінок, символів, що традиційно за ними закріплені. Ідею культурної зумовленості пізнання втілює поняття «культурний код», під яким розуміється «мережа членування, оцінок інтеріоризованого світу та внутрішнього досвіду людини, зумовлена культурою певного етносу й репрезентована в семіотичних системах природної мови, мистецтва, обрядів, звичаїв, вірувань, а також у нормах моралі, поведінці членів етнічної спільноти» [8, с. 220]. Типологія кодів культури й досі залишається відкритим питанням. Серед загальноприйнятих виділяють: соматичний (тілесний), просторовий, часовий, предметний, біоморфний (тваринний, рослинний та міфологічний), духовний. Також існують указівки на антропний, космологічний, акціональний, релігійний, сенсорний, аксіологічний та деякі інші коди [8, с. 220]. Те, що О. Селіванова іменує кодом, отримує й інші назви: у термінології О. Левченко це поняття іменується «метафорична модель» [6]. Дослідниця виділяє зооморфну, антропоморфну та деякі інші метафоричні моделі. Як видається, термінологічна різниця полягає не в змісті поняття, а в ракурсі дослідження. Семасіологічному аспекту, тобто виділенню ідеографічних (тематичних) зон відповідає поняття «М-модель», а при ономасіологічному підході, коли аналіз спрямований на пошук мотиваційної ознаки вторинного номінування або особливостей вторинної категоризації абстрактної сутності, більш відповідним є поняття культурного коду. Оскільки когнітивне дослідження абстрактного концепту передбачає поєднання обох векторів, то вживаємо ці два поняття відповідно для змісту концепту та його вербалізації. Термін «М-модель» розуміємо так само, як і А. Баранов, Ю. Караулов: певна тематична група сфери-джерела (сукупність сигніфікативних дескрипторів однієї тематичної групи).

Матеріалом дослідження були контексти метафоричної (атрибутивної й предикативної) сполучуваності слова *воля* («сила»), взяті переважно з текстів художньої літератури XVIII-XXI ст. та фольклору. Аналіз засвідчив, що смислу «сила» не властива сигніфікативна різноманітність, на відміну від смислу «свобода». Воля-сила описується в термінах рослинного, антропометричного, артефактного та просторового (і фоново – сенсорного) кодів¹.

Рослинний код репрезентує М-модель [РОСЛИНА]. Образ ламання рослини асоціюється тут зі знищенням сили, тобто основою переносу стає генералізована ознака «сила», ядрена для цього КС. Смисли, що описуються за допомогою такого переносу – «міць, сила духу», поєднують КС «Сила» і вторинний КС «Функція психіки»: *Фашисти з особливою люттю намагалися зламати волю наших людей, виправити з їх свідомості все найдорожче, що дала Радянська влада (з журналу).*

Опис волі-сили в антропометричному коді відбувається на основі метафори ПЕРСОНІФІКАЦІЇ та шляхом метонімічного перенесення «людина – сила її впливу». Розрізнення метафори ПЕРСОНІФІКАЦІЇ й метонімії в антропометричному коді викликає певні труднощі. Метонімія передбачає просте перенесення «ціле – частина» без змін у семантиці, наприклад, традиційно має вплив той, хто стоїть вище в ієрархії, отже, владна людина матиме владну волю: *От руку підніс він, Тиша нараз залягла, заспокоївся гомін довкола, Всі олімпійці примовкли, скорившись волі владичній, Знову Юпітер уста відкриває для владної мови (М. Зеров. Переклад з Овідія); ...Царствений хлопчик Асканій, турбота моя найдорожча, Батьківській волі покірний, іде до сидонського міста... (М. Зеров. Переклад з Вергілія).* Інший метонімічний перенос – «кількісна перевага суб'єктів – сила їх волі, їхня

влада»: *Насправді ж в основі соціалістичної демократії лежать найбільш суворий порядок та організованість, підкорення меншості волі більшості (з журналу).* Для метафори ПЕРСОНІФІКАЦІЇ характерною є семантична модифікація, тобто представлення волі у М-моделі [ВЛАДНИЙ СУБ'ЄКТ] у той час як сема статусної вищості не входить до складу семантики сигніфікативного дескриптора. Отже, генералізована М-модель [ВЛАДНИЙ СУБ'ЄКТ] об'єднує осіб за ознакою «статусна вищість», яка передбачає ієрархічні суб'єкт-адресатні відношення і відповідну поведінку адресата. Конкретизація цих відношень відбувається в різних моделях: «батьки – діти», «завойовник – полонений», «роботодавець – найманець», наприклад: *Всі могутні сили природи будуть послухні людській волі, рухові людської руки (О. Гончар); Мовби інженер увімкнув десь струм, і складний величезний агрегат війни, скоряючись його волі, почав працювати – рівно й ритмічно (О. Гончар); А от і сагайдак. Летючої, озвінкої | Дарма стрілецької ти в нім шукаєш зброї – | Моїх досвідчених і прудокрилих стріл: | Я їх не розгубив. На службу нашій волі | Я чесно їх віддав (М. Зеров. Переклад з Ереїда).* У такий спосіб здебільшого метафоризуються відношення між суб'єктом-людиною і адресатом-природою, машиною або знаряддям, що розглядаються як допоміжні засоби у досягненні мети людської діяльності. Людина уявляється володарем у світі природи і речей, здатною впливати й підкоряти зовнішній світ своїй волі. Проте центральне положення людини у всесвіті є набутком пізніших етапів розвитку МКС. Давніша МКС є більшою мірою теоцентричною, де роль суб'єкта волі займали метафізичні істоти (Бог, доля) та персоніфіковані явища природи (стихія, хвилі): *– Піклуються, бач, непрохані добродії, що виноградники сохнуть! Коли сохнуть, хай сохнуть – божжа воля, з богом не сваритися... (М. Коцюбинський); Веремія не здалася на волю хвиль (М. Тарновський).*

Артефактний та реімормфний коди залучають М-моделі [ОБ'ЄКТ ВОЛОДІННЯ], [БУДІВЛЯ, МУР], [ЗНАРЯДДЯ, ІНСТРУМЕНТ], які метафоризують смисли «влада людини над людиною, вплив», «діяльність владного суб'єкта», «міць, сила духу». Воля як [ОБ'ЄКТ ВОЛОДІННЯ] прочитується в сполученні лексеми *воля* з дієсловами посесивної семантики: *мати волю*. У ФО *мати волю над кимось* реімормфна метафора поєднується з орієнтаційною (положення у просторі): *Він [Чіпка] тоді [як вип'є] сердився на всіх і на все. Теця йому не входить; мати боїться; одна ця Галя має над ним волю: він її все ще кохає й поважає (Панас Мирний).* Орієнтаційна метафора ВЕРХ – НИЗ є універсальним засобом протиставлення «сила – слабкість». Положення владного / сильнішого суб'єкта зверху зафіксовано внутрішньою формою таких ФО: *мати верх над кимось, птах високого польоту, брати гору* та ін., натомість слабший знаходиться внизу / під чимось, зокрема, в таких ФО: *птах низького польоту, під каблучком, під п'ятою, підвернути під корито* тощо. М-модель БУДІВЛЯ, МУР має в основі переносу ознаку «міцність, непохитність», що переноситься на морально-вольову сферу: *Труднощі перших місяців війни не похитнули волю і стійкість нашого народу (з журналу).* Ознака «знаряддя» закладена вже в семантико-синтаксичній функції орудного відмінка, тому образ знаряддя, інструмента прочитується в семантиці лексеми *воля* у таких виразах: *волею долі / випадку / неба, Божою волею*, а дієслово стану *викувано* «оживляє» стерту метафору, яка вже не відчувається носіями мови, отже, воно виступає «метафоричним наслідком», конкретизуючи ЗНАРЯДДЯ до таксона МОЛОТ²: *У нашій країні волею Комуністичної партії викувано нерозривний союз соціалістичних націй... (з журналу).* В іншому контексті М-модель ЗНАРЯДДЯ конкретизується до таксона ЯРМО, вона є фігурою, а тлом виступає М-модель ЗАПРЯЖЕНА ТВАРИНА, ВІЛ, бо саме віл ходить у ярмі. Така побутова реальність близька світосприйманню українця. Ярмо є символом неволі у фразеологічній картині світу і центром метафоричної експансії, а саме, ФО *ярмо на шию, лізти в ярмо, у ярмі ходити, нести своє ярмо, накидати ярмо* і т. ін. фіксують різні аспекти ситуації поневолення. Отже, вважаємо, що образне представлення смислу «влада людини над людиною» як знаряддя поневолення (ярма) містить безпосередньо негативну оцінку етносом такої ситуації: *Коли в спокої, сам собі належачи, | Проводиш ти життя своє, | Де те безумство, що тебе примусило б | Кайдани взять невільницькі, | В чужій ходити волі і понижено | Тремтїти перед власником? (М. Зеров. Переклад зі Г. Сковороди).* Відображене у цьому контексті життєве кредо Г. Сковороди є специфічним виявом ідеї волелюбності, ключовою для української ментальності.

Просторовий код описує волю-владу як [ЗАМКНЕНИЙ ПРОСТІР], в основі такої М-моделі лежить базова метафора КОНТЕЙНЕР. Важливим є такий параметр контейнера, як його розмір, що актуалізує концепт МЕЖІ. Воля (влада, сила) видається недостатнім за розміром контейнером, таким, що пригнічує, тисне адресата або експерієнцера, тому що виходять з-під нього, тобто *пригинаючись* (рух униз і назовні): *Син уже заробляв сам собі на хліб, парубкувати почав, але з-під батьківської волі не вишов, навіть закурити при батьковій боявся (М. Зарудний).* Ця метафора найчастіше експлікує смисл «вплив владного суб'єкта». М-модель [КОНТЕЙНЕР] поміщає адресата такої волі всередину контейнера, до сфери впливу суб'єкта, тим самим обмежуючи особистий простір адресата. Воля суб'єкта є неволю чи обмеженням свободи адресата, а вихід за межі цього простору – отриманням свободи, інакше кажучи, воля-сила одного є обмеженням волі-свободи іншого: *Отче, чим заслужив я?.. – Ти покірний раб і з волі пана не виходив зроду (Леся Українка).* Отже, закритість простору влади характерна для сприйняття адресата. Суб'єкт влади сприймає владу скоріше як відкритий простір, що розкриває нові можливості, розв'язує руки, окриляє, а тому для нього влада тождяна сприйняттю свободи (у цьому ототожненні полягає двоаспектність концепту «Воля»: смисли «влада» і «свобода» об'єднані єдиним відчуттям простору та єдиною ідеєю можливості).

Таким чином, пізнання абстрактної сутності етносвідомістю відбувається переважно за аналогією з матеріальним світом, шляхом метафоризації. «Матеріалізація» абстрактної ідеї є культурно зумовленою, оскільки джерелом метафор є не тільки безпосередній тілесний досвід, а й соціокультурний, етноспецифічний. Тому перспективним вважаємо зіставлення М-моделей в різних мовах задля виявлення етноспецифіки концепту.

Джерела та література

1. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс / Н. Д. Арутюнова // Теория метафоры: [сборник / общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной]. – М.: Прогресс, 1990. – С. 5-32.
2. Баранов А. Н. Метафорические модели как дискурсивные практики / А. Н. Баранов // Известия РАН СЛЯ, 2004. – Т. 63. – № 1. – С. 33-43.
3. Баранов А. Н. Как устроен словарь. Воскрешение метафоры / А. Н. Баранов, Ю. Н. Караулов // Словарь русских политических метафор. – М.: Редакция АСМ, «Помовский и партнеры», 1994. – ххі, 351 с. – С. vi-xxi.
4. Кобозева И. М. Семантические проблемы анализа политической метафоры / И. М. Кобозева // Вестник МГУ. – 2001. – № 6. – С. 132-149.
5. Лакофф Дж. Когнитивное моделирование / Дж. Лакофф // Язык и интеллект: [сборник; пер. с англ. и нем.; сост. и вступ. ст. В. В. Петрова]. – М.: Прогресс, 1996. – С. 143-184.
6. Левченко О. П. Фразеологічна символіка: Лінгвокультурологічний аспект / О. П. Левченко. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2005. – 352 с.
7. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: [підручник] / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
9. Складарська Г. Н. Метафора в системі мови / Г. Н. Складарська. – СПб.: Філологічний факультет СПбГУ, 2004. – 166 с.
10. Теория метафоры: [сборник: / общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной]. – М.: Прогресс, 1990. – 512 с.
11. Штерн І. Б. Метафора когнітивна // Вибрані топки та лексикон сучасної лінгвістики: енцикл. словник для фахівців з теоретич. гуманіт. дисциплін та гуманіт. інф-ки / Ірен Борисівна Штерн. – К.: АртЕк, 1998. – С. 219-227.

12. Croft, William, and D. Alan Cruse. 2005. *Cognitive Linguistics* / Third printing. Cambridge: Cambridge University Press. – 356 p.
13. Толковый словарь современного английского языка для продвинутого этапа [ред. А. Хорнби]. – Специальное издание для СССР. – Oxford university press, 1974. – 554 с. – Т 1.
14. New Webster's dictionary and thesaurus of the English language [editorial director B. S. Cayne]. – Danbury: Lexicon Publications, inc., 1993. – 1144 p.
15. Longman dictionary of contemporary English [director Della Summers]. – Essex: Pearson education limited, 2003. – 1949 p.
16. Cambridge international dictionary of English [editorial-in-chief Paul Procter]. – Cambridge: Cambridge university press, 2002. – 1773 p.
17. Concise Oxford English Dictionary [edited by Angus Stevenson]. – 11th Edition Revised. – Oxford: Oxford University Press, 2006. – 1728 p.
18. Le Robert and CLE International Dictionnaire du Française [director Josette Rey-Debove]. – Paris: Dics le Robert, 1999. – 1179 p.
19. Larousse Lexis: Dictionnaire de la langue française. – Montreal: Larousse, VUEF, 2002. – 2110 p.
20. Le Petit Larousse Illustré [director Phillipe Merlet]. – Montreal: Larousse, VUEF, 2003. – 1818 p.

Примітка

¹ Сенсорний код виступає тлом для просторового (див. визначення фонових і фігурних М-моделей у дескрипторній теорії метафори А. Баранова [2, с. 36]).

² Під «*метафоричними наслідками*» (metaphorical consequences) А. Баранов, Ю. Караулов розуміють «вислови тієї ж М-моделі ..., але такі, що вводять інші, раніше не згадувані потенційні компоненти (таксони)», чим досягається ефект відновлення метафоричного сприйняття [3, с. xvii].

УДК 811.112.2'42

Ящик Н. Р.

ДОСЛІДЖЕННЯ СИМВОЛІВ НІМЕЦЬКИМИ ЛІНГВІСТАМИ

В статье рассмотрены особенности изучения этносимволиев немецкими лингвистами. Этот вопрос проходит разные этапы своего развития: зарождения в XVII веке, снижение его актуальность в послевоенное время и рост интереса к изучению этносимволиев в современном немецком языкознании.

Ключевые слова: этносимвол, немецкое языкознание, словарь символов, лингвокультурология, национальные символы.

У статті розглянуто особливості вивчення етносимволів німецькими лінгвістами. Це питання проходить різні етапи свого розвитку: зародження в XVII столітті, зниження його актуальності в післявоєнний час, зростання інтересу до вивчення етносимволів в сучасному німецькому мовознавстві.

Ключові слова: етносимвол, німецьке мовознавство, словник символів, лінгвокультурологія, національні символи.

The article describes the features of studying the ethnic symbols by German linguists. This issue has different stages of development: initiation in the XVII century reduced relevance in the post-war period and renewed growth of interest in the study of the ethnic symbols in modern German linguistics.

Key words: ethnic symbols, German linguistics, dictionary of symbols, linguo-culturology, national symbols.

Символ є носієм етнокультурної інформації, транслятором історичної пам'яті, тому вивчення національних особливостей, менталітету, типу мислення народу неможливе без встановлення характерних властивостей, значень та ролі етносимволів в певному мовному середовищі. Однак в сучасних лінгвістичних дослідженнях зосереджено недостатньо уваги вивченню як особливостей мовних символів, так і етносимволів різних країн, зокрема Німеччини.

Актуальність роботи зумовлена, насамперед, двома факторами: 1) дослідження національного світосприйняття та його відображення в мові перебуває у руслі сучасних лінгвістичних досліджень, 2) значущістю функціонування німецьких етносимволів як вагомих аспектів формування мовної картини світу німецького народу. **Наукова новизна** полягає в тому, що в роботі вперше проводиться розгляд особливостей вивчення етносимволів німецькими лінгвістами. **Завдання статті** полягає у: – встановленні стану вивчення етносимволів в німецькому мовознавстві; – вивченні основних аспектів та методів їх дослідження; – визначенні кількості словників символів Німеччини та встановленні особливостей їх укладання, наявності організацій, які проводять конференції та видають наукові журнали, присвячені дослідженню національної символіки.

Об'єктом дослідження є етносимволи Німеччини, **предметом** – напрямки та методи їх вивчення німецькими лінгвістами.

Під час наукового стажування у Рурському університеті на кафедрі історії мови (Altgermanistik) під керівництвом професора Клауса-Петера Вегери (м. Бохум, Німеччина) нами було встановлено, що вивчення символів в німецькій науці починається ще з XVII століття. Першим мовознавцем, який ґрунтовно займався дослідженням слів-символів та намагався створити теоретичну базу для нової галузі науки, символології, був Афанасій Кірхер (Athanasius Kircher 1602-1680 р.) Сутність символів, згідно з визначенням А. Кірхера, полягає в тому, щоб виступати посередниками між нашим духовним пізнанням та предметами дійсності. Однак їх значення не лежить на поверхні, а приховане в семантичних шарах слова. Тому до символів А. Кірхер відносив цілий спектр понять, які в своїй основі мали щось таємниче та невизначене: знак, відображення, міф, фавулу, прислів'я, казки, загадки та їх види.

Намагання А. Кірхера створити в Німеччині передумови для вивчення символів підтримав Готтлоб Гейне (Gottlob Heyne 1729-1812 р.), німецький професор та бібліотекар, який займався вивченням Античності, класичної філософії, мовознавства та міфології. Він вважав, що саме вивчення символів дасть науці можливість зрозуміти світосприйняття людей, які жили в різні епохи. Велику увагу при цьому він приділяв Античності, як основному етапові зародження символічних уявлень.

Подальші вивчення символів пов'язані з періодом Романтизму та науковою діяльністю Г. Кройцера (Georg F. Creuzer 1771-1858 р.). Він займався вивченням міфології і прирівнював символ до міфу. Символ для нього є вираженням безкінечності в чуттєвому образі, слово, в якому прихована мудрість всесвіту.

Послідовниками Г. Кройцера були Г. В. Ф. Гегель (Georg Wilhelm Friedrich Hegel 1770-1831 р.), Ф. Шеллінг (Friedrich W. J. von Schelling (1775-1854 р.) та Й. Бахофен (Johann J. Bachofen 1815-1887 р.). Відомими німецькими дослідниками символів є також З. Фрейд та Г. Юнг, які намагались встановити особливості символів не виходячи з аналізу різних культурних явищ, в яких символи брали безпосередню участь, а досліджуючи психіку людини, функції символів в різних психологічних процесах і як наслідок їхній вплив на діяльність індивідумів в певному культурному середовищі.

Для визначення стану вивчення символів у XX-XXI століттях та сучасному німецькому мовознавстві було проаналізовано праці різних напрямків.

Однією з робіт, яка присвячена вивченню лінгвокультурного аспекту символів, є книжка «Символи в мові та культурі» («Symbole in Sprache und Kultur»), написана російським Д. Добровольського та німецьким Е. Піірайнен (E. Piirainen) мовознавцями. Науковці вважають, що символи не є виключно лінгвістичними категоріями, а належать

до екстралінгвістичних феноменів, які потрібно вивчати з когнітивної та культурологічної точки зору. В мові символи виступають як самостійними одиницями, є членами речення і мають ті ж семантичні, синтаксичні особливості як і інші мовні знаки, так і відіграють важливу роль в утворенні фразеологізмів, можуть бути складовою частиною композита або утворювати нові слова за допомогою афіксації. Прикладом участі символів у процесі словоскладання є німецька назва рослини *Hundeblume* (кульбаба). Складову частину цього слова (*Hunde*) не можна пояснити виходячи з наших знань про фізіологічні особливості собаки чи на основі асоціацій, пов'язаних із зовнішнім виглядом цієї тварини. Нам потрібні знання про символічну семантику цього слова. Серед ієрархії розвинутих істот собака відносилась з давніх-давен до нижчого рівня, тому вона отримала символічне значення «низькосортний», «малоцінний» і у випадку з «*Hundeblume*» мова йде про нижчий клас рослин, до яких належить ця квітка. Підтвердженням символічного значення «Hund» як чогось «низькосортного» можна знайти і в культурних традиціях інших народів та біблійних текстах, а також в наступних німецьких композитах: *Hundearbeit*, *Hundewetter*, *hundsgemein*. [1]

Структуру та властивості слів символів як особливих явищ в мові газетних публікаціях досліджує німецький мовознавець Юрген Лінк (Jürgen Link). Він намагається встановити, як слова нашого повсякденного життя можуть набувати символічної семантики внаслідок їх використання у засобах масової інформації. При цьому науковець вивчає взаємодію та вплив на читача як мовних, так і зображувальних символів. Всі символи в журналістиці він поділяє на власне мовні та візуально мовні – ті слова, символічне значення яких посилюється зображенням фото, карикатур, реклами тощо. В залежності від соціального поширення символів автор визначає: колективні символи (зрозумілі широкому колу людей і усьому суспільству, сюди він відносить і національні символи); відкриті символи (слова, символічна семантика яких відома великим соціальним групам); герметичні символи (характерні для певної групи людей, їх ще називають символами-кодами і це явище пов'язане з проблемою «ідеолектів»). Ю. Лінк намагається визначити найуживаніші символи газетних публікацій, проаналізувати їхню структуру, шляхи набуття символічної семантики, функції, які вони виконують в мові журналістики. Ця праця, на нашу думку, відкриває нові перспективи для подальших досліджень в даній галузі. [2]

Аспект символічного значення слів досліджує Д. Скель (Dirk Jäckel). Свою працю «Правитель як лев» («Der Herrscher als Löwe») він присвячує вивченню символічного значення слова «лев» («Löwe») як частини імені царів та королів. Прикладом цього є саксонський та баварський герцог Гайнріх XII «Лев» (Heinrich XII. der Löwe 1129-1195 р.), який не тільки випускав монети з зображенням лева, а й називав себе левом: Heinrichs des Brunnens von Braunschweig, bin Löwe). Схоже можна зустріти і з іменем Гайнріха Швагера (Heinrich Schwager) та англійського короля Річарда I Левинє серце (Richard I Löwenherz 1157-1199 р.). Походження такого символічного значення слова «лев» та його вживання з іменами правителів науковець намагається встановити, досліджуючи теологічні, філософські, етнокультурні, історичні та інші джерела. Автор приходить до висновку, що «лев» символізує монархічну та авторитарну форми правління. Водночас, в середньовіччя лев був символом справедливого правителя, який бореться за мир та добробут свої підданих. Із розвитком феодалізму (з 12-го до 14-е ст.) «лев» втрачає свою символічну семантику на позначення правителя, і останнім герцогом, який був названий левом був Гайнріх II, герцог Мекленбурга (1284-1329). Після нього вже немає згадки про слово «лев» як частини титулу правителя. (327 ст.) [3]

Об'єктом вивчення німецьких науковців є релігійні (Paul Tillich, Augustinus Wucherer-Huldenfeld, Wilhelm Heinen, Joachim Scharfenberg, Jürgen Heumann, Ludwig Burgdörfer, Christian Rietschel, Hans-Jürgen Hutter) та політичні символи (Karlheinz Weissmann, Herfried Munkler, Harry Pross, Carl Deichmann, Gisela Schwieters). Існують праці, присвячені дослідженню державної символіки, однак вони спрямовані скоріше на визначення основних історичних та політичних подій в розвитку Німеччини. Про це йдеться в книзі П. Райхеля (Peter Reichel) «Чорний-червоний-золотий» («Schwarz – Rot – Gold») [4], Г. Хаттенгауера (Hans Hattenhauer) «Німецькі національні символи: історія та значення» («Deutsche Nationalsymbole: Geschichte und Bedeutung») [5] та Е. Куна (Ekkehard Kuhn) «Єдність, справедливість та свобода: національні символи німців» («Einigkeit und Recht und Freiheit: die nationalen Symbole der Deutschen»). Зокрема, дослідження Е. Куна починається символами Священної римської імперії: Kaiser Franz II, Joseph Haydn, der Sieg über Napoleon, Quadriga vom Brandenburger Tor (кайзер Франц II, Йозеф Гайдн, перемога над Наполеоном, квадрига Бранденбурзьких воріт), Німеччина в 1825-1866 роках: Wartburg, Schwarz-Rot-Gold, T. Hoffmann, Paulskirche, «deutscher Michel» (Вартбург, національного триколір чорний-червоний-золотий, Т. Гофман, Церква святого Павла, «німецький Міхель»), в 1871-1918 роках: Otto von Bismarck (Отто фон Бісмарк), Ваймарська республіка: F. Ebert, Schwarz-Weiß-Rot (Ф. Еберт, чорний-білий-червоний), період націонал-соціалізму: Hitler, Hakenkreuz (Гітлер, свастика, війна), розподіл Німеччини: Konrad Adenauer, Ost- und Westdeutschland, Brandenburger Tor (Конрад Аденауер, Західна та Східна Німеччина, Берлінська стіна), німецька революція: Demonstrationen, Himmel über Berlin, Tag der Einheit (демонстрації, небо над Берліном, День об'єднання). [6]

Вивчаючи літературу, пов'язану з проблемою слів-символів, ми встановили, що ряд німецьких учених займалися укладанням словників символів: І. Шварц-Вінкльхофер (Inge Schwarz-Winkelhofer), У. Бекер (Udo Becker), В. Бауер (Wolfgang Bauer), В. Гоффзюммер (Willi Hoffsümmer), К. Ветцель (Christoph Wetzel). Однак усі ці словники присвячені вивченню універсальних символів, характерних для різних культур та історичних часів. В них наводяться такі типи символів як символи тварин та рослин, кольорів, предметні, астрономічні, символи чисел та знаків.

Слід відмітити словники символів двох німецьких науковців – Г. Бідерманна (Hans Biedermann) «Knaurs Lexikon der Symbole» та М. Люркера (Manfred Lurker) «Wörterbuch der Symbolik». Г. Бідерманн, хоч і зосереджує увагу на універсальних символах, але він, на відміну від інших німецьких укладачів словників, аналізує значення деяких германських символів: Sturm (буря), Nehe (відьма) Haar, (волосся) – символ вільної людини, оскільки обстригали тільки рабів і засуджених до страти, Haube (чепчик) – символ заміжжя: одружені німецькі жінки мали носити чепчики, тому в німецькій мові існує багато фразеологізмів з цим словом, які власне і означають заміжжя *die Tochter unter die Haube bringen* – видати дочку заміж, *unter die Haube kommen* – вийти заміж, Hut (капелюх) – в деяких швабських землях наречений мав цілий день носити високий капелюх, як символ чоловічої влади над жінкою, *Eiche* (дуб) – у німців дуб є символом сили і непереможності: *von einem Streiche fällt keine Eiche* – одним ударом дуба не звалиш; дубові листки в воєнний час були нагородою, почесним орденським атрибутом, *Kran* (журавель), як символ пильності і мовчання. [7]

М. Люркер (Manfred Lurker) зробив значний вклад у вивчення символів. Він написав праці, які присвячені даній тематиці: «Lexikon der Götter und Symbole der alten Ägypter», «Die Botschaft der Symbole», «Symbol Mythos und Legende in der Kunst», «Tiersymbolik im Glauben und Weltbild der Völker», «Beiträge zu Symbol, Symbolbegriff und Symbolforschung». М. Люркер вважав, що завдяки символічній свідомості та здатності поєднувати чуттєвий та образний світ, людина вміє говорити, а мова є символічною системою. Символічні та міфологічні уявлення людей відображаються в визначенні граматичного роду: місяць та сонце, як чоловіче та жіноче начало. Відомим є також звуковий символізм, наприклад символічні значення голосних: «А» є символом батьківства, панування та влади, «U»

– материнства, походження та ночі, «О» – чогось високого та глибокого, «Е» – чистоти та піднесеності, «І» – роду та життя. [8, с. 537-538]

Особливо характерним є використання слів-символів в прислів'ях, приказках, фразеологізмах. Вираз «Schwein haben», що означає поталанити, пощастити, утворився від значення «Schwein» як символу щастя. Таку символічну семантику цього слова пов'язують з двома давніми германськими звичаями: грою в карти, коли карта з зображенням свині позначала туза або з святом стрільців, коли переможець отримував як приз свиню. Ще одним прикладом є вираз «auf keinen grünen Zweig kommen» – не мати успіху в житті. Зелена гілка запхана на ділянці землі символізувала її купівлю, а хто не мав землі відповідно був бідним. [8, с. 539-540]

В своїх працях автор аналізує символи різних народів, історичних періодів, релігій, символи кольорів, чисел, політичні, міфологічні, національні, державні та інші види символів. Однак, важливим для нас є його дослідження в галузі німецьких символів: *Birke (береза)* – символ весни та пробудження природи; зв'язку землі з світом богів; *Hammer (молот)* – сили та могутності, захисту від всього злого, зброя Бога Донара, тому зображення молота носили германці як амулет; *Fastnacht (карнавал)* – весни, родючості, про це говорить навіть етимологія даного слова: ahd. *fasal*, angelsächsisch *faesl* означало потомство; *календула, барвінок, гвоздика (Königskerze, Immergrün, Nelke)* є символами смерті та смутку, тому ними прикрашають пам'ятники померлим; *Maibaum («травневе дерево»)* – щастя, добробуту, захисту домівки від блискавок, грому, а посівів – від гризунів. [8]

М. Люркер був також активним членом «Спілки наукового вивчення символів» (Gesellschaft für wissenschaftliche Symbolforschung). Щорічні доповіді членів цієї організації друкуються в журналі «Symbolon».

Висновки. Як показало наше дослідження, вивчення символів в німецькому мовознавстві проходить три етапи: від XVII до XX століття, від 50 до 90 років XX століття, від 90 років до сучасного німецького мовознавства. На першому етапі відбувається зародження передумов для вивчення символів, їх особливості вивчаються з різних точок зору: філософської, психологічної, теологічної, естетичної, мовознавчої, антропологічної. Це пов'язане з епохою Відродження. В цей період науковці зосереджують увагу на вивченні історії, культури та традицій різних народів. Починаючи від 50 до 90 років XX століття інтерес до вивчення етносимволів в німецькому мовознавстві значно знижується. Це можна пояснити складною політичною ситуацією: після Другої світової війни питання нації та національної символіки не обговорювалось, оскільки це викликало негативні спогади, пов'язані з історією Німеччини, часами націонал-соціалізму. У сучасній німецькій науці проблема етносимволів стає актуальною темою дослідження. Про це свідчить поява праць, присвячених вивченню як давніх германських, так і сучасних німецьких символів, укладання словників-символів та проведення конференцій з даної тематики. Це пов'язано з процесом політичної та культурної ренаціоналізації, зростанням національної свідомості німців та визнанням як позитивних, так і негативних сторінок своєї історії.

Вагомим кроком у подальших наукових дослідженнях даного питання буде проведення асоціативного експерименту серед німецьких респондентів з метою визначення корпусу слів, яким самі німці приписують символічні значення.

Джерела та література

1. Dobrovolskij D. Symbole in Sprache und Kultur: Studien zur Phraseologie aus kultursemiotischer Perspektive / D. Dobrovolskij, E. Piirainen – Bochum: Brockmeyer Verlag, 1997. – 480 s.
2. Link J. Die Struktur des Symbols in der Sprache der Journalismus / Jürgen Link. – München: Wilhelm Fink Verlag, 1978. – 288 s.
3. Jäckel D. Der Herrscher als Löwe. / Dirk Jäckel. – Köln: Böhlau Verlag, 2006. – 376 s.
4. Reichel P. Schwarz – Rot – Gold: kleine Geschichte deutscher Nationalsymbole nach 1945 / Peter Reichel. – München: Beck Verlag, 2005. – 224 s.
5. Hattenhauer H. Deutsche Nationalsymbole: Geschichte und Bedeutung / Hans Hattenhauer. – München: Olzog Verlag, 2006. – 330 s.
6. Kuhn E. Einigkeit und Recht und Freiheit: die nationalen Symbole der Deutschen / Ekkehard Kuhn. – Berlin: Ullstein Verlag, 1991. – 159 s.
7. Biedermann H. Knauer's Lexikon der Symbole / Hans Biedermann. – München: Droemer Knauer Verlag, 1994. – 591 s.
8. Lurker M. Wörterbuch der Symbolik / Manfred Lurker. – Stuttgart: Kröner, 1979. – 686 s.